ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

DL

editura enciclopedică

www.mnir.ro

AUTORI

Petre ALEXANDRESCU	P.A.	Florea MOGOŞANU	Fl.M.
Alexandru AVRAM	A.A.	Sebastian MORINTZ	S.M.
Mircea BABEŞ	M.B.	Emil MOSCALU	E.M.
Alexandru BARNEA	A.B.	Eugen NICOLAE (*secretar*)	E.N.
Ion BARNEA	I.B.	Iuliu PAUL	I.P.
Dumitru BERCIU	D.B.	Alexandru PĂUNESCU	A.P.
Gheorghe BICHIR	G.B.	Constantin C. PETOLESCU	C.C.P.
Maria BITIRI-CIORTESCU	M.B.C.	Mircea PETRESCU-DÎMBOVIŢA	M.P.D.
Alexandra BOLOMEY	Al.B.	Gheorghe POENARU BORDEA	G.P.B.
Marin CÂRCIUMARU	M.C.	Radu POPA	R.P.
Ion CHICIDEANU	I.C.	Gheorghe POPILIAN	G.P.
Eugen COMŞA	E.C.	Constantin PREDA	C.P.
Niculae CONOVICI	N.C.	Adrian RĂDULESCU	A.R.
Ion Horaţiu CRIŞAN	I.H.C.	Petre ROMAN	P.R.
Gheorghe DIACONU	G.D.	Silviu SANIE	S.S.
Petre DIACONU	P.D.	Alexandru SUCEVEANU	A.S.
Marin DINU	M.D.	Alexandra ŞTEFAN	A.Ş.
Vladimir DUMITREŞCU	Vl.D.	Dan G. TEODOR	D.G.T.
Iancu FISCHER	I.F.	Silvia TEODOR	S.T.
Adrian C. FLORESCU	A.C.F.	Victor TEODORESCU	V.T.
Marilena FLORESCU	M.F.	Emilia TOMESCU	E.T.
Ion GLODARIU	I.G.	Dumitru TUDOR	D.T.
Radu HARHOIU	R.H.	Cristian VLĂDESCU	C.V.
Ion IONIŢĂ	I.I.	Alexandru VULPE	A.V.
Attila LÁSZLÓ	A.L.	Eugenia ZAHARIA	E.Z.
Silvia MARINESCU-BÎLCU	S.M.-B.	Mihai ZAHARIADE	M.Z.
Bucur MITREA	B.M.	Vlad ZIRRA	V.Z.

Editat cu sprijinul Ministerului Cercetării şi Tehnologiei — Colegiul Consultativ pentru Cercetare Ştiinţifică şi Dezvoltare Tehnologică

Redactor coordonator
EUGEN NICOLAE

Tehnoredactor
ANDREI DUŢĂ

Au colaborat la realizarea ilustraţiei:
VASILE MĂRGĂRIT (hărţi)
IULIANA BARNEA (desene şi hărţi),
DAN PERIANU şi NERVA GABRIEL FLORESCU (fotografii)

www.mnir.ro

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ŞI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

vol. II

D–L

Coordonator ştiinţific
CONSTANTIN PREDA

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI BIBLIOTECA

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREŞTI, 1996

www.mnir.ro

Coperta şi supracoperta: VENIAMIN & VENIAMIN

Toate drepturile de publicare în ţară şi în străinătate sau de traducere
în alte limbi sunt rezervate Editurii Enciclopedice, Bucureşti

ISBN general: 973-45-0044-9
ISBN vol. II: 973-45-0174-7

BIBLIOTECA
INV. 26.106

www.mnir.ro

ABREVIERI

AA — Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
A. Arh. — Arta şi Arheologia, Iaşi.
AB — Analecta Bollandiana, Bruxelles.
ACMI — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
ACMIT — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţiunea pentru Transilvania, Cluj.
ACR — I. Barnea, *Arta creştină în România*, Bucureşti, I (1979)—II (1981).
Acta Ant. Arch. — Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
Acta Arch. Bud. — Acta Archaeologica, Budapesta.
Acta Arch. Carp. — Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
Acta Arch. Hung. — Acta Archaeologica Hungarica, Budapesta.
ActaMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP — Acta Musei Porolissensis, Zalău.
Actes Congrès Mamaia — Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 sept. 1972, Bucureşti—Köln—Viena, 1974.
Actes du XIVe Congrès ét. byz. — Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 sept. 1971, I—II, Bucureşti, 1974—1975.
Act. Muz. — Activitatea Muzeelor, Cluj.
adm. — administraţie
AÉ — Archeologiai Értesitö, Budapesta.
AEM — Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen, Viena.
AÉp — L'Année Épigraphique, Paris.
AFM — Alsófehér vármegye monográfiája, Aiud, 1896.
AII(A)Cluj(-Napoca) — Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie), Cluj(-Napoca).
AIIAIaşi — Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
AIIN — Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj — Sibiu.
AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj — Sibiu.
AJA — American Journal of Archaeology, Princeton.
AJPh — American Journal of Philology, Baltimore.
AKÖG — Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Viena.
alt. — altitudine
Altaner, *Patrologie*[4] — B. Altaner, *Patrologie*[4], Freiburg, 1955.
AM — Arheologia Moldovei, Iaşi.
Amm. Marcell. — Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri XXXI*.
An. D. — *Analele Dobrogei*, Constanţa.
ANRW — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Berlin—New York.
antc. — antic
antic. — antichitate
Ant. Tanul. — Antik Tanulmányok, Studia Antiqua, Budapesta.
AO — Arhivele Olteniei, Craiova.
Appian — Appiani, *Historia Romana*.
Arch. Hung. — Archaeologia Hungarica, Budapesta.
Arch. Közl. — Archaeológiai Közlemények, Budapesta.
Arch. Rozhl. — Archeologicke Rozhledy, Praga.
Arheologija-Sofia — Arheologija, Organ na Arheologičeski Institut i Muzej, Sofia.
arhit. — arhitectură
A. Aricescu, *Armata* — A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977.
Arist. — Aristotel, *Politica*.
Armbruster, *Romanité* — A. Armbruster, *La romanité des Roumains*, Bucureşti, 1977.
ARMSI — Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice; Academia Română, Memoriile Secţiunii istorice (1922—), Bucureşti.
ARMSŞt — Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe, Bucureşti.
Arrian — Arrian, *Anabasis*.

www.mnir.ro

Ashweiler, *Administration* — H. Glykotzi-Ashweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe—XIe siècles*, în *BCH*, 84, 1970, 1—111.

AŞSP — Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice

AŞUIaşi — Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi.

AUB — Analele Universităţii din Bucureşti, Seria Ştiinţe Sociale, Istorie, Bucureşti.

av. — avers

AVSL — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibin — Braşov.

E. Babelon, *Traité* — E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, Paris.

BAR — Biblioteca Academiei Române

BAR — British Archaeological Reports, International Series, Oxford.

Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare* — I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.

BASPR — Bulletin of the American School of Prehistoric Research, Old Lyme, Connecticut, S.U.A.

V.H. Baumann, *Ferma* — V.H. Baumann, *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983.

N. Bănescu, *Duchés* — N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946.

M. Bărbulescu, *Interferenţe* — M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984.

BCH — Bulletin de Correspondence Hellénique, Paris.

BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.

BÉ — Bulletin Épigraphique, Paris.

J. Beneš — J. Beneš, *Die römischen Auxiliarformationen am unteren Donau*, în Sbornik Praci Filosoficke Fakulty Brněnské University, E-15, 1970.

H. Bengtson, *Grundriss* — H. Bengtson, *Grundriss der Römischen Geschichte mit Quellenkunde*, I, München, 1967.

D. Berciu, *APO* — D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Bucureşti, 1939.

D. Berciu, *Contribuţii* — D. Berciu, *Contribuţii la istoria neoliticului la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1961.

D. Berciu, *Zorile* — D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1958.

BerRGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.

M. Bernhart, *Handbuch* — M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926.

V. Beševliev, *Kastellnamen* — V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*, Amsterdam, 1970.

Gh. Bichir, *Geto-dacii* — Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984.

BICS — Bulletin of the Institute of Classical Studies, Londra.

Fr. Bilabel — Fr. Bilabel, *Die römische Kolonisation*, Leipzig, 1920.

R. Billiard, *L'Agriculture* — R. Billiard, *L'Agriculture dans l'antiquité*, Paris, 1928.

BKL — Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.

BMC — Coins of the Roman Empire in the British Museum, London.

BMI — Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.

BOR — Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.

G. Bordenache, *Sculture* — G. Bordenache, *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, Bucureşti, 1969.

Gh. I. Brătianu, *Privilèges* — Gh. I. Brătianu, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris-Bucureşti, 1936.

T. R. S. Broughton — T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic, II, 199 BC—31 BC*, New York, 1952.

T. R. S. Broughton, M. Patterson — T. R. S. Broughton, M. Patterson, *The Magistrates of the Roman Republic, I, 509 BC—200 BC*, New York, 1951.

BSFN — Bulletin de la Société Française de Numismatique, Paris.

BSH — Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Bucureşti.

BSNR — Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti.

BSPF — Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris.

BSŞC — Buletinul Societăţii de Ştiinţe din Cluj, Cluj.

BŞtA — Buletinul Ştiinţific al Academiei R. P. Române, Bucureşti.

Bucovală, *Sticlă* — M. Bucovală, *Vase antice de sticlă de la Tomis*, Constanţa, 1968.

G. Busolt, I[3] — G. Busolt, *Griechische Staatskunde, Dritte, neugestaltete Auflage der Griechischen Staats- und Rechtsaltertümer*, München, 1920.

G. Busolt, H. Swoboda, II[3] — G. Busolt, *Griechische Staaatskunde, II. Hälfte, Darstellung einzelner Staaten und zwischenstaatlichen Beziehungen, bearb. von H. Swoboda*, München, 1926.

BZ — Byzantinische Zeitschrift, München.

CA — Cercetări Arheologice, Bucureşti.

CAB — Cercetări Arheologice în Bucureşti, Bucureşti.

R. Cagnat — R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ediţia a IV-a, Paris, 1914.

Capidava — Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, I, Bucureştl, 1958.

Cassiod. — Cassiodorus, *Chronica*.

www.mnir.ro

M. Cârciumaru, *Mediul geografic* — M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice în România*, București, 1980.

CercIst — Cercetări Istorice, Iași.

Cerc. Lg. — Cercetări de Lingvistică, Cluj.

CH — Coin Hoards, Londra.

M. Chițescu, *RRCD* — M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, *BAR* 112, Oxford, 1981.

V. Christescu, *Viața* — V. Christescu, *Viața economică în Dacia romană*, Pitești, 1929.

V. Christescu, *Istoria* — V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.

CIL — Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin.

CIMRM — Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae, ed. M. J. Vermaseren, I—II, Haga, 1956—1960.

CN — *Cercetări Numismatice*, București.

CNA — Cronica Numismatică și Arheologică, București.

Cod. Iust. — Codex Iustiniani.

Cod. Theod. — Codex Theodosianus.

coh. — *cohors* (lat.; cohortă)

Colonna, *Storici* — M. E. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo*, I, *Storici profani*, Napoli, 1956.

com. — comună

G. Coman, *Stăruință, continuitate* — G. Coman, *Stăruință, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980.

Coman, *Scriitori* — I. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979.

Const. Porph. — Constantin Porphyrogenetul, *De administrando Imperio*.

Conv. Lit. — Convorbiri Literare, Iași.

CRAI — Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris.

CreștCol — Creșterea Colecțiilor. Caiet selectiv de informare, Biblioteca Academiei Române, București.

I. H. Crișan, *Burebista*[2] — I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, București, 1977.

I.H. Crișan, *Spiritualitatea* — I.H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, 1986.

Criton — Criton, *Getica*.

Cultura bizantină în România — I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971.

Fr. Cumont — Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, ediția a IV-a, Paris, 1929.

d.Hr. — după Hristos

DA — Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris.

Dacia — Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București, I—XII (1924—1947).

Dacia, N.S. — Dacia, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București, (1957—).

DACL — *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris.

C. Daicoviciu, *Trans.* — C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.

H. Daicoviciu, *Dacia* — H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, București, 1972.

H. Daicoviciu, *Dacii* — H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968; ediția a II-a, 1972.

DAT — *Dictionnaire archéologique des techniques*, Paris, 1963.

DEAVR — R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.

De Laet, *Portorium* — S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains*, Brugge, 1949.

De Martino, *Costituzione* — Fr. De Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, Napoli, 1965.

De Ruggiero, *DEAR* — E. De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Spoleto.

diam. — diametru

DID I — D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I. Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965.

DID II — R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.

DID III — I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.

Diehl, *Justinien* — Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VI*[e] *siècle*, Paris, 1901.

Dinogetia I — Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967.

Diodor — Diodor din Sicilia, *Bibliotheca Historica*.

Dion Cass. — Dion Cassius, *Historia Romana*.

Dion Chrys. — Dion Chrysostomos, *Orationes*.

Dion. Per. — Dionysios Periegetes.

DissPann — Dissertationes Pannonicae, Budapesta.

DIVR — D.M. Pippidi și colectiv, *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic-Sec. X)*, București, 1976.

Dobó, *Verwaltung* — Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968.

Dolg. Cluj — Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából, Cluj, I—X, 1910—1919.

Dolg. Szeged — Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudomány — egyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged.

dr. — drept

EAA — *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Roma.

www.mnir.ro

EAZ — Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift, Berlin.

ECR — D. Tudor şi colectiv, *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982.

EDR — Ephemeris Daco-romana, Annuario della Scuola Romena di Roma, Bucureşti — Roma.

Epigraphica — Epigraphica, Rivista Italiana di Epigrafia, Milano.

Epigraphica, Bucureşti, 1977 — *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Constantza, 9—15 septembre 1977, recueillis et publiés par D.M. Pippidi et Em. Popescu*, Bucureşti, 1977.

Epigr. St. — Epigraphische Studien, Bonn—Düsseldorf.

Erd. M. — Erdélyi Múzeum, Cluj.

ESA — Europa Septentrionalis Antiqua, Helsinki.

Ét. Byz. — Études Byzantines, Paris.

etnogr. — etnografie

Euseb. Hieronym — Eusebius Hieronymus, *Epistolae.*

Euseb. — Eusebius din Caesareea, *Chronicon.*

Eut. — Eutropius, *Breviarium.*

FGrHist — *Die Fragmente der griechischen Historiker, hersg. von Felix Jacoby*, Berlin (apoi Leiden).

FHDR — *Fontes Historiae Daco-Romanae* — *Izvoarele Istoriei României*, Bucureşti, I—1964, II—1970, III—1975, IV—1982.

FHG — *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. Müller, Paris.

FI — File de Istorie, Bistriţa.

J. Filip — J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I—II, Praga, 1966, 1969.

J. Fitz, *Statthaler* — J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesien Inferior*, Weimar, 1966.

Folia Arch. — Folia Archaeologica, Budapesta.

Frontin. — Frontinus, *Stratagemata.*

J. Gaudemet, *Institutions* — J. Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.

Geogr. Rav. — Geograful din Ravenna.

Vl. Georgiev, *Trakite* — Vl. Georgiev, *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977.

Germania — Germania, Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.

M. Giacchero, *Edictum* — M. Giacchero, *Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium, in integrum fere restitutum e Latinis Graecisque fragmentis, I. Edictum; II. Imagines*, Genova, 1974.

GGM — *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Müller, Paris.

GGR — M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I—II^2, München, 1961.

C. Gooss, *Chronik* — C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde-Siebenbürgens*, în *AVSL*, 13, 1876.

gr. — grec, grecesc

Grabar, *Martyrium* — A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris, I—II; Texte, 1946; Album, 1943.

greut. — greutate

G.R.B. Studies — Greek, Roman and Byzantine Studies, Durham, North Carolina.

R. Grosse, *Militärgeschichte* — R. Grosse, *Römische Militärgeschichte Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920.

N. Gudea, *Porolissum* — N. Gudea, *Porolissum*, Bucureşti, 1986.

Guilland, *Institutions* — R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I—II, Berlin—Amsterdam, 1967.

H.A. — Historia Augusta.

J. Hampel, *Bronzkor* — J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapesta, I (1886), II (1892), III (1896).

K. Hanell — K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934.

HarvardStClPhil — Harvard Studies of Classical Philology, Cambridge — Massachusetts.

F. Heichelcheim, *AEH*, III — F. M. Heichelcheim, *An Ancient Economic History*, III, Leiden, 1970.

Herodot — Herodot, *Historiae.*

Hesiod — Hesiod, *Theogonia.*

Hierocl. — Hierocles, *Synecdemos.*

Histria I — Em. Condurachi şi colab., *Histria. Monografia arheologică*, I, Bucureşti, 1954.

Histria II — Em. Condurachi şi colab., *Histria*, II, Bucureşti, 1966.

Histria III — C. Preda, H. Nubar, *Histria, III. Descoperirile monetare 1914—1970*, Bucureşti, 1973.

Histria IV — P. Alexandrescu, *Histria, IV. La céramique d'époque archaïque et classique*, Bucureşti, 1978.

Histria V — M. Coja, P. Dupont, *Histria, V. Ateliers céramiques*, Bucureşti, 1979.

Histria VI — Al. Suceveanu şi colab., *Histria, VI. Les thermes romains*, Bucureşti, 1982.

Hoffmann, *Bewegunsheer* — D. Hoffmann, *Das spätrömische Bewegunsheer und die Notitia Dignitatum*, I—II, Düsseldorf, 1968.

K. Horedt, *Untersuchungen* — K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.

HTRTÉ — A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvei, Budapesta — Deva.

Fr. Hultsch, *Metrologie* — Fr. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, 1882.

C. Iconomu, *Opaiţe* — C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967.

www.mnir.ro

IDR — Inscripţiile Daciei Romane, Bucureşti; I: I. I. Russu, *Diplomele militare. Tăbliţele cerate*, 1975; II: Gr. Florescu, C. Petolescu, *Oltenia şi Muntenia*, 1977; III/1: I. I. Russu, M. Dušanic, N. Gudea, V. Wollmann, *Dacia Superior 1, Zona de sud-vest*, 1977; III/2: I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann, *Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, 1980; III/3: I. I. Russu, Oct. Floca, V. Wollmann, *Dacia Superior 3, Zona centrală*, 1984.

IG — Inscriptiones Graecae, Berlin.

IGB — G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia I^2 (1970), II (1958), III/1 (1961), III/2 (1964), IV (1966).

IGCH — An Inventory of Greek Coin Hoards, New York, 1973.

IGLR — Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

IGR — Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, ed. R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris.

IIR = FHDR

ILS — Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau Berlin.

imp. — imperiu

Inv. Arch. R. — Inventaria Archaeologica Romaniae, Bucureşti.

Iord. — Iordanes, *Getica*.

Iorga, *Histoire* — N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, Bucureşti, I—IV, 1937; V—X, 1940.

Gr. Ionescu, *Arhiteetura* — Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1981.

IOSPE — Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae, ed. B. Latyschev, I—IV, Sankt Petersburg, 1885—1901 (I^2: Sankt Petersburg, 1916).

ISM — Inscripţiile din Scythia Minor, Bucureşti; I: D.M. Pippidi, *Histria şi împrejurimile*, 1983; II: I. Stoian, Al. Suceveanu, *Tomis şi teritoriul său*, 1987; V: Em. Doruţiu-Boilă, *Capidava — Troesmis — Noviodunum*, 1980.

ist. — istorie

IstRom — Colectiv, *Istoria României, I. Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, Bucureşti, 1960.

It. Ant. — Itinerarium Antonini, în *Itineraria Romana*, vol. I, *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. O. Cunz, Teubner, Leipzig, 1929.

Iustin — M. Iunianus Iustinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. F. Ruehl.

Izvestija-Sofia — Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia.

Izvestija-Varna — Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo Varna, Izvestija na Narodnija Muzej, Varna.

î.Hr. — înainte de Hristos

înălţ. — înălţime

Jahrb. RGZM — Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.

JCC — Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Viena.

JDAI — Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.

Jelentés SzNM 1910—1911 — Jelentés a Székély Nemzeti Múzeum Állapotárol, 1910—1911, Sfântu Gheorghe, 1912.

JNG — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.

A.H.M. Jones, *LRE* — A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284—602*, Oxford, 1964.

JÖAI — Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.

JPEK — Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst, Berlin.

JRS — The Journal of Roman Studies, Londra.

jud. — judeţ

J. Jung, *Fasten* — J. Jung, *Fasten der provinz Dacien*, Innsbruck, 1894.

Κώκαλος — Κώκαλος (Kokalos), Studi pubbl. dall'Istituto di Storia antica dell'Università di Palermo.

Közl. — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából, Cluj.

KSMoscova — Kratkie Soobščenija Institut Arheologii, Moscova.

KSOdessa — Kratkie Soobščenija Odesskij Gosudarstvennyj Arheologičeskij Muzej, Odessa.

KVSL — Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.

LA — Lexikon der Antike, Leipzig, 1977.

Lact. — Lactantius, *De mortibus persecutorum*.

lat. — latin, latinesc

lăţ. — lăţime

lb. — limbă

leg. — legio (lat.; legiune)

Lemerle, *Philippes* — P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine à l'époque chrétienne et byzantine. Texte et Album*, Paris, 1945.

Lex. Myth. — Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher), Leipzig, I—IV, 1884—1937.

LGS — Leges Graecorum sacrae e titulis collectae, ed. J. de Prott, L. Ziehen, I—II, Leipzig, 1896—1906.

lit. — literatură

localit. — localitate

LSJ — H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1968.

lung. — lungime

M. Macrea, *Viaţa* — M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

MagIst — Magazin Istoric, Bucureşti.

www.mnir.ro

I. Marţian, *Rep.* — I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920.

MASP — Materiali po Arheologii Severnogo Pričernomorija, Odessa.

Materiale — Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti.

MBBM — Mitteilungen aus dem Baron Brukentalischen Museum, Sibiu.

MCC — Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Viena.

MemAntiq — Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ.

Memnon — Memnon, *De Heracleia.*

MIA — Materiali i Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova — Leningrad.

Micu, *Călăuza* — I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei, Secţiunea arheologică*, anexă la Analele Dobrogei, 18, 1937.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie* — V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980.

milen. — mileniu

B. Milleker, *Délm.* — B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, Timişoara, I—III, 1897—1906.

MINAC — Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa

mitol. — mitologie

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole* — B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Bucureşti, 1966.

MKÉ — Múzeumi és Könyvtári Értesítö, Budapesta, I (1907)—XII (1918).

MMN — Muzeul Militar Naţional.

MN — *Muzeul Naţional*, Bucureşti.

MNA — Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti

MNIR — Muzeul Naţional de Istorie a României

Moga—Russu, *Lapidarul* — M. Moga, I. I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului. Monumente epigrafice romane*, Timişoara, 1974.

Moravcsik, *Byzantinoturcica* — G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*^{2}, I—II, Berlin, 1958.

S. Morintz, *Contribuţii* — S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978.

MPR — I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.

MSNAF — Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France, Paris.

munic. — municipiu

muz. — muzeu

NAC — Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi, Lugano.

NC — Numismatic Chronicle, Londra.

NÉH — Nouvelles Études d'Histoire, Bucarest.

J.F. Neigebaur, *Dacien* — J.F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*, Berlin, 1851.

I. Nestor, *Stand* — I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtenforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933.

R. Netzhammer — R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bucureşti, 1918.

NMESM — *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964.

NNM — Numismatic Notes and Monographs, New York.

Not. Dign. — *Notitia Dignitatum.*

Not. Epis. — *Notitia Episcopatum.*

NSf — Numismatika i Sfragistika, Kiev.

Num. K. — Numizmatikai Közlöny, Budapesta.

NZ — Numismatische Zeitschrift, Viena.

OCD — *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960.

Oikonomidès, *Listes* — N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantine des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

Orlandos, *Basilike* — A. K. Orlandos, 'Ηξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκανῆς, Athena, 1952—1954.

Orosius — Orosius, *Historiarum adversus paganos libri septem.*

G. Ostrogorsky — G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*^{3}, München, 1963.

G. Ostrogorsky, *Histoire* — G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, 1956.

C. Patsch, *Beiträge* — C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, 1. Teil, *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuwien*; 2. Teil, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena, 1932—1937.

Pausan. — Pausanias, *Descriptio Graecae.*

Păcuiul lui Soare I — P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972.

Păcuiul lui Soare II — P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (sec. XIII—XV)*. II, Bucureşti, 1977.

V. Pârvan, *Castrul de la Poiana* — V. Pârvan, *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos*, în *ARMSI*, II, 1914, 36.

V. Pârvan, *Contribuţii* — V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.

V. Pârvan, *Descoperiri* — V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *ARMSI*, II, 1913, 35.

V. Pârvan, *Durostorum* — V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Torino, 1924.

V. Pârvan, *Gerusia din Callatis* — V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în *ARMSI*, II, 1920, 39.

V. Pârvan, *Getica* — V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

www.mnir.ro

V. Pârvan, *Histria IV* — V. Pârvan, *Histria IV, Inscripții găsite în 1914 și 1915*, în *ARMSI*, II, 1916, 38.

V. Pârvan, *Histria VII* — V. Pârvan, *Histria VII. Inscripții găsite în 1916, 1921 și 1922*, în *ARMSI*, III, 1923, 2.

V. Pârvan, *Începuturile* — V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923; ediția a II-a, îngrijită și adnotată de R. Vulpe, București, 1974.

V. Pârvan, *Nuove considerazioni* — V. Pârvan, *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, Roma, 1925 (extras din Rendiconti della Pontificia Academia Romana di Archeologia, II).

V. Pârvan, *Salsovia* — V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906.

V. Pârvan, *Tropaeum* — V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1911.

V. Pârvan, *Ulmetum* — V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I—III, în *ARMSI*, II, 1912—1915, 34, 36, 37.

V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi* — V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, în *ARMSI*, II, 1920, 39.

PBF — Prähistorische Bronzefunde Europas, München.

G. Perrot — G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1975.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele* — M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri în România*, București, 1977.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln* — M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien*, *PBF*, 18, 1, München, 1978.

H.G. Pflaum, *Carrières* — H.G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris, I—II (1960) — III (1961).

P.G. — J.P. Migne, *Petrologiae cursus completus, Series Greco-Latina*, Paris.

Philippide, *Orig.* — Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iași, I (1925)—II (1928).

B. Pick, I, 1 — B. Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898.

B. Pick, K. Regling, I, 2 — B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 2, Berlin, 1910.

Piganiol, *L'empire chrét.* — A. Piganiol, *L'empire chrétien (315—395), IIe éd. mise à jour par A. Chastagnol*, Paris, 1972.

K. Pink, *Münzprägung* — K. Pink, *Der Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în *DissPann*, S. II, 15, 1938.

D.M. Pippidi, *Contribuții*[2] — D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967.

D.M. Pippidi, *I Greci* — D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971.

D.M. Pippidi, *Studii* — D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, 1969.

PIR[2] — *Prosopographia Imperii Romani*, ed. a II-a, ed. E. Groag, A. Stein, L. Petersen, Berlin-Leipzig.

Plin. B. — Pliniu cel Bătrân, *Naturalis historia*.

Plin. T. — Pliniu cel Tânăr, *Epistolae*.

PLRE — *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge; I, A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, 1971; II, J.R. Martindale, 1980.

Plut. — Plutarch, *Vitae parallelae*.

Poland — Fr. Poland, *Geschichte des Griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909.

Polyain. — Polyainos, *Stratagemata*.

Polyb. — Polybios, *Historiae*.

Pomp. Mela — Pomponius Mela, *De chorographia*.

Pomp. Trogus — Pomponius Trogus, *Historiae Philippicae*.

G. Popilian, *CRO* — G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

G. Popilian, *Locusteni* — G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

C. Preda, *Callatis* — C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor* — C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

C. Preda, *Sprîncenata* — C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata*, București, 1986.

Procop., *De aed.* — Procopios din Caesareea, *De aedificiis*.

D. Protase, *Problema continuității* — D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.

Przeglad Arch. — Przeglad Archeologicny. Revue Archéologique Polonaise, Poznań.

Ps. Scym. — Pseudo-Scymnos, *Periegesis*.

Ptol., *Geogr.* — Cl. Ptolomaei, *Geographia*.

PZ — Prähistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin.

RA — Revue Archéologique, Paris.

RAC — *Reallexicon für Antike und Christentum*, Stuttgart.

RAJB — Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976.

RAJI — V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, I (1984)— II (1985).

Rad Vojvod. Muz. — Rad Vojvodjanskih Muzea, Novi Sad.

Raport MNA 1942—1943 — *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități din anii 1942—1943*, București, 1944.

RBN — Revue Belge de Numismatique et Sigillographie, Bruxelles.

www.mnir.ro

RE — *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart.

RÉA — Revue des Études Anciennes, Bordeaux.

Reallex. z. Byz. Kunst. — *Reallexicon zur Byzantinischen Kunst*, Stuttgart.

RÉG — Revue des Études Grecques, Paris.

rel. — religie

Relations — *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975.

R. Rémondon, *Crise* — R. Rémondon, *La crise de l'Empire Romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris, 1964.

rep. — republică

Rep.Cluj — *Repertoriul arheologic al Transilvaniei*, mss la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca.

RÉR — Revue des Études Roumaines, Paris.

Res. gest. — *Res gestae divi Augusti.*

RÉSEE — Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.

Rev. de Philol., de Litt. et d'Hist. Anciennes — Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes, Paris.

Rev. Ist. — Revista de Istorie, Bucureşti.

RevMuz — Revista Muzeelor, Bucureşti.

RHSEE — Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti.

RIAF — Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie, Bucureşti.

RIR — Revista Istorică Română, Bucureşti.

RMMMIA — Revista Muzeelor şi Monumentelor, Monumente Istorice şi de Artă, Bucureşti.

RN — Revue Numismatique, Paris.

M. Roska; *Rep.* — M. Roska, *Erdély Régészeti Repertóriuma*, Cluj, 1942.

M. Rostovtzeff, *SEHRE*^{2} — M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*^{2}, Oxford, 1979.

RPAN — Revista de Preistorie şi Antichităţi Naţionale, Bucureşti, I—IV, 1937—1940.

RRH — Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti.

RRHA — Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Bucureşti.

I.I. Russu, *DacPanInf* — I.I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973.

I.I. Russu, *Elementele* — I.I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul roman şi în Byzantium (veacurile III—VII). Contribuţii la istoria şi romanizarea tracilor*, Bucureşti, 1976.

I.I. Russu, *Illirii* — I.I. Russu, *Illirii. Istoria, limba şi onomastica, romanizarea*, Bucureşti, 1969.

rv. — revers

SA — Sovetskaja Arheologija, Moscova.

S. Sanie, *Civilizaţia* — S. Sanie, *Civilizaţia română la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iaşi, 1981.

S. Sanie, *CODR* — S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, I, Bucureşti, 1981.

Al. Săşianu, *Moneda antică* — Al. Săşianu, *Moneda antică în vestul şi nord-vestul României*, Oradea, 1980.

M. Sâmpetru, *Tropaeum II* — M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II. Monumentele romane*, Bucureşti, 1984.

Schlumberger, *Sigillographie* — G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1984.

SCIV(A) — Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti, 1950—1974 (1974—).

SCN — Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti.

C. Scorpan, *Cav. trac.* — C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanţa, 1967.

C. Scorpan, *Rep. bacch.* — C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanţa, 1966.

SCFocşani; Piteşti etc. — Studii şi Comunicări, Focşani; Piteşti etc.

SCŞCluj; Iaşi — Studii şi Cercetări Ştiinţifice, Cluj; Iaşi.

SEG — *Supplementum epigraphicum Graecum*, Leiden.

SesCŞMIst — Sesiunea de Comunicări Ştiinţifice a Muzeelor de Istorie Bucureşti.

SHA — Scriptores Historiae Augustae.

SMMIM — Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară, Bucureşti.

SMSuceava; Tg. Mureş — Studii şi Materiale, Suceava; Târgu Mureş.

F. Sokolowski — F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969.

Sozomenos — Sozomenos, *Historia ecclestiastica.*

SRIR, I, 1954 — *Studii şi referate de istorie a României*, I, Bucureşti 1954.

StCl — Studii Clasice, Bucureşti.

A. Stein, *Dazien* — A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta (*DissPann*, s. I, 12), 1944.

A. Stein, *Moesien* — A Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta (*DissPann*, s. II, 2), 1940.

E. Stein, *Histoire* — E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Paris; I: *De l'État romain à l'État byzantin (284—476)*, 1959; II: *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476—565)*, 1949.

I. Stoian, *Tomitana* — I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962.

Strab. — Strabonis, *Geographica.*

Studii — Studii. Revistă de Istorie, Bucureşti.

Studigné Zvesti, Nitra — Studigné Zvesti Archeologického Ustava, Nitra.

Al. Suceveanu, *VEDR* — Al. Suceveanu, *Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, Bucureşti, 1977.

Suet. — C. Suetonii Tranquilli, *De vita Caesarum libri.*

www.mnir.ro

Syll.^{3} — *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ed. G. Dittenberger, 1915—1924.

R. Syme — R. Syme, *Danubian Papers*, Bucureşti, 1971.

Tab.Peut. — *Tabula Peutingeriana*, în *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von Konrad Miller*, Stuttgart, 1916.

G. Téglás, *HunydvmTört* — G. Téglás, *Hunyad vármegye története*, Budapesta, I, 1902.

D. Gh. Teodor, *Romanitatea* — D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V—XI e.n.*, Iaşi, 1981.

D. Gh. Teodor, *Teritoriul* — D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.

Teodorescu, *Monumente* — D.M. Teodorescu, *Monumente inedite de la Tomis*, Bucureşti, 1918.

terit. — teritoriu

Themist., *Or.* — Themistios, *Orationes*.

Theoph. Simm. — Theophylaktos Simmokattes, *Historiae*.

B. Thomasson, *Laterculi* — *Laterculi Praesidum, Moesia, Dacia, Thracia*, ed. B. Thomasson, Göteborg, 1977.

TIR — *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapesta, 1968; L 35, Bucureşti, 1969.

Tit. Liv. — Titi Livii, *Ab urbe condita libri*.

TM — Trésors Monétaires, Paris.

Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches* — Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.

Gr. Tocilescu, *Monumentele* — Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturali ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, Bucureşti, I (1902) — II (1908).

O. Toropu, *Romanitatea* — O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

Tropaeum I — I. Barnea şi colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, Bucureşti, 1979.

Tuc. — Thukydides, *Historiai*.

D. Tudor, *Arh. rom.* — D. Tudor, *Arheologia romană*, Bucureşti, 1976.

D. Tudor, *OR*^{3}; *OR*^{4} — D. Tudor, *Oltenia romană*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1968; ediţia a IV-a, Bucureşti, 1978.

D. Tudor, *OTS* — D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

D. Tudor, *Les ponts* — D. Tudor, *Les ponts romains au Bas-Danube*, Bucureşti, 1974.

D. Tudor, *Podurile* — D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1972.

A.A. Vasiliev, *HÉB* — A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I—II, Paris, 1932.

V. Vasiliev, *Sciţii-agatîrşi* — V. Vasiliev, *Sciţii-agatîrşi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

VDI — Vestnik Drevnej Istorii, Moscova — Leningrad.

Veget., *Epit.* — Vegetius, *Epitomae*.

V. Velkov, *Cities* — V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977.

Ver., *Aen.* — Vergilius, *Aeneis*.

Cr. Vlădescu, *ARDI* — Cr.M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983.

A. Vulpe, *Ferigile* — A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile, Monografie arheologică*, Bucureşti, 1967.

R. Vulpe, *HAD* — R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.

W. Wagner, *Dislokation* — W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien, von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

Wörterbuch — Fr. von Schröter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin—Leipzig, 1930.

Xenofon — Xenofon, *Anabasis*.

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări* — N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970.

J. Zeiller — J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918.

ZfA — Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

ZfN — Zeitschrift für Numismatik, Berlin.

Zosimos — Zosimos, *Historia nova*.

www.mnir.ro

D

Dacia. Ca noţiune etnică, D. acoperă terit. locuit din timpuri străvechi de ramura nordică a tracilor. Cele mai însemnate neamuri din grupa nord-tracică şi care s-au manifestat din punct de vedere militar şi politic mai de timpuriu, intrând astfel în atenţia istoriografiei greco-romane, au fost geţii şi dacii. Ist. acestor două neamuri se întrepătrunde strâns, de aceea istoricii antc. îi confundă adesea, iar în istoriografia modernă sunt prezentaţi sub denumirea de → geto-daci. Ulterior, alte triburi dacice s-au manifestat pe soena istoriei: → costobocii, în al treilea sfert al sec. 2 d.Hr.; dacii din N—V („dacii mari"), în sec. 2—3; → carpii, îndeosebi în sec. 3. Noţiunea geografică de D. este o creaţie relativ târzie a eruditilor romani; prima menţiune sigură, înainte de cucerirea romană, întâlnim în comentariile geografice ale lui M. Vipsanius Agrippa (pe timpul lui Augustus), iar apoi la Plin. B. (I, 47). Informaţii amănunţite despre aşezarea şi întinderea acestei ţări dă geograful Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 1): „Dacia se mărgineşte la miazănoapte cu acea parte a Sarmaţiei europene care se întinde de la muntele Carpatos până la cotitura pomenită [v. III, 5, 6] a fluviului Tyras...; la apus cu iazygii metanaşti, de lângă râul Tibiscos [de fapt Tisa; v. III, 8, 2], iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea râului Tibiscos [evident: Tisa] până la Axiopolis, de unde, până în Pont şi la gurile sale, Dunărea se numeşte Istru". Aşadar, D. era mărginită la S de Dunăm, la V de Tisa, spre N de Carpaţii Păduroşi, iar la E se întindea până la Tyras şi Borysthenes (III, 5, 5—6). Faţă de aceasta, provincia romană a fost, din punct de vedere teritorial, mult mai restrânsă. Prima încercare de unificare a lumii geto-dacice a făcut-o regele get → Burebista (cca 80—44 î.Hr.), a cărui *arché* se întindea dincolo de hotarele etnice ale D. După moartea sa, stăpânirea se destramă în mai multe formaţiuni conduse de basilei locali. Cea mai importantă dintre ele devine aceea din interiorul arcului carpatic, având drept centru → Sarmizegetusa Regia, condusă de o serie de regi, ultimii şi cel mai de seamă fiind → Decebal. Conflictul militar dintre daci şi romani, latent câtă vreme stăpânirea Romei nu venise în contact direct cu Dacia (sec. I î.Hr.), fătiş după ce → Dunărea de Jos devine (sub Augustus) graniţă a Imp., izbucneşte cu violenţă la sfârşitul sec. 1 d.Hr. Temporizat de atitudinea mai puţin agresivă a lui Domiţian, care dorea să se menţină la vechiul principiu augustean al graniţelor naturale în Europa (Rin şi Dunăre), conflictul izbucneşte când la conducerea Romei vine Traian. Intenţia de a cuceri D. este afirmată deschis de împărat şi public repetată: „Aşa să văd eu supusă Dacia în rândul provinciilor, aşa să trec peste poduri Istrul şi Eufratul" (*Sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam, sic pontibus Histrum et Euphratem superem;* Amm. Marcell., XXIV, 3, 9). Multă vreme s-a considerat că întreg terit. de la N de Dunăre cucerit de împăratul Traian ar fi format iniţial o singură unitate administrativă — provincia D. (atestată pentru prima dată de diploma militară recent descoperită din 14 oct. 109), care ar fi fost împărţită la începutul domniei lui Hadrian în două provincii (*Superior* şi *Inferior*), apoi din nou, sub Antoninus Pius (prin 158—159), în trei (*Apulensis, Malvensis* şi *Porolissensis*). Descoperirile epigrafice din ultimul sfert de sec. au modificat însă complet această imagine. Înainte de a se constitui la N de Dunăre o provincie, o parte dintre pământurile dacice intraseră deja sub stăpânirea Romei. Dion Cass. (LXVIII, 9, 7) relatează că, după încheierea primului război, împăratul Traian, „după ce rândui acestea şi lăsă oeste la Sarmizegetusa, punând garnizoane şi în restul ţării, el se întoarse în Italia". Fără îndoială, afirmaţia istoricului antc. se referă în primul rând la Banat şi V Olteniei (despre a căror ocupare efectivă în acest timp există şi alte probe — îndeosebi construirea marelui pod peste Dunăre, la → Drobeta). Cei mai mulţi istorici sunt de părere că respectivele terit. au intrat cu acest prilej în componenţa provinciei → Moesia Superior. Alte terit. au intrat, tot atunci, în componenţa provinciei → Moesia Inferior. În Papirul Hunt se arată că efective din *coh. I Hispanorum veterana quingenaria* se aflau *trans Danuvium*, cu specificarea *intra provinciam* — deci în interiorul provinciei —, *Piroboridavae in praesidio* şi *Buridavae in vex[il]latione*. Cum pentru datarea acestui papir există acum date precise, nu mai rămâne îndoială că

www.mnir.ro

terit. cu localit. amintite se afla în stăpânirea Moesiei Inferior în anii 105—106. De altfel, castrele din zona subcarpatică a Munteniei, ridicate de efective din unităţile Moesiei Inferior, datează din intervalul dintre cele două războaie dacice ale lui Traian. De asemenea, participarea lui → Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferior prin anii 101—102, la luptele contra dacilor (Dion Cass., LXVIII, 9, 4, afirmă că acesta a capturat pe sora lui Decebal şi a ocupat o fortificaţie dacică) poate fi o dovadă că alte terit., în speţă S—E Transilvaniei, au fost anexate acestei provincii încă din cursul primului război dacic al lui Traian. Aşa se explică de ce, în preajma celui de-al doilea război dacic, Decebal cerea lui Traian, în schimbul eliberării generalului Longinus, „să-i cedeze ţara până la Istru" (Dion Cass., LXVII, 12, 2). Această situaţie provizorie a încetat după cel de-al doilea război dacic soldat cu înfrângerea lui Decebal. O mare parte a terit. fostului regat dacic a fost transformată în provincie romană cu numele D.; aceasta cuprindea cea mai mare parte a Transilvaniei, Banatul şi V Olteniei. D. era o provincie imperială, având în frunte un guvernator (*legatus Augusti pro praetore*) de rang consular (*vir consularis*) — deoarece în provincie staţionau două legiuni (*IIII Flavia* şi *XIII Gemina*), pe lângă numeroase trupe auxiliare. Primii guvernatori ai D. au fost → Iulius Sabinus şi D. Terentius Scaurianus — acesta din urmă asistă la întemeierea capitalei provinciei, *Colonia Dacica*. Terit. ocupate de armatele Moesiei Inferior încă din cursul războiului din 101—102 au rămas pe mai departe în componenţa aceleiaşi provincii (S—E Transilvaniei, E Olteniei, Muntenia, S Moldovei). Curând, liniştea şi pacea au determinat înflorirea vieţii romane în provincie. În condiţiile unei valorificări superioare a bogăţiilor provinciei, era nevoie de noi braţe de muncă: aşa se explică numărul mare de colonişti aduşi de Traian din tot Imp. (*ex toto Orbe Romano*), pentru a cultiva ogoarele şi a popula oraşele (*ad agros et urbes colendas*) (Eut., VIII, 6, 2; v. şi Dion Cass.: „Traian stabili în ea (D.) oraşe de colonişti", LXVIII, 14, 3). În mod semnificativ, locul vechilor monede de tipul *Dacia capta* este luat de o emisiune cu DACIA AVGVST*(i)* PROVINCIA (pe rv. D. personificată, pe o stâncă, poartă acvilă; în faţa ei, un copil ţine spic, aitul ciorchine de strugure). Pacea instaurată de Traian a fost însă precară. Războiul partic (114—117) a necesitat un mare efort militar din partea Imp. Romani, D. aducându-şi şi ea contribuţia în forţe militare, ceea ce a dus la slăbirea sistemului defensiv al provinciei. Tulburările începute îndată după moartea lui Traian (aug. 117) au afectat şi provincia nord-dunăreană. Hadrian a stat o clipă chiar în cumpănă dacă să menţină provincia sau s-o abandoneze. Desigur că în hotărârea pozitivă — în afară de grija şi sfatul amicilor împăratului, consemnate de istoricul Eutropius, de a nu lăsa mulţi cetăţeni romani în mâna barbarilor (*ne multi cives Romani barbaris traderentur*), a tras probabil în cumpănă însăşi atitudinea populaţiei autohtone, care a rămas liniştită, beneficiind şi ea de pe urma instaurării păcii romane. Contestatarii stăpânirii romane erau şi de astă dată neamurile sarmatice (iazigii din pusta pannonică şi roxolanii de la E de D.), care râvneau de multă vreme pământurile mănoase ale D. (v. Dion Cass., LXVIII, 10, 3). Însuşi împăratul vine în Moesia, unde îndeplineşte două acte importante: unul de ordin militar („Pe Marcius Turbo, care guvernase Mauretania, l-a împodobit cu însemnele prefecturii şi l-a pus în fruntea Pannoniei şi D."), altul de ordin diplomatic („Cu regele roxolanilor, care se plângea de micşorarea stipendiilor, după ce a cunoscut cum stau lucrurile, a stabilit legături paşnice") (SHA, *Hadr.*, 6, 6—8). Urmând şirul evenimentelor, biograful lui Hadrian aminteşte în continuare de atentatul consularilor, după care adaugă: „a încredinţat guvernarea D. lui Turbo care fusese ornat cu titlul de prefect al Egiptului, ca să aibă mai multă autoritate, şi a venit la Roma" (împăratul ajungea în capitala Imp. la 9 iul. 118). Acum Q. Marcius Turbo îndeplineşte reorganizarea D., apoi pleacă la Roma, fiind numit de împărat prefect al pretoriului. Cu această ocazie, capitala D. îl cinsteşte cu o inscripţie. Reforma administrativă înfăptuită de Hadrian reprezintă a doua etapă în organizarea D. Astfel, din terit. fostei provincii D. se creează provincia D. *Superior* (cea mai mare parte a Transilvaniei, Banatul şi V Olteniei), iar din terit. nord-dunărene stăpânite pe timpul lui Traian de Moesia Inferior (E Olteniei, S—E Transilvaniei, mai puţin Muntenia şi S Moldovei, probabil abandonate de Hadrian) se formează provincia D. *Inferior* (denumirile de *superior* şi *inferior* sunt în raport cu cursul Dunării, ca şi în cazul provinciilor Moesiei şi Pannoniei). Tot acum, se organizează probabil şi D. *Porolissensis* (atestată de o diplomă militară din 10 aug. 123) — cuprinzând terit. de N al Transilvaniei, la N de râurile Mureş şi Arieş. D. *Superior* avea în frunte tot un *legatus Augusti pro praetore*, de astă dată numit dintre cei care exercitaseră la Roma doar pretura (*vir praetorius*), deoarece în provincie se afla acum o singură legiune (*XIII Gemina*, cu sediul la Apulum). El era ajutat de un *procurator Augusti*, din tagma cavalerilor, având atribuţii financiare. Celelalte două D., *Inferior* şi *Porolissensis*, erau conduse de câte un *procurator Augusti*, având atribuţii financiare şi militare (în calitate de comandanţi ai trupelor auxiliare care formau armatele acestor provincii); ei nu depindeau de autoritatea guvernatorului D. *Superior*, cum s-a crezut multă vreme, fiind subordonaţi direct împăratului. Pentru a asigura liniştea D., împăratul Hadrian a reorganizat întreg sistemul ei militar-defensiv. De asemenea, a acordat toată atenţia vieţii civile; consemnând progresele procesului de romanizare, el a ridicat două aşezări la rangul de *municipium*: → Drobeta şi → Napoca. În mod semnificativ, capitala D. (*Superior*) îşi adaugă numele capitalei regilor daci:

www.mnir.ro

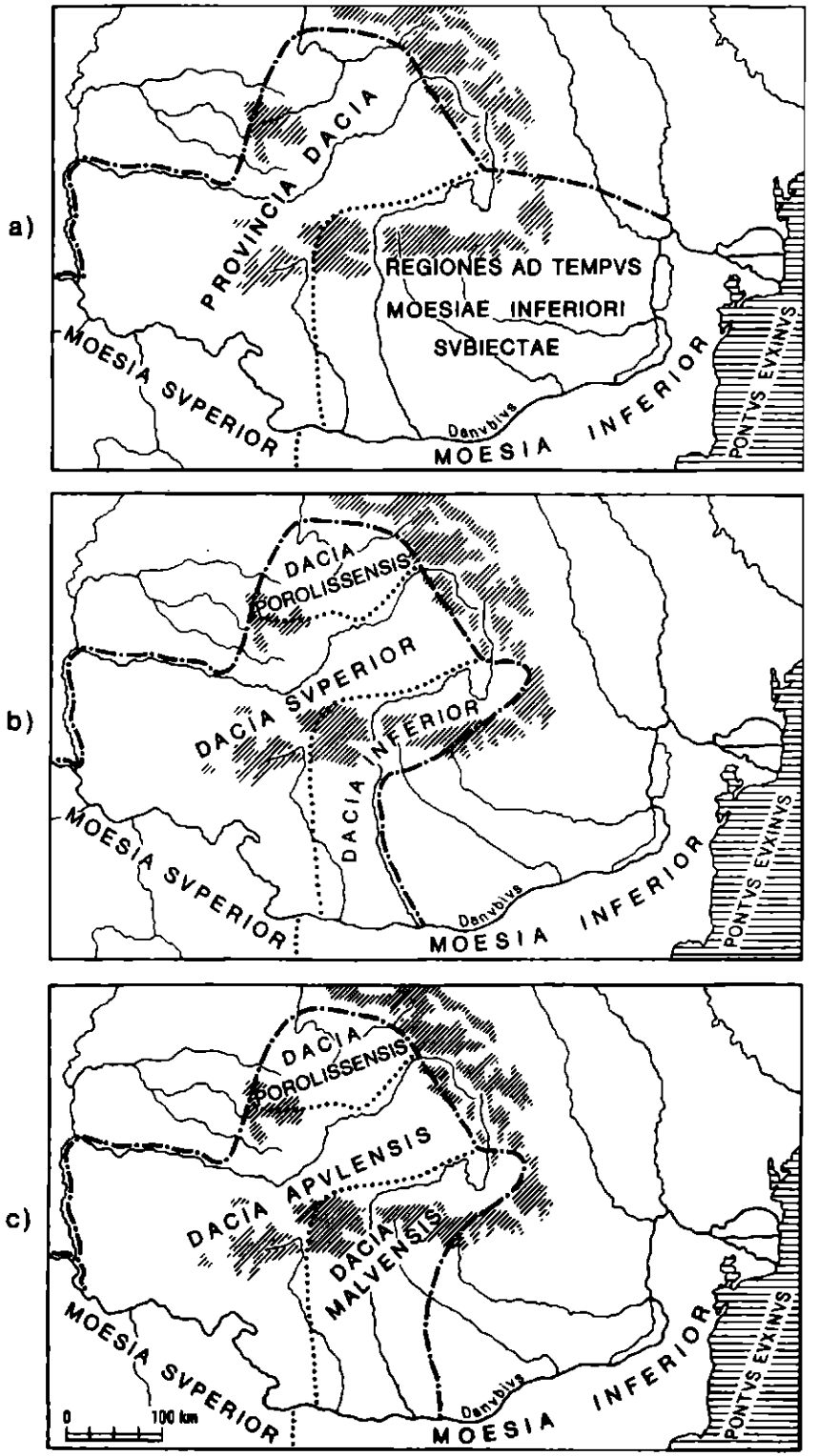

Fig. 1. Dacia romană: a) În timpul lui Traian; b) De la Hadrian la Marcus Aurelius; c) După reforma lui Marcu

www.mnir.ro

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Organizarea D. concepută de Hadrian s-a menținut neschimbată o jumătate de sec. În tot acest timp, viața provinciei s-a desfășurat în liniște, cu excepția unor evenimente minore din timpul lui Antoninus Pius (prin 143—144), care au afectat mai ales D. *Inferior*. Pe timpul lui Marcus Aurelius au avut loc la granițele D. evenimente grave; atunci s-au ridicat împotriva lumii romane toate neamurile barbare de la Rin până la gurile Dunării (SHA, *Vita Marci*, 22, 1). În aceste împrejurări, în anul 168 a avut loc o nouă reorganizare a D. Ea a fost dictată de motive de ordin militar și strategic, spre a face față, cu forțe unite, pericolului sarmatic și germanic de la Dunărea de Mijloc. Această reformă nu a comportat modificări teritoriale; cele trei D. au rămas în vechile limite, primind doar denumiri uniforme — *Malvensis* (= *Inferior*), *Apulensis* (= *Superior*, denumire care pesistă însă și după reorganizarea din anul 168, așa cum reiese din diploma de la Drobeta) și *Porolissensis*, ca urmare a faptului că de acum înainte ele formează un organism militar unitar. Pentru prima dată în ist. D. romane, cele trei provincii sunt puse sub comanda unui guvernator general unic, purtând numele de *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*. Numit dintre foștii consuli (ca urmare a aducerii încă a unei legiuni, *V Macedonica*, la Potaissa), el poartă și titlul de *consularis Daciarum trium*. În subordinea consularului D., în afară de legații celor două legiuni, se aflau procuratorii celor trei provincii, cu atribuții financiare. *Procurator Augusti Daciae Apulensis* era mai înalt în grad în ierarhia procuratoriană față de ceilalți doi; începând cu epoca Severilor el suplinește în mai multe rânduri, cu titlul de *agens vice praesidis*, postul de guvernator general. Se pare că procuratorii D. *Malvensis* și D. *Porolissensis* și-au păstrat și atribuțiile de comandanți ai forțelor armate auxiliare din districtele lor provinciale. Războiul și calamitățile sale (îndeosebi ciuma și foametea) au produs răni adânci în viața provinciei. Domnia lui Commodus pare a fi fost afectată de frământări interne. Totuși, viața revine treptat la normal. Încă sub Marcus Aurelius, așezarea civilă de la Alba Iulia (Partoș) este ridicată la rangul de oraș, *municipium Aurelium Apulense*, iar urmașul său Commodus îi acordă chiar titlul de *colonia Aurelia Apulensis*, odată cu Napoca *(colonia Aurelia Napoca)*. Cu dinastia Severilor începe încă o perioadă, totodată și ultima, de înflorire a D. Sistemul defensiv al provinciei este puternic consolidat, multe castre fiind reconstruite din piatră. Viața civilă, în speță orașele, au de profitat de pe urma noii perioade de liniște. Sub împăratul Septimius Severus (193—211), noi așezări promovează la treapta de *municipium*: al doilea municipiu de la Apulum (*municipium Septimium Apulense*, probabil din canabele *leg. XIII Gemina*), → Potaissa, probabil și Romula. Începând cu Severus Alexander (222—235 d.Hr.), se cunoaște existența unui *concilium trium Daciarum*, adunare alcătuită din reprezentanții provinciilor care se întruneau anual la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (numită, tot de acum, *Metropolis*), sub președinția marelui preot al → cultului imperial, *sacerdos arae Augusti*, purtând și titlul de *coronatus trium Daciarum*. O nouă zguduire suferă D. după dispariția împăratului → Gordian III. Este vorba de puternicul atac al carpilor din anii 245—247. Cercetările arheologice (Săpata de Jos, Câmpulung—Jidava) au arătat că → *Limes Transalutanus* a fost abandonat în 245—246; atacul a afectat puternic D. *Malvensis*, dar se pare că și Transilvania. Invadatorii au fost alungați cu prețul unui mare efort militar. Au fost aduse efective militare din alte provincii (de exemplu, din *leg. VII Claudia* din Moesia Superior și *leg. XXII Primigenia* din Germania Superior), care lucrează apoi la înălțarea zidului orașului Romula. Liniștea a revenit pentru o vreme în D. romană, căci împăratul următor, Decius (249—251), este numit *restitutor Daciarum* într-o inscripție dedicată de *col(onia) nova Apul[e](n)s(is)*. Din 253 datează o altă inscripție, cinstind pe împăratul Volusian, pusă de *ordo col(oniae) Aur(eliae) Ap(ulensis) Chrysop(olis)*. Ultimele două decenii din viața provinciei sunt destul de obscure. În privința vieții politice, este probabil că reformele lui → Gallienus au afectat și D. În fruntea celor două legiuni sunt atestați acum *praefecti* de rang ecvestru, această măsură privind probabil și guvernarea D. Locul guvernatorului de rang consular (ultimul cunoscut este de la cca 241—243) este luat se pare tot mai mult de acel *agens vice praesidis* (ultimul atestat este Aurelius Marcus, la cca 251—253). Începând cu anul 263, → goții, așezați la N Mării Negre, au reluat atacurile asupra provinciilor de la S de Dunăre, ajungând până în Asia Mică. Probabil că atunci a fost afectată și D., dar cei care au forțat limesul provinciei au fost probabil carpii și dacii din N—V. În această problemă, izvoarele antc., toate de dată mai târzie (a doua jumătate a sec. 4), se exprimă extrem de concis, lăsând impresia că se contrazic: Aurelius Vietor (urmat de Orosius, în sec. 5) afirmă că D. a fost pierdută sub Gallienus; după Eutropius și Rufius Festus, aceasta ar fi fost pierdută sub Gallienus *(amissa est)*, iar Aurelian a retras populația din fosta provincie (Eutropius: *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*; Rufius Festus: *translatis exinde Romanis*); Iord. (sec. 6), care pune pierderea D. tot pe timpul lui Gallienus, arată că sub Aurelian a fost retrasă din D. numai armata *(evocatis... legionibus)*. Numai în *Historia Augusta* evenimentul pierderii D. este pus pe seama lui Aurelian, care ar fi evacuat și armata și populația *(sublato exercitu et provincialibus)*. Rezultă de aici că legăturile cu D. au fost pierdute deja sub Gallienus (probabil spre sfârșitul domniei acestuia, în urma invaziei dintre anii 263—268). D. continua totuși de drept să aparțină Imp. Roman, ceea ce explică și faptul că monetăria oficială romană emite monede cu legenda *Dacia Felix* (sub

www.mnir.ro

Claudius II și Aurelian). Lui Aurelian i-a rămas, se pare, doar să renunțe de drept la D. Forțele militare au fost repliate la S de fluviu (unde probabil o parte se aflau deja de mai multă vreme, pentru a participa la luptele contra invadatorilor nord-pontici), fiind urmate de autorități, dar bună parte a populației provinciale a rămas în continuare în fosta provincie (demn de amintit este că tocmai Eutropius transmite informația după care amicii îl sfătuiseră pe Hadrián să nu abandoneze D. ca nu cumva mulți cetățeni romani să rămână în mâna barbarilor: *ne multi cives Romani barbaris traderentur*!). Pentru a menține în opinia publică iluzia existenței D. în granițele Imp., Aurelian creează o provincie cu același nume la S de Dunăre în care sunt așezate legiunile și trupele auxiliare ale fostei provincii, precum și o parte a populației refugiate de la N de Dunăre. V. și *Dacia Mediterranea* și *Dacia Ripensis*.

Fasti Daciae

DACIA ÎN TIMPUL LUI TRAIAN

Legati Augusti pro praetore

Iulius Sabinus 106—107/109
D. Terentius Scaurianus 109—112
C. Avidius Nigrinus cca 112—117

DACIA DE LA HADRIAN LA MARCUS AURELIUS (117—168)

Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus, *praefectus* 118—119

Legati Augusti pro praetore Daciae Superioris

Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus 119—127
Cn. Papirius Aelianus Aemilius Tuscillus cca 131—134
C. Iulius Bassus 135—138
L. Annius Fabianus 138—141
Q. Mustius Priscus 141—144
P. Orfidius Senecio 144—148
C. Curtius Iustus 147/148—150
M. Sedatius Severianus 150—153
L. Iulius Proculus 153—155 (?)
M. Statius Priscus Licinius Italicus 155/156—158
P. Furius Saturninus 159—161
P. Calpurnius Proculus Cornelianus 161—164 (?)
Ti. Iulius Flaccinus (dată neprecizată)

Procurator Augusti Daciae Superioris

T. Desticius Severus cca 160

Procuratores Augusti Daciae Inferioris

Plautius Caesianus 129
T. Flavius Constans 139
Iulius Aquila Fidus 140
T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo *[pro l]eg(ato) et praef(ectus) prov(inciae) Dac[iae] Inferioris* 140—142
[T.? V?]arius [Pr]iscus 152—155

Procuratores Daciae Porolissensis

Livius Gra[p]us 123
Flavius Italicus 133
M. Macrinius Vindex 154
Tib. Cl. Quintilianus 157
L. Sempronius Ingenuus 154

DACIA DUPĂ REFORMA LUI MARCUS AURELIUS

Legati Augusti pro praetore trium Daciarum

M. Claudius Fronto 168—170
Sex. Cornelius Clemens 170—172 (?)
L. Aemilius Carus 173—175
C. Arrius Antoninus 176—177
P. Helvius Pertinax 177—179
C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes 180—182
L. Vespronius Candidus 182—184
C. Pescennius Niger cca 185
G. C(...) Hasta cca 190
Q. Aurelius Polus Terentianus cca 193
P. Septimius Geta 195
Pollienus Auspex cca 197—200 (?)
L. Octavius Iulianus 200—201/202
L. Pomponius Liberalis 204
Mevius Surus 205 (?)
C. I. Gallus 206—208 (?)
C. Iulius Maximinus 208
Fl. (?) Postumus 211—212
L. Marius Perpetuus 212—214/215
C. Iulius Septimius Castinus 214/215—217
Marcus Claudius Agrippa 217—218
Iasidius Domitianus (sub Severus Alexander)
Q. (?) Iulius Licinianus (sub Maximin Tracul)
M. Cuspi]dius Flaminius Severus] (sub Maximin Tracul)
D. Simonius Proculus Iulianus (sub Gordian III)
Marc(ius) Veracilius Verus sec. 3 (primele decenii)

Procuratores Daciae Apulensis

P. Cominius Clemens cca 169—176
C. Sempronius Urbanus *post* 181
T. Claudius Xenophon cca 183
Aelius Apollinaris (sub Commodus?)
|...|ronius Antonia|nus| cca 195—198
T. Cornasidius Sabinus cca 200 (?)
L. Octavius Felix (sub Septimius Severus și Caracalla)
Herennius Gemellinus, *a.v.p.* cca 205 (?)
Ulpius [Victor?], *a.v.p.* (sub Elagabal?)
M. Aurelius Tuesianus sec. 3 (prima jumătate)
Q. Axius Aelianus, *bis a.v.p.* 236—238
Caesidius Respectus 240—242 (?)
M. Lucceius Felix 242—245
P. Aelius Hammonius cca 245—247
Aur(elius) Marcus, *a.v.p.* cca 251—253
Q. Decius Vindex
Tem|onius?| Secund|us|

Procuratores Daciae Malvensis

M. Macrinius Avitus Catonius Vindex cca 169
M. Aurelius Cassianus — către mijlocul sec. 3

Procuratores Daciae Porolissensis

M. Valerius Maximianus cca 178—179
C. Valerius Catulinus (sub Commodus)
Aelius Constans 191—192
P. Aelius Sempronius Lycinus cca 198—209
M. Cocceius Genialis cca 200
C. Publicius Antonius Probus cca 198—209 (?)
C. Aurelius Atilianus (sub Caracalla?)
Ulpius Victor cca 217
M. Aurelius Apollinaris (dată necunoscută)

www.mnir.ro

Brandis, *RE*, IV, 1901, col. 1948—1976 *(Dacia)*; C. Daicoviciu, *Trans.*; H. Daicoviciu, *Dacia*; J. Fitz, *Dacia*, în *Der kleine Pauly*, I, 1964, 1355—1357; M. Macrea, *Viața*; I. Piso, în *Epigrafia e ordine senatorio*, I, 1982 (Tituli, 4), 369—395; C. C. Petolescu, în *SCIV*, 22, 1971, 3, 411—422; id., în *Dacia, N.S.*, 29, 1985, 45—55; id., în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 159—165; id., în *Revist*, 39, 1986, 9, 880—905; id., în *StCl*, 24, 1986, 131—138 (= *Germania*, 65, 1987, 1, 123—134); I. Piso, *Fasti provinciae Daciae, I. Die senatorische Amtsträger*, Bonn, 1993; D. Tudor, *OTS*; id., *OR*[4].

C.C.P.

Dacia Malvensis, denumire dată după 168/169 d.Hr. fostei provincii Dacia Inferior, odată cu reorganizarea politico-administrativă și militară a Daciei. Este încă neclar dacă întinderea teritorială a **D.M.** îngloba în continuare și S—E Transilvaniei sau a fost extinsă la scara întregului terit. actual al Olteniei, adică între Munții Carpați, Dunăre și Olt. Ipoteze mai vechi (A. Alföldi, C. Patsch, C. Daicoviciu, A. Stein etc.) localizau greșit **D.M.** în Banat. Provincia a continuat și după 170 să fie condusă de un *procurator* de rang ecvestru, *centenarius* (salariu de 100 000 de sesterți), subordonat politic și militar consularului celor trei Dacii, care apare adeseori și pe inscripții din **D.M.** (Oct. Iulianus; P. Mevius Surus; Iul. Castinus; M. Cuspidius). Procuratorul **D.M.** deținea o poziție ierarhică mai bună decât a celor cu caracter financiar din Dacia Apulensis și Dacia Porolissensis. În inscripții el se intitulează *proc. Prov. Daciae Malvensis* sau *praeses prov. Daciae Malvensis*. Se cunosc doar doi procuratori ai **D.M.**; unul în anii 168/169 — M. Macrinius Avitus Claudius Catonius Vindex, fiul prefectului pretoriului, și altul, după 250, în persoana lui M. Aurelius Cassianus *vir egregius, praeses provinciae Daciae Malvensis*. Procuratorul era comandantul trupelor staționate în provincie. După 169, în **D.M.** apar unități militare noi: *coh. I Brittonum mill. Antoniniana, coh. I Sagittariorum mill. eq.* și probabil *coh. I Vindelicorum milliaria*, venită de la Tibiscum. Capitala **D.M.** era Romula-Malva (azi Reșca, jud. Olt), așa cum apare în inscripția lui Sex. Iulius Possesor de la Sevilla, el însuși *curator civitatis Romulensium-Malvensium*. Alte orașe mai importante ale provinciei erau Drobeta, Sucidava, Buridava, Răcari, Slaveni.

D. Tudor, *OR*[4], passim.

M.Z.

Dacia Mediterranea (lat.; „Dacia din interior"), provincie romană creată sub Aurelian, împreună cu Dacia Ripensis, în urma retragerii trupelor romane de la N Dunării (275 d.Hr.). Situată în mijlocul Peninsulei Balcanice, se întindea la S de → Dacia Ripensis, până undeva la râurile Axios (Vardar) și Strymon (Struma), cu hotare greu de definit înspre S și V, unde se învecina cu provinciile Macedonia și Dardania. Spre E se aflau Thracia și Rhodope. Capitala provinciei era la Serdica (Sofia). Printre cele mai de seamă orașe din **D.M.** se numără: Naissus (Niš, Serbia), locul de naștere al împăratului → Constantin cel Mare; Pautalia (Kjustendil, Bulgaria); Remesiana (Bela Palanka, Serbia) reședința cunoscutului episcop scriitor și misionar al dacilor, Niceta, și Germania (Separeva Banja, Bulgaria), unde s-a născut renumitul general al lui Iustinian, Belizarie. Tot pe terit. **D.M.**, la → Caričin Grad (Serbia) au fost identificate ruinele orașului → Iustiniana Prima. În perioada târzie a Imp. Roman, ambele Dacii (**D.M.** și Dacia Ripensis) au fost incluse în dioceza Illyricului oriental, împreună cu provinciile Moesia Prima, Praevalitana, Dardania, Macedonia, Epirus Nova, Epirus Vetus, Thessalia, Achaia și Creta.

RE, 4, 1901, 1976 (Brandis); V. Velkov, *Cities*, 93—99.

I.B.

Dacia Ripensis (lat.; „Dacia de la malul Dunării"), provincie creată de împăratul → Aurelian la S de Dunăre, după retragerea trupelor și a adm. romane din → Dacia Traiană (275 d.Hr.). Terit. **D.R.** a fost desprins din terit. provinciilor → Moesia Superior și Moesia Inferior și se întindea între râurile Utus (Vit, Bulgaria) la E și Porečka (Serbia) la V, corespunzând astăzi regiunilor din partea de N—V a Bulgariei și de E a Serbiei. La S, **D.R.** se întindea până la izvoarele râului Timok și până la Munții Balcani, unde se învecina cu → Dacia Mediterranea. Capitala **D.R.** se afla la → Ratiaria (Arčar, Bulgaria), unde, după părăsirea Daciei Traianc, a fost adusă de la → Apulum *leg. XIII Gemina*. Alt oraș important era → Oescus (Ghighen, Bulgaria), veche garnizoană a *leg. V Macedonica*, revenită aici de la → Potaissa (Turda). Diferite fortărețe mai mari sau mai mici se înșirau îndeosebi pe malul drept al Dunării: Egeta (Brza Palanka, Serbia), Aquae (Prahovo, Serbia), Dorticum (Rakovica, Bulgaria), Bononia sau Ad Malum (Vidin), Castra Martis (Kula), Almus (Lom), Cebrus (Gorni Žibăr), Augusta (Hârlec), Variana (Selanovci), Valeriana (Dolni Vadin), Utus (Milkovica), iar spre frontiera cu Dacia Mediterranea, către izvoarele râului Timok, Timacum Maius (Knjaževac) și Timacum Minus (Ravna), toate pe terit. Bulgariei. La N de Dunăre trupele din **D.R.** își aveau detașamente cu garnizoana la → Pojejena, Dierna, Drobeta, Hinova, Desa și Sucidava (Celeiu-Corabia).

H. Vetters, *Dacia Ripensis*, Viena, 1950; V. Velkov, *Cities*, 85—92; D. Tudor, *OR*[4], 451—453.

I.B.

Dacicus (Maximus) (lat.); „(cel mai mare) învingător al dacilor", epitet onorific acordat unor împărați romani. Analog cu *Germanicus, Parthicus, Armeniacus, Medicus, Sarmaticus, Britannicus, Arabicus, Carpicus, Gothicus (Maximus)*. Aceste epitete onorifice erau derivate din numele popoarelor împotriva cărora se purtaseră campanii victorioase. Începând cu Marcus Aurelius li s-a adăugat tot mai

www.mnir.ro

frecvent superlativul *maximus*. Ele făceau parate din titulatura oficială a împăraților respectivi și sunt menționate de izvoarele literare, de emisiunile monetare imperiale și provinciale și de inscripții, inclusiv de cele descoperite în Moesia Inferior și în Dacia romană. Traian a purtat epitetul D. începând din anul 103 d.Hr., după primul război daco-roman (Δάκικος pe monede tomitane cu imaginea trofeului monumentului de la Adamclisi — Tropaeum Traiani). Maximinus și fiul său Maximus au primit în 236 epitetele Sarmaticus Maximus și D.M. în urma victoriei asupra → sarmaților iazigi și dacilor liberi. Decius, respingând atacurile dacilor liberi împotriva provinciei Dacia, și-a asumat în 250 epitetul onorific D.M.; Gallienus a purtat același epitet începând din 257, în legătură cu evenimente care nu sunt bine cunoscute, iar → Aurelian l-a dobândit în 271, alături de epitetul Gothicus Maximus, în urma unei victorii repurtate la Dunărea de Jos împotriva → goților, care fuseseră probabil aliați cu dacii liberi.

B. Pick, I, 1, passim; id., K. Regling, I, 2, passim; *ISM*, I, nr. 320; *ISM*, V, nr. 94; 223; 250 *bis*; 292; *IDR*, II, nr. 14; *IDR*, III/1, nr. 106; R. Vulpe, în *DID II*, 98; 107; 224; 249; 252; 272.

A.Ş.

dacii liberi, denumire dată de istoriografia modernă și contemporană triburilor geto-dacice care n-au fost înglobate în 106 d.Hr. în provincia romană Dacia și care au continuat să locuiască pe terit. lor de baștină (sec. 2—4). Trăind în afara lumii romane, dar aproape și în contact direct cu hotarele Imp., pe lângă relații de bună vecinătate au existat și conflicte, d.l. făcând adesea incursiuni în Imp., fapt menționat de unii scriitori antc. și de unele inscripții din Moesia Inferior, Dacia, Pannonia și Italia. La scriitorii antc. ca și în inscripții, ei sunt numiți fie cu numele lor generic de daci sau geți, fie cu cel de daci mărginași (πρόσοροι), de → carpi sau → costoboci. Sunt însă cazuri când localizarea mai de aproape a d.l. amintiți de scriitori antc. și de inscripții nu este posibilă, deoarece relatările și mențiunile despre ei sunt vagi și lipsite de preciziuni topografice pentru a ști dacă este vorba de d.l. din E, V sau N. Cercetările arheologice sunt singurele în măsură să dezvăluie ist. și cultura lor materială. Indiferent dacă este vorba de costoboci, carpi ori d.l. din V sau S, le sunt comune tipurile de așezări și locuințe, ocupațiile, credințele, ritul și ritualul funerar și în special ceramica. Așezările sunt situate atât pe înălțimi (pe promontorii și pante de deal), cât și pe terasele mai joase ale apelor. Locuiau atât în bordeie cât și în locuințe de suprafață. În regiunile de șes și de deal predomină bordeiele, iar în zona montană, unde terenul este stâncos și umed, casele erau construite la suprafața solului. D.l. se ocupau cu agricultura și păstoritul; dintre meșteșuguri, cele mai răspândite erau metalurgia fierului, prelucrarea lemnului și olăritul. Forma de organizare era obștea teritorială. Ca și daco-romanii din provinciile Dacia și Moesia (și ca înaintașii lor geto-dacii) practicau cu predilecție ritul funerar al incinerației. Din inventarul arheologic scos la suprafață ceramica ocupă un loc principal atât în așezări cât și în necropole. Era lucrată cu mâna și la roată, reproducând în general forme specifice lumii geto-dacice, cum sunt vasul borcan (ornamentat cu brâu alveolar) și ceașca dacică, adevărat stindard al civilizației geto-dacice. Având ca reper ceramica, cei care au conservat mai bine tradițiile La Tène-ului geto-dacic au fost carpii. Dezvoltată organic din La Tène-ul geto-dacic, cultura d.l. a fost puternic influențată de romani. Cercetările arheologice din ultima vreme demonstrează în mod strălucit continuitatea populației dacice în primele sec. ale erei creștine atât în regiunile neocupate, cât și în cele două provincii romane. Și în această vreme cultura materială și spirituală a dacilor a fost unitară în esența ei, fie că este vorba de daci care au trăit în provinciile Dacia și Moesia, fie în afara lor. Din acest punct de vedere, s-ar putea vorbi de o singură cultură a întregii lumi dacice din epoca romană, în cadrul căreia se pot distinge: aspectul daco-roman în cadrul provinciilor Dacia și Moesia, acela carpic în Moldova (între Carpați și Nistru), acela de tip Militari-Chilia în Muntenia, acela de tip Sântana-Arad în V Daciei, acela de tip Lipița și cultura tumulilor carpatici în N. Descoperirile arheologice arată că d.l. au locuit intens zonele extracarpatice ale Daciei. Se cunosc în prezent vestigii ale d.l. în cca 700 de puncte. Izvoarele scrise și cercetările arheologice arată că aceștia au conviețuit în anumite regiuni cu sarmații și cu unele neamuri germanice și au fost continuu influențați de romani. Deși, priviți în general, d.l. au venit în contact cu aceleași grupuri de populații (romani, sarmați și neamuri germanice), situația lor diferă de la o regiune la alta, datorită raporturilor care au existat între ei și grupurile de populații străine. Astfel, geto-dacii din Muntenia, care au trăit într-un contact mai strâns cu lumea romană și al căror terit. (înconjurat din trei părți de Imp.) a fost temporar stăpânit de romani și continuu supravegheat, au fost romanizați în timpul existenței provinciei romane Dacia. La d.l. din Moldova și cei din Crișana și Maramureș, procesul de romanizare început în sec. 2—3 s-a desăvârșit în sec. 4—6. De subliniat faptul că, între Imp. pe de o parte și costoboci și carpi pe de alta, au existat raporturi clientelare și pe seama lor pot fi puse o serie de tezaure monetare descoperite în mediul carpic și cel costoboc. Menționăm că numai în terit. carpic au fost descoperite 95 tezaure, cel mai mare fiind cel de la Măgura (jud. Bacău) care conține 2 830 piese de argint. Tot ca subsidii plătite de romani carpilor se explică și tezaurul de vase de argint (1 207,2 g) descoperit la Muncelu de Sus (com. Mogoșești-Siret, jud. Iași). Despre raporturile clientelare dintre costoboci și romani vorbește inscripția de la Roma (*CIL*, VI, 1801) și inventarul bogatelor morminte de la Cijikov (regiunea Lvov) și Kolokolin (regiunea Ivano-Frankovsk) (ambele în

www.mnir.ro

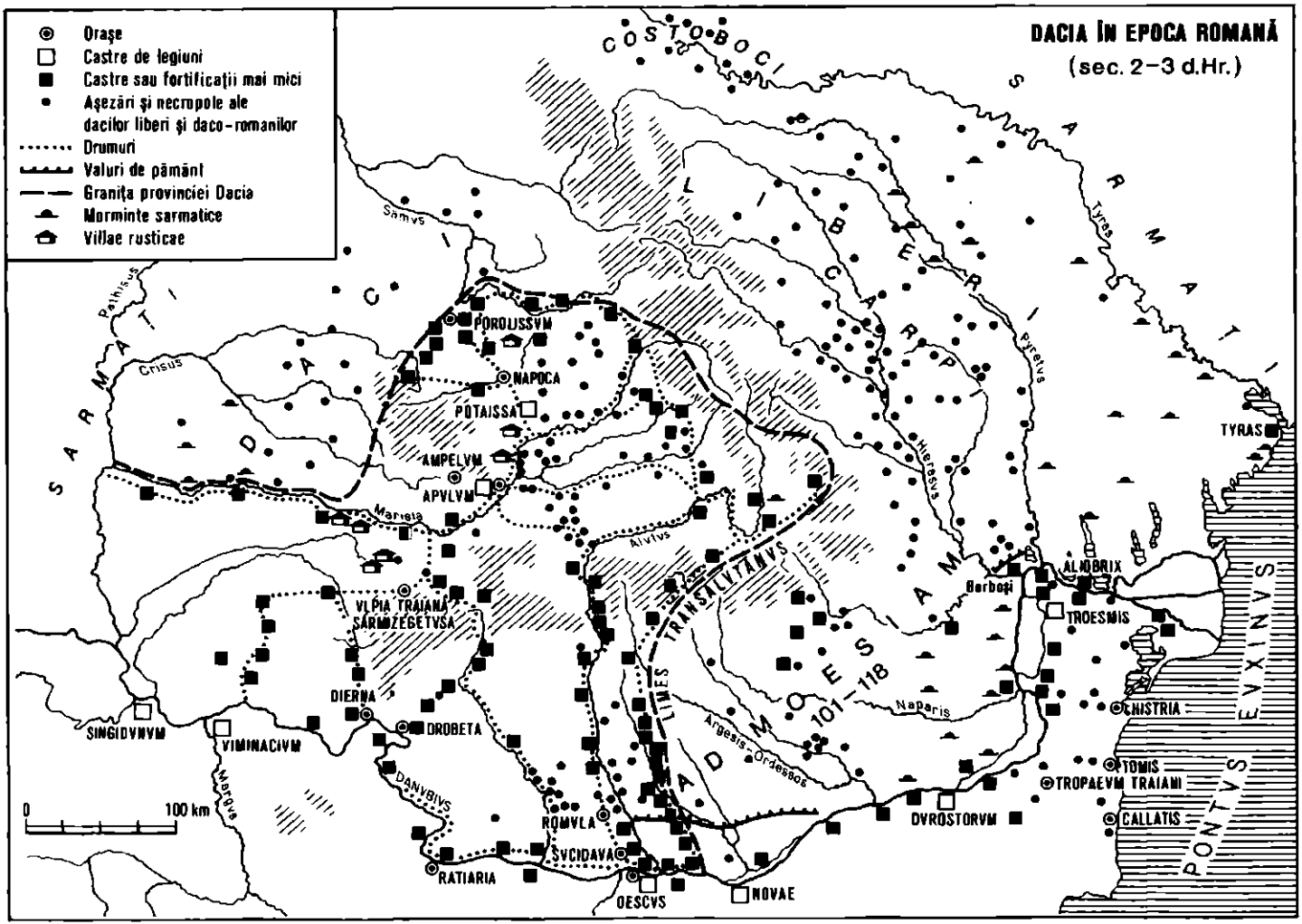

Fig. 2. Dacia romană şi dacii liberi

www.mnir.ro

Ucraina). Destul de active au fost și raporturile economice: monedele și produsele romane de orice fel (ceramică, unelte, arme, podoabe etc.) se întâlnesc peste tot în așezările și necropolele d.l. La rândul lor, d.l. exportau în Imp. produse agricole, vite și blănuri. Toate aceste schimburi economice au contribuit la apropierea dintre romani și d.l., fapt care nu exclude conflictele militare, în urma cărora unii împărați romani au luat titlul onorific de → *Dacicus Maximus*: Maximinus, în 236 (*CIL*, III, 3735, 3736), Decius, în 249—251 (*CIL*, II, 4940; Dessau, *ILS*, 517), Gallienus, în 257 (*CIL*, II, 220; VIII, 1430), Aurelian, în 275 (*CIL*, XIII, 8973; Dessau, *ILS*, 381), Constantin cel Mare (*CIL*, III, 3735, 3736), sau de *Carpicus Maximus*. D.l. au lăsat o bogată moștenire culturală epocii de început a migrațiilor, mereu prezentă în cultura populației romanice din sec. 4—7. Ei apar pentru ultima dată în izvoarele literare la sfârșitul sec. 4 (anul 381) când sunt menționați de Zosimos (IV, 34, 6) sub numele de carpodaci (καρποδάκαι). O inscripție descoperită la Brigetio, în Pannonia Superior, informează că pe vremea lui Caracalla, sau la scurt timp după aceea, exista un interpret de lb. dacă *(interpres Dacorum)* în persoana lui M. Ulpius Caelerinus din *leg. I Adiutrix*, folosit probabil în tratativele cu d.l. din V și N și la interogarea unor prizonieri. Cei mai puternici dintre d.l. au fost carpii. Caracterul dacic al culturii materiale și spirituale a carpilor, costobocilor și dacilor mari (*Orac. Sibyll.*, XII, 180) purtători al culturii tumulilor carpatici, constituie dovada de netăgăduit a apartenenței acestora la neamul geto-dacilor. După retragerea stăpânirii romane din Dacia, unele grupuri de carpi din E și de d.l. din V au pătruns pe terit. fostei provincii, revitalizând elementul daco-roman și făcându-l să reziste și să iasă victorios din confruntările cu neamurile germanice și alți migratori. Se poate constata astfel că pierderile în populație suferite de provincia Dacia, ca urmare a retragerii armatei și a unei părți din populația înstărită, au fost compensate prin pătrunderea d.l., factor de permanență și de continuitate în întreg spațiul carpato-danubian. Ei au cunoscut și romanitatea și barbaria și au optat până la urmă în favoarea celei dintâi. Se poate spune că oamenii pământului, respectiv populația rurală din Dacia romană, compusă din daco-romani și întărită prin d.l., trăind în anonimat într-o vreme zbuciumată, ca urmare a valurilor succesive de migratori (goți, huni, gepizi etc.) care atacau Imp. Roman, a salvat romanitatea carpato-danubiano-pontică, care stă la temelia poporului român.

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1—2, Oxford, 1976; id., în *Quaderni Catanesi*, 4, 1982, 7, 55—61; id., în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 59—68; id., *Geto-dacii*; id., în *Thraco-Dacica*, 9, 1988, 101—117; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașu Aurit*, Oradea, 1978.

G.B.

daco-romani, denumire dată în istoriografie populației geto-dacice romanizate. Termenul este folosit pentru a preciza o realitate etnografică din sec. 4—6 d.Hr., perioadă în care întreaga populație autohtonă din spațiul carpato-danubian și pontic a adoptat lb. lat. și și-a însușit elementele de cultură materială și spirituală specifice lumii romane. În cadrul d.-r. trebuie avută în vedere și prezența unor elemente etnice romane, coloniști-veterani, care s-au stabilit în Dacia în timpul stăpânirii romane și au rămas pe loc și după retragerea armatei și adm. imperiale în vremea lui Aurelian. Despre d.-r. se poate vorbi încă din a doua jumătate a sec. 2 și din sec. 3 d.Hr., în cadrul celor două provincii romane, → Dacia și → Moesia, într-o măsură mai mică chiar și în Muntenia, unde se înregistrează nu numai o puternică influență romană ci și prezența efectivă a romanilor, în special prin construirea liniei de apărare de la E de Olt — *limes Transalutanus*. Atât în provincia Dacia cât și în Moesia Inferior (Dobrogea), d.-r. sunt documentați arheologic prin aspecul cultural de tipul descoperirilor de la → Soporu de Câmpie (Transilvania), → Locusteni (Oltenia) și → Enisala (Dobrogea). Este vorba de așezări și necropole de incinerație întâlnite în cuprinsul tuturor terit. dacice aflate sub stăpânirea romană. Procesul de → romanizare, respectiv de simbioză etno-culturală daco-romană, este surprins în acest aspect cultural prin elemente de cultură tradițională, ritul incinerației și anumite tipuri ceramice, prin prezența unor produse romane în acest context cultural, precum și prin sincretismele religioase care s-au produs în această vreme, figurate pe o serie de monumente descoperite în Dacia. Populația d.-r. este remarcată în așezările civile *(canabae)* din preajma castrelor, în fermele romane (→ *villae*) și în proporție ceva mai mică și în cuprinsul orașelor înființate de romani în Dacia. După retragerea armatei și adm. romane din Dacia d.-r. vor locui, în cursul sec. 4—6, întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Dispariția granițelor romane va atrage după sine refacerea unității lumii geto-dace și va duce la pătrunderi ale → dacilor liberi în cadrul populației d.-r. rămasă în fosta provincie romană. Grupuri de → carpi de la E de Munții Carpați și daci liberi din V pătrund în terit. fostei Dacii romane. Totodată izvoarele scrise și arheologice demonstrează că, de-a lungul acestei perioade, legăturile cu Imp. au continuat să fie foarte strânse și influența acestuia asupra regiunilor nord-danubiene a fost covârșitoare. Păstrarea capetelor de pod romane pe malul stâng al Dunării și apoi extinderea stăpânirii în vremea lui Constantin cel Mare până la → Brazda lui Novac de Nord vor contribui direct și din plin la amplificarea și desăvârșirea procesului de romanizare. Un rol deosebit de important în acest sens îl va juca răspândirea → creștinismului la N de Dunăre. O serie de obiecte cu simboluri creștine din sec. 4—6 s-au găsit în așezări d.-r. Prin extinderea acestuia și înființarea de comunități creștine, lb. lat. câștigă tot mai mult teren, continuând să se impună definitiv și la întreaga

www.mnir.ro

populație din terit. fostei Dacii preromane în cursul sec. 6. Procesul de dezvoltare a populației d.-r. în sec. 4—6 este atestat acheologic prin urmele ceramice, morminte de înhumație și incinerație și prin serii de monede romane aflate în circulație. În sec. 5—6, populația d.-r. acoperă întreg spațiul carpato-danubiano-pontic, inclusiv regiunile dominate politic în sec. 4 de goții migratori. După invazia hunică, d.-r. intră într-o nouă etapă de dezvoltare care coincide cu desăvârșirea procesului de romanizare în toate terit. vechii Dacii. În sec. 6, ei se confundă cu populațiile romanice de la Dunăre și fac parte integrantă din marea familie a romanității orientale. Dacă slavii au reușit ca după trecerea limesului danubian în 602 să slavizeze populațiile de la S Dunării, în stânga Dunării procesul s-a petrecut invers, prin asimilarea acestora de către masa d.-r., respectiv romanică. În acest timp, d.-r. sunt reprezentați prin descoperiri arheolngice de tipul celor de la → Ipotești, Cândești, Ciurel, Dulceanca, Cireșanu, Budurească (Muntenia), Gropșani (Oltenia), Bratcin (Transilvania), Botoșana (Moldova) etc. În toate aceste așezări, ca și în multe altele de același gen, care alcătuiesc la un loc aspectul cultural de tip → Ipotești-Cândești, se întâlnesc elemente tradiționale locale dacice și romane provinciale, rezultat al sintezei d.-r. Cultura ca atare se caracterizează prin așezări deschise, locuințe ușor adâncite, cu cuptor sau vatră în interior și ceramică lucrată la roată, cu o puternică amprentă romană. În aceste complexe se găsesc relativ frecvent obiecte creștine, în special tipare de turnat cruci. În acest context local, în a doua jumătate a sec. 6 apar elemente străine, slave, eu o ceramică rudimentară lucrată cu mâna, care se prezintă ca un adaos. După cum o dovedesc descoperirile arheologice, la venirea slavilor fondul etno-cultural și lingvistic romanic era pe deplin constituit, încât n-a mai putut fi modificat. Acesta s-a dovedit suficient de bine cristalizat încât a reușit să asimileze comunitățile de slavi rămase în stânga Dunării într-un timp relativ scurt și să devină, în decursul sec. 8—9, poporul român.

IstRom; D. Protase, *Problema continuității*; id., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*, 1976; id., *Autohtonii în Dacia*, București, 1980; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969; G. Popilian, *Locusteni*; L. Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV—V e.n. — Bratei*, București, 1973; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sec. III și VI e.n., Dulceanca*, București, 1974; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, 1981; D. Gh. Teodor, *Romanitatea*; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.

C.P.

Dada, martir creștin cu nume trac, la → Ozobia, sat în apropiere de → Durostorum. Martirizat în timpul lui → Dioclețian (303—304 d.Hr.).

H. Delehaye, în *AB*, 31, 1912, 272; *DID II*, 381.

I.B.

dadophori v. **Cautes și Cautopates**

Dafne (Constantiniana Daphne), fortăreață construită de → Constantin cel Mare în fața cetății Transmarisca (Turtucaia/Tutrakan, Bulgaria), pe malul stâng al Dunării. Refăcută de → Iustinian (Procop., *De aed.*, IV, 7, 7—8). Descriind prima expediție a împăratului Valens din anul 367 d.Hr. împotriva goților de la N de Dunăre, Amm. Marcell. (XXVII, 5, 2) arată că acesta și-a instalat tabăra în apropiere de Dafne *(prope Dafnen)*, după care „a construit un pod de vase și a trecut fluviul Istru, fără să întâlnească nici o împotrivire", ceea ce, după cum s-a arătat în ultimul timp, nu contrazice localizarea fără echivoc a lui Procopius. *Not. Dign.* (Or., VIII, 45—46) amintește printre trupele de manevră *(comitatenses)* puse sub ordinele comandantului din Thracia, unitățile *Constantini Dafnenses* și *Ballistarii Dafnenses*, alcătuite din militari recrutați la D. sau din împrejurimi și nu cantonați acolo. Încercările de a identifica urmele fortăreței D. în regiunea vărsării Argeșului, la Spanțov, ori în alte puncte de la N de Dunăre au rămas fără rezultat, ceea ce nu anulează informația lui Procopius. Presupunerii mai noi, care localizează D. la Izvoarele (fost Pârjoaia, jud. Constanța), situată la 26—27 km în aval de → Durostorum, unde se află nn important vad de trecere a Dunării, i se opune faptul că în același loc și aproximativ în același timp a fost identificată cetatea → Sucidava. Ipoteza mai veche că monedele cu legenda *Constantiniana Dafne*, emise de Constantin cel Mare în 328—329, au fost bătute în cinstea întemeierii cetății D. (328), pentru importanța strategică pe care acesta o acorda unei astfel de fortărețe și întregii sale acțiuni de la N de Dunăre, nu pare definitiv anulată de ipoteza recentă după care monedele cu legenda în discuție ar comemora victoria decisivă a aceluiași împărat împotriva lui → Licinius la Chrysopolis (18 sept. 324), deoarece în legătură cu aceasta se naște neduinerirea de ce astfel de monede n-au fost bătute imediat după victoria amintită când, în realitate, au început și lucrările pentru construirea noii capitale a Impi Roman.

D. Tudor, *OR*[4], 450—451; A. Aricescu, *Armata*, 164—166; Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, 115—117 și 136—139.

I.B.

Daia, sat în com. Roșia (jud. Sibiu), pe terit. căruia, la locul numit „Părăuț", a fost cercetat prin ample săpături un important obiectiv arheologic. Locuirea neo-eneolitică, cea mai bine reprezentată, este formată dintr-un strat de cultură, cu o grosime variabilă, în funcție de zona așezării (0,50—1,80), despărțit în mai multe niveluri prin resturile de locuințe. Bogatul material arheologic rezultat din nivelurile succesive de locuire, îndeosebi ceramica, a precizat existența alei a celei mai vechi faze de evoluție a culturii → Petrești (Petrești *A*). Nivelul inferior, subțire, împreună cu gropile lui de bordei adâncindu-se în pământul viu, aparține culturii Turdaș *II* = Vinča *B2*. La partea superioară a acestuia, uneori împreună cu primele

www.mnir.ro

fragmente de ceramică pictată, au apărut și fragmente ceramice cu bune analogii în cultura Precucuteni *II*. Următoarele două niveluri, de numai câțiva cm grosime, despărțite între ele prin resturi aparținând unor locuințe de suprafață cu podină din pământ galben-verzui, bătătorit, conțin un bogat inventar ceramic din care se remarcă o categorie pictată pe toată suprafața cu benzi înguste de culoare roșie, dispuse oblic, uneori în formă de căpriori, alteori formând romburi având în centru o pată mai groasă, de aceeași formă, rombică, care acoperă întreaga suprafață a vasului (stilurile *A IIa* și *A IIa1*). În cuprinsul celui de al treilea nivel, și apoi în cele următoare, se adaugă la ceramica mai sus descrisă și fragmente de aspect tricrom, cu ornament pictat format din benzi late, spiralice sau meandrice, de culoare roșie-maronie, mărginite de benzi înguste de culoare neagră, așternute pe fondul cărămiziu deschis sau alb-gălbui al vasului dând astfel, în ansamblu, acel aspect tricrom caracteristic stilului *A III* al culturii Petrești. Aceste două categorii formează ceramica pictată tipică pentru faza *A* a culturii Petrești. În al treilea nivel de locuire apar și resturile unor locuințe cu platformă de lut. În evoluția ceramicii pictate din nivelurile următoare apar elemente și materiale ceramice pictute caracteristice pentru fazele *A—B* și *B* ale culturii Petrești. Pe același terit., în partea de E, spre buza terasei pârâului, la partea superioară a stratului de cultură, precum și în cuprinsul unor gropi ce secționează uneori nivelurile superioare și chiar mijlocii ale stratului Petrești, apar urme de locuire, uneori întinse, aparținând următoarelor culturi și epoci: Coțofeni, Sighișoara-Wietenberg și din sec. 4—5 d.Hr.

I. Paul, în *PZ*, 56, 1981, 2, 197 și urm. și pl. 54.

I.P.

Dala Română, com. în jud. Alba, pe terit. căreia un sondaj efectuat în locul numit „Troian" a atestat existența a două straturi de cultură suprapuse. Stratul inferior datează din perioada mijlocie a epocii bronzului. În cuprinsul lui au fost găsite vase întregibile și fragmente ceramice ornamentate, tipice pentru fazele mijlocii (*II—III*) ale cultorii Sighișoara-Wietenberg, o vatră păstrată parțial, precum și două morminte de înhumație în poziție chircită, fără inventar. Din stratul următor au fost scoase la lumină numeroase resturi arheologice care atestă existența unei locuiri neîntrerupte din epoca La Tène (dacică) până în epoca romană.

I.P.

Dalboșeț, com. în jud. Caraș-Severin, unde în punctul „Moara pitulată" s-a descoperit un tezaur format din 150—200 de monede, din care s-au recuperat 74. Cu excepția unei imitații a denarilor lui Antoninus Pius și a doi antoninieni de la Gallienus, tezaurul conținea monede de bronz de la Constantin cel Mare, Constantius II, Constans, Constantius Gallus și Iulian, precum și o imitație din sec. 4 d.Hr.

N. Gudea, în *Tibiscus*, 2, 1972, 53—60; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974, 72, nr. 6.

G.P.B.

Dalmati Varinienses, unitate auxiliară de cavalerie dalmată care a staționat în Dacia Ripensis. A trimis un detașament pentru apărare și construcții la → Sucidava, prezența ei fiind dovedită prin ștampile pe cărămizi (sec. 4 d.Hr.) (*AÉp.*, 1939, 91—93).

D. Tudor, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 337—339.

D.T.

Dalmatia (Dalmația), provincie romană constituită de Augustus (în anii 9—10 d.Hr.) prin despărțirea provinciei Illyria în → Pannonia și **D.** Se învecina la N cu Pannonia, la E cu → Moesia (Superior), iar la S cu → Macedonia, având la V Marea Adriatică. Capitala provinciei se afla la Salona (Split). Printre orașele mai importante ale **D.**, care au avut un important rol în procesul de romanizare a provinciei, se numără Narona (Vid Methovic), Doclea (Duklja) și Scodra (Shkodër). Dintre dovezile legăturilor ținuturilor noastre cu **D.** se pot cita, deși au fost reunite în aceeași circumscripție vamală (v. *portorium*), mai puține din Dobrogea (v. totuși originea illiră a numelui gladiatorului tomitan Skirtos din sec. 2—3 d.Hr., ca și un discutabil *cuneus D(almatarum?)* tot la → Tomis, la sfârșitul sec. 3 d.Hr.) cât mai cu seamă din Dacia. Aici pot fi luate în considerație o serie de trupe (*ala I Illyricorum; coh. III Dalmatarum; numerus Illyricorum; Dalmati Varinienses* etc.) (v. *ala, cohors, numerus*), precum și comunități de mineri (→ *Pirustae*, → *Baridustae*) atestate în special în zona auriferă a Munților Apuseni, ceea ce a dus la apariția în inscripții a unui mare număr de antroponime illire.

J.J. Wilkes, *Dalmatia*, Londra, 1969; I. Stoian, *Tomitana*, 199, nr. 2; M. Macrea, *Viața*, 92, 206—207, 209—210, 217, 228—229, 252, 443; I.I. Russu, *Illirii*.

A.S.

daltă (în epoca neo-eneolitică), unealtă de piatră șlefuită, înaltă și subțire, de formă dreptunghiulară, trapezoidală și mai rar triunghiulară, cu secțiunea bi- sau planconvexă (dar și dreptunghiulară), având tăișul drept sau arcuit, bine ascuțit. Fixarea unui mâner se făcea ca și la topoarele de piatră șlefuită neperforate. La sfârșitul eneoliticului apar și piese de acest gen lucrate din aramă, iar în epocile următoare din bronz și fier.

S.M.-B.

Damian v. **Sadova**

damnatio memoriae (lat.; „condamnarea amintirii") (în dr. roman), pedeapsă pronunțată împotriva dușmanilor publici, învinuiți de activități care aduceau

www.mnir.ro

prejudicii independenței, securității sau măreției poporului (statului) roman *(crimen maiestatis)*, iar ulterior, împăratului *(crimen imminutae maiestatis)*. Seria delictelor de această natură, lungă încă din timpul Rep., a fost stabilită de Augustus prin *Lex Iulia maiestatis* și amplificată ulterior, remarcându-se în ansamblu lipsa de precizie a legislației în acest domeniu, frecvența abuzurilor și substratul politic al majorității condamnărilor. **D.m.** consta în interdicția purtării de către urmași a prenumelui celui condamnat și în obligația de a se distruge toate imaginile (portretele, statuile) acestuia și de a i se șterge numele de pe toate monumentele publice. În cazul împăraților care sufereau **d.m.** prin hotărâre a Senatului, cum s-a întâmplat cu Nero încă din timpul vieții, iar după moarte cu numeroși alții, începând cu Caligula, pedeapsa prevedea de asemenea eliminarea numelor acestora de pe monede și anularea retrospectivă a hotărârilor lor *(rescissio actorum)*. **D.m.** lovea în aceste cazuri și pe membrii familiei imperiale. Unii dintre împărații damnați, cum au fost Commodus, Caracalla și Severus Alexander, au fost reabilitați ulterior. După Nerva, împărații care nu sufereau **d.m.** erau consacrați postum de către Senat (→ *divi*). Inscripțiile cu nume martelate (ciocănite) atestă că **d.m.** a fost pronunțată și împotriva multor magistrați, uneori guvernatori de provincie. Pe inscripțiile din Moesia Inferior și din Dacia romană se constată, ca efect al „condamnării amintirii", ștergerea numelor unor înalți magistrați locali (ca la Histria), ale unor guvernatori ai provinciilor și, mai ales — cu unele excepții datorate fie neglijenței autorităților locale, fie reabilitării ulterioare — ștergerea de pe dedicații, inscripții monumentale, miliarii, a numelor lui Domițian (de pe baza unei statui de la Histria, probabil odată cu distrugerea statuii), Commodus, Geta, Plautilla, Macrinus și Diadumenianus, Elagabal și Iulia Soemias, Severus Alexander, Iulia Mamaea și Iulia Maesa, Maximin Tracul și Maximus, Gordian III, Filip Arabul, Maximianus I și Licinius I.

F. Vittinghoff, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit*, 1939; I. Stoian, *Tomitana*, 108—127; *ISM*, I, nr. 81—83; 87; 91—93; 95; 168; 177—179; 346; 366; *ISM*, V, nr. 19; 20; 57; 68; 95—97; 151—153; 167; 223; 245—247; 250 bis; *IDR*, II, nr. 10; 589; *IDR*, III/1, nr. 76; 137; 142; *IDR*, III/2, nr. 6; 21; 216—217; 351; *IDR*, III/3, nr. 15; 46—47; 54; 74; 213—214; 261; 311; *IGLR*, nr. 108 și 170.

A.Ș.

Dancu, sat în com. Holboca (jud. Iași), pe terit. căruia s-au cercetat mai multe locuințe dintr-o așezare aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). În perimetrul aceleiași localit. au mai fost descoperite importante resturi de locuire din paleoliticul superior, epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt, la Tène, precum și din sec. 4, 8—9 și 11—12.

M. Petrescu-Dîmbovița și colab., în *SCIV*, 6, 1955, 180—183, fig. 10—12; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 187—188; *RAJI*, 1, 175—176.

I.I.

Daneți, com. în jud. Dolj, în marginea de E a căreia, în punctul „Padina — La Fântâniță" a fost reperată o necropolă daco-romană (sec. 2—începutul secolului 3 d.Hr.), distrusă în parte de lucrări de îmbunătățiri funciare. Au fost salvate numai 16 morminte de incinerație, dintre care în 14 oasele arse

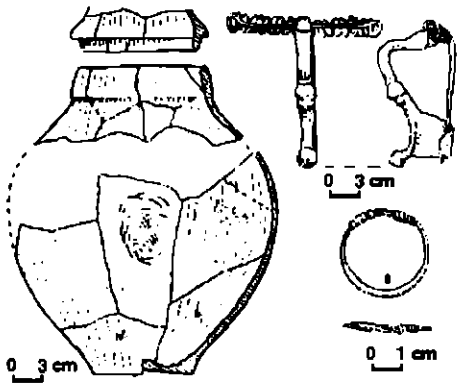

Fig. 3. Ceramică, fibulă și inel din necropola daco-romană de la Daneți.

erau depuse în urne, iar în două erau depuse în groapă simplă. Drept urne au fost folosite vase de uz comun. Unele vase descoperite în morminte păstrau urme de folosire a lor pentru pregătirea mâncării. Cea mai mare parte a urnelor erau vase de factură romană, altele au păstrat caractere dacice iar ultima categorie cuprinde vase de pură factură dacică, modelate cu mâna. Morții erau incinerați în afara necropolei. Inventarul necropolei nu este prea bogat. Ceramica deține primul loc printre piesele de inventar. Cea mai mare parte a ceramicii este constituită de urne, capacele lor și vasele depuse ca ofrandă în urne. Într-o urnă a unui mormânt s-a descoperit o monedă de bronz, emisă de Commodus. Obiceiul de a depune o monedă în mormânt este specific lumii romane sau pentru populațiile romanizate. În morminte s-au descoperit fibule de bronz și inele de argint. Acestea din urmă au aceeași formă ca și inelele dacice din argint din sec. 1 î.Hr. și sec. 1 d.Hr. Materialele arheologice scoase la iveală, ritul și ritualul funerar, în fine datarea cimitirului, dovedesc că necropola de la D. a aparținut populației autohtone romanizate.

G. Popilian, în *Thraco-Dacica*, 3, 1982, 47.

G.P.

danii publice (la romani), instituții de binefacere. Prefigurate de avantajele materiale *(sportulae)* dobândite de *clientes* de la patronii lor din vremea Rep. și instituționalizate din 123 î.Hr., odată cu aprobarea

www.mnir.ro

legii *frumentaria* a lui Ti. Sempronius Gracchus, **d.p.** aveau să fie definitiv reorganizate sub Augustus care a creat în 22 î.Hr. serviciul aprovizionării *(annona)*, condus din anul 6 d.Hr. de un *praefectus annonae*. Epoca Principatului mai cunoaște și alte forme de **d.p.** cum ar fi *congiaria* (danii în vin și ulei pentru completarea annonei), *frumentationes* (danii de pâine) și → *alimenta*. În epoca Dominatului asistența publică n-a putut fi asigurată de stat, fiind preluată de biserică. La nivel municipal se cunosc de asemenea **d.p.**, fie efectuate de magistrați cu ocazia intrării lor în funcție *(summae honorariae)*, fie efectuate pur și simplu de mari bogătași. Fără a concura sumele imense cheltuite în acest scop de adevărați „milionari" cum ar fi Opramoas din Lycia, Iulius Eurycles și C. Iulius Theophrastus din Sparta sau Herodes Atticus, **d.p.** cunoscute de pe terit. patriei noastre în epoca romană (→ Aba, fiica lui Hecataios, → Artemidoros fiul lui Herodoros, anonimul binefăcător rural din vicus Celeris, Q. Aurelius Tertius, care donează 80 000 sesterți pentru aprovizionarea orașului la Sarmizegetusa) atestă un nivel mediu de bogăție. Era **d.p.** a luat sfârșit în sec. 3 d.Hr.

M. Rostovtzeff, *SEHRE*[2]; Al. Suceveanu, *VEDR*, 147—163; M. Macrea, *Viața*, 326—327.

A.S.

dans v. **muzica**

Danubius v. **Istros**

Dapyx (a doua jumătate a sec. 1 î.Hr.), rege get din părțile centrale ale Dobrogei. După V. Pârvan, „regatul" lui **D.** s-ar fi situat în zona cetăților → Capidava, Carsium și Ulmetum—Histria. Dion Cass. (LI, 26, 1—3) relatează că a intrat în conflict cu vecinul său din S Roles, prieten al romanilor, care a chemat în sprijin pe M. Licinius Crassus, guvernator al Macedoniei, în anii 28—27 î.Hr. Romanii asediază fortăreața unde se refugiase **D.**, împrejurări în care regele get își găsește sfârșitul. Crassus reușește apoi să supună și populația getică refugiată în peștera → Keiris, unde fuseseră aduse lucrurile de preț și turmele.

V. Pârvan, *Getica*, 88—90; R. Vulpe, *HAD*, 103; D.M. Pippidi, în *DID I*, 292.

C.P.

Darius I, rege al perșilor (522—486 î.Hr.), fiul lui Hystaspes, din familia Achemeniziler. A dus Imp. Persan la cea mai mare strălucire și întindere, de la Munții Caucaz și Marea Caspică, până la Câmpia Indusului, Egipt și Arabia și a întemeiat capitala religioasă de la Parsa (Persepolis pentru gr.), în apropierea căreia se afla necropola regală de la Naqsh-i-Rustam. Civilizația și arta au atins un mare grad de rafinament, exercitând influențe durabile, atât asupra lumii gr. cât și asupra altor populații vecine, ca sciții și tracii. Dintre numeroasele războaie purtate de către **D.** I de un interes deosebit pentru ist. veche a țării noastre este expediția împotriva sciților (cca 514 î.Hr.), care urma să pregătească campania împotriva Greciei (primul război medic, 490 î.Hr.). Informațiile cele mai detaliate se păstrează la Herodot, precum și pe inscripții persane monumentale, conținând liste de țări și popoare cucerite de către **D.I** (Behistun, Naqsh-i-Rustam). Expediția nereușită a regelui persan care a trecut în Europa cu o imensă armată și flotă, traversând răsăritul Thraciei și Dobrogea, unde a avut de contracarat rezistența geților pentru a trece Dunărea, a produs mari schimbări politice în Peninsula Balcanică (constituirea regatului odrișilor, intervenția sciților pontici la S de Dunăre etc.). Prima distrugere a cetății Histria s-a produs în aceste împrejurări. După războiul împotriva Greciei, o parte din Thracia cuprinsă între Marea Egee și Munții Rhodope a devenit satrapie persană, pentru câteva decenii, exersând o oarecare influență asupra restului acestei țări, rămasă independentă.

A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*[4], Chicago, 1963; P. Alexandrescu, în *SCIV*, 7, 1956, 519 și urm.; J. Balcer, în *HarvardStClPhil*, 76, 1972, 99 și urm.; G. Cameron, în *Acta Iranica*, 4, 1975, 77 și urm.

P.A.

Dasius, creștin din → Axiopolis, martirizat în timpul persecuției lui → Dioclețian din 303—304 d.Hr., al cărui act (document) martiric a ajuns până la noi. Moaștele sale au fost transportate la → Durostorum și de acolo, probabil în jurul anului 600, la Ancona, în Italia, unde se păstrează un sarcofag purtând o inscripție în lb. gr. cu numele martirului „Dasius, adus de la Dorostolon". O inscripție în lb. gr. descoperită în 1947 la Axiopolis menționează numele lui Tasios (Dasius), alături de cel al martirilor → Chiril și → Chindeas, confirmând ipoteza că **D.** a suferit martiriul la Axiopolis, nu la Durostorum, cum s-a crezut mai mult timp. După o ultimă părere, **D.** de la Durostorum este un alt martir.

DID II, 380; *ACR*, I, 9—10 și 44; R. Pillinger, comunicare, Haskovo (Bulgaria), 1987.

I.B.

dava (var. *deva*), cuvânt care în lb. geto-dacilor (daco-moesică) însemna „localitate", „așezare", după unii autori moderni (V. Pârvan, I.I. Russu) în chip specific „sat", după alții (Vl. Georgiev) „oraș". **D.** apare ca element final în toponimele compuse de tipul Argedava, Cumidava, Piroboridava, Sacidava, și este atestat independent doar o singură dată, de altfel într-o grafie coruptă (*leba* pentru *deba* = *deva*), într-o glosă a lui Hesychios din Alexandria, care îl tălmăcește ca „oraș la traci". Cuvântul este însă specific geto-dac, căci din cele cca 45 de nume de așezări terminate în **d.** peste 35 sunt răspândite în spațiul locuit de geto-daci, de la Munții Balcani (Stara Planina) până în Carpații nordici și de la Tisa până dincolo de Nistru. Cele mai

www.mnir.ro

multe se întâlnesc în *Geografia* lui Ptolemeu (sec. 2 d.Hr.) care reflectă în bună măsură realităţile Daciei dinaintea cuceririi romane. Aici sunt numite oa oraşe *(polèis)* nu numai aşezări de pe terit. provinciei (de exemplu Cumidava), ci şi d. localizate în Muntenia, Moldova şi Crişana, a căror existenţă se plasează în perioda Burebista—Decebal. Unele dintre ele au putut fi identificate ipotetic cu marile şi bogatele aşezări de la Poiana (Piroboridava), Răcătău (Tamasidava), Brad (Zargidava), Bâtca Doamnei, lângă Piatra-Neamţ (Petrodava), Popeşti (Argedava, menţionată în decretul pentru Acornion din Dionysopolis), Ocniţa (Buridava, menţionată, ca şi Piroboridava, în Papirul Hunt), Pecica (Ziridava) etc. Aceste aşezări, adesea fortificate, erau centre ale unei intense activităţi meşteşugăreşti şi comerciale, iar pe de altă parte îndeplineau şi o funcţie politico-administrativă, ca sedii ale autorităţii tribale sau unional-tribale. În acest sens sunt relevante descoperirile de la → Ocniţa (inscripţia de pe vasul lui Thiamarkos, care atestă existenţa unui basileu local) sau de la → Popeşti (unde au fost dezvelite minele unui „palat" — desigur reşedinţa conducătorului). De asemenea semnificative sunt descoperirile de sanctuare sau chiar zone sacre de la Popeşti, → Cârlomăneşti, Piscu Crăsani, Brad, Pecica etc., care arată că staţiunile respective au fost totodată şi centre ale vieţii religioase, de cult. Aşezările geto-dace de tip d. dispar edată cu cucerirea romană (M.B.). În epoca romană, o serie de localit. din Dacia şi Moesia Inferior aveau încă în componenţa numelui lor cuvântul d., dovadă incontestabilă a unei continuităţii geto-dacice, chiar dacă noile aşezări romane (în cea mai mare parte castre împreună cu aşezările lor civile) au fost fundate de regulă în apropierea vechilor d. geto-dacice. Astfel, în Dacia sud-carpatică sunt precis identificate → Buridava, Rusidava, Acidava, Sucidava, Pelendava şi Arcidava, iar în Dacia intracarpatică Cumidava. Lor li se alătură aşezări nelocalizate încă cu certitudine, fie din provincie, fie din afara ei — menţionate de Ptol. — cum ar fi → Docidava, Patridava, Carsidava, Petrodava, Sangidava, Utidava, Marcodava, Singidava, Ramidava, Netindava, Zargidava, Tamasidava şi Piroboridava. În Dobrogea se cunosc de asemenea mai multe castre care au în componenţa numelui lor cuvântul d. (→ Sucidava, Sacidava şi Capidava), dar aici există şi două aşezări care au un caracter rural (v. *sat*), → Arcidava şi Buteridava, ambele în terit. rural al Histriei. În listele lui Procopius mai apar Zisnudeva şi Murideva, ambele nelocalizate (A.S.).

W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, Viena, 1980 (reprint), II, 1, 9 şi II, 2, 70; V. Pârvan, *Getica*, 247 şi urm.; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*[2], Bucureşti, 1967, 162 şi urm.; Vl. Georgiev, *Trakite*, 184—186 şi 257—260; A. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, 233—246; I.H. Crişan, *Burebista*[2], 290 şi urm.; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor — civilă şi militară (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983, 49—74; Al. Suceveanu, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 1—2, 45—58.

M.B. şi A.S.

David 1. Sat în com. Boteşti (jud. Neamţ) pe terit. căruia s-au descoperit şapte morminte dintr-o necropolă aparţinând dacilor liberi (sec. 3 d.Hr.), având un inventar foarte bogat compus din vase de lut, fibule, obiecte lucrate din argint în tehnica filigranului, mărgele etc. (I.I.). 2. Protospătar şi → strateg de Thracia şi „Distra" (sec. 11 d.Hr.). Cunoscut datorită unui sigiliu bizantin de plumb descoperit la Pliska (Bulgaria). Felul cum se intitulează titularul acestui sigiliu a dus la presupunerea că în urma repetatelor invazii pecenege din deceniile 3 şi 4 ale sec. 11 şi îndeosebi ale acelora din 1036, Imp. a trecut la măsura de a grupa sub conducerea unui singur strateg toată partea de răsărit a Peninsulei Balcanice. După altă părere, măsura de a alipi toată regiunea Dunării de Jos la thema Thraciei ar fi avut loc o dată cu restabilirea limesului bizantin pe Dunăre, în anul 1001 (I.B.).

DID III, 125.

I.I. şi I.B.

Davideni, sat în com. Ţibucani (jud. Neamţ), pe terit. căruia, în locul „Izvoare Spieşti", pe o terasă joasă situată la 4—5 km de cursul actual al Moldovei, se află o staţiune cu bogate urme de locuire din diferite epoci. Cultura Noua, de la sfârşitul epocii bronzului, este reprezentată prin ceramică şi diferite obiecte de

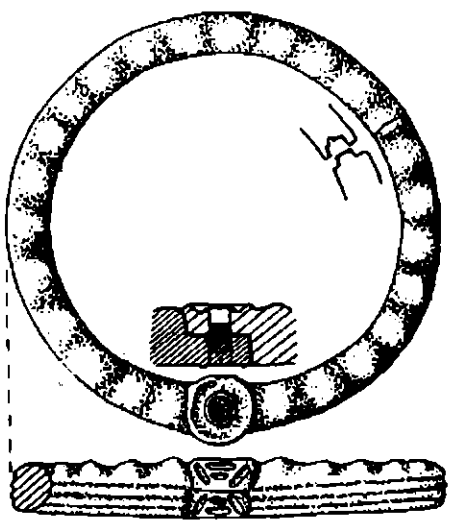

Fig. 4. Davideni. Colan de bronz bastarnic.

bronz (ace, ouţite, dăltiţe). Din a doua epocă a fierului provin descoperiri relativ numeroase de ceramică geto-dacă şi bastarnă (→ Poieneşti-Lukaşevka), două fibule fragmentare de bronz de tip La Tène *CI*, o pensetă şi mai multe obiecte de fier. Întâmplător, la suprafaţă, a fost descoperit un colan în formă de coroană *(Kronenhalsring)* — piesă tipic germanică, a cărei răspândire din Iutlanda şi de la Elba inferioară până în Moldova poate fi legată de migraţiile bastarnilor. O piesă de acelaşi fel, tipologic însă mai târzie, a fost descoperită în apropiere, în zona satului Ţibucani (punctul „Capul Dealului") (M. B.). La 3 km

www.mnir.ro

spre E, în punctul „Tabla Davidenilor" a fost descoperit (în 1970—1972) un tezaur de 26 denari romani imperiali, de la Nero la Marcus Aurelius (170 d.Hr.). A fost identificată și cercetată prin ample săpături și o importantă așezare datând din sec. 5—7. Prin săpături arheologice (1969—1983) au fost scoase la iveală 30 de locuințe, parțial adâncite în pământ, prevăzute cu cuptoare sau vetre construite din piatră și lut. În interiorul complexelor de locuire au fost găsite numeroase și variate unelte din fier, os, lut și piatră, precum și diferite obiecte de podoabă. Se remarcă un tipar de turnat obiecte de podoabă, două fibule romano-bizantine, o cruciuliță turnată din bronz, precum și un pieptene bilateral din os, ornamentat, prevăzut cu teci de apărare; toate obiectele provin din lumea romano-bizantină. Alături de aceste importuri s-au găsit și fragmente ceramice romano-bizantine. Împreună cu aceste piese a fost descoperită și o mare cantitate de ceramică de producție autohtonă, lucrată cu roata și cu mâna, prezentând o bogată ornamentație executată prin incizie. Unele fragmente, lucrate cu mâna, prin caracteristicile lor pot fi puse pe seama slavilor, fiind încadrate în tipul Korčak. Prin tipul de locuință și cuptor, ca și prin inventarul descoperit, așezarea din sec. 5—7 aparține civilizației de tip → Costișa-Botoșana specifică populației autohtone de la E de Munții Carpați (D.G.T.).

M. Babeș, I. Untaru, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 253—290; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 262, nr. 75; I. Mitrea, în *SCȘBacău*, 1972, 5—20; id., în *Carpica*, 12, 1980, 61—73, 75—82, 91—97, 104—110; id., în *MemAntiq*, 6—7 (1974—1976), 1981, 65—92.

M.B. și D.G.T.

Dăbâca, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia se află o mare fortificație cu valuri de pământ, șanțuri și urme de palisade (cca 15 ha) pe terasa înaltă de pe dreapta văii Lonea. În alte puncte învecinate („Grădina lui Tamaș", „Boldâgă" etc.) s-au descoperit vestigii de locuire din neolitic (cultura Tisa), epoca bronzului (culturile Coțofeni și Schneckenberg), Hallstatt *D*, epocă dacică (La Tène *II*) și romană, dar mai ales din sec. 8—14 (așezări, necropole, biserici). Cercetările de amploare inițiate în 1964 sunt încă în curs. Fortificația, de plan aproximativ triunghiular, constă din 4 incinte concentrice. În prima ei perioadă de existență, cu două faze de construcție datate de la sfârșitul sec. 8 până la începutul sec. 10, valurile și șanțurile au delimitat pe botul terasei patru incinte: a) val lat de cca 5 m precedat de bermă (1,25 m) și șanț adânc de 1,30 m, delimitând incinta I, lungă de cca 50 m, înlocuit apoi printr-un val cu lățimea dublă, precedat nemijlocit de șanț adânc de 3,25 m; b) val lat de 8 m cu bermă (2,50 m), precedat de șanț lat de 5 m și adânc de 1—1,5 m, delimitând incinta III la cca 230 m distanță de vârful botului de terasă; c) val lat de cca 10 m, precedat nemijlocit de șanț lat de 7 m și adânc de 2,54 m, delimitând incinta IV la aproape 600 m depărtare de vârful botului terasei. Prima fază a valului de la incinta I a fost ipotetic paralelizată cu existența incintei III, iar a doua fază, a aceluiași val, cu existența incintei IV. Unor etape de construcție ulterioare începutului sec. 10 au fost atribuite refacerea în sistemul „palisadei complexe" a valului de la incinta I, construirea unei palisade ce a delimitat incinta II și care a fost apoi înlocuită cu un val de pământ ce se continua de-a lungul marginii terasei înglobând și incinta I, precum și construirea unor ziduri de piatră plasate mai ales pe creasta valurilor mai vechi ale incintelor I—III. În incintele III și IV au fost descoperite semibordeie, locuințe de suprafață din bârne de lemn, gropi de provizii, ateliere (cuptoare de redus minereul și fierării) ce conferă locuirii din sec. 9—10 caracterul de așezare întărită. Cele mai vechi dintre bisericile ale căror temelii s-au descoperit și cercetat la D. nu

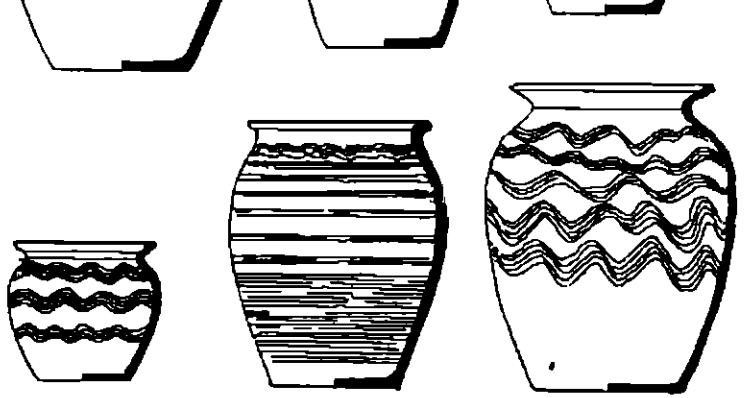

Fig. 5. Ceramică de la incinta I a fortificației de la Dăbâca.

www.mnir.ro

beneficiază încă de datări ferme; este posibil ca ele să aparţină sec. 10. Majoritatea materialelor arheologice descoperite la D. şi datate de la sfârşitul sec. 8 la începutul sec. 10 constau din ceramică, la aceasta adăugându-se piese de metal (pinteni de tip carolingian placaţi cu foiţă de aur, arme, unelte etc.) şi piese de podoabă (pandantive din argint de factură bizantină). S-a propus identificarea primei etape a fortificaţiei de la D. cu cetatea de reşedinţă din apropierea râului Someş a lui → Gelu, voievodul român al Transilvaniei din primii ani ai sec. 10, atestat în cronica lui → *Anonymus (castrum suum iuxta fluvium Zomus positum)*. Dezvoltarea ulterioară a aşezării de la D., în vremea extinderii stăpânirii maghiare asupra Transilvaniei şi când aici s-a instalat centrul comitatului cu acelaşi nume, este atestată şi de izvoarele scrise (1068 — *in urbem Dobuka*). Toponimul D. (<sl. *dălbok*, cu sens de adâncitură, scobitură) evocă locul adăpostit al aşezării, la o gâtuitură a văii Lonea pe drumul sării ce ducea de la Someş spre Poarta Meseşului.

Şt. Pascu, M. Rusu şi colab., în *AMN*, 5, 1968, 153—202; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 45—47; M. Rusu, în *Zirídava*, 10, 1978, 163—165.

R.P.

Dăbuleni, com. în jud. Dolj, la S de care, pe „Grindul Lupului", printr-o descoperire întâmplătoare mai veche a fost identificată o necropolă de incineraţie atribuită culturii Gârla Mare. Tot la S de localit., pe „Grindul Armaşu Mare", aproape de malul Dunării, a fost identificată în cursul unor cercetări de teren (1978) o altă necropolă de incineraţie în urnă, distrusă în cea mai mare parte de lucrările de îmbunătăţiri funciare, atribuită de asemenea culturii Gârla Mare. În apropierea com. au fost aflate vestigii din epoca romană (ceramică, cărămizi, bucăţi de marmură).

D. Berciu, *Materiale pentru preistoria Olteniei*, III, Craiova, 1934; D. Tudor, *OTS*, 334.

I.C.

Dădeşti, sat în com. Vultureni (jud. Bacău), în apropierea căruia (cca 2 km N, pe dealul D.) au fost semnalate resturi de locuire neolitică, din epoca bronzului şi hallstattiene. Trei locuinţe neolitice şi gropile cu resturile menajere adiacente lor conţineau, pe lângă unelte din piatră, os şi corn, şi vase întregi sau întregibile, caracteristice fazelor → Cucuteni *A* şi *A—B*. Cele mai vechi resturi de locuire din epoca bronzului aparţin culturii Folteşti *II*, ai cărei purtători au întemeiat aici o aşezare de scurtă durată în care s-au descoperit cosoare din gresie, cu lamă lată, împungătoare din os şi fusaiole şi fragmente ceramice. Locuirea de tip Monteoru a fost de asemenea de scurtă durată (etapa *III* a fazei *Ic3* şi prima etapă a fazei *Ic2*). În ceea ce priveşte resturile de locuire caracteristice culturii Noua, de la sfârşitul epocii bronzului, s-a constatat că aici a existat o aşezare de tip cenuşar-zolniki, cu locuinţele dispersate pe întreaga suprafaţă a platoului. Tot atât de puţin intense sunt şi urmele de locuire hallstattiene, fiind identificate doar sporadice resturi de lipitură de la pereţii unor mici colibe, precum şi puţin material arheologic.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 249; iid., în *Carpica*, 4, 1971, 119—128.

M.F.

Dăeni, com. în jud. Tulcea, în apropierea căreia au fost descoperite două tezaure monetare: a) tezaur de monede histriene de argint (găsit în 1909) alcătuit din cca 800—1 000 exemplare (astăzi pierdut); b) tezaur de stateri de aur de tip Alexandru cel Mare şi Lysimach (găsit în 1956) din care s-au recuperat 101 exemplare întregi şi unul fragmentar. Din rândul acestora 57 sunt stateri de tip Alexandru cel Mare, iar 45 sunt de tip Lysimach. O bună parte din aceste monede sunt emisiuni ale monetăriilor cetăţilor pontice, în special ale celor de la Callatis, Odessos, Byzantion etc. Tezaurul ar fi fost îngropat la cca 250 î.Hr.

C. Moisil, în *Conv. Lit.*, 1909, 1172—1173; B. Mitrea, în *IGCH*, 814 şi 865; id., în *Pontica*, 14, 1981, 171—179.

B.M.

Dăeşti v. **Castra Traiana**

Dărmăneşti, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia a fost descoperit un tezaur monetar, depus într-un vas de lut decorat cu butoni, din care s-au recuperat doar doi denari de la Traian şi Hadrian.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 262, nr. 77.

E.N.

Dăneşti, com. în jud. Vaslui, pe terit. căreia s-au descoperit vestigii din paleoliticul superior, resturi neolitice timpurii de tip „linear" şi Cucuteni *A*, de la sfârşitul epocii bronzului (Noua) şi din prima epocă a fierului. Interesante vestigii (vase, unelte, podoabe şi monede) aparţin civilizaţiei dacice din sec. 3—2 î.Hr. şi din sec. 3—4 d.Hr. S-au descoperit urmele unor aşezări din sec. 8—9 şi 10—11: două cuptoare de copt pâine, precum şi numeroase resturi ceramice lucrate cu roata şi cu mâna, câteva unelte şi obiecte de podoabă.

M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, în *Materiale*, 8, 1962, 47—58; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări*, 318—321.

D.G.T.

Dărăşti-Ilfov, com. în jud. Giurgiu, pe terit. căreia s-a descoperit (în 1911), într-un vas de lut, un tezaur de monede romane. Din cele 150 monede au fost recuperaţi numai doi antoninieni de la Gallienus şi Claudius II.

B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 407/64; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 64.

G.B.

www.mnir.ro

Dâmbău, sat în com. Adămuș (jud. Mureș), unde în 1921 s-a descoperit, în punctul „Fânețele mici", un tezaur monetar roman imperial. Din tezaur, care cuprindea inițial peste 200 monede, s-au mai păstrat 135 denari, emisiuni de la împărații cuprinși între domniile lui Nero și Antoninus Pius, și doi bulgări de argint, în greut. de 150 g rezultați din topirea, după descoperire, a unei părți din monede. Ascunderea lui este pusă în legătură cu unele din atacurile dacilor liberi din părțile de N—V ale Daciei.

C. Preda, în *SCN*, 1, 1957, 113—131.

C.P.

Dâmbovnic, afluent pe dreapta al Neajlovului, pe valea căruia, în aluviunile recente, au fost descoperite, în sectorul cuprins între satele Rociu și Negrași (jud. Argeș), cca 20 piese de silex: cioplitoare unifaciale și bifaciale, discoide, racloar pe așchie *Levallois*, cuțit *à dos* natural cu cortex, bifacială de stil abbevillian și așchii. Tipologic, seriile mai vechi de piese cu un grad pronunțat sau foarte pronunțat de patină, lustru și rulare, ar putea aparține etapelor timpurie și evoluată ale paleoliticului inferior iar seria mai recentă, cu piese slab patinate sau slab rulate, ar putea fi incadrată într-o etapă mai târzie (premusteriană) a paleoliticului inferior.

I. Nania, în *SCIV*, 15, 1964, 4, 518 și 23, 1972, 2, 236—241; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 245—246.

A.P.

Dârjov, afluent pe stânga Oltului, pe valea căruia, în aluviuni recente (deci în poziție remaniată), au fost descoperite (începând din 1954), îndeosebi în sectorul cuprins între satele Valea Mare și Brebeni (jud. Olt), peste 200 piese, cele mai multe din silex și numai câteva din cuarțit. Ca tipuri se disting: cioplitoare unifaciale sau bifaciale și piese tip *pebble-tools* (cca 100), așchii și lame simple sau cioplite în tehnică *Levallois*, cuține *à dos* natural, racloare, precum și un număr mic aparținând altor tipuri cum ar fi poliedrele, discoidele, vârfurile *Levallois* și *pseudo-Levallois*, vârful *de Tayac*, piesele cu *encoche* și denticulate. S-au găsit și opt piese bifaciale de stil abbevillian și acheulean. Atât tipologic cât și din punct de vedere al gradului de patină, lustru și rulare, o parte din piese (cu grad pronunțat sau foarte pronunțat de patină, lustru și rulare) ar aparține seriilor mai vechi și au fost atribuite etapelor timpurie și evoluată ale paleoliticului inferior. Celelalte piese aparținând seriei mai noi (slab patinate sau nepatinate, ușor rulate sau nerulate) ar putea fi încadrate într-o etapă mai târzie, premusteriană dacă nu chiar musteriană.

C.S. Nicolăescu-Plopșor, I.N. Moroșan, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 17—24; L. Roșu, M. Butoi, în *RevMuz*, 6, 1973, 535—541; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 523—526 și 35, 1984, 3, 245—246.

A.P.

Dârțu-Ceahlău, așezare paleolitică, pe terit. com. Ceahlău (jud. Neamț), situată pe terasa stângă mijlocie (de cca 40 m) a Bistriței. În sedimentele care se înscriu pe o grosime de cca 2,20 m s-au identificat șase niveluri de locuire dintre care cinci aparțin paleoliticului superior și unul (VI) perioadei de tranziție de la neolitic la bronz. S-au găsit și unele fragmente ceramice atribuite feudalismului dezvoltat. Dintre cele cinci niveluri paleolitice, primele două (I—II) aparțin culturii aurignaciene (etapa mijlocie), iar celelalte trei (III–IV) gravetianului oriental. Ultimul nivel paleoiitic a fost atribuit epigravetianului. Este interesant de reținut faptul că locuirile aurignaciene sunt foarte bogate în vetre de foc și complexe de locuire și chiar în resturi de faună fosilă *(Bos s. Bison)*. Vârsta absolută a nivelului I aurignacian ne este oferită de două date: 25450 $^{+4450}_{-2850}$ ani BP (GX — 9415) și 24390 ± 180 ani BP (Gr N — 12673). Dintre cele trei niveluri gravetiene cel mai bogat în inventar litic este nivelul epigravetian care se întinde pe întreaga suprafață săpată. Vârsta absolută a nivelului III gravetian este de 17860 ± 190 ani BP (Gr N — 12672).

C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 73—87; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 237.

A.P.

Dea Syria, nume sub care s-a răspândit în Imp. Roman Atargatis, divinitate echivalentă sau identificată cu Astarte, cu zeițele Hera, Demetra, Rhea, Afrodita-Venus, Cybele, Dea Caelestis sau cu o Diana syriană. Considerată a întruchipa principiul umidității care produce viața în univers, zeiță binefăcătoare căreia i se datorau invențiile utile, succesul bunei organizări a vieții orașului, a justiției, a cultului iar ca soție a lui Hadad, zeiță a generării și fecundității, devenită, după expresia lui Apuleius, *omnipotens et omniparens dea Syria*, a cunoscut o timpurie și însemnată răspândire în lumea romană. În Dacia, cultul ei este atestat prin inscripțiile de la Micia (*CIL*, III, 7864 și 1342 ?), Napoca (*Materiale*, 5, 1961, 876), Porolissum (*ActaMN*, 6, 1969, 183), Apulum (*Apulum*, 5, 1964, 172—179) și Romula (*IDR*, II, 346), iar în Moesia Inferior, la Tomis.

S. Sanie, *CODR*, 106—113.

S.S.

Decea, sat în com. Mirăslău (jud. Alba). Cimitir din → eneolitic (cunoscut în lit. ca „cimitirul de la D. *Mureșului*") situat la N de sat, din care s-au recuperat 15 morminte de înhumație, cu schelete culcate pe spate, picioarele strânse și căzute pe o parte, orientate SV—NE. Mormintele erau presărate cu ocru roșu, iar în inventarul funerar figurau cuțite de silex, o măciucă de piatră cu patru lobi, un topor de aramă cu două tăișuri, ace, sule, mărgele și un colier din cupru, salbe din scoici, ceramică. Împreună cu alte descoperiri

www.mnir.ro

izolate — cum este cazul mormântului de la Csongrád (Ungaria), cimitirul reprezintă un grup de origine nord-pontică, imigrat în Transilvania. Grupul a sosit în Transilvania cu ritul originar de înmormântare și cu alte câteva elemente, împrumutând restul din mediul eneolitic local de caracter Românești—Tiszapolgár și nu Gornești—Bodrogkeresztúr cum s-a presupus anterior. Analogiile pe care ritul și ritualul funerar și le găsesc în aria culturii Srednyj Stog de la E de Nipru arată regiunea de unde, spre sfârșitul fazei → Cucuteni *A* și începutul celei *A—B*, s-a desprins și a migrat spre apus comunitatea care s-a înmormântat la D. Deși descoperirile de tip D. *Mureșului* sunt reduse numeric, șocul provocat de astfel de comunități a fost suficient de puternic pentru a pune capăt, probabil simultan cu mișcarea Românești—Tiszapolgár, evoluției tradiționale a culturilor cu ceramică pictată (→ Petrești și Ariușd) din interiorul arcului carpatic. Din amestecul comunităților eneolitice locale și cele alogene (de sorginte → indo-europeană) va rezulta, trecând prin mai multe trepte evolutive (Reci-Deva „Ciangâi"; Gornești-Bodrogkeresztúr), o formă culturală uniformă cunoscută sub numele de → Herculane—Cheile Turzii (P.R.). Pe terit. satului s-au descoperit și trei morminte de incinerație cu urnă, din prima vârstă a fierului. În epoca romană a existat aici o importantă așezare rurală. La N de sat s-a găsit o statuie și o piatră sculptată. În vatra satului s-a descoperit statuia unei zeițe (Ceres?), râșnițe, ceramică, lance de fier etc. Un tezaur de denari romani s-a găsit la marginea de N—E a satului, cărămizi și fragmente ceramice la marginea de N—V, pe locul bisericii românești și în cimitir, pe lângă cărămizi și ceramică, monede de bronz de la Filip Arabul și obiecte de bronz, iar la S de sat un mithraeum din care provin un relief, o statuie și două altare dedicate lui → Mithras (*CIL*, III, 12547—8) (I.H.C.).

St. Kovács, în *AISC*, 1, 1928—32, 89—101; P. Roman, în *Dacia*, N.S., 15, 1971, 113—114; A. Dodd-Oprițescu, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 87—97; D. Tudor, *OTS*, 206—207.

P.R. și I.H.C.

Decea Mureșului v. Decea

Decebal, rege al dacilor (87—106 d.Hr.). Probabil fiu al lui → Scorilo și nepot al lui → Duras (Diurpaneus), precedesorul său. Este menționat de mai multe izvoare antc. — Plin. T., Criton și Dion Cass. (cele mai importante știri), precum și în mai multe inscripții. Dion Cass. a lăsat o caracterizare excepțională a calităților sale deopotrivă de strateg și diplomat: „Era foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp; dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbânda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrângere" (v. și Plin. T., VIII, 4, 2: „un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără să fi

Fig. 6. Decebal.

pierdut niciodată nădejdea"). Columna lui Traian reproduce în opt rânduri portretul regelui dac, iar un bust descoperit în Forul lui Traian (acum în Muz. Vatican) poate fi atribuit lui D. Regele dac are prilejul să-și pună în evidență calitățile sale militare chiar de la începutul domniei — când a zdrobit armata romană condusă de → Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului (87). Un an mai târziu însă a fost învins la → Tapae de → Tettius Iulianus, dar a știut să iasă cu bine din înfrângere (cf. Dion Cass.) și să întoarcă pacea în favoarea sa, profitând de insuccesele romanilor în luptele cu marcomanii și iazigii. Prin pacea încheiată, D. devenea rege-clientelar al Romei. Primea subsidii, tehnicieni și instructori romani, Dacia urmând să devină un aliat de nădejde al Romei în fața coaliției mute dar perpetue a barbarilor de la Dunărea de Mijloc. D. a folosit din plin acest ajutor, amplificând și desăvârșind sistemul de fortificații din S Transilvaniei. Probabil că D. a respectat condițiile pactului cu Roma deoarece conflictul a reizbucnit abia după ce a venit la tronul Imp. → Traian (98—117). Acesta, considerând granița dunăreană a Imp. mai în siguranță prin anexarea Daciei, a suspendat plata stipendiilor și s-a pregătit de război. Ostilitățile au izbucnit în primăvara anului 101. Armata romană, condusă de însuși împăratul, a pătruns în Dacia. Înfrânt la Tapae, D. a organizat în timpul iernii o diversiune în Moesia Inferior, atacând, împreună cu roxolanii și alți aliați (poate burii), garnizoanele romane de la Dunărea de Jos. După anihilarea acestei agresiuni, Traian a reluat operațiunile în anul următor (102), silindu-l pe D. la încheierea unei păci grele (Traian anexează unele terit. din Dacia, iar condițiile păcii stipulau dărâmarea fortificațiilor și renunțarea la o politică externă independentă). Ambii adversari priveau însă pacea ca un răgaz între două războaie; Traian se pregătește de o nouă campanie, iar D. caută aliați (solii săi ajung până la Pacorus II, regele parților; v. Plin. T., *Ad Traianum epistolae*, 74, 1—2). Cel de-al

www.mnir.ro

doilea război (105—106) sfârşeşte cu înfrângerea rezistenţei dacilor şi cucerirea capitalei regale. Încercând să scape din Sarmizegetusa, D. este urmărit de un grup de călăreţi romani din *ala II Pannoniorum*, conduşi de → Ti. Claudius Maximus. Pentru a nu cădea în mâna învingătorului, D. s-a sinucis. Sfârşitul eroic al regelui dac, aşa cum apare pe Columna lui Traian (scena CXLV) şi pe monumentul funerar descoperit la Grammeni (lângă fostul Philippi, în Macedonia) al lui Ti. Claudius Maximus a impresionat pe contemporani (scena este reprodusă pe câteva vase de tip *terra sigillata* din Gallia). Capul său a fost dus lui Traian la → Ranisstorum, unde era probabil cartierul împăratului; într-o scenă (mutilată) de pe Columna lui Traian, se observă cum capul şi mâna dreaptă ale regelui sunt arătate pe o tipsie trupelor romane — semn că cel mai dârz adversar al Romei era răpus. Capul regelui a fost trimis la Roma şi aruncat pe treptele Gemoniilor (*Fasti Ostienese*, anul 106). Regatul dacic a fost transformat în provincie romană (→ *Dacia*).

D. Tudor, *Decebal, regele erou al dacilor*, Bucureşti, 1965; H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, Bucureşti, 1984, 108—180; R. Vulpe, în *Apulum*, 13, 1975, 71—83; M. P. Speidel, în *JRS*, 60, 1970, 112—153 (v. şi *ActaMN*, 7, 1970, 511—515); C. C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, 1991.

C.C.P.

decemprimi (<gr. δεκάπρωτοι; „primii zece"), funcţionari însărcinaţi iniţial cu strângerea impozitului *annona militaris*. Cei 10 *archontes regionis Histriae*, menţionaţi într-o inscripţie din 244—246 d.Hr. au fost asimilaţi cu d. Cu timpul, rolul acestei comisii a crescut înlocuindu-i treptat pe *duumviri quinquennales* iar în timpul Dominatului d. s-au situat chiar în fruntea Senatului municipal.

ISM, V, 124; Fr. Grelle, *Stipendium vel tributum. L'imposizione fondiaria nelle dottrine giuridice del II e III secole*, Napoli, 1963, 56—65.

A.S.

Deceneu (sec. I î.Hr.), mare preot al geto-dacilor, colaboratorul principal al lui → Burebista în opera de făurire a unităţii neamurilor geto-dacice. Din sursele antc. (Strab. VII, 3, 11) rezultă că a trăit multă vreme în Egipt, unde şi-a însuşit unele cunoştinţe de filosofie, pe care le-a propagat apoi în rândul geto-dacilor. Venit în Dacia, încă de la începutul domniei lui Burebista, a fost investit cu o putere aproape regală (lord., *Getica*, 67, 69—71). S-a impus în faţa geto-dacilor prin autoritatea sa religioasă şi ştiinţifică, transmiţându-le acestora cunoştinţe de filosofie, etică, fizică, logică şi astronomie, ajungând astfel să fie considerat şi zeu. Pentru ascultarea ce i se dădea, geto-dacii s-au lăsat convinşi să taie viţa de vie şi să se supună legilor, D. contribuind astfel direct şi substanţial la procesul de unificare a lumii geto-dace, de organizare, întărire şi conducere a statului condus de Burebista. Ca mare preot, a introdus reforma în vederea unei mai bune organizări a rel., de acest proces putând fi legate construcţiile de cult (→ sanctuarele) din capitala Daciei, → Sarmizegetusa Regia (Grădiştea de Munte) şi în care trebuie văzută tradiţia principiilor introduse de zeul → Zalmoxis. După moartea lui Burebista, D. a devenit rege al nucleului statal dacic intracarpatic.

R. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 1976, 62—68; I.H. Crişan, *Burebista*[2].

C.P.

Decius (Caius Messius Quintus Decius Traianus) (mai comun, Caius Messius Quintus Traianus Decius) (n. 195 d.Hr., Budalia, Pannonia — m. 251 d.Hr., Abrittus), împărat soldat (249—251). S-a ilustrat ca militar înzestrat şi om politic, ajungând consul. Nu este sigur dacă C.M.Q.D. *Valerianus*, atestat ca guvernator al Moesiei Inferior în 234, sub care s-au reparat drumurile provinciei, este viitorul împărat sau un frate al acestuia. Sigur este însă că D., guvernator al Moesiei şi Pannoniei Inferior, a primit de la Filip Arabul un

Fig. 7. Decius.

comandament extraordinar în 248, cu ocazia invaziei unei coaliţii conduse de goţi pe care a reuşit s-o înfrângă, fiind apoi fără voie proclamat împărat de trupe. După victoria de la Verona asupra lui Filip Arabul (? aug. 249) a devenit împărat şi şi-a luat numele *Traianus*, promovând idei de guvernare conservatoare, de inspiraţie traianee şi augustană. A declanşat, poate din raţiuni economice, persecutarea creştinilor. Efortul de refacere a drumurilor Dobrogei, atestat de miliarul de la → Sinoe din 249—250 (*ISM*, I, p. 433, nr. 322) este întrerupt brusc de o mare invazie condusă de regele goţilor Kniva, declanşată la începutul anului 250, care a lovit Moesia Inferior ameninţând şi Dacia, iar mai târziu Thracia (lord., *Get.*, XVIII, 101—103; Aur. Victor, *Caesares*, 29, 5; Dexippus, *FHG*, 16, 13—20). Goţii au fost respinşi la Novae de guvernatorul Moesiei Inferior → Trebonianus Gallus şi învinşi la → Nicopolis ad Istrum de D., care era însoţit de cei doi fii ai săi, proclamaţi Caesares, → Herennius Etruscus şi Hostilianus. Trecuţi la S de Munţii Balcani, au înregistrat succese la Philippopolis (Plovdiv, Bulgaria)

www.mnir.ro

și Augusta Traiana (Stara Zagora), după care au revenit încărcați de pradă spre N. Într-o nouă luptă la Nicopolis ad Istrum, în care a căzut Herennius Etruscus, devenit de curând Augustus, romanii au obținut un succes relativ, ca apoi la Abrittus (cetatea Hisarlâk, lângă Razgrad, Bulgaria), după un început bun să înregistreze o înfrângere catastrofală (iun. sau iul. 251) în care D. și-a pierdut viața, fiind primul împărat roman mort pe câmpul de luptă. Pentru Dacia, poate lovită și ea mai ales în S, între 250—251, s-au emis monede cu legenda *Dacia* și *Provincia Dacia*. D. a fost onorat cu titlul de *restitutor Daciarum* la Apulum în 250 (*CIL*, III, 1176 = *ILS*, 514), iar la Ulpia Traiana Sarmizegetusa i s-a ridicat o statuie de bronz de mărime naturală, în timp ce *Numerus Palmyrenorum Porolissensium* a primit epitetul *Decianus*. Starea de mare neliniște din Dacia este reflectată și de tezaurele încheiate cu monede de la D. sau fiii săi, descoperite la Bocșa—Ramna, Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș-Severin), Recaș (jud. Timiș), Bârca (jud. Dolj) și Leurda (jud. Gorj).

L. Fronza, în *Annali Triestini*, 21, 1951, 227—245; *ibid.*, 23, 1953, 311—333; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, 328—330; O. Floca, în *Latomus*, 24, 1965, 353—358; R. Vulpe, în *DID II*, 216—217, 242—247; O. Iliescu, în *SCN*, 5, 1971, 327—333; G. Popilian, în *Drobeta*, 1, 1974, 147—157.

G.P.B.

Decius praepositus (sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 4 d.Hr.), comandantul unui detașament *(vexillatio)* de grăniceri al *leg. Iovia (Scythica)*, menționat de o inscripție funerară în lb. lat., descoperită la Aegyssus (Tulcea).

I. Barnea, în *SCIV*, 1, 1950, 2, 175—184; *IGLR*, nr. 270.

I.B.

Decius Vindex, Q., procurator al Daciei Apulensis (la o dată necunoscută). Menționat pe un altar pe care îl dedică la stațiunea balneară de la Aquae (Călan), zeiței Fortuna Augusta (*CIL*, III, 1404).

M.Z.

decret (< lat. decretum) (gr. ψήφισμα; δόγμα). *În cetățile gr. oligarhice și democratice*, hotărâre luată de → Adunarea poorului în probleme juridice, politice, economico-financiare, judiciare, religioase; de asemenea, hotărâre luată de → Sfat, de subdiviziunile corpului cetățenesc (→ triburi), de → magistrați, de → asociații civile și religioase, în probleme care țineau de competența lor specifică. D. erau consemnate în scris, păstrate în arhive și expuse public fie temporar, prin transcriere pe plăci de lemn sau pe ziduri, fie pe durată mare, prin gravarea lor pe marmură, piatră sau bronz. Fiecare d. se conforma anumitor reguli generale ca modalitate de emitere, conținut și formă de redactare. D. emise de Adunarea poporului — care formează categoria cea mai amplu documentată — au urmat în aproape întreaga lume gr. modelul d. atheniene și, în același timp, au constituit modelul celorlalte categorii de d. Inscripțiile atestă că la sfârșitul epocii arhaice și în epoca clasică textele d. emise de Adunarea poporului erau foarte simple, consemnând numai anul emiterii, verbul care exprima deliberarea prealabilă sau hotărârea, organul de la care emana d. și conținutul propriu-zis. Treptat, în special în epoca elenistică, formularul acestor d. s-a îmbogățit cu o serie de precizări de interes istoric deosebit, privind data votării (an, lună, zi), persoana sau colegiul de magistrați care inițiase propunerea, proiectul de d. formulat pe această bază de Sfat, eventuale amendamente (amputări, adăugiri sau precizări) aduse acestuia cu ocazia deliberării în Adunarea poporului etc. D. adoptate pe baza proiectului prezentat de Sfat sunt numite d. probuleumatice și menționează în formula de sancțiune Sfatul alături de Adunarea poporului. Acelea care nu menționează Sfatul exprimă fie faptul că d. preliminar propus de Sfat fusese înlocuit printr-o altă opinie a Adunării poporului, fie faptul că aceasta inițiase propunerea și solicitase Sfatul să formuleze proiectul d. respectiv pentru dezbaterea și aprobarea ulterioară. Unele d. au valoare juridică de lege *(nomos)* prin caracterul general al semnificației lor și prin modul specific în care au fost elaborate. Majoritatea covârșitoare a d. gr. cunoscute sunt d. onorifice. Inscripțiile care le documentează la Histria, Tomis și Callatis se datează, în ansamblu, între sfârșitul sec. 4 î.Hr. și sec. 2 d.Hr. și atestă faptul că în aceste trei colonii a fost imitat modelul d. atheniene, ca mod de emitere și formă de redactare. Formularul lor — în linii generale stereotip — constă în: *a)* preambul, care cuprindea, după o eventuală invocație divină, formula de sancțiune (de tipul: „Sfatul și Poporul au hotărât"), datarea (precizând, în variantele complete, anul, luna și ziua prin menționarea nominală a magistratului → eponim și a președintelui → epimenilor sau al → aisimneților), menționarea magistratului sau a colegiului de la magistrați care propusese d. (cum erau → arhonții la Histria și la Tomis, → synedrii la Histria și la Callatis); *b)* motivarea d., care enumera meritele celui onorat. În d. histriene, tomitane și callatiene, în ciuda frecventelor formulări cu caracter general care menționează în mod stereotip devotamentul și strădaniile celui onorat pentru folosul obștesc, se surprind nenumărate informații prețioase privind fie relațiile acestor cetăți cu alte state gr. și cu autohtonii din preajmă — ca „numeroasele solii pentru pace, la greci și la barbari" îndeplinite în sec. 3 î.Hr. de histrianul Dioscurides, fiul lui Struthion, ca raporturile cu → Zalmodegicos, cu → Rhemaxos și cu → Zoltes, sau împrejurările dificile în care s-a evidențiat → Aristagoras. Sunt oglindite conflicte sociale (ca la Histria în sec. 3—2 î.Hr.), probleme financiare legate de activitatea zarafilor sau de momentele de criză trădate de repetate împrumuturi interne sau externe (documentate la Histria în sec. 3

www.mnir.ro

î.Hr.), fie repetate momente de acute crize de cereale, fie relaţii comeciale externe relevate de **d.** care acordau cetăţenilor străini titlul de → proxen, fie, în general, informaţii privind modul de funcţionare a diferitelor magistraturi civile şi religioase, modul în care au fost adoptate la Histria în sec. 3 î.Hr. unele culte publice (ca acela al Muzelor, cel al lui → Sarapis, poate şi acela al → Zeilor din Samothrace) sau probleme legate de construcţii, uneori de ridicarea incintelor defensive, eventual cu ajutorul câte unui arhitect străin (ca la Histria în sec. 2 î.Hr.); *c)* exprimarea dorinţei ca **d.** să reflecte sârgninţa publică şi să o stimuleze pe cea particulară; *d)* eventual, formula probuleumatică, prin care se exprima opinia Sfatului; *e)* menţionarea cinstirilor şi privilegiilor acordate celui onorat. Lauda publică proclamată de crainic şi înscrierea între binefăcătorii cetăţii respective sunt curente. Destul de frecvent apare în **d.** încununarea cu cunună de aur, acordată uneori şi descendenţilor, proclamată de asemenea în public în diferite ocazii (ca spectacolele de teatru, → concursurile, Adunarea poporului consacrată alegerii magistraţilor) şi figurată uneori în relief pe stele pe care se grava **d.** Uneori se realiza şi un portret în bronz al celui onorat (v. *Hegesagoras)* şi se dispunea expunerea acestuia în → *agora*; rareori, cinstea de a fi invitat la masă în pritaneu, uneori daruri; în sfârşit, seria de privilegii acordate → proxenilor. Cinstea de a fi invitat la magistratul eponim şi acordarea privilegiului unei înmormântări publice sunt menţionate numai la Histria; *f)* prevederile pentru publicarea **d.**, care menţionează în cele trei cetăţi pontice gravarea **d.** pe una sau mai multe stele, de obicei din piatră, mai rar din marmură, expunorea acestora în locurile cele mai frecventate ale cetăţii (la Histria, în agora, în sanctuarul lui → Apollon Ietros, în acela al Zeilor din Samothrace şi lângă altarul lui → Zeus Polieus; la Tomis, în agora iar la Callatis, în sanctuarul lui → Heracles şi în acela al Zeilor din Samothrace). Fondurile necesare erau alocate de vistieri, iar răspunderea îndeplinirii prevederilor de expunere a **d.** o purtau diferite colegii de magistraţi. Unele **d.** onorifice pentru străini prevedeau şi trimiterea unei copii a **d.** în patria celui onorat, cum a fost copia găsită la Histria a **d.** dat de Apollonia pentru amiratul Hegesagoras. Între **d.** onorifice emise de Adunarea poporului în epocile elenistică şi romană se disting, ca grupe speciale, **d.** pentru judecători străini — solicitaţi oficial să intervină pentru soluţionarea unor probleme judiciare interne (ca la Histria în sec. 2 î.Hr.) şi **d.** pentru medici publici străini, solicitaţi de asemenea oficial să ajute o cetate, cum se cunosc două cazuri tot la Histria. Dintre celelalte categorii de **d.**, cele emise numai de Sfat sunt documentate doar la Histria (sec. 2 î.Hr.), **d.** de triburi — în aceeaşi cetate, **d.** emise de → efebi şi de tineri sau numai de tineri — la Callatis şi la Histria, iar între **d.** emanate de la alte asociaţii, de menţionat cele emise la Histria de → Taureşti şi de gerusie, iar la Callatis, **d.** dat de adoratorii → Demetrei Chthonia şi **d.** emise de → thiasul dionysiac pentru construirea unui templu şi pentru cinstirea binefăcătorilor săi Bicon, fiul lui Dioscurides, → Phileinos şi → Ariston. Ca şi în restul lumii gr., **d.** din oraşele pontice constituie în ansamblu una dintre cele mai importante surse de informaţii pentru reconstituirea ist. locale, sub aspecte foarte variate, de la mentalităţile şi carierele individuale până la evoluţia instituţiilor şi la evenimentele politico-militare majore (A.Ş.). *La romani*, termenul era folosit cu două accepţii principale: *a)* dispoziţie în cadrul unei proceduri judiciare; *b)* hotărâre a unei majorităţi. *a)* **D.** în sens juridic poate fi promulgat fie de magistraţi (pretori sau edili curuli), fie de împărat *(decretum principis)*. În sens restrâns, prin **d.** *principis* se înţelege o hotărâre luată pe baza prerogativelor sale decurgând din *imperium*, care îi permit să intervină, dacă este solicitat *(appellatio)*, în orice afaceree civilă sau penală *(extraordinaria cognitio)*. În vederea promulgării unui astfel de **d.**, împăratul este asistat de un *consilium* alcătuit din juriști. Deşi, în principiu, un **d.** de acest tip se referă la un singur caz concret, în practica juridică acestea ajung să aibă adesea valoare de *lex* (Ulp., *Dig.*, 1, 4, 1, 1), fiind incluse în *ius civile* (Pap., *Dig.*, 1, 1, 7, pr.). Păstrate într-o arhivă specială, **d.** imperiale puteau servi de model juriştilor; cu toate acestea, izvoarele referitoare la acest subiect sunt destul de sărăcăcioase. Într-un sens mai larg, **d.** imperiale sunt asimilate cu toate deciziile — inclusiv în domenii extra-juridice — luate de împărat *(constitutiones principis)*. *b)* Dintre **d.** în sens de hotărâre luată de o majoritate, mai importante sunt: **d.** *sacerdotum* (decizii luate de *pontifices*, auguri); **d.** *senatus* (practic, identice cu *senatus consulta*), **d.** *decurionum* (hotărâri locale luate de *ordo decurionum*), **d.** *collegii* etc. Foarte des întâlnite în inscripţii în Dacia şi Moesia Inferior sunt **d.** din ultimele două categorii. **D.** decurionilor se încheie în mod curent cu formula *d(ecreto) d(ecurionum)* care indică autoritatea care şi-a asumat răspunderea deciziei afişate prin inscripţie (A.A.). V. şi *ordo decurionum*.

Gr. Tocilescu, în *AEM*, 14, 1891, 35, nr. 88 şi 19, 1898, 110, nr. 67.; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1942, 245, nr. 3; I. Stoian, *Tomitana*, 75—98; *ISM*, I, nr. 1—65.

A.Ş. şi A.A.

decumanus maximus (lat.) (în arhit. romană), termen tehnic care desemna drumul ce prelungea axul *praetorium*-ului, conducând spre *porta decumana*, deschisă în spatele acestuia. **D.m.** se aplica şi în cazul castramentaţiei altor aşezări urbane. În cazul castrelor, **d.m.** mai este numit şi *via decumana*. De fiecare parte a drumului **d.m.** se găseau câte şase *strigae* (în total 12), adică un dreptunghi cu laturile lungi paralele cu ale castrului, în care erau încartiruite legiunea, trupele aliate şi cavaleria. La locul de întâlnire a lui **d.m.** cu *via*

www.mnir.ro

principalis, în fața *praetorium*-ului se găsea altarul de sacrificiu *(ara)*.

M.Z.

decurio (lat.; „senator"), membru al Senatului, ales în funcție de origine, vârstă și avere. **D.** onorifici erau considerați patronii orașelor. Următoarea treaptă o constituiau **d.** care mai avuseseră funcții municipale *(duoviralicii, aedilicii, quaestoricii)*. Senatul era completat de simpli **d.** *(pedani)*, precum și în mod excepțional de fiii **d.** *(praetextati)*. În epoca Dominatului s- a înlocuit termenului de **d.** cel de *curialis* după noua denumire de *curia* a Senatului. Componența Senatului *(lectio Senatus)* era stabilită din cinci în cinci ani de către *duo (quattuor)viri (censoria potestate) quinquennales*. **D.** sunt atestați la → Troesmis atât în perioada premunicipală cât și în cea municipală, la Tropaeum Traiani, Apulum, Drobeta și Malva.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 642—646; *ISM*, V, 110, 149, 158, 183; *CIL*, III, 14212[4]; Em. Popescu, în *StCl*, 6, 1964, 193; M. Macrea, *Viața*, 126, 132, 140, 323.

A.S.

dedicație (lat. *dedicatio*) **1.** Ceremonie prin care se dăruia zeilor un obiect care astfel devenea sacru. **D.** publice, între care cele mai importante erau acelea ale templelor, erau îndeplinite de amiriți magistrați și de preoți. **2.** Categorie de inscripții publice și particulare care însoțeau un obiect oferit fie zeilor („**d.** votive"), fie oamenilor în viață („**d.** onorifice"), fie celor defuncți („**d.** sepulcrale"), având scopul de a explica ofranda respectivă și de a onora pe destinatarul ei. Textele acestor **d.** cuprindeau de obicei numele dedicantului, verbul de închinare și numele destinatarului, cu posibile prescurtări, sau cu dezvoltări care indicau natura obiectului oferit (vas, relief, statuie, altar, monument etc.), cauza (→ *votum*, recunoștință, merite, poruncă divină, hotărâre publică etc.), condițiile și datarea ofrandei. Sute de astfel de inscripții au fost descoperite în coloniile gr. vest-pontice, în Moesia Inferior și în Dacia romană. **D.** erau făcute de comunități urbane, rurale și de asociații, de magistrați și de preoți (adesea la ieșirea din funcție), sau de simpli particulari. Erau închinate diferitelor divinități gr. și romane — grupate uneori în număr mare (fie și peste zece) pe aceeași **d.**, alteori unor divinități mai rar întâlnite, ca Geniul protector al liberților și al sclavilor publici, la Ulpia Traiana, divinităților autohtone (→ Eroul trac) și orientale, împăraților și membrilor familiei imperiale, guvernatorilor de provincie, preoților → cultului imperial și unor personalități ale vieții publice locale. Darurile dedicate erau adesea simple stele, coloane și altare, uneori erau însă și frumoase reliefuri (ca acela al → Dioscurilor și cel al → Moirelor, de la Histria, sau ca acela al lui Plutun și al Proserpinei, de la Ulpia Traiana), statui de cult (ca acelea ale lui → Apollon Ietros și Leto, de la Histria), statui votive (ca a lui → Dionysos, de la Callatis, a lui → Cautes, de la Ulpia Traiana sau a → Cybelei, de la Romula), statui onorifice, cât și diferite construcții, de la pavaje (ca la Micia), la porticuri (ca acela dedicat Cybelei, la Drobeta, și acela închinat lui Augustus, la Callatis) și la întregi edificii de cult, ca grota lui → Mithras, de la Histria, aceea a lui Dionysos, de la Callatis, sau ca templul → Zeului Mare *(Theos Megas)* și cel al lui → Augustus, de la Histria, templul zeiței Nemesis (atestat de inscripția dedicatorie de la Marga, jud. Caraș-Severin), templul zeiței Caelestis Virgo (v. *Carthagina*) de la Ulpia Traiana, acela al zeiței Isis de la Micia și templul lui Mithras din aceeași localit. **3.** Închinare a unei opere literare de către autor unei alte persoane, în semn de cinstire. Obiceiul este atestat începând de la mijlocul sec. 5 î.Hr. și era frecvent în epocile elenistică și imperială romană. Printre exemple se numără și *Fastele* lui → Ovidiu, care au fost dedicate inițial lui Augustus (2, 3—18), apoi lui Germanicus (1, 3).

Gr. Tocilescu, în *AEM*, 19, 1896, 107, nr. 61; D.M. Pippidi, *Studii*, 111—113; A. Rădulescu, M. Munteanu, în *Epigraphica*, București, 1977, 103, nr. 2; 104, nr. 4; *ISM*, I, nr. 70, 71, 112, 114, 137, 144—146, 169, 170; *ISM*, V, nr. 238; *IDR*, II, nr. 339; *IDR*, III/1, nr. 272; *IDR*, III/2, nr. 17, 193, 199, 218, 246, 281; *IDR*, III/3, nr. 48, 49, 71.

A.Ș.

dediticii (lat.) (în Imp. Roman), oameni liberi cu un statut juridic inferior. Precizarea conținutului juridic al noțiunii de **d.** constituie încă o problemă de urmărit, întrucât, datorită sărăciei surselor, persistă numeroase semne de întrebare privind originea, caracteristicile și, mai ales, tratamentul acestui grup social cu ocazia aplicării Constituției antoniniene. Denumirea de **d.** provine din *deditio* („capitulare") și este folosită în documentele de epocă în trei sensuri fundamentale: *peregrini* **d.**, populații sau grupuri, care, după o zadarnică opoziție, au fost silite să capituleze *(se dediderunt)* în fața armatelor romane; *libertini* **d.**, proveniți din sclavii *vincti* sau *damnati* (condamnați pentru delicte grave), a căror condiție socială și juridică era apropiată de juriștii romani de cea a peregrinilor **d.** (Gaius, *Inst.*, 1, 13 și 15: *eiusdem condicionis liberi fiunt cuius condicionis sunt peregrini* **d.**); *barbari* **d.**, barbari implantați pe un terit. roman, supuși la tribut și la obligația serviciului militar. Discuțiile cele mai aprinse s-au purtat în istoriografie cu privire la identificarea peregrinilor **d.** Din definiția lui Gaius (*Inst.*, 1, 14: *vocantur autem peregrini dediticii hi quondam adversus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde victi se dediderunt*) rezultă, mai degrabă, că acest statut era tranzitoriu; opoziția cu arma în mână urmată de supunere a caracterizat, în ultimă instanță, toate populațiile asupra cărora s-a extins stăpânirea romană. Pe măsură ce urmările conflictului inițial se estompau,

www.mnir.ro

autoritățile romane recunoșteau treptat autonomiile locale, folosind formula juridică permisă de → *ius gentium*. Populațiile cu statut de d. se caracterizau prin incapacitatea juridică de a obține cetățenia romană și prin faptul că nu aparțineau nici unei *civitas* indigene tratate de autorități prin *ius gentium*. Cercetătorii s-au preocupat de destinul peregrinilor d. în urma promulgării de către împăratul → Caracalla a edictului cunoscut sub numele de → *Constitutio Antoniniana* (212 d.Hr.), prin care se acorda cetățenia romană peregrinilor. Relativ slab cunoscut din sursele de epocă, textul de bază fiind cel datorat lui Ulpian (*Dig.*, 1, 5, 17: *in Orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt*), la care se adaugă notița lui Dion Cass. (77, 9, 5), păstrată prin excerptele din sec. 11 ale lui Xiphilinos (cf. și *Hist. Aug., Vita Sev.*, 1, 1—2; Ioann. Chrys., *Acta apost. homilia*, 4, 5, 1; August., *De civ. Dei*, 5, 17; Iustinian, *Novellae*, 78, c. 5), edictul lui Caracalla a putut fi analizat mai profund după descoperirea în 1910 în colecția Giessen a unui papir (*Papyrus Gissensis* 40 I) conținând traducerea gr. a textului Constituției Antoniniene. Pe acest papir savanții au citit la un moment dat, într-un loc cu textul incomplet păstrat, un cuvânt care, altminteri neatestat în lb. gr., ar corespunde fonetic lat. d. Conform analizei contextului s-a dedus inițial că este vorba de o categorie socială exclusă de la acordarea cetățeniei romane. Descoperirea ulterioară a importantului document epigrafic *Tabula Banasitana* (comunicat pentru prima oară în 1961), unde se poate urmări mecanismul juridic al acordării cetățeniei romane unei familii berbere în timpul lui Marcus Aurelius, a demonstrat însă că, de fapt, clauza de salvațiune, prezentă într-un context lacunar și dificil de interpretat în textul gr. al papirului, dar în context limpede în *Tabula Banasitana (his dedimus civitatem Romanam salvo iure gentis)*, se referă la garantarea drepturilor locale (*ius gentium*). Cu alte cuvinte, *Constitutio Antoniniana* a prevăzut acordarea cetățeniei, dar și păstrarea drepturilor locale (în caz contrar, efectul propagandistic al acestui edict, promulgat aproape sigur din motive financiare, pentru a supune o cât mai largă categorie socială la *tributum* și la *vectigal*, ar fi fost total ratat). Excluderea celor desemnați în documentul papirologic prin d. se face nu de la acordarea cetățeniei romane, ci de la avantajele decurse din *ius gentium*; cetățeni romani, aceștia nu aparțineau nici unei *civitas* autonome locale. Dacă aceste fapte sunt acum pe deplin acceptate, problematică rămâne identificarea unor populații sau grupuri sociale cu d. astfel caracterizați. Printre multele etnii sau pături sociale aduse în discuție (locuitorii din *chora* egipteană, provincialii locuind la sate în comunități neautonome etc.) se numără și → *Bessi* și → *Lai* care apar în calitate de *consistentes*, alături de cetățeni romani, în unele locații din *regio Histriae* și la Ulmetum. Întrucât trei dintre inscripțiile care atestă o asemenea realitate se datează post 212 (anii 237, 238, respectiv 246), iar în textul lor apare juxtapunerea *cives Romani et Lai consistentes* s-a considerat că laii ar fi fost excluși de la acordarea cetățeniei și că populații de tipul acestora ar fi identificabile cu d. În realitate este vorba în aceste documente epigrafice de accentuarea identității etnice chiar și după obținerea cetățeniei romane, așa cum berberii dăruiți cu cetățenie prin *Tabula Banasitana* rămân în continuare *Zegrenses*, atâta vreme cât *ius gentium* le-a fost confirmat. Din analiza prosopografică rezultă efecte masive ale Constituției Antoniniene în Dacia și Scythia Minor (frecvența gentiliciului imperial Aurelius). Cât despre identificarea misteriosilor peregrini d., aceasta rămâne o problemă deschisă.

Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*, Wiesbaden, 1958, 68—124; A.N. Sherwin-White, *The Roman citizenship*^{2}, Oxford, 1973, 283—285, 381—383; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I*, Köln, 1976, 1, 210—238; A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, în *StCl*, 14, 1972, 179—194.

A.A.

deductio (lat.; „fundare"). Potrivit ritualului roman, orice d. era precedată de construcția unui templu menit să consulte voința zeilor *(inauguratio)*. Se orientau arterele principale ale noului oraș *(orientatio)*, se trasa incinta orașului *(limitatio)* și se proceda la parcelarea orașului și a terit. său rural (→ *centuriatio*). În final se îndeplinea ceremonia de *consecratio*. Acțiunea era îndeplinită fie de o comisie de *tresviri coloniae deducendae agroque dividundo*, fie de un *curator*, fie de guvernator, fie chiar de împărat. Pe terit. patriei noastre singurul oraș fundat prin d. a fost → colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, operațiune efectuată de guvernatorul → Decimus Terentius Scaurianus.

J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, I, 1889, 167—176 (trad. franceză); D. Tudor, *OTS*, 73—109.

A.S.

Deduleşti, sat în com. Mircea Vodă (jud. Brăila), în partea de N a căruia, cu prilejul săpării unor șanțuri de canalizare s-a descoperit (1960) o necropolă compusă din opt morminte plane de înhumație. Inventarul arheologic descoperit și recuperat se compune din: strâchini și căni, modelate la roată din pastă fină cenușie și un fragment de pieptene de os. Pe baza întregului material descoperit, necropola se integrează în aria culturii → Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.).

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 88—89, fig. 223.

B.M.

deformarea artificială a craniilor, obicei constând în aplicarea unor bandaje încă din copilărie, prin care se obținea, în mod obișnuit, deformarea fronto-

www.mnir.ro

occipitală sau circular-erectă. Socotită ca un semn de distincție și frumusețe, a fost practicată inițial numai la copiii aristocrației tribale, iar cu timpul, din motive magico-religioase, s-a extins și la alte categorii sociale. A apărut pentru prima dată în Asia Centrală, în zona Munților Tian-Șan și Pamir, pe valea rîului Talas, unde locuia încă din vechime grupul de populație Kenkol (cu trăsături mongoloide) care în sec. 3 î.Hr. făcea parte din marea uniune tribală condusă de huni. De la populațiile aparținând „imperiului" hunic, a fost preluată și de alte grupuri etnice. În sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr. acest obicei a pătruns și la sarmați din bazinul Volgăi inferioare (necropola de la Kalinovka), acolo unde se consideră de unii sarmatologi că a fost aria de etnogeneză a roxolanilor. Începând cu sec. 2 d.Hr., procedeul a căpătat o mare extindere la sarmații din N Munților Caucaz și din stepele nord-pontice, ajungând către sfârșitul sec. 2 și în regiunile de la Dunărea de Jos. Dintre seminții sarmate acest obicei a fost practicat de roxolani și alani, la iazigi nefiind documentat. În sec. 4—6, datorită hunilor și alanilor, s-a răspândit și în Europa centrală și de V, fiind preluată și de alte seminții care au venit în contact cu acești migratori și practicată până târziu în evul mediu, atât în Europa, cât și în Asia, în special de unele neamuri türco-mongole.

A. N. Bernștam, în *MIA*, 26, 1952, 60—72; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, 5—18, 96—114, pl. 73; G. Vernadsky, *Essai sur les origines Russes*, 1, 1959, 94—95; T. Lewicki, în *Materialy Archeologiczne*, 8, Cracovia, 1967, 25—31; Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, Oxford, 1976, 1, 29—30; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 173.

G.B.

degresant, denumire a materialului folosit ca liant în pregătirea lutului necesar confecționării vaselor, pentru a împiedica fisurarea pereților acestora în momentul arderii în cuptor. În producția ceramică au fost întrebuințate ca **d.**: nisip, pietricele, scoică pisată, paie și pleavă de cereale, cioburi pisate, calcar și paiete de mică. Întrucât diferitele categorii de **d.** au fost specifice unor anumite culturi, pentru arheologi **d.** poate constitui un indicin important de încadrare cronologică și culturală a fragmentelor ceramice lipsite de decor. Astfel, pentru culturile din neoliticul vechi și mijlociu ca Starčevo-Criș, Turdaș-Vinča, ceramica lineară, Dudești, Boian, Hamangia au fost folosite frecvent ca **d.** pleava și paiele de cereale. În perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și la începutul acestei epoci (ceramica Cucuteni *C* și a culturii Cernavodă) s-au folosit ca **d.** cochiliile de scoici pisate, vizibile și la suprafața vaselor. În epoca bronzului (culturile Glina, Monteoru, Tei, Noua, Coslogeni, Verbicioara) era utilizat nisipul cu bobul mare și pietricele. Calcarul și paietele de mică au fost folosite ca **d.** numai în zonele în care existau aceste roci.

E.M.

Dej, municipiu în jud. Cluj. Situată la confluența celor două Someșuri și în vecinătatea unor importante saline (Ocna Dejului), zona pe care se va întemeia orașul medieval a cunoscut și anterior o locuire densă. Din descoperiri întâmplătoare provine un opaiț de bronz creștin din sec. 6, decorat cu cruce și ponumbel, precum și o gardă de spadă de epocă vikingă (tip S — Petersen) din sec. 10, cu aplicații de argint.

K. Horedt, *Untersuchungen*, 139.

R.P.

Deleni (fost Enigea), com. în jud. Constanța, unde a fost identificată o așezare rurală aparținând terit. orașului Tropaeum Traiani, situată lângă principala carieră de calcar exploatat pentru monumentul triumfal și cetatea Tropaeum. În ringul principal al exploatării rămas de la cariera romană au fost observate litere lat. — semne de pietrari — și urme ale unor piese de arhit. aflate în lucru și abandonate, toate din epoca romană. În apropiere a fost cercetat mai demult și un tumul cu construcție din piatră conținând un schelet uman și unul de cal, un cuțit și o sulițădin bronz.

G. Murnu, în *ARMSI*, 36, 1913, 421—440; *TIR*, L 35, 38; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74, 141; M. Sâmpetru, *Tropaeum II*, passim.

A.B.

Delos, insulă în Marea Egee, în arhipelagul Cicladelor, sediu al Ligii maritime delio-attice aflate sub hegemonia Atenei. După cum rezultă din listele de tribut, indicând contribuția fiecărei cetăți la ligă, → Callatis a făcut parte din această alianță, iar → Histria și → Tomis, deși documentele nu o spun explicit, au trăit același destin. După toate probabilitățile, intrarea acestor cetăți în ligă s-a realizat în urma expediției lui Pericles (451? î.Hr.) în Marea Neagră. La sfârșitul sec. 2 î.Hr., printre adoratorii unor divinități egiptene din insula **D.** se află și un callatian (*IG*, XI, 4, 1238).

W. Schuller, *Die Herrschaft der Athener im Ersten Attischen Seebund*, Berlin—New York, 1974; D. M. Pippidi, în *DID I*, 181—183.

A.A.

Delta Dunării. Această unitate de relief, geologic cea mai recentă de pe terit. României, a suferit schimbări destul de mari și în epoca istorică. Este și unul dintre motivele pentru care știrile scrise cele mai vechi despre ea, cele greco-romane, concordă numai parțial și sunt chiar în măsură să arate unele modificări între primele informații mai exacte, datând de la Herodot, și acelea de la începutul evului mediu, mai ales cele bizantine. Totodată, vârsta tânără și evoluția rapidă a **D.D.** explică și absența în aria ei a unor vestigii mai vechi decât cele neolitice, și acestea foarte rare și identificabile doar în aria limitrofă ei, precum și dispariția sau dificultatea identificării altora mai noi din antic. până în evul mediu, unele cunoscute din

www.mnir.ro

surse literare dar greu de localizat în regiune. Potrivit observațiilor specialiștilor, care și-au coroborat cercetările cu informațiile antc. accesibile, Dunărea și-a format delta abia în ultimii zece mii de ani. În funcție de studiile directe, de identificarea unor oscilații de nivel ale Mării Negre în raport cu uscatul ș.a., au fost stabilite patru stadii de evoluție a D.D.: *I. Transgresiune*: cca 8000—5200 î.Hr., când se va fi format brațul Sf. Gheorghe, forma inițială a grindului Caraorman și, într-o a doua fază, o formă nouă a aceluiași braț sudic; *II. Tranziție de la transgresiune la regresiune*: cca 5200—sec. 5 î.Hr. Brațul Sf. Gheorghe începe să se înnisipeze, concomitent cu consolidarea insulei Caraorman (→ Peuce; v. și mai jos); fenomenul este urmat de formarea din Sf. Gheorghe a brațului Dunavăț care ocolea, prin golful → Halmyris, promontoriul Pteron (menționat de Ptol., III, 10, 3, ca aflându-se la S de → Hieron Stoma). În golful (lacul) Halmyris începea formarea de grinduri noi; aceluiași stadiu îi aparține formarea brațului Sulina și a propriei delte; *III. Regresiune*: cca sec. 4 î.Hr. — sec. 2 d.Hr. Odată cu acest fenomen se înnisipează brațul Sf. Gheorghe și încep să se contureze limitele lacului Halmyris, concomitent dezvoltându-se brațul Sulina și delta sa, ramificată în trei până la cinci brațe. Tot în acest stadiu a apărut brațul Chilia, din lacul → Thiagola, numit de altfel gură de Ptol. (III, 10, 2). *IV. În prima fază* a acestui stadiu, datat prin gruparea informațiilor între sec. 2 d.Hr. și sfârșitul sec. 17, se constată un *început de transgresiune* de la o cotă de -4 m față de nivelul actual al mării. Brațul Sulina se înnisipează; delta lui s-a erodat și s-au activat brațele Chilia și Sf. Gheorghe, formându-și propriile delte. *A doua fază* a stadiului (până în prezent) se caracterizează în special prin *trecerea debitului principal pe brațul Chilia*. Fiind singura cale navigabilă spre și în interiorul continentului la V Mării Negre, cunoștințele cele mai bogate despre D.D. se datorează mai ales tradiției de navigație a gr., care au luat contact cu ea de la începuturile colonizărilor în Pontul Stâng. Astfel, conform acestei tradiții, după Herodot (IV, 47), D.D. avea cinci guri dintre care doar trei navigabile. Dintre acestea, în sec. 3 î.Hr. Apollonios din Rhodos (*Argonautica*, IV, 306, 309, 312 și 313) numea doar două, → Kalon Stoma și Naracu Stoma, dar și insula Peuce, pe care o descria ca triunghiulară. În epoca romană, majoritatea autorilor gr. sau lat. care se referă la D.D. au scris despre șapte guri, începând cu Strab. (VII, 3, 15), care însă o numește doar pe cea avută în vedere ca preferabilă navigației (Hieron Stoma), după care Plin. B. (VI, 79), Ptol. (III, 10, 2), Solinus (13, 1) și Amm. Marcell. (*Hist. Rom.*, XXII, 8, 44—45) dau lista completă a șase guri, aptoape identică, de urmărit de la S spre N astfel: Peuce (numită și Hieron Stoma) Naracu Stoma, Kalon Stoma, → Pseudostomon, → Borion Stoma, → Stenostoma (numită și → Psilon Stoma sau Thiagola). Arrian numea dintre acestea doar pe a doua, a treia și a șasea gură (*Peripl. Pont. Eux.*, 24, 1), iar Geogr. Rav. (IV, 5, 47), doar pe prima, unde menționa și existența unui oraș omonim neidentificat azi. Pentru cea de a șaptea gură, cea nenumită, care pare să fi fost o aglomerare de grinduri, bălți și canale având totuși ieșire spre mare, explicația mai clară o dădea în sec. 4 Amm. Marcell. (*loc. cit.*): „mai mâloasă, având o culoare întunecoasă asemenea unei mlaștini". *În epoca romană* puteau intra prin D.D. și vase maritima, de felul → liburnei ajunse prin sec. 3 la → Noviodunum. În aceeași zonă patrulau vasele flotei romane, *Classis Flavia Moesica*, care avea în grijă de altfel și o parte a litorarului vest-pontic, iar mai târziu cele ale flotei bizantine. Tot în D.D. erau întrebuințate și ambarcațiuni speciale, care aveau acces mai lesne și în zonele puțin adânci și mlăștinoase, ca acelea romane numite → *musculi* și → *plateypegiae*. Informații numeroase, directe sau indirecte, arată o circulație permanentă (militară și comercială), bizantină, locală sau chiar a migratorilor pe canalele D.D. și după căderea limesului roman târziu, cu o reluare mai viguroasă de către bizantini din sec. 10. Încă dinaintea acestui moment, scrierile bizantine arată un trafic comercial intens, brațele foarte bine cunoscute și deci mai folosite fiind Sulina, numită *Selinas* de Const. Porph. (9, 78—101), și Chilia, numită astfel mai târziu, dar pe care, încă cel puțin din sec. 9, la *Lykostomion* (gr. „Gura Lupului"; tradus în slavă, Vâlcov), se afla sediul comandamentului flotei bizantine din regiune. De aici, bizatinii încercau să apere calea navigabilă și chiar lansau expediții militare la N de fluviu. De asemenea, la N de D.D. a fost localizat așa-numitul *Ongl* (Bugeacul de la N de D.D.), regiune de așezare temporară a → bulgarilor înaintea coborârii lor în Balcani. Este probabil că pe brațul Sf. Gheorghe se va fi aflat în sec. 10 sediul temporar al lui → Sviatoslav, localizare mai apropiată de adevăr din moment ce, așa cum și sursele bizantine și ruseți vechi o arată, în zona plină de resurse a D.D. atât de dorită de cneaz se încrucișau marile căi comerciale tradiționale, identificabile între Marea Baltică, Kiev și Bizanț și între acesta, gurile Dunării și interiorul continentului pe fluviu și drumuri pe afluenții lui. Pe același braț sudic sau nu mult la S de acesta se găsea prin sec. 10 și așezarea numită, după Const. Porph., Konopas (*loc. cit.*: toponim derivat de la cuvântul „tânțar" din lb. gr.). Totodată, indiferent de localizarea mult discutată a Vicinei (care nu putea fi prea departe de D.D., san poate chiar acolo), existența și dezvoltarea orașului s-a datorat de asemenea accesului naval bizantin permanent prin gurile D.D.

RE, VII, vol. 2276—2278; VIII, col. 1530—1535; XXIII, col. 1386—1390 și 1400—1405; *DID I—II*, passim; *DID III*, 12—15, 122 și passim; *FHDR*, I, 401, n. 18 și passim; *TIR*, L 35, 28, 45, 48, 52, 57—58, 68; *DIVR*, 464—465; M. Botzan, în *Hidrotehnica*, 32, 1987, 12, 465—466.

A.B.

www.mnir.ro

Demetra (gr. Δημήτηρ) (în rel. gr.), una dintre divinităţile olimpiene cu pronunţat caracter → chthonian, zeiţă a roadelor pământului, în mod special a grânelor şi, în general, a agriculturii, şi protectoare a căsătoriei. A fost identificată de romani cu Ceres. În mitol., D. era sora lui Zeus şi mama Corei (gr. Κόρη „Fecioara", numită şi Περσεφόνη; la romani, Proserpina), care a fost răpită de → Hades (Pluton). Căutând-o pretutindeni cu ajutorul torţelor aprinse pe Etna, D. a ajuns la Eleusis (în Attica), unde a învăţat pe eroul Triptolemos să cultive cerealele şi unde a instituit → misterele eleusine. Sanctuarul de la Eleusis

Fig. 8. Demetra şi Triptolemos în carul tras de şerpi înaripaţi, pe monede de bronz tomitane bătute sub Severus Alexander şi Gordian III.

a fost cel mai important loc de cult al D. Principalele sărbători închinate zeiţei erau *Thesmophoria* — celebrate în numeroase cetăţi numai de femei, după semănăturile de toamnă, cu rituri magice menite să asigure rodnicia ogoarelor — şi *Thalysia*, care aveau loc imediat după treierat. Se cunosc numeroase epitete ale D., între care *Thesmophoros*, „Dăruitoarea de legi", *Carpophoros*, „Dăruitoarea de roade ale câmpului", *Chthonia*, „Subpământeana". Atributele D. erau spicele de grâu, *polos* (coroană de forma unui cerc lat), *calathos* (simbol al fertilităţii purtat pe cap, asemănător unui coşuleţ de nuiele), torţa, sceptrul, floarea de mac, porcul, şarpele. În iconografie există tipuri variate, unele reprezentând pe D. cu cap de cal, de porc sau de capră. Cele mai multe derivă însă din tipurile iconografice create în epoca clasică, figurând zeiţa aşezată sau în picioare, de obicei cu → himation care-i acoperă capul, cu o fizionomie severă, cu atributele menţionate, uneori şi cu o cistă mistică. Pe sarcofage apare într-un car tras de şerpi înaripaţi sau de cai. Se confundă uşor cu Core. În cetăţile gr. de pe litoralul dobrogean cultul public al D. este documentat prin prezenţa efigiei şi/sau a atributelor zeiţei pe monedele locale. La Histria, pe av. câtorva tipuri monetare autonome şi pe rv. unui tip monetar din vremea lui Commodus, la Tomis pe mai multe tipuri monetare din epoca autonomiei şi din epoca romană, cu şi fără efigii de împăraţi, şi cărora li se adaugă câteva emisiuni din sec. 3 d.Hr., cu eroul Triptolemos pe rv., iar la Callatis pe emisiuni monetare dintre cele mai vechi, anterioare mijlocului sec. 3 î.Hr., cât şi de tipuri emise în epoca romană. De asemenea, la Histria se cunosc câteva dedicaţii din epocile elenistică târzie şi romană timpurie, iar la Tomis sunt atestaţi epigrafic în epoca romană preoţi ai D. şi ai triadei eleusine (Pluton — D. — Core). Importanţa timpurie a agriculturii şi a cultului D. la Callatis — sugerate de emisiunile monetare menţionate — sunt confirmate şi precizate de inscripţii, care documentează între cultele de veche tradiţie ale cetăţii pe acela al D. *Chthonia*, care mai este atestat doar la Sparta şi la Hemione, în timp ce numele adoratorilor săi callatieni, *thoinatai*, este derivat din *thoine*, un ospăţ ritual caracteristic de asemenea în cetăţile doriene din Laconia şi Messenia. În acelaşi timp, prezenţa lunii *Malophorios* în calendarul de la Callatis a indus la postularea aici a cultului D. *Malophoros*, acest epitet fiind specific Megarei şi coloniilor ei. Între puţinele reprezentări sculpturale — care derivă din tipurile iconografice clasice —, sunt de remarcat reliefurile de la Tomis şi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa care figurează triada eleusină D. /Ceres — Hades/Pluton (Dis Pater) — Core/Proserpina.

B. Pick, 1, 1, nr. 472—477; 488; 225—226; 279—286; 339; 350; B. Pick, K. Regling, 1, 2, nr. 2487—2492; 2497—2498; 2511-2513; 2520—2528; 2539—2541; 2547—2550; 2552; 2585 şi *passim* între nr. 2840 (Caracalla) şi nr. 3593 (Philippus iunior); Triptolemos: nr. 3054; 3308; 3414; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, 451—452; id., în *Volum omagial închinat lui Ion I. Nistor*, Cernăuţi, 1937, 3; id., în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 207—225; I. Stoian, *Tomitana*, 104, nr. 5; 156; 165; G. Bordenache, în *StCl*, 4, 1962, 281—290; *ISM*, I, nr. 109; 120; 125; *IDR*, III/2, nr. 199.

A.Ş.

Demetrios *din Callatis* (sfârşitul sec. 3 î.Hr.), istoric şi geograf din epoca elenistică. Nu se cunoaşte centrul cultural în care a activat. S-a presupus şi s-a negat că ar fi fost identic cu D. din Odessos. Din puţinele fragmente păstrate din opera sa, din referirile lui Diogenes Laertios (5, 83), din citatele datorate lui Demetrios din Schepsis şi lui Agatharchides, din lucrarea acestuia din urmă care se consideră că a luat drept model opera eruditului callatian, reiese că lucrarea lui D., intitulată Περὶ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας („Despre Europa şi Asia") era o ist. universală de proporţii ample (20 de cărţi), structurată pe criteriul zonelor geografice. Opera a avut meritul deosebit de a fi fost bazată în mare măsură pe cunoaşterea directă a regiunilor prezentate şi în primul rând a zonei Pontului Euxin, pentru care D. a folosit observaţii şi informaţii de primă mână, fiind astfel în măsură să revizuiască în mod critic alte descrieri anterioare ale zonei. Interesul particular acordat de D. regiunilor pontice a determinat aprecierea lucrării în antic. drept una dintre cele mai bune descrieri ale geografiei şi etnogr. acestora. Apreciat şi continuat de Agatharchides, cât şi de Pseudo-Scymnos, care în a sa *Periegesis* l-a urmat îndeaproape pe D. în descrierea coastei pontice.

FGrHist, 85; Ed. Schwartz, în *RE*, IV, 2806—2807; M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931, 25—28.

A.Ş.

www.mnir.ro

Demetrios Katakalon (sfârșitul sec. 11 d.Hr.), ultimul guvernator cunoscut al themei Paristrion. Despre existența sa ne informează trei sigilii bizantine de plumb, descoperite la Constantinopol, Silistra și Iatrus-Krivina (Bulgaria). D.K. purta titlul de „proconsul, patriciu și katepan al Paradunavonului".

N. Bănescu, *Duchés*, 95—97; I. Barnea, în *DID III*, 154, 322; Al. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 188.

I.B.

democrație (<gr. δῆμος, „popor"; κράτος, „putere"), putere deținută de popor. 1. **d. militară**, formă de conducere politică caracteristică sfârșitului societății primitive. Conceptul a fost mult discutat, în istoriografie existând mai multe păreri. Astfel, după unii specialiști (Cosven) **d.m.** reprezintă o etapă aparte, de tranziție a societății primitive la stat, iar după alții (Tolstov) ea s-ar confunda cu întregul patriarhat. În fapt plasarea **d.m.** în cadrul comunei primitive este justificată de faptul că, deși apar foarte pregnant semnele descompunerii relațiilor gentilice mai pesistă încă o serie de trăsături care o leagă de forma veche a relațiilor de producție (I. Nestor): pământul este încă proprietatea obștească, Adunarea poporului hotărăște însă în toate problemele importante ale tribului. Noua formă de suprastructură politică a fost rezultatul unor transformări lente petrecute în cadrul societății neolitice. Astfel ginta a continuat să existe dar fără a mai avea funcțiile caracteristice începuturilor sale. Creșterea producției, înmulțirea populației, delimitarea strictă a terit. tribal și nevoia de a-l apăra au adus în fața gintei o serie de probleme pe care ea nu le mai poate rezolva. Se impune treptat necesitatea existenței unei noi forme, superioare, de organizare socială, tribul cu suprastructura sa politică: sfatul, șeful de trib și șeful militar. Prin autoritatea cu care sunt investite acestea pot interveni în cadrul gintei și pot decide măsuri contrare voinței ei. În consecință, marea familie patriarhală la baza căreia stă proprietatea colectivă asupra pământului și asupra uneltelor principale de producție, începe să aibe un rol din ce în ce mai important din punct de vedere economic și o însemnătate socială crescândă. Devenind imposibilă convieţuirea în comun, marea familie se desface în câteva părți, pe generații, partajându-se și bunurile mobile. Pământul rămâne însă, mai departe, în folosință comună. Mica familie devine celulă economică și prin aceasta familia-pereche se transformă în familie monogamă. Conducător în expediții războinice este șeful tribului, la luptă participând toți bărbații valizi. Situațiile mai complicate impun delegarea responsabilității unui conducător militar a cărui obligație este să asigure succesul în luptă. Acesta se înconjoară de o ceată de războinici care treptat se constituie într-o pătură socială aparte, investită cu anumite privilegii și semne distinctive. Adunarea poporului înarmat devine organul suprem al comunității. În acest stadiu de dezvoltare a societății primitive, **d.m.**, războiul de jaf a devenit prin forța lucrurilor o preocupare permanentă a tribului și a contribuit, alături de celelalte fenomene, la sporirea inegalității de avere. Prada obținută în război nu se mai împărțea în mod egal; cea mai mare parte intra în posesia șefului militar și a fruntașilor săi. Din prada de război făceau parte și prizonierii care nu mai erau uciși ca până acum ci transformați în sclavi. Sclavia nefiind însă constituită într-un sistem economic, avea un caracter patriarhal și casnic (E.T.). **2. d. sclavagistă**, termen introdus de istoriografia modernă pentru a defini regimul instaurat la Athena după reformele lui Cleisthenes și dezvoltat progresiv până în epoca lui → Pericles (mijlocul sec. 5 î.Hr.). Acest regim, instaurat ulterior în numeroase cetăți de pe tot întinsul lumii gr. — prezentând, desigur, particularități locale — a constituit vreme de câteva sec. nu numai un obiect de practică politică, ci și un aprig controversat subiect de meditații și teorii despre stat în Grecia veche (Xenophon, „Bătrânul Oligarh", Platon, Isocrate, Aristotel, Demosthenes etc.). Vechii gr. îl denumeau **d.** *(demokratia)*, iar adaosul *sclavagistă* este determinativul modern menit să distingă acest regim de **d.** modernă (sec. 19—20). Caractetisticile generale ale **d.s.** sunt următoarele: a) puterea politică este exercitată de *demos* (= cetățenii cu drepturi depline); b) din *demos* nu fac parte, deci sunt înlăturați de la trebuirile publice, străinii (metecii) — rezidenți în cetatea respectivă, însă nu originari de acolo —, femeile și sclavii, ceea ce reduce substanțial din punct de vedere numeric gruparea celor ce se bucurau de drepturi politice, de fapt, un „club al cetățenilor" (P. Vidal-Naquet); c) condițiile fundamentale pentru definirea cetățeniei, deci pentru exercitarea deplină a drepturilor politice, sunt originea (tatăl cetățean) și prestarea serviciului militar, iar baza economică a cetățeniei o constituie dreptul de proprietate funciară; d) drepturile decurgând din condiția de cetățean sunt: *isonomia* (egalitatea în fața legii), *isotimia* (dreptul de a ocupa demnități, un drept limitat în unele cazuri doar de principiul „rotației", în sensul că magistraturile nu puteau fi deținute de aceeași persoană de mai mult de 1—2 ori), *isegoria* (egalitatea în dreptul de a lua cuvântul în toate instanțele politice și juridice); e) participarea directă, o adevărată „cheie" a **d.s.** (M. I. Finley); f) exercitarea puterii politice prin „adunare" *(ecclesia)* și „sfat" *(boulé)*, alături de care activează o serie de magistrați aleși anual și retribuiți. Gândirea politică gr. a apreciat în modurile cele mai felurite **d.s.**, de la contestare la idealizare. Modelul clasic l-a constituit Athena sec. 5 î.Hr. („școala Eladei", cum o numește Thukydides), model care, de altfel, este singurul relativ bine cunoscut cercetării moderne, datorită nivelului satisfăcător al documentației. S-a putut aprecia că **d.s.** necesita un ansamblu de circumstanțe economice, sociale și politice atât de complex, încât ea nu s-a exercitat niciodată conform teoriei. Câteva exemple sunt de natură să întregească

www.mnir.ro

imaginea. Astfel, eligibilitatea prin tragere la sorți nu era de natură să încurajeze competența politică. Retribuția acordată doar pe timpul exercitării magistraturii nu rezolva problema participării efective la actele deliberative a cetățenilor săraci (adunările foarte dese, în marile *poleis* aproape zilnice, nu puteau atrage în cadrul lor decât politicienii „de profesie", scutiți de griji materiale — proprietari de pământuri încredințate spre exploatare unor arendași, armatori, proprietari de ateliere meșteșugărești etc.). În sfârșit, nu existau nici un fel de legi care să permită „naturalizarea" prin acordarea cetățeniei (cazurile cunoscute sunt determinate de condiții excepționale). Rezultatul funcționării imperfecte a **d.s.**, chiar în limitele impuse de excluderea unor categorii atât de numeroase ale populației (metecii, femeile, sclavii), l-au constituit decizii pripite și pătimașe, naivități politice, tergiversări fatale etc. Cu toate acestea, prin idealul urmărit și prin realizările extraordinare pentru lumea antc. ale acestui regim (asistență socială, promovarea culturii prin organizarea de spectacole de teatru, sărbători, jocuri etc., grija pentru educarea armonioasă a tineretului), **d.s.** a constituit o culme a practicii și gândirii politice din lumea veche și un moment astral al ist. umanității. Nu suntem informați decât prin *membra disiecta* despre **d.s.** în cetățile de pe terit. Dobrogei. Arist. (*Pol.*, 5, 6, 1305 b) lasă să se înțeleagă că la → Histria s-ar fi produs la un moment dat o mișcare care ar fi avut drept rezultat instaurarea unui regim apropiat de **d.s.** După unele păreri, acest eveniment s-ar fi produs în urma unei expediții navale inițiate de Pericles, când mai multe cetăți din → Pont ar fi aderat la Liga de la Delos, ceea ce ar implica, desigur, o raliere la regimul politic athenian. Procesul de edificare a **d.s.** pare să fie îndelungat, un *terminus ante quem* pentru desăvârșirea lui fiind oferit de câteva decrete ale Adunării și Sfatului din sec. 4 î.Hr., care atestă existența instituțiilor caracteristice **d.s.**, precum și practica democratică manifestă în formularistica acestor documente. Instituții tipice pentru **d.s.** au cunoscut și → Tomis și → Callatis, însă cercetarea procesului de instaurare și consolidare a **d.s.** din aceste *poleis* este și mai lipsită de perspective, datorită caracterului lacunar al surselor. Se poate admite că, în linii generale, **d.s.** a fost regimul caracteristic pentru toate cele trei orașe din Dobrogea, începând cu o dată greu de precizat și terminând cu momentul cuceririi romane, iar într-o oarecare măsură, în limitele „autonomiei" recunoscute de noii stăpânitori, până spre sfârșitul antic. (A.A.).

I. Nestor, *Istoria societății primitive*, București, 1970; G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, 32—160; M. I. Finley, *Vechii greci*, București, 1974, 95—110; D. M. Pippidi, în *DID I*, 200—209; id., *Contribuții*², 68—92; P. Alexandrescu, în *StCl*, 24, 1986, 63—70.

E.T. și A.A.

demografie (<gr. δήμος „popor" și γραφή, „descriere"), studiul statistic-cantitativ al diferitelor populații și clasificarea acestora pe grupe, după sex, vârstă, rase-subrase, grupe sanguine; stadiul social-economic, alimentația și efectele ei; starea sănătății și implicit cunoașterea cauzelor care au determinat mortalitatea și vitalitatea grupului respectiv. Încercările de a stabili densitatea populației, ca și celelalte aspecte, de-a lungul perioadelor istorice și pe regiuni depind direct și în principal de cercetările arheologice. Un studiu de ordin demografic, la nivelul științific actual, se poate realiza prin colaborarea dintre arheolog—antropolog—medic. Pentru *epocile preistorice* un studiu demografic se realizează mult mai greu decât pentru perioadele greco-romane, medievale și mai târzii, deoarece determinările se fac pe un calcul relativ, asupra unui număr aproximativ de așezări și necropole cercetate. La aceasta se mai adaugă și faptul că în primele etape (în special epoca paleolitică) populația este foarte rară și dispersată; de aceea, numărul subiecților care pot fi obiect de cercetare este foarte redus. Din aceste cauze, rezultatele care se pot obține relativ la situația demografică a diferitelor perioade trebuie considerate cu oarecare aproximație și în lumina direcției pe care o indică. Din cercetările actuale, referitor la perioadele paleolitice până în epoca greco-romană, rezultă o continuă creștere a populației, a procentelor relative la indivizii care ating adolescența și maturitatea (20—40 ani) și la cei bătrâni (peste 60 ani). Aceste date au o foarte mare importanță, deoarece pe baza lor se poate determina numărul posibil de nașteri și deci condițiile de creștere biologică a unui grup și de rezistență în timp, chiar dacă mortalitatea infantilă se menține pentru toate perioadele într-un procent ridicat. Se observă constant, cu unele oscilații, că procentul dintre sexe este 2/1 în favoarea bărbaților. Folosindu-se apofizele oaselor, dinții și oasele craniului s-au putut face unele determinări privind vârsta și sexul, chiar la populațiile care au incinerat. Pe baza antigenilor, care persistă mii de ani, s-a încercat determinarea grupelor sanguine, pe această bază urmărindu-se mișcările și amestecul diferitelor populații (de exemplu, nordicii aparțin grupei B). O altă direcție de cercetare este paleopatologia, cu scopul de a determina bolile care lasă urme pe oase, ca boli de nutriție, artroză, spondiloză, diabet, thalassemie, reumatisme, fracturi, în unele cazuri vindecate. Probabil din neolitic, dar sigur începând din epoca bronzului, se situează începuturile unor cunoștințe terapeutice și chirurgicale (Codul lui Hammurabi și texte egiptene). Precizarea apartenenței la un grup rasial este foarte greu de făcut, deoarece s-a constatat o foarte mare diversitate, metisajul fiind foarte frecvent, din care cauză și fixarea unor caractere rasiale tipice se produce târziu (E.Z.). Durata scurtă a vieții oamenilor fosili (cu referire îndeosebi la cei ce au locuit pe terit. Europei de V în timpul glaciațiunii Würm și în perioada de început a Holocenului) în

www.mnir.ro

raport cu cea a oamenilor actuali este fără îndoială consecința fatală a vieții precare pe care o duceau comunitățile paleolitice și mezolitice ce depindeau numai de vânătoare și culeș. Studiul antropologului H. V. Vallois, bazat pe 187 indivizi, oferă unele date semnificative privind durata vieții oamenilor din paleoliticul mijlociu, superior și din mezolitic. Astfel, mai mult de 1/3 (cca 55% din indivizii de tip Neanderthal, 34,3% din cei de tip *Homo sapiens* din paleoliticul superior și 37% din cei mezolitici) au sucombat înainte de 20 de ani. În schimb, marea majoritate a restului de indivizi (reprezentând cca 40%, 53,9% și 58,5% din cele trei serii enumerate) au murit între 20 și 40 de ani, iar 16 indivizi (aproximativ 5%, 10,8% și 15% din grupele menționate) au decedat între 40 și 50 de ani. Numai trei indivizi (omul de Obercassel, unul dintre indivizii de la Hoëdic și unul dintre cei de la Montardit) au depășit vârsta de 50 de ani. Se consideră că mortalitatea feminină era în acea vreme mult mai frecventă înainte de 40 de ani (A.P.). În timpul *epocii paleolitice* și a celei *mezolitice*, pe terit. României populația era foarte rară, fiind alcătuită din grupuri mici, în continuă deplasare, în căutare de hrană, care se obținea prin culeș, vânătoare și pescuit. Densitatea populației a fost puțin mai mare în ținuturile unde animalele erau mai numeroase (N—E Moldovei, în S Transilvaniei, pe valea Bistriței). Se constată o strânsă legătură (ca tip) între comunități și zonele de vânat preferat. Pentru *epoca neolitică* cercetările de ordin demografic se întemeiază în principal pe observațiile făcute în așezări, necropolele fiindu-ne în multe cazuri (la multe culturi) necunoscute, căci practica de separare a ariei de locuire a celor vii de a celor morți a fost definitiv stabilită odată cu epoca bronzului. În neoliticul timpuriu, datorită cultivării primitive a plantelor și a creșterii animalelor domestice, comunitățile au devenit mai stabile și, datorită creșterii numărului populației, dinspre S Peninsulei Balcanice și N—V Asiei Mici se constată o răspândire spre N, prin „roire", către Dunăre și la N de ea, ceea ce a dus la „neolitizarea" populației din ținuturile noastre. Datorită procesului de căutare a noi terenuri de cultivare, treptat a fost ocupat aproape tot terit. de comunitățile culturii → Criș. În acea vreme comunitățile erau alcătuite din cca 30 membri, care își făceau așezările pe margini de terase sau pe grinduri. O astfel de așezare (săpată în întregime) de la → Glăvănești Vechi (Glăvănești, jud. Iași) era alcătuită din 6 locuințe grupate și altele două distanțate. La sfârșitul neoliticului timpuriu s-au produs noi mișcări de populație dinspre S (cultura Dudești, cultara Vinča) și dinspre Europa Centrală (cultura ceramicii lineare), mișcări care au afectat mai ales S și E țării. Subliniem că încă din neoliticul timpuriu Munții Carpați nu au constituit o barieră și că încă de atunci comunități aparținând acelorași culturi au locuit pe ambii versanți ai munților. Un nou impuls, care a provocat dinamizarea unor comunități din S țării, l-a constituit trecerea de la cultivarea primitivă a plantelor cu săpăliga la cultivarea și cu ajutorul unui aratru cu tracțiune animală. Drept urmare, s-a produs o oarecare creștere a populației și unele grupuri (din faza Giulești a culturii Boian) s-au extins din Muntenia în S—E Transilvaniei și în S și V Moldovei, unde s-a format cultura → Precucuteni. Comunitățile erau încă mici, formate din câteva familii, populația fiind încă rară. Așezările erau situate mai ales în câmpie de-a lungul râurilor, la început fiind formate din câteva locuințe, ca mai târziu să se ajungă, în faza de tranziție la cultura → Gumelnița, să fie alcătuite din 12 locuințe. O anumită perioadă acestea au fost clădite în câte două șiruri paralele a câte 6 locuințe, cu o uliță largă între șiruri, iar mai târziu comunități aparținând aceleiași populații, din aceeași fază, și-au construit locuințele în grupuri de câte 3—4, unele dintre ele având și anexe. Modificarea în ceea ce privește organizarea așezării o explicăm prin schimbări care au început să se manifeste în organizarea social-economică. În cursul fazei de tranziție amintite s-au produs noi mișcări de populație. Comunitățile fazei au pătruns în S—E Olteniei, unde a încetat evoluția culturii → Vădastra, și în Dobrogea, unde a încetat cultura → Hamangia. După aceea în S țării a urmat o perioadă îndelungată de viață sedentară, în așezări fortificate cu șanțuri de apărare, unele prevăzute și cu valuri de pământ. În acea vreme densitatea populației era redusă chiar dacă ținem seama de faptul că așezările din S Munteniei se aflau la 5—6 km una de alta (așezările neolitice din cadrul unei arii culturale sunt numeroase și relativ apropiate), căci este de avut în vedere că unele comunități își mutau locul de vatră. Mai sigure pentru un calcul statistic-cantitativ sunt necropolele. Datele rezultate din cercetarea unor necropole dovedesc că mortalitatea la comunitățile neolitice era ridicată, mai ales la copii. Media de vârstă a adulților era de cca 30 de ani la femei și 35 de ani la bărbați. Comunitățile Precucuteni din Moldova s-au dovedit deosebit de dinamice. În evoluția lor, de-a lungul a trei faze, ele și-au extins treptat arealul până aproape de Kiev (Ucraina) asimilând și amestecându-se cu resturile populației locale. Pe fondul Precucuteni s-a format în Moldova cultura → Cucuteni cu stabilitate îndelungată și cu o evoluție deosebită. Câteva așezări de tip Cucuteni, săpate în întregime, dovedesc că în acea vreme comunitățile Cucuteni ajunseseră să aibă câteva sute de membri. O descoperire de la E de Prut arată că la sfârșitul culturii Cucuteni au existat așezări alcătuite din cca o mie de locuințe, ceea ce corespunde cu un număr impresionant de locuitori (cca 5 000!) și respectiv o organizare social-economică complexă. Din analiza hărților de răspândire a comunităților Cucuteni din Moldova reiese că densitatea populației era mare. În Transilvania, în perioada mijlocie a epocii neolitice sunt documentate câteva culturi cu areale restrânse, iar la sfârșitul epocii, pe aproape tot terit. intracarpatic au fost răspândite comunitățile culturilor → Românești-

www.mnir.ro

Tiszapolgár și apoi → Gorneşti-Bodrogkeresztúr. Spre sfârșitul epocii neolitice au început noi mișcări de populație. Este vorba de frământările produse de pătrunderea dinspre stepele nord-pontice a unor grupuri de comunități, cu morminte tumulare, aparținând mai multor culturi și perioade. Membrii lor se ocupau mai ales cu creșterea animalelor. Datorită lor s-au produs modificări importante în toate domeniile și s-a făcut trecerea la perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului (E.C.). Studiile asupra populațiilor din epoca bronzului în România se bazează în exclusivitate pe analiza necropolelor cercetate. Documentarea arheologică de care se dispune în stadiul actual al cercetării este însă încă lacunară. Pe de o parte, pentru o serie de culturi nu se cunosc decât înmormântări izolate, lipsind cimitirele, cum este cazul pentru culturile → Glina, Tei, Verbicioara, Costișa, Vatina sau Coslogeni, iar pe de altă parte, nu toate necropolele au putut fi cercetate integral sau nu au fost analizate antropologic. Pe terit. României au fost cercetate mai multe cimitire aparținând epocii bronzului, dintre care se remarcă cele de la Zimnicea I (54 morminte), Sărata-Monteoru (4 cimitire cu peste 480 de morminte), Cârna (116 morminte), Pir (31 morminte), Zimnicea II (64 morminte), Pietroasa Mică (64 morminte), Balintești (38 morminte), Trușești (126 morminte), iar recent marea necropolă a culturii Monteoru de la Cândești (peste 800 morminte). Cu excepția celui de la Cândești (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea), aceste cimitire arareori depășesc un sec. ca durată. În cazurile de la Sărata Monteoru și Cândești se pare că este vorba de necropole comune mai multor comunități locuind în așezările din preajmă. Studiile antropologice efectuate au arătat că în epoca bronzului, datorită unei ridicate mortalități infantile și feminine, durata medie a vieții se înscria între 22—28,3 ani, rareori mai ridicată, dar nedepășind în general 30 de ani. Analize amănunțite din punct de vedere paleodemografic, făcute asupra necropolelor de la Cârna și Sărata-Monteoru — cimitirul 4, au dus la concluzia că acestea, având o durată de cca 100 ani, au fost folosite de comunități compuse din 50 respectiv 75 indivizi. Lipsa unor studii demografice și asupra altor necropole împiedică deocamdată estimări privind densitatea populației pe km^2. Ținând însă cont și de tipurile și densitatea așezărilor din epoca bronzului se poate aprecia, în linii mari, că pentru această vreme, cel puțin în perioadele mijlocie și târzie, a fost caracteristică o stabilitate dacă nu chiar o creștere demografică, ceea ce a asigurat transmiterea fondului etnic și a tradițiilor culturale perioadei următoare. Pentru *prima epocă a fierului* (Hallstatt), puținătatea descoperirilor funerare îngreunează mult considerențele de ordin demografic. Unele indicii indirecte le oferă densitatea așezărilor și, pentru unele dintre ele, dimensiunile și fortificațiile. În vremea culturii Basarabi, densitatea așezărilor ar părea să indice o creștere demografică, dar nu dispunem de înmormântări prelucrate din punct de vedere paleodemografic. Pentru Hallstattul târziu pe o bună parte a terit. României se cunosc necropolele de tip → Ferigile. Constituite din morminte de incinerație numeroase, aceste necropole sunt relativ multe. Studii asupra necropolelor de la Ferigile și de la → Tigveni, cu unele rezultate controversate, au demonstrat că durata medie a vieții era de cca 35 de ani, deci sensibil mai ridicată decât în epoca bronzului. Numărul mare al mormintelor din aceste necropole, precum și al cimitirelor propriu-zise indică o populație numeroasă pe terit. României la sfârșitul primei epoci a fierului (I.C.). Studiul fenomenelor demografice dispune începând cu cea de *a doua epocă a fierului* de aportul informațiilor furnizate de izvoarele literare. Referindu-se la evenimente din ist. geto-dacilor, autorii antc. dau uneori cifre care, în ciuda aproximației și incertitudinii inerente acestui gen de date, pot fi luate ca bază pentru aprecierea — măcar ca ordin de mărime — a principalului indicator demografic: numărul populației. Mărturia acestor cifre este indirectă, căci de obicei ele se referă nu la ansamblul populației geto-dace, ci la grupe și categorii specifice implicate în evenimentele ce fac obiectul relatării. Astfel, Arrian (I, 5) relatează că forța armată a geților pe care Alexandru cel Mare i-a atacat la N de Dunăre se compunea din 10 000 pedestrași și 4 000 călăreți, cifre verosimile prin raportarea la mărimea corpului expediționar macedonean (4 000 pedestrași și 1 500 călăreți). Admițând că o treime sau cel puțin o pătrime din populația de sex bărbătesc era capabilă să poarte arme și că cele două sexe erau numeric aproximativ egale, se poate estima că populația totală a numeroaselor uniuni tribale getice nord-dunărene se ridica la 80 000—100 000 de oameni. Cu referire, foarte probabil, la vremea lui Burebista, Strab. (VII, 3, 13) apreciază că geții și dacii „puteau să trimită la luptă până la două sute de mii de oameni", ceea ce — după schema de calcul propusă mai sus — indică o populație totală de 1,2—1,5 milioane. Geograful antc. explica această remarcabilă forță militară prin creșterea masivă a populației („după ce numărul lor cresouse neînchipuit de mult") și, invers, reducerea ei ulterioară („în zilele noastre") la cca 40 000 de războinici prin faptul că geto-dacii „s-au împuținat". Strab. avea desigur în vedere strămutarea celor 50 000 de geți la S de Dunăre, întreprinsă de → Sextus Aelius Catus (11—12 d.Hr.), despre care el însuși relatează (VII, 3, 10) și pentru care cercetările arheologice oferă un anumit suport documentar (încetarea locuirii unor *davae* din Muntenia, de exemplu Popești). O jumătate de sec. mai târziu, → Ti. Plautius Silvanus Aelianus, la rândul său, avea să mute în Moesia peste o sută de mii de „transdanubieni", în majoritate geto-daci din Muntenia și S Moldovei. Având în vedere sporul natural, este greu de crezut că aceste strămutări au dus la o scădere semnificativă a populației Daciei. În cursul războaielor din anii 85—89 și 101—106 d.Hr., geto-dacii s-au

www.mnir.ro

dovedit din nou capabili să ridice o armată numeroasă. Numărul prizonierilor luați de Traian (Criton indică 500 000, dar cifra trebuie redusă probabil la o zecime) este semnificativ pentru mărimea acestei armate. De altă parte, informațiile unor autori antc. privind urmările catastrofale ale războaielor traiane, care ar fi dus la secătuirea Daciei de bărbați (Criton, Eutropius) sau chiar la nimicirea întregului neam geto-dac (Iulianus Apostata), trebuie considerate ca simple exagerări retorice. Lipsa lor de temei este dovedită de numeroase informații antc. despre dacii liberi (costoboci, carpi), care în sec. 2—3 au atacat în chip repetat Imp. și uneori au fost colonizați în interiorul provinciilor Dacia și Moesia, sporind fondul demografic autohton (v. informația lui Dion Cass., LXXII, 3, 3 despre cei „12 000 de daci dintre cei din vecinătate", cărora legatul C. Vettius Sabinianus le promitea pe la anul 180 d.Hr. primirea pe pământul provinciei Dacia). Cercetările arheologice aduc și ele o contribuție importantă, obiectivă, la studierea d. Daciei antc. Cartarea descoperirilor arată că în sec. 4—3 î.Hr. distribuția populației nu era uniformă. Concentrarea a peste 50 cetăți în spațiul dintre Munții Carpați și Nistru (Stânceşti, Cotnari, Moșna, Arsura, Bunești, Brăhășești, Saharna, Butuceni, Măteuți etc.) și a unui mare număr de necropole în N și respectiv S—V Dobrogei (Enisala, Murighiol, Telița, Bugeac, Satu Nou, Canlia), ca și pe malul stâng al Dunării de Jos (Zimnicea, Brăiliță), indică existența unor zone cu densitate ridicată a populației și cu forme superioare de organizare social-politică. Între ele se întind regiuni de stepă (Bărăgan, Bugeac = „pustia getică" la Strab., VII, 3, 14) cu o slabă populație autohtonă și în care se constată infiltrarea sciților nomazi. Și alte pătrunderi străine, cum sunt cea celtică în Podișul Transilvaniei și în Câmpiu Vestică (sec. 4 î.Hr.) sau cea bastarnă în N și centrul spațiului dintre Munții Carpați și Nistru (începutul sec. 2 î.Hr.) au dus la o rarefiere a populației locale în zonele respective și la concentrarea ei în regiunile învecinate. Începând însă de pe la mijlocul sec. 2 î.Hr., cu excepția spațiului dominat în continuare de bastarni și a Dobrogei, cu enclavele ei scitice, cartarea descoperirilor arheologice indică o distribuție în esență uniformă a populației geto-dace. Acest nou model demografic este cel mai bine ilustrat de răspândirea așezărilor „rurale", a davelor și cetăților, identificate în toate unitățile de relief. Extinderea ariei cultutii geto-dace în sec. 1 î.Hr., atât în apus, cât și în răsărit, este pe de altă parte nu numai reflexul acțiunilor militare ale lui Burebista, ci și al creșterii masive a populației, la care se referea Strab. În același timp, apariția așezărilor de tip *dava*, manifestare în germene a unui proces de urbanizare, duce pe plan demografic la concentrări de populație în aceste târguri și de-a lungul cursurilor de apă pe care ele sunt situate (de exemplu Brad, Răcătău, Poiana și Barboși, pe Siret; Popești și Radovanu, pe Argeș; Săvârșin, Vărădia, Pecica, pe Mureșul inferior). Frecvența sporită a așezărilor și cetăților în S—V Transilvaniei (Tilișca, Căpâlna, Piatra Craivii, Cugir, Deva) și în special în Munții Orăștiei (Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Grădiștea de Munte, Fețele Albe) conturează chiar o zonă largă cu o densitate ridicată a populației — fenomen condiționat esențialmente de plasarea aici a nucleului regatului geto-dac al lui Burebista și Decebal. Lipsa unor adevărate cimitire din această vreme, ca și faptul că necropolele perioadei anterioare (Enisala, cu peste 400 morminte; Zimnicea, 166 morminte; Bugeac II, 124 morminte) și cele autohtone ale epocii romane (Văleni, 608 morminte; Bărboasa, 291 morminte; Locusteni, 290 morminte etc.) nu au constituit obiectul unui studiu demografic special, întemeiat pe datele antropologice și arheologice, împiedică încă în prezent reconstituirea mai detaliată și mai precisă a structurii populației în evoluția ei și definirea anui model demografic caracteristic lumii geto-dace (M.B.). În *epoca greco-romană* calcule demografice pot fi încercate în funcție de criterii mult mai ferme. Astfel sunt luate în considetație fie suprafețele orașelor, fie necropolele respectivelor orașe (cu condiția să fie exhaustiv cercetate), fie debitele apeductelor fie, în sfârșit, mențiuni epigrafice conținând date precise (cum ar fi cadastrul) sau numai menționarea unor danii care pot fi repartizate teoretic la totalul populației orășenești. Pornindu-se de la aceat tip de calcule s-a ajuns la concluzia că populația Imp. ar fi fost în sec. 2 d.Hr. de cca 50 000 000 locuitori, Roma ar fi avut peste 1 000 000, orașele mari (Alexandria, Carthagina, Pergam, Efes) între 200 000 și 300 000, orașele mici cca 15—20 000, iar satele în jur de 500—1 000 de locuitori. În ceea ce privește așezările antc. de pe terit. patriei noastre calculele pot fi încercate numai în cazul anumitor cetăți sau sate. Astfel la → Histria s-a calculat că debitul celor trei apeducte care aprovizionau cetatea puteau asigura apa potabilă pentru cca 10 000 locuitori. Având o suprafață de cca 30 ha, orașul ar fi putut însă adăposti o populație mai numeroasă, după cum ar părea să rezulte din donația lui → Artemidoros fiul lui Herodoros către gerusia orașului a sumei de 1 000 de denari. Suma respectivă avea altă destinație (dobânzile ei urmau să asigure prăznuirea anuală a Rosaliilor) dar repartizată teoretic la un sesterț pe cap de locuitor, aceasta ar însemna că populația masculină liberă a orașului — principala beneficiară a acestor libertăți — se cifra la 4 000 oameni, ceea ce ar însemna un total de cca 14 000 locuitori. Pe de altă parte numai dacă cele 6 triburi ioniene însumau 6 000 membri este sigur că celelalte categorii sociale (străinii, indigenii) vor fi dublat această cifră ceea ce înseamnă că la începutul sec. 2 d.Hr., populația Histriei poate fi cifrată cu destulă pobabilitate la cca 10—15 000 locuitori. În cazul cetății de la → Troesmis există pe de altă parte indicația a două *summae honorariae* de câte 250 denari. Plasată la un beneficiu de 10% această sumă ar permite concluzia că cei 25 de denari rezultați ar putea

www.mnir.ro

fi împărțiți teoretic la 50 *decuriones* (câte 2 sesterți). Admițând că raportul *decuriones* — cetățeni era de 1/50 ar rezulta că fiecare dintre cele două unități (*canabae* și *civitas*) aveau câte 2 500 locuitori. Tot din Dobrogea se cunoaște dania unui everget rural anonim către vicus Celeris de 75 denari, sumă care repartizată teoretic la 1 sesterț pe cap de locuitor masculin ar însemna că în respectivul *vicus* existau cca 300 bărbați, deci cca 1 000 de suflete. Din Dacia, singurul oraș în care s-a încercat un calcul al populației este Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa care la o suprafață de cca 30 ha ar fi avut cca 15—20 000 locuitori (A.S.). În lipsa unor necropole sau așezări din sec. 4 cercetate și valorificate complet atât din punct de vedere arheologic cât și antropologic, considerațiile de ordin demografic sunt mult îngreunate și nu pot avea decât un caracter orientativ. Un oarecare ajutor îl oferă constatarea că o populație în migrație, care cuprindea și alte elemente etnice decât nucleul etnic de bază, nu putea depăși cifra de 80 000—100 000 de indivizi. De altă parte, cercetările arheologice efectuate in spațiul nord-danubian din sec. 4 au dus la descoperirea unui număr impresionant de așezări și necropole care acoperă practic tot terit. amintit. Având în vedere obiceiul de a se înmormânta în necropole de mari dimensiuni și pornind de la numărul mare de necropole cercetate, se poate admite pentru această perioadă o densitate demografică relativ ridicată, bine documentată mai ales în Moldova și Muntenia și apoi în spațiul intracarpatic. Ținând cont de indicele mediu al mortalității care se afla în jur de 35 de ani și luând ca model o necropolă de cca 400 de morminte (→ Târgșor) folosită practic un sec. (sfârșitul sec. 3 — sfârșitul sec. 4), rezultă practic că a fost folosită de trei generații, o generație fiind teoretic reprezentată de cca 120—130 de membri. Numărul mare de necropole din sec. 4 indică folosirea unei necropole de către comunitatea care locuia așezarea sau de grupuri de mici așezări din imediata ei vecinătate, ceea ce presupune așezări întinse cu un număr apreciabil de locuințe. În decursul sec. 5, ca urmare a marilor perturbații demografice provocate de migrația → hunică și probabil datorită unei anumite inexpresivități arheologice în stadiul actual al cercetării, dar și a unor obiceiuri funerare specifice epocii se înregistrează o aparentă scădere a densității demografice în tot spațiul carpato-danubian. În sec. 6—7 curba densității demografice cunoaște apoi o nouă creștere. În spațiul intracarpatic al României numărului mare de așezări descoperite i se adaugă un număr considerabil de necropole. Pornind de la situația mai bine cercetată de la → Moreşti — necropolă de cca 100 de morminte, folosită practic un sec., și având în vedere același indice de mortalitate care nu se schimbă pe parcursul milen. I d.Hr., se poate deduce că necropola a fost folosită de cca trei generații însumând cca 30 de membri pe generație, ceea ce presupune o așezare cu un număr mai mic de locuințe (cca 6—7) decât în sec. 4. La sfârșitul sec. 6 și în cursul sec. 7, datorită evenimentelor politice legate de prăbușirea regatului gepid și poate ca urmare a unei mai mari expresivități a fondului romanic, are loc în spațiul amintit o explozie demografică, concretizată în apariția unor necropole mari cu un număr ridicat de morminte (judecând după cimitirul nr. 3 de la Brateiu, cca 300—350 de morminte), ceea ce ar însemna, având în vedere durata de cca 100 de ani a necropolei, o generație de cca 100 de membri. În fața acestei situații se pare că așezările corespunzătoare sunt caracterizate cu un număr mult mai ridicat de locuințe. În terit. extracarpatic, mai ilustrativ în Moldova și Muntenia, se constată, față de perioada anterioară, o creștere a curbei densității demografice, al cărei suport documentar este oferit de numeroasele așezări, judecând și după așezarea de la → Dulceanca, de 20—22 locuințe. În lipsa descoperirii necropolelor corespunzătoare acestor așezări și având în vedere întinsa necropolă de incinerație de la Sărata-Monteoru (1 500 de morminte, ceea ce ar corespunde unei generații de cca 500 de indivizi), se poate presupune folosirea necropolei de mai multe așezări din zonă. Densitatea demografică rămâne ridicată și în perioada sec. 8—9. Din punctul de vedere al necropolelor ea este mai bine ilustrată în bazinul Dunării inferioare, în Dobrogea și apoi în Transilvania (în bazinul Târnavelor și al Mureșului). În zonele amintite, necropolele cuprind un număr mare de morminte (300—400). Judecând după situația din Dobrogea sau din Transilvania, se pare că erau necropole ale unei așezări sau, în cel mai bun caz, ale unui grup mic de așezări. Se poate astfel afirma, având în vedere modelul care se întrezărește în rândurile de mai sus, că în perioada postromană necropola reprezintă elementul de continuitate microzonală, în cadrul fenomenului de pendulare a așezărilor (R.H.).

G. Acsádi, J. Nemeskeri, *History of Human Life Span*, Budapesta, 1950; D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975; O. Necrasov și alții, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 1—2; I. H. Crișan, *Burebista*[2], în special p. 179—183 (cu lit.); D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980; R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974, 259—319; Al. Suceveanu, *VEDR*, 37—75; M. Macrea, *Viața*, 119.

E.Z.; A.P.; E.C.; I.C.; M.B.; A.S. și R.H.

denar (<lat. *denarius*), monedă romană principală de argint, cu cea mai largă răspândire, atât în timpul Rep., cât și al Imp., circulând deopotrivă la romani și la populațiile vecine. Data de 269 î.Hr., acceptată multă vreme ca moment al începutului baterii **d.** a fost abandonată și coborâtă pentru un timp la 187 î.Hr., pentru a fi apoi ridicată la 211—210 î.Hr. Greut. **d.** pentru epoca republicană este fixată oficial la 3,9 g, adică 1/84 din libră. **D.** emiși de Marcus Antonius

www.mnir.ro

Fig. 9. Denar roman republican.

cunosc o depreciere a titlului, având în conținut 15% aramă. D. redau pe av. efigia Romei cu coif și semnul de valoare *X* și apoi capete de zeități, personificări etc., iar pe rv. Dioscurii, biga, quadriga și o serie de scene mitologice. În vremea lui Caesar este redată efigia acestuia, fiind prima reprezentare a unui dinast în monetăria romană. Odată cu instituirea Imp., pe av. d. apare constant efigia imperială și titulatura respectivă, iar pe rv. zeități, personificări, glorificări etc. Ca urmare a reformei lui Nero (63 d.Hr.) d. valora 1/96 dintr-o libră, cu o greut. scăzută la 3,4 g. Treptat, greut. și titlul argintului s-au depreciat. Sub Traian, procentul de aramă a atins 20%, iar spre sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 3, în timpul lui Septimius Severus în special, 50%. Începând cu domnia lui Caracalla, d. a fost înlocuit cu o nouă monedă de argint, → antoninianul, pentru a cunoaște o scurtă revenire în vremea lui Severus Alexander, când s-au emis d. cu o greut. și titlul mult scăzute. După această dată d. a cedat definitiv locul antoninianului, unele piese, mai mult de bronz decât de argint, semnalându-se izolat de la Filip Arabul la Gallienus. D. republican a fost preluat de geto-daci ca tip monetar pentru noile monetării înființate în vremea lui Burebista, fiind copiat întocmai, așa cum au arătat ștanțele descoperite în cetatea dacică de la → Tilișca (jud. Sibiu), precum și cele de la Brașov, Grădiștea de Munte și Ludeștii de Jos (jud. Hunedoara).

E. Babelon, *Traité*, I; H. Cohen, *Description des monnaies frappées sous l'Empire romain*, Paris-Londra, 1—8, 1880—1892; H. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the Britisch Museum*, I—III, Londra, 1910; K. Regling, *în Wörterbuch*, 126—128; M. Bernhart, *Hadbuch*; E.A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952; R. Thompsen, *Early Roman Coinage*, I—III, Copenhaga, 1957—1961; *The Roman Imperial Coinage*, Londra; M.Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974; M. Chițescu, *RRCD*; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, în *Ephemeris Napocensis*, 2, 1992, 57—68.

C.P.

dendrocronologie (<gr. δένδρον, „copac"; χρόνος, „timp" și λόγος, „vorbire"), metodă de datare care se bazează pe proprietatea speciilor de arbori de la latitudinile temperate și reci de a-și schimba, din diferite cauze, grosimea inelelor anuale de creștere. În secțiunile trunchiurilor de arbori se observă inele de creștere anuale care sunt variabile sezonier și de la un an la altul. Grosimea și structura inelelor anuale de creștere sunt influențate de proprietățile interne ale plantelor și de condițiile schimbătoare ale mediului în care acestea trăiesc. Cei mai importanți factori interni care influențează creșterea inelelor anuale sunt vârsta plantei, periodicitatea și puterea de producție a semințelor, poziția inelului în trunchi, intensitatea de asimilație și transpirație a speciei. Factorii ecologici sunt mult mai variați, cei mai importanți depinzând de relația umiditate—temperatură, factorii edafici, acțiunea dăunătorilor, densitatea arboretului etc. Toți acești factori acționează asupra plantei separat sau împreună, creind condiții favorabile sau, din contră, nefavorabile creșterii. În consecință, condițiile favorabile au ca rezultat lărgirea inelelor de creștere, iar cele nefavorabile îngustarea lor. Cercetarea unui număr foarte mare de arbori, dintr-o regiune bine delimitată ecologic, permite să se precizeze trăsăturile inelelor de creștere ale unor ani-reper sau ale unor succesiuni de ani din zona respectivă, stabilindu-se o scară dendrocronologică regională, în funcție de condițiile paleoclimatice specifice. Pe această scară se transpun fragmentele inelelor de creștere ale cărbunilor de lemn descoperiți în contextele arheologice, datându-se astfel stratul din care au fost prelevați cărbunii de lemn respectivi.

B. Kolchin, *Dendrochronological Method in Archaeology, VI International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Moscova, 1962, 3—11; B. Bannister, *Dendrochronology, în* D. Brothwell, E. Higgs, *Science in Archaeology*, Thames and Hudson, 1971, 191—205.

M.C.

deneral (<lat. *denarius*; „denar"), mică greut. de sticlă, în formă de monedă, servind la verificarea greut. monedelor de aur. Un d. având o față scrisă și decorată, iar cealaltă netedă, cu diam. de 24 mm, grosimea de 2 mm și greut. de 1,81 g *(semissis)*, a fost descoperit în 1945 la → Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt). El poartă pe față, în centru, bustul, iar de jur

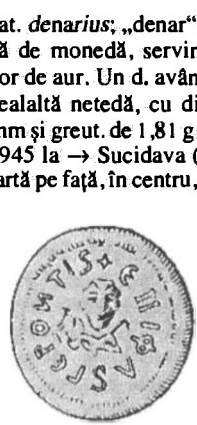

Fig. 10. Deneral cu numele eparhului Flavios Gerontios descoperit la Sucidava (Celeiu).

împrejur legenda în lb. gr. cu numele prefectului (eparhului) Constantinopolului → Flavios Gerontios (cca 558—561 d.Hr.). Numele aceluiași eparh, fără prenumele Flavius, este întâlnit pe o balanță de bronz descoperită la → Dinogetia, în stratul de incendiu pus în legătură cu marea invazie a kutrigurilor lui Zabergan din 559 d.Hr. V. și *exagium*.

N. Bănescu, în *BSH*, 26, 1945, 2, 223—224; D. Tudor, *OR*[4], 117, 463; *IGLR*, nr. 302.

I.B.

www.mnir.ro

depozit, categorie de descoperiri arheologice constând din mai multe obiecte ascunse împreună intenționat, din cauza unui pericol sau cu scop de ofrandă, în pământ, sub o stâncă sau pietre, în recipiente de lut ars sau de metal, precum și în ape, turbării etc. Uneori, când condițiile de descoperire nu sunt sigure, se pot confunda cu inventarul unor morminte. Cuprind unelte din silex și piatră (Valea Adâncă, jud. Iași și Calu — Piatra Șoimului, jud. Neamț), unelte și podoabe din aramă (Hăbășești, jud. Iași; Ariușd, jud. Covasna; Ostrovu Corbului, jud. Mehedinți etc.) și alte obiecte, în eneolitic și bronzul timpuriu; unelte, arme, piese de harnașament, vase, obiecte de podoabă din bronz, ca și bucăți de bronz brut, din bronzul mijlociu până în Hallstartul târziu, uneori asociate cu piese de aur, fier, mărgele de chihlimbar sau sticlă albastră; ceramică (Govora, jud. Vâlcea), în bronzul mijlociu. Din bronzul mijlociu datează mai multe d. din Transilvania, care se înscriu cu predilecție în ariile culturilor Otomani din N—V și Wietenberg din centrul acestei provincii, cu unele imixtiuni dintr-o arie în alta, fiind caracterizate printr-un număr mare de arme, respectiv topoare de luptă cu disc, săbii cu mânerul plin, vârfuri de lance, apărătoare de braț, rapiere de bronz de tip micenian (sec. 16—14 î.Hr.). Aceste d. atestă caracterul războinic al comunităților respective, care s-au extins și dincolo de zonele lor de concentrare din centrul și N—V Transilvaniei. Decorul spiralic de pe unele arme de bronz, întâlnit și pe piese din aur, os, corn și ceramică, cu toate că sunt și păreri contrarii, se explică de obicei prin relațiile acestor comunități cu S, adică cu lumea miceniană, ca de altfel și prezența unor rapiere din bronz. D. cu obiecte de podoabă și unelte sunt mult mai rare în ariile culturilor Otomani și Wietenberg. În schimb, aceștea se întâlnesc în număr mai mare în regiunile extracarpatice, respectiv în ariile culturilor Tei și Monteoru, și în Dobrogea. Numărul d. de bronzuri a crescut mult în bronzul târziu (sec. 13—12 î.Hr.), când metalurgia bronzului din spațiul carpato-danubiano-pontic a cunoscut o dezvoltare mult mai mare în comparație cu perioada precedentă, fiind ilustrată prin seria de d. Uriu-Domănești din Transilvania. Un grup important de d. din această serie din N—V Transilvaniei corespunde ariilor ocupate de culturile Otomani și Suciu de Sus, având legături cu descoperirile similare din N—E Ungariei și Ucraina transcarpatică. Un al doilea grup, din V Transilvaniei, ilustrat prin numeroase d., se localizează în ariile culturilor Noua și Wietenberg, iar un al treilea, din aria culturii Noua, este atestat prin câteva d. din S—E Transilvaniei, care, prin caracteristicile inventarului, prezintă legături cu descoperirile de acest fel de la E și S de Munții Carpați. În afară de acestea, se mai deosebesc acum: un grup de d. răsăritean, localizat în Moldova și E Munteniei, în aria culturilor Noua și Coslogeni, un altul meridional, în restul regiunii extracarpatice și Dobrogea, corespunzând fazelor târzii ale culturilor Verbicioara și Tei, complexului Zimnicea-Plovdiv, precum și un grup insuficient precizat în Dobrogea. D. din Transilvania, inclusiv Maramureș, Crișana și Banat, se caracterizează printr-un aflux de unelte, arme și piese de podoabă de origine locală și central-europeană și mai puțin răsăriteană. În grupul răsăritean de d., pe lângă piesele, în număr mai redus, de origine transilvăneană și central-europeană, se întâlnesc și altele de origine răsăriteană, puse în legătură cu participarea grupului Srubny la geneza culturii Noua-Sabatinovka. Grupul meridional de d., prin unele piese din Oltenia, are analogii în regiunea dintre Dunăre și Munții Balcani, pe lângă altele, mai puține, din Transilvania și centrul Europei. Acestea din urmă sunt mai frecvente în Muntenia, alături de altele care au analogii în zonele sud-dunăreană, est-carpatică și nord-pontică. D. de bronzuri din Dobrogea prezintă și ele analogii în zona dintre Dunăre și Munții Balcani și în aceea de la E de Munții Carpați, în aria culturii Noua. La începutul Hallstattului timpuriu (Hallstatt *A1*), când metalurgia bronzului a atins cea mai mare dezvoltare, pe lângă d. obișnuite, în număr mai mare, se întâlnesc în Transilvania și mari d.-turnătorie (Uioara de Sus, Guștelița-Sibiu, Aiud, Band, Șpălnaca ș.a.), aparținând seriei Cincu-Suseni (sec. 12—11 î.Hr.); acela de la Uioara de Sus, cu peste 5 800 de piese întregi și fragmentare, în greut. de cca 1 100 kg, ocupă al doilea loc în Europa, după depozitul de la San Francisco din Bologna. În d. din această perioadă se continuă, cu mici variații, tipurile anterioare de bronzuri, la care se adaugă altele noi, ca și în alte zone ale Europei centrale în care s-a desfășurat o susținută activitate în domeniul metalurgiei. Cele mai multe dintre d. se localizează în Transilvania și Banat, îndeosebi în aria grupului cu ceramică canelată de tip Lăpuș-Gáva, caracterizându-se printr-un aflux de elemente de origine locală și central-europeană, cu analogii la Dunărea mijlocie și în S Germaniei. Prin schimburi, în care și sarea a avut un rol important, au ajuns în unele d. din Transilvania bare de cositor din N—V (Boemia și Saxonia), perle de chihlimbar din N și de sticlă albastră din S, vase de bronz decorate *au repoussé*, unelte și piese de podoabă și de toaletă din centrul Europei, pumnale de tip Peschiera din N Italiei, fibule de origine nordică etc. Cele câteva d. din Dobrogea și din alte regiuni sudice ale țării corespund grupului cu ceramică imprimată de tip Babadag-Pšebičevo. Grupurile de d. din Transilvania din fazele următoare ale Hallstattului timpuriu (Hallstatt *A2* și *B1*), aparținând seriilor Jupalnic-Turia (sec. 11 î.Hr.) și Moigrad-Tăuteu (sec. 10 î.Hr.), corespunzătoare fazelor timpurie și târzie ale grupului Mediaș-Reci cu ceramică canelată, conținând piese de origine locală, central-europeană și chiar nordică, își mențin, în parte, în prima fază a Hallstattului *B* (Hallstatt *B1*) importanța din perioada anterioară. D. din fazele următoare (Hallstatt *B2* și *B3*), aparținând seriilor Fizeșu Gherlii-Sângeorgiu de Pădure (sec. 9

www.mnir.ro

î.Hr.) și Șomartin-Vetiș (sec. 8 î.Hr.), corespunzătoare grupului Reci *II* - Cernat din S—E Transilvaniei și cu unele așezări și necropole din Transilvania și Oltenia, își pierd treptat din importanță, spre deosebire de alte regiuni ale Europei centrale, fiind ilustrate printr-un număr mai mie de descoperiri, caracterizate prin asocierea tipurilor mai vechi de origine locală și central-europeană, cu altele noi, de aspect răsăritan („cimerian"), aiături de care sînt dovezi de folosire a obiectelor de fier. Cele câteva depozite din regiunile extracarpatice și Dobrogea corespund aspectelor Stoicani-Brad din Moldova și Insula Banului-Babadag din Oltenia, Muntenia și Dobrogea. În comparație cu **d.** de la sfârșitul epocii bronzului și din Hallstattul timpuriu, **d.** din Hallstattul mijlociu sunt extrem de puține, deosebindu-se două grupuri în Transilvania (pe văile Someșului și Mureșului mijlociu) și unul în valea Dunării (în Oltenia și Banat), caracterizate printr-un număr mai mare de obiecte de bronz (piese de port, de harnașament, vase și roți de care de luptă), asociate cu unele unelte sau podoabe de fier. **D.** aparținând seriilor Vințu-Coldău din Transilvania și Bălvănești-Ghidici din Oltenia (sec. 8—7 î.Hr.) corespund aspectelor culturii Basarabi din zonele respective. Seriile **d.** de bronzuri din spațiul carpato-dunăreano-pontic se încheie în ultima perioadă a Hallstattului (Hallstatt *D*), respectiv în prima fază a acestei perioade (sec. 6 î.Hr.), de când datează depozitul de la Drencova, jud. Caraș-Severin, din inventarul căruia fac parte o garnitură de teacă și verigi duble de bronz cu câte patru lobi. Prin toate aceste **d.**, astăzi în jur de 500, grupate în serii succesive, se atestă o activitate metalurgică remarcabilă desfășurată timp de un mileniu de triburile tracice din spațiul carpato-dunăreano-pontic, din bronzul mijlociu (sec. 16 î.Hr.) și până în Hallstattul târziu (sec. 6 î.Hr.). Varietatea și mulțimea tipurilor de unelte, vase și arme, piese de harnașament și de podoabă, îndeosebi de la sfârșitul epocii bronzului și din Hallstattul timpurin, scot în evidență atât bogăția excepțională cât și originalitatea produselor din acestă vreme când metalurgia bronzului a atins aici cea mai mare dezvoltare din E Europei centrale, datorită, în primul rând, zăcămintelor de cupru, precum și legăturilor de schimb. **D.** de bronzuri au fost clasificate după conținutul lor în **d.**-turnătorie (aparținând meșterilor ambulanți sau comunității), de obiecte pentru folosință și mixte. Prezintă interes și particularitățile asocierii peiselor și, pe cât posibil, durata lor de întrebuințare. S-a atribuit, în general, **d.** de bronzuri din spațiul carpato-dunăreano-pontic o semnificație profană, punându-se accentul, în privința cauzelor îngropării lor, pe factorii interni (transformările sociale și luptele dintre triburi) și externi (invaziile). Teza semnificației sacre, căreia în trecut i s-a acordat o atenție redusă, este pusă în discuție din ce în ce mai insistent, ca și valoarea magico-religioasă a unor obiecte. Analiza minuțioasă a particularităților acestor descoperiri ar putea contribui la încercarea de reconstituire a ceremonialului îngropării unor **d.** cu semnificație evident sacră, așa cum s-a procedat pentru **d.** din zona Elba-Vistula, inclusiv Schleswig-Holstein, scoțându-se în evidență participarea femeilor și atelajelor la ceremonial, cât și caracterul de **d.** ale morților, în sens de ofrande, atribuit unora dintre ele. Termenul **d.** este utilizat și pentru alte categorii de descoperiri, cum ar fi cele numismatice ș.a.

J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, 2, 1924, 163—175; M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 177; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*; id., *Die Sicheln*, 85—189; F. Stein, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, Bonn, 1976, 16—20, 111—119; W. A. v. Brunn, în *BerRGK*, 61, 1980 (1981), 92—150; A. Leskov, *Jung - und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet I (Depots mit einheimischen Formen)*, 1981, 22—31.

M.P.D.

Dersca, com. în jud. Botoșani, pe terit. căreia au fost scoase la iveală, prin cercetări de suprafață și săpături arheologice, urme neolitice de tip Cucuteni *A* și de la sfârșitul epocii bronzului (Noua). Acestei ultime perioade îi aparține și un depozit compus din 12 seceri de bronz cu cârlig. Alte urme aparțin primei epoci a fierului. Probabil că de la sfârșitul Hallstattului datează și una dintre cele mai mari cetăți de pământ din această vreme, parțial distrusă, situată pe locul „Berezna" și care are o întindere de cca 20 ha. Din sistemul ei de fortificație s-a mai păstrat, pe o porțiune de cca 500 m, valul înalt de 6—7 m și lat de 15 m, prevăzut cu o bermă, lată de cca 15 m și cu un șanț adiacent, adânc de 5—6 m și lat de 8—10 m. Valul este întrerupt de o poartă lată de 20 m, bine păstrată. Din vatra satului provine și un tezaur datând din sec. 2 d.Hr., conținând 51 denari romani republicani și imperiali (Vespasian—Hadrian) și o mare brățară de argint dacică. Pe locul „Pisc" a fost cercetată o așezare întărită cu 3 valuri transversale de pământ, înalte de cca 4 m, prevăzute cu șanțuri adiacente, adânci de cca 3 m și cu un val lateral de cca 1,5—2 m înălț., care apărau o incintă cu o suprafață de 2—3 ha. În cetate au fost descoperite locuințe adosate la valurile transversale și laterale. Inventarul locuințelor era compus din arme, unelte și ceramică lucrată cu roata și cu mâna, caracteristică sec. 9—11.

Al. Odobescu, *Opere complete*, 3, București, 1908, 126, 155; M. Petrescu-Dîmbovița, în *AM*, 2—3, 1964, 225; D. G. Teodor, în *Din trecutul jud. Botoșani*, Botoșani, 1974, 113; *RAJB*, 107—109.

D.G.T.

Derșida, sat în com. Bobota (jud. Sălaj), unde în punctul „Dealul lui Balotă" a fost cercetată o importantă așezare aparținând culturii → Wietenberg. Este deocamdată singura așezare în care s-au făcut observații stratigrafice pentru cultura Wietenberg. Stratul de cultură de la **D.** atinge o grosime de cca 1,40

www.mnir.ro

m şi cuprinde 5 niveluri corespunzând la trei etape ale culturii Wietenberg, după cum urmează: nivelul 1 = faza *I*, nivelurile 2 şi 3 = faza *II*, nivelurile 4 şi 5 = faza *III*. După autorul săpăturii, la **D.** lipsesc nivelurile corespunzând ultimei faze a culturii Wietenberg. În aşezare au fost descoperite şi şapte morminte, dintre care două de înhumaţie şi cinci de incineraţie. Atrage atenţia mormântul nr. 2 care este de fapt o înmormântare de craniu. Materialul ceramic Otomani descoperit la **D.** a permis o mai bună precizare a raporturilor acestei culturi cu cultura Wietenberg.

N. Chidioşan, *Contribuţii la istoria tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida*, Oradea, 1980.

I.C.

Dervent, înălţime situată pe malul drept al Dunării, la 9 km aval de Ostrov, jud. Constanţa, pe care s-au găsit urme de vieţuire din neolitic (Hamangia), bronz (Coslogeni), prima şi a doua epocă a fierului; din epoca romană (sec. 2—3 d.Hr.) se păstrează resturi ale unui castru de piatră cu zidurile complet demantelate. La poalele de N—V ale dealului se află cca 20 ateliere de olărie din sec. 3—4, grupate pe o suprafaţă de cca 200 m^2. Se semnalează şi puternice urme de vieţuire din sec. 4—6 (amfore, oale, căni, fibulă digitată, amnar, unelte, podoabe). Alături de castrul roman, la sfârşitul sec. 10 — începutul sec. 11, bizantinii au construit o fortificaţie cu ziduri de piatră înconjurate cu şanţ de apărare. Pietrele din parament sunt legate cu mortar, iar emplectonul este din lut galben, în care se găsesc uneori şi pietre fărâmiţate. În interiorul incintei medievale timpurii s-au găsit locuinţe-bordei cu cuptoare sau cotloane de piatră. Inventarul se compune din ceramică şi relativ puţine unelte, podoabe şi monede. Aşezarea îşi încetează existenţa în urma invaziilor pecenege în Dobrogea, în 1036.

P. Diaconu, N. Anghelescu, în *RevMuz*, 4, 1968, 348—349; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare I*, 12.

P.D.

Derzelas v. **Zeul Mare**

Desa, com. în jud. Dolj, în apropierea căreia, pe grindul Castraviţa, au fost descoperite o aşezare şi un castru roman. Monede de la Augustus la Constantin cel Mare şi o cărămidă cu inscripţia *leg. XIII Gemina Ratiaria* (D.T.). Într-unul din lacurile Dunării, între **D.** şi Ciuperceni, a fost scos cu năvodul un cazan turnat din cupru, de formă cilindrică, cu fundul rotunjit, pe un picior scurt şi evazat. Corpul este decorat cu nervuri şi bastonaşe, iar torţile sunt prevăzute cu protuberanţe în formă de ciuperci. Piesă specifică hunilor nomazi din prima jumătate a sec. 5 d.Hr. (R.H.).

D. Tudor, *OR*^{3}, 277; I. Nestor, C. Nicolăescu-Plopşor, în *Germania*, 21, 1937, 178—179, pl. 39/3a—b.

D.T. şi R.H.

Fig. 11. Desa. Cazan hunic.

Desticius Severus, T. (sec. 2 d.Hr.), general roman. Şi-a început cariera ca primipil în *leg. X Gemina* (Pannonia Superior), urmând ulterior în cariera ecvestră funcţii administrative. După subprefectura gărzilor la Roma, a îndeplinit procuratela centenară în Dacia Superior: *proc(uratori) Aug(usti) prov(inciae) Daciae superior(is)*, oricum înainte de martie—aprilie 166 când, după procuratela concomitentă în Cappadocia, Pontus mediterraneus, Armenia minor şi Lycaonia, a devenit *procurator Raetiae* de rang decenar, menţionat ca atare într-o diplomă militară de la Regina Castra.

CIL, V, 1189, 1227, 1877, 8860 = *ILS*, 1364; A. Stein, *Dazien*, 29—30; H.G. Pflaum, *Carrières*, 410, *nr.* 167.

M.Z.

Deva, munic. în jud. Hunedoara, al cărui terit., potrivit descoperirilor arheologice, a fost intens locuit în antic. La E de gară, în zona „Tăulaş", s-a cercetat o întinsă aşezare neolitică de tip Turdaş-Vinča. O altă aşezare neolitică (Tisa *II*) a fost descoperită în cartierul „Ceangăi". Vestigii neolitice au fost descoperite şi pe panta de S a „Dealului Cetăţii". Pe acelaşi deal, în 1907, s-a descoperit un depozit eneolitic (peste 10 brăţări şi fragmente de seceri de cupru). Tot aici s-au găsit numeroase fragmente ceramice aparţinând culturii Coţofeni şi culturii Wietenberg din epoca bronzului. Un cimitir de la începutul epocii bronzului s-a descoperit (în 1907) la marginea de V a oraşului. În aceeaşi parte a oraşului, în cartierul „Viile noi" a fost cercetată o aşezare din epoca bronzului (cultura

www.mnir.ro

Wietenberg), ce se dovedește a fi fost de lungă durată. Pe „Cetate" s-a descoperit un depozit din epoca bronzului: două ornamente în formă de semilună, două aplici discoidale, o brățară închisă, un ac și câteva obiecte. Un alt depozit de bronzuri s-a descoperit pe dealul „Sărhegi" (șapte brățări, șase fragmente de brățări, trei ace mari de podoabă, spirala unei fibule, celturi, fragmente de seceri) datând de la sfârșitul aceleiași epoci. Tot aici s-a descoperit un al doilea depozit (două ornamente rotunde, un celt, lama unui pumnal, nasturi, fragmente de sabie, de seceră și dintr-un obiect de podoabă). În apropierea „Cetății" s-a descoperit un depozit (brățări, o spirală, fragmente dintr-un vas) ce se datează la începutul primei epoci a fierului. Fragmente ceramice hallstattiene s-au descoperit în cartierul „Viile noi" și pe „Cetate", iar în „Viile Carolina" și la E de „Dealul Cetății", morminte scitice de înhumație. În epoca dacică la **D.** s-a dezvoltat o importantă așezare. Pe „Dealul Cetății", promontoriu izolat cu pante abrupte ce domină nu numai vatra actualului oraș, ci și o bună parte din valea Mureșului, s-au descoperit numeroase vestigii dacice. Existența unei fortificații cu ziduri de piatră lucrată este dovedită de câteva blocuri de calcar (cu scobitori în formă de coadă de rândunică) încastrate în zidurile cetății feudale care s-a suprapus peste cetatea dacică, distrugând-o în cea mai mare parte. Pe str. P. Maior, s-a descoperit un cuptor dacic de ars ceramică (sec. 2—1 î.Hr.). Vestigii dacice s-au găsit și în alte puncte ale orașului. Se presupune că este vorba despre o așezare de tip *dava*, identificată ipotetic cu Singidava. În pădurea „Bejan" s-a descoperit (1913) un tezaur de monede de argint („câteva mii"), printre care drahme din Dyrrhachium și Apollonia, precum și denari romani republicani. Un alt tezaur de denari romani republicani și câteva imitații locale s-a descoperit (în 1848) pe șaua dintre dealurile „Mal" și „Colț". Așezarea va continua și în epoca romană căreia îi aparțin numeroase monumente (inscripții, reliefuri etc.) și resturi de edificii. Astfel, la poalele „Cetății" s-au descoperit temeliile unei clădiri cu ziduri legate cu mortar având hypocaust și apeduct. Pe „Cetate" se presupune existența unei fortificații romane din care provin numeroase materiale (țigle, cărămizi, ceramică etc.). Urmele unor edificii romane s-au descoperit pe str. Horea, Vulcan, punctele „La ogoare", la S de oraș (punctul „Thecheneu") și în cartierul „Gojdu". În ultimul punct s-au găsit și morminte. La S de oraș a fost cercetată o *villa rustica* alcătuită din mai multe încăperi (unele cu hypocaust), turn de observație, anexe gospodărești și zid de împrejmuire. Peste *villa rustica* romană s-a suprapus o așezare din sec. 9—10. La „Pietroasu" (cca 4 km S de **D.**) a existat o carieră romană de unde se extrăgea augit-andezit roșu.

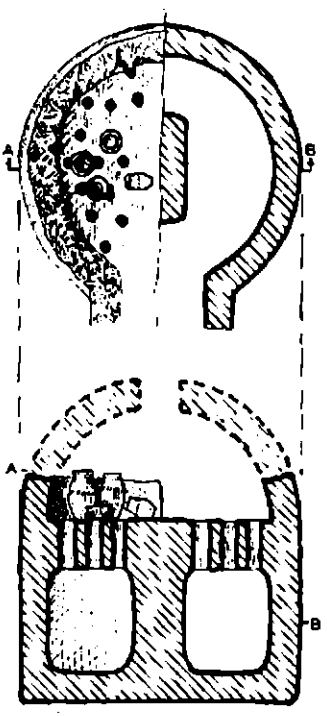

Fig. 12. Deva. Cuptor dacic pentru ars ceramică (schiță-reconstituire).

O. Floca, în *OCD*, 201; id., în *Sargetia*, 6, 1969, 15 și urm.; id., în *Apulum*, 9, 1971, 263—270; L. Mărghitan, I. Andrițoiu, în *Sargetia*, 5, 1968, 659—660; I. Andrițoiu, în *Sargetia*, 6, 1969, 37—46; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 13.

I.H.C.

Deveselu, com. în jud. Olt, pe terit. căreia a fost descoperit un *vicus* roman așezat pe drumul roman de la → Sucidava la → Romula și făcând foarte probabil parte din terit. acesteia din urmă. S-au descoperit întâmplător ziduri cu cărămizi romane, un canal de scurgere, distrus de săteni, o interesantă hermă de bronz reprezentându-l pe Priap și o monedă de la Antoninus Pius.

D. Tudor, *OR*[4], 299 și 390.

G.P.B.

Devetaki (raionul Loveč, Bulgaria), peșteră, situată pe malul râului Osăm, unde în succesiunea de straturi arheologice s-a constatat și o bogată depunere din a doua epocă a fierului, cu materiale de caracter geto-dac. Repertoriul ceramic este ilustrat atât de forme timpurii, din sec. 4—3 î.Hr. (oale-clopot și strachini cu marginea arcuită spre interior, lucrate de mână, și vase modelate la roată, imitând adesea forme gr.: lekane, kylix, kantharos, krater, amforă, cană, pithos), cât și de forme mai târzii, din faza de început a perioadei geto-dace clasice, mai precis din sec. 2 î.Hr. (oale-borcan și căni cu brâu alveolat și butoni cilindrici, căni cu toartă în torsadă, căței). Acestei din urmă faze îi aparțin și fragmente de amfore rhodiene,

www.mnir.ro

inclusiv o toartă ştampilată din perioada 210—175 î.Hr. Secvenţa culturală şi cronologică de la D. are analogii apropiate atât în N Bulgariei (aşezarea de la Veliko Târnovo-Carevec), cât şi în părţile sudice ale României (aşezarea şi necropola de la → Zimnicea).

V. Mikov, N. Džambazov, *Devetaškata peštera*, Sofia, 1960, 150 şi urm.

M.B.

Dezmir, sat în com. Apahida (jud. Cluj), pe terit. căruia în punctul „Ciuha", s-a descoperit o aşezare aparţinând culturii Coţofeni. O aşezare hallstattiană timpurie a fost identificată pe promontoriul numit „Tăuşor". La marginea de V a atelierelor C.F.R., într-o carieră de pietriş, s-au descoperit întâmplător numeroase materiale ce proveneau din inventare funerare (vase de lut, o brăţară şi o fibulă de bronz, piciorul unei fibule hallstattiene). Un sondaj efectuat pe terit. carierei (în 1938) a dus la descoperirea a trei morminte celtice de incineraţie în groapă simplă (sec. 3 î.Hr.) din inventarul cărora făceau parte vase de factură celtică şi dacică, zăbale, foarfece, spadă cu teacă, seceră, cuţit, toate de fier, o fibulă de bronz şi alte piese. Se presupune că este vorba de o necropolă scitică (sec. 6 î.Hr.) de înhumaţie şi una de incineraţie din epoca La Tène (sec. 3 î.Hr.). În punctul „Sub berc" (în 1903) s-a cercetat o *villa rustica* romană. Substrucţii ale unor clădiri romane s-au descoperit şi în punctul „Crişeni", unde a fost identificată o porţiune din drumul roman dintre Cluj-Napoca şi Apahida. De aici provine un altar cu inscripţie (*CIL*, III, 863) şi, probabil, un sarcofag de piatră.

I. H. Crişan, în *ActaMN*, 1, 1964, 94—100 şi 9, 1973, 49—51; V. Vasiliev, în *Marisia*, 9, 1979, 47—58.

I.H.C.

diaconicon (gr.), încăpere anexă a bazilicii paleocreştine, situată de obicei pe latura de S sau „în dreapta intrării" şi comunicând cu bazilica propriu-zisă. Denumită astfel pentru că aici se păstrau Evanghelia şi celelalte odoare necesare pentru cult şi se depuneau darurile aduse de credincioşi, toate aflându-se în grija diaconilor. În perioada bizantină d. a căpătat funcţie liturgică, trecând la S de altar. Încăperi presupuse a fi îndeplinit funcţia de d. s-au descoperit la „bazilica simplă" de la Tropaeum Traiani, la bazilica cu trei nave de la Argamum şi la bazilica de la Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt.).

G. A. Sotiriou, *Christianike kai byzantine Archaiologia*, I, Atena, 1942, 190—199; Lemerle, *Philippes*, 383—384, 438 şi 444—445; *MPR*, 142—143, 166 şi 190.

I.B.

diademă (<lat. *diadema* < gr. διάδημα). Iniţial, bandă (panglică) purtată în jurul tiarei de către monarhii asiatici (Xenophon, *Cyr.*, VIII, 3, 13). Ulterior, confecţionată din ţesătură, din metal preţios, sau din ţesătură şi metal preţios, eventual împodobită cu pietre preţioase, d. a jucat şi la alte popoare rolul de însemn al regalităţii. În lumea greco-romană, aşa cum arată unele descoperiri funerare, d. a fost purtată nu numai de monarhi, ci şi de alte persoane cu un statut social, politic sau religios deosebit. Astfel, şi pe terit. României, d. din bandă de aur, ornamentată, apar în morminte din epoca clasică (?) şi elenistică de la Callatis şi Tomis. În aceeaşi vreme, mai precis în sec. 4—3 î.Hr., ele sunt adoptate de reprezentanţii de vârf ai aristocraţiei traco-geto-dace, pe care izvoarele antc. îi menţionează adesea sub denumirea de „regi" (v. *basileus*). Cea mai remarcabilă descoperire o reprezintă d. de aur de la → Buneşti (jud. Vaslui), în greut. de 757,6 g, confecţionată din două bare masive, care se unesc în şase puncte la partea frontală, formând ochiuri obturate cu foaie de aur şi pe care au fost montate cinci motive florale („boboci") în relief. Extremităţile celor două bare sunt modelate în formă de feline (pantere?) culcate, prevăzute la bot cu verigi pentru închiderea piesei. Tot în sec. 4—3 î.Hr. se datează şi reprezentările de d. pe unele piese de artă traco-geto-dacă, din argint sau aur, cum ar fi coiful şi aşa-zisul sceptru-rhyton antropomorf de la → Peretu, coiful şi cnemidele de la → Agighiol sau coiful de la → Băiceni, unde apar sub forma unor benzi de palmete pe frunte şi în jurul capului. Este de presupus că răspândirea acestei mode la geto-daci se datorează modelului oferit de monarhii elenistici, aşa cum este el ilustrat în mormintele regale din Macedonia (Derveni, Vergina). Din perioada geto-dacă clasică nu sunt cunoscute d., în schimb după cucerirea romană ele apar uneori în mormintele provincialilor cu o poziţie socială deosebită (de exemplu la Apulum şi Callatis) (M.B.). În sec. 5 d.Hr., pe terit. României (→ Buhăieni, Gherăseni, Dulceanca) sunt cunoscute d. caracteristice hunilor nomazi, care le preluaseră probabil din mediul sarmatic târziu. Sunt lucrate dintr-un miez de bronz, acoperit cu o foaie subţire de aur în care sunt încastrate caboşoane. Aria lor de răspândire se situează mai ales la E de Munţii Carpaţi, cu o vădită concentrare în zona pontică a Ucrainei şi pe cursul inferior al Volgăi. La E de Munţii Urali descoperirile sunt mai rare, cea mai estică dintre acestea provenind din Karaganda. Spre deosebire de d. din aceste zone, exemplarele din România sunt lucrate dintr-o singură bucată de metal şi nu sunt ornamentate în tehnica granulaţiei. Analogiile cu piesele similare din S Ucrainei, împreună cu tehnica de ornamentare, permit datarea lor la sfârşitul sec. 4 şi începutul sec. 5, dată după care dispar definitiv din peisajul arheologic al României (R.H.).

DEAVR, 133 (s.v.); V.V. Bazarciuc, în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice* (AŞSP), Bucureşti, 1985, 27 şi urm.; *Treasures of Ancient Macedonia*, Archaeological Museum Thessaloniki, 1979, 1980; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, 61—68; I. P. Zasetskaja, în *Arheologičeskij Sbornik*, 10, 1968, 35—53; M. A. Tihanova, I. T. Černeakov, în *SA*, 3, 1970, 117—126.

M.B. şi R.H.

www.mnir.ro

Diadumenianus (Marcus Opellius Antoninus Diadumenianus) (208—218 d.Hr.), fiul împăratului → Macrinus. A fost proclamat Caesar în 217 și Augustus în 218, cu puțin timp înainte de înfrângerea tatălui său

Fig. 13. Diadumenianus.

de către → Elagabalus. D. a încercat să fugă la parți, dar a fost prins și asasinat (iun. 218) din ordinul noului împărat. A fost onorat prin inscripții la Histria în 217 (*ISM*, I, 232—233, nr. 91).

G.P.B.

Diana, veche divinitate italică, stăpână a munților, a naturii sălbatice, pădurilor și poienilor, cu sanctuare celebre și interesante rituri. A fost asimilată de timpuriu cu Artemis. Prin cele 46 inscripții, 32 în Dacia și 14 în Moesia Inferior, și mulțimea reprezentărilor (reliefuri, statuete de marmură și bronz, terracote sau gemme), peste 47 în Dacia, provinciile carpato-ponto-danubiene se numără printre acelea în care D. a cunoscut o deosebită popularitate. Alături de altarele care-i sunt închinate în exclusivitate, D. apare alături de Aesculapius, Apollon, Fortuna Redux, Hercules, Hygeia, Isis, Iupiter, Mercurius, Serapis și Silvanus. Epitetele D. dezvăluie unele atribute, asocieri și influențe în cultul zeiței: *Aeterna, Augusta, conservatrix, invicta, mellifica* (neatestat în alte provincii), *Regina, Sancta Potentissima, Vera et Bona, Victrix Dignissima*. Răspândirea inegală pe terit. celor două provincii, dar cu atestări în centre urbane și rurale și temple la Apulum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, indică faptul că dedicațiile sunt atribuite unei divinități oficiale și populare. În vastul material iconografic dominant este tipul elenic al zeiței, motivul preferat fiind vânătoarea, D. în costum de amazoană, cu arcul și tolba de săgeți, însoțită de câine sau de căprioară. Popularitatea zeiței în Dacia și Moesia Inferior este pusă și pe seama posibilității ca uneori prin D. să fi fost adorată → Bendis *in interpretatio Romana*.

Fig. 14. Diana pe căprioară. Relief votiv, sec. 2 d.Hr. (Oltenia).

M. Bărbulescu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 203—223; M. Munteanu, în *Pontica*, 6, 1973, 81—82.

S.S.

Dicomes (sec. I î.Hr.), rege geto-dac, urmaș al lui → Burebista și contemporan al luptelor interne de la Roma dintre → Marcus Antonius și → Octavianus Augustus. Din spusele lui Plutarh (*Antonius*, 63), rezultă că D. îi făgăduise lui Marcus Antonius că-l va ajuta cu armată numeroasă. Se presupune că denarii emiși de triumvir pentru legiuni, care au ajuns în Dacia, ar reprezenta solda plătită luptătorilor geto-daci. Se pare că regatul lui D. se afla fie în Muntenia, fie în zona sudică a Moldovei. Încercarea de a-l localiza în centrul Moldovei și S—E Transilvaniei, pe baza descoperirilor monetare și arheologice, nu se poate susține.

V. Pârvan, *Getica*, 82—85; H. Daicoviciu, *Dacii*, 110—111; M. Chițescu, în *SCIV*, 19, 1968, 4, 655—664; C. Preda, în *Historica*, 3, 1974, 82—86.

C.P.

Didius, M., om politic și general roman. Guvernator al Macedoniei în 110 î.Hr., în care calitate i-a respins pe tracii (odrișii) care răbăceau desigur la hotarele provinciei.

Rufius Festus, *Breviarium*, IX; Amm. Marcell., XXVII, 4; T.R. S. Broughton, 554.

A.S.

Didius Gallus, A. (sec. I d.Hr.), om politic și general roman. Senator, consul suffect la o dată incertă, proconsul al Siciliei, al Asiei și al Africii. A comandat (între 44—45 d.Hr.) (probabil în calitate de guvernator al Moesiei), o expediție în Regatul Bosporan, înlocuindu-l pe regele Mithridates II cu fratele său Cotys, pentru care a primit ornamentele triumfale. În măsura în care guvernarea de către D.G. a Moesiei s-ar confirma, ar însemna că el a fost primul guvernator independent al acestei provincii, după ce între 15 și 44 d.Hr. ea va fi constituit doar o parte a unui comandament special care reunea și provinciile

www.mnir.ro

Achaia și Macedonia, comandament condus succesiv de C. Poppaeus Sabinus (15—35 d.Hr.) și P. Memmius Regulus (35—44 d.Hr.).

PIR, III^2, 14, nr. 70 (Ed. Groag); A. Stein, *Moesien*, 25—26.

A.S.

Didius Iulianus (Marcus Didius Severus Iulianus) (sec. 2 d.Hr.), senator roman foarte bogat, fost consul. Și-a cumpărat tronul scos la licitație de la garda pretoriană, după moartea lui Pertinax (28 martie 193). La apropierea de Roma a lui Septimius Severus, proclamat împărat de trupe, ca și → Clodius Albinus și → Pescennius Niger. Senatul l-a condamnat la moarte. Executat de pretorieni (1 iun. 193).

G.P.B.

didrahmă (<gr. δίδραχμον), monedă de argint gr. în valoare de două → drahme, egală în greut., în sistemul ponderal antc., cu un → stater. D. au fost emise la Phocaea, Chios, Clazomene (în sec. 7—6), la Athena (la cca 490—480 î.Hr.), Maroneia, Abdera, Cyzic, în unele orașe din Sicilia și se cunosc și în monetăria de argint a lui Alexandru cel Mare. Emisiunile de argint ale → Histriei, considerate multă vreme drahme, după greut. urmează a fi trecute în rândul d.

E. Babelon, *Traité*, I, 419—421; C. Preda, în *Histria III*; B. Head, *Historia Numorum*, ed. a II-a, Oxford, 1963, 249—599.

C.P.

Dieci, com. în jud. Arad, unde la date diferite s-au descoperit trei tezaure de drahme din Apollonia Illirică și Dyrrhachium precum și imitații ale acestora. Primul, descoperit în 1902 sau 1903 conținea cca 200 drahme din care s-au putut studia 26 din Apollonia și 146 din Dyrrhachium, între care 5 incuse și 3 imitații. Al doilea, descoperit la locul „Căsoaie", într-un vas de lut, conținea 349 drahme din care 52 emise la Apollonia și 211 la Dyrrhachium, precum și 43 imitații. Al treilea s-a descoperit în 1969 în punctul „Măgurănești". S-au recuperat 5 exemplare. Primele două tezaure, poate și al treilea, preced pătrunderea masivă a drahmelor celor două orașe illiriene, având o compoziție diferită de a celor de la Viișoara, Pănade, Oituz etc.

IGCH, 594 și 595; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 109—120, nr. 45.

G.P.B.

Diegis, importantă căpetenie a dacilor din perioada marilor războaie daco-romane. Colaborator apropiat și probabil frate al lui → Decebal. L-a reprezentat pe acesta la tratativele de încheiere a păcii cu Domițian, din 89 d.Hr. Cu acest prilej, împăratul roman i-a așezat diadema pe cap, ca unui adevărat învingător. De pe urma acestei păci, socotită de contemporani ca fiind rușinoasă pentru romani, avea să beneficieze Decebal, care primea însemnate sume de bani și meșteri pricepuți pentru fortificații.

Dion Cass., 67, 7, 1; Martialis, *Epigrame*, V, 3, 1—6; H. Daicoviciu, *Dacia*, 282—284.

C.P.

Dierna (Orșova Veche, jud. Mehedinți; în prezent sub apele lacului de acumulare al barajului din sistemul hidro-energetic și de navigație „Porțile de Fier"), oraș roman pe malul stâng al Dunării. Descoperiri întâmplătoare și cercetări nesistematice cu ocazia lucrărilor edilitare în 1840, 1850—1851, 1895—1899 și între cele două războaie mondiale, săpături de salvare sistematice în 1966—1970. Numele așezării menționat în forme variate de izvoare (Ptol., III, 8, 10; *Tab. Peut.: Tierna;* Ulpian, L 15, 8, 9: *Zerna; Notitia Dign. Orient*, 42, 37: *Zerna;* Procop., *De aed.*, IV, 9: *Zerne*), este de origine geto-dacică și vine de la un radical cu semnificația „așezare, localitate, sat" mai degrabă decât „prăpastie, defileu", cum s-a crezut o vreme. Vestigiile acestei așezări nu s-au descoperit în perimetrul orașului roman și ea trebuie să se fi aflat undeva în preajmă. Nici castrul roman, despre care s-a presupus că precede războaiele lui Traian, nu a fost descoperit. Situat probabil între pârâul Grădiștea și port, fusese construit de *leg. XIII Gemina* și *coh. I Brittonum milliaria*, poate în vremea primului război cu dacii (101—102 d.Hr.), după ce romanii trecuseră pe acolo Dunărea pe un pod de vase. D. nu a fost *colonia* sub Traian, cum greșit ne informează Ulpianus, așezarea civilă dezvoltată curând pe lângă castru, important punct vamal, *statio portorii* între Moesia superior și Dacia, devenind *municipium* abia sub Septimius Severus. Comerțul pe Dunăre și Cerna au constituit principala sursă de venit a locuitorilor, la care este de adăugat exploatarea pădurilor, ce pare mai importantă decât agricultura din terit., vecin cu Drobeta. Au existat ateliere locale care produceau ceramică, statuete (tipar bivalv, Venus) și obiecte de podoabă, așa cum a arătat dezvelirea a două încăperi dintr-o clădire mai mare în care s-au descoperit o foarfecă, lingouri de plumb și creuzete folosite pentru producerea sticlei rubin de cupru (porporină, hematinon). Dintre importuri merită să menționăm vasele *terra sigillata*, între care unul cu ștampila *SACIRO F* produs la Westerndorf. În circulația monetară destul de intensă în sec. 2—3 apar, pe lângă monedele emise în atelierele imperiale de la Roma și mai târziu din Antiochia, cele coloniale din provincia Dacia, Viminacium și Stobi, sau cele gr. de la Alexandria, Anchialos, Chalcedon, Nicaea și Tomis. Sunt atestate cultele lui Iupiter, Hercules, Mithras, Thanathos și Venus. Au fost cercetate parțial necropolele romane în zona podului de fier peste Cerna, pe valea Grața și în zona fostei cazărmi-spital a honvezilor (broșe de aur cu Thanathos). Foarte interesante sunt plăcile de aur cu inscripția atestând prezența creștinilor gnostici la D., una descoperită într-un mormânt databil, cel mai probabil, în ultimul sfert al sec. 3, cu sarcofag de cărămidă și sicriu de

www.mnir.ro

plumb, împreună cu două medalioane în care se aflau prinse o gemă reprezentându-l pe Sol, respectiv un denar roman republican de imitație. S-au mai făcut cercetări în therme și într-o *villa suburbana*. Etapa locuirii neîntrerupte în oraș nu se încheie sub Gordian III, cum le-a apărut inițial autorilor săpăturilor recente, ci se continuă sub Filip Arabul, Traianus Decius și Trebonianus Gallus. La **D.** nu există proba unor măsuri pentru crearea viitorului cap de pod sub Gallienus sau Aurelian, dar monedele pătrund și sub Probus, Carus și fiii săi, când s-ar putea să se fi produs concentrarea locuirii și poate un început de amenajare pe locul cetățuii romane târzii. Aceasta, un *quadriburgium* de 34 x 35 m, incluzând turnurile de 9 x 9 m ieșite cu 6,5 m față de front, a fost construită la sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 4, poate după victoriile din 295—296. Prin ștampile pe țigle și cărămizi sunt atestate *leg. XIII Ratiaria, Dacia Ripensis, Diana* și *Dierna*, preoum și *TraDierna*. În acest spațiu viața romană a continuat până în anii 395—402, de când sunt ultimele monede și nu doar până la Valentinian I și Valens cum s-a afirmat, fortificația fiind distrusă de neamuri gotice împinse de huni sau eventual chiar de aceștia. Dificultățile începuseră foarte probabil mai înainte, de când datează două tezaure de monede de bronz (730, respectiv 1 222 exemplare) încheiate cu emisiuni din 367—375, poate de pus în legătură cu evenimentele din 374, respectiv din 383—392. O așezare locală daco-romană în care s-a descoperit un solidus de la Theodosius II s-a dezvoltat pe locul cetățuiei în perioada următoare. La **D.** se cunosc monede de la Iustinian, Iustin II și Mauricius Tiberius, ceea ce alături de informația lui Procop. dă certitudinea existenței reale a unei fortificații construită probabil în prima parte a sec. 6 și distrusă de avaro-slavi spre sfârșitul său. Locul ei pare să nu fi coincis cu aria investigată arheologic, aflându-se undeva în apropierea ei. Din sec. 9—11, când după Anonymus ar fi existat la **D.** o fortificație medievală (Castrum Urscia), un timp se pare reședința lui Glad, se cunosc monede de aur bizantine de la Vasile I, Roman I și Christofor, Nicefor II Focas și Vasile II, aproape sigur parte dintr-un tezaur, și de bronz, recent fiind publicat un exemplar anonim din vremea lui Vasile II și Constantin VIII sau între 976 (?) și cca 1030/35.

I. G. Seidl, în *AKÖG*, 24, 1860, 404—405; D. Tudor, *OTS*, 17—23; Colectiv, *Les recherches archéologiques dans la zone des Portes de Fer*, Académie de la R.S.R. Groupe de recherches complexes, Mémoires, Série archéologique, 5, Craiova, 1968, 6—7 și 30—32; E. Bujor, în *Atlasul complex „Porțile de Fier"*, București, 1972, 197; D. Benea, A. Șchiopu, în *ActaMN*, 11, 1974, 115—125; N. Gudea, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, București—Köln—Viena, 1974, 179; D. Benea, în *Banatica*, 3, 1975, 91—98; ead., în *ActaMN*, 13, 1976, 203—214; *IDR*, II, 63—76, nr. 35—53 a; A. Bodor, I. Winkler, în *ActaMN*, 16, 1979, 141—155; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 169—208.

G.P.B.

Dimitrie, jupan ~, căpetenie feudală din Dobrogea, menționată de o inscripție în lb. slavă veche („bisericească"), purtând data 6451 (= 943 d.Hr.), descoperită la → Mircea Vodă (jud. Constanța). Inițial blocul a făcut parte dintr-o construcție înălțată în 943, distrusă după recucerirea terit. Dobrogei de către bizantini, sub → Ioannes Tzimiskes (971) și refolosit la construcția castrului nr. VIII (Gr. Tocilescu) = XX (C. Schuchhardt), de pe valul de piatră, unde a fost găsit întâmplător în 1950. **D.** era unul din feudalii laici locali, în cadrul unei formațiuni politice din S Dobrogei, existentă sub influența poate chiar sub stăpânirea statului bulgar, în prima jumătate a sec. 10.

E. Comșa, D. P. Bogdan, P. P. Panaitescu, în *Studii*, 4, 1951, 3, 122—128; D. P. Bogdan, în *Romano-slavica*, 1, 1958, 88—104; *DID III*, 1971, 64—69 și 146.

I.B.

dinastii. Odată cu instaurarea → Principatului, titlul de *princeps* devine ereditar, astfel încât ist. politică a Imp. Roman este marcată de succesiunea la tron a mai multor **d.** În principiu, succesiunea se asigura din tată în fiu, însă în lipsa unor moștenitori se folosea și sistemul adopțiunii. Moștenitorii tronului (purtând în epoca romană timpurie titlul de *dominus*, spre deosebire de împăratul, care era *Augustus*) erau adesea asociați la domnie, în vederea asigurării succesiunii. În ordine cronologică, **d.** se prezintă astfel: *Iulio-Claudică* (**d.** fondată de → Augustus; se stinge la moartea lui → Nero, 68 d.Hr.); *a Flaviilor* (**d.** fondată de → Vespasian; începează în momentul asasinării lui → Domițian, 96 d.Hr.); *Antonină* (urmași, aproape toți prin adopțiune, ai lui → Nerva; 96—192 d.Hr.); *a Severilor* (urmașii lui → Septimius Severus; 193—235 d.Hr.). În vremea → anarhiei militare (235—284 d.Hr.) tronul a fost disputat și ocupat succesiv de diferiți conducători de oști, deci nu poate fi definită nici o **d.** (A.A.). *În epoca → Dominatului*, întemeiată de → Dioclețian, care provenea dintr-un soldat obișnuit, dar care este de considerat cel mai important împărat de origine illiră, prima **d.** a fost aceea numită *Constantiniană*, a cărei figură centrală, → Constantin I cel Mare (306—337), se trăgea din Constantius Chlorus (305—306). Din aceeași **d.**, care acoperă aproape un sec., au făcut parte Maximian (286—305), participant la → tetrarhie (în Italia și N Africii), Maxentius (306—312), Licinius (307—324), Constantin II (337—340), Constantius II (337—361) și Constans (337—340), Iulianus Apostata (361—363) și Gratianus (375—383), prin căsătorie. În cadrul celei de a doua tetrarhii (Galerius și Constantius Chlorus cu cezarii V. Maximinus Daia și F. Valerius Severus), în care Galerius administra Peninsula Balcanică și Asia Mică și deținea autoritatea dominantă, s-a încercat înlăturarea principiului eredității, dar Constantin I, fiul lui Constantin Chlorus, și Maxentius, fiul lui Maximian, au reușit să-și impună punctul opus de vedere, astfel că principiul adopțiunii

www.mnir.ro

n-a mai fost respectat. De la un alt Gratianus, care n-a fost decât ofițer în armata romană, a apărut concomitent cu d. precedentă (având în vedere și împărțirea Imp.), d. *Valentiniană*, deschisă de Valentinian I (364—375) și Valens (364—378), descendenți ai aceluia. Le-au urmat Gratianus (375—392) și Theodosius (379—395). Împăratul din urmă, legat prin căsătoria cu Galla, fiica lui Valentinian I, de d. Valentiniană, a deschis de fapt seria dinastică numită *Theodosiană*, din care au mai făcut parte Arcadius (395—408), Honorius (395—423), Constantius III (421), Marcianus (457—474), Theodosius II (408—450), Valentinian III (425—455) și Olybrius (472), unul dintre ultimii împărați la Roma. Din d. *Leoniană* (numită și *Isauriană*) (457—518) au făcut parte Leon I (457—474), Leon II (474), Zenon (474—491) și Anastasius I (491—518); acesta din urmă, de origine illiră, nu era înrudit cu precedenții; a venit la tron din funcția de *decurio silentiarius* la palat și s-a căsătorit cu Ariadna, fiica lui Leon I și văduva lui Zenon. Aceasta l-a și ajutat substanțial, cu sprijinul Senatului și armatei, în luarea puterii; era de altfel pentru prima dată la Constantinopol că o femeie putea dispune de coroana Imp. D. *Iustiniană* (518—602) începe cu Iustin I (518—527), urmat de Iustinian I (527—565), Iustin II (565—578), Tiberius II Constantinus (578—582), adoptat de predecesor și Mauricius Tiberius (582—602). După domnia lui Phocas (602—610), începe, cu d. *Heracliană* (610—711), o etapă nouă în ist. Imp. Bizantin. Din necesitățile conturate deja anterior, date de factorii interni și externi, se materializează acum o nouă organizare administrativă și militară, ale cărei baze au fost puse de Heraclius (610—641). I-au urmat la tron Constantin III și Heraclonas (641), Constans II (641—668), Constantin IV (668—685), Iustinian II (685—695 și 705—711). D. *Siriană* sau *Isauriană* (717—802); Leon III (717—741), Constantin V (741—775), Leon IV (775—780), Constantin VI (780—797), Irina (797—802). Cea din urmă a preluat tronul de la fiul ei Constantin VI, fiind regentă din 780, când Leon IV, soț și tată, era urmat de fiul în vârstă de numai 10 ani. Fusese atunci din nou una dintre încercările reușite în a convinge armata și poporul de legitimitatea unui atare tip de succesiune. De notat, tot pentru atunci, încercările de înrudire cu d. din apusul Europei. Perioadei 802—820, în care au domnit Nikephor I (802—811), Stavrakios (811), Mihai I Rangabé (811—813) și Leon V (813—820), i-a urmat d. *Frigiană* sau *Amoriană* (de *Amorium*) (820—867), cu Mihail II (820—829), Theophil (829—842), Mihail III (842—867). D. numită *Macedoneană* (867—1056) a însemnat un reviriment al Imp. care, treptat, a reușit să revină la o parte din granițele de la Dunărea de Jos, pierdute prin căderea limesului după d. Iustiniană, rolul cel mai important în acest sens al noii expansiuni avându-l, între alții, împăratul Ioannes Tzimiskes, care a recâștigat în 971 pentru Bizanț terit. fostei provincii Scythia Minor. S-au succedat la tron în ordine: Vasile I (867—886), Leon VI (886—912), Alexandru (912—913), Constantin VII Porphyrogennethos (913—959), Roman I Lekapenos (920—944), Roman II (959—963), Nikephor II Phokas (963—969), Ioannes I Tzimiskes (969—976), Vasile II Bulgaroctonul (976—1025), Constantin VIII (1025—1028), Roman III Argyros (1028—1034), Mihai IV (1034—1041), Mihail V (1041—1042), Zoe și Theodora (1042), Constantin IX Monomahos (1042—1055), Theodora (1055—1056, din nou). Era prima d. care lega relații de familie cu țarii de Kiev, după încercarea nereușită a acestora de a stăpâni porțiuni din terit. de la S de gurile Dunării. D. *Ducas* (1059—1078): Constantin X (1059—1067), Roman IV Diogenes (1068—1071); Mihail VII (1071—1078). Acestora le-a urmat Nikephor III Botaniates (1078—1081), originar din Asia Mică, fost strateg al themei Anatoliei, care pretindea a fi urmaș al lui Phocas. D. *Comnenilor* (1081—1185): Alexios I (1081—1118), Ioan II (1118—1143), Manuel I (1143—1180), Alexios II (1180—1183), Andronic I (1183—1185). Ultimele d. de la Bizanț până la căderea acestuia sub turci (1453): d. *Angelilor* (1185—1204); d. *Laskarizilor* (1204—1261), d. *Paleologilor* (1261—1453). Descendenți ai familiilor unora din cele din urmă cinci d. au avut un rol important în ist. politică a evului mediu românesc (A.B. și I.B.).

E. Stein, *Histoire*, I—III; A. Vasiliev, *HÉB*, I—II, 1932; G. Ostrogorsky, *Histoire*.

A.A.; A.B. și I.B.

Dindești, sat în com. Andrid (jud. Satu Mare), pe terit. căruia, în diverse puncte, au fost scoase la suprafață mai multe morminte. La „Ferma C.A.P.", un mormânt de înhumație (sec. 4 d.Hr.), aparținând populației autohtone. Era orientat SSV—NNE, având ca inventar un pieptene cu un rând de dinți, o fusaiolă de calcar, cinci vase lucrate la roată, unul cu decor ștampilat. La „Grădina lui Negreanu", un mormânt gepidic de înhumație (a doua jumătate a sec. 5), orientat NNV—SSE, care avea ca inventar mărgele de sticlă și chihlimbar; două fibule de argint cu placă semicirculară, cu rame laterale și picior alungit și o cataramă cu inel crestat, pe piept; o oglindă întreagă cu urechiușă centrală, ornamentată cu nervuri concentrice legate radial, în zona picioarelor, și un vas lucrat la roată de formă ovoidală, în dreapta craniului. La „Latura brazilor": mormânt de înhumație avar (sec. 8) din al cărui inventar s-a putut recupera un fragment de sabie de fier, o cataramă turnată din bronz și o limbă de curea turnată din bronz, ornamentată pe av. cu o luptă între doi grifoni și un cerviceu și cu motive vegetale pe rv.

I. Nemeti, în *ActaMN*, 4, 1967, 499—504 (2); id., în *SCIVA*, 34, 1983, 2, 135—139 (1, 3).

R.H.

www.mnir.ro

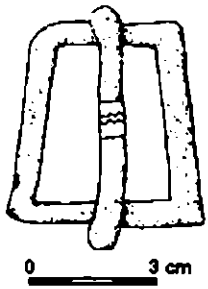

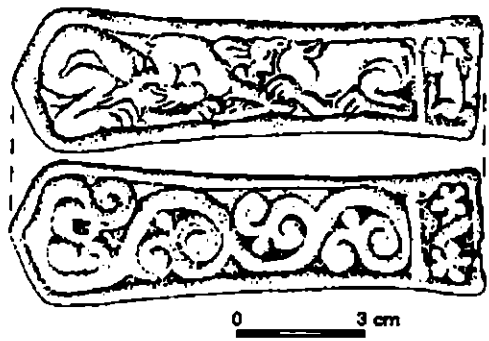

Fig. 15. Dindeşti — „Latura brazilor". Cataramă şi limbă de curea din mormântul avar.

Dinogetia, cetate romană şi bizantină situată la 4 km N în aval de satul Garvăn, com. Jijila (jud. Tulcea), pe mica insulă (popină) numită nu întâmplător de localnici „Bisericuţa". Aşezarea a beneficiat din totdeauna de o poziţie naturală dominantă, cu vizibilitate excepţională spre malul stâng, de la → Barboşi-Galaţi până la → Aliobrix şi, fiind înconjurată de ape (gârlele şi bălţile pe care Dunărea le formează în dreapta marelui cot din faţa oraşului actual Galaţi), dispunea şi de avantajul unei apărări naturale şi în plus de acela al bogăţiilor asigurate de pământ, ape şi păduri: produse agrare, păşuni, vânat, peşte etc. Cercetările arheologice care au dezvelit în mare parte ruinele cetăţii romane şi bizantine au stabilit încă de la primele sondaje că, la baza depunerilor romane şi apoi chiar împreună cu acestea, se află resturi ale culturii materiale a geto-dacilor. Însuşi numele antc. al aşezării, D., păstrat în cursul stăpânirii romane şi bizantine, reprezintă o dovadă a faptului că aici se afla anterior una dintre aşezările importante ale geţilor din N Dobrogei. Cel mai vechi scriitor antc. la care se întâlneşte ncest toponim este abia geograful → Ptol., la care există o localizare destul de exactă, într-un context legat de descrierea aşezării Daciei: „...iar dinspre Răsărit, Dacia se mărgineşte cu fluviul Istru până la cotul de la cetatea D., a cărei poziţie este la 53°/46°40',şi de aici cu râul *Hierasus* [astăzi Siret], care, îndepărtându-se de Istru în dreptul D...." (III, 8, 2). Mai târziu, D. reapare menţionată în *It. Ant.* (225, 5) şi *Not. Dign. (Or.*, XXXIX, 24), precum şi în sec. 7 d.Hr. de Geogr. Rav. (IV, 5, 47). După unii autori, D. romană s-ar fi aflat iniţial pe colina de la Barboşi, pentru ca la începutul epocii Dominatului să fi fost mutată (?) pe malul drept al fluviului, acolo unde o localizăm astăzi. Este însă mai curând verosimil ca ambele aşezări, fiind situate faţă în faţă pe Dunăre şi în aria aceleiaşi populaţii, să fi purtat, cel puţin din epoca de vârf a puterii geto-dacilor, aceeaşi denumire, care, o dată cu refortificarea → limesului dunărean din epoca Diocleţian — Constantin, să-i fi rămas cu precădere aşezării întărite din dreapta fluviului. Cazul nu ar fi singular, întrucât chiar în lumea daco-romană există, şi pe Dunăre, situaţii bine cunoscute de aşezări pereche, la unele dintre ele romanii intervenind spre a le deosebi doar cu un prefix, ca în situaţia Dierna — Transdierna. În afara straturilor de cultură dintr-o aşezare aglomerată de felul celei de la D. (cercetări începute în 1939 de prof. Gh. Ştefan şi reluate după război de un colectiv condus de acesta şi apoi de prof. I. Barnea), datele despre aşezare se completează cu o serie de descoperiri din zonă. Astfel, în urma cercetărilor din insulă sunt de enumerat, pentru perioadele preromane, urme din neolitic şi epoca bronzului, importuri elenistice venite în mediul getic din bazinul Mării Egee, foarte multă ceramică getică, marcată parţial de influenţe nord-pontice şi sud-tracice. La acestea se adaugă resturile unor aşezări preistorice identificate pe malul lacului Jijila: neolitic, cultura Gumelniţa, epoca bronzului, prima şi a doua epocă a fierului. Sec. 4—1 î.Hr. sunt prezente în apropierea satului Garvăn, în zona punctului „Lăţimea" şi, în general, la poalele dealurilor din zonă, descoperirile getice fiind însoţite de obicei de importuri elenistice, în special ceramică. Tot pe baza descoperirilor arheologice şi în acord cu datele istorice cunoscute, este sesizabilă şi la D. în sec. 2—1 î.Hr. influenţa Romei republicane. Tezaurul de → denari romani republicani aflat nu departe de insulă şi datat în acea perioadă arată pe de o parte rolul economic important al aşezărilor getice de la Dunăre (între care şi D.) în relaţiile populaţiilor situate pe ambele maluri ale fluviului cu Roma, iar pe de alta că şi D. va fi fost inclusă după 58 î.Hr. uniunii tribale a lui → Burebista. După aceasta va intra treptat în sfera de influenţă şi apoi, pentru multe sec., de stăpânire romană, împreună cu întreaga regiune a Dunării de Jos. Odată cu instalarea adm. şi armatei romane în Dobrogea, D., care avea probabil statutul unui *vicus* sau chiar *civitas* pe lângă o garnizoană romană, a aparţinut → *territorium*-ului aşezării de la → Arrubium (Măcin), unde, de la început, se afla în garnizoană *ala I Vespasiana Dardanorum*. Formaţiunile militare în grija cărora a intrat şi D. în epoca Principatului au fost, concomitent ori succesiv, potrivit documentării asigurate în speciăi de materialul tegular ştampilat descoperit acolo, *leg. V Macedonica, coh. I Mattiacorum, leg. I Italia, coh. I Cilicum* şi *Classis Flavia Moesica*, a cărei staţie de flotă era, formaţiuni prezente şi în perechea-cap de pod a D. de la Barboşi. Este indiscutabil că la „Bisericuţa"-Garvăn va fi

www.mnir.ro

funcţionat un *castellum* ce adăpostea detaşamente din trupele amintite şi o staţie de flotă; mai dificil rămâne de determinat, în primul rând datorită situaţiei, generale în Dobrogea, unde marea majoritate a fortificaţiilor timpurii au suferit prefaceri substanţiale în epoca Dominatului, locul exact şi aspectu forti- şi totodată importanţa D. în epoca Principatului. Totodată, descoperirile de factură getică din aceeaşi epocă demonstrează asimilarea treptată a autohtonilor în şi lângă aşezare, în împrejurimi, în necropolă etc., o ilustrare a acestui fenomen reprezentând-o şi locuinţa din apropierea cetăţii, având pereţi din lemn şi lut, dar

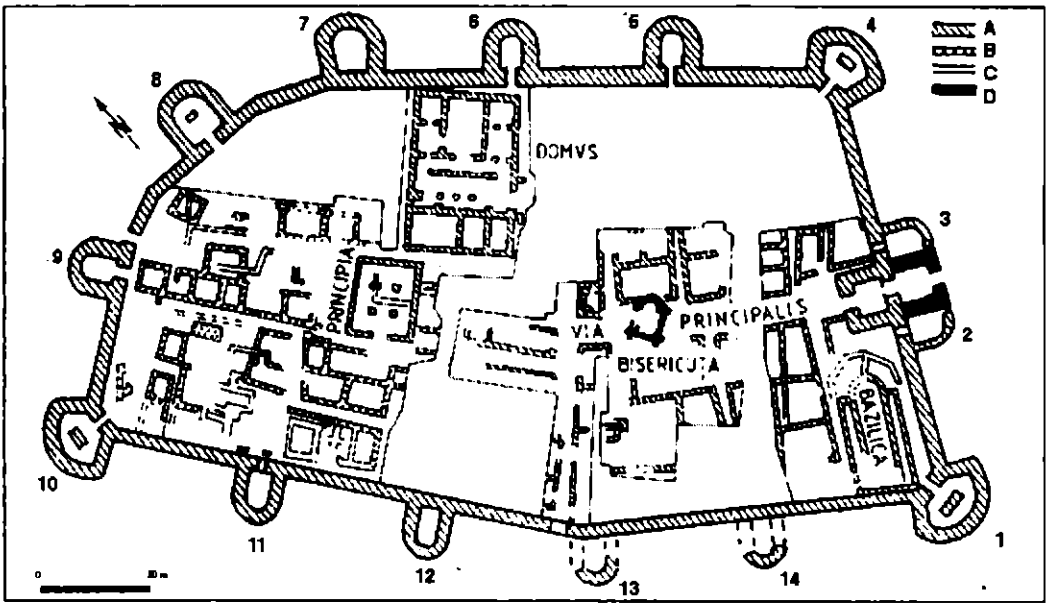

Fig. 16. Dinogetia. Planul cetăţii: A. Incinta şi alte clădiri (sec. 3—4 d.Hr.); B. Construcţii din sec. 4—5; C. Construcţii din sec. 5—6; D. Construcţii bizantine (sec. 10—12).

ficaţiei din epoca Principatului care va fi funcţionat încă de la Vespasian. În cazul D., acumularea descoperirilor şi analiza lor atentă converg spre a afirma că, deşi forma iniţială şi evoluţia ei până în sec. 3 d.Hr. nu pot fi încă depistate, castelul roman timpuriu s-a aflat pe acelaşi loc unde se văd astăzi ruinele fortificaţiei romano-bizantine. Astfel, încă primele cercetări sistematice de la D. înregistrau un complex databil în perioada Domiţian—Traian, numeroase alte descoperiri din acelaşi răstimp sau din sec. 2 d.Hr. acumulându-se ulterior, fie în poziţii secundare datorate refacerilor succesive, fie chiar *in situ*, cum este cazul unei locuiri extramurane distruse în jurul anului 170, când se pare că şi aşezarea şi fortificaţia au avut de suferit. Trei stâlpi miliari din 161—163 indică refacerea drumului ce exista la poalele dealurilor dinspre Măcin (Arrubium) trecând prin apropierea satului actual. Elemente constructive şi stratigrafice depistate la incintă în câteva puncte, în special la porţile de S şi V şi recent chiar lângă intersecţia străzilor principale, materiale diverse ca monede, ceramică romană de uz comun sau *terra sigillata* şi opaiţe, între care şi unul din fabrica lui Cassius etc. sunt doar o parte dintre descoperirile care, în afara ţiglelor şi cărămizilor ştampilate amintite mai sus şi a unor fragmente de inscripţii, arată amplasarea acoperită cu ţigle tipic romane şi în interior cu opaiţul, amfora, urciorul şi strachina romană alături de oalele cu brâu alveolar pe umăr, de tehnică şi tradiţie locală, toate datând, după monede, din vremea lui Antoninus Pius. Aşa cum a fost refăcută de la începutul epocii Dominatului, ca fortificaţie integrată în sistemul defensiv de pe malul drept al Dunării de Jos, odată cu drumul de pe acelaşi mal care ajungea până în dreptul ei (potrivit unui stâlp miliar de la Diocleţian descoperit în apropiere), D. ocupa o suprafaţă de cca 1,2 ha, fiind plasată pe promontoriul stâncos neinundabil al insulei. Avea 14 turnuri de apărare dispuse la distanţe relativ egale de câte cca 20 m de-a lungul incintei trapezoidale urmărind în parte forma terenului stâncos; dintre ele, trei erau în formă de potcoavă cu pilon central rectangular în plan, celelalte turnuri fiind în formă de U. Accesul principal, poarta principală, se afla la S, iar alte două porţi mici erau prevăzute pe laturile de V şi de N, prima dintre ele mai aproape de nivelul de călcare exterior, cealaltă având pragul cu cca 3 m mai sus. Zidăria, fundată direct pe stâncă, avea grosimea de cca 3 m şi a fost ridicată (paramentul) din blocuri de şist relativ neregulate, legate cu mortar cu cărămidă pisată şi pietricele, asizele fiind regularizate cu câte patru-cinci rânduri de cărămizi, iar miezul (emplecton) umplut cu pietre şi mortar. Fiecare turn

www.mnir.ro

era prevăzut cu câte o platformă de lemn situată aproximativ la nivelul de călcare din cetate, spațiul de sub ea fiind folosit pentru depozitare. Poarta de V a fost abandonată prin blocare în cursul sec. 6. Strada principală a cetății, orientată aproximativ N—S, cu o lărgime de cca 4—5 m, urcă în pantă spre zona centrală, unde se intersectează într-un fel de mică deschidere cu strada E—V care făcea posibil accesul la poarta mică de V. Aceste străzi, la origine *cardo* și *decumanus*, erau pavate cu pietricele și cioburi, iar în zona centrală au fost tăiate direct în stâncă, spre E deschizându-se pe o porțiune scurtă un aeces în trepte amenajate în stâncă. O serie din edificiile importante, ca și locuințe, prăvălii, magazii etc. se aliniau de-a lungul acestor străzi și al altora derivate din ele en care formează o rețea cvasirectangulară. Spațiul lăsat inițial liber între construcțiile interioare și accesul la zidul de incintă și turnuri a fost treptat ocupat în mai multe situații de clădiri târzii; deja în cursul sec. 4 — cu unele excepții — nu se mai respecta decât accesul la turnurile de apărare. Fenomenul de îndesire și chiar recompatimentare a unor edificii ori de închidere a unor căi de circulație și acces este tipic perioadei cuprinse între sfârșitul sec. 4 și jumătatea celui de al 6-lea, probând o aglomerare, chiar o suprapopulare a așezării apărate de incintă, proces remarcat și la → Adamclisi și în alte orașe din provincie. La D., începutului epocii Dominatului îi aparțin cele mai monumentale și mai îngrijit lucrate edificii, ca: *principia*, edificiu pătrat în plan și cu patru piloni de zidărie în interior; *praetorium*, numit și *domus*, cu o formă tipică de casă romană având *atrium* pavat, cu portic, *lararium* și încăperi dispuse de o parte și de alta, un mare edificiu aflat cu un front către strada principală (spre E) și cu altul spre strada E—V (spre N), cu mai multe încăperi și doar parțial dezvelit, care a fost recompus și recompartimentat în sec. 5—6 din două edificii-locuințe cu o stradelă N—S între ele; o serie de locuințe-prăvălii și multe cu magazii de provizii sau mărfuri, suferind și ele numeroase modificări între sec. 4—6. În general, toate aceste construcții debutează prin ziduri din piatră de șist și cărămidă legate cu mortar, pentru ca în sec. 5—6 zidăria (partea de fundație și soclul zidului) să fie aproape exclusiv din pietre legate cu pământ, suprastructura zidului fiind ridicată din calupuri de chirpici nears sau, uneori, numai chirpici simplu, nears, zidit și uscat; în aceeași perioadă încăperile se micșorează și se înmulțesc. Tot în interiorul cetății, cea mai importantă și monumentală construcție rămâne în sec. 6 bazilica paleocreștină cu trei nave, situată imediat la V de poarta principală, între turnurile nr. 1 și 2 și reparată în timpul lui Anastasius (potrivit cărămizilor ștampilate cu numele lui și al fabricii de la Altina descoperite în interior) și apoi sub Iustinian, când i s-au adăugat unele anexe și i s-a refăcut absida. Băile romane (thermele), măsurând 25 x 15 m, se află în exterior la cca 100 m S de poarta principală și se compun din patru încăperi principale și două anexe. Au fost construite la începutul sec. 4, utilizarea lor durând maximum un sec. Prin descoperirile făcute, rolul militar în lanțul fortificațiilor de pe limes și acela comercial, de târg, al D. este de avut în vedere pentru întreaga perioadă a stăpânirii romane. Din punct de vedere economic, în sec. 3—4 cetatea se orientează treptat dinspre V spre E Imp. Roman. Pentru începutul epocii Dominatului, se știe că D. se afla în aria de control militar a *leg. I Iovia Scythica*, ale cărei ștampile pe cărămizi sunt și aici prezente în număr mare. De altfel, numeroase cărămizi și țigle se fabricau și pe loc, după cum arată cuptorul contemporan descoperit în apropiere. O ultimă înflorire, de excepție, a așezării se observă în cursul sec. 6, întreruptă însă violent de invazia din 559 a kutrigurilor, când se și înregistrează cel mai substanțial strat de incendiu în ist. așezării, după care fortificația va fi treptat părăsită, ultimele monede descoperite datând de la Mauricius Tiberius. Descoperirile din așezare (monede foarte numeroase, ceramică de import și locală, unelte agricole și casnice etc.) relevă integrarea totală a D. în circuitul economic al Imp. de Răsărit în special în sec. 6, rolul ei important de târg, centru de schimb în Imp., al acestuia și al provinciei cu populațiile de dincolo de Dunăre. Descoperire rară, cântarul gradat cu numele lui Flavios Gerontios rămâne un obiect simbolic pentru rolul invocat aici. După abandonarea ei la limita

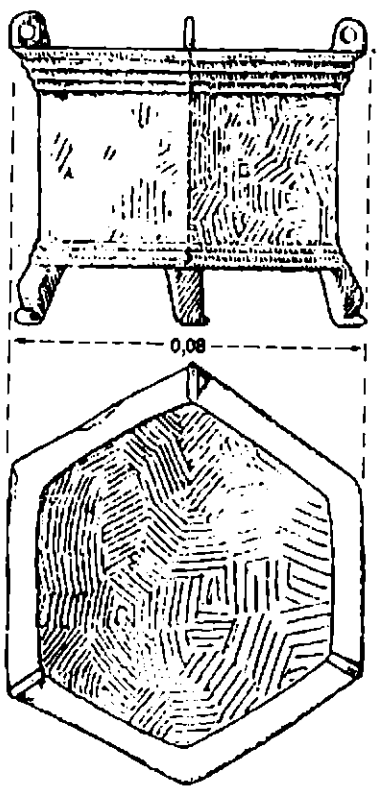

Fig. 17. Dinogetia. Cădelniță de bronz (sec. 6 d.Hr.).

www.mnir.ro

dintre sec. 6—7, aşezarea fortificată îşi va reveni abia de la anul 971 când, sub împăratul Ioannes Tzimiskes al Imp. Bizantin, învingător atunci asupra cneazului Sviatoslav al Kievului, Dobrogea reintra în stăpânire bizantină, iar odată cu ea D. se integra în coordonate noi circuitului economic al Imp. Pentru două sec., aşezarea fortificată şi-a revenit în forme de locuire diferite în care, în afară de incinta parţial reparată, singura construcţie de zid era bisericuţa din mijlocul cetăţii, cea mai veche de pe terit. ţării noastre (sec. 11—12) şi care a dat numele actual al insulei.

Gh. Ştefan, în *SRIR*, I, 1954, 36; id., în *NÉH*, 1955, 339—346; *Dinogetia I;* I. Barnea, *Dinogetia*, Bucureşti, 1969; Al. Barnea, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, 103—114; *IGLR*, 254—275; Al. Suceveanu, *VEDR*, 61 şi passim; I. Barnea, în *Byzantina*, 10, 1980, 239—287; *ISM*, V, 272—279; Al. Barnea, în *Peuce*, 9, 1984, 339—346.

A.B.

diocеză (<gr. διοίκησις; „administraţie", „guvernământ"), unitate teritorial-administrativă în Imp. Roman târziu, creată prin reformele lui → Diocleţian, probabil la 297—298 d.Hr. D., subîmpărţite în peste 100 provincii, erau conduse direct de cei doi *praefecti praetorio* sau fiecare de câte un locţiitor (*vicarius*) al acestora, dependent direct de împărat. Printre cele 12 (14) d. nou create se afla şi Thracia, din care făceau parte provinciile Europa, Thracia, Haemimontus, Rhodope, Moesia Secunda şi Scythia (Minor). Începând din 337 sau curând după aceea, când Imp. Roman târziu a fost împărţit în trei prefecturi, d. Thraciei făcea parte din *praefectura praetorio Orientis (per Orientem)*. V. şi *vicarius* (cu bibliografia).

E. Stein, *Histoire*, I, 70, 132, 439; II, 474; D. M. Pippidi, în *DIVR*, s.v.; Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, 16—17 (cu bibliografia).

I.B.

Diocletianus (Caius Aurelius Valerius Diocletianus) (Diocleţian) (n. cca 240 d.Hr. în Dalmaţia — m. 316 d.Hr.), împărat roman (284—305 d.Hr.). A servit ca militar sub Aurelian şi Probus, ajungând *dux Moesiae*. Proclamat Augustus la 20 nov. 284, a abdicat la 1 mai 305, reluând numele *Diocles*, pe care-l purtase înainte de a ajunge împărat, şi s-a retras la Salona, în Dalmaţia, unde a murit (3 dec. 316). Prin reformele sale politice, administrative şi militare, D. a pus bazele sistemului politic administrativ al → Dominatului şi a instituit → Tetrarhia (293) ca formă de conducere a Imp. Roman. A împărţit terit. Imp. în 12 dioceze, subîmpărţite în cca 100 provincii. A despărţit terit. Dobrogei de Moesia Inferior, transformându-l în provincia → Scythia Minor, cu capitala la Tomis. Pentru o cât mai bună apărare a Scythiei Minor a creat *leg. I Iovia (Scythica)* cu sediul la Noviodunum şi *II Herculia*, cu sediul la Troesmis. Împreună cu Galerius a repurtat victorii asupra carpilor, goţilor şi sarmaţilor de la N de Dunăre (din

Fig. 18. Diocletianus.

297 s-a intitulat Carpicus Maximus) şi a început opera de reconstrucţie a cetăţilor de pe limesul dunărean şi de refacere a drumurilor de legătură dintre acestea. Atenţia acordată refacerii drumurilor, ca artere militare şi economice, se vădeşte în faptul că cei mai numeroşi stâlpi miliari *(milliaria)* descoperiţi până acum pe terit. Dobrogei, datează din timpul lui D. şi al coregenţilor săi. În anii 303—304, instigat de Galerius, D. a dezlănţuit una dintre cele mai sângeroase persecuţii împotriva creştinilor.

W. Seston, *Dioclétien et la tétrarchie*, I, Paris, 1946; W. Ensslin, în *RE*, 2. Reihe, VII, A, 2, 1948, 2419—2495; E. Stein, *Histoire*, I, 65—82; A. H. M. Jones, *History;* Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, 9—26.

I.B.

Diodor *din Sicilia* (cca 90—20 î.Hr.), istoric gr. din Agyrion. Autor al „Bibliotecii istorice" (gr. βιβλιοθήκη 'Ιστορική), o ist. universală centrată asupra Romei şi încadrată între începuturile mitice şi anul 54 î.Hr. Redactată în 40 de cărţi din care s-au păstrat integral 15 (I—V şi XI—XX) şi fragmentar celelalte, opera lui D. este o compilaţie lipsită de spirit critic, dar valoroasă pentru că păstrează numeroase informaţii culese din surse care ulterior s-au pierdut în cea mai mare parte (Hecateu din Milet, Ctesias, Megasthenes, Ephorus, Theopompus, Cleitarchus, Philinus, Timaeus din Tauromenium, Fabius Pictor sau alt analist roman, Polibiu, Posidonius din Apamea). D. rămâne un izvor important pentru cunoaşterea legendelor mitologice, a perioadei 480—301 î.Hr. şi în special a ist. Siciliei şi a Macedoniei. Pe lângă menţiuni fugare despre → Zalmoxis (considerat, asemenea lui Moise, un legislator care ar fi beneficiat de o inspiraţie divină), despre izvorul Istrului şi despre alianţa lui Perseu cu galaţii, D. consemnează ştiri interesante asupra expansiunii regatului tracilor odrişi între Abdera şi Istru sub domnia lui Sitalces, aliatul Athenei din a doua jumătate a sec. 5 î.Hr., asupra expediţiei lui Alexandru cel Mare în Thracia şi în ţinuturile învecinate (în 335 î.Hr.). D. păstrează singurele informaţii cunoscute asupra raporturilor oraşelor vest-pontice cu → Lysimach şi cea mai amănunţită naraţiune a conflictelor militare ale acestuia cu → Dromichaites. Relatează asupra revoltei împotriva dominaţiei macedonene a oraşelor gr. de la Histria până la Odessos, conduse de Callatis şi ajutate de tracii şi sciţii vecini, cât şi de armata de uscat şi de flota lui Antigonus Monophtalmus (313 î.Hr.). Aceste

www.mnir.ro

date, ca și menționarea — probabil cu ocazia unei a doua revolte, izbucnite după pacea generală din 311 î.Hr. și susținută de Ptolemeu I, regele Egiptului — a ajutorului dat de Eumelus (dinastul Regatului Bosporan) callatienilor asediați și înfometați de Lysimach sunt intersante nu numai pentru ist. locală — punând în evidență importanța de prim rang dobândită de Callatis în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., practica încheierii de tratate de alianță între orașele gr. și autohtoni și coalizarea lor ocazională împotriva unui inamic comun —, ci și pentru ist. universală, prin participarea zonei vest-pontice la complexele sisteme de alianțe create de succesorii lui Alexandru cel Mare în competiția lor pentru stabilirea sferelor de dominație și de influență. D. este de asemenea izvorul de bază și singurul text mai detaliat pentru cele două campanii ale lui Lysimach împotriva lui Dromichaites, informând despre căderea în captivitate a lui Agathocles și a lui Lysimach însuși, despre tactica de luptă a regelui get, despre reședința sa din cetatea (*polis*) Helis, despre tratatul de pace și de alianță prin care geții și-au redobândit fortificațiile (neidentificate) cucerite anterior de Lysimach (*cf.* însă și → Trogus).

IIR, I, 188—199; G. Saitta, în Κώκαλος, 1, 1955, 61—154; D. M. Pippidi, în *DID I*, 216—218; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1971, 103—123; A. Ștefan, în *Actes du VIIe Congrès de la F.I.É.C.*, I, Budapesta, 1983, 329—338.

A.Ș.

Diombria (gr. Διόμβρια), sărbătoare specific agrară atestată și pe terit. României la → Callatis din sec. 2—1 î.Hr., înrudită cu sărbătoarea de toamnă a proerosiilor din centrul lumii gr. S-a menținut și în epoca romană, atât acoln cât și în sânul altor comunități gr., nu numai în orașele de la Marea Neagră, dar și în interiorul Dobrogei. Era dedicată lui *Zeus Ombrimos* („Zeus Ploiosul"), după cum arată însuși numele sărbătorii, dar și inscripțiile închinate acestuia pe altare din prima jumătate a sec. 3 d.Hr. descoperite la Histria și la Tropaeum Traiani. De notat că acest epitet al lui → Zeus nu mai apare astfel altundeva în lumea gr. fapt care denotă pentru epoca romană păstrarea la gr. din acest mediu provincial marginal a unor tradiții agreste de cult foarte vechi și care în Grecia căzuseră în desuetudine încă înaintea epocii elenistice. Faptul este cu atât mai important cu cât, spre exemplu, în cazul de la Tropaeum Traiani, altarul dedicat zeului era așezat de un μαγίστρατος = = *magister vici*, deci în condițiile adaptării complete la organizarea administrativă și politică romană din provincie. Totodată, rezultă și pe baza acestor informații epigrafice importanța agriculturii pentru terit. orașelor amintite.

V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 62—75; S. Lambrino, în *Istros*, I, 1934, 117—121; Al. Barnea, în *SCIV*, 20, 1969, 4, 599—608; *DIVR*, 237—238.

A.B.

Dion Cassius v. Cassius Dio

Dion din Prusa (Dion Chrysostomos; „Gură-de-aur") (cca 40—120 d.Hr.), retor și filosof stoic. Exilat de la Roma de împăratul Domițian, D. a călătorit mai mulți ani în Orientul gr., vizitând Olbia (95) și Dacia (96), ca cel mai mare orator al vremii sale. Rechemat la Roma de Traian, D. a rostit înaintea acestuia mai multe discursuri „despre regalitate", în care prezenta imaginea cârmuitorului ideal. Conferințele sale sunt considerate discursuri morale, bazate pe concepte stoice. Dintre acestea, cel despre Olbia (βορυσθηνιθικὸς λόγος) conține informații asupra istoricului și situației acestei colonii în vremea vizitei lui D., precum și date cu privire la atacurile lui Burebista asupra orașelor vest-pontice. Printre scrierile sale pierdute se numără și o *Istorie a geților*, care a servit ca izvor de informații lui Cassiodor (490—575) și lui Iordanes (către 553).

H. von Arnim, *Leben u. Werke des Dio von Prusa*, Berlin, 1898; K. Treu, în *Griechische Städte u. einheimische Völker des Schwarzmeergebiet*, Berlin, 1961, 137 și urm.; A. Momigliano, în *Quarto contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, Roma, 1969, 257 și urm.

P.A.

dionysii, sărbători închinate lui Dionysos însoțite de spectacole dramatice. Astfel, spre deosebire de *Anthesteria* — cele mai vechi sărbători dionysiace, celebrate primăvara în toate cetățile ioniene — și de *Oschophoria*, legate de culesul viitor, dintre d. făceau parte: *Lenaea* — unele dintre cele mai vechi sărbători dionysiace, care se țineau iarna mai ales în *poleis* ioniene, cu rituri legate de caracterul → chthonian al lui Dionysos iar după 450 î.Hr. și cu reprezentații dramatice; d. rustice — cunoscute în districtele rurale ale Atticii și însoțite de spectacole dramatice; d. orășenești, cu origini probabile în sec. 6 î.Hr. la Athena, unde se țineau cu fast deosebit primăvara, cu procesiune care celebra epifania zeului și cu sacrificii, urmate de așezarea statuii lui Dionysos Eleuthereus în teatru, unde patrona timp de trei zile reprezentații de tragedie și comedie. Sărbătorile publice dionysiace însoțite de spectacole dramatice s-au răspândit în întreaga lume gr. Ele constituiau una din principalele ocazii solemne în care cetatea proclama meritele binefăcătorilor săi (→ evergeți). În *poleis* vest-pontice d. sunt documentate aproape exclusiv prin decrete onorifice, care menționează în epoca elenistică teatrul și spectacolele dramatice la Histria, la Callatis, probabil și la Tomis. Se cunosc unele detalii la Callatis, unde aceste reprezentații sunt atestate primăvara, în luna Lyceos, cu ocazia sărbătorilor numite d. *xenica*, a căror particularitate consta în rituri care celebrau ospătarea zeului la un banchet sacru.

I. Stoian, *Tomitana*, 177; D. M. Pippidi, *Studii*, 94—132; 234—266.

A.Ș.

www.mnir.ro

Dionysius Exiguus (Dionisie cel Mic) (cca 470—545 d.Hr.), călugăr daco-roman, originar din Scythia Minor, unde și-a început educația și pregătirea intelectuală, sub călăuzirea viitorului episcop local Petru. După ce a călătorit în Orient și la Constantinopol, s-a stabilit la Roma, între 496—545, pe cât se pare la invitația papei Ghelasie. Aici s-a ocupat îndeosebi cu traducerea în lb. lat. a lucrărilor unor părinți și scriitori bisericești de lb. gr., precum și a colecțiilor de canoane apostolice și ale sinoadelor ecumenice și locale de până la el. Este socotit, împreună cu Cassiodorus, prietenul și admiratorul său, unul dintre întemeietorii culturii medievale occidentale. Lui i se datorează calculul erei creștine, numită și „era dionysiană", care începe cu nașterea lui Hristos. Deși greșită (calculată cu cel puțin patru ani în plus față de întemeierea Romei, adică 754 în loc de 749—750 *a. U.c.*), această eră este folosită până în ziua de astăzi.

Altaner, *Patrologie*[4], 431—432; E. Bickermann, *Chronologie*[2], Leipzig, 1963, 53; Coman, *Scriitori*, 268—280.

I.B.

Dionysodoros, pontarh tomitan cunoscut dintr-o inscripție funerară în versuri ridicată de acesta și de soția sa Iulia, preoteasă, pentru copiii lor Iulius, Dionysodoros, Leontianos, Dionysios și Agrippina. Inscripția a fost găsită la → Cumpăna (jud. Constanța), unde este posibil ca D. să fi avut o proprietate agrară, dacă documentul nu provine pur și simplu din Tomis.

IGR, I, 635.

A.S.

Dionysopolis (azi Balčik, Bulgaria). Cetate gr. întemeiată la o dată necunoscută de coloniști ionieni și dorieni, aportul celor din urmă fiind mult mai puțin semnificativ. Unele izvoare antc. o numesc Krounoi (Plin. B., *Nat. hist.*, 4, 11, 44) existând însă și părerea că D. și Krounoi erau două porturi diferite (Pomponius Mela). Atelierul monetar începe să funcționeze începând din sec. 3 î.Hr. și emite, probabil după moartea lui Lysimach, tetradrahme de argint de tip Alexandru cel Mare și monede de bronz. Dintre cetățile gr. de pe litoralul românesc al Mării Negre D. a întreținut legături cu → Callatis, o inscripție callatiană cinstind pe Heroxenos din D., în prima jumătate a sec. 2 î.Hr. De asemenea, există și un decret din D. care îl cinstește pe Dionysos fiul lui Dionysos, callatian, pentru serviciile aduse locuitorilor săi aflați la Callatis „în orice împrejurare" (*IGB*[2], I, 13 ter.). Orașul a fost aliat al lui → Mithridates VI Eupator, regele Pontului, împotriva romanilor, ceea ce i-a atras represiunea acestora, fiind cucerit de → M. Terrentius Varro Lucullus (72/71 î.Hr.). Nu s-a numărat în această perioadă printre emitenții vest-pontici de stateri sau tetradrahme. Un cetățean de vază al orașului a fost → Acornion fiul lui Dionysos. Din decretul în cinstea sa (*IGB*, I, 13) reiese că la D. a fost reședința proconsulului Macedoniei → C. Antonius Hybrida, în iarna 62/61 î.Hr., înainte de înfrângerea acestuia sub zidurile Histriei de cetățile gr. răsculate, aliate cu geții și bastarnii. A fost unul dintre consilierii apropiați ai lui → Burebista, care controla și cetatea D., fiind trimis ca sol la → Cnaeus Pompeius, aflat la Heraklea Lynkestis în 48 î.Hr., cu puțin timp înainte de bătălia de la Pharsalus, pentru a-i oferi acestuia o alianță militară. D. a făcut parte din → Comunitatea pontică. În perioda Imp. Roman a funcționat la D. un modest atelier monetar de la Antoninus Pius și până la Gordian III. O tetradrahmă atribuită atelierului din D. s-a descoperit prin 1936 într-un tezaur aflat într-o localit. neprecizată din România, îngropat între cca 200—190 î.Hr. Monede de bronz autonome s-au descoperit mai ales în preajma cetății emitente, dar și la Callatis. De la Histria provine o monedă din D. emisă în timpul lui Severus Alexander.

O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927; Ch. Danov, în *RE*, suppl. 9, 1077—1078; D. M. Pippidi, în *DID I*, 277; M. Thompson, în *Museum Notes*, 6, 1954, 20, nr. 78; *IGCH*, 886; V. Canarache, în *SCN*, 1, 1957, 61—78; C. Preda, în *Histria III*, 150, nr. 979.

G.P.B.

Dionysos (gr. Διόνυσος), divinitate gr. deosebit de complexă, cu origine incertă. Menționat de Homer — dar nu între olimpieni, pentru că aparținea probabil, ca și → Demetra, credințelor populare. D. e cunoscut la gr. din epoca arhaică, mai ales ca zeu al orgiilor cu dansuri frenetice și extaz mistic, care au fost apoi temperate și reglementate prin asocierea cu Apollon în sanctuarul de la Delfi și prin organizarea cultului public dionysiac în *póleis*. D. era un zeu al vegetației, în special al celei arboricole și al viței de vie, pentru a deveni mai târziu și zeu al vinului. Prin accentuarea caracterului său chthonian sub influența probabilă a orfismului, în epocile elenistică și romană D. a fost adorat mai ales ca zeu care asigura nemurirea și fericirea sufletelor defuncților, iar această formă de cult dionysiac care consola și dădea speranțe prin inițierea în → misterele zeului a cunoscut o răspândire atât de mare în cadrul asociațiilor oficiale și particulare (→ *thiasos*, *Bacchium*, *speira*), încât a tins să se impună ca rel. universală, fiind unul dintre cei mai puternici concurenți ai creștinismului. Originea lui D. a suscitat îndelungate discuții, deoarece cultul său s-a distins în ansamblul rel. gr. printr-o exaltare emotivă mistică specifică și deoarece însuși miturile gr. îl prezentau ca pe un zeu străin venit pe mare și a cărui adorare s-a propagat în epoca arhaică. După ce s-au adus argumente puternice în favoarea originii trace (întemeiate pe o penetrație a tracilor în Beoția și în Attica pe la începutul milen. I î.Hr. și pe intensitatea deosebită a cultului lui D. în Thracia și Macedonia), iar alte argumente au susținut originea micro-asiatică (→ *Bácchus*), problema originii zeului a urcat la

www.mnir.ro

nivelul epocii bronzului minoico-micenian în urma descifrării numelui *Di-wo-nu-so-jo* (G.) în dialectul gr. al tăbliţelor scrise în „linearul B" şi pare a fi încă deschisă şi a câştiga chiar perspective noi prin studiile mai recente care încearcă să găsească originea lui D. în rel. populaţiilor micro-asiatice şi egeene din epoca neolitică. Cultul lui D. a contribuit la geneza mai multor genuri literare (poezia orfică, dithyrambul, tragedia şi comedia), la evoluţia poeziei lirice şi a muzicii. D. a fost confundat cu → Sabazius, iar în rel. romană a pătruns sub numele de Bacchus. În mitol. gr. D. era fiul lui Zeus şi al Semelei, descendentă a regelui Agenor din Tyr (Fenicia). A fost crescut de nimfele de pe Muntele Nysa (nelocalizat), iar ca tânăr a fost persecutat de cei care nu-i recunoşteau divinitatea (Lycurg, rege trac; Pentheus, rege al Thebei; ş.a.); s-a îndrăgostit de Ariadna, fiica regelui Minos din Creta; era însoţit de un cortegiu din care făceau parte →satiri şi sileni, → Pan, Priap, Ariadna, → menade, thyiade, bacchante. Mai târziu, în mitul orfic al lui D. *Zagreus*, D. apare ca fiu al lui Zeus şi al Persephonei (v. *Hades*). A fost sfâşiat şi devorat de titani, iar oamenii s-au născut din cenuşa acestora, moştenind în consecinţă o componentă rea alături de una bună, de natură divină (v. *mistere*). Între numeroasele epitete ale lui D. se numără *Nysaeus, Bromios, Dithyrambos, Bacchos, Zagreus, Dasyllios* (pentru sărbători, v. *dionysii*). Atributele obişnuite ale zeului erau thyrsul, iedera, coarda de viţă cu ciorchini de struguri, patera, cantharul, nebrida (blăniţă de căprior), cista mistică şi pantera domesticită. Tipurile iconografice au fost variate: în epoca arhaică, D. matur, cu barbă, drapat, ţinând în mână thyrsul, patera sau cantharul; în epoca clasică, D. tânăr, imberb, nud sau cu chiton scurt şi nebridă; în epocile elenistică şi romană persistă acest tip, apare şi D. copil, cât şi zeul reprezentat călare pe panteră, ţap sau măgar. În coloniile gr. vest-pontice este de postulat existenţa cultului public dionysiac chiar de la întemeierea lor. La Histria constituie un argument în acest sens atestarea lunii Anthesterion (v. *dionysii*) în calendarul cetăţii. Cultul public este documentat de asemenea în sec. 3—2 î.Hr. prin mai multe emisiuni monetare cu efigii dionysiace şi prin menţionarea spectacolelor anuale de teatru (v. *dionysii*). Emisiunile monetare cu efigii dionysiace au continuat în sec. 1—3 d.Hr., iar intensificarea lor în sec. 2—3 d.Hr., asociată cu documentarea în aceeaşi perioadă a unui edificiu public, a patru *alba* ale colegiilor de preoţi ai lui D. *Carpophóros* (gr., „Dăruitorul de roade") şi a activităţii susţinute a unor asociaţii dionysiace (v. *speira* şi *hymnozi*) ne apar ca reflexe locale ale revirimentului misticismului popular bacchic în sec. 1—2 în Orientul gr. şi ale încurajării oficiale a acestui cult de către împăraţii Antonini şi Severi. Reflexe similare ale noului prestigiu al misterelor bacchice, conjugate cu politica religioasă imperială sunt de recunoscut la Tomis, unde cultul zeului pare a fi avut o importanţă foarte mică în

Fig. 19. Thiasos dionysiac. Relief de la Tomis.

perioada autonomiei, în contrast cu înviorarea bruscă din sec. 2—3. Atestările epigrafice ale cultului public lipsesc până acum, o singură inscripţie documentează un thias, în timp ce în epoca romană se cunosc peste 70 de tipuri monetare dionysiace care se concentrează în special în timpul domniilor lui Antoninus Pius şi Marcus Aurelius. În schimb, D. era la Callatis una dintre principalele divinităţi ale pantheonului local, alături de Heracles şi Demetra. Dovezi ale vechimii extreme a cultului public al lui D. sunt aici prezenţa lunii Dionysios în calendarul cetăţii şi atestarea epitetului *Dasyllios* care, cunoscut numai la Megara (metropola → Heracleii Pontice), apare astfel la Callatis ca o reminiscenţă tradiţională a unei forme de cult specifice îndepărtatei cetăţi-mamă. Bogata serie de monede callatiene cu variate simboluri şi efigii bacchice începe odată cu primele emisiuni de bronz ale cetăţii (cca 281 î.Hr.). Marea lor majoritate aparţine epocii autonome, iar cele din epoca romană se concentrează, ca la Histria şi la Tomis, în timpul împăraţilor din sec. 2—3 care au încurajat creştera prestigiului lui D. Inscripţiile callatiene care documentează cultul public şi pe cel particular al asociaţiilor bacchice (v. *thiasos*) aparţin exclusiv epocii elenistice şi menţionează epitetele *Baccheus* şi *Dasyllios*, sanctuarul *Dasyllieion* şi sărbătorile publice specifice ale dionysiilor *xenica*. În cele trei colonii pontice reliefurile din epoca elenistică şi romană reprezintă tipuri iconografice de tradiţie elenistică, reluate şi de bună parte a efigiilor monedelor locale. Pe baza celor din urmă se poate presupune la Tomis existenţa a două statui de cult, dintre care una cu tipul lui D. *Lyceios*, iar cealaltă figurând zeul în picioare, nud sau cu chiton scurt, sprijinindu-se cu mâna stângă pe thyrs, ţinând în mâna dreaptă un *cantharos* (ori un ciorchine de struguri) şi având pantera ghemuită la picioare. Pentru calităţile artistice sunt de semnalat capul unei statui de marmură a lui D. adolescent de la Tomis şi statuile fragmentare din marmură ale lui Pan şi Priap de la Tomis şi Callatis. Sunt de asemenea de remarcat un grup de cinci reliefuri votive a căror execuţie rudimentară pledează pentru proveniența lor

www.mnir.ro

din mediul rural învecinat Histriei şi un grup de reliefuri de la Tomis şi Callatis pe care D. apare asociat cu Cavalerul trac, uneori şi cu Hermes şi Cybele, probabil în virtutea credinţelor eschatologice pe care aceste divinităţi le patronau deopotrivă. În Dacia s-a constatat o intensitate deosebită a cultului lui → Liber Pater, ipostază romană a lui D.

H. Jeanmaire, *Dionysos, Histoire du culte de Bacchus*[2], Paris, 1970; M. P. Nilsson, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund, 1957; B. Pick, I, 1, nr. 217—224; 304—305; 327; 469—470; 507; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2539—2543; 2551—2553; 2558—2560; 2563—2564; 2569—2574 şi rv. monedelor cu efigii de împăraţi, de la Marcus Aurelius până la Philippus Iunior; P. Nicorescu, *Liber-Dionysos*, Bucureşti, 1915; I. Stoian, *Tomitana*, 197; C. Scorpan, *Rep. bacch.*; C. Preda, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 230—251; D. M. Pippidi, *Studii*, 94—132; 234—266; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 13—15; M. Munteanu, în *Pontica*, 6, 1973, 79—81; Z. Covacef, în *Pontica*, 3, 1970, 233; 6, 1973, 112—116; 9, 1976, 189—192; *ISM*, I, *cf.* 539—540.

A.Ş.

Dioscuri (<gr. Διόσκουροι; „Fiii lui Zeus"), fraţii gemeni Castor şi Polydeuces (lat. Pollux), numiţi şi Tyndaridae ori Didymoi. În epoca arhaică au fost adoraţi de gr. ca divinităţi protectoare ale casei şi în războaie, în furtuni, în concursurile gimnice şi de care, iar în epoca clasică şi în special în cea elenistică au fost consideraţi mai ales protectori ai corăbierilor, ai călătorilor şi ai ospitalităţii. Au fost corelaţi cu stelele încă din epoca clasică şi au fost identificaţi frecvent cu constelaţia Gemenilor. Cultul lor s-a difuzat progresiv din Peloponez în Attica şi în cetăţile din insulele Mării Egee, în coloniile gr. din S Italiei şi din Sicilia. La începutul sec. 5 î.Hr. D. — numiţi şi *Castores* — au fost introduşi în rel. romană, fiind adoraţi ca protectori ai navigaţiei, ai comerţului, ai armatei şi în special ai cavaleriei, ai spectacolelor de circ (v. *concursuri*) şi, de asemenea, ca divinităţi cosmice funerare, acest ultim caracter al cultului lor accentuându-se în sec. 2 d.Hr. Deşi s-a presupus până de curând că D. au fost identificaţi cu → Cabirii încă din epoca clasică şi mai ales în cea elenistică, inscripţiile atestă numai la Delos, după 166 î.Hr., sincretismul local produs între D., → Zeii din Samothrace şi Cabiri, iar la Fasilar (Asia Mică) o dedicaţie izolată documentează identificarea D. cu Zeii din Samothrace. În iconografie sunt cunoscute, începând din epoca arhaică, reprezentări ale D. călare sau alături de cai. În epoca clasică zeii sunt înarmaţi, poartă *chiton* şi uneori hlamidă, iar pe cap *petasos* ori *pilos* (v. *îmbrăcăminte*). În epocile elenistică şi romană sunt figuraţi nuzi, cu hlamida fluturând, purtând *pilos*, adesea înarmaţi şi călare. De la sfârşitul sec. 4 î.Hr. e caracteristică apariţia stelelor deasupra bonetelor D. Între sec. 3 î.Hr. şi sec. 3 d.Hr., sunt reprezentaţi adesea împreună cu o divinitate feminină, a cărei identitate este încă discutată. În oraşele gr. de pe litoralul Dobrogei, cultul public al D. este atestat prin monede cu efigia sau cu simbolurile lor, emise la Callatis în epoca romană, iar la Tomis în epoca elenistică târzie şi în epoca romană. Între acestea este de remarcat documentarea unui templu al D. la Tomis prin reprezentarea lui pe monede din timpul lui Domiţian. Aceste informaţii sunt îmbogăţite considerabil de inscripţiile ceramice şi lapidare, care dovedesc adorarea D. şi la Histria, între sec. 4/3 î.Hr. şi prima jumătate a sec. 3 d.Hr., prestigiul local al cultului lor fiind exprimat prin faptul că în acest răstimp au fost → eponimi divini ai Histriei cel puţin de patru ori. Atestările epigrafice ale D. la Tomis aparţin sfârşitului epocii elenistice şi mai ales epocii romane, fiind de remarcat dedicaţiile făcute D. de către triburile cetăţii şi sacrificiul public anual adus în sec. 1 î.Hr. de comandanţii gărzii civice (v. *hegemoni*) „Cybelei şi D., pentru salvarea poporului". Asocierea D. cu o divinitate feminină pare a fi surprinsă şi pe monede tomitane autonome târzii şi persistă pe emisiuni din epoca romană, figurând de asemenea pe un relief descoperit în apropierea oraşului. Între reprezentările figurate mai sunt de semnalat edicula votivă din marmură dedicată în sec. 3 î.Hr. de amiralul

Fig. 20. Dioscurii. Monedă de bronz emisă la Tomis sub Maximinus Thrax.

histrian → Callicrates, înfăţişând D. călare, în galop, cu tunică şi cu hlamida fluturând. Acelaşi tip iconografic revine pe un relief callatian din sec. 2 d.Hr. Tot epocii antoniniene îi aparţin două coloane monolitice ale unui portic tomitan (v. şi *Heracles*), purtând fiecare relief cu câte unul D. nud, cu capul gol, sprijinit de lance, alături de cal. Acest tip iconografic figurează ca element decorativ şi pe arcada unei porţi din Tomis de la sfârşitul sec. 2 — începutul sec. 3 d.Hr., contemporană cu grupul statuar (fragmentar) al D. „întemeietori" *(ctistai)* dedicat tribului Boreis din Tomis şi înfăţişând un D. nud, cu hlamidă, bonetă şi cizmuliţe, alături de cal şi sprijinit, probabil, de lance, conform tipului iconografic de pe monedele tomitane din timpul lui Antoninus Pius, Marcus Aurelius şi Septimius Severus. La Callatis au existat ponduri cu imaginea D. În Dacia romană cultul D. este puţin documentat, fiind de semnalat câteva reliefuri şi o dedicaţie de la Ampelum pentru *Castores Augusti*.

F. Chapoutier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, Paris, 1935; B. Pick, I, 1, nr. 279—286; 312; 337; 364; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2460—2470; 2487—2493; 2496; 2498—2507; 2515; 2520—2530 şi *passim* între nr. 2577 (Caligula) şi nr. 3563 (Filip Arabul); Al. Suceveanu, în *StCl*,

www.mnir.ro

7, 1965, 273—286; *ISM*, I, nr. 112; 123; 142; I. Stoian, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 347—356; A. Aricescu, în *SCIV*, 22, 1971, 337—344; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 70; 71; 305; 306; 308; M. Macrea, *Viața*, 364.

A.Ș.

Diosig, com. în jud. Bihor, în apropierea căreia săpăturile arheologice au scos la suprafață vestigii aparținând epocii bronzului (tumul al culturii Otomani) și un mormânt de înhumație (sec. 4 î.Hr.) al unei femei, depus ulterior în pământul tumulului. Inventarul funerar constă dintr-un *torques* masiv cu inele decorative, reliefate, două brățări și o agrafă de centură toate caracteristice La Tène-ului de V. Pe terit. com. D. descoperiri întâmplătoare mai vechi au salvat din morminte distruse trei brățări din bronz din categoria cu semiove, de asemenea, de caracter vest-La Tène (sec. 3—2 î.Hr.) (V.Z.). Tot aici a fost descoperit (în 1898) un tezaur de 65 antoninieni din perioada 218—259 d.Hr. (de la Elagabal la Gallienus), iar în 1977, în locul „Insula femeilor", un aureus de la Probus, emis la Antiochia în 277—282 d.Hr. (E.N.).

D. Popescu, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944; V. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 120—122, nr. 47.

V.Z. și E.N.

diplomă militară (la romani), act cu valoare de livret militar, prin care se certifica lăsarea la vatră *(missio)* a soldaților dintr-o unitate auxiliară *(ala, cohors, numerus, classis, cohortes praetoriae)*, foarte rar din *legiones*, a celor care-și terminaseră cu cinste misiunea *(missi honesta missione)* și li se acorda cetățenie romană. Totodată li se recunoștea dreptul de *conubium* (legalizarea căsătoriei ilegitime pe care soldații din unitățile auxiliare o realizau pe toată durata serviciului de 25 de ani) sau al unei singure căsătorii încheiate după eliberare și li se acorda dreptul la cetățenia romană pentru ei și pentru toți urmașii. **D.m.** era alcătuită din două tăbliță de bronz dreptunghiulare, de dimensiuni egale (14—16 cm lung., 10—12 cm lăț. și 0,5—1,5 mm grosime) cu găuri la colțuri, ceea ce permitea închiderea lor în chip de carte, cu ajutorul unei sârme sau verigi, ale cărei capete se petreceau pe la exterior. Pe fața externă a primei tăbliță *(extrinsecus tabella I)* erau gravate: numele împăratului cu întregul titlu și filiația, la cazul nominativ; călăreții și pedestrașii (la dativ); unitățile (nominalizate) din care erau lăsați la vatră soldații în ordinea *alae, cohortes*, uneori *numeri* sau *vexillationes (equitibus et peditibus qui militaverunt in alis... et cohortibus... quae appellantur...)*; provincia în care staționau *(et sunt in...)*; numele comandantului suprem, guvernatorului *(sub...)*; durata serviciului (de obicei: *quinis et vicennis pluribusque stipendiis emeritis dimissis honesta missione)*, tabelul nominal *(quorum nomina subscripta sunt)*, cetățenia romană și *conubium (ipsis liberis posterique eorum civitatem dedit conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data)*, iar în cazul în care erau celibatari, atunci când se vor căsători, cetățenia numai pentru câte o soție *(aut siqui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas)*; data decretului imperial cu numele consulilor pe acel an, numele unității auxiliare din care făcea parte ostașul veteran și comandantul care o comanda *(cui praeest...)*; numele (uneori și *origo*) soldatului eliberat și formula de autentificare *(descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam* — „acest document-livret este copia controlată după tabla de aramă pusă la Roma pe zidul dinapoia templului divinului Augustus, lângă Minerva"). Pe tăbliță II, fața externă *(extrinsecus tabella II)*, se găseau numele martorilor autentificatori (la cazul genitiv) cu sigiliile lor personale. În interior (pe fața interioară a tăbliților I și II) se repeta textul integral în afară de numele martorilor. Se cunosc până în prezent un număr de 23 **d.m.** relative la trupele din provincia carpato-dunăreană și alte câteva fragmente din astfel de documente, iar pentru Moesia Inferior numărul **d.m.** este de 9. În Dacia: la Porolissum, 11 iun. 106 d.Hr.; 2 iul. 110; 29 iun. 120; în Ungaria — fără loc de descoperire — 17 febr. 110; la Romănași, în 106—117; la Căsei, 29 iun. 120; la Jibou — fragmente ale aceluiași document din 29 iun. 120; la Gherla, 10 aug. 123; 2 iul. 133; la Codvin (Serbia), 10 aug. 123; la Tibiscum, 12 febr. 126; 13 dec. 157; la Grojdibodu, 22 mart. 129; la Buciumi, 21 iul. 164; 164 — fragment; la Palamarca (Bulgaria), 13 dec. 140; la Nova Zagora (Bulgaria), 23 febr. 144; la Cristești, 8 iul. 158; la Domașnea, 27 sept. 159; la Gilău, 21 iul. 164; La Palatovo, 21 iul. 164. Pentru Moesia Inferior: la Bretcu, iul. 92; la Mahmudia, 97; la Oltina, sept. 99; la Plovdiv, sept. 99; provincie necunoscută, 105; la Adamclisi, 112; la Giurgiu, 134; la Târnovo, 138; la Brestovene, 154—157, precum și alte fragmente. **D.m.** constituie documente de inestimabilă valoare documentară privind organizarea militară a provinciilor, comandamentele și comandanții lor, numele unităților auxiliare și dislocarea lor, districtele provinciale și etapele organizării lor, consulii, componența etnică a soldaților din trupele auxiliare, probleme și forme de lb. **D.m.** aduc o contribuție majoră la cunoașterea procesului de romanizare a populației autohtone, eliberările și stabilirea frecventă a veteranilor în provincie constituind unul dintre principalele aspecte ale valorii acestor documente. Un tipic exemplu este **d.m.** din 21 iul. 164 de la Gilău care înregistrează eliberarea lui Acilius Dubitatus din *ala I Siliana CR* care se născuse în canabele castrului *(castris)*, iar după eliberare s-a stabilit tot aici, la castru, unde i s-a descoperit și documentul de lăsare la vatră și încetățenire, el făcând parte dintre acei soldați care nu erau cetățeni romani într-o unitate de *cives Romani*.

www.mnir.ro

RE, 15, 1932, col. 1666—1668 s.v. *Militärdiplome*; *RE*, IV, A, s.v. *tabulae honeste missiones*; *IDR*, I, Dipl. D., 64—68.

M.Z.

Dipșa, sat în com. Galații Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud), unde pe panta sudică a dealului „Totenberg" a fost dezvelită (1910) o necropolă din perioada La Tène cu morminte de incinerație în groapă, având ca inventar: fibule de bronz, brățări (de picioare), spade de fier îndoite ritual și accesoriile lor. Printre vasele recuperate de Muz. Brukenthal din Sibiu se află și o carafă de mari dimensiuni decorată cu motive ștampilate. În cercetările de control din 1970 au mai apărut câteva resturi de morminte tot de incinerație în groapă, iar la punctul „Belitoarea", din apropiere, s-a aflat un mormânt de războinic, cu spadă, suliță, brățări (de picioare) și zăbala unui cal de luptă, lucrate din fier și acoperite cu un strat de bronz. Acest tip de zăbale (destul de numeroase în Transilvania, dar rare în restul Europei) datează necropola de la **D.** în sec. 3—2 î.Hr.

K. Horedt, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, 196—199; Vl. Zirra, în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1972, 203—204.

V.Z.

Dis Pater v. **Hades**

Ditrău, com. în jud. Harghita, în împrejurimile căreia, pe stâncile greu accesibile ale unei înălțimi, au fost descoperite numeroase graffite, considerate ca făcând parte din categoria semnelor protobulgare sau „balcano-dunărene" și datate în sec. 9—10. Unele semne par a fi însă mult mai vechi (neolitice?), iar cele mai târzii datează din epoca modernă.

G. Bakó, în *SCIV*, 13, 1962, 2, 461—465; 19, 1968, 4, 649—653; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, 484—485.

A.L.

Diurpaneus, rege dac, pomenit în *Historia* lui Tacitus, apoi de Paul Orosius (sec. 5 d.Hr.) în *Adversum Paganos* (VII, 10, 4) și mai târziu în *Getica* (77—78) lui Iordanes. Din aceste izvoare rezultă că sub conducerea regelui **D.** dacii au purtat lupte cu romanii în 86—87 d.Hr. În acest război romanii au fost înfrânți, generalul Cornelius Fuscus pierind în toiul luptelor. În aceleași împrejurări romanii au pierdut steagurile *leg. V Alaudae*. S-a considerat multă vreme că **D.** este unul și același rege cu → Duras. Analiza recentă a izvoarelor scrise permite să se aprecieze că **D.** este de fapt numele lui Decebal, pe care acesta îl purta încă în timpul luptelor cu Cornelius Fuscus.

H. Daicoviciu, J. Trynkowski, în *Dacia*, *N.S.*, 14, 1970, 165; H. Daicoviciu, *Dacia*, 101—102; N. Gostar, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, 51.

C.P.

divus, diva (lat.; „divinul", „divina"), titlu oficial acordat după moarte unor împărați romani și unor membri ai familiei imperiale considerați a fi trecut în rândul zeilor, în urma unei hotărâri a Senatului și a consacrării lor prin ritualul specific al apoteozei. Acesta, stabilit la moartea lui Augustus, includea expunerea unei imagini de ceară a defunctului în fața palatului timp de câteva zile, urmată de declararea morții sale, de purtarea imaginii în procesiune în forum și în Câmpul lui Marte, unde avea loc incinerarea ei însoțită de înălțarea simbolică a unui vultur la cer, în momentul aprinderii rugului. Titlul **d.** a fost acordat prima dată lui Caesar (42 î.Hr.), apoi lui Augustus și celorlalți împărați cărora Senatul nu le condamna amintirea (→ *damnatio memoriae*). *Divi* și *divae* erau adorați în cadrul → cultului imperial. Acest titlu făcea parte din titulatura imperială oficială, astfel încât este menționat și în zeci de inscripții onorifice și dedicatorii puse pentru împărați și familiile lor în orașele și satele din Moesia Inferior și din Dacia, constituind uneori un criteriu util pentru datarea acestor monumente. Apoteoza imperială este documentată și prin reprezentări figurate, între care „cameea Orghidan" este remarcabilă prin calitățile ei artistice deosebite.

R. Cagnat, 169—172; E. Strong, *Apotheosis and After Life*, Londra, 1915; D. M. Pippidi, *Studii*, 133—156; 178—205.

A.Ș.

Dobârca, sat în com. Miercurea Sibiului (jud. Sibiu), unde a fost descoperit (1967) un tezaur monetar compus din 29 denari romani republicani din a doua jumătate a sec. 2 și din sec. 1 î.Hr. și opt denari romani imperiali de la Augustus la Nerva.

E. Chirilă, I. A. Aldea, în *ActaMN*, 5, 1968, 429—432; M. Chițescu, *RRCD*, 155—156, nr. 68.

E.N.

Dobolii de Jos, sat în com. Ilieni (jud. Covasna), pe terit. căruia, în albia Oltului, s-a descoperit în anul 1869 o sabie de fier cu două tăișuri, unică în felul ei, ale cărei motivistică, origine, apartenență etnoculturală și cronologie au fost mult discutate în lit. de specialitate. Sabia are o lung. totală de 113,5 cm, mânerul terminându-se în antene, puternic arcuite în sus și spre interior, ornamentate cu câte două capete de păsări răpitoare, cu cioc mare, încovoiat. Garda este compusă din două plăci, fiecare în forma unei perechi de animale (lei?) îngenuncheate, pe coapsele anterioare având reprezentate capete de păsări răpitoare, iar coada terminându-se, de asemenea, în capete de păsări de pradă. Mânerul, prevăzut cu o șănțuire verticală, este ornamentat cu liniuțe orizontale și cerculețe cu punct central. Fața de lung. neobișnuită a lamei, mânerul este foarte scurt (8 cm), ceea ce pledează pentru caracterul ei de armă de paradă. După părerea unor cercetători, sabia de la **D. de J.** constituie

www.mnir.ro

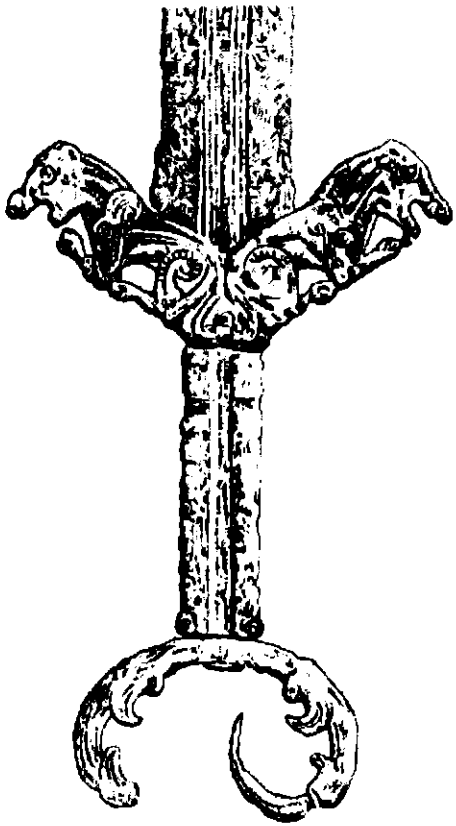

Fig. 21. Mânerul și garda sabiei de la Dobolii de Jos.

un produs al artei traco-getice din jurul anului 400 î.Hr. Mulți specialiști consideră însă această piesă drept un *akinakes* care, prin ornamentația sa, aparține domeniului artei animaliere scitice din sec. 6—5 î.Hr., putând fi legată de enclava scito-iraniană atestată pe terit. Transilvaniei în Hallstattul târziu.

G. Nagy, în *AÉ*, 1886, 234—238; N. Fettich, în *PZ*, 19, 1928, 3—4, 144—152; V. Pârvan, *Getica*, 359—360, 394—395, 683—684, 762—763; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, 30, 97; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, 461—463; V. Vasiliev, *Sciții agatârși*, 84, 86—87, 145.

A.L.

Doboșeni, sat în com. Brăduț (jud. Covasna), pe terit. căruia se semnalează ca provenind din puncte neprecizate: un topor neolitic, ceramică din perioada de trecere la epoca bronzului, din epoca bronzului și din La Tène. La „Coada Malului" se află o așezare neolitică de tip Ariușd-Cucuteni și tot acolo au fost descoperite două cuptoare de redus minereu de fier, de tip plurișarjă (înalte de cca 1 m, cu diam. 0,80—0,90 m, fiecare cu o placă de lut ars cu orificiu pentru tubul de suflat), minereu de fier, zgură, piatră de var, ceramică dacică, databile în sec. 1 î.Hr.

M. Roska, *Rep.*, 270, nr. 183; Z. Székely, în *Materiale*, 3, 1957, 150—152; 5, 1959, 231, 233; 9, 1970, 310; G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, 1, 1964, 39—65; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, 23.

I.G.

Dobrești 1. Com. în jud. Dolj, în apropierea căreia, în malul unui pârâu, a fost descoperit (în 1911) un tezaur monetar geto-dacic (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.). Monedele, în număr de 284 piese de argint, erau depuse într-un vas de lut getic. Acestea sunt emisiuni târzii de tip Filip II și se apropie ca stil de monedele de la → Aninoasa, dar mai stilizate și mai ușoare, având greut. cuprinse între 7,93—9,90 g și diam. de 25—27 mm. **2.** Tip monetar asociat cu Aninoasa (denumit și D.-*Aninoasa*). Monedele de la D. reprezintă faza *b* a tipului, datorită gradului lor avansat de stilizare. Unele piese au rv. aproape complet șters. Pe lângă greut. mai scăzută, ele au și formă scyfată. Monedele de tip D. reprezintă limpede o continuare în timp și în evoluția stilului emisiunilor din faza anterioară denumită Aninoasa. Deprecierea de la o fază la alta se constată și în titlul argintului, mai scăzut decât la cele din etapa precedentă. Greut. oscilează între 8 și 10 g, deci mai scăzute decât cele din faza Aninoasa. Se datează către sfârșitul sec. 2 î.Hr. și sunt răspândite în regiunea actualei Oltenii, unele descoperiri fiind cunoscute și la S de Dunăre. Emisiunile de tip Aninoasa-D. sunt atribuite ipotetic neamului getic al → buridavensilor.

C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 62; A. Metzulescu, în *A. Arh.*, 13—14, 1937—1938, 12; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 284—288.

C.P.

Dobrosloveni v. Romula

Dobrota, sat în com. Gornet-Cricov (jud. Prahova), la hotarul de E al căruia, la N de albia pârâului Sărățica și la 2 km spre V de la obârșia văii → Budurească, în punctul „La Chilii", au fost identificate monumente rupestre de tipul celor răspândite în Munții Buzăului. Excavate la mare înălț. în falii de calcar cu pereți verticali, neabordabili azi decât prin alpinism, monumentele rupestre de la D.-„chilii" (în denumirea localnicilor) nu au putut fi încă datate cert, dar verosimilitatea marii lor vechimi este sprijinită atât de asemănarea cu monumentele rupestre din jud. Buzău (unde vechimea multora coboară până în antic.), cât și de faptul că pe terit. satului sunt atestate așezări de tip → Cireșanu (sec. 4—5 d.Hr., cea mai bogată în punctul „La Țapu"), iar nu deparate, la Budurească, vestigii paleocreștine apar din sec. 4—5 d.Hr. „Chiliile" de la D. arată că aria monumentelor rupestre de tip „microasiatic" nu se limita, la S de Munții Carpați, doar la jud. Buzău, ci era extinsă și în E jud. Prahova.

V.T.

www.mnir.ro

Dobroteşti, com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia sunt semnalate şi cercetate obiective arheologice importante: *A)*. În marginea nordică a satului, în punctul „Valea Morii", lângă „Puţul lui Prichindel", se află un tell gumelniţean, înalt de cca 1 m, în parte distrus. *B)*. În punctul „La Ochian" în marginea nordică a satului D., pârâul Tecuciului a rupt malul şi în stratul de pietriş s-au găsit măsele şi coaste de elefant. În acel punct, stratul de pietriş este suprapus de o depunere loessoidală cu bucăţi mari de calcar peste care s-au aşternut succesiv un strat brun-roşcat de pădure şi un sol negru-cenuşiu cu ceramică cenuşie lucrată la roată. *C)*. La E de sat, pe râul Burdea, în locul numit „La Ţârn" au apărut fragmente ceramice feudale timpurii. *D)*. La cca 2,5 km de sat, drumul D.-Ghimpeţeni taie „Valea adâncă" la „Tabul cel Mare". Pe panta vestică a văii, de la N de drum, se găseşte o aşezare a culturii Tei, iar 200 m spre N de „Tabul cel Mare" aşezarea aparţinând culturii Cernavoda *III*, situată în jurul „Lacului cu cremene" sau „Lacul lui Drăcman". Aşezarea este de lungă durată. În cadrul celor trei niveluri succesive ale stratului de cultură s-au găsit locuinţe incendiate construite la suprafaţa solului, dovezi clare ale cultivării plantelor (râşniţe primitive, piese componente pentru seceri cu zimţi de silex) şi o cantitate apreciabilă de ceramică caracteristică pentru cultura Cernavodă *III*.

P. Roman, în *SCIV*, 17, 1966, 3, 445—465; Al. Păunescu, în *SCIV*, 17, 1966, 3, 465—471; S. Morintz, P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 81.

P.R.

Dochia, sat în com. Girov (jud. Neamţ), în marginea de S a căruia, în punctul „Sărăţica", a fost identificată o cetate de tip hallstattian, fortificată cu val (înalt de 3,50 m şi lat de 15 m pe laturile de V şi N) şi şanţ. Materialul arheologic provenit din interiorul cetăţii permite datarea acesteia în sec. 4—3 î.Hr. (A.F.) În punctul „La perdele" s-a descoperit o necropolă din sec. 3 d.Hr. aparţinând dacilor liberi. Inventarul mormintelor cuprinde ceramică lucrată cu mâna şi la roată, o fibulă de bronz şi mărgele de sticlă. Tot la D. au mai fost semnalate două aşezări neolitice (culturile Criş şi Cucuteni) (I.I.).

C. Mătasă, în *BCMI*, 31, 1938, 127; C. Scorpan, în *AM*, 5, 1967, 331—335; id., în *MemAntiq*, 4—5, 1972—1973, 117—118.

A.F. şi I.I.

Dodeşti, sat în com. Viişoara (jud. Vaslui), pe terit. căruia, pe locurile „Călugăreasca" şi „Şipot", au fost cercetate (în 1967—1975) mai multe aşezări din diferite epoci istorice. Au fost descoperite resturi ceramice: neoilitice aparţinând culturii Criş, precum şi 12 locuinţe, conţinând un bogat şi interesant inventar (ceramică, plastică, unelte) aparţinând unei aşezări de tip Stoicani-Aldeni, la care se adaugă şi o locuinţă, gropi, unelte şi materiale ceramice de la sfârşitul epocii bronzului (Noua) şi din prima epocă a fierului. Importantă este aşezarea de tip Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.) din care au fost dezvelite 13 locuinţe, un cuptor de ars oale, un atelier de prelucrat piepteni de os şi mai multe cuptoare în aer liber şi gropi menajere, precum şi aşezarea datând din sec. 5 d.Hr. din care au fost scoase la iveală 12 locuinţe şi mai multe cuptoare mici. Complexele de locuire din sec. 4 şi 5 conţin un bogat inventar, compus din unelte, obiecte de podoabă şi ceramică. În sectorul „Şipot" au fost descoperite vestigiile unei aşezări din sec. 6—7, din care au fost dezvelite 6 locuinţe, iar în sectorul „Călugăreasca" şi parţial în cel de la „Şipot", urmele unei aşezări din sec. 8—9, din care s-au scos la iveală 19 locuinţe şi mai multe cuptoare şi gropi menajere. Două dintre locuinţe au fost folosite ca ateliere pentru prelucrarea fierului şi a obiectelor de podoabă. Inventarul complexelor este alcătuit din unelte, obiecte de podoabă şi ceramică lucrată cu roata şi cu mâna. S-au descoperit şi importuri din lumea bizantină. Aşezarea din sec. 8—9 este suprapusă de o alta, datând din sec. 10—11, din care s-au descoperit 6 locuinţe. Tot din această vreme datează şi 2 cuptoare meşteşugăreşti. Deosebit de importantă este la D. succesiunea, pe acelaşi loc, atât a locuirilor din sec. 4—5, cât şi a celor din sec. 6—7, 8—9 şi 10—11, pe baza cărora s-a putut dovedi o continuitate de locuire, aproape neîntreruptă, în epoca de definitivare a formării poporului român.

D. Gh. Teodor, *Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în secolele 6—11 e.n. Aşezările de la Dodeşti-Vaslui*, Iaşi, 1984.

D.G.T.

Doina, sat în com. Girov (jud. Neamţ), pe terit. căruia s-au cercetat parţial două necropole, una aparţinând culturii Noua din epoca bronzului, iar alta culturii Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.). În apropiere a fost semnalată şi aşezarea din sec. 4 d.Hr.

A. C. Florescu, în *AM*, 2—3, 1964, 145, fig. 4, 3—5; A. Buzilă, P. Hălăucescu, în *Carpica*, 5, 1972, 99—103.

I.I.

Dokidava (Δοκίδαυα), localit. dacică situată, după coordonatele lui Ptol. (III, 8, 4) în N—V Daciei. Unii autori o plasează undeva la ieşirea de S a pasului Dukla din Carpaţii Slovaciei. V. Pârvan este de părere că numele pare autentic dacic, dar presupune că de fapt s-ar fi pronunţat *Dokideva*. Trecerea lui *a* şi *e* ar fi avut loc în multe toponime daco-romane cu mult înaintea venirii slaviior. Dat fiind faptul că Ptol. plasează D. undeva în ţinutul anarţilor (de neam celtic) s-a presupus că ea trebuie identificată cu una dintre aşezările dacice fortificate de pe terit. de azi al Slovaciei, poate cu cea de la Zemplin. S-a formulat şi părerea că D. ar putea fi identificată cu mare aşezare dacică de tip *dava* de la → Şimleu Silvaniei. Ambele localizări sunt ipotetice.

www.mnir.ro

V. Pârvan, *Getica*, 256; S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1, 1972, 39; I.H. Crișan, *Burebista*[2], 338; A. Vulpe, în *DIVR*, 242.

I.H.C.

Dolhasca, com. în jud. Suceava, unde în punctul „Dealul Viei", situat la N—V de sat, a fost descoperită o bogată locuire paleolitică care a oferit un numeros și interesant material litic atribuit gravetianului oriental. Printre diversele tipuri de unelte se numără și trei piese bifaciale dintre care una întreagă de formă triunghiulară și două fragmentare.

V. Chirica, M. Tanasachi, în *MemAntiq*, 6—8, 1981, 267—278.

A.P.

Dolhești, com. în jud. Iași, pe terit. căreia s-a descoperit întâmplător (1881—1882) un tezaur compus din cca 50—60 de monede bizantine de aur din sec. 10—11, emisiuni de la împărații Vasile II și Constantin VIII. Tot întâmplător a fost descoperit (1920) un alt tezaur, compus din cca 20 de monede de aur bizantine, dintr-o perioadă neprecizată.

C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 63 și 15, 1920, 78; D. G. Teodor, în *SCIV*, 19, 1968, 2, 239; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 400.

D.G.T.

Dolineni, localit. la S—V de Hotin, unde în cursul cercetării unei întinse așezări din perioada „scitică" (sec. 6—5 î.Hr.), a fost descoperit și cercetat parțial un cimitir al culturii Poienești-Lukașevka. În 20 din cele 24 morminte de incinerație dezvelite, oasele calcinate și inventarul erau depuse direct în groapă și doar 4 pot fi considerate drept morminte în urnă. Atât prin ritualul funerar (predominarea netă a mormintelor în groapă), cât și prin inventar (fibule, brățări, pandantive; lipsesc paftalele, iar ceramica este puțină), necropola de la D. prezintă o serie de particularități față de necropolele clasice ale culturii Poienești-Lukașevka, explicabile printr-un anumit decalaj cronologic. Ea începe în faza *II* a acestei culturi (fiind parțial sincronă cu necropola de la → Boroșești) și continuă în faza *III*, după mijlocul sec. 1 î.Hr., fiind de altfel prima necropolă care ilustrează această fază. În același loc au fost dezvelite și resturile incendiate ale unei construcții circulare, cu diam. de cca 20 m, sub forma unei platforme de lut (pământul scos dintr-o groapă centrală), înconjurată de un cerc constituit din 36 de stâlpi de lemn și de o împrejmuire din lespezi de piatră. Prin analogie cu sanctuarele circulare din zonele centrale ale Daciei s-a presupus că și la D. este vorba de un lăcaș de cult dacic. În lipsa unor materiale caracteristice, atât atribuirea etno-culturală și determinarea funcțională, cât și datarea (în primele

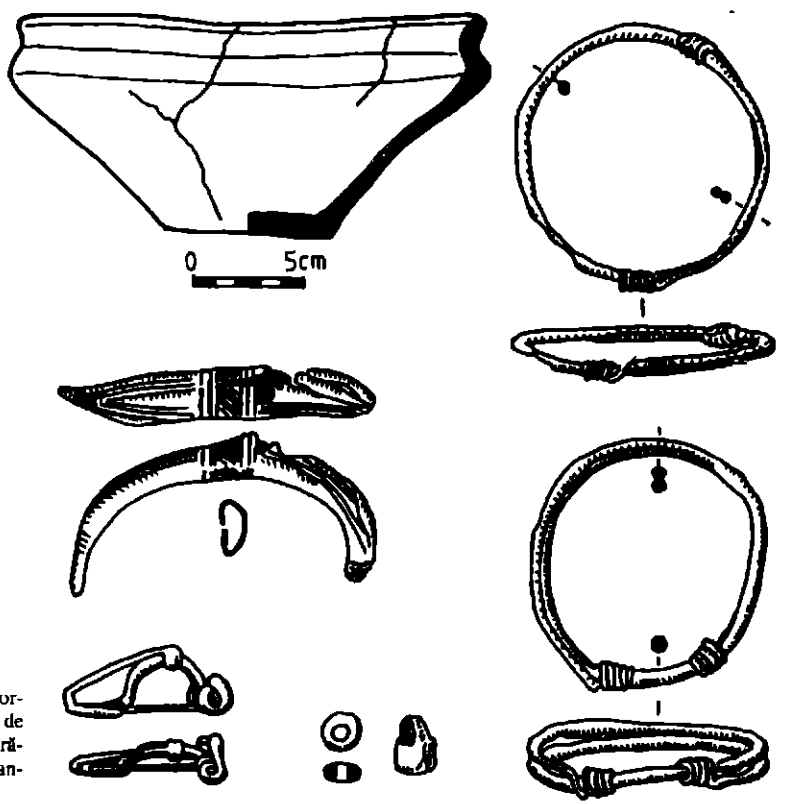

Fig. 22. Inventarul mormântului nr. 2 din necropola de la Dolineni: urnă ceramică, brățări, fibulă, mărgea și pandantiv-căldăruș.

www.mnir.ro

sec. ale erei creştine, după autoarea săpăturilor) prezintă un anumit grad de incertitudine.

G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 27, 1976, 3, 309—317; ead., în *SA*, 3, 1981, 193—207; S. P. Pačikov, în *Arheologija*, Kiev, 47, 1984, 99—101; M. Babeş, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, 202—205.

M.B.

dolium (lat.), vas de mare capacitate (chiup), de obicei din lut ars, dar şi din lemn (un fel de butoi), folosit frecvent în antic. pentru păstrarea cerealelor sau a unor provizii lichide (ulei, vin, apă). **D.** din lut ars, de obicei de formă ovoidală, au apărut prin perfecţionarea meşteşugului ceramicii, înlocuind astfel gropile arse pentru provizii. Au dispărut pe la sfârşitul antic. la noi, fiind din nou înlocuite de gropi, şi au reapărut în evul mediu. În depozitele sau locuinţele din aşezările antc. erau ţinute îngropate în pământ până la umăr şi acoperite cu capace speciale. Se fabricau, la romani, dintr-o pastă mai grosolană, cu mult nisip şi pietriş, de unde şi numele întregii categorii ceramice în care **d.** erau consideraţe de aceştia, împreună cu ţiglele, cărămizile etc. Uneori erau decorate cu impresiuni, incizii, valuri etc. aplicate în pasta moale, înainte de ardere, pe umăr şi mai ales pe buză. Cele mai vechi **d.** la noi sunt cunoscute în oraşele gr. (Histria) încă din sec. 6—5 î.Hr., când au început să fie mai mult folosite. Se întâlnesc apoi în multe dintre aşezările geto-dacilor (unele cu decor imprimat) şi foarte frecvent în eele daco-romane, romane şi romane târzii, în acestea din abundenţă, multe păstrate întregi. Concomitent cu prezenţa romană se foloseau şi în aşezările dacilor liberi şi carpilor şi ulterior şi în alte categorii de aşezări de dincolo de limes, până destul de târziu, în preajma căderii lui. De obicei, un **d.** din aceste medii culturale neromane era de dimensiuni mai mici decât cele contemporane lor din Imp.

A.B.

Domăneşti, sat în com. Moftin (jud. Satu Mare), pe terit. căruia a fost descoperit (1880) într-unul sau mai multe vase de lut, un depozit de 375 obiecte de bronz, constituit din unelte, arme, piese de podoabă şi bucăţi de bronz, aparţinând seriei Uriu-Domăneşti (sfârşitul epocii bronzului, sec. 13—12 î.Hr.). În 1962 s-a găsit un alt depozit de 72 obiecte de bronz din aceeaşi vreme, conţinând unelte, arme şi piese de podoabă.

J. Hampel, *Bronzkor*, 1, pl. 122—124 şi 2, 25; T. Bader, în *SCSatu Mare*, 73—80; id., în *Inv. Arch. R.*, 6, 1971, R. 24; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 57—59 şi pl. 42—46; id., *Die Sicheln*, 101 şi pl. 28—32.

M.D.P.

domesticirea este un proces mai scurt sau mai îndelungat, pe parcursul căruia se instalează relaţii simbiotice om—animal, vieţuitoarele acceptă şi se adaptează condiţiilor impuse, trecând astfel de sub controlul exclusiv al selecţiei naturale sub acela predominant al selecţiei artificiale. După părerile recente ale etologilor autorizaţi, orice specie de pasăre sau mamifer poate fi domesticită. Succesul este cu atât mai rapid cu cât animalul este mai tânăr când intră în contact cu omul şi cu cât grija pe care i-o acordă acesta este mai adecvată cerinţelor fizice şi afective ale animalului. Speciile mai apte pentru **d.** trebuie să posede următoarele caractere fiziologice şi comportamentale: a) să fie rezistente şi adaptabile pentru a supravieţui condiţiilor modificate de hrană, de spaţiu, de mediu în general; b) să fie specii cu o structură socială bazată pe dominanţă ierarhică, pentru a accepta dominanţa omului; c) să se înmulţească în noile condiţii oferite pentru a asigura continuitatea stocului; d) să aibe un comportament îndrăzneţ şi docil totodată; e) să prezinte avantaje economice pentru om. Se presupune că încercări de **d.** s-au produs în mod repetat şi în diverse puncte de pe glob, fără să fi fost totdeauna reuşite şi, mai ales, fără a putea fi recunoscute, căci arheologic nu se surprinde procesul în sine, ci efectele lui. Criteriile folosite — dar nu unanim acceptate — care ar indica **d.** într-o aşezare preistorică ar fi: a) repartiţia grupelor de vârstă diferită faţă de aceea normală într-o populaţie sălbatică; b) raportul între sexe diferit faţă de cel al populaţiei sălbatice; c) apariţia bruscă a unei specii domestice într-o regiune în care nu au trăit strămoşii ei; d) apariţia unor modificări morfologice; e) reprezentări artistice de animale domestice; obiecte legate de **d.** (de exemplu psalii). Pentru aşa-numitele animale „de fermă" din Europa, modificările morfologice reflectate în schelet constau din scăderea taliei şi gracilizarea oaselor membrelor, modificarea formei coarnelor la comute, scurtarea botului — ceea ce influenţează implantarea molarilor etc. Aceste caractere s-au instalat treptat, într-un număr de generaţii încă neprecizat, la început independent de voinţa omului, datorită amplificării variabilităţii caracterelor morfologice generată de stressul în noile condiţii de viaţă (limitarea deplasărilor, schimbarea cantitativă şi calitativă a hranei şi, deci, a modului ei de prehensiune etc.). Omul a intervenit abia mai târziu, selectând trăsăturile ce i s-au părut avantajoase pentru sine. În stadiul actual al cercetărilor, cel mai vechi animal domestic cunoscut este câinele *(Canis familiaris)* — descendent din lup *(Canis lupus)*, găsit la Oberkassel (Germania), într-un mormânt magdalenian datat acum 14 000 ani. Piese scheletice cu o vechime de ± 12 000 ani au fost descoperite în localit. foarte îndepărtate între ele: la Kniegrotte (Thuringia), în peştera de la Palegawra (N—E Irakului), un schelet complet într-un mormânt natufian la Ein Mallaha (Israel). Recunoaşterea stadiului **d.** s-a bazat pe modificări dentare şi pe dimensiuni mai mici în comparaţie cu ale lupului. Strămoşii oii *(Ovis aries)* şi ai caprei *(Capra hircus)* (respectiv *O. ammon* şi *C. aegagrus*) au trăit

www.mnir.ro

numai în Asia Centrală şi de V, unde a avut loc şi d. lor. Era de aşteptat ca reprezentanţii genului *Capra*, mult mai rezistenţi, suportând hrană diversificată, adaptabili deci unor medii variate, să fi fost domesticiţi mai de timpuriu. Deşi încă sub semnul întrebării, este posibil însă ca oaia să fi fost deja domesticită către 9000 î.Hr., aşa cum sugerează procentul mare de resturi de animale juvenile de la Zawi Chemi-Shanidar (Iran), ca şi schimbarea bruscă de economie în comparaţie cu cea din locuirea ceva mai veche din apropiata peşteră de la Shanidar. Cert este că pe la 7500 î.Hr. atât oaia cât şi capra sunt deja răspândite în tot V Asiei, pentru ca pe la 7200 î.Hr. să fi fost aduse şi în Europa, după cum dovedesc descoperirile din Grecia de la Argissa-Magula şi cele cu puţin mai târzii de la Nea Nikomedeia şi Knossos. Oile sălbatice au corpul acoperit cu un pelaj aspru cu fire scurte de lână moale, pe care animalele le pierd primăvara prin năpârlire. Prin selecţie artificială s-a obţinut modificarea pelajului în favoarea firelor de lână încă în milen. 6 î.Hr., fapt observabil pe o statuetă găsită la Tepe Sarab (Iran). Textele babiloniene de pe la 3000 î.Hr. scriu despre oi cu cozi lungi şi grase, cu lână albă şi femele acornute. Bovinele europene *(Bos taurus)*, descendente din bour *(Bos primigenius)*, au intrat sub control uman cu cca un milen. mai târziu decât cornutele mici, aşa cum rezultă din resturile unor staţiuni din Asia de V şi Grecia, datate în jur de 6500 î.Hr. În cele mai timpurii aşezări exemplarele domestice apar cu un schelet sensibil micşorat faţă de al reprezentanţilor sălbatici. Chiar şi în Orientul Mijlociu, unde economia animală s-a bazat iniţial pe ovicaprine, în scurtă vreme punctul de greutate a fost mutat pe bovine, acestea oferind avantajul unei mase mai mari de carne, a forţei de tracţiune etc. Reprezentări artistice din milen. 4 î.Hr. din civilizaţiile Egiptului şi Mesopotamiei fac dovada mulgerii vacilor şi a folosirii produselor lactate. Deşi se admite că prin comportamentul lor porcinele sălbatice *(Sus scrofa)* sunt uşor de domesticit, nu se acceptă un centru de d. pe la 8000 î.Hr. în mezoliticul Crimeei, unde abundă resturile de animale tinere; formele domesticite *(S.s. domestica)* se recunosc abia către 7000 î.Hr. în Anatolia (Çayönü) şi cu câteva sute de ani mai târziu în Thessalia, vreme în care talia lor scăzuse şi extremităţile membrelor se gracilizaseră considerabil. Dovezile certe de d. a pisicii *(Felis catus)* datează abia de prin 1600 î.Hr., din picturile realizate în vremea dinastiei XVIII a Egiptului antc. Se bănuieşte însă că contactele om—pisică sunt mult mai vechi, bazate pe o simbioză şi o independenţă reciprocă totodată. Strămoşii formei domesticite au fost diferiţi în funcţie de specia sălbatică a regiunii analizate. D. calului *(Equus caballus)* le-a pus arheologilor cele mai multe semne de întrebare, fără ca problemele să fie clarificate în mod satisfăcător. Singura formă sălbatică de cal propriu-zis ce mai persistă astăzi (într-o zonă ecologică marginală) este calul mongol *(Eq. przewalskii)*, care nu pare a avea nici o legătură cu forma domesticită. Abundenţa pieselor scheletice de cai în aşezările din paleoliticul superior din Europa pe de o parte, pe de alta frecvenţa repezentării lor în arta vremii respective, i-a incitat pe câţiva arheologi şi naturalişti de la graniţa sec. 18—19 să afirme d. cailor încă din magdalenianul Europei de V. Argumentul principal a fost o mică statuetă de fildeş găsită în peştera St. Michel d'Arudy din Munţii Pirinei care reprezenta un cap de cal având în jurul botului şi al obrajilor linii ce seamănă cu un căpăstru din frânghie. Combătută pe moment, teza a fost mult timp uitată, pentru a fi reluată de curând, în sprijinul ei aducându-se de data aceasta şi argumente morfologice: modificări ale formei incisivilor, care nu se produc decât la caii ţinuţi legaţi şi la care se dezvoltă ticul de a roade pomul sau bârna în jurul cărora este înfăşurat frâul. Şi acum ipoteza este respinsă (pe nedrept, poate) de majoritatea arheozoologilor, care îi opun discontinuitatea de repartiţie a resturilor de cai, în sensul împuţinării până la dispariţie în unele regiuni pe parcursul mezoliticului şi al neoliticului. Pe baza frecvenţei pieselor scheletice, a prezenţei a şase psalii şi a unui craniu depus eventual ritual, se admite d. cailor la cca 3500 î.Hr. în stepele din S Rusiei, de unde s-ar fi răspândit spre E şi S—V în decursul milen. următor. Principala dificultate în recunoaşterea cailor domestici este că la aceştia nu apar particularităţi morfologice pertinente ale scheletului, ci doar o uşoară micşorare a valorilor medii faţă de tarpan *(Eq. gmelini)*, el însuşi destul de prost cunoscut pentru a constitui un termen de comparaţie cert. În cadrul populaţiilor de equide gama de variabilitate a desenului dentar este atât de largă, limitele de variabilitate dimensională ale scheletului membrelor sunt atât de mari, încât piese izolate îşi găsesc uşor locul, putând provoca erori de determinare. Acestor incertitudini li se mai adaugă şi faptul că d. are un revers: sălbăticirea populaţiilor domesticite sau aşa-numitele animale ferale. Mulţi zoologi consideră că însuşi tarpanul ar fi fost feral, după cum s-au dovedit a fi ovinele din Corsica şi Sardinia, cele din insulele Scoţiei *(Soay sheep)*, sau cum se întâmplă în prezent cu foştii cai de fermă din Australia. Despre păsările domestice informaţiile sunt puţine: din lipsă de criterii morfo-dimensionale nu se pot distinge cu precizie formele domestice de raţe şi gâşte. Găina *(Gallus domesticus)* a fost domesticită în E Indiei. Se admite că în Europa Centrală era răspândită în Hallstatt. În E Europei apar însă oase de *Gallus* încă din eneolitic, fără să existe o distincţie faţă de cele ale găinii domestice. Nu este de prisos să subliniem că domestic—sălbatic sunt doar extremele între care se interpun stadii intermediare mult mai complexe, ce nu pot fi încadrate în aceste noţiuni de dichotomie simplificată. Pe terit. României cele mai timpurii identificări de animale domestice sunt oasele de câine din epipaleoliticul din zona Porţilor de Fier şi din

www.mnir.ro

imediata lor apropiere (Icoana, Veterani, Răzvrata și Ostrovu Corbului). Odată cu neoliticul cel mai timpuriu apar și resturile de bovine, ovicaprine și porcine într-o formă deja gracilizată și cu mare amplitudine dimensională, fapt ce sugerează că fuseseră mai de mult domesticite și îngădute presupunerea că au fost introduse din S Peninsulei Balcanice. Cât despre piesele scheletice de cal, ele apar izolat în multe așezări neo-eneolitice, fără să fie clar de la ce formă provin. Înmulțirea lor numerică bruscă în stadiul final al culturii Gumelnița (la Căscioarele) ar fi un indiciu al răspândirii cailor domestici în eneolitic.

J. Clutton-Brock, *Domesticated Animals from Early Times*, Londra, 1981; J. Boessneck, în *Zur frühen Mensch-Tier Symbiose*, München, 1983, 5—23; J. Clutton-Brock, C. Grigson, ed., *Animals in Archaeology. 3. Early Herders and their Flocks*, *BAR*, 202, 1984.

Al. B.

Dominat (<lat. *dominatio*; „stăpânire", „putere absolută"), sistem de guvernare caracteristic Imp. Roman târziu, bazat pe puterea absolută a împăratului, ca stăpân divinizat *(Dominus)*. Potrivit noului sistem politic, influențat de Orient, împăratul, ca reprezentant al divinității supreme, dispunea de toate puterile în stat, pe care le exercita fără vreun control din partea altui organ. Senatul și armata nu mai aveau nici o putere politică în fața unui împărat care întruchipa divinitatea pe pământ. D. a fost instaurat de Dioclețian în primăvara anului 285 d.Hr., pentru a pune capăt crizei interne din sec. 3, instabilității tronului imperial și intervențiilor abuzive ale armatei. Împăratul devenea șeful suprem al armatei, al adm. și tezaurului; el decidea asupra războiului și păcii și reprezenta Imp. în relațiile sale externe. D., monarhie absolută de drept divin, reprezintă începutul unei ere noi în ist. Imp. Roman și totodată încheierea unui proces cu rădăcini adânci în trecut. Nu cu mult timp înainte, împăratul → Aurelian (270—275) încercase să restabilească autoritatea imperială romană, ca o garanție a ordinei și disciplinei. Ajungând împărat, el a fost cel dintâi care și-a arogat calitatea de monarh de drept divin, punând diademă în public și pretinzând ca, în viață fiind, să fie adorat ca *Dominus et Deus* („stăpân și zeu"). În intenția de a crea o temelie morală unității Imp. și demnității imperiale, el a instituit ca rel. de stat cultul monoteist al Soareiui *(Deus Sol Invictus)*, în care erau sincretizate concepțiile solare din toate rel. antc. Întinderea mare a Imp. și necesitatea de a face față atacurilor tot mai amenințătoare ale populațiilor în migrație, pe de o parte, dorința de a asigura permanența, eficacitatea și unitatea puterii imperiale, pe de alta, l-au determinat pe Dioclețian să instituie → *Tetrarhia*, „sistemul conducerii în patru". Prin aceasta unitatea Imp. nu era ruptă; ea rămânea un *patrimonium indivisum*, autoritatea conducătoare nefiind împărțită, ci „înmulțită cu patru". Cei patru împărați formau o singură familie de origine divină *(domus divina)*, al cărei părinte (șef) era Dioclețian, ca descendent și reprezentant pe pământ al lui Iupiter, părintele zeilor, → Maximianus, co-Augustul său, considerat descendent din zeul Hercules (Herculius), fiind în realitate al doilea Augustus. Tetrarhia era completată de doi cezari *(nobilissimi Caesares)*, care erau subordonați Augușților. Imp. nu pierdea nimic prin sistemul Tetrarniei. Ca mandatari ai zeilor, Dioclețian și colegii săi tetrarhi conduceau un stat care, considerat ca aparținând zeilor, n-avea limite și nu permitea fărămițarea autorității, ci cerea centralizare și uniformitate. Dar odată cu împărțirea puterii între Dioclețian și Maximianus începea de fapt împărțirea Imp. Roman în: Imp. de Răsărit și Imp. de Apus. Tetrarhia era concepută ca un sistem continuu de guvernare. Dacă un Augustus se retrăgea, cezarul său îl înlocuia și un nou Caesar era numit în locul lui. Din cauza contradițiilor pe care le conținea și a ambiției fiecărui împărat de a ajunge Augustus, Tetrarhia a durat doar un deceniu (293—306), riscând să se transforme în anarhie. În schimb, mult mai mult vor dăinui reformele militare și administrative întreprinse de Dioclețian, continuate și desăvârșite de → Constantin cel Mare. Pentru a micșora autoritatea guvernatorilor provinciilor, care în cursul anarhiei sec. 3 nu e dată se proclamaseră împărați, Dioclețian a separat atribuțiile civile de cele militare ale acestora. Conducerea treburilor civile din provincii a fost încredințată unui → *praeses*, iar comanda militară unui → *dux*. Armata, al cărei efectiv a fost mult sporit, a fost împărțită în unități fixe, de graniță (*milites ripenses* sau *militanei*) și unități mobile, cu garnizoane în interiorul Imp. *(milites comitatenses)*, trupe de manevră la dispoziția împăratului, care concentra în mâna sa toată puterea civilă și militară a statului. O mare atenție a fost acordată organizării limesului în general. Imensele cheltuieli necesitate de armată, de aparatul administrativ mărit, de tot felul de construcții și de luxul de la curtea imperială, au dus la reforme fiscale și la mărirea impozitelor, care apăsau cel mai mult asupra populației rurale. Pentru a stăvili creșterea prețurilor, a fost emis în anul 301 renumitul edict cu privire la prețuri *(edictum de pretiis rerum venalium)*, care necorespunzând realităților economice, a fost repede abrogat. Economia naturală a căpătat o importanță din ce în ce mai mare. În general, epoca D. s-a caracterizat printr-o regresiune economică, absolutism imperial, întețirea atacurilor populațiilor în migrație și triumful creștinismului. În Occident, D. a dăinuit până la căderea Romei (476), iar în Orient până la începutul sec. 7, când limesul Dunării de Jos s-a prăbușit, în urma atacurilor repetate ale avaro-slavilor.

W. Seston, *Dioclétien et la Tétrarchie*, Paris, 1946; E. Stein, *Histoire*, I și II; R. Rémondon, *Crise*, 116—149; R. Vulpe, în *DID II*, 276—277 și 290—292; E. Doruțiu-Boilă, în *DIVR*, s.v.; I. Barnea, în *ECR*, s.v.

I.B.

www.mnir.ro

dominium (lat.) (gr. κυρεία; δεσποτεία), proprietatea privată ca atribut fundamental al cetățeanului roman. În provincii, pământul fiind considerat → *ager publicus*, nu era posibilă exercitarea absolută a dreptului de proprietate (d. *optimo iure* sau d. *ex iure Quiritium*) asupra fondurilor provinciale decât de către membrii acelor *coloniae liberae et immunes* care au primit → *ius Italicum* și, implicit, calitatea de „sol roman". Majoritatea provincialilor exercitau însă dreptul de → *possesio* sau *usufructus* (Gai., *Inst.*, 2, 7) și plăteau impozitul funciar (v. *impozite*). Peregrinii beneficiau, în principiu, în afară de cei ce dețineau *ius commercii*, de un drept limitat de d., cel de „a avea în folosință un bun" (*in bonis habere*); cf. Varr., *De re rust.*, 2, 10, 4; v. și Gai., *Inst.*, 1, 54; 2, 40 (*divisionem accepit dominium ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere*). În practică însă, guvernatorii romani acordau peregrinilor în materie de proprietate prerogative cvasiquiritare (*ac si civis Romanus esset*).

M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, I, München, 1971, 400—404; V. Al. Georgescu, în *StCl*, 1, 1959, 115—180; *Istoria dreptului românesc*, 1, București, 1980, 104—105.

A.A.

Domitianus (Titus Flavius Domitianus) (n. 24 oct. 51 d.Hr., Roma — m. 18 sept. 96 d.Hr., Roma), împărat roman (Imp. Caesar Domitianus Augustus) (81—96 d.Hr.). Era fiul lui Vespasian (69—79) și frate mai mic al lui Titus (79—81), căruia i-a urmat la tron. La vârsta de 18 ani a fost salutat de soldați cu titlul de Caesar. Ținut departe de sarcinile militare și chiar de viața politică, era privit doar ca un membru al casei imperiale, ca rezervă pentru moștenirea tronului, deoarece Titus (asociat la domnie în anul 71) nu avea copii. La moartea fratelui său a fost proclamat împărat

Fig. 23. Domitianus.

de către gărzile pretoriene (13 sept. 81) cumpărate cu bani, iar Senatul a ratificat această hotărâre. Ca împărat, a dovedit reale calități de conducător, dar și mai mari defecte, care i-au întunecat domnia, defecte îngroșate până la exagerare de istoriografia ostilă de inspirație senatorială. Sistemul său de guvernare reprezintă o cotitură evidentă față de cel practicat de înaintașii săi din dinastia Flaviilor. D. a părăsit revenirea la Principat, încercând să introducă regimul monarhiei absolute, justificată de incapacitatea cronică a Senatului de a participa la conducerea treburilor Rep. A guvernat astfel sprijinit pe consiliul principelui, fără Senat și chiar împotriva acestuia, ceea ce a mărit antagonismul dintre tron și tradiționalul corp legislativ. În tendința spre dictatură s-a sprijinit pe armată, pe care și-a atras-o prin mărirea soldelor. A deținut nu mai puțin de 17 consulate (dintre care 11 în timpul domniei), a primit 22 de salutații imperiale și trei triumfuri, toate menite să satisfacă orgoliul său nemăsurat. La sfârșitul lui 85 a devenit *censor perpetuus* — ceea ce îi acorda practic dreptul de a epura Senatul. Culmea megalomaniei sale a fost pretenția de a fi numit *dominus* (tratând pe toți supușii ca pe niște sclavi, indiferent de categoria socială) *et deus* (pentru prima dată un împărat în viață pretindea a fi numit zeu); în această alterare continuă a caracterului său a fost permanent stimulat de corupția societății romane — de la păturile conducătoare la plebea interesată doar de distribuțiile gratuite de alimente și de jocurile de circ (*panem et circenses*). În domeniul politicii externe, se pot aminti războaiele pe care le-a purtat pentru supunerea Caledoniei (82—83), luptele cu neamul germanic al chattilor (în 84 a luat titlul de *Germanicus*), organizarea limesului germano-retic (cu anexarea terit. dintre Rin și Main), războaiele cu neamurile de la Dunărea de Mijloc și de Jos — quazi și marcomani, sarmați, dar îndeosebi cele cu dacii (87—89). A încheiat în 89 pace cu → Decebal în urma căreia acesta devenea rege aliat al poporului roman (Dion Cass., 62, 6—10). După ce mai multe conspirații au fost descoperite și reprimate, a fost suprimat de un complot al liberților de la palat (18 sept. 96).

*PIR*², III, 147—150, nr. 259; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian* (*Beiträge*, V, 2), Viena, 1932; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, I, București, 1974, 203—244.

C.C.P.

Domitius Antigonus (sec. 3 d.Hr.), general roman, guvernator al Moesiei Inferior (235—236). Atestat de inscripțiile de la Lomec (*CIL*, III, 14 429) și Malâk Preslavec (*AÉp*, 1964, 180).

*PIR*², D 149; A. Stein, *Moesien*, 97; V. Velkov, în *Klio*, 39, 1961, 216; J. Fitz, *Statthalter*, 31; B. Thomasson, *Laterculi*, 29.

A.A.

domus (lat.) (gr. οἶκος) 1. (În antic. clasică și târzie), casă; v. *locuință*. 2. Locul de origine al cuiva. Apare frecvent ca atare și în inscripții gr. și lat. de pretutindeni și de la noi; Sântămăria-Orlea: *domo Viminacio* (= din Viminacium; *IDR*, III/2, 418); la Tomis: *domo Ratiaria* (*ISM*, II, 302). 3. Legat de sensul anterior, semnifica și familia sau neamul, pe toți cei ai casei, d. intrând astfel într-o serie de formulări stereotipe, ca în cazul evocării, în numeroase

www.mnir.ro

documente epigrafice, a familiei imperiale (*in honorem* D. *Divinae* etc.). 4. Edificii funcționând ca sedii ale unor grupări sociale sau de altă natură (triburi, corporații sau bresle, comunități religioase etc.). La Tomis existau mai multe astfel de „case", ca aceea a tribului Hoplotes (*ISM*, II, 123, sec. 2 d.Hr.) sau case ori un fel de cluburi ale unor asociații de armatori (*ISM*, II, 60 și 132, ambele din sec. 2 d.Hr.), precum și un sediu asemănător al negustorilor egipteni din Alexandria (*ISM*, II, 153). Un alt sediu (d.) al marinarilor, de astă dată de pe Dunăre, *nautae universi Danuvii*, se afla în epoca romană la Axiopolis (*CIL*, III, 7485), iar la Arrubium, un fel de casă a militarilor din *ala I Dardanorum*, ridicată de prefectul ei (*ISM*, V, 251, sec. 2 d.Hr.). Toate aceste sedii erau proprietăți ale grupărilor respective și erau ridicate și întreținute prin contribuții benevole ale membrilor asociației, de obicei colective. În epoca Dominatului au continuat să existe astfel de d. Termenul a fost folosit și pentru lăcașuri de cult creștine, ca la Tomis, în sec. 5—6 d.Hr.: d. *Dei*... (*IGLR*, 11). 5. După un obicei mai vechi, transmis inclusiv până în epoca creștină, d., împreună cu epitete corespunzătoare, se folosea și pentru a desemna mormântul cuiva; există și în acest sens câteva exemple în inscripții din Dacia și Dobrogea romană.

A.B.

donativum (lat.) (în Imp. Roman), important premiu în bani oferit de împărat către armată în afara soldei anuale → *stipendium*. D. era acordat la venirea la tron a unui împărat sau în urma unei victorii în luptă. Se mai acorda unor armate sau grupuri de armate de către un guvernator sau general pentru creșterea popularității și ascensiunea la tron. În Imp. târziu a devenit treptat o plată curentă a soldaților, făcând să mai constituie o răsplată.

M.Z.

Donatus, general roman de origine ecvestră, *praefectus* al *leg. V Macedonica pia fidelis* în timpul domniilor lui Valerianus și Gallienus (251—259 d.Hr.). Este prima atestare în Dacia a măsurii de înlocuire a senatorilor la conducerea acestor mari unități. Sub patronajul lui D. este terminată la Potaissa construcția unui templu *(templum inceptum perfecit)*.

CIL, III, 875; H. Macrea, *Viața*, 193, 373.

M.Z.

Donau, glaciațiune din era cuaternară denumită astfel după unele depozite de pietriș, de origine fluvio-glaciară, descoperite în terase ale Dunării mai vechi decât perioada glaciară → Günz. S-a estimat că perioada glaciară D. ar fi avut o extindere apropiată maximului rissian și ar fi cuprins patru stadii glaciare.

M.C.

doric v. **ordine arhitectonice**

Dorobanțu, com. în jud. Călărași, în partea de V a căreia, pe malul de E al lacului Mostiștea, a fost cercetată o așezare din perioada târzie a epocii bronzului, de tip Coslogeni. Săpăturile au precizat mai multe faze de locuire prin tot atâtea niveluri de vetre, în cuprinsul unui strat gros de cca 1 m. În strat s-au găsit numeroase fragmente de vase cu suprafața lustruită sau numai netezită. Vasele ornamentate cu motive realizate prin linii adânc incizate și incrustate cu alb sunt extrem de rare. S-au mai găsit unelte de silex, în special cuțite (lame), oase de animale (predomină cele de bou, oaie, porc) și un obiect destul de rar, un fragment de „sceptru" de piatră șlefuită de un tip întâlnit frecvent în așezări de tip Sabatinovka din N și N—V Mării Negre, ca și în așezările de tip Coslogeni din S—E României. Tot la D. s-au găsit urme ale unei așezări neolitice, respectiv fragmente ceramice de tip Boian, faza *I* (Bolintineanu).

N. Anghelescu, în *SCIV*, 6, 1955, 319; S. Morintz, N. Anghelescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 389; S. Morintz, *Contribuții*, 126.

S.M.

Dorostolon v. **Durostorum**

Doroțcaia (Dorockoe), localit. pe malul stâng al Nistrului, la S de Dubăsari, unde în 1965 s-au descoperit într-un vas de lut peste 290 de monede de argint emise la Histria (156) și Tyras (128), precum și 6 imitații după monedele histriene. Pentru momentul final al importantului tezaur s-a avut în vedere o dată puțin după 340 î.Hr.

IGCH, 722; A.Nudelman, în *Trudy Gosudarstvennyj Istoriko-kraevedčeskij Muzeja*, Chișinău, 2, 1969, 121—128; id., în *NSf*, 4, 1971, 78—82; A. Zaginailo, A. Nudelman, în *MASP*, 7, 1971, 122—137.

G.P.B.

Doryleum, oraș în Phrygia. Locul de origine a lui Aelius Aurelius Atticus, din *coh. V Praetoria*, atestat de diploma de la → Fântânele (7 ian. 223 d.Hr.) (*ISM*, I, 323).

A.S.

Dostat v. **Sacidava**

Dragosloveni, sat în com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în afară de resturi ceramice dacice din sec. 2—1 î.Hr. și din sec. 4 d.Hr., precum și a unei locuințe din sec. 6—7 a fost descoperit întâmplător (în 1963) un depozit de unelte și arme din sec. 10. Depozitul conținea cca 65 de piese: 2 nicovale, 3 ciocane, 7 clești de fierar, 7 brăzdare de plug, 2 cuțite de plug, 5 săpăligi, 2 oticuri de plug, 3 rame de hârleț, 5 seceri, o coasă, un fier pentru curățirea plugului, 6 cercuri de la căldări de lemn, 10 torți întregi sau fragmentare de căldări, 5 topoare de luptă, un vârf de lance, 2 zăbale fragmentare, 2 scărițe de șa și o verigă.

M. Comșa, Gh. Constantinescu, în *SCIV*, 20, 1969, 3, 425—435; V. Bobi, în *Vrancea*, 4, 1981, 107.

D.G.T.

www.mnir.ro

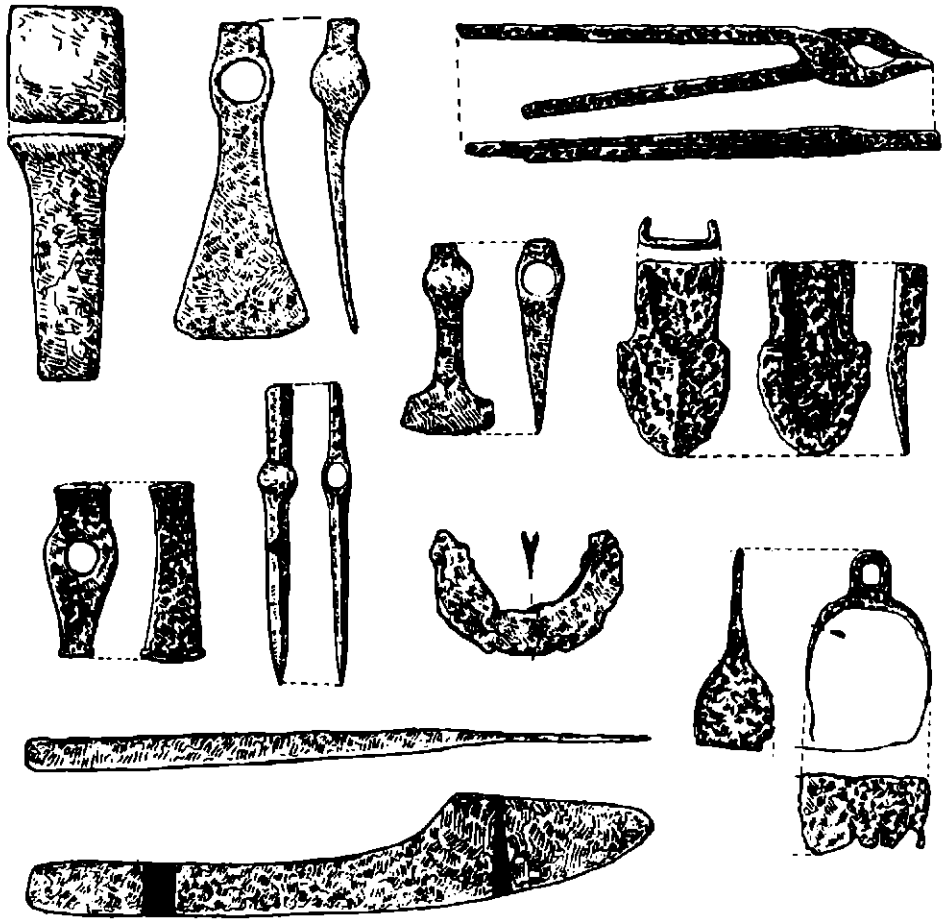

Fig. 24. Piese din depozitul de unelte și arme descoperit la Dragosloveni.

drahmă (<gr. δραχμή), unitate principală în sistemul ponderal și în monetăria gr. antc. D. reprezenta, ca greut., a suta parte dintr-o mină, având o valoare de șase → oboli. Aceste raporturi au variat în funcție de diferitele sisteme ponderale antc., de aceea există d. cu greut. specifice sistemelor: eginetic, attic, babilonian, euboic, cartaginez, corintic, milesian, persic, fenician, focaeic, ptolemaic etc. Multiplii d. erau: dodecadrahma, decadrahma, octodrahma, hexadrahma, pentadrahma, → tetradrahma, tridrahma, → didrahma, iar ca submultiplu se cunoaște doar hemidrahma, pentru rest socotindu-se în raport cu obolul. Didrahma este numită adesea → stater, reprezentând 1/50 dintr-o mină. Ca monedă aproape exclusiv de argint, d. era foarte răspândită în lumea greco-macedoneană. Greut. normală a unei d. attice era de 4,366 g; în epoca elenistică ajunge să cântărească 4,12 g și 4,04 g. Pe terit. României, d. au fost emise de orașul → Callatis, în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. Tot în rândul d. au fost incluse până de curând și emisiunile de argint ale → Histriei, considerate acum însă didrahme. Geto-dacii din regiunea Dunării au emis monede de argint imitând d. lui Alexandru cel Mare și Filip III Arideul. D. emise de orașele illirice → Apollonia și → Dyrrhachium au cunoscut o largă răspândire în Dacia. În timpul Imp. d. a fost considerată egală cu → denarul.

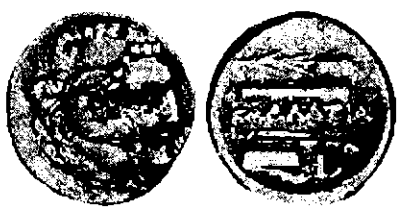

Fig. 25. Drahmă emisă de orașul Callatis.

F. Hultsch, *Metrologie*, 173, 239; E. Babelon, *Traité*, I, 402—411; *RE*, V, 1613—1633.

C.P.

www.mnir.ro

Drajna de Jos, sat în com. Drajna (jud. Prahova), unde pe malul stâng al Teleajenului s-a descoperit (1914—1916) un important depozit din bronzul final (sec. 13 î. Hr.). Numărul total al pieselor de bronz intrate în evidență este de 249, marea majoritate de tipuri transilvane: 4 topoare de luptă (dintre care 2 cu disc și unul cu ceafă prelungită), un „sceptru", fragmente de săbii (dintre care una de tip micenian), 15 vârfuri de lance întregi și fragmentare, 11 celturi, 2 ciocane asemănătoare celturilor cu gaură de înmănușare, 198 securi întregi și zece fragmentare (dintre care 95 sunt cu cârlig, 65 tip *à patte* denumite și de tip Drajna și una cu limbă de mâner).

I. Andrieșescu, în *Dacia*, 2, 1925, 345 și urm.; A.D. Alexandrescu, în *Inv. Arch. R.*, 1966, fasc. 2 (R 15—R 16); M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 78.

S.M.

Drajna de Sus, sat în com. Drajna (jud. Prahova), la S—E de care, pe înălțimea Grădiștea, se află un castru roman, orientat N—S (cercetări arheologice sistematice în 1937—1940 și începând cu 1992). Castrul este de formă rectangulară cu dimensiunile de 200 x 176 m (= 3,52 ha); are colțurile rotunjite, aparent lipsite de turnuri. Cercetările din 1994 au identificat două faze constructive: faza I, de pământ, cu un *agger* alcătuit din straturi succesive de pământ bine bătătorit cu ingrediente de pietriș, cărămidă și chirpici, așezate pe un miez de pământ galben bine bătătorit în amestec cu pietriș; în faza II, pe pantele de N și de S ale aggerului fazei I au fost introduse două ziduri paralele din piatră de râu și de carieră de Ceraşu. Incinta de N, exterioară (Z1), este lată de 1,10 m, blocurile fiind legate cu pământ, cu emplecton din piatră de râu și bolovăniș în amestec cu pământ; incinta de S, interioară (Z2), este lată de 1,00—1,10 m, construită în aceeași tehnică și din același material. Spațiul dintre ziduri, umplut de fostul agger, folosea drept spațiu de patrulare. Aproximativ pe mijlocul laturii de N se găsește o poartă lată de 2,20 m, probabil *porta decumana*. Paralel și la 3 m de incinta interioară (Z2) se află adosate două ziduri groase de 1,10 m, care cotesc în unghi drept spre V și respectiv spre E. Existența lor în preajma porții le conferă rol de turnuri sau spații pentru serviciul de gardă. Legate de incintă au fost identificate ateliere de ceramică și de prelucrare a metalelor. În interior, la 78,50 m S de poarta de N, s-a identificat *principia*, din care se cunosc: o cameră cu absidă, lungă de 6,5 m, și *aerarium*, de formă pătrată, constând dintr-o cameră cu o latură lungă de 1,75 m și adâncă de 1,40 m și cu un pavaj din bolovani de râu. Pe latura de V a fost cercetată parțial clădirea tribunului laticlav, constând dintr-o mare încăpere compartimentată, cu o instalație de încălzire cu *praefurnium* și *hypocaustum*, buzin pavat cu cărămizi și alte patru camere pavate cu cărămizi. Pe suprafața castrului s-a descoperit o cantitate semnificativă de ceramică (dacică și romană) și monede din perioada 88—117 d.Hr. Materialul epigrafic atestă prezența în garnizoană a trei vexilații din *leg. I Italica, V Macedonica, XI Claudia* și din *coh. I Flavia Commagenorum*. Castrul supraveghea drumul spre pasul Tabla Buții și, alături de fortificațiile de la Târgșor, Mălăiești, Rucăr și Pietroasele, făcea parte din sistemul de supraveghere al N Munteniei. Fortificația pare să fi fost evacuată în anul 118, ca urmare a atacurilor daco-roxolane. La cca 50 m S de castru se întinde așezarea civilă *(vicus)*. Așezarea (castrul și așezarea civilă) este ipotetic identificată cu Ramidava (Ptol., *Geogr.*, III, 8, 4).

Gr.C. Tocilescu, în *AEM*, 14, 1980, 14; M. Bazilescu, s.v. în *Marele Dicționar Geografic al României*, III, București, 1900, 226; Al. Bărcăcilă, în *ACMI*, 1943, 106—109; Gh. Ștefan, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, 115—144; *TIR*, L 35, 39; M. Macrea, *Viața*, 40; *IDR*, II, 233—235; cercetări inedite C.V., V.T., și M.Z.

M.Z.

Draxini, sat în com. Bălușeni (jud. Botoșani), pe terit. căruia, în afara unor urme sporadice aparținând paleoliticului superior, epocii eneolitice (Cucuteni *A*)

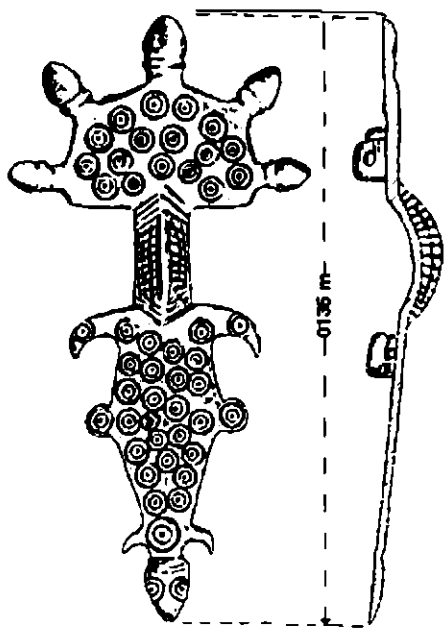

Fig. 26. Draxini. Fibulă digitată din bronz (sec. 6 d.Hr.).

și perioadei finale a epocii bronzului (Noua), au fost descoperite resturile unor așezări din sec. 4 d.Hr. și din sec. 5—7, din ultima provenind o fibulă digitată din bronz, bogat ornamentată.

S. Rață, în *SCIV*, 16, 1965, 2, 379—381.

D.G.T.

Drăgănești, com. în jud. Galați, în marginea de N a căreia a fost descoperită o așezare de tip Aldeni *II*, întărită cu șant de apărare. A fost delimitat un singur

www.mnir.ro

strat de cultură. Materialul colectat indică faptul că locuitorii se ocupau cu cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice (bovine, porci, ovicaprine), vânătoare (cerb, căprioară, cal) și cules (scoici). S-au găsit puține unelte de silex (lame, răzuitoare), câteva topoare plate, trapezoidale, de piatră șlefuită și câteva figurine feminine, fragmentare. Ceramica este reprezentată prin vase de uz comun (borcane, cu corp bombat, cu decor de brâuri în relief alveolate, proeminențe), capace cu decor excizat, în formă de benzi, cu intervale incrustate cu materie albă, vase din pastă fină, pahare, castroane și mai rar cățușe. Ornamentele au fost alcătuite din linii incizate, uneori tangente la cerc.

E. Comșa, în *SCIV*, 16, 1963, 1, 7—26.

E.C.

Drăgănești-Olt, com. în jud. Olt pe terit. căreia se află un tell neolitic aparținând fazei târzii a culturii Sălcuța, iar lângă sediul consiliului comunal și complexul meșteșugăresc o așezare getică La Tène. Vestigii geto-dace din sec. 2—3 d.Hr. (de tip Militari-Chilia) au fost identificate în curtea fostei I.A.S. și în punctul „Coandă". La Fabrica de cărămidă s-au descoperit două morminte de înhumație din sec. 4 d.Hr.

G.B.

Drăgești 1. Com. în jud. Bihor, în vatra căreia a fost descoperit (1977) un tezaur dacic de argint, compus din podoabe și monede (datat în prima jumătate a sec. I î.Hr., cel mai probabil către mijlocul acestuia). A fost îngropat într-o cană de lut bitronconică, lucrată de mână, și conținea următoarele piese, aflate azi în Muz. Țării Crișurilor din Oradea: două fibule de schemă La Tène mijlocie, cu „nodozități", diferite ca detalii de formă și ornamentică; o brățară deschisă, confecționată din bară torsionată dublă, cu ochiuri ovale aplatizate la capete; o brățară deschisă, în stare fragmentară, lucrată dintr-o placă subțire, mai lată la mijloc și cu capetele îngroșate, terminate cu butoni hemisferici; două lanțuri fragmentare, alcătuite din zale de sârmă subțire, alungite, în formă de 8 (lung. actuală 42, respectiv 52 cm); 136 monede, dintre care 118 drahme de Apollonia, 6 imitații ale acelorași drahme, 9 drahme de Dyrrhachium și trei denari romani republicani emiși între anii 124 și 85 î.Hr. (M.B.) **2.** Sat, com. Todirești (jud. Vaslui), pe terit. căruia, în punctul „Silițe", prin ample săpături arheologice au fost scoase la iveală resturile unor locuințe (cenușare) de la sfârșitul epocii bronzului (Noua), precum și din sec. 3—2 î.Hr. (ceramică dacică, bastarnică și gr.). De asemenea, a fost cercetată o întinsă așezare din sec. 2—3 d.Hr., din care s-au dezvelit 25 de locuințe (de suprafață și bordeie), mai multe gropi menajere și câteva mici cuptoare. Inventarul este compus din: unelte agricole și meșteșugărești, obiecte de podoabă și ceramică lucrată la roată și cu mâna. Un loc important îl ocupă importurile romane. Pe același loc au fost descoperite și urmele unei așezări din sec. 5—6 d.Hr. din care s-au dezvelit 5 locuințe cu inventar ceramic și unelte, precum și câteva complexe sporadice din sec. 10—12 (D.G.T.).

N. Chidioșan, Al. Sășianu, N. Beladan, în *Crisia*, 8, 1978, 27—50; D.G. Teodor, G. Coman, R. Alaiba, în *Materiale*, Oradea, 1979, 285—288 și Tulcea, 1980, 462—467.

M.B. și D.G.T.

Drăghiceni, com. în jud. Olt, unde în 1970 s-a descoperit un tezaur monetar format din 460 denari. Cu excepția câtorva exemplare de la M. Antonius, monedele se eșalonează de la Nero la Commodus.

Șt. Chițu, în *RevMuz*, 1970, 4, 375 și 1971, 3, 261.

G.P.B.

Drăgușeni 1. Com. în jud. Botoșani în apropierea căreia, pe locul numit „Ostrov", inițial înconjurat de apa Podrigăi care aici se bifurca, a fost descoperită o stațiune cucuteniană. Toate locuințele cercetate până

Fig. 27. Drăgușeni, jud. Botoșani. Suport de tipul horă aparținând culturii Cucuteni *A*.

în prezent sunt de suprafață, unele dintre ele având amenajate, total sau parțial, podine solide de lut așternut peste bârne grose. În câteva locuințe s-au descoperit gropi de ofrandă cu vase și diverse alte resturi depuse înainte de construirea locuințelor, gropi legate sigur de un cult chthonian bine documentat la populațiile neo-eneolitice. Numărul gropilor și alveolărilor descoperite este destul de ridicat și ele au fost făcute inițial pentru scoaterea lutului necesar

www.mnir.ro

Fig. 28. Drăguşeni, jud. Botoşani. Statuetă, cultura Cucuteni *A*.

construirii locuinţelor şi folosite mai apoi ca gropi menajere. Aşezarea aparţine unui aspect regional al culturii Cucuteni şi a fost încadrată în etapa Cucuteni *A4*. Există însă numeroase elemente care dovedesc că faza Cucuteni *A—B* a luat naştere în aceste zone din imediata apropiere a Prutului (de o parte şi de alta a râului). În staţiune s-au întreprins cercetări ecologice complexe, încercându-se reconstituirea anumitor aspecte din viaţa materială a unei comunităţi de la mijlocul milen. 4 î.Hr. Prin C_{14} staţiunea a fost datată la 3405 ± 100 î.Hr. Pe una din laturile „Ostrovului" au fost descoperite şi câteva morminte sarmatice. La mai puţin de 2 km în amonte, pe colinele din dreapta apei Podrigăi, la locul numit „În Deal la Lutărie" există un alt obiectiv arheologic, contemporan cu cel din „Ostrov". Aici, după părerea noastră, locuitorii îşi aveau probabil „atelierele" pentru confecţionarea ceramicii, în acest punct descoperindu-se numai gropi şi resturi de cuptoare, fără nici o locuinţă. Am menţiona ca descoperiri mai deosebite un suport—horă puternic stilizată, una dintre cele mai frumoase statuete antropomorfe din aria culturii Cucuteni, varietatea de forme şi motive decorative ale ceramicii, prezenţa ceramicii de tip Cucuteni *C*, precum şi un topor de aramă cu braţe în cruce (S.M.-B). **2.** Com. în jud. Suceava, în apropierea căreia, spre V, pe botul de deal „Cetăţuia" zis şi „Dealul lui Simon Rusu", a fost descoperită o aşezare din faza Cucuteni *B2*. Inventarul conţine ceramică pictată, fragmente de tip *C* cu decor în striuri şi în şnur şi statuete antropomorfe de lut ars, dintre care un unicat reprezentând un bărbat cu capul redat realist, cu nasul coroiat şi cu mâna dreaptă îndoită din cot şi sprijinită pe bărbie (mâna stângă fiind ruptă); partea inferioară a corpului este oarecum cilindrică. Uneltele de silex, piatră şlefuită şi os sunt tipice culturii Cucuteni (Vl. D.).

Vl. Dumitrescu, în *ZfA*, 7, 1973, 177—196; id., în *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, 33—47; id., în *Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, 1976, 167—176; A. Crîşmaru, *Drăguşeni. Contribuţii la o monografie arheologică*, Bacău, 1977; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, M. Cârciumaru, A. Muraru, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, 41—46; Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 3—4, 1927—1934, 115—149.

S.M.-B. şi Vl. D.

Drănic, com. în jud. Dolj, unde în 1967, la locul numit „Recea", s-a descoperit într-un vas de lut un tezaur monetar din care s-au recuperat 9 *siliquae* de la Constantin II (2), Gratian (1) şi Valens (6). Tezaurul, cu ultima monedă din 375—378 d.Hr., este de pus în legătură cu frământările cauzate sub presiunea invaziei hunice din 376, atunci şi în anii imediat următori.

G. Popilian, în *SCN*, 6, 1975, 229—231.

G.P.B.

Drecon (Drica), denumire de origine dacică a unu râu din V Daciei (Banat) menţionat în epoca târzie (Prisc. Panit., 131— De Boor — Δρήκων; 150 — Δρέγκων; Iord., *Get.*, 178 — *Drica*; Geogr. Rav., 4,14 — *Drica*). Acest râu, citat de Priscus între cele navigabile (ναυσιπόροις ... ποταμοῖς) poate fi identificat ipotetic cu râul Bega.

I. I. Russu, în *Cerc. Lg.*, 2, 1957, 256—258.

A.A.

Drencova, sat în com. Berzasca (jud. Caraş-Severin), pe terit. căruia s-a descoperit un depozit de obiecte de bronz din Hallstattul târziu (sec. 6 î.Hr.), constituit dintr-o garnitură decorată de teacă, 2 verigi duble cu câte patru protuberanţe, o brăţară şi fragmente din mai multe *saltaleoni* (M.P.D.). Tot aici a fost descoperit (în 1882) un tezaur de cca 220 stateri de aur într-un vas de lut. Lipsind detaliile, orice datare începând din ultimul sfert al sec. 4 î.Hr. şi până târziu în sec. 2 î.Hr. este posibilă (G.P.B.).

E. Iaroslavschi, în *Banatica*, 2, 1973, 79—84; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 165; *IGCH*, 400; B. Mitrea, în *ED*, 10, 1945, 47.

M.P.D. şi G.P.B.

dreptul, ca totalitate a normelor de conduită ale unei comunităţi aflate pe o anumită treaptă de dezvoltare socială, susceptibile să fie aduse la îndeplinire prin forţa de constrângere a instituţiilor comunităţii respective, constituie în orice epocă expresia juridică a relaţiilor sociale dominante. Studiul d. demonstrează relaţiile dintre normele juridice ca expresie suprastructurală şi legile obiective ale dezvoltării social-economice. Periodizarea ist. d. se întemeiază pe succesiunea modurilor de producţie.

www.mnir.ro

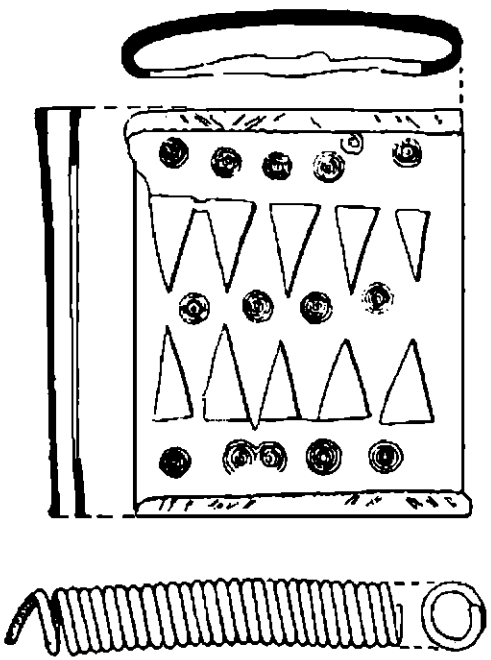

Fig. 29. Garnitură de teacă și *saltaleoni* din bronz de la Drencova.

democrația fiind instaurată în condiții destul de obscure încă de timpuriu (cf. Arist., *Pol.*, 1305 b1). Baza economică a raporturilor juridice din aceste colonii o constituia proprietatea privată asupra unui lot de pământ (*kleros*) în *chora* cetății (v. și *agricultura gr.* și *teritoriul agrar*), elementul principal prin care se definea condiția de cetățean. Corpul cetățenesc (*demos, politai*) era singurul care se bucura de drepturi depline în fața legilor (ἰσονομία) și își putea exercita activitatea politică în principalele organe de conducere: Sfatul (βουλή) și Adunarea (δῆμος ἐκκλησία); cetățenii aveau, în principiu, aceleași posibilități de acces la demnități (ἰσοτιμία) și drept egal de cuvânt (ἰσηγορία). Străinii (μέτοικοι), femeile (cu unele excepții), sclavii și dependenții „barbari" erau excluși de la aceste drepturi. În general, „constituțiile" erau asemănătoare cu cele ale metropolei care le întemeiase. Aceasta din urmă își rezerva dreptul de a acorda cetățenilor din colonii ἰσοπολιτεία (egalitatea în drepturi cu cetățenii din metropolă); unul dintre cele mai cunoscute cazuri este relatat de decretul *ISM*, I, 62, „destinat să reînnoade tradiționalele legături dintre Histria și metropola sa" (Milet; cf. D.M. Pippidi, *loc. cit.*). **D.** *roman*, cel mai avansat d. al antic. și fundamentul d. modern, este mult mai bogat ilustrat de izvoare pe terit. României. Stăpânirea romană în Dacia și Dobrogea a coincis în linii generale cu perioada d. roman clasic (sec. I î.Hr.—4 d.Hr., care a urmat vechiului d. *(ius Quiritium;* sec. 8—1 î.Hr.). D. roman clasic se caracterizează prin renunțarea treptată la formele rigide (v. vechiul principiu al d. din perioada anterioară: *forma dat esse rei*) în favoarea „bunei credințe" *(bona fides)* și a „echității" *(aequitas)*, prin înlocuirea izvoarelor tradiționale ale d. („obiceiul" — *consuetudo* și legea — *lex*) prin → edicte ale magistraților, interpretările juriștilor doctrinari *(iurisprudentia), senatusconsulta* (→ *decreta senatus*), *constitutiones* (→ *decreta principis*) etc. *a) Capacitatea juridică (caput)* de d. a persoanelor *(personae)* îi privea numai pe cei de condiție liberă *(status libertatis)*, înzestrați cu cetățenia romană *(status civitatis)* și șefi de familie *(status familiae)*. Prima dintre cele trei condiții nu era îndeplinită de sclavi (v. *sclavie*). Sclavii, priviți din punct de vedere juridic ca *res* (lucruri), puteau constitui proprietatea atât a cetățenilor, cât și a peregrinilor; în unele cazuri, ce e drept, mult mai rare, există atestați și sclavi posedând alți sclavi. Sclavia ca instituție ținea, în viziunea juriștilor romani, de → *ius gentium* (Florent., *Dig.*, 1, 5, 4, 1: *servitus est constitutio iuris gentium*). Pentru sclavii aflați în posesia cetățenilor, d. roman prevedea posibilitatea eliberării (→ *manumissio*); sclavii astfel eliberați puteau deveni → *liberti* și mai păstrau unele obligații față de stăpân, devenit → *patronus*. *Manumissiones* se vor fi practicat pe scară largă în Dacia, atâta vreme cât în inscripții întâlnim un număr apreciabil de *liberti* (v. *sclavie*). Ca tipuri de

Astfel, pe terit. României a fost dominant milen. de-a rândul d. *ginților și al triburilor*; în epoca de destrămare a comunității primitive au apărut normele juridice caracteristice → *democrației militare*. Aceste etape au fost parcurse pretutindeni de societățile primitive, astfel că dezvoltarea d. pe terit. țării noastre în această perioadă nu prezintă particularități, iar reconstituirea evoluției juridice se întemeiază mai mult pe comparatismul etnologic, un rol de seamă revenind aici antropologiei structurale, decât pe izvoarele arheologice, destul de inutilizabile pentru asemenea chestiuni. **D.** *în perioada statului dac* se întemeia pe proprietatea obștească asupra pământului exercitată de comunități sătești (Hor., *Carm.*, 3, 24, 9—16, comentat de A. Bodor, H. Daicoviciu, I.H. Crișan). Pe aceste realități se grefa suprastructura regală și sacerdotală. Fiind vorba de o societate stratificată, eșalonată pe ordine și statute, capacitatea juridică a persoanelor era variabilă în funcție de poziția pe scara socială. Câteva sporadice informații antc. oferă unele date despre d. penal (Hor., *Carm.*, 3, 24, 17—24, despre pedeapsa cu moartea pentru soțiile adultere; Ov., *Trist.*, 5, 7, 47—48; 5, 10, 43—44, despre „duelul judiciar"; cf. S. Lambrino, *Ovidiana*, Paris, 1958, 379—390) sau despre procedura de judecată, în cadrul căreia instanța supremă era, ca la multe alte popoare antc. aflate pe o treaptă similară de dezvoltare, regele (cf. Iord., *Get.*, 73 despre Comosicus: *et in summa iustitia populos iudicabat*). *Cetățile gr.* din Dobrogea, Histria, Tomis și Callatis, au cunoscut o organizare politico-administrativă și juridică tipică metropolelor,

www.mnir.ro

manumissio sunt atestate în Dacia atât *m. testamento* (de exemplu, *IDR*, III/2, 388: altar funerar ridicat de „liberții și moștenitorii" unui *decurio coloniae* la Ulpia Traiana Sarmizegetusa) cât și tipurile frecvente de *m. inter vivos* (numeroasele inscripții ridicate de liberți *pro salute*, „întru sănătatea" patronului; aici nu se poate stabili, evident, tipul exact de *manumissio: inter amicos, per epistulam* etc.). Alături de sclavi trebuie să fi existat atât în Dacia, cât și în Dobrogea romană → *coloni*, instituție asupra căreia nu dispunem până astăzi de suficiente izvoare concludente. A doua condiție a capacității juridice *(status civitatis)* nu era îndeplinită decât de cetățenii veniți prin → colonizare. Cu toate acestea, cei mai mulți dintre ei se deosebeau de cetățenii romani din Italia, neavând, în afară de cazurile în care beneficiau de → *ius Italicum*, dreptul deplin de proprietate (→ *dominium ex iure Quiritium*; v. *infra*). Drepturile fundamentale ale oricărui cetățean roman *(civis Romanus)* erau: → *ius conubii*, → *ius commercii* etc. în domeniul privat, *ius suffragii, ius honorum* etc. în domeniul public. O masă importantă de locuitori o constituiau → peregrinii (cuprinzând și categoria inferioară a *dediticiilor*). Pentru reglementarea raporturilor dintre *cives Romani* și peregrini, mai ales în sfera negoțului, unde aceștia din urmă erau foarte activi, se recurge la → *ius gentium*. Documente deosebit de importante pentru modul în care era aplicat *ius gentium* în Dacia pot fi considerate contractele conținute de tăblițele cerate de la Roșia Montană *(Alburnus Maior)*. Peregrinii puteau fi membri ai unor *civitates peregrinae* sau ai unor *gentes*. Ei puteau deveni cetățeni romani fie datorită unor merite deosebite, fie în urma prestării serviciului militar în trupele auxiliare. Un alt motiv par să-l constituie uneori interesele fiscale (v. *Constitutio Antoniniana*). → *Civitates peregrinae* pe terit. României în antic. au fost → Histria, → Tomis, → Callatis, fostele colonii gr. ajunse sub stăpânire romană în provincia Moesia (ulterior Moesia Inferior). A treia dimensiune a capacității juridice, *status familiae*, prezintă în provinciile romane de pe terit. țării noastre aceleași caracteristici de ansamblu ca în restul Imp. De *ius conubii* nu beneficiau decât cetățeni romani și numai în mod excepțional peregrinii. Pentru ca o căsătorie să fie recunoscută din punct de vedere al d. roman, ambii soți trebuiau să beneficieze de *ius conubii*, altfel uniunea nu putea fi admisă decât cel mult *secundum leges moresque peregrinorum* (Gai., *Inst.*, 1, 92; „conform datinilor și obiceiurilor peregrinilor") sau numai după → *ius gentium*. *Ius conubii* a constituit permanent pentru cei ce nu-l posedau un ideal, iar pentru autoritatea imperială un stimulent. O serie de dovezi concludente oferă în această privință diplomele militare descoperite pe terit. Daciei, unde, alături de alte clauze legate de lăsarea la vatră și de acordarea dreptului de cetățenie combatanților din trupele auxiliare (v. *auxilia*), se pomenește și recunoașterea conubiului în cazurile „căsătoriilor" *de facto* încheiate în timpul serviciului militar *(conubium cum uxoribus quas tunc habuissent)* (v. *IDR*, I, Dipl., II, III, VII, IX—XI, XIII etc.). Nerecunoscute de d. roman erau, desigur, uniunile sclavilor *(contubernium)*, deși inscripțiile dovedesc că, în practică, uniunea era privită de cei implicați ca o căsătorie (termenul de *co(n)iux*, „soț, soață"). *b) Proprietatea* în Dacia și în Moesia Inferior prezenta, ca și în celelalte provincii, particularitatea că nu se putea exercita decât în anumite cazuri excepționale *optimo iure*. În principiu, dreptul de proprietate deplină (→ *dominium ex iure Quiritium*) nu puteau avea decât cetățenii romani din Italia, iar în provincii numai membrii acelor comunități dăruite cu → *ius Italicum* (după Ulp., *Dig.*, 50, 15, 1, 8, se pare că au existat și în Dacia asemenea cazuri). Marea majoritate a cetățenilor nu aveau decât dreptul de → *possessio vel usufructus* (Gai., *Inst.*, 2, 7, 2), proprietarul „eminent" fiind în cazul Daciei și al Moesiei Inferior, ca provincii imperiale, principele (împăratul). Proprietățile funciare erau supuse, prin urmare, unui → *vectigal* (→ *tributum soli*). Deși peregrinii nu aveau, în principiu, drept de *dominium*, decât dacă beneficiau de → *ius commercii*, dezvoltarea economică și rolul activ jucat de peregrini în unele activități financiare, vamale, de adm. minieră (un exemplu concludent sunt peregrinii implicați în exploatările aurifere din Munții Apuseni) au impus recunoașterea unui fel de *dominium* conform mult mai elasticului *ius gentium* și au deschis în mod treptat calea către ficțiunea de care uzau pretorii peregrini și guvernatorii atunci când îi considerau pe peregrini „cetățeni romani" *(ac si civis Romanus esset). c) Obligațiile juridice* constituie, fără îndoială, domeniul cel mai bine acoperit de izvoarele epigrafice din Dacia. Este vorba de tăblițele cerate de la Roșia Montană (*Alburnus Maior*), care conțin mai multe tipuri de → *contracte*. Un prim tip sunt contractele de vânzare-cumpărare *(emptio-venditio)*, la care, printre părțile contractante, există și peregrini, care caută, în mod semnificativ, să imite formal procedeele romane (folosirea actului de *mancipatio*, cu toate că această metodă de transfer era rezervată exclusiv cetățenilor romani). Mai există contracte de locațiune (mai precis, *locatio operarum*, închirierea de forță de muncă), un interesant contract de *societas* de cămătari *(societas danistaria*; v. *socii*), contracte de depozit, de împrumut *(cautiones crediti)* (C. Șt. Tomulescu, în *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, 18, 1971, 691—697; E. Pólay, *A Dáciai viaszostáblák szerződései*, Budapesta, 1972). *d)* **D. penal** și *procesual* se exercita după normele formulare întâlnite în întreg Imp. Justiția era aplicată de judecători, după ce guvernatorul apucase să dea formula, sau chiar de guvernatorul însuși (procedura *extra ordinem*). Ca în multe alte cazuri, și în sfera d. penal se aplica în litigiile dintre un cetățean și un peregrin ficțiunea *ac si civis Romanus esset*. **D. roman din perioada târzie** (sec. 4—7 d.Hr.), în cadrul căruia, ca expresie a

www.mnir.ro

cârmuirii autocratice care caracteriza → *Dominatul*, principalele izvoare de d. sunt constituțiile („legile edictale", *leges edictales*), iar decretele înlocuite cu „rezoluții" *(adnotationes)*, a fost aplicat pe terit. Dobrogei (Scythia Minor). *În perioada de tranziție spre feudalism* se cristalizează la populația daco-romană, apoi românească, un sistem de d. strâns legat de noile realități social-economice, dominate de organizarea sub formă de → obști teritoriale. Baza economică a d. din această nouă etapă o constituia proprietatea devălmașă asupra fondului funciar, aceasta coexistând cu proprietatea personală asupra gospodăriei și a unui lot de pământ aferent. În aceeași epocă apar elemente de d. penal și de procedură procesuală care vor dăinui veacuri de-a rândul în d. feudal românesc. Pentru continuitatea d. roman, manifestă mai ales în sfera instituțiilor publice, mai puțin în d. roman privat, depun mărturie nu numai argumentele extrase din realitățile juridice ale epocii, dar și principalele cuvinte din fondul lexical juridic, a căror origine lat. este în afară de orice îndoială (*iudex* > *jude, județ, judecie, judecată, judecător; dominus* > *domn* etc.). Un rol deosebit în cadrul suprastructurii juridice a epocii l-a jucat „obiceiul pământului". În epoca destrămării sistemului de reglementare de obște și de cristalizare a formațiunilor statale românești, normele tradiționale ale d. *de obște* constituie o treaptă de tranziție spre d. *feudal* („legea țării") sau, în cazul terit. românești ajunse sub dominație străină, sunt receptate ca *ius Valachicum (ius Valachorum)* și aplicate comunităților românești, ca dovadă a puternicelor tendințe de autonomie ale acestora. Tot în aceeași perioadă începe să fie receptat, în contextul mai amplu al influențelor sud-dunărene, d. *bizantin*.

Istoria dreptului românesc, I, București, 1980, 31—155.

A.A.

Dridu 1. Com. în jud. Ialomița, pe terit. căreia s-a cercetat o așezare din sec. 10—11 situată pe terasa malului stâng al lacului Comana. Prin săpăturile făcute în anii 1956—1963 s-au descoperit 31 de semibordeie, cuptoare de gospodărie, vetre în afara locuințelor, gropi de provizii lutuite. Locuințele sunt grupate câte două sau trei, având ca instalații de foc vetre în groapă sau pietrare. Ceramica este lucrată în tehnica roții încete, forma principală fiind oale fără toarte, caracteristică mediului rural al sec. 8—11. O categorie mai restrânsă, dar nelipsită din toate locuințele, este ceramica cenușie cu decor lustruit, având ca formă vase mari cu două toarte, folosite pentru apă sau alte provizii. Așezarea aparține unei populații sedentare de agricultori, crescători de vite și meșteșugari. S-au folosit în continuare unelte de tip roman, ca râșnița de piatră, uneltele de fier agricole și meșteșugărești, ca și formele și decorul ceramic. Alte unelte caracteristice sunt împungătoarele de os și pietrele de ascuțit (cute). Dintre podoabe, cerceii cu pandantive de granulații și pandantivele de metal cu cruci sunt proprii acestei perioade. Numele așezării s-a extins asupra culturii românești din perioada prestatală a sec. 8—11. 2. Cultură a populației românești din perioada prestatală a sec. 8—11, denumită după așezarea eponimă, de pe malul lacului Comana (jud. Ialomița). S-a constituit la începutul sec. 8 și s-a dezvoltat până la sfârșitul sec. 11, în tot spațiul romanității răsăritene, intra-carpatic, al Dunării, Mării Negre și al Balcanilor, în mediu rural și urban, cu forme complexe. Cultura D. acoperă așezările rurale ale populației românești din sec. 8—11 de pe terit. României. Istoric, corespunde stadiului românesc de dezvoltare a populației autohtone, menționată pentru prima dată cu numele de *valahi* în textele literare (la Moise din Chorene, Kedren, Skylitzes, Kekaumenos etc.). În lit. de specialitate se mai folosește și denumirea de cultură veche românească. Sfârșitul culturii Ipotești-Cândești și trecerea la cultura D. a însemnat dispariția elementelor slave din cultura materială și afirmarea celor romanice ca elemente dominante și în proces de dezvoltare. Această schimbare în cultura materială corespunde procesului de asimilare treptată a elementelor etnice și lingvistice slave în mediul local și afirmarea pe plan istoric a românilor ca popor neo-latin. Se constituie astfel o cultură și civilizație românească, unitară ca origine și conținut, dezvoltată din elementele paleo-romanice ale civilizației și culturii sec. 4—7, Brateiu-Ipotești-Cândești, strâns înrudită cu celelalte grupe de cultură și civilizație romanică ale Europei mediteraneene. Tot acum dispar elementele materiale de caracter dacic, prezente în sec. 6—7, fapt care ar putea semnala și dispariția la această dată a unor manifestări de bilingvism dacic-latin. Cultura D. s-a dezvoltat unitar în terit. romanității orientale, acoperind intens spațiul țării noastre, al regiunilor de deal, dar mai ales de câmpie. Prezintă două principale aspecte, determinate de mediul social-politic, economic și cultural: 1) rural, începând din sec. 8; și 2) urban, începând de la sfârșitul sec. 10 pentru regiunile noastre. Populația trăia în sate și cătune, deseori aglomerate pe văi de ape. Locuia în bordeie, având vetre deschise sau în groapă, unele pavate și cu gardină de pietre; pietrare din bolovani de râu și cuptoare. Locuința de suprafață apare foarte rar, în nivelurile târzii ale așezărilor rurale și ale cetăților de piatră din Dobrogea și de pe linia Dunării. Uneltele agricole și meșteșugărești — râșnițe romane, clește, otic, olăria, podoabe, fac dovada continuității elementelor de cultură și civilizație daco-romanice și a legăturilor permanente cu Imp. Se generalizează tehnica roții încete, olăria având două specii ceramice principale: prima, lucrată din pastă cu nisip, arsă brun-castanie, bogat decorată cu pieptenele, are ca principală formă oala fără toartă cu marginea îndoită sau arcuită; strachina și oala cu toartă apar foarte rar, caracterizând mediul urban. Se generalizează ornamentarea vaselor, folosindu-se elemente de veche tradiție a regiunilor noastre, întâlnite în etapele anterioare, în culturile Brateiu și Ipotești-Cândești;

www.mnir.ro

canelurile, liniile incizate distanțat, benzile de striuri continui și în val; se continuă modul roman de ornamentare, ordonat pe registre, ocupând uneori numai partea superioară a vasului. Începând din sec. 9 devin caracteristice striuri continui și benzile de linii în val, în diferite compuneri și valori. Pentru sec. 10—11 sunt caracteristice marginile cu buza îngroșată exterior (colac) și lățită oblic; decorul din striuri acoperit de o bandă în val pe umăr, striuri și benzi oblice și verticale, impresiuni cu dinții „pieptenului"; a doua grupă o formează ceramica fină, cenușie, cu decor lustruit și incizat. Categorie mult mai restrânsă, decât prima, ceramica cenușie cuprinde oale mari cu două toarte, folosite pentru apă sau alte provizii. Ceramiea cenușie are o veche tradiție în regiunile noastre; în sec. 6—7 se păstrează în mediul urban al cetăților; din sec. 8 reapare și în mediul rural al așezărilor D. Împreună cu aceste două categorii apar căni, urcioare și amfore bizantine. Ștampilarea vaselor, care apare în sec. 8, s-a generalizat în sec. 9—10. În mediul rural al culturii D. se cuprind așezări nefortificate, cătune, sate și cetăți de pământ cu funcții de apărare și refugiu. Mediul urban se constituie la sfârșitul sec. 10, prin refacerea vechilor cetăți romane din Dobrogea, de pe linia Dunării și ridicarea altor noi cetăți, cum erau cele de la Păcuiu lui Soare, de pe Insula Banului, de la Slon (jud. Prahova) și Moldovenești (jud. Cluj). Cimitirele culturi D. sunt numeroase și birituale, înhumația predominând în regiunile apropiate de Imp. (Izvoru, Obârșia, Capul Viilor), iar incinerația în Transilvania (Mediaș, Brateiu etc.). În cadrul incinerației s-au păstrat numeroase ritualuri daco-romane: morminte în groapă, în urnă, în casete din plăci de piatră și țigle etc. Înhumații sunt orientați creștin, purtând uneori cruci la gât (Obârșia). Cultura D. a evoluat de-a lungul a patru etape succesive, identificate pe tot terit. țării noastre: *I)* Se datează în sec. 8, cuprinzând așezări ca Voinești, Brateiu, Simonești, Bâtca Doamnei, și cimitire ca Izvoru, Obârșia, Brateiu, Sebeș-Alba, Nalbant; *II)* Cuprinde așezări și cimitire ca: Târgșor, Hărman, Boarta, Dodești, Dănești, Spinoasa, Vinețești, Stoicani, datate în sec. 9. *III)* Corespunde sec. 10 (până la 970) și este reprezentată de așezări ca cele de la Băneasa, Furdu Herței, Dersca, Casteln; *IV)* Aparține sec. 10 (după 970) — 11, cuprinzând necropole și așezări rurale (D., Bucov, Ileana-Podari, Șendreni, Pojorâni, Obârșia Nouă), așezări urbane sau cetăți de piatră (Dinogetia, Capidava, Păcuiu lui Soare, Insula Banului, ansamblul mănăstiresc de la Basarabi). Etapa ultimă, a sec. 10—11, se dezvoltă în condițiile militar-politice, social-economice și culturale ale restaurării bizantine (971), prin crearea themelor Paristrion și Bulgaria. Răspândirea și dezvoltarea maximă a culturii D. corespunde etapei timpurii a renașterii bizantine, fenomen complex de care se leagă strâns reorganizarea și reumbanizarea Imp. pe temeiul dreptului teritorial și politic roman, dar cu trăsături noi social-economice și militar-politice. Una dintre principalele trăsături a fost individualizarea unor popoare în cadrul unui proces îndelung de emancipare teritorial-politică, proces în care se vor manifesta și românii din ce în ce mai accentuat, întâi în S Dunării (statul Asăneștilor) și apoi în N Dunării, prin constituirea statelor medievale românești. În sec. 8—11 românii erau organizați în comunități devălmașe, de tipul comunei rurale din Imp., principala unitate social-economică și militară în perioada migrațiilor și a crizei urbane. Caracterul juridic al organizării lor, întemeiat pe proprietatea funciară comună și privată, pe obligația fiecărui membru de a fi băștinaș explică atât raporturile autohtonilor cu alogenii, cât și continuitatea etnică, de limbă, de credință, dar mai ales asupra terit. românesc. Cetățile de pământ din mediul rural al așezărilor D. oglindesc începuturile organizării militar-politice la români și ale unor diferențieri social-economice. Cultura D. reprezintă a treia perioadă din dezvoltarea istorică, surprinsă arheologic, a românilor în milen. I, perioadă constituită din fondul etnic, lingvistic, cultural și teritorial daco-romanic. Continuitatea și unitatea sa de dezvoltare se datorește fondului comun romanic, rezultat al romanizării nord și sud-dunărene a acelorași elemente daco-getice și carpice. Un rol important l-au avut romanitatea de la Dunăre, apărată mai îndelung în granițele politice și militare romane, legăturile permanente cu Imp. Bizantin și reintegrarea, la sfârșitul sec. 10, a regiunilor Dunării de Jos în granițele Bizanțului. Caracterul unitar al culturii și civilizației românești a sec. 8—11, în terit. care au fost provincie romană, ca și în afara lor, a rezultat din romanizarea între sec. 4—6 a întregului terit. de răspândire a culturii D. A fost cea mai unitară perioadă și mai lipsită de „dialecte" din punct de vedere arheologic și al conținutului său spiritual. Perioada corespunzătoare culturii D. formează etapa preștatală, cea mai lungă din ist. milen. I, în care transformările social-economice, militar-politice și culturale au pregătit unificările marii teritorial-politice ale sec. 13—14. În ultima sa etapă de dezvoltare, pătrunde din Imp. pe calea cetăților de la Dunăre și din Dobrogea, un nou curent cultural, de caracter urban, care readuce treptat tehnica roții rapide, a ceramicii smălțuite, a unor forme ca oala cu toartă și gât înalt-guler, strachina, amfora și urcioarele cu decor lustruit, urcioare și căni cu picior înalt, alături de forme care continuă ceramica D. Din acest fond se va dezvolta ceramica medievală românească a sec. 12—14, de tip Zimnicea, Cocofi etc. În cadrul istoric și arheologic al milen. I cultura și cronologia D. corespund perioadei de maturitate a daco-romanilor, la stadiul care poate fi numit românesc, al dezvoltării etnice, a limbii, culturii și civilizației lor, când s-a cristalizat procesul de separare a romanității carpato-balcanice de romanitatea târzie (a sec. 4—7) și s-a individualizat ca popor român în cuprinsul întregii romanități europene. În lit. noastră arheologică cultura D. a mai fost numită balcano-dunăreană sau prezentată drept cultura primului țarat bulgar, fixându-i-se aria în spațiul de formare a

www.mnir.ro

poporului şi statului bulgar. Răspândirea ei însă depăşeşte cu mult aria balcano-dunăreană, ocupând intens spaţiul dintre Cernăuţi şi Calfa (la N de Tighina); de asemenea şi conţinutul material şi spiritual al culturii D., în întregime de origine daco-romană, înrudirea cu celelalte arii culturale romanice, fac ca cele două denumiri, ca şi interpretarea lor arheologic-istorică, să fie nepotrivite şi neverosimile. Ca arie de răspândire şi dezvoltare istorică, cultura D. ocupă spaţiul intra-carpatic, al Dunării şi al Mării Negre, pe o arie care depăşeşte cu mult terit. ţării noastre. Ea înfăţişează doar o etapă (a sec. 8—11) a aceluiaşi proces istoric care s-a manifestat în milen. I şi mai târziu chiar, prin paralelismul nord şi sud-dunărean al culturii şi civilizaţiei. Această situaţie a fost consecinţa romanizării aceluiaşi fond tracic, nord şi sud-dunărean, romanizare care a determinat dezvoltarea social-economică şi politică a întregii romanităţi orientale, a culturii şi civilizaţiei sale. De aceea, poate fi considerată cultură materială şi spirituală provincial-bizantină, formată din elemente de origine romană şi în ansamblul procesului general de dezvoltare a regiunilor Imp. Roman de Răsărit de la Dunărea de Jos şi Marea Neagră, în care s-au integrat firesc atât autohtonii cât şi populaţiile venite dinspre E şi teritorializate la S de Dunăre.

1. Nestor, în *RRH*, 3, 1964, 3; id., *Istoria poporului român*, *Bucureşti*, 1970, cap. IV; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967; ead., în *Aluta*, 1, 1969; ead., în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1971; O. Toropu, *Romanitatea târzie*; D.Gh. Teodor, *Teritoriul*.

E.Z.

Drobeta (azi Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi), aşezare dacică şi apoi romană, cel mai important oraş roman după Romula din Dacia de la S de Munţii Carpaţi. Toponimul D. este menţionat atât de numeroase inscripţii cât şi de itinerariile antc. (*Ptol.*, 8 şi 10; *Tab. Peut.*, VI, 4; *Not. Dign., Or.*, XLII, 16 şi 24). La D. a existat mai întâi un castru a cărui construcţie a început chiar în primul război daco-roman, devenind un mare centru militar, bază a operaţiilor militare din cel de al doilea război dacic. Este atestată prezenţa a numeroase detaşamente din legiuni *(I Italica, V Macedonica, XIII Gemina, I Adiutrix, VII Claudia, IV Flavia)* şi cohorte auxiliare *(II Hispanorum, I Cretum, III Brittonum)* care au luat parte la construcţia podului de peste Dunăre şi *coh. I Antiochiensium* care a construit castrul. Acesta (137, 50 x 123 m) a fost ridicat lângă podul realizat de → Apollodor din Damasc. Paza castrului şi a podului au făcut-o mai întâi soldaţii din *coh. III Campestris*, apoi cei din *coh. I Sagittariorum*. În jurul castrului s-a dezvoltat repede aşezarea civilă care, în urma vizitei împăratului Hadrian în Dacia a obţinut, probabil, în anul 124, rangul de *municipium (Municipium Aelium Hadrianum: CIL*, 1591). Oraşul era înscris în tribul împăratului *(Sergia)* (*CIL*, III, 1579). În vremea lui Septimius Severus, D. a devenit *colonia*. Dezvoltarea rapidă a oraşului s-a datorat însemnătăţii sale economice, militare şi politice. Despre topografia D. nu se ştie prea mult. Zidul de incintă al oraşului a fost marcat de L.F. Marsigli la sfârşitul sec. 17. Cercetările lui Gr. Tocilescu au confirmat într-o oarecare măsură

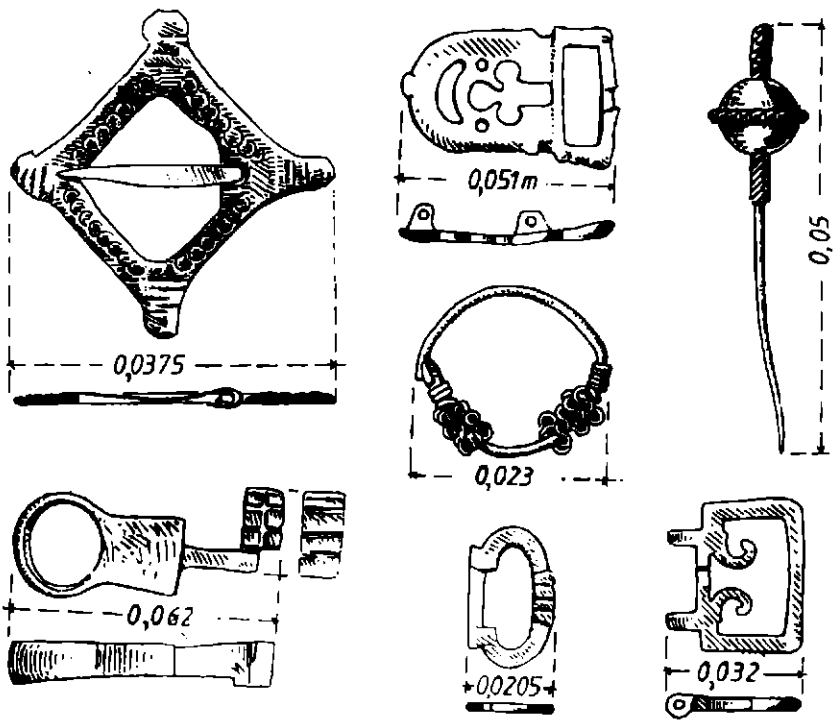

Fig. 30. Drobeta. Catarame, cheie, cercel şi ac de păr din perioada romano-bizantină.

www.mnir.ro

schița lui Marsigli. Traseul zidului de incintă avea formă neregulată. Pe latura de E, topograful P. Polonic a stabilit existența unui șanț lat de 10 m și adânc de 1 m, cu un val înalt de 10 m și lat de 2 m. Pe latura de N tot P. Polonic a localizat două turnuri rotunde. Astăzi, din cauza extinderii orașului modern, sistemul acesta de fortificație nu mai poate fi sesizat la suprafață. La D. a existat și un port care îndeplinea funcții economice, dar și militare. Acesta era amplasat la E de podul lui Traian, în fața castrului. În 1872—1873 se mai păstrau fragmente din cheiul portului și ale unor clădiri (unele de mari dimensiuni) aferente acestuia. La V de castru, tot pe terasa Dunării, se află thermele orașului (90 x 40 m), construite probabil în primii ani după cucerirea Daciei. Au fost refăcute în sec. 3 d.Hr. de soldați din *coh. I Sagittariorum* (*IDR*, II, 107). D. era un înfloritor centru economic. Sunt atestați epigrafic nuuteroși comercianți. În vremea lui Septimius Severus se construiește un *tabularium*, sediul unui birou vamal, al unei *statio portorii*, de *servi villici* Eutyches și Apulensis. D. a fost și un dezvoltat centru meșteșugăresc. Sunt atestate ateliere ceramice, de prelucrarea fierului și a altor metale, de prelucrarea pietrei etc. D. a fost unul dintre capetele de pod păstrate pe malul de N al Dunării și după evacuarea Daciei de către Aurelian. Acest lucru este atestat atât de izvoarele literare (*Not. Dign., Or.*, XLII, 16, 24, 35; *FHDR*, II, p. 211) cât și de cele arheologice. În vremea lui Constantin cel Mare castrul de la D. a fost refăcut. Se pare că și portul a suferit unele reparații. În această vreme a fost construită, se pare, bazilica descoperită în piața Ghica. Tot din sec. 4 datează și inscripția închinată lui Iupiter Coortulis de către tribunul Lupus (*IDR*, II, nr. 21 b). Apărarea D. în această vreme a revenit unor detașamente ale *leg. XIII Gemina*, care își avea garnizoana dincolo de Dunăre. *Not. Dign.* (*Or.*, XLII, 16 și 18) arată că la D. staționa un *cuneus equitum Dalmatorum Divitensium* și *auxilium primorum Daciscorum*. După distrugerea suferită în cursul sec. 5, în vremea împăratului Iustinian, Procop. (*De aed.*, IV, 15) menționează pe locul D. o fortăreață cu numele de Theodora, do care însă, în cele din urmă, Iustinian n-a mai socotit că trebuie să se îngrijească (Procop., *De aed.*, IV, 18). Vestigiile arheologice și monedele atestă că D. și în sec. 6 este menținută sub stăpânirea romano-bizantină.

Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine: Drubeta*, în *L'archéologie en Roumanie*, București, 1938; D. Tudor, *OR*[4], passim; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII*, Craiova, 1980.

G.P.

Dromichaites (a doua jumătate a sec. 4 și începutul sec. 3 î.Hr.), rege get. Potrivit datelor furnizate de Diodor din Sicilia *(Biblioteca istorică)*, probabil în anul 297 î.Hr., ca urmare a unui conflict ivit între Lysimach și D., geții au reușit să-l facă prizonier pe Agathocles, fiul regelui trac, pe care l-au trimis înapoi, încărcat cu daruri, în speranța că își vor putea redobândi „pământul pe care îl ocupase Lysimach". În 293 a avut loc o a doua confruntare, în fruntea armatei regatului Thraciei aflându-se însuși Lysimach. Geții lui D. au înfrânt oastea dușmană slăbită de foame și de sete, au capturat pe rege și l-au dus, împreună cu suita sa, în cetatea → Helis. Captivii au fost tratați aici cu mărinimie de D. (în ciuda protestelor geților care cereau moartea regelui trac), încre cei doi dinaști stabilindu-se relații de prietenie și alianță, chiar și de rudenie. După ce geții au primit înapoi „cetățile" ocupate, D. i-a pus lui Lysimach o diademă pe cap și l-a eliberat. Din relatările lui Diodor, de unde nu lipsesc și unele părți anecdotice, nu rezultă limpede care sunt „cetățile" ocupate de Lysimach și nici unde au avut loc cele două confruntări, implicit nici stăpânirea lui D. Cei mai mulți istorici consideră că cele două lupte s-au purtat în Câmpia munteană, unde se afla deci și formațiunea politică a lui D., ca și „cetatea" Helis. Ipoteza că evenimentele s-ar fi petrecut în N gurilor Dunării, pare să fie confirmată, cel puțin ca zonă geografică mai largă, de către descoperirile arheologice, ca și de unele documente epigrafice. Pentru sec. 4—3 cele mai reprezentative așezări întărite și descoperiri s-au făcut în părțile de S și centrale ale Moldovei, la Poiana, Cândești, Bunești, Cotnari, Moșna etc., unde se poate vorbi de existența unei importante formațiuni politice getice, confirmată de decretele histriene din sec. 3—2, unde este pomenit numele regilor Zalmodegikos și Rhemaxos, precum și de descoperirile monetare. Cei doi regi geți apar ca protectori ai orașelor vest-pontice și nu este exclus ca și înaintașul lor D. să se fi aflat într-o situație similară. În felul acesta s-ar putea ști care sunt „cetățile" cucerite de Lysimach, pomenite în termeni generali de Diodor. Conflictul lui Lysimach cu orașele vest-pontice și revolta acestora, cu sprijinul local getic, sunt evenimente cunoscute, care ar putea să explice, alături de raporturile politice ale acestora cu regii geți nord-dunăreni, adevăratul motiv al luptelor dintre D. și Lysimach, și care ar justifica plasarea „regatului" lui D. în părțile de S ale Moldovei, eventual chiar în zona de curbură a Munților Carpați, localizare mult mai plauzibilă decât cea acceptată îndeobște pentru Câmpia munteană. În acest caz, Helis ar putea fi identificată cu dava de la Poiana (jud. Galați), sau chiar cu o altă așezare întărită din zonă. Este posibil ca începând chiar cu D., orașele vest-pontice, după ce se aflaseră sub autoritatea regilor macedoneni Filip II și Alexandru cel Mare, să-și fi îndreptat atenția spre lumea gelo-dacă nord-dunăreană, în plină ascensiune economică și politică, unde vor găsi sprijinul și protecția necesare pentru o bună bucată de vreme.

V. Pârvan, *Getica*, 55—65; F. Geyer, *RE*, 16, 3—16; *DID I*, 1965, 133—135; 215—218; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, 97—100; R. Florescu, în *Pontica*, 14, 1981, 153—157.

C.P.

www.mnir.ro

dromos (gr.; „drum"), drum de acces la mormintele cu boltă gr. și elenistice. În afară de unele astfel de morminte de la → Mangalia, s-a presupus existența unui **d.** și la → morminte tumulare geto-dace din epoca elenistică *(DEA VR)*.

A.B.

drongar (<gr. δρουγγάριος), comandantul unității militare bizantine δρουγγος (lat. *drungus)*, de cca 1 000 soldați. Mult mai importanți erau „marele **d.** al flotei imperiale", un fel de amiral al marinei bizantine și „marele **d.** al gărzii imperiale" bizantine *(vigla = vigiliae)*. La cca 895—896, flota Imp. Bizantin, sub comanda **d.** Eustathie, bara gurile Dunării împotriva bulgarilor. În campania din 971 împotriva lui Sviatoslav, aceeași flotă, sub comanda **d.** Leon, a înaintat pe Dunăre până la Dorostolon (Silistra), venind în ajutorul armatei bizantine de uscat având în frunte pe însuși împăratul Ioannes Tzimiskes. Simeon, fost catepan al themei Paradounavon, a fost identificat ipotetic cu omonimul lui, **d.** al gărzii imperiale sub împărații Constantin VIII (1025—1028) și Roman III Argyros (1028—1034).

Schlumberger, *Sigillographie*, 335—340; Guilland, *Institutions*, I, 563—587 et passim; Oikonomidès, *Listes*, 331, 340, 341, 342; *DID III*, 13—14, 72—73, 94.

I.B.

drumuri. Pentru *perioada preromană*, traseele principalelor **d.** din aria civilizației geto-dacice au fost reperate prin metoda cartării numeroaselor descoperiri de produse (ceramică, monede) gr. și romane, metodă pentru a cărei eficiență se poate cita ca exemplu edificator identificarea de amfore gr. din sec. 6—1 î.Hr. în peste 235 de localit. de la S și N de Dunăre. Astfel, produsele difuzate de Histria începând din sec. 6 î.Hr. indică drept principală arteră de circulație cursul Dunării, dar jalonează și **d.** de uscat din N și N—E Dobrogei de-a lungul apelor mici, un important traseu comercial fiind cel care pornea de la Histria și, prin Argamum — valea Slavelor — valea Ciucurovei — văile unor afluenți ai Taiței — Valea Teilor — Niculițel, ajungea la Isaccea. Datorită produselor difuzate de Callatis în special din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. a fost identificat **d.** de uscat ce urmărea văile naturale din S Dobrogei și care, pornind de la Callatis, trecea pe la Albești (sau poate prin Arsa și Comana), pe la Fântâna Mare — Văleni — Dobromiru — Băneasa (cu o ramificație Fântâna Mare — Adamclisi — Băneasa) și lega astfel cetatea gr. nu numai de așezările getice din interiorul Dobrogei, dar și de cele grupate în dreapta și în stânga Dunării, în zona Bălții Ialomiței. În sfârșit, activitatea comercială tomitană de la sfârșitul epocii elenistice jalonează **d.** care străbătea centrul Dobrogei și care, urmărind valea Carasu prin Valu lui Traian — Poarta Albă — Castelu — Medgidia — Mircea Vodă, lega astfel Tomis de Axiopolis. La N de fluviu, descoperirile de produse și monede gr. și romane care veneau din orașele de pe țărmul de V al Pontului Euxin, de pe coasta de N a Mării Egee și de pe coasta de E a Mării Adriatice, din S și din N Italiei au indicat Dunărea, văile râurilor și trecătorile din munți drept principalele căi de circulație din terit. geto-dacic extra- și intracarpatic. În parte navigabile, în parte terestre, acestea urmăreau valea Prutului, dar mai mult valea Siretului — cu un traseu principal care, prin valea Trotușului și prin pasul Oituz, ajungea în Transilvania, și cu ramificații secundare spre așezările din zona Vrancei, spre cele de pe platoul Bârladului, de pe valea Buzăului și către cele din zona Piatra-Neamț, această din urmă ramificație urmând valea Bistriței și pătrunzând în Transilvania prin pasurile Bicaz și Rodna. Alte trasee comerciale importante s-au reperat pe valea Ialomiței, dar mai ales pe aceea a Argeșului, cu o ramificație care urca pe valea Dâmboviței și, trecând prin Cetățeni și prin pasul Bran, asigura legătura până în Țara Bârsei. Zona Dunării era de asemenea legată de aceea intracarpatică prin **d.** care urma valea Oltului și valea Lotrului până la izvorul Sadului și prin **d.** de pe valea Jiului și care continua prin pasul Vâlcan. Alte căi ce porneau de la Dunăre străbăteau Banatul, iar circulația dinspre Pannonia se făcea pe văile Mureșului și Târnavelor, cu o ramificație de la confluența cu Sebeșul către valea Oltului. Se adăugau **d.** care lega, pe valea Râului Negru, zona Cibin — Tilișca de aceea extracarpatică și o serie de alte **d.** de importanță locală. Caracterul preponderent comercial al acestor **d.** este pus în evidență de abundența produselor și monedelor gr. și romane descoperite în numeroase așezări și cetăți geto-dacice de pe traseele lor, iar deosebita concentrare a acestor descoperiri în anumite puncte a condus la concluzia existenței unor centre autohtone de desfacere a produselor de import și de redistribuire ulterioară a acestora mai adâlc în terit. geto-dacic. Asemenea centre au fost identificate la Brăilița și Grădiștea în Câmpia Brăilei, la Poiana și Barboși în S Moldovei, la Brad și Răcătău, la Zimnicea, Albești (jud. Teleorman), Popești, Tinosu, Cetățeni, la Pecica, în așezările din S—E Transilvaniei, în cele de la Tilișca și Piatra Craivii și, în sfârșit, în așezările și cetățile din Munții Orăștiei. Circulate în dublu sens deopotrivă de negustori localnici și străini, aceste **d.** au favorizat intensificarea contactelor economice, culturale și politice dintre geto-daci, gr. și romani. Traseele lor au fost suprapuse în bună parte de **d.** construite de romani. *În epoca romană*, odată cu stabilirea primelor unități militare în timpul lui Vespasian și mai ales sub Traian, a fost construită progresiv rețeaua de **d.** romane din Moesia Inferior. Structura ei a fost păstrată în linii genarale în perioada Dominatului, când i s-an adăugat o serie de fortificații, în special pe **d.** strategic principal din interiorul Scythiei Minor. Traseele rețelei rutiere de pe terit. Dobrogei au fost reperate prin coroborarea informațiilor oferite de → *milliaria* și de izvoarele literare, între care sunt mai importante *Geografia* lui → Ptolemeu, scrisă de → Dura-Europos, *Itinerarium Antonini* (→ *Itineraria Romana*), → *Tabula Peutingeriana*, → *Notitia Dignitatum*, *Synecdemus*, redactat de Hierocles în 527—528 d.Hr., *De aedificiis* scrisă de → Procopius din Caesarea, *Cosmografia* → geografului anonim din Ravenna și → *Notitiae*

www.mnir.ro

Episcopatum. S-a constatat astfel că d. militar care urmărea malul drept al Dunării lega fortificațiile de la Sucidava, Sacidava, Axiopolis, Capidava, Carsium, Cius, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia, Halmyris, Vallis Domitiana, Ad Salices. El se întâlnea cu d. litoral care trecea prin Histria, Tomis, Stratonis, Callatis și care continua spre S, fiind de fapt o derivație nordică din *Via Egnatia*, marea arteră care traversa Peninsula Balcanică legând Marea Adriatică de Marea Egee. Celor două d. principale menționate, care se sprijineau pe cetățile și porturile de la Dunăre și Marea Neagră și care racordau circulația terestră la cea fluvială și maritimă, li se adăuga un al treilea d. principal, orientat S—N, venind de la Marcianepolis și străbătând interiorul provinciei pe la Cetatea (Castellum Cilicum), Adamclisi, Medgidia (vicus), Mircea Vodă, Dorobanțu, Pantelimon (Ulmetum), Râmnicu de Jos (vicus V...), Slava Rusă (? Libida), de unde se bifurcau spre Aegyssus și spre Niculițel — Noviodunum. Litoralul era legat de Dunăre și printr-o serie de d. secundare care traversau Dobrogea, cum erau d. Callatis — Plopeni — Tropaeum Traiani sau Axiopolis; d. Tomis — Axiopolis; d. Tomis — M. Kogălniceanu (Vicus Clementianensis) — Dorobanțu — Capidava; d. Histria — Râmnicu de Jos — Carsium; d. Histria — ?Libida — Troesmis; d. Troesmis — Taiță — Noviodunum. Această rețea de d. romane a avut o funcție predominant strategică, ea fiind parte componentă a limesurilor provinciilor Moesia Inferior și Scythia Minor. Paza d. era asigurată de unități militare comandate de → *beneficiarii*. Întreținerea d. revenea armatei, iar momentele de reparare a acestora — documentate prin miliarii — coincid de obicei (mai ales în timpul Dominatului) cu momentele de refacere a fortificațiilor de pe segmentele respective de d., reflectând în ansamblu condiții istorice critice la granița dunăreană a Imp. Pe lângă deplasarea rapidă a trupelor, rețeaua rutieră romană asigura buna circulație a curierilor și a produselor destinate statului și armatei, prin intermediul serviciului poștal oficial (v. *cursus publicus*) și a avut de asemenea importante funcții economico-comerciale, administrative și culturale, contribuind în ansamblu la accelerarea procesului de romanizare a populației dintre Dunăre și Marea Neagră. V. și *comerțul*.

V. Pârvan, în *BSH*, 10, 1923, 23—47; id., *Dacia, Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*[4], București, 1967, 81—101; Fl. Preda, în *Apulum*, 11, 1973, 37—81; M. Irimia, în *Pontica*, 6, 1973, 65—66; I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, *BAR*, 1976, 59—69; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Pontica*, 11, 1978, 65; 72; V. Sîrbu, în *Pontica*, 15, 1982, 99—124 și 16, 1983, 43—64; A. Aricescu, *The Army in Roman Dobrudja*, *BAR*, 1980, 72—103.

A.Ș.

Dubova, com. în jud. Mehedinți, în raza căreia au fost descoperite șase așezări (patru de peșteră, una într-un adăpost sub stâncă și una de terasă) situate în Cazanele Mari ale Dunării. *1)* În peștera Ponicova s-au găsit resturi de locuire din neo-eneolitic, Coțofeni. *2)*

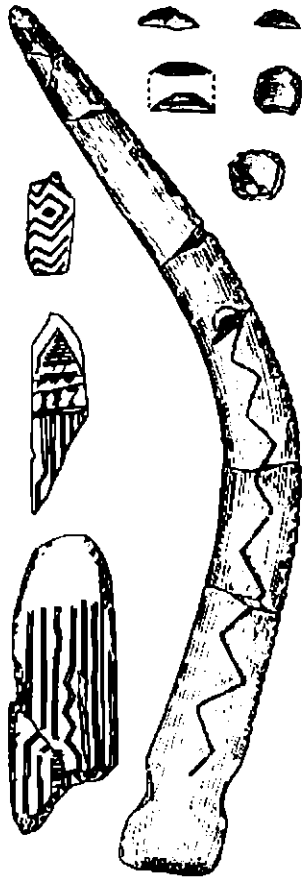

Fig. 31. Dubova. Obiecte din os și silex epipaleolitice (cultura tardigravetiană de tip mediteranean).

În peștera Climente I, situată la 210 m alt. în masivul Ciucarul Mare, s-au descoperit resturi de locuire atribuite musterianului, tardigravetianului, neoliticului (cultura Starčevo-Criș), Coțofeni, epocii bronzului și fierului. *3)* În peștera Climente II, aflată la cca 170 m alt. în același masiv calcaros s-au identificat resturi de locuire atribuite epipaleoliticului (tardigravetian de aspect mediteranean, cunoscut și sub denumirea de romanellian) precum și un schelet chircit cu ocru roșu probabil din aceeași vreme. *4)* În peștera Veterani, s-au depistat sărace resturi de locuire aparținând epipaleoliticului (tardigravetian de aspect mediteranean). *5)* Adăpostul sub stânca „Cuina Turcului" a oferit mai multe depuneri de locuire (care se înscriu pe o grosime de cca 6 m) aparținând epocilor epipaleolitică, neolitică (cultura Starčevo-Criș), Coțofeni, Hallstatt și feudală. În cele două depuneri de locuire atribuite epipaleoliticului (tardigravetian de aspect mediteranean cunoscut până de curând și sub denumirea de romanello-azilian sau romanellian) s-a descoperit un bogat material microlitic (gratoare, lamele *à dos*, vârfuri *à dos courbe*, burine, triunghiuri, segmente de cerc etc., lucrate din silex și mai puțin din

www.mnir.ro

obsidian) precum și unele obiecte de os și corn (unelte, arme). De asemenea, s-au găsit și relativ puține obiecte de os și corn ornamentate prin incizie având ca motiv decorul geometric precum și obiecte de podoabă. În afara resturilor faunistice animale (castor, mistreț, capră neagră, țap de munte etc), de păsări și de pește, s-au descoperit și puține resturi scheletice umane. În ambele straturi s-au găsit și resturi de vetre de foc. Pe baza a patru probe de cărbune prelevate din vetre s-au putut preciza vârstele celor două straturi. Astfel, pentru stratul I epipaleolitic dispunem de trei date: BIn—803; 12 600 ± 120 ani BP; Bin—804; 12 050 ± 120 ani BP: GrN-12 665; 11 960 ± 60 ani BP. În schimb, pentru stratul II există o singură datare BIn—802; 10 125 ± 200 ani BP. Din punct de vedere climatic ambele locuiri corespund sfârșitului tardiglaciarului, situându-se între sfârșitul fazei Bölling și sfârșitul fazei Dryas III. Cronologie cea mai timpurie etapă tardigravetiană din zona Porților de Fier este reprezentată de locuirile din peșterile Climente I și II. Cea de a doua etapă este ilustrată de locuirile de la „Cuina Turcului", iar ultima etapă ne este documentată în așezările sub aer liber de la Ogradena-Răzvrata (nivelul I) și Ogradena-Icoana (nivelul I). Studiul tehnico-tipologic al industriilor din locuirile menționate și îndeosebi vârstele de radiocarbon, îngăduie să se afirme oă tardigravetianul din zona Porților de Fier prezintă similitudini evidente cu industriile microlitice descoperite în diferite stațiuni aparținând tardigravetianului mediteranean (= epigravetianul final după cercetătorii italieni) din Peninsula Italică. Ne referim în special la ultima etapă cu totul terminală a romanellianului (denumită și epiromanelliană) documentată pe coasta adriatico-ioniană în diferite stațiuni de peșteră din Peninsula Salentină. În adăpostul sub stâncă „Cuina Turcului", din punct de vedere stratigrafic, peste cel de al doilea strat epipaleolitic se așterne o depunere destul de groasă (de blocnri masive de calcar desprinse din tavan) sterilă arheologic. Peste aceasta se suprapun trei niveluri de locuire neolitice timpurii atribuite culturii Starčevo-Criș. Demne de menționat sunt în afara bogatului material ceramic și de piatră (uneltele de silex microlitice cum ar fi lamelele, trapezele etc.), uneltele de piatră șlefuită de tipul topoarelor plate etc. și obiectele de os (undițe, nasturi, barete), precum și diversele obiecte de podoabă lucrate din cochilii de melci, os sau piatră. *6)* În punctul „Veterani-terasă" s-au descoperit resturi de locuire atribuite culturii mezolitice de tip Schela Cladovei.

Al. Păunescu, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 3—46; id., în *Tibiscus*, 5, 1979, 11—56; id., în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 240; V. Boroneanț, în *RevMuz*, 5, 1968, 6, 542—546; id., în *PZ*, 45, 1970, 1, 1—25; id., în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 5—39.

A.P.

Dubovac v. **Gârla Mare**

Dudești 1. Cartier al munic. București, unde în marginea terasei joase a Dâmboviței, pe locul „Serele Dudești", s-a descoperit o așezare neolitică eponimă a culturii cu același nume. În cuprinsul ei s-au delimitat două straturi (cel inferior, din prima fază numită Malul Roșu a culturii, iar cel superior, din faza Fundeni). În cursul săpăturilor s-au dezvelit resturile unei locuințe rectangulare, de dimensiuni modeste, de suprafață. Uneltele de silex erau microlite (lame, răzuitoare). Ceramica a fost modelată din pastă amestecată cu pleavă. În cuprinsul așezării s-a găsit și un mormânt de înhumație, cu schelet în poziție chircită, pe partea dreaptă, fără inventar, aparținând aceleiași culturi. În sectorul cercetat s-a mai găsit și un mormânt de incinerație în urnă (sec. 2 d.Hr.). **2.** Cultură neolitică (cca prima jumătate a milen. 5 î.Hr.). S-a dezvoltat pe parcursul a trei faze: Malul Roșu, Fundeni și Cernica. În prima fază comunitățile au trăit în regiunea cuprinsă între Mostiștea și până dincolo de Desnățui. În a doua fază așezările se întindeau de la cursul inferior al Siretului până la Desnățui, iar în a treia fază arealul lor s-a restrâns între Jiu și Mostiștea și în zona

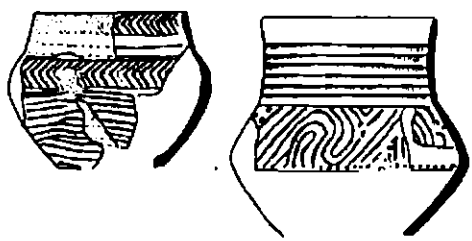

Fig. 32. Dudești. Vase de lut neolitice.

corespunzătoare din N Bulgariei. S-au făcut puține săpături în așezările culturii D. Ocupațiile purtătorilor săi erau: cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice (în special bovine), vânătorea, culesul etc. Uneltele de silex sunt reprezentate de microlite (răzuitoare, lame, vârfuri cu peduncul). Cele de piatră șlefuită erau tesle și topoare plate, neperforate. Uneltele de os și corn sunt puține. Ceramica a fost modelată, în principal, din pastă amestecată cu multă pleavă. Vasele de uz comun sunt borcane ornamentate cu barbotină, brâuri alveolare și proeminențe, rar cu adânciturl. Vasele din a doua categorie (piriforme și altele) au decor compus din benzi cu suprafața hașurată, dispuse în trepte și din spirale de linii incizate. Decorul era grupat în metope. Vasele din pastă fină, în formă de pahare și cașroane, erau de culoare cenușie sau neagră, cu suprafața lustruită și ornamentate cu grupuri de caneluri. Această categorie se va menține în uz până în plin neolitic târziu în S—E țării noastre. S-au descoperit și câteva figurine antropomorfe, redând un personaj feminin, de obicei așezat în genunchi și, mai rar, în picioare. Plastica D. are analogii apropiate în N—V Asiei Mici. Ritul funerar este slab documentat prin scheletul de la D. și prin cel de la Cernica. Este dovedit paralelismul în timp cu sfârșitul culturii Starčevo-Criș, cu fazele mijlocie și târzie a culturii ceramicii lineare, cu una din fazele timpurii Turdaș, cu cultura Ciumești. Majoritatea elementelor culturii D. reprezintă fondul pe care s-a dezvoltat cultura → Boian.

www.mnir.ro

E. Comșa, în *SCIV*, 7, 1956, 1—2, 41—49; id., în *PZ*, 46, 1971, 2, 195—249.

E.C.

Dulceanca, sat în com. Vedea (jud. Teleorman), situat la 12 km E de *limes Transalutanus*. Complexul arheologic cercetat la D. comportă o succesiune de așezări răsfirate pe terasa joasă și grindurile ce bordează lunca largă a pârâului Burdea, afluent al râului Vedea. D. *I* este constituită dintr-un complex de așezări în cadrul căruia cel mai vechi nivel de locuire

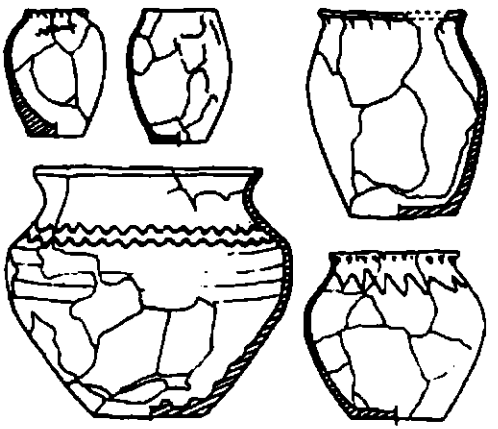

Fig. 33. Dulceanca. Ceramică romanică (sec. 6 d.Hr.).

aparține culturii Criș și cel mai târziu epocii feudale (sec. 14). Una dintre cele mai bogat reprezentate este așezarea din sec. 3 d.Hr. (cultură dacică din perioada romană), care a funcționat în perioada contemporană și posterioară provinciei Dacia. În inventarul locuințelor, alături de materialul dacic de tradiție La Tène se află elemente romane provinciale. Așezarea este datată prin monede de bronz de la împărații Gordian III și Gallienus, dar elemente din sec. 4 (opaiț cu firnis roșu etc.) indică durata așezării până în epoca lui Constantin cel Mare. Aceasta este suprapusă de o așezare din sec. 6 d.Hr. care reprezintă aspectul cultural al populației autohtone rurale, cunoscut în lit. de specialitate sub denumirea → Ipotești-Cândești. Între vestigiile scoase la lumină se află locuințe de suprafață, bordeie și un cuptor rudimentar de ars oale. Prin materialul arheologic (ceramică lucrată cu mâna și în tehnica roții rapide, obiecte, vestigii ale cultivării cerealelor și creșterii vitelor precum și ale practicării meșteșugurilor) se surprinde momentul în care populația locală și cultura sa materială se cristalizează spre formele romanice specifice terit. de la N de Dunăre, care au avut un contact permanent cu cultura romană și bizantină. D. *II* este situată pe un grind înconjurat de orovuri la 1 km V de D. *I* și este reprezentată de două niveluri arheologice. Primul nivel aparține dacilor din sec. 2—1 î.Hr. (până la Burebista) și este datat cu monedă de tipul → Inotești-Răcoasa; al doilea nivel este constituit de o bogată așezare din sec. 6 d.Hr. aparținând aceleiași arii culturale ca și așezarea D. *I*. D. *III* (punctul „Vedea") este situată la 900 m V de D. *II* și este reprezentată tot de două niveluri de locuire suprapuse: o așezare din sec. 6 asemănătoare cu D. *I* și D. *II* și o așezare din a doua jumătate a sec. 7. De remarcat raportul tipologic ce s-a putut stabili între inventarul ceramic din sec. 7 și cel din sec. 6. Așezarea din sec. 7 prezintă în plus vestigiile unei intense activități a prelucrării fierului: cantități mari de zgură, urme de cuptoare de redus minereu, creuzete, lingură de turnat metalul topit precum și obiecte finite. Pe terit. com. a fost descoperit întâmplător și un mormânt de bărbat cu craniu deformat artificial, din al cărui inventar s-a putut recupera un fragment de la o diademă de aur ornamentată în stil policrom.

S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sec. III—VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974; ead., în *Dacia, N.S.*, 18, 1986, 121—154; Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 537—542.

R.H.

Dulcissimus, „episcop de Dorostolon" (Durostorum), înmormântat la Odessos (Varna), unde s-a refugiat probabil din cauza atacurilor slavo-avare de la sfârșitul sec. 6 și unde i s-a găsit lespedea funerară cu inscripție în lb. gr. (deși numele era atât de latin!), deasupra unui mormânt situat în colțul de N—V, în afara incintei orașului antc. (azi în Muz. Arheologic din Sofia; nr. 417).

V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 107; *DID II*, 459—460.

I.B.

Dulgheru, sat în com. Saraiu (jud. Constanța), în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală din terit. orașului → Carsium, cunoscută printr-o serie de inscripții. În prima dintre ele (în lb. lat.) grecul romanizat Xenius Nicephorus ridică un altar în cinstea lui Antoninus Pius. O a doua inscripție (în lb. gr.) reprezintă un epitaf al greco-asianului Attas, fiul lui Posses și al soției sale Mama, fiica lui Crescens (de remarcat că de la Ulmetum provine monumentul funerar al fiului lor, Ustus). O a treia inscripție conține o dedicație pentru *Theos Ishyros* (=? Mithras). Această masivă prezență gr. poate indica existența unei comunități rurale gr. în terit. unui oraș roman.

ISM, V, 128—130; Al. Suceveanu, *VEDR*, 66, 102, 140.

A.S.

Dumbrava, sat în com. Ciurea (jud. Iași), pe terit. căruia au fost semnalate materiale din epoca neolitică (Cucuteni *B*), perioada de trecere de la neolitic la bronz (Horodiștea-Foltești), La Tène și Sântana de Mureș-Cerneahov. Săpăturile arheologice efectuate în anii 1968—1976 la marginea de V a satului, în punctul

www.mnir.ro

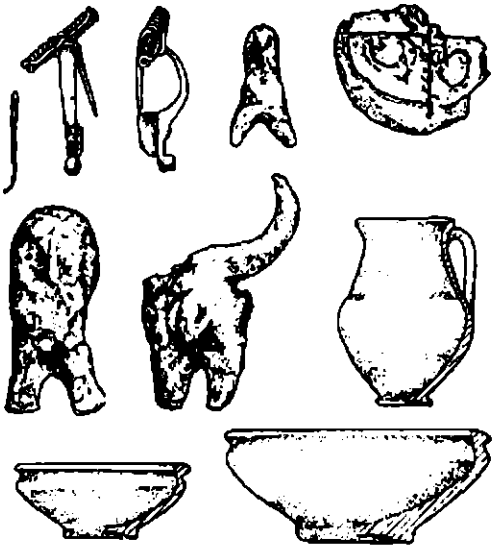

Fig. 34. Dumbrava. Ceramică și obiecte din așezarea dacică.

numit „Căprărie", au dus la descoperirea unei așezări și necropole dacice. Din așezare, cu două niveluri de locuire, au fost cercetate 21 locuințe de suprafață, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite (5,50 x 5,00 m; la – 0,25—0,65 m), 6 bordeie (3,50 x 4,00 m; la –1,25—1,35 m) și 45 gropi. În general, materialele descoperite în cele două tipuri de locuințe nu diferă calitativ sau cantitativ. Cele 45 de gropi sunt de provizii menajere și de cult. Ceramica lucrată cu mâna și la roată descoperită în așezare și necropolă cuprinde formele întâlnite în cetățile dacice, identice sau evoluate sub influența ceramicii romane și unele tipuri sarmatice. Au fost găsite și vase cu „semne sarmatice" incizate sau obținute prin lustruire. Între piesele lucrate din lut se numără și greutățile, fusaiolele, mărgelele, uneltele de olar și figurinele antropomorfe, asemănătoare cu cele din cetățile dacice de pe Valea Siretului, și zoomorfe, două dintre ele cu lăcaș pentru fixare. Între obiectele rare, de menționat o tabletă fragmentară având incizate pe av. semne cosmice și astronomice (cele 4 părți ale lumii), iar pe rv. o barcă. Obiectele de metal sunt relativ puțin numeroase: cuțite, dălți, seceri, sfredele, vârfuri de săgeată și fibule din fier, și ac, fibule și tablă din bronz. Între materialele de import, pe primul loc se situează amforele cu forme caracteristice sec. 1—2, dar și cu evoluții minime reîntâlnite în sec. 3, și recipiente tip „amfore-urcior". Cele 10 morminte din necropola din imediata apropiere a așezării sunt toate de incinerație și cu un inventar modest. Prin elementele caracteristice epocii dacice clasice, precum ceramica, tipurile figurinelor, fibulele din sec. 1—2, unele amfore etc., așezarea de la D. oferă date importante despre dacii din N în primele sec. ale erei creștine.

S. Sanie, Ș. Sanie, în *Cerist*, 4, 1973, 61—92.

S.S.

Dumbrăveni 1. Sat în com. Independența (jud. Constanța), în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală din terit. orașului Tropaeum Traiani. Aici a apărut o inscripție în lb. lat. fragmentară, menționând pe Clau[dius] Mucasius și Claud[ia R]ufiana, personaje care apar însă și într-o inscripție tomitană precum și în alta provenind din → Poarta Albă. Este deci posibil ca inscripția de la D. să fi ajuns aici din terit. orașului Tomis (A.S.). **2.** Com. în jud. Sibiu, pe terit. căreia au fost descoperite întâmplător un tipar masiv din bronz cu contur semicircular al unei aplici de centură și o podoabă de curea din bronz aurit. Piesele reprezintă importuri din sec. 7 d.Hr. din centrul avar aflat în Câmpia Tisei (R.H.). **3.** Com. în jud. Vrancea, pe terit. căreia, în marginea de V a satului Cândești, pe terasa superioară a pârâului Recea, la confluența acestuia cu Râmna, au fost descoperite bogate resturi de locuire din epoca bronzului (culturile Monteoru și Noua), trei cetăți hallstattiene și o așezare geto-dacică. Astfel, pe „Cetățuia Nacu" și pe terasele adiacente („Coasta Nacului", „Recea", „Corbea" și „Coasta Banului") a fost cercetată așezarea Monteoru, cu 12 niveluri de locuire, întemeiată la începutul fazei *Ic3* și locuită neîntrerupt până la sfârșitul fazei *IIb*, cu care se încheie evoluția culturii. Suprafața terasei „Coasta Banului", situată la V, a fost rezervată încă din momentul întemeierii așezării pentru a fi folosită ca necropolă. În zona de S a „Cetățuiei Nacu" și în cea de N a promontoriului din imediata vecinătate, „Coasta Nacului", s-au efectuat lucrări de terasare, pentru a se mări spațiul de locuire, începute în faza *Ic2* și reamenajate pe parcurs, fiind locuite neîntrerupt până la sfârșitul fazei Monteoru *IIb*. „Cetățuia Nacu" a fost fortificată cu un șanț, care înconjura promontoriul pe trei laturi; cea de a patra, cu pante abrupte, nu a fost fortificată. Sectorul de S—V al promontoriului „Coasta Nacului", care constituie limita nucleului așezării Monteoru, a fost rezervat pentru a se depune resturile menajere. S-au identificat 50 de gropi adânci, săpate inițial pentru a scoate lut galben nisipos necesar construcției locuințelor și care au fost folosite apoi începând cu faza Monteoru *Ic3* și până la sfârșitul fazei *IIb*. Locuințele, cu una sau două încăperi, aveau platforme de lut crud sau ars, așezate pe un strat de prundiș sau dale de piatră și pereții cu schelet lemnos solid, constituit din bârne și nuiele groase, dispuse alternativ sau în rețea, acoperit cu lut amestecat cu pleavă sau frunze. Vetrele, de obicei rotunde, construite pe platformă, aveau lipiturile depuse pe un strat de amenajare constituit din prundiș, dale subțiri din piatră sau fragmente ceramice. Adeseori vetrele, refăcute de două-trei ori, erau prevăzute și cu gardină din lut sau dale din piatră. În interiorul unora dintre locuințe, mai ales al acelora aparținând fazelor târzii *(IIa—IIb)*, s-au identificat amenajări pentru depozitarea grâului și a meiului, lavițe și locuri de cult familiale. În multe cazuri, spațiul dintre locuințele corespunzătoare fazelor *Ic3—Ic2* era acoperit cu

www.mnir.ro

prundiș bine tasat, iar în fazele târzii *(IIa—IIb)* acesta era pietruit (cu bolovani sau dale). Pe terasa „Coasta Banului", rezervată pentru necropolă, au fost identificate urme de locuire din fazele *Ic3—Ia*, dar cele mai intense aparțin fazelor *IIa—IIb*. La începutul fazei *IIa*, în afara perimetrului necropolei s-au construit locuințe mari, similare celor de pe platoul „Cetățuiei Nacu", cu tendința de a fi grupate (câte două-trei) la distanțe de 20—30 m unele de altele. Și aici ca și în cazul nucleului central („Cetățuia Nacu" și „Coasta Naculuí") cele 40 de gropi folosite pentru depozitarea resturilor menajere se găsesc în sectorul de N—V al terasei, la cca 100 m de așezarea corespunzătoare fazelor *IIa—IIb*. În marginea de S—E a „Cetățuiei Nacu" și respectiv în spațiul dintre necropolă și așezarea întemeiată la începutul fazei *IIa* pe „Coasta Banului" au fost semnalate două locuri de cult special amenajate pentru a fi folosite de către întreaga comunitate. Din necropola de pe „Coasta Banului" au fost cercetate 800 de morminte de înhumație și incinerație. Cele aparținând fazei *Ic3* au, de cele mai multe ori, gropi adânci, prevăzute cu cotlon (gura cotlonului fiind acoperită cu lespezi și bolovani). Altele sunt în cutie de piatră (puține), acoperite cu o lespede de conglomerat, cu o dală de calcar dispusă vertical, cu un simplu bolovan de râu sau cu mici movile de piatră, pentru a marca la suprafața solului de călcare mormântul respectiv. Aceleași faze îi aparțin și mormintele familiale înconjurate cu ring constituit din dale paralelipipedice de conglomerat calcaros. Într-unul dintre cele cinci ringuri au fost depuși succesiv membrii unei familii (doi maturi, un adolescent și doi copii), în gropi dispuse în cerc, la distanțe egale, acoperite apoi cu lespezi de conglomerat așezate vertical. Alt ring conținea doar un mormânt central, în care a fost înhumată o femeie, la picioarele căreia au fost depuse resturile cinerare ale unui copil. În jurul ringului, la distanțe egale, s-au găsit opt morminte de înhumație acoperite cu câte o piatră, dispuse în așa fel încât să formeze un al doilea ring (exterior). Mormintele conțineau capul, membrele sau corpul a opt copii, sacrificați probabil ritual, odată cu depunerea femeii și a copilului incinerat în mormântul central. Unul dintre ringuri reprezintă un cenotaf (în zona sa centrală a fost depusă o ceașcă cu gura în jos). Un caz deosebit l-a constituit un mormânt care conținea doi înhumați în poziție chircită, cu genunchii atingând fruntea, cu palmele pe față și acoperiți de o mare cantitate de bolovani. Înainte ca groapa mormântului să fi fost umplută cu piatră, a fost aruncată o ceașcă, cu gura în jos, ale cărei fragmente au acoperit capetele celor înhumați. Deasupra mormântului au fost așezate dale de piatră, peste care s-a construit o vatră, ale cărei lipituri purtau urme de calcinare. Fără îndoială că în acest caz s-a practicat un sacrificiu, făcut de comunitatea tribală în împrejurări neobișnuite. Nu este exclus ca periodic să se fi aprins focul sacru, să se fi adus unele ofrande sau să se fi cerut ajutorul celor doi mesageri sacrificați intenționat. S-au semnalat și morminte fără construcții din piatră, duble, triple sau conținând doi maturi și doi copii. În faza *Ic2* numărul mormintelor în cutie de piatră sau cu cotlon au scăzut simțitor; în rest s-au semnalat la suprafața solului de călcare construcții din piatră (movile din bolovani, lespezi, sau un mic ring care delimita groapa mormântului). În celelalte faze ale culturii Monteoru *(Ic1—Ib—Ia, IIa—IIb)*, mormintele de înhumație erau doar arareori prevăzute la suprafața solului de călcare cu mici construcții din piatră (movile din plăci de conglomerat sau bolovani). Începând cu faza *IIa* au reapărut mormintele familiale, în care înhumații erau depuși în gropi dispuse în cerc, având în zona centrală a acestuia un vas de ofrandă. Ritul incinerației este prezent de la începutul fazei *Ic3*, când resturile cinerare erau depuse direct în groapă și acoperite cu o ceașcă cu gura în jos. În două cazuri, resturile cinerare au fost găsite în vase (borcan și ceașcă). Începând cu faza *Ic2* resturile cinerare au fost depuse în urne cu capac sau acoperite cu o placă subțire din piatră. Cu totul excepțional, câteva morminte din fazele *IIa* și *IIb* conțineau resturi cinerare așezate pe fundul gropii, având alături o ceașcă sau un pahar. În puține cazuri, mormintele de incinerație erau marcate la suprafața solului de călcare cu o mică movilă, din bolovani sau numai cu o piatră. Ritul incinerației nu înregistrează decât un procentaj de 5% din totalul mormintelor descoperite. În câteva cazuri, s-a observat că în mormintele de înhumație s-au depus numai părți ale corpului (capul sau numai membrele), peste care s-au aruncat fragmentele unor vase sparte ritual (uneori chiar lângă groapa mortului). Acestor importante descoperiri, dintre care unele unice în România, li se adaugă bogatul inventar de unelte, obiecte de podoabă, arme și ceramică descoperite în așezare și mai ales în necropolă. Menționăm astfel topoare, cuțite și dălți de piatră, os și bronz, ace și împungătoare din os și bronz, săpăligi din corn și os, râșnițe și frecătoare, fusaiole și greutăți din lut ars, obiecte mărunte de uz casnic, pumnale din bronz și vârfuri de săgeată din silex, cu baza concavă sau din foaie de bronz. Podoabele au fost semnalate aproape în exclusivitate în inventarul mormintelor. Cele mai numeroase sunt inelele de buclă, din bronz dar și din aur. Lor li se adaugă brățările și acele (dintre care unul cu placă rombică, descoperit în așezare), colierele constituite din mărgele tubulare sau sârmă torsionată, *Halsring*-urile, pandantivele și diademele (pentru care se folosesc sârme groase din bronz sau *Halsring*, de care se agață în dreptul tâmplei inele de buclă). În faza *Ic3* (rar în faza *Ic2*), inventarul mormintelor conține de obicei inele din os, coliere-pandantive sau diademe lucrate din cochilii de melci și scoici, cărora li se adaugă după caz și inele de buclă sau pandantive din bronz. Sunt prezente, de asemenea, așa-zisele catarame, în realitate brelocuri lucrate din scoici marine sau os. Aceste podoabe specifice bronzului timpuriu și mai ales

www.mnir.ro

culturilor răsăritene sunt înlocuite începând cu faza *Ic2* cu obiecte din bronz. Cu totul excepțional, în inventarul câtorva morminte din fazele *IIa—IIb* s-au semnalat inele sau brelocuri din os care marchează primele contacte cu elementele de tip Srubno-Hvalinsk. Ceramica oferă o gamă variată de forme și motive decorative caracteristice fiecăreia din cele șapte faze de evoluție ale culturii Monteoru (*Ic3—IIb*) de la Cândești. Forma de bază, cu procentaj relativ egal în toate fazele, este ceașca cu două torți prevăzute cu butonaș, decorate de obicei cu cercuri concentrice (faza *Ic3*) și cu șa cu prag înalt, ornamentate cu linii în relief în faza *Ic2*. Începând cu faza *Ic1* și până la sfârșitul fazei *IIb*, torțile cu șa vor suferi modificări, fiind înlocuite pe pareurs cu acelea în bandă. Decorul ceștilor va fi constituit din incizii dispuse în triunghiuri, cusătură, festoane, fanioane etc., mai ales în fazele finale (*IIa—IIb*) când vor fi asociate și cu caneluri orizontale, oblice sau concentrice (*IIb*). Ceștile cu o singură toartă semnalate incidental în fazele timpurii (*Ic3—Ic1*) vor deveni relativ frecvente în fazele *Ia—IIb*. Un alt tip de vas, pyxida, prezentă într-un procentaj de 20% mai ales în inventarul mormintelor din fazele *Ic3—Ic2*, va scădea brusc, pentru ca în fazele finale (*IIa—IIb*) să nu mai fie semnalată decât incidental. Paharele cilindrice, a căror apariție a fost sesizată încă din faza *Ic3* (1—2%), vor cunoaște o frecvență sporită în fazele *IIa—IIb*, când se întâlnesc și acelea cu profil rectangular, decorate cu caneluri orizontale, oblice sau în vârtej. O formă care înregistrează o lungă evoluție, cu anumite modificări tipologice de-a lungul celor șapte faze de evoluție este vasul de ofrandă, indentificat atât în complexele de locuire, dar mai ales în inventarul mormintelor din fazele finale *IIa—IIb*. Vasele mari, cu corpul în două etaje, absente în fazele *Ic3—Ia*, devin relativ frecvente în fazele *IIa—IIb*, când sunt asociate cu motive incizate asociate cu caneluri. Cănile cu o singură toartă, semnalate incidental în fazele timpurii, apar mai numeroase în fazele finale. Ele au acum trăsături tipologice bine conturate (gâtul cilindric, corpul sferic sau în două etaje), fiind ornamentate cu motive incizate asociate cu caneluri. *Askos*-ul, prezent de obicei în inventarul mormintelor din fazele *Ic3*, incidental în *Ic2*, dispare brusc la începutul fazei *Ic1*. Alte forme de vase, ca de exemplu străchinile și tipsiile, a căror apariție este semnalată încă de la începutul fazei *Ic3*, au un procentaj ascendent în fazele finale *IIa—IIb*, când se înregistrează și anumite modificări tipologice. Borcanul lucrat din pastă poroasă sau fină, prezent de obicei în complexele de locuire, dar și în inventarul mormintelor, când este folosit ca urnă, are o frecvență relativ egală în toate fazele. Ceștile cu corpul dublu, semisferic sau în formă de ou, sunt prezente doar incidental în inventarul unor morminte din fazele finale. Capacele rectangulare, în formă de calotă sau conice, sunt semnalate începând cu faza *Ic3* până la sfârșitul fazelor *IIa—IIb*, când se constată o preferință pentru cele conice. Sunt prezenți idolii antropomorfi: o figurină în formă de placă, cu decor incizat, specific fazei *Ic3*, și un idol reprezentând o femeie însărcinată, descoperit în cadrul unui loc de cult familial dintr-o locuință (*IIb*). Importante sunt și figurinele (fragmentare) lucrate din pastă fină, neagră, decorate cu caneluri, caracteristice fazelor *IIa—IIb* (semnalate în locuri de cult familiale), dintre care una reprezintă pe mama zeiță cu acolitni ei, care-și găsesc analogii în piesele similare specifice civilizației miceniene și zonelor aferente. Au fost descoperite și alte piese de cult: măsuțe, scaun, care votive, precum și roți care se acroșau la unele ansambluri votive etc. Prin ansamblul de descoperiri, stațiunea Monteoru de la Cândești constitule un obiectiv de o importanță deosebită nu numai pentru cunoașterea acestei culturi, ci și pentru întreaga perioadă clasică a epocii bronzului din România. La sfârșitul epocii bronzului, pe terasele „Coasta Banului", „Corbea" și „Coasta Nacului", a fost întemeiată o așezare aparținând purtătorilor culturii Noua din cele două principale etape de evoluție (*I* și *II*). Etapa de cristalizare (*I*) a culturii Noua este caracterizată printr-o așezare de tip cenușar-zolniki, cu grupuri de locuințe (3—4), dispersate la distanțe de 50—80 m unele de altele. În unele cazuri, resturile locuințelor acoperă pe acelea caracteristice fazelor finale ale culturii Monteoru (*IIa—IIb*) de pe terasa „Coasta Banului". Este succedată de așezarea din etapa Noua *II*, care s-a extins și pe terasele „Corbea" și „Coasta Nacului" și care conține de asemenea grupuri de locuințe (cenușare-zolniki) situate la o depărtare de 80—150 m unele de altele. Tipul de locuință caracteristic era cel de suprafață, de formă rectangulară, cu podini din lut crud, cu vetre construite pe platformă (a locuințelor) și cu pereți solizi, a căror lipitură fusese aplicată pe un schelet de nuiele dispus în rețea. În afara locuințelor au fost identificate și cuptoare de tip „test" similare celor descoperite la → Gârbovăț. Inventarul așezării Noua (*I* și *II*) cuprinde numeroase unelte din os finite sau în curs de prelucare (cca 300), între care se remarcă cuțitele, secerile-*tupik*, omoplații crestați, dălțile, împungătoarele, acele, vârfurile de săgeți etc., precum și din piatră (topoare și dălți). Au fost descoperite și piese din bronz: inel de buclă, ace cu capul inelar, împungătoare, precum și trei seceri cu cârlig, identificate într-un vas din marginea unui cenușar (Noua *II*). În ceea ce privește ceramica, se remarcă în primul rând aceea de tradiție Monteoru în etapa Noua *I*, precum și fragmente de cești cu torți cu buton sau creastă (mai numeroase în etapa Noua *II*). Borcanele, de obicei în formă de sac, erau lucrate fie din pastă fină de tradiție monteoreană, fie din pastă poroasă, specifică prototipurilor culturii Srubny. Unele dintre aceste vase-sac erau decorate cu brâu crestat în șnur fals și pe corp cu motive realizate cu măturița. Acest tip de vas, deși prezent în etapa Noua *I*, înregistrează un procentaj sporit în etapa *II*. De asemenea, s-au

www.mnir.ro

semnalat vase similare celor din aria Coslogeni. Așezarea Noua a fost succedată nemijlocit de aceea aparținând Hallstattului timpuriu. Atunci când s-a întemeiat așezarea, a fost amenajat și sistemul defensiv, constituit dintr-un val ridicat pe latura de S a platoului „Banu", s-au escarpat pantele de N—V ale terasei și s-a transformat talvegul unui pârâu secat într-un șanț adânc. Cetatea hallstattiană a fost locuită până către sfârșitul sec. 5 î.Hr., fiind determinate stratigrafic două etape, prima cu două niveluri de locuire și cea de a doua cu un singur nivel. Cel din urmă conține un relativ bogat inventar (ceramică și piese din bronz și fier, similare celor descoperite la → Bârsești și → Ferigile). Către sfârșitul sec. 5 î.Hr., perimetrul cetății a fost sensibil micșorat prin construirea unui nou val care a delimitat incinta noii așezări. Au fost descoperite vârfuri de lance din fier, săgeți de tip „scitic", o gamă variată de unelte din os etc., precum și fragmente de vase lucrate cu mâna sau imitate după prototipuri gr. În sec. 3 î.Hr. a avut loc o nouă reorganizare a așezării, fiind vădită tendința da promontoriile „Cetățuia Nacu" și „Coasta Nacului" să devină nucleul central al noii așezări. În cursul sec. 2 î.Hr. se va constitui așezarea specifică geto-daeică, „Cetățuia Nacu" devenind nucleul marii stațiuni, în jurul căreia vor gravita obiectivele situate pe terasele „Coasta Banului", „Recea", „Corbea" și „Rubla". În prima jumătate a sec. 1 î.Hr., în timpul lui Burebista, „Cetățuia Nacu" va fi fortificată și despărțită de celelalte așezări apropiate printr-un șanț enorm (lut de 70 m și adânc de 16 m). Săpat în trepte, șanțul a tăiat și a distrus la partea superioară resturile de locuire anterioare — atât terasările monteprene, cât și complexele de locuire geto-dacice din sec. 3—2 î.Hr. (gropi cu resturi menajere, cuptor de redus minereu, cuptor de ars ceramică etc.). În cursul sec. 1 î.Hr. și până în primele decenii ale sec. 2 d.Hr., șanțul și-a păstrat funcționalitatea, nefiind semnalate nici un fel de complexe de locuire *in situ*, nici pe pante nici la baza acestuia. Șanțului i-a fost acroșată o palisadă refăcută în cursul sec. 1 d.Hr. În evoluția așezării geto-dacice au fost determinate patru etape; ea a fost părăsită sau distrusă de un puternic incendiu. Locuințele sunt de obicei de suprafață, solid construite, cu podini din lut ars, masive, ale căror lipituri erau depuse pe loazbe sau bârne groase. Pereții, cu un schelet lemnos solid, din bârne sau nuiele dispuse în rețea, era acoperit cu lipituri groase și cu humă albă. Foarte rar s-au folosit și locuințe de tip bordei sau semibordei. Au fost descoperite numeroase unelte din fier, bronz sau os (ace și împungătoare, dălți, cuie etc.), podoabe sau accesorii de toaletă, dintre care unele erau mai greu de procurat, precum oglinzile din bronz alb, lustruite (fibule, brățări, inele etc.). Alături de ceramica locală, variată ca forme și motive decorative, au fost descoperite vase întregi sau fragmentare de import (amfore gr. și romane, cupe deliene etc.). În ceramica de categorie fină locală se distinge aceea pictată cu brun sau roșu, semnalată în ultimele două niveluri de locuire. Așezarea geto-dacică își încheie existența la începutul sec. 2 d.Hr., când ea încetează să mai fie un centru tribal cu o viață economică bine conturată, cu legături cu alte centre similare. Cu toate acestea, chiar în urma evenimentelor petrecute la începutul sec. 2 d. Hr., o parte a locuitorilor au revenit la vechea lor vatră, întemeind o nouă așezare, în ale cărei complexe de locuire a fost semnalată o monedă imperială romană (176 d.Hr.) și un vas din pastă cenușie, lucrat la roată, pe care a fost imprimată copia uneia dintre emisiunile numismatice prilejuite de sărbătorirea triumfului lui Traian asupra dacilor, ca o metopă (a fost imprimat numai chipul împăratului). Pe terasa „Coasta Banului", în afara perimetrului așezării geto-dacice, au fost identificate morminte de înhumație, dintre care cinci cu inventar, care aparțin ultimei etape din evoiuția așezării geto-dacice de la Cândești, precum și unele morminte de înhumație ceva mai târzii, care pot fi atribuite cu probabilitate sarmaților. Tot pe „Coasta Banului" au fost identificate și câteva morminte de incinerație prefeudale (sec. 6—7) și resturi de locuire sporadice din aceeași perioadă. În marginea satului D., pe terasa superioară a Râmnei, despărțită în două de albia majoră a unui mic afluent al acesteia, pe o suprafață de cca 4 ha, se găsește o așezare neolitică aparținând fazei Cucuteni *A*. Pe același loc, cu prilejul săpăturilor efectuate în zona de V a platoului, au fost identificate resturi de locuire din epoca bronzului (Monteoru *Ic3—IIb*), urmele unei așezări hallstattiene târzii de tip Bârsești-Ferigile (sec. 6—5 î.Hr.), precum și fragmente ceramice din sec. 17—18 (M.F.). În punctul „Rubla", pe terasa dreaptă a râului Râmna, a fost descoperit (1966) un tezaur monetar geto-dacic. Cele 263 de monede sunt de argint, cu greut. de 3,50 — 5 g, și fac parte din rândul emisiunilor geto-dacice de tip Filip II, datând de la mijlocul sec. 2 î.Hr. Fiind cel mai mare tezaur cu astfel de monede, tipul monetar respectiv a fost denumit D. Rv. se caracterizează prin prezența unui X în spatele călărețului și o ramură sub cal. Pe baza studiului acestui tezaur și a tipului monetar s-a stabilit că în regiunea dintre Siretul inferior și râul Buzău, unde se întâlnesc astfel de monede, se afla una dintre cele patru mari uniuni de triburi getice din perioada anterioară lui Burebista, probabil a potulatensilor, condusă în sec. 3—2 î.Hr. de regi ca Zalmîndegikos și Rhemaxos (C.P.).

Micu, *Călăuza*, 17, nr. 113; I.I. Russu, în *SCIV*, 10, 1959, 1, 141; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, 95; M. Florescu, în *Carpica*, 10, 1978, 93—125 și 11, 1979, 45—126; ead., în *RMMMIA*, 50, 1981, 26—43; ead., A.C. Florescu, în *AM*, 13, 1990, 49—102; C. Preda, Gh. Constantinescu, în *SCN*, 4, 1968, 21—45; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 185—198.

A.S.; R.H.; M.F. și C.P.

www.mnir.ro

Dumbrăvicoara, sat în com. Ernei (jud. Mureș), pe terit. căruia a fost descoperită întâmplător o fibulă de argint în formă de cicadă (prima jumătate a sec. 5 d.Hr.), ornamentată prin ștampilare, iar ochii redați prin două almandine.

J. Hampel, *Die Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, Braunschweig, 1905, 2, 7—8 și 3, pl. 9/3a—c.

R.H.

Dumești, com. în jud. Vaslui, în partea de N a căreia, la locul numit „Între Păraie" sau „La grădină", este situată o stațiune cacuteniană. Au fost cercetate câteva locuințe de suprafață, precum și numeroase gropi. Remarcăm în mod deosebit descoperirea a 12 statuete antropomorfe de lut (șase feminine, șase

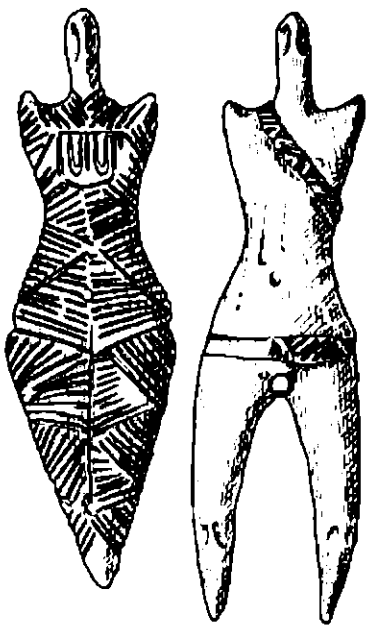

Fig. 35. Dumești. Statuete de lut, cultura Cucuteni *A*.

masculine) modelate cu deosebită atenție. Exemplarele feminine au fost decorate cu striuri în relief în timp ce acelea masculine au doar câte un brâu și o diagonală în relief. S-au mai descoperit figurine în basorelief, numeroase vase pictate, mai ales policrom, precum și ceramică de uz comun. Așezarea se datează la începutul etapei Cucuteni *A4*.

R. Maxim-Alaiba, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 5—6, 1983—1984, 99—148.

S.M.-B.

Dumeștii Vechi, sat în com. Dumești (jud. Vaslui), pe terit. căruia s-au descoperit un pumnal din Hallstattul târziu, câteva morminte din perioada La Tène (sec. 3—2 î.Hr.), monede dacice de tip Hușii-Vovrieșți, monede romane, mai multe morminte de incinerație aparținând dacilor liberi (sec. 3 d.Hr.) — din inventarul cărora fac parte vase de lut, un pahar de sticlă, o fibulă de bronz și diferite tipuri de mărgele, resturi dintr-o așezare de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.) și diferite materiale din sec. 10—11.

M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Bold, M. Dinu, în *AȘUIași*, 1, 1955, 1—2, 23—24; D. Gh. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 114—115; B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1971, 1, 121.

I.I.

Dumitrești, sat în com. Verguleasa (jud. Olt), pe terit. căruia s-au descoperit urme de locuire din faza de tranziție de la neolitic la bronz (cultura Coțofeni) și de la începutul epocii bronzului (cultura Glina) în punctul „Piscul Bojii", iar pe malul drept al Văii Surdui, în punctul „Botul Islazului", o așezare de tip Glina și o alta dacică târzie (sec. 2—3 d.Hr.).

Gh. Bichir, în *Comunicări*, 11, Craiova, 1969, 39—40.

G.B.

Dumitrești Gălății, sat în com. Schitu Duca (jud. Iași), pe terit. căruia, la locul numit „Crângul lui Pătrașcu", au fost descoperite mai multe morminte de incinerație aparținând unei necropole dacice din prima jumătate a sec. 3 d.Hr. Inventarul mormintelor cuprinde vase lucrate cu mâna și la roată, cuțite de fier, verigi de cupru și argint, o oglindă de metal, mărgele de sticlă, pandantive de fier în formă de căldărușă și o imitație în bronz după o monedă din vremea lui Antoninus Pius (138—161 d.Hr.). Așezarea corespunzătoare se află în imediata apropiere.

I. Ioniță, în *AM*, 6, 1969, 123—135.

I.I.

Dumitrița, sat în com. Cetate (jud. Bistrița-Năsăud) unde, lângă grajdurile fostei C.A.P. s-a semnalat o așezare Noua. La N—E de sat, pe dealul Cetate, se află o așezare fortificată cu șanț și val, cu două niveluri de locuire, primul din Hallstatt, al doilea din La Tène. Fortificația pare să aparțină numai ultimei așezări care datează din sec. 2—1 î.Hr.

I. Marțian, *Rep.*, 244; Șt. Dănilă, în *FI*, 2, 1972, 78, 80; Șt. Ferenczi, în *FI*, 3, 1974, 186; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, 57, nr. 6.

I.G.

Dunavățu de Jos, sat în com. Murighiol (jud. Tulcea), în hotarul căruia, pe locul numit „Cetatea Zaporojenilor", în malul unui canal ce leagă azi brațul Sf. Gheorghe de lacul Razelm au fost descoperite vestigiile ultimei fortificații romane pe limesul dunărean spre mare (sec. 2—6 d.Hr.), cu turnuri exterioare și zid de incintă din piatră cu mortar (45 x 66 m). Presupunerea anterioară de localizare aici a cetății antc. Halmyris nu se justifică. Potrivit informațiilor antc. (*Tab. Peut.*, VIII, 4), la **D. de J.** s-ar fi aflat mai curând Ad Stoma, unde în sec. 2—3

www.mnir.ro

existau și civili romani proprietari ai unor *agri vectigales*. Fortificația a avut importanță comercială, în sec. 4—6 folosind ca punct de transbordare a mărfurilor de pe mare pe fluviu.

DID II, 205 și 422; *TIR*, L 35, 21 și 39; Al. Suceveanu, *VEDR*, 96 și 132.

A.B.

Dunavățu de Sus, sat în com. Murighiol (jud. Tulcea), pe terit. căruia a fost descoperită o fortificație romană de zid cu val și șant (50 x 47 m) situată în punctul „Dealul cu cetate" din apropierea malului canalului ce coboară din brațul Sf. Gheorghe. Monedele descoperite aici, în special de la Constantin cel Mare, relevă și rolul comercial al acesteia în antic. romană și romană târzie, în afara celui militar, dat de poziția pe limes.

TIR, L 35, 39; Al. Suceveanu, *VEDR*, 58 și 132.

A.B.

Dunărea 1. Sat în com. Seimeni (jud. Constanța), în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală romană din terit. Capidavei. Aici au fost identificate ziduri de piatră și multă ceramică. **2.** V. *Istros*.

P. Diaconu, în *Materiale*, 5, 1959, 562.

A.S.

Dunăreni 1. Sat în com. Aliman (jud. Constanța), pe terit. căruia a fost descoperit un castru rectangular (150 x 80 m), pe Dunăre, la care a fost adăugat ulterior un altul ceva mai mic (70 x 40 m). În interiorul lor au fost găsite ziduri de monumente, monede imperiale romane, inscripții și reliefuri (A.S.). **2.** (Fost Cârna), sat în com. Goicea (jud. Dolj), la S de care, prin săpături sistematice începute în 1985 pe grindul Ostrovogania, aflat în mijlocul actualului lac Bistreț, a fost cercetată o necropolă de incinerație în urnă, constituită din 70 de morminte, aparținând culturii Gârla Mare, grupului Bistreț-Îșalnița și culturii Verbicioara (M.63). Inventarele funerare, foarte bogate, conțin ceramică, figurine de lut antropomorfe, câteva piese de port din bronz. Mormintele aparținând culturii Gârla Mare pun în evidență și o fază timpurie a acestei culturi. Prin cercetări de teren efectuate în anii 1985—1991 pe grindul Branițe, situat pe malul de N al actualului Bazin 4 (fosta Baltă Nasta), în punctul „Canal", a fost identificată o altă necropolă de incinerație, din care a fost recuperat un vas din inventarul unui mormânt distrus de apă. Necropola se află, peste lacul Nasta, chiar în fața celei de la grindul Tomii („Măgura Tomii"). A fost atribuită, după materialul ceramic răspândit pe plajă, culturii Gârla Mare; vasul recuperat are analogii în grupul Paracin. În vecinătatea necropolei se află o întinsă așezare a culturii Coțofeni și o alta aparținând complexului cu ceramică canelată de la începutul primei epoci a fierului. Pe malul de S al lacului Bistreț, în fața necropolei de la Ostrovogania, se află o așezare a culturii Gârla Mare, iar alături o alta aparținând grupului Bistreț-Îșalnița. În aceeași zonă au fost descoperite și materiale aparținând culturii Basarabi, precum și din sec. 7—9 d.Hr. (I.C.). La 3 km S de sat, pe grindul Rostii, a fost identificată o așezare dacică și s-a descoperit în 1966 un tezaur de denari romani republicani, din care s-au recuperat 28 de exemplare din perioada cca 211—56 î.Hr. Monedele erau depuse într-un mic vas de bronz cu toartă și cu buza decorată cu ove, acoperit cu o mică lespede de marmură (E.N.). V. și *Cârna*.

TIR, L 35, 40; G. Popilian, în *Historica*, 1, 1970, 53—66; M. Chițescu, *RRCD*, 157—159, nr. 72.

A.S.; I.C. și E.N.

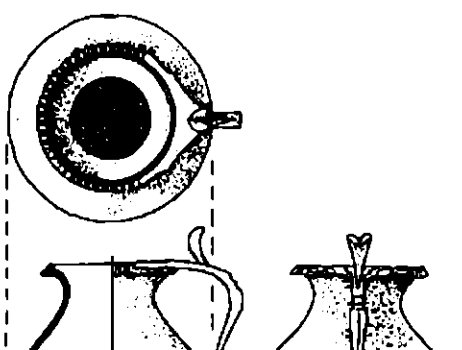

Fig. 36. Dunăreni. Vasul de bronz în care se afla depus tezaurul monetar.

duoviri (lat.), magistrați supremi, cu atribuții multiple (juridice, administrative, organizatorice) în viața civilă a orașelor romane din Italia și din provincii (corespunzători celor doi consuli de la Roma). În Dacia funcționau numai în orașele care au fost ridicate la treapta de *municipium* sub Hadrian: Drobeta, Napoca și Romula, precum și în colonii: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, Romula, Napoca, Apulum *(colonia Aurelia)*. Municipiile create mai târziu (sub Marcus Aurelius și Septimius Severus) aveau în frunte *quattuorviri*: Apulum *(municipium Septimium)*, Potaissa, Dierna.

RE, V, col. 1806—1838, s.v. *Duoviri* (Liebenam); De Ruggiero, *DEAR*, 2 074, s.v. *Douviri*; D. Tudor, *OTS*, *passim*; M. Macrea, *Viața*, *passim*.

C.C.P.

dupondius (lat.), monedă emisă în vremea Imp. Roman, reprezentând o jumătate dintr-un → *sestertius*, respectiv 2 → *asi*. Sub Augustus cântărea cca 12,75 g, apoi cca 15 g (68—96 d.Hr.), pentru a scădea în sec. 2 la cca 13,50 g. În sec. 3 devin rari în circulația din Dacia și Moesia. Inițial d. au fost confecționați dintr-un aliaj galben (→ *orichalcum*) de cupru (75—85%) și zinc.

www.mnir.ro

M. Bernhart, *Handbuch*, 23; J.P.C. Kent, *Roman Coins*, Londra, 1978, 358.

G.P.B.

Dura-Europos, oraș antc. pe malul stâng al Eufratului mijlociu. A devenit celebru în urma rezultatelor săpăturilor arheologice efectuate aici de J.H. Breasted (1821), F. Cumont (1922—1923) și, mai ales, de misiunea Universității din Yale (1928—1956). Colonie macedoneană întemeiată în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. de satrapul Seleukos I Nikator, pe locul vechiului oraș partie Dura. Către sfârșitul sec. 2 î.Hr. D.-E. a căzut în mâinile parților, iar în anul 116 d.Hr. a fost încorporată de Traian la Imp. Roman, devenind una dintre cele mai puternice fortărețe ale limesului de pe Eufrat. Stațiune importantă pe cel mai scurt drum al caravanelor dintre Marea Mediterană și Orient, ce ducea de la Palmyra (Siria) către Babilon și Seleucia. Cucerită și distrusă de perșii sasanizi la puțin timp după 256 (de când datează ultimele monede descoperite la D.-E.), importanta cetate și stațiune caravanieră a decăzut și a fost părăsită definitiv, fiind acoperită de nisipurile deșertului. În anul 363, sub Iulianus Apostata, D.-E. era deja un *desertum oppidum* (Amm. Marcel., 23, 5, 8; 24, 1, 5). Numele însuși al orașului de altădată și senzaționalele descoperiri arată amestecul de populații și de cultură orientală și europeană din cuprinsul lui. Ruinele construcțiilor publice și particulare au păstrat cel mai mare număr de picturi murale cunoscut în lumea romană și orientală după Pompei și Herculanum, iar descoperirea lor inaugurează o nouă eră în studiul artei Imp. Roman târziu și medievale. Pe învelitoarea de piele a unui scut, aparținând unui soldat din *coh. XX Palmyrenorum sagittariorum*, este pictată marea, pe marginea căreia sunt înșirate nume de localit. ale unui itinerariu de-a lungul coastei Pontului Stâng: Mesambria, Odessos, Dionysopolis, Timum, Bizone, Tirizis, Callatis, Amlaidina, Stratonis, Tomis, Halmyris, Istros Potamos (= Histria), arătând drumul străbătut de arcașul palmirean, cu prilejul vreunei mișcări de trupe în prima jumătate a sec. 3. V. și *Itineraria Romana*.

F. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos*, Paris, 1926; M. Rostovtzeff, *The excavations at Dura-Europos*, New Haven, 1925—1956; *EAA*, III, 1960, s.v.; I. Mititelu, în *BSNR*, 37, 1943, 78—91; *DID II*, 205—206 și 360, fig. 84.

I.B.

Duras, rege dac, predecesor al lui Decebal, considerat multă vreme a fi fost unul și același cu → Diurpaneus. Despre el ne informează Dion Cass. (LXVII, 6, 1), care afirmă că a lăsat lui Decebal de bună voie domnia, deoarece acesta era foarte priceput la război. Potrivit noilor interpretări ale izvoarelor se face o distincție clară între D. și Diurpaneus, acesta din urmă fiind numele pe care l-a purtat Decebal în timpul luptelor cu generalul roman Cornelius Fuscus în 86—87 d.Hr. Motivul pentru care D. a lăsat domnia de bună voie lui Decebal este considerat a fi fost fie vârsta sa înaintată, fie gradul apropiat de rudenie cu Decebal.

H. Daicoviciu, J. Trynkowski, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 165; H. Daicoviciu, *Dacia*, 101—102; N. Gostar, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, 50—51.

C.P.

Durostorum (Dorostolon), importantă așezare romană cu nume trac, în S—V Dobrogei, pe malul drept al Dunării (azi Silistra). Menționată de Ptol. (*Geogr.*, III, 105; *Dourostoron*), *Tab. Peut.*, (VIII, 2: *Durostero*), *Itin. Ant.* (223, 4: *Dorostoro*), Amm. Marcell. (XXVII, 4, 12: *Durostorus*), *Not. Dign.* (*Or.*, XL, 26, 33; *Durostoro*) și alte izvoare antc. Pe la 105—106 d.Hr. Traian a transferat la D. *leg. XI Claudia*, care a rămas aici până la sfârșitul stăpânirii romane, contribuind la o rapidă înflorire a vieții urbane și la romanizarea întregii regiuni. Pe lângă castrul legiunii s-a format o așezare de negustori, meseriași și veterani, cunoscută în timpul lui Antoninus Pius (138—161) sub numele de *canabae Aeliae leg. XI Claudiae*. Sub Marcus Aurelius D. a primit titlul și numele de *municipium Aurelium Durostorum* (169—176), pe care-l va păstra până în epoca romană târzie. În același timp D. a devenit o importantă stație vamală. Începând din ultimele decenii ale sec. 2 și până către sfârșitul sec. 3, orașul a fost adânc tulburat de atacurile costobocilor, carpilor și goților. Dioclețian s-a îngrijit de refacerea cetății, pe care a vizitat-o în anii 294 și 303. În sec. 4—6 D. a continuat să fie un important centru roman în care pătrunsese și s-a dezvoltat creștinismul. La D. sunt cunoscuți martirii → Dasius (303) și →Aemilianus (362), iar pe la 380, episcopul arian → Auxentius, discipolul lui Wulfila. La cca 390 s-a născut la D. cunoscutul general roman → Aëtius. În cursul sec. 5 D. a avut mult de suferit din partea hunilor, dar a fost refăcut de Iustinian I. Procop. (*De aed.*, IV, 7) și Hierocles (*Synecd.*, 636, 4) îl numesc *Dorostolos*. La cca 600, din cauza atacurilor avaro-slave, → Dulcissimus, probabil ultimul episcop de D., s-a refugiat la Odessos (Varna), iar parte din locuitori au ajuns până la Ancona (Italia), unde au dus cu ei sarcofagul cu moaștele martirului Dasius. Din epoca stăpânirii romane se cunosc la D. resturi de ziduri, cărămizi ștampilate, piese arhitecturale, inscripții în lb. lat., statui, sarcofage, un cavou cu picturi murale (sec. 4) etc. Mai multe sigilii bizantine de plumb din sec. 7—10, printre care câte unul de la împărații Constantin IV (668—685) și Constantin VII Porfirogenetul (913—959) și alte descoperiri din aceeași perioadă de timp, arată nu numai o continuitate de viață, ci și menținerea legăturilor și chiar o stăpânire a Bizanțului asupra D. și regiunii înconjurătoare. În urma victoriei lui → Ioannes Tzimiskes asupra lui → Sviatoslav, cneazul Kievului (971), D. cunoscut sub numele de Dorostolon sau D(r)istria, devine capitala themei → Paristrion (Paradounavon).

V. Pârvan, *Durostorum*; V. Velkov, *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, 1960, 214—218; *TIR*, L 35, s.v.; *DID II* și *III*, passim; V. Culică, în *Pontica*, 3, 1970, 365—377; I. Barnea, în *Pontica*, 15, 1982, 201—212.

I.B.

www.mnir.ro

dux (lat.) (la romani), „comandant", „conducător", cu sens general, dar în special al unei armate sau unități militare. Începând cu Diocleţian, d. era comandantul militar al uneia sau mai multor provincii. La început, d. aparţinea ordinului ecvestru, purtând titlul de *vir perfectissimus*, în a doua jumătate a sec. 4 ordinului senatorial *(vir clarissimus)*, iar în sec. 5—6 era un *vir spectabilis*. Dacă provincia, al cărei comanant era, se afla la frontiera Imp., atunci el devenea un d. *limitis provinciae*. Cu acest titlu sunt cunoscuți în Scythia Minor: Aur. Firminianus, cel mai vechi d. al acestei prov.; Val. Romulus (Salsovia); Sappo (inscripție de la Carcaliu); un anonim (Axiopolis); Fl. Stercorius (Cius), Iunius Soranus; Gerontios și Fl. Servandus (Callatis). În sec. 7—9, după crearea themelor bizantine, d. ajunge subordonat → strategului, care reunea în mâinile sale ambele puteri, civilă și militară, dintr-o temă. La sfârșitul sec. 10 și începutul sec. 11, d. devine comanant militar al unei mari regiuni („d. al Orientului", „d. al Occidentului" ș.a.), având în subordinele sale pe strateg. În a doua jumătate a sec. 11 — sec. 12, unele theme bizantine mai importante sau de frontieră, mai amenințate, erau conduse de câte un d., care reunea în mâinile sale puterea civilă și militară. Dintre guvernatorii themei Paristrion (Paradounavon) au purtat titlul de d. Vasile Apokapes (1059) și Leon Nikerites (după 1091).

O. Seeck, în *RE*, 5, 1905, 1869—1875; H. Glykatzi-Ahrweiler, în *BCH*, 84, 1960, 1, 52—64; *DID II*, 370—371, 376, 383, 390, 396; *DID III*, 133, 153; *IGLR*, nr. 2, 86, 192, 233, 238 și 271, *b*; Em. Popescu, în *Epigraphica*, București, 1977, 256—274.

I.B.

Dyrrhachium (<gr. Δυρράχιον), colonie gr. de pe țărmul de E al Mării Adriatice întemeiată după tradiție în 627 î.Hr. de coloniști veniți din Corcyra. Așediată de illiri în 229 î.Hr. a fost eliberată și a intrat sub protecția Romei, care i-a acordat statutul de *civitas libera* (146 î.Hr.), de *colonia romana* și *ius Italicum*. În vremea războaielor civile orașul a fost fortificat de Pompeius, ca apoi, în 314 d. Hr., să fie distrus de un cutremur. La D. s-au emis drahme, după cea mai recentă cronologie între 270/260—85 î.Hr., clasificate în cinci grupe: grupa I, cca 270/260—ante 209; grupa II, ante 208—cca 177; grupa III, cca 176—154; grupa IV, cca 153—98; grupa V (sau IV2), cca 97—85. Drahmele emise la D. au pe av. vaca alăptând vițelul spre dreapta, iar pe rv. un desen schematizat reprezentând grădinile lui Alkinous și numele cetății prescurtat ΔΥΡ. Pe av. figurează numele magistratului monetar, la nominativ, iar pe rv. numele magistratului eponim, la genitiv. Cele mai vechi drahme din D., aparținând grupei III, s-au descoperit la Ostrovu Șimian (2 ex.), alături de monede de tip scordisc. În celelalte descoperiri sunt reprezentate mai ales drahme din grupa IV, cu precădere emisiunile mai târzii, și drahmele grupei V. În Daoia, drahme din D. și din Apollonia Illirica (în raport de 5 sau 4:1) s-au aflat în 147 decoperiri, din care 74 tezaure în Banat, Crișana, Transilvania, Oltenia, Muntenia, Moldova și în N Dobrogei, pe linia Dunării. Uneori în tezaure apar asociate cu alte emisiuni din Illiria sau drahme din Corcyra, cu tetradrahme din → Thasos ori → Maroneia sau cu denari romani republicani, mai rar cu monede geto-dacice sau celtiee de aur (pentru ultima asociere exemplul unic este tezaurul de la → Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud). Din tezaurele de drahme din D. cele mai timpurii par a fi tezaurele de la → Dieci (jud. Bihor), celelalte pentru care există date suficiente cuprind și ultimele emisiuni și se plasează ca *terminus post quem* pe la 85 fiind îngropate, în general, nu mult după această dată. Dintre tezaurele publicate cu toate datele merită să le citâm pe cele de la Vlișoara, Grozești, Pănade, Voivodeni, Suhaia, Furculești, Basarabi și pe cel dintr-o localit. neprecizată din jud. Dolj. Asocierile cu denari romani republicani, departe de a putea fi interpretate ca argumente în sensul unei emiteri a drahmelor pătrunse în România între 168 și 118, întrucât pătrunderea masivă a acestor monede s-a produs abia la și după cca 75, arată rămânerea lor în circulație până către mijocul sec. 1 (tezaurele de la Doboz, Drăgești, Hilib, Baziaș, Someșu Cald, Chițorani), după care apare doar câte o drahmă (Vășad, Fântânele). În alte tezaure (Deva și din jud. Dolj) se adaugă monede republicane din 37—31 unor loturi a căror tezaurizare se încheiase cu mult înainte, ca și în cazul tezaurelor de la Tisa și din jud. Hunedora, la care se adaugă monede romane imperiale. Sunt cunoscute și imitații prezente atât izolat cât și în tezaure, cu precizarea că cel de la Troianul (jud. Teleorman), conține numai imitații *fourrées*. Pătrunderea masivă a drahmelor din D. poate fi explicată prin rosturi comeeiale, dar nu exclusiv și precumpănitor, achiziționarea de sclavi pentru piața Romei, precum și, poate mai ales, prin expedițiile lui → Burebista în Illiria, ocazie cu care i-a nimicit pe boii și pe taurisci.

B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 27—90 și 3, 1960, 449—450; O. Iliescu, în *CreștCol*, 2, 1961, 658—670; E. Chirilă, în *Apulum*, 7, 1968, 123—143; id., în *SCSibiu*, 14, 1969, 283—284; B. Mitrea, în *Apulum*, 9, 1971, 177—206; id., în *SCN*, 5, 1971, 21—37; H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972; I. Gloradiu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, București 1973; C. Preda, M. Davidescu, în *Drobeta*, 1, 1974, 77—102; G. Popilian, în *Historica*, 3, 1974, 43—65; C. Buzdugan, în *SCN*, 6, 1975, 201—206; M. Cojocărescu, în *SCN*, 6, 1975, 195—199; A. Giovanini, *Rome et la circulation monétaire en Grèce aux IIe—Ier siècles avant notre ère*, Basel, 1978, 103—113; G. Popilian, în *Drobeta*, 3, 1978, 33—46; N. Chidioșan, Al. Sășianu, N. Beladan, în *Crisia*, 8, 1978, 27—50; E. Chirilă, M. Barbu, în *Ziridava*, 11, 1979, 141—144 și 12, 1980, 97—99; E. Chirilă, A. Rusu, în *ActaMP*, 4, 1980, 69—76; Z. Székely, în *CN*, 3, 1980, 3—10; Al. Sășianu, *Moneda antică*; B. Mitrea, în *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 31—59; Gh. Poenaru Bordea, în *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1985, 221—237; B. Mitrea, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 23—31; N. Conovici, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 59—74; C. Preda, Gh. Marinescu, în *BSNR*, 77—79, 1983—1985, 19—67; N. Conovici, în *BSNR*, 77—79, 1983—1985, 69—88.

G.P.B.

www.mnir.ro

„Hora de la Frumușica". Plastică Cucuteni de la Cetățuia, com. Bodești, jud. Neamț.

www.mnir.ro

Drăguşeni, jud. Botoşani. Vas-binoclu Cucuteni *A*.

www.mnir.ro

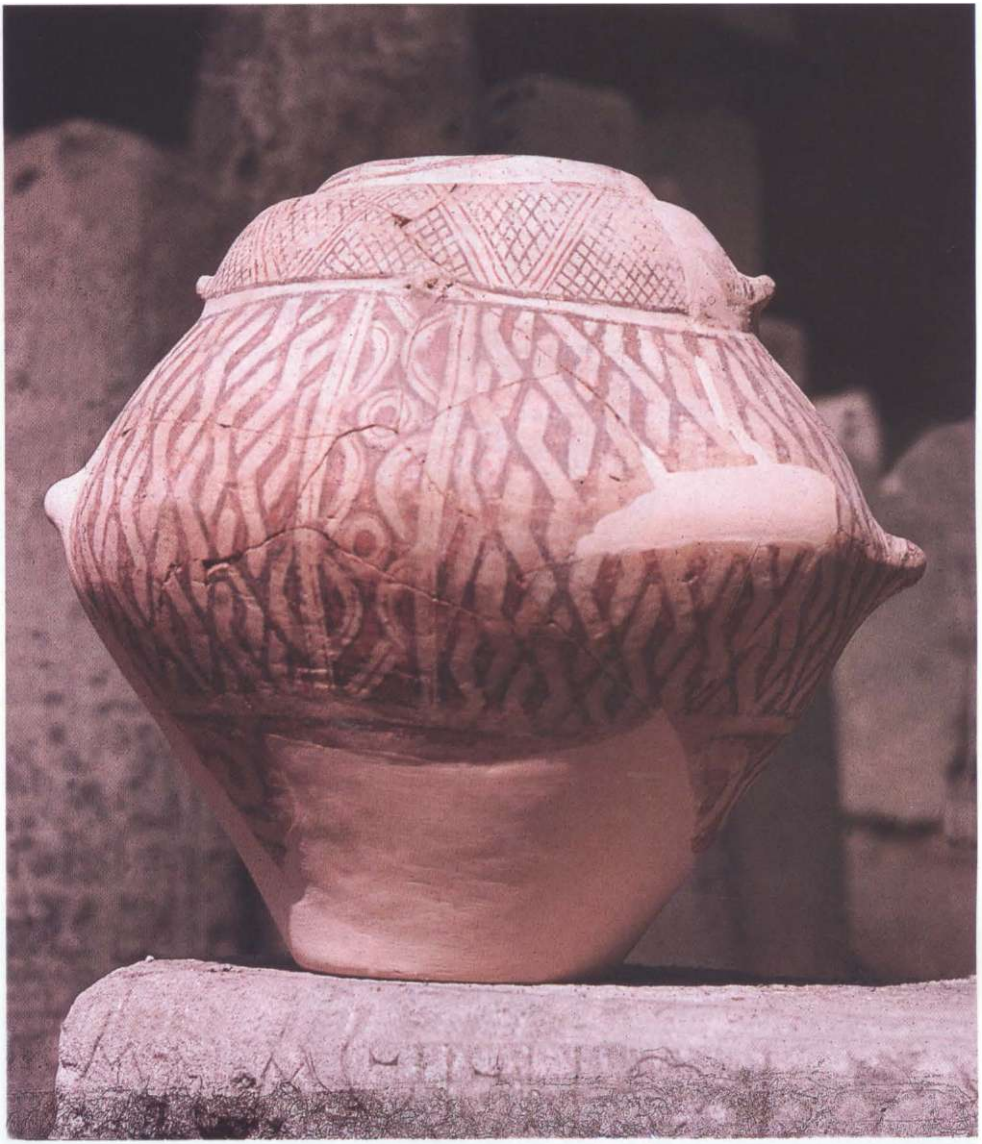

Drăguşeni, jud. Botoşani. Vas Cucuteni A.

www.mnir.ro

Drăgușeni, jud. Botoșani. Cupe Cucuteni *A*.

www.mnir.ro

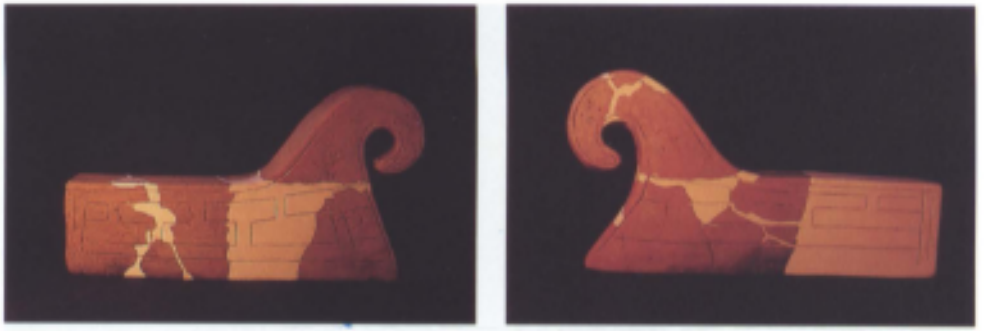

Ghelăieşti, jud. Neamţ. Căţei de vatră germanici (sec. I î.Hr.).

Statuetă de tipul „cu rochie clopot". Cultura Gârla Mare (Dunăreni, com. Goicea, jud. Dolj).

www.mnir.ro

Histria (fotografie aeriană).

www.mnir.ro

Halmyris. Cetatea romană (fotografie aeriană).

www.mnir.ro

Așezare geto-dacă de tip *dava* de la Cârlomănești, jud. Buzău (sec. 2–1 î.Hr.).

www.mnir.ro

Enisala, jud. Tulcea. Inventarul unui mormânt daco-roman (sec. I–2 d.Hr.).

www.mnir.ro

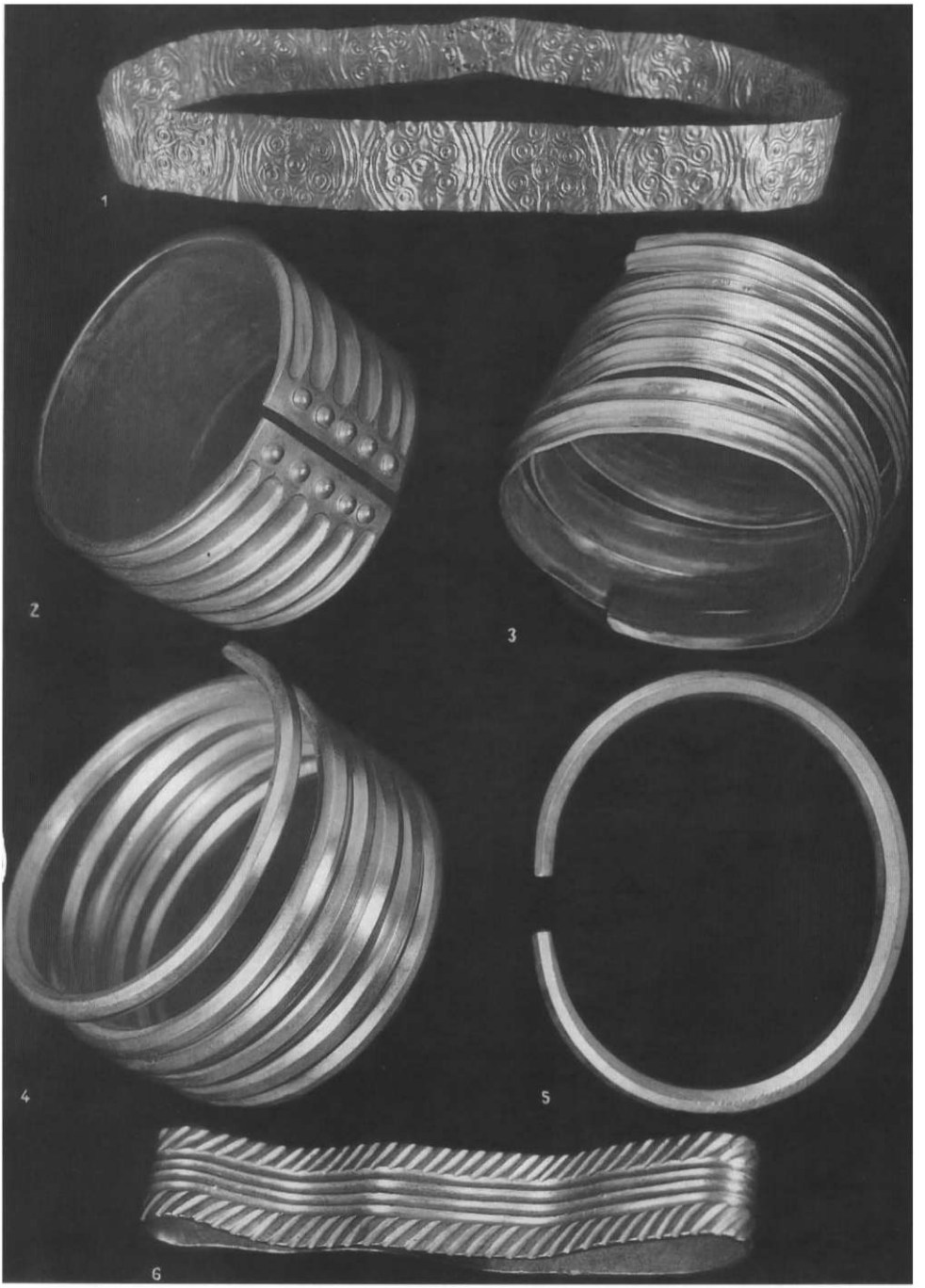

Podoabe de aur din tezaurul de la Hinova (sec. 11 î.Hr.).

www.mnir.ro

Îmbrăcăminte dacică. Merlonul XXII și metopa 49 ale monumentului triumfal de la Tropaeum Traiani (Adamclisi, jud. Constanța)

www.mnir.ro

Histria. Cartier de locuințe din epoca târzie (sec. 4–6 d.Hr.).

www.mnir.ro

Histria. Zidul cetății romano-bizantine cu poarta mică (sec. 3–6 d.Hr.)

www.mnir.ro

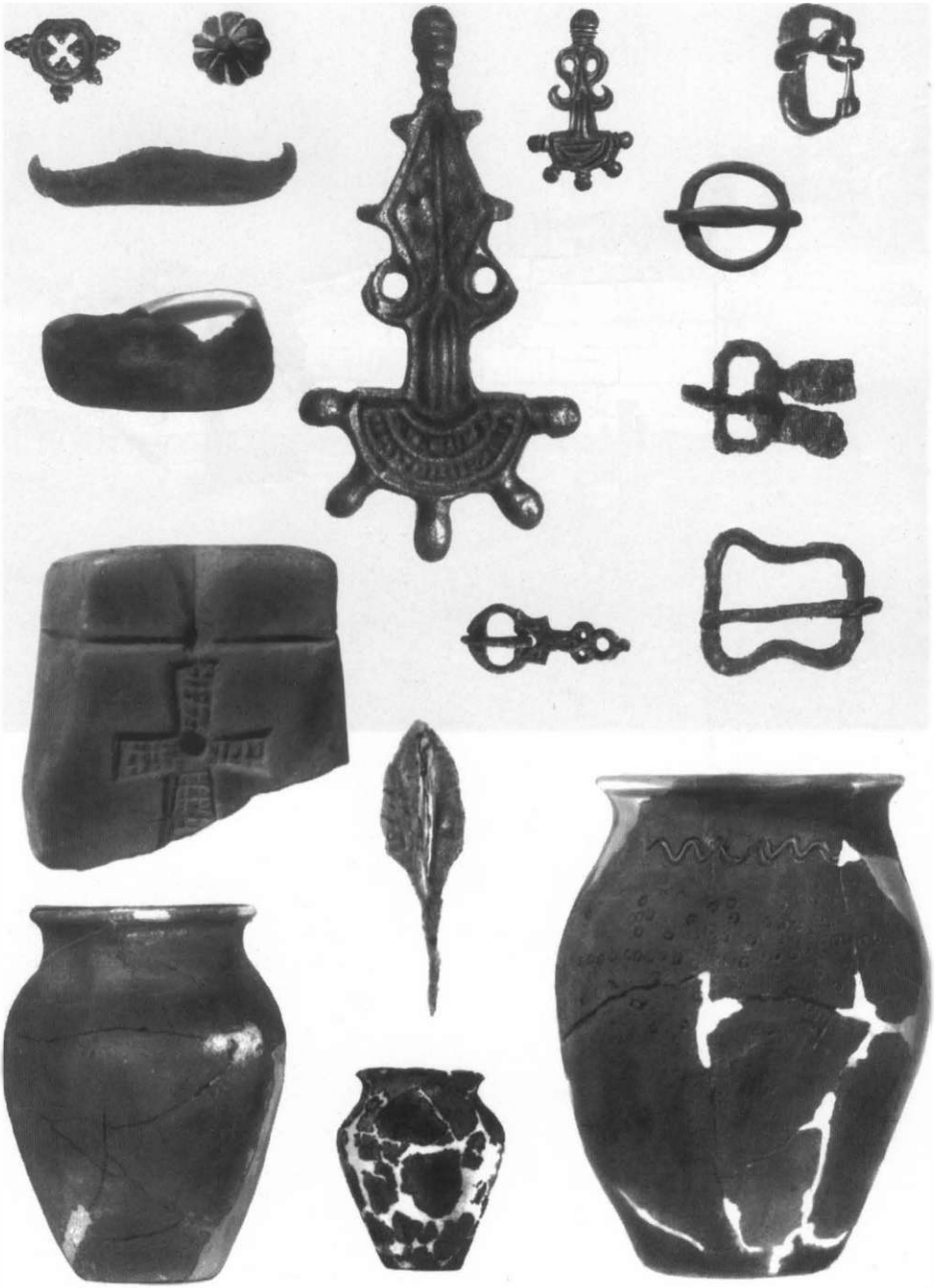

Cultura Ipotești-Cândești. Ceramică și obiecte de metal.

www.mnir.ro

Dridu. Ceramică și obiecte ale culturii vechi românești (sec. 8–10 d.Hr.).

www.mnir.ro

Dinogetia. Engolpion de aur (sec. I-II d.Hr.).

www.mnir.ro

E

economia. Comunitățile omenești din *epoca paleolitică* de pe terit. țării noastre, ca și acelea din ținuturile vecine sau mai îndepărtate, pentru a-și asigura hrana au practicat culesul, vânătoarea și pescuitul. La sfârșitul epocii mezolitice, pe lângă ocupațiile menționate intervin câteva elemente importante. Astfel, în zona Porților de Fier, comunitățile de tip Schela Cladovei sau început să strângă boabe de cereale, iar în domeniul vânătorii se constată că procedau selectiv (numai animale de anumită vârstă). În alte zone sunt dovezi cu privire la domesticirea unor animale (de exemplu câinii). Trecerea la *epoca neolitică* a reprezentat o adevărată revoluție în domeniul activităților economice, denumită pe drept „revoluția neolitică". Pe lângă ocupațiile mai vechi ca vânătoarea, culesul, pescuitul, care s-au menținut, au apărut două îndeletniciri de bază, anume cultivarea primitivă a plantelor (în principal a grâului) și creșterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine, porci și câini). Aceste ocupații s-au răspândit pe terit. României în timpul procesului de neolitizare, provocat de pătrunderea la N de Dunăre a unor comunități sudice. Până la începutul neoliticului mijlociu, cultivarea plantelor se practică mai ales de femei, folosindu-se mai cu seamă săpăligi. Terenurile cultivate aveau suprafața destul de mică, iar recoltele obținute erau reduse. Astfel se putea asigura hrana unor grupuri umane cu un număr destul de mic de membri. O altă deficiență o constituia faptul că prin cultivarea continuă cu același fel de plante, a acelorași terenuri, acestea treptat secătuiau și după un număr de ani nu prea mare comunitățile erau nevoite să caute alte terenuri de cultivare. În privința creșterii animalelor subliniem că ele erau crescute în număr redus, în preajma așezărilor. În neoliticul mijlociu se constată o dinamizare a comunităților din aria culturii → Boian, care s-au răspândit din Muntenia în S Moldovei și S—E Transilvaniei. Faptul îl explicăm printr-o modificare esențială în domeniul cultivării plantelor și anume trecerea de la folosirea săpăligii la utilizarea unui plug primitiv (aratru) cu tracțiune animală. În noile condiții, cultivarea plantelor a trecut în principal în grija bărbaților. Terenurile cultivate au devenit mult mai întinse, cu recolte mărite. Drept urmare a început să crească numărul populației și așezările au devenit de durată, fiind prevăzute cu șanțuri de apărare. Creșterea populației a dus la extinderea arealelor de răspândire a unor culturi. Tot în cursul epocii neolitice, cu timpul, s-a răspândit și prelucrarea metalelor. Primele piese de aramă ajunse pe terit. României erau mici și proveneau din ținuturile sudice. Mai târziu, după descoperirea unor zăcăminte de aramă la sfârșitul epocii, s-a ajuns la prelucrarea aramei și la realizarea unor unelte masive (dălți, topoare etc.). Un alt metal folosit pe scară redusă a fost aurul, primele piese fiind de origine sudică, iar la sfârșitul epocii a început prelucrarea aurului din Transilvania. Treptat unii membri ai comunităților neolitice s-au specializat în prelucrarea diferitelor materii prime (piatră, metal, lemn). În domeniul vânătorii se constată, pe lângă folosirea unor arme tradiționale (arc, suliță), apariția unor capcane complicate, iar în privința pescuitului există indicii că se pescuia și în largul Mării Negre. Un element important documentat încă din epoca paleolitică și mult mai intens în epoca neolitică l-a constituit schimbul cu materii prime (silex, obsidiană, gresie, metal) sau cu obiecte gata făcute. Intensitatea schimburilor dintre comunitățile diferitelor culturi prezintă deosebiri evidente (E.C.). În *epoca bronzului* comunitățile umane practicau o e. diversificată și intensă, așa cum se dovedește prin descoperirile arheologice. În cadrul e. locul principal îl ocupau activitățile legate de procurarea hranei (tehnicile de subzistență). Prin evoluția continuă și îndelungată comunitățile umane căpătaseră experiența necesară pentru o exploatare optimă a mediului înconjurător conform nivelului tehnologic de care dispuneau. Cultivarea planteor este atestată de numeroasele râșnițe din piatră sau semințele descoperite în așezări, uneori și în morminte, precum și prin analizele de polen efectuate. Se cultivau diverse soiuri de grâu, orz și mei. Adesea, pe lângă așezarea principală, există o serie de alte așezări-dependință, mai mult sau mai puțin sezoniere, legate tocmai de cultivarea plantelor, de fapt agricultură propriu-zisă, cu plugul, făcută în funcție de sezon. Utilizarea plugului este documentată prin brăzdarele

www.mnir.ro

din corn și printr-o serie de reprezentări rupestre. Creșterea animalelor a constituit o activitate a cărei importanță a orescut sensibil către sfârșitul epocii bronzului. După resturile osteologice găsite în așezările acestei epoci s-a constatat că accentul era pus pe creșterea bovinelor, cămra le urmau porcinele și ovicaprinele, proporțiile fiind diferite în funcție de zone. Alături de bovine, calul era unul dintre animalele folosite pentru tracțiune, dar și pentru luptă. Numeroase miniaturi de care sau de roți de care atestă pentru epoca bronzului utilizarea acestui vehicul tras de boi sau de cai. Vânătoarea, pescuitul și uneori culesul completau tehnicile de subzistență ale epocii bronzului, dar fără ca vreuna dintre ele să capete o importanță economică deosebită. Vânătoarea este documentată prin oasele de animale sălbatice. Erau vânate cu predilecție cervideele și suidele, însă și alte specii cum ar fi lupul, vulpea, castorul. Pescuitul, documentat prin greutățile pentru plasele de pescuit sau prin cârligele de undiță din os sau chiar din bronz, se practica pe malul bălților, lacurilor sau al apelor curgătoare, în special al Dunării, deseori în așezări fiind descoperite oase de pește de dimensiuni mari (crap, somn, nisetru). Scoicile de apă dulce, melc soiuri de fructe sălbatice, veneau să completeze hrana oamenilor din epoca bronzului. Meșteșugurile casnice ca torsul și țesutul asigurau în primul rând → îmbrăcămintea, ele fiind atestate prin descoperirea unor fusaiole sau greutăți de lut pentru războaiele de țesut verticale. Dintre ocupațiile cu caracter economic din epoca bronzului se distinge, fără îndoială ca printre cele mai importante, olăritul. Practicat în cadrul fiecărei comunități, așa cum o dovedește cantitatea imensă de ceramică descoperită, olăritul asigura comunităților respective atât nevoile casnice (olăria de uz comun) cât și pe cele de ordin ceremonial (vesela de lux și ceramica funerară). Prelucrarea pietrei continuă să fie și în epoca bronzului o activitate economică importantă prin care se asigura o parte din necesarul de unelte cum ar fi toporele din piatră, vârfurile de săgeți, o serie de lame din silex, cuțitele curbe *(Krummesser)* folosite, se pare, ca seceri. Prelucrarea osului, foarte intensă și specializată la unele culturi (Noua), procura o altă categorie însemnată de unelte (străpungătoare, ace de cusut, cuțite) sau obiecte de podoabă (catarame, inele, pandantive). Cea mai spectaculoasă activitate economică a epocii bronzului este fără îndoială, metalurgia bronzului și a aurului. Cercetările arheologice au identificat pe teritoriul României adevărate centre de prelucrare a bronzului (→ Sărata Monteoru, Pecica, Năeni) în care s-au descoperit ateliere documentate prin tipare pentru diferite piese (vârfuri de lance, topoare, seceri, obiecte de podoabă), piese finite, materie primă (bare), sau resturi (zgură, resturi de turnare). O dovadă indirectă o constituie și numeroasele piese descoperite izolat sau în → depozite al căror număr crește de-a lungul epocii. Metalurgia bronzului are o importanță deosebită, prin aceasta comunitățile umane din epoca bronzului procurându-și nu numai arme sau unelte pentru folosința lor imediată, dar mai cu seamă bunuri care subliniau funcția socială a unor indivizi (arme sau podoabe fastuoase), produse care constituiau în același timp și bunuri de schimb apreciate. Producerea unor arme, unelte sau podoabe din bronz însemna exploatarea zăcămintelor de minereu de cupru și staniu, pentru comunitățile din zonele unde se găsesc aceste zăcăminte, sau participarea la schimbul direct de materie primă, pentru comunitățile aflate în afara regiunilor cu zăcăminte de cupru. Alături de metalurgia bronzului, prelucrarea aurului cunoaște în această epocă un progres însemnat. Se cunosc numeroase tezaure, cum sunt cele de la Perșinari, Țufalău, Șmig, Osurovu Mare etc., ale căror piese au fost lucrate din aur extras din nisipurile aurifere din Munții Carpați. Schimbul între diferitele așezări sau culturi este documentat prin prezența frecventă a unor importuri ceramice, dar și prin aceea a unor bunuri deosebite cum ar fi armele sau podoabele (mărgelele din faianță sau chihlimbar etc.), ceea ce dovedește din plin că lumea epocii bronzului de la N Dunării participa activ la schimbul la mari distanțe, de la litoralul baltic și până la Marea Egee. Odată cu trecerea la *prima epocă a fierului* este de notat că în ceea ce privește tehnicile de subzistență accentul pare să fie pus pe creșterea animalelor, fapt dovedit, în afara cantității crescute de oase de animale din stațiuni, și prin schimbarea caracterului așezărilor, acum înmulțindu-se cele tip „cenușar". În prima epocă a fierului se continuă aceleași activități economice din epoca precedentă, având însă loc în cadrul metalurgiei bronzului și a aurului o evoluție cu totul remarcabilă. Este perioada marilor depozite de bronzuri (→ Uioara de Sus, Șpălnaca, Gușterița-Sibiu, Bicaz, Aiud etc.) care probează o intensă metalurgie bine pusă la punct din punct de vedere tehnic și care produce o cantitate impresionantă de obiecte din bronz de diferite feluri. Prelucrarea aurului urmează aceeași curbă ascendentă dovedită de tezaure, ca de pildă cel de la → Hinova. Produse ale centrelor autohtone de la N Dunării se răspândesc la distanțe considerabile concomitent cu apariția altor piese provenind din Europa centrală sau sudică, o dovadă a intensificării schimbului la mari distanțe (I.C.). În cadrul civilizației *geto-dacice*, e. a cunoscut particularități legate atât de evoluția internă a organizării producției și societății cât și de modificarea în timp și spațiu a unor multipli factori care au influențat-o: relief, climă, vegetație, soluri, faună, căi de comunicație, raporturile cu alte comunități. Ramura de bază a e. geto-dacice o reprezenta agricultura, cu ramurile sale de bază, cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Necesarul de hrană era completat într-o măsură destul de mare de pescuit (mai ales în apropierea râurilor și lacurilor), în vreme ce vânătoarea și culesul ocupau un loc secundar după cum au arătat analizele paleobotanice. Dintre plantele cultivate, pe primul loc se aflau cerealele (grâul, orzul, meiul, secara), completate de leguminoase (lintea, mazărea, bobul, eventual spanacul) și de plantele

www.mnir.ro

„tehnice" (inul, cânepa, lubiţul). Viticultura ocupă un loc secundar, cea mai mare parte a vinului fiind adusă din lumea gr. şi apoi romană. Albinăritul este şi el atestat, mai ales în izvoarele literare. Alături de vin se mai produceau şi alte băuturi, ca berea şi miedul. Creşterea animalelor a ocupat locul întâi în ei mai cu seamă în sec. 6—4 î.Hr., rămânând foarte importantă şi în sec. următoare, după cum o arată uriaşele cantităţi de oase de animale descoperite în aşezări. Ponderea cea mai mare în alimentaţie o ocupau bovinele, urmate de porcine şi ovine. O valoare economică scăzută o aveau caprinele şi păsările domestice (găina, gâsca). Calul era mai puţin utilizat în alimentaţie, în schimb era mult folosit ca animal de tracţiune şi pentru călărie. Cercetările paleozoologice au evidenţiat existenţa, alături de caii obişnuiţi, de talie joasă şi destul de masivi, a unor cai de elită folosiţi de aristocraţie şi întâlniţi atât în aşezări cât şi în morminte (sacrificaţi). Este singura specie de animale domestice la care se constată preocupări pentru ameliorarea rasei. Câinele este şi el o prezenţă obişnuită în aşezări şi chiar în morminte, sacrificat ca şi caii. Pisica şi asinul apar sporadic, ca animale exotice. După unii specialişti, animaleie domestice crescute de geto-daci fiind puţin productive, nu formau în general obiectul exportului — cu excepţia cailor de elită. Reprezentările în toreutică arată eă vânătoarea animaielor „nobile" (cerbul, mistreţul, ursul) era una dintre ocupaţiile favorite ale aristocraţiei şi în special ale basileilor geto-daci, făcând parte ünt pregătirea războinică şi servind la afirmarea socială. Muncile agricole şi îndeletnicirile casnice (torsul, ţesutul, probabil olăritul) intrau în obligaţiile femeilor şi servitorilor (sclavia patriarhală). Activitatea meşteşugarilor este atestată prin descoperirea a numeroase ateliere pentru ceramica lucrată la roată, prelucrarea fierului, bronzului, aiiului şi argintului, a osului şi pietrei precum şi prin numerosele unelte meşteşugăreşti şi cuptoare, extrem de variate. În afara meşteşugarilor existenţi în fiecare aşezare, este atestată şi prezenţa unor meşteri itineranţi: olari, orfevrieri. O sursă importantă de venituri, mai ales pentru aristocraţie, o reprezenta războiul, prin care se dobândeau vite, arme, obiecte de preţ, femei, sclavi. Într-o perioadă (sec. 6 — mijlocul sec. 4 î.Hr.) când principala bogăţie o constituiau vitele, cea mai mare parte a pământului (păşuni, păduri, ape) erau proprietate colectivă. Numai terenurile agricole, necesare satisfacerii nevoilor fiecărei familii patriarhale, se aflau în posesiune sau proprietate individuală (familială). Bunurile personale (armele, uneltele, podoabele, casa, membrii familiei) se aflau în proprietatea şefului familiei. Ca şi la tracii sudici, femeile erau proprietatea soţului, care le cumpăra de la părinţi împreună cu o anumită zestre personală (Herodot, V, 6; Pomp. Mela, II, 19—21; Solinus, 10, 2—4; Heraclid din Pont, fr. XXVIII; Menandros, fr. 794—795; Arrian, fr. 62) sau le obţinea pe alte căi (razii, alianţe matrimoniale). După moartea soţului, femeile rămâneau în proprietatea moştenitorului acestuia. În caz de primejdie externă, femeile, copiii, vitele şi bunurile de prestigiu puteau fi adăpostite în incinta cetăţilor de refugiu. În sec. 4 î.Hr.—1 d. Hr., regimul proprietăţii va fi suferit modificări considerabile ca urmare a creşterii ponderii cultivării plantelor. Din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. îşi fac apariţia mari aşezări fortificate locuite permanent, în jurul cărora gravitau mai multe aşezări rurale mărunte. Aşezările întărite reprezentau nucleul autorităţii tribale, faţă de care aşezările rurale se aflau în raporturi de dependenţă. Este probabil că acum proprietatea asupra întregului terit. tribal aparţinea şefului tribului. Acesta împreună cu ceata sa de războinici protejau întreaga populaţie a davei, primind în schimb o parte a produselor agricole şi meşteşugăreşti realizate de ceilalţi membri ai tribului, sub formă de daruri sau rente. Creşterea prestigiului social al aristocraţiei era asigurată pe calea raziilor şi a participării la războaiele purtate de o putere politică supra-tribală (uniunea de triburi, regatul odris, regatele elenistice). Tuc. (II, 96—101) relatează despre participarea geţilor sud-dunăreni la expediţia condusă de regele odris Sitalkes împotriva Macedoniei, cu trupe de călăreţi. Tot acolo se spune că multe triburi trane plăteau tributuri şi daruri regelui odris şi nobililor săi sub formă de monede de aur şi argint, obiecte din metale preţioase, stofe scumpe şi altele. Acelaşi obicei al schimbului de daruri este amintit şi de Xenophon în legătură cu regele Seuthes (*Anabasis*, VII, 3). La rândul lor, regii şi căpeteniile geţilor primeau în sec. 3 şi 2 î.Hr. tributuri şi ostatici din partea oraşelor gr. vest-pontice (în cazul Histriei, Zalmodegikos şi Rhemaxos, mai târziu Burebista) în schimbul protecţiei politico-militare şi al libertăţii de a-şi gospodări veniturile. Războiul, practicarea poligamiei şi comensalitatea asigurau aristocraţiei geto-dacilor, dar şi războinicilor, dobândirea unor venituri importante, mai ales în bunuri de prestigiu. În afara îndeletnicirilor agricole şi a meşteşugurilor, o sursă importantă de procurare a bunurilor o constituia schimbul de mărfuri. În cadrul regimului aristocratic acesta îmbrăca forme multiple. Una din cele mai răspândite, cum am văzut, era schimbul de daruri cu prilejul ospeţelor. O alta o constituia schimbul în natură (trocul), practicat atât în cadrul comunităţilor mici sau mari cât şi cu negustorii autohtoni şi străini (traci, gr., sciţi etc.). Pe această cale ajungeau în aşezările geto-dacice numeroase mărfuri: arme, podoabe de sticlă şi metale preţioase, unelte, sare, vinuri şi uleiul gr. transportate în amfore, ceramica fină şi cea de lux, obiecte de toaletă (oglinzi, parfumuri, cosmetice), mirodenii etc. Meşterii orfevrieri geto-daci, traci şi gr. executau la comanda căpeteniilor acele obiecte de prestigiu şi de cult (arme de paradă, podoabe de harnaşament, vase de băut pentru ospeţe lucrate din metale preţioase şi decorate adesea cu scene mitologice sau diferite simboluri) existente în mormintele princiare sau în aşezări (diadema de la Buneşti). Inscripţiile găsite pe unele din vasele de argint sau aur (Agighiol, Vraca, Rogozen, Borovo) poartă numele prinţilor proprietari originari din S

www.mnir.ro

Thraciei și au ajuns la geții și triballi de la N de Munții Balcani fie în urma expedițiilor războinice, fie sub formă de daruri. Altele au fost produse în ateliere gr. sau persane, pe când coifurile de paradă, cnemidele, paharele și alte obiecte poartă pecetea stilului artistic local. Din sec. 4 î.Hr. geto-dacii încep să folosească → moneda. În sec. precedente geții din apropierea Histriei utilizau semnele premonetare (vârfuri de săgeți), dar în epoca elenistică se răspândesc monedele de argint ale Histriei și cele ale regilor macedoneni. Din sec. 3 î.Hr. apar primele emisiuni monetare locale (tipul Rasa — imitate după tetradrahmele regelui macedonean Filip II, monedele regelui Moskon). În aceeași vreme și în sec. 2 î.Hr. asemenea imitații apar și în Transilvania, Banat, Oltenia, Moldova, în mrit. locuite de celți și geto-daci. S-a emis chiar ipoteza existenței unui sistem monetar geto-dac, ceea ce ar implica existența unui sistem metrologic local și a unui comerț bazat pe relația marfă—bani. Deși unele tipuri de emisiuni monetare locale acoperă un terit. bine definit, dovedind că sunt emanația unei autorități politice, totuși lipsa unor etaloane metrologice locale (cu subdiviziuni clar precizate) și mai ales faptul că geto-dacii nu au folosit moneda de bronz pentru tranzacțiile obișnuite ne împiedică să admitem o circulație monetară propriu-zisă la geto-daci. Mai mult, avem dovada că o mare parte a monedelor străine intrate în Dacia mai ales în vremea lui Burebista (elenistice și romane republicane) erau topite și transformate în lingouri, vase și podoabe. În societățile preistorice, monedele din metale prețioase constituiau mai ales un mijloc comod de tezaurizare a valorilor, oferind posesorului prestigiu social lu felicu deținerea altor bunuri din această categorie (vite, arme, vase și podoabe de preț etc.). Aceasta nu exclude, desigur, folosirea ocazională a monedelor și ca mijloc de schimb (pentru cumpărarea soției, a vitelor sau sclavilor, plata oștenilor etc.). E. monetară propriu-zisă se generalizează în Dacia abia odată cu cucerirea romană. Odată cu apariția statului în vremea lui Burebista, e. geto-dacilor înregistrează mari progrese. Stăpânirea asupra unor întinse terit., supunerea orașelor gr. vest-pontice, expedițiile împotriva celților, illirilor, tracilor, bastarnilor au prilejuit pătrunderea în Dacia a numeroase bogății. Sutele de tezaure conținând monede elenistice și romane republicane, de multe ori asociate cu vase și podoabe de argint, stau mărturie acestui fenomen. Uriașele eforturi umane și materiale depuse pentru amenajarea teraselor, a zidurilor de cetate și a sanctuarelor din zona Munților Sebeșului implicau existența unor importante surse de venituri aflate la dispoziția puterii centrale. În sec. I d.Hr., mai ales în timpul războaielor daco-romane, fonduri însemnate erau necesare pentru echiparea, instruirea și întreținerea unei armate permanente, organizată după modelul roman. Obținerea acestor venituri era imposibilă fără existența unor anumite prerogative regle și a unui aparat administrativ corespunzător, despre care există unele indicii în izvoarele narative. Astfel, Strab. (VII, 3, 5) amintește de οἱ θεράποντες, slujitori ai regelui care aveau acces la marele preot; medicul Criton (5, 2) arată că unii slujitori ai regelui se îngrijeau de pământuri (βοωτίαις), iar alții de fortificații (τοῖς ἐρύμασι); Dion Cass. (LXVIII, 9, 1) și Iord. (*Getica*, 39, 68, 71) fac distincția între *tarabostes = pilleati*, dintre care se ategeau regii și preoții și *comati = capillati*, de rang inferior. Din informația lui Criton rezultă în mod clar că, cel puțin în vremea lui Decebal, atât conducerea cetăților cât și administrarea pământurilor erau exercitate de reprezentanți ai regelui. Tot Dion Cass. menționează și capturarea de către romani a tezaurului regal format din monede de aur și argint, obiecte din aceleași metale, veșminte prețioase ș.a. Constituirea vistieriei statului se făcea atât pe calea impozitelor adunate de pe întreg cuprinsul statului, cât și a darurilor primite de rege, a părților din prada de război capturată în urma campaniilor victorioase, a răscumpărării prizonierilor și a subsidiilor primite de la romani. O parte a acestui tezaur este figurată și pe Columna lui Traian. C. Daicoviciu, pornind de la știrile privind uriașa cantitate de aur capturată de romani din Dacia (Criton, fr. 1) — deși cifrele sunt exagerate — în contrast cu numărul extrem de mic de obiecte de aur apărute în săpăturile arheologice pentru această epocă, admite existența unui „monopol regal" asupra extragerii și folosirii aurului. Aceleași privilegii s-ar putea presupune și în legătură cu alte materii prime, cum ar fi sarea. Rolul sclavilor în e. geto-dacă nu pare a fi avut o pondere prea însemnată. Toți autorii sunt de acord în a susține existența unui sclavaj patriarhal, fără o funcție economică importantă — cel puțin până la apariția statului. Este admis însă exportul de sclavi — în beneficiul statelor elenistice și al celui roman (rolul acestui comerț a fost însă mult exagerat de M. Crawford, după cum o dovedesc cercetările românești). Acești sclavi proveneau dintre prizonierii capturați în lupte. Încasarea de tribut (φόρος) din partea orașelor gr. și mai târziu de stipendii ca urmare a tratatelor cu romanii reprezentau surse importante de venituri, mai întâi în beneficiul vârfurilor aristocrației tribale, apoi al regilor (N.C.). În antic. *greco-romană* are loc o dezvoltare și diversificare a activităților economice, cu mențiunea că procesele obiective din această sferă nu au fost decât în foarte mică măsură conștientizate, iar o „gândire econotnică" în adevăratul înțeles al cuvântului nu a existat. Particularitățile generale ale e. antc. în epoca clasică rezultă din caracterul eminamente agrar al orașelor (distincția oraș—sat în acest caz, mai ales în lumea gr., trebuie pusă în termeni total diferiți față de epoca modernă), orientarea preponderentă a producției spre consum, și nu spre piață, lipsa totală sau, în puține cazuri, caracterul primitiv al „investițiilor", comerțul orientat spre satisfacerea unor nevoi imediate (bunăoară, aprovizionarea cu grâne) — de aici absența oricărei

www.mnir.ro

forme de „politică comercială" întemeiată pe balanța dintre exporturi și importuri. La gr. e. avea pentru fiecare → *polis* un caracter autarhic, iar legile sale obiective, nefiind cunoscute, au dat naștere, prin acțiunea lor, unor fenomene specifice: crize alimentare, de sub- sau supraproducție. Viața economică a unei cetăți era determinată de caracterul agrar al acesteia, sectorul esențial al producției fiind → agricultura practicată în terit. agrar. Roadele câmpului sunt destinate exportului doar în condiții excepționale (producție excedentară conjugată cu cerorea unui consumator constant, bunăoară relațiile dintre Chersones și consumatorul Athena). Fertilitatea relativă a solului dobrogean și metodele primitive de exploatare agrară au făcut ca Histria, Tomis și Callatis să fie, în funcție de fluctuațiile inerente, când furnizori pentru alte cetăți, în frunte cu Athena, când beneficiari ai unor grâne și produse alimentare aduse de peste mări, mai ales în perioadele de foamete (v. *sitonia*). Agricultura constituia ocupația de bază a majorității populației, iar dreptul de proprietate funciară era unul dintre atributele esențiale ale calității de cetățean. În funcție de mărimea proprietății funciare societatea acestor *poleis* se eșalona de la marii proprietari absenteiști (care foloseau sistemul arenzii) până la cetățenii săraci, care își lucrau ei înșiși pământul. O dezvoltare relativă au cunoscut viticultura (ceea ce nu ne face să pierdem din vedere faptul că toate aceste colonii importau masiv vinuri) și creșterea animalelor, însă mențiunile cele mai de seamă sunt referitoare la pescuit. Atât la gurile Dunării, cât și în lacuri și râuri, pescuitul se practica pe scară largă (mai ales pescuitul de sturioni în Delta Dunării), iar peștele sărat sau marinat (*tarichos*) devenea un foarte căutat produs de export (Ath., III 116 a, 119; Hipponax, frg. 39; Polyb., 4, 38 etc.), pentru Histria fiind chiar „aproape singurul venit al orașului" (*ISM*, I, 67—68). Cum → meșteșugurile (producția ceramică, prelucrarea lemnului, a metalelor și a sticlei) și exploatarea fierului și a pietrei nu depășesc sfera locală, comerțul acestor cetăți se întemeiază, alături de pește, pe vânzarea de sclavi (v. *sclavie*) tranzitați din mediul indigen spre târgurile din regiunea Mării Egee și, invers, pe importul vinului, al uleiului și al ceramicii de lux din zona sudică și difuzarea acestor produse la N de Dunăre. O expresie a schimburilor comerciale intense este apariția relativ timpurie a → monedei bătute de cele trei cetăți pontice (A.A.). Transformată oficial în provincie romană cu câteva decenii înaintea Daciei, Dobrogea avea să cunoască mai de timpuriu efectele impactului economic roman iar în viața orașelor vest-pontice acest fenomen avusese loc chiar mai de timpuriu. Din păcate documentele existente relativ la această perioadă sunt mult prea reduse, ele reducându-se în fapt la atribuțiile financiare ale prefecților *ripae Thraciae* (așa cum apar menționate în horothesia Histriei), extinderea rețelei vamale (→ *portorium*) până la gurile Dunării încă din primii ani ai erei creștine și apariția, din timpul dinastiei Flaviilor, a primilor coloniști romani, ale căror nume vor fi purtate mai târziu de multe sate dobrogene. Adevăratul organizator al vieții romane în cele două provincii (Dacia și Moesia Inferior) avea să fie însă împăratul Traian. Din vremea sa datează delimitările terit. orașelor gr., în funcție de care este de presupus o acțiune similară și pentru „dublele comunități" de pe Dunărea dobrogeană (Troesmis), în Dacia pe de altă parte fiind fundat primul oraș roman, colonia Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), aducerea *leg. XIII Gemina* la Apulum constituind și aici premisa unei „duble comunități". Numeroasele războaie din vremea acestui împărat au impus numeroase eforturi, cerute în special în Orient, unde apar primele simptome ale unei crize economice. Preocupat în special de redresarea finanțelor imperiale, succesorul acestuia, Hadrian, va renunța la controlul efectiv al Mntemiei și al S Moldovei, eroare strategică ale cărei consecințe nu se vor vedea însă decât mai târziu. La adăpostul unor frontiere puternic întărite s-a dezvoltat însă o intensă viață urbană, cadrul indispensabil pentru desfășurarea unei activități comerciale și meșteșugărești, în terit. orășenești articulându-se pe de altă parte o eficientă activitate agricolă. Liniștea din vremea lui Antoninus Pius, a cărui domnie poate fi considerată ca un apogeu al vieții economice din timpul Principatului, avea să dureze relativ puțin, grelele războaie din vremea lui Marcus Aurelius marcând o schimbare a raportului de forțe dintre lumea barbară, aflată în plină expansiune, și Imp., în care fenomenele de criză economică pot fi întâlnite în special în provinciile mai vechi ale Imp. Astfel se constată o tendință de părăsire a pământurilor de către țărani (→ Chora Dagei) și în consecință o scădere notabilă a generozităților marilor binefăcători municipali (→ evergeți), funcțiile administrative ajungând din onoruri *(honores)* adevărate corvezi (→ *munera*). Pe lângă eforturile speciale făcute cu ocazia războiellor marcomanice de către casieria imperială, se constată o tot mai mare lipsă de eficiență a muncii servile, înlocuită cu cea a colonilor. Mărirea chelmielilor necesitate de armată a obligat statul la o diminuare a valorii intrinsece a monedelor, *aureus*-ul scăzând de la 7,78—8,175 g în vremea lui Augustus la 6,5 g în cea a lui Caracalla iar denarul de argint fiind înlocuit din vremea aceluiași împărat de așa-numitul *antoninianus* (cantitatea de argint scăzând cu 50%). Această „inflație" va obliga pe de o parte statul roman la mărirea impozitelor (→ *vicesima hereditatium* crește cu 10%), pe de alta perceperea în natură a altora dintre ele (→ *annona militaris*), în sfârșit instituirea a noi impozite (*aurum coronarium*, impozitul pe meșteșuguri etc.). Față de aceste fenomene de criză care se manifestă, evident, și în provinciile de pe terit. patriei noastre, în vremea dinastiei Severilor s-au luat o serie de măsuri, destinate redresării situației economice. Astfel este de remarcat în primul rând locul preponderent pe care începe să-l ocupe elementul

www.mnir.ro

militar, a cărui importanță nu mai putea fi neglijată. *Constitutio Antoniniana* pe de altă parte a însemnat de asemenea un efort de unificare juridică a așa-numiților *honestiores*, departajați de aici înainte net de clasele de jos, *humiliores*. Pe linia acelorași măsuri, egalizatoare și unificatoare în același timp, se mai adaugă etatizarea percepерii impozitelor indirecte și controlul strict al gestiunii municipale. În pofida unor elemente de criză general valabile pentru întreaga arie a Imp. Roman, provinciile dunărene vor trăi în prima jumătate a sec. 3 d.Hr. o nouă perioadă de prosperitate economică pe care nu aveau să o stăvilească decât catastrofalele invazii de la mijlocul aceluiași sec. Măsurile dinastiei Severilor au deschis un drum care, deși întârziat de invaziile carpo-gotice (ale căror consecințe vor duce chiar la pierderea Daciei de către Imp.) avea să-și arate roadele mai târziu în epoca Dominatului (A.S.). Evenimentele care au zdrancinat Imp. Roman încă în cursul sec. 3 au dus mai întâi la necesitatea, curând pusă în practică, a unei descentralizări a puterii imperiale. Între alte elemente, regionalizarea ei și a adm. au contribuit la salvarea Imp. însuși. Criza economică înregistrată cu deosebire în a doua jumătate a sec. 3 pornea de la baza economică, antrenând după sine și celelalte domenii ale vieții economice, după cum a arătat și cercetarea detaliată a surselor literare. În acele condiții, migrațiile, atingând mereu Dunărea de Jos, agravau situația dată, în cadrul căreia agricultura, cu un procent dominant în asigurarea venitului global, era cea mai lovită. La criza mâinii de lucru se adăugase și aceea a transporturilor, precum și criza monetară, acest aspect dând temporar câștig de cauză e. naturale. Între reformele întreprinse de Dioclețian odată cu instaurarea noului sistem politic, Dominatul, cele cu caracter administrativ și militar au avut un rol esențial în reorganizarea Imp., împărțit acum în 12 dioceze și aproape 100 provincii. Urmarea directă pentru zona în discuție a fost despărțirea terit. Dobrogei de provincia Moesia Inferior, constituindu-se o nouă provincie cu numele de Scythia Minor, depinzând de dioceza Thraciei. Capitala provinciei, Tomis, era sediu al comandantului provinciei, cu atribuții militare, deosebit de atribuțiile civile care rămâneau unui guvernator *(praeses)*, expresie a separării autorității militare de cea civilă, măsură cu urmări importante și în viața e. provinciei. Cu măsurile luate apoi de Constantin cel Mare, s-a instituit o ordine nouă, care avea să stea la baza întregului sistem bizantin încă un milen. În acest cadru general, Edictul lui Dioclețian privind prețurile a însemnat una dintre cele mai importante măsuri dintr-o rețea întreagă definind specificul e. Imp. de Răsărit între sec. 4—6, de control permanent și cât mai bine organizat, de la capitală la dioceze și de la acestea la fiecare provincie în parte. În condițiile acestor schimbări ale structurii statului, marea parte a populației continua să se afle într-o situație deosebit de grea: → colonii, forța principală a producției agrare, erau tot mai mult legați de pământul lucrat, sistemul devenind ereditar. *Annona* va constitui principala sursă de profit pentru bugetul imperial, sistemul *capitatio-iugatio* contribuind direct la legarea de pământ a populației țărănești, fie el și modificat prin anularea dării pe cap de om în dioceza Thracia sub Theodosius. Pentru moment, populația urbană a avut o situație ceva mai avantajoasă, dar impozitul *auri lustralis collatio* va îngreuna, de la Constantin cel Mare, situația meșteșugarilor și negustorilor cărora le era în principal destinat. Spre deosebire de Occident, în Orient e. bănească se va întări din nou în epoca Donînatului, sistemul monetar creat de Constantin și perfecționat de urmașii săi dovedindu-se deosebit de stabil până târziu, în evul mediu. Deplasarea către Orient a centrului de greutate a Imp., dictată mai înainte de toate de vitalitatea economică mai mare a acestuia în partea lui răsăriteană, a dat câștig de cauză înființării noii capitale la Constantinopal, centru excelent plasat în privința controlului legăturilor comerciale între Europa și Asia și al comunicațiilor navale între Marea Egee și Marea Neagră, devenit astfel curând și cel mai de seamă centru politic, economic, militar și religios al Imp. Împreună cu acestea, evenimentele ulterioare an adus și ele schimbări majore în viața economică și pentru aria Dunării de Jos. Tratatele *(foedera)* încheiate succesiv cu goții până la Valens, trecerea acestora ca federați la S de Dunăre după catastrofa de la Adrianopol (378), sporirea taxelor fiscale și procesul legării colonilor de pământuri au fost evenimente care au slăbit eficacitatea inițială a organizării economice în provinciile balcanice, tocmai în momentul în care la marginea lor își făcea apariția un alt factor de disoluție, neamul năvălitorilor huni. După distrugeri și dezorganizare, intercalate cu încercări de revenire, ieșirea din criză se va face treptat, paralel cu o serie de lupte interne, încununată fiind de reorganizarea hotărâtoare a finanțelor sub Anastasius. Abolirea acum a impozitului în aur inițiat sub Constantin a dus în primul rând la o revigorare a comerțului și meșteșugurilor, a vieții urbane înseși, agricultura evoluând și ea din nou către e. bănească. Imp., și odată cu el provinciile de la Dunărea de Jos, a beneficiat din plin în cursul sec. 6 de realizările multiple împlinite sau doar inițiate sub Anastasius, iar epoca de înflorire din cursul sec. 6 i-a urmat firesc, fiind, în afară de începutul epocii Dominatului, cel mai bine ilustrată și prin realitățile cunoscute arheologic de la Drobeta până la Tomis. Este epoca de trecere către organizarea nouă din timpul lui Heraclius, iar pentru regiunea Dunării de Jos împreună cu Dobrogea, ultima epocă de avânt și decădere înaintea prăbușirii limesului dunărean. Este cunoscută importanța Imp. Romano-bizantin ca structură social-economică reprezentând tranziția către evul mediu. Examinarea mai atentă a acestei structuri și a evoluției ei permite să se constate că, pe fondul măcinării vechii aristocrații urbane și al pauperizării curialilor, a crescut importanța economică și socială a

www.mnir.ro

meșteșugarilor și negustorilor, o parte din plebei pătrunzând în suprastructura urbană. Creșterea artificială a numărului de selavi, datorită mai cu seamă împrejurărilor politice din sec. 4, n-a dus la consolidarea modului de producție „sclavagist", procesul de dispariție a lui fiind deja în curs, așa cum se observă limpede în agricultură, unde → colonatul devenise sistemul generalizat de exploatare a pământurilor. De remarcat este și creșterea importanței militarilor, funcționărimii și clerului, ultima categorie mai ales în sec. 5—6, când membrii lui aveau să ocupe poziții tot mai însemnate, cu tendința de control asupra celorlalte două și chiar de însușire a unor atribuții administrative și militare. Pe de altă parte, două fenomene cu implicații social-economice se dezvoltă paralel: creșterea importanței → *limitanei*-lor ca agricultori și soldați, deveniți forță esențială de apărare și producție în terit. implicate și netezirea din ambele direcții a distincției dintre militari și funcționari civili ca organizare și prin contrast cu separarea legiferată la începutul epocii. O serie de izvoare literare și epigrafice privind Dunărea de Jos în general și provincia Scythia în special, completează imaginea generală, în care de altfel și ele se încadrau, și cu alte detalii specifice. Creșterea numărului colonilor, din populația locală sau adusă din stânga Dunării, încă de la începntul sec. 4, distrugerea rapidă a structurii sociale originare a populațiilor colonizate în provinciile limitrofe și integrarea lor în organizarea socială provincială, contribuția atacurilor barbare la modificările social-economice în provincii, scăderea prețului sclavilor, efectele primirii goților în Imp. și poziția social-economică parțial privilegiată în prima fază a admiterii lor, precum și efectul de respingere din partea populației locale, mișcări sociale, unele scutiri de impozite pe plan local între sec. 5—6, toate acestea sunt câteva aspecte ce se pot doar pe scurt extrage din sursele literare și epigrafice. Li se mai adaugă alte știri privind decăderea însemnătății Adunării poporului, precum și diverse categorii sociale, evoluția și poziția curiei etc. Așa cum este cunoscută, în special în primul sec. al epocii Dominatului, noua organizare militară a avut o importanță deosebită pentru evoluția vieții economice. Separarea între armată și adm. operată atunci nu a împiedicat evoluția mai târzie a acestora către o dependență reciprocă până la întrepătrunderea lor organică, însăși terminologia greco-latină a vremii ilustrând, și pe cale lingvistică, aceste mutații, în eare cadru creșterea rolului limitaneilor rămâne unul dintre elementele semnificative. Cunoașterea organizării armatei în acestă vreme, a dispoziției unităților militare și a repartizării lor în provincii are aici rolul de a indica punctul de plecare către o situație care, la sfârșitul epocii Dominatului, era complet diferită în încercarea de adaptare la noile condiții social-politice. Pe de altă parte, dispunerea trupelor în centrele urbane de la Dunărea de Jos a contribuit substanțial la saltul e. acestora înregistrat în epocă, compensând în bună parte efectele pierderii autonomiei lor. Imp. Roman târziu dispunea de o aglomerare de centre urbane (*civitates*; πόλεις), comunități autoguvernate variind destul de mult ca structură social-economică și dimensiuni, veniturile lor datorându-se în primul rând agriculturii. În epoca Dominatului se înregistrează o decădere treptată a autonomiei orașului; se remarcă, pe acest fond, pierderea importanței curiei, încercările lui Iustinian de a-i reface situația rămânând fără succes. A crescut, în schimb, rolul episcopului în conducerea orașului, acesta ajungând să țină locul lui *defensor civitatis*. Juridic, *ius civitatis* devenea secondar ca însemnătate, ascensiunea multor *castella* la titulatura generică de orașe fiind frecventă în sec. 5—6, după cum tot frecventă în textele vremii era utilizarea pentru a defini orașele a unor termeni greco-latini care anterior erau bine diferențiați. Se adaugă, pentru aceeași vreme, rolul dublu al orașelor în creștinare și romanizare, rol cu atât mai important în sec. 5—6 când ele ajung centre și adăpost pentru majoritatea covârșitoare a populației. În fond, tocmai acestei vieți urbane de la sfârșitul epocii Dominatului îi corespunde înfățișarea cel mai complet reconstituibilă, prin însuși stadiul și natura documentării, a orașelor și târgurilor surprinse arheologic la Dunărea de Jos. O altă analiză a repertoriului complet al acestora duce la concluzia că, în ansamblu, doar mai puțin de jumătate dintre ele (în Dobrogea, 14—15 din 36) se bucurau de o situație relativ privilegiată din punct de vedere economic și politico-administrativ, funcționând ca un fel de capitale ale unor terit. mai bine dotate și populate. Faptul că aproximativ aceleași centre apar la sfârșitul epocii ca reședințe episcopale constituie o dată mai mult o dovadă a menținerii importanței lor în mediul provincial în cadrul trahiferului de putere locală către cler. Însăși evoluția internă a structurilor urbane între sec. 4—6 ilustrează această transformare politică. Pe de altă parte, marea majoritate a așezărilor menționate apar în epoca Dominatului doar ca refaceri, mai apropiate chiar și formal de cele preexistente decât s-a crezut. Că ele sunt în majoritate o continuare a celor vechi o arată însăși cronologia fiecăreia în parte, stabilită prin coroborarea datelor din surse literare, epigrafice și arheologice. De altfel, cu măsura relativ puțin însemnată a diferențelor specifice, există posibilitatea obținerii unei reprezentări cronologice globale pentru majoritatea așezărilor de tip urban de la Dunărea de Jos. De remarcat, în cadrul acestei evoluții, că, între sec. 4 și 6, pe un contur de incintă numai aparent neschimbat, au avut loc modificări care au transformat planimetria unor orașe romane în mai puțin de două sute de ani într-un fel de aglomerări de tip urban cu aspect prerniedieval. Încă din a doua jumătate a sec. 4, incinta căpăta, în unele cazuri, anexe fortificate și, cel mai frecvent, i se adosau locuințe la exterior și interior; străzile se îngustau și, în general, toată circulația pierdea în favoarea locuințelor și prăvăliilor îndesite.

www.mnir.ro

În sec. 5—6, forul, templele, thermele au dispărut. Ceea ce domină aşezările acum sunt bazilicile creştine şi pieţele în sensul comercial al cuvântului, ca la Histria, Adamclisi etc. Deci, în afara aspectului defensiv care pierde şi el din calitatea organizării iniţiale, ceea ce caracterizează fortificaţiile provinciale sunt aspectele economice (agricultură, meşteşuguri şi comerţ) şi ideologice, ca puncte de iradiere a creştinismului în aria provincială înconjurătoare şi dincolo de limes. În fond, prin desimea lor în provincii şi mai ales pe limes, toate aceste aşezări au format o reţea dominând şi controlând întreaga populaţie şi vehiculând, prin controlul exercitat dincolo de Dunăre, cu avansări şi reculuri, mărfuri diverse, aproape exclusiv prelucrate şi finite, produse în Imp. şi, odată cu acestea, creştinism şi romanizare. Reţeaua rutieră iniţiată încă din sec. 1 şi 2 d.Hr. de romani a fost întreţinută şi chiar amplificată în epoca Dominatului, rolul fiind în continuare militar şi comercial, de o deosebită importanţă pentru evoluţia e. terit. controlate de romani. Pentru zona cuprinsă între Drobeta, Dunăre, Brazda lui Novac de N şi Olt, între Sucidava şi Romula, de notat refacerea în timpul lui Constantin cel Mare a drumului între ultimele două aşezări, pornind de la podul nou de peste Dunăre ce lega cetatea de la Celeiu de Oescus. În Dobrogea au funcţionat în continuare drumurile de-a lungul Dunării şi ţărmului mării şi a crescut importanţa drumului numit „imperial", mai ferit, ce lega Marcianopolis de Noviodunum; aceste drumuri principale erau legate de altele orientate E—V. De adăugat căile, în permanenţă folosite, pe mare şi Dunăre, pentru transportul mărfurilor, cu scop militar şi civil, printre porturile cele mai importante fiind în primul rând Tomis, apoi Noviodunum, Troesmis, Durostorum, Sucidava (Celeiu), Drobeta. În cazul unor asemenea oraşe, însăşi orientarea urbană era dictată de importanţa economică a porturilor, în zona acestora aflându-se, ca la Tomis, edificiile monumentale, frumos împodobite, adăpostind locurile de adunare pentru negoţ şi mari depozite de mărfuri. Pentru terit. de care ne ocupăm, agricultura a avut un caracter mai puţin extensiv decât se consideră în general la nivelul întregului Imp., un rol important revenind, în sistemul de exploatare, ca forţă de producţie, annonei, devenită instituţie permanentă bazată pe sistemul *capitatio-iugatio*. De notat dispariţia sistemului de exploatare prin *villae* spre sfârşitul sec. 4. Fenomenul agromărării în sec. 5—6 a centrelor fortificate (aproape 40 numai în Scythia Minor) este legat direct de transformarea sistemului de exploatare agricolă, ele devenind centre ale domeniilor funciare, iar dintre acestea, cele mici, care constituiau majoritatea, sunt de considerat un fel de nuclee întărite ale unor colectivităţi militar-agrare, cu funcţii meşteşugăreşti şi comerciale. Între plantele cultivate, cerealele ocupau locul cel mai important, urmate de cultura plantelor fibroase, viticultură şi pomicultură. În cazul creşterii animalelor, prezentă peste tot, frecvenţa mai mare o aveau bovinele, urmate de ovicaprine şi porcine. Meşteşugurile mai importante indicate ca atare de sursele literare şi arheologice erau cele legate de construcţii, ceramică, extragerea şi pelucrarea metalelor, sticlăria, ţesături şi confecţii (în special pe plan domestic), brutărie etc. Se disting câteva aspecte ale producţiei meşteşugăreşti: o mai clară diviziune a muncii, rolul imigraţilor greco-orientali în dezvoltarea acesteia, diversificarea şi specializarea din cadrul fiecărei aşezări în parte, influenţate mai ales de militarizarea zonelor limitrofe. Aspectul din urmă corespunde şi unei tendinţe centrifuge, de anulare a specializării regionale şi a eforturilor centralizatoare ale statului, favorizând colectivităţile militar-agrare şi meşteşugăreşti, dar şi scăderea treptată a calităţii produselor, pentru care există şi cauze externe. Abolirea de către Anastasius a impozitului *auri lustralis collatio* instituit de Constantin cel Mare a avut un efect stimulator, remarcabil nu numai direct în producţia meşteşugărească, dar şi în creşterea importanţei oraşelor şi târgurilor în sec. 6. Urmărit la nivel regional, comerţul ariei Dunării de Jos însemna participarea la viaţa Imp. şi relaţii permanente cu populaţiile de dincolo de limes, astfel că direcţiile de schimb reperabile sunt destul de variate, predominanţa deţinând-o zona noii capitale a Imp., Constantinopol, urmată îndeaproape de Grecia, bazinul Mării Egee şi Asia Mică, apoi Egipt şi Africa de N, rolul Occidentului scăzând treptat până la valori total nesemnificative. De remarcat, în schimb, circulaţia intensă pe plan local-regional, inclusiv interprovincial, precum şi rolul foarte important de tranzit al regiunii pentru relaţiile Imp. cu barbarii aflaţi dincolo de Dunăre (în succesiunea cronologică a migrării lor). În plus, tocmai în cadrul acestui însemnat rol de tranzit, sigiliile comerciale având origine preponderent greco-orientală şi descoperite în anumite aşezări ca Tomis, Noviodunum, Sucidava (Izvoarele), Durostorum etc. arată căile şi direcţiile cele mai frecvente de pătrundere către mediul provincial şi „barbaricum" a numeroase mărfuri controlate de Imp. în sec. 4—7. Caracteristic pentru această perioadă este faptul că la baza circulaţiei mărfurilor din şi în terit. provinciale limitrofe stătea e. bănească. Aceasta din urmă, analizată la nivelul descoperirilor monetare din regiune, arată aceeaşi orientare cardinală către Constantinopol, Grecia şi bazinul Mării Egee. În sfârşit, e. întregii regiuni controlate de Imp. la Dunărea de Jos a fost influenţată direct în evoluţia ei şi de evenimentele de la graniţă şi, în raport de acestea, de modificările intervenite în relaţiile adm. imperiale şi locale cu populaţiile aflate în migraţie. Se pot distinge câteva etape mai importante ale acestui proces: a) efectele politicii imperiale de la începutul epocii, simţite la toate nivelurile în mediul provincial (v. mai sus), sunt favorizate şi de relaţiile cu barbarii din afară şi din interior, pe fondul refacerii ei bănești la care aceştia participă, şi nu mai puţin de faptul că două

www.mnir.ro

dintre căile de legătură ale Imp. cu N—V Europei le reprezentau Marea Neagră și Dunărea, rolul important de tranzit fiind un motiv în plus pentru prosperitate; b) reluarea atacurilor după Iulian duce la noi conflicte și tratate, iar limitarea sub Valens, la numai două a centrelor de schimb cu barbarii la Dunărea de Jos arată atât mulțimea anterioară a acelor piețe, cât și efortul, exprimat în mediul provincial, de a controla un comerț greu de stăvilit. Conflictele agricultori-armată din interior și, până la urmă, după Valens, acceptarea federaților în Imp. înseamnă, ca rezolvare a unor situații dramatice, schimbări mari în structura e. provinciale: dispar *villae*-le, începe o „ruralizare" a orașelor și târgurilor, apar așezări ale federaților pe lângă centrele urbane, pe care însă localnicii le suportă greu și le resping. Corespunzător știrilor existente, se observă că interesul major pentru aria provincială limitrofă venea mai degrabă din partea Imp. prin politica sa decât de la barbari, ale căror țeluri economice și eventual politice dădeau un caracter efemer prezenței lor în zonă; c) cercetările arheologice indică o serie de distrugeri, mai violente în sectorul dintre Drobeta și Iatrus, în vremea invaziilor hunice, urmate peste tot de refaceri, ceva mai rapid însă în aria limesului Scythiei Minor. Detalii ale circulației monetare reflectă aceste evenimente, dar și, în mare, situația grea a întregii zone balcanice a Imp.; d) când starea generală a Imp. și a provinciilor de la Dunărea de Jos se restabilea sub Anastasius, apăreau la N de fluviu pericole noi. Reflexul în mediul povincial este dat de refacerea fortificațiilor, ajungându-se sub Iustinian, cum scria Procopius, ca fiecare ogor să se afle în preajma unui loc întărit. Se adaugă, ca o constantă a sec. 6, propaganda creștină care făcea deja parte integrantă din viața provincială și coopera cu factorii politici, economici și militari la încercarea de a feri Imp. de noi invazii. Ele se produc însă deja sub Iustinian, când o serie de fortificații de pe limesul dunărean prosperau și ca centre de schimb, având între altele rolul extrem de important de a aduce înapoi, prin intermediul provinciilor, moneda ajunsă la populațiile din afara lor, inclusiv la migratori. După Iustin II se înregistrează decăderea rapidă a e. bănești, efectul așezării la S de Dunăre a slavilor în sec. 7 fiind decăderea aproape completă și pentru mult timp a e. urbane și de târg. Chiar dacă transformările de ansamblu ale mediului urban sunt mai expresive din punct de vedere arheologic și istoric, modificările e. agrare rămân foarte importante pentru mediul provincial și zonele limitrofe până la și după căderea limesului. În cadrul tuturor schimbărilor deja notate se făcea atunci trecerea către organizarea nouă de la Heraclius care, în realitate, legifera o situație de fapt existentă (A.B.). V. și *agricultura*, *comerțul*, *meșteșugurile* și *moneda*.

IIR, I; *IstRom*, 268—285 (C. Daicoviciu); D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 167—221; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 25—28; H. Daicoviciu, *Dacia*; id., în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, 23—47; I.H. Crișan, *Burebista*[2]; id., *Spiritualitatea*; A. Bodor, în *SCIV*, 7, 1956, 3—4, 253—266 și 8, 1957, 1—4, 137—148; id., în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, 7—22; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.—I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*; id., în *SCIVA*, 36, 1985, 4, 316—331; M.H. Crawford, în *JRS*, 67, 1977, 117—124; id., *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, Londra, 1985, 219—239; A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987, cap. I—II; P. Alexandrescu, în *Dacia*, *N.S.*, 27, 1983, 45—66; M. Cârciumaru, în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 171—176; S. Haimovici, în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 144—153; M.I. Rostovtzeff, *Social and economic history of the Hellenistic World*, I—III, Oxford, 1941; id., *SEHRE*[2]; M. Austin, P. Vidal-Naquet, *Économies et sociétés en Grèce ancienne*[2], Paris, 1973; M.I. Finley, *The Ancient economy*, Berkeley—Los Angeles, 1973; M. Macrea, *Viața*, 290—337; Al Suceveanu, *VEDR*, passim; A.H.M. Jones, *LRE*, I—III; *DID II*; G.I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938; D. Tudor, *OR*[4]; Al. Barnea, în *Quaderni Catanesi*, 2, 1980, 4, 519—547.

E.C.; I.C.; N.C.; A.A.; A.S. și A.B.

edict (<lat. *edictum*) 1. (În timpul Rep.), „program" prezentat de magistrații romani la intrarea în funcție. 2. Dispoziție cu caracter general dată de împărat. Dacă prin *imperium* împăratul poate interveni în treburile juridice prin *decreta*, ca magistrat suprem el poate emite în domeniul extrajuridic hotărâri, care nu mai puțin decât decretele, au și ele valoare de *lex*. Astfel de e. (numite uneori și *constitutiones*) sunt cele referitoare la reorganizarea administrativ-politică a provinciilor (e. *provinciae*; decizii de acest gen — nemenționate însă de tradiția literară sau juridică — au stat la baza succesivelor reorganizări ale Daciei), → *Constitutio Antoniniana*, prin care se generaliza acordarea cetățeniei romane, e. asupra prețurilor emis de Dioclețian în 301 d.Hr. etc.

A.A.

Edictul de la Milano (313). După victoria asupra lui Maxentius la Pons Milvius (27 oct. 312), → Constantin cel Mare, ajuns singur împărat al Occidentului, a luat inițiativa convocării la Mediolanum (Milano) în iarna anilor 312—313 a unei conferințe (înțelegeri) cu → Licinius, care guverna Orientul. În urma acestei întâlniri se acorda libertate tuturor rel. inclusiv celei creștine, de pe tot cuprinsul Imp. Roman, și se ordona restituirea bisericii creștine a locașurilor de cult și a bunurilor confiscate. Nu este sigur dacă această hotărâre a fost concretizată într-un text oficial pentru Occident, unde creștinismul se bucura practic de libertate. În schimb, pentru Orient, unde persecuțiile împotriva creștinilor continuau, Licinius a făcut să circule un edict de toleranță, al cărui text ne-a fost transmis de Lactantius (*De mort. persec.*, 44, 5—6) și Eusebius de Caesareea (*Ist. bis.*, X, 5, 2—154), cunoscut în istoriografie sub denumirea de **E. de la M.**

www.mnir.ro

Textul acestui edict trebuie considerat o urmare a întâlnirii celor doi împărați, inițiativa și meritul de necontestat în elaborarea lui aparținând lui Constantin. În urma înțelegerii de la Milano, creștinismul s-a răspândit și pe terit. țării noastre.

E. Stein, *Histoire*, I, 92—93; J. Vogt, în *RAC*, III, 1957, 328—330; J. Gaudemet, *Institutions*, 690; Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, 37—39.

I.B.

edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium (lat.; „edictul lui Diocleţian despre preţurile celor de vânzare"). În cadrul măsurilor de reorganizare a Imp., → Diocleţian a fost și autorul unei reforme monetare (294 d.Hr.), prin care se reluau emisiunile întrerupte anterior ale monedelor de aur și argint și se emitea o nouă monedă din bronz. Efectul nu a fost însă cel scontat, noul sistem prezentând o serie de deficienţe, între care cea mai gravă era neconcordanţa între valoarea reală și cea nominală a monedei. S-a produs astfel o creștere tot mai greu de controlat a preţurilor, împotriva cărei tendinţe împăratul a emis în 301 edictul despre preţuri. Se indicau, potrivit acestuia, preţuri maximale pentru toate mărfurile, de la mâna de lucru la alimente, produse din metal, sticlă sau ceramică, îmbrăcăminte și confecţionarea ei, piatră și lucrări în piatră, pictură etc.; în general, o mare varietate de preţuri și salarii. Este unul dintre cele mai importante documente prin cantitatea de informaţii adusă de la începutul sec. 4 asupra a numeroase aspecte ale vieţii economice a vremii și transmis nouă graţie documentelor epigrafice descoperite la Aezani, în Asia Mică. Edictul a fost însoţit în același an, 301, și de o constituţie imperială ce revizuia reforma monetară anterioară, acordând valori noi (duble) monedelor aflate în circulaţie. Nerespectarea preţurilor indicate de edict era grav pedepsită (inclusiv execuţii), fapt care n-a împiedicat totuși creșterea ulterioară a acestora, chiar dacă adm. imperială a continuat să facă în continuare eforturi susţinute pentru controlul lor, așa cum se constată și într-o serie de descoperiri de la Dunărea de Jos. Un fragment dintr-un document asemănător, datând însă din sec. 2—3, a fost descoperit în terit. oraşului Callatis, la Arsa (jud. Constanţa).

M. Giacchero, *Edictum*, I—II, Genova, 1974; K.T. Erim, J. Reinolds, M. Crawford, în *JRS*, 61, 1971, 171—177.

A.B.

edicul (<lat. *aedicula*, diminutiv de la → *aedes*) (la gr. și romani), monument funerar de sorginte orientală, imitând la scară mică un templu, până la o schemă decorativă. Sub această ultimă formă este mai frecvent și în provinciile dunărene. Centrul piesei sculptate, îndeobște monolit (la origine din piese asamblate), este ocupat de reliefuri reprezentând unul

Fig. 37. Edicula votivă cu reprezentarea lui Hercules (Tomis, sec. 2 d.Hr.).

sau mai multe personaje, banchetul funerar și simboluri funerare etc.

A.B.

edili (<lat. *aediles*), magistraţi romani însărcinaţi cu organizarea și supravegherea treburilor administrative din centrele urbane. Iniţial aleși dintre plebei (numele magistraturii provine, probabil, de la denumirea principalei instituţii a plebeilor, templul zeiţei Ceres, *aedes Cereris*), e. erau în funcţie pe timp de un an și se îngrijeau de întreţinerea străzilor, a thermelor, a apeductelor, precum și de bunul mers al pieţei de alimente, toate acestea constituind *cura urbis*, de aprovizionarea cu alimente *(cura annonae)* și de organizarea de jocuri oficiale *(cura ludorum sollemnium)*. După 367/6 î.Hr. s-a introdus și magistratura celor doi e. curuli *(aediles curules)*, rezervată patricienilor. Pe lângă atribuţiile de mai sus, aceștí demnitari, reprezentanţi ai întregului popor, nu numai ai → plebei, aleși de *comitia tributa*, deţineau și o oarecare jurisdicţie (fără *imperium* însă), mai ales în sectorul afacerilor de piaţă. În epoca imperială paza oraşului și organizarea de jocuri au trecut pe seama ultor magistraţi, atribuţiile e. fiind astfel limitate la întreţinerea și salubritatea oraşului și la supravegherea pieţei. În provincii se întâlnesc *duoviri aediles* aleși de decurioni și având aceleași însărcinări ca e. Romei. În Dacia, e. sunt atestaţi epigrafic la Romula (*IDR*, II, 357), Ulpia Traiana (*IDR*, III/2, 7, 23, 90 — edil curul! —, 104, 116, 124, 126, 334, 455; *IDR*, III/3, 245 —

www.mnir.ro

inscripție găsită la Germisara), Potaissa (*AA*, 1909, col. 299) etc.

De Martino, *Costituzione*, 559—561.

A.A.

efebi (<gr. ἔφηβοι) (în cetățile-state gr.), adolescenții care la vârsta de 18 (în unele locuri, la 16 sau 17) ani erau înrolați timp de un an sau doi pentru pregătirea militară. Sub supravegherea anumitor magistrați și cu subvenții de stat, **e.** erau supuși unei discipline severe, antrenamentului fizic și militar, uneori și unei educații intelectuale (v. *gimnaziu*). În al doilea an păzeau hotarele terit. agrar, iar la sfârșitul stagiului primeau drepturi cetățenești depline și treceau în categoria de vârstă a „tinerilor". Răspândită în această formă mai ales în sec. 4 î.Hr., efebia a pierdut ulterior caracterul militar în favoarea educației atletice și intelectuale (filosofie, retorică, lit., matematică, muzică), la care nu mai participa decât o parte selecționată a adolescenților și care era subvenționată de particulari; a persistat în această formă până în sec. 3 d.Hr. La Histria, un decret onorific pentru un gimnaziarh menționează pregătirea **e.** alături de „tineri", la Callatis s-a păstrat începutul unui decret onorific acordat de **e.** și de „tineri" → agonotetului, gimnaziarhului și gerusiarhului → Apollonios, către mijlocul sec. 1 d.Hr., iar la Tomis **e.** sunt documentați în sec. următor. Este puțin probabil ca în aceste cazuri efebia să fi avut încă un caracter militar.

C. Pelekidis, *Histoire de l'Ephébie Attique*, Paris, 1962; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 6, 1882, 24, nr. 47; V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 60—81; *ISM*, I, nr. 59.

A.Ș.

Eforie Sud, localit. componentă a munic. Eforie (jud. Constanța), în apropierea căreia a fost descoperită o așezare din terit. orașului Tomis, cunoscută printr-o serie de descoperiri arheologice (amfore, ceramică, sculpturi și inscripții).

H. Slobozianu, în *Materiale*, 5, 1959, 738—745.

A.S.

Egipt. Izvoarele literare și epigrafice atestă relații între **E.** și coloniile gr. de pe litoralul dobrogean între sec. 3 î.Hr. și sec. 4 d.Hr. Chiar dacă pătrunderea cultului lui → Sarapis în cetățile pontice către mijlocul sec. 3 î.Hr. s-a datorat mai curând unor influențe mediate decât relațiilor directe ale orașelor pontice cu **E.**, în decursul epocii elenistice este totuși documentată circulația oamenilor în ambele sensuri. La Callatis s-a descoperit inscripția funerară a lui Theon, fiul lui Potamon, originar din Alexandria (sec. 3 î.Hr.), în timp ce inscripții de la Theba (Egipt) documentează mercenari histrieni, callatieni și tomitani în armata regatului lagid. Este semnificativă și prezența la Alexandria și la Oxyrrhynchos a unor cărturari callatieni ca → Satyros Peripateticul și → Heracleides Lembos, cel din urmă fiind chiar înalt funcționar în adm. **E.** în timpul lui Ptolemaios IV Philometor. În epoca romană relațiile par a fi fost mai susținute între **E.** și Tomis, unde exista în sec. 2 d.Hr. o „casă a alexandrinilor" (οἶκος τῶν Ἀλεξανδρέων), asociație cu caracter religios și profesional formată probabil de negustori și corăbieri veniți din Alexandria. Legăturile comerciale au continuat cel puțin până în sec. 4 d. Hr., după cum dovedește piatra de mormânt a unui „negustor de vinuri din Alexandria", descoperită la Tomis.

D.M. Pippidi, *Studii*, 60—82; A. Gudeman, în *RE*, II, A, 228—234; Daebritz, în *RE*, VIII, 488—491; *IGLR*, nr. 28.

A.Ș.

eisagogeis (gr.), în numeroase cetăți gr. (Athena, Efes, Amorgos, Lampsacos etc.), magistrați cu atribuții judiciare, cărora le revenea cel mai adesea instruirea proceselor și introducerea lor în fața tribunalului; la Samos, **e.** au fost considerați ca membri ai unui colegiu de „importatori" care asigura monopolul cetății asupra importului de cereale. **E.** sunt atestați la Callatis în inscripții din sec. 2—1 î.Hr., din care rezultă că formau un colegiu anual, condus de un președinte. S-a considerat că reprezentau „un colegiu public de importatori", pe baza analogiei cu **e.** de la Samos. Răspândirea mult mai mare și mult mai clar documentată de **e.** care se ocupau de procese, cât și menționarea tribunalului *(dicasterion)* în frânturile de text păstrate de una din inscripțiile callatiene pledează de fapt pentru a recunoaște în **e.** de la Callatis magistrați cu atribuții juridiare.

Thalheim, în *RE*, V, 2 138; Schultess, în *RE*, *Suppl.* III, 425—427; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Volum omagial închinat lui Ion I. Nistor*, Cernăuți, 1937, 691—697; id., în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, 422—424, *a*.

A.Ș.

ekklesia v. **Adunarea poporului**

Elagabalus (Varius Avitus Bassianus Elagabalus) (Heliogabalus) (n. 204, Emessa — m. mart. 222 d.Hr., Roma), împărat roman (218—222 d.Hr.) din dinastia Severilor. Fiul Iuliei Soaemis și al cavalerului roman Sextus Varius Marcellus, din Apamea. A fost crescut și educat la Emessa unde a și devenit preot al zeului Soare (Helios-Mithras), de unde și numele său. După asasinarea lui Caracalla a fost proclamat împărat de ostașii din *leg. III Gallica*, la 16 mai 218, intrând în conflict cu Macrinus. După ce l-a înlăturat pe acesta, **E.** a intrat în Roma în toamna anului 219. A continuat să practice și la Roma ritualuri siriene, proclamând Soarele zeitate supremă. A ridicat în acest scop un templu pe Palatin unde a așezat piatra neagră a zeului Mithras din Emessa, ceea ce a atras aversiunea Senatului și nemulțumiri din partea locuitorilor Romei. Împăratul-preot promova un lux exorbitant cu

www.mnir.ro

Fig. 38. Elagabalus.

banii tezaurului public sau cu averile celor bogați pe care-i executa sub pretextul unor vini oarecare, treburile statului fiind conduse în fapt de bunica sa, Iulia Maesa și de mama sa, Iulia Soaemis. La sfatul acestora l-a adopat (în 221) cu titlul de Caesar, pe nepotul său Alexianus, fiul Iuliei Mammaea, care va domni cu numele de → Severus Alexander. Încercând la scurtă vreme să-și înlăture asociatul, E. și-a atras și mai mult ostilitățile fiind ucis de gărzile pretoriene, împreună cu mama și prietenii săi. La Histria o asociație dionysiacă i-a ridicat în 218 o dedicație în care bunica sa Iulia Maesa este numită „mamă a castrelor".

A. Calderini, *I Severi*, Bologna, 1949; *ISM*, 1, 93.

E.T.

electrum (lat. <gr. ἤλεκτρον), amestec de aur și argint, de culoare galben-albicioasă, aflat în antic. în stare naturală în Lydia și Spania și utilizat la obținerea de podoabe, obiecte și mai ales la baterea monedelor. Cele dintâi monede din lume emise în Lydia (Asia Mică) (în sec. 7 î.Hr.), erau din e. Monede de e. au emis și orașele din Asia Mică, printre care Phocaea, Mytilenc și mai ales Cyzic, până în sec. 3 î.Hr. Mai târziu e. s-a obținut pe calea amestecului artificial al celor două metale nobile. În mod excepțional, în sec. 4—1 î.Hr., au emis monede de e. Carthagina, Hannibal (în Capua), triburile gallice, regii bosphorani etc. Proporția dintre cele două metale în acest amestec variază, aurul întâlnindu-se de regulă între 30 și 60%.

E. Babelon, *Traité*, 1, 356—362; *RE*, V, 2 315; *ZfN*, 26, 17—66; K. Regling, în *Wörterbuch*, 174; F. Hultsch, *Metrologie*, 180—187.

C.P.

elenistică, epoca ~, concept introdus pe la mijlocul veacului trecut de istoricul german J. G. Droysen pentru a desemna perioada de timp cuprinsă (convențional) între 323 î.Hr. (moartea lui Alexandru cel Mare) și 31 î.Hr. (desăvârșirea cuceririi Orientului de către romani prin înglobarea Egiptului). În funcție de particularități locale, epoca e. prezintă, de la caz la caz, diferite limite în timp. Caracteristicile epocii e. sunt rezultatul importantului act politic al cuceririi Orientului de către Alexandru cel Mare și al implantării civilizației elene pe fondul oriental. Din punct de vedere economic și social, epoca e. se caracterizează printr-o structurare specifică a societății într-un larg evantai de statute având drept extremități regele și sclavul. Dacă la nivelul aristocrației asistăm la o ierarhizare rezultată din poziția diferită față de proprietatea funciară (de drept, bun regal concedat sub diferite forme aristocrației militare, birocratice sau sacerdotale), stratificarea este și mai pronunțată în păturile dependente, unde, în spatele unor denumiri menționate de izvoarele literare, epigrafice și papirologice și nu întotdeauna destul de precis explicate de istoriografia actuală (*laoi*, *perioikoi*, *paroikoi*, *georgoi* etc.) se ascund realități sociale foarte variate. Pe plan politic epoca e. marchează trecerea la o nouă formă de organizare în lumea gr., regatul. Cele mai însemnate exemple în acest sens sunt Egiptul „Lagid" (stăpânit de succesorii lui Ptolemaios Lagos, unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare) și Regatul „Seleucid", din Asia Mică (guvernat de succesorii altui general, Seleukos). Pe seama transformărilor politice sunt de pus și recrudescența fenomenului mercenariatului, dezvoltarea evergetismului (oblăduirea mai mult sau mai puțin formală exercitată asupra orașelor de către un *euergetes*, „protector"), dar mai ales cristalizarea unei ideologii și a unui cult „regal". Dacă în perioada premodernă istoriografia a nutrit un veritabil dispreț pentru cultura postclasică, cercetările din ultimii 150 de ani au demostrat că și pe plan spiritual epoca e. reprezintă un întreg univers de forme și idei. Pierzând din vigoare față de epoca clasică, cultura e. câștigă în varietate, acoperind toate domeniile de exprimare (școli filosofice și retorice, gramatică, lit. de toate genurile, artă, muzică, teatru etc.). Pe terit. României epoca e. se situează în timp între 323 î.Hr. și cucerirea Dobrogei de către romani. Majoritatea surselor documentare (în frunte cu izvoarele epigrafice) referitoare la epoca gr. din Dobrogea provin din epoca e. astfel că, în raport cu epocile arhaică și clasică, aceasta este mult mai bine cunoscută. Despre soarta coloniilor gr. din Dobrogea s-a apreciat că acestea trăiesc un relativ declin. Nu trebuie însă trecute cu vederea activitatea constructivă intensă (ridicarea unei noi incinte, a unui templu în zona sacră și amenajări urbanistice în cartierul civil de la → Histria; construirea unui nou zid de apărare, însoțită de alte transformări edilitare la → Callatis etc.), larga rețea de schimburi comerciale, documentată, pe de o parte, de importuri variate de peste mări, pe de altă parte de afluxul de mărfuri gr. în lumea getică și, nu în ultimă instanță, prin circulația monetară, precum și standardul cultural ridicat dovedit de Histria, Tomis și Callatis în această perioadă (școli conduse de gymnasiarhi — uneori străini —, spectacole în amfiteatre, plastică de bună caliate, monumente de arhit. etc.). Epoca e. fost una dintre cele mai fertile perioade

www.mnir.ro

pentru exercitarea influențelor civilizației elene în mediul indigen getic.

Cl. Préaux, *Le monde hellénistique*, I—II, Paris, 1978; D.M. Pippidi, în *DID I*, 219—265.

A.A.

Eleutherios (gr.; „Eliberatorul"), epitet al împăratului Hadrian atestat de o inscripție tomitană (*IGR*, I, 607). Este posibil ca Hadrian să fi fost onorat cu acest titlu de către tomitani cu ocazia reacordării orașului a titlului de *libera et immunis*, ceea ce înseamnă că în statutul orașului, care posedase probabil acest titlu la începutul sec. I d.Hr., a intervenit o cezură, de datat după numeroase analogii din Asia Mică și chiar de pe coasta vest-pontică, de la Vespasian la Traian.

Al. Suceveanu, în *Pontica*, 8, 1975, 115—124.

A.S.

Eliseni, sat în com. Secuieni (jud. Harghita), pe terit. căruia, cercetări desfășurate în anii 1970—1971 pe locul numit „Cimitirul cailor" au scos la suprafață o așezare Wietenberg și o alta dacică, suprapuse de o importantă locuire din sec. 6—7. În ultima menționată s-au descoperit 10 bordeie de dimensiuni mari (3,20 x 3,30 m — 5,00 x 5,50 m) cu pietrar situat la N—E (8) sau N—V (2). Se disting trei faze de locuire, primele două fiind caracterizate de ceramica lucrată la roata rapidă și cu mâna. Ceramica din faza mai târzie are nisip în pastă, fiind lucrată cu roata înceată, și se caracterizează prin decorul organizat pe 1—2—3 registre, format din benzi înguste de linii în val și orizontale. Multe împungătoare de os și fusaiole; cantități mici de oase de animale. Prin tehnica, formele și decorul ceramicii, așezarea de la E. poate fi considerată ca reprezentativă pentru sec. 7, marcând faza de trecere de la folosirea roții rapide la tehnica roții încete.

Z. Székely, în *Materiale*, 10, 1973, 225.

E.Z.

Elster, prima dintre glaciațiunile erei cuaternare denumită astfel după un afluent al Elbei. Cunoscută în Europa de N sub numele de glaciațiunea de calotă. Este echivalentă perioadei glaciare → Mindel din Munții Alpi, după unii autori, sau perioadei glaciare Günz, după alții. Denumită Oka pe terit. european al Rusiei, Anglian în Marea Britanie și Kraków pentru S Poloniei. Contemporană etajului Milazzian din bazinul Mării Mediterane, stadiului paleoeuxin din bazinul Mării Negre, complexului psamitic inferior din Delta Dunării și complexului marnos din Depresiunea valahă. În timpul glaciațiunii E. în bazinul Mării Negre a avut loc transgresiunea care a permis legătura cu Marea Caspică prin valea râului Manyč și cu Marea Marmara prin Bosfor și a luat sfârșit faza lacustră, salmastră, a Mării Negre.

M.C.

Emesa, oraș în Syria (azi Homs) anexat de romani în sec. I d.Hr. Patria lui Elagabal, Severus Alexander și a Iuliei Domna. Tot de aici era originar și T(itus) Claudius Priscus, din tribul Quirina, fost custode al armelor în *leg. V Macedonica* în perioada cât aceasta staționa la Troesmis.

Benzinger, în *RE*, V, 1905, col. 2 496—2 497; *ISM*, V, 178.

A.S.

emplecton (<gr. ἐμπλέκω; „a îmbrățișa", „a împleti"), sistem de construcție de origine gr., preluat și mult răspândit la romani. El consta în acea că numai fețele unui zid erau construite din pietre cioplite regulat și cu față netedă, restul fiind din pietre nefasonate, așezate în straturi de mortar alternând cu cele de pietre. Spre deosebire de gr., romanii înălțau mai întâi cele două laturi externe ale zidului, până la o anumită înălț. iar apoi umpleau partea de mijloc cu bucăți de piatră spartă și amestecată cu mortar, bătute cu maiul. Astfel se formau trei „zidiri" *(structurae)*; două de înveliș sau îmbrăcăminte vizibile înspre exterior *(paramentum, crustae)* și una de umplutură *(opus caementicium)* nevăzută, în interior (Vitruvius, II, 8, 7; Plin., *Nat. hist.*, 36, 171 și urm.). Acest sistem de construcție se întâlnește la aproape toate zidurile de incintă ale cetăților romane de pe terit. țării noastre.

G. Lugli, *La tecnica edilizia Romana*, I, Roma, 1957, 367—370.

I.B.

emporion (gr.), așezare colonială gr. cu statut prepolitan. De obicei, sursele literare și inscripțiile folosesc acest termen pentru a desemna factoriile comerciale fondate de gr. în lumea periferică, fie ele pe coastă, fie în hinterlandul indigen. În această categorie ar putea intra, bunăoară, misteriosul Histrianon limen („Portul histrienilor"), situat undeva în S Basarabiei, însă nelocalizat cu precizie, Nikonium (Grădiștea Roxolani, S—V Ucrainei) sau „târgul" pus în evidență de cercetările arheologice de la Tariverde, în terit. Histriei. În epoca romană **e.** traduce în documentele epigrafice sau scrierile literare realități foarte diferite („târguri", *stationes*, reședințe ale unor formațiuni tribale etc.).

A.A.

eneolitic, (<lat. *aeneus*; „aramă" și gr. λίθος; „piatră") (engl. *cuprolithic* sau *chalcolithic*; germ. *Steinkupferzeit*), ultima perioadă a epocii neolitice, caracterizată prin folosirea tot mai multor unelte, arme și piese de podoabă de aramă. Începutul **e.** variază de la o regiune la alta, în Anatolia și în Asia Anterioară situându-se mai timpuriu, dar pe terit. României el datează (potrivit datelor C_{14}) din primul sfert al milen. 4 î.Hr. și se continuă până la începutul perioadei de tranziție spre epoca bronzului (sfârșitul primului sfert al milen. 3 î. Hr.). Principalele culturi eneolitice din

www.mnir.ro

România sunt: Petrești, Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni, Românești, Gornești, Cernavoda *I*. Populațiile acestei perioade aveau în România caractere somatice predominant gracile (mediteranoide), fiind cu siguranță (ca și predecesorii lor neolitici) de rasă pre-indoeuropeană. Cel puțin din această perioadă, dacă nu încă din neoliticul dezvoltat, s-a făcut trecerea de la descendența matriliniară la ginta și la familia patriarhală și la un început de diferențiere socială și de avere. O confirmare a acestei situații o constituie și recentele descoperiri din necropola de lângă Varna (Bulgaria, faza *A2* a culturii Gumelnița), contrastul dintre bogăția și varietatea inventarului unora dintre morminte și modestia aceluia din altele fiind izbitor. Așezările erau instalate mai ales pe boturile de deal ale teraselor apelor și adeseori întărite cu șanțuri de apărare, pentru culturile Gumelnița și Sălcuța fiind caracteristice acelea de tip tell. Locuințele-bordei se mai întâlnesc rar în primele etape, dar apoi se găsesc numai locuințe construite la suprafața solului, uneori de dimensiuni destul de mari. Ritul timerar este acela al înhumației. Economia se baza în primul rând pe agricultură, folosindu-se încă numeroase săpăligi de corn de cerb, dar se trecuse și la utilizarea plugului primitiv („aratru") și probabil la tracțiunea animală. Se cultivau unele specii de grâu și de orz, meiul și unele legume. Creșterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine și suine) ia o mare dezvoltare, resursele alimentare fiind completate prin vânat și pescuit. Oasele de cal din așezările de la sfârșitul **e.** ar putea indica și folosirea cailor domestici. Materiile prime pentru confecționaea uneltelor și a celorlalte obiecte casnice erau cele din neoliticul dezvoltat (silex, oasele și coarnele de animale și, bineînțeles, lutul). Arama este frecvent utilizată pentru unelte și obiecte de podoabă, o bună parte dintre acestea fiind lucrate prin procedeul baterii cu ciocanul la cald, dar altele fiind turnate în forme de lut ars (tipare de acest fel s-au descoperit în stratul superior, faza Gumelnița *B1*, de la Căscioarele). Piesele de aur sunt mai numeroase în culturile Românești și Gornești. Practicarea metalurgiei (deși unele dintre piesele de metal din așezările și necropolele eneolitice din S și E României au fost aduse din regiunile vecine), eleganța multora dintre formele ceramice și decorul acestora (în special al vaselor pictate) dovedesc specializarea unora dintre membrii comunităților, aceștia consacrându-și cea mai mare parte a timpului acestor activități. Recent s-au descoperit în Moldova un fel de măsuțe de lut, cu picior central, pentru modelat vasele — adevărate precursoare ale roții olarului —, iar în Bulgaria unele calupuri de lut ars, ca niște căciuli înalte, pentru modelarea unora dintre recipiente, dar olăria mai puțin fină era încă lucrată cu mâna. Comunitățile eneolitice practicau în continuare un cult al fertilității, confirmat de miile de statuete feminine de lut ars (acelea masculine fiind foarte rare), iar statuetele de animale (în special cornute) și „coarnele de consecrație", tot de lut ars (ultimele caracteristice pentru cultura Gumelnița), simbolizau forța virilă. Contactele dintre comunitățile diferitelor culturi și schimbul de bunuri materiale se intensifică, fapt confirmat, între altele, de „piesele de import", în special de metal, și de unele piese ceramice (de exemplu vase precucuteniene în așezări ale culturii Petrești și vase precucuteniene și cucuteniene în așezări ale culturii Gumelnița, precum și scoici mediteraneene). Este clar că această perioadă a reprezentat un mare progres în toate domeniile culturii materiale. Populația autohtonă s-a menținut în continuare și în condițiile specifice trecerii la perioada de tranziție când s-au produs și unele deplasări de populații; în cele 7—8 sec. cât a durat perioada de tranziție spre epoca bronzului, autohtonii s-au indoeuropenizat treptat, adoptând în cele din urmă idiomuri indo-europene.

Vl. D.

engolpion (<gr. ἐγκόλπιον), obiect ținut la sân (piept) ca amuletă, în scop apotropaic, de obicei legat de gât cu un lănțișor. Obiceiul este străvechi, dar întrebuințarea cuvântului **e.** pentru un astfel de obiect se întâlnește prima oară într-o scrisoare a patriarhului Nichifor al Constantinopolului către papa Leon III (811 d.Hr.). În epoca bizantină **e.** aveau forma unui medalion sau a unei cruci („cruce-**e.**" sau „cruce pectorală"), în care se obișnuia să se închidă relicve sfinte („cruce-relicviar" sau „cruce dublă-relicviar") și care erau purtate de demnitari laici, dar mai ales clerici. Pe terit. țării noastre, îndeosebi în Dobrogea, au fost găsite numeroase **e.** în formă de cruci sau cruci duble-relicviar, din bronz, mai rar din plumb, și în mod excepțional din aur, cu pietre (semi)prețioase, cele mai multe împodobite cu scena Răstignirii pe o față și chipul Maicii Domnului pe cealaltă.

K. Wessel, *Enkolpion*, în *Reallex. z. byz. Kunst*, Lief 9, 1967, 152—160; *ACR*, I, pl. 96—97 și III, pl. 50—90.

I.B.

Enisala, sat în com. Sarichioi (jud. Tulcea), pe terit. căruia au fost descoperite importante obiective arheologice. Cercetările efectuate în anii 1963—1964 în incinta cetății medievale au arătat că așezarea cea mai veche de pe înălț. datează din perioada hallstattiană timpurie. S-au descoperit resturi de locuințe, numeroase fragmente de vase, resturi de obiecte de piatră, os și bronz. Prin forme și ornamente, fragmentele de vase sunt specifice culturii Babadag, faza *II* (sec. 10—9 î. Hr.). Pe suprafața dealului s-au mai descoperit sporadic fragmente de vase geto-dace și romano-bizantine. Săpăturile de salvare executate în anii 1969 și 1979 pe promontoriul numit „Palanca", situat la limita de S—E a lacului Babadag, în stânga șoselei E.—Sarichioi, precum și pe terasa din dreapta aceleiași șosele și respectiv la poalele înălț. pe care se află cetatea medievală, s-au găsit urme de locuire din eneolitic (cultura Gumelnița) și din perioada târzie a

www.mnir.ro

epocii bronzului (cultura Coslogeni). Mai intens au fost locuite cele două puncte în perioada hallstattiană mijlocie. S-au observat resturi de locuințe și gropi de provizii de formă tronconică („clopot"), dintre care unele cu interiorul ars. În stratul de cultură și în gropi s-au găsit oase de animale și de pește, fragmente de vase specifice fazei Babadag *III*, obiecte de piatră, os și bronz. O fibulă de bronz cu două bucle distanțate, picior în formă de clepsidră, confirmă cronologia fazei Babadag *III* (sec. 8—7 î.Hr.). În cele două puncte cercetate („Palanca" și pe terasă) s-au găsit fragmente de vase geto-dacice (sec. 4—2 î.Hr.) (S.M.). Pe „Valea Netului", la 3 km S de sat, este situată o necropolă getică din sec. 4—3 î.Hr. În timpul celor 8 campanii de săpături (începând din 1968) au fost dezvelite cca 400 morminte, dintre care 98% de incinerație, iar

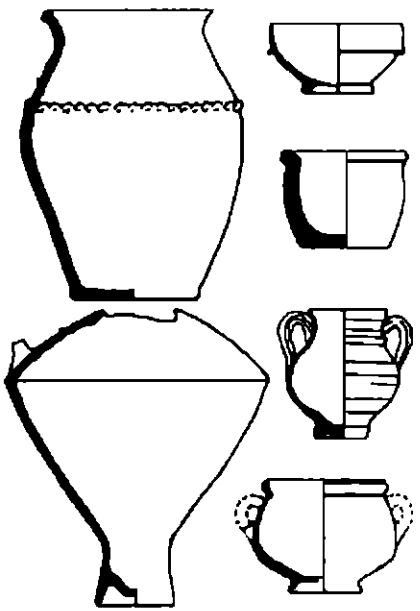

Fig. 39. Enisala. Ceramică din necropola daco-romană.

restul de înhumație. Necropola are o zonă plană și alta tumulară, tipurile și inventarul mormintelor fiind aceleași în ambele zone. Tumulii au un înveliș și ringuri de piatră, în care s-au găsit resturi de la sacrificiile funerare. Au fost identificate 4 tipuri de morminte: fără urnă, cu urnă, cu urnă și capac și cu urnă înconjurată de o casetă sau de un grup de pietre. Se cunosc morminte duble, atât de incinerație, cât și de înhumație. În morminte s-au descoperit numeroase vase de lut getice lucrate cu mâna, de tipul urnelor în formă de sac sau de clopot, decorate cu brâuri alveolare sau cu urechiușe-apucători, strachini și recipiente miniatură, la care se adaugă vasele cenușii lucrate la roată, reprezentate prin strachini, castroane, căni, cratere etc. Ceramica gr. de import este prezentă prin: *kantharoi, lekythoi*, boluri, cupe, amfore etc. Printre obiectele mai mărunte de inventar se numără: cuțite de fier obișnuite, altele curbate (de tip *sica*), fibule de bronz de tip tracic, brățări, verigi, inele, oglinzi, ace de păr tripaletate, săgeți cu trei muchii, toate din bronz, mărgele de sticlă și de lut etc. Necropola de la E. se încadrează în cultura getică de tip Murighiol, fiind cea mai mare din toată aria de întindere a culturii respective. Numărul extrem de mare de vase de lut (cca 700), varietatea obiectelor și observațiile de caracter funerar contribuie în mod substanțial la cunoașterea culturii materiale și spirituale a geto-dacilor din sec. 4—3 î.Hr. și a relațiilor acestora cu gr. din coloniile vest-pontice (C.P.). În punctul „La Biserică", aflat în marginea de V a satului, pe o prelungire a Dealului Visternei, care înaintează aici până deasupra lacului Babadag, s-au descoperit urme de așezări și necropole din diferite epoci. Cea mai veche este așezarea de tip Sarinasuf, cu ceramică getică și gr. din sec. 6—5 î.Hr. Urmează o locuire geto-dacă din sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr., concentrată în capătul promontoriului, la N de șoseaua Babadad-E. Imediat la S de șosea se întinde o necropolă autohtonă din epoca romană (sfârșitul sec. 1 — sec. 2 d.Hr.), în care, între anii 1966—1981, au fost descoperite 158 morminte. Ritul funerar predominant este incinerația (143 morminte). În marea majoritate a cazurilor, oasele calcinate au fost depuse în urne și doar rareori în cutii de piatră sau țiglă (4), ori direct în pământ (1). Drept urne au fost folosite urcioare amforoidale și alte vase romane, mai rar oale geto-dace lucrate de mână, și unele și celelalte deteriorate intenționat înainte de înmormântare. Uneori, la amenajarea mormântului se foloseau pietre. Inventarul funerar este sărac și apare doar în puține morminte. El se compune din mici vase de ofrandă, de tip roman sau geto-dac, fibule de bronz (derivate din tipul puternic profilat), cercei cu pandantiv, perle de sticlă. Cele 15 morminte de înhumație aparțin unor copii (13 sugari — infans I și 2 adolescenți). Scheletele copiilor mici au fost descoperite în oale geto-dace, de mână, culcate orizontal, sau erau acoperite cu jumătăți de astfel de oale, eventual și cu pietre. Doar în mormintele de adolescenți s-au găsit piese de inventar (mărgele, colier din sârmă de argint). Asocierea produselor geto-dace și romane (în special ceramică) în morminte arată că necropola de la E. — „La Biserică" aparține populației locale din perioada de început a stăpânirii romane în Dobrogea (sec. 1—2 d.Hr.). Ea constituie o dovadă a continuității și totodată a unității culturale a geto-dacilor în epoca romană, în ciuda condițiilor noi ale existenței lor în provincie și în terit. extra-provincial. Necropola daco-romană a fost suprapusă și în mare măsură deranjată de un cimitir medieval creștin (începutul sec. 16 — începutul sec. 18) (M.B.). Pe un mic promontoriu de la N—V de sat, pe malul lacului Babadag, în punctul „Peștera", se află resturile unei fortărețe romano-bizantine (sec. 4—6), poate → Novovicus (Nono), închizând o suprafață de cca 2 ha, ale cărei ruine au fost răscolite și distruse în mare parte de localnici, pentru refolosirea materialelor bune de construcții. Mai departe, pe cel mai avansat pinten de la N—E de sat, înspre lacul Babadag, în punctul „Palanca" deja menționat, se întâlnesc vestigiile unei

www.mnir.ro

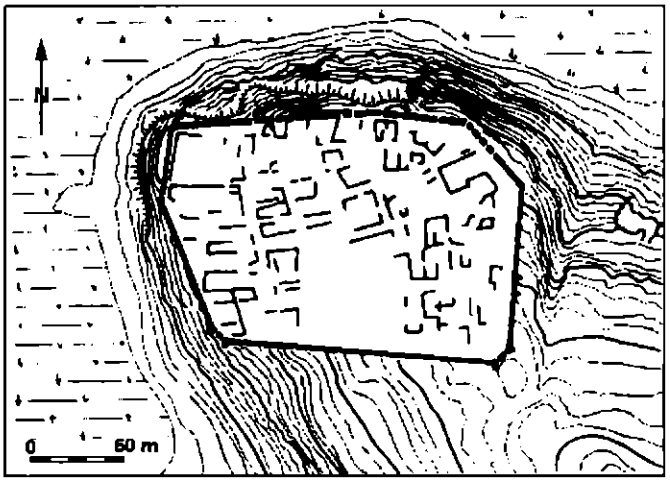

Fig. 40. Enisala. Planul cetății romane (restituție aerofotogrametrică).

mici fortăreţe de zid *(castellum)* de cca 35 x 40 m, înconjurată de şanţ şi val, probabil tot din perioada romano-bizantină (sec. 4—6), distrusă aproape în întregime, după 1969, cu prilejul lucrărilor de modernizare a şoselei E.—Sarichioi (I.B.).

I.T. Dragomir, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, 131 şi urm.; E. Lăzurcă, Gh. Mănucu-Adameşteanu, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 146 şi urm.; M. Babeş, în *SCIV*, 22, 1971, 1, 19—45; Al.S. Ştefan, în *RMMMIA*, 46, 1977, 2, 15—25; Gh. Mănucu-Adameşteanu, în *Peuce*, 8, 1980, 473—496; id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 619—625; M. Mănucu-Adameşteanu, în *Peuce*, 9, 1984, 31—39; G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 63—128; I.T. Dragomir, în *Danubius*, 6—7, 1972—1973, 29—48.

S.M.; C.P.; M.B. şi I.B.

Enoşeşti v. **Acidava**

eparhie (<gr. ἐπαρχία), echivalentul în lb. gr. al termenului lat. → *provincia*, folosit pentru subdiviziunea teritorial-administrativă condusă de un ἔπαρχος (= *praefectus*) sau de un guvernator, de rang mai înalt (*legatus*, proconsul, propretor).

LSJ, s.v.; D.M. Pippidi, în *DIVR*, s.v.

I.B.

Epicrates *fiul lui Nicoboulos*, arhitect gr. originar din Byzantion, titularul unui decret onorific al cărui text pe marmură a fost descoperit la mănăstirea Dragomirna şi datat în sec. 3 î. Hr. E. a fost onorat prin cunună de aur proclamată la Thargelia şi prin acordarea privilegiilor de → proxen de către o cetate ioniană neidentificată. Aici E. făcuse pregătirile necesare pentru războiul împotriva olaţilor şi ulterior supraveghease timp de doi ani lucrările de la incinta defensivă. Deplina valorificare istorică a acestei inscripţii este împiedicată de dificultatea de a se identifica oraşul care a emis decretul. Ipotezele au oscilat între Olbia, Tyras, Histria, Tomis, Callatis, Apollonia Pontică şi cetăţile gr. din Asia Mică. Olaţii nu sunt cunoscuţi din alte izvoare. S-a presupus că ar fi fost traci sau că textul ar da o transcriere eronată pentru „galaţi", denumire care ar fi desemnat de fapt pe bastarni.

Gr. Tocilescu, în *AEM*, 11, 1887, 66, nr. 141; F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, 1, Heidelberg, 1959, nr. 86; *ISM*, 1, nr. 65.

A.Ş.

Epictet (sec. 3 d.Hr.), probabil preot creştin din Phrygia Asiei Mici. Refugiat la cca 290, împreună cu → Astion, discipolul său, la → Halmyris (Salmorus), unde amândoi au fost decapitaţi, în timpul lui Diocleţian, fiind cei mai vechi martiri cunoscuţi pe terit. Dobrogei.

ACR, 1, 7 (cu bibliografia mai veche).

I.B.

epigrafia (< gr. ἐπι, „pe"; γράφειν, „a scrie"), ştiinţă auxiliară a ist. care are ca obiect studiul textelor săpate (gravate) pe material durabil (piatră, metal, lut ars, os etc.). De obicei, este vorba de texte privind antic. greco-romană şi civilizaţiile cu care vechii gr. şi romanii au intrat în contact. Astfel, după lb. în care au fost redactate, se poate vorbi de o **e.** gr. şi de o **e.** lat. Termenul s-a extins însă şi pentru studiul inscripţiilor altor popoare din antic. (sumerieni, hitiţi, egipteni, puni, etrusci etc.), după cum se poate vorbi şi de o **e.** medievală (lat., gr. sau slavă veche). Domeniul **e.** se leagă îndeaproape de alte discipline ale ist. antc. Astfel, studiul inscripţiilor cursive (tăbliţe cerate, graffiti parietali ori zgâriaţi pe ceramică şi ţigle, înainte sau după ardere) face apel la studiile de paleografie (papiri şi pergament). Epigrafistul se mai interesează de inscripţiile pe pietrele gravate (gemme şi camee), de ştampilele tegulare, dar şi de cele imprimate pe produse ceramice (amfore, opaiţe, *mortaria*, *terra sigillata* etc.), acestea constituind obiectul aşa-zisei **e.** *minore*. Epigrafistul se interesează şi de studiile de numismatică, legendele explicative ale monedelor şi formularele epigrafice oferind reciproc soluţii de întregire şi lectură (îndeosebi cele din epoca imperială

www.mnir.ro

romană). E. este însă cel mai strâns legată de arheol. Având în vedere faptul că în cursul săpăturilor apar deseori inscripții de o certă valoare, arheologul coroborează rezultatele cercetărilor sale de teren cu datele izvoarelor narative și epigrafice, precum și cu studiul monedelor ieșite din săpături. De asemenea, nu rareori cercetările arheologice oferă soluții pentru înțelegerea sensului unor texte epigrafice sau narative. Studiul inscripțiilor este indispensabil pentru cercetătorul ist. antc. E. aduce deseori știri noi privind domenii foarte variate ale ist. antic., completând sau schimbând total imaginea istoricului asupra unor evenimente sau perioade întregi. Dar, după cum un istoric trebuie să aibă cunoștințe fie și minime de e., epigrafistul trebuie să fie un bun cunoscător al ist. antc. Preocupări speciale pentru culegerea inscripțiilor antc. datează din epoca Renașterii, paralel cu redescoperirea și publicarea scriitorilor antic. greco-romane. Dar ca disciplină științifică, e. s-a constituit abia în sec. trecut, când s-au publicat primele culegeri importante de inscripții, utilizate până în ziua de astăzi. Astfel, pentru e. gr., trebuie menționat mai întâi *Corpus Inscriptionum Graecarum* (4 vol., publicate între 1828—1877 de A. Boeckh); din 1903 au început a se edita *Inscriptiones Graecae*, iar din 1923, *Supplementum Epigraphicum Graecum*. În domeniul e. gr., o mențiune eparte merită *Bulletin épigraphique*, susținut între 1938—1985 (în *Revue archéologique*; ulterior reimprimat la „Belles Lettres", 8 fascicule, plus alte 3 de indici) de Jeanne și Louis Robert. Pe de altă parte, apariția (începând din 1863) *CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum)* a marcat o epocă în consolidarea e. lat. ca disciplină științifică a istoriografiei epocii greco-romane; inițiatorul acestuia a fost Th. Mommsen (1817—1903), „Nestorul epigrafiei latine", autor al mai multor volume (I, III/1—2, V, IX, X) din cele 16 (unele numărând mai multe fascicule și indici) care au apărut până în prezent (diviziunea este geografică). Între 1870—1913, *Ephemeris epigraphica* a publicat periodic noile inscripții. De un sec. încoace, *L'Année épigraphique*, fundat de R. Cagnat în 1888 și publicat de *Revue archéologique* (din 1966 s-a desprins ca o publicație de sine stătătoare) analizează regulat publicațiile epigrafice privitoare la antic. romană și reproduce ceie mai interesante inscripții nou descoperite sau revizuite. De asemenea, revista italiană *Epigraphica* (întemeiată în 1939) conține un buletin epigrafic referitor la e. gr. și lat. În sfârșit, trebuie amintită publicarea unor culegeri epigrafice naționale, care au adus completări esențiale la diverse părți ale *CIL*. Pentru mtinca epigrafistului, mai trebuie menționate câteva instrumente de lucru de absolută utilitate: *Real-Encyclopädie* (Pauly-Wissowa-Kroll), *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines* (Daremberg-Saglio-Pottier), *Dizionario epigrafico di Antichità romane* (Ettore de Ruggiero și G. Cardinali) sau *Prosopographia Imperii Romani saec. I.II.III* (Klebs și Dessau, 3 vol. începând din 1897; ediția a II-a, datorată lui E. Groag și A. Stein, reluată în 1933, continuată de Leiva Petersen). Pentru terit. fostei Dacii, preocuparea pentru culegerea și studiul inscripțiilor a cunoscut cărturari pasionați, de la umaniști — precum Ioannes Mezerzius (m. în 1516, autor al unei *sylloge* cuprinzând cca 120 de texte epigrafice) sau Stephanus Zamosius (?1565—1612) — și alți eruditi ai epocii luminilor, până la epigrafiștii sec. 19 — precum M.J. Ackner și Fr. Müller, autori ai culegerii *Die römische Inschriften in Dacien* (Viena, 1865; dar cu numeroase lipsuri și erori, de aceea scoasă din circulație curând, în 1873, prin apariția vol. III din *CIL*). Atenția eruditilor s-a îndreptat de timpuriu și asupra numeroaselor antic. din Oltenia, Muntenia și mai ales din Dobrogea, dar studiul acestora devine constunt și marcat de spiritul critic modern abia odată cu cercetările efectuate de Gr.G. Tocilescu (1850—1909), care a publicat numeroase inscripții din Oltenia și Dobrogea (îndeosebi în publicația vieneză *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen*) și mai ales V. Pârvan (1872—1925), care a descoperit și publicat bogate loturi de inscripții de la Histria, precum și de la Ulmetum și din Oltenia. În prezent, cercetările epigrafice din România sunt dose mal departe în special în Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București și Institutul de Arheologie din Cluj-Napoca, cu contribuții importante și valoroase din partea specialiștilor din diferite muz. județene (Constanța, Timișoara, Alba Iulia, Cluj-Napoca etc.). În ultimele 3—4 decenii, colectivele de epigrafiști de la București și Cluj-Napoca și-au concentrat eforturile în vederea strângerii și publicării într-un *corpus* a patrimoniului epigrafic din țara noastră. S-au publicat în acest timp bogate loturi de inscripții și s-au revizuit numeroase piese publicate anterior. În 1975, corpusul național de inscripții a prins viață, sub titlul *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, sub îngrijirea prof. D.M. Pippidi și I.I. Russu. Culegerea menționată apare în două serii: *Inscripțiile Daciei Romane (IDR)* — din care au apărut vol. I (1975; diplomele militare și tăbliețele cerate), II (1977; inscripțiile din Oltenia și Muntenia), III/1 (1977; inscripțiile din Banat), III/2 (1980; inscripțiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa), III/3 (1984; inscripțiile din zona Germisara—Micia—Alburnus Maior); *Inscripțiile din Scythia Minor (ISM)* — din care au apărut vol. I (1983; Histria), II (1987; Tomis) și V (1980; zona limesului dunărean, de la Capidava până la vărsarea Dunării în mare). Deosebit de aceste serii, dar în cadrul aceleiași culegeri naționale, Em. Popescu a publicat *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România* (1976). De asemenea, pe lângă alte volume din seriile menționate, se află în pregătire două volume de inscripții externe privitoare la Dacia și Scythia Minor. Începând din anul 1981, revista *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* (București) publică anual *Cronica epigrafică a României*, cuprinzând note despre studiile epigrafice, precum și un repertoriu al inscripțiilor nou publicate sau revizuite, referitoare la ist. noastră veche.

www.mnir.ro

De asemenea, cele mai importante inscripții sunt comunicate anual în *L'Année épigraphique* și *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

R. Cagnat; D.M. Pippidi, în *DIVR*, 257—258; S. Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, Paris, 1885; W. Larfeld, *Griechische Epigraphik*[3], München, 1914; G. Klaffenbach, *Griechische Epigraphik*, Göttingen, 1957; G. Pfohl, *Inschriften der Griechen. Grab-, Weih- und Ehreninschriften*, Darmstadt, 1972; id., *Das Studium des Griechischen Epigraphik. Eine Einführung*, Darmstadt, 1977; M. Guarducci, *Epigrafia greca*, Roma, I—IV, 1967—1978; ead., *L'epigrafia greca dalle origini al tardo impero*, Roma, 1987; J.E. Sandys, *Latin Epigraphy*, Londra, 1927 (reimpr. 1969); I. Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1968; R. Block, *L'épigraphie latine*[4], Paris, 1969; E. Meyer, *Einführung in die lateinische Epigraphik*, Darmstadt, 1973; A. Calderini, *Epigrafia*, Torino, 1974; D.M. Pippidi, în *Studii*, 15, 1962, 6, 1377—1388; id., în *StCl*, 11, 1969, 279—296; A. Pippidi, în *StCl*, 12, 1970, 241—246; N. Gudea, în *Arheološki Vestnik*, 31, 1980, 274—293; E. Doruțiu-Boilă, C.C. Petolescu, în *Arheološki Vestnik*, 31, 1980, 294—300.

C.C.P.

epimeni (<gr. ἐπιμήνιοι), în unele cetăți gr. (ca Lampsacos, Naxos, Smyrna, Milet și Histria), membrii comisiilor executive ale → Sfatului. Activau prin rotație, fiind omologi cu prytanii de la Athena și cu → aisimneții de la Callatis. E. se ocupau timp de o lună de problemele curente care erau de competența Sfatului, formulau propunerile pentru ședințele acestuia și pentru cele supuse spre dezbatere și aprobare → Adunării poporului, pe care în unele cetăți o convocau și o conduceau. E. își alegeau câte un președinte pentru fiecare zi, numit ἐπιμηνιέων, omolog cu *epistates* de la Athena și cu *proaisymnon*, de la Callatis, care prezida și eventuala Adunare a poporului din ziua respectivă. Decretele histriene din epoca elenistică menționează nominal acest președinte, precizând astfel ziua în care a fost votat decretul și persoana responsabilă de caracterul legal al dezbaterilor și al hotărârii respective.

G. Busolt, I[3], 451, 477; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 80—83; *ISM*, I, nr. 1, 4, 5, 7—9, 12, 13, 15; 17, 20, 23, 26, 27, 31, 36, 37, 46, 54, 55.

A.Ș.

epipaleolitic (< gr. ἐπι, „pe"; παλαιός, „vechi"; λίθος, „piatră"), ansamblu al faciesurilor culturale care s-au dezvoltat în perioada de început a postglaciarului (cca 12000 și 9500—9000 BP); îi sunt atribuite, de unii cercetători, populațiile care au evoluat odată cu începuturile oscilației Alleröd (cca 12000 ani BP) și care au continuat să viețuiască până spre sfârșitul Preborealului. Datorită unor factori cum ar fi tendința de încălzire a climatului care a dus la împuținarea vânatului mare etc., are loc acum o diversificare culturală caracterizată, pe terit. României, prin prezența mai mult sau mai puțin simultană a unor grupuri regionale în care comunitățile respective ocupau spații relativ bine determinate. Astfel, în Moldova ca și în Dobrogea viețuiau acele grupuri aparținând epigravetianului final ale căror industrii se caracterizau printr-o microlitizare accentuată, putând vorbi chiar, pentru unele tipuri de unelte, de un hipermicrolitism. Asemenea locuiri au fost descoperite atât în S și N Moldovei ca de pildă la Mălușteni (punctul IV), Berești-Dealul Taberei (nivelul I), Ripiceni-Izvor (nivelul gravetian II b) cât și în Dobrogea centrală la Gherghina și Castelu. Acest orizont epigravetian târziu care cuprindea atât terit. dintre Carpați și Nistru cât și regiunea din N—V Mării Negre pare să fi stat la originea tardenoasianului de tip nord-vest pontic. Alte grupuri de vânători care au trăit probabil începând din ultima parte a fazei Dryas II a Tardiglaciarului până la începutul Preborealului pe culmile înalte ale Ceahlăului aparțin complexului cu vârfuri pedunculate de tip zis swiderian sau pliidyan. Bogata și relativ întinsa așezare de la Ceahlău-Scaune aflată la cca 1 328 m înălț. precum și cea din apropiere de la Bardosu-Bicaz Chei, situată la cca 1 135 m ilustrează cele două locuiri ale unor grupuri de vânători veniți dinspre Polonia probabil pe la sfârșitul milen. 13 BP. Industria lor constă dintr-un mare număr de gratoare (simple, unguiforme etc.), precum și din burine, cele mai multe de tip diedru, lamele *à dos*, *à dos tronqué*, *à dos denticulé*, lamele *tronquées*, *à coche* și îndeosebi din vârfuri pedunculate lucrate pe lamele, cu peduncul în general axial și uneori cu retușe plate inverse la care se adaugă și alte tipuri de unelte. Aceste populații obișnuite cu clima periglaciară din jurul calotei în retragere puteau lesne locui în masivele carpatine, unde urmăreau vânatul care acum se retrăgea treptat spre culmile alpine. În S—V României, în zona Porților de Fier ale Dunării se instalau cam în aceeași vreme grupuri de vânători-pescari-culegători cunoscuți sub denumirea atât de epigravetieni finali cât și de tardigravetieni mediteraneeni. Considerăm mai adecvat, pentru a defini cultura lor materială, termenul de tardigravetian de aspect sau de tip mediteranean, decât cel de epigravetian final, deși cercetătorii italieni folosesc în mod expres pe acesta din urmă. Prin termenul epigravetian definim acea cultură a populațiilor ce au evoluat pe un fond mai vechi gravetian în zonele de E, de V și de S—E ale României (Moldova, Transilvania și Dobrogea). De altfel, industriile acestor două grupe culturale, una de origine estică și alta de origine mediteraneană, contemporane în mare parte, diferă într-o oarecare măsură, mai ales prin unele tipuri de piese cum ar fi microlitele geometrice specifice celei din urmă grupe. Populațiile epipaleolitice din zona Porților de Fier au fost cunoscute în lit. și sub denumirea de romanello-azilieni iar uneori de romanellieni sau azilieni. Începuturile tardigravetianului în regiunea Cazanelor Dunării par a se situa între cca 13300 și 13000 BP, în perioada de timp corespunzătoare oscilației Bölling. Este vorba de primele pătrunderi ale

www.mnir.ro

unor elemente venite, se pare, din N Mării Adriatice, documentate în peșterile Climente I și Climente II de la Dubova. Inventarul litic din peștera Climente II prezintă evidente similitudini tehnico-tipologice cu cel descoperit în stratul 10 epigravetian din adăpostul Tagliente (N Italiei). O a doua etapă a tardigravetianului din zona Cazanelor Dunării este cea ilustrată prin descoperirile din cunoscutul adăpost sub stâncă Cuina Turcului aflat în același masiv Ciucaru Mare cu peșterile Climente I—II. Cele două straturi epipaleolitice de aici au oferit un bogat material litic, unelte și arme de os și corn (vârfuri de suliță șlefuite etc.), obiecte de podoabă (dinți găuriți, pandantive de os, cochilii perforate etc.), bucăți de ocru roșu și de grafit și obiecte de artă ornamentate cu motive geometrice incizate, lucrate în general pe fragmente de oase și corn. S-a găsit și o piesă de os întreagă. Este vorba de falanga I-a de cal sălbatic — cu muchiile proximală și distală de pe fața plantară și tuberozitățile distale atenuate prin șlefuire — în întregime ornamentată și care ar putea fi interpretată ca o figurină feminină. Inventarul litic (în mare parte de silex și puțin din obsidiană) din ambele locuiri este în cea mai mare parte microlitic (98%) și constă dintr-un număr impresionant de gratoare (scurte, circulare, unguiforme etc.), lamele *à coche*, lamele *à bord abattu* (sau *à dos*), unele cu vârful ascuțit, sirailare microgravetelor, lamele *à bord abattu arqué* (sau vârfuri *à dos courbe*, zise și vârfuri de tip azilian), străpungătoare, burine (diedre, pe trunchiere retușate, multiple mixte), piese geometrice (triunghiuri, cele mai multe scalene, segmente de cerc, puține lamele *à dos tronqué* trapeziforme), piese *esquillées*, câteva microburine precum și alte tipuri. Tot aici, în afara resturilor faunistice de animale (castor, mistreț, țap de munte, capră neagră, bour, jder, urs etc.) de păsări și pește, s-au descoperit și puține resturi scheletice umane. Un material litic asemănător celui descris a fost găsit și în unele așezări din apropiere cum ar fi peștera Veterani, așezarea în aer liber de la Ostrovu Banului-Gura Văii (nivelurile I—II) și Peștera Hoților de la Băile Herculane (nivelul III). Din punct de vedere cronologic, datele de C_{14} de care dispunem pentru cele două straturi epipaleolitice de la Cuina Turcului situează prima locuire între 12600±200 BP (Bln—803) și 11960±60 BP (Gr N—12665) iar pe cea de a doua la 10125±200 BP (Bln—802). Din punct de vedere climatic aceste locuiri ar corespunde sfârșitului Tardiglaciarului (fazelor Dryas II-Alleröd și Dryas III). Ultima etapă de locuire tardigravetiană din zona Porților de Fier este cea documentată prin descoperirile aflate în aer liber de la Veterani-terasă (nivelul I), Ogradena-Icoana (nivelul I) și Ogradena-Răzvrata (nivelul I). Aici s-au găsit în afara materialului litic microlitic și unele obiecte de os și corn ornamentate (fragmente de pumnale și spatule, obiecte cu caracter probabil votiv, având diferite motive incizate amintind decorul de pe obiectele găsite la Cuina Turcului). Prin cultura lor materială aceste locuiri aparțin cronologic etapei imediat următoare ultimei locuiri epipaleolitice de la Cuina Turcului, plasându-se din punct de vedere climatic la începutul Preborealului pe la cca 10000—9500 BP. Studiul tehnico-tipologic al industriilor menționate și îndeosebi vârstele de radiocarbon îngăduie afirmația după care tardigravetianul din zona Porților de Fier prezintă similitudini evidente cu industriile microlitice descoperite în diferite stațiuni aparținând epigravetianului final din Peninsula Italică. Ne referim în special la ultima etapă, terminală, a romanelllanului (zisă și epiromanelliană) documentată pe coasta adriatico-ioniană în diferite stațiuni de peșteră din Peninsula Salentină (Cavallo, Uluzzo, Prazziche etc.). De altfel, industriile tardigravetiene din regiunea Cazanelor Dunării prezintă asemănări tehnico-tipologice și cu cele atribuite epigravetianului final din așezările în aer liber (Piencavallo, Andalo, Viotte) situate în zona înaltă a Mării Adriatice. Inventarul litic epipaleolitic de la Cuina Turcului își găsește similitudini și în industriile descoperite în straturile IX-V din adăpostul Crvena Stijena (Muntenegru) precum și în alte așezări de pe malul sârbesc al Porților de Fier (Padina, Vlasac). Pe baza celor expuse mai sus se poate afirma că epigravetianul final din Peninsula Italică a pătruns probabil în mai multe valuri spre E în Peninsula Balcanică sau spre N—E atingând zona Porților de Fier pe două căi, una maritimă traversând Adriatica și alta pe uscat urmând coasta vestică și nordică a Mării Adriatice, apoi cursul văilor Savei sau Dravei până la Dunăre. Este foarte posibil ca elementele culturii epigravetiene finale din Peninsula Italică să fi primit pe parcurs unele influențe ale culturilor locale existente în acestă parte a Peninsulei Balcanice.

Al. Păunescu, E. Pop, N. Boșcariu, V. Lupșa, D. Nicolăescu-Plopșor, Al. Bolomey, T. Nalbant, Al.V. Grossu, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 3—47; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 536—539 și 35, 1984, 3, 249—253; C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 5—34; M. Bitiri, V. Căpitanu, în *SCIV*, 18, 1967, 1, 63—69; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, 102—117; V. Boroneanț, în *PZ*, 45, 1970, 1, 1—25; M. Escalon de Fonton, G. Onoratini, *La Préhistoire Française*, I, 1, Paris, 1976, 1 146—1 154; F. Bisi, A. Broglio, A. Guerrêschi, A.M. Radmilli, în *Rivista di Scienze Prehistoriche*, 38, 1983, 1—2, 229—265; Palma di Cesnola, A. Bietti, A. Galiberti, în *Rivista di Scienze Prehistoriche*, 38, 1983, 1—2, 267—300; A. Benac, M. Brodar, în *Glasnik Sarajevu, N.S.*, 13, 1958, 21—64; I. Radovanović, *Ranoholočenska kremena industrija sa lokaliteta Padina u Derdapu*, Belgrad, 1981, 1—122.

A.P.

episcop (<gr. ἐπίσκοπος; „supraveghetor", „păstor", „cârmuitor"), titlu atribuit deținătorului celei mai înalte trepte în ierarhia bisericii creștine. Întrebuințat în Noul Testament pentru însuși Hristos și pentru unii presbiteri care îndeplineau funcția de

www.mnir.ro

conducători bisericești. E. devin urmași ai apostolilor, aflându-se în fruntea mai multor comunități creștine și având dreptul de a hirotoni preoți. Cei dintâi e. au fost hirotoniți de apostoli. Mai târziu erau aleși de comunitățile respective și hirotoniți de un grup de cel puțin 2—3 e. din eparhiile vecine. Primul e. sigur atestat pe terit. țării noastre este Bretanion de Tomis (a doua jumătate a sec. 4 d.Hr.). V. și *creștinism*.

H. Leclercq, în *DACL*, V, 1, 1922, 202—238 și 938—949; D.T. Strotmann, în *L'épiscopat et l'Église universelle*, Paris, 1964, 309—326; *DID II*, 457—459; I. Bria, *Dicționar de Teologie ortodoxă*, București, 1981, s.v.

I.B.

epitaf (< lat. *epitaphius*), text funerar în versuri sau în proză. Cele înscrise pe piatră constituie cea mai numeroasă categorie de inscripții antc. (v. *stelă* și *monumente funerare*). Numeroase e., de la cele cu caracter public, scrise adesea de poeți vestiți, până la cele pentru animale au fost transmise de izvoarele literare, majoritatea păstrându-se datorită antologiilor de epigrame (scurte poeme elegiace pe teme diverse) alcătuite încă din antic. Astfel a fost culegerea compilată în sec. 1 î.Hr. din lucrările a 46 de poeți de către Meleagros din Gadara și care a stat la baza celebrei *Antologii Palatine* redactate la începutul sec. 10 de Constantinus Cephalas. Exista de asemenea obiceiul redactării propriului e. încă din timpul vieții, practicat de Propertius, Tibullus și de însuși Ovidiu (*Tristia*, III, 3, 61). Este de remarcat că eeoul e. lui Ovidiu se regăsește în sec. 2—3 în inscripții funerare relativ modeste, descoperite la Tomis și la Transmarisca (Turtucaia).

D. Adamești eanu, în *Dacia*, 5—6, 1935—1936, 449—450; A. Aricescu, în *StCl*, 5, 1963, 322, nr. 3.

A.Ș.

Epona, zeiță de origine celtică, protectoare a cailor și grajdurilor, dar și divinitate psichopompă. Este cunoscută în Dacia prin epigrafele de la Ulpia Traiana unde apare împreună cu Campestres, divinitate protectoare a câmpurilor de instrucție și soldaților, la Ilișua (jud. Sălaj) și de două ori la Apulum. Pe epigrafele apulense, E. are epitetele *sancta* și *Augusta*. Doi dintre dedicanți, prin funcții (*super iumentarius* și *exercitator equitum*) sunt în directă legătură cu domeniul E.

S.S.

eponim (< gr. ἐπώνυμος; „care dă numele") (în antic. greco-romană), divinitatea de la care își lua numele o cetate (de la Apollon numeroase cetăți s-au numit Apollonia, de la Dionysos — Dionysopolis etc.), fie eroi mitici de la care își luau numele triburi, deme, fratrii, familii (de exemplu, cele 10 triburi teritoriale instituite de Clisthene la Athena au fost numite după 10 eroi attici), fie, în sfârșit, înaltul magistrat al unei cetăți prin al cărui nume era desemnat anul corespunzător magistraturii sale (arhontele e. la Athena; *stephanephoros* la Milet și în alte cetăți din Asia Mică, consulii la Roma etc.). Sistemul cronologic bazat pe succesiunea e. locali era general răspândit în lumea gr. În aproape toate coloniile milesiene din Pontul Euxin, e. era preotul lui Apollon, ca și la Milet. La Histria, numeroase decrete, dedicații, liste de nume (v. *album*) dintre sec. 4 î.Hr. și sec. 2 d.Hr. își indică data prin menționarea nominală a preotului e. din anul respectiv, pe care decretul onorific pentru Aristagoras îl desemnează în mod explicit ca preot al lui Apollon Ietros. La Tomis inscripțiile atestă ca e. un preot, care se presupune a fi fost de asemenea al lui Apollon, prin analogie cu celelalte colonii milesiene din Pont și pe baza monedelor tomitane autonome care documentează importanța locală a acestui cult. În formula de datare a inscripțiilor histriene și tomitane (ἐπὶ ἱέρεω..., „în timpul preotului...") este menționată cu consecvență forma dialectală ioniană a genitivului cuvântului „preot", ceea ce indică instituirea acestei eponimii odată cu întemeierea cetăților Histria și Tomis. Aceeași vechime extremă o avea și e. de la Callatis, care era → *basileus*, această instituție specifică exclusiv Megarei și coloniilor de origine megariană fiind transpusă la Callatis din metropola sa Heraclea. Inscripții din epoca elenistică târzie și din epoca romană de la Tomis și Callatis documentează uneori e. care nu erau cetățeni, ci divinități. Interpretate în mod eronat ca dovezi ale schimbării eponimiei, aceste inscripții se explică, la fel ca și în alte cetăți gr., prin situații în care sarcina oneroasă de e. nu putea fi asumată de un cetățean — desigur, din cauza unor dificultăți economice locale — și de aceea era atribuită unei divinități, fiind susținută în realitate de templul și de preotul acesteia. Astfel, la Tomis apar ca e. divini Demetra și însuși Apollon, iar la Callatis, Agathos Daimon și Apollon Agyieus. În aceste cazuri, pentru păstrarea unui reper cronologic, se menționa, după numele zeului e., numele cetățeanului care fusese e. în anul precedent. Eponimia de la Callatis s-a aflat în situații excepționale și în anii în care a fost acordată în mod onorific — cu implicațiile politice subiacente — unor personalități politice, cum au fost regele trac clientelar Cotys, fiul lui Rhoemetalces (14—19 d.Hr.) și Octavian, după victoria sa de la Actium (31 î.Hr.) și înainte de proclamarea sa ca Augustus (16 ian. 27 î.Hr.). Restituirea acestei eponimii onorifice la Callatis are semnificația istorică de a sprijini ipoteza recunoașterii dominației romane de către cetățile vest-pontice în mod pașnic, într-un moment istoric de corelat campaniilor lui Licinius Crassus împotriva lui Dapyx și Zyraxes (29—28 î.Hr.). În epoca romană orașele gr. și-au menținut sistemul de datare după e. locali, dar în restul așezărilor urbane și rurale din Moesia Inferior și din Dacia romană s-a adoptat sistemul roman de datare după consuli, așa cum atestă nenumăratele inscripții din aceste provincii.

ISM, I, nr. 1, 26, 54, 144, 169, 184, 198; I. Stoian, *Tomitana*, 148—160; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 439—441;

www.mnir.ro

A. Ştefan, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 169; ead., în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques EIRENE*, Bucureşti—Amsterdam, 1975, 621.—632.

A.Ş.

Epureni, com. în jud. Vaslui, în apropierea căreia a fost descoperit (1922) un tezaur monetar, într-un tumul. Este alcătuit din 76 tetradrahme de argint, toate imitaţii locale după emisiunile lui Filip II, făcând parte din tipul Huşi-Vovrieşti. Sunt bătute cu ştanţe diferite, multe cu urme de tocire, de la batere în special; majoritatea pieselor păstrează pe rv. urme de legendă şi sigle ale originalelor, având tăieturi adânci, câte una sau mai multe pe un singur exemplar. Stilul lor, ca şi greut. şi titlul argintului sunt destul de apropiate de original. Unele exemplare par a fi chiar emisiuni originale postume. Din tezaur mai fac parte: 4 fibule şi 2 butoni de argint de un tip cunoscut în lumea tracogetică, similare celor descoperite recent în cetatea getică de la Buneşti din apropiere. Tezaurul se plasează la sfârşitul sec. 3 şi prima jumătate a sec. 2 î.Hr. (C. P.). Tot la E. au fost descoperite numeroase şi variate vestigii din diferite epoci istorice. Câteva aşchii de silex patinate par să aparţină paleoliticului superior, iar unele fragmente ceramice de factură neolitică, culturii Cucuteni. Mai multe resturi ceramice şi câteva obiecte din os şi bronz aparţin sfârşitului epocii bronzului (Noua), iar altele din prima epocă a fierului. Din această ultimă perioadă datează şi un pumnal din bronz. Alte resturi ceramice provin dintr-o aşezare dacică datând din sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr. S-a găsit şi un mormânt sarmatic izolat, datând din sec. 3 d. Hr. Mai multe fragmente ceramice lucrate din pastă zgrunţuroasă sau fină aparţin sec. 4—5, iar altele lucrate cu roata sau cu mâna, prezentând uneori ornamente în val sau orizontale, incizate, datează din sec. 6—7 şi din sec. 8—9. O importanţă deosebită prezintă aşezarea din sec. 10—11, din care au fost scoase la iveală, prin săpăturile întreprinse în 1967—1969, 6 locuinţe, cu cuptor de ars ceramică prevăzut cu grătar, precum şi 8 cuptoare meşteşugăreşti sau pentru copt pâine. S-a descoperit o mare cantitate de ceramică lucrată exclusiv cu roata, unelte din fier, os, lut şi piatră, obiecte de podoabă etc. (D.G.T.).

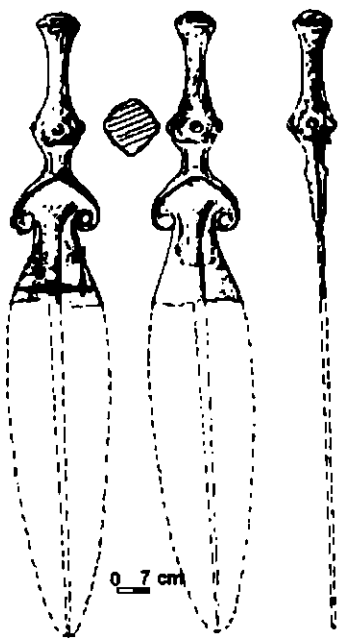

Fig. 41. Epureni. Pumnal de bronz din prima epocă a fierului.

G. Severeanu, în *Bucureşti*, 1, 1935, 17—37; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 119 şi urm.; D.Gh. Teodor, *Teritoriul*, 115, 118; G. Coman, *Statornicie, continuitate*, 126—127, 133.

G.P. şi D.G.T.

Erbiceni 1. Com. în jud. Iaşi, în raza căreia, în punctul „Sub Budăi în fânaţul de pe şes", a fost descoperită o aşezare tardenoasiană. Inventarul litic, relativ bogat, cuprinde unelte îndeosebi microlitice: gratoare simple pe aşchii, unguiforme, burine, lamele *à coche*, lamele *à bord abattu*, trapeze etc. Resturile faunistice găsite în nivelul de locuire sunt relativ puţine şi aparţin speciilor sălbatice: cal, cerb, mistreţ. Au mai fost găsite un număr apreciabil de cochilii de melci şi puţine fragmente de valve de scoici. S-au cules şi unele bucăţi mărunte de ocru roşu. Vârsta locuirii de la E. a fost datată pe bază de C_{14} la 7850±215 ani BP (GY—9417), aşezarea aparţinând marelui complex cultural al tardenoasianului nord-vest-pontic (A.P.). Pe „Dealul Sărăturilor" se află aşezarea eponimă a complexului cultural Horodiştea-E.-Folteşti din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului. În cursul săpăturilor au fost distinse două niveluri (E. *I* şi *II*), caracterizate prin ceramică pictată de tradiţie cucuteniană cu motive în reţea, găsită împreună cu o ceramică mai grosolană, cu calcar pisat în pastă, decorată prin incizii, mai rar cu şnurul, înrudită cu specia ceramică Cucuteni *C*, cu brâie crestate. Nivelul *I* este contemporan cu nivelul *II* din aşezarea de la Horodiştea (jud. Botoşani), iar nivelul *II* cu aşezarea de la Folteşti-„Ruptura" (jud. Galaţi). Aşezarea, ca şi întregul complex cultural, au fost datate în milen. 3 î.Hr., dar pe baza datelor C_{14} din alte medii culturale contemporane este de aşteptat ca datarea aşezării, şi deci şi a complexului cultural Horodiştea-E.-Folteşti, să se plaseze în milen. 4 î.Hr. În punctul „Dealul Mănăstirea" au fost descoperite două morminte plane de înhumaţie, cu scheletele chircite, cu ocru roşu, care suprapuneau o altă locuire Horodiştea-E.-Folteşti. În punctul „Dealul cimitirului" s-a descoperit întâmplător un mormânt de înhumaţie, cu scheletul în poziţie chircită, fără inventar, atribuit culturii Noua, datorită faptului că se găseşte în apropierea unei aşezări a acestei culturi de la sfârşitul epocii bronzului (I.C.). **2. Oscilaţia climatică ~**,

www.mnir.ro

perioadă anatermă de la sfârșitul Pleistocenului (tardiglaciar), surprinsă prin studiul palinologic în sedimentul din baza locuirii tardenoasiene din com. E., jud. Iași. Se caracterizează prin ameliorarea climei în cadrul a două etape, A și B, despărțite printr-o fază de răcire corespunzătoare probabil episodului pinetelor aride noi și episodului mesteacăn din cadrul fazei pinului precizată mai ales în sedimentele mlaștinilor oligotrofe din zona montană. Etapa A s-ar putea paraleliza cu episodul pin-molid din faza pinului, ceea ce ar corespunde oscilației climatice Bölling (desfășurată în urmă cu 12 400—12 000 ani), iar etapa B cu episodul pinetelor cu mult molid din faza pinului sau cu oscilația climatică Alleröd care s-a derulat în Europa de N—V în urmă cu 11 800—11 000 ani (M.C.).

Al. Păunescu, în *SCIV*, 15, 1964, 3, 321—333; id., în *SCIVA*, 32, 1981, 4, 479—493 și 35, 1984, 3, 240; M. Dinu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 129—139.

A.P., I.C. și M.C.

Eresteghin, sat înglobat azi în com. Moacșa (jud. Covasna), pe terit. căruia, în locul numit „Fântâna cu linte" a fost descoperită o așezare aparținând fazei *I* a culturii Precucuteni, în care apar atât bordeie cât și locuințe de suprafață cu platforme. Pe baza descoperirilor de aici s-a putut stabili că și S—E Transilvaniei a făcut parte din aria de geneză a culturii Precucuteni, care urmează aici după faza Giulești a culturii Boian. La S de sat, pe „Dealul Zádogos", au fost cercetați doi tumuli, fiecare cu câte un mormânt în cutie de piatră. În mormântul ieșit la iveală în anul 1979 s-a aflat scheletul unui tânăr, în poziție chircită, culcat pe dreapta, orientat V—E. Pe baza unei cești, aflate lângă craniu, ornamentată cu motive imprimate cu șnurul, mormântul a fost atribuit fazei *B* a culturii Schneckenberg. În locul numit „Valea de dinainte", pe un bot de deal, au ieșit la iveală urmele unei așezări dacice. De pe „Dealul Zádogos", dintr-o descoperire mai veche provin o scăriță de șa și un vârf de lance din fier, aparținând probabil unui mormânt izolat de călăreț din sec. 10—11 d.Hr. V. și *Moacșa*.

Z. Székely, în *Culegere de Studii și Cercetări*, Brașov, 1967, 75—84; id., în *MemAntiq*, 2, 1970, 20—22; Z. Székely-Kékedi, în *Aluta*, 10—11, 1978—1979, 41—44; L. Georgescu, în *Aluta*, 10—11, 1978—1979, 97—99.

A.L.

Eunapios *din Sardes* (n. 345/6, Sardes — m. cca 420), retor și medic bizantin. A urmat studii la Athena și, reîntors în Lydia, a intrat în cercul sofiștilor neoplatonicieni. A scris o ist. a evenimentelor dintre anii 270—404 d.Hr. în 14 cărți intitulată *Mențiuni istorice* sau *Amintiri istorice* din care s-au păstrat doar fragmente ajunse la noi prin *Excerptele* lui → Constantin Porhyrogenetul. Între moartea lui Claudius II Gothicus (270) și a soției lui Arcadius, Eudoxia (404), există în fragmentele rămase unele știri despre împăratul Iulianus Apostata, al cărui admirator a fost, împărtășindu-i și aversiunea față de creștinism. Există apoi date despre uzurpatorul Procopius din timpul lui Valens și evenimentele care au lovit provincia Scythia în acel timp, până la intrarea goților în dioceza Thracia și în Imp. din timpul lui Theodosius I.

Colonna, *Storici*, I, 42—44; *FHDR*, II, 238—245.

A.B.

euposiarh (< gr. εὐποσιάρχης), în unele cetăți gr., magistrat care se ocupa, ca și *eutheniarches*, de aprovizionarea publică cu alimente. Atât magistratura de **e.**, cât și cultul zeiței Euposia sunt atestate în special în orașele din Asia Mică. Apar în epoca romană și în cetățile din Pontul Euxin unde, pe lângă → Isagoras de la Callatis care a fost de două ori **e.**, sunt documentați trei **e.** la Tomis și șase la Odessos, în timp ce la Olbia colegiul de arhonți făcea în mod regulat dedicații pentru *euposia* („belșugul") cetății.

I.I. Russu, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 179—190; I. Stoian, *Tomitana*, 113, nr. 22 B; 129, nr. 30; 171.

A.Ș.

Eusebius *de Caesarea* (263—339 d.Hr.), episcop de Caesarea Palestinei începând din 313 d.Hr. Prin erudiția și poziția sa de mijloc în disputa privind erezia lui Arie, pe a cărui condamnare a respins-o, a exercitat o mare influență asupra lui Constantin cel Mare. Scrierile sale în lb. gr. l-au consacrat ca mare istoric al antic. creștine. *Cronica* (Χρονικοὶ κανόνες), un fel de tabele sincronice de la nașterea lui Abraham (2016/15 î.Hr.) până la 303 d.Hr., a fost continuată până la 378 și preluată liber în lb. lat. de către Hieronymus. *Istoria bisericească* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία), în 10 cărți, de la întemeierea bisericii până la victoria lui Constantin asupra lui Licinius (324 d.Hr.), a fost tradusă în lb. lat. de Rufinus (403) și continuată până la 395. Așa-numita *Viața lui Constantin* (4 cărți) este o laudă exagerată a împăratului Constantin cel Mare, la care se adaugă și un elogiu al aceluiași împărat, cu prilejul a 30 de ani de domnie (335). În scrierile sale se află mai multe informații privind ist. veche a țării noastre.

Altaner, *Patrologie*[4], 141—146; *IIR*, II, 1970, 9—17.

I.B.

Eutropius (sec. 4 d.Hr.), istoric roman, autor al unei ist. în zece cărți, *Breviarium ab Urbe condita*, compusă în anul 369, în care a prezentat pe scurt, la îndemnul împăratului Valens (căruia i-a fost *magister memoriae*), ist. romană de la începuturi până la moartea împăratului Iovianus (364). Pentru ist. Daciei, cea mai importantă știre este cea privitoare la colonizarea acesteia, după cucerire: *Traianus, victa Dacia, ex toto Orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas* („Traian, după înfrângerea Daciei, adusese mulțimi nesfârșite de oameni din toată lumea romană, pentru a cultiva ogoarele și popula orașele"). Motivarea acestei

www.mnir.ro

masive colonizări este însă falsă: *Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta* („căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungului război al lui Decebal"; în realitate, colonizarea se explică prin nevoia suplimentară de forţe de muncă, în condiţiile unei valorificări superioare a bogăţiilor noii provincii). Tot la E. există ştirea că Dacia a fost pierdută sub Gallienus *(provinciam Daciam... intermisit)*, iar pe cetăţenii romani retraşi din Dacia (evident, numai o parte a locuitorilor fostei provincii, reprezentând elementele înstărite) i-a aşezat la S de Dunăre *(abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit)*.

PLRE I, 317, nr. 21; *FHDR*, II, 34—39; A. Chastagnol, *Tituli*, 4, 185, 188.

C.C.P.

Evagrius Scholasticus (n. 536 d.Hr., Epiphania, Syria — m. cca 600 d.Hr.), scriitor bizantin, autor al unei *Istorii bisericeşti* în 6 cărţi, unde sunt cuprinse evenimentele dintre anii 431—594 d.Hr., cu specială privire asupra disputelor dintre nestorieni şi monofiziţi. A folosit ca surse pe Eustatius, Epiphanius, Procopius din Caesarea, Menander Protector şi Ioannes Malalas, încercând să-l imite în stil pe Tucidide. Ca apreciere pentru scrierile lui, a primit distincţii de la împăraţii Tiberius II şi Mauricius. A fost *quaestor* imperial şi *praefectus* onorific. Pasajele care privesc ist. României cuprind informaţii utile despre invaziile hunice, răscoala lui Vitalianus, atacurile herulilor şi avarilor, detalii referitoare la organizarea administrativă, militară şi viaţa spirituală etc.

Altaner, *Patrologie*[4], 149; *FHDR*, II, 525—529.

A.B.

Evangelicus (sfârşitul sec. 3 d.Hr.), primul episcop probabil al Tomisului, menţionat în povestirea despre martiriul lui → Epictet şi → Astion.

DID II, 380.

I.B.

evergeţi (< εὐεργήται), „binefăcători" ai unei comunităţi de cetăţeni gr. De la prima menţiune (Herodot, 8, 136) până spre sfârşitul epocii elenistice, şi mai cu seamă în această din urmă perioadă, sursele literare şi, în mai mare măsură, epigrafice, amintesc adesea persoane private sau publice, conducători (de exemplu, regele lagid Ptolemaios III Evergetul) sau chiar popoare (astfel, romanii sunt, după Polyb., 31, 10, 7, *koinoi euergetai*, e. „universali"), care, prin actele lor, au adus mari binefaceri unei cetăţi sau vreunui alt tip de comunitate. În epoca elenistică fenomenul evergetismului atinge apogeul, iar în jurul său se dezvoltă o întreagă ideologie, din care nu lipsesc elementele sacrale. E. erau îndeobşte onoraţi prin decrete ale Sfatului şi Adunării, care prevedeau încoronarea acestora cu o coroană de aur, răsplătiţi în bani şi alte onoruri civile, ba chiar şi culturale. Exemple concludente pot fi spicuite şi din arhiva epigrafică a → Histriei. Astfel de e. sunt Diogenes, fiul lui Diogenes (*ISM*, I, 1—3), Dionysios, fiul lui Strouthion (*ISM*, I, 19), care, în momente de grea încercare, ajută comunitatea cu bani, solii trimişi la → Zalmodegikos, a căror misiune se încheie cu succes (*ISM*, I, 8), Dioskorides, fiul lui Strouthion (*ISM*, I, 12), precum şi alţi bărbaţi vrednici, care, cu vorba şi cu fapta, au contribuit la propăşirea cetăţii. Asemenea e. sunt atestaţi şi la → Callatis, iar la → Tomis (*ISM*, II, 19, 57, 77, 123) numai în epoca romană.

C. Gatti, *La Parola del Passato*, 114, 1967, 192—213.

A.A.

exactio (lat. „rechiziţie"), impozit extraordinar, atestat la Callatis cu ocazia construcţiei incintei oraşului sub îngrijirea guvernatorului M. Valerius Bradua (171—172 d.Hr.), despre care se spune că s-a îngrijit de strângerea banilor şi de construcţia zidurilor *(curam agente exactionis [pec]uniae [exstruc]tionisque murorum)*. Este posibil ca printr-un procedeu similar să se fi construit şi incinta tomitană, probabil în aceeaşi vreme.

Sc. Lambrino, în *RIR*, 5—6, 1935—1936, 321—332; I. Stoian, *Tomitana*, 167.

A.S.

exagium (lat. < gr. ἐξάγιον), denumire a unui pond reprezentând greut. tip a unei anumite monede, de obicei de aur. Servea la verificarea prin cântărire a monedelor aflate în circulaţie. E. erau confecţionate din bronz, având forma dreptunghiulară, pătrată sau rotundă. Poartă uneori o efigie, o monogramă sau inscripţia *exagium*. Cele din sticlă sunt cunoscute şi sub numele de → deneral. S-au descoperit la Sucidava şi Păcuiu lui Soare (sec. 6 d.Hr.). De la → Tuzla, unde a fost refolosită, provine o inscripţie în lb. gr. scrisă pe cele şase feţe ale unui bloc de marmură, care menţionează un personaj, altfel necunoscut, Flavius Servandus, comite şi guvernator, care a instituit, cândva în sec. 5 d.Hr., un e.

G. Severanu, în *BSNR*, 18, 1923, 47, 82; D. Tudor, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, 181—183; P. Diaconu, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 403—405; H. Slobozeanu, în *Materiale*, 5, 1959, 748—749; *IGLR*, 131—133, nr. 86.

G.P.B.

exarchus (lat.) (în armata romană târzie), grad inferior având în subordine şase soldaţi. Menţionat de o inscripţie de la → Sucidava şi de alta din apropiere de Salsovia (sec. 4 d.Hr.).

IGLR, nr. 188 şi 272, e; A. Aricescu, *Armata*, 126.

I.B.

Excerpta Valesiana, culegere de texte istorice în lb. lat. compilate din operele diferitor autori şi grupate în două mici scrieri (părţi). Au fost publicate prima dată de Henri de Valois (Valesius), ca apendice la ist. lui Amm. Marcell. (Paris, 1936). Prima parte, intitulată

www.mnir.ro

„Originea împăratului Constantin" *(Origo Constantini imperatoris)*, cuprinde în realitate scurte biografii ale tuturor împăraţiior dintre anii 305—337 d.Hr. Aici se află şi unele ştiri despre frontiera Dunării de Jos şi relaţiile Imp. cu goţii de la N de fluviu, în timpul lui Constantin şi Licinius. A doua parte expune cronologic evenimente istorice petrecute îndeosebi în Italia şi la Constantinopol, între anii 474—526 d.Hr. Ultima ediţie: J. Moreau—V. Velkov, Leipzig (Teubner), 1968.

O. Seeck, L.M. Hartmann, în *RE*, I, 1894, 2 333—2 334; *IIR*, II, 46—49; D.M. Pippidi, în *DIVR*, s.v.

I.B.

excizie, tehnică de decorare (similară oarecum xilogravurii) constând din săparea şi îndepărtarea unor porţiuni din pasta încă moale a vasului. Uneori pe peretele vasului se trasa motivul cu ajutorul unei ustensile ascuţite, apoi din interiorul porţiunii desenate se înlătura lutul, rămânând cruţate zonele din jur. Se obţinea astfel un dublu motiv (cel cruţat şi cel excizat). Porţiunile din care s-a înlăturat lutul erau umplute cu materie făinoasă de culoare albă sau roşie. Decorul realizat în acest mod dă impresia unei adevărate broderii. Tehnica excizici s-a folosit cu precădere în neo-eneolitic şi epoca bronzului şi sporadic mai târziu.

S.M.-B.

exergă (gr.), partea inferioară a uneia dintre cele două feţe ale unei monede, de regulă a rv., delimitată printr-o linie orizontală, care reprezenta iniţial linia solului. În **e.** se află uneori o parte a legendei, numele întreg sau prescurtat al unui magistrat ori o siglă, monogramă, literă sau simbol. Începând sporadic din perioada crizei Imp. Roman în **e.** se află numele prescurtat al atelierului. Acesta este însă indicat constant în **e.** după reforma lui → Diocleţian, precedat sau nu de *S(acra) M(onetu)*, practică extrem de utilă pentru studiul circulaţiei monetare, ce se menţine şi după reforma lui Anastasius (498 d.Hr.) pe monedele bizantine timpurii (sec. 6—7), când însă formula introductivă dispare.

E. Bernareggi, *Istituzioni di numismatica*[3], Milano, 1973, 31.

G.P.B.

exil (< lat. *exsilium; exilium*; „surghiun") (în statul roman), iniţial surghiiunul voluntar la eare putea recurge, înainte de pronunţarea sentinţei capitale, un cetăţean sau un peregrin şi care implica pierderea cetăţeniei, a proprietăţii, excluderea de sub orice protecţie legală şi pedeapsa capitală în cazul revenirii pe terit. roman. Ulterior, termenul al fost folosit în textele retorice, istorice şi chiar juridice pentru orice formă de expulzare (voluntară sau prescrisă legal; înainte sau după judecată), de la cea mai severă, introdusă de Tiberius — surghiunul pe viaţă într-un anumit loc, cu pierderea cetăţeniei şi confiscarea averii (lat. *deportatio*), până la cea mai blândă — expulzarea temporară fie din anumite regiuni (Roma, Italia, provincii), fie într-un anumit loc, dar fără pierderea cetăţeniei şi a averii şi fără pedeapsă capitală în cazul revenirii pe terit. roman *(relegatio)*. Toate formele de **e.** erau pedepse rezervate categoriilor sociale privilegiate, celelalte fiind pedepsite pentru aceleaşi delicte cu munca forţată sau cu moartea. Acuzat pentru o acţiune greşită (probabil cu implicaţii politice, dar rămasă necunoscută) şi pentru publicarea poemului erotic *Ars amatoria* (sau *Ars amandi*, „Arta iubirii") care era în contradicţie cu reformele morale preconizate de Augustus, în anul 8 d.Hr. Ovidiu a fost relegat la Tomis, păstrându-şi cetăţenia, averea şi posibilitatea de a fi iertat.

U. Brasiello, *La repressione penale in diritto romano*, 1937.

A.Ş.

exonarthex (gr.), narthexul exterior, sau al doilea narthex, rar întâlnit la unele biserici bizantine. Apare la bisericuţa rupestră E3 din cariera de cretă de la → Basarabi (fost Murfatlar) (jud. Constanţa) (sec. 10 d.Hr.), unde înlocuieşte atriul unor bazilici paleocreştine cu → contra-absidă.

DID III, 190—191.

I.B.

exploratores (lat.) (în armata romană), categorie de trupe acţionând ca elemente înaintate cu misiunea principală de a culege date şi informaţii despre inamic privind forţele, poziţia, mişcările de trupe; **e.** constatau şi starea drumurilor pe care urmau să se deplaseze trupele proprii, terenul şi locurile posibile de construcţie de castre. După Hyginus, într-o legiune se găseau 200 de **e.** Ca trupă constituită, **e.** erau comandaţi de un *praefectus*. În timpul războaielor cu dacii par să fi acţionat, ca trupă neregulată **e.** *Germaniciani* transformată, la mijlocul sec. 2 d.Hr., în *numerus exploratorum Germanicianorum* menţionat într-o inscripţie în Dacia (*CIL*, III, 14 207, 10). În epoca romană târzie **e.** îşi menţin aceleaşi misiuni. Trupe de **e.** *(praefecti militum exploratorum)* sunt menţionate de Not. Dign. la Novae (41, 34), Zmirna (41, 37), Taliata (41, 35) şi Transdierna (42, 29) şi aveau ca obiectiv un control mai riguros al zonelor din N şi S liniei Dunării.

M.Z.

extipex (lat.) (gr. ἡπατοσκόπος, σπλαγχνοσκόπος), ghicitor care pretindea a cunoaşte voinţa zeilor prin cercetarea măruntaielor victimelor sacrificate pe altar.

S.S.

www.mnir.ro

F

Fabius Iustus, L., consul suffect în 102 d.Hr., guvernator al Moesiei Inferior (105—107/8), apoi legat al Syriei, unde este menționat în 109 (*AÉp.*, 1940, 210). Lui i se adresează scrisoarea lui Pliniu cel Tânăr din 106 (*Ep.*, 7, 2, 2) și tot lui îi dedică Tacitus *Dialogus de oratoribus* (R. Syme). Legația sa moesică este documentată de papirusul Hunt (*Pridianum*; BMPap., 2 851) și de inscripția descoperită recent la Rasova.

PIR^2, F 41; R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, 28; id., în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 334; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, în *Dacia N.S.*, 25, 1981, 356—358.

A.A.

Fabius Pompeianus (sec. I d.Hr.), personaj menționat în → *horothesia* histriană, cu a cărui permisiune este verificat și reprodus textul lui → M. Laberius Maximus transmis lui → Charagonius Philopalaestrus, prin care se departajau atribuțiile vamale dintre acesta din urmă și cetate. Data activității sale pare a fi sensibil mai târzie decât cea a redactării horothesiei (recopiată probabil în epoca dintre Marcus Aurelius și Septimius Severus, judecând după forma literelor celor două exemplare ale celebrului document), situație în care dintre numeroasele propuneri care s-au făcut în legătură cu funcția acestui personaj (de la un simplu scrib până la guvernator de provincie) este de reținut aceea de procurator al vămii dunărene, denumită acum *publicum portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae*.

ISM, I, 67, 68; Al. Suceveanu, *VEDR*, 151, nota 46.

A.S.

Fabius Postuminus, Q., personaj de rang senatorial, menționat de Pliniu cel Tânăr, apoi în inscripții de la Aezanae, din Moesia Inferior, Italia, precum și pe monede de la Thyatira; consul suffect în 99 d.Hr. În Moesia Inferior apăre pe inscripții la Tomis și Carsium ca *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* al Moesiei Inferior între anii 102—103. În timpul legației sale, orașul Tomis îi pune o dedicație; același legat ia măsura refacerii în piatră a unor fortificații de pe limes, așa cum atestă o inscripție de fundație de la Carsium, pusă de *ala II Aravacorum*. Ulterior a devenit proconsul *Asiae* (114), apoi proconsul *provinciae Africae* (?) și *praefectus Urbi*.

IDR, V, nr. 94; *AÉp*, 1960, 194; *PIR*, II^2, 108, nr. 54; A. Stein, *Moesien*, 61—62; I. Stoian, *Tomitana*, 123, nr. 23.

M.Z.

Faidros, pontarh tomitan și „fiu al cetății", pomenit în decretul emis în onoarea fiului acestuia, → T. Flavius Poseidonios, de către → tribul Argadeis.

I. Stoian, *Tomitana*, 57, nr. 2.

A.S.

fanum (lat.), loc public consacrat de către preoții romani pentru a constitui proprietatea și rezidența unei divinități. F. putea substitui oricare dintre termenii care indicau categoria imobilelor consacrate: *luci* sau *nemora*, *sacella*, *arae*, *aedes*, *sacrae*, *templa* etc. Pentru f. au fost propuse diverse etimologii și discutată posibila antiteză f. — *profanum*, vocabulă a cărei definire ocupă un loc central în ist. rel. O inscripție cu mențiunea edificării unui f. *Dominar(um)* provine de la Apulum (*CIL*, III, 1 005), dedicantul fiind Mestrius Martinus, un *pictor*. S-a presupus că *Dominae*, fără alt epitet, ar putea fi eventual invocate ca indiciu al existenței în Dacia a cultului celto-germanic al matroanelor.

S.S.

far (gr. φάρος; lat. *pharus*), semnal luminos puternic, emis pe țărmuri marine sau fluviale, în scopul orientării corăbiilor pe timp de noapte către intrările în porturi. De la forma simplă a unui foc aprins pe o înălțime, s-a ajuns la o construcție de caracter special, în formă de turn, în capătul căruia se menținea sursa luminoasă. În timpuri mai noi, fasciculele de raze erau amplificate, grație sistemelor optice complexe, date de oglinzi — adesea colorate — care proiectau lumina la distanțe mari, asigurându-se astfel navigatorilor posibilitatea orientărilor precise. În antic. existau numerose astfel de faruri, necesare mai cu seamă cabotajului, fiind prezente și pe țărmul vestic al

www.mnir.ro

Pontului Euxin. Pe rv. unei monede emise la Histria în timpul lui Elagabal și Severus Alexander este redat un f., sub forma unui turn. Rămâne celebru (ca fiind una dintre cele șapte minuni ale antic.) f. din Alexandria, ridicat în insula *Pharos*, de unde, probabil, își trage și numele.

Herodian, IV, 2, 8; Suet, *Tib.*, 74; D.M. Pippidi, în *StCl*, 9, 1967, 228—230.

A.R.

Faraoanele, sat în com. Vârteșcoiu (jud. Vrancea), pe terit. căreia, în punctul denumit „La Curături", situat pe malul drept al pârâului Valea Oalelor, pe un mic platou, martor din terasa superioară a pârâului, se găsește o așezare din epoca bronzului (cultura Monteoru — fazele *Ic3—Ic2*).

Semnalare G. Constantinescu, 1965; V. Bobi, 1973.

M.F.

Faustina 1. (Faustina Maior) (Annia Galeria Faustina) (105—141 d.Hr.), împărăteasă romană, soția lui Antoninus Pius. A primit titlul *Augusta* în 138 și fost divinizată după moarte (v. *diva*). Monede imperiale cu efigia sa, emise până în 161, au circulat

Fig. 42. Faustina I.

și pe terit. țării noastre. **2. (Faustina Minor) (Annia Galeria Faustina)** (125/130—176 d.Hr.), împărăteasă romană, fiica lui Antoninus Pius și a F. 1., soția lui Marcus Aurelius, mama lui Commodus și a → Lucillei. A primit titlurile *Augusta* în 147 și *mater castrorum* (lat., „mama castrelor") în 174, iar după moarte a fost divinizată. Efigia sa figurează pe monede imperiale care au circulat și pe terit. țării noastre și, de asemenea, pe monede emise la Callatis. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa i s-a dedicat un monument onorific, iar la Callatis a fost cinstită alături de Marcus Aurelius prin dedicația care consemnează reconstruirea incintei orașului în timpul guvernării lui M. Valerius Bradua. Între portretele cunoscute se remarcă în mod deosebit capul unei statui de marmură descoperit la Ostrov, datat în 160, importat probabil de la Athena la Durostorum (B. Pick, I, 1, nr. 297—298; S. Lambrino, în *RIR*, 5—6, 1935—1936, 321—332; *IDR*, III/2, nr. 75; G. Bordenache, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 489—495). **3. (Annia Faustina)**, împărăteasă romană, a treia soție a lui Elagabal. O emisiune monetară foarte rară, cunoscută numai prin două exemplare, dintre care unul al fost descoperit în castrul de la Jidava-Câmpulung, este denarul de argint care figurează pe av. bustul F., iar pe rv. pe Elagabal și F. în picioare, dându-și mâna (O. Iliescu, Gh. Poenaru Bordea, P. Dieu, în *SCN*, 8, 1984, 117—118).

Fig. 43. Faustina II.

A.Ș.

Faventia, oraș în Italia (azi Faenza) în regiunea Aemilia, ai cărei locuitori erau înscriși în tribul Pollia. Un medic din F., *T. Rascanius Fortunatus*, este atestat în sec. 2 d.Hr., la Troemis.

Hülsen, în *RE*, VI, 1909, col. 2053; *ISM*, V, 193.

A.S.

faza pinului, fază de vegetație de la sfârșitul → pleistocenului (tardiglaciar), caracterizată prin predominarea pinului de-a lungul mai multor episoade. Cuprinde două subfaze: a) subfaza pinetelor mai aride și b) subfaza pinetelor mai puțin aride. Episoadele specifice subfazei pinetelor mai aride se paralelizează cu următoarele etape din cronologia vest-europeană: episodul pinetelor aride vechi — Dryas I; episodul pinmolid — oscilația climatică Bölling; episodul mesteacăn și episodul pinetelor aride noi — Dryas II. Subfaza pinetelor mai puțin aride include, la rândul său, alte două episoade: episodul pinetelor cu molidișe bogate contemporan oscilației climatice Allerød și episodul pinetelor cu molidișe puține sinonim Dryasului III. F.p. este specifică desfășurării culturii → gravetiene.

E. Pop., în *Buletinul Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic din Cluj*, 23, 1943, 3—4, 97—116.

M.C.

Făcăeni, com. în jud. Ialomița, în vecinătatea căreia, în apropierea brațului Borcea, a fost descoperit un mormânt de înhumație din cadrul căruia s-a putut recupera un castron cu trei torți, modelat la roată, din pastă cenușie. Mormântul face parte probabil dintr-o necropolă a culturii Sântana de Mureș.

I. Barnea, în *RevMuz*, 3, 1966, 2, 158—159; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 89.

B.M.

Făcăi, localit. componentă a munic. Craiova (jud. Dolj), unde, în urma săpăturilor arheologice întreprinse la N de cimitirul satului, s-a constatat existența unor locuiri din diferite epoci. Urme sporadice aparțin epocii neolitice, culturii Coțofeni, epocii bronzului și celei de a doua epoci a fierului. Sunt suprapuse de un

www.mnir.ro

nivel din sec. 6 căruia îi aparțin două locuințe semiîngropate de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite. Peste nivelul din sec. 6 se află un nivel din sec. 9—11 reprezentat printr-o locuință semibordei, ceramică și diferite unelte.

O. Toropu, O. Stoica, în *Historica*, 2, 1971, 53—77.

G.P.

Făcău, sat în com. Bulbucata (jud. Giurgiu), pe terit. căruia, cu prilejul unor lucrări de irigație, a fost descoperit incidental (1967) un complex funerar de incinerație, fără să se poată stabili dacă este vorba de unul sau mai multe morminte. Se pare că următoarele obiecte ar fi fost găsite toate, împreună, la 1 m adâncime: un coif de bronz de tip tracic (analogii la → Zimnicea), patru vârfuri de lance de fier, fragmente dintr-o zăbală și de la o cataramă, ambele de fier, mai multe fragmente ceramice provenind de la mai multe vase pântecoase mari, o ceșcuță și un vas borcan de mici dimensiuni. Este posibil ca toate acestea să fi constituit inventarul unui mormânt princiar getic, databil, cel mai devreme, în sec. 4 î.Hr.

M. Constantiniu, V. Leahu, în *SCIV*, 19, 1968, 2, 195.

A.V.

Făclia, sat în com. Mircea Vodă (jud. Constanța) unde a fost descoperită o fortificație romană rectangulară. Pe malul înalt de la N de Canalul Dunăre—Marea Neagră s-au identificat și urme de așezare din La Tène-ul getic împreună cu importuri elenistlce.

TIR, L 35, 41.

A.B.

Făgăraș, „Țară" în S Transilvaniei, între Oltul mijlociu în N și Munții Făgăraș în S pe o lung. de cca 70 km (împreună cu partea estică, de sub Munții Perșani, 90 km), și o lăț. de 15—20 km, însumând peste 1 500 km^2. Cuprindea la începuturile evului mediu cca 80 așezări dispuse relativ regulat pe trei aliniamente: de-a lungul malului sudic al Oltului, sub munte și pe un aliniament intermediar. La sfârșitul milen. I d.Hr. pare să-și fi avut centrul social-politic la F. (jud. Brașov), unde cercetări relativ recente, încă inedite, an relevat existența unei cetăți de pământ sub actuala cetate medievală de zid. La Comana de Jos (jud. Brașov), în partea estică a Țării F., a fost cercetată recent o așezare caracteristică acestei zone în sec. 8—9 d.Hr. Descoperirea unui pinten carolingian în cetatea de la Breaza, la S—V de F., face probabilă refolosirea acolo, la sfârșitul milen. I d.Hr., a unei fortificații dacice, înainte de construirea în sec. 13 a actualei cetăți. Individualitatea teritorială și social-politică a Țării F., care în sec. 14—15 a aparținut Țării Românești, s-a păstrat până la sfârșitul evului mediu, oglindindu-se printre altele în echivalarea de către localnici a trecerii Oltului eu „trecerea în Ardeal".

Th. Nägler, în *SCSibiu*, 14, 1969, 89—121; I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos*, Făgăraș, 1980.

R.P.

Făgărașu Nou, sat în com. Topolog (jud. Tulcea), în S căruia au fost identificate o așezare romană cu caracter rural, probabil *villa*, și în apropiere morminte din aceeași epocă. Reliefurile descoperite aici atestă nu doar cultul lui Dionysos, dar și o producție locală a unor asemenea piese.

I.T. Dragomir, în *SCIV*, 13, 1962, 3, 421—429; Al. Suceveanu, *VEDR*, 65 și 139; V. H. Baumann, *Ferma*, 80.

A.B.

Făget, com. în jud. Timiș, unde în 1957 s-a descoperit un tezaur monetar din care s-au putut examina 29 monede de bronz de la Constantin cel Mare și Constantius II.

B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 386, nr. 50.

G.P.B.

Fălciu, com. în jud. Vaslui, la 1 km S de care a fost cercetat (1984) un tumul distrus în care au fost descoperite trei morminte de înhumație, alături de care au fost găsite două topoare de piatră, un topor ciocan din cupru cu ceafa cilindrică, un vârf de silex, perle din cupru. Mormintele au fost încadrate în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului.

E. Popușoi, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 9—11, 1989, 15—26.

I.C.

Fărcașele, com. în jud. Olt., în apropierea căreia, în aluviunile recente ale văii Oltului, mai precis în zona de confluență a Tesluiului (afluent pe dreapta) cu Oltul, s-au descoperit mai multe piese de silex: cioplitoare unifaciale și bifaciale, cuțite tip *à dos* natural cu cortex, racloar, piesă denticulată, bifaciale (din care una atipică și două oval-prelungi) și așchii. Atât tipologic cât și din punct de vedere al gradului de patină, lustru și rulare, cele mai multe dintre piese fiind atribuite seriilor mai vechi (cu un grad pronunțat sau foarte pronunțat de patină, lustru și rulare), ar putea aparține etapelor timpurie și evoluată ale paleoliticului inferior. În schimb, cele câteva piese atribuite seriei mai recente (nerulată sau slab rulată) ar putea aparține etapei târzii, premusteriene, a paleoliticului inferior (A.P.). În fostul sat Fărcașu de Sus, în punctul „Pe Coastă" a fost descoperit un complex arheologic din diferite epoci. Stratul inferior conține materiale neolitice de tip Dudești, dintr-o fază timpurie, și apoi din faza Cernica, suprapuse de un strat cu urme de locuire aparținând culturii Vădastra. Stratul următor conține, amestecate, materiale din epoca bronzului de tip Verbicioara, din prima și a doua epocă a fierului și din epoca feudală. Studiul stratigrafiei așezării (ca și al diferitelor categorii ceramice descoperite în alte obiective, atât la Fărcașu de Sus, cât și pe terit. satelor Fărcașu de Jos și Hotărani) a permis stabilirea unei noi periodizări a culturii Vădastra. Printre bogatele materiale strânse se numără microlite din nivelurile inferioare, similare celor de tip Fiera (lame cu pedunchi, apoi răzuitoare), unelte de piatră șlefuită (tesle și

www.mnir.ro

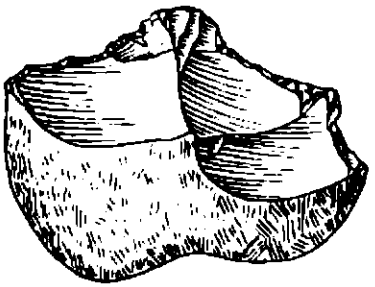

Fig. 44. Fărcașele. Cioplitor unifacial de silex din prundișurile Văii Oltului.

topoare) și două cârlige de aramă. Locuințele sunt de tip bordei, prevăzute cu vatră. S-au găsit multe figurine feminine și masculine, specifice fazelor culturii Vădastra. Sub una din gropi s-a dezvelit un schelet neolitic (din faza Vădastra *II*) în poziție ușor chircită, orientat E—V, având lângă craniu un vas de provizii. Săpături din punctul „La școală" au dus la descoperirea unor urme de locuire de la sfârșitul culturii Boian (faza de tranziție la cultura Gumelnița) și din faza Vinča *C3* (E.C.). În punctul „Sălișteˮ există o așezare daco-romană și necropola sa, birituală (sec. 2—3 d.Hr.), în care s-au făcut cercetări. Necropola este asemănătoare cu cea de la → Locusteni; și aici s-au găsit, asociate în același mormânt, vase de factură romană cu vase de factură dacică (G.P.). În satul Hotărani, punctul „La Turn", pe terasa inferioară a Tesluiului, a fost cercetat un complex din epoca neolitică, al cărui strat de cultură, cu o grosime de 90—120 cm, corespunde unor așezări din diferite faze ale

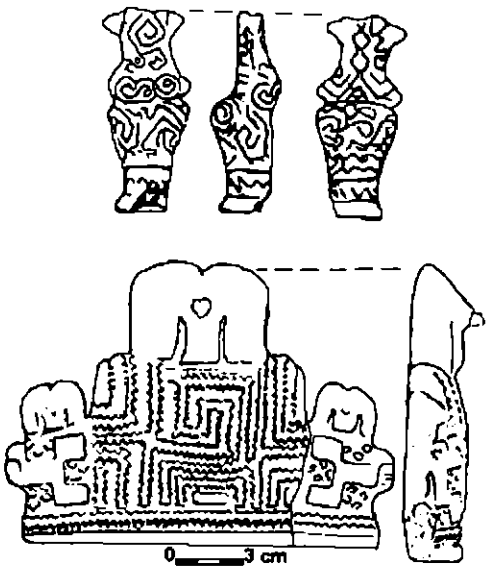

Fig. 45. Plastică antropomorfă aparținând culturii Vădastra descoperită la Hotărani, com. Fărcașele.

culturii Vădastra și este suprapus de un strat de cca 25,5 cm conținând în amestec materiale din epoca bronzului, geto-dacice și cioburi feudale. În nivelurile inferioare aparținând culturii Vădastra este bine documentată creșterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine), iar în cele finale cultivarea plantelor, cărora li se alătură vânătoarea (cerb, castor). Uneltele sunt puțin numeroase (din silex, piatră șlefuită, os și corn), iar ceramica, în cantitate mare, prezintă forme și ornamente specifice tuturor fazelor culturii Vădastra. Nu s-au găsit resturi de locuințe, dar câteva gropi mari sunt considerate a fi urmele unor locuințe-bordei. S-au descoperit numeroase figurine antropomorfe caracteristice aceleiași culturi, cu analogii în cadrul culturii Turdaș (E.C.). Cu ocazia construirii căii ferate București—Craiova prin Roșiorii de Vede (1942) s-a descoperit în com. vecină Stoenești un tezaur monetar, cunoscut în lit. ca aflat la F. Era depus în cană de lut și compus din 81 denari romani republicani care se eșalonează din 155 până în 42 î.Hr. și trei imitații locale. Un alt tezaur monetar s-a descoperit în 1973 în vatra satului Fărcașu de Jos, într-un vas de lut. Pare să fi fost recuperat integral: 113 denari romani republicani, între care doi incuși, eșalonați de la 194/190 la 42 î. Hr., cinci imitații locale și un denar hibrid (tot de imitație) la care se adaugă un fragment de denar. Ambele tezaure au fost puse la adăpost probabil cu ocazia tulburărilor care au urmat morții lui Burebista (G.P.B.).

M. Nica, în *Historica*, 1, 1970, 31—52 și 2, 1971, 5—33; B. Mitrea, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, 359—383; G. Popilian, în *BSNR*, 70—74, 1976—1980, 154—158; M. Chițescu, *RRCD*, 159—162, nr. 73—74; C.M. Petolescu, în *BSNR*, 77—79, 1983—1985, 117—126.

A.P.; E.C.; G.P. și G.P.B.

Făurei, com. în jud. Neamț, unde, în apropierea unei așezări carpice, s-a descoperit un tezaur de denari romani imperiali (42 exemplare) de la Otho la Septimius Severus (cel mai recent din 193—194 d.Hr.).

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 264, nr. 97.

E.N.

Fălfani, sat în com. Stolnici (jud. Argeș), în apropierea căruia a fost descoperit un castru de pământ (sec. 3 d.Hr.) de pe Limes Transalutanus.

D.T.

Fânațe, sat în com. Câmpani (jud. Bihor), în apropierea căruia, la 500 m alt. se găsește „Peștera cu incizii", de dimensiuni reduse (nedepășind 9 m lung. și o denivelare de +1 m). La 4,60 m de la intrare, pe un mic pinten al peretelui din dreapta, înclinat la mai puțin de 45°, se găsesc gravate două siluete umane realizate în manieră liniară. Dimensiunile celor două reprezentări antropomorfe sunt modeste, una dintre ele

www.mnir.ro

Fig. 46. Fânațe. Gravură în stil liniar din „Peștera cu incizii".

având 35,5 cm, iar cealaltă puțin sub 24 cm lung. Prin cele două siluete gravate în „Peștera cu incizii", una reprezentând o „antropomorfă în stil soleiform", cea de a doua un „drăcușor", nu este exclus ca artistul preistoric să fi avut intenția de a sugera lupta dintre spiritele răului și cele ale binelui. Omul soleiform este dispus sub reprezentarea interpretată ca „drăcușor", după cum adesea în arta schematică europeană „geniile tutelare", redate de cele mai multe ori sub forma soarelui umanizat, se găsesc dispuse la baza gravurilor cu care formează ansamblul respectiv, sau în dreapta acestora. Din punct de vedere stilistic, gravurile din „Peștera cu incizii" sunt specifice vârstei metalelor, probabil posterioare epocii bronzului.

M.C.

Fântâna Mare 1. (fost Baspunar), sat în com. Independența (jud. Constanța) în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală din terit. orașului Tropaeum Traiani. Aici au fost găsite, printre alte vestigii, un relief al Cavalerului trac, un altul al lui Dionysos și un relief mithriac (sec. 2—3 d.Hr.) (A.S.). **2.** (fost Baspunar), sat în conr. Ciucurova (jud. Tulcea), în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală romană având construcții de piatră, din terit. orașului de la → Slava Rusă. Cele mai numeroase urme romane — de zidărie și ceramică — au fost identificate pe platforma din jurul Cișmelei (sec. 2—3 d.Hr.) (A.B.).

Gr. Florescu, în *An. D.*, 27, 1936, 128; Z. Covacef, Al. Barnea, în *Pontica*, 6, 1973, 87—95; Z. Covacef, *ibid.*, 111—116; Al. Suceveanu, *VEDR*, 72, 74, 108, 146; *TIR*, L 35, 26.

A.S. și A.B.

fântână. Populațiile preistorice, ca și cele din evul mediu timpuriu își stabileau așezările în apropierea unor râuri sau izvoare naturale pentru a-și asigura apa necesară în gospodărie la prepararea hranei, băut etc. În cazul izvoarelor naturale erau folosite acelea care străbăteau până la suprafața solului (la poalele unor dealuri, văi sau terase) și erau ușor de captat, prin instalarea unei „țevi" (jgheab) făcute din lemn de brad, tei sau cireș, așa cum se mai procedează și astăzi în unele regiuni ale țării. F. propriu-zise (puțurile) apar abia în La Tène-ul geto-dacic, dar și atunci destul de rar și în zonele de câmpie, unde sursele de apă ce străbat până la suprafața solului sunt mai puține, iar unele râuri (pâraie) în verile secetoase au un debit minim și mereu tulbure din cauza mâlului ce se află la bază și apa nu mai poate fi potabilă. Așa se explică faptul că cele două f. cunoscute până în prezent se află în Câmpia Găvanul Burdea. Una a fost descoperită în perimetrul com. Iepurești (jud. Giurgiu) pe malul drept al Neajlovului, la cca 250 m de râu, la marginea unei așezări getice. Puțul, adânc de cca 3 m de la nivelul actual al solului, a avut la bază un ghizd (înalt de 1,50 m) făcut dintr-un trunchi de copac (stejar) scobit (știubei), cu diam. de 0,80 x 0,75 m, în mijlocul căruia, alături de alte cioburi și un fragment de funie din cânepă s-a găsit un vas întreg (culcat) de tradiție hallstattiană, lucrat cu mâna și ars la negru-cenușiu, pe baza căruia puțul poate fi datat în sec. 3—2 î.Hr. Al doilea puț a fost identificat la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman) în imediata apropiere a pârâului Câinelui, la limita de S a așezării getice și poate fi datat cu multă probabilitate la sfârșitul sec. 2 î.Hr. Puțul, adânc de cca 4,70 m de la nivelul actual al solului, a avut la bază un ghizd rectangular (cu dimensiunile de 1,54 x 1,61 m) făcut din loazbe de lemn. Numărul mare de vase descoperite în el face probabilă ipoteza că este un puț votiv. Spre deosebire de așezările amintite, în cetățile dacice din Munții Orăștiei s-au identificat cisterne săpate în stâncă și conducte de lut ars ce duceau apa de la izvoare în acestea. Unele cisterne, cum este cea de la Costești, de pe malul stâng al pârâului Chistioarei, adâncă de peste 3 m (formă aproape pătrată, cu dimensiunile de 2,95 x 3,05 m), au avut interiorul căptușit cu blăni de stejar (gorun) și acoperișul făcut din șindrilă. În schimb, în cetatea de la Blidaru s-a descoperit o cisternă uriașă, ce avea fundul și pereții acoperiți cu mai multe straturi de mortar, iar acoperișul boltit era făcut din blocuri de piatră. La Sarmizegetusa Regia, apa unui izvor, captată de o conductă, era adusă într-un butoi de lemn pentru decantare; de aici ieșea printr-o țeavă de plumb și ajungea în conducta de lut ars care ducea spre locuințele din așezare. În cetățile dacice din Munții Orăștiei, conductele și cisternele de apă nu răspundeau numai cerințelor de igienă, ci și unor nevoi strategice, deoarece pentru toate cetățile apa constituia o mare problemă în caz de asediu și tocmai de aceea dacii s-au străduit să și-o asigure. Mai mult, în interiorul cetăților, în afară de cisterne (la

www.mnir.ro

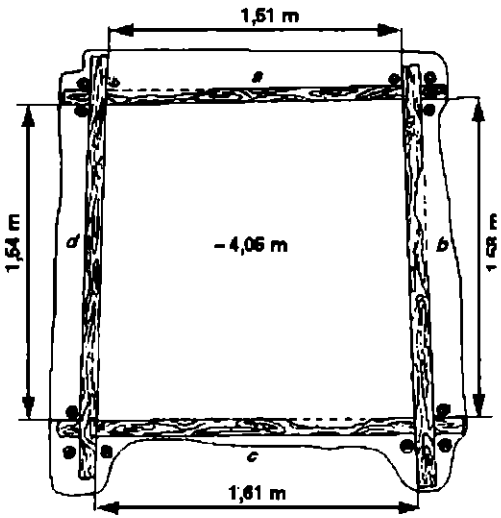

Fig. 47. Puțul de la Ciolănești din Deal, jud. Teleorman (plan).

Costești s-au identificat două, una pe latura de E și alta pe cea de V a cetății) se săpau în stâncă și gropi pentru strângerea apei de ploaie, necesară și ea în timpul asediului, la nevoile multiple ale cetății. Se constată astfel că geto-dacii erau meșteri ingenioși în construirea f. și cisternelor, asimilând uneori și influențe greco-romane, cum este cazul cu cisterna de la Blidaru, construită în tehnică elenistică (G.B.). Romanii, folosind și perfecționând modelele și tehnica gr., construiau f. în primul rând ca surse de apă potabilă și menajeră, dar și cu funcție decorativă și de înviorare a mediului ambiant, amenajările ajungând să fie bazine de suprafață alimentate de sursa captată printr-un canal sau chiar arteziene ș.a., până la construcții mai elaborate, cu statui decorând o fațadă armonios concepută arhitectonic, de unde jeturile de apă cădeau către un bazin dispus ca o oglindă în fața construcției (nimfee). Asemenea construcții, mai simple sau ceva mai pretențioase, existau și în Dacia și pe terit. Dobrogei. Aici, ca și în întreg Imp. Roman, ele trebuiau să respecte principiile constructive și de igienă prescrise de specialiștii romani (Vitruviu, *De archit.*, VIII). Potrivit unor inscripții, la Sarmizegetusa romană exista, printre altele, cel puțin o f., de felul celei considerate sfinte și închinate lui Aesculapius și Hygeia, lângă sanctuarul acestora (*IDR*, III/2, 183 și 184). Desigur, f. construite după obiceiul roman sau chiar nimfee au existat și în localit. cu ape curative ca Ad Mediam, Germisara, Aquae (Călan) etc., așa cum de altfel rezultă din unele inscripții și din cercetarea altor vestigii din asemenea stațiuni, unde romanii construiseră instalații balneare, cu bazine și clădiri speciale pentru tratament, sanctuare etc. În aceste ansambluri, în care locul principal îl aveau f., erau așezate statui și închinări pentru divinitățile tămăduitoare și pentru înșeși apele vindecătoare, ca în unele inscripții transmise până la noi (*fontibus calidis* = „pentru f. calde"), amenajate în astfel de stațiuni (*IDR*, III/1, 67). Romanii construiau și f. de captare a izvoarelor subterane, asemănătoare celor încă și azi existente în mediul rural (*puteus* = puț). O asemenea f. a fost descoperită în aria locuirii romane timpurii de la Sucidava-Celeiu; zidită din cărămidă cu mortar (diam. = 0,84 m), a putut fi restaurată și dată în folosință școlii din satul actual. Tot la Sucidava, în incinta fortificației târzii, există o f. unică în lumea romană și numită de descoperitor „f. secretă" (sec. 6 d.Hr.), compusă dintr-un culoar subteran înclinat, lung de peste 30 m, zidit din cărămizi cu mortar, care permitea accesul dincolo de zidul cetății la f. propriu-zisă, amenajată sub pământ la sursa de apă potabilă utilizată și azi, cu lăcaș în zid pentru opaiț, în dreptul unui canal de evacuare a surplusului de apă. La Romula (Reșca), Slăveni și Buridava (Stolniceni) s-au descoperit puțuri care serveau centrele meșteșugărești existente în aceste importante localit. La Buridava, în zona respectivă s-au identificat până în prezent patru cuptoare de ars ceramică și unul de ars țigle și cărămizi (A.B.). Tot rar, ca și în La Tène-ul geto-dacic, apar f. și în așezările dacilor liberi din sec. 2—4. Un puț simplu cilindric, cu adâncime de cca 2 m și diam. de 0,80 m s-a identificat la București-Străulești, pe malul stâng al Colentinei, la limita unei așezări din sec. 2—3 de tip Militari-Chilia. În interiorul puțului s-au găsit 10 vase cu toartă și resturi de la funia cu care se scotea apa. Un alt puț cu ghizd de lemn, de tipul celui de la Ciolănești din Deal, a fost descoperit la Ghermănești (com. Banca, jud. Vaslui), pe malul pârâului cu același nume, la marginea unei așezări de tip Sântana de Mureș (sec. 4). În mâlul de la fundul puțului (adânc de cca 7 m de la nivelul actual al solului) s-au descoperit o serie de vase cu toartă, fragmente de funie (din coajă de tei tânăr) și două recipiente (căldări) făcute din coajă de tei (*Tilia Platyphyllus*) cu funduri de lemn din aceeași

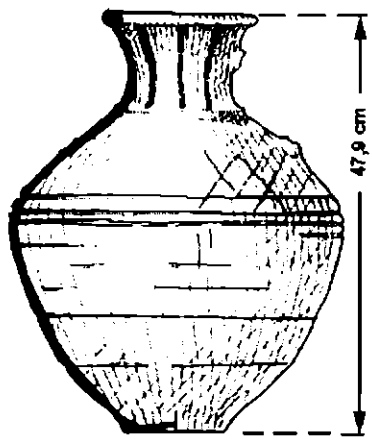

Fig. 48. Vas de lut descoperit în interiorul puțului de la București-Străulești.

www.mnir.ro

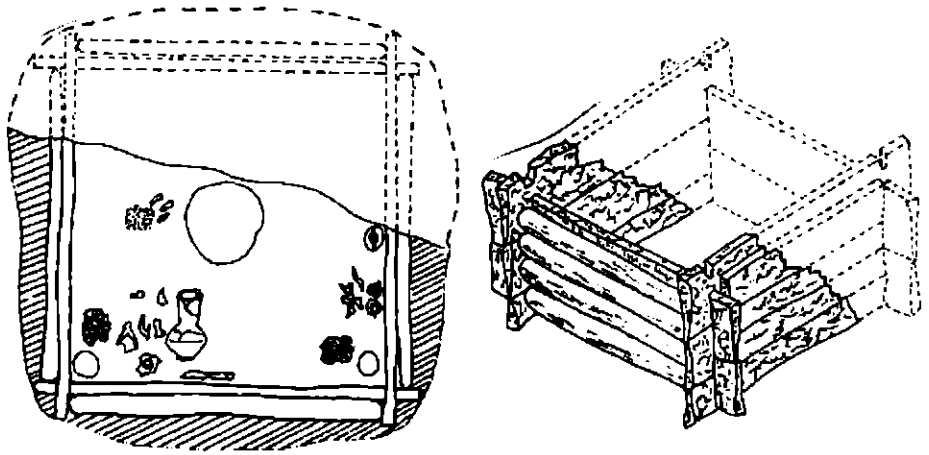

Fig. 49. Puțul de la Ghermănești, jud. Vaslui (plan și reconstituire).

esență. Tipurile de f. cunoscute în La Tène-ul geto-dacic și în mediul dacilor liberi s-au perpetuat până târziu în evul mediu — atât cele cu ghizd din blăni (loazbe) cât și cele cu ghizdul făcut dintr-un trunchi de copac scobit — când s-au generalizat puțurile căptușite cu piatră (G.B.).

C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, 1951, 24—26; H. Daicoviciu, *Dacia*, 166—167; M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, în *AM*, 7, 1972, 242—257; V. Palade, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, 407—421; M. Constantiniu, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, 149—152; M. Macrea, *Viața*, 147—148; D. Tudor, *OR*[4], 201 și 461—463; id., în *ECR*, 324.

G.B. și A.B.

Fântânele 1. (fost Inancișme) Sat în com. Cogealac (jud. Constanța), în hotarul căruia au fost descoperite, pe lângă izvoarele de la care pornea unul dintre apeductele → Histriei, mai multe așezări rurale romane din terit. histrian. Mai bine cunoscut este nucleul aflat la S de actualul sat, compus din mari locuințe (tip → *villa*) ce se întind pe o suprafață de câteva ha. Locuința cercetată are o primă fază, mai mică, din sec. 2 d.Hr., pentru ca în sec. 3 ea să ajungă la dimensiunile de 30 x 15 m, fiind refolosită și în sec. 4. Dintre descoperirile mai importante (mai vechi sau mai noi) de semnalat diploma pretorianului Aelius Aurelius Atticus (7 ian. 233), originar din Phrygia și, poate într-o oarecare legătură, un relief al zeului traco-frigian Sabazios ca și un mare vas de cult neterminat (dovadă că era un produs local), un relief al Cavalerului trac, mai multe baze de coloană și fragmente de coloană, ceramică, sticlărie, obiecte de metal și numeroase monede din sec. 3—4. Comparația între diferitele așezări rurale de pe raza satului F. reflectă diverse grade de receptare de către indigenii geto-daci a elementelor de cultură materială și spirituală romană (A.S.). 2. Sat în com. Matei (jud. Bistrița-Năsăud), pe terit. căruia, în punctul „Dâmbu Papii", a fost dezvelită (săpături 1969—1976) una dintre cele mai mari și reprezentative necropole celtice din Transilvania, cu peste 100 de morminte. Necropola este birituală, preponderentă fiind incinerația în gropi. Forma gropilor mormintelor este variată (rotunde, ovale, dreptunghiulare), iar adâncimea se înscrie între 0,30 și 2 m. Nu s-a descoperit nici un mormânt de incinerație cu urnă. La mormintele de incinerație au fost depuse pe fundul gropii resturi aduse de la locul de ardere, situat undeva în afara necropolei, la care se adaugă vase de lut și ofrande de carne (cel mai adesea de porc). Pe lângă podoabele trecute prin foc, care au însoțit defunctul pe rug, în multe cazuri s-au descoperit și podoabe nearse, bine păstrate. Tot nearse au fost și armele găsite în mormintele de luptători. Inventarele funerare erau alcătuite din vase de lut (3—6), podoabe din argint, bronz sau fier (fibule, brățări, inele, pandantive, colane, lanțuri de centură, mărgele etc.) și arme (săbii, scuturi, lănci, cuțite etc.), la care se adaugă ofrandele de carne. Multe dintre mormintele de luptători sau de femei au avut un inventar bogat. Pe lângă ceramica de factură celtică s-a descoperit și o mare cantitate de ceramică dacică lucrată cu mâna, aparținând atât categoriei fine cât și celei de uz comun. Sunt reprezentate toate tipurile principale ale vaselor dacice (bitronconice, „clopot", căni cu o toartă, străchini, cești etc.). Deosebit de important este faptul că s-a putut stabili o stratigrafie orizontală a necropolei pe baza căreia s-a precizat că ea începe în La Tène *B1* (sec. 4 î.Hr.) și se încheie în La Tène *C1* (sec. 2 î.Hr.). Pe aceeași colină a fost cercetată o necropolă de înhumație scitică (sec. 6—5 î.Hr.) cu nouă morminte, și o alta, tot de înhumație, din care s-au dezvelit peste 100 de morminte ce se datează de la sfârșitul sec. 4 până la începutul sec. 5 d.Hr. În cea din urmă necropolă nici un schelet n-a fost găsit întreg și în poziție anatomică normală. În numeroase cazuri, craniul întreg ori părți din el se găsesc în poziție

www.mnir.ro

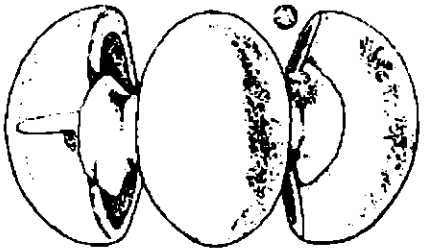

Fig. 50. Fântânele-„Livadă", jud. Bistrița-Năsăud. Brățară de bronz din mormântul celtic.

firească precum și oasele picioarelor de la genunchi în jos. Inventarele funerare sunt sărace, fiind alcătuite din arme de fier (vârfuri de lănci, umbo de scut, vârfuri de săgeți, cuțite), podoabe (catarame, brățări, mărgele, inele) și puține vase de lut păstrate întregi. Într-un mormânt s-a găsit o monedă de bronz de la Constantinus II. Au fost descoperite și morminte de cai sau unele în care era depus doar capul calului cu zăbală de fier și alte piese de harnașament. O altă necropolă de înhumație din a doua jumătate sec. 4 d.Hr. (grupul → Sântana de Mureș-Cerneahov), din care s-au dezvelit 16 morminte, s-a descoperit în punctul „Pe Rât". Din inventarele funerare făceau parte: ceramică, mărgele, fibule, catarame, piepteni de os etc. Peste necropolă s-a suprapus o așezare din sec. 8—10 care a distrus mai multe morminte. Pe același loc s-au găsit și vestigii neolitice, din epoca bronzului, din Hallstatt *A—B*, dacice, romane și din perioada migrațiilor. O așezare

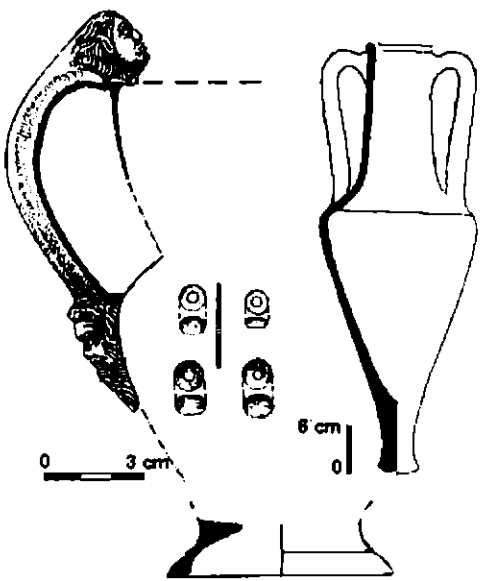

Fig. 51. Fântânele, jud. Teleorman. Fragmente din vasul de bronz, amforă thasiană și mărgele de lut din mormântul tumular.

locuită în mai multe perioade (neolitic, cultura Coțofeni, Sighișoara-Wietenberg *II—III*, Hallstatt *A—B*, dacic din epoca La Tène, romană, prefeudală) a fost identificată în punctul „Lab". Întâmplător, în diverse puncte s-au găsit materiale din epoca neolitică și din epoca bronzului precum și morminte de incinerație celtice. Un astfel de mormânt s-a descoperit în „Livadă". El a avut un bogat inventar din care s-au recuperat: un lanț de brâu din bronz incrustat cu email, bogat ornamentat și păstrat întreg, două fibule de bronz și două de fier, două brățări de bronz cu semiove mari, o brățară de bronz cu ornamente în relief, o brățară de lignit-sapropelit, o brățară de sticlă, nouă mărgele din pastă sticloasă, un lanț subțire de fier și două vase de lut lucrate cu roata. Mormântul a aparținut unei femei și se datează la începutul sec. 2 î.Hr. (I.H.C.). 3. Com. în jud. Prahova, pe raza căreia se află bogate vestigii arheologice, cercetate sistematic la „Bozieni", „Budurească", „Ghinoaica", „Vadu Săpat". Sondaje efectuate la F. (1963, 1965) au identificat în punctul „Pe Vâlcele" (3 km N) suprapuneri de așezări de tip Criș, Boian-Giulești, Sântana de Mureș și Dridu, iar în vatra satului o bogată așezare veche românească (→ Dridu timpuriu, sec. 8 d.Hr.), distrusă în cea mai mare parte de cimitirul actual (V.T.). 4. Sat în com. Suhaia (jud. Teleorman), în apropierea căruia a fost descoperită o necropolă getică timpurie, situată pe marginea terasei înalte a Dunării, la 50—60 m deasupra nivelului bălții Suhaia. Lucrări de terasare și săpăturile de salvare (1965) au dus la descoperirea unui mormânt tumular și a două morminte plane de incinerație, toate datate în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. Groapa funerară de mari dimensiuni, adâncită sub baza tumulului, era căptușită cu bârne de stejar și păstra pe fundul ei urmele unei mici platforme pătrate, cu triunghiuri și benzi pictate în alb și roșu. Inventarul cuprindea șapte vârfuri de lance din fier, un vas gr. din bronz și o amforă de Thasos. Din mormintele plane au fost recuperate urnele (de tip *pithos*), vase adiacente (căniță, străchini) și o fibulă de bronz de tip tracic. Necropola aparține unei comunități getice din aria dominată de puternicul centru tribal de la → Zimnicea aflat la 6,5 km de F. (M.B.). Tot aici, la locul numit „Măgura răiosului", a fost descoperit (în 1967—1969) un tezaur monetar din care se cunosc o drahmă din Dyrrhachium, o tetradrahmă din Thasos și opt denari romani republicani din perioada 121—42 î.Hr. (E.N.). În punctul „Tudorcea", aflat la 10 km V de Zimnicea, s-au găsit și câteva locuințe-bordei, cu puternică structură lemnoasă. Inventarul se compunea din vase, în special urcioare amforoidale cu două torți. În locuințe s-au găsit relativ numeroase resturi de scânduri carbonificate. Complexul arheologic datează din a doua jumătate a sec. 9 și din sec. 10 (P.D.).

www.mnir.ro

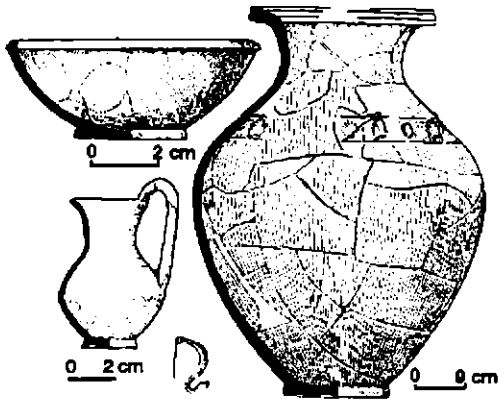

Fig. 52. Fântânele, jud. Teleorman.
Piese din mormintele plane de incinerație.

Al. Suceveanu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 559—584; *ISM*, I, 323; I.H. Crișan, în *Sargetia*, 10, 1973, 57; id., în *SCIVA*, 26, 1975, 1; Șt. Dănilă, în *FI*, 1, 1971, 59—61; G. Marinescu, G. Gaiu, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 277, nr. 51; C.N. Mateescu, M. Babeș, în *SCIV*, 19, 1968, 2, 283—291; M. Chițescu, *RRCD*, 163—164, nr. 76.

A.S.; I.H.C.; V.T.; M.B.; E.N. și P.D.

Fârliug v. **Aizis**

Fecunditas (lat.), abstracțiune divinizată, personificare a fecundității împărăteselor romane. Cultul său a fost instituit oficial în 63 d.Hr., după nașterea fiicei lui Nero și a Poppeei Sabina. În reprezentările care apar pe monedele emise în împrejurări asemănătoare, imaginea sa este identică cu a zeiței *Venus Felix*, sub trăsăturile unei mame, cu sceptru și un copil în brațe.

S.S.

Fedeleșeni, sat în com. Strunga (jud. Iași), pe terit. căruia a fost descoperită o așezare cucuteniană (faza *A4*). Cercetările desfășurate în 1928 au fost conduse de I. Andrieșescu și I. Nestor. Așezarea de la **F.** se caracterizează prin ceramica cu pictură tricromă în benzi înguste și motive mai ales de ordin spiralic. Tehnicile cele mai des folosite sunt: *a)* din fondul de ardere se rezervă cu alb (dat din 2—3 pensulări) benzi relativ înguste care sunt acoperite apoi cu roșu și tivite cu brun; benzile albe sunt mai late și au câte 1—2 dungi subțiri roșii (hașuri); *b)* pe fondul de ardere se rezervă cu roșu benzi late, tivite și hașurate cu alb; *c)* din fond alb pus, se rezervă cu brun benzi înguste albe; *d)* fondul de ardere se acoperă cu roșu, pe care se aplică dungi înguste albe, rezervând spații roșii dublu de late. Există și o altă categorie ceramică, cu forme de tipul crater, din pastă fină, bine lustruită, arsă brun-cenușiu, decorată pe margine și pe umăr cu linii incizate orizontale și val, mărginite de impresiuni rotunde. Această specie ceramică este cunoscută numai de la **F.** La nivelul fazei Cucuteni *A4*—**F.** apar primele fragmente ceramice decorate cu impresiuni de pieptene, impresiuni rotunde și ovale, crestături pe buză. Tehnica picturii de stil **F.** pregătește stilul etapei Cucuteni *A—B*. Ea se caracterizează prin dispariția în unele cazuri a benzilor care tivesc decorul, iar benzile încep să aibă treptat valori egale. Benzile mai late sunt hașurate cu alb sau roșu-brun. Lipsește ceramica incizată de tradiție Precucuteni și aceea pictată bicrom. Pe chirpiciul uneia dintre locuințe s-a găsit un sceptru de piatră, în formă de cap de cal. **F.** a fost prima așezare din România în care platformele locuințelor au fost desfăcute în plan. Materialul a rămas nepublicat; planurile au ars în 1944, în incendiul Universității din București. La **F.** s-au descoperit și resturi de locuire dacică și un tezaur format din 46 monede romane de argint, emise de la Augustus până la Commodus.

E.Z.

Fedești, sat în com. Șuletea (jud. Vaslui), la S—V de care (cca 1,5 km) se află o cetate geto-dacică din sec. 4—3 î.Hr., în care s-au descoperit ceramică getică lucrată cu mâna și la roată, ceramică gr., în special amfore din Thasos, Sinope și Heraclea Pontică, unelte de fier și vârfuri de lance (S.T.). În partea de N a satului, în punctul „Recea" s-a descoperit întâmplător (1980) un tezaur monetar alcătuit din 272 emisiuni de bronz ale orașului Histria. Toate monedele au pe av. capul lui Apollon spre dreapta iar pe rv. vulturul pe delfin spre stânga, legenda ΙΣΤΡΙΗ și diferite sigle, plasate de regulă sub coada delfinului, fiind corespunzătoare tipului descris la B. Pick, 166, nr. 458—463. Monedele au greut. cuprinse între 2,30 și 5,10 g și sunt foarte bine conservate. După toate probabilitățile, acestea nu au fost puse în circulație, ajungând direct din atelierele Histriei în mâna unui șef local geto-dac din S Moldovei, ca stipendiu sau plată a unor produse indigene. Se știe că în cursul sec. 4 î.Hr., la E de Carpați au pătruns destul de multe monede de argint histriene. Lor li se adaugă acum și tezaurul de la **F.**, singurul de acest gen și de mari proporții, expresie a relațiilor strânse, economice și politice, care au existat între Histria și geto-dacii de la E de Carpați. Numărul mare de emisiuni și excelenta conservare a celor mai multe dintre ele permit o bună cunoaștere a acestui tip monetar sub aspect numismatic, tehnic și artistic (C.P.).

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 345; B. Mitrea, C. Buzdugan, în *SCN*, 8, 1984, 25—36; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, 174.

S.T. și C.P.

Feldioara, com. în jud. Brașov. Pe „Dealul Cetății", prin săpături sistematice (1963—1965), au fost descoperite urmele unor așezări succesive. La baza depunerilor, pe o suprafață restrânsă, s-au găsit urme de locuire din timpul culturii Starčevo-Criș. Pe o mare parte din platforma dealului au fost delimitate

www.mnir.ro

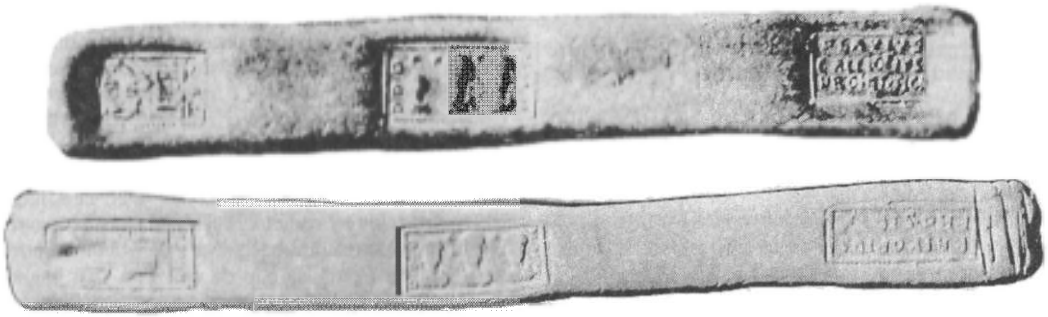

Fig. 53. Feldioara. Lingouri de aur romane târzii.

două niveluri din timpul fazei Giulești a culturii Boian; urmează un strat (cu două niveluri) cuprinzând materiale de tip Cucuteni-Ariușd, cu ceramică pictată. Sunt prezente apoi slabe urme din epoca bronzului (cultura Glina). Prima epocă a fierului (Hallstatt) este reprezentată prin resturi de viețuire destul de bogate. Stratul de locuire geto-dacic (sec. I î.Hr.) este gros de peste 1 m și bogat în materiale, foarte asemănătoare cu cele de la S și E de Munții Carpați (E.C.). Pe terit. com. F. au fost descoperite cinci lingouri de aur produse la Naissus sau la Thessalonic, cu ștampile de atelier și reprezentarea busturilor a trei împărați, datate la sfârșitul sec. 4 d.Hr. sau la începutul sec. următor (R.H.).

E. Comșa, în *Acta Arch. Carp.*, 8, 1966, 1—2, 257—262; id., în *Cumidava*, 4, 1970, 3—15; id., în *SCSf. Gheorghe*, 1973, 45—56; O. Iliescu, în *RÉSEE*, 26, 1988, 1, 55—73.

E.C. și R.H.

Felicitas (lat.) (în rel. romană), zeița evenimentelor fericite și a fertilității solului, reprezentând bunăstarea durabilă în opoziție cu Fortuna și Fatum, atât de schimbătoare și imprevizibile. F. avea mai multe temple la Roma, iar sacrificiile în onoarea ei aveau loc la 9 oct. Imaginea zeiței apare adeseori pe monede, având obișnuit ca atribute patera, cornul abundenței sau un caduceu. Dintre epitete, de menționat F. *Augusta*, F. *Augusti*, F. *Imperatorum*, F. *perpetua*, F. *publica*, F. *Deorum*.

S.S.

Feimer, sat în com. Șoarș (jud. Brașov), unde în punctul „Dealul Morii" s-au cercetat două movile, într-una găsindu-se oase arse și cenușă, iar în cealaltă o cistă de piatră (de 0,75 x 0,30 m). Se semnalează, de asemenea, morminte din epoca romană de tip → Cașolț-Calbor. În dreapta Văii Felmerului, în „Calea Strâmbă", recent s-a cercetat parțial o așezare daco-romană din sec. 4 cu locuințe semiadâncite, cuptoare de ars oale, ceramică. Altă așezare, contemporană cu aceasta, s-a descoperit pe Valea Mică, la cea 1 km în amonte de confluența cu Valea Felmerului.

C. Gooss, *Chronik*, 20; id., în *AVSL*, 14, 1877, 157; M. Roska, *Rep.*, 86, nr. 28.

I.G.

Felnac, com. în jud. Arad, în raza căreia au fost descoperite mai multe obiective arheologice. Astfel, pe platoul situat la E de com. au fost depistate urme de viețuire din epoca dacică (sec. I î.Hr.—I d.Hr.), apoi din sec. 3—4 și 7—11 d.Hr. Cea mai importantă descoperire din zonă este însă reprezentată de mormântul unui meșteșugar din sec. 7, din al cărui inventar făceau parte mai multe tipare de presat (pentru o garnitură completă de centură, pentru o fibulă digitată cu cinci butoni, păstrat fragmentar, pentru o limbă de curea netedă), reprezentări miniaturale de animale (doi lei și o căprioară) și mai mulți butoni de centură.

J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, 2, 392—396; 741—752.

R.H.

Feniș, sat în com. Gurahonț (jud. Arad), unde în 1908 s-a descoperit un tezaur monetar geto-dacic alcătuit din 127 monede de argint de tip → Toc-Chereluș (sfârșitul sec. 2 și începutul sec. I î.Hr.) împreună cu resturi din vasul în care au fost ascunse. Monedele sunt scyfate și au greut. cuprinse între 5,75 și 9,59 g. Emisiunile aparțin fazei târzii a numismaticii geto-dacice, aria lor de răspândire situându-se între Mureș și Crișuri.

E. Chirilă, I. Ordentlich, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, Oradea, 1967, 4—19; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 307—311, 319—323.

C.P.

Ferigile 1. Sat înglobat în com. Costești (jud. Vâlcea), localit. eponimă pentru grupul cultural F. din Hallstattul târziu. Pe terenul cuprins între văile Bistrița și Costești a fost identificată o necropolă, în cadrul căreia s-au cercetat 149 de tumuli de mici dimensiuni, cu cca 200 de morminte sigure, toate de incinerație. La 1,5 km N de acesta s-a identificat un grup de morminte plane, constituite din gropi ce conțineau, în câteva cazuri, în afară de ceramică, și oase calcinate. Movilele necropolei tumulare sunt grupate în pâlcuri apropiate, fapt ce oglindește structura socială a comunității respective. În momentul descoperirii toți tumulii erau puternic aplatizați, mulți fiind parțial sau chiar în cea

www.mnir.ro

mai mare parte afectați de lucrările agricole. Tumulii sunt constituiți dintr-un înveliș de bolovani de piatră de râu, dispuși pe unul sau mai multe rânduri, acoperind mormântul propriu-zis. Este posibil ca mantaua de bolovani să fi fost acoperită cu un strat de pământ care între timp s-a nivelat. Diam. tumulilor mai mari este în jur de 6 m, rar mai mult, al celor mici de 3—4 m și chiar mai puțin. Oasele au fost depuse, fie direct pe sol, fie într-o urnă. Analizarea antropologică a resturilor osoase cremate a stabilit că o mare parte dintre morminte aparțin unor copii sau adolescenți (faptul rămâne totuși să fie verificat). Inventarul mormintelor din necropola tumulară, deosebit de bogat, este alcătuit din ceramică, arme și, mai rar, podoabe. Ceramica este neobișnuit de numeroasă și variată pentru vremea respectivă. Deși aproape în întregime fragmentară — cea mai mare parte a vaselor fuseseră sparte la rug, în morminte depunându-se doar o parte a fragmentelor — s-au identificat cca 1 570 de vase. În unele morminte s-au găsit resturi din peste 50 de vase, iar numărul obișnuit al pieselor ceramice dintr-un mormânt variază între 10 și 20. În afara formelor specifice Hallstattului târziu carpato-dunărean, la F. s-au găsit străchini evazate, decorate în interior cu caneluri și linii în relief dispuse în motive geometrice sau alcătuind spirale. Se remarcă ceștile decorate tot cu astfel de motive și pe a căror toartă se află un buton discoidal sau o protomă zoomorfă. Ornamente spiralice se găsesc reprezentate și pe căni sau pe vase mari pântecoase. Armamentul, exclusiv din fier, era alcătuit din topoare de luptă cu două tăișuri (bipene), mai rar de tip ciocan, vârfuri de lănci, cuțite de luptă, spade scurte de tip *akinakes* și vârfuri de săgeți de o formă singulară, din placă de fier triunghiulară, amintind de forma săgeților din silex. Zăbalele din fier descoperite în morminte indică 17 călăreți din 52 luptători siguri. Mai rare, podoabele reprezintă tipuri caracteristice epocii: piese de centură din bronz ajurate, lanțuri spiralice de bronz *(saltaleone)*, fibule din bronz și fier cu picior triunghiular, în formă de scut beotic și alte tipuri, brățări de bronz, verigi de fier, mărgele de sticlă, din fier și bronz, rar din pastă caolinoasă. Deoarece podoabe s-au aflat și în mormintele de luptători, inventarele specific feminine sunt foarte puține la număr; se poate cel mult presupune că multe dintre numeroasele morminte alcătuite numai din inventar ceramic să fi fost feminine. Dată fiind varietatea inventarului, evoluția în timp a necropolei tumulare apare destul de bine conturată pe parcursul a trei faze principale de dezvoltare, ordinea primelor două fiind stabilită cu ajutorul stratigrafiei orizontale: în planul cimitirului se observă clar repartizarea pe zone a anumitor tipuri ceramice, de arme sau de podoabe. Din lipsa unor repere suficient de sigure pentru cronologia absolută, prima periodizare propusă ca provizorie în 1967 a fost revăzută în 1976 pe baza redatării unor descoperiri din S—V Olteniei și din S Peninsulei Balcanice. Utilizându-se metode statistico-combinatorii, acordate la stratigrafia orizontală și la structura pe grupuri de tumuli a necropolei, s-au stabilit următoarele faze: F.-*Sud* (sec. 7 î.Hr.) (în principal mijlocul și a doua jumătate); F.-*Nord* (de la sfârșitul sec. 7 până în pragul sec. 5 î.Hr.); F. *III* (sec. 5 î.Hr.). În prima fază sunt încă evidente elemente ale ceramicii Hallstattului mijlociu (cultura → Basarabi), asociate cu elemente culturale sud-vest și vest-balcanice sau est-alpine. În faza F.-*Nord* se fac resimțite influențe răsăritene, din aria sciților nord-pontici, ce se intensifică în special în a doua jumătate a sec. 6; în această fază se situează cele patru *akinakes*-uri descoperite la F. În ultima fază (F.-*III*) influențele exercitate din zona Dunării de Jos devin predominante, fapt observat atât în tipurile de vase ce imită forme lucrate la roată, cât și în tipurile de înmormântări. Bogăția și varietatea formelor de inventar, posibilitatea periodizării lor pe o durată apreciabilă, fac din necropola tumulară de la F. cel mai important reazem al sistemului cronologic al Hallstattului târziu din spațiul carpato-dunărean. Cercetarea aproape integrală a monumentului respectiv este o sursă pentru studiul structurii sociale a triburilor din Subcarpații meridionali, în special, și din aria nord-tracică, în general. În același timp, înmulțirea influențelor culturale din diferite direcții pe parcursul dezvoltării cimitirului oglindește orientarea triburilor din Subcarpați spre diversele centre de influență culturală, ceea ce, în ultimă instanță, poate fi interpretat și ca un fenomen de influență politică. Data influențelor culturale scitice coincide cu cea a apogeului puterii politice a sciților nord-pontici, iar apariția și creșterea puterii odrise la S de Dunăre, după 470 î.Hr., corespunde și intensificării influențelor culturale din această direcție. Importanța descoperirilor de la F. rezidă și în dovedirea unei continuități de viață, reflectată în formele culturii materiale și spirituale a mai bine de două sec. din dezvoltarea triburilor geto-dacice din Subcarpații meridionali. **2.** Grup cultural din Hallstattul târziu, caracterizat prin descoperiri mai ales funerare, analoage celor din cimitirul tumular de la F. Aria de răspândire cuprinde zona de dealuri și depresiuni subcarpatice din Oltenia și Muntenia, din Gorj până în bazinul Buzăului (în sens mai larg se poate afirma că întreaga platformă getică din N Câmpiei Române a fost locuită de purtătorii culturii F.). Descoperiri de tip F. au fost semnalate și în zona muntoasă și deluroasă a Banatului (Brebu și → Remetea Pogănici) și este posibil ca și versanții nordici ai Carpaților meridionali să se cuprindă în aria aceluiași grup. Printre descoperirile de tip F. mai importante sunt cele din Valea Topologului (→ Tigveni, Cepari, Rudeni) și de la → Curtea de Argeș, unde au fost identificate necropole care, prin bogăția inventarului, se apropie de cea eponimă și care au permis observații de mare importanță pentru nuanțarea periodizării și cronologiei absolute a

www.mnir.ro

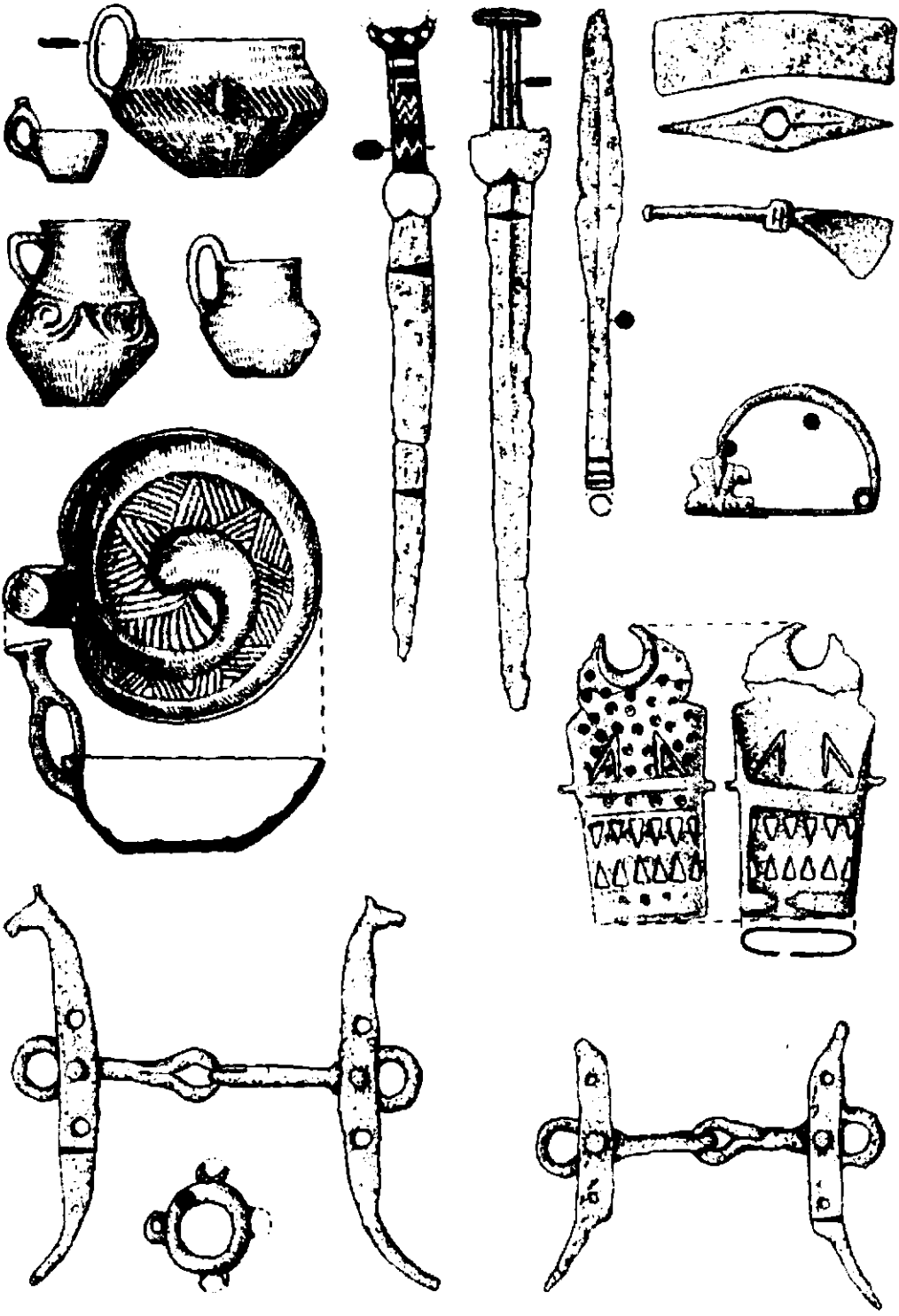

Fig. 54. Ceramică, arme, podoabe și piese de harnașament din necropola de la Ferigile.

www.mnir.ro

grupului F. (v. în special *Tigveni* și *Cepari*). Alte necropole de tip F. au fost cercetate în jud. Gorj (Alimpești), Vâlcea (→ Vaideeni, Oteșani, Râurent, Gătejești), Argeș (Teiu, → Țițești, Vâlcele), Dâmbovița (Odobești), Prahova (Ploiești, Budurească), Buzău (Năeni). Mult mai puțin cunoscute rămân așezările. Urme de locuire au fost cercetate la Govora-„Poieni" și cu totul incidental în alte părți. Nu s-au identificat așezări concentrate sau cetăți (de observat totuși că descoperirile de tip F. de la Remetea Pogănici provin dintr-o așezare întărită, dar stadiul cercetărilor este încă prea lacunar pentru a preciza dacă acolo este vorba de prezența grupului F. ca atare sau doar de materiale de tip F. O situație asemănătoare se constată și în marea așezare de la Gradina na Bosutu din Serbia, unde, în nivelurile ce suprapun așezarea de tip Basarabi, a apărut multă ceramică cu analogii în grupul F.) Deocamdată, este de presupus că așezările din aria subcarpatică erau mai ales de tip răsfirat, situate pe culmile dealurilor (necropole au fost identificate până acum numai pe văi), de aceea și descoperirea lor este încă la voia întâmplării. Pe de altă parte, este de așteptat ca materialul ceramic din așezări să fie mult mai puțin variat decât cel descoperit în necropole — puținele locuiri cercetate indică încă de pe acum acest fapt — și, ca o consecință, criteriile de definire ale grupului F., întemeiate pe studiul descoperirilor funerare, să nu mai apară atât de clare în așezări. În acest sens apare firesc ca aria constituită din o serie de grupuri culturale cu trăsături înrudite, cunoscute aproape exclusiv din cercetarea necropolelor, arie din care fac parte grupurile F., → Bârsești, → Zimnicea-Canlia, Dobrina-Ravna, într-un cuvânt bazinul Dunării de Jos, să alcătuiască terit. în care și-au desfășurat activitatea triburile getice, atestate în sec. 5 î.Hr. doar la S de Dunăre, dar mai târziu în toată această mare zonă. În cuprinsul ariei grupului F. s-au identificat o serie de descoperiri puse în legătură cu cultul. Este vorba de descoperirile de tip → Bistrița (jud. Vâlcea), constând din câte o groapă în care se depunea o vatră portativă și numeroase vase întregi sau fragmentare puternic arse secundar. În aria F. numărul descoperirilor de acest tip este redus (trei), dar astfel de gropi au fost semnalate și spre S de aria propriu-zisă a grupului F. (→ Bălănești, jud. Olt). Este vorba foarte probabil de un fenomen mai general a cărui semnificație, cu siguranță de ordin cultic, nu poate fi încă precizată. Cronologia grupului F. se întemeiază în principal pe cea a cimitirului eponim. Cele trei faze mari de dezvoltare au fost surprinse, parțial sau integral, și în evoluția celorlalte necropole. Pe valea Topologului s-a putut preciza mai bine ultima fază (F. *III*), dovedindu-se indiscutabil atât derivarea ei din faza anterioară (F.-*Nord*), cât și bogăția inventarelor, fapt ce nu reieșea atât de limpede în stațiunea eponimă (v. în special *Tigveni*). În ansamblul lui grupul F. urmează în timp după perioada culturii Basarabi. Afirmația se întemeiază în principal pe periodizarea necropolelor din S—V Olteniei (→ Balta Verde și Basarabi, mai vechi decât → Gogoșu, aceasta din urmă fiind contemporană cu cea mai veche fază de la F.) și este confirmată de stratigrafia de la Gradina na Bosutu (Vašica), unde elemente ale celei mai vechi faze F. apar în stratul ce suprapune locuirea de tip Basarabi. De altfel, toate elementele de datare absolută și relativă (arme, fibule, podoabe etc.) din grupul F. reprezintă tipuri mai recente decât cele ale perioadei Basarabi. Relația genetică a grupului F. cu cultura Basarabi este evidentă în formele și decorul ceramicii celei mai vechi faze de la F., deși în aria de răspândire propriu-zisă a grupului F. nu s-au identificat încă descoperiri specifice culturii Basarabi. Aria grupului F. se circumscrie însă în totalitatea ei în aria culturii Basarabi, iar lipsa în zona subcarpatică a descoperirilor de tip Basarabi se explică prin foarte slaba locuire a acestei zone în Hallstattul mijlociu. Acest fapt a dus la formularea ipotezei potrivit căreia o parte a populației din Câmpia Română a fost nevoită să se strămute la sfârșitul Hallstattului mijlociu (în prima jumătate a sec. 7 sau pe la mijlocul acestui veac) în zona mai ferită a Subcarpaților meridionali. Fenomenul, care se evidențiază în mod complementar și prin constatarea unei depopulări foarte accentuate a zonelor de șes din S Munteniei și Olteniei, exact în aceeași vreme, a fost pus în legătură cu frământările dintre sciți și cimmerieni în stepele nord-pontice și cu presiunile rezultate și exercitate în diferitele direcții și care au făcut viața în Câmpia Dunării de Jos mai puțin sigură. În concluzie, purtătorii grupului F. sunt triburi geto-dace strâns înrudite, prin cultura lor materială și spirituală, cu cele de la Dunărea de Jos și din zona dintre Dunăre și Balcani (v. și *geto-daci*).

A. Vulpe, *Ferigile*; id., în *Dacia*, *N.S.*, 21, 1977, 81; id., în *Danubius*, 8—9, 1979, 93; id., în *MemAntiq*, 2, 1970, 115; id., în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucarest, 1976*, I (1980), 215; M. Dušek, în *Slovenska Archeologia*, 19, 1971, 2, 423; A. Lang, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucarest, 1976*, I (1980), 229; P. Medović, *Die relative Chronologie der Siedlungen der älteren Eisenzeit im Jugoslawischen Donaugebiete*, Belgrad, 1978; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moscova, 1979, 89.

A.V.

Fețindia, sat în com. Meseșenii de Jos (jud. Sălaj), pe terit. căruia s-a descoperit, pe pășunea de la N de sat, o așezare aparținând dacilor liberi din sec. 2—4 d.Hr.

Al.V. Matei, în *ActaMP*, 4, 1980, 233.

G.B.

Fețele Albe, culme în Munții Orăștiei („Șesul lui Brânză"), aflată în apropiere (la N) de → Sarmizegetusa Regia, unde s-au descoperit urmele unei așezări dacice din ultimele două sec. dinainte de cucerirea romană. Pe cele 5 terase, special amenajate, ale acestei înălțimi, în urma săpăturilor arheologice

www.mnir.ro

întreprinse în 1965—1968, s-au găsit resturi din temeliile a două construcții: o locuință circulară și un sanctuar circular cu stâlpi de piatră de calcar. În temelia locuinței au apărut câțiva stâlpi și un bloc de andezit, provenind probabil de la un sanctuar mai vechi. Printre descoperirile de aici se numără un cuptor de olar și mânerul unei caserole romane de bronz cu ștampila atelierului. Se apreciază că așezarea a avut de suferit de pe urma primului război dacic, în 102 d.Hr., și a fost complet distrusă în 106, odată cu cucerirea Daciei.

H. Daicoviciu, I. Glodariu, în *ActaMN*, 6, 1969, 456—473.

C.P.

fială v. **phiale**

fibulă (< lat. *fibula*; gr. περόνε), piesă de închis veșmântul cu funcția de ac, agrafă, copcă, nasture. A apărut la sfârșitul epocii bronzului (sec. 14—13 î.Hr.), în faza Micenian *III B*, fiind frecvent utilizată până în sec. 6—7 d.Hr. Inițial **f.** a fost purtată, ca și acul, în poziție verticală, dar foarte probabil și orizontală, după nevoie. Odată cu apariția **f.** *cu pasmanterie*, cu placă gravată, poziția sa orizontală a devenit obligatorie. De-a lungul evoluției, **f.** au fost lucrate mai ales din bronz (acest aliaj fiind maleabil și păstrându-și elasticitatea pe durată) apoi din fier, aur, argint sau argint aurit. Au fost găsite în morminte și așezări, în depozite și tezaure. Au fost purtate de femei, copii și bărbați (la *peplos*, *eanos*, *himation*, *chiton*, *chlamys*, la umăr și la mâneci) sau pentru prinderea pânzei de înmormântare. Exemplarele mari au putut fi folosite în temple la hainele statuilor și la draperii, sau votive. **F.** s-a dezvoltat din acul cu tortiță, de unde se lega un fir (sau cureluș) al cărui capăt se înfășura de vârful său, uneori îndoit. Acest fir a fost înlocuit cu o sârmă de bronz. Astfel s-a dezvoltat **f.** din două bucăți, caracteristică regiunilor centrale și nordice ale Europei. În regiunile sud-estice ale Europei (Grecia insulară, continentală, în regiunile Dunării de Jos) s-a folosit o soluție superioară, având dezvoltate toate elementele ei caracteristice și fiind lucrată dintr-o singură sârmă. Forma gr. este de fapt **f.** completă, care, dintr-o singură sârmă, articulează arcul având un capăt îndoit în jos pentru a forma un croșet (numit port-agrafă) în care se sprijină celălalt capăt al sârmei (parte care se numește piciorul **f.**). Celălalt capăt al sârmei se îndoaie tot în jos, formând în interiorul corpului **f.** (între arc și ac) o spirală care se numește resort, sârma continuându-se ca ac (parte care se numește capul **f.**). Acesta este tipul cel mai vechi de **f.**, denumit „în arcuș de vioară" (datorită arcului și acului care sunt paralele și apropiate) sau → Peschiera. Asupra vechimii celor două forme ale **f.** în arcuș de vioară și a derivării uneia din cealaltă, mai sunt discuții în lit. de specialitate. Aparent, numai **f.** din două bucăți ar putea fi considerată mai veche. Este de observat însă că formei primare a **f.** din două bucăți (cu ac ale cărui capete erau introduse în găurile de la extremitățile unei plăcuțe pe care el se suprapune) îi lipsesc resortul și port-agrafa, care nu sunt încă articulate. Mai probabil este că cele două forme s-au dezvoltat deosebit, ele evoluând separat, tipologic și regional, până în epoca hallstattiană. O primă variantă a **f.** vechi, Peschiera, din epoca bronzului, este aceea cu arcul în forma unei plăcuțe înguste oval-rombică, obișnuit decorată, obținută prin ciocănirea sârmei arcului. Sunt caracteristice mai ales insulelor gr. Un astfel de exemplar a fost găsit și pe terit. României la Orlea (jud. Olt) (descoperire întâmplătoare în mediul culturii → Gârla Mare). Tipologic este cea mai veche **f.** din România și se poate data în sec. 14—12 î.Hr. (**f.** de bronz mică, arcul cu acul perfect paralele, arcul-frunză de salcie, o spirală la resort). Cronologic mai târziu se situează **f.** cu trei spirale la resort, lucrate din sârmă de bronz: **f.** de la Sacoți-Slătioara, jud. Vâlcea; **f.** de la Rateșu Cuzei, com. Rebricea, jud. Vaslui, fragmentară, fără resort; **f.** de la Moldova Veche, jud. Caraș-Severin. Cele două forme ale **f.** Peschiera (dintr-una și din două bucăți) durează până la **f.** hallstattiană cu pasmanterie încărcată cu spirale și pandantive. După această etapă evoluează numai **f.** dintr-o singură bucată, în aspectele caracteristice → Hallstattului târziu și La Tène-ului. Ambele variante ale **f.** în arcuș de vioară — cu arcul din sârmă sau placă — vor avea o foarte lungă și variată dezvoltare în toată epoca hallstattiană, prezentând caracteristici regionale și etnice. Procesul de evoluție a **f.** marchează modificări ale arcului, resortului și piciorului. Arcul devine în plin cintru, supraînălțat sau rampant, prin înălțarea lui la piciorul **f.**, resortul este format din 2—4 spirale în interiorul **f.** sau, la cele mai târzii (*Ha B*), în afara ei. Port-agrafa formează o buclă din ce în ce mai înaltă, terminându-se cu un disc spiralic, orizontal (Cernat-*Ha B2*) sau vertical (Ghirișu Român, *Ha B3*). O altă variantă caracteristică Hallstattului târziu este **f.** cu placă la picior, de obicei bogat ornamentată. Acul rămâne neschimbat. În regiunile noastre tipul Peschi-

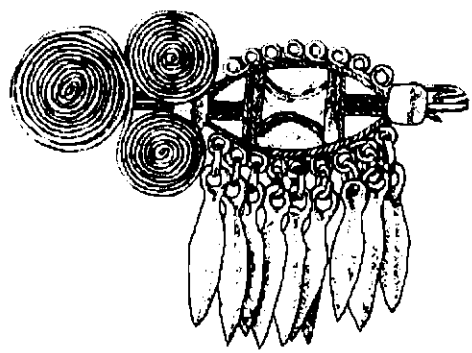

Fig. 55. Fibulă de bronz (Hallstatt *A1*) descoperită la Suseni, jud. Argeș.

www.mnir.ro

era a dăinuit până în Hallstattul timpuriu (*A—B*) cu modificări caracteristice privind arcuirea concavă a corpului (f. de la Cernat), formarea resortului din 3 spirale în afara corpului f. și a discului la picior (Cernat, Ghirișu Român, Cucerdea, Căpleni, fragmentele de aur de la Sărăsău — discurile spiralice cu bucla port-agrafei). În forma sa originară, f. a avut funcția de a lega două părți ale unui veșmânt. Adăugarea unor elemente decorative (elemente gravate, perle de cristal de munte, sticlă, fildeș, coral, email) au transformat-o într-o piesă și de aspect somptuos și cu semnificație de rang (E.Z.). În perioda mijlocie și târzie a Hallstattului românesc numărul descoperirilor de f. crește, atât cantitativ cât și ca varietate de tipuri. Datorită acestui fapt, f. devine un element foarte prețios pentru datarea complexelor în care a fost descoperită. Acest fenomen se petrece mai ales sub influența cercului cultural vest și sud-vest balcanic (lumea illirică), unde tipologia f. prezintă o mare dezvoltare, datorată și bogatelor zăcăminte de cupru din zonă. Principalul tip de f. din această perioadă este cel cu arcul prevăzut cu două resorturi iar placa port-agrafă de formă triunghiulară, de clepsidră sau ca un scut beotic. Aceste tipuri de f., numite și de tip Glasinac, apar în sec. 8 î.Hr. și se întâlnesc în necropolele din sec. 7 și 6 î.Hr., mai cu seamă în aria sud-vestică a spațiului carpato-dunărean (→ Balta Verde, Gogoșu, Basarabi, Ferigile etc.). Un alt tip de f. este cel cu un singur resort și cu placă port-agrafă rectangulară, cu un buton în vârf (tipul Mravinca-Gogoșu), care amintește îndeaproape tipuri de f. egeice din epoca geometrică avansată. Și ale tipuri de f. sunt creații locale după prototipuri egeice. Astfel, f. descoperite la → Brad (jud. Neamț), aflate într-o așezare a culturii Cozia-Brad, aduc îndeaproape cu exemplare descoperite la Vrocastro (în Creta), în morminte din epoca geometrică timpurie (sec. 9 î.Hr.). Tot așa, f. cu placa port-agrafă trapezoidal-înaltă și prevăzută cu un cioc (tipul Poiana), descoperită în cel puțin un caz într-un context de epocă Basarabi (la Poiana), este o adaptare a unui tip de f. aflat în număr mare în insulele egeice, mai ales în Rhodos, și datat acolo în epocă geometrică târzie (sec. 8 î.Hr.); de curând s-a descoperit la Brădicești (jud. Iași), un depozit de forme de turnat pentru asemenea f., atestând în mod neîndoios fabricarea lor locală. Un alt tip destul de răspândit de f. este cel în formă de ochelari, corpul f. fiind confecționat din două ochiuri spiraliee, obținute prin răsucirea unui singur fir de sârmă de bronz. Acest tip, atestat în sec. 8—7 î.Hr., mai ales în S—V Olteniei și în Transilvania, este rezultatul unei influențe vestice (tipul Haslau-Regelsbrunn). Izolat, apar în jumătatea apuseană a ariei carpato-dunărene tipuri de f. italice și central-europene, cu corpul în formă de barcă — *a navicella* —, sau tipul de f. Certosa, care se răspândește în special în sec. 5 î.Hr. F. erau confecționate mai ales din bronz, multe erau rezultatul răsucirii și lățirii prin batere a unei sârme de bronz, altele erau turnate în forme. Încă din sec. 8 î.Hr. apar și exemplare din fier, metal care totuși nu reușește să înlocuiască bronzul în ceea ce privește fabricarea f. Exemplarele din fier sunt relativ rare, mai frecvente tocmai în etapa mai veche, în sec. 8—7 î.Hr., perioadă în care metalurgia fierului se înstăpânește în confecționarea armelor și uneltelor (A.V.). F. ajunge să joace un rol important între obiectele de port și podoabă ale geto-dacilor, fiind purtată — așa cum rezultă din contextele funerare — atât de bărbați, cât și de femei. În sec. 4—3 î.Hr., în necropole (Zimnicea, Enisala, Bugeac) și în așezări sau cetăți (Zimnicea, Tinosu, Coțofenii din Dos, Bâzdâna, Poiana, Răcătău, Bunești, Pecica) predomină așa-numitele f. *tracice*, realizate de obicei din bronz, mai rar din argint și doar în chip excepțional din fier. Numele acestui tip reflectă larga sa răspândire în cea mai mare parte a spațiului tracic, dar trebuie precizat că varianta cu piciorul în formă de S, terminat cu buton, este specifică ariei geto-dace. Începând din sec. 3 î.Hr., în unele din stațiunile amintite (Zimnicea, Poiana, Popești) apar și f. de tip La Tène, din bronz sau fier, inițial importate din mediul celtic (tipurile La Tène *B1—C1*), apoi produse chiar în atelierele locale (La Tène *C2—D*). În sec. 2 î.Hr. ele constituie o apariție obișnuită în așezări și cetăți (Popești, Ocnița, Poiana, Răcătău, Brad, Sighișoara-Wietenberg, Piatra Craivii), cele mai numeroase fiind f. de schemă La Tène târzie cu resort scurt sau lung și cele în formă de „linguriță" *(Schüßelfibel)*. Pentru aceeași vreme, în principal sec. 1 î.Hr., tezaurele de podoabe au livrat un număr important (peste 200) de f. de argint de schemă La Tène mijlocie și târzie, realizate într-un stil specific artei geto-dace. Dintre acestea se remarcă f. cu nodozități *(Knotenfibel)*, f. cu scut rombic *(Schildfibel)*, f. cu mască și acea în formă de „linguriță". În ultimele decenii ale erei vechi, f. La Tène vor fi la rândul lor înlocuite de cele de tip roman sau provincial-roman. În această serie, mai vechi sunt f. de tip *Aucissa* și *Alesia* și f. cu resortul protejat *(Spiralhülsenfibel)*, urmate de-a lungul sec. 1 d.Hr. de numeroasa categorie a f. puternic profilate (Almgren, 67—69), a f. „cu ochi" (*Augenfibel*; Almgren, 57—60), a f. norico-pannonice (Almgren, 236) și a f.-broșe *(Scheibenfibel)*. Multe dintre aceste f. au fost importate din provinciile central și vest-europene ale Imp. Roman (Pannonia, Noricum, Raetia, Gallia) sau din mediul „barbar", în principal germanic, învecinat. Se disting însă și variante locale, specific dacice, lucrate în atelierele autohtone, cum ar fi derivatele f. puternic profilate, cu doi butoni pe arc și resort lung (Ocnița, Poiana, Răcătău). Din acestea vor evolua, fără întrerupere, f. caracteristice geto-dacilor din epoca romană, mai frecvent întâlnite în mediul carpic din Moldova (de unde și denumirea de f. carpice), dar prezente și în necropole autohtone din provincia Dacia (Soporu de Câmpie, Locusteni) (M.B.). În perioada stăpânirii romane a provinciei Dacia (sec. 2—3 d.Hr.), gama de f. romane se diversifică prin

www.mnir.ro

pătrunderea a numeroase tipuri din toate provinciile Imp. Alături de tipurile mai vechi, apar altele noi ca: f. cu piedică laterală, f. cu genunchi, f. cu corpul reprezentând diverse animale sau păsări etc. La cumpăna dintre sec. 3—4 apare f. cu capetele în formă de bulbi de ceapă, care la mijlocul și finele sec. 4 devine tipul de f. predominant, fiind purtată mai ales de demnitarii civili și militari. În regiunile de la E și S de Munții Carpați ale Daciei în cursul sec. 3—4, circulă f. menționate mai sus, dar și o serie de alte tipuri caracteristice unor populații care au locuit vremelnic în regiunile amintite. Astfel, în cursul sec. 3 monumentele sarmate cuprind f. cu piciorul întors pe dedesubt cu corpul în forma literei „D". Același tip de f. cu corpul mai puțin arcuit este caracteristic populației autohtone din Muntenia din sec. 3, ca și purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Cerneahov de-a lungul sec. 4. Purtătorii culturii amintite folosesc mai rar și f. cu piciorul romboidal și capul în formă de semidisc. Acest din urmă tip de f. va fi ornamentat în cursul sec. 5 cu pietre semiprețioase (Kerči, Pietroasele). În cursul sec. 6—7, în terit. noastre predomină f. cu piciorul întors pe dedesubt, realizate prin turnare, de tip romano-bizantin. Asemenea tipare au fost descoperite în Banat. Pe lângă acest tip de f., în unele complexe de locuire apar f. digitate de tip slav, iar în altele cele de tip germanic (G.D.).

T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, *PBF*, 14, München, 1983 (cf. și recenzia lui A. Vulpe, în *Germania*, 65, 1987, 2, 477 și urm.); R. Boltz, în *Zeitschrift für Ethnologie*, 43, 1911, 664—817; J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit*, 1, Mannus-Bibl. 18, Leipzig, 1919, 12—41; O. Almgren, *Studien über nord-europäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibl. 32, Leipzig, 1923; I. Kovrig, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, *DissPann*, 2, 4, Budapesta, 1937; E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, *DissPann*, 2, 19, Budapesta, 1942; A.K. Ambroz, *Fibuly jugo-evropejskoj časti SSSR (II v. do n.e. — IV v. n.e.)*, Moscova, 1966; I. Peškař, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praga, 1972; E. Ettlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Berna, 1973; D. Berciu, în *Balcanica*, 6, 1943, 283 și urm.; A. D. Alexandrescu, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 131—141; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981 (cu recenzia M. Babeș, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, 250—257); V. Căpitanu, în *Carpica*, 16, 1984, 61—83; S. Cociș, în *ActaMP*, 8, 1984, 149—157; K. Horedt, în *Dacia*, *N.S.*, 17, 1973, 131—136.

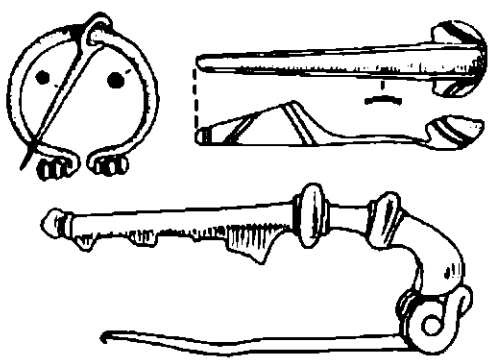

Fig. 56. Fibule de bronz și argint (sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr.) descoperite la Sprâncenata, jud. Olt.

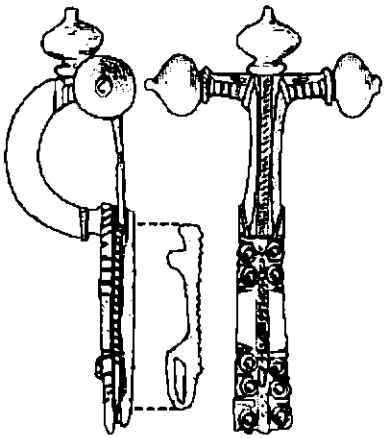

Fig. 57. Fibulă romană (sec. 4 d.Hr.) descoperită la Callatis.

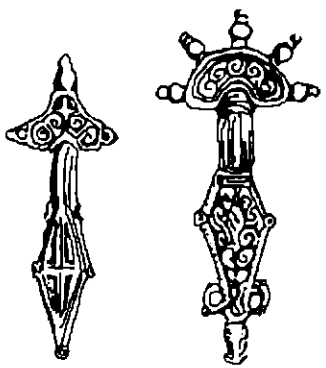

Fig. 58. Fibule de argint din sec. 5—6 d.Hr. (Transilvania).

E.Z.; A.V.; M.B. și G.D.

fier, epoca ~ v. **Hallstatt și La Tène**

figlina (lat.), meșteșugul olăritului și în general al producerii ceramicii la romani; termen specializat îndeobște spre a denumi *officina* (lat.), atelierul producătorilor de ceramică (olărie, cărămizi, țigle, figurine din lut etc.). F. numeroase cunoscute în Imp. Roman și la fel în Dacia romană, *Moesiae* și mai apoi în Scythia Minor, puteau aparține unităților militare — de unde și denumirea de f. *castri* — specializate fiind mai cu seamă în materiale de construcție din lut

www.mnir.ro

ars tipizate; o altă categorie, potrivit apartenenței, o reprezentau f. unor proprietari, având o producție diversă, inclusiv materialele sus-numite, dar fiecare în parte mai curând specializată pentru anumite categorii ceramice și determinată pe de o parte de cerințele pieții, iar pe de alta de calitatea lutului exploatat. Spre exemplu, în cazul cărămizilor, acesta trebuia să fie, potrivit recomandărilor lui → Vitruviu, „pământ alb argilos, sau argilă roșie sau, la nevoie, pământ moale"; „ele nu trebuie făcute din pământ nisipos, nici pietros, nici din pământ aspru"; compoziția puteu să și difere, în funcție de destinația „pieselor" fabricate, după cum nota în alt loc aceiași arhitect roman. De alfel, o f. presupunea gruparea într-un loc a tuturor operațiilor necesare, de la cariera de lut la atelierele de modelare apoi uscare și coacere în cuptoare a materialului modelat. Totodată, în cadrul specializării amintite, s-a observat că anumite vase mari, → *dolia*, erau lucrate în aceleași ateliere cu materialele de construcție și că doar unele f. produceau ceramică sigilată (v. mai jos) și barbotinată, acestea necesitând o specializare mai rafinată și calități deosebite ale materiei prime. După ștampilele tegulare ale diverselor unități ale → armatei romane și în mai multe situații și după → cuptoare sau grupuri de cuptoare și ateliere, sunt cunoscute numeroase f. tipic militare pe tot cuprinsul stăpânirii romane — în timp și spațiu — de pe terit. României. Există mai rar și situații clar explicate în inscripții, ca în cazul de la Drobeta, unde, pe la începutul sec. 3 d.Hr., un soldat dintr-o unitate militară cantonată acolo scria pe o cărămidă folosită în construcția thermelor castrului numele său și al maistrului cărămidar, Aurelius Mercurius, un gradat ce conducea militarii specializați în această meserie. Potrivit textului scris de oștean, f. în care el lucra aparținea cohortei întâi de arcași *(coh. I Sagittariorum)* din care și el făcea parte împreună cu maistrul său și ale cărei ștampile (C.I.S.) s-au găsit de altfel întrebuințate în clădiri din castru (*IDR*, II, 106 și 107). S-au descoperit în România peste o sută de cuptoare aparținând eătorva zeci de f. care lucrau conform tehnologiei romane între sec. 1—6 (unele și dincolo de limes), cele mai multe datând din sec. 2—4. Tot acest ansamblu, distribuit pretutindeni în mediul urban și rural, reprezenta una dintre ramurile de seamă ale producției antc. F. importante lucrau în apropierea marilor orașe, ca de pildă aceea a proprietarului Manius Servius Donatus de lângă Sarmizegetusa romană (*IDR*, III/2, 565), mare producător de cărămizi și → *tegulae*; pe lângă același oraș exista o f. *Vict(orii) Fortis* (*IDR*, III/2, 581); la Sucidava-Celeiu (*IDR*, II, 248) se afla o alta a lui G. Sabinus, iar grupul de cuptoare de la → Micia aparținea unei f. care, cel puțin în faza inițială a stăpânirii romane și prin însăși producția ei de materiale de construcție, a aparținut formațiunilor militare de acolo. Alte f. funcționau la Apulum, Napoca, Potaissa, Blandiana, Romula, Buridava etc., iar în Dobrogea la Tomis, Callatis, Histria, Argamum, Durostorum, Tropaeum Traiani, Altina, Dinogetia, Telița etc. Numai în Dacia sunt cunoscuți, după ștampilele imprimate pe produsele lor — în special pe → *lucernae* — peste 15 proprietari ai unor f., printre care și Actor, Armenius, Rusticus, Titus, Ursus etc. Una dintre marile f. mai bine cunoscute în provincie grație cercetărilor arheologice este aceea de la → Micăsasa (jud. Sibiu), a cărei producție masivă de ceramică realizată, se înțelege, conform tehnologiei romane tipice, includea și → *terra sigillata* locală de mare varietate și realizare artistică de excepție. De altfel, *terra sigillata* se mai producea și în alte centre din Dacia, ca Romula și Apulum. O f. mai bine cunoscută dintre cele care au produs până târziu, în sec. 6, a funcționat la → Altina, unde au și fost descoperite mai multe cuptoare; cărămizi cu ștampila de acolo conținând numele localit. împreună cu al împăratului → Anastasius au fost identificate în construcții de la Dinogetia (*IGLR*, 246 = *MPR*, 66). Tot din vremea lui Anastasius datează singura f. din epoca romană târzie pentru care este cunoscut numele proprietarului: era f. lui Κύρος, ale cărui tipare și ștampile pe capace de vase au fost descoperite la Callatis (*IGLR*, 98—100). O f. mai rar întâlnită se afla în terit. orașului Noviodunum, la Telița: se fabricau acolo, în sec. 3—4, proiectile din lut ars necesare unităților militare din zonă. Astfel de *officinae* au existat și pe lângă alte fortificații romane. Multe dintre produsele ceramice ale f. din provinciile numite se regăsesc în mediul extraprovincial, la dacii liberi, la carpi, goți etc., ori mai apoi în inventarul locuințelor și necropolelor populației din aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov și la populația daco-romană de dincolo de limesul roman târziu și la alte neamuri până departe de acesta. Sunt probe evidente că f. provinciale produceau ceramică nu doar pentru nevoile locale ci și pentru acelea legate de schimburi comerciale. Ele funcționau astfel, prin mărfurile de calitate net superioară celor tradiționale din terit. ocupate și din afara imp. Roman, ca un factor auxiliar romanizării demn de apreciat la justa valoare prin efectele imediate și de durată produse în viața populațiilor respective.

Vitruvius, *De architectura*, II, 3 și V, 10; A.W. van Buren, în *RE*, XVIII, 1, 1939, col. 823; N. Gostar, în *AM*, 1, 1961, 190—195; M. Macrea, *Viața*, 314—315; D. Tudor, *OR*[4], 136; G. Simion, în *Peuce*, 9, 1984, 67—73; I. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 411—413 = *IGLR*, 98—100.

A.B.

www.mnir.ro

Fikellura, stil în ceramica gr., produs de unele ateliere din Grecia asiatică, mai ales la Milet în sec. 6 î.Hr. și caracterizat prin reprezentări de animale (țapi sălbatici, păsări etc.) și de personaje umane, în tehnica figurilor negre pe fond deschis. Forma de vas cea mai

Fig. 59. Situlă de stil Fikellura descoperită la Histria.

frecvent produsă era amfora. La Histria au fost descoperite numeroase vase în stil F., unele importate din Milet, altele produse de ateliere locale.

Histria IV, 53—57; P. Dupont, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 19 și urm.

P.A.

Fileinos v. Phileinos, fiul lui Phileinos

Filias, localit. componentă a orașului Cristuru Secuiesc (jud. Harghita), pe terit. căreia, pe malul pârâului Cetății, s-a descoperit o așezare de tip „risipit", din sec. 7 d.Hr., reprezentativă pentru faza IV a culturii → Ipotești-Cândești din regiunea de S—E a Transilvaniei (cercetată în anii 1963—1964). S-au identificat trei niveluri de locuire. S-au descoperit 41 bordeie rectangulare (2,50 x 3,50 m — 4,00 x 3,50 m) cu pietrar așezat, în cele mai multe cazuri, în colțul de N—E; un singur bordei cu vatră ovală. Ceramică multă lucrată cu mâna, la roata rapidă și la roata înceată. Prima categorie predomină în toate complexele de locuire (sunt forme înalte de tip → Ciurel și forme articulate, ovale, cu fundul profilat ca un soclu, decorate cu impresiuni-crestături și alveole pe buză și pe umărul vasului; s-au găsit și fragmente de tigăiță). Ceramica lucrată la roata rapidă este cea mai puțin numeroasă. Ea continuă formele și decorul ceramicii romane, care s-au transmis și ceramicii lucrate la roată înceată. Această ultimă categorie este prezentă în aproape toate complexele și este caracterizată de forme bine articulate, decorate pe umăr cu un registru compus din 1—3 benzi înguste de linii în val, între două benzi orizontale; apar rar și striurile continui, caneluri, linia incizată distanțată. Din nivelul mai nou provine un inel de tâmplă și o fibulă de bronz cu 5 butoni; placa semicirculară este decorată cu cerculețe concentrice. Alte obiecte: cuțitașe de fier, două mărgele ovale de lut, împungătoare de os, fusaiole din pastă fină cenușie. În marginea așezării din sec. 7 s-au găsit resturi de locuire cu ceramică caracteristică sec. 8 (v. *Hărman, Poiana II, Simonești*). Locuirea din sec. 7 suprapune o așezare Wietenberg, fortificată cu șanț și val, și o așezare romană. Într-o groapă s-a găsit ceramică romană din sec. 2—3 — specia ciment-cenușie, specia fină cenușie lustruită, ceramică arsă roșu și galben cu firnis roșu, împreună cu ceramică dacică lucrată cu mâna și la roată.

E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 580, nr. 85; Z. Székely, în *Materiale*, 9, 1980, 311, nr. 19.

E.Z.

filigran (< lat. *filum*, „fir" și *granum*, „grăunte"), tehnică de ornamentare folosită în orfevrerie. Ornamentația în f. apare fie în formă pură, doar cu fire, sau cu adăugarea de granule. Se întâlnește și ornamentația numai cu granule, dar aceasta poartă numele de granulație. Sârmele de aur sau argint folosite în f. sunt de obicei rigide, au secțiunea circulară ori semicirculară, sau pot fi chiar tubulare. Se mai poate utiliza și sârma plată, folosită în diverse moduri, prin răsucire, împletire etc. Firul de sârmă poate fi crestat în diferite feluri pentru a da impresia unor granule rotunde, așezate în rând sau poate fi secționat simplu, transversal. După modul în care a fost secționat firul (sârma) în granule se obține o piesă mai fină sau mai simplă. Se întâlnesc combinații de sârme zimțate, răsucite, împletite, dispuse paralel etc. Trefilarea sârmelor se făcea probabil în același mod ca și azi, adică cu filiere de fier sau din alt metal suficient de dur, iar secțiunile sârmei erau de diferite mărimi, după nevoile bijutierului. Granulele se făceau din fragmente mici, tăiate din aceeași sârmă, care erau puse pe cărbune de lemn sau praf de cărbune încins. Prin încălzire bucățelele de metal pețios se topeau și căpătau o formă sferică. Pentru producerea granulelor în cantități mari, bucățelele de aur sau argint erau așezate pe praf de cărbune de lemn în mai multe straturi, despărțite prin plăci, apoi totul se așeza într-un vas potrivit și se încălzea până la temperatura de topire a aurului sau argintului, după aceea se răcea cu apă. Sudarea granulelor și firelor se făcea prin încălzire. Tehnica f. are o îndelungată tradiție în Mesopotamia, Syria și Asia Mică în general. Se întâlnesc piese lucrate în tehnica f. în mormintele regale din Ur (cca 2500 î.Hr.), în tezaurele de la Troia II (cca 2200 î.Hr.), Byblos (la începutul milen. 2 î.Hr.), în Egipt (1900 î.Hr.), în Creta (1800 î.Hr.), în epoca bronzului, generalizându-se în zona egeo-mediteraneană și în

www.mnir.ro

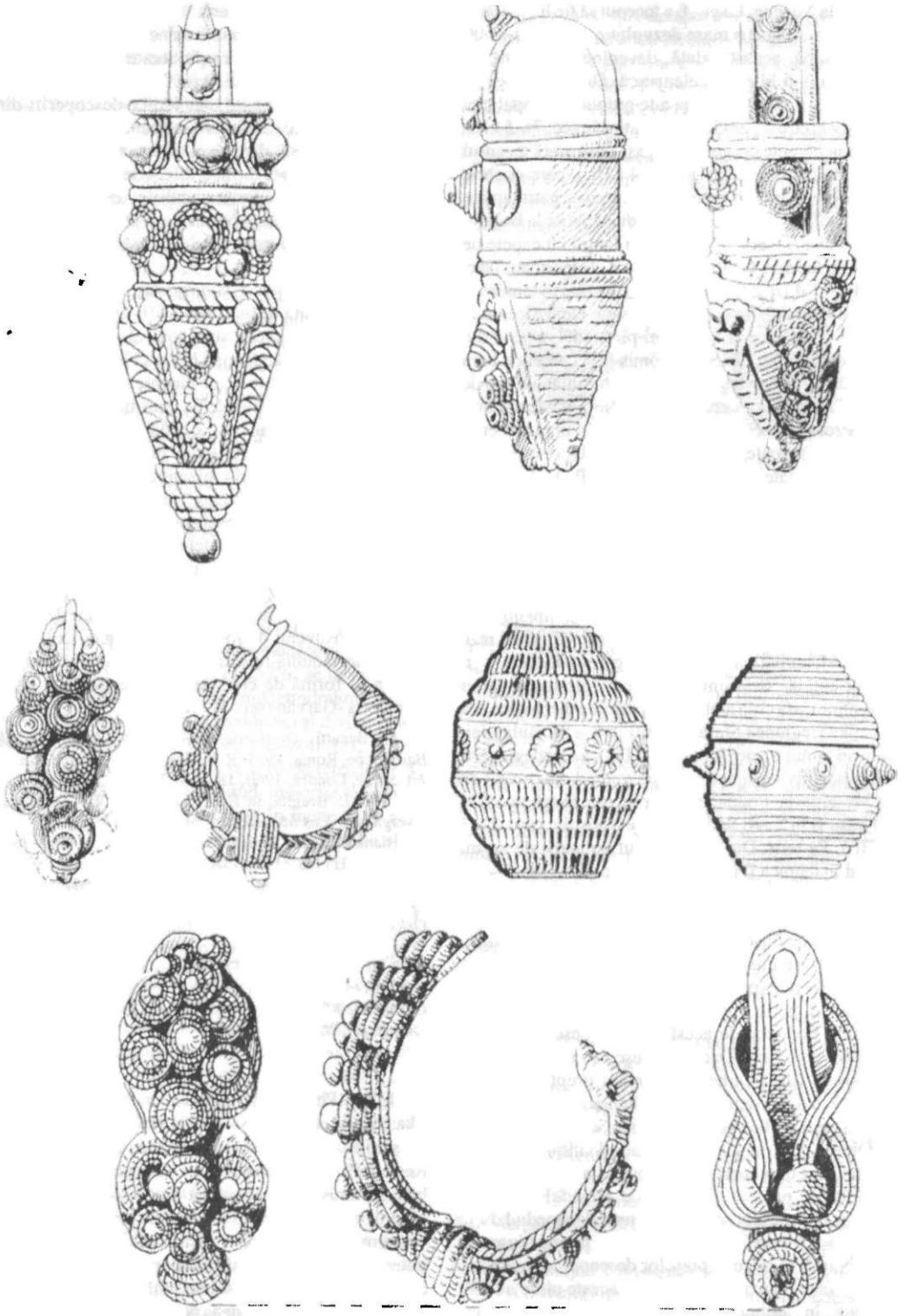

Fig. 60. Podoabe de argint filigranate aparţinând culturii carpice.

www.mnir.ro

special la Micene. La gr., f. a început să fie lucrat pe la 1100 î.Hr., luând o mare dezvoltare între 800—600 î.Hr. (după această dată devenind frecventă și granulația) și în epoca elenistică. Din mediul gr. și elenistic s-a răspândit și la alte grupuri de populație, inclusiv la etrusci (unde arta f. a atins în sec. 7—5 î.Hr. culmi nebănuite) și geto-daci, așa cum arată tezaurul de la Băiceni (jud. Iași) (sec. 4 î.Hr.), care conține piese (o brățară, un colier, doi butoni și patru aplice triunghiulare) cu ornament în f., diadema de la Bunești (jud. Vaslui) (sec. 4—3 î.Hr.) și lanțul cu capete de șarpe de la Meri-Goala (Verlea, jud. Teleorman) (sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr.). Podoabe de aur lucrate în tehnica f. au fost descoperite și în necropolele elenistice de la Histria (două ace și un cercel piramidal, acesta din urmă datat în sec. 2 î.Hr.), Tomis (doi cercei cu bara conică răsucită, având la una din extremități un cap de leu), Callatis (doi cercei și un colier) și Mesembria (numeroase piese, ce presupun existența unui atelier în acest oraș); toate piesele din centrele vest-pontice amintite se datează în sec. 3—2 î.Hr. Podoabe de aur lucrate în tehnica f. au fost descoperite și în centrele elene nord-pontice: la Olbia într-un mormânt sarmatic (un văsuț cu căpăcelul ornamentat cu f.), la Smiela (regiunea Kiev), o brățară și la Debalčevo (regiunea Dnepropetrovsk), o fibulă (sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr.), descoperită într-un mormânt sarmatic. Romanii n-au avut preferință pentru arta f.; au continuat să lucreze piese în f. numai centrele meșteșugărești de tradiție gr. și orientală (transmițând acest meșteșug artei bizantine), așa cum arată descoperirile arheologice. La Čatalka (regiunea Stara Zagora) în S—SE Bulgariei, într-un tumul tracic (sec. 1—2 d.Hr.), a fost descoperit un pandantiv-coșuleț de aur, provenind din centrul de la Mesembria. Podoabe de aur lucrate în tehnica f. s-au găsit și în S—E Serbiei, în zona Nișului (sec. 2—3 d.Hr.). Pe terit. Daciei au apărut podoabe de argint lucrat în tehnica f. în necropolele carpice (sec. 2—3): Pădureni, Vârteșcoiu, Poienești, Moldoveni-Dealul Gabăra, Bârboasa, Butnărești, Văleni (com. Botești), Țifești, Gura Nișcovului (com. Vernești, jud. Buzău) etc., unde se cunosc peste 100 de exemplare. Este vorba de cercei (pe fața interioară se observă nodul lui Hercules), perle în formă de butoiaș și pandantive-coșuleț. Podoabe de acest fel s-au descoperit și în provincia romană Dacia la Reșca (un fragment) și Fărcașele (un fragment) pe malul drept al Oltului Inferior, la Locusteni în S—E Olteniei, nu prea departe de Olt (mai multe exemplare), și la Soporu de Câmpie și Obreja, în Transilvania. În cadrul culturii Militari-Chilia fost descoperit un fragment, la Mătăsaru (sec. 3). Până în prezent, podoabe de acest fel lucrate în tehnica f. din argint se întâlnesc numai în mediul dacic din epoca romană, în rest se cunosc numai piese din aur. Numărul mare al pieselor descoperite în mediul carpic face plauzibilă ipoteza că aceste piese au fost lucrate în ateliere proprii, de către carpi, care moșteniseră de la înaintașii lor geto-daci priceperea în prelucrarea argintului și arta f., noi impulsuri venind în această vreme din centrele elene din orașele nord și vest-pontice. Din mediul carpic aceste piese au pătruns și în terit. Daciei romane. Arta f. a fost însușită și de populațiile nordice; cele mai sudice descoperiri din acestă arie sunt cele din N Germaniei și din cadrul culturii Przeworsk, dar piesele respective, în afară de faptul că sunt lucrate din aur, diferă de cele din mediul daco-carpic, prin formă, detaliile de dispunere a ornamentului etc. Arta nordică a f. atinge apogeul în sec. 5—6, cele mai remarcabile realizări fiind colierele late din sec. 6. În sec. 7—8, în arta nordică a f. a început să fie folosit și argintul care va deveni preponderent față de aur în sec. 10—11, dar și acum cele mai reușite piese sunt tot cele din aur. Este perioada vikingă când artiști încep să lucreze mai mult cu sârme plate așezate fie pe muchie, fie pe lat, sau cu sârmă răsucită în formă de șurub; sârmele erau împletite („în formă de coadă") sau secționate perpendicular (G.B.). O largă întrebuințare a găsit tehnica f. în orfevreria bizantină, pentru diferite obiecte de cult (cruci, icoane) și de podoabă (cercei, fibule, brățări). Dintre piesele bizantine sau influențate de arta bizantină, lucrate în tehnica f. și descoperite pe terit. țării noastre, merită să fie amintite două fibule de argint aurit din tezaurul de la → Șimleu Silvaniei (sfârșitul sec. 4 — începutul sec. 5), cerceii de argint de la → Coșovenii de Jos (Coșoveni, jud. Dolj) (cca 600), crucea dublă-relicviar de aur și inelul de aur cu chaton în formă de construcție cu cupolă de la → Dinogetia -Garvăn (sec. 11) (I.B.).

G. Becatti, *Oreficerie antiche dalle Minoiche alle Barbariche*, Roma, 1955; R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, Londra, 1960, 18—19, 21—23, 138, 143, 148, 156, 172; L. Breglia, în *EAA*, 670—673; W. Holmquist, *Övergångstidens Metallkonst*, Stockholm, 1963, 72—145; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, 1973, 112—119; id., *Geto-dacii*, 52—54; H. Schlunk, *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum*, Berlin, 1939; M.C. Ross, *Catalogue of the byzantine and early medieval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, 2, Washington, 1965; N. Fettich, *Der zweite Schatz von Szilágysomlyó (Arch. Hung.*, VIII), Budapesta, 1932, pl. XI; K. Horedt, D. Protase, în *ActaMN*, 7, 1970, 188—189 și 192—193; I. Nestor, C. Nicolaescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, 1, 40 și Taf. 8/5 a—b; I. Barnea, în *Dinogetia I*, 286 și 362—364.

G.B. și I.B.

Filip (Philippos), numele mai multor regi ai Macedoniei. 1. **F. II** (382—336 î.Hr.), fiul lui Amyntas III și al Eurydicei I și tatăl lui Alexandru cel Mare. Rege (359—336) și în același timp iscusit general și bun administrator, a ridicat statul macedonean la rangul de mare putere în lumea gr. Prin reforme economice și militare a contribuit la centralizarea puterii în mâna sa. Încă de la începutul domniei, odată cu acțiunea de eliminare a celorlalți pretendenți la tron, intră în luptă cu vecinii de la N—V ai regatului pe care îi învinge (358), iar în 357 cucerește Amphipolis.

www.mnir.ro

Reîntemeiază colonia thasiană Krenides sub numele de Philippi și controlează minele de la Pangaion. În 346, în timpul tratativelor cu Athena ocupă coasta tracă, în condițiile fărâmițării regatului trac după moartea lui Cotys I (383—360). În 342/1 Thracia de E devine provincie macedoneană, iar regele Kersebleptes este alungat, în timp ce alții, ca Amadokos, se aliază cu **F. II** sau sunt înlocuiți. Tot atunci Apollonia încheie o alianță cu regele Macedoniei, urmată apoi de Mesembria și Odessos (339). În 340, în timp ce asedia cetatea Byzantion, primește o cerere de ajutor din partea regelui scit Ateas, căruia îi trimite în sprijin un contingent macedonean, pe care acesta îl lasă la vatră fără să-l plătească. În 339 are loc o expediție încununată de succes împotriva lui Ateas și luptele cu triballii, intenția macedonenilor părând a fi să-și fixeze hotarul nordic pe Dunăre, linie atinsă altădată, măcar teoretic, de regatul odrys. Coloniile gr. de pe litoral vor fi intrat și ele sub control macedonean, chiar dacă o eventuală distrugere a → Histriei în această vreme nu este încă suficient sprijinită de probe. Cum orientarea politicii lui **F. II** spre Grecia (în ultimii ani de domnie), unde reizbucnise războiul sacru terminat cu victoria sa la Cheroneea (în sept. 328), apare clară, tot atunci pregătindu-se și războiul cu perșii, se ridică problema dacă includerea zonelor de la N de Munții Balcani în regatul Macedoniei nu a rămas cu totul nominală (E.T. și G.P.B.). **F. II** a inițiat emiterea monedelor de argint la Pella în 359, după care, în 357/6, se deschide și atelierul de la Amphipolis. Se emit tetradrahme de cca 14,50 g în etalonul traco-macedonean și diviziuni ale acestora, didrahme, drahme, tetroboli (?), hemidrahme, 1/5 de tetradrahmă și 1/10 de tetradrahmă, ultimele două nominaluri fiind importante pentru schimbarea monedelor de argint în monede de aur, pentru care s-a utilizat etalonul attic. La Pella și la Amphipolis emisiunile de tetradrahme continuă și după moartea lui **F. II** (**F. II** postume) până în 329/8 și chiar mai târziu, din 323/2 până în 315/4 la Pella, până în 294 la Amphipolis, când are loc cucerirea Macedoniei de către Demetrios Poliorcetes. Tetradrahmele au pe av. capul lui Zeus (spre dreapta), iar pe rv. călărețul regal (**F. II**) cu mantie, purtând pe cap kausia și cu mâna dreaptă ridicată în semn de salut (spre stânga). Începând din 348/7, pe rv. apare un tânăr călăreț nud spre dreapta ținând în mâna stângă o ramură de palmier, cu capul încununat cu o panglică (tip agonistic, făcând aluzie la o victorie olimpică). Legenda, la ambele categorii, este ΦΙΛΙΠΠΟΥ, iar în câmp se află una sau mai multe sigle. Emiterea monedelor de aur pare să înceapă mai târziu în timpul domniei, pe la 345/342 și continuă apoi, cu întreruperea din 329/8—323/2, până în cca 310. S-au emis stateri și diviziuni ale acestora, hemistateri sau drahme de aur, 1/4 de stateri sau hemidrahme de aur, 1/8 de stateri sau trihemioboli de aur și 1/12 de stateri. Staterii au pe av. capul lui Apollon spre dreapta, iar pe rv. o bigă în galop spre dreapta (tot un tip agonistic) și aceeași legendă cu a tetradrahmelor. Sunt prezentate și sigle. Monede postume de tip **F. II** s-au emis și la Lampsakos, Abydos, Theos, Kolophon, Magnesia pe Meandru. Pe emisiunile din bronz, efigia av. este capul lui Apollon, de regulă spre dreapta, iar pe rv. este figurat **F. II** călare sau călărețul nud, ca pe tetradrahme, de obicei tot spre dreapta. În descoperirile din țara noastră se întâlnesc monede de aur, de argint și de bronz. Staterii de tip **F. II** sunt reprezentați în tezaurul

Fig. 61. Stater emis de Filip II.

de la → Mărășești printr-o emisiune de la Pella din cca 323/2—315 și trei emisiuni de la Amphipolis, cca 340—328 sau 336—328, precum și în tezaurul de la → Ațel (jud. Sibiu) descoperit în 1877 și format numai din asemenea monede. În ce privește tezaurul de la Mărășești merită să precizăm că staterii de la **F. II** fac parte din prima fază de acumulare încheiată pe la 250, data finală a tezaurului plasându-se către 70. Tetradrahme emise de **F. II** au fost semnalate în tezaurele de la Curtea de Argeș (cca 1933) și Bruiu (1922), iar în cel de la Ramna (1896) împreună cu tetradrahme de tip Alexandru cel Mare și imitații de tip Filip III, într-un tezaur din Banat (1804), împreună cu tetradrahme de tip Alexandru ce Mare și într-un alt tezaur descoperit la Murgeni (1936), împreună cu imitații. Tetradrahmele **F. II** contemporane sunt mult mai rare decât tetradrahmele postume semnalate e.g. la Amota, com. Costești (jud. Vâlcea) și Sărbătoarea, com. Bucovăț (jud. Dolj), din care derivă majoritatea imitațiilor fidele cu prototipuri mai ales după cca 318 și în etapa cca 315—294. Imitațiile fidele se pot data după cca 300 și mai probabil către cca 275, la o dată când piesele originale rămase în circulație aveau tendința să devină din ce în ce mai rare. Ele constituie o primă fază a monetăriei geto-dacice. În marile colecții publice din țara noastră există și monede **F. II** de aur și argint divizionare, dar de proveniență necunoscută. Monedele de bronz de tip **F. II**, pentru care de asemenea existența postumelor apare ca certă, s-au aflat până acum în tezaurele de la Preajba de Pădure (jud. Dolj) (1928), format din nouă exemplare și în cel de la Mărgărițești (jud. Olt), din care au fost recuperate (1963) trei piese, precum și în tezaurul de la Pelinu, com. Comana (jud. Constanța), aflat într-un vas de lut (1973) și încheiat sigur post 311, în care monedele de bronz de tip **F. II** sunt majoritare, 147 exemplare (71,29%). Izolat, asemenea monede s-au aflat la

www.mnir.ro

Zimnicea (jud. Teleorman), Rădești (jud. Vaslui) și foarte frecvent în Dobrogea, în cetățile vest-pontice, la Histria, Callatis și Tomis, precum și la Albești, Limanu, Moșneni și Pecineaga, în jud. Constanța și la Isaccea, în jud. Tulcea (G.P.B.). **2. F. III Arrhideus**, fiu nelegitim al lui → **F. II**. La moartea lui → Alexandru cel Mare, fratele său vitreg este proclamat rege (iun. 323), în cursul unei răscoale, urmând însă ca și copilul Roxanei, soția iraniană a predecesorului său, dacă va fi băiat, să fie proclamat rege la naștere, ceea ce s-a și întâmplat, acesta din urmă primind numele de Alexandru IV. Cum **F. III A.** era epileptic și arierat mintal, iar Alexandru IV era nou-născut, tovarășii de arme ai lui Alexandru cel Mare au hotărât să-l numească *prostatos (epimelet)* al celor doi regi pe Crateros, care nu era la Babylon și a murit înainte de a reveni acolo, regii rămânând în grija lui Perdiccas până în 321, când acesta moare asasinat. Prin acordul de la Triparadisos, regii trec în Macedonia în grija bătrânului Antipatros, la care rămân până la moartea acestuia în 319. Funcția de epimelet i-a revenit nu fiului său Cassandros ci unui vechi tovarăș de arme, Polyperchon. Domnia lui **F. III A.** ar fi rămas cu totul ștearsă, dacă nu ar fi fost intrigile ambițioasei sale soții Eurydice, ultima dintre ele fiindu-le fatală. Dorind să domnească efectiv ea se aliază cu Cassandros care este proclamat regent în primăvara lui 317. Cum această mișcare spre tron leza interesele lui Alexandru IV, bătrâna Olympias, bunica sa, în fruntea unei armate epirote și a unor trupe aparținând lui Polyperchon, îi prinde pe cei doi soți și îi execută imediat (toamna 317). Monede emise de **F. III A.** s-au descoperit și pe terit. țării noastre. Sunt prezenți stateri, tetradrahme, drahme și monede de bronz. Iconografia este identică cu cea folosită de Alexandru cel Mare, legenda fiind ΦΙΛΙΠΠΟΥ sau ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Staterii sunt prezenți în tezaurul de la → Mărășești, fiind vorba de emisiuni de la Abydos, Arados și Babylon, dar data de îngropare a tezaurului este mult mai târzie (sec. I î.Hr.). Un alt stater emis la Lampsakos făcea parte din tezaurul de la Galați (cca 1870), unde era însoțit de stateri de tip Alexandru cel Mare. Tetradrahmele sunt bine reprezentate în tezaurul de la → Bătășani, 46 exemplare (cca 15% din total) și sunt prezente de asemenea în cele de la Rasa (jud. Călărași) și Vedea (jud. Giurgiu) (1965). O drahmă emisă la Colophon se afla în inventarul tezaurului de la Oancea (jud. Galați) (1938), alături de drahme de tip Alexandru cel Mare și de o imitație a acestora. Izolat s-au descoperit stateri la Romula și la Albești (jud. Prahova), drahme la Izvoarele (jud. Constanța) și monede de bronz la Tomis sau împrejurimi, la Lespezi și Albești (jud. Constanța). Ecoul circulației tetradrahmelor **F. III A.** în mediul local tracic și geto-dacic a dus în spațiul sud-dunărean la geneza tipului de imitații Alexandru cel Mare-**F. III A.**, emis poate și la N de fluviu, care a folosit ca prototip o emisiune a atelierului din Babylon de după cca 320 (G.P.B.). **3. F. V** (238—179 î.Hr.), rege (221—179 î.Hr.), fiul lui Demetrios II. A fost adoptat de Antigonos III Doson căruia i-a succedat în 220. În Grecia s-a afirmat deschizând, alături de Liga aheeană, războiul împotriva Ligii etoliene. S-a amestecat în conflictul dintre carthaginezi și Roma, făgăduindu-i lui Hannibal ajutoare. După victoria acestuia la Cannae (216) au încheiat un tratat de alianță, **F. V** obligându-se să trimită trupe în Italia. Roma a reacționat intrând, prin tratative diplomatice, în legătură cu Liga etoliană (211) și deschizând primul război macedonean (215—205). Prin pacea de la Phoenice (205) romanii cedau lui **F. V** unele terit. din Illiria. Urmând politica sa de expansiune **F. V** a inițiat tentativa de reîmpărțire a posesiunilor Ptolemeilor din afara Egiptului, cucerind terit. acestora la N de Marea Egee. Egiptul și alte state mai mici ca Rhodos, Pergamon și Caria au cerut ajutor Romei care a deschis cel de al doilea război macedonean (200—197). Trupele romane conduse de T. Quintius Flaminius au înfrânt armata lui **F. V** la Kynoskephalai (197 î.Hr.). Acesta renunța la toate cuceririle făcute și plătea despăgubiri de război. Fiul său Demetrios pleca ostatec la Roma. În 182 i-a chemat pe → bastarni în ajutor, care au ajuns, după ce au străbătut Thracia, în Macedonia, după moartea sa (E.T.).

V. Pârvan, *Getica*, 51 și urm.; D.M. Pippidi, *DID I*, passim; A. Momigliano, *Fillipo il Macedone, Saggio di storia greca del IV secolo*, Florența, 1934; M.J. Fontana, *La lotte per la successione di Alessandro Magno*, Roma, 1960; F.W. Walbank, *Phillip V of Macedonia*, Londra, 1940; *IGCH*, 425, 426, 427, 462, 463, 875 și 958; C. Preda, în *SCIV*, 7, 1956, 3—4, 267—288; A.R. Bellinger, în *Museum Notes*, 11, 1964, 37—52; El. Isăcescu, în *SCN*, 4, 1968, 319—325; M. Jessop Price, în *NC*[7], 9, 1969, 8—9; B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1971, 2, 165—177; Gh. Poenaru Bordea, O. Stoica, în *BMI*, 42, 1973, 25—29; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 27—47; *Histria III*, 139—146, nr. 800—915; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 105 și 110; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 7, 1974, 147—155; C. Preda, în *SCN*, 6, 1975, 207—208; G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977; M. Jessop Price, în *NC*[7], 19, 1979, 230—241; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 501, nr. 6; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 8, 1984, 137—139; Ed. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323—30 av. J.-C.)*, I, Nancy, 1966, 29—46; *IGCH*, 449, 460, 799, 838 și 958; *CH*. 2, 1976, 22, ar. 65; C. Moisil, în *BȘtA*, 1950, 55—65; I. Dimian, în *SCIV*, 6, 1955, 304; O. Iliescu, în *CreștCol*, 8, 1963, 306—307, nr. 162; Gh. Rădulescu, M. Ionescu, în *SCN*, 4, 1968, 442—444; O. Iliescu, în *CreștCol*, 1, 1962, 384—385; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 365, nr. 1 și 28, 1984, 186, nr. 28; id., în *SCIV*, 21, 1970, 2, 333, nr. 4; id., în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 319, nr. 11; O. Mărculescu, în *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 23—27; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 328—343.

E.T. și G.P.B.

Filip Arabul (Philippus „Arabs") (Marcus Iulius Philippus) (n. 198 d.Hr., Trachonitis — m. 249 d.Hr., Verona), împărat soldat (244—249 d.Hr.). Era fiul lui Marinus, cetățean roman, șeic al beduinilor dintr-un

www.mnir.ro

sat din Arabia Trachonitis (pe care **F.A.** l-a transformat în oraș dându-i numele de Philippopolis). Împreună cu fratele său Caius Iulius Priscus a făcut parte din ordinul ecvestru. Nu avem date privind cariera sa politico-militară, până în vremea lui Gordian III, când a ajuns adjunctul lui Timesitheus, socrul împăratului și prefect al pretoriului, cu un rol important în victoriile obținute de romani asupra perșilor. După moartea lui Timesitheus, otrăvit poate de **F.A.**, acesta devine prefect al pretoriului (243) și este impus apoi de soldați coîmpărat, după care îl detronează și îl ucide în mod tainic în Mesopotamia pe Gordian III (martie 244), dar cere Senatului să-l proclame *divus* și să-i acorde apoteoza. Împărătească a devenit Marcia Otacilia Severa, iar fiul lor Filip junior a devenit *mai* întâi Caesar (244) și apoi Augustus (247). **F.A.** a guvernat în bune raporturi cu Senatul. Grăbit să ajungă la Roma, încheie pace cu perșii și primește titlurile de *Parthicus Maximus* și *Persicus Maximus*, deși a irosit o bună parte din roadele victoriilor romane, plătind perșilor și un *stipendium* de 500 000 denari. În Orient a rămas fratele împăratului, investit cu titlul nou creat de *rector Orientis*. Situația devenise între timp gravă la Dunărea de Jos, unde se declanșase dinspre Moldova, prin Muntenia, o puternică acțiune militară a triburilor carpice aliate cu unele triburi germanice (245), căreia Severianus, cumnatul împăratului, care comanda armata Macedoniei și a celor două Moesii, nu putea să-i facă față. Spre sfârșitul anului, **F.A.** vine pe frontul de la Dunărea de Jos și este probabil ca rescriptul din 12 nov. 245 dat la → Aquae să fi fost dat la Cioroiu Nou. Atacul carpic a atins mai ales Dacia sud-carpatică dar și Moesia Inferior. Atunci a căzut linia fortificată de la E de Olt cunoscută sub numele de → limes Transalutanus așa cum o atestă tezaurul de la → Săpata de Jos și alte documente arheologice și monetare. Situația a fost foarte gravă în Oltenia, poate și în S Transilvaniei unde se fac simțite ecouri certe ale evenimentelor. Atunci se îngroapă majoritatea tezaurelor încheiate cu monede de la Gordian III sau de la începutul domniei lui **F.A.** În legătură cu luptele din 245—247, au fost puse tezaurele de la → Pons Aluti (Ionești, jud. Vâlcea), → Bumbești (jud. Gorj), → Bârca (jud. Dolj), Băilești (jud. Gorj), Jieț-Popi, Ruși (jud. Sibiu) etc. Încă din 245 mai multe trupe din Dacia își iau epitetul onorific de *Philippiana* sau *Philippiani*; între ele amintim *coh. II Flavia Commagenorum* și *ala I* de hispani campagoni de la → Micia, sau *Numerus singularium britannicorum* de la Germisara, la care se adaugă atunci sau *mai* târziu și *leg. XIII Gemina*, *coh. I sagittariorum* (Drobeta), *coh. VIII* din *leg. VII Claudia* (Romula). La lupte au participat și alte trupe, între care *leg. XXII Primigenia*, venită de pe Rin, *XI Claudia* de la Durostorum și evident *V Macedonica* de la Potaissa. În 246, în Dacia s-a deschis un atelier monetar care a emis monede de bronz cu legenda PROVINCIA DACIA, al cărui sediu s-ar putea să fi fost la la Apulum, mai curând decât la Sarmizegetusa. Ultimul episod al războiului (247) este cunoscut din izvoarele literare (Zosimos, I, 20): „Socotind că în felul acesta își va vedea întărită domnia, Filip a pornit cu oaste împotriva carpilor, care acum pustiau meleagurile de lângă Istru. Și având loc o bătălie, barbarii n-au îndurat atacul, ci au fugit într-o cetate, unde au fost împresurați. Văzând că aceia care se împotriviseră în toate părțile se strâng laolaltă, au prins inimă. Ei năvăliră din cetate și, pe negândite, se năpustiră asupra oștirii romane. Dar neputând ține piept atacurilor maurilor, ei propuseră o înțelegere pe care Filip o primi ușor. Apoi acesta s-a retras". Pe baza unei inscripții de la Intercissa, pusă unui soldat care și-a pierdut viața într-un „război dacic", „cetatea" din textul lui Zosimos s-a identificat cu → Castellum Carporum, de localizare mult discutată. După acest lung război, care a necesitat o mare concentrare de forțe din partea Imp., **F.A.** s-a întors în capitală unde se emit monede cu legenda VICTORIA CARPICA în vara anului 247. Împăratul cu fiul său iau titlul

Fig. 62. Filip Arabul.

Carpicus Maximus și *Germanicus Maximus*. **F.A.** a organizat apoi Jocurile Seculare care coincideau cu sărbătorirea unui milen. de la întemeierea Romei. Grav afectată în cursul războiului, → Romula, capitala Daciei Malvensis a fost întărită cu un zid de cărămidă *circuitum muri* ce închidea o suprafață de 64 ha (construcție încheiată în 248), iar la → Sucidava, tot de atunci datează, foarte probabil, o întărire suplimentară a incintei spre S și o poartă înspre Dunăre. Când situația la Dunărea de Jos părea stabilizată și domnia lui **F.A.** consolidată se produce o triplă uzurpare: în Cappadocia se proclamă împărat Iotapianus, în Syria Lucius Iulius Aurelius Sulpicius Uranius Antoninus și la Dunăre Tib. Claudius Marinus Pacatianus. Doar a doua menționată a fost de durată (până în 253), celelalte două fiind efemere. Oricum răscoala lui Pacatianus, care era simultan guvernator al Pannoniei Inferior și al celor două Moesii, a slăbit apărarea romană și a înlesnit unei coaliții conduse de goți, sub regii Argaithus și Gunthericus, din care făceau parte și carpi, taifali, roxolani, bastarni, vandali

www.mnir.ro

etc. (cca 30 000 de luptători) să se reverse asupra Moesiei Inferioare. F.A. s-a gândit să abdice, dar a fost convins să renunțe și l-a numit pe Caius Messius Quintus Decius Traianus guvernator și comandant suprem în locul lui Pacatianus. Disciplinând armata, Decius reușește să-i înfrângă pe goți în mai multe lupte. Cetatea Marcianopolis, unde filosoful Maximus în calitate de arhonte organizase rezistența, a fost și ea desptesurată (Dexippus, *FHG*, fragm. 18; Iord., *Getica*, XVI, 89—92). Dobrogea a suferit pagube însemnate în acestă perioadă, dar nu este de loc exclus ca unele dintre ele, cum ar fi o primă distrugere la Histria, ipoteză formulată pe baza numărului foarte mic de monede de la F.A., întărită acum de îngroparea tezaurului de la Cahlia (jud. Constanța), cu ultimele monede în 246, să se fi produs în 245—247. Urme de incendii puternice s-au constatat și la Tomis și la Callatis, de aici provenind și nici tezaure încheiate la F.A. Atelierele monetare ale celor două cetăți menționate își încheie de altfel activitatea spre sfârșitul acestei domnii. Evident, în unele cazuri este greu dacă nu imposibil de delimitat arheologic ce anume se poate atribui anilor 245—247, anului 248 sau foarte agitatei perioade care a urmat. Sunt de menționat altarul ridicat în vicus Secundini și cel pus de *archontes regionis Histriae* în cinstea împăratului și a fiului său, în al doilea caz și împărătesei. Primul se datează în 246. De la Troesmis se cunosc una, poate două închinări, pentru împărat, iar de la Capidava un stâlp miliar care ar putea fi tot din această vreme. Este de asemenea greu de stabilit pentru moment dacă Dacia, unde situația era departe de a fi sigură, a fost lovită și ea în 248 dinspre E sau V. Un tezaur monetar aflat la → Slăveni, care a avut sigur de suferit în 245—247, și încheiat cu monede de la F.A. de după 247, a fost pus în legătură cu evenimente din 249—250. Un alt tezaur aflat la Sucidava se încheie cel devreme în 247. Lui F.A., în unele cazuri și fiului său, i s-au ridicat statui în Dacia la Sarmizegetusa, Napoca, Porolissum și Micia, desigur și în alte locuri. După victoriile din Moesia Inferior, trupele l-au proclamat pe Decius împărat și F.A., care a pornit împotriva acestuia, a fost înfrânt și ucis în apropiere de Verona (sept.—oct. 249). Pe tronul Imp. Roman s-a instalat Decius.

B. Mitrea, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4; 611—640; id., în *NÉH*, 1, 1955, 1—12; D. Protase, A. Zrinyi, în *ActaMN*, 2, 1965, 257—268; G. Popilian, *Noi dovezi privind invazia carpilor în Oltenia*, Craiova, 1967; *DID II*, 239—244; C. Preda, în *SCN*, 4, 1968, 175—196; B. Mitrea, în *SCN*, 4, 1968, 197—206 și 209—222; M. Macrea, *Viața*, 438—442; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 5, 1971, 91—113; Gh. Lazin, în *SCN*, 5, 1971, 335—344; X. Loriot, în *BSFN*, 27, 1972, 7, 244—250; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, II, București, 1974, 258—266; I. Piso, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 301—308; X. Loriot, în *ANRW*, II, 2, 1975, 792—793; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 6, 1975, 93—95; G. Popilian, în *SCN*, 6, 1975, 213—216; D. Tudor, în *Pontica*, 9, 1976, 89—96; X. Loriot, în *BSFN*, 31, 1976, 9, 110—115; O. Gherghe, P. Gherghe, în *RMMMIA*, 46, 1977, 2, 9—14; *IDR*, II, 10, 324, 327, 500; O. Toropu, în *Drobeta*, 3, 1978, 63—68; B. Mitrea, în *CN*, 2, 1979, 15—37; *IDR*, III/1, 169—170; *IDR*, III/2, 81; *ISM*, V, 9, 152, 153; *ISM*, I, 349; *IDR*, III/3, 58—59, 214.

G.P.B.

Filip Iunior (Marcus Iulius Severus Philippus) (235—249 d.Hr.), fiul lui Filip Arabul și al soției sale, Marcia Otacilia Severa. În 244 a fost proclamat Caesar, pentru ca apoi, în 247, să primească titlul de Augustus și să fie asociat la tron de tatăl său. A fost ucis de garda pretoriană cu acordul Senatului, după ce a ajuns la Roma vestea morții lui Filip Arabul (sept.—oct. 249).

G.P.B.

Filipeni, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia a fost găsit un topor de bronz, prevăzut cu o ușoară creastă pe ceafă, cu lama aproape dreaptă, îngustă, lățită spre tăiș, de tip Hájdu-Samson. Cercetările făcute aici au stabilit că pe locul de descoperire se găsesc urmele unei așezări caracteristice culturii Monteoru (faza *Ic2*), fiind posibil ca toporul respectiv să aparțină acestei așezări.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 252; iid., în *Carpica*, 1, 1968, 49—60.

M.F.

Filipești, sat în com. Surdila-Găiseanca (jud. Brăila), pe terit. căruia a fost descoperit un castru de pământ și o așezare romană (sec. 2—3 d.Hr.). (*TIR*, L 35, 41).

D.T.

finanțele. *În cetățile-state gr.*, f. publice au avut, încă din sec. 8 î.Hr., particularitatea de a nu se fi bazat pe impunerea directă regulată a cetățenilor. În etapele evoluate de organizare, veniturile cetății proveneau din domeniile, minele, carierele și clădirile care aparțineau statului (și a căror exploatare era adesea concesionată unor particulari), din taxe, amenzi și alte sancțiuni judiciare (confiscarea averii), în mică măsură din → impozitele directe asupra străinilor (v. *clase și categorii sociale*) și mai mult din acelea indirecte, în special din vămi. Ele erau completate substanțial de contribuția bănească a cetățenilor la diferite cheltuieli publice prin sistemul „liturgiilor". Venituri excepționale puteau proveni din prăzile de război, din tributuri, din donații ale particularilor, iar în perioadele de criză a f. se recurgea uneori (la Athena) la perceperea unui impozit direct excepțional asupra cetățenilor *(eisphórá)* și la contractarea de împrumuturi publice cu dobândă (mai rar de la particulari și mai frecvent de la temple, ale căror tezaure — alimentate de propriile domenii, de ofrande etc. — erau nominal distincte de tezaurul public). O *pólis* nu avea un buget unic, ci veniturile sale erau remise unui colegiu de magistrați financiari (de exemplu *apodéctai*, la Athena; *anatáctai*, la Milet), care le distribuiau spre administrare celorlalte colegii

www.mnir.ro

de magistrați, în funcție de necesități. Cheltuielile publice ale unei *pólis* includeau în mod obișnuit pe cele religioase, pe cele pentru poliție, armată, flotă, fortificații și construcții publice, pentru → gimnazii, pentru trimiterea și primirea de ambasade, pentru întreținerea orfanilor și a invalizilor de război, pentru acordarea de distincții onorifice, pentru distribuții de grâne și alte alimente (→ *sitonía*); la Athena se adăugau cheltuieli pentru plata magistraților și a cetățenilor care îndeplineau unele funcții oficiale (jurații din tribunale ș.a.). În *póleis* democratice toate cheltuielile erau hotărâte de Adunarea poporului, iar aceasta împreună cu Sfatul controla riguros gestiunea magistraților, care puteau fi deferiți justiției la expirarea mandatului, în cazul în care săvârșiseră erori voluntare sau din neglijență. În linii generale, un mod similar de organizare a f. publice este de presupus și în coloniile pontice Histria, Tomis și Callatis. Inscripțiile locale atestă o serie de impozite și liturgii, cât și perceperea de amenzi; este plauzibilă existența unor venituri provenite din exploatarea ogoarelor publice și a unor → cariere; sunt documentate împrumuturi contractate de stat de la particulari, ca acela dat Histriei în sec. 2 î.Hr. de callatianul Hephaistion, sau ca numeroasele împrumuturi acordate cetăților de către → evergeți locali, care renunțau de obicei cu generozitate la dobânzi. În privința cheltuielilor publice, sunt certe cele destinate cultului (de exemplu, 4 stateri de aur dați celor doi → hegemoni de la Tomis pentru a face sacrificii), plății → mercenarilor, ridicării și refacerii incintelor de apărare (v. *Aristagoras*), cheltuieli legate de solii, de cinstirile publice acordate evergeților și → proxenilor, poate și cheltuieli pentru orfani (dată fiind documentarea unui colegiu de protectori ai acestora, *orphanistaí*, la Histria). Sunt atestați, de asemenea, „distribuitori" *(meristaí)* ai banilor publici către alte colegii de magistrați, cât și casieri publici numiți *tamíai* și *oiconómoi*. În condițiile unor raporturi de forțe politico-militare defavorabile cetăților pontice în epoca elenistică, o problemă deosebită a f. lor a constituit-o desigur rezolvarea prin plata unor sume de bani a situațiilor conflictuale incidentale cu basilei sau alte căpetenii autohtone, cum au fost → Zalmodegicos și → Zoltes, cât și realizarea unui echilibru de durată mai lungă prin plata unui tribut regulat, cum a fost acela dat lui → Rhemaxos în jurul anului 200 î.Hr. În perioada dominației romane f. orașelor vest-pontice și-au menținut această organizare, dar începând din sec. 2 d.Hr., ele au fost supuse uneori verificării prin controlori imperiali (→ *logistaí*) (A.Ș.). *La romani*, față de practicile abuzive din vremea Rep., când provinciile erau considerate *praedia populi Romani*, organizarea financiară centrală reducându-se practic la existența unui *aerarium Saturni* (sau *populi Romani*), epoca imperială a adus modificările implicate de transformarea Romei într-un adevărat stat. Astfel operațiunea censuală a devenit un apanaj al împăratului prin așa-numita *censoria potestas* (preluată temporar sau definitiv ca în cazul lui Domițian), efectuarea propriu-zisă revenind unui membru al cancelariei imperiale *(a libellis et censibus)*. Casa senatorială mai sus menționată *(aerarium Saturni)* și-a continuat existența, centralizând în principiu veniturile provenind din provinciile senatoriale, dar dintre acestea sumele obținute prin confiscări *(bona vacantia, caduca, damnatorum)*, de pe domeniul public, mine și saline precum și o serie de → impozite cum ar fi cel pe vânzările de sclavi (*quinta et vicesima venalium mancipiorum*) sau pe eliberările de sclavi *(vicesima manumissionum)* au trecut treptat la casa imperială. O primă inovație în adm. financiară o constituie crearea în anul 6 d.Hr. a casei militare *(aerarium militare)* condusă de trei *praefecti* de rang pretorian, care-și procura veniturile din impozitul pe vânzări (→ *centesima rerum venalium*) și pe moșteniri (→ *vicesima hereditatium*) și care trebuia să facă față tuturor cheltuielilor militare, dar în special achitării pensiilor veteranilor *(praemia militiae)*. A doua inovație a Principatului a constituit-o înființarea casei imperiale *(fiscus)*, poate doar din vremea lui Claudius (dacă nu Augustus) și definitiv organizată în era a Flaviilor. Ea totaliza veniturile provenite din provinciile imperiale plus cele vamale (→ *portorium*) la care se vor mai fi adăugat cu timpul cele mai sus menționate, destinate inițial casieriei senatoriale. Mai greu de făcut este distincția între celelalte două casierii imperiale, *patrimonium Caesaris* (condus de un *procurator centenarius*), care totaliza veniturile ereditare ale împăraților și cele de pe domeniile imperiale, și *res privata* (condusă de un *procurator trecenarius*), care însuma veniturile curții imperiale. Cu aceste sume statul roman trebuia să facă față diverselor cheltuieli impuse de desfășurarea cultului, construcțiile, salariile (→ *salarium*) funcționarilor, ajutoarele date provinciilor sau orașelor în caz de calamități, atelierele monetare, poșta, învățământul, aprovizionarea cu grâne a Romei, funcționarea instituțiilor alimentare (→ *alimenta*) și desigur întreținerea armatei, suma necesară întreținerii acesteia ridicându-se anual la imensa cifră de 50 000 000 denari. În această sumă intrau soldele anuale *(stipendium annuum)*, diversele *donativa* (dări suplimentare) precum și pensiile veteranilor *(praemia militiae)* care constau fie în bani (*missio nummaria*; 5 000 denari pentru pretorieni; 3 000 pentru soldații de legiune) fie în terenuri agricole *(missio agraria)*. Militarii aveau dreptul încă din timpul serviciului să ia în arendă terit. legiunii *(prata legionis)*. De menționat că pe lângă fiecare corp de trupă exista o casă *(fiscus castrensis)* condusă de un *procurator castrensis* care păstra banii acumulați de militari în timpul serviciului lor. Tot pentru nevoile militarilor, în terit. unităților militare se percepea saltuar un impozit în natură (→ *annona militáris*) care s-a generalizat de la Severi, fiind adiționat celui financiar. Perioada Dominatului a adus unele

www.mnir.ro

modificări acestui sistem. Astfel, Diocleţian a regularizat censul care avea loc din cinci în cinci ani, a emis faimosul edict al preţurilor în tentativa, eşuată, de a revizui economia monetară, şi a stabilit definitiv noua modalitate de percepere a impozitului funciar denumit → *iugatio-capitatio*. În epoca lui Constantin, odată cu reorganizarea administrativă, s-a schimbat şi titulatura organismelor pomenite, casa imperială fiind denumită acum *sacrae largitiones* (condusă de an *comes sacrarum largitionum*), cea particulară rămânând a se numi *res privata* (condusă tot de un *comes*). Ultima dintre ele a preluat bunurile confiscate iar la prima se adăugau acum → *aurum coronarium* şi *oblaticium* şi *follis senatorius*. În ceea ce priveşte f. provinciale, trebuie menţionat că pentru fiecare dintre ele exista o casă *(fiscus provinciae)* controlată, în provinciile imperiale, de *procuratores provinciarum*, cu foarte mulţi subalterni (*tabularii, adiutores tabularii, scriba tabularii, dispensatores, arcarii, vicarii, vicesimarii* etc.). Mulţi dintre aceştia sunt atestaţi în Dacia, după cum la → Sarmizegetusa este atestat *tabularium provinciae* (arhiva provinciei). Tot acest personal se îngrijea de strângerea impozitelor directe, percepute în principiu de cetăţi, în vreme ce acelea indirecte erau încredinţate, la început, societăţilor de *publicani*, de la Traian la Marcus Aurelius, unor *conductores* iar apoi unor *procuratores*. F. provinciale erau controlate de *correctores*. La nivelul următor erau adunările provinciale *(concilia provinciae)* care aveau de asemenea atribuţii financiare. În ceea ce priveşte oraşele, trebuie precizat că ele îşi procurau veniturile din propriul lor *territorium* (fie că acestea erau adsignate, fie că erau arendate). La acestea se adăugau impozitele indirecte provenite din vămile municipale sau cele extraordinare provenite din *summae honorariae* şi din amenzi. Cu aceste venituri cetatea trebuia să-şi asigure apărarea, aprovizionarea cu grâne, supravegherea bunei întreţineri a edificiilor publice, cheltuielile legate de cult, diversele prestaţii datorate statului roman (întreţinerea drumurilor şi a staţiunilor de poştă), cheltuielile ocazionate de diverse ambasade precum şi strângerea impozitelor datorate statului roman. Alte obligaţii cădeau în sarcina celor înstăriţi *(munera patrimonii)* după cum existau diverse prestaţii care reveneau numai celor săraci *(munera sordida)*. Aceştia din urmă nu-şi puteau uneori plăti datoriile decât prin cedarea bunurilor *(cessio bonorum)*. Cu timpul, până şi magistraturile, considerate iniţial *honores*, au ajuns un gen de sarcini *(munera)*. De f. municipale se îngrijea în primul rând *ordo decurionum* (alcătuirea bugetului prăşenesc, instituirea unui control financiar intern, urmărirea debitorilor), → *duo(quattuor)viri quinquennales* (însărcinaţi cu statuirea censului), → *aediles*, → *quaestores* precum şi alţi funcţionari financiari, de cele mai multe ori de origine servilă. Din epoca lui Traian f. municipale au fost puse sub controlul unor → *curatores civitatium*. În epoca Dominatului intervin o serie de modificări şi la nivel provincial sau orăşenesc. În provincii funcţionarii financiari se numesc acum *comites largitionum*, în subordinea cărora se aflau mai mulţi *rationales summarum*. Oraşele pe de altă parte erau supuse impozitelor cunoscute la această vreme *(iugatio-capitatio, aurum coronarium, munera)*. După unele fluctuaţii privind drepturile oraşelor asupra propriilor lor terit., în vremea lui Valens s-a hotărât ca ele să şi le administreze singure, revenindu-le însă numai o treime din venituri. Progresiva diferenţiere socială (cei înstăriţi îşi plăteau direct dările către stat, sub protecţia lor aflându-se persoane şi chiar sate întregi) va pregăti terenul viitoarei societăţi feudale (A.S.).

A.M. Andreades, *A History of Greek Public Finance*, I, Cambridge-Mass., 1933; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 798–831; E. Stein, *Histoire*, I, 43–46, 73–76, 114–117, 180–181, 278–279.

A.Ş. şi A.S.

fines (lat.; „hotare") (în adm. romană), termon utilizat pentru definirea hotarelor diverselor unităţi administrative. Astfel în terit. rural al → Histriei se cunoaşte existenţa a două aşezări rurale → Parsal şi C...coss, despărţite de o bornă pe care se menţionează: f. *terrae vici*. F. marcau, judecând după o inscripţie de la Ulmetum, şi introducerea unei proprietăţi rurale (→ *villa*). Un alt document îl constituie → *horothesia* histriană care debutează prin hotărârea lui M. Laberius Maximus, f. *Histrianorum hos esse con[stitui]*... În acest caz este de notat faptul că f. reprezintă întreaga *regio Histriae*, terit. propriu-zis al acesteia fiind în realitate mult mai mic. F. puteau marca şi graniţele dintre provincii judecând după cunoscuta inscripţie de delimitare a graniţelor provinciilor Moesia şi Thracia (*inter Moesos et Thraces* f. *posuit*), din 136 d.Hr. În sfârşit, termenul de f. a fost uzitat şi pentru desemnarea graniţelor Imp. În această situaţie termenul apare folosit în *Monumentum Ancyranum*, 30: *protulique* f. *Illyrici ad ripam fluminis Danuvii*. Cercetările mai noi au demonstrat însă incontestabil că un limes propriu-zis în această zonă a viitoarei provincii → Pannonia nu se constituie decât în vremea Flaviilor, ceea ce înseamnă că limesul nu era identic cu f. Pornind de la o indicaţie a lui Tacitus (*Germania*, 29), după care: *limite acto promotisque praesidiis* („după ce s-a constituit limesul, au fost avansate garnizoanele") s-a formula ipoteza potrivit căreia până în vremea lui Hadrian au existat aşa-numite *regiones translimitanae* ale căror limite erau marcate de f. În concordanţă cu politica de „îngheţare" a frontierelor, promovată constant şi în dauna Imp. de către Hadrian, aceste *regiones translimitanae* şi-au încetat existenţa, controlul lor fiind asigurat fie de populaţii clientelare, fie mai târziu de *foederati*, situaţie pe care o întâlnim în cazul Munteniei şi al Moldovei de S.

ISM, I, 68, 350; V, 59; B. Gerov, în *Izvestija-Sofia*, 27, 1950, 11–30; E. Toth, G. Vékony, în *Acta Antiqua*

www.mnir.ro

Academiae Scientiarum Hungaricae, 22, 1970, 133—171; H. Schönberger, *Grenzbildende Faktoren in der Geschichte*, Hanovra, 1969, 13—21.

A.S.

Firminiș, sat în com. Mirșid (jud. Sălaj), de unde provine o descoperire din Hallstattul târziu, probabil de caracter funerar, remarcabilă prin *akinakes*-ul de bronz cu teacă bogat decorată, piesă excepțională în spațiul carpato-dunărean. Spada, lungă de 0,365 m, a fost turnată dintr-o singură bucată din bronz, de bună calitate. Mânerul și măciulia sunt decorate cu striuri paralele, garda este cordiformă. Unicla acest exemplar este teaca de bronz cu placă-ataș la partea superioară. Partea dorsală a tecii este decorată *à jour*, pe față se remarcă modelarea cordiformă a părții care coresmundea gărzii spadei și care este ornamentată cu două cruci gammate. În partea inferioară teaca prezintă o terminație în formă de cap de pasăre de pradă stilizat. Piesa este un unicat și de aceea încadrarea ei cronologică și culturală întâmpină dificultăți. Tehnica *à jour* este foarte răspândită în Hallstattul mijlociu și, în parte, târziu, mai ales în V Peninsulei Balcanice, dar și în aria nord-pontică și caucaziană, de unde își au obârșia spadele-*akinakes*. De aceea, a considera această piesă ca fiind prin excelență un element de cultură răsăriteană este punctul de plecare cel mai plauzibil. Faptul că este lucrată din bronz nu constituie neapărat un argument că este mai veche decât numeroasele exemplare din fier, descoperite în număr mare și în Transilvania (cu excepția *akinakes*-ului de la Posmuș, jud. Bistrița-Năsăud, care e din bronz), dat fiind caracterul de armă simbolică sau de paradă (v. în acest sens și *akinakes*-ul emblemă de bronz de la → Medgidia, care avea însă o altă funcție) al piesei de la F. Mai importantă pentru datare este tipologia mânerului și a gărzii care apropie *akinakes*-ul de la F. de cele mai vechi monumente de acest tip databile începând din sec. 7 î.Hr. Contextul descoperirii de la F. este, din păcate, nesigur; piesa ar fi fost găsită în 1936 într-un mormânt de înhumație împreună cu săgeți de bronz, o verigă de bronz și o piesă de fier iar cu același prilej au mai fost distruse și alte morminte de înhumație. Aceste date ar pleda pentru existența unei mici necropole, asemănătoare tipului Ciumbrud. Apartenența de acest grup cultural este deocamdată pusă sub semn de întrebare, datorită poziției excentrice a descoperirii de la F. față de aria propriu-zisă, bine conturată, a grupului Ciumbrud.

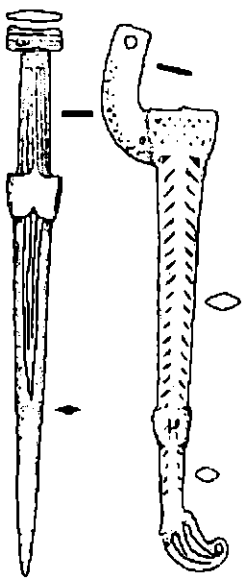

Fig. 63. Firminiș. *Akinakes* de bronz.

A.V. Matei, în *ActaMN*, 14, 1977, 63; id., în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 107.

A.V.

Fir(mius?) Philopappus, guvernator al Moesiei Inferior în primii ani ai domniei lui Severus Alexander (probabil 222–226 d.Hr.). Atestat de unele monede de la Marcianopolis.

PIR^2 F 155; A. Stein, *Moesien*, 95; B. Thomasson, *Laterculi*, 28.

A.A.

Firmus (sec. 3 d.Hr.), negustor de origine siriană. Uzurpator în vremea lui Aurelianus, a condus o răscoală în Egipt în urma căreia a fost proclamat împărat de populația Alexandriei (sfârșitul anului 272). Deoarece evenimentele amenințau să lase Roma fără grâne, Aurelian, după ce respinsese un atac carpic la Dunăre, în Moesia Inferior, vine în Egipt și-l învinge pe F. care se sinucide. Este apoi lichidată și revolta din Palmyra, unde Achilleus se proclamase rege.

G.P.B.

firnis (<germ. *Firnis*), denumire dată peliculei cu luciu metalic caracteristic al vaselor gr. Este de culoare neagră sau roșie, în funcție de arderea vasului în cuptor, și este rezultatul unui procedeu meșteșugăresc complicat, cunoscut abia recent, în liniile lui mari.

P.A.

Firtușu, sat în com. Lupeni (jud. Harghita), pe terit. căruia a fost descoperit (în 1831) un tezaur monetar compus din 300 monede de aur romane târzii și bizantine timpurii, dintre care s-au mai păstrat doar 7 exemplare la Muz. din Odorheiu Secuiesc și încă o piesă la cel din Cluj. Printre monedele identificate se numără emisiuni de la împărații: Aurelian, Theodosius, Honorius, Valentinian III, Theodosius II, Marcian, Pulcheria, Leon, Zenon, Anastasius, Iustin I, Iustinian, Mauricius Tiberius, Heraclius și Heraclius Constantin. Important pentru reflectarea raporturilor dintre autohtoni, romani și populațiile migratoare, ca și pentru procesul de continuitate daco-romană.

A. Ferenczi, în *Székelység*, 4, 1934, nr. 7—8; id., în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 62, 1939, 59—78; K.

www.mnir.ro

Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, 48—60.

C.P.

fiscus (lat. „casierie") (în adm. financiară romană), termen cu mai multe accepții. Prima și cea mai importantă este aceea de „casă imperială" a cărei dată de înființare se discută în lit. de specialitate: a fost instituită de Augustus sau mai probabil de Claudius, ea existând sigur sub Vespasian și urmașii acestuia. Această casă era condusă de șeful cabinetului financiar al cancelariei imperiale numit *a rationibus* și centraliza veniturile provinciilor imperiale (în primul rând impozitul funciar, precum și impozitul vamal). Cu vremea în această casă a ajuns și o parte a veniturilor casei senatoriale *(aerarium Saturni)*, cum erau sumele obținute din confiscări, din domeniul public precum și impozitele provenite din vânzările și eliberările de sclavi. În orice caz nu trebuie confundată cu *patrimonium Caesaris* care totaliza veniturile ereditare ale împăraților precum și cele provenite de pe domeniile imperiale, și era condusă de un *procurator centenarius* spre deosebire de *res privata* care ar fi însumat veniturile curții imperiale, fiind condusă de un *procurator trecenarius*. Fiecare provincie, pe de altă parte, avea un **f.** *provinciae* care centraliza veniturile provinciei respective, fiind administrat în provinciile senatoriale de *proquaestores*, iar în cele imperiale de *procuratores*. Aceste case provinciale nu trebuie, la rândul lor, confundate cu **f.** *Asiaticus*, **f.** *Alexandrinus* (= ? *frumentarius*), **f.** *Iudaicus* care ar fi însumat veniturile suplimentare ale respectivelor provincii și care, avându-și sediul la Roma, ar fi marcat un efort în centralizarea finanțelor imperiale. În sfârșit, mai exista și un **f.** *castrensis* condus de un *procurator castrensis* care ar fi însumat visteria fiecărui castru. După o opinie mai nouă însă, ar fi vorba tot de o casă imperială, destinată satisfacerii nevoilor personalului de la curte.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 803—820.

A.S.

Fitionești, com. în jud. Vrancea, unde a fost semnalată descoperirea a două tezaure de denari romani republicani și imperiali, primul la **F.**, cu 58 de exemplare recuperate (cel mai recent din 15—16 d.Hr.), al doilea la Mănăstioara, com. **F.**, din care se cunosc 74 de piese până la Tiberius, fiind posibil să reprezinte în realitate unul și același depozit.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 265, nr. 102 și 270, nr. 144.

E.N.

Fizeșu Gherlii, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz (**F.G.** *I*), constituit din unelte și piese de podoabă (Hallstatt *B1*, sec. 10 î.Hr.) (seria Moigrad-Tăuteu). Tot de pe terit. com. **F.G.** provine și un alt depozit (**F.G.** *II*), descoperit în pădurea Fizeșului, constituit din unelte, vase, arme și piese de podoabă (Hallstatt *B2*, sec. 9 î.Hr.) (seria **F.G.**-Sângeorgiu de Pădure).

J. Hampel, *Bronzkor*, 2, 109—110 și pl. 14/7, 54/13 și 3, pl. 218—219; I. Marțian, *Rep.*, 1, 537 și 2, 267; V. Pârvan, *Getica*, passim; M. Roska, *Rep.*, 217—218, nr. 79; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 130; id., *Die Sicheln*, 142—149.

M.P.D.

flamen (<lat., pl. *flamines*), preot însărcinat cu oficierea cultului unei divinități din pantheonul roman. În epoca republicană **f.** erau numiți de → *pontifex maximus*, iar în epoca imperială de împărat, deținător, între altele, al titlului de pontif suprem. Ierarhia **f.** era stabilită în funcție de importanța divinității slujite în pantheon. Se distingeau, astfel, **f.** *maiores (Dialis, Martialis, Quirinalis)*, ce slujeau divinitățile principale din Triada capitolină, **f.** *minores* (în număr de 12) pentru cultele secundare (Ceres, Vulcanus etc.) În epoca imperială, mai ales în provincii, activează **f.** ai cultului imperial, important mijloc de propagandă dirijat de autoritatea centrală, precum și **f.** ai curiilor și orașelor. În Dacia **f.** sunt atestați epigrafic la Drobeta (*IDR*, II, 13), Tibiscum (*IDR*, III/1, 139), Apulum (*IDR*, III/2, 217), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*IDR*, III/3, 245) etc. **F.** ocupau o opoziție privilegiată în societate, dețineau însemne caracteristice (în funcție de cultul căruia îi erau afectați), iar în comportamentul lor — tinzând să ilustreze idealul purității — trebuiau să țină cont de o serie întreagă de interdicții de sorginte arhaică.

D. Ladage, *Städtische Priester und Kultämter im lateinischen Westen des Imperium Romanum zur Kaiserzeit*, Köln, 1971; G. Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941, 100—128.

A.A.

Flaminius Severus Cuspidius, M. (sec. 3 d.Hr.), personaj de rang senatorial, legat al Cappadociei în 238 d.Hr. Dintr-un fragment de inscripție de la Drobeta rezultă că a îndeplinit foarte probabil și funcția de *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) III Daciarum*, în prima jumătate a sec. 3 [*M. Cuspi... (legatu)s...*].

CIL, III, 1 465; VI, 31 708; III, 12 198; cf. *IDR*, II, 31—32, *PIR*, II², 396, nr. 1 633; cf. nr. 1 635.

M.Z.

flan monetar, denumire a discului de metal (rondelă, pastilă) pregătit în vederea baterii unei monede. Se obțineau prin turnare în forme globulare sau tronconice. Cercetările arheologice dintr-un atelier monetar descoperit la Paphos în insula Cipru au arătat că în sec. 3—1 î.Hr. se utilizau tipare de calcar. Acestea permiteau turnarea simultană a unui număr mai mare de **f.m.** Tiparele erau însă legate între ele, iar scurgerea metalului topit se făcea prin canale.

www.mnir.ro

După desprindere era necesară retușarea marginii, care uneori nu se mai făcea sau era făcută negijent. Mai târziu, f.m. se pregăteau prin tăierea unor foi subțiri de metal.

E. Bernareggi, *Istituzioni di numismatica*[2], Milano, 1970, 56—77, 77—78; K. Nicolaou, în *BSFN*, 27, 1972, 310—315.

G.P.B.

Flaviana, cetate romană pe Dunăre (localizată la Rasova, jud. Constanța), menționată pentru prima oară în sec. 4 d.Hr. în *Notitia Dignitatum* (XXXIX, 3, 20) ca stație a flotei dunărene. Din descoperirile efectuate aici, menționăm o inscripție funerară a unui veteran de cohortă (? *II Gallorum*) din prima parte a sec. 2 d.Hr. (care adaugă și un alt epitaf mai târziu), o dedicație către guvernatorul Moesiei T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo (154—156), o dedicație a unui fost *duumvir* (probabil, din Tropaeum Traiani) din epoca Severilor precum și un stâlp miliar din vremea lui Decius (altul din vremea lui Dioclețian, rescris mai târziu), pe lângă un pond de origine vest-pontică și un opaiț italic timpuriu (sec. 1 d.Hr.). Se pare că fundarea F. trebuie plasată încă în sec. 1 d.Hr. mai exact din vremea Flaviilor (de unde i se trage și numele), de când datează primele *castra stativa* de pe Dunărea dobrogeană.

CIL, III, 13 735; Gh. Poenaru Bordea, în *NMESM*, 107, nr. 5; A. Rădulescu, în *RevMuz*, 6, 1969, 4, 349—353; A. Aricescu, în *Pontica*, 7, 1974, 259—274; C. Iconomu, *Opaițe*, 62, nr. 188; V. Barbu, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 394, nr. 11; C. Scorpan, în *Pontica*, 1, 1968, 359—363; *TIR*, L 35, 42 și 60; Al. Suceveanu, *VEDR*, 70, 106, 143.

A.S.

Flavius Constans (sec. 2 d.Hr.), procurator al Daciei Inferior, menționat în două inscripții din 137—138 d.Hr. de la Arutela și Praetorium I (Copăceni). Sub autoritatea sa *numerus Burgariorum et Veredariorum* a construit inițial castrul de la Copăceni, iar *Suri Sagittarii* pe cel de la Arutela. A fost ulterior numit (probabil în 165) la praefectura praetoriului, așa cum reiese dintr-o inscripție la Colonia Claudia Agrippina (Germania Inferior) *(praefectus praetorio, eminentissimus vir)*.

IDR, II, nr. 575, 576; 587; H.G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 149.

M.Z.

Flavius Gerontius (sec. 6 d.Hr.), prefect al orașului Constantinopol *(Praefectus Urbi)* în timpul lui Iustinian. Numele lui apare cu această calitate pe o balanță de bronz de la Dinogetia, însoțit de epitetul de „magnific", și pe un deneral (pond) de sticlă de la Sucidava (Celeiu), dovezi incontestabile ale controlului centralizat și la Dunărea de Jos asupra comerțului și finanțelor în sec. 6. Potrivit lui Theophanes Confessor (*Chronographia*, ed. Bonn, 1839, I, 363), F.G. era prefect al capitalei Imp. când, în 561, a fost acuzat de fostul prefect Eugenius de participare la un complot împotriva lui Iustinian, fiind însă achitat în urma cercetărilor întreprinse. Numele lui G. a fost completat pentru prima dată (F.G.) prin inscripția de pe deneralul de la Sucidava.

Gh. Ștefan, în *SCIV*, 1, 1950, 2, 150—162; D. Tudor, *OR*[3], 468; *DID II*, 495—496; *IGLR*, 262—265 și 310.

A.B.

Flavius Honoratus Lucilianus, L., senator, consul la o dată incertă, guvernator al Moesiei Inferior între 236—238 d.Hr. În această calitate este menționat pe patru stâlpi miliari găsiți la Corbu, Carsium și probabil (L)ibida și Mănăstirea Saon (ceea ce demonstrează o intensă activitate de reparare a rețelei rutiere dobrogene în vremea împăratului Maximin Tracul), într-o dedicație imperială de la Capidava și în alta de la Nicopolis ad Istrum.

PIR, III[2], 154, nr. 290 și 158, nr. 306 (Ed. Groag); J. Fitz, *Statthalter*, 52; *ISM*, I, 321; *ISM*, V, 97, 223, 250 bis; 20; *IGB*, II, 638.

A.S.

Flavius Italicus, personaj de rang ecvestru, menționat în Dacia Porolissensis la 2 iul. 133 d.Hr., în calitate de *procurator* (guvernator) al provinciei, când patronează lăsări la vatră din armată. Pare să fie unul și același personaj cu un F.I. care este *praefectus alae I Ulpiae Contariorum* în Pannonia Superior. În schimb, cu totul altă pesoană este un omonim, F.I. *Primus*, care apare la Apulum cu funcția de *IIII (quattuor) vir municipii Aurelii Apuli* din a doua jumătate a sec. 2 d.Hr.

IDR, Dipl. D., nr. XI; *CIL*, III, 1 083; 1 132; Birley, în *Corolla E. Swoboda*, 1966, 54—67; Macrea, *Viața*, 51, 52, 139.

M.Z.

Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, Titus, consul (după 150 d.Hr.) și guvernator al Moesiei Inferior (154—156). Menționat în inscripțiile de la Histria (*ISM*, I, nr. 151), Tomis (*CIL*, III, 767 și *IGR*, I, 622), Tropaeum Traiani (*CIL*, III, 13 735) și Montana (*CIL*, III, 7 449).

PIR[2] F 305; A. Stein, *Moesien*, 70—71; R. Syme, în *JRS*, 52, 1962, 87—96; J. Fitz, *Statthalter*, 16—17 și 46; B. Thomasson, *Laterculi*, 18.

A.A.

Flavius L..., Titus (sec. 2 d.Hr.), personalitate proeminentă a societății callatiene. O inscripție evidențiază atât calitatea sa de cetățean roman, cât și exercitarea magistraturii de → pontarh al → Hexapolei și menționează numele său alături de impresionanta sumă de 10 000 de drahme attice, care a

www.mnir.ro

constituit donația sa pentru construirea ori refacerea unui edificiu public.

Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, 251, nr. 18.

A.Ş.

Flavius Pharus (prima jumătate a sec. 3 d.Hr.), personalitate marcantă a societății callatiene. O dedicație înscrisă de arhonți pe baza statuii pe care au dedicat-o zeiței Nemesis îl atestă ca → pontarh al → Comunității pontice, ca magistrat eponim (→ basileus) al Callatidei și președinte al colegiului de arhonți și ca mare preot al cultului imperial (→ arhiereu), fie la nivelul cetății, fie la acela al confederației pontice.

D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 439—444.

A.Ş.

Flavius Poseidonius, Titus (prima jumătate a sec. 2 d.Hr.), personalitate remarcabilă a societății tomitane. Fiul unui → pontarh ce fusese distins cu titlul onorific de „fiu al orașului (Tomis)", Poseidonios a dobândit cetățenia romană, s-a remarcat ca pontarh și → arhiereu al → Hexapolei și a primit titlul onorific de „fiu al Pontului". A fost „primul → agonothet al divinului Antinous" (favoritul lui Hadrian, divinizat după moarte) și a fost, de asemenea, → patron al tribului → Argadeis, care l-a cinstit printr-o statuie și printr-o inscripție onorifică ce constituie cea mai veche atestare fermă datată a → Comunității pontice.

IGR, I, nr. 634; I. Stoian, *Tomitana*, 57—59.

A.Ş.

Flavius Priscus Gallonius Fronto Quintus Marcius Turbo, Titus (sec. 2 d.Hr.), general roman de origine ecvestră, fiul adoptiv al lui Q. Marcius Turbo. Și-a desfășurat cariera în timpul domniilor lui Hadrian și Antoninus Pius. A îndeplinit mai întâi două procuratele în diferite provincii, dintre care una în Syria Palestina (după 135), devenind apoi */pro l/eg(ato) et praef(ecto) prov(inciae) Dac[iae] Inferioris*, funcție cu caracter militar prin excelență, plasată fie în anii 142—143, când Aelius Aristides face aluzie la un război purtat cu dacii liberi, fie, mai puțin probabil, în 155—156, când provincia Dacia a trecut din nou prin momente grele. Așa cum s-a observat, dacă titlul de *pro legato* indică o situație excepțională, cel de *praefectus* implică exercitarea unei comenzi pe un terit. aflat altă dată în afara provinciei, dar acum ocupat de armatele romane. Acest terit. a fost, desigur, V Munteniei până la linia limesului transalutan al cărui început datează, se pare, din această perioadă. A preluat apoi tot o procuratelă excepțională în Mauretania Caesariensis, cu titlul de *proc(urator) pro legato provinciae* (145—149). Un quasi-omonim, C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo apare pe monede de la Philippopolis ca guvernator al Thraciei (152), propunându-se identificarea procuratorului cu acest guvernator.

AÉp, 1911, 168; 1946, 163; *Syria*, 30; 1953, 247—178; R. Syme, în *JRS*, 52, 1962, 91—94; H.G. Pflaum, *Carrières*, I, 375—379, nr. 157 bis; C.C. Petolescu, în *Rev. Ist.*, 35, 1982, 1, 65—77; id., în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 167—170.

M.Z.

Flavius Sabinus, Titus (sec. 1 d.Hr.), fratele mai mare al împăratului → Vespasian. Și-a început cariera politică și militară în anul 34, însoțindu-l pe fratele său în campania din Britannia. Consul în 44, între 50 și 56 a fost guvernator al provinciei Moesia. În această calitate a adresat histrienilor două scrisori înregistrate în horothesia lui → M. Laberius Maximus. Din 56 și până la moartea sa din 69 a deținut funcția de *praefectus Urbi*.

PIR, III^2, 167, nr. 352 (Ed. Groag); A. Stein, *Moesien*, 28—29; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 297—300, 357—358; *ISM*, I, 67, 68.

A.S.

Flavius Servandus (sec. 5 d.Hr.), comite (κόμης = *comes commerciorum*) și → guvernator „notabil" al provinciei → Scythia (ἄρχων = *dux, praeses*) în dispoziția căruia a fost emis un → *exagium* (măsura etalon pentru un solidus de aur) în scopul controlului în provincie conform dispozițiilor imperiale în vigoare (*N.D., Or.*, XIII, 4—8) în sistemul subordonării directe de la → diocеză la provincie a finanțelor și comerțului (mai precis, a „vămilor") în care se încadra și Scythia. Sediul lui **F.S.** se afla la Tomis, cu atât mai mult cu cât el cumula cele două funcții. Inscripția în lb. gr. grație căreia se cunoaște activitatea lui **F.S.**, găsită la → Tuzla, a fost săpată pe cele șase fețe ale unui bloc paralelipipedic din marmură (*IGLR*, p. 131—133).

A.B.

Flavius Stercorius (sec. 4 d.Hr.), comandant militar al provinciei Scythia Minor *(dux limitis provinciae Scythiae)* în timpul lui Valens. Atestat de inscripția de fundație a cetății → Cius (369), după victoria împotriva goților de la N de Dunăre (*CIL*, III, 6 159—7 494 = *ILS*, 770). **F.S.**, al cărui cognomen este derivat din numele peiorativ *Stercus*, este primul *dux* care poartă epitetul de *clarissimus*.

PLRE, I, 853; *IGLR*, nr. 233.

I.B.

Flavius Theodoros, P. (sec. 2 d.Hr.), pontarh tomitan (a îndeplinit de două ori această funcție) din vremea guvernatorului Moesiei Inferior → M. Macrinius Avitus Catonius Vindex (către 170), menționat într-o interesantă dublă dedicație lui → Apollon Agyeus (protector al drumurilor), făcută potrivit oracolului. Inscripția poate fi pusă în legătură cu starea de insecuritate creată în Dobrogea în preziua

www.mnir.ro

atacului costobocilor precum și al altor neamuri barbare, care au atacat atât pe uscat cât și pe mare.

I. Stoian, *Tomitana*, 159.

A.S.

Flavius Ulpianus, guvernator al Moesiei Inferior în vremea lui Septimius Severus (probabil în anii 208—210 d.Hr.). Atestat de 5 inscripții de la Nicopolis ad Istrum (*IGB*, II, 627—631) și de unele monede de la Marcianopolis.

PIR^2, F 402; A. Stein, *Moesien*, 89—90; B. Thomasson, *Laterculi*, 25.

A.A.

Flavius Vopiscus v. **Historia Augusta**

Flămânda v. **Poiana**

Florianus (Marcus Annius Florianus), frate al împăratului → Tacitus, prefect al pretoriului, participant la luptele din Cilicia împotriva goților în 276 d.Hr. După moartea fratelui său, F. a devenit împărat (iun. 276), cam în aceeași vreme cu → Probus. Între cei doi nu s-a dat o luptă, deși F. a ajuns în apropiere de Tarsus, căci a fost asasinat de propriii săi soldați (sept. 276), după mai puțin de trei luni de domnie (Zosimus, I, LXIV, 2—4).

G.P.B.

Floriile, sat în com. Aliman (jud. Constanța), în hotarul căruia a fost descoperită o inscripție menționând o serie de nume trace, unul din persoanje îndeplinind funcția de *princeps loci* (lectura este însă nesigură).

CIL, III, 7 481; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74, 108.

A.S.

Florus (sec. 2 d.Hr.), scriitor lat. A trăit în vremea împăraților Traian și Hadrian, la Tarraco și respectiv Roma. I se datorează un rezumat (*Epitomae*) al ist. romane scrisă de Titus Livius în două cărți, de la începuturi și până la Augustus, pentru realizarea căruia a utilizat și pe Salustius. Pentru ist. Daciei sunt deosebit de importante datele privind relațiile dacoromane din vremea lui Augustus. De la F. aflăm că în acest timp dacii, conduși de regele → Cotiso, treceau Dunărea în timpul iernii și atacau posesiunile romane din dreapta fluviului.

IIR, I, 1964, 521—527.

C.P.

flota v. **Classis Flavia Moesica**

fluier. Încă din neolitic sunt documentate pe terit. României **f.** din os și din lut (strămoșul ocarinei și al fluiericilor de astăzi). **F.** din os a fost însă cunoscut cu mult mai înainte, ținând seama de exemplarele descoperite în grota Istállóskö din Ungaria (cca 30 000 î.Hr) și la Chelmenți (la E de Hotin; cca 10 000 î.Hr.). Fragmentele de **f.** din os descoperite în așezările și cetățile dacice nu au permis să se stabilească dacă se foloseau și instrumente cu ancie, de tipul aulosului gr. (care avea și tubul deschis), sau numai **f.** care sunau prin vibrarea coloanei de aer. Aulosul simplu sau dublu (cu tuburi egale) era folosit în coloniile gr. din Dobrogea, iar când autori antc. menționează aulosul ca instrument al geto-dacilor, se referă probabil și la **f.** obișnuit. Romanii foloseau și ei aulosul simplu *(tibia)* sau dublu *(tibiae geminae)*; piesele celui din urmă erau de fapt separate și se uneau numai în timpul interpretării. La origine erau confecționate din trestie, apoi din lemn, corn, fildeș, os, metalele fiind rezervate unor piese accesorii. Numărul orificiilor varia, în epoca romană, de la 10 la 15. Capătul pentru suflat, de forma unui cornet urmat de o mică porțiune bombată,

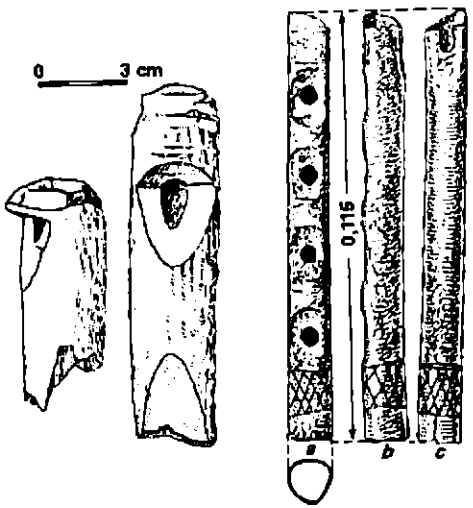

Fig. 64. Fluiere din os din *dava* geto-dacă de la Sprâncenata (jud. Olt) și din așezarea feudală timpurie de la Dinogetia (sec. 10—12 d.Hr.).

conținea ancia — o lamelă dublă din trestie, bine uscată la soare. Între instrumentele duble se distingeau cele cu tuburile egale, numite *tibiae Sarranae* sau feniciene, reprezentate într-o scenă rituală pe Columna lui Traian și pe un relief de la Poiana (jud. Galați). Cele cu tuburile inegale, numite frigiene, se compuneau dintr-o piesă scurtă și dreaptă, cu mai multe orificii, cu care se executa melodia *(tibia incentiva)*, și una mai lungă, cu un pavilion curbat la capăt, cu un singur orificiu, cu care se realiza acompaniamentul, probabil un ison. Dintr-un asemenea tip de instrument se consideră că ar fi făcut parte două fragmente de **f.** din os cu cinci, respectiv un orificiu, descoperite la Sucidava. Un tip aparte de *tibia* simplă figurează pe sarcofagul „Mihalache Ghica" (Oltenia romană). Este vorba de un *plagiaulos (tibia obliqua)*, ținut de

www.mnir.ro

interpret transversal, având ancia implantată nu lângă capătul superior al tubului, care era astupat, ci la distanță de acesta, într-un mic tub lateral și oblic. Faptul că instrumentele menționate erau foarte prețuite în vremea Imp. Roman, având un rol esențial în sacrificii și diferite împrejurări — nunți, funeralii, teatru, banchete etc., a provocat discreditarea lor în fața creștinilor, cărora le evocau superstițiile păgâne. Strămânii au continuat însă să folosească f., fapt ce se explică prin existența unei biserici încă neorganizate și prin rolul pe care l-a avut în viața pastorală, cu mare pondere în aceste regiuni până în evul mediu dezvoltat. V. și *muzica*.

R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, 498—500; V. Tomescu, *Musica daco-romana*, II, București, 1983, 52—78; A. Bélis, în *RA*, 1986/1, 21—40.

E.N.

Focșani, munic. în jud. Vrancea, în partea de S—V a căruia, pe str. Gheorgheasa, s-a descoperit în 1955 un tezaur cu peste 120 monede, din care s-au recuperat 66 antoninieni de la mijlocul sec. 3 d.Hr. Pe str. Fundătura Comisiei Centrale s-a descoperit un mormânt sarmatic de înhumație, făcând se pare parte dintr-o necropolă, cu un bogat inventar: vase de lut, o oglindă de bronz cu tamga, fragmentată ritual, podoabe din bronz, mărgele din sticlă, coral, lapislazuli și sidef, o monedă de la Constantius II din anii 354—358 d.Hr. etc.

Gh. Untaru, S. Morintz, în *SCIV*, 13, 1962, 1, 157—163; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 265, nr. 104—105.

E.N.

foederati (lat.; „aliați", „prieteni") (în sec. 4 d.Hr.), populații străine, vecine Imp. Roman și aliate cu acesta, obligându-se să-i apere frontierele în schimbul unor subsidii anuale în bani sau în natură *(annonae foederaticae)*. Un astfel de tratat de alianță *(foedus)* a încheiat în 332 Constantin cel Mare cu goții și taifalii din Câmpia munteană, în urma înfrângerii acestora, acordându-le calitatea de f. În 382, după pătrunderea și așezarea în masă a goților în Imp. Roman, Theodosius I („cel Mare") a încheiat cu aceștia un tratat asemănător, declarându-i f., de data aceata ei aflându-se chiar pe terit. Imp., formând un fel de stat în stat. Deosebiți de cetățenii romani, f. erau de drept egali cu ei. F. își păstrau obiceiurile, jurisdicția și lb. Principala lor obligație era aceea a serviciului militar, pe care-l îndeplineau în unități speciale. În timpul răscoalei lui → Vitalian (515), f. apar ca soldați străini, intrați în serviciul Imp. Roman de Răsărit. Vitalian, comandantul lor *(comes foederatorum)*, s-a răsculat pentru că trupele de sub comanda sa nu mai primiseră așa-numitele *annonae foederaticae*. În timpul lui Iustinian I, f. apar ca trupe de stat, alcătuite de regulă din soldați barbari (goți, heruli, huni, sclavini, anți) și numai în mod excepțional din romani. Comandanții lor *(comites foederatorum)* erau numiți de împărat. Deosebirea între f. și armata romană regulată *(stratos)* era că f. erau de diferite naționalități, formând armata de cavalerie, spre deosebire de *stratiotai*, care reprezentau în majoritate armata pedestră.

R. Grosse, *Militärgeschichte*, 280—283; J. Gaudemet, *Institutions*, 725—726; *DID II*, 389, 402, 408—409, 412—413.

I.B.

foedus v. tratat

follis (lat.) (<gr. φολλίς, „pungă cu bani"), monedă romană introdusă prin reforma lui Dioclețian (spre sfârșitul anului 294 d.Hr.). Inițial s-a bătut în greut. teoretică de 1/32 din livră (10,23—10,08 g, după cum ne raportăm la livra „grea" sau la livra „ușoară") dintr-un billon cu un slab conținut de argint (cca 3%), având suprafața argintată. S-au emis și diviziuni: neo-*antoninianus* și „1/8 de f.". Echivalențele, până la descoperirile epigrafice de la Aphrodisias și Aezani, de interpretare încă controversată, erau: 1 *aureus* = 24 *argentei* = 120 f. = 300 neo-*antoniniani*. O primă reducere a f. la 1/40 livră (8,19—8,06 g) are loc în primăvara anului 307, urmată curând de o a doua (sfârșitul anului 307—începutul lui 308), cu un f. de 1/48 livră (6,82—6,72 g). O a treia reducere, însoțită și de reducerea diam. a avut loc în primăvara anului 310 (generalizată spre sfârșitul anului 312) cu un f. ce cântărea 1/72 livră (4,55—4,48 g), pentru ca în primăvara anului 313 să aibă loc reducerea a patra la 1/96 livră (3,41—3,36 g). După o scădere a conținutului de argint în 299—300 la cca 1,50% acesta a rămas apoi constant până în 315. În 318 se introduce o nouă monedă de bronz (de fapt billon) argintată,

Fig. 65. Semne de valoare pentru *follis* și diviziuni (epoca lui Iustinian I).

www.mnir.ro

nummus. F. a reapărut odată cu reforma monetară a lui Anastasius (498), marcat cu litera M exprimând valoarea în *nummi* (M = 40 *nummi*). Greut. sa a fost variabilă: 9,10 g între 498—512; 18,19 g între 512—538; 24,95 g între 538—542; 21,80 g între 542—550; 18,19 g între 550—565; 15,59 g între 565—570; 13,64 g între 570—578; 18,19 g între 578—580; 13,64 g între 580—615. S-au emis de asemenea monede divizionare: *hemi*-f. (K = 20 *nummi*); *decanummion* (I = 10 *nummi*); *pentanummion* (E = 5 *nummi*), precum și mai rar IS = 16 *nummi* (Thessalonic), IB = 12 *nummi* (Alexandria) și altele. Uneori s-au folosit pentru indicarea valorii cifrele romane XXXX, XX, X, mai ales sub Phocas. Nominalul f. s-a menținut până la reforma lui Alexios I Comnenul. În perioada sec. 5—7 raportul dintre f. și moneda de aur a fost și el variabil. Astfel, 1 *solidus* echivala cu 360 f. sau, după o opinie mai recentă, cu 288 f. între 498—538, cu 210 f. între 538—542, cu 180 f. între 542—550, cu 216 sau 288 f. între 550—565, cu 525 f. între 565—570, ca să ajungă la un record de 720 f. între 570—578, revenind la 216 sau 288 f. între 578—580 și stabilizându-se la 600 f. după anul 580.

P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la réforme monétaire de Dioclétien à la fermeture temporaire de l'atelier en 316 (294—316)*, Wetteren, 1980, 79—103; W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, I, Viena, 1973, 14—17, 27; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 384—390; J.-P. Callu, în *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique, Berna, septembre 1979*, Louvain-la-Neuve, Luxembourg, 1982.

G.P.B.

Folteşti, com. în jud. Galați, în apropierea căreia, pe un promontoriu din terasa Prutului, în punctul numit „Ruptura", săpăturile efectuate (1949, 1950, 1971 și 1972) au scos la suprafață o importantă așezare din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, aparținând complexului Horodiștea-Erbiceni-F. (a doua jumătate a milen. 3 î.Hr.). Așezarea de la F. este contemporană cu cele de la Stoicani, Hăbășești, Uricani și Erbiceni II. În cuprinsul așezării, prevăzută cu un șant de apărare în porțiunea accesibilă dinspre platou, s-au descoperit complexe de locuire formate din colibe și locuințe adâncite, cu numeroase gropi menajere în preajmă. Acestea aparțineau unei populații sedentare, ale cărei ocupații principale erau creșterea vitelor, cultivarea plantelor, vânatul și pescuitul. Din materialul descoperit se remarcă, prin numărul lor mare, topoarele de piatră, precum și ceramica modelată din pastă amestecată cu calcar pisat și var cu scoici pisate, decorată cu impresiuni, incizii, crestături, dungi în relief simple sau crestate, șnur, și o cantitate mai mică de ceramică pictată. În cultura F. sunt prezente elemente ale culturii Usatovo (Ucraina), ilustrate de ceramică decorată prin impresiuni sau pictată, purtătorii acestei culturii fiind deplasați (din regiunea Odessei) spre V de comunitățile estice purtătoare ale culturii mormintelor tumulare cu ocru. La F., în același punct, s-au mai găsit resturi sporadice de locuire de la începutul epocii bronzului, precum și mai multe morminte de înhumație din Hallstatt și de la începutul epocii migrațiilor.

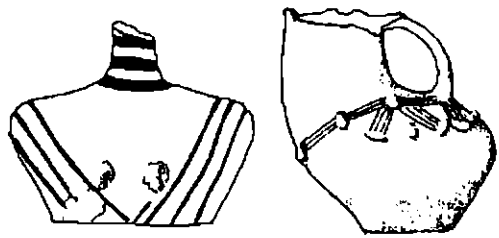

Fig. 66. Statuetă și vas-askos descoperite la Folteşti.

M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, 3, 1951, 1, 249—266; id., M. Dinu, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 19—72.

M.P.D.

Fonteius Agrippa, Caius, consul suffect în anul 58 d.Hr., guvernator al Moesiei în 69—70 (Tacitus, *Hist.*, 3, 46, 3; Ios., *Bell. iud.*, 7, 89—91; cf. Iord. *Get.*, 13, 76). A căzut într-o luptă cu sarmații, care atacaseră garnizoanele romane din dreapta Dunării.

PIR^2, F 466; A. Stein, *Moesien*, 32—33; B. Thomasson, *Laterculi*, 6.

A.A.

for (<lat. *forum*), zona centrală a unui oraș roman, aflată la intersecția străzilor principale (*cardo* și *decumanus*). Cuprindea cele mai importante edificii de interes public și oficial, dispuse după principii general respectate de constructorii epocii. Pe terit. României sunt cunoscute f. de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, parțial → Drobeta și → Tropaeum Traiani, dintre orașele mai importante.

A.B.

forma censualis v. **cadastru**

fortificații, amenajări sau construcții speciale menite să protejeze așezările umane în fața atacurilor sau a pătrunderilor animalelor sălbatice. În unele cazuri, f. aveau și rolul de a delimita un terit. sau chiar numai o construcție, de obicei cu caracter sacru. F. preistorice constau în general dintr-un șanț săpat în jurul așezării sau numai pe o latură a acesteia și, mai târziu, dublat spre interior cu un val construit din pământul scos din săparea șanțului. La unele valuri au fost sesizate structuri interioare din bârne de lemn, „cărămizi" din lut, rotunde și arse, pietre, toate menite să le asigure soliditatea. Se consideră că unele valuri din pământ au fost chiar arse intenționat, tot spre a le mări rezistența. Foarte probabil că valurile de pământ aveau la partea lor superioară construcții din pari de lemn și nuiele, palisade, care înlesneau apărarea. Eficacitatea f. era sporită uneori și de configurația

www.mnir.ro

terenului pe care erau situate așezările astfel întărite. Este vorba de stațiuni plasate pe dealuri dominante, înconjurate de pante abrupte sau de promontorii desprinse din terasele înalte ale râurilor și înconjurate pe trei laturi de râpe abrupte, accesul în așezări fiind posibil doar dintr-o singură parte unde se plasa și f. Caracteristice populațiilor sedentare cu o economie preponderent agricolă, f. au apărut în urma luptelor intercomunitare sau al unor migrații cum ar fi, de pildă, cea a populațiilor de păstori din stepele nord-pontice pătrunse în spațiul carpato-dunărean în cursul neoliticului târziu. Cu vremea, în special în prima parte a epocii fierului, așezările fortificate, unele din dimensiuni de-a dreptul impresionante, au avut și rolul de a sublinia prestigiul social al unor conducători locali desprinși din sânul aristocrației militare (I.C.). Descoperirile arată că încă din perioada *neoliticului timpuriu*, comunitățile din Oltenia, aparținând complexului reprezentat în așezarea de la Cârcea-„Viaduct", în stratul Cârcea III, obișnuiau să-și îngrădească și să-și întărească așezările prin șanțuri. Cel de la Cârcea-„Viaduct" avea în secțiune forma aproximativ trapezoidală, cu adâncimea de 1 m, cu baza mică de 1,60 m și cu lărgimea maximă de 2,50 m. Șanțurile de îngrădire din *neoliticul mijlociu* prezintă unele caracteristici interesante. Astfel, șanțul de îngrădire al așezării de la Vădastra (săpat de membrii comunității din faza Vădastra *I*) avea traseu oval și înconjura din toate părțile așezarea (lărgimea maximă de 4,15 m și adâncimea de cca 1,15 m). Din analizele de sol făcute rezultă că pământul scos cu prilejul săpării șanțului a fost aruncat, nu înspre așezare, după cum ne-am fi așteptat, ci în afară. Un șanț de îngrădire cu traseu arcuit s-a delimitat și în marginea așezării de la Liubcova, din faza Ornița a culturii Vinča. Pe terit. Moldovei, purtătorii culturii Precucuteni an avut așezările întărite. Astfel, așezările din faza Precucuteni *I* de pe „Dealul Viei" de la Traian au avut șanț de apărare (lung. de cca 300 m; lărgimea la gură de 4—5 m și adâncimea maximă de 1,85 m) cu traseu aproximativ în formă de L, cu brațele puțin arcuite. Cele două extremități ale sale se deschideau spre un mal abrupt și este posibil să fi avut palisadă. De la sfârșitul fazei Precucuteni *II* datează șanțul de apărare al așezării de la Târpești (lung. de cca 98 m, lărgimea la gură de 1,70 m și adâncimea între 1,40 și 1,70 m). Tot la Târpești a fost descoperit șanțul așezării din faza Precucuteni *III*, prevăzut probabil cu palisadă, cu un traseu aproape semicircular (lung. de cca 129 m, lărgimea la gură de 3—3,30 m și adâncimea de 1,50—1,90 m). Din aria culturii Boian lipsesc până acum datele despre șanțurile de apărare din primele două faze. Este posibil ca și în marginea lor să fi existat șanțuri de îngrădire. Un șanț cercetat mai intens, din faza Vidra, este cel al așezării de la Spanțov, cu traseu arcuit și formă albiată în secțiune (adâncimea medie de 2 m și lărgimea între 3 și 4 m). În timpul folosirii sale a fost reamenajat prin golire parțială și prin ușoara deviere a traseului. Șanțul s-a umplut în timpul fazei amintite. Din vremea fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița menționăm șanțul de apărare de la Radovanu, așezare care se afla pe o prelungire (mărginită de maluri cu înclinare apreciabilă) a unei terase înalte. Șanțul de apărare a avut un traseu aproximativ oval și despărțea sus platforma așezării de restul terasei înalte și cobora apoi până la piciorul pantei. A fost săpat de prima comunitate din faza de tranziție stabilită pe acel loc, în marginea unei viroage largi și cu traseul astfel ales ca să fie în contrapantă, având deci un mal mai jos și cel dinspre așezare mai înalt (adâncimea maximă de 3 m, adâncimea minimă de 1,4 m, lărgimea la gură de 4 m). Mai târziu f. a fost reamenajată; considerăm că a avut și palisadă. Multe dintre așezările din aria culturii Gumelnița se aflau pe prelungiri ale teraselor înalte, ele fiind mărginite prin maluri abrupte. Legătura cu restul terasei era întreruptă prin șanț de apărare. Așezarea de la Sultana a avut un șanț de apărare (adâncimea de cca 6 m), iar cu pământul scos a fost ridicat un val de-a lungul marginii dinspre așezare. Valul a fost refăcut de două ori; în prima fază a avut 1 m înălț. și lăț. de 3—4 m. Amenajarea f. și completarea ei s-a făcut în cursul fazei Sultana (= Gumelnița *A2*). În perioada de la sfârșitul culturii Gumelnița s-au produs unele frământări și mișcări de populație, care au provocat intensificarea fortificării așezărilor gumelnițene. Astfel, o serie de stațiuni din N—V Munteniei prezintă unele caracteristici deosebite. Una dintre acestea este cea de la Teiu, unde, înainte de a fi amenajată așezarea propriu-zisă, a fost săpat un șanț (6—7 m lărgime și adâncimea de aproximativ 1 m) cu traseu rotund (cu diam. de cca 20 m). Complexul se afla în lunca unui râu. Pământul scos din șanț (la care s-a adăugat o cantitate adusă din terasa vecină) a fost folosit la ridicarea unui val de-a lungul marginii dinspre interior a acestuia (6—7 m lăț. la bază și înălț. inițială de 2—2,5 m). În Dobrogea, în marginea așezării gumelnițene de la Cernavodă s-au cercetat resturile unui șanț de îngrădire, în care a existat un fel de palisadă din trunchiuri de copaci. Atrag atenția urmele de f. mai complicată, descoperite în marginea așezării de la Ghindărești, tot din Dobrogea. Este vorba de o întăritură alcătuită din pietre de calcar legate cu lut ars, care constituiau un val ce înconjura desigur întreaga așezare. Pe întinsul Olteniei, din aria culturii Sălcuța au fost cercetate câteva așezări fortificate. Ca exemplu poate fi dat sistemul de apărare al stațiunii de la Sălcuța, care a avut în cursul existenței două șanțuri de apărare, diferite ca mărime și formă: unul mai mic, către interior și altul, mai mare, spre exterior. Ambele au fost săpate în cuprinsul unei albieri de teren naturale. Atunci când s-a săpat primul șanț au fost străpunse straturile Starčevo și Sălcuța *I*. Pământul rezultat a fost aruncat de-a lungul marginii interioare, formându-se un val de aproape 6 m lăț. și cca 1,20 m înălț. Șanțul s-a săpat în contrapantă și date

www.mnir.ro

fiind dimensiunile sale (lat de 1,50 m spre fund și adâncimea până la 2 m) se poate considera că a servit drept șanț de îngrădire. Al doilea șanț, cel exterior care servea sigur drept șanț de apărare, a fost săpat cel mai devreme spre sfârșitul fazei Sălcuța *II*. Fundul șanțului era drept cu o lăț. de 1,5 m, iar malurile sale abrupte și înalte (adâncimea de maximum 3,5 m, lărgimea la gură de 6—7 m). Comunitățile aspectului cultural Aldeni *II* din N—E Munteniei, S Moldovei și N Dobrogei, obișnuiau să-și întărească așezările prin șanțuri. La Drăgănești (jud. Galați), o astfel de așezare era mărginită printr-un șanț (adâncimea maximă de 1,85 m, lărgimea la gură de 0,90—1,10 m) în mijlocul căruia se presupune că a existat o palisadă din trunchiuri de copaci. Este interesantă f. de la Suceveni (jud. Galați); în marginea așezării au fost amenajate, în cursul existenței ei, două grupuri de șanțuri de apărare cu trasen semicircular. Șanțurile au avut adâncimea de cel mult 2 m și lărgimea maximă la gură de 4 m. Se menționează că la consolidarea malurilor s-au folosit pietre și că a existat o palisadă din pari. Multe așezări fortificate s-au descoperit și cercetat în cuprinsul arealului culturii Cucuteni din Moldova și S—E Transilvaniei. La Cucuteni, așezarea de pe „Cetățuie" era mărginită din trei părți de pante abrupte, de aceea a fost fortificată numai partea de V, prin două șanțuri. Șanțul interior mai mic a fost săpat în timpul fazei Cucuteni *A* (lărgimea între 2,5—4 m și peste 2 m adâncime). Șanțul exterior, care datează din faza Cucuteni *B1*, s-a săpat la 5—8 m V de primul (5—8 m lărgime și peste 3 m adâncime). A fost săpat în trepte, în stratul de piatră, iar malurile sale au fost placate cu lespezi de piatră (până la 1 m lung.). Pietrele scoase au fost aruncate atât spre exterior, cât și spre interior (unde au fost așezate în câte 2—3 rânduri suprapuse). Apoi s-a format un val de pământ de 2 m înălț. și peste 11 m lăț. la bază. Sistemul de apărare al așezării de la Hăbășești a fost studiat amănunțit. „Holmul" era mărginit de pante abrupte și numai însprc V s-ati amenajat, în timp, două șanțuri de apărare datând din faza Cucuteni *A*. Șanțul „interior" avea 123 m lung. și traseu arcuit (lărgimea între 3,50—7,25 m, adâncimea de 1,50—2,75 m). Șanțul „exterior" (lărgimea de 5—7,10 m, adâncimea de 2,25—3,55 m, lung. de 121 m) avea în secțiune forma de V, eu panta exterioară mai lină și cea dinspre interior abruptă. Din faza următoare (Cucuteni *A—B*), menționăm șanțul de apărare al așezării „Dâmbul Morii" de la Băiceni (lărgimea de 4 m, adâncimea de 2,60 m). În S—E Transilvaniei, în aria Cucuteni-Ariușd, s-au descoperit și studiat o serie de așezări întărite prin șanțuri de apărare și valuri de pământ, unele cu schelet din trunchiuri de copaci. Este curios faptul că în legătură cu așezările neolitice din restul Transilvaniei, Banatului și Crișanei, încă nu s-au descoperit șanțuri de îngrădire sau de apărare, deși acestea trebuie că au existat și în acele zone (E.C.). În *perioada de tranziție*, așezările fortificate sunt mai puține la număr, ca urmare a caracterului predominant pastoral al economiei, ceea ce făcea ca diferitele comunități umane să „penduleze" în cadrul unei anume zone, având așezări cu caracter sezonier. Se cunosc totuși stațiuni fortificate cum ar fi cea de la Bogdănești (jud. Bacău), din faza aparținând culturii Foltești sau cea de la Șiacu (jud. Gorj). Aceasta din urmă, aparținând culturii Coțofeni, se află pe un promontoriu desprins din dealurile învecinate și înconjurat pe trei părți de pante înalte și foarte abrupte. Accesul se poate face doar printr-o șa în partea de S unde a fost săpat un șanț lat de 2,50 m și adânc de 2,00 m. Din pământul rezultat din săparea șanțutui s-a ridicat un val de pământ cu lăț. de cca 9 m, astăzi înalt doar de 1,20 m. *Epoca bronzului* se caracterizează prin numeroase așezări fortificate descoperite pe terit. României. Numărul mare al așezărilor întărite exprimă, pe lângă existența unor lupte intertribale, și existența unei pături războinice din care se desprindeau șefii locali capabili să organizeze efortul ridicării unor f., uneori de dimensiuni mari. Printre cele mai timpurii sunt așezările de la Crivăț (jud. Călărași) și Odaia Turcului (jud. Dâmbovița), aparținând culturii Glina și fortificate cu șanț și val de pământ. O caracteristică a așezărilor fortificate din epoca bronzului, în special pentru cele din perioadele mijlocie și târzie, este plasarea lor într-un punct dominant, ele fiind înconjurate de așezări deschise, mici „cătune" dispersate, în apropiere fiind situate și necropolele. Un exemplu tipic îl oferă așezarea eponimă a culturii Monteoru, de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău), așezată pe un deal înalt, cu pante abrupte pe trei părți și cu singura cale de acces fortificată printr-un șanț săpat la începutul fazei *II*. De jur împrejur și pe pante sunt alte așezări, mai mici, deschise, precum și necropolele stațiunii. O situație identică este și la Cândești (jud. Vrancea), unde acropola monteoreană este înconjurată de așezări deschise și de cimitirul aflat în proximitate. Așezări fortificate în aria monteoreană mai sunt cunoscute și la Fitionești (jud. Vrancea), la Săpoca (jud. Buzău) și Costișa (jud. Neamț), unde pe lângă șanțul obișnuit săpat în porțiunea de acces, s-a mai săpat un șanț și pe pantă pentru a o face și mai greu de urcat. Așezări fortificate numeroase se întâlnesc și în aria culturii Otomani, așa cum sunt cele de la Otomani-„Cetățuia", sau la Sălacea, ambele în jud. Bihor, în ultima așezare fiind descoperit și un sanctuar. Între așezările Otomani fortificate, un loc aparte îl ocupă cele de tip „insulă", plasate în zone mlăștinoase la care se întâlnesc amenajări defensive ca de pildă la Săcueni (jud. Bihor), apoi cele de tip atol, cu mai multe „centuri" de șanțuri și valuri cum pare să fie cazul la Căpleni (jud. Satu Mare). Trebuie însă menționat că unele așezări de acest tip, cum e cea de la Vărșand (jud. Arad), s-au dovedit a fi constituite dintr-un nucleu de locuire central și un „ring" constituit dintr-un cerc de locuințe, ce înconjurau nucleul central, resturile din ring nefiind un val care fortifica așezarea, așa cum se crezuse

www.mnir.ro

inițial. În aria culturii Suciu de Sus o așezare fortificată este cea de la Boinești (jud. Satu Mare), situată pe un promontoriu stâncos, cu pante inaccesibile pe trei părți, comunicând cu restul dealurilor printr-o șa pe care a fost construită f. Aceasta constă dintr-un șanț dublat de un val, lat de cca 15 m la bază și păstrând încă o înălț. de cca 3 m de la solul ante. În ultima vreme, așezări fortificate au fost descoperite și în aria culturii Wietenberg. În stațiunea eponimă a culturii Verbicioara (jud. Dolj), așezarea a fost de asemenea întărită cu un șanț. În aria culturii Tei lipsesc așezările întărite; se pare că doar la Gura Ocniței (jud. Dâmbovița) ar fi vorba de o asemenea așezare. Culturile Noua și Coslogeni, cu o economie în care păstoritul juca un rol de seamă, cu așezări sezoniere, nu au cunoscut așezările întărite. La începutul *primei epoci a fierului* pe terit. de azi al României se cunosc numeroase așezări întărite cu șanțuri și valuri, unele dintre ele având dimensiuni de-a dreptul impresionante. Așa este cazul cetățuiei de la Sântana (jud. Arad) cu o suprafață de peste 75 ha, înconjurată de un val de pământ care mai păstrează astăzi înălț. de 6 m. Alte asemenea f. mai sunt la Cornești (jud. Timiș), Sighetu Marmației (jud. Maramureș), Voivodeni (jud. Mureș), Mediaș (jud. Sibiu), Teleac (jud. Alba), Grădiștea (jud. Olt), Porțărești (com. Giurgița, jud. Dolj) etc. Caracteristic acestora este stratul de locuire foarte subțire, dovedind că aceste așezări nu au servit unei locuiri permanente ci doar ca centre de refugiu ocazional, în același timp servind și pentru sublinierea prestigiului unor conducători tribali. Aceste f. erau adesea înconjurate pe întreg perimetrul cu valuri mari de pământ care aveau amenajate și intrări, ca la Voivodeni. Este semnificativ faptul că aceste cetăți se plasează în zone în care apar și concentrări de depozite de bronzuri. Către sfârșitul perioadei hallstattiene, în sec. 7—6 î.Hr., aceste f. se răresc, mai fiind cunoscute doar cele de la Popești (jud. Giurgiu) sau Șeica Mică (jud. Sibiu) (I.C.). În perioada veche a *culturii geto-dacice*, caracterizată printr-o economie predominant pastoral-agricolă și o diferențiere socială mai puțin sesizabilă la nivelul culturii materiale, f. păstrează un caracter tribal pronunțat, moștenit din sec. anterioare. Ele trebuiau să protejeze populația și avutul mobil al întregului trib, care trăia într-un număr variabil de mici așezări rurale. Locuirea permanentă în interiorul acestui gen de „cetăți de refugiu" era săracă. În lipsa unui sistem defensiv unitar, amenajarea f. era foarte elaborată, uneori pe mai multe linii succesive de apărare și cu folosirea tuturor accidentelor de teren, deoarece aici era locul ultimei bătălii. F. constau de obicei din valuri de pământ cu șanțuri de apărare adiacente, care uneori înconjurau întreaga incintă (→ Beștepe — pe alocuri val triplu, → Stânceşti — incintă dublă), alteori doar părțile mai accesibile ale acestora. La → Bucovăț, Mărgărițești, Morunglav, Trivalea-Moșteni, Albești, Orbeasca de Sus (f. hallstattiană refolosită), valurile erau întărite sau suprapuse de adevărate ziduri de lemn (palisadă dublă de pari legați cu nuiele împletite și uniți cu grinzi transversale, umplută cu pământ, cu turte de lut amestecate cu pleavă, perforate și arse sau cu cărămizi slab arse). Uneori și nucleul valului era ars (Mărgărițești, Morunglav). În sec. 4—3 î.Hr., odată cu afirmarea puternică a aristocrației tribale și apariția unor formațiuni politice mai stabile conduse de basilei, numărul f. crește considerabil, ocupând întreg spațiul extracarpatic locuit de geto-daci (în Transilvania ocupată de celți nu se cunosc f. din această vreme). Alături de „cetățile de refugiu", care continuă a fi construite, apar și așezările fortificate propriu-zise *(davae)*. În funcție de sistemele constructive folosite și de poziția geografică pot fi distinse unele caracteristici zonale. Cele mai multe f. au fost descoperite pe terit. dintre Munții Carpați și Nistru (peste 60). În silvostepa dintre Prut și Nistru s-au descoperit 40 f., grupate în mai multe nuclee: de-a lungul Nistrului, pe Răut și în zona centrală. Alături de centrele tribale ocupând suprafețe mari (Rudi, Saharna Mare — peste 80 ha; Butuceni — 20 ha), prevăzute cu mai multe linii defensive — valuri cu palisade sau cu miezul ars ori placat cu piatră, turnuri, palisade simple, șanțuri — apar și așezări fortificate cu suprafețe mai reduse (600—4 000 m²), dispuse în puncte strategice pentru supravegherea și apărarea terit. tribal și așezate de-a lungul unor cursuri de apă sau pe înălțimi: Holboca, Horodiștea, Văhvatinți, Mateuți, Măscăuți, Curături etc. Asemenea grupări se întâlnesc și între Siret și Prut: Moșna, Arsura (25 ha, cetate de refugiu), Bunești, Fedești, Brăhășești ș.a. În alte cazuri, ca la → Cotnari, întregul trib se adăpostea permanent în interiorul unei incinte uriașe (peste 600 ha), iar ca cetate de refugiu folosea f. de pe dealul Cătălina, prevăzută cu un foarte elaborat sistem de apărare. În Dobrogea, pe lângă utilizarea f. mai vechi (Beștepe, Beidaud, Babadag, Izvoarele) se construiesc altele noi, cu caracter de *davae*; ca cele recent descoperite la Satu Nou-„Valea lui Voicu", Coslugea-„Colții Pietrii" etc. Acestea aveau valuri de pământ întărite cu piatră sau chiar cu zid de piatră înglobat în val și șanțuri de apărare. Așezarea de la Satu Nou-„Valea lui Voicu" avea două incinte, una fiind folosită pentru adăpostirea populației din zonă cu avutul ei. La S de Carpați apar așezările fortificate de la Stoina (2 valuri întărite cu piatră și palisadă lipită cu lut, șanțuri adiacente). Coțofenii din Dos, Bâzdâna (șanțuri de apărare, zid de cărămidă arsă cu emplecton de pământ ars, ulterior înglobat în val), Celeiu, Zimnicea (valuri și șanțuri), Tinosu, Pleașov, Pietroasele-„Gruiu Dării" (valuri întărite cu piatră sau arse, șanțuri) ș.a. Cu excepția așezării de la Stoina, toate celelalte au fost intens locuite, dar ocupau o suprafață relativ redusă, câteva ha, spre deosebire de marile f. din Moldova, unele ocupând zeci de ha. Pe parcursul sec. 3—2 î.Hr. se produc importante restructurări în sânul societății geto-dacice. Factorilor externi defavorabili li se suprapun unele transformări struc-

www.mnir.ro

turale ale organizării sociale, nemenționate de izvoarele literare și sesizabile arheologic doar prin o modificare treptată a culturii materiale, dispariția „mormintelor princiare" ilustrând scăderea ponderii sociale și politice a vechii aristocrații. Aceste transformări creează premisele apariției unei organizări politice mai cuprinzătoare, de tipul statului. Unele așezări fortificate își încetează complet existența, altele își pierd influența politică și renunță la f. (Albești, Orbeasca de Sus, Zimnicea, Tinosu), sau populația lor își mută sediul în alte locuri, construind alte așezări fortificate: Bâzdâna, Satu Nou-„Vadu Vacilor". În a doua jumătate a sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr., odată cu intrarea societății geto-dacice în faza sa de maximă dezvoltare, se constată apariția unor noi centre de putere, mult mai numeroase și înglobând terit. altă dată mai slab populate. Unele *davae* apar pe locul unor așezări mai vechi, mai modeste, sau în incinta unor f. hallstattiene: Brad, Răcătău, Poiana, Mânăstioara, Cândești — în Moldova; Piscu Crăsani, Popești, Radovanu, Bâzdâna — la S de Carpați; Satu Nou-„Valea lui Voicu", Izvoarele în Dobrogea; Pecica, Cugir, Teleac în Transilvania ș.a. Altele se construiesc în locuri noi: Bâtca Doamnei, Cozla, Tisești, Orlovca, Barboși la E de Carpați, Cetățenii din Deal, Ocnița, Milcov, Sprâncenata, Polovragi, Căpreni, Telești-Vârf (jud. Gorj) în Muntenia și Oltenia. În Transilvania și Banat, odată cu dispariția stăpânirii celtice, asistăm la o proliferare rapidă a *davae*-lor dacice: Stânca Liubcovei (Berzasca, jud. Caraș-Severin), Pecica, Piatra Craivii, Tilișca, Căpâlna, Măgura Șimleului, Marca, Sacalasău Nou, Moigrad, Clit, Covasna, Jigodin I—III, Vărădia, Săvârșin ș.a. Unele *davae* din terit. extracarpatic, deși aveau o mare importanță economică și politică, adevărate centre tribale, erau apărate natural, fără f. artificiale: Cârlomănești (jud. Buzău), Grădiștea (jud. Brăila), Zimnicea, Orbeasca de Sus, Vlădiceasca, Chirnogi etc. Așezările fortificate din această perioadă dispuneau de f. mai puțin complicate și ocupau suprafețe în general reduse, dar în jurul celor mai multe dintre ele se dezvoltă așezări deschise înfloritoare, reflectând o spectaculoasă creștere demografică. Principalul lor element defensiv îl constituie șanțurile (Pecica, Popești, *davae*-le din Moldova), uneori având escarpa consolidată cu bârne (Brad) și fiind completate cu palisade ce înconjurau așezarea (Brad, Răcătău, Barboși). Altele sunt apărate cu valuri și șanțuri (în Muntenia) sau chiar ziduri seci din piatră (Covasna, Căpâlna, Cugir, Bănița etc.). Alte așezări fortificate au valurile întărite la partea superioară, ca în sec. precedente, cu ziduri casetate din stâlpi și bârne de lemn, umplute cu pământ și piatră (Stânca Liubcovei, Arpașu de Sus). La Ocnița (jud. Vâlcea) se folosise zidul de lemn, cu două paramente, fixate în stâncă. Ca elemente noi apar terasele, uneori susținute cu parapete din lemn sau din piatră (Polovragi, Zetea, Deva-dealul Cozia, Bâtca Doamnei, Homorâciu), folosirea bermei și a drumurilor de rond etc. În timpul domniei regelui Burebista se consideră că începe constituirea unui veritabil sistem defensiv, menit să protejeze căile de acces spre noua capitală a statului dac, Sarmizegetusa. Alături de unele așezări fortificate mai vechi, acum refăcute, se adaugă un număr de cetăți și puncte fortificate, construite cu meșteri gr., în tehnică elenistică: incinte poligonale (Piatra Roșie, Blidaru) sau doar ziduri și turnuri construite la partea inferioară din blocuri ecarisate de piatră, dispuse în două paramente, cu emplecton din sfărâmături de stâncă și pământ, unite cu bârne orizontale terminate în „coadă de rândunică"; la partea superioară erau continuate în cărămidă nearsă sau lemn: Grădiștea de Munte, Tilișca, Bănița, Costești, Piatra Craivii, Breaza, Cetățenii din Deal. În unele situații zidurile de terasă completează sau chiar înlocuiesc f. propriu-zisă (Grădiștea de Munte-incinta sacră, Fețele Albe, Căpâlna, Bâtca Doamnei). O oarecare dispunere sistematică a f. pentru apărarea unui terit. mai întins se constată și în anumite regiuni din N—V și E Transilvaniei. Epoca dezvoltării maxime a sistemului defensiv al statului dac cu centrul în Munții Sebeșului se plasează către sfârșitul sec. I d.Hr., în preajma și în timpul marilor confruntări cu romanii, sub regele Decebal. Atunci se refac și se întăresc incintele cetăților și li se adaugă noi elemente de f., inspirate din lumea romană: drumuri pavate, turnuri de veghe și semnalizare, f. de baraj (valul de la Cioclovina-„Ponorici", eventual recentele valuri de la Tapae) etc. În sec. 1 d.Hr., f. din spațiul extracarpatic își pierd treptat din importanță (poate și ca urmare a măsurilor de siguranță luate de romani) și nu mai sunt întreținute; locuirea tinde să acopere vechile valuri de pământ și să colmateze șanțurile: Brad, Răcătău, Poiana, Sprâncenata, Popești. Odată cu cucerirea romană a Daciei așezările dacilor liberi din afara provinciei nu vor mai fi fortificate (N.C.). Pentru așezările gr. se cunosc două tipuri principale de f.: centrele urbane și forturile din terit. Pentru prima categorie există ilustrări concludente la Histria și Callatis. La Histria a fost ridicată o primă incintă în sec. 6 î.Hr., parțial surprinsă de cercetările arheologice, distrusă cândva spre sfârșitul aceluiași sec., într-un moment istoric greu de precizat. Zidul înălțat în epoca clasică, la rândul său slab cunoscut datorită stării precare de conservare, a fost distrus spre sfârșitul sec. 4 î.Hr., probabil ca urmare a asediului purtat de Lysimach. Mai bine conservat, deși și el a suferit o distrugere puternică în urma acțiunii lui Burebista, este zidul de incintă elenistic realizat din blocuri rectangulare de calcar legate între ele cu crampoane. Un zid de incintă cu particularități constructive asemănătoare și databil în aceeași epocă a fost cercetat pe mai multe tronsoane la Callatis, iar o altă incintă din epoca gr. este cea recent descoperită la Capul Dolojman (→ Orgame = Argamum). Toate acestea corespundeau concepției strategice dominante în

www.mnir.ro

epocă, prevăzând retragerea populației în caz de atac în spatele zidurilor, iar prin dimensiunile și caracteristicile lor erau de natură să facă față acțiunilor poliorcetice conduse după metodele timpului. F. teritoriale (pentru care în sursele literare, epigrafice și papirologice întâlnim o varietate de termeni, *phrouria, pyrgoi, turseis, epauleis, chōria* etc.) sunt, în general, de două tipuri: forturi *(phrouria)* și turnuri *(pyrgoi)* de pază și supraveghere. După toate probabilitățile, f. teritoriale erau caracteristice în bună măsură orașelor doriene, cu atât mai mult cu cât acestea au avut de înfruntat, în majoritatea cazurilor, și mai ales în lumea colonială, vrăjmășia unor populații vecine. Nu întâmplător, pe terit. Dobrogei evidența arheologică cu privire la f. teritoriale (*phrouria* de la → Albești și zonele înconjurătoare) se concentrează la Callatis. Este vorba de o salbă de forturi de graniță de tipul celor despre care izvoarele literare spun că s-ar fi aflat și în terit. metropolei, → Heracleea Pontică. Sistemul de f. era completat uneori de tumuri de control de-a lungul arterelor de comunicație, de valuri de pământ și, probabil, de unele ferme întărite. Toponimia Dobrogei greco-romane oferă indicii în acest sens (*Laikos pyrgos*, „turnul Lailor"), însă deocamdată nu există nici un fel de confirmări în teren (A.A.). V. și *arhitectura, Brazda lui Novac, burgus, castellum, castru, limes.*

Fl. Marinescu, în *SCSibiu*, 14, 1969; T. Ordentlich, în *Dacia, N.S.*, 13, 1970; K. Horedt, *Așezarea fortificată din epoca bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978; S. Morintz, *Contribuții*; E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României*, București, 1987; Fl. Marinescu, în *SMMIM*, 12, 1979, 114—123; id., în *SMMIM*, 14—15, 1982, 42—56; I.T. Niculiță, *Gety IV—III vv. do n.e. v Dnestrovsko-Karpatskih zemljah*, Chișinău, 1977; id., *Severnye frakijcy v VI—I vv. do n.e.*, Chișinău, 1987; A.C. Florescu, în *RMMMIA*, 1980, 1, 11—18; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor, civilă și militară (sec. II î. e.n.—î e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983; D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984; N. Conovici, în *Istros*, 4, 1985, 71—87; A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987; Y. Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque*, Paris, 1974; E. Will, în *Revue Historique*, 514, 1975, 297—318; C. Preda, A. Doicescu, în *Histria II*, 297—334; Al. Avram, Gh.V. Nistor, în *SCIVA*, 33, 1982, 4, 365—376.

I.C.; E.C.; N.C. și A.A.

Fortuna, veche divinitate lat. (cu sanctuar la Praeneste) apoi romană, ale cărei atribute se identifică, în mare parte, cu cele ale zeiței Tyche (Τύχη) de la gr. Cultul său s-a răspândit de timpuriu în Peninsula Italică, atingând cea mai mare difuziune în timpul Imp. Roman. Personifica norocul, câștigul, abundența, întâmplarea favorabilă, atât pentru persoane cât și pentru colectivități, centre urbane etc. La Roma i-au fost dedicate temple pe Capitoliu, pe Câmpul lui Marte sau în *Forum Boarium*, iar în provincii era pretutindeni

Fig. 67. Fortuna cu Pontos (marmură, Tomis).

adorată. Descoperirile epigrafice o prezintă în cele mai diferite ipostaze (F. *Praenestinae*, F. *Redux*, F. *Equestris* etc.). Pe terit. României cea mai semnificativă este aceea de F. *Daciarum* (adorată ca protectoare a întregii provincii Dacia, simbol al bogăției și prosperității acesteia). I-au mai fost dedicate inscripții la Apulum, Germisara, Micia, Napoca, Porolissum și Sarmizegetusa, iar în Moesia Inferior, la Capidava, unde este adorată de *coh. I Germanorum*. În Pontul Stâng a fost contopită cu Τύχη (F.-Τύχη) mai ales în orașele gr. intrate în sec. I î.Hr. sub autoritatea Romei. Astfel, la Tomis s-au descoperit mai multe statui ale sale, cea mai repezentativă aflându-se în depozitul de sculpturi (descoperit în 1962) unde F.-Τύχη este asociată zeului Mării Negre, → Pontos.

G. Bordenache, în *StCl*, 6, 1964, 155—178; *IDR*, III/2, nr. 207, 211, 241—246.

A.R.

fossa (lat.), element al sistemului de fortificație alături de *agger, murus* și *vallum*. Consta dintr-un șanț care se săpa în fața → bermei pentru a constitui primul obstacol al unei fortificații spre inamic. Din șanț se obținea pământul necesar pentru a înălța la mărimea dorită un *agger* sau un *vallum*.

C.V.

www.mnir.ro

Fossaton (gr. < lat. *fossatum*; „fortăreață"), fortificație *(castellum)* în Moesia Inferior, menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), probabil pe drumul dintre Marcianopolis și Anchialos. Neidentificată încă.

Philippide, *Orig.*, I, 436, 468; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 142, nr. 27.

I.B.

Fotoș, sat în com. Ghidfalău (jud. Covasna), unde în 1932 a fost descoperit un tezaur monetar depus în vas de lut. S-au recuperat 260 denari romani republicani din perioada 153—36 î.Hr. și 11 romani imperiali de la Augustus și Tiberius.

B. Mitrea, Z. Székely, în *Materiale*, 2, 1956, 645—683; M. Chițescu, *RRCD*, 164—169, nr. 79.

E.N.

fourré v. suberatus

Frăteşti, com. în jud. Giurgiu, unde a fost descoperită și cercetată incomplet o necropolă birituală aparținând populației autohtone din Muntenia (sec. 8 d.Hr.). Au fost cercetate 3 morminte de incinerație în urnă, 11 morminte de incinerație în groapă și 8 morminte de înhumație, orientate V—E dar și E—V. Deși puține la număr, cele trei categorii de morminte par a avea o anume grupare pe aria cercetată a necropolei. Mormintele de înhumație, cu schelete în poziție întinsă, aveau ca inventar un vas (la cap sau picioare), de obicei oale-borcan lucrate la roata înceată și într-un singur caz o cană din ceramică cenușie, cu gura treflată, lucrată la roata rapidă, cercei de bronz cu spirală, catarame simple, inele. Mormintele de incinerație conțineau cercei simpli, cuțite, iar umele erau fie lucrate la roata înceată din pastă brun-roșcată, fie într-un caz, la roata rapidă din pastă cenușie.

S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 419—430.

R.H.

frescă (<it. *a fresco*; „pe proaspăt"), tehnică picturală murală cunoscută în antic. și „redescoperită" în Renaștere, care consta în aplicarea pe tencuiala încă umedă („proaspătă") a unor acuarele de natură anorganică, astfel încât culorile pătrund în perete. Dezavantajul rezultat din faptul că o asemenea tehnică necesita o măiestrie și o promptitudine aparte, pictorul fiind constrâns să lucreze repede, înainte de uscarea tencuielii (*fa presto!*, cuvântul de ordine al pictorilor renascentiști), era compensat de durabilitatea realizărilor artistice, întrucât pictura se fixa în porii tencuielii, devenind greu atacabilă de către agenții exteriori. Realizările cele mai de seamă cunoscute până astăzi în arta romană sunt, în acest domeniu, f. de la Pompei și Herculanum, unde numeroase edificii au fost pictate în această tehnică, exegeții deosebind aici diferite stiluri și școli de pictură. Indiscutabil cu mult mai modeste, însă destul de grăitoare pentru nivelul artei provinciale de la Dunărea de Jos, apar f. descoperite sporadic în Dacia, bunăoară în unele *villae* urbane, și mai ales în Dobrogea. Fragmente de f. au fost semnalate pe unii pereți ai edificiilor thermale de la Histria, însă cu precădere în mormintele monumentale de la Tomis și, relativ recent, la → Piatra Frecăței (com. Ostrov, jud. Tulcea). Din punct de vedere tehnic, aceste f. sunt executate, în general, pe tencuială văruită, cu acuarele predominant verzi, galbene și albastre. Altă f. figurează în una din încăperile boltite ale „Edificiului cu mozaic" de la Tomis.

F. Wirth, *Römische Wandmalerei vom Untergang Pompejis bis ans Ende des dritten Jahrhunderts*, Berlin, 1934; K. Schefold, *Pompejanische Malerei. Sinn und Ideengeschichte*, Basel, 1952; id., *Die Wände Pompejis. Topographisches Verzeichnis der Bildmotive*, Berlin, 1957; R. Seider, *Römische Malerei*, Konigstein, 1968; C. Chera-Mărgineanu, în *Pontica*, 11, 1978, 137—141.

A.A.

frigidarium v. thermae

Frithigern (a doua jumătate a sec. 4 d.Hr.), conducător al goților thervingi (vizigoți) de rit arian, spre deosebire de vizigoții lui Athanaric, tradiționaliști, în sânul cărora păgânismul rămăsese preponderent. Grupurile lui F. au trăit temporar în S Moldovei și Basarabiei, de unde cu acordul romanilor au trecut în Imp. Trecerea cetelor lui F. la S de Dunăre a fost cauzată în principal de invazia hunilor din anul 375, ca și a înțelegerii dintre F. și → Athanaric. După trecerea trupelor în Imp., F. a organizat numeroase jafuri și marea răscoală a goților din anii 376—378 când, împreună cu Alaviv și alte căpetenii gotice, a înfrânt armata romană, soldată și cu moartea împăratului Valens (Amm. Marcell., XXXI, 4).

H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

frizǎ (în arhit. greco-romană), parte din → antablament situată între → arhitravă și → cornișă, de obicei decorată în relief cu reprezentări vegetale

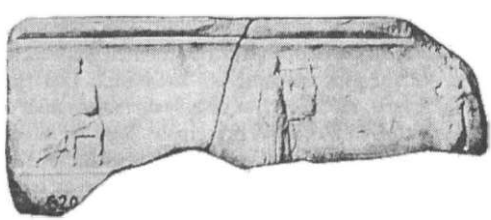

Fig. 68. Friză reprezentând pe Zeus pe tron, Apollon cu kithara și Artemis (Histria, epoca elenistică).

stilizate, zoomorfe, mitologice etc. În România s-au păstrat f. de la monumente gr., elenistice, mai numeroase romane, în special de la → edicule.

A.B.

www.mnir.ro

Frontinus, Sextus Iulius (30—104 d.Hr.), om politic și general roman. A îndeplinit succesiv funcțiile de: *praetor* urban (70); consul suffect (cca 73), *legatus Augusti pro praetore* în Britannia (74—78), în care calitate i-a supus pe siluri; proconsul al Asiei (83) și *curator aquarum* la Roma (97). A scris un tratat în două volume asupra apeductelor Romei intitulat *De aquis Urbis Romae*. A mai redactat lucrări cu caracter de artă și doctrină miliară: *De re militari*, folosit și de Vegetius, și un manual de tactică și strategie militară la gr. și romani *(Stratagemata)*, destinat ofițerilor și conținând exemple cunoscute din ist. militară a celor două popoare.

M.Z.

fronton (în arhit. greco-romană), ornament triunghiular (uneori în arc de cerc) din piatră, a cărui formă este dată de cele două pante ale acoperișului și

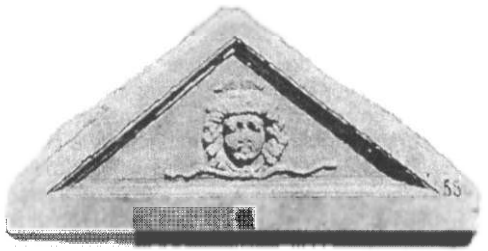

Fig. 69. Fronton de sarcofag roman cu reprezentarea Meduzei (sec. 2 d.Hr.).

→ cornișă. Putea fi nedecorat, ca la templul elenistic al lui Zeus de la → Histria, sau cu diverse reprezentări adecvate, ca la o serie de → edicule din Dacia.

A.B.

fructieră, vas de lut din categoria ceramicii cu pastă fină, formă principală și specifică → ceramicii geto-dacice. Se caracterizează prin buza lată și în cele mai multe cazuri foarte mult răsfrântă în exterior. Corpul este de obicei puțin adânc, de formă mai mult sau mai puțin semiovală iar piciorul, înalt, este gol în interior. A apărut în prima fază a ceramicii geto-dacice și se va menține pe întreaga sa durată. Din faza mijlocie (sec. 3—2 î.Hr.) se cunosc un mare număr de f. clasificate în trei tipuri principale. Sunt lucrate cu mâna și acoperite cu slip puternic lustrmit. În faza mijlocie și-au făcut apariția și f. lucrate la roată. Dimensiunile obișnuite ale f. sunt de 15—20 cm înălț. și 20—25 cm diam. existând însă și exemplare ce depășesc 30 cm înălț. și 50 cm diam. O deosebit de largă răspândire vor cunoaște f. în faza a treia din evoluția ceramicii geto-dacice (sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr.), când cele lucrate cu mâna au fost înlocuite cu cele transpuse la roată, descoperite fiind pe întreaga arie de răspândire, atât în așezări cât și în necropole. Se pare că f. a jucat chiar un anume rol în ritualul funerar.

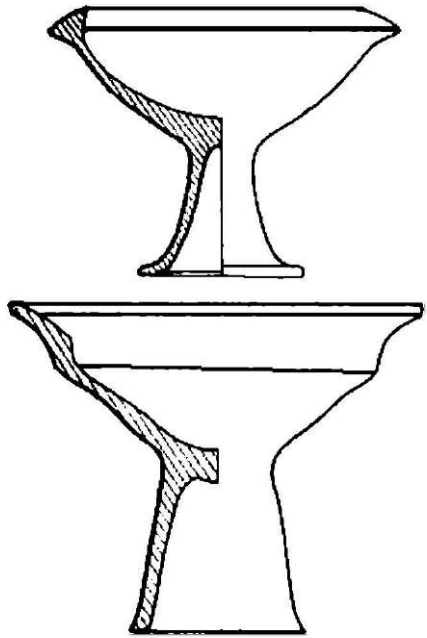

Fig. 70. Fructiere geto-dacice descoperite la Sprâncenata (jud. Olt).

Covârșitoarea majoritate a f. sunt de culoare cenușie (de diverse nuanțe) nelipsind însă nici cele gălbui ori roșietice. În cea de a treia fază, f. s-au diversificat, fiind cunoscute cinci tipuri principale și mai multe variante. Foarte multe f. sunt împodobite cu variate motive geometrice realizate prin lustruire. De obicei buza este ornamentată, dar se cunosc și numeroase exemplare la care întreaga suprafață interioară este ornamentată. Nu lipsesc nici f. care au piciorul ornamentat în exterior și nici cele al căror picior are perforații de formă triunghiulară. F. se înscrie printre formele ce intră în repertoriul ceramicii geto-dacice pictate cu motive geometrice. În faza a patra din evoluția ceramicii geto-dacice, f. au continuat să fie prezente atât în provinciile romane cât și în lumea dacilor liberi.

I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, 82—83, 126—131, 167—170.

I.H.C.

Frumușica, nume dat așezării eneolitice aflată pe dealul Cetățuia, com. Bodești (jud. Neamț), pe partea stângă a Cracăului. Așezarea se întinde pe o suprafață de cca 5 ha, nefiind exclusă fortificarea ei cu un șanț artificial de apărare, întrucât pe trei laturi este protejată natural de râpe abrupte, unirea cu restul terasei făcându-se pe latura nordică unde se mai văd două mici ravene (poate chiar urmele șanțului sau șanțurilor incomplet astupate). Analize geologice au dus la concluzia că stațiunea s-a stabilit pe un teren aluvionar, adeseori inundabil, care a crescut cu 2,80—3 m, în raport cu nivelul primelor așezări de aici. Au existat

www.mnir.ro

evident pe parcurs și mici întreruperi marcate prin absența chirpiciului și a fragmentelor ceramice (deci prin prezența unor straturi sterile din punct de vedere arheologic). Primul și cel mai bogat nivel de locuire de pe dealul Cetățuia aparține fazei Cucuteni *A1—A2* (cu posibilitatea ca aici să fi existat chiar o etapă *A1* bine individualizată), urmată de două niveluri ceva mai puțin consistente, unul Cucuteni *A—B*, celălalt Cucuteni *B*. Cu totul sporadic apar și materiale (de aspect Horodiștea-Folțești) din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, fragmente ceramice Monteoru (ca și un cuțit curb de piatră, poate Noua?) și cu totul sporadic materiale de tip La Tène. Stațiunea se remarcă însă prin varietatea de forme ceramice și decoruri (bi- și tricrome) din prima fază a culturii Cucuteni. Îmbinarea armonioasă dintre forme și ornamente dă ceramicii de aici o eleganță egalată numai de aceea din cunoscuta așezare din S—E Transilvaniei, de la Ariușd. Plastica antropomorfă se evidențiază de asemenea ca una dintre cele mai reprezentative. Demn de reținut este un picior de vas modelat în formă de șase siluete feminine prinse în joc, renumita „Horă de la Frumușica". După părerea noastră atât această piesă cât și altele similare, descoperite în diverse stațiuni din spațiul românesc și ucrainean, în cuprinsul complexului cultural Precucuteni-Ariușd-Cucuteni-Tripolie, reprezintă fie dansuri rituale, fie pe purtătoarele de ofrande legate de un eventual cult chthonian.

C. Matasă, *Frumușica, Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946; S. Marinescu-Bîlcu, în *SCIVA*, 25, 2, 167—179.

S.M.-B.

Frumușița, com. în jud. Galați, pe terit. căreia a fost descoperit (1947—1948), într-o groapă, poate mormânt, un *kylix* gr. de proveniență attică, cu inscripție formată din trei litere zgâriate pe fund, și două vase lucrate cu mâna, de factură locală, datate prin asocierea cu vasul attic în sec. 5 î.Hr.

M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCȘIași*, 4, 1953, 1—4, 497—511.

M.P.D.

Fuficius Cornutus, Q. (sec. 2 d.Hr.), senator roman, *quaestor*, tribun al plebei, *praetor*, consul suffect în 145, legat al Pannoniei Inferior și guvernator al Moesiei Inferior (între 151/2 și 153/4). În această calitate este menționat de o inscripție tomitană atestând construcția unui monument de către un particular, într-o alta din Troesmis, menționând de asemenea ridicarea unui monument de către cetățenii romani din *canabae*, precum și de inscripția lui T. Flavius Alexander, *quinquennalis*, în canabele aceluiași oraș, cu ocazia numirii sale în această funcție.

PIR, III², 203, nr. 497 (Ed. Groag); J. Fitz, *Statthalter*, 16—17 și 47; *IGR*, I, 609; *ISM*, V, 134, 155.

A.S.

Fufidius Lucianus, L. (sec. 2 d.Hr.), membru al Senatului din municipiul Tropaeum Traiani (→ *decurio*) și duumvir. Răpus de costoboci în cursul invaziei acestora din 170, care a distrus și orașul de la Adamclisi și menționat în inscripția în lb. lat. de pe piatra lui funerară descoperită în cetate.

Em. Popescu, în *StCl*, 6, 1964, 192—200; *DID II*, 159.

A.B.

Fulvia v. **Plautilla**

Fundătura, sat în com. Iclod (jud. Cluj), pe terit. căruia a fost descoperită întâmplător o cataramă gepidă turnată din argint (aurită), cu placă dreptunghiulară, cu cap de vultur, ochiul fiind sugerat de o

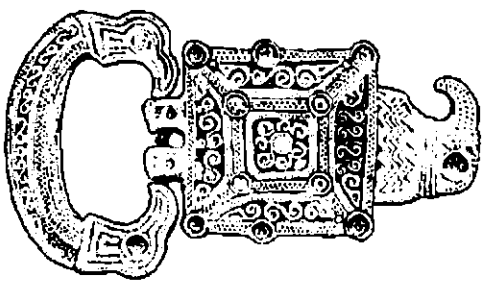

Fig. 71. Fundătura. Cataramă gepidă.

almandină; este ornamentată cu celule cu almandine, motive spiralice și triunghiuri în tehnica niello, care apar și pe inelul cataramei terminat în capete de vulturi, cu ochii redați tot printr-o almandină (prima jumătate a sec. 6 d.Hr.).

M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 489—490.

R.H.

Fundenii Doamnei v. **București**

Fundu Herții, sat în com. Cristinești (jud. Botoșani), pe terit. căruia, în afară de urmele unei așezări de tip Cucuteni *A* și a unor resturi sporadice aparținând epocii bronzului și primei epoci a fierului, a fost identificată, prin ample săpături arheologice, o așezare din sec. 8—11 d.Hr. situată în marginea de S—V a satului, pe locul „La redută". Așezarea este întărită cu un val de pământ lateral și cu 3 valuri de pământ și 3 șanțuri adiacente, transversale pe direcția căii de acces, delimitând o incintă cu o suprafață de cca 2,5 ha. Valurile de pământ transversale și laterale, păstrate până la înălț. de cca 1,00 m—2,50 m, au fost prevăzute inițial cu palisade de lemn, dispuse ca un gard pe culmea lor, iar pe pantele exterioare placate cu lespezi de piatră. Șanțurile au o adâncime de cca 2,50 m. La piciorul pantei pe care este situată cetățuia se află un șanț adânc de apărare, iar la 100—300 m așezarea întărită este înconjurată de o palisadă exterioară. În interiorul cetățuii au fost descoperite

www.mnir.ro

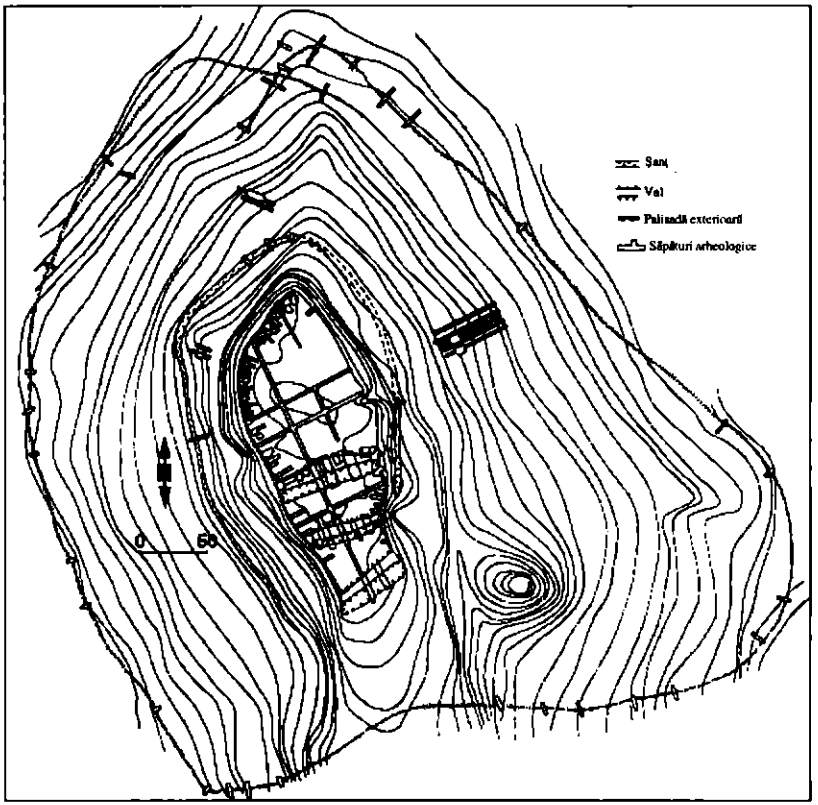

Fig. 72. Fundu Herţii. Planul general al cetăţii din sec. 8—11 d.Hr.

numeroase locuinţe, parţial adâncite în pământ, adosate la valurile laterale şi transversale. Locuinţele conţineau ca inventar unelte şi arme din fier, precum şi bogate resturi ceramice lucrate cu roata şi cu mâna, ornamentate cu incizii orizontale şi vălurite. Au fost descoperite şi gropi de provizii conţinând grâu, mei, orz şi secară carbonizate. În evoluţia aşezării au fost precizate două faze de locuire, prima datând din sec. 8—9, iar a doua din sec. 10—11. Celor două faze le corespund două etape de construcţie a sistemului de apărare, constatându-se că în prima etapă aşezarea a fost întărită numai cu 2 valuri şi şanţuri, în faza a doua adăugându-se încă un val şi un şanţ transversal, precum şi şanţul de la piciorul pantei. Palisada exterioară a funcţionat în ambele faze. Analiza sistemului de apărare, a locuinţelor şi a inventarului lor atestă faptul că cetatea aparţine, ca şi altele din Moldova, populaţiei vechi româneşti (constituită într-un cnezat) şi că a fost ridicată ca mijloc de apărare împotriva năvălirilor ungurilor, uzilor şi pecenegilor la E de Munţii Carpaţi.

M. Petrescu-Dîmboviţa, D.Gh. Teodor, V. Spinei, în *Archeologia Polski*, 16, 1—2, 1971, 363—383; id., în *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, 79—98; D.Gh. Teodor, în *Slovenská Archeologia*, 26, 1978, 1, 69—77.

D.G.T.

fundus (lat.) (aproape echivalent cu gr. κλῆρος), termen general folosit pentru a desemna parcela de pământ, moşia; într-un sens mai restrâns, f. desemnează doar parcela atribuită unui cetăţean prin → *adsignatio*. În general, un f. era denumit după numele posesorului originar (gentiliciul acestuia + terminaţia *-anus*). F., aproape sinonim cu *praedium*, având în componenţă şi *villa rustica*, cuprinde şi *familia rustica* (sclavii), iar în epoca târzie şi colonii legaţi de glie (*glebae adscriptio*; cf. *C. Th.*, 5, 17, 1).

A.A.

Furculeşti v. **Videle**

Furius Saturninus, P. (sec. 2 d.Hr.), guvernator al Daciei Superior. Menţionat întâi într-o inscripţie de la Apulum din anul 161, cu ocazia refacerii unor edificii, *per leg(ionem) XIII G(eminam)*, pe care le supraveghează *(sub cur(a) P(ublii) Furi Saturnini)* cu calitatea de *consul designatus*. Într-o altă inscripţie de la Apulum este numit, după ce a fost ales consul, *praeses dignissimus*. Şi-a desfăşurat în paralel cu funcţia de *legatus legionis* şi pe cea de guvernator al Daciei Superior şi magistratura de consul suffect, ceea ce evidenţiază importanţa crescândă a provinciei Dacia Superior în ansamblul sistemului defensiv

www.mnir.ro

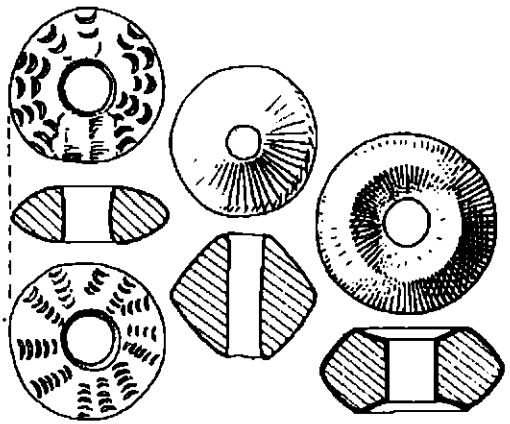

Fig. 73. Fusaiole de lut din așezarea dacică de la Sprâncenata (jud. Olt).

roman. O a treia inscripție este închinată de *colonia Dacica Sarmizegetusa*. Guvernatorul mai apare în inscripții descoperite la Poiana (jud. Hunedoara), Brucla, Germisara. La plecarea sa din Dacia, capitala provinciei i-a dedicat guvernatorului un mare altar drept recunoștință pentru întreaga activitate din provincie.

I. Piso, în *ActaMN*, 9, 1972, 463—469.

M.Z.

fusaiolă, greutate mică de lut, mai rar de piatră sau de os, de formă rotundă, discoidală, cu un orificiu mic pe mijloc, în care se fixa un bețișor lung și subțire pentru fus. Inventate în epoca neolitică și documentate în toate culturile din acea vreme, au fost utilizate și în cursul epocilor următoare până în plină epocă feudală.

E.C.

Fuscus v. **Cornelius Fuscus**

Füzesabony-Kettőshalom (comitatul Heves, Ungaria). Dintr-o nisipărie provin trei oale fragmentare tipic geto-dace, lucrate de mână, prevăzute cu brâuri alveolate. Întrucât în același loc au fost descoperite și morminte sarmatice, se presupune că ele ar fi aparținut inventarului unui astfel de mormânt. Ipoteza este verosimilă, având în vedere faptul că în Câmpia Tisei, ca și în părțile apusene ale României (Crișana, Banat) se cunosc și alte numeroase atestări arheologice, de același fel, ale contactelor dintre geto-daci și sarmații iazigi în sec. 1—2 d.Hr. Tipologic, ceramica geto-dacă de la **F.-K.** se încadrează într-o etapă timpurie, mai probabil în sec. 1 d.Hr.

Z. Visy, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1, 1970, 12—14 (nr. 49) și pl. 3/3—5.

M.B.

www.mnir.ro

G

Gabranus, curs de apă menționat de → horothesia lui Laberius Maximus în terit. Histriei. Hidronimul este considerat de origine tracică. S-a propus identificarea sa cu Hagiavat sau cu Slava Rusă și s-a reconstituit cu aproximație sensul acestui hidronim („râul cel ondulat, vălurit" sau „râul cu multe întortochieri și sinuozități").

ISM, I, nr. 67; 68, cu lit.; L. Franga, în *SCIVA*, 37, 1986, 4, 309—317.

A.Ș.

Gaesatii (lat.), trib germanic care a locuit pe terit. Elveției de astăzi. Aliați cu boii, insubrii și tauriscii, au dat primele lupte cu romanii în 226—225 î.Hr. Incluși în provincia romană Raetia. În diploma de la → Gherla din 133 d.Hr. este atestată printre trupele din Dacia Porolissensis o *coh. I Aelia Gaesatorum*, al cărei sediu se afla în castrul de la → Bologa.

G.P.B.

Gainas, conducător al unor grupuri de goți retrași la S de Dunăre după atacurile hunilor din 375—376 d.Hr. A ocupat funcții de conducător al armatei goților federați înregimentați în armata imperială. În cursul anului 400 a încercat să se reașeze cu cetele sale în N Dunării, dar a fost urmărit, învins și ucis de hunii conduși de Uldis (Zosimos, V, 21, 9—22). Știrea confirmă faptul că regiunea de la S de Munții Carpați era controlată de huni anterior instalării acestora în Pannonia.

H. Wolfram, *Geschichte des Goten*, München, 1979.

G.D.

Gaione (în loc de *Gaionae* sau *Gaionis*; nominativ *Gaionas*), nume socotit got, menționat de o inscripție lat. din Tomis (sec. 6 d.Hr.), al cărui fiu, înrolat în armata romană, purta numele lat. Terentius. Constituie o dovadă a romanizării unora dintre barbarii federați.

V. Pârvan, *Nuove considerazioni*, 131; *MPR*, 56; *IGLR*, nr. 30.

I.B.

Galatae (lat.), coloniști originari din provincia Galatia (Asia Mică) stabiliți în Dacia romană. Având ca principală îndeletnicire comerțul, s-au organizat în *collegia* pe criterii național-religioase. Un puternic grup s-a așezat la Napoca unde sunt menționați într-o inscripție *Galatae consistentes*. Grupul venera pe IOM Tavianus, adus din orașul microasiatic Tavium. Organizarea galaților napocensi într-un *col(legium) [G]alatarum* este atestată de inscripția pusă de T. Iulius Marcellus, unul dintre magistrații asociației, la Germisara.

CIL, III, 860; 1 394; C.C. Petolescu, în *Dacia*, *N.S.*, 22, 1978, 213—218.

M.Z.

Galați, munic. în jud. Galați. Dintr-un tezaur de → stateri de aur descoperit pe la 1872 s-au păstrat până astăzi două exemplare de tip → Alexandru cel Mare și unul de la → Filip III. Așa-numitul tezaur din fosta localit. Barboși de cca 4 000 monede gr. și romane pare să reprezinte mai curând o colecție. În 1915 s-a descoperit la G., tot la Barboși (cunoscut ca „tezaurul de la Gherghina"), un tezaur de 503 denari romani republicani și de la Augustus. Între cele 354 monede recuperate se afla și un exemplar de la Iuba I, regele Numidiei și 14 imitații de denari. De interes deosebit este tezaurul de monede bizantine de argint descoperit în 1946, conținând 12 exemplare de la → Heraclius la Constantin IV, care pare îngropat cu ocazia invaziei bulgarilor din 679—680 d.Hr. V. și *Barboși*.

IGCH, 799; G. Severeanu, în *BSNR*, 14, 1919, 31—32, 48—148; M. Chițescu, *RRCD*, 171—177, nr. 84; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 252—253; Ir. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 196—197.

G.P.B.

Galații Bistriței, com. în jud. Bistrița-Năsăud, la E de care, pe un mic platou al dealului „La hrube", a fost identificată o așezare din epoca bronzului, aparținând culturii Wietenberg. În cursul sec. 3 î.Hr., pe același loc s-a instalat o necropolă La Tène în care s-au descoperit întâmplător și în urma săpăturilor sistematice cca 20 de morminte de incinerație în groapă și

www.mnir.ro

în urnă. În afară de inventarul funerar specific celtic (cuțite curbe de lovit, suliță și lănci, cămașă de zale, zăbale, fibule, brățări, ceramică la roată), s-au găsit și câteva piese ceramice lucrate cu mâna, produse de populația locală (cești și căniță, o cățuie cu toartă scundă). La cca 200 m N de necropolă, pe panta dealului fost identificată o așezare dacică din sec. I d.Hr. în care s-au aflat 5 semibordeie, vetre și gropi menajere. Inventarul din locuințe, caracteristic perioadei lui Burebista, conține multă olărie la roată și cu mâna (V.Z.). Tot în punctul „La hrube" a fost descoperită o necropolă de înhumație (sfârșitul sec. 6 și primele trei sferturi ale sec. 7 d.Hr.). S-au dezvelit 35 de morminte, în groapă simplă de formă ovală, cu scheletele în poziție întinsă, mâinile așezate pe bazin, orientate V—E. Majoritatea mormintelor au fost jefuite încă din antic. Inventarul lor este alcătuit din: vase de lut lucrate cu mâna sau la roată, cu caneluri incizate sau decor ștampilat, piese de centură (catarame cu spin cu scut), inele de bronz, piepteni bilaterali de os, fusaiole de lut, arme (zale de la un coif, pandantiv prismatic de la o spadă). Necropola ilustrează convețuirea dintre romanici și gepizi (R.H.).

VI. Zirra, R. Hathoiu, *Locuiri și cimitire din epocile La Tène și a migrațiilor la Galații Bistriței* (mss).

V.Z. și R.H.

Galba (Servilius Sulpicius Galba) (n. 4 d.Hr.—m. 15 ian. 69 d.Hr.), împărat roman (9 iun. 68—15 ian. 69) care a urmat la tron după stingerea dinastiei Iulio-Claudice (prin uciderea lui Nero). Consul în 33, proconsul al Africii (44—47) și apoi guvernator al

Fig. 74. Galba.

Hispaniei Tarraconensis (60—68). S-a raliat răscoalei lui Iulius Vindex fiind recunoscut ca împărat de trupele din Occident. S-a urcat pe tron la vârsta de 63 de ani dând dovadă de mare avariție chiar și în ceea ce privește gărzile pretoriene cărora le-a refuzat *donativum*-ul. Duritatea temperamentului său a provocat nemulțumiri în rândul trupelor care l-au proclamat împărat pe Otho și l-au ucis pe G. în Senat (15 ian. 69).

A. Garzetti, *L'Impero da Tiberio agli Antonini*, Bologna, 1960.

E.T.

Galbenu, com. în jud. Brăila, pe terit. căreia s-a descoperit întâmplător (1958) un schelet omenesc și vase de lut aflate în jurul lui. Din această descoperire s-a păstrat, fără alte precizări, o cană de lut cu gura trilobată și cu decor lustruit, două strachini modelate la roată din pastă cenușie, precum și două vase piriforme, lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă. Potrivit materialului ceramic, întreaga descoperire se încadrează în aria culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Nu s-a putut stabili dacă în acest caz este vorba de un grup de morminte sau de o necropolă.

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 91—92, fig. 227.

B.M.

Galenos (129—199 d.Hr.), ultimul mare medic din antic., de origine din Pergam. A primit o educație aleasă de la tatăl său Nicon, celebru matematician, arhitect, astronom și logician, urmând apoi cursuri de medicină la Smyrna, Pergam și Alexandria. A funcționat ca medic pentru gladiatori la Pergam și Roma, de unde a plecat din cauza ciumei. A revenit însă în 169, devenind medicul curții imperiale până la moarte. Dintre numeroasele sale lucrări de filosofie, gramatică, retorică, sunt importante mai ales cele de medicină (reunite cu altele care nu-i aparțin în așa-numitul *corpus Galenicum*), în măsura în care o seamă dintre preceptele lui G. pot fi sesizate în funcționarea diferitelor edificii thermale (v. *thermae*) de pe terit. României în antic.

PIR, IV^2, 1, 4, nr. 24; *Histria VI*, 63—65.

A.S.

Galeria v. Faustina

Galerius (Caius Galerius Valerius Maximianus) (cca 250—311 d.Hr.), împărat roman (305—311 d.Hr.). Născut într-un sat din Dacia Ripensis, nu departe de Serdica (Sofia). Tatăl său era foarte probabil trac romanizat, iar mama, Romula, o „transdanubiană", refugiată de la N de Dunăre din terit. provinciei Dacia Inferior, poate chiar din orașul pe al cărui nume-l purta, în urma unui atac al carpilor, cu puțin timp înainte de anul 245 sau chiar din cauza atacurilor carpilor din acel an. Porecla *Armentarius* („Ciobanul") arată ocupația și originea socială a lui G. A slujit în armata romană ca soldat și ofițer sub Aurelian (270—275) și Probus (276—282). → Dioclețian l-a proclamat Caesar (21 mai 293). Divorțând de prima soție, G. s-a căsătorit cu Valeria, fiica lui Dioclețian (293). I s-a încredințat apărarea frontierei dunărene împotriva atacurilor → sarmaților, → goților și → carpilor, pe care i-a respins, luând de șase ori titlul de *Carpicus Maximus*. A contribuit în mare măsură la reconstruirea limesului Dunării inferioare. Bucurându-se de mare încredere în fața lui Dioclețian, mai ales după victoria împotriva perșilor (298), G. l-a determinat să de o serie de decrete împotriva creștinilor (303—304). La 1 mai 305, Dioclețian abdicând, l-a proclamat pe G. Augustus pentru partea de răsărit a Imp. Roman. Îmbolnă-

www.mnir.ro

vindu-se greu, probabil de cancer, G. a murit la începutul lunii mai 311. Cu puțin timp înainte de a se sfârși, la 30 apr. 311, G. în disperarea sa dădea la Serdica primul edict prin care se punea capăt persecuțiilor împotriva creștinilor și se acorda acestora libertatea de cult, cu condiția să nu tulbure ordinea publică. Potrivit dorinței sale din ultimul moment, G. n-a fost înmormântat în mausoleul grandios (rotonda transformată în sec. 5 în biserica Sf. Gheorghe), construit pentru el în orașul Thesssalonic, pe care și-l alesese ca reședință, ci în satul natal Romulianum, numit astfel după numele mamei sale.

E. Stein, *Histoire*, I, 78—88; *PLRE*, I, s.v.; Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, *passim*.

I.B.

galet, fragment de rocă șlefuită și rotunjită prin rulare în timpul transportului în apa râului sau a mărilor, a torentelor, a ghețarilor. Astfel, bolovănașii mai mari sau mai mici de silex, culeși de obicei din prundișurile râurilor (Olt, Argeș, Prut etc.) au fost folosiți pentru confecționarea uneltelor încă din paleoliticul inferior.

A.P.

Galice, localit. în N—V Bulgariei, unde (în 1918) a fost descoperit un tezaur compus din 14 falere de argint și câteva obiecte de fier. Pe două dintre falere, de mari dimensiuni, apare reprezentarea unei divinități feminine, flancată de două păsări, și respectiv imaginea eroului-cavaler. Celelalte piese, repartizate în trei tipuri ușor diferite ca formă și decor, sunt ornate cu motive florale și geometrice. Toate piesele au câte patru perforații pe margine, ceea ce arată că inițial ele au fost fixate prin nituire pe un suport, probabil din piele (harnașament, platoșă?). Stilistic și iconografic, falerele se încadrează în grupa tezurelor de argint dacice din sec. 1 î.Hr., alături de cele de la → București-Herăstrău, Surcea, Lupu, Iakimovo etc.

I. Velkov, B. Filov, în *Izvestija-Sofia*, 12, 1939, 146; I. Venedikov, T. Gerassimov, *Thrakische Kunst*, Viena—München, 1973, 358, fig. 351—354.

M.B.

Galicea Mare, com. în jud. Dolj, la marginea de S a căreia a existat o *villa rustica*, indicată de urme de ziduri și numeroase obiecte descoperite întâmplător de-a lungul anilor. Dintre acestea, mai importante sunt un altar de calcar dedicat Dianei de Dioscoros Ianuarius (*IDR*, II, 158) și un tezaur de 800 monede de argint care se înscriu, cronologic, de la Antoninus Pius la Filip Arabul.

D. Tudor, *OR*[4].

G.P.

gălli v. **celți**

Gallia, regiune din V Europei cuprinsă între Oceanul Atlantic (la V), Marea Nordului (la N), Munții Pirinei (la S) și cursul Rinului la E. Locuită încă din epoca bronzului de triburi de origine indoeuropeană numiți celți (κέλτοι) în lb. gr. și *galli* în lb. lat. În sec. 4 î.Hr. lumea celtică a cunoscut o puternică expansiune, în care terit. amintite au servit drept permanent rezervor, triburile celtice ajungând până în S Italiei, Grecia, N Mării Negre și Asia Mică. În primele izvoare lat. G. desemna inițial N Pen. Italice cuprins între Liguria și Veneția, terit. intens locuit de triburi celtice și numit în sec. 1 î.Hr. G. *Cisalpina (Citerior)* spre a o deosebi de G. *Transalpina (Ulterior)* care se găsea dincolo de Munții Alpi. Primele organizări politico-administrative romane datează din sec. 1 î.Hr. când, după fundarea orașului Narbo (118 î.Hr.), a început să funcționeze provincia cu denumirea de G. *Narbonensis*. Acum ființa G. *Cisalpina* (formată din G. *Cispadana* și *Transpadana*). După acțiunile militare întreprinse de Caesar în G. între 58—51 î.Hr. și victoria asupra lui Vercingetorix, în condițiile continuării luptei de rezistență a triburilor celtice, guvernatorul G. *Narbonensis* a preluat sub supraveghere terit. pe care se duseseră lupte. Tribnrile celtice erau obligate să plătească un tribut anual. Abia Augustus va reorganiza întreaga G. într-o provincie, declarând G. *Narbonensis* provincie senatorială (22 î.Hr.), iar între 16—13 î.Hr. creând provinciile *Aquitania* (cu capitala la *Burdigala*—Bordeaux, începând cu sec. 2), *Lugdunensis* (cu capitala la *Lugdunum*—Lyon), sediu al adunărilor provinciale *(concilium Galliarum)* și *Belgica* (cu centrul la *Durocortorum*—Reims). Organizarea politico-administrativă dată de Augustus G. se va menține până în sec. 3 d.Hr. Dioclețian a procedat la reorganizarea întregului terit. pe principiul divizării fostelor provincii și la înființarea de unități administrative de rang superior, care să includă micile districte nou create. G. a fost permanent țința atacurilor din partea triburilor germanice mai întâi în sec. 2—1 î.Hr. și apoi în sec. 3—5 d.Hr., succesiv din partea alamanilor, apoi a francilor. La începutul sec. 5 d.Hr. G. a fost practic inundată de valuri de populații germanice — vandali, suebi, burgunzi, vizigoți, și de alanii sarmați, unele creând regate barbare (vizigoții, burgunzii, francii). Stadiul înalt de civilizație atins în G. în perioada romană, resursele variate ale solului și subsolului, resursele umane, perioada de îndelungată pace de care s-a bucurat în sec. 1—2 d.Hr., adm. de tip superior, prezența în fazele inițiale a unui mare număr de italici (negustori, armată, coloniști), relațiile strânse cu Italia, au dus la o rapidă și totală romanizare a populației gallice. În G. se producea o mare varietate de produse agro-alimentare (carne, brânzeturi, cereale, vinuri) și meșteșugărești (ceramică, obiecte metalice, sticlărie, țesături). Relațiile G. cu celelalte provincii erau foarte strânse, produsele atelierelor ceramice, de pildă, fiind răspândite în toate provinciile europene ale Imp. Astfel de produse pătrund și în Dacia, alături de coloniști (deși se pare că în număr redus, 2% din totalul numelor de coloniști cunoscute) și trupe de origine gallică (*cohortes, alae* cu etniconul *Gallorum*, 2 unități din provinciile Alpine, 10 din Gallia Lugdunensis care-și pierd însă treptat caracterul etnic inițial) și divinități (Epona-Campestres, Sulevia, Matrona, Bussumarus,

www.mnir.ro

Apollo Grannus, Sirona), uneori deja transformate prin sincretismul religios.

G. Rachet, *La Gaule romaine, 50 a.n.è.—500 n.è. Chronologie et dictionnaire*, Paris, 1973.

M.Z.

Gallienus (Publius Licinius Valerianus Egnatius Gallienus) (218—268 d.Hr.), *coimperator* alături de Valerianus, tatăl său (253—260 d.Hr.), după care domnește singur (260—268). De la soția sa Cornelia Salonina a avut doi fii, Valerianus cel Tânăr și Salonin. A avut o domnie agitată, cu numeroase uzurpări, cunoscută ca perioada celor 30 de tirani. Pe plan intern, a suspendat persecutarea creștinilor (260) și s-a dovedit un împărat reformator, în proaste raporturi cu Senatul. Mai importantă a fost reforma cavaleriei prin care se mărea mult efectivul acestei arme în cadrul legiunilor și se crea un corp de cavalerie mobilă. Senatorii s-au văzut privați de comandamente militare, în care erau înlocuiți cu militari de carieră, recrutați dintre cavaleri. Treptat cavalerii, purtând titlul de „locțiitori", au început să-i înlocuiască pe senatori în fruntea provinciilor imperiale și titularizați în ambele situații. Dacă o bună parte din uzurpări au fost lichidate cu ușurință, imperiul uzurpatorului Postumus s-a menținut în Gallia în ciuda campaniilor organizate de G. în 259/260 și 265. Cu Odenathus, recunoscut *imperator* în Palmyra și de care depindeau Asia Mică și Egiptul, raporturile au fost bune, acesta primind și titlul de *corrector Orientis* („reformator al Orientului"). Încercarea de a reface în acest sector unitatea Imp. la moartea lui Odenathus, în 266/267, a eșuat, G. sfârșind prin a-i recunoaște pe Zenobia și Vaballathus. Situația economică ajunge deplorabilă și inflația atinge o culme încă neatinsă prin aruncarea pe piață a unor cantități imense de → antoninieni de foarte proastă calitate, cu vagi urme de metal prețios în compoziție. Senatului i se ia prerogativa de a se ocupa de emiterea monedei de bronz, de altfel pe cale de dispariție. G. a avut de făcut față și atacurilor barbare purtate pe uscat și mai ales pe mare începând din 263 d.Hr. și care au continuat apoi an de an. Primul atac a lovit orașele Nicomedia, Chalcedon, Troia, Efes și Milet. Ocupat cu reprimarea unei răscoale în Byzantion, G. i-a întâmpinat la întoarcere. În 264 sunt atacate provinciile Pontus, Galatia și Bithynia, atât în zona litorală cât și mai departe în interior. În 265/266 flota pornește de la gurile Dunării și este jefuită Heracleea Pontică, goții și aliații lor fiind respinși de intervenția lui Odenathus. În 267 s-a produs atacul cel mai puternic, condus de goți și heruli, cei din urmă venind cu o flotă de 500 de corăbii. Ajunși la gurile Dunării barbarii au intrat pe fluviu și au făcut mari pagube în solul roman în N Dobrogei (*Istrum ingressi, multa gravia in solo Romano fecerunt; SHA, Gallieni*, 13,6), situație confirmată de marele tezaur monetar descoperit la Isaccea (→ Noviodunum). Ideea că în

Fig. 75. Gallienus.

text *Istrum ingressi* ar fi de înțeles „intrați în golful cetății Istros", nu se mai poate susține, → Histria fiind distrusă mai înainte și în timpul lui G. reapărând monedele, o vreme absente. S-ar putea chiar ca încă de atunci să fi început lucrările la incinta romană târzie, pentru a cărei fază inițiată se acceptă de obicei perioada Aurelian-Probus, deși nu putem avea nici o certitudine că au fost realizate efectiv de cei doi comandanți din Byzantion, Cleodamus și Athenaeus, care primiseră sarcina de a repara și întări fortificațiile orașelor amenințate în acest sector, chiar dacă s-a presupus efectuarea unor asemenea lucrări la Tomis și Callatis. Ambarcațiile barbare au reușit să depășească barajul navelor romane conduse de Venerianus, care moare în luptă. Goto-herulii și aliații lor jefuiesc orașele Cyzic, Athena, Sparta, Corinth etc., doar în Attica istoricul Dexippos organizând o rezistență activă care a obținut unele succese. Între timp flota barbară a fost distrusă de Cleodamus și Athenaeus, piratii înaintând în Grecia de N, Macedonia și Thracia. În prezența lui G. s-au desfășurat lupte grele pe râul Nestus (Mesta) în care au fost învinși herulii, regele lor Naulobatus declarându-se client și aliat al romanilor. În timp ce se pregătea să-i urmărească pe goți, împăratul a aflat de uzurparea lui Aureolus, pe care ostașii l-au proclamat imperator la Mediolanum. G. a numit comandant suprem al cavaleriei pe Claudius și l-a învins pe Aureolus pe râul Adda, după care l-a asediat în Mediolanum, prilej cu care a fost organizat un complot și împăratul a fost ucis în vara anului 268. Succesorul său pe tronul Imp. a fost Claudius II. O problemă controversată încă este pierderea Daciei sub G. *(Dacia amissa est)*, atestată de mai multe izvoare literare (Aurelius Victor, 33,3; Eutropius, IX, 8, 2; Rufius Festus, VIII; Orosius, VII, 22; Iord., *Romana*, 217), față de care istoricii moderni au adoptat poziții foarte variate. Ce este cert este că avem, măcar pentru domnia lui G. singur, documente epigrafice la Ad Mediam, Sarmizegetusa și Potaissa, documente arheologice și numismatice constând dintr-un tezaur la Apulum și un altul în împrejurimile Aiudului, precum și din monede aflate izolat, în general mult prea puține dacă se ține seama de condițiile de inflație

www.mnir.ro

galopantă din Imp. Dacă unii istorici au respins informația izvoarelor socotind-o eronată, alții s-au gândit la pierderi teritoriale restrânse în zone marginale sau chiar exterioare provinciei, ori la pierderi mai substanțiale în zona de la V de *limes Alutanus*, sau chiar au acceptat o pierdere integrală a provinciei. Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, dacă se acceptă ideea că informația transmisă de cei vechi este corectă, ar trebui să fie vorba de o tăiere a legăturilor cu Imp. și de o pierdere a controlului acestuia asupra Daciei. Cronologic s-au avut în vedere anii 256, 257 și 260, iar mai recent o perioadă post 262, mai probabil post 265, eventual în 267. După părerea noastră, ținând seama că în 257 G. a fost victorios în Dacia probabil într-un război cu dacii liberi, ceea ce i-a adus și titlul de *Dacicus Maximus*, iar mai apoi în contextul înfrângerii uzurpatorilor Ingenuus și Regalianus o pierdere a Daciei pare foarte puțin probabilă, pierderea provinciei este de plasat aproape sigur în vremea domniei lui G. singur. Cercetările recente arheologice și numismatice au dovedit un interes special al împăratului pentru linia Dunării, concretizat prin lucrări de amploare la Drobeta și construirea cetății, altădată considerată constantiniană, de la Sucidava, mai ușor de înțeles în contextul unei *amissio Daciae*. Pentru începutul fundării cetății de la Sucidava s-au propus anii 257 și, mai probabil, 267.

E. Manni, *L'Impero di Gallieno*, Roma, 1949; C. Daicoviciu, în *StCl*, 7, 1965, 244—245; D. Tudor, în *Historia*, 14, 1965, 373—380; R. Florescu, în *RevMuz*, 2, 1965, 435—436; id., în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, Köln—Graz, 1967, 146—147; *DID II*, 255—261; M. Macrea, *Viața*, 443—456; R. Vulpe, în *StCl*, 11, 1969, 157—171; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 5, 1971, 91—111; C. Preda, G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 167—178; I. Winkler, în *Apulum*, 9, 1971, 359—360; Vl. Iliescu, în *SCIV*, 22, 1971, 3, 425—441; V. Barbu, în *SCIV*, 24, 1973, 1, 27—53; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, II, București, 1974, 281—293; V. Pavel, în *Apulum*, 14, 1976, 73—96; H. Daicoviciu, în *Miscellanea in onore di Eugenio Manni*, Roma, 1979, 651—659; C. Petolescu, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 1—2, 18—192.

G.P.B.

Galoșpetreu, sat în com. Tarcea (jud. Bihor), pe terit. căruia a fost descoperit (1953), la locul „Ferma mică" din zona inundabilă a râului Er, un depozit din 63 obiecte de bronz din Hallstatt *A1* (sec. 12—11 î.Hr.) (seria Cincu-Suseni). În greut. de 6 kg, depozitul este constituit din unelte, un fragment de vas, arme, piese de podoabă, bare și bucăți de bronz brut. Depozitul a fost aruncat inițial în apa Erului, fiind împrăștiat pe cca 1 m².

A. D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 176, nr. 87—88; A. Vulpe, în *PBF*, 9, 1975, 5, 74, nr. 378—379; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 94—95; id., *Die Sicheln*, 120.

M.P.D.

Garvăn v. Dinogetia

Gaudentius 1. Tatăl lui → Aëtius (a doua jumătate a sec. 4 — prima jumătate a sec. 5 d.Hr.), originar din → Durostorum, căsătorit cu o aristocrată italiană, înrolat de tânăr în armată ca *domesticus*, ajuns apoi *comes Africae*, în care calitate a sfărâmat templele și statuile zeilor din Carthagina (19 mart. 399), iar mai târziu *magister equitum*, fiind ucis în Gallia, în timpul unei răscoale a soldaților. 2. Fiul lui Aëtius (sec. 5), dus în captivitate încă tânăr de la Roma la Carthagina, de către Genseric, regele vandalilor (16 iun. 455).

O. Seeck, *Gaudentius*, în *RE*, 1912, 859, nr. 6, 7; E. Stein, *Histoire*, I, 318, 348, 366; *PLRE*, II, 493—494, 5, 7.

I.B.

Gáva-Holihrady, complex cultural hallstattian timpuriu (sec. 12 î.Hr.—sec. 8/7 î.Hr.), având ca descoperiri eponime necropola de la Gáva (Ungaria) și așezarea de la Holihrady (Goligrad) (Ucraina). Se admite, în general, că acest complex s-a format în bazinul superior al Tisei (N—V României, N—E Ungariei, S—E Slovaciei, Ucraina Transcarpatică) pe fondul culturilor premergătoare din epoca târzie a bronzului (Otomani, Suciu de Sus, Hajdubagos, Berkesz, Piliny), la care s-a adăugat și aportul unor aspecte culturale din S—E bazinului Dunării de Mijloc (Csorva, Belegiš). Din aria sa de geneză, noua sinteză culturală s-a răspândit pe un spațiu vast, cuprinzând Podișul Transilvaniei și, dincolo de Carpații nord-estici, din Podișul Sucevei până în zona submontană a Ucrainei (Ivano-Frankovsk—Tarnopol). Mai nou, elemente ale culturii G.-H. au fost descoperite și în S Poloniei, în bazinul Vistulei superioare și al râului San. În vasta sa arie, în cursul unei evoluții îndelungate, cuprinzând mai multe faze, acest complex se manifestă sub forma unor grupuri culturale strâns înrudite, ale căror particularități nu sunt încă pe deplin conturate. Așezările, situate de preferință pe înălțimi, sunt fie deschise, fie întărite cu șanțuri de apărare și valuri de pământ adiacente. Locuințele sunt adâncite în pământ sau construite la suprafața solului. Ritul funerar este acela al incinerației în urne, practicat în cimitire plane, singura necropolă tumulară atestată deocamdată fiind aceea de la Volovăț (jud. Suceava). Foarte tipice pentru cultura G.-H. sunt vasele bitronconice sau cu gât înalt și corpul bombat, lustruite în exterior, ornamentate cu caneluri, de multe ori dispuse în ghirlande, strachinile cu buza fațetată, vasele cu marginea lobată etc. Pentru faza mai veche sunt foarte caracteristice vasele prevăzute cu proeminențe hipertrofiate, goale în interior, ca și cele ornamentate cu linii vălurite incizate sau cu striuri neregulate, realizate cu măturica ori cu un smoc de paie sau iarbă uscată. Vasele în formă de sac, prevăzute în faza veche numai cu proeminențe-apucători, în faza mai nouă vor fi ornamentate și cu brâuri în relief, alveolate sau crestate. Statuetele de lut redau

www.mnir.ro

animale domestice (cornute mari și mici, cai, porci). Purtătorii culturii G.-H. au fost nu numai agricultori și crescători de animale, dar și iscusiți meșteri în prelucrarea metalelor (bronz, fier, aur). Evoluția culturii G.-H. începe în sec. 12 î.Hr. cu o ușoară întârziere în regiunile periferice față de aria sa de geneză. În Câmpia Tisei, dezvoltarea culturii G.-H. a fost întreruptă, către sfârșitul sec. 9 î.Hr., în urma apariției grupului „prescitic" Mezócsát. În restul ariei sale, evoluția culturii va continua până la sfârșitul Hallstattului timpuriu și chiar mijlociu, cu excepția regiunilor care vor fi ocupate de purtătorii culturii → Basarabi.

A. Mozsolics, în *Acta Arch. Hung.*, 8, 1957, 119—156; K.Horedt, *Așezarea fortificată din perioada târzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966; id., J. Paulik, *Sbornik Slovenského Narodného Muzea, História*, 62, 8, 1968, 3—43; St. Foltiny, în *Origini*, 2, 1968, 333—356; A. László, în *SCIV*, 24, 1973, 4, 575—609; G.I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, 359—380; T. Kemenczei, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, 305—320.

A.L.

Găești (jud. Dâmbovița). Pe terit. orașului au fost descoperite întâmplător (1900) patru monede de bronz și una de aur de la Iustinian I (527—565).

C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 401.

I.B.

Găiceana, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia au fost scoase la suprafață bogate vestigii de locuire neolitică, din epoca bronzului, hallstattiene și geto-dacice. Cu prilejul cercetărilor efectuate atât pe terasa înaltă denumită „Pietroasa" sau „Drumul Vechi", situat la 500 m S—V de G., cât și pe locul denumit „La Mănăstire", care se găsește la cca 1,5 km la N—E de sat, au fost găsite resturi aparținând unor așezări neolitice din faza Cucureni *A*, în care s-au găsit vase, idoli antropomorfi și zoomorfi, unelte și obiecte de uz casnic. În marginea de V a satului, se găsește o așezare de la sfârșitul epocii bronzului, aparținând culturii Noua, din care s-au scos la iveală: fragmente ceramice de vase, în formă de sac și cești, decorate cu caneluri, cu torți cu butoni sau creastă, și unelte din piatră și os. În apropiere, pe locul „La Biserică", se găsesc resturi sporadice de locuire datând din sec. 3 d.Hr. La E de sat, pe locul denumit „La Sturzu", a fost identificată o așezare hallstattiană târzie, în inventarul căreia s-au semnalat fragmente ceramice prevăzute cu brâu alveolat și butoni, margini de strâchini, fusaiole și diferite obiecte din os. La E de fostul sat Unguri, pe dealul „Popii", și la 500 m de același sat, pe dealul „Podinilor", au fost scoase la iveală urme de locuire neolitică de tip Cucuteni *A*. Tot aici, au fost semnalate și resturi de locuire din epoca bronzului (culturile Folteşti *II* și Monteoru *Ic3—Ic2*). Pe locul denumit „Fundul Pleșului", situat pe un platou la cca 1,5 km de fostul sat Unguri, se găsește o așezare geto-dacică din sec. 4—3 î.Hr., de unde provine o monedă de argint histriană, dar și un denar republican și un denar de la Vespasian. La ieșirea din fostul sat Recea a fost semnalat un mormânt de incinerație din sec. 5—4 î.Hr.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 260—165; C. Buzdugan, în *Carpica*, 1, 1968, 73—76.

M.F.

Gătejești, localit. componentă a orașului Băile Govora (jud. Vâlcea), pe terit. căreia au fost descoperite o așezare și o necropolă tumulară de incinerație aparținând traco-dacilor (sec. 5—4 î.Hr.). Așezarea a fost suprapusă de o alta (dacică) din sec. 2 î.Hr.—1 d.Hr. În zona necropolei au apărut și fragmente ceramice din epoca târzie a bronzului (cultura Verbicioara).

Gh.I. Petre, în *SCIV*, 22, 1971, 4, 557—565.

G.B.

Găvani, sat în com. Gemenele (jud. Brăila), pe terit. căruia a fost descoperit un tumul afectat de lucrări de irigație, conținând un mormânt de înhumație al unei căpetenii și scheletele mai multor cai. Din inventarul funerar făceau parte un coif de bronz cu vizieră, cu

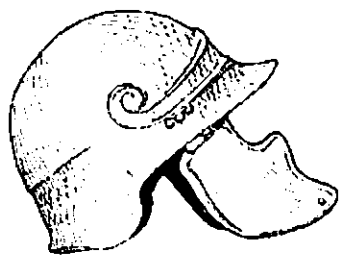

Fig. 76. Găvani. Coif de bronz (sec. 4 î.Hr.).

apărătoare pentru ceafă și cu două obrăzare rabatabile. Calota este decorată cu două volute care se unesc în dreptul frunții. S-au mai găsit patru aplici argintate cu decor animalier și una nedecorată, zăbale din fier, clopoței și o verigă de bronz, mărgele de sticlă și un vârf de săgeată. Mormântul poate fi datat în sec. 4 î.Hr. Atribuirea etnică a defunctului este dificil de stabilit; deși ritul funerar pledează pentru originea scitică, inventarul se întâlnește și în morminte ale aristocrației getice și sud-tracice. În zonă se întâlnesc deopotrivă morminte de tip scitic și getic, atestând prezența ambelor populații în cursul sec. 4 î.Hr. V. și *Chiscani*.

N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, 19; V. Sârbu, în *SCIVA*, 34, 1983, 30.

A.V.

Gârnbaș, localit. componentă a orașului Aiud (jud. Alba), pe terit. căreia, pe prima terasă a Mureșului, au fost descoperite vestigii arheologice din mai multe

www.mnir.ro

epoci: a) epoca bronzului (cultura Noua); b) morminte scitice (7 morminte); c) 12 morminte de înhumație din sec. 7 d.Hr., din al căror inventar făceau parte: vârfuri de lance de secțiune romboidală sau în forma frunzei de salcie, unele ajurate, scărițe de șa, zăbale, cuțite (în mormintele de bărbați), fibule digitate cu 7 butoni și picior flancat de câte două capete de păsări răpitoare, cercei cu buton stelat, inele de păr de argint, găleți de lemn etc. (în mormintele de femei). Mormintele se leagă de grupul de epocă avarică din zona depozitelor de sare de pe Mureșul Mijociu.

K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, 95—101.

R.H.

Gârbou, com. în jud. Sălaj, unde în 1877 s-a descoperit într-un vas de lut un tezaur monetar din care au fost examinați 27 denari de la Vespasian la Elagabal.

G.P.B.

Gârbovăț, sat în com. Ghidigeni (jud. Galați), pe terit. căruia, în punctul „Zahareasca", se află o așezare de la începutul perioadei finale a epocii bronzului, aparținând culturii Noua *I* (sfârșitul sec. 14—sec. 13 î.Hr.). Constă din două grupuri de cenușare-zolniki la distanță de cca 120 m unul de celălalt. În cadrul fiecărui grup cenușarele sunt relativ apropiate între ele, la distanțe de 30—40 m, distingându-se prin forma ovoidală, cu diam. de 30—40 x 20 m și înălț. de 0,25—0,35 m de la suprafața actuală a terenului. Din cele 11 (I—XI) cenușare identificate (patru în primul grup și șapte în cel de-al doilea), afectând o suprafață de aproape 3 ha, au fost cercetate cinci (trei integral și două parțial). Resturile de locuire se concentrează aproape exclusiv în zona fiecăruia dintre cenușarele cercetate, fiind cu totul sporadice sau chiar absente în spațiile care le separă. De la caz la caz s-a precizat existența a unu până la patru niveluri de locuire, a căror poziție cronologică nu depășește etapa Noua *I*. Fiecare cenușar reprezintă complexul de resturi provenind de la două—cinci locuințe de suprafață, nefiind posibilă stabilirea cu exactitate a numărului lor. Se poate aprecia doar, cu destulă probabilitate, că este vorba de locuințe de formă aproximativ rectangulară, cu suprafața de 20—25 m², construite la nivelul solului de călcare, prevăzute cu podine de lut. Pereții constau dintr-o împletitură de nuiele sau eventual trestie, peste care se aplica o lipitură din lut amestecat cu paie sau frunze. Vetrele sunt situate de obicei către periferia cenușarelor, numărul lor variind de la două la patru (în funcție de numărul locuințelor). În cenușarele I și IV, în zona centrală, s-au semnalat câte două cuptoare de tip „test" în formă de potcoavă, cu diam. între 1,75 x 0,55 m și 1,40 x 1,10 m, având înălț. interioară de 0,30—0,45 m. Partea inferioară a cuptoarelor (vatra) se afla pe un pat de prundiș peste care s-a așternut un strat de lut cu nisip, gros de 0,10—0,15 m. Tot din lut cu nisip s-au construit pereții laterali și bolta cuptoarelor, a căror grosime atinge 0,20—0,25 m. După toate probabilitățile, aceste cuptoare se aflau în exteriorul locuințelor. În imediata apropiere a cuptoarelor respective au fost identificate câte una—două movile mici de penușă compactă neamestecată cu alte resturi, cu diam. inferior de 2—3,50 și înalte de 0,30—0,50 m. Cantitatea apreciabilă a oaselor de animale (peste 60% din ansamblul materialelor descoperite), covârșitor dominată de cele ale speciilor domestice, reliefează rolul prioritar pe care îl avea în economia așezării creșterea vitelor, elocvent ilustrată de rezultatele studiului resturilor faunistice: cornute mari 62%; ovicaprine 22%; porcul 9%; calul 4,54%; câinele 0,5%; animale sălbatice 2%. Materialul ceramic, destul de fragmentat, ilustrează repertoriul de forme caracteristice culturii Noua. Totodată, apar evidente și trăsăturile specifice etapei de formare a culturii Noua (etapa Noua *I*), constând în supraviețuirea elementelor decorative, cât și a unor forme de vase, moștenite din culturile bronzului clasic carpato-dunărean (Monteoru, Costișa-Komarow, Wietenberg și Tei). Sunt documentate și elemente ceramice est-europene, de factură Srubno-Hvalinsk. Sunt destul de numeroase și uneltele și obiectele din os, bronz, piatră și silex (totalizând cca 800 de exemplare întregi și fragmentare). Cele mai frecvente și într-o variată gamă tipologică sunt uneltele din os și corn, în mare parte de origine est-europeană (Srubno-Hvalinsk): omoplați crestați, cuțite curbe (de obicei, din coastă), seceri-*tupik*, răzuitoare, ace (unele imitate după prototipuri de bronz), împungătoare, dăltițe, precum și vârfuri de săgeată cu capul conic sau piramidale cu baza dreaptă etc. Alte tipuri, tot din os, dar mai puțin numeroase, sunt legate de tradițiile autohtone: psalii, butoni sau brăzdar (?) de plug. De asemenea, sunt relativ numeroase piesele din bronz (54 — cel mai mare număr de obiecte de metal semnalate într-o așezare Noua), dintre care se remarcă un fragment de seceră și dălți de diferite dimensiuni, cu dublă funcționalitate. La unele dălți și împungătoare s-a păstrat și mânerul de os la care erau înmânușate. Se mai poate aminti o zăbală masivă din bronz și un pumnal de bronz de tip răsăritean, descoperit în cenușarul I. Variate și numeroase, podoabele din bronz se remarcă prin acuratețea prelucrării lor; un loc important îl au acele de tip cipriot, cu capul rulat, cu protuberanțe sau cu capul inelar, cărora li se adaugă acelea cu placă rombică. S-au semnalat brățări din bară, cu unul dintre capete subțiat, precum și un inel de buclă de tipul celor identificate mai ales în inventarul mormintelor Monteoru târzii *(IIa—IIb)*. Câteva fragmente de forme de turnat constituie un indiciu asupra existenței unei anumite activități metalurgice practicate de către purtătorii culturii Noua de la G. Uneltele din piatră și silex alcătuiesc o categorie mai restrânsă, fiind documentate topoare, cuțite curbe (atât din piatră cât și din silex), vârfuri de

www.mnir.ro

săgeți (din silex) etc. Prezența râșnițelor din piatră atestă practicarea intensă a culturii plantelor ca o componentă de bază a activității economice, alături de creșterea animalelor. Așezarea de la „Zahareasca" reprezintă până în prezent obiectivul cel mai intens cercetat din aria complexului cultural Noua-Salbatinovka-Coslogeni. Materialul de aici a oferit o imagine convingătoare a conținutului și caracteristicilor etapei de formare (*I*) a culturii Noua, detașându-se cu claritate aportul purtătorilor culturilor clasice ale epocii bronzului (Monteoru, Costișa-Komarow, Wietenberg și Tei), precum și ai celor alochtone (Srubno-Hvalinsk). O altă așezare Noua de tip cenușar se găsește pe platoul situat la V de satul G. (terasa medie a Bârladului), pe locul „Arcaci". Tot aici au fost semnalate resturi de locuire din sec. 3—4 d.Hr. și prefeudale.

A. Florescu, în *AM*, 2—3, 1964, 143—216; id., în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 59—95; id., *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România (Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 9)*, Călărași, 1991.

A.F.

Gârceni, com. în jud. Vaslui, unde pe locul denumit „Coada Plopilor", a fost semnalată prezența unei așezări neolitice de tip → Cucuteni *B* și a alteia din epoca geto-dacică din care nu s-au mai păstrat decât slabe urme. Tot aici s-a descoperit o necropolă corespunzătoare culturii → Folteşti *II* (bronz timpuriu) cu morminte de înhumație, prevăzute la nivelul de călcare al solului cu un ring din dale masive de calcar. Inventarul mormintelor constă din: un vas de lut, amuletă din os și vârfuri de săgeată din silex, cu baza concavă. Aceleiași necropole îi vor fi aparținut probabil și mormintele în cutie de piatră, deranjate în urma unor lucrări agricole. O așezare corespunzătoare aspectului răsăritean moldovenesc din bronzul mijlociu a fost de scurtă durată și slab locuită, după cum o dovedesc urmele câtorva locuințe de suprafață, aflate la distanțe mari unele de altele. În inventarul acestor locuințe s-au descoperit și câteva fragmente ceramice caracteristice fazei Monteoru *IIb*, un punct de reper pentru datarea așezării respective.

A. și M. Florescu, în *Materiale*, 6, 1959, 240—253.

A.F. și M.F.

Gârla Mare 1. Com. în jud. Mehedinți, pe terit. căreia, în diferite puncte, au fost găsite importante vestigii arheologice. Astfel la „Malul Mare", în dreptul prundului, au fost scoase la suprafață urme de locuire aparținând succesiv culturilor: → Vinča-Turdaș, Sălcuța, Coțofeni, **G. M.** Hallstattului târziu și geto-dacilor (fragmente ceramice sporadice). Pe micul ostrov de la **G.M.** se află o așezare Vinča-Turdaș, o necropolă și o așezare de tip **G.M.** (v. 2.). La S de sat spre malul Dunării se află o întinsă necropolă plană, de incinerație, cu urne, în bună parte distrusă de dunele de nisip (D.B.). La **G.M.** a fost descoperit întâmplător în anul 1966 un tezaur monetar alcătuit din 320 denari romani, dintre care 13 sunt emisiuni de la Marcus Antonius, iar celelalte emisiuni imperiale din perioada Nero—Commodus. Cele mai multe monede aparțin perioadei de domnie a împăraților Hadrian și Antoninus Pius. Interesantă se dovedește prezența în acest tezaur a denarilor lui Marcus Antonius. Îngroparea tezaurului s-a făcut, după cum indică cea mai recentă monedă, în anii 179—180 d.Hr. și s-ar putea lega de tulburările pricinuite de populațiile de la granițele de N— E ale Irup. (C.P.). 2. Cultură din epoca bronzului mijlociu și târziu, denumită astfel după localit. **G.M.**,

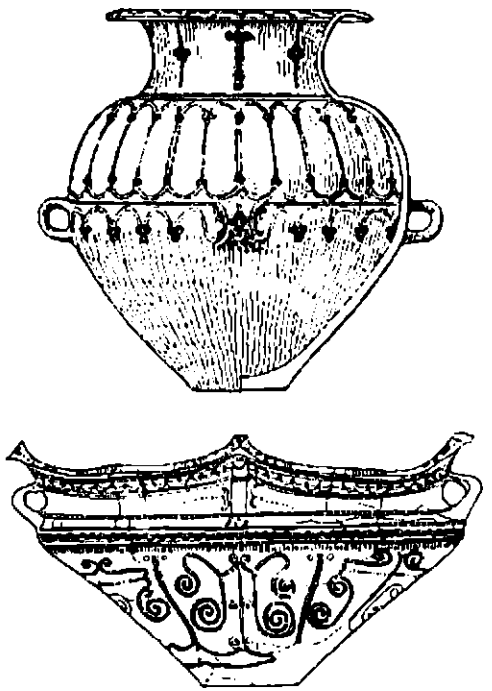

Fig. 77. Vase aparținând culturii Gârla Mare descoperite în necropola de la Cârna (azi Dunăreni, com. Goicea, jud. Dolj).

unde în cursul primului război mondial s-au făcut primele descoperiri și cercetări. Acestea au continuat în perioada dintre cele două războaie și în 1942, obținându-se bogate materiale documentare. Cultura **G.M.** aparține marelui complex al culturilor câmpurilor de urne funerare de la Dunărea de Mijloc, ea reprezentând grupa cea mai de răsărit, întinzându-se până înspre E de vărsarea Jiului în Dunăre și făcând un grup aparte cu aspectul Žuto Brdo de la V de Porțile de Fier. Este răspândită în S—V Olteniei, în N—V Bulgariei, în N Serbiei. La geneza culturii **G.M.** au participat cultura Vatina și fondul Periam-Makrin-Pančevo. Ea marchează o pătrundere a purtătorilor marelui complex al câmpurilor de urne la E de Porțile

www.mnir.ro

de Fier, care au împins pe aceia ai culturii Verbicioara spre interiorul Olteniei și au determinat, în cursul evoluției celor două culturi, un puternic proces de întrepătrundere. Așezările sunt plasate de-a lungul Dunării și în apropiere de ape și terase joase. Multe au fost distruse de dunele călătoare. De aceea, cultura **G.M.** este cunoscută în special prin bogatele descoperiri din necropole de incinerație cu urne, cum sunt cele de la Ostrovu Mare, Ostrovu Corbului, Balta Verde, **G.M.** (toate în jud. Mehedinți) și Cârna (azi Dunăreni, jud. Dolj). Ceramica este foarte caracteristică, având o bogată gamă de forme și bogat repertoriu de motive decorative, din care nu lipsește nici spirala, cu numeroasele sale derivații și meandrul. Figurinele sunt în formă de clopot și poartă o ornamentație foarte încărcată, care redă îmbrăcămintea și podoabele vremii. Merită a fi amintite, ca elemente de inventar ale culturii **G.M.**, miniaturile de securi duble și pintaderele. Obiectele de metal sunt mai rare. Acestei culturi îi aparține și tezaurul cu piese de aur (inele de buclă și falere cu un frumos decor spiralic) de la Țigănași (jud. Mehedinți) depus într-un vas de tip **G.M.** Întreaga evoluție a culturii se poate împărți în patru faze. Faza **G.M.** *II* este contemporană cu Verbicioara *III* și este caracterizată prin răspândirea motivului decorativ în meandru. Documentarea arheologică actuală arată că pătrunderea culturii **G.M.** la E de Porțile de Fier și contactul cu cultura Verbicioara au avut loc în cursul fazei *III* a acestei din urmă culturi. Faza **G.M.** *III* a fost sincronizată cu faza *IV* a culturii Verbicioara. Faza **G.M.** *IV* corespunde fazei Verbicioara *V*, când se petrece o puternică topire a celor două culturi într-un orizont care conține premisele hallstattizării (D.B.).

D. Berciu, *APO*, 102—136; id., în *AO*, 21, 1942, 60—64; D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, 2, 1956, 265—319, 467—484; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961; S. Morintz, *Contribuții*, 28—40; C. Preda, în *Historica*, 3, 1974, 67—91.

D.B. și C.P.

Gârliciu v. **Cius**

Gârlița, sat în com. Ostrov (jud. Constanța), unde la gura văii „Chesenu Mic" se găsesc resturile unei cariere din care s-au exploatat blocuri de piatră paralelipipedice, în sec. 10 d.Hr. În marginea de N a satului se semnalează morminte din epoca romană. În sat, la gura văii „Babi", pe partea de V a dealului care se deschide în gâvanul lacului „Bugeac", pe botul dealului din stânga văii, se află o așezare hallstattiană înconjurată cu șanț și val de apărare. Pe locul sediului fostei C.A.P. s-a descoperit o necropolă de incinerație din sec. 8—9 din care au fost dezvelite 12 morminte cu ceramică din pastă nisipoasă, arsă oxidant, sau din pastă curată, arsă reducător, de tip → Dridu.

P. Diaconu, Em. Zah, în *SCIV*, 19, 1968, 3, 458; P. Diaconu, N. Angelescu, în *RevMuz*, 1968, 4, 349; C. Cîrjan, în *Pontica*, 1, 1968, 409—425.

P.D.

Geangoești, sat în com. Dragomirești (jud. Dâmbovița), pe terit. căruia, în locul „La Hulă", au fost scoase la suprafață vestigiile unei așezări neolitice de tip tell, cu strat cuprinzând șase niveluri de locuire, toate aparținând culturii Gumelnița. Așezarea este bogată în materiale arheologice, din cadrul cărora se distinge până acum plastica antropomorfă de lut ars. Majoritatea pieselor redau un personaj feminin în picioare, într-un singur caz și un personaj feminin în poziție șezândă.

C. Boruga, în *Valachica*, 1, 1969, 215—226.

E.C.

Gebeleizis v. **Zamolzis**

Geleontes (gr. Γελέοντες; „nobilii"), trib gentilic ionian, atestat în cetăți ca Athena, Samos, Perinth, Efes, Teos, Cyzic, Odessos. Este documentat de asemenea la Tomis, prin inscripții funerare din epoca romană. Instituirea tribului **G.** este însă postulată atât la Tomis cât și la Histria încă de la întemeierea acestor colonii, în virtutea originii lor milesiene. La fel cu celelalte triburi gentilice din aceste orașe, tribul **G.** a persitat și după instaurarea regimului democratic, îndeplinind probabil funcțiile politice și administrative pe care le aveau triburile teritoriale din alte cetăți democratice.

M.P. Nilsson, *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951, 145—149; Em. Doruțu-Boilă, în *StCl*, 12, 1970, 117—125.

A.Ș.

Gelu (sfârșitul sec. 9—începutul sec. 10), voievod al Transilvaniei, atestat de *Cronica notarului anonim* (cap. XXIV—XXVII) ca „duce" și cu calitatea de român *(quidam Blacus)*, care stăpânea *(dominium tenebat)* peste români și slavi *(Blasii et Sclaui)*. Atacat de o importantă oaste de călăreți maghiari conduși de căpetenia Tuhutum și nereușind să zăgăzuiască asaltul la hotarul N—V al voievodatului la Poarta Meseșului, **G.** a fost silit la o confruntare cu forțe superioare pe râul Almaș, unde a fost înfrânt și apoi ucis pe malul Căpușului în timp ce încerca să se refugieze în cetatea sa de lângă Someș. Numele **G.** pare a fi convențional, cu sens de „căpetenie — conducător de oaste", echivalent lui Gyla, folosit de români sub forma Giulea. Cercetări arheologice recente au atribuit epocii lui **G.** sau chiar reședinței lui cetățile de pământ de la → Dăbâca și Cluj-Mănăștur. Se pare că voievodatul transilvan condus de **G.** se întindea spre S—E până pe cursul mijlociu al Mureșului, fapt ce explică prezența la Alba Iulia a urmașilor lui Tuhutum, care după

www.mnir.ro

mărturia izvoarelor narative a preluat, cu asentimentul transilvănenilor, demnitatea fostului voievod.

Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 29 şi urm.

R.P.

Gemellomuntes (lat. < *gemelli montes*), fortăreaţă *(castellum)* în Moesia Inferior, probabil pe drumul dintre Marcianopolis şi Anchialos, menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11). Neidentificată încă.

Philippide, *Orig.*, I, 436, 438; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 142, nr. 23.

I.B.

Genucla, cetate getică situată în N Dobrogei, pe malul Dunării, reşedinţă a regelui → Zyraxes. Aici, după informaţiile lui Dion Cass. (LI, 51, 26, 1—6), ar fi fost adăpostite steagurile luate de geţi de la armata romană condusă de → C. Antonius Hybrida, după înfrângerea acesteia în apropierea Histriei. Pentru acest motiv după înfrângerea lui Dapyx, →M. Licinius Crassus îşi îndreaptă atacul (28—27 î.Hr.) împotriva G., considerată ca fiind „cea mai puternică întăritură a regatului lui Zyraxes". Potrivit izvoarelor, cetatea fiind construită lângă apă, pentru cucerirea ei, realizată cu multă trudă, romanii au trebuit s-o atace atât de pe uscat cât şi de pe Istru. Zyraxes, aflând de acest atac, a trecut Istrul pentru a cere ajutor sciţilor. Poziţia exactă în teren a G. nu a fost încă identificată deoarece descoperirile arheologice de până acum nu indică existenţa nici unei asemenea cetăţi getice din sec. I î.Hr. N-ar fi exclus ca aceasta să se afle sub importantul complex arheologic roman şi bizantin de la → Noviodunum (Isaccea).

V. Pârvan, *Getica*, 89; R. Vulpe, *HAD*, 103.

C.P.

Geoagiu v. Germisara

geocronologie (< gr. γῆ, „pământ"; χρόνος, „timp" şi λόγος, „vorbire"), metodă de datare care se bazează pe sinteza datelor stratigrafice şi coroborarea rezultatelor privind datarea relativă (obţinute prin studiul paleofloristic, paleofaunistic, sedimentologic, paleoantropologic etc.) şi cele de datare absolută prin metode fizico-chimice (potasiu-argon, radiocarbon, termoluminiscenţă etc.). Scopul final este reconstituirea succesiunii în timp a condiţiilor de mediu în care s-au desfăşurat diferite fenomene geologice şi arhelogice. În cercetările arheologice din România cele mai utilizate metode pentru obţinerea unei scări geocronologice sunt: analiza sporo-polinică, studiul paleofaunistic şi paleofloristic (cărbuni din vetre preistorice), analiza granulometrică, paleopedologică, antropologică şi radiocarbon. Cercetările geocronologice efectuate în principalele staţiuni paleolitice au precizat pentru paleoliticul din România următoarele aspecte de ordin general (v. *pleistocen*): *a)* perioada de timp care s-a desfăşurat între interstadiul → Boroşteni şi sfârşitul stadiului glaciar care desparte complexul interstadial → Nandru de complexul interstadial → Ohaba, deci aproximativ între 120 000 şi 31 000 î.Hr., este specifică paleoliticului mijlociu. Nu s-au întâlnit în această etapă urme de cultură materială din paleoliticul superior; *b)* partea cu totul finală a stadiului glaciar care a precedat complexul interstadial Ohaba, precum şi oscilaţia climatică Ohaba A şi Ohaba B, specifice acestui complex de încălzire (cca 31 000—26 000 î.Hr.), reprezintă o etapă caracterizată prin fâptul că o serie de complexe culturale din anumite regiuni atribuite paleoliticului mijlociu au fost contemporane cu altele, situate în zone diferite, considerate aparţinând paleoliticului superior. Este o perioadă de tranziţie dominată de adânci frământări în sânul comunităţilor paleolitice, care s-a desfăşurat într-un climat favorabil propriu complexului interstadial Ohaba, cu condiţii de locuire propice atât în peşteri, cât şi în aer liber. Apariţia, deci, a primelor manifestări aparţinând paleoliticului superior sunt sesizate la trecerea de la un climat rece stadial, cu peisaj de tundră şi o faună specifică, la un climat ceva mai blând cu o floră de pădure şi o faună mult mai bogată în specii. Acum s-au produs profunde transformări ale mediului; temperatura medie a lunii iulie, de exemplu, a crescut probabil cu 7—8° C, ceea ce a determinat modificări esenţiale în economia comunităţilor paleolitice. Nu este exclus ca în această vreme să se fi produs mişcări de populaţie, omul paleolitic fiind obligat să urmărească un anumit tip de vânat aflat, la rândul său, într-o continuă deplasare spre N sau regiunile montane în căutarea unor condiţii climatice care să îi permită să supravieţuiască; *c)* epoca cuprinsă între sfârşitul oscilaţiei climatice Ohaba B şi până spre a doua jumătate a oscilaţiei climatice → Herculane II, în care se include deci şi ultimul stadiu glaciar (cca 26 000—16 000 î.Hr.), este specifică desfăşurării paleoliticului superior; în timpul ei → aurignacianul din anumite aşezări poate fi contemporan cu → gravetianul din alte staţiuni; *d)* începând din tardiglaciar până în timpul fazei de molid, stejăriş amestecat şi alun din timpul Holocenului se constată contemporaneitatea unor culturi gravetiene finale (epigravetiene) cu comunităţi epipaleolitice şi → tardenoasiene.

C. S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia N.S.*, 2, 1958, 383—391; M. Cârciumaru, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 21—29; id., *Mediul geografic*.

M.C.

geografia. Ca şi numele ei, ştiinţa g. îşi are originea la gr. vechi, începând ca atare cu prima lucrare chiar astfel intitulată a lui → Hekataios din Milet (sfârşitul sec. 6 î.Hr.), la care există şi unele dintre primele informaţii scrise privind ist. României, referitoare la Dunăre şi la unele neamuri de acolo, precum şi prima menţionare a cetăţii → Argamum.

www.mnir.ro

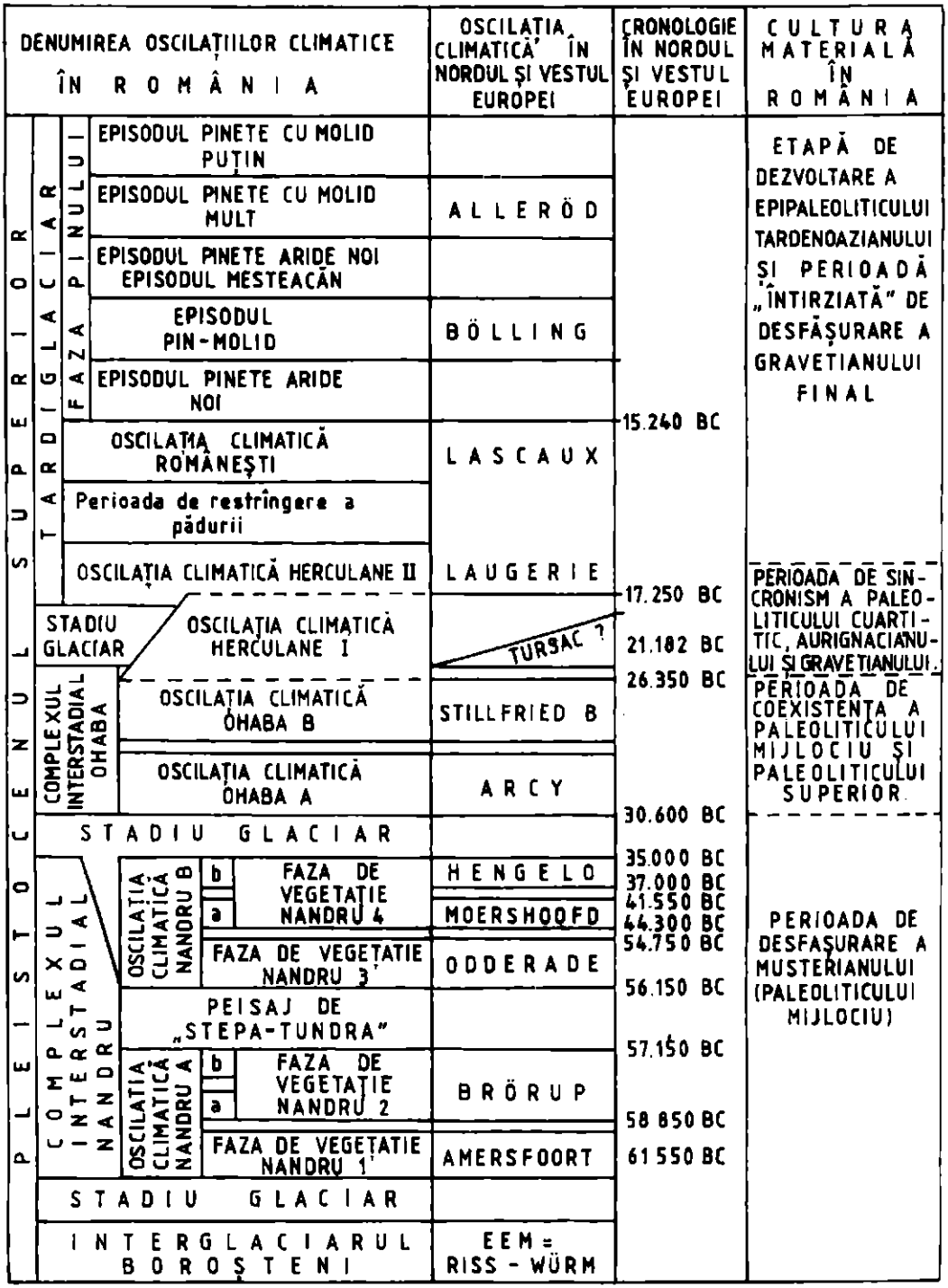

Fig. 78. Geocronologia paleoliticului mijlociu și superior din România.

www.mnir.ro

Deschizător de drum în g. antc., principiile sale au fost urmate încă peste o mie de ani în descrierea reliefului ţinuturilor (orografie; astfel definită şi teoretizată abia de → Polybios), nelipsind nici ulterior accentul pus de el mai întâi pe latura etnografică a descrierilor. În aceste limite, dar cu noi oâştlguri în cunoaşterea cantitativă şi calitativă, g. a evoluat în epoca greco-romană în primul rând graţie călătoriilor navigatorilor fenicieni şi apoi gr., pasul hotărâtor al acestora, premers de orizontul deja larg remarcabil în poemele homerice, datorându-se colonizărilor şi roirii acestora şi mai apoi expansiunii macedonene. O aprofundare şi lărgire cu sens practic a orizonturilor g. s-a datorat şi romanilor, mai ales în era imperială, scrierile ulterioare Principatului constând mai mult în reluări ale celor precedente, cu unele adăugiri nesemnificative. Din punctul de vedere al concepţiilor teoretice, etapele prin care a trecut g. se definesc mai lesne cu ajutorul textelor ajunse până la noi ale unor filosofi şi geografi antc. Ideea sfericităţii Pământului s-a impus abia în epoca elenistică, până atunci predominantă fiind reprezentarea plană, sub forma unui disc, a acestuia. Un salt important s-a făcut cu Eratostene (282—202 î.Hr.), de la care alcătuirea hărţilor şi aplicarea matematicii în cartografie s-au constituit într-o disciplină indispensabilă pentru g. Astfel, în sec. 2 d.Hr., Marinos din Tyr şi Ptolemeu întocmeau hărţile fixând poziţiile diverselor puncte pe bază astronomică, şi nu ca mai înainte, prin măsurători terestre care dădeau erori inevitabile. De aici înainte au circulat hărţi destul de precise, cu coordonate verificabile şi astăzi, suprafaţa cunoscută extinzându-se o dată cu expansiunea romană la limite aproape universale, cuprinse între China la E şi Irlanda la V, între Scandinavia (socotită încă insulă) la N şi centrul Africii la S. Cele mai practice lucrări de g. care au circulat în antic. clasică şi târzie, urmare directă a evoluţiei amintite, erau „itinerariile" de tot felul, unele create după tradiţia gr. a periplurilor (călătorii de-a lungul coastelor pe mare), cărora în evul mediu, prin intermediul bizantin, le-au corespuns portulanele, iar altele urmând şi suprafeţele interioare — un fel de ghiduri de călătorie ca *Synecdemos* a lui → Hierocles (sec. 6 d.Hr.). Ambele categorii (sau combinaţii ale lor) erau destinate unor scopuri practice diferite, cu caracter militar, administrativ, comercial. Numeroase lucrări antc. de g., texte însoţitoare ale unor hărţi, sau pasaje specifice din scrieri istorice sau de altă natură, transmise prin copieri succesive până în evul mediu şi de acolo la noi, sunt de mare interes pentru ist. veche a României. După Hekataios, trebuie menţionată printre altele *Geografia* lui → Strabon (63 î.Hr. — 19 d.Hr.) cuprinzând descrieri şi localizări foarte importante pentru epoca finală a La Tène-ului la geto-daci şi a primelor contacte ale acestora cu romanii. *Îndreptarul geografic* al lui → Ptolemeu rămâne cea mai importantă sursă de acest fel pentru epoca romană timpurie, informaţiile transmise prin el cuprinzând, printre altele, mai mult de 130 de localizări exacte, majoritatea reperabile, calculate după criterii astronomice prin proiecţie conică (apropiată de cea modernă Mercator) şi interesând direct terit. daco-romane. Îi urmează cronologic şi ca importanţă harta de pe scutul de la → Dura-Europos, harta lui Peutinger (→ *Tabula Peutingeriana*) şi → *Itinerariul Antonin.* Pentru epoca Dominatului, informaţii utile de g. conţin mai multe texte: de amintit → Iord. *(Getica)*, Marcian *(Periplul)* etc. Cele mai valoroase lucrări în domeniu rămân însă itinerariile: → *Notitia Dignitatum*, → *Synecdemos* al lui Hierocles, lucrare folosită în sec. 10 de → Constantin VII Porfirogenetul, *De aedificiis* a lui → Procopius, *Cosmographia* → Geografului anonim din Ravenna etc. Mai târziu (pentru sec. 7—10), unele informaţii în domeniu se găsesc în *Gesta* notate de → Anonymus în sec. 10, în *Cronica lui Nestor*, sau în descrierile şi harta geografului arab → Idrisi şi chiar în unele portulane lucrate şi folosite în sec. următoare.

LA, 185—186; *ECR*, 348—349; Gh. Ştefan, în *FHDR*, II, XVI—XIX; I. Barnea, în *DID III*, 7—120.

A.B.

Geograful din Ravenna (Annonymus Ravennatus), autor anonim (sec. 7 d.Hr.) din Ravenna (Italia) al unei *Cosmographii* („Descrierea lumii"), lucrare geografică în cinci cărţi. Această scriere (conţinând cca 5 300 de nume) s-a bazat pe unele lucrări geografice mai vechi (probabil prototipurile → *Tabulei Peutingeriana* şi → *Itinerarium Antonini*) şi cu unele adaosuri din scriitori târzii (Orosius, Iord., Isidor din Sevilla). Pentru ist. noastră, este importantă reproducerea a numeroase nume de localit. din Dacia şi Scythia Minor (unele în forme corupte).

C.C.P.

Geomal, sat în com. Stremţ (jud. Alba), pe terit. căruia în 1951 s-a descoperit un tezaur format din 216 monede de argint de la Commodus la Gordian III. Ele sunt denari, cu excepţia unui singur antoninian de la Gordian III. Tezaurul a fost pus în legătură cu un atac al carpilor care în 242 d.Hr. ar fi afectat, pe lângă Moesia şi Thracia, şi Dacia romană. Cea mai mare parte a tezaurelor invocate în sprijin se termină mai târziu şi au fost îngropate cu ocazia războiului lui Filip Arabul la Dunărea de Jos.

M. Macrea, D. Protase, în *SCŞCluj*, 5, 1954, 3—4, 445—559; cf. C. Preda, în *SCN*, 4, 1968, 190—195.

G.P.B.

gepizi (< indo-europ. *gepento*, „leneş"; *giban*, „a da") (gr. Γήπαιδες; lat. *Gepidi*), populaţie est-germanică înrudită cu goţii. În primele sec. ale erei creştine au părăsit Scandinavia şi s-au aşezat la gura Vistulei. În anul 290 d.Hr., după ce i-au înfrânt pe burgunzi, g. conduşi de regele Fastidas au cerut terit. lui Ostrogota, regele ostrogoţilor şi vizigoţilor, însă au

www.mnir.ro

fost înfrânți în lupta de la Galtis, undeva pe cursul superior al Prutului (Iord., *Getica*, 94—100). Alianța din anul 291 dintre g. și vandali, împotriva tervingilor aliați cu taifalii (*Panegiryci Latini XI* (III), 17, 1), poate fi o dovadă a pătrunderii g. pe cursul superior al Tisei. Următoarea știre asupra ist. g. datează din anul 418, când au fost înfrânți de ostrogoții conduși de Thorismund și înglobați în confederația hunică. Au participat la expediția hunilor din anul 441 în Peninsula Balcanică, regele lor Ardaric fiind unul dintre personajele importante de la curtea lui Attila (Iord., *Getica*, 199). Ardaric a luptat cu contingente de g. alături de huni în lupta de pe Câmpiile Catalaunice (451) (Iord, *Getica*, 200), iar după moartea lui Attila (453) s-a aflat în fruntea coaliției care a spulberat în bătălia de la Nedao (454) dominația hunică (Iord., *Getica*, 200). Ca urmare a victoriei, g. au ocupat terit. hunice din Câmpia Tisei și au încheiat un tratat de alianță cu împăratul Marcian (Iord., *Getica*, 264), inaugurând astfel un secol de relații pașnice cu Imp. Bizantin. Datorită relațiilor încordate cu ostrogoții, ilustrate de bătălia, nefastă pentru g., de pe râul Bolia (Iord., *Getica*, 277—279), g. au pătruns în Transilvania abia după plecarea ostrogoților în Italia (488), unde vor exercita mai mult o dominație politică, centrul de greutate al puterii gepide rămânând Câmpia Tisei. Așezarea longobarzilor în Pannonia (526—527), tendințele politicii externe bizantine de slăbire a populațiilor barbare de la frontierele Imp., la care se adaugă și apariția avarilor nomazi au dus în anul 567 la înfrângerea definitivă a regatului gepid (Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum* I, 27). Potrivit tratatului avaro-longobard (Menandru fr. 25), terit. g. au fost ocupate de avari. În 568, longobarzii au plecat în Italia, fiind însoțiți de importante contingente de g. O altă parte din g. din Câmpia Tisei s-au retras în Transilvania, unii în calitate de agenți ai dominației avare, unde vor fi asimilați de populația autohtonă. La sfârșitul sec. 6 și la începutul celui următor, detașamente de g. au participat la campaniile avarilor împotriva Imp. Bizantin, dispărând apoi treptat de pe scena ist. G. le-au fost atribuite mormintele principare de la → Apahida, → Valea lui Mihoi, necropola și așezarea de la → Moreşti și așezarea de la → Șeica Mică. G. practicau ritul înhumației, cu morminte orientate V—E, dispuse în șiruri și grupate în necropole mari. Inventarul mormintelor de femei era alcătuit din mărgele de diferite tipuri, fibule digitate, inele, brățări din bronz, dar mai ales din argint, catarame cu cap de vultur (→ Cipău, Fundătura), cercei cu buton poliedric masiv dar și ajurat, cercei cu pandantiv globular sau cu buton stelat etc. În mormintele de bărbați au fost depuse mai ales spade, vârfuri de lance sau de săgeți, scuturi etc. În ambele categorii de morminte se găsesc oale de culoare cenușie, piriforme, cu ornament ștampilat sau lustruit. Încă de la sfârșitul sec. 5 o parte din g. au trecut la creștinism. În toate complexele arheologice atribuite g. s-a putut surprinde și o prezență considerabilă a populației autohtone. După sfârșitul sec. 7 g. nu mai pot fi identificați arheologic, ei fiind asimilați de populația autohtonă.

C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1941, 529—546; D. Csallany, în *Arch. Hung.*, 38, 1961; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 251—268.

R.H.

Gerasus v. Tiarantos

Germania, terit. care pentru romani se situa din punct de vedere geografic la E de Rin și la N de Dunărea superioară și mijlocie. Cu prilejul campaniilor duse de Caesar împotriva gallilor au fost supuse și unele triburi germanice din preajma Rinului, fluviu pe care Caesar l-a traversat. Campanii sistematice de cucerire a terit. germanice din dreapta Rinului au avut loc sub Augustus. Astfel, Agrippa i-a supus pe ubii, iar Drusus a pătruns până pe cursurile râurilor Main și Lippe, atingând în anumite puncte Elba (13 î.Hr.). Tiberius a continuat acțiunile inițiate de Drusus, pătrunzând adânc în terit. G. în paralel cu o flotă pe Elba și cu un corp expediționar pe valea aceluiași râu; cu această ocazie au fost supuși cheruscii și sicambrii, iar întreg terit. dintre Elba și Rin a fost temporar anexat Imp. Roman. În anul 9 d.Hr., cheruscii germanici, conduși de Arminius, au distrus 3 legiuni romane, comandate de Varus, în Pădurea Teutoburgică; Germanicus, între 14—16 d.Hr., a cucerit sistematic malul stâng al Rinului stăpânirea romană fixându-și ca hotar natural cursul acestui fluviu, fortificat puternic. Frontiera renană a constituit în tot cursul sec. 1, apoi în sec. 3 și 4, una dintre principalele zone de importanță strategică pentru Imp. Roman. În 89, din terit. stăpânite de romani pe malul stâng au fost create două provincii: G. *Inferior*, pe cursul inferior și spre vărsarea Rinului și G. *Superior*, pe cursul superior al fluviului. Fiecare provincie, de rang consular, deținând câte 4 legiuni, era comandată de câte un *legatus Augusti pro praetore*, subordonat unui *procurator* provincial *Belgiae utriusque Germaniae* cu reședința la Augusta Treverorum (Trier). Totodată s-a procedat la crearea și amenajarea treptată (etape importante sub Augustus, Tiberius, Claudius, Vespasian, Traian, Hadrian, Antoninus Pius) a unui spațiu de siguranță și asigurare a legăturilor rapide între armatele renane și cele dunărene, între cursurile superioare ale Rinului și Dunăre, *Agri Decumates*. Limesul a fost construit între Confluentes (Koblenz) și Regina Castra (Ratisbona), fiind subordonat militar și administrativ G. *Superior*. Dioclețian a denumit fostele G. *Superior* și G. *Inferior*, G. *Prima* și respectiv G. *Secunda*. În timpul și după domnia lui Constantin cele două G. au fost incluse prefecturei *Galliarum* cu capitala la Augusta Treverorum. La începutul sec. 5, în urma masivelor

www.mnir.ro

invazii ale populațiilor germanice, cele două provincii au dispărut, supraviețuirea romanității renane fiind compromisă sub impactul violent al cuceritorilor. G. cu cele două subdiviziuni ale sale s-a afirmat ca o zonă prin excelență militară în cadrul Imp. Roman. Pe lângă aportul economic apreciabil în domeniul cerealier, dar mai ales meșteșugăresc, dată fiind existența unor mari centre urbane (Augusta Treverorum, Colonia Agrippinensis — Köln, Confluentes — Koblenz, Mogontiacum — Mainz etc.) terit. G. au furnizat un mare număr de recruți din care s-au alcătuit trupe auxiliare ou diferite etniconuri *(Batavorum, Germanorum, Tungrorum, Ubiorum)*. Legăturile Daciei cu ținuturile germano-romane sunt încă puțin cunoscute. În provincia carpatină au staționat un număr de 8 unități auxiliare, recrutate inițial în regiunile germanice; sunt atestați negustori din Augusta Treverorum și probabil neguatori din regiunile renane care se ocupau în mod deosebit cu comerțul cu Dacia. Aici militarii sau coloniștii proveniți din aceleași regiuni erau și purtătorii unor culte specifice: *[Gesal]ensis, Quadriviae, Biviae, Triviae, Hercules Magusanus, Montana?, Matres* etc. În sec. 3, o importantă vexilație a *leg. XXII Primigenia* de la Mogontiacum (Mainz) (G. *Superior*) este prezentă în Dacia Malvensis și participă la reconstrucția noului zid de incintă al orașului Romula, în timpul lui Filip Arabul (248).

E. Ritterling, E. Stein, *Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland*, Viena, 1932; H. Nesselhauf, *Abhandlungen der preuss. Akad. der Wiss.*, Berlin, 1938; Ch.B. Rüger, *Germania Inferior, Untersuchungen zur Territorial und Verwaltungsgeschichte Niedergermaniens in der Principats Zeit*, Köln, 1968; H. Schönberger, în *JRS*, 59, 1969, 144—198; R. Günther, H. Köpstein, *Die Römer am Rhein und Donau*, Berlin, 1975.

M.Z.

Germanus (cca 500—550 d.Hr.), nepot al împăratului Iustin I, unul dintre cei mai mari generali ai sec. 6. În calitate de *magister militum per Thracias* sub Iustin I, a provocat o grea înfrângere → anților care pătrunseseră la S de Dunăre, făcând ca dioceza Thraciei să se bucure de liniște mai mulți ani de zile. Investit de Iustinian cu titlul de *patricius* și cu cea mai înaltă funcție militară *(magister militum praesentalis)*, G. a repurtat succese însemnate pe frontul din Africa (536—539), după care a fost trimis în campania împotriva perșilor (540) și mai târziu în expediția de recucerire a Italiei (550). A murit subit la Serdica.

Diehl, *Justinien*, 101—102; E. Stein, *Histoire*, II, 222, 324—327, 487—489, 590—592, 595—597; *DID II*, 415; *PLRE*, II, 505—507.

I.B.

Germisara (Ptol., *Geogr.*, III, 8, 4: Γερμιξυγρα; și Ζερμιξυγρα; *Tab. Peut.*, VIII, 1: *Germithera*; Geogr. Rav., IV, 7, 3: *Germigera*), așezare romană (probabil *pagus*) din apropierea drumului imperial dintre Ulpia Traiana Sarmizegetusa (din al cărei *territorium* făcea parte) și Apulum, localizată la Cigmău (jud. Hunedoara). G. a fost una dintre cele mai importante stațiuni balneoclimaterice ale Daciei, folosirea izvoarelor de aici înainte de venirea romanilor fiind sugerată atât de originea traco-getică a toponimului (*germi* — „cald"; *zara, zera* — „apă") cât și de descoperirile monetare (emisiuni din Thasos, Apollonia, Dyrrhachium și denari romani republicani). Pe platoul Turiac, punctul „Pogradie", se afla castrul roman (cca 246,5 x 75,8 m), puternic afectat de lucrările agricole și săpăturile amatorilor de antic. Ca unități care au contribuit la paza terit. sunt atestate de inscripții *numerus singulariorum Britannicorum* (inscripție din anul 245 d.Hr. dedicată lui Filip Arabul, descoperită în castru) și *leg. XIII Gemina*. Așezarea civilă s-a dezvoltat pe „Lunca" dintre Cigmău și Geoagiu. O locuire de proporții modeste a fost semnalată și pe dealul „Pedeapsă", la care sunt de adăugat și cele câteva așezări și *villae rusticae* din împrejurimile G. care au prosperat probabil și datorită desfacerii produselor aici (la Renghet, Rapoltel, Bobâlna, Folt, Turdaș și Pricaz). Băile se aflau la 5 km N de castru, pe locul actualelor instalații balneare. Datorită efectului curativ antireumatic și pentru unele afecțiuni interne, izvoarele au atras mulți vizitatori, între care sunt atestați epigrafic trei guverantori ai Daciei, decurioni și cvestori din Sarmizegetusa și Apulum, augustali ai Sarmizegetusei, gradați din unitățile militare, un reprezentant al unui *collegium Galatarum* și altul al unui *collegium aurariarum* etc. Celor veniți la tratament li se datorează o serie de inscripții închinate zeilor tămăduitori sau protectori ai apelor termale, ca și monedele aruncate în izvoare. Urmele de construcții indică amenajări complexe, între care se remarcă un bazin săpat în stâncă cu diam. de 7,59 m, care era umplut de la izvoarele termale printr-o conductă din tuburi de teracotă marcate cu ștampila lui Lucretius Aquila, conducătorul detașamentului de soldați ai *leg. XIII Gemina*, constructorii instalației. Mulțimea monumentelor sculpturale se explică și prin apropierea carierelor de pe malul stâng al pârâului Geoagiu. Pietrele funerare recuperate chiar pe terit. com. Geoagiu fixează aici locul necropolei romane. Una dintre aceste lespezi constituie un document important al ist. învățământului, relieful redând o familie cu doi copii, o fată și un băiat, ultimul ținând în mâini două condeie *(stili)* și săculețul de pânză *(crumena)* pentru păstrarea tăbliților cerate.

D. Tudor, *OTS*, 130—137; I.I. Russu, în *ActaMN*, 7, 1970, 517—529.

E.N.

Gerontius, comandant roman al garnizoanei din Tomis în anii 384—387 d.Hr., poate chiar → *dux Scythiae*. În 386, barbarii așezați în fața porților

www.mnir.ro

orașului, știindu-se favorizați de împăratul Theodosius I în urma admiterii generale a goților ca federați în Imp., îi umileau pe romani și pe comandantul lor, voind chiar să intre în oraș și să-i ia conducerea. G., ieșind primul pe poarta cetății în fruntea unui număr restrâns de oșteni pe care i-a încurajat prin exemplul personal, a reușit să-i învingă pe goți și numai puțini dintre ei au scăpat cu viață refugiindu-se într-o construcție a creștinilor considerată cu drept de azil. Pentru fapta sa, G. a fost condamnat de Theodosius I, dar a scăpat de pedeapsă împărțindu-și avutul eunucilor de la palatul imperial. Episodul de mai sus, relatat de → Zosimos (IV, 40, 1—8) este foarte important pentru ist. Dobrogei în sensul că se încadra într-un fenomen general de pe terit. ei și chiar mai departe în alte provincii, fenomen prin care populația din orașe nu accepta în acel timp așezarea federaților decât în afara zidurilor acestora, fapt observat de altfel și pe cale arheologică, la → Adamclisi, spre exemplu, în urma cercetărilor din anii 1970—1980. Acțiunea lui G. se plasează de fapt la începutul unei serii întregi de conflicte ce aveau să dureze cca un sec., datorate tocmai admiterii în Imp. a federaților goți și a neîncrederii populației locale, care se străduia să le limiteze locuirea în afara incintelor orașelor, potrivit statutului noilor veniți, mereu încălcat de aceștia. V. și *Flavius Gerontius*.

DID II, 403—404; *PLRE*, I, 393—394; *DIVR*, 296; *ECR*, 352.

A.B.

gerusia (< gr. γερουσ(α)1. În Grecia homerică, consiliul sfetnicilor bătrâni ai regelui (→ basileus), ulterior → Sfatul cetății, numit astfel în special în statele doriene (Sparta, Argos, Elis etc.). 2. → Asociație a cetățenilor vârstnici (paralelă cu asociațiile → efebilor și tinerilor), cu activități culturale și religioase legate de → gimnaziu, culte, sanctuare, → sărbători. Documentate sporadic în epoca elenistică, g. de acest tip s-au dezvoltat mai ales în primele două sec. ale erei creștine, când una dintre datoriile lor majore o constituia celebrarea ceremoniilor → cultului imperial. Este ceea ce exprimă și inscripțiile referitoare la g. din Callatis, întemeiată către mijlocul sec. I d.Hr. de → Apollonios, și la g. din Histria, documentată în 138 d.Hr., când înscria un → album cu peste 100 de binefăcători ai săi și când recompensa generozitatea (v. *Rosalia*) președintelui său *(synagogeus)* printr-un decret onorific care prevedea, între altele, încununarea solemnă a președintelui cu ocazia ceremoniilor cultului imperial.

J.H. Oliver, *The Sacred Gerusia*, Atena, 1941; id., în *Historia*, 7, 1958, 472—496; V.Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 60—81; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 329—337; *ISM*, I, nr. 193.

A.Ș.

Geta (Publius Septimius Severus Geta) (189—212 d.Hr.), împărat roman (211—212 d.Hr.), fiu al lui → Septimius Severus și al → Iuliei Domna. A domnit

Fig. 79. Geta.

concomitent cu fratele său → Caracalla între 211—212, după ce fusese Caesar din 198 și Augustus din 209. A fost asasinat de fratele său. Numele lui G., de obicei martelat în urma damnării memoriei impuse din 212, apare pe numeroase inscripții din Dacia și Moesia Inferior, de obicei împrenă cu tatăl și fratele, marcând în primul rând atenția acordată de aceștia provinciilor respective care în acea perioadă s-au bucurat de prosperitate și pace. În urma neînțelegerilor dintre cei doi frați a existat și intenția, pentru prima dată manifestată dar abandonată chiar înaintea morții lui G., de a împărți Imp. între G. și Caracalla, primului urmând să-i fi revenit Orientul. Unele monede emise la Callatis în acest timp poartă pe av. efigia lui G., iar pe rv. imaginea porții cetății flancată de două turnuri.

DID II, 187—198.

A.B.

geto-daci, populație de origine tracă locuind în regiunile carpato-danubiene și pontice, până la Munții Balcani, care s-a impus în viața economică și politică din S—E Europei până la cucerirea romană, fiind cunoscută în izvoarele scrise antc. sub numele de *geți* și *daci*. Individualizați din marea masă a tracilor în cursul sec. 7—6 î.Hr., g.-d. au constituit, pe tot parcursul existenței lor, o unitate etnică și lingvistică, cu o cultură materială și spirituală proprie. Denumirea de *geți* a fost folosită cu predilecție de scriitorii gr. pentru toți g.-d., dar mai ales pentru populația de pe ambele maluri ale Dunării de Jos, de la Munții Carpați până la Marea Neagră și Munții Balcani. Contactul lor cu lumea gr. va face posibilă și consemnarea de către istoricul gr. Herodot (sec. 5 î.Hr.) a primelor știri despre geți încă din sec. 6 î.Hr. Denumirea de *daci* este preferată de scriitori lat. pentru locuitorii din regiunile centrale și de V ale spațiului carpato-dunărean, extinzând-o apoi și la populația din zona extracarpatică, înglobând deci pe toți g.-d. Numele de daci este atestat pentru prima dată pe la mijlocul sec. I î.Hr., la Caesar *(De bello Gallico)*. Tradiția literară antc. greco-latină îi prezintă pe geți și pe daci ca fiind una și aceeași populație, ramura nordică a marelui neam al tracilor, vorbind una și aceeași lb. Identitatea etnică a g.-d., comunitatea lor de lb. și de terit. sunt confirmate de

www.mnir.ro

rezultatele cercetărilor arheologice. G.-d. au locuit pe un terit. foarte vast, întinzându-se de la Munții Balcani la Carpații Nordici și de la Marea Neagră și Tyras (Nistru), până la Câmpia Tisei, în anumite perioade chiar până la Dunărea de Mijloc. Aceste limite maxime ale ariei de răspândire a g.-d. corespund mai ales perioadei lui → Burebista. Ele sunt confirmate de descoperirile arheologice și de harta Daciei, întocmită după *Comentariile* lui Agrippa în anul 12 î.Hr. Despre ținuturile locuite de g.-d., despre râurile, orașele și numele unor triburi din Dacia se găsesc mențiuni într-o serie de izvoare scrise. Hecateu și Herodot (sec. 6—5 î.Hr.) menționează în S Dobrogei pe → terizi și crobizi, iar în Transilvania pe Mureș, pe → agatirși, probabil sciți tracizați, iar în zona Tisei pe → sigini. Potrivit lui Ptol., în Dacia locuiau următoarele neamuri: → piefigii, siensii, potulatensii (Muntenia); → buridavensii, biefii, keiagisii, cotensii (Oltenia); → costobocii, carpii, tagrii, piengeții, sabocii și tyrageții (la E de Munții Carpați); → ratacensii, predavensii, albocensii și saldensii (Transilvania și Banat). Tot în izvoare, dar mai ales în *Geografia* lui Ptolemeu, sunt pomenite numele a peste 40 localit. din Dacia, unele dintre acestea fiind localizate și identificate pe teren pe baza itinerariilor antc. și a cercetărilor arheologice și epigrafice. Printre cele mai importante și mai bine cunoscute se numără: → Sarmizegetusa Regia (Grădiștea de Munte), Napoca (Cluj), Apulum (Alba Iulia), Porolissum (Moigrad), Potaissa (Turda), Cumidava (Râșnov), Ziridava (Pecica), Tibiscum (Jupa), Dierna (Orșova), în Transilvania și Banat; → Drobeta (Turnu Severin), Sucidava (Celeiu), în Oltenia; → Piroboridava (Polana, jud. Galați), Tamasidava (Răcătău), Zargedava (Brad, com. Negri, jud. Bacău), Petrodava (Piatra Neamț), în Moldova; → Troesmis, Dinogetia, Axiopolis, Sacidava, Capidava, Arcidava, în Dobrogea. La fel de însemnate se dovedesc și știrile referitoare la râurile din Dacia. Herodot vorbește despre Dunăre (→ Istros), Porata—Pyretus (Prutul), Tiarantos (Siretul), Araros (Buzău), Naparis (Ialomița), Ordessos (Argeșul) și Maris (Mureșul). De la alți scriitori mai târzii, mai ales de la Ptol., provin informații despre → Aluta (Oltul), Tibiscum (Timișul), Samus (Someșul), Crisia (Crișul) și → Dierna (Cerna). Cele mai multe dintre aceste denumiri au fost preluate de romani de la g.-d. și păstrate apoi de poporul român până în prezent. Singurele texte din lb. tracă sunt reprezentate de două inscripții cu litere gr. păstrate pe un inel descoperit la Ezerovo și pe o placă funerară de la Kiolmen (ambele în Bulgaria). Nici una dintre aceste două inscripții n-a putut fi descifrată. Dovezi ale caracterului trac al lb. g.-d. s-au păstrat la Strab. și mai ales la Ovidiu care, în timpul exilului său la Tomis, a învățat să vorbească și să scrie versuri în lb. geților. Lucrarea în lb. getică scrisă de Ovidiu a dispărut după moartea poetului. Din rândul cuvintelor traco-dacice păstrate până astăzi și identificate în lb. română, un loc de seamă îl ocupă cele 57 de plante medicinale transmise de Dioscorides în scriere gr. și lat. La acestea se adaugă numele proprii, antroponime și topo-hidronime, cunoscute de autorii antc. și din inscripții. Există încă multe cuvinte în lb română a căror origine n-a fost încă deslușită și care ar putea să provină din vechea lb. a dacilor. Lb. traco-dacică făcea parte din grupa orientală a lb. → indo-europene numită *satem* fiind înrudită cu baltica, slava, iraniana, sanscrita și mai ales cu illira. Aceasta a fost înlocuită treptat cu lb. lat., ea dispărând ca lb. pe parcursul sec. 5—7. În perioda de tranziție au continuat să se păstreze încă numeroase cuvinte traco-dacice, o parte dintre acestea fiind preluate și utilizate în comun de daco-romani și transmise apoi lb. române. De pe urma contactelor g.-d. cu lumea și civilizația gr. au pătruns în Dacia, încă dinainte de cucerirea romană, elemente izolate de scriere. Dovezi în acest sens ne oferă unele fragmente ceramice descoperite în așezarea geto-dacică de la → Ocnița (jud. Vâlcea), pe care sunt redate inscripții cu numele regelui local → Thiamarcos și cu grupuri de litere lac. (BVR, REB). În capitala Daciei preromane, Sarmizegetusa Regia, s-au găsit blocuri de piatră din zidul de apărare având imprimate litere majuscule gr. Zeul principal, suprem, pe care l-au adorat g.-d. a fost → Zalmoxis. Tradiția literară gr. îl înfățișează ca pe un muritor care a călătorit mult și ar fi avut legături cu Pitagora. După toate informațiile de care dispunem, Zalmoxis rămâne o divinitate chthoniană, a fertilității și vegetației, căpătând treptat și atribute de caracter urano-solar. În legătură cu cultul marelui zeu al g.-d. pot fi puse unele dintre construcțiile religioase de la Grădiștea de Munte, aici aflându-se probabil acel → *Kogaionon* (Muntele Sfânt), despre care vorbește Strab. (*Geogr.*, VII, 3, 5). Pe lângă divinitatea supremă, g.-d. mai cinsteau pe Marte, ca zeu al războiului. Unele date în acest sens s-au păstrat la Iord. (*Getica*) și la Ovidiu (*Tristele*). Zeița Artemis apare la traci sub numele de → Bendis, ca zeiță a lunii, pădurilor și a farmecelor. Tot printre divinitățile tracilor, indirect și ale g.-d., s-ar mai putea aminti și un zeu al soarelui, protector al vegetației, vindecător și vraci, al cărui cult este atestat încă din epoca bronzului prin care votive trase de păsări (→ Bujoru, jud. Teleorman și → Orăștie, jud. Hunedoara). La acestea mai poate fi adăugat cultul → Cavalerului trac, o divinitate a naturii sălbatice și a primăverii, și cel al → Cavalerilor danubieni, divinități de origine g.-d. din sec. 2—4 d.Hr. Cea dintâi afirmare politică a g.-d. consemnată în izvoarele antc. datează de la sfârșitul sec. 6 î.Hr. Vorbind despre expediția lui Darius I împotriva sciților din N Mării Negre (514—513 î.Hr.), Herodot amintește de rezistența pe care au opus-o geții regelui persan, spunând că „înainte de a ajunge la Istru, birul mai întâi pe geți, care se cred nemuritori... și fiindcă s-au purtat nesăbuit au fost îndată înrobiți, măcar că ei sunt cei mai viteji și mai drepți dintre traci". În sec. 5 î.Hr., Sofocle pomenește în una dintre comediile sale *(Triptolemos)* numele

www.mnir.ro

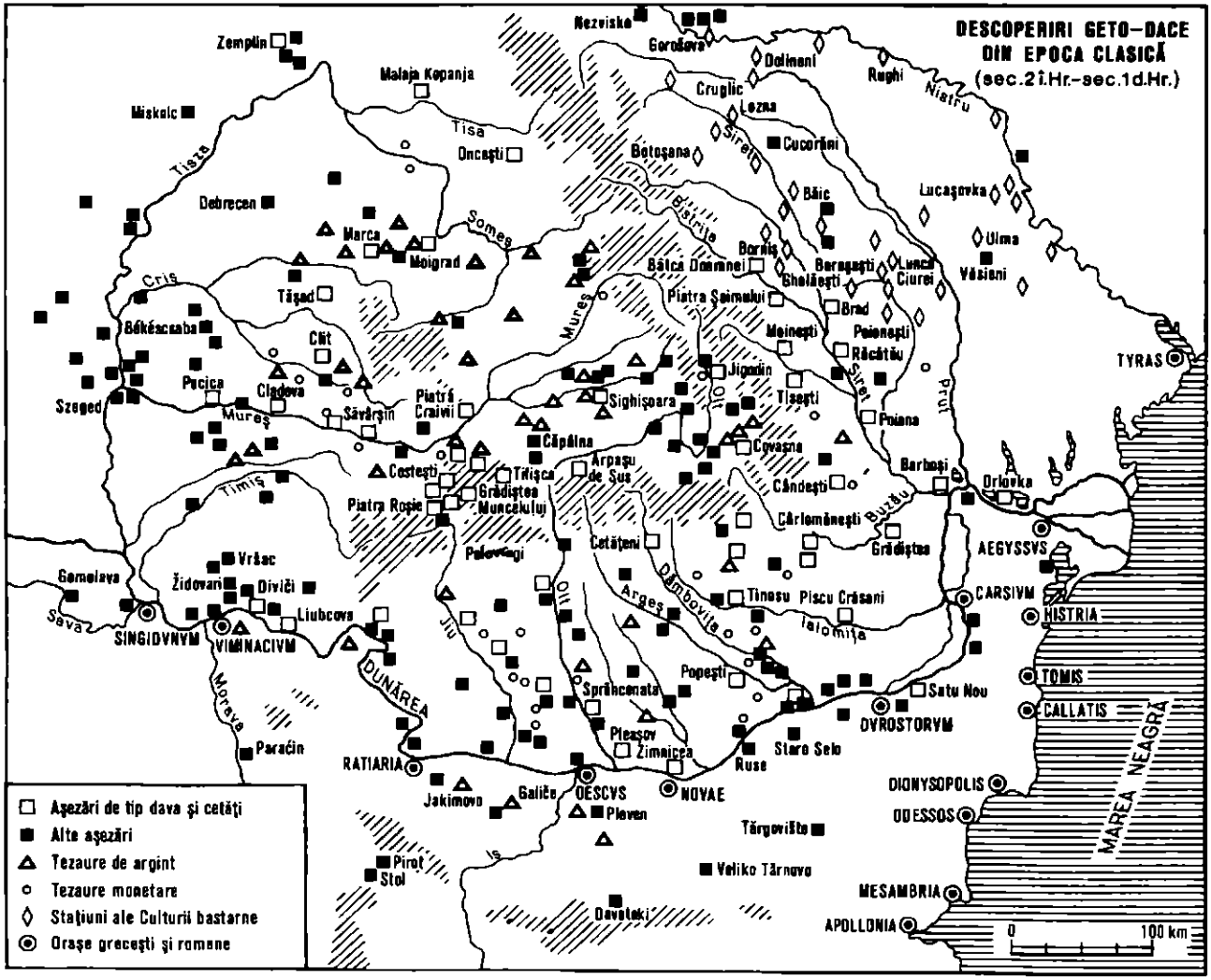
DESCOPERIRI GETO–DACE
DIN EPOCA CLASICĂ
(sec.2î.Hr.–sec.1d.Hr.)
Zemplin
Miskolc
Malaja Kopanja
Nezviska
Gorošova
Dolineni
Cruglic
Lozna
Rughi
Nistru
Tisa
Tisza
Oncești
Cucorăni
Botoșana
Siret
Băic
Lucașovka
Debrecen
Marca
Someș
Moigrad
Bistrița
Borniș
Bătca Doamnei
Beraseşti
Sholăești
Lunca Ciurei
Ulma
Vășiani
Cris
Târșad
Piatra Șoimului
Brad
Békéscsaba
Mureș
Cîlț
Meinești
Poienești
Răcătău
TYRAS
Pecica
Cladova
Jijmin
Siret
Prut
Szeged
Mureș
Sighișoara
Tișești
Poiana
Piatra Craivii
Săvârșin
Căpâlna
Covasna
Costești
Tifișca
Arpașu de Sus
Barboși
Orlovka
Timiș
Gradiștea Muncelului
Cândești
Piatra Roșie
Cârlemănești
Buzău
Vrșac
Palovragi
Cetățeni
Gradiștea
AEGYSSVS
Gemolava
Židovari
Diviči
Liubcova
Oltu
Dâmbovița
Arges
Tinosu
Piscu Crăsani
CARSIVM
Sava
SINGIDVNVM
VIMINACIVM
Jiu
Ialomița
HISTRIA
DUNĂREA
Popești
TOMIS
Sprâncenata
Satu Nou
CALLATIS
Morava
Pleașov
Zimnicea
DVROSTORVM
Paraćin
RATIARIA
Staro Selo
Ruse
DIONYSOPOLIS
Jakimovo
Galiče
OESCVS
NOVAE
Pleven
ODESSOS
MAREA NEAGRĂ
Târgoviște
Pirot
Stol
Veliko Târnovo
MESAMBRIA
Davidski
APOLLONIA
0
100 km
Așezări de tip dava și cetăți
Alte așezări
Tezaure de argint
Tezaure monetare
Stațiuni ale Culturii bastarne
Orașe grecești și romane

www.mnir.ro

regelui → Charnabon, care domnea peste geți, dovadă că încă din sec. 6—5 î.Hr., geții ajunseseră să se organizeze în formațiuni social-politice, bine constituite și structurate, în măsură să-și apere libertatea. Încercarea sciților conduși de → Ateas de a pătrunde la S de Dunăre, în zona Dobrogei, s-a lovit, în anul 339 î.Hr., de rezistența „istrienilor", adică a geților de la Dunărea de Jos și a regelui acestora (→ *rex Histrianorum*). Chemat de Ateas în sprijinul său, regele Macedoniei Filip II vine în Dobrogea unde, în urma morții regelui „istrienilor", intră în conflict cu sciții pe care-i îi învingo. După cum ne informează → Arrian, în anul 335 î.Hr., în timpul campaniei împotriva triballilor, Alexandru cel Mare a ajuns la Istru unde a fost întâmpinat, pe malul fluviului, de un mare număr de geți. Armata macedoneană, cu un efectiv de 1 500 călăreți și 4 000 pedestrași, trece Istrul în cursul nopții, folosind mici bărci locale (→ monoxile). Macedonenii întâlnesc aici holde întinse și îmbelșugate, prin care soldații își croiau drum culcând grâul cu lăncile înclinate. Surprinși, geții se retrag spre un „oraș" de unde luând cu ei femeile și copii, „cât puteau duce caii", au fugit în largul câmpiei. În anul 326 î.Hr., o armată macedoneană condusă de generalul → Zopyrion împotriva sciților din stepele nord-pontice este înfrântă, la înapoiere, de geții de la Dunăre, pricinuind dispariția lui Zopyrion însuși. Între 297—292 î.Hr., geții nord-danubieni, conduși de regele lor → Dromichaites, s-au aflat în conflict cu regele Thraciei → Lysimach, care cucerise unele orașe și terit. getice de la Dunăre. După informațiile relatate de → Diodor din Sicilia, geții au ieșit învingători în două rânduri. În prima confruntre a fost capturat Agathocles, fiul lui Lysimach, care a fost eliberat de geți în speranța că „prin acest act de mărinimie vor recăpăta pământul cucerit". În cea de a doua luptă a căzut prizonier regele Thraciei însuși. Dinastul captiv a fost dus în cetatea getică → Helis unde a fost tratat cu ospitalitate de Dromichaites și apoi eliberat. Mărinimia regelui get a determinat pe Lysimach să restituie cetățile cucerite și să regrete războiul purtat împotrlva geților. Din conținutul unei inscripții descoperită la Histria rezultă că în sec. 3 î.Hr. orașul gr. solicitase ajutor regelui → Zalmodegikos, căruia îi încredințase 60 ostateci și „avutul" cetății. După toate probabilitățile, Zalmodegikos era șeful uniunii de triburi getice din zona cuprinsă între Siretul inferior și valea râului Buzău. În jurul anului 200 î.Hr., după cum rezultă dintr-o altă inscripție histriană, regele → Rhemaxos, șeful aceleiași uniuni getice nord-danubiene, este chemat să salveze orașul Histria și recolta acestuia de amenințările tracilor lui → Zoltes. Scriitorul → Trogus Pompeius relatează că regele g.-d. Oroles, care stăpânea prin părțile Daciei est-carpatice și în E Transilvaniei, probabil în jurul anului 200 î.Hr., după unii istorici mult mai târziu, a pedepsit pe supușii săi pentru că nu luptaseră cu succes împotriva → bastarnilor. Din aceeași sursă reiese că puterea dacilor a crescut în vremea regelui → Rubobostes, despre care se știe că a domnit în Dacia intracarpatică în sec. 2 î.Hr. La E de Munții Carpați se ridică, spre sfârșitul sec. 6 și în sec. 5 î.Hr., unele centre de refugiu, apărate de șanțuri și de valuri de pământ, de genul „cetății" de la Stânceşti (jud. Botoșani). În aceeași vreme, în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră se cunosc așezările de la → Beidaud și → Tariverde, în care s-au găsit numeroase produse gr. din orașele vest-pontice, alături de cele locale, și tipuri ceramice lucrate la roată după modele gr. Un loc de seamă în evoluția culturii g.-d. din această primă fază de dezvoltare îl ocupă descoperirile de tip → Alexandria-Bălănești. Acest aspect cultural, specific Câmpiei Dunării în sec. 6—5 î.Hr., se caracterizează înainte de toate prin ceramica locală lucrată la roată, care marchează începuturile celei de a doua epoci a fierului (La Tène) în Dacia. Roata olarului a fost preluată de geți de la gr., atât direct, de la coloniștii de pe litoralul de V al Mării Negre, cât și indirect, prin intermediul tracilor din S. În sec. 4—2 î.Hr., civilizația geto-dacă a intrat într-o nouă și importantă etapă de dezvoltare. Așezările s-au înmulțit, iar locuirea a devenit intensă și permanentă. Cele mai multe dintre așezările acestei perioade se prezintă sub forma unor centre (cetăți) întărite cu șanțuri și valuri de apărare. În această vreme se plasează „cotățile" de la → Stânceşti, Cotnari, Moșna, Arsura, Bunești (Moldova), → Beștepe (Dobrogea), → Albești, Orbeasca de Sus (Muntenia), → Mărgărițești, Motunglav, Bucovăț, Coțofenii din Dos (Oltenia), și se pun bazele importantelor *davae* de la → Zimnicea și → Poiana, pe Siret. În regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră se dezvoltă, în aceeași perioadă de timp (sec. 4—3 î.Hr.), un aspect cultural getic cunoscut sub numele de → Murighiol. El este definit de descoperirile făcute în necropolele de incinerație de la → Murighiol, Enisala, Bugeac, Telița, Canlia, Satu Nou etc. Câteva descoperiri similare au fost semnalate și pe malul stâng al Dunării la Grădiștea (jud. Călărași), → Brăilița și → Slobozia (jud. Bacău), ca și în așezări ca Zimnicea, Poiana, Cotnari etc., indicând existența unui fond unitar, tradițional, al culturii geto-dace. O manifestare cu totul remarcabilă a acestei perioade, limitată în timp la sec. 4 î.Hr., o reprezintă realizările din domeniul artei locale traco-getice. Acestea sunt reprezentate printr-o serie de obiecte de argint, mai rar și de aur, constituite de regulă ca inventare bogate ale unor morminte princiare. Astfel de morminte s-au descoperit la → Agighiol (Dobrogea), → Băiceni (Moldova), → Peretu și Coțofenești (Muntenia), → Craiova, Poroina și Porțile de Fier (Oltenia). Decorul obiectelor (coifuri, cnemide, vase, piese de podoabă și harnașament) cuprinde o serie de motive zoomorfe, figuri umane și o gamă variată de motive florale și geometrice. Stilul animalier predominant vădește o influență a artei scito-iraniene, căreia meșterii traco-geți i-au adus unele modificări. Ceramica lucrată la

www.mnir.ro

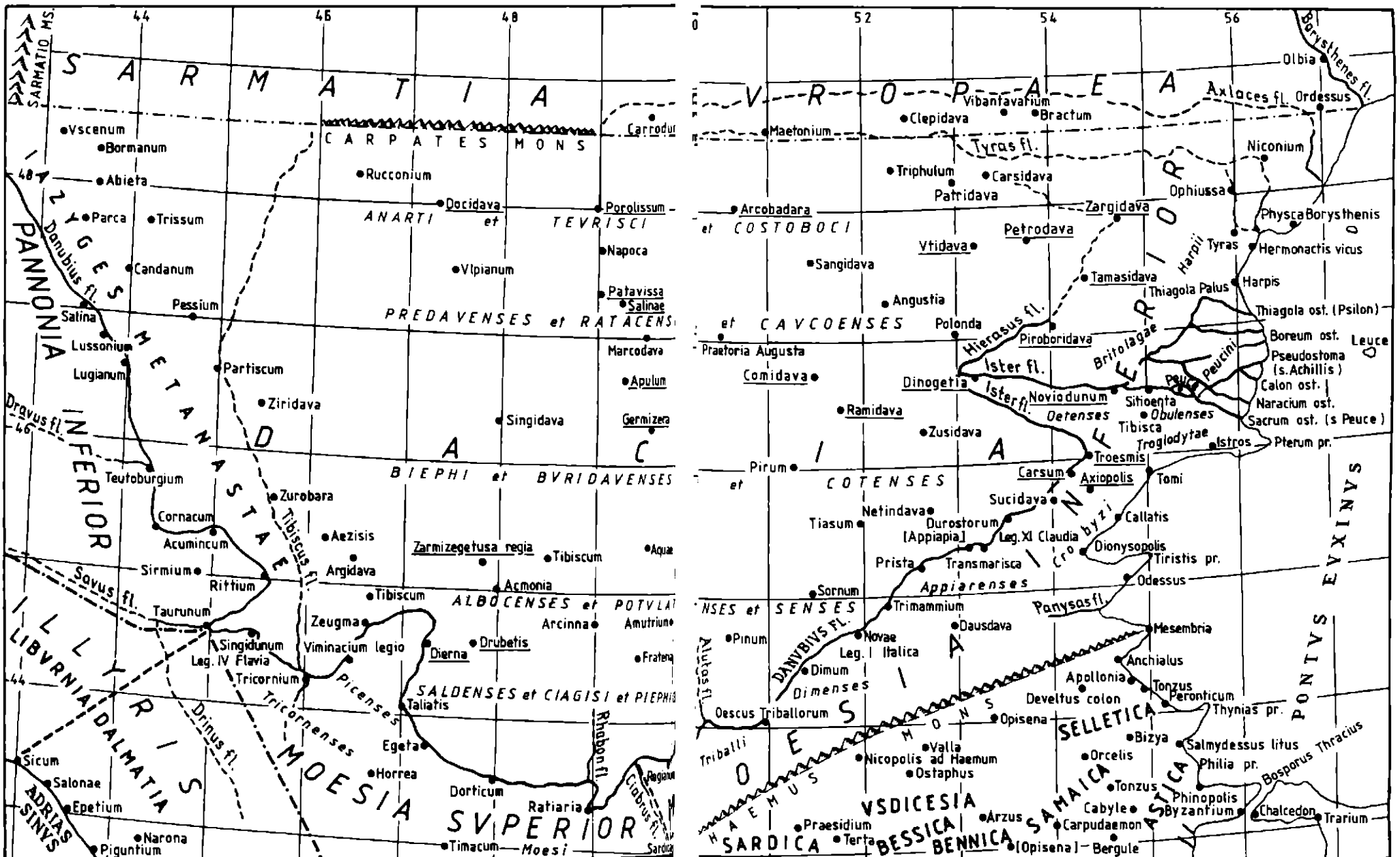

Fig. 81. Dacia după *Geografia* lui Ptolemeu.

www.mnir.ro

roată din pastă cenușie devine aproape generală. Raporturile de schimb și culturale cu lumea greco-macedoneană și sud-tracică se intensifică. Drept urmare, produsele gr. (ceramică de lux, monede și amfore cu vinuri și uleiuri) pătrund din ce în ce mai mult la g.-d. nord-danubieni. Monedele emise de Histria, ca și cele ale regilor macedoneni Filip II și Alexandru cel Mare circulau în număr destul de însemnat în Dacia. Începând cu mijlocul sec. 3 și până la Burebista, g.-d. au emis → monede proprii, luând ca prototip principal reprezentările de pe tetradrahmele lui Filip II al Macedoniei. Aproape toate monedele geto-dacice din această perioadă redau pe av. un cap uman derivat din efigia lui Zeus de pe emisiunile prototip, iar pe rv. un călăreț. În cantități mai reduse s-au emis și monede care au ca model emisiunile de argint ale lui Alexandru cel Mare și Filip III, regi ai Macedoniei, cu capul lui Herakles pe av. și cu Zeus pe tron pe rv. În a doua jumătate a sec. 2 și la începutul sec. 1 î.Hr., g.-d. constituiau o societate evoluată și unitară, atât pe planul organizării social-politice, cât și pe cel al dezvoltării culturii materiale și spirituale. În această perioadă ei reușiseră să se organizeze în câteva mari unituni de triburi și să creeze o cultură unitară pe întregul terit. Daciei. Deși societatea geto-dacă nu cunoștea încă diviziunea în clase sociale, existau totuși pături sociale diferențiate. Izvoarele scrise menționează pătura nobililor, cunoscuți snb numele de → *tarabostes* sau *pileati*, din care se alegeau regii și preoții, și o alta a oamenilor de rând, liberi, numiți → *comati* sau *capillati*. În pragul sec. 1 î.Hr., în Dacia se creaseră condițiile necesare unificării tuturor g.-d., condiții pe care va ști să le folosească din plin regele → Burebista. Din surse scrise (Dion Chrys., Iordanes) reiese că Burebista ajunsese să se impună ca mare personalitate în Dacia încă din jurul anilor 80 î.Hr. Opera esențială realizată de Burebista rezidă desigur în unificarea tuturor g.-d. și în ridicarea Daciei la nivelul celor mai de seamă regate ale lumii antc. „Ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese [ne informează Strab.] getul Burebista l-a înălțat atât de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încât în câțiva ani a făurit un «imperiu» (ἀρχή) puternic și a supus geților cea mai mare parte a populațiilor vecine". În această măreață operă, Burebista a fost ajutat îndeaproape de marele preot → Deceneu. De la Iordanes aflăm că acesta ar fi primit de la Burebista „o putere aproape regală". Puternicul curent spiritual declanșat de Deceneu, care venea să se adauge unității culturale, va contribui în mare măsură la unificarea g.-d., Burebista reușind să devină regele tuturor g.-d. din regiunile extra și intracarpatice, în jurul anului 70 î.Hr. După această dată are loc consolidarea unității economice și politice a regatului nou creat. În jurul anului 60 î.Hr. reușește să înfrângă pe → boii conduși de Critasiros și pe taurisci și să-și întindă puterea până la Dunărea de Mijloc, înglobând în granițele regatului său pe toți dacii de la V de Tisa. Regele geto-dac se îndreaptă în anul 55 î.Hr. spre Pontul Euxin unde reușește să includă în granițele statului său toate orașele gr. de la → Olbia și până la → Apollonia. În urma acestor evenimente, Burebista devine, așa cum îl numește decretul din → Dionysopolis în cinstea lui → Acornion, „cel dintâi și cel mai mare dintre regii care au domnit peste Thracia, stăpân al ținuturilor din stânga și din dreapta Dunării", ajungând, după spusele lui → Strab. „să fie temut și de romani". Dacia devenea astfel cea mai mare putere din S—E Europei. Prin Acornion din Dionysopolis, marele rege geto-dac intră în legătură cu Pompeius, căruia îi oferă sprijin militar în lupta sa cu Caesar. În urma victoriei repurtate asupra lui Pompeius, Caesar plănuiește o mare expediție împotriva lui Burebista, proiect ce avea să cadă odată cu asasinarea sa în anul 44 î.Hr. În jurul aceleiași date dispare de pe scena politică a Daciei, la o vârstă destul de înaintată, și regele Burebista. „El a pierit — relatează Strab.— din pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii să apuce a trimite o armată împotriva lui". Potrivit unei astfel de informații, Burebista ar fi căzut, ca și adversarul său Caesar, pradă unui complot de curte. Dispariția lui Burebista a avut drept consecință imediată și dezmembrarea statului făurit de el. Strab. povestește că „urmașii acestuia la domnie s-au dezbinat, fărâmițând puterea, în mai multe părți", după câte se pare la început în patru părți, iar în vremea lui → Augustus se ajunge la cinci „stătulețe". O asemenea dezmembrare n-a însemnat și desființarea statului dac ca atare. Din izvoarele scrise, ca și din datele arheologice rezultă că nucleul principal al acestuia, cu centrul în Dacia intracarpatică, a persistat și s-a consolidat treptat până la cucerirea romană a Daciei. De acest nucleu statal se leagă foarte probabil numele unor regi g.-d. menționați de Iordanes. Din această sursă reiese că lui Burebista i-a succedat la tron apropiatul său colaborator Deceneu, după care puterea i-a revenit lui → Comosicus, rege și mare preot totodată. Apoi, timp de 40 ani, statul dac a fost condus de regele → Coryllus, probabil același cu Scorylo, pomenit de Frontin. Seria acestei liste se încheie cu → Diurpaneus (identic se pare cu Duras, menționat de Dion Cass.), care i-a cedat tronul lui → Decebal. Ist. Daciei extracarpatice după moartea lui Burebista se leagă strâns de politica Romei în Munții Balcani și la Dunărea de Jos. Plutarh vorbește despre regele get Dicomes care a oferit sprijin militar lui Marcus Antonius în lupta acestuia cu Augustus, în schimbul unor stipendii. Prin părțile de S—V ale Daciei domnea în această vreme regele → Cotiso. În timpul disputei pentru putere, la Roma, dintre Octavianus și Marcus Antonius, spune Florus, „dacii care trăiesc nedesliptiți de munți, de acolo, sub conducerea regelui Cotiso, obișnuiau să coboare și să pustiască ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea înghețată de ger își unea malurile". În aceeași perioadă, în regiunea getică dintre Dunăre și Marea

www.mnir.ro

Neagră, izvoarele scrise înregistrează prezența a trei regi g.-d., → Roles, Dapyx și Zyraxes. Primul stăpânea în părțile de S ale Dobrogei, iar următorii doi își împărțeau, în ordine, mijlocul și părțile de N ale acestui terit. Din relatările lui Dion Cass. reiese că Roles a devenit „aliat și prieten al romanilor", în urma ajutorului pe care acesta l-a acordat lui → M. Licinius Crassus în obținerea victoriei asupra bastarnilor. Roles întâlnește în anul 29 î.Hr., la Corinth, pe Octavianus. Intrând în conflict cu vecinul său de la N Dapyx, Roles solicită sprijinul lui M. Licinius Crassus. Acesta revine în Dobrogea, înfrânge rezistența lui Dapyx, care se sinucide, și pornește apoi război și împotriva lui Zyraxes. Cu acest prilej este cucerită cetatea getică Genucla, regele get fiind silit să se refugieze la N de Dunăre. Începând cu anul 27 î.Hr., când Crassus își serbează victoriile la Roma, granița Imp. s-a fixat la Dunăre. În vremea lui Burebista și în perioada care-i succedă până la cucerirea romană, civilizația geto-dacă a atins apogeul dezvoltării sale. Așezările de tipul *davae*-lor s-au înmulțit cunoscând principala lor etapă de înflorire. Un nivel însemnat de dezvoltare au atins cunoscutele *davae* de la → Popești, Crăsani, Cetățeni, Cârlomănești, Sprâncenata (Muntenia), → Ocnița (Oltenia), Pecica (Banat), → Cugir, Piatra Craivii, Sâncrăieni (Transilvania), → Cândești, Poiana, Brad și Răcătău (Moldova). În aceeași perioadă s-au construit în Dacia cetăți cu zidărie de piatră cioplită în tehnică gr. pe coline înalte, chiar muntoase, la → Grădiștea de Munte (Sarmizegetusa Regia, capitala g.-d.), la → Costești, Blidaru și Piatra Roșie, toate în zona Munților Orăștie, la care se adaugă → Bănița, pe Valea Jiului superior, Tilișca (jud. Sibiu), Căpâlna și Piatra Craivii spre N—E. La o distanță mai mare se situează cetățile de la → Polovragi (Oltenia) și → Bâtca Doamnei (Piatra Neamț). În meșteșugul ceramic se înregistrează noi categorii de produse, printre care se numără cupele cu decor în relief (așa-numitele cupe deliene), vasele pictate, amfore de tip elenistic etc. și se generalizează vasele lucrate cu roata, din rândul cărora se remarcă: fructiera cu picior, cana bitronconică, vasele mari de provizii etc. O dezvoltare cu totul deosebită cunoaște în sec. I î.Hr. prelucrarea argintului. În ateliere speciale s-au confecționat numeroase podoabe de argint (fibule, brățări, coliere) și vase de argint. Marea lor majoritate au apărut sub formă de tezaure, mai cunoscute fiind cele descoperite la → Sâncrăieni, Surcea, Lupu (Transilvania), → București-Herăstrău, Merii Goala (Vedea, jud. Teleorman), Bălănești (Muntenia) etc. O dezvoltare remarcabilă se înregistrează și în domeniul metalurgiei fierului. Urme de extragere, reducere și prelucrare a fierului se găsesc, sub formă de zgură și lupe metalice, în multe dintre așezările geto-dacice. Cantități însemnate de lupe de fier s-au descoperit în atelierele de la Grădiștea de Munte (Sarmizegetusa), unde au fost prelucrate numeroase unelte de fierărie și lemnărie, din care s-au găsit sute de exemplare (dălți, tesle, ferăstraie, rindele, cuțitoaie, sfredele, compasuri, clești, ciocane, nicovale, coase, seceri, fiare de plug, cuțite etc.). După cum o dovedesc tiparele monetare descoperite în cetatea dacică de la Tilișca (jud. Sibiu), ca și cele de la Ludeștii de Jos (jud. Hunedoara), Grădiștea de Munte și Brașov, odată cu întemeierea statului lui Burebista, g.-d. au trecut la o monetărie unică, preluând ca model denarul roman republican, pe care-l copiază identic. Tot acum se emite și un tip monetar din aur cu inscripția → Koson, probabil numele unui rege din seria urmașilor lui Burebista. Relațiile de schimb și culturale ale g.-d. cu lumea elenistică și romană se extind și se intensifică. Produse ceramice de lux, vase de metal, podoabe etc., importate din aceste arii de civilizație se întâlnesc frecvent în așezări. Monede de argint emise în Macedonia Prima, Apollonia și Dyrrhachium, din Thasos și mai ales denari din lumea romană circulă frecvent în Dacia începând cu ultimele decenii ale sec. 2 și până către finele sec. I î.Hr. Meșteri și artiști gr. și romani sunt aduși în Dacia și folosiți la ridicarea marilor cetăți din zona Munților Orăștie. Ca urmare a acestor raporturi intense cu civilizația greco-romană, pătrund la g.-d. și unele elemente de lb. și scriere gr. și lat. Semnificative în această privință sunt literele gr. de pe blocurile din incinta cetății de la Sarmizegetusa și ștampilele cu DECEBALVS și PER SCORILO de pe un vas de lut din aceeași cetate. Viața religioasă cunoaște și ea în această vreme forme superioare de organizare. Aceasta a ocupat un loc cu totul deosebit în societatea geto-dacă. Interesante din acest punct de vedere se dovedesc cele cinci sanctuare descoperite la Sarmizegetusa dacică, precum și cele depistate în multe dintre principalele centre de locuire din această perioadă. Construcția unora dintre sanctuarele de aici este pusă în legătură cu cultul lui Zalmoxis. Cultura materială și spirituală a g.-d. din perioada Burebista—Decebal a atins apogeul evoluției sale, oglindind fidel toate transformările economice și politice petrecute în această vreme în Dacia. Acum își dau întâlnire într-o unitate deplină puternicele și bogatele tradiții tracice, progresele epocii și elementele de împrumut adaptate specificului local. Cucerirea romană a pus capăt ritmului și formelor generale de dezvoltare ale civilizației geto-dacice. Esența acesteia a supraviețuit, împreună cu purtătorii ei, până la nașterea sintezei etno-culturale daco-romane și apoi a aceleia vechi românești. Stabilirea romanilor la Dunăre încă din vremea lui Augustus a atras după sine o serie de conflicte între daci și romani, începând cu simple incursiuni de o parte și de alta a fluviului și încheind cu marile războaie din vremea lui Decebal și Traian. În urma războaielor din anii 101—102 d.Hr. și 105—106 d.Hr. dacii au fost înfrânți și o parte a Daciei (Oltenia, Transilvania, Banatul) a fost transformată în provincie a Imp. Roman. După cum o dovedesc izvoarele narative, epigrafice, numismatice și în mod special cele arheologice, g.-d. au continuat și după

www.mnir.ro

cucerire să reprezinte etnicul de bază al provinciei. Aspectul cultural de tip → Soporu de Câmpie-Locusteni, întâlnit pe tot cuprinsul Daciei romane sub formă de așezări și necropole, se caracterizează prin vechile moșteniri geto-dacice, constând în ceramică locală și în ritul de incinerație tradițional, componente de bază ale civilizației vechi din Dacia preromană. Urme ale prezenței lor în epoca romană se întâlnesc în toate orașele și centrele militare din Dacia și Moesia Inferior. În terit. din afara celor două provincii (Moldova, Muntenia, Crișana și Maramureș) continuă să viețuiască fără întrerupere → dacii liberi, documentați arheologic printr-un aspect cultural cu pregnante trăsături tradiționale. În sec. 4—6, g.-d. s-au romanizat, devenind populație romanică și apoi poporul român.

IIR, I, 1964; V. Pârvan, *Getica*; *IstRom*; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969; H. Daicoviciu, *Dacia*; Fl. Preda, *Geto-dacii în izvoarele antice*, București, 1978; R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, 1978; I. Glodariu, E.Iaroslavschi, A. Rusu, în *Ephemeris Napocensis*, 2, 1992, 57—68.

C.P.

Gheboieni, sat în com. Tătărani (jud. Dâmbovița), în apropierea căruia a fost descoperit în mod întâmplător (în 1974), pe malul stâng al Dâmboviței, un tezaur monetar compus din 65 monede de argint geto-dacice (deceniile 6—8 ale sec. 2 î.Hr.). Dintre acestea, 61 sunt emisiuni de tip → Aninoasa-Dobrești din prima fază, cu greut. cuprinse între 11,34 și 13,92 g, iar celelalte 4 emisiuni de tip → Adâncata-Mânăstirea, faza mai veche, cu greut. între 10,03 și 10,40 g. Tezaurul este important prin prezența în cuprinsul lui a două tipuri monetare diferite și prin aceea că fixează punctul cel mai estic al ariei de răspândire a monedelor de tip Aninoasa.

C. Preda, L. Oancea, în *SCN*, 7, 1980, 43—50.

C.P.

Ghelari, com. în jud. Hunedoara, pe terit. căreia s-au găsit ceramică hallstattiană și urme de exploatare a fierului în epoca romană (unelte de minerit, un opaiț cu ștampila FESTI, un schelet de om și altul de cal lângă o movilă de minereu de fier, monede imperiale).

M.J. Ackner, în *JCC*, 1, 1956, 6; C. Gooss, *Chronik*, 77; G. Téglás, *HunyadvmTort*, 1, 188—190; D. Tudor, *OTS*, 111; M. Macrea, *Viața*, 305; *RepCluj*, s.v.

I.G.

Ghelăiești, sat în com. Bârgăuani (jud. Neamț), în raza căreia, pe dealul Nedeia, începând din punctul numit „Coada Piscului" și urcând până spre vârful împădurit al dealului, se află o foarte întinsă stațiune cucuteniană cu mai multe niveluri de locuire. Nu ar fi exclus ca așezarea să fi avut și un sistem artificial de apărare. Primul și cel mai bogat nivel aparține fazei Cucuteni *B1*, cu ceramică pictată în stilurile γ, δ și ε; cel de al doilea nivel, cu locuințe cu platforme special amenajate a fost încadrat în etapa *A2 (A3?)* a culturii Cucuteni. Există însă și descoperiri sporadice, unele atribuite culturii Precucuteni, altele epocii bronzului (cultura Costișa). Printre cele mai de seamă descoperiri de la G. se remarcă: un complex ritual conținând nouă vase de factură Cucuteni *A—B* și patru statuete dintre care două frumos pictate (celelalte două având doar slabe urme de culoare). Șase dintre vase erau dispuse în cerc în jurul unui vas mare așezat cu gura în jos pentru a proteja un alt mare vas cu capac, în interiorul căruia fuseseră dispuse în cruce cele patru statuete. Este sigur vorba de o groapă de ofrandă legată de cultul chthonian. O altă groapă de ofrandă conținea 16 vase Cucuteni *B1* (dintre care trei de provizii, iar restul pictate) acoperite cu un strat de chirpici; două altare mici pictate în stil γ, unul având în interior patru statuete (dintre care două căzuseră în preajma lui) și în sfârșit un vas și două fragmente ceramice (de stil Cucuteni *A—B*) în al căror decor sunt incluse medalioane cu figuri antropomorfe pictate, în genul acelora descoperite și în stațiunea cucuteniană de la → Traian-Dealul Fântânilor (S.M.-B.). În partea de S a satului, pe ambele maluri ale pârâului Câcâcea, se află o mică așezare de tip Poienești-Lukașevka, semnalată

Fig. 82. Ghelăiești. Altar cu statuete antropomorfe (cultura Cucuteni *B1*).

www.mnir.ro

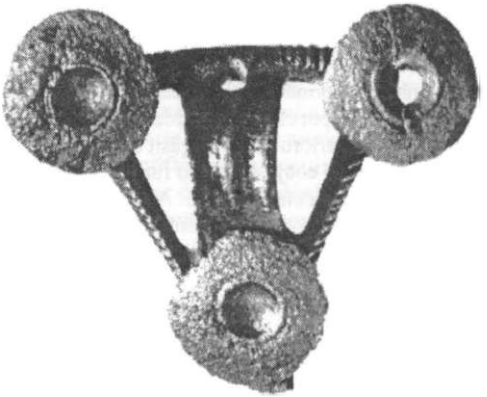

Fig. 83. Gheläești. Fibulă de bronz de tip pomeranian (sec. 1 î.Hr.).

în 1967 cu ocazia descoperirii întâmplătoare a unei fibule „pomeraniene" de bronz. Fibulele de acest tip reprezintă antichități specific germanice ale epocii preromane recente din Mecklenburg-ul de E, Pomerania anterioară și insula Rügen. În cursul săpăturilor (1968—1969) au fost cercetate mai multe complexe de locuire (inclusiv un bordei cu cuptor), conținând ceramică fină și grosieră, fragmente de amfore, mai mulți „căței de vatră" de tip nordic, cu corp paralelipipedic, ornat prin incrustare, lingură și fusaiole de lut etc. Așezarea se încadrează într-o fază mai târzie a culturii Poienești-Lukașevka (sec. 1 î.Hr.). Unele fragmente geto-dace descoperite aici indică contacte între bastarni și populația locală (M.B.).

A. Nitu, Șt. Cucoș, D. Monah, în *MemAntiq*, 3, 1971, 11—64; Șt. Cucoș, în *MemAntiq*, 2, 1970, 101—113; id., în *SCIV*, 24, 1973, 2, 207—215 și 44, 1993, 1, 59—80; M. Babeș, în *SCIV*, 20, 1969, 2, 195—217; id., în *MemAntiq*, 2, 1970 (1972), 224—227; M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba, în *BerRGK*, 51—52, 1970—1971 (1972), 182—187.

S.M.-B. și M.B.

Ghelința, com. în jud. Covasna, unde în 1875 s-a descoperit într-un vas de lut un tezaur format din cca 200 tetradrahme din Thasos. Îngropat probabil în primul sfert al sec. 1 î.Hr. Un al doilea tezaur cuprindea denari romani republicani și podoabe de argint dacice.

IGCH, 544; D. Popescu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, 199.

G.P.B.

Ghenci, sat în com. Căuaș (jud. Satu Mare), pe terit. căruia, în punctul „Movila Spânzurătorii", au fost descoperite întâmplător două morminte (necropolă?) de înhumație, orientate V—E, din inventarul cărora s-au recuperat un *scramasax* cu teacă, un pahar de sticlă cu nervuri în relief (mormântul 1), o pereche de cercei de bronz cu cub poliedric ajurat, mărgele de sticlă și de chihlimbar, o fibulă de argint cu placă discoidală și arc la fel de lat ca și piciorul (mormântul

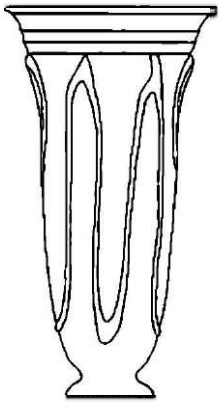

Fig. 84. Ghenci. Pahar de sticlă din *mormântul* gepidic nr. 1.

2), piese care permit datarea lor în a doua jumătate a sec. 5 d.Hr. și atribuirea lor gepizilor.

I. Nemeti, în *ActaMN*, 4, 1967, 505—507; id., *în SCSatu Mare*, 1, 1969, 119—124.

R.H.

Gherăeștii Noi, sat în com. Gherăești (jud. Neamț), unde a fost descoperit (în 1977), în vas carpic, un tezaur format din 270 monede romane imperiale de argint de la Nero la Commodus și o imitație.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 289—290, nr. 285.

E.N.

Gherăseni, com. în jud. Buzău, în apropierea căreia, pe direcția N—V, pe malul drept al râului Călmățuiu, în punctul numit „Lacul Frâncului", a fost descoperită o necropolă birituală de tip Sântana-Cerneahov (sec. 4 d.Hr.). Au fost dezvelite 20 de morminte, dintre care 10 de înhumație și 10 de incinerație. Potrivit ritualurilor de înmormântare și inventarului au putut fi separate elementele locale daco-romane, cunoscute sub denumirea de Târgșor-G., iar pe de altă parte cele alogene, denumite în lit. de specialitate Târgșor-Olteni. La cca 200 m E de necropolă a fost identificată și așezarea, din care au fost cercetate 5 locuințe-bordeie. În perimetrul așezării au fost descoperite câteva morminte de la începutul sec. 5 aparținând unor cete huno-alano-ostrogote (G.D.). Tot de la G. provine și un mormânt de înhumație descoperit pe suprafața așezării din sec. 4. Se pare că făcea parte dintr-un grup de morminte asupra cărora nu dispunem de alte amănunte. Inventarul mormântului, alcătuit dintr-o diademă de aur împodobită în stil policrom, catarame mici de încălțăminte din bronz și o oglindă cu verigă centrală de tip Cmi-Brigetio, asigură încadrarea în prima jumătate a sec. 5 și atribuirea unui reprezentant al societății hunice (R.H.).

Gh. Diaconu, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 341—456.

G.D. și R.H.

www.mnir.ro

Gherghina, sat în com. Mircea Vodă (jud. Constanța), în marginea de V—SV a căruia, în punctul „La cariera veche", a fost descoperită o așezare epigravetiană.

Al. Păunescu, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, 67—75.

A.P.

Gherla, oraș în jud. Cluj, pe terit. căruia în diverse puncte au fost scoase la suprafață vestigii arheologice. Ceramică și mai rar obiecte neolitice de piatră provin de la „Șapte Cruci", dintr-un punct situat la S de oraș, de la „Perii Pădurați", de lângă confluența Fizeșului cu Someșul Mic, de lângă podul Someșului, din luncă și de lângă „Canalul Morii". Pe dealul „Coasta Gherlii" se află o așezare de la sfârșitul neoliticului și de la începutul epocii bronzului, fortificată cu un val semicircular. Din ea provin unelte de piatră, ceramică și oase de animale. Materiale din epoca bronzului se semnalează la „Șapte Cruci" (ceramică Wietenberg), la S de oraș (inclusiv o statuie-menhir), în „Luncă" și în „Valea Slatinei", din epoca hallstattiană la „Șapte Cruci" și inele de aur dintr-un loc neprecizat, iar din a doua epocă a fierului la „Șapte Cruci", în „Luncă", lângă „Canalul Morii" și „Digul Morii" și un tezaur de argint dacic (torques, brățări, inele, fibule). Cele mai cunoscute sunt descoperirile de epocă romană și în primul rând castrul situat între Someșul Mic, „Canalul Morii" și șoseaua Cluj-G. Acesta măsura 169 x 162 m (cu zidul gros de 1,14 m) și avea berma pavată cu stele funerare și alte monumente. Pe latura de E se afla *porta praetoria* flancată de două bastioane care ies în afara traseului zidului. Tot pe această latură s-a constatat că între poartă și colțuri se află câte un bastion. În interior s-a cercetat parțial *principia* cu frontul de 66 m și peste 30 încăperi. În castru își avea garnizoana *ala II Pannoniorum*. De acolo provin diplome militare, peste 30 inscripții, reliefuri funerare, piese sculpturale, cărămizi, țigle, ceramică, monede etc. La S de castru, urmele așezării romane se întind pe suprafață mare, la Băile Băița (inclusiv monede de la Traian până la Constantinus), „Sub Coastă", pe dealul „Corăbăi", la „Șapte Cruci". La S—V de castru se aflau thermele, distruse de Someșul Mic. Se cunosc, de asemenea, un tezaur monetar din sec. 4, un opaiț din sec. 5—6 și fragmente ceramice din sec. 8—9, cele din urmă de pe terit. orașului.

J.F. Neigebaur, *Dacien*, 231—233; E. Orosz, în *AÉ*, 21, 1901, 17—28, 146—163, 220—234; M. Roska, *Rep.*, 254, nr. 28; V. Pârvan, *Getica*, 301, 367, 372, 483; M. Macrea, *Viața*, 51, 58, 212, 223, 344, 378; D. Tudor, *OTS; IDR*, I, 82—92, 103—107; *TIR*, L 34, 60; E. Chirilă, N. Gudea, I. Chifor, în *ActaMP*, 3, 1979, 525—533.

I.G.

Ghermănești, sat în com. Banca (jud. Vaslui), pe terit. căruia, în punctul „La Holm", a fost descoperit un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat patru seceri, datând din sec. 13 î.Hr. La N—E de sat, pe „Capul Dealului", a fost dezvelit un mormânt sarmatic din sec. 3 d.Hr., având ca inventar un vas lucrat cu mâna, o oglindă cu tagma, o fusaiolă și mai multe mărgele de coral (mărgean). La cca 2 km V de sat, pe malul pârâului Ghermănești, la o adâncime de cca 6 m, s-a indentificat un puț căptușit cu ghizduri de lemn, din sec. 4 d.Hr. În interiorul lui s-au găsit două recipiente (ciuturi) făcute din coajă de tei, cu fundul realizat din lemn din aceeași specie de copac. Alături de ele s-au identificat fragmente din două funii lucrate din coajă de tei tânăr, cu ajutorul cărora se scotea apa din fântână. În mâlul de pe fund s-au mai găsit câteva vase de lut (întregi și fragmentare) și un cuțit de fier.

V. Palade, în *SCIVA*, 28, 1977, 1, 119—124 și 29, 1978, 3, 407—421; I. Mitrea, în *Carpica*, 7, 1975, 59—61.

G.B.

Ghidici, sat în com. Piscu Vechi (jud. Dolj), pe terit. căruia a fost descoperit (înainte de 1966), un depozit din obiecte de bronz (din Hallstattul mijlociu, sec. 7 î.Hr.) (seria Bâlvănești-G.), constituit din 105 piese de harnașament și de îmbrăcăminte întregi și fragmentare.

Al. Oancea, în *SCIV*, 23, 1972, 4, 537—552; id., C. Tătulea, în *SCIV*, 25, 1974, 2, 255—263; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 165.

M.P.D.

Ghigoești, sat în com. Ștefan cel Mare (jud. Neamț). Așezarea neolitică descoperită și sondată în 1940 a fost introdusă în lit. de specialitate (de către C. Matasă) sub numele eronat de Trudești (sat semnalat de documentele sec. 15, dar părăsit din pricina deselor incursiuni turcești și tătărești). Stațiunea este situată în zona de V a fostei vetre a Trudeștilor, între km 17—18, pe stânga șoselei naționale care unește Piatra Neamț cu orașul Roman, la cca 3 km S de satul G. Ea

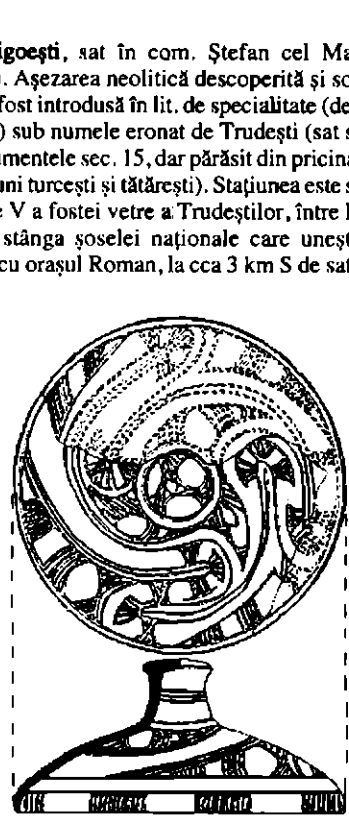

Fig. 85. Ghigoești. Capac de lut (cultura Precucuteni *II*).

www.mnir.ro

se prezintă sub forma unei mici ridicături cu pantă lină, plasată într-o depresiune înconjurată de dealuri. Aici au fost descoperite materiale aparținând culturilor: Starčevo-Criș, linear ceramică, Precucuteni *II* și Cucuteni *A*. Cel mai consistent nivel de locuire (în zona cercetată) este acela Precucuteni *II* în cuprinsul căruia s-au identificat patru locuințe, una având un perete intermediar ce separa două încăperi. Au fost descoperite și porțiuni de platformă special amenajate ca loc pentru dormit, vetre, precum și o bogată și variată gamă de forme ceramice.

C. Matasă, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, 69, fig. 1, 3; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, passim.

S.M.-B.

Ghindari, com. în jud. Mureș, pe terit. căreia, în diferite puncte, s-au descoperit întâmplător vestigii neolitice, eneolitice, o oglindă de bronz de caracter scitic (sec. 6—5 î.Hr.) și urme romane (ceramică, fibulă). Pe malul stâng al Târnavei Mari, pe un promontoriu izolat numit „Vârful Cetății" s-a descoperit o cetate dacică datată în sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr. Platoul superior al promontoriului de formă ovală măsurând 38 m lung. și 20 m lăț. a fost înconjurat cu un zid lucrat din piatră nefasonată unită cu pământ.

Z. Székely, în *Cumidava*, 3, 1969, 103; id., în *Materiale*, 9, 1970, 302.

I.H.C.

Ghindăoani, sat în com. Bălțătești (jud. Neamț), pe terit. căruia se află o așezare carpică. În 1936 s-au descoperit 4—5 denari romani imperiali, iar alți cinci de la Vespasian la Elagabal sau Severus Alexander s-au descoperit în 1958. Între 1956 și 1968 s-au găsit întâmplător și în urma unui sondaj arheologic pe dealul „Ghindău" 38 denari făcând sigur parte dintr-un tezaur monetar. Monedele se eșalonează de la Traian la Pertinax și Clodius Albinus (193 d.Hr.) și sunt probabil imitații.

Gh. Poenaru Bordea, V. Mihăilescu-Bîrliba, Al. Artimon, în *SCIV*, 19, 1968, 4; 597—609; V. Mihăilescu-Bîrliba, în *MemAntiq*, 1, 1969, 426—427; id., Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 5, 1971, 385—388; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 265—266, nr. 111—112.

G.P.B.

Ghindărești, sat în com. Horia (jud. Constanța), unde cele mai vechi descoperiri făcute aparțin epocii bronzului (cultura Coslogeni). Tot aici există și o fortăreață romană de zid cu val și șanț aparținând rețelei de pe limesul dunărean, situată în terit. cetății de la → Hârșova (Carsium).

S. Morintz, *Contribuții*, I, 122; *TIR*, L 35, 43; Al. Suceveanu, *VEDR*, 66.

A.B.

Ghinoaica, sat în com. → Fântânele (jud. Prahova), pe terit. căruia au fost descoperite bogate vestigii arheologice datând din mai multe epoci istorice. La confluența pârâului Șcheianca cu Valea Riciului, o așezare a culturii ceramicii lineare de aspect Sudiți, suprapusă de alta de tip Boian-Giulești, perforate de morminte de înhumație chircite, cu ceramică tip Monteoru *Ia—IIa* (un „import" Wietenberg) și de complexul → Ipotești-Cândești (așezarea G. *1*). La „Valea Rea", așezare (G. *2*) de tip Ipotești-Cândești. La „Puțul lui Călin", bogată așezare Criș, iar în punctul „Mazăli", așezări: Gumelnița, dacice și de epocă romană (sec. 4/3 î.Hr.—3 d.Hr.), daco-romane (sec. 3—4 d.Hr.), Ipotești-Cândești (sec. 5—7), Dridu (sec. 8—11), cu o necropolă de înhumație, cu inventar.

V. Teodorescu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, 485—501; id., în *SCIV*, 17, 1966, 2, 223—233; id., în *SesCȘMIst*, 2, 1971, 104—125; id., în *Prahova, Monografie*, București, 1981, 57—60.

V.T.

Ghirișa, sat în com. Beltiug (jud. Satu Mare), la 2 km S de care, în punctul „Spatele Voivodului", s-au descoperit în 1964, respectiv în 1978, două tezaure monetare. Din primul tezaur s-au recuperat 158 denari romani imperiali, din care 157 de la Vespasianus la Septimius Severus (perioada 69/71—193/194 d.Hr.) și o imitație barbară după denarii Crispinei, iar al doilea cuprinde 856 denari romani imperiali de la Vespasianus la Septimius Severus (perioada 69/71—201 d.Hr.).

D. Protase, T. Bader, *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, Oradea, 1968, 37—60; T. Bader, I. Winkler, în *SCSatu Mare*, 1980, 90—111, 119—124; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 127—128, nr. 55.

E.N.

Gibastes, megaloprepestatos comes, menționat de o inscripție în lb. gr. din sec. 5—6 d.Hr. de la → Axiopolis (Hinog, Cernavodă), al cărui nume trădează originea sa germanică, probabil un got aflat în slujba Imp. Roman de răsărit, la frontiera dobrogeană a acestuia. Epitetul μεγαλοπρεπέστατος (lat. *magnificus, magnificentissimus*) pledează pentru identificarea lui G. cu un *dux et comes provinciae Scythiae*. În schimb, locul de găsire a inscripției și numele G. îl arată pe acesta mai curând ca pe un *comes limitis* sau *comes foederatorum*.

MPR, 104—105, nr. 72; *IGLR*, nr. 195.

I.B.

Gilău, com. în jud. Cluj, unde pe valea Someșului Mic, în curtea palatului medieval Rakoczi, se află un castru roman. Cercetări arheologice în 1949, 1951, 1956 (M. Rusu) și 1976—1982 (D. Isac, A. Diaconescu, C. Opreanu). Fortificația domina valea Căpușului, a Someșului Mic și punctul de confluență

www.mnir.ro

al celor două râuri. Au fost identificate trei faze în existența castrului: fazele I și II, de pământ; faza III, din piatră. În faza I, castrul era de dimensiuni mai mici; șanțul de apărare era lat de 8,6 m și adânc de 1,50 m. În faza II suprafața castrului s-a mărit cu cca 20 m spre S; șanțul de apărare al acestei faze este în formă de W, lat de 5,60 m și adânc de 1,70 m. *Via sagularis* a fazei II era lată de 3 m. În faza III, castrul a fost reconstruit în piatră (foarte probabil în timpul împăratului Hadrian); dimensiuni, 221 x 137,50 m. Zidul de incintă, lat de 1,20 m (la elevație), a fost identificat pe laturile de N, E și S. *Agger*-ul are 12 m lăț. la bază; berma era lată de 1,30 m (pe latura de V). Castrul de piatră are două șanțuri; primul, lat de 7,50 m și adânc de 1,50 m; al doilea, la 3 m de primul, este adânc de 1,30 m și pare să fi funcționat simultan cu primul. *Via sagularis* a fazei III este lată de 3 m. *Porta decumana*, deplasată la 8 m spre N față de mijlocul laturii de V, are turnuri ușor trapezoidale (8 x 4,50 m, cel de N, și 7,60 x 4,70 m, cel de S), un ieșind de front de 1,10—1,30 m și ziduri groase de 1,20—1,85 m. Poarta este lată de 3,70 m. *Porta principalis dextra*, pe latura sudică a fazei I se găsea mai spre interiorul castrului; în faza II a fost mutată mai spre S și pe amplasamentul acesteia a fost construită în faza III. În acestă ultimă fază prezintă două momente constructive, a și b. În faza IIIa, turnul de E este de 7,75 x 5,50 m iar cel de V de 8 x 5,25 m, cu un ieșind de 1,50 m; lăț. porții este de 8 m. Turnurile fac corp comun cu incinta și au contraforți; prin deschiderea de E a porții trecea un canal deversor; *via sagularis* (faza IIIa) avea 6,20—11,20 m lăț. În faza IIIb au fost refăcute turnurile și un pinten, *agger*-ul, canalul și *via praetoria*. În faza IIIb, la *porta principalis dextra* a fost construit un prag înalt de 0,30 m. În zona praeteturei sunt câte două bastioane patrulatere (5,40 x 5,30 m). *Principia* prezintă patru faze de construcție: I — clădiri de lemn (27,75 m x 23,25 m) corespunzând castrului mic de pământ; II — clădire de lemn (23,30 x 24,85) corespunzând castrului mare de pământ; III — clădire din piatră după același plan cu cea din faza II; IV 1—2 (38,10 x 28,50 m) cu două curți interioare, corespunzând ultimei faze de funcționare a castrului. *Via principalis* era lată de 6,50 m; *via praetoria*, de 7 m. Așezarea civilă *(vicus)* se află la S de castru. Materialul arheologic este bogat: trei diplome întregi sau fragmentare (anii 127 și 164), vas și statuetă de bronz, inscripții, tezaur monetar (Marcus Aurelius — Filip Arabul), sculpturi, fibule (sec. 2—3), armament, piese de harnașament, cărămizi, țigle ștampilate, ceramică dacică și romană. În castru a staționat *ala I Siliana Civium Romanorum torquata et armillata*.

SCIV, 3, 1952, 317—319; M. Rusu, în *Materiale*, 2, 1956, 687—703; M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, în *Materiale*, 5, 1959, 453—458; D. Isac, în *ActaMN*, 16, 1979, 39—67; cercetări inedite D. Isac (1976—1992).

M Z

Gilpil, denumire dacică a unui râu din V Daciei (Iord., *Getica*, 113: *Gilzil*; *Geogr. Rav.*, IV, 14: *Gilpil*). Identificat ipotetic cu Crișul Negru.

E.T.

gimnaziarh v. **gimnaziu**

gimnaziu (<gr. γυμνάσιον), instituție publică în cetățile-state gr. Locul destinat antrenamentului fizic al cetățenilor, care reprezenta o componentă esențială a educației în antic. Atestate cu începere din sec. 6 î.Hr., g. erau amenajate de obicei în afara incintelor cetăților, adesea în câte o dumbravă sacră, asemenea g. de la Athena — Lyceum, Academia și Cynosarges. Elementele constitutive principale ale g. erau pista pentru alergări lungă de un *stadion* (στάδιον = 177,40 m), descoperită (δρόμος) sau cu acoperiș (ξυστός), și palestra (παλαίστρα) care consta de obicei într-o curte rectangulară cu nisip, destinată săriturilor, luptelor corp la corp și pugilatului și care era înconjurată de clădiri anexe: vestiare, încăperi pentru îngrijirea corpului înainte de antrenamente, pentru jocul cu mingea și pentru audierea conferințelor (ἀκροατήριον). Uneori se adăugau biblioteci, băi, bazine de înot. Începând din sec. 4 î.Hr., g. a devenit un monument arhitectural împodobit cu porticuri, statui, fântâni și a reprezentat principalul centru de cultură al cetății, în care se țineau variate conferințe și prelegeri, uneori de către profesori străini. Activitățile din g. erau supravegheate de magistrați numiți în numeroase orașe gimnaziarhi (γυμνασιάρχαι) care angajau instructori profesioniști și contribuiau adesea din averea proprie la buna funcționare a g. Dintre diferitele categorii de vârstă ale cetățenilor unei *polis* — efebi; tineri (νέοι, între cca 20 și 30 de ani); bătrâni (γέροντες, peste 30 de ani), g. era folosit mai ales de efebi, pentru pregătirea lor. Deși g. din orașele vest-pontice erau desigur mai vechi, cel din Histria este menționat abia în sec. 2 î.Hr., ca loc de antrenament pentru efebi și pentru tineri și ca loc de expunere a decretului și a statuii onorifice din bronz acordate de tineri unui gimnaziarh, care prin dărnicia lui procurase uleiul necesar în g., asigurase îndeplinirea sacrificiului la sărbătorile *Hermaia* (v. *Hermes*) și distribuise mâncare și vin la ospățul solemn aferent. Alți gimnaziarhi sunt menționați până în sec. 3 d.Hr., când este atestată și restaurarea g. din Histria. În sec. 1 d.Hr. este documentat și g. din Callatis, a cărui utilizare de cele trei categorii de vârstă a fost reglementată de gimnaziarhul → Apollonios și în care au fost expuse, printre alte monumente similare, decretul onorific acordat acestuia de Adunarea poporului și cel votat de tineri și de efebi.

J. Delorme, *Gymnasion. Étude sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce*, Paris, 1960; V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 60—81; *ISM*, I, nr. 44, 59, 181, 223, 268.

A.S.

www.mnir.ro

Gioseni, sat în com. Tamași (jud. Bacău), pe terit. căruia în punctul „La cimitir", situat pe malul pârâului Alexandroaia, se află o bogată și întinsă așezare neolitică, aparținând culturii Cucuteni (*A* și *B*), precum și numeroase resturi de locuire carpică din sec. 3 d.Hr.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 231.

M.F.

Girișu de Criș, com. în jud. Bihor. Săpăturile efectuate în punctul „Râturi" de pe malurile Crișului Repede au dat la iveală o așezare aparținând purtătorilor culturii Baden, cu elemente Coțofeni *I*, acoperite de un sol steril aluvionar. Pe același loc s-a suprapus, ulterior, o așezare din prima epocă a fierului. În punctul numit „Alceu" s-a descoperit o așezare Otomani cu elemente Wietenberg și Suciu de Sus (P.R.). În punctul „Peste Criș" a fost descoperită o așezare aparținând dacilor liberi din sec. 2—4 d.Hr. (de tip Sântana Arad). O altă așezare cu vestigii din sec. 4 d.Hr. a fost identificată în zona „Alceu-Fântâna lui Ivani" (G.B.).

S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1, 1967, 73—75 și 2, 1968, 257—264; P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, București, 1978, 13—14, 34—35, 42—43.

P.R. și G.B.

Giulești v. **București**

Giurcani, sat în com. Găgești (jud. Vaslui), unde la cca 1 500 m de capătul de S al satului, pe locul denumit „Argeaua", s-a descoperit o necropolă tumulară, cu morminte de înhumație, aparținând perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și purtătorilor culturii Folteștí *II*, de la începutul epocii bronzului. În cei 2 tumuli cercetați, cu diam. de cca 28 m și înălț. 10 m, s-au găsit schelete în poziție chircită, cu puține elemente de inventar. Ulterior, în mantaua acestor movile, au fost introduse morminte sarmatice de înhumație din sec. 1—2 d.Hr.

C. Buzdugan, în *CA*, 4, 1981, și 5, 1982, 29—34.

M.F.

Giurgiu, munic. în jud. Giurgiu în marginea căruia, în punctul „Malu Roșu", a fost descoperită o întinsă așezare cu două niveluri de locuire, aparținând aurignacianului (etapa mijlocie tardivă). După bogăția materialului litic și îndeosebi a resturilor de prelucrare (nuclee, așchii, lame simple) aici a existat corespunzător nivelului I de locuire o intensă așezare-atelier (A.P.). Perioada post-paleolitică este reprezentată la „Malu Roșu" prin urme de locuire neolitică (culturile Boian și Gumelnița), din epoca bronzului (cultura Tei), din Hallstattul mijlociu (cultura Basarabi), din a doua epocă a fierului (cultura getodacă) și din feudalismul timpuriu românesc. Dintre acestea, cele mai consistente sunt descoperirile getodace, unele databile în sec. 4—3 î.Hr., altele în sec. 2—1 î.Hr. Așezării geto-dace mai recente, din perioada „clasică", îi aparțin două bordeie și două gropi, conținând chirpici și fragmente de vetre, ceramică lucrată de mână și la roată, greutăți piramidale și fusaiole de lut, unele obiecte de fier. Relevante pentru datarea acestei așezări sunt în special cupele cu decor în relief, o toartă de amforă rhodiană cu ștampila producătorului Timarhidas și o amforă locală cu două ștampile anepigrafe, imitând amforele de Rhodos (M.B.). Tot la **G.**, în viile din apropiere, s-ar fi descoperit (înainte de 1869) 250 stateri, tetradrahme și drahme ale regilor și cetăților din Thracia. Despre data și împrejurările îngropării nu se poate afirma nimic precis, tezaurul fiind dispersat. Dintr-un alt tezaur descoperit în 1956, îngropat probabil în primul sfert al sec. 1 î.Hr., au fost recuperate trei tetradrahme din Thasos și o tetradrahmă din Macedonia Prima. Izolat s-au mai aflat o tetradrahmă din Macedonia Prima, trei drahme emise la Histria și o alta la Dyrrhachium, precum și un denar de la Domițian, un altul de la Antoninus Pius, o monedă de bronz de la Commodus, o alta și un antoninian de la Gordian III. Se adaugă o emisiune de la Nicopolis ad Istrum din vremea lui Marcus Aurelius (G.P.B.).

Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, în *Materiale*, 8, 1962, 127—140; V. Boroneanț, în *Ilfov, File de istorie*, 1978, 85—87; săpături inedite M. Coja și M. Babeș, 1965; *IGCH*, 464; C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 19, 20—21, nr. 1; Gh. Rădulescu, în *SCN*, 1, 1957, 466; M. Ionescu, în *BSNR*, 67—69, 1973—1975, 327—329, 331, nr. 1—3, 8.

A.P.; M.B. și G.P.B.

Giuvegea v. **Băneasa**

glaciație (<lat. *glacies*; „gheață"), fenomen de dezvoltare intensă a ghețarilor pe suprafețe foarte întinse ale Pământului. **G.** trebuie înțeleasă din punct de vedere spațial și nu se confundă cu noțiunea de perioadă glaciară sau epocă glaciară (v. *pleistocen*) care are un înțeles cronologic. **G.** au fost identificate în precambrian, cambrian, siluro-devonian (în America de S și Africa), permo-carbonifer (în emisfera sudică) și în pleistocen. Cauzele **g.**, neelucidate pe deplin, sunt de ordin cosmic și terestru. Ipotezele cauzelor cosmice se referă la schimbarea oblicității eclipticei, variațiile periheliului, schimbarea excentricității orbitei Pământului, periodicitatea petelor solare ș.a. Dintre ipotezele cauzelor terestre, mai importante sunt cele referitoare la bararea unor curenți oceanici calzi, cum ar fi curentul Gulf Stream, prin ridicarea pragului islandic care ar fi împiedicat apele calde, transportate de acest curent, să pătrundă în mările Bazinului Arctic. În general, cauzele terestre nu-și găsesc justificarea în sincronismul glaciațiunii pleistocene în cele două emisfere ale Pământului. Este

www.mnir.ro

foarte posibil ca apariția g. să fi fost numai amplificată în anumite regiuni de cauze terestre. G. cuaternară a cunoscut mai multe epoci sau perioade glaciare despărțite prin interglaciare cu climat mai dulce. Există mai multe modele ale succesiunii perioadelor glaciare, caracteristice anumitor regiuni. Pentru Munții Alpi, prin studiul depozitelor de terasă, s-au deosebit patru perioade glaciare mai sigure (Günz, Mindel, Riss și Würm) și două încă puțin documentate (Donau și Biber). G. de calotă din N Europei cuprinde trei epoci glaciare: Elster, Saale și Vistula. Pe continentul nord-american sunt cunoscute patru perioade glaciare importante (Nebraska, Kansas, Illinois și Wisconsin). În România cele mai caracteristice sedimente din timpul g. sînt depozitele de loess, pietrișurile și nisipurile de terasă, depozitele sedimentare din peșteri etc.

Al. Penck, Ed. Brückner, *Die Alpen im Eiszeitalter*, Leipzig, 1901—1909; F.R. Flint, *Glacial Geology and the Pleistocene Epoch*, New York, 1955; P. Woldstedt, în *Eiszeitalter und Gegenwart*, 9, Öhringen/Württ., 1958.

M.C.

Glad (începutul sec. 10 d.Hr.), voievod român. Stăpânea terit. mărginite de Dunăre, Tisa și Mureș (viitorul Banat). Atestat de *Cronica notarului anonim* (cap. XLIV) ca „duce" care s-a împotrivit cu armata sa compusă din români, „cumani" (pecenegi) și bulgari unei puternice expediții militare întreprinse de maghiari. Armata lui G. a fost înfrântă într-o bătălie dată pe malurile Timișului, iar cetățile de la Dunăre ale voievodului (Cuvin, Horom și Orșova) au căzut în stăpânirea maghiarilor care și-au continuat expediția în Munții Balcani. G. și-a menținut totuși atribuțiile, probabil sub autoritate maghiară, deoarece voievodul Banatului de la începutul sec. 11, Ahtum, este desemnat de izvoare ca fiind descendentul lui. Cercetări recente pe malul nordic al Dunării bănățene, ca cele de la Pescari, au relevat existența unor fortificații de pământ din sec. 9—10.

Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 29, 44.

R.P.

gladiatori (<lat. *gladiatores*), luptători în cadrul unor spectacole publice. Se luptau între ei sau cu animale sălbatice, în perechi sau în grupuri. Preluate de romani de la etrusci, luptele de g. erau la origine jocuri funerare care înlocuiau vechile sacrificii umane și au avut acest caracter până în epoca imperială. În perioada republicană erau organizate la început numai de cetățeni particulari, care ajunseseră să întrețină mari școli speciale de g., *ludi gladiatorii* (cea de la Capua, de unde a fugit Spartacus, conducătorul răscoalei de sclavi din 73 î.Hr., pregătea cca 200 de g.). Spre sfârșitul epocii republicane, spectacolele de g. au început să aibă și scopuri politico-militare și să fie organizate și controlate de stat. În timpul Imp. ele erau date numai de împărați și de anumiți magistrați și s-au răspândit în toate provinciile, organizarea de lupte de g. însoțite de vânători de animale (→ *venationes*) devenind obligatorie pentru marii preoți ai → cultului imperial provincial și facultativă pentru cei din orașe. Spectacolele cu g. au fost interzise în partea răsăriteană a Imp. în 325 d.Hr. de Constantin cel Mare și cu desăvârșire în 404 de Honorius, dar vânătorile de fiare au persistat și în Imp. Bizantin. G. se recrutau dintre condamnații la moarte, prizonierii de război și sclavi, iar de la sfârșitul Rep., și dintre oamenii liberi voluntari. După armele folosite se distingeau mai multe tipuri de g., principalele fiind *mirmillo* și *samnis* (cu sabie, scut și coif), *thrax* (cu scut mic și rotund — *parma* și cu *sica*), *retiarius* (cu plasă, trident și pumnal), *laquearius* (cu laț și bâtă); *bestiarius* se lupta cu animalele sălbatice. Edificiul caracteristic al luptelor de g. era → amfiteatrul, suplinit însă adesea de teatru și de stadion, care primeau amenajări speciale pentru *venationes* aferente. Luptele de g. însoțite de vânători de animale au avut loc desigur și în Dacia romană, în amfiteatrul cu cca 5 000 de spectatori de la Ulpia Traiana, în acela de lemn, apoi din piatră, de la Porolissum, în cel de la Apulum — în legătură cu care a fost pusă și reprezentarea figurată a unui *retiarius* — și, probabil, și în alte orașe. Una dintre cele mai frumoase statuete de bronz din Dacia figurează o pereche de g. în luptă. La Callatis sunt documentate indirect lupte de g., prin cultul public al zeiței Nemesis care le patrona și printr-o asociație de „iubitori ai vânătorii" de amfiteatru. La Tomis, de unde provin peste 10 monumente epigrafice și sculpturale referitoare la g. și dintre care majoritatea sunt pietre de mormânt ale acestora, luptele de g. însoțite de *venationes* erau organizate de conducerea → Comunității pontice în cadrul ceremoniilor cultului imperial. Aveau loc în stadion (στάδιον) și durau uneori câteva zile consecutiv. Între g. de la Tomis se aflau și oameni liberi, iar *retiarius* este tipul de g. cel mai frecvent atestat.

D. Tudor, *OTS*, 85—87, 155, 246; C. Pop., Șt. Dănilă, în *Banatica*, 1, 1971, 127—131; *IDR*, III/2, 61—62; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Limoges, 1940, nr. 41—47; Gh. Ștefan, în *BȘtA*, I, 1948, 1, 29—38; D.M. Pippidi, *Scythica Minora*, București-Amsterdam, 1975, 263—269.

A.Ș.

Glasinac 1. Podiș în Bosnia, unde au fost descoperite o serie de necropole tumulare, conținând peste 20 000 de tumuli din epoca bronzului și din Hallstatt. Au fost cercetate cca 1 000 de movile și s-au descoperit numeroase morminte, majoritatea covârșitoare de înhumație, unele cu inventar foarte bogat. 2. Deunumire folosită mai ales pentru descoperirile din perioada hallstattiană care sunt atribuite illirilor sau poartă amprenta civilizației lor. Sunt renumite tipurile de fibule de bronz sau de fier, în special cele cu placa piciorului în formă de scut beotic

www.mnir.ro

(tip G. *1*) sau triunghiulară (tip. G. *2*), cu o largă răspândire în toată Europa de S—E, inclusiv în spațiul carpato-dunărean.

A. Benac, B. Čović, în *Glasinac*, 1, 1956; 2, 1957; N. Lucetini, în *Studi di protoistoria adriatica*, 1, 1981, 67 și urm.

A.V.

Glavaci, localit. în N—V Bulgariei, unde (în 1936) s-a descoperit un tezaur monetar alcătuit din 244 tetradrahme getice de tip Filip III Arideul, din care se mai păstrează doar 14 piese în Muz. din Sofia și Vraca. Se pare că din acest tezaur făceau parte și câteva drahme de același tip.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 11, 1937, 320.

C.P.

Glăvănești (în lit. de specialitate, Glăvăneștii Vechi), sat în com. Andrieșeni (jud. Iași) în apropierea căruia, în lunca Jijiei, au fost descoperite o serie de complexe arheologice importante. Pe un grind scund și în apropierea lui s-au găsit urmele unei așezări neolitice din perioada timpurie a culturii Starčevo-Criș. S-au dezvelit resturile câtorva locuințe de suprafață rectangulare și s-au cules o serie de fragmente ceramice din borcane cu corp bombat și fundul îngroșat, decorate cu grupuri de adâncituri făcute cu unghia. Pe un alt grind vecin s-a descoperit o așezare a purtătorilor culturii ceramicii lineare. Din resturile de locuințe s-au recoltat diferite unelte de silex negricios, inclusiv microlite. Ceramica este reprezentată prin boluri cenușii, cu decorul alcătuit din grupuri de linii orizontale și în spirale îmbucate, întrerupte din loc în loc cu „capete de note muzicale". Peste aceste urme s-a format o așezare din faza Cucuteni *B*. S-au păstrat resturile unei locuințe de suprafață conținând fragmente ceramice cu decor pictat specific, iar la cca 100 m distanță a fost descoperit un cuptor de olărie contemporan. Pe aceleași grinduri au fost ridicate câteva movile funerare datând din perioada de tranziție la epoca bronzului. În interiorul lor s-au găsit morminte cu schelete întinse pe spate (cu picioarele îndoite și căzute apoi lateral) sau în poziție chircită, cu urme de ocru roșu. În aceeași zonă s-au găsit urme de locuire din sec. 4 d.Hr. și un cuptor de olărie, cu un pilon în mijlocul camerei de foc. Pe un alt grind, mai la

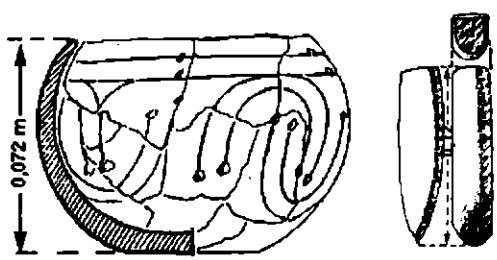

Fig. 86. Glăvănești. Vas de lut și topor de piatră de tip calapod (cultura ceramicii lineare).

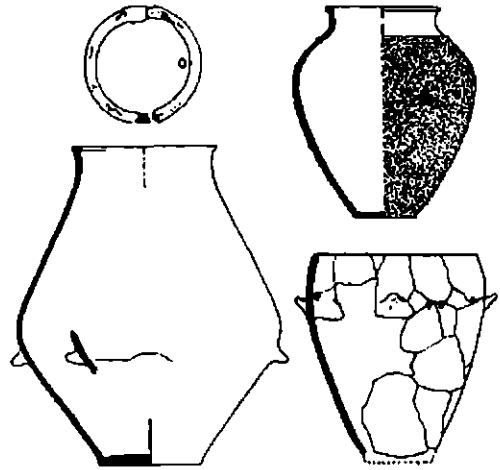

Fig. 87. Glăvănești. Ceramică și brățară de fier (a doua epocă a fierului).

S, s-au cercetat resturile unei așezări de tip Precucuteni și ale unui complex din sec. 4 d.Hr. Pe Valea Cracaliei, prin cercetări de suprafață s-au găsit o așezare Cucuteni *B* și o alta hallstattiană (E.C.). În cursul celei de-a doua epoci a fierului, terasa Jijiei a fost folosită ocazional ca loc de așezare și de înmormântre. În sectorul C, în movila I/1950 a fost cercetată o groapă, iar în movila II/1950 o locuință adâncită, în care ceramica geto-dacă timpurie se asociază cu fragmente de vase barbotinate (germanice?) și cu resturi de vase celtice lucrate la roată. În movila I a fost de asemenea descoperit un schelet purtând la picioare verigi tubulare de fier, de tip La Tène *(Hohlringe mit Stöpselverschluss)*. Probabil dintr-un mormânt de incinerație distrus, provin fragmente ceramice celtice, cioburi de sticlă și oase calcinate (?). În lipsa unor materiale tipice Poienești-Lukașevka, toate aceste complexe trebuie datate în sec. 3, cel mai târziu la începutul sec. 2 î.Hr. Ele par a indica prezența efectivă a unei mici grupări celtice (M.B.).

I. Nestor și colab., în *SCIV*, 1, 1950, 1, 27—32; id., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 51—76.

E.C. și M.B.

Glina 1. Com. în Sectorul Agricol Ilfov, unde pe o prelungire îngustă a terasei înalte din marginea luncii râului Dîmbovița, între satele G. și Bălăceanca, se află o așezare de tip tell. Prin săpăturile lui I. Nestor din anii 1926—1927 s-a precizat, pentru prima oară în arheologia noastră, raportul dintre culturile Boian, Gumelnița și G. Stratul de cultură avea cca 4 m grosime și atunci a fost împărțit în trei: cel inferior aparținând purtătorilor culturii Boian, urmat de un strat masiv, cu câteva niveluri, aparținând culturii Gumelnița, iar ultimul strat cuprindea resturi de locuire de tip G. Primele două straturi datează din epoca neolitică, iar cel superior din epoca bronzului. La baza humusului, gros de cca 30 cm, s-au găsit puține cioburi

www.mnir.ro

aparținând culturii Tei din epoca bronzului și altele din prima și a doua epocă a fierului. Stratul superior a fost străpuns de o serie de gropi funerare cuprinzând morminte de înhumație din epoca feudală târzie. Stratul inferior (30—40 cm grosime) avea la bază resturile unor locuințe de suprafață din faza Vidra a culturii Boian. Ele aveau forma rectangulară și erau răspândite la intervale de mai mulți m. Uneltele sunt de silex (lame, răzuitoare etc.), de piatră șlefuită, os și corn. S-au găsit mai multe piese de aramă (împungătoare) și o sârmuliță de aur. Ceramica specifică este cu decor excizat, alcătuit din motive meandrice și spiralice, realizate din benzi înguste scobite alternând cu altele cruțate, incrustate cu materie albă. Se cuvine subliniată descoperirea, în preajma locuințelor, a unor morminte de copii, cu scheletele în poziție chircită pe o parte. Unii aveau la gât șiraguri de mărgele de scoici specifice, vase bitronconice, piriforme etc.). Multe dintre ele sunt ornamentate prin decor pictat cu culori „crude" (roșu și alb), în perioada mai veche, și cu grafit, în nivelurile superioare. Plastica este reprezentată printr-o serie de figurine antropomorfe, modelate din lut și altele din plăcuțe de os. S-au găsit și figurine (de lut ars) înfățișând păsări și animale. Ultimul strat cuprinde urme de locuire din timpul culturii G. (împărțit în trei niveluri). Stratul este format din pământ și dintr-o cantitate foarte mare de cenușă (50—80 cm grosime totală). Locuințele au fost simple colibe, prevăzute cu vetre. Dintre unelte simt de amintit cele de silex — răzuitoare, lame, dălțițe și cuțite *(Krummesser)*, și de piatră — topoare-ciocan și topore de luptă, apoi cele din aramă — mai multe sule și un topor plat cu marginile ușor ridicate. S-au mai găsit râșnițe, greutăți pentru războiul de țesut și

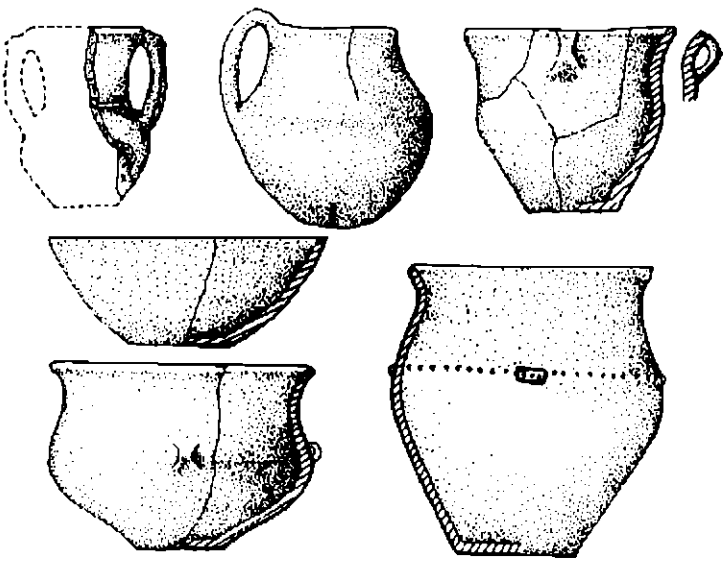

Fig. 88. Ceramică aparținând culturii Glina.

și unele făcute din foaie de aramă răsucită. În ultimele campanii (1969—1970) s-a descoperit și șanțul de apărare al așezării, care tăia legătura în porțiunea îngustă a prelungirii de terasă. Deasupra stratului din faza Vidra s-a format un strat din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Sunt documentate vase cu decor excizat (pe suprafețe mari) și incrustat cu alb. Stratul următor a fost împărțit în câteva niveluri, având la bază resturi de locuințe de suprafață distruse prin incendiu. Locuințele erau prevăzute cu vetre. Din acest strat s-au scos la iveală diferite unelte de silex, topoare de piatră și unelte de os și corn. În nivelul inferior s-au găsit mai multe sule (unele cu mâner de os) și o daltă de aramă. Ceramica este bogat reprezentată prin vase de uz comun (borcane ornamentate cu proeminențe, brâuri în relief), altele din pastă fină (diferite forme și străchini fusaiole. Ceramica este în cantitate apreciabilă, fiind caracterizată prin decorul găurilor-butoni, cu forme specifice cum sunt: castroanele tronconice cu buza crestată și cu găuri-butoni, urcioare cu o toartă sau cu două torți. S-au folosit în ornamentare și brâurile alveolare în relief (E.C.). **2.** Cultură din bronzul timpuriu, denumită de obicei **G. *III***, după al treilea strat din tellul de la G. Se datează între sfârșitul perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (sec. 20 î.Hr.) și începutul bronzului mijlociu (sec. 17 î.Hr.). Reprezintă prima sinteză a epocii bronzului din România, constituită pe baza fondului eneolitic Gumelnița, influențat de elemente de origine răsăriteană, meridională și nordică, aparținând culturilor → Cernavodă *I*, Cernavodă *II*-Folteşti și a paharelor în formă de pâlnie. Din aria de formare, din centrul Munteniei, cultura G. s-a extins spre V, în Oltenia și

www.mnir.ro

dincolo de munți în S—E Transilvaniei, unde în contact cu alte elemente din N—E și E, a căpătat un aspect regional, cunoscut sub numele de → Schneckenberg, de unde și denumirea de **G.**-Schneckenberg dată acestei culturi. În evoluția ei se deosebesc trei faze, pe baza celor constatate îndeosebi la **G.**, dintre care una mai veche (Protoglina), purtând mai multe trăsături din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și alte două mai noi, corespunzătoare culturii **G.** propriu-zisă. Purtătorii acestei culturi se pare că erau în primul rând cultivatori de plante și apoi crescători de vite și preferau, pentru așezări, locurile mai înalte, ușor de apărat, pe care în mod excepțional le întăreau cu un șanț (de exemplu la Crivăț, jud. Călărași). Caracteristic pentru aceste așezări sunt locuințele de suprafață, simple colibe de material lemnos, trestie și puțin chirpici, cu vetre pentru foc în interior sau exterior. Ceramica, pe lângă elemente cu tradiție mai veche de tip Cernavodă *II*-Folteşti, se caracterizează prin forme noi (ceașcă și cană) și decoruri noi (alternări de găuri-butoni, pe marginea și umărul vasului). În marea lor majoritate, uneltele erau din piatră și silex (topoare șlefuite, cuțite curbe din gresie, precum și piese din silex prebalcanic). Obiectele din os, corn și lut ars sunt mai rare, ca și cele de cupru, tipice pentru bronzul timpuriu (topoarele plate cu marginile uneori ușor ridicate și topoarele cu gaură de înmănușare transversală). Viața spirituală este atestată prin câteva figurine antropomorfe și zoomorfe din lut ars, precum și prin miniaturile în lut ale topoarelor de luptă, folosite ca amulete sau destinate pentru anumite locuri de cult. Ritul funerar, exceptând mormântul de înhumație de la București-Fundeni, este aproape total necunoscut. Încheindu-și evoluția, probabil la începutul bronzului mijlociu, cultura **G.** a participat la geneza culturilor → Monteoru, → Tei și → Verbicioara din perioada mijlocie a bronzului (M.P.D.).

I. Nestor, în *PZ*, 19, 1928, 110—143; id., în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, 237—252; id., *Stand*, 69—73; D. Berciu, *APO*, 97—101; M. Petrescu-Dîmbovița, *Raport MNA 1942—1943*, 65; id., în *Preistoria Alpina*, 10, 1975, 277—288; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, 38; Gh. Bichir, în *Dacia*, *N.S.*, 6, 1962, 87—114 și 8, 1964, 67—86; K. Horedt, în *Apulum*, 7, 1968, 105—106; P. Roman, în *PZ*, 5, 1976, 1.

E.C. și M.P.D.

gliptica (<gr. γλύπτω; „a sculpta"), arta de a sculpta în pietre semiprețioase, dure. Imaginile pot fi redate fie în relief (camee), fie în adâncime (intalii). Cele mai multe sunt gemele (intaliile). Jaspisul roșu, cu diferite nuanțe, cornalina, cristalul de stâncă, onyxul, constituie materia primă a intaliilor. Acestea erau montate pe diferite podoabe, cercei, inele. Numărul mare al intaliilor și montarea lor adesea pe podoabe de metal neprețios indică ieftinătatea acestora, fiind accesibile unor numeroși cumpărători. Motivele artistice cele mai frecvente de pe pietrele

Fig. 89. Cameea Orghidan.

gravate sunt constituite de chipurile zeilor și scenele mitologice, apoi de subiecte ce privesc vânătoarea, agricultura, toate acestea reflectând credințele religioase, îndeletnicirile, viața cotidiană. Pe alte pietre sunt gravate chipuri de împărați (Hadrian, Marcus Aurelius, Lucius Verus) care denotă o evidentă influență a efigiilor de pe monede. Pe unele geme sunt gravate diferite inscripții gr. sau romane, multe dintre ele fiind criptograme. Printre gemele cu inscripții sunt cele care pot fi legate de secta gnosticilor conduși de Basilides. Pe acestea erau gravate făpturi fantastice însoțite de inscripția *abraxas (gemmae abraxae)* sau alte inscripții neinteligibile. Numeroase sunt reprezentările de *grylloi*, figuri grotești, caricaturale, care aveau valoare de simbol. Multe dintre pietrele gravate cu subiecte religioase se purtau ca talisman sau serveau ca semne de recunoaștere în cultele esoterice. Li se acordau virtuți medicale, valori apotropaice și de aceea erau căutate de oamenii de rând. Din această cauză producția pietrelor gravate este uriașă. După o statistică destul de recentă, în Dacia s-au descoperit 1 120 de pietre gravate, în marea lor majoritate fiind intalii. Ateliere pentru gravat pietre au existat și în Dacia la Romula, unde pe lângă numeroase geme s-au descoperit și deșeuri rezultate din prelucrarea pietrelor. Este foarte probabil să fi existat altele la Apulum și Potaissa. Este aproape sigur că atelierele de la Romula și-au continuat activitatea și după părăsirea aureliană.

A. Furtwängler, *Die Antiken Gemmen*, Leipzig, 1900; D. Tudor, *OR*[4], 110—111; M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974.

G.P.

www.mnir.ro

Glykon (Γλύκων), divinitate în chip de șarpe, al cărei cult a luat naștere la mijlocul sec. 2 d.Hr. în Paflagonia (Asia Mică), din practicile taumaturgice ale profetului impostor Alexandros din Abonuteichos (mai târziu Ianopolis), de unde se va răspândi apoi în lumea vest-pontică, egeică etc. De obicei șarpele este reprezentat cu trupul încolăcit și are cap de animal, adesea cu trăsături umane. Zeu „bun", „binevoitor", „blând", geniu benefic (ca *Agathodaimon* la gr. sau *Bonus Eventus* la romani), a fost considerat de timpuriu ca având virtuți de oracol, consacrându-i-se serbări solemne de caracter misteric cu aderențe în toate straturile sociale. După Lucian din Samosata (*Scrieri alese*, II, București, 1983, p. 409 și urm.), totul

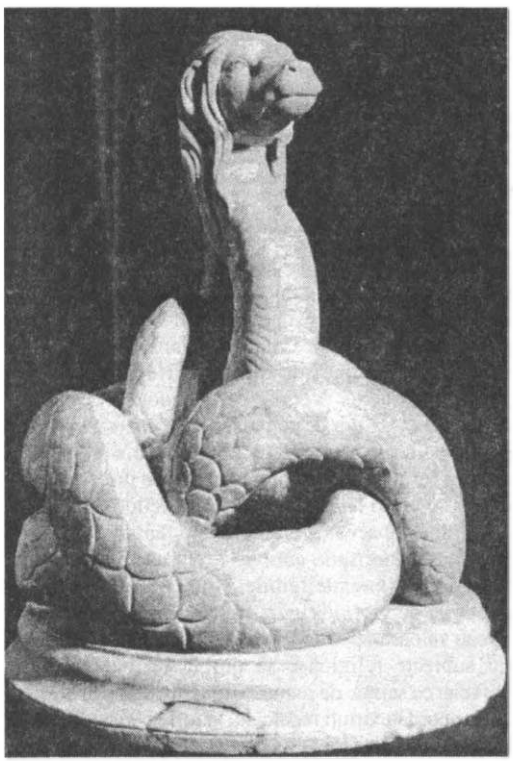

Fig. 90. Glykon (marmură, Tomis, sec. 2 d.Hr.).

se sprijinea pe magie, șarpele fiind dintotdeauna implicat în astfel de practici. Pe monumentele antc. este reprezentat în diferite chipuri, ipostaze ale semnificației sale religioase, legate și de cultul lui Asklepios și al Hygeiei (pe bastonul cărora se înfășoară, se pare, ca simbol al regenerării, datorită înnoirii periodice a solzilor săi). **G.** este redat pe monede emise la Abonuteichos, iar în zona vest-pontică pe monede coloniale de la Callatis și Tomis, pe basoreliefuri, sub forma unor statui (bronz mic, aflat la Athena — sau în splendoarea statuară descoperită la Constanța în 1962). Prezența sa aici relevă marea difuziune a cultului său și în lumea vest-pontică, ale cărei orașe aveau strânse legături cu Asia Mică. Statuia din marmură redă trupul încolăcit (pe un mic postament circular) care descrește gradual în sus, unde capul vertical are bot de animal, plete, ochi și urechi de om. Coada se termină cu un smoc de păr ca la un leu. Privirea blândă a animalului confirmă atributele sale mitice.

Fr. Cumont, în *Revue de l'Histoire des Religions*, 86, 1922, 202 și urm.; M. Gaster, *Études sur „Alexandre ou le faux prophète" de Lucien*, Paris, 1938; V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de statui de la Tomis*, Constanța, 1963; G. Bordenache, în *StCl*, 6, 1964, 157—163 și 12, 1970, 135—136; D.M. Pippidi, *Studii*, 296 și urm.

A.R.

gnomon (gr.), tija (stil) așezată vertical a unui → cadran solar și, prin extensie, numele instrumentului folosit pentru măsurarea timpului. Acest ac indicator astfel dispus, cădea perpendicular pe un plan orizontal sau, mai târziu, în centrul concavității unei emisfere. Datorită funcției, elementul principal al acestuia era numit în gr. și σκιαθήρας (lat. *indagator umbrae*). Folosit anterior de babilonieni și egipteni (Herodot, II, 109), instrumentul a fost întrebuințat de gr. nu doar ca indicator orar, în funcție de umbra dată de soare, ci în primul rând într-o serie de determinări astronomice esențiale: direcția umbrei celei mai scurte din cursul zilei (planul meridian), lung. minimă și maximă a umbrei pe an la amiază pentru aflarea solstițiilor și a echinocțiilor, măsura eclipticei (adică măsura în arc de cerc a unghiului dintre solstițiu și echinocțiu), precum și latitudinea locului unde se făcea măsurătoarea, dată de raportul dintre dimensiunea g. și umbra lui la amiaza zilei echinocțiale, foarte utilă pentru calcularea diferențelor orare și a diviziunilor marcate pe cadran în funcție de punctul geografic unde era folosit, spre a se evita erorile observate și corijate abia la începutul epocii elenistice. Greșeala folosirii unui cadran solar în alt loc decât cel pentru care era calculat s-a repetat totuși la Roma timp de încă un sec. de la punerea în practică a descoperirii gr., începând din 263 î.Hr. când fusese adus acolo din Sicilia primul g. Imaginea mai exactă a deplasărilor astronomice au obținut-o tot gr., prin inventarea, pe baza aceluiași principiu al g., a polosului, încă din sec. 6 î.Hr., o adevărată revoluție în cunoașterea astronomică pe baze matematice. Cadranul a devenit atunci o emisferă scobită așezată cu concavitatea în sus, oglindă răsturnată a sferei cerești, în centrul căreia era dispus cu vârful g. propriu-zis, așezat tot vertical. El descria astfel pe noul cadran arce de amplitudine variabilă în funcție de anotimp, împărțite în 12 părți corespunzând liniilor orare (ore temporare). Polosul este de fapt părintele direct al cadranelor solare, răspândite curând în toată lumea greco-romană. Câteva astfel de piese foarte interesante s-au descoperit și pe terit. României. Dintre acestea trebuie remarcat aici cadranul sferic din marmură de la Histria datat în sec. 4 î.Hr., unul dintre cele mai vechi cunsocute în lume și având o schemă grafică (gr. *analemma*) deosebit de elaborată geometric și astronomic și calculată pentru latitudinea orașului, la destul

www.mnir.ro

de puțin timp după ce o atare operație, descrisă mai sus, se efectuase pentru prima oară în Cnidos.

Hultsch, în *RE*, VII, 1912, col. 1500—1502; *DIVR*, 309.

A.B.

Gogoșari, com. în jud. Giurgiu, pe terit. căreia, în perimetrul cimitirului actual, aflat la marginea de V a satului, a fost descoperit (1953) un mormânt plan de înhumație. În jurul scheletului au fost aflate vase de lut depuse ca ofrandă. Dintre acestea, mai importante sunt un castron cu trei torți, strachini, toate modelate la roată în pastă cenușie, și un vas piriform lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă. În anul 1954 a mai fost dezvelit un mormânt de copil, orientat N—S, având ca inventar doar câteva mărgele de sticlă, găsite în jurul gâtului. Cele două morminte fac parte dintr-o necropolă de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.).

Gh. Rădulescu, M. Ionescu, în *SCIV*, 14, 1963, 1, 175—180; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 80.

B.M.

Gogoșu, com. în jud. Mehedinți, unde în izlazul satului, în apropiere de brațul Dunării care ocolește la Ostrovu Mare, se află o întinsă necropolă tumulară din Hallstattul târziu și din perioada de trecere spre epoca La Tène. În 1949 și 1950 au fost cercetați (D. Berciu) 104 tumuli de mici dimensiuni dintre care numai unii conțineau materiale arheologice. Majoritatea sunt morminte de înhumație (71, dintre care 11 de luptători), constituind faza G. *I*, datată, pe baza fibulelor (2 exemplare *a navicella* și altele de tip Donja Dolina și Glasinac *I*) și a unei cești lucrate la roată, la sfârșitul sec. 6 și în sec. 5 î.Hr. Al doilea grup (G. *II*) este format de cele 17 morminte secundare (în mantaua tumulilor din faza *I*), de incinerație, care datează de la începutul sec. 4 î.Hr. Sporadic au apărut fragmente ceramice de tip Coțofeni, Verbicioara și Gârla Mare. V. și *Balta Verde*.

D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, 2, 1956.

D.B.

Gomolova (Serbia), bogată stațiune arheologică în formă de tell, cu depuneri antropogene groase de cca 6 m, situată pe malul râului Sava, în apropierea satului Hrtkovci. Epoca preistorică este reprezentată printr-o succesiune de niveluri din neo-eneolitic, bronz și Hallstatt, aparținând unor culturi care sunt răspândite și pe terit. României (Vinča, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Baden, Kostolac, Vučedol, Belegiš, Basarabi). Orizontul *VI* corespunde intensei locuiri scordisce dela sfârșitul sec. 2 și din sec. 1 î.Hr. (*VI a—b*), care a continuat și sub stăpânirea romană, în sec. 1—2 d.Hr., în forma unei modeste așezări rurale autohtone (*VI c*). Așezarea scordiscă preromană prezintă o serie de trăsături definitorii pentru caracterul său oppidan: existența incintei fortificate, densitatea locuințelor, concentrarea producției meșteșugărești în ateliere ceramice și metalurgice. Majoritatea materialului arheologic descoperit o constituie ceramica celtică de tip La Tène târziu, cu principalele ei categorii: cea fină, cenușie, cea pictată și cea cu grafit. Totodată trebuie remarcată apariția olăriei geto-dace (oale cu brâuri alveolate, butoni sau ornament striat, căței) în toate cele trei niveluri ale orizontului *VI* de la G., atestând strânsele contacte dintre cele două populații încă de la sfârșitul sec. 2 î.Hr., așadar dintr-o vreme când alianța daco-scordiscă împotriva romanilor este înregistrată de sursele istorice (Frontinus, II, 4, 3). O sporire a prezenței geto-dace în așezarea de la

Fig. 91. Gogoșu. Ceramică, fibule și brățară de bronz și vârf de lance de fier din necropola tumulară.

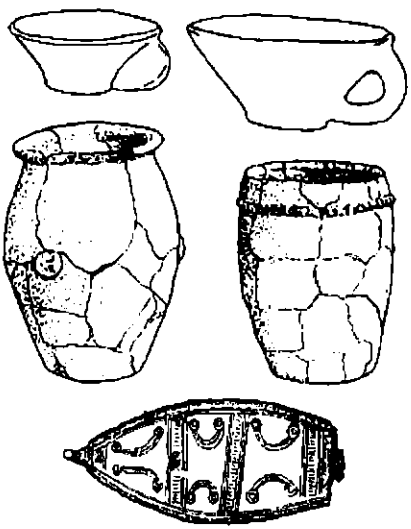

Fig. 92. Ceramică geto-dacică și pafta de fier placată cu bronz, din așezarea scordiscă de la Gomolava (Serbia).

www.mnir.ro

G. s-a putut produce în contextul expedițiilor lui Burebista, la care face aluzie Strab. (VI, 3, 11).

J. Petrović, *Gomolava. Arheološko nalazište*, Novi Sad, 1984; *Rad Vojvod. Muz.*, 14, 1965, 229—235 (B. Jovanović), 237—245 (B. Brukner); 20, 1971, 95—102 (B. Jovanović), 103—121 (B. Brukner), 123—146 (B. Jovanović) și 147—160 (P. Popović); B. Jovanović, în *Starinar*, 28—29, 1978—1979, 9—17.

M.B.

Gongius Nestorianus, M. v. portorium

Goranu, sat în com. Goranu (jud. Vâlcea) unde pe o terasă de pe malul stâng al Oltului, în apropiere de cimitirul vechi, a fost descoperit (în 1945), depus în vas de lut, un tezaur de peste 300 denari romani republicani, din care se cunosc numai cinci emisiuni din perioda 153—58 î.Hr. Materiale ceramice recoltate în zonă indică o locuire dacică.

A. Dumitrașcu, în *Studii Vîlcene*, 4, 1980, 89—92.

E.N.

Gordian, numele mai multor împărați romani: **1. Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus (G. I)** (158—238 d.Hr.), împărat între 19 mart. și 20 apr. 238 d.Hr. Proconsul al Africii în vremea lui → Maximinus Thrax, octogenar, a fost proclamat împărat împotriva voinței sale, cu ocazia unei răscoale populare cauzată de fiscalitatea excesivă. L-a asociat pe fiul său **G. II** și ambii au fost recunoscuți de Senat. Rămas fidel lui Maximinus Thrax, guvernatorul Numidiei, Capellianus, a înfrânt forțele improvizate ale celor doi **G.**, iar **G. I** s-a sinucis. **2. Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus (G. II)**, împărat în mart.—apr. 238 d.Hr., fiul lui **G. I**. Moare în lupta purtată cu forțele fidele lui Maximinus Thrax (G.P.B.). **3. Marcus Antonius Gordianus (G. III)**, împărat între 238—244. Nepot al lui **G. I**, fiu al surorii lui **G. II** și al lui Iunius Balbus. Pupienus și Balbinus sunt siliți de popor să-i acorde titlul de Caesar în 238 și tot în același an este aclamat împărat de garda pretoriană, după moartea celor doi augusti. Se căsătorește cu Tranquilliana, socrul său Timesitheus, prefect al pretoriului, preluând practic conducerea Imp. În timpul domniei lui **G. III** au loc: înfrângerea carpilor, în 239, în Moesia, reprimarea răscoalei din Africa condusă de Sabinian și o serie de victorii în Orient, în luptele cu perșii conduse chiar de împărat. În mart. 244 este ucis, la Eufrat după câte se pare, în urma intrigilor și manevrelor lui Filip, numit prefect al pretoriului în locul lui Timesitheus. În vremea lui **G. III**, carpii asociați cu goții, atacă în anii 238 și 242 provinciile de la Dunărea de Jos și din Peninsula Balcanică. De pe urma lor au de suferit unele orașe din Dacia și Moesia Inferior, printre care cel mai afectat pare să fi fost Histria. În timpul incursiunii carpo-gotice din 242, **G. III**, aflat în fruntea unei mari armate îndreptate contra perșilor, își întrerupe marșul, zăbovind o vreme în Thracia și Moesia pentru a alunga pe atacatori. În vremea lui **G. III** romanii părăsesc capul de pod dintre Siret și Brateș. De politica dusă de **G. III** în provinciile de la Dunărea de Jos și din Peninsula Balcanică se leagă o serie de monumente epigrafice și funerare descoperite în Dacia și Moesia Inferior. Inscripțiile de pe două altare găsite la Drobeta și Ulpia Traiana, dedicate lui Mars Gradivus și respectiv lui Mars Augustus, vorbesc despre dislocarea de trupe din Dacia pentru frontul din Orient. De la Tomis provine un relief cu o scenă din cultul lui Dionysos ridicat de un thiasos în cinstea lui **G. III** și a soției sale Tranquilliana. Câteva inscripții din Tomis și Tropaeum Traiani, dedicate împăratului, par să se lege de atacul carpilor. Monedele din vremea lui **G. III** continuă să se deprecieze. Un aureus ajunge să cântărească 4,9 g, iar antoninianul, cu un grad scăzut al titlului, are o greut. de cca 4,4 g. Acum se emit ultimele serii de denari romani imperiali, și ei cu un titlu scăzut de argint. Monedele lui **G. III**, în special

Fig. 93. Gordian III.

antoninienii, au cunoscut o largă circulație în Dacia. Acestea se întâlnesc de regulă în cuprinsul unor tezaure monetare, îngropate mai ales în vremea urmașilor săi. Orașele vest-pontice (Histria, Tomis, Callatis) emit monede de bronz cu efigia și titulatura împăratului. Activitatea monetară a Histriei încetează odată cu domnia lui **G. III**. În vremea sa începe seria emisiunilor pentru Viminacium și se emit cantități însemnate de monede de tip colonial în orașele de la Dunărea de Jos și din Mesopotamia (C.P.).

SHA, *Maximus și Balbinus*, 16, 3; *Gordianus III*, 26, 4, 34, 4; P. Townsend, *The Administration of Gordian*, Yale, Classical Studies, IV, 1974, 59—152; A. Olmstead, *Classical Philology*, 37, 1942, 241—262; R. Vulpe, în *DID II*, 232—239; D. Tudor, *OR*[4], 1978; *IstRom*, 641—643; J. Kent, B. Overbeck, A. Stylow, *Die römische Münze*, München, 1973, 46; J.P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969.

G.P.B. și C.P.

gorgan v. tumul

www.mnir.ro

Gorgonă (gr. Γοργώ) (în mitol. gr.), monstru înfricoșător, ucis de Perseus și decapitat. Din sângele său s-a născut calul înaripat Pegasos. Capul de **G.**, reprezentat frontal, cu ochii exagerat de mari, gura

Fig. 94. Gorgonă. Fragment de cupă gr. arhaică descoperit la Tariverde, jud. Constanța.

deschisă și limba vizibilă, părul împletit cu șerpi (*gorgoneion*) a fost utilizat ca element figurativ distinct în arta greco-romană. Această reprezentare a stat și la baza figurii feminine care decorează cnemidele getice (Agighiol) și triballe (Vraca).

P.A.

Goma Orjahovica (Bulgaria). Din această localit. provine un tezaur monetar descoperit în 1939, alcătuit din cca o mie de drahme getice de tip Filip III Arideul. Pe av., în locul capului lui Herakles apare doar o proeminență, fără nici o urmă din efigia acestuia. Imitații de genul acesta se găsesc frecvent și la N Dunării, multe din ele în straturi de locuire din așezările geto-dacice.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 13, 1939, 342.

C.P.

Gomea, sat în com. Sicheviță (jud. Caraș-Severin). Pe terit. care aparține de **G.** s-a semnalat o adevărată salbă de stațiuni (cca 30) datând din diferite epoci. Le vom menționa mai ales pe acelea în care s-au întreprins săpături sistematice mai ample. „Căuniță de Sus" este o terasă mijlocie a Dunării, cuprinsă între terasa inferioară a acesteia și Dealul Căuniții. Această terasă, lungă de cca 2 km se află între Valea Gomea și Ogașul Căuniții. Un prim nivel de locuire este constituit aici din diverse descoperiri aparținând mustero-levalloisianului, apoi culturii Starčevo-Criș. Urmează locuiri aparținând fazelor Vinča *A1*, *A2* și *A3*. Există și elemente de sinteză Vinča *A* — Starčevo-Criș = Starčevo *IV*. Numeroase sunt situațiile în care locuințele de tip bordei se intersectează sau sunt suprapuse de locuințe de suprafață. Ceea ce autorul numește colibe sau platforme nu sunt decât „aglomerări de formă rectangulară" cuprinzând ceramică, oase, chirpici etc., deci nu podine de lut bătut pe un solid „pod" de bârne. Terasa a fost locuită și de către triburi aparținând fazei Sălcuța *IIb*, dar și mai târziu, în prima epocă a fierului. „Căuniță de Jos-Cetate" este numele unui mic promontoriu situat pe malul Dunării, la stânga Ogașului Căuniță. Pe locul numit „Căuniță de Jos", pe terasa inferioară a Dunării, au fost semnalate numeroase resturi arheologice preistorice, romane și post romane, în timp ce la „Cetate", în apropierea zidului de V al castrului roman, s-au descoperit fragmente ceramice aparținând culturii Basarabi. „Locurile lungi" sunt cuprinse între gura râului Cameniță și hotarul satului Liubcova, fiind situate pe terasa inundabilă a Dunării și aflându-se actualmente sub apele lacului de acumulare. Aici au fost descoperite trei platforme (?) și un bordei aparținând culturii Starčevo-Criș, o groapă cu material Coțofeni și fragmente ceramice Cernavodă *III*-Boleráz. Materialul din bordei a fost atribuit culturii Starčevo-Criș *IIB*, iar cel din locuințele de suprafață fazei Starčevo-Criș *IIIB*. Această ultimă locuire ar putea fi eventual parțial contemporană cu cultura Vinča *A*. Tot aici a mai fost descoperit și un mormânt atribuit locuirii Starčevo-Criș (S.M.-B.). Epoca romană este prezentă printr-o așezare de caracter rural din timpul stăpânirii romanilor în Dacia (punctul „Căuniță de Sus") și o fortificație târzie (sec. 3 d.Hr.) (punctul „Căuniță de Jos"). Așezarea rurală romană se află pe o terasă situată la 500—600 m de malul Dunării, deasupra stratului de locuire neolitică. Aici s-a identificat o locuință cu zid de piatră (16,60 x 5,85 m), cu absidă, având încălzire cu hypocaust. În jurul și în apropierea clădirii au fost descoperite numeroase fragmente de țigle și olane, multe din ele purtând ștampila *leg. VII Claudia*, dar urmele vreunei construcții militare nu au fost identificate. Monedele arată că așezarea datează din sec. 3 d.Hr., dar și-a continuat existența și în sec. următor. Nu departe de clădirea menționată au fost identificate două cuptoare de ars țigle. La 6 km V de sat, în punctul „Căuniță de Jos", a fost identificată o fortificație de tip *quadriburgium* (41,50 x 41,50 m), construită probabil în epoca tetrarhici. Zidul de incintă era construit din piatră de carieră, alternând cu rânduri de nivelare din cărămidă; grosimea lui variază, după laturi, între 1,30—1,70 m. Turnurile de colț au plan pătrat și au fost construite odată cu zidul de incintă. Poarta se afla pe latura de S (largă de 5,55 m) și era flancată de bastioane dreptunghiulare. Materialul arheologic este caracteristic pentru sec. 4. Monedele descoperite se întind de la Constantius II la Arcadius (anii 337—392). S-au descoperit câteva ștampile de tip târziu ale *leg. VII Claudia*, precum și ale unei formațiuni de arcași călări *(equites sagittarii)*. Deosebit interes prezintă pentru viața spirituală în epoca târzie, dar și din punct de vedere paleografic, cărămida cu scriere

www.mnir.ro

cursivă conținând cererea adresată unui *primicerius* (C.C.P.).

Gh. Lazarovici, *Gornea, Preistorie*, Reșița, 1977; id., *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979; N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romano-bizantină*, Reșița, 1977.

SM.-B. și C.C.P.

Gorneşti 1. Com. în jud. Mureș. Vase de lut (9) descoperite într-un loc necunoscut de pe terit. com. în sec. trecut și care au făcut parte, aproape sigur, din inventarul unui mormânt. **2.** Varianta intracarpatică a culturii → Bodrogkeresztúr denumită astfel după descoperirile semnalate la **G.** În comparație cu aspectul de la apus de Munții Carpați care s-a dezvoltat pe un fond Tiszapolgár „curat", varianta din interiorul Transilvaniei a primit un nume propriu (**G.**) deoarece este rezultatul contopirii unor elemente diferite și nu al unei imigrări de grupuri umane dinspre Câmpia Tisei cum s-a admis mai înainte de către majoritatea specialiștilor. Astfel, în urma amestecului dintre grupurile eneolitice locale (Petrești, Ariușd) cu cele alogene de origine nord-pontică (prezente la noi prin descoperiri de genul celor de la Decea, jud. Alba) — tendința acestora din urmă de a-și impune dominația în interiorul arcului carpatic fiind oprită de comunitățile locale de tip → Românești-Tiszapolgár — a avut loc un proces de uniformizare culturală ale cărei începuturi sunt evidente în descoperiri de tipul celor de la Deva-Ciangăi și → Reci. În etapa **G.** acest proces s-a adâncit și extins, cuprinzând atât spații intra- cât și extracarpatice. Cele mai multe descoperiri de tip **G.** provin, cel mai probabil, de la mormintele de înhumație. Caracteristicile așezărilor sunt mai mult intuite după observațiile făcute la Reci unde s-au descoperit atât locuințe cu podea din bârne lipite cu pământ, ca și în aria Cucuteni, cât și locuințe fără platformă. Locuințele erau dreptunghiulare, de mici dimensiuni (4 x 2,5 m; 3 x 2,5 m) și aveau vetre în formă de potcoavă. O bună parte din numărul topoarelor de cupru în formă de târnăcop, cu tăișuri dispuse cruciș, au aparținut cu siguranță acestor populații. Varianta intracarpatică (**G.**) a culturii Bodrogkeresztúr va fi integrată etapei următoare Sălcuța *IV*-Herculane-Cheile Turzii care încheie perioada eneolitică pe o mare parte a terit. României.

Z. Székely, în *SCIV*, 15, 1964, 1, 235—238; N. Vlassa, în *SCIV*, 15, 1964, 3, 351—367; P. Roman, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, 24—26.

P.R.

Gostavățu, com. în jud. Olt, pe terit. căreia a fost descoperit întâmplător (1935), provenind dintr-un mormânt de luptător (poate tumular), un → coif de bronz greco-illiric, cu obrăzare și apărătoare de ceafă, având două creste pe calotă (sfârșitul sec. 5 și începutul sec. 4 î.Hr.). În apropiere de sediul fostei C.A.P. din **G.** se află o întinsă așezare rurală romană și o necropolă tumulară, poate și plană. Au fost scoase la suprafață sarcofage de piatră și de cărămidă, opaițe, ceramică și obiecte de bronz. A fost găsit și un tezaur monetar format din 176 de monede (1893) dar compoziția sa nu se cunoaște. Dintr-un al doilea tezaur, depozitat într-un vas de lut de culoare cenușie-neagră, care s-a descoperit în 1969, au fost recuperați 324 denari, dintre care șase de la Marcus Antonius, ceilalți fiind eșalonați de la Vitellius la Marcus Aurelius și familia sa. Ultimii denari sunt din 166—167 d.Hr. și foarte probabil îngroparea tezaurului este de pus în legătură cu atacurile → marcomanilor și ale aliaților lor în Dacia, în perioada 167—170. Pe terit. aceleiași comune se află castrul de la → Slăveni.

D. Berciu, în *AO*, 21, 1942, 119—124, 58—59; id., în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 437—450; D. Tudor, *OR*[4], 119 și 229; G. Popilian, în *Historica*, 2, 1971, 35—50.

G.P.B.

Gothia, denumire întâlnită la Iord., folosită prin confuzie cu Getia, „țara geților" (*Getica*, 67). La Sf. Augustin (*De civitate Dei*, XVIII, 52) și în *Lista martirilor goți*, apare în legătură cu persecuțiile lui Athanarich contra creștinilor din ținuturile stăpânite de goți. La Isidor (prima jumătate a sec. 7), unele realități etnografice mai vechi sunt consemnate în însemnarea *Dacia, ubi et Gothia* („Dacia, unde se află și Gothia").

C.C.P.

goți (Γότθοι; lat. *Gothi*), populație de neam germanic desprinsă din marea familie a indo-europenilor. Au activat intens la Dunărea de Jos și în regiunile nord-pontice în sec. 3—4 d.Hr. În legătură cu patria lor primitivă au fost formulate două opinii. Prima militează pentru originea peninsulară a **g.** (Wästergotland, Gotland), de unde ar fi migrat la începutul erei creștine în regiunea de vărsare a Vistulei. Potrivit celei de a doua păreri, așezările timpurii ale **g.** sunt fixate în reg. Mazoviei. Cercetările arheologice au identificat orizontul cultural timpuriu al **g.** în sec. 1 î.Hr.—sec. 1 d.Hr. în regiunea de la vărsarea Vistulei. Treptat **g.** coboară pe cursurile Vistulei inferioare și Bugului nordic spre S și S—E. Mișcarea **g.** a fost resimțită la Dunărea de Mijloc și granițele Daciei printr-o serie de perturbări și deplasări ale unor populații ca: marcomanii, cvazii, costobocii etc. Între a doua jumătate a sec. 2 d.Hr. și prima jumătate a sec. 3 d.Hr., triburile **g.** au staționat la N și N—E de granițele Daciei unde au intrat în legături nemijlocite cu ramura răsăriteană a purtătorilor culturii Przeworsk (taifalii), cu purtătorii culturii → Lipița (costobocii), cu unele triburi protoslave și cu → sarmații. Pe fondul cultural al populațiilor amintite, la care s-au adăugat elementele de cultură romană (preluate din nordul pontic și regiunea Dunării de Jos), a luat naștere cultura → Sântana de Mureș-Cerneahov. Aceasta va evolua până în pragul sec. 5, înglobând și o parte a terit. României. Încă de la mijlocul sec. 3, **g.** se

www.mnir.ro

afirmă pe plan politic, organizând raiduri de pradă pe uscat şi calea maritimă, atacând centrele urbane de pe coastele Asiei Mici şi din Scythia Minor. În deplasarea lor spre V, g. au încorporat în stepele nord-pontice pe sarmaţii târzii şi alte populaţii, iar în regiunile de la Dunărea de Jos o parte din ramurile dacilor liberi. Ultimele cercetări arheologice ne lasă să înţelegem că la cumpăna dintre sec. 3—4 g. preluaseră puterea politică la Dunărea de Jos intrând în conflicte repetate cu puterea romană. Până în anul 332, raporturile dintre g. şi romani au fost ostile, dar în timpul lui Constantin cel Mare au intrat pe făgaşul unor înţelegeri care au durat până în anii 367—369. În perioada de linişte de care s-a amintit, în aria de V a culturii Sântana-Cerneahov au pătruns pe ealea schimburilor, stipendiilor etc., numeroase produse romane care au îmbogăţit fondul culturii. Pe terit. României au dominat politic în prineipal vizigoţii, ramura vestică a goţilor, identificaţi în aria culturii Sântana de Mureş, în timp ce → ostrogoţii au locuit în aria răsăriteană a culturii, cunoscută sub denumirea de Cerneahov. Potrivit ultimelor cercetări, separarea celor două confederaţii de triburi ar fi avut loc la cumpăna dintre sec. 3—4. Invazia hunică (376—377) a provocat trecerea g. la S de Dunăre. Datele arheologice dovedesc că după anul 400 vizigoţii nu mai sunt atestaţi la N de Dunăre, fapt ilustrat şi de izvoarele scrise. Cete de ostrogoţi vor mai acţiona la Dunărea de Jos şi în Imp. până în primele decenii ale sec. 5. Garnizoane de g. menţionate la S de Dnnăre, în solda Imp. Roman, sunt documentate şi în cursul sec. 5—6, iar prezenţa unor atari populaţii sunt consemnate într-un izvor care îi localizează în S Dobrogei în sec. 9. O ramură importantă a ostrogoţilor, alături de alani, a intrat în confederaţia organizată de huni. După pierderea puterii politice a hnnilor şi afirmnarea gepizilor în Pannonia, ostrogoţii s-au îndreptat spre V Europei.

L. Schmidt, *Die Östgermanen*, München, 1969; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

graffito (it.), desene sau inscripţii zgâriate pe orice suprafaţă (zid, ceramică, os etc.) cu un obiect tare, cu vârful scuţit. Doi g. în lb. lat. au fost descoperiţi pe mortarul unui turn de la → Ulmetum (sec. 6 d.Hr.). Monogramă, inscripţii şi reprezentări simbolice creştine sunt incizate pe un fragment ceramic de la → Porolissum (sec. 4). Numeroşi alţi g. în lb. gr., lat., gotică şi slavă se află pe fragmente ceramice şi vase întregi din Dobrogea şi alte regiuni ale ţării. De asemenea un mare număr de g. (figuri de oameni şi animale etc., inscripţii) s-au găsit pe pereţii monumentelor din cariera de cretă de la → Basarabi (fost Murfatlar) (jud. Constanţa). Cea mai veche dovadă scrisă de lb. românească este numele Petre incizat pe un urcior de la → Capidava (sec. 10).

Fig. 95.-Balaur (dragon). *Graffito* de la Basarabi, jud. Constanţa (sec. 10 d.Hr.).

V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, 1913, 384—385; *Dinogetia I*, passim; Al. Suceveanu, în *StCl*, 7, 1965, 273—286; *DID III*, passim; N. Gudea, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 255—260.

I.B.

Graničar (Bulgaria), localit. aflată la 30 km N de Varna, unde s-a descoperit (în 1954) un tezaur de stateri de aur, depus în vas de lut. S-au recuperat trei stateri de tip Lysimach (unul emis la Tomis şi doi la Byzantion) şi două emisiuni ale lui Mithridates VI Eupator. Tezaurul a fost probabil îngropat cu prilejul campaniei romane din 72—71 î.Hr.

IGCH, 974; T. Gerasimov, în *Izvestija-Institut*, 20, 1955, 609.

G.P.B.

granulometrie (<fr. *granulométrie*), metodă de datare bazată pe determinarea cantităţii particulelor de diferite mărimi din sedimente sau roci. Fragmentele mari se măsoară cu ajutorul ciururilor, nisipurile cu sitele, iar particulele foarte fine prin metode hidraulice, bazate pe diferenţa de viteză în depunerea compuşilor de dimensiuni diferite. Datele analizei sunt reprezentate pe histograme, ciclograme, diagrame triunghiulare, curbe cumulative etc. Analiza oferă date privind viteza de deplasare a particulelor, direcţia şi distanţa de unde provin, caracterul transportului etc. Principalele categorii granulometrice (scara Atterberg) sunt: blocuri > 200 mm, bolovani = 200—20 mm, pietriş = 20—2 mm, nisip grosier = 2—0,2 mm, nisip fin = 0,2—0,02 mm, praf = 0,02—0,002 mm, argilă < 0,002 mm.

M.C.

Grapso, fortăreaţă situată probabil în N Dobrogei, pe Dunăre, menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11). Neidentificată încă.

IIR, II, 473; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 143, nr. 31.

I.B.

www.mnir.ro

Gratiana, fortificație romană de pe → limesul dunărean, denumită astfel în a doua jumătate a sec. 4 după împăratul → Gratianus când, probabil, a fost reparată. Pomenită pentru prima oară de *Not. Dign.* (*Or.*, XXXIX, 27), era garnizoană a unității *milites primi Gratianenses* căreia i-a și dat numele. Utilizată, cu reparații, ultimele cunoscute datând din timpul lui Iustinian (Procopius, *De aed.*, IV, 11), până în sec. 6 inclusiv, când toponimul era același; nu este sigur localizată: aproape de gurile Dunării sau pe frontul vestic al graniței provinciei → Scythia.

DID II, 372, 396, 421; *TIR*, L 35, 44; A. Aricescu, *Armata*, 109, 118.

A.B.

Gratianus (Flavius Gratianus) (n. 18 apr. 359, Sirmium—m. 25 aug. 383, Lugdunum), împărat roman (367—383), fiu al lui Valentinian I și al Marinei Severa, proclamat *Augustus* la 24 aug. 367. Căsătorit cu Constantia, fiica lui Constantius II. A fost primul împărat roman care a renunțat la titlul de *Pontifex maximus* și a dispus înlăturarea altarului zeiței Victoria din Senat. A murit în lupta contra alamanilor. A primit și el, în urma victoriei din 369 a lui Valens împotriva goților, în Scythia, titlul de *Gothicus*

Fig. 96. Gratianus.

maximus. După moartea lui Valens (378), rămas singur împărat, l-a ales în locul unchiului său pe tronul de la Constantinopol pe Theodosius I. De numele lui G. se leagă existența în provincia Scythia a fortificației Gratiana și a unității de *milites primi Gratianenses* aflată acolo în garnizoană (*Not. Dign.*, *Or.*, XXXIX, 27). Este pomenit în lat. pe doi stâlpi miliari din Dobrogea, unul din anii 367—369 de la Mirițtea, marcând refacerea de atunci a drumului Tropaeum Traiani—Tomis, și un altul de pe limes, de la Rasova, din 367—375, iar chipul lui apare împreună cu cele ale lui Valentinian II și Theodosius I pe trei lingouri de aur descoperite la Feldioara și datând din anii 379—380.

Aur. Victor., 47, 1, 7; Zosimos, IV, 12, 2; 35, 5—6; *RE*, VII, 1912, col. 1831—1839 (Seeck); *PLRE*, s.v.; *DID II*, 374; 394—396, 402; *IGLR*, 124—125, 200—201, 381—384; *ECR*, 358—359.

A.B.

gratoar (<fr. *grattoir*, „răzuitor" pe vârf de aschie sau lamă), unealtă cu un capăt mai mult sau mai puțin convex, lucrată și obținută prin retușe oblice. Au apărut încă din paleoliticul inferior, mai exact din

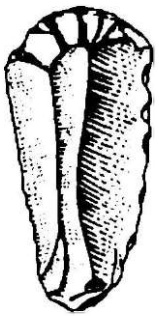

Fig. 97. Gratoar aurignacian descoperit la Ceahlău-Dârțu, jud. Neamț.

acheulean și au devenit foarte numerose în paleoliticul superior. După mărimea, grosimea și forma piesei, precum și după tehnica de retușare a părții active, g. se împart în diverse tipuri: scurte, lungi, simple, duble, circulare, unguiforme, carenate, cu bot etc.

M.N. Brézillon, în *IVe supplément à „Gallia Préhistoire"*, Paris, 1968, 228—245.

A.P.

gravetian, cultură din paleoliticul superior (cca 25 000—15 000 de ani), denumită astfel după așezarea descoperită în 1880 în localit. La Gravette (Bayac, Dordogne, Franța). A fost denumită mai întâi → aurignacian superior, apoi perigordian superior, iar în 1937 a fost definită ca facies cultural deosebit. G. se caracterizează printr-un inventar de unelte de piatră cioplită foarte variat și bogat, în care un loc important îl ocupă vârful zvelt de silex cu marginea retușată abrupt, așa-numitul vârf de tip „La Gravette". În cursul g. a fost folosit intens osul, atât pentru arme și unelte, cât și în artă, care cunoaște, mai ales în unele așezări din centrul și E Europei, exemplare în plastică (gravură și sculptură) de o deosebită valoare artistică. Cultura g., cu o mare arie geografică, este alcătuită din mai multe faciesuri regionale, desprinse, probabil, din același trunchi comun. Faciesurile regionale au dobândit linii de dezvoltare proprii. Pe terit. României au fost descoperite numeroase așezări gravetiene, cele mai multe aflându-se în N—E țării — pe terasele cursului superior al Bistriței, la Ceahlău, Lespezi (jud. Bacău), Ripiceni, Mitoc-Malu Galben, Crasnaleuca, Cotu Miculinți, pe cursul Prutului mijlociu (jud. Botoșani), „Stracova"-Șendriceni (jud. Botoșani) și aparțin, fără îndoială, g. oriental. Tot acestei arii culturale îi sunt caracteristice și stațiunile din S—E Transilvaniei („Cremenea"-Sita Buzăului, Peștera Mare, Peștera Cheia-Râșnov), ca și aceea, mult mai săracă, de la Lapoș (jud. Prahova). În Țara Oașului și Maramureș, s-au descoperit de asemenea mai multe așezări gravetiene (Boinești, Remetea Oașului-

www.mnir.ro

„Somoș", Călinești, Turulung-„Dealu Pustiu", și Orașul Nou-„Vii", Bușag și Perii Vadului), al căror inventar este alcătuit din unelte microlitice, confecționate îndeosebi din obsidian. Caracteristicile tipologice și petrografice sugerează faptul că aceste așezări aparțin unei arii culturale care mai cuprinde o parte din Ucraina Subcarpatică, Slovacia Orientală și Ungaria. Un facies gravetian deosebit a fost identificat în S—V României, pe Valea Dunării, în peștera Climente I din masivul Ciucarul Mare (Cazanele Mari), de origine sudică.

D.A.E. Garrod, în *BASPR*, 13, 1937, 17—21; F. Lacorre, *La Gravette, le Gravettien et le Bayacien*, Paris, 1960; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 5—116.

Fl.M.

Grădinile, sat în com. Studina (jud. Olt), la cca 800 m E de care, pe terasa joasă a pârâului, în punctul „La Islaz", a fost descoperit un complex cu mai multe straturi de cultură. Astfel, resturile unei așezări din neoliticul timpuriu erau suprapuse de un strat de cultură subțire, din epoca bronzului, iar în stratul vegetal sunt urme (inclusiv gropi de bordei) din

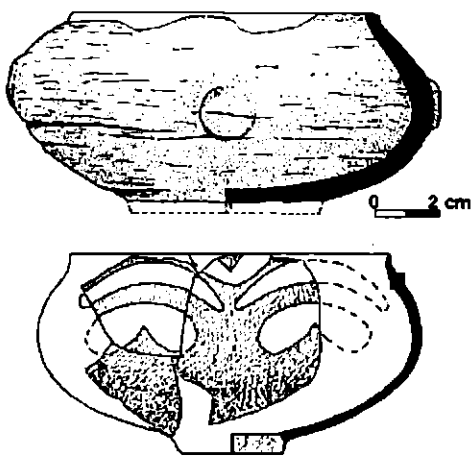

Fig. 98. Vase neolitice din lemn și din lut pictat din nivelul I de la Grădinile — „La Islaz".

feudalismul timpuriu (sec. 10). Așezarea neolitică (cu un strat de cca 50 cm grosime) are trei niveluri de locuire, cu ceramică specifică perioadei de început a neoliticului din Oltenia. În cursul formării celor 3 niveluri se constată o descreștere cantitativă a ceramicii monocrome și o creștere a celei de culoare cenușie și a celei pictate. În nivelul inferior, vasele sunt pictate cu „buline" albe și motive liniare de culoare neagră pe fondul vasului. Ceramica pictată din nivelul mijlociu are motive similare dar mai mici, la care se adaugă suprafețe circulare sau triunghiulare hașurate cu linii albe; rare sunt cioburile cu decor din linii de culoare închisă pe fond deschis. Ceramica din nivelul III prezintă caracteristicile vaselor din faza Starčevo-Criș *III* (după Vl. Milojčić). Tot aici s-a mai făcut o descoperire deosebit de interesantă (unică în această parte a Europei) constând din câteva funduri de vase, un recipient întreg și un fragment de brățară, toate din lemn. S-a găsit și un mormânt cu schelet chircit, pe partea dreaptă, atribuit fazei Starčevo-Criș *III*.

M. Nica, în *AO*, S.N., 1, 1981, 27—39 și 2, 1983, 39—48.

E.C.

Grădiștea, com. în jud. Brăila, unde a fost descoperită o așezare geto-dacă situată pe o popină (martor de eroziune), pe stânga râului Buzău, la 5 km în aval de sat. S-a identificat un singur strat de cultură, cu locuințe de suprafață, bordeie și numeroase gropi, cu diferite forme și destinații. În două gropi s-au aflat schelete umane incomplete, în poziții anormale, care par a indica practicarea unor sacrificii rituale. Materialul arheologic descoperit la G. constă în principal din ceramică autohtonă lucrată cu mâna (70—75%) sau la roată (25—30%), unelte, ustensile și podoabe din lut (fusaiole, greutăți, calapoade, figurine), os și corn (mânere, sule, fluiere), fier și bronz (cuțite, oglinzi, fibule, vârfuri de săgeată). Au fost de asemenea identificate numeroase importuri elenistice și romane timpurii, mai ales ceramică: fragmente din peste 30 amfore de tip Cos și pseudo-Cos (eventual și Rhodos?), *kantharoi*, *lagynoi* și cupe, precum și imitații locale (de exemplu cupe cu decor în relief, de tip „delian"). Tot pe calea schimburilor au ajuns în așezarea de la G. și vase de sticlă, o fibulă de tip Jezerine și o brățară celtică de sticlă. Aceste materiale, ca și o monedă locală de tip Vârteju-București, fixează data locuirii în a doua jumătate a sec. 2 și în sec. 1 î.Hr., eventual — după părerea autorului săpăturii — până în primele decenii ale sec. 1 d.Hr. Tot pe terit. com. G., în punctul „Mormântul Elizei" s-au descoperit 20 morminte de înhumație, între care cinci din epoca bronzului, trei scitice din sec. 5—4 î.Hr. și zece sarmatice din sec. 2—3 d.Hr., cu inventare specifice acestei populații venite din stepele nord-pontice.

F. Anastasiu, V. Sârbu, în *Istros*, 1, 1980, 157—175; V. Sârbu, F. Anastasiu, în *Istros*, 2—3, 1983, 165—189; N. Harțuchi, F. Anastasiu, V. Sârbu, în *Istros*, 2—3, 1983, 49—65.

M.B.

Grădiștea Coslogeni, înălțime în Balta Borcea aflată în com. Dichiseni (jud. Călărași), unde în punctul „La Clinci" au fost descoperite urme de locuire din mai multe epoci. Au atras în mod deosebit atenția câteva movile scunde pe suprafața cărora s-au găsit fragmente de vase aparținând unei culturi încă neomologate din epoca bronzului. Săpăturile făcute într-una din aceste movile, care s-au dovedit a fi sălașe („cenușare"), au permis definirea, în special pe baza ceramicii descoperite, a unei noi culturi din perioada târzie a epocii bronzului, cultură care a fost

www.mnir.ro

denumită → Coslogeni. Sub depunerile C. s-a constatat existența unui strat neolitic, aparținând culturii Hamangia cu ceramică de prezintă și unele elemente proprii primei faze a culturii Boian (faza Bolintineanu). Pe panta de N—V a G.C. a fost identificată și o așezare hallstattiană timpurie de tip Babadag, faza *II*. Pe panta de E s-au găsit numeroase resturi dintr-o așezare geto-dacică.

N. Anghelescu, în *SCIV*, 6, 1955, 1—2, 304; S. Morintz, N. Anghelescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 375—379; S. Morintz, *Contribuții*, 122.

S.M.

Grădiștea de Munte (Grădiștea Muncelului) v. **Sarmizegetusa**

Grădiștea Fundeanca, numele unui tell prelung (diam. 70 și 50 m și cca 5 m înălțime), sondat de arheologii germani în 1917, situat la S—E de com. Chiselet (jud. Călărași), în lunca Dunării. Stratigrafia a fost precizată în 1925, descoperindu-se două straturi ale culturii Gumelnița. În cel superior, ceramică cu decor incizat și caneluri, iar în cel inferior ceramică în general cu înveliș negru lustruit și decor specific fazei Gumelnița *A2*.

H. Dumitrescu, în *Dacia*, 3—4, 1927—1934, 150—156.

Vl. D.

Grăniceri, com. în jud. Arad, unde s-a descoperit (în 1875) un tezaur monetar format din 120 tetradrahme din Thasos împreună cu un pandantiv de aur. Îngropat la începutul sec. I î.Hr.

IGCH, 547; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 128, nr. 57.

G.P.B.

Grăniceşti 1. Com. în jud. Suceava, pe terit. căreia, pe „Dealul Ianculuí", a fost descoperit, în jurul anului 1880, un mormânt dublu în cutie de piatră, considerat ca fiind prima atestare pe terit. României a culturii „amforelor sferice". Pe „Dealul Ciuhii" a fost cercetată, în anii 1972—1974, o importantă așezare de la începutul Hallstattului, cu locuințe adâncite în pământ sau construite la suprafața solului, prevăzute cu vetre. În cuprinsul așezării a fost descoperit un bogat și variat material arheologic: ceramică ornamentată cu caneluri, incizii și striuri, unelte și alte obiecte confecționate din piatră, silex, os, fier și lut ars. Ocupațiile de bază ale locuitorilor erau cultivarea cerealelor și creșterea animalelor (vite, oi, capre, cai, porci, la care se adaugă și câinele). **2.** Grup cultural hallstattian timpuriu (sec. 12—8 î.Hr.) răspândit în Podișul Sucevei, făcând parte din marele complex cultural → Gáva-Holihrady. În evoluția acestui grup pot fi distinse două faze. Fazei mai timpurii îi aparține așezarea deschisă de la G., așezarea fortificată de la Preuteşti (jud. Suceava), precum și necropola tumulară de la Volovăț (jud. Suceava), fazei mai recente putându-i fi atribuite așezarea de la Siliștea Nouă (jud. Suceava) și necropola plană de la Cucorăni (jud. Botoșani).

M. Ignat, în *Suceava*, 5, 1978, 107—127; A. László, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 89—98; id., în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, 1, 1980, 181—187; D. Popovici, N. Ursulescu, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, AȘSP, București 1983, 25—32.

A.L.

grâu v. **agricultură și paleoetnobotanică**

Greaca, com. în jud. Giurgiu, pe terit. căreia, de-a lungul terasei inferioare a Dunării, cu prilejul cercetărilor arheologice de suprafață (1953) s-au descoperit 15 obiective arheologice din diferite perioade: neolitic, epoca bronzului, prima și a doua epocă a fierului, sec. 4 d.Hr., epoca feudală timpurie și târzie. Numărul mare al descoperirilor se datorește bogăției în pește a lacului Greaca din imediata vecinătate. În 1954 s-au făcut săpături de salvare în punctele „La Slom", „La Cruțescu" și „La Țigănie". În punctul „La Slom" a fost cercetată o groapă de bordei (de formă ovală, cu diam. 5 m, lărgimea 2,5 m și 1 m adâncime) din epoca neolitică mijlocie, de la începutul fazei Giulești a culturii Boian. S-au scos la iveală unelte de silex (inclusiv două microlite), de piatră și de os. Ceramica este caracterizată de pasta amestecată cu pleavă, cu decorul excizat și incrustat cu alb; de multe ori marginile benzilor cruțate erau crestate. S-a găsit și o figurină fragmentară de lut, ornamentată cu linii paralele, o mână de figurină și un fragment de „tavă" având pe un colț un chip de om stilizat. Pe același loc s-au găsit slabe urme din a doua epocă a fierului și din feudalismul timpuriu (sec. 8—9). În punctul „La Cruțescu", aflat la gura „Văii Fântânii", s-au adunat câteva cioburi izolate din faza Giulești a culturii Boian. Prin săpătură s-a cercetat un strat subțire cu urme de locuire aparținând purtătorilor culturii Cernavodă *I*: cioburi din pastă cu scoici pisate, ornamentate cu măturica, prin imprimare cu șnurul, o figurină fragmentară. Deasupra acestei depuneri se aflau slabe urme din epoca bronzului și un strat cu două niveluri din prima epocă a fierului (cultura Basarabi). Din ultimul strat s-au adunat câteva unelte de silex și de os, ceramică de uz comun, ornamentată cu brâuri în relief și proeminențe, și fină, de culoare neagră, care are și ornamente din caneluri combinate cu decor geometric imprimat (triunghiuri, spirale). Dintr-o groapă s-au scos la iveală fragmente ceramice din epoca feudală timpurie, de la borcane ornamentate cu benzi de linii paralele, orizontale. În punctul „La Țigănie", unde s-au găsit cioburi din faza Giulești a culturii Boian și de tip Glina, a fost cercetat un complex din epoca feudală timpurie (sec. 8—9). S-au găsit unelte din fier (două lame de cuțit, un topor în formă de pană, prevăzut cu aripioare în ureptul gurii de înmănușare), câteva sule de os, mai multe gresii pentru ascuțit unelte

www.mnir.ro

de fier, un inel de tâmplă cu o mică sferă neomamentată. Ceramica este reprezentată prin borcane, ornamentate cu benzi de linii orizontale, alternând cu altele din linii în val; pe câteva funduri de vas sunt porţiuni din mărci de olar.

E. Comşa, *în SCIV*, 5, 1954, 3—4, 585—593 şi 6, 1955, 3—4, 411—437.

E.C.

Greci, com. în jud. Tulcea, unde a fost descoperită o aşezare rurală romană din terit. oraşului Troesmis, cu rol comercial-meşteşugăresc. Repertoriile înregistrează aici o inscripţie lat. votivă, monede şi ceramică romană, un apeduct. S-a remarcat şi caracterul viticol al aşezării şi prezenţa cultului lui Bacchus (A.B.). Tot la G. s-a descoperit întâmplător un tezaur monetar format din 49 nomisme de la Vasile I şi Constantin (5), Leon VI şi Constantin VI (1), Roman I şi Christofor (2), Constantin VII şi Roman I (34), Nicephor II Phocas (4), Ioannes Tzimisces (1) şi Vasile II şi Constantin VIII (2). Tezaurul de la G., de o importanţă excepţională, a fost ascuns foarte probabil în legătură cu luptele lui Vasile II cu bulgarii şi aliaţii lor pecenegi, care au tulburat pacea regiunii dobrogene recent reîncorporată la Imp. Bizantin. Tot acolo s-a aflat un hyperper de la Ioannes III Vatatzes, care nu făcea parte din tezaur, sau la rigoare, dar mult mai puţin probabil, reprezintă un adaos la o tezaurizare încheiată cu mult înainte (G.P.B.).

V. Pârvan, *Ulmetum*, I, 1912, 584; *TIR*, L 35, 44; Al Suceveanu, *VEDR*, 64, 100, 138; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu, Al. Popeea, *Monedele bizantine din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa*, (mss.); anticipat în *DID III*, 23, 329—330; Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, în *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 245—246.

A.B. şi G.P.B.

gregalis (lat.) (în armata romană), termen desemnând pe soldatul simplu de trupă. Sub forma *ex gregale* este des uzitat în diplome militare şi cu totul excepţional în inscripţii, unde este preferat acela de *miles*. G. se aplică atât soldaţilor din infanterie cât şi celor din cavalerie.

M.Z.

gresie, rocă sedimentară detritică, formată prin cimentarea nisipurilor cu silice, calcit, argilă etc. G. silicioasă cu glauconit a fost folosită pentru confecţionarea uneltelor de către diferite comunităţi paleolitice îndeosebi în paleoliticul superior.

A.P.

grifon (<gr. γρύψ; lat. *gryphus*), monstru fabulos cu cap de pasăre sau de leu, corp şi labe de leu, aripi de pasăre şi coadă în formă de şarpe, creat în Iran şi frecvent reprezentat în arta achemenidă, simbolizând puterea malefică. G. a fost preluat şi de alte arte antc.,

Fig. 99. Grifon. Monedă de bronz tomitană (Gordian III).

printre care de cea scito-siberiană. În toreutica tracă g. a fost frecvent utilizat ca element decorativ.

A.M. Bisi, *în Rivista degli Studi Orientali*, 39, 1964, 15 şi urm.; P. Alexandrescu, *în Dacia, N.S.*, 28, 1984.

P.A.

Griniev (N—V Ucrainei). Necropolă de incineraţie din sec. 1—2 d.Hr., din care în 1930 au fost cercetate 12 morminte, atât de tip → Lipiţa, cât şi de tip Przeworsk. Prin săpăturile din 1975 s-au mai descoperit 6 morminte de incineraţie aparţinând culturii Przeworsk. Restul cimitirului a fost distrus de lucrările agricole.

M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsko Wschodniej*, Lvov, 1932, 8—13; D.N. Dozak, *Pševorska kul'tura u Verhn'omu Podnistrov'i i Zahidnomu Pobužži*, Kiev, 1984, 86—87.

M.B.

Grojdibodu, com. în jud. Olt, în partea de S a căreia, în zona „Prunduri", au fost descoperite prin cercetări de suprafaţă urme de locuire geto-dacice, databile în sec. 4—3 î.Hr. (ceramică lucrată la roată). În partea de E a satului, în punctul „I.A.S.", a fost sondată în 1978 o aşezare aparţinând unei faze târzii a culturii Criş, iar în punctul „La Marinescu", 10 locuinţe ale unei aşezări de tip Dridu (sec. 9—10). În 1980, în aceeaşi parte a satului, în punctul „Coasta lui Cuzma" de pe faleza Dunării, au fost identificate şi sondate resturi ale unei aşezări aparţinând culturii Coţofeni (aspectul Orlea-Sadovec) şi fazei a patra a culturii Verbicioara, împreună cu fragmente ceramice romane, purtate. Tot în zona falezei a fost descoperit un leu funerar roman din piatră.

D. Berciu, *Colecţia de antichităţi „Gh. Georgescu"—Corabia*, 1937, 39, fig. 18/1, 6 şi 11; V. Leahu, G. Trohani, C. Buzdugan, A. Ulanici, I. Chicideanu, D. Drăguş, *în Materiale*, 13, Oradea, 1979, 411; I. Chicideanu, în *Materiale*, 15, Braşov, 1983, 98—102.

N.C.

groma v. **gromatici**

gromatici (lat.; „topometri"), ingineri topometri romani, denumiţi astfel de la *groma*, un instrument de măsurat terenul pe bază de vizare. Ajungând cu vremea o meserie specială, g. sunt menţionaţi atât în

www.mnir.ro

viața civilă cât mai cu seamă în cea militară, date fiind numeroasele măsurători care trebuiau efectuate atât în scopuri strategice cât și deopotrivă pentru stabilirea censului și a cadastrului. Experiența celor mai cunoscuți dintre g. a început să fie consemnată într-o serie de lucrări, reunite în vremea noastră într-o importantă culegere, indispensabilă cunoașterii problemelor juridico-financiare și administrative romane. Printre cei mai celebri g. notăm pe Sex. Iulius Frontinus (care a scris în vremea lui Domițian), Balbus (autor din vremea lui Augustus dar a cărui lucrare a fost completată în cea a lui Traian de omonimul său, menționat cu ocazia războaielor dacice), Hyginus (din vremea lui Traian) ca și Aggenius Urbicus sau Siccuius Flaccus.

C. Thulin, *Corpus Agrimensorum Romanorum* (col. Teubner), 1971.

A.S.

Gropeni, com. în jud. Brăila, unde la cca 200 m de malul Dunării a fost descoperită întâmplător (1934) o ulcică de lut (pierdută), conținând un mic tezaur de 47 monede de bronz, dintre care 10 de la Iustinian I (527—565) și 37 de la Iustin II (565—578). Data ultimelor două monede din tezaur (577/578) a dus la concluzia că el a fost îngropat cu prilejul expediției din 578/579 a avarilor conduși de hanul Baian împotriva sclavinilor din această regiune (Menander Protector, 48).

I. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 193—194; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 402; *IIR*, II, 519; C. Chiriac, în *Istros*, 1, 1980, 257—262.

I.B.

Gropșani, sat în com. Vulpeni (jud. Olt), pe terit. căruia săpăturile arheologice au dezvelit în punctele „Gura Gurgotei" și „Ovrei" două complexe arheologice formate din mai multe așezări suprapuse. În punctul „Gura Gurgotei", aflat la vărsarea pârâului Gurgotai în Gearnărtălui, cel mai veehi strat este din epoca bronzului, foarte subțire și discontinuu, suprapus de o locuire daco-romană din sec. 3—4 d.Hr. În nivelul daco-roman s-au descoperit două locuințe semiîngropate și gropi menajere. Inventarul era format din ceramică, fibule, obiecte mici de fier. Peste nivelul daco-roman s-a suprapus așezarea de tip Ipotești-Ciurel-Cândești. S-au dezvelit 19 locuințe semiîngropate cu o singură încăpere, de forma unui patrulater cu colțurile rotunjite. Dimensiunile laturilor locuințelor variază între 3,50 și 4,50 m. Unele locuințe au avut pereții căptușiți cu bârne de lemn. Toate locuințele aveau într-unul din colțuri un cuptor construit în pământ cruțat. În două cazuri în afara cuptorului principal au mai fost excavate două cuptoare în pereții locuinței. Inventarul locuințelor este format în primul rând din ceramică. Majoritatea ceramicii este lucrată la roată și atât compoziția pastei cât și formele amintesc ceramica daco-romană din sec. anterioare. Într-una din locuințe s-a găsit o fibulă tipică sec. 6, iar în alta un brăzdar de plug din fier. În punctul „Ovrei", care se află pe malul opus al râului Geamărtălui, pe terasa inferioară a acestuia, au fost descoperite vestigii arheologice din epoci diferite. Cele mai vechi sunt urme sporadice din prima epocă a fierului, o bogată așezare dacică din sec. 2—1 î.Hr., suprapusă de o așezare daco-romană de la sfârșitul sec. 3 și începutul sec. 4 d.Hr. Din epoca bronzului nu s-au păstrat decât câteva fragmente ceramice. Din prima epocă a fierului s-au descoperit câteva gropi menajere cu un bogat material ceramic. În nivelul dacic din sec. 2—1 î.Hr. s-au descoperit câteva locuințe care au formă patrulateră, dar și elipsoidală. Unele locuințe aveau vetre deschise, iar altele erau lipsite de orice fel de sistem de încălzire. Cele mai numeroase complexe arheologice atribuite acestei epoci sunt gropile de provizii și menajere. De asemenea, s-a descoperit o groapă rituală unde fuseseră depuse cinci vase întregi. Ceramica cea mai numeroasă este tipică primei jumătăți a sec. 1 î.Hr. Moneda dacică și fibulele de bronz concură la datarea așezării dacice la sfârșitul sec. 2 și în sec. 1 î.Hr. Peste nivelul dacic s-a suprapus așezarea daco-romană. Din această epocă s-au dezvelit locuințe, gropi de provizii și menajere. Locuințele, ca și în epoca anterioară, au forme diferite; unele sunt patrulatere, iar altele rotunde. Nu s-au găsit vetre în interiorul locuințelor. Ceramica din acest nivel păstrează multe elemente caracteristice ceramicii daco-romane din prima jumătate a sec. 3 d.Hr., dar apar forme și elemente de decor specifice sec. 4. Prezintă multe analogii cu ceramica descoperită în ultimul nivel de locuire de la → Mătăsaru. În afara ceramicii s-au descoperit obiecte de fier, în special cuțitașe, burghiuri etc. Cele trei fibule de bronz descoperite în gropi menajere sunt de tipul cu piciorul întors pe dedesubt. Ultimul nivel de locuire aparține sec. 5—6 d.Hr. Cele cinci locuințe descoperite și ceramica pe care o conțineau sunt identice cu cele descoperite în punctul „Gura Gurgotei" de pe malul opus al Geamărtăluiului, în fața punctului „Ovrei".

G. Popilian, M. Nica, în *Materiale*, 13, Oradea, 1979, 32 și urm.

G.P.

Grozești v. Oituz

Gruia, com. în jud. Mehedinți, în apropierea căreia, pe un grind dintre Dunăre și vechiul braț al acesteia, au fost dezvelite întâmplător, la începutul sec., mai multe morminte de incinerație și înhumație (?), al căror inventar funerar datează de la sfârșitul sec. 2—începutul sec. 1 î.Hr. Varietatea de produse indigene dacice (ceramica, fragmentul unei *sica*), cu arme tipic La Tène *D* (două spade, trei lănci și patru sulițe), indică același amestec de populație întâlnit din perioada de lupte dintre romani și coaliția traco-dacoscordiscă din anii 126—106 î.Hr. V. și *Ieșelnița* și *Corlate*.

www.mnir.ro

V. Pârvan, în *Dacia*, 1, 1924, 35—40, fig. 1—2, 4/12, 9—10; C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, 11—12, 1945—47, 26; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 234—238.

V.Z.

Grumăzești, com. în jud. Neamț. În partea de V a satului Târpești, la hotarul cu com. G., pe malul stâng al pârâului Netedu, în apropierea confluenței lui cu Toplița, pe o terasă joasă, într-o vale largă, se află o importantă stațiune Starčevo-Criș. Porțiunea de sat unde este situată așezarea poartă numele de Deleni sau Joseni. Săpăturile au scos la iveală câteva locuințe de suprafață și gropi menajere, precum și un mormânt de înhumație, toate aparținând celei mai recente etape Starčevo-Criș din Moldova. Tot în cuprinsul acestui strat au putut fi sesizate elemente ale culturilor Vinča și linear-ceramică. În ultimii ani s-au descoperit, destul de sporadic, materiale aparținând culturii Noua și sec. 4—5.

S. Marinescu-Bâlcu, *Raport preliminar*, Sesiunea de rapoarte, București, 1973.

S.M.-B.

Grumezoaia, sat în com. Dimitrie Cantemir (jud. Vaslui), pe terit. căruia au fost descoperite resturi aparținând epocii bronzului (aspectul Folteşti), precum și din Hallstatt. Numeroase fragmente ceramice dacice aparțin sec. 1—2 d.Hr., dar mai ales sec. 2—3 d.Hr., împreună cu care s-au găsit și resturi de vase și amfore romane. Au fost găsite și resturi ceramice datând din sec. 6—7 lucrate cu roata și cu mâna, aflate împreună cu 2 monede de bronz bizantine de la Focas. Importante sunt și urmele din sec. 8—9 și din sec. 10—11. Din ultima perioadă provin fragmente ceramice lucrate cu roata din pastă nisipoasă și fină, împreună cu o monedă de bronz bizantină, emisiune de la Ioannes Tzimiskes.

G. Coman, în *AM*, 6, 1969, 289; id., *Stăruință, continuitate*, 112—113; D.G. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 115.

D.G.T.

Gueşti, sat în com. Colonești (jud. Olt), în apropierea căruia, pe malul drept al Vediței, în punctul „La Plută", s-au identificat așezări aparținând: primei epoci a fierului (Hallstattului târziu), geto-dacilor din sec. 2—4 d.Hr. (așezare de tip Militari-Chilia) și culturii Ipotești-Cândești (sec. 6—7). În fiecare așezare din perioadele mai sus menționate s-au descoperit bordeie, gropi de provizii, cuptoare sau vetre de foc și s-a recoltat un interesant material arheologic. În așezarea de tip Militari-Chilia s-a descoperit și o monedă de bronz de la Iulia Domna.

Gh. Bichir, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 261—264; id., *Geto-dacii*.

G.B.

Gugești, com. în jud. Vrancea, unde pe locul denumit „Crivina", situat la N—E de sat, în stânga pârâului Râmna, pe un bot de deal, se găsește o așezare aparținând culturii Monteoru (fazele *Ic2—IIa*).

Semnalare G. Constantinescu, 1961; V. Bobi, 1972.

M.F.

Gumelnița 1. Punct situat la cca 5 km E de Oltenița (jud. Călărași), unde pe un mamelon rupt din terasa înaltă a Dunării, săpături arheologice desfășurate în 1925 și 1960 au scos la suprafață cea mai mare așezare a culturii G. identificată până acum (cca 2 ha suprafață). Cunoscută din sec. trecut și socotită că ar ascunde resturile cetății → Constantiniana Daphne, este o așezare eneolitică (milen. 4 î.Hr.) cu două straturi ale culturii cu același nume. Câteva fragmente de tip Boian ar putea arăta că în zonele necercetate a existat și un strat mai vechi. În stratul superior (faza G. *B1*) locuințe mari de suprafață, iar în cel inferior (faza G. *A2*) bordeie. Așa-zisele materiale *C* (ceramica cu caneluri) nu aparțin unei etape diferite, fiind specifice fazei *B*, iar cele numite *D* sunt resturi sporadice mai târzii. Pe malul opus al vâlcelei ce separă măgura G. de restul terasei Dunării se află necropola de înhumație a așezării, cercetată numai parțial 2. Cultură eneolitică care și-a luat numele de la așezarea de pe măgura G. Are o arie foarte vastă de răspândire ce cuprinde: Câmpia Munteniei până în zona de dealuri, Dobrogea, jumătatea răsăriteană a Bulgariei, ajungând în S până în Thracia gr. în apropiere de Marea Egee (Dikili Tash, Sitagroi etc.). S-a format pe fondul Boian, cu aporturi ale culturii Mariţa din S Bulgariei. Majoritatea

Fig. 100. Statuete antropomorfe și vas zoomorf aparținând culturii Gumelnița.

www.mnir.ro

așezărilor au formă de tell cu straturi succesive de depuneri, printre cele mai înalte fiind tellul de la Borduşani (jud. Ialomița) și cel de la Hârșova (jud. Constanța), înalt de 12 m, unde cultura G. suprapune straturi Boian (fazele *III* și *IV*) și este la rândul ei suprapusă de straturi Cernavodă *I*. Cele două faze principale ale culturii G. stabilite prin săpăturile din așezarea omonimă au fost ulterior împărțite în câte două etape, la Vidra descoperindu-se și un strat mai vechi, numit *A1* (fostul *A* devenind astfel *A2*), iar fosta fază *B* devenind *B1*, etapa *B2* fiind identificată numai în unele așezări. Toate celelalte împărțiri și denumiri ale fazelor culturii G. nu ni se par necesare. Ceramica de tip comun se caracterizează prin decor în relief (brâuri alveolare, proeminențe, barbotină organizată și caneluri), ca și prin incizii și prin pictura cu grafit, rară în faza *B* și foarte frecventă în faza *A*, alături de pictură roșie crudă. Formele principale sunt străchinile larg deschise, mai ales cu buza întoarsă spre interior (adeseori pictate cu grafit și în interior), vasele bitronconice și eastronul înalt, dar și chiupuri cu corpul bombat. Vasele de tip *askos* apar din faza *A2* și sunt frecvente în faza *B*. Remarcabilă rămâne bogăția uneltelor de silex (topoare — unele depășind 25 cm lung., lame lungi, curbe, răzuitoare etc.) și a armelor de silex (vârfuri de lance și de săgeată, triunghiulare și fin retușate pe ambele fețe). În cei numai 315 m^2 săpați în 1925 la G. au fost descoperite cca 2 000 de fragmente și piese întregi de silex. Materia primă provenea din platforma prebalcanică, de unde se aducea în calupuri mari ca niște cărămizi, dar prelucrarea uneltelor se făcea în fiecare așezare, dovadă multele nuclee și nenumăratele așchii. Numeroase sunt de asemenea și topoarele și dălțile de piatră șlefuită și, destul de frecvente, topoarele-ciocarte. Râșnițele și frecătoarele de piatră fac parte din inventarul tuturor locuințelor, iar șlefuitoarele de piatră pentru uneltele de os sunt și ele frecvente. Sunt foarte numeroase uueltele de corn de cerb (săpăligi și chiar brăzdare pentru plugul primitiv, harpune, mânere pentru unelte de piatră etc.) și cele de os. Obiectele de aramă, mai ales împungătoare cu corpul în 4 muchii și ace cu capul răsucit în două spirale (tip ce se răspândește pe o arie uriașă, ajungând până în valea fluviului Indus), sunt comune de la începutul culturii G., folosindu-se totodată, în mai mică măsură, și aurul pentru podoabe și chiar pentru figurine. Statuetele de lut ars (antropomorfe și zoomorfe) sunt foarte numeroase, ca și vasele antropomorfe și zoomorfe. În schimb, statuetele de marmură sunt mai rare. Trebuie amintit că în necropola de lângă Varna (Bulgaria), din faza G. *A2*, au fost descoperite morminte cu un inventar de aur deosebit de bogat (arme, podoabe, statuete), alături de altele mult mai sărace, ceea ce indică o diferențiere socială și o organizare patriarhală (sceptre în unele morminte de bărbați etc.). Cele câteva necropole și morminte izolate cercetate în România

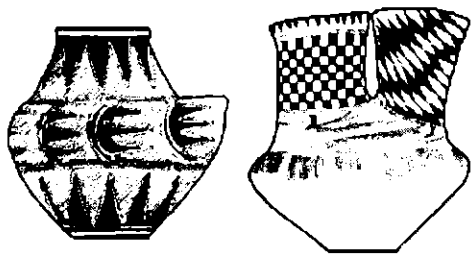

Fig. 101. Cultura Gumelnița. Ceramică.

sunt toate de înhumație, parțial cu morții în poziție chircită. În faza *A2*, copiii de vârstă fragedă se înmormântau sub podeaua locuințelor, în poziție chircită foarte strânsă. Ocupațiile principale ale comunităților culturii G. erau cultivarea cerealelor și creșterea animalelor domestice, deși vânatul s-a dovedit a fi foarte important în unele așezări (Căscioarele, faza *B1*), ca și pescuitul. Majoritatea datelor C_{14} (nerecalibrate) pe cărbuni de lemn și cereale carbonizate (de la G., Căscioarele și Vărăști, toate din faza *A2*) se situează între 3670 ± 120 și 3450 ± 120, cu excepția a două date de la Căscioarele (3915 ± 150 și 3725 ± 100) și a uneia de la G. (3765 ± 70), care ar putea fi explicate prin vârsta înaintată a copacilor din care proveneau cărbunii, deoarece datele C_{14} pentru ultima fază (Spanțov) a culturii Boian, anterioară culturii G., se situează între 4035±100 și 3620±100).

VI. Dumitrescu, în *Dacia*, 1, 1924, 325—342; 2, 1925, 29—103 și *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 53—66; id., în *Archaeology*, 19, 1966, 162—172; I. Nestor, *Stand*; M. Petrescu-Dîmbovița, în *Balcania*, 8, 1945, 192—215; E. Comșa, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 5—30.

VI. D.

Gura Baciului 1. Mică vale laterală a Nadășului, pe terit. com. Baciu (jud. Cluj), retrasă și izolată, cuprinsă între dealurile Horia și Chișegheu și străbătută de firul pârâului Suceagul. Cercetările s-au desfășurat pe terit. carierelor de piatră de calcar. Primele descoperiri au constat din două bordeie în a căror umplutură a fost descoperit material aparținând „unei faze vechi a culturii Criș" (după părerea noastră mai corect spus Starčevo-Criș). Pe lângă ceramica obișnuită (cu multă pleavă în compoziția pastei), decorată cu brâuri alveolare, scobituri, linii incizate etc., a apărut și o categorie pictată fie monocrom, fie cu fâșii late brun-negricioase pe fond cărămiziu, cu linii albe pe brun-roșcat sau pe roșu, fie cu linii roșii pe fond gălbui. Săpăturile ulterioare au dus la descoperirea a patru morminte de înhumație în poziție chircită, unul având un bogat inventar, printre care și ocru galben, precum și la precizarea a trei niveluri succesive Criș. Nivelul I este caracterizat numai prin ceramică fină și foarte fină, lustruită, de culoare roșie sângerie sau vișinie spre violaceu, decorată rar cu proeminențe sau adâncituri sau cu pictură — alb pe

www.mnir.ro

roşu sau alb-cenuşiu pe roşu. Pictura era executată înainte de ardere. Pentru această ultimă categorie ceramică autorul găseşte analogii la Donja Branjevina (Iugoslavia) şi se consideră că materialul din nivelul I ar fi mai strâns legat de grupul Protoseskio *A* (din Grecia) decât cel din *B*. Nivelul II este plasat la un orizont cronologic analog cu seria Vršnik *I* — Servia *I* — Kremikovcy — Starčevo (în accepţiunea actuală) *I-(II?)* — Karanovo *I a* (?), iar nivelul III se paralelizează cu Starčevo *II b-III-(IV?)*. **2.** Grup cultural cu denumirea completă **G.B.-Cârcea** (milen. 6 î.Hr.) prezent şi la Verbicioara şi recent descoperit la Ocna Sibiului-Triguri; este deocamdată cea mai veche cultură neolitică de pe terit. ţării noastre. Înrudit cu aspectul Anzabegovo-Donja Branjevina, el îşi află (ca şi grupul iugoslav) originile în cultura Protoseskio din Thessalia.

N. Vlassa, în *ActaMN*, 9, 1972, 7—28; id., în *PZ*, 47, 1972, 2, 174—197; id., *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, 198—264; I. Paul, în *Transilvania*, Sibiu, 1, 1984, partea a II-a, 2—5.

S.M.-B.

Gura Canliei, punct în satul Canlia, com. Lipniţa (jud. Constanţa), unde pe malul Dunării a fost scoasă la suprafaţă o aşezare dacică, conţinând locuinţe-bordei şi o vatră rituală, suprapusă de resturi de vieţuire din epoca romană şi feudală timpurie din sec. 9—10, de când datează şi un mormânt creştin amenajat din blocuri de piatră. La N—NE se află resturile unei mari aşezări romano-bizantine din sec. 5—6, de unde provin: cioburi de amfore, oale, căni, opaiţe şi monede de bronz. Tot la **G.C.** s-au depistat şi urmele unei fortificaţii de pământ încă necercetată. La S de **G.C.**, pe fundul văii „La Plantaţie", se află o necropolă de incineraţie din sec. 9.

M. Irimia, în *Pontica*, 13, 1980, 74; P. Diaconu, N. Anghelescu, în *RevMuz*, 4, 1968, 349—351.

P.D.

Gura Cheii, peşteră aflată pe terit. oraşului Râşnov (jud. Braşov) unde s-au descoperit patru niveluri de locuire paleolitice. Primele două (I—II) aparţin musterianului. Nivelul I este foarte subţire şi foarte sărac în material. În schimb, nivelul II cuprinde resturi de vetre de foc situate atât la limita inferioară (IIa) cât şi la cea superioară a depunerii de locuire (IIb). El a oferit şi resturi de faună fosilă, îndeosebi de urs de peşteră. Materialul litic se caracterizează prin piese de cuarţit şi roci cuarţoase. Pe baza probelor de cărbuni şi oase prelevate din vetre şi din cuprinsul nivelului, dispunem de următoarele vârste de radiocarbon: GrN-13009: 33300 ± 900 ani BP (IIa); GrN-13008: 30450 ± 300 ani BP (II); GrN-11619: 29700 ± $\frac{1700}{1400}$ ani BP (IIb). Ţinând seama de aceste date socotim că nivelul II aparţine unui musterian târziu. Nivelul III, sărac în material litic, a fost atribuit aurignacianului mijlociu iar nivelul IV, caracterizat prin piese microlitice (lamele *à dos*, gratoare, burine etc.), credem că reprezintă un epigravetian. Locuirea post paleolitică din această peşteră cuprinde fragmente ceramice din epoca bronzului şi feudale târzii.

C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Ion Pop, în *Materiale*, 8, 1962, 113—121; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 237.

A.P.

Gura Dobrogei, sat în com. Cogealac (jud. Constanţa), pe terit. căruia a fost descoperit un depozit (2,458kg) din 24 obiecte de bronz, constând din celturi, seceri, un brici şi o bucată de bronz brut, aparţinând seriei de depozite din Dobrogea de la sfârşitul epocii bronzului (sec. 13—12 î.Hr.) (M.P.D.). La S—V de sat, în peştera „La Adam", au fost găsite 4 inscripţii dedicate lui → Mithras, însoţite de mai multe opaiţe. Inscripţiile au fost ridicate de Flavius Horimos, intendentul lui Flavius Macedon, una dintre piese purtând „semnătura" artistului Phoibos din Nicomedia. Piesele menţionate indică probabil funcţionarea prin împrejurimi sau chiar în peşteră a unui mithraeum din epoca de maximă înflorire a acestui cult în Dobrogea (sec. 2—3 d.Hr.) (A.S.).

A. Aricescu, în *SCIV*, 16, 1965, 1, 21—23; id., în *Pontica*, 3, 1970, 29—30; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 80; id., *Die Sicheln*, 112—113; *ISM*, I, 374—377; C. Iconomu, *Opaiţe*, 82, 108, 113, 118.

M.P.D. şi A.S.

Gura Haitii, sat în com. Şaru Dornei (jud. Suceava), unde a fost descoperit un megalit gravat reprezentând probabil o piesă de la un dolmen. Megalitul a fost dislocat de sub rădăcina unui molid în urma unei puternice viituri care s-a produs pe pârâul Paltinu, afluent al pârâului Haitii. Era situat la 400 m în amonte de confluenţa celor două pârâuri, la 1 055 m alt. absolută. Megalitul de la **G.H.** are dimensiuni destul de mari şi o formă în general neregulată, prezentând 135 cm înălţ. şi 92 cm lăţ. Greut. sa depăşeşte 1,5 t. Blocul are evidente urme de prelucrare, constând din detaşarea a doi umeri pe feţele cu gravuri. Se mai păstrează încă destul de clar urma şanţului de tăiere a rocii în zona respectivă, precum şi dovada modului de desprindere a părţii tăiate. Gravurile se concentrează pe cea mai dreaptă dintre laturile megalitului. Ele sunt incizate destul de adânc şi par a fi fost efectuate cu un obiect metalic, având în vedere regularitatea lor. Pe această latură principală a megalitului gravurile constau din cercuri cu punct, cercuri cu raze „în turbină", cercuri concentrice, cercuri cu semicercuri în interior. Cea mai interesantă dintre reprezentările de pe această faţă a megalitului este însă o figură umană în stil soleiform care este realizată într-o manieră de maximă abstractizare. Acest idol soleiform îşi găseşte analogii stilistice în unele decoraţii de pe anumiţi menhiri din V Europei, precum cel de la Quinta do Couqinho şi Crato din Portugalia. Idolul soleiform

www.mnir.ro

Fig. 102. Idol soleiform realizat în manieră abstractă. Gravură pe megalitul de la Gura Haitii.

pare a fi susținut de o mână realizată în stil schematic, dar care amintește, prin lung. degetelor, care ar trebui să sugereze razele, tot de cultul soarelui. Megalitul de la **G.H.** prezintă incizii și pe o a doua latură, opusă celei descrise până aici. Acestea constau din semicercuri concentrice, dispuse sub unul din umerii detașați și o grilă gravată deasupra umărului respectiv. Urmele de prelucrare ale blocului de la **G.H.**, constând, în primul rând, din detașarea celor doi umeri pe cele două fețe gravate, îndreptățesc atribuirea sa unei piese de dolmen, mai exact un picior central de susținere a plăcilor acoperitoare. Megalitul, conform analogiilor stilistice și modului de realizare a gravurilor, este atribuit epocii metalelor.

M.C.

Gura Ialomiței, sat în com. Mihail Kogălniceanu (jud. Ialomița), pe terit. căruia au fost descoperite vestigii aparținând mai multor epoci istorice: *A)*. La cea 3 km E de sat, în zona inundabilă („în baltă"), se află o măgură (tell), azi mult teșită, înaltă de 1,50—2 m și cu un diam. de 30—40 m, cunoscută sub numele de „Popina". Pe ea s-au găsit bucăți de lipitură arsă, oase de animale și numeroase fragmente ceramice neolitice aparținând culturii Gumelnița. *B)*. În partea de N—V a satului se înalță câteva movile de mari dimensiuni. Cea mai mare dintre toate este movila „Strejnicu", situată la cea 2 km V de sat. *C)*. La cca 100 m de sat, în stânga drumului ce duce spre satul Luciu, se află o carieră de lut galben și nisip, în ale cărei maluri au apărut fragmente ceramice aparținând, unele epocii a doua a fierului, altele celei feudale timpurii (sec. 10—12).

I. Barnea, în *RevMuz*, 1966, 2, 160.

I.B.

Gura Idrici, sat în com. Roșiești (jud. Vaslui), pe terit. căruia săpăturile arheologice din 1979—1982 au scos la iveală câteva locuințe aparținând unei așezări neolitice de tip Stoicani-Aldeni și Cucuteni *A*. Unele resturi sporadice (ceramică și câteva obiecte) datează din sec. 3—2 î.Hr. Mai multe locuințe de tip bordei aparțin unei așezări din sec. 4—5, din care s-au recoltat numeroase materiale ceramice. Au fost descoperite și 8 locuințe datând din sec. 8—9, conținând unelte, obiecte de podoabă și ceramică lucrată cu roata și cu mâna.

G. Coman, R. Alaiba, în *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, 450—454.

D.G.T.

Gura Nișcovului (jud. Buzău), punct situat pe terasa înaltă (stânga) a Nișcovului, în apropierea confluenței acestuia cu râul Buzău, unde a fost descoperită o așezare și o necropolă carpică de incinerație (sec. 3 d.Hr.). Din cadrul necropolei au fost cercetate 11 morminte în care resturile de la incinerare au fost depuse în urne sau direct în groapă. Inventarul mormintelor constă în ceramică, mărgele de calcedonie, comalină și sticlă, o oglindă (fragmentară) cu tamga, o fibulă, o mică brățară de bronz, un pandantiv-amuletă lucrat din același metal, un cercel de argint lucrat în tehnica filigranului etc.

Pontica, 10, 1977, 345—348.

G.B.

Gura Padinii, sat în com. Orlea (jud. Olt), în partea de S a căruia, în lunca Dunării, a fost identificată și parțial cercetată (1935) o necropolă tumulară de incinerație datând din prima epocă a fierului (sec. 7—6 î.Hr.). Au fost studiate 4 morminte: primele 3, descoperite întâmplător, conțineau doar ceramică (urne, cești) și obiecte de podoabă din bronz (brățări, saltaleoni, aplice); al patrulea, cu oasele calcinate depuse pe sol, avea un inventar bogat și aparținea unui războinic, probabil șef militar: o cană mare cu o toartă, cu caneluri oblice pe pântece, o zăbală cu psaliile în forma literei J cu trei ocheți, șine de fier probabil de la un car de luptă, fragmente de săbii, lance, o măciucă de piatră, piese de hamașament, două cute de ascuțit. Cea mai mare parte a necropolei a fost distrusă. În capătul de S al grindului, în punctul „Nisipul lui Traian" a fost identificată o așezare getică din care provin mai multe vase întregi, lucrate cu mâna și la roată precum și o unealtă pentru modelat ceramica,

www.mnir.ro

databile în sec. 3—1 î.Hr. (N.C.). Tot la **G.P.** a fost descoperit (1962), depus în vas de lut, un tezaur de monede de argint, din care s-au recuperat 232 denari romani republicani din perioada 211/208—32/31 î.Hr., o drahmă de la Alexandru cel Mare și o tetradrahmnă din Thasos (E.N.).

D. Berciu, *APO*, 166—169 și fig. 196/2—3, 210—213; C. Preda, *Sprîncenata*, 112; B. Mitrea, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 429—445; M. Chițescu, *RRCD*, 183—187, nr. 234.

N.C. și E.N.

Gura Văii 1. Sat în com. Racova (jud. Bacău), în apropierea căruia, pe un platou înalt situat pe terasa inferioară a Trotușului, se află o bogată așezare neolitică, în care predomină deopotrivă ceramica bicromă și tricromă, specifică fazei Cucuteni *A2*, precum și o așezare caracteristică fazei Cucuteni *B2*, în inventarul căreia, alături de ceramica specifică grupelor stilistice ε și ζ, a fost semnalată și varianta Monteoru a fazei Cucuteni *B*, alături de care s-au identificat și vase întregibile, de tip Cucuteni *C*. În inventarul locuințelor și al celor 17 gropi cu resturi menajere se află unelte și obiecte de uz casnic, din piatră, os și corn sau silex și idoli antropomorfi și zoomorfi. Tot aici au mai fost semnalate și bogate resturi de locuire hallstattiene și geto-dacice, precum și urme mai sporadice aparținând unei așezări din epoca bronzului caracteristice culturii Monteoru, căreia îi aparține și un mormânt de înhumație, având ca inventar un topor și patru vase. În punctul „Mirăuța", situat pe malul stâng al Trotușului, se găsesc urmele unei așezări aparținând culturii Monteoru, cu două niveluri de locuire, specifice fazelor *Ic3—Ic2*, din care au rezultat: fragmente ceramice, unelte din piatră (topoare, cuțite curbe etc.) și de os (împungătoare, dăltițe etc.) (M.F.). Aici au fost descoperite (în 1935 și 1937) două tezaure de denari romani imperiali, ambele încheiate cu monede din vremea lui Commodus. Din primul tezaur se cunosc 33 emisiuni de la Vespasian la Traian, iar din cel de-al doilea s-au recuperat trei piese de la Vespasian și Antoninus Pius (E.N.). 2. Sat în com. Pleșcuța (jud. Arad), pe terit. căruia s-a descoperit în 1850 un tezaur format din 71 drahme din Apollonia Illirică și obiecte de podoabă dacice de argint (fragmente dintr-un colan și două pandantive) (G.P.B.).

A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, în *Carpica*, 4, 1971, 31—80; C. Buzdugan, C. Eminovici, în *Carpica*, 6, 1973, 113—117; C. Buzdugan, în *Carpica*, 1, 1968, 107; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 266—267, nr. 118—119; *IGCH*, 586; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 129, nr. 60.

M.F.; E.N. și G.P.B.

Gura Vitioarei, com. în jud. Prahova, unde pe dealul de formă conică numit „Movila", situat lângă malul estic al Teleajenului, la confluența cu Valea Danciului, se află un platou triunghiular mărginit din trei părți de pante abrupte. Pe panta de S a dealului s-au găsit mai multe fragmente ceramice din epoca neolitică (cultura Starčevo-Criș, aspectul Aldeni *II*) și din epoca bronzului (cultura Glina și Monteoru). Pe platoul amintit s-au găsit și numeroase fragmente ceramice geto-dacice din sec. 2—1 î.Hr. Pe acel loc a existat o așezare fortificată geto-dacică.

Gh. Petrescu-Sava, I. Nestor, în *RPAN*, 2—4, 1940, 86—88; E. Comșa, V. Georgescu, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, 271—282.

E.C.

Gurahonț, com. în jud. Arad, pe terit. căreia, pe Crișul Alb, se găsesc bogate zăcăminte de opal, supus în permanență concasajului natural (datorită rostogolirii și înghețului), proces care a dat naștere la numeroase aschii naturale și bulgări loviți pe toate fețele. În lit. mai veche de specialitate este consemnată în această zonă prezența paleoliticului inferior. Cercetările întreprinse aici au stabilit că este vorba în general de aschii și spărturi naturale. Sunt semnalate arareori și urme de prelucrare umană, dar nu mai vechi de sfârșitul musterianului și începutul paleoliticului superior.

M. Roska, în *Die Eiszeit Zeitschrift für Algemeine*, IV, 1, Viena, 1927, 99—101; id., în *BSȘC*, 3, 1927, 67—74; C.S. Nicolăescu-Plopșor, B. Bassa, în *Materiale*, 3, 1957, 284—285.

Fl. M.

Guruslău, sat în com. Hereclean (jud. Sălaj), pe terit. căruia a fost descoperit (1940) un depozit de obiecte de bronz (unelte, piese de harnașament și de podoabă), datând de la sfârșitul epocii bronzului (seria Uriu-Domănești).

M. Moga, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, 257—264; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 60; id., *Die Sicheln*, 102.

M.P.D.

Gușterița, com. componentă a orașului Sibiu, pe terit. căreia a fost descoperit (1870) un mare depozit-turnătorie de obiecte de bronz (**G.** *II*) datând din Hallstatt *A1* (sec. 12 î.Hr.) (seria Cincu-Suseni). Obiectele constau din unelte, vase, arme, piese de harnașament, de îmbrăcăminte și de podoabă, bare și deșeuri folosite la turnat, precum și din resturi de bronz brut și câteva bucăți de staniu. Pe terit. aceleiași com. a fost descoperit (înainte de 1834) un alt depozit din obiecte de bronz (**G.** *I*), constituit din câteva unelte, arme și atașa unui vas de bronz, aparținând Hallstattului *B2* (sec. 9 î.Hr.) (seria Fizeșu Gherlii-Sângeorgiu de Pădure).

L. Reissenberger, în *A VSL*, 10, 1872, 8—37; J. Hampel, *Bronzkor*, 2, 1892, 143—155; M. Petrescu-Dîmbovița,

www.mnir.ro

Depozitele, 95—97 şi pl. 147—160, 142 şi pl. 348; id., *Die Sicheln*, 120—122 şi pl. 103—118 şi 149 şi pl. 259.

M.P.D.

Günz, perioadă glaciară din era cuaternară denumită astfel după un afluent al Dunării superioare, specifică Munţilor Alpi. Datări mai noi plasează sfârşitul glaciaţiunii G. cu peste 700 000 ani în urmă.

M.C.

guttus v. **biberon**

Gyla (Gylas, Gyula), numele a trei membri din dinastia voievodală instalată la Alba Iulia înainte de mijlocul sec. 10 şi până la începutul sec. 11. Izvoarele bizantine relatează că „principele" Gylas s-a creştinat pe la 950 la Constantinopol, primind titlul de *patricius*, întorcându-se de acolo însoţit de călugărul Hierotheus, cu calitatea de episcop. Fiica sa Şarolta, căsătorită cu Geza, a avut drept fiu pe regele maghiar Ştefan I. Nepotul lui G., numit şi G. cel Mic, ajuns în conflict cu regele maghiar, a fost înfrânt în 1002—1003 şi dus împreună cu familia şi tezaurul său în Ungaria. Numele a desemnat iniţial o demnitate (*gylas*) la triburile maghiare ca şi la cele pecenege, devenind ulterior antroponim, ca şi românul Giulea. Informaţiile diverse şi contradictorii din mai multe cronici maghiare şi bizantine lasă deschisă posibilitatea ca dinastia G. de la Alba Iulia să descindă din căpetenia maghiară Tuhutum, instalată în demnitatea voievodală transilvăneană la începutul sec. 10, după înfrângerea lui Gelu, sau să fie de origine pecenegă (tribul Gyla pomenit de Constantin Porfirogenetul ca fiind aşezat la cale de patru zile de Ungaria). De la numele G. s-a născut cel actual al oraşului (Gyla-Julus) care l-a dublat pe mai vechiul Bălgrad (Apulum).

Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 66—74; M. Rusu, în *RRH*, 21, 372—375.

R.P.

gymnasterium v. **thermae**

www.mnir.ro

H

Hades (<gr. Ἀιδης/Ἅδης, „Nevăzutul"), numit și *Zeus Catachthonios* („Zeus Subpământeanul"), *Eubuleus* („Bunul Sfătuitor"), *Pluton* (lat. Pluto; „Dăruitorul de bogăție") etc. (în rel. gr.), divinitate chthoniană, zeul lumii subpământene, stăpânul bogățiilor ei și al defuncților, ale căror greșeli le pedepsea cu severitate, dar fără cruzime. În mitol., H. era frate cu Zeus și cu Poseidon și soțul Persephonei (Core), fiica Demetrei. Tărâmul lui era despărțit de lumea celor vii prin fluviul Styx (sau Acheron), a cărui traversare o asigura bătrânul barcagiu Charon în schimbul bănuțului care se obișnuia să se pună în

Fig. 103. Hades-Sarapis și Cerber (în stânga-jos). Monedă de bronz callatiană (Filip Arabul).

mormânt, iar ieșirea lui era păzită de Cerber, câinele cu mai multe capete. H. nu a fost adorat sub acest nume (cu o singură excepție, la Elis), ci sub celelalte denumiri eufemistice. În sec. 5 î.Hr., sub influența → misterelor de la Eleusis, H. a fost asimilat cu Pluton (probabil o veche divinitate a fertilității pământului, având ca atribut *cornucopia*) și a constituit celebra Triadă eleusină, împreună cu Demetra și Persephone. Cuplului Pluton — Persephone îi corespunde în rel. romană cuplul Dis Pater — Proserpina (v. și *Manes*), al cărui cult a fost introdus la Roma în 249 î.Hr., conform unui oracol din Cărțile Sibylline. H. a fost identificat și cu → Sarapis. În iconografie apare frecvent tronând alături de Persephone, atributele sale obișnuite fiind sceptrul, cheia, *cornucopia*. Divinitățile eleusine erau adorate și la Tomis, unde este documentat în epoca romană sacerdoțiul triadei Pluton — Demetra — Core și unde au fost descoperite două frumoase reliefuri, unul cu caracter probabil funerar și care reprezintă această triadă, iar altul votiv care figurează pe H. și Proserpina tronând. În Dacia romană se cunosc dedicații făcute lui Pluto la Micia, iar lui Dis Pater la Apahida și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Două reliefuri votive de marmură din capitala Daciei reprezintă pe Dis Pater tronând, însoțit fie numai de Proserpina și de Cerber, fie încadrat și de Hermes și Demetra. Pluto și Proserpina asociați cu Mercurius și Hercules sunt figurați și pe un monument funerar de la Apulum. Este de asemenea de remarcat dedicația lat. făcută Corei la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

CIL, III, 7656; I. Stoian, *Tomitana*, 165; G. Bordenache, în *StCi*, 4, 1962, 281—290; *IDR*, III/2, nr. 199—200; *IDR*, III/3, nr. 116; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 157, 188—189.

A.Ș.

Hadrian (Publius Aelius Hadrianus) (n. 24 ian. 76 d.Hr., Italica — m. 10 iul. 138 d.Hr., Baiae), împărat roman de origine hispanică (117—138 d.Hr.), din dinastia Antoninilor. Tatăl său era văr al împăratului Traian, iar mama sa, Domitia Paulina, a fost hispană. Căsătorit cu Vibia Sabina, nepoată de soră a lui Traian. Rămânând orfan de tată la vârsta de 10 ani a primit ca tutori pe Traian și Acilius Attianus. În anul 98 era comandant de legiune și a făcut parte din statul major al lui Traian în timpul războaielor pentru cucerirea Daciei; guvernator al Pannoniei Inferior (107), consul suffect (108), iar după participarea la războiul cu parții (114), guvernator al Syriei (117). Format în spiritul educației gr. s-a ocupat de filosofie, medicină, geometrie, pictură și sculptură, fiind în același timp un politician și militar desăvârșit. H. a urmărit anihilarea puterii politice a Senatului, deși îi respecta pe senatori. A dat în schimb o amploare și o importanță deosebită consiliului principelui *(concilium principis)* care a devenit o instituție de stat care emitea decizii și pe care Senatul era obligat să le respecte. A administrat cu multă chibzuință finanțele statului, a elaborat legi pentru înflorirea economiei; s-a îngrijit de provincii și de locuitorii acestora. Din necesități strategice a generalizat sistemul limesurilor. În Britannia a construit limesul dintre Solway și Tyne (117 km), a refăcut limesul renan (dintre Hönningen și Lorch)

www.mnir.ro

(300 km) pe care l-a unit cu limesul retic, iar în Dacia a refăcut → limesul alutan (260 km). În Orient a construit limesul dintre Damasc și Aïla, iar în Africa limesul din Numidia și Mauretania. H. a rezervat cea mai mare parte a domniei călătoriilor în Imp., călătorii

Fig. 104. Hadrian.

determinate de necesități economice, militare, administrative, de curiozitate și de plăcere. Astfel, de vizita sa în Dacia (117—118) se leagă părăsirea castrelor din Muntenia (Drajna de Sus, Mălăești, Târgșor), distrugerea parțială a podului de la Drobeta și încheierea păcii cu sarmații. Tot acum a avut loc și prima reorganizare administrativă a Daciei când au fost create: Dacia Superior și Dacia Inferior (Oltenia și colțul de S—E al Transilvaniei aflate până atunci sub autoritatea guvernatorului Moesiei Inferior). În anul 123 d.Hr. H. a vizitat din nou Dacia, înființând o a treia provincie, Dacia Porolissensis, în N Transilvaniei. În timpul său orașele Napoca și Drobeta (probabil și Romula-Malva) au primit rangul de municipiu. În relațiile cu vecinii, încă de la începutul domniei, a înlocuit politica ofensivă a lui Traian printr-o politică defensivă limitând Imp. la hotarele sale strategice. A abandonat cuceririle lui Traian dincolo de Eufrat dar a păstrat Armenia (117). După ce l-a adoptat pe Ti. Aurelius Antoninus (viitorul împărat Antoninus Pius) a murit, bolnav, la Baiae. I-a urmat la tron → Antoninus Pius.

W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig, 1907; B. W. Henderson, *The Life of Principate of the Emperor Hadrian*, Londra, 1923; B. D'Orgeval, *L'Empereur Hadrien; oeuvre législative et administrative*, Paris, 1950; I. Russu, *DacPanInf.*

E.T.

Hadrianopolis (Adrianopolis) (azi Edime, Turcia), important oraș roman din → Thracia, care a emis monede cu legenda în lb. gr. Emisiuni ale acestui atelier s-au descoperit atât în Moesia Inferior (marele tezaur de la Mangalia și izolat la Callatis și Tomis), cât și în Dacia (la Sucidava, Orlea, Slăveni și Apulum).

G.P.B.

Haidarchioi v. **Vânători**

halebarde (reprezentări), incizate pe peretele de E al naosului bisericuței B3 de la → Basarabi (fost Murfatlar) (jud. Constanța) (sec. 10).

DID III, 199—200.

I.B.

Hallstatt (epoca hallstattiană). Termen sinonim în general cu *prima epocă a fierului*. Denumirea provine de la stațiunea H. din Austria de Sud, unde a fost descoperită, în sec. trecut, o vastă necropolă (cel puțin 2 000 de morminte dintre care au fost salvate și cercetate cca 1 270). Inventarul mormintelor, foarte bogat și variat din punct de vedere tipologic (podoabe, arme, unelte), este considerat caracteristic noii epoci. Deși cimitirul de la H. a fost folosit doar între aproximativ 800 și 400 î.Hr., termenul de epocă H., luat în înțelesul de *cultură* H. (respectiv *cerc cultural hallstattian*), a fost extins de P. Reinecke și pentru perioada precedentă, începând cu 1 200 î.Hr. Acest cercetător a împărțit epoca H. în patru perioade: *Ha A—D*, din care primele două *Ha A* și *B* corespund ultimei dezvoltări a epocii bronzului-central european (denumită de cercetătorii germani „epoca câmpurilor de urne" — *Urnenfelderzeit*). Periodizarea lui Reinecke a fost nuanțată de diferiți alți cercetători, dintre care H. Müller-Karpe a propus, în 1959, o subdivizare pe sec.: *Ha A1* (1200—1100), *A2* (1100—1000), *B1* (1000—900), *B2* (900—800), *B3* (800—700), *C* (700—600), *D* (post 600, subdivizată de G. Kossack, de asemenea, în trei etape *D1*, *D2* și *D3*). Aceste periodizări au suferit mereu modificări, mai ales pentm zonele mai depărtate de stațiunea eponimă, în așa măsură încât terminologia inițială a lui Reinecke a căpătat înțelesuri variate, uneori chiar contradictorii în diferite regiuni ale Europei. Pentru a înțelege terminologia folosită de majoritatea cercetătorilor români se cer precizate două aspecte: pe de o parte tradiția și istoricul cercetării, pe de alta situația de fapt din spațiul carpato-dunărean așa cum a fost pusă în lumină de cercetările din ultimele decenii. Aceste două noțiuni sunt în ultima vreme din ce în ce mai puțin în acord. De aici deformarea sensurilor inițiale ale conceptelor cronologice, care și-au păstrat totuși vechea denumire. Terminologia periodizării epocii fierului s-a fixat în România în deceniul 1925—1935, prin adoptarea sistemului cronologic al lui Reinecke, mai întâi al celui pentru bronzul ungar, apoi al celui pentru întreaga Europă centrală, respectiv cultura hallstattiană (V. Pârvan, *Getica*, p. 289 și urm. și I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 104 și urm.). Deși s-au remarcat mereu ezitări în transpunerea acestei periodizări — I. Nestor, în scrierile sale mai vechi, evită cu grijă referințele la periodizarea lui Reinecke pentru H. — ea s-a încetățenit în uzul specialiștilor din țara noastră (*IstRom*, 147 și urm.; *Istoria poporului român*, București, 1970, 28 și urm. etc.). Formularea la începutul anilor 1960 a unei periodizări mai fin articulate a numeroselor depozite de bronzuri, bazată

www.mnir.ro

pe conceptul de „orizont cronologic de depozite" *(Depotfund-horizont)*, a reprodus, și în cazul României, clasificarea lui Reinecke nuanțată de Müller-Karpe (M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 177 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 28 și urm.; id., *Scurtă istorie a Daciei preromane*, 1978, 96 și urm.). Nu o dată acest fel de a vedea lucrurile s-a aplicat și grupurilor culturale, definite și caracterizate în primul rând, sau chiar exclusiv, de materialul ceramic. S-a scris chiar despre un „proces de hallstattizare" ca echivalent al sintezelor culturale înfăptuite după 1200 (D. Berciu, *Zorile*, 227), fapt care, în ultimă instanță, semnifică generalizarea ceramicii negre canelate în cea mai mare parte a ariei carpato-dunărene. Pe scurt, prin noțiunea de **H.**, sinonimă cu cea de primă epocă a fierului, se înțeleg astăzi în România toate fenomenele culturale petrecute odată cu răspândirea ceramicii canelate, al cărei început fusese plasat convențional la 1200. Este evident că din punct de vedere cultural-istoric această concepție nu mai are nimic comun cu înțelesul de cultură **H.** din centrul Europei. Cei mai mulți cercetători înțeleg astăzi prin cultura **H.** propriu-zisă (limitată la ținuturile nord-alpine și zonele înconjurătoare) doar perioadele *Ha C* și *D* după Reinecke (G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*, 1959, 48). Crearea unei noi terminologii care să oglindească realitățile culturale ale spațiului carpato-dunărean ar fi de dorit, dar, pentru a evita confuziile inerente unei asemenea inițiative și ținând seama că în sincronizarea grupurilor culturale din România și în stabilirea evoluției lor interne mai subzistă destul de multe lacune, se impune utilizarea în continuare a termenului de **H.** cu precizarea de „**H.** sud-est european", „**H.** românesc" sau „**H.** carpato-danubian", termeni care ar fi echivalenți celor de primă „epocă a fierului sud-est europeană" sau „carpato-dunăreană". Folosirea denumirii de **H.** ca sinonim al primei epoci a fierului, chiar pentru sec. 12, se impune astăzi cu atât mai vârtos cu cât s-au descoperit, în ultimul timp, suficiente dovezi care atestă utilizarea fierului și chiar reducerea minereurilor feroase încă de la această dată timpurie (cel mai vechi obiect de fier, aflat în condiții indiscutabile, este toporul-celt de la Lăpuș, datat în sec. 13, iar cele mai vechi indicii pentru reducerea minereurilor de fier datează de la începutul milen. 1). Din această succintă trecere în revistă rezultă că în arheol. românească termenul de **H.** desemnează procesul de evoluție culturală desfășurat odată cu apariția culturilor caracterizate prin ceramica canelată, fapt petrecut aproximativ în aceeași vreme cu impetuoasa dezvoltare a metalurgiei bronzului. Corecțiile recent întreprinse în cronologia heladicului târziu recomandă data de 1150 ca termen convențional pentru a desemna începutul epocii **H.** Nu trebuie însă pierdut din vedere că evenimentele petrecute în lumea egeică n-au decât cel mult indirect de a face cu procesul intern care a dus în spațiul carpato-dunărean la apariția fenomenelor de sinteză culturală caracterizate prin generalizarea ceramicii canelate. De fapt nu posedăm nici o dată sigură pentru a fixa începutul epocii **H.** Apariția și generalizarea relativ rapidă a ceramicii canelate în jumătatea apuseană a spațiului carpato-dunărean este sincronă atât cu depozitele de bronzuri de tip → Uriu cât și cu cele de tip → Cincu-Suseni, situându-se deci cândva în sec. 13—12. Difuzarea acestui curent cultural spre ținuturile răsăritene și ale Dunării de Jos s-a petrecut puțin mai târziu, nu mai devreme de

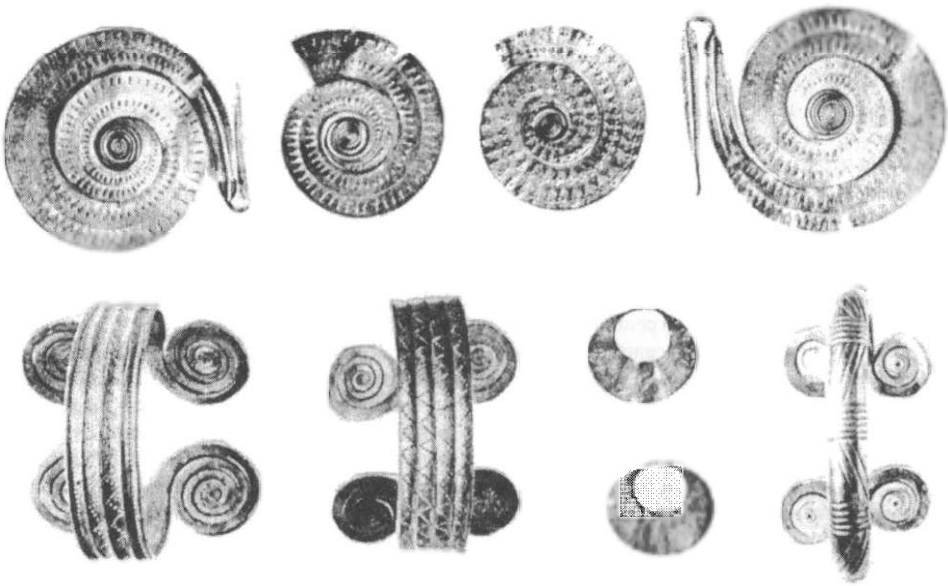

Fig. 105. Podoabe din Hallstattul timpuriu.

www.mnir.ro

sfârșitul sec. 12, în principal în sec. 11. **H.** românesc a fost împărțit în trei etape: **H.** *vechi* sau *timpuriu* (cca 1150—850), *mijlociu* (850—650) și *târziu* (650—450/400). Deși convenționale și susceptibile de unele corecții în viitor, valorile absolute de mai sus reprezintă o medie cronologică a datelor unor fenomene petrecute în evoluția culturii materiale care, la rândul lor, reflectă etapele procesului istoric al dezvoltării societății geto-dacice vechi. Regional situația se prezintă după cum urmează. În bazinul Tisei, pe o vastă arie și pe un fond cultural eterogen (faza târzie a culturîi Otomani, culturile Piliny, Suciu, Berkesz, Igrița) iau naștere mai multe grupuri culturale cu ceramică neagră, decorată cu caneluri. Caracterul oarecum uniform al decorului, în deplin contrast cu cel al epocii bronzului, face dificilă definirea grupurilor în parte. În stadiul de față grupurile nordice (E Slovaciei, N—E Ungariei, N Crișanei și al Transilvaniei, Ucraina trans- și subcarpatică) au fost cuprinse sub denumirea generică de cultura → Gáva sau, după alte concepții (Smirnova), Gáva-Holihrady. De fapt, progresul cercetărilor arată din ce în ce mai clar existența mai multor grupuri, fiecare ocupând o arie ce oferea condiții de viață specifice (așa, de exemplu, grupul → Lăpuș, în zona păduroasă și muntoasă din N Transilvniei și Maramureș). În Banat și în S Crișanei se dezvoltă grupul → Susani, îndeaproape înrudit cu grupurile → Hinova și → Vârtop. În zonele în care cercetările au fost mai intense (Lăpuș și Banat) s-a putut demonstra că grupurile respective au luat naștere printr-un proces de evoluție internă, exprimat în primul rând prin adoptarea și generalizarea unei noi mode ceramice, aceea a decorului canelat. Factorii externi n-au reprezentat decât influențe culturale și nu s-au manifestat sub forma unor infiltrări ori migrații de populație. Cea mai plauzibilă explicație a rapidei generalizări a noului decor al canelurilor, care conferea vaselor ceramice un aspect metalic, este tocmai imitarea ornamentării veselei de bronz și de aur ce începuse să prolifereze în toată Europa acelei vremi (v. și la noi în țară tezaurele de la Rădeni, „Bihor" etc. și în general depozitele de bronzuri). Fenomenul se constată, în forme diferite, pe o mare întindere a Europei (culturile Velatice-Bayerdorf, grupurile din cercul cultural Lausitz etc.). În cazul țării noastre, acest proces de transformări culturale prin evoluția doar a factorilor interni poate fi postulat și pentru Crișana și o parte a Transilvaniei. Definirea recentă a grupului → Igrița, în Bihor, sugerează și aici o evoluție asemănătoare celei din Banat și Lăpuș. Mai neclară și supusă controversei este explicarea difuzării ceramicii canelate spre răsărit: este tot rezultatul răspândirii unor influențe culturale sau acestea au fost însoțite și de deplasări de populație? Deocamdată se constată grupuri cu ceramică canelată în centrul (Mediaș) și S—E (Reci) Transilvaniei, în Oltenia (Vârtop), în zona Porților de Vier (Hinova), de-a lungul șesului Dunării de Jos (Zimnicea, Meri, Chitila), în Vâlcea (Căzănești) și în Bucovina (Grănicești). Izolat, ceramica canelată apare și mai spre E sau spre S, iar formele de vase specifice noii epoci se întâlnesc și în culturile Babadag, Tămăoani și Corlăteni, ultimele două în Moldova. Este astăzi demonstrat că această răspândire s-a făcut în mai multe etape care, totuși, n-au însumat mult peste un sec. În stadiul de față al cercetării relațiile genetice ale acestor grupuri cu fondul cultural al epocii bronzului târziu (culturile Noua, în Moldova și în jumătatea estică a Transilvaniei, Coslogeni, Radovanu și Zimnicea-Plovdiv, în Muntenia și Dobrogea) nu pot fi demonstrate; având însă în vederea experiența dobândită în cercetarea originilor culturilor Susani și Lăpuș se impune, și în cazul grupurilor din ținuturile sudice și răsăritene ale spațiului carpato-dunărean, multă prudență în interpretarea etno-istorică. În general etapa cea mai veche a **H.** se arată ca o epocă de mare înflorire materială și spirituală. În acest sens vorbesc marile cetăți de pământ și așezări cu bogate depuneri de locuire (Sântana-Arad, Sighet, Huedin, Sărățel, Teleac, Mediaș, Sâncrăieni etc.), depozitele de bronzuri (Spălnaca, Uioara, Aiud, Pecica etc.), tezaure, ofrande funerare extrem de bogate (Susani, Lăpuș), totul realizat în dimensiuni sensibil mărite față de epoca anterioară. Aceste caracteristici ale noii epoci se vor menține pe toată durata ei, deși vor interveni unele variații zonale în cursul sec. următoare. În a doua treaptă a **H.** timpuriu ceramica canelată va caracteriza în continuare grupurile din Banat, Transilvania, Crișana, Maramureș (poate și Bucovina) și, probabil, părțile de deal ale Munteniei și Olteniei. În schimb, în zona Porților de Fier și în S Banatului iau naștere respectiv grupurile Insula Banului și Gornea-Kalakača, cu ceramică decorată în principal prin imprimare. Primul dintre aceste grupuri pare a fi exercitat influență puternică spre răsărit. Tot acum se formează în Moldova grupul Cozia, înrudit cu faza *II* a culturii Babadag. Tot înrudite cu aceste faciesuri culturale sunt grupurile Saharna-Solonceni din centrul și E Basarabiei și Pšeničevo, în Bulgaria centrală, întreg ansamblul prezentându-se sub forma unui vast complex cultural cu ceramică imprimată. În ce măsură distincția între grupurile cu ceramică canelată și imprimată reflectă și o anumită împărțire în cadrul triburilor dacice este deocamdată o chestiune pur ipotetică. Este cert că ambele aceste complexe culturale au contribuit la formarea sintezei ce va caracteriza perioada mijlocie a **H.**, → cultura Basarabi. În comparație cu perioada timpurie a **H.** românesc, perioada mijlocie, a culturii Basarabi, se prezintă ca o sinteză de forme materiale și spirituale neobișnuit de unitară pentru o întindere atât de vastă. Tot acum se petrec și importante transformări: obiceiul de a depune depozite de bronzuri sau de alte obiecte se rărește simțitor, pentru a dispărea în cursul sec. 8 î.Hr.; în schimb apar morminte cu un bogat inventar de arme, podoabe și ceramică, mai ales în S—V spațiului

www.mnir.ro

carpato-dunărean. Fierul înlocuieşte cu totul bronzul în confecţionarea armelor şi, în parte, şi a harnaşamentului; bronzul continuă a fi folosit la lucratul podoabelor. Numărul aşezărilor deschise creşte, al celor întărite se restrânge. Zonele nordice ale Transilvaniei şi Moldovei par a fi în mare măsură depopulate. Regiunile apusene ale stepei ponto-caspice sunt mai puţin locuite (v. grupul Stoicani, în S—E Moldovei). În Dobrugea se desfăşoară în continuare evoluţia culturii Babadag (faza *III*), a cărei ceramică nu se arată receptivă la influenţele decorului ceramicii de tip Basarabi). În cursul sec. 7 se observă o restructurare a aspectelor culturale într-o mare parte a spaţiului carpato-dunărean, în timp ce în părţile de S—V (Banat, Oltenia, inclusiv ţinuturile de la Dunărea iugoslavă) evoluţia cuiturii Basarabi continuă nestingherită spre faciesurile specifice **H.** târziu. În Câmpia Dunării se observă un fenomen de deplasare a populaţiei spre zonele subcarpatice, unde ia naştere grupul → Ferigile, derivat în cea mai mare parte din cultura Basarabi. În Transilvania centrală apare grupul → Ciumbrud în a cărui ceramică se pot distinge relaţii cu formele culturii Basarabi, dar care, mai ales în ritul de înmormântare, conţine şi evidente elemente răsăritene. Şi în Moldova relaţia grupurilor specifice **H.** târziu cu fondul anterior este vizibilă doar în zonele sud-vestice (grupul → Bârseşti). În S, centrul şi N Moldovei se conturează un grup cultural, în anumite privinţe înrudit cu grupul Ciumbrud, caracterizat prin morminte de înhumaţie izolate sau în grupuri mici, cu un inventar sărac, constând mai ales din arme (arc şi pumnal sau spadă-*akinakes*), numit uneori şi grupul → Trestiana ori Trestiana-Cimbala. În Pontul Stâng se întemeiază acum cetăţile gr., mai întâi Histria (la mijl. sec. 7), apoi Tyras, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos etc. Evoluţia aspectelor culturale ale **H.** târziu a putut fi urmărită bine în Subcarpaţii Meridionali (Ferigile), în Transilvania (Ciumbrud) şi în S ariei carpato-dunărene (de-a lungul Dunării de Jos şi între Balcani şi Dunăre, grupurile Vraca, Ravna-Dobrina etc.). Spre sfârşitul sec. 6 şi mai ales în sec. 5 se observă, din ce în ce mai pregnant, o tendinţă de uniformizare a culturii materiale în cea mai mare parte a spaţiului carpato-dunărean, precum şi o generalizare a ritului incineraţiei (v. şi grupurile Nir-Sanislău şi Vekerzug, în Crişana; Strahotin, în N Moldovei; Kustanovice, în Ucraina transcarpatică etc.). Acest fenomen are la bază exercitarea influenţelor din aria balcano-dunăreană, intrată, după 470, în sfera dominaţiei regatului sud-tracic al → odrysilor şi supusă unei puternice înrâuriri din partea civilizaţiei gr. învecinate. Tot în direcţia acestui proces evolutiv a contribuit şi intensificarea legăturilor de schimb ale populaţiei autohtone cu cetăţile din → Pontul Stâng. Apariţia din ce în ce mai frecventă a ceramicii lucrate cu roata olarului (v. *Alexandria*), poate chiar de la sfârşitul sec. 7, a formelor de vase imitate după cele lucrate cu roata (în special în sec. 5, în grupul Ferigile), alcătuiesc dovada principală a exercitării acestor influenţe culturale care au avut desigur şi un puternic ecou în domeniul vieţii spirituale. Menţionarea geţilor dintre răsăritul Munţilor Balcani şi Dunărea de Jos, în legătură cu expediţia lui Darius împotriva → sciţilor din 514, a permis identificarea culturii materiale din zona respectivă ca aparţinând geţilor. Această constatare a îngăduit extinderea ariei locuite de geţi atât în spaţiu cât şi în timp: înrudirea formelor de cultură materială din întreaga arie a Dunării de Jos până la Subcarpaţii Meridionali inclusiv arată că aceasta era locuită încă din sec. 7 de geţi. Pe de altă parte, concordanţele între datele arheologice despre grupul Ciumbrud şi informaţiile literare antc. despre → agatirşi pledează pentru tracizarea sau chiar caracterul nord-tracic al acestora din urmă în sec. 6 şi 5. Relaţia genetică a tuturor acestor grupuri cu cultura Basarabi îngăduie formularea concluziei că, încă din sec. 9—8, geto-dacii alcătuiau o unitate distinctă în cadrul lumii tracice. Despre relaţiile populaţiei nord-tracice indigene cu grupuri alogene, unele infiltrate eventual în spaţiul carpato-dunărean în cursul **H.** mijlociu şi târziu, v. şi *agatirşi, geto-daci, illiri, sciţi, traci*.

V. lucrările citate la începutul textului. Pentru **H.** *timpuriu*: B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976; G.I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, 351 şi urm.; S. Morintz, în *Revist*, 30, 1977, 8, 1480 şi urm.; id., în *Dacia, N.S*, 8, 1964, 101 şi arm.; id., în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 39 şi urm.; A László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei* (rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1985; V. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, 77 şi urm.; K. Horedt, în *SCSibiu*, 13, 1967, 13 şi urm.; C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuş* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1981; G. Tončeva, *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est*, în *Studia Thracica*, 5, 1980. Pentru **H.** *mijlociu*: A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 105 şi urm. şi 30, 1986, 49 şi urm.; M. Gumă, în *Banatica*, 7, 1985, 65 şi urm. Pentru **H.** *târziu*: A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 115 şi urm.; V. Vasiliev, *Sciţii-agatîrşi*; M. Dušek, *Die Thraker im Karpatenbecken*, Amsterdam, 1978; A.I. Meliukova, *Skifija i frakiiskij mir*, Moscova, 1979 (de utilizat şi pentru perioadele timpurie şi mijlocie în zonele răsăritene ale ariei carpato-dunărene şi nord-pontice); cf. şi punctul de vedere al lui A. Vulpe despre aceste din urmă trei lucrări în *Istros*, 2—3, 1981—1983, 115 şi urm.; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983.

A.V.

Halmyris 1. Nume dat în antic. greco-romană laoului format prin închiderea datorită aluviunilor a fostelor golfuri marine care se întindeau de la gura braţului Sf. Gheorghe către S. Apare prima dată în descrierea lui Plin. B. (*Nat. Hist.*, IV, 12, 79) ca având o circumferinţă de 63 → mile, dimensiune ce pare să reprezinte în realitate numai lung. ţărmului lacurilor de astăzi Razelm şi Sinoe. Ulterior este menţionat în inscripţia de la Histria conţinând → horothesia lui Laberius Maximus din 100 d.Hr. Încă din acea perioadă era controlat militar de unităţi ale flotei

www.mnir.ro

moesice (→ *Classis Flavia Moesica*), având totodată și o mare importanță economică atât pentru orașele care-l dominau încă de la începuturile colonizării gr., Histria și Argamum, cât și pentru circulația navală spre și dinspre Dunăre, în toată epoca greco-romană și romană târzie. 2. Așezare antc. de origine elenă. Dată fiind semnificația numelui („loc sărat", „sărătură", tradus în acest sens de romani), nu este obligatorie localizarea pe malul lacului H., decât în condițiile în care acesta se va fi întins spre N, fiind legat de brațul Sf. Gheorghe. Oricum, amplasarea așezării în punctul „Cetatea zaporojenilor" de la → Dunavățu de Jos reluată de mai mulți cercetători este exclusă, H. trebuind să se afle, potrivit itinerariilor antc. (*It. Ant.*, 226, 4, *Salmorus*; Hierocles, *Synecdemos*, 637, 15, *Halmyris* etc.), ceva mai spre V. Era desigur ultima așezare fortificată importantă, dar nu și ultima fortificație din limestil dunărean, mai apropiată de vărsarea brațului sudic al Dunării (→ Peuce) în Marea Neagră, din moment ce apare deja în itinerarul de pe scuturi de la → Dura-Europos, dar și mult mai târziu, în sec. 6, ca refăcută în vremea lui Iustinian (Procop., *De Aed.*, IV, 7, 20), precum și ca reședință episcopală (*Not. Ep.*, p. 520). H. a avut o importanță deosebită în epoca romană și ca stație de marș pentru trupe și de aprovizionare, având în permanență, între sec. 1—7, rol militar terestru și ca stație de flotă, deci ca port militar și comercial. Este una dintre cele cinci cetăți de la Dunărea de Jos unde au fost semnalați martiri creștini la începutul sec. 4, în timpul lui Dioclețian, când a fost refăcută, dată fiind importanța ei pe limes. Distrusă în urma unor atacuri gotice din 384—386, a continuat să-și mențină rolul militar și economic în toată epoca Dominatului. Reparată în sec. 6 (Anastasius—Iustinian) a fost, potrivit surselor literare antc., printre ultimele așezări fortificate care au rezistat până la căderea definitivă a limesului.

DID II, 50—52, 193, 379, 405, 421—422, 459; *FHDR*, I, 103, II, 353, 471, 671; *TIR*, L 35, 44; *DIVR*, 319; *ISM*, I, 187—212; *ECR*, 361.

A.B.

Hamangia, cultură neolitică (a doua jumătate a milen. 5 î.Hr.) denumită astfel după gara H. care servește satul Baia, com. Istria (jud. Tulcea). A fost cunoscută abia în 1952, după săpăturile de la → Ceamurlia de Jos și „Goloviță" (Baia). Răspândită în Dobrogea, S—E Munteniei, N—E și E Bulgariei, cultura H. este în provincia dintre Dunăre și Marea Neagră cea mai veche cultură neolitică pe care o cunoaștem în prezent. Originea sa este est-mediteraneană, primii purtători ai acestei culturi venind probabil pe mare și de-a lungul litoralului, așezându-se într-un climat de stepă, cum demonstrează resturile osteologice de *Equus (Asinus) hydruntinus Reg.* descoperite în Dobrogea, în mediu H. Așezările se aflau pe terasele joase, în apropiere de ape, pe țărmul mării, pe pantele înălțimilor, în peșteri și mai rar în cele de tip tell. Au un caracter risipit cu bordeie, semibordeie, colibe și, în mod cu totul sporadic, construcții patrulatere la suprafața solului de dimensiuni relativ mari („locuința" din așezarea de pe lacul Goloviță — 30 în.p., cu funcție legată de cult). Majoritatea uneltelor de silex păstrează încă un caracter microlitic; mai rare sunt cele de piatră, de aspect macrolitic. Cele mai frecvente sunt topoarele din rocă dură de formă trapezoidală, neperforate, care apar de regulă în morminte (necropola de la Cernavodă). Obiectele de cupru abia încep a fi cunoscute (mici brățări, sule, perle). Din os și corn de cerb se făceau sule, dălți, săpăligi. Caracteristică este ceramica: o grupă mai primitivă este decorată cu barbotină, pe când ceramica fină este acoperită cu un slip negru, brun-închis sau brun-portocaliu, puternic lustruit mecanic. Decorul propriu-zis constă din motive în bandă, ungiulare sau meandrice, precum și din incrustație cu materie făinoasă albă, foarte rar roșie sau brună. Formele frecvente sunt străchinile, pocalele, cupele, ceștile, vasele piriforme etc., marcând o gamă foarte variată de forme principale și variante. Arta plastică este cu totul caracteristică și originală. Frecventă este grupa figurinelor feminine în picioare și cu gât înalt și prismatic. A doua grupă este aceea a statuetelor șezânde. O capodoperă a artei neolitice generale este „Gânditorul", o statuetă de lut reprezentând un bărbat căzut pe gânduri, modelat cu trăsături realiste remarcabile. A fost descoperit într-un mormânt al culturii H. de la Cernavodă, împreună cu o statuetă feminină, o altă capodoperă a artei H. Se cunosc și două statuete de marmură albă de un tip care a trecut în cultura Gumelnița. Podoabele se făceau din marmură sau cochilii de scoică *Spondylus gaederopus* și în mod sporadic din cupru. Ritul de înmormântare era de înhumație în poziție întinsă. Se cunoaște vasta necropolă de la Cernavodă, unde s-au efectuat săpături sistematice (D. Berciu; S Morintz), fiind descoperite peste 400 morminte, în general cu inventar bogat. Cultura H. a avut o evoluție îndelungată, ea acoperind o bună parte a neoliticului mijlociu, fiind contemporană cu cultura Boian. A participat la geneza culturii → Gumelnița, varianta pontică, și a înrâurit alte culturi neolitice.

D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966; P. Hașotti, în *Pontica*, 16, 1983, 29—42; R. Lungu, în *SCIVA*, 33, 1982, 1, 11—24.

D.B.

Hamcearca, com. în jud. Tulcea, unde pe partea dreaptă a Taiței a fost descoperită întâmplător o urnă geto-dacă de incinerație, lucrată la roată din pastă cenușie. În apropiere, pe terasa înaltă, s-au identificat urmele unei așezări cu ceramică romană și ceramică geto-dacă lucrată cu mâna și la roată. Ambele descoperiri atestă continuitatea de viețuire geto-dacă în perioada timpurie a stăpânirii romane în Dobrogea (sec. 1—2 d.Hr.).

M. Babeș, în *SCIV*, 22, 1971, 1, 39—40.

M.B.

www.mnir.ro

Hansca, sat situat la S de Chişinău, la 14 km de Ialoveni, în împrejurimile căruia concentrarea descoperirilor indică o zonă de puternică locuire getică în cursul sec. 4—3 î.Hr. Au fost identificate şi parţial cercetate prin săpături sistematice o cetate cu val şi şanţ, precum şi şase aşezări deschise, dintre care mai importante sunt cele din punctele „Pidaşca", „Limbari", „Căprăria" şi „Toloacă". În aceste aşezări se întâlnesc atât locuinţe de suprafaţă, cât şi bordeie sau semibordeie, cuprinzând în inventarul lor ceramică autohtonă lucrată de mână şi la roată, amfore elenistice, unelte şi ustensile din lut, os sau metal, oase de animale etc. În aceeaşi microregiune, la **H.-„Lutărie"** a fost descoperită necropola corespunzătoare aşezărilor mai sus amintite, databilă de asemenea în sec. 4—3 î.Hr. Până în prezent au fost dezvelite 70 morminte, dintre care, judecând după planul necropolei (publicat în 1987), 62 sunt de incineraţie, marea majoritate în urne, iar 8 sunt de înhumaţie. Inventarul funerar se compune în principal din ceramică locală modelată cu mâna (doar în două cazuri se întâlnesc vase lucrate la roată), precum şi din câteva vârfuri de săgeată, fusaiole, mărgele; cca 20 morminte sunt lipsite de inventar. Resturi dintr-o altă necropolă getică (trei morminte de incineraţie în urnă şi unul de înhumaţie) au fost descoperite în apropierea aşezării din punctul „Limbari".

I.T. Niculiţă, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1968—1969 gg.*, Chişinău, 1972, 105—121; id., *Gety IV—III vv. do n.e. v Dnestrovsko-Karpatskih zemljah*, Chişinău, 1977, 43 şi urm., 62 şi urm. şi tab. 4, 6; V.L. Lăpuşnean, I.T. Niculiţă, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, în colecţia *Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, 4, Chişinău, 1974, 50, 61—63, 69—70.

M.B.

harnaşament, ansamblul unui echipament necesar strunirii ori înhămării unui cal folosit la călărie sau tracţiune (zăbală, frâu, hamuri, pinteni, scări, şa şi accesorii ornamentale). Cea mai veche informaţie despre folosirea cailor de călărie provine din China, unde mandarinii din vremea primei dinastii Xia (2205—1766 î.Hr.) cunoşteau art dresurii. În Egiptul antc. caii erau utilizaţi în perioada dinastiei XVIII (1580—1320 î.Hr.), dar numai înhămaţi la carele de luptă, călăreţii preferând încă folosirea cămilelor. Din tradiţia antc. a Egiptului reiese că hicsoşii, veniţi din câmpiile răsăritene ale Asiei Mici prin sec. 19—18 î.Hr., au introdus rase de cai în Egipt, dar folosirea lor târzie lasă să se creadă că abia în vremea contactelor comerciale şi diplomatice cu hitiţii şi mitanii (sec. 16 î.Hr.) au fost introduşi primii cai domesticiţi pentru a fi folosiţi ca animale de tracţiune şi în vreme de luptă. Hitiţii ca şi mai târziu medo-perşii şi babilonienii au folosit calul pentru ambele scopuri, ca şi indienii care îl cunoşteau încă de la începutul milen. 2 î.Hr. În timpul războiului cu Troia (sfârşitul milen. 2 î.Hr.), caii erau folosiţi la carele de luptă şi călărit, atât de troieni cât şi de ahei. Cam în aceeaşi vreme apar în Europa primele mărturii privind folosirea calului şi la călărie. Primul mijloc de a stăpâni şi conduce un cal a fost frâul, dar când simpla frânghie a fost înlocuită cu o piesă de os s-a creat zăbala, a cărei funcţionalitate s-a ameliorat treptat, atât prin înlocuirea materialului slab cu metalul (bronz, fier), cât şi prin adăugarea unor accesorii (bare laterale pe obrăzarii calului, căpăstru etc.). În Europa centrală şi vestică, unde se cunoşteau mai ales cai de talie mijlocie şi mică, zăbalele erau relativ de mici dimensiuni şi formate din două bare articulate între ele, pentru a acţiona mai tare pe laturile gurii animalului. Extremităţile muştiucurilor erau prevăzute cu o verigă mare, prin care se petrecea frâul şi uneori, la dresură, un ham ce ţinea forţat gâtul curbat al animalului. În tot cursul epocii fierului acest tip de zăbală a fost folosit de celţi şi germani. În Asia anterioară, apoi la gr., în Italia greco-etruscă, mai târziu la traci şi romani, iar în răsăritul Europei la cimmerieni (?) şi sciţi, zăbalele erau în genere mai complicate, fie la caii de talie înaltă, fie la aceia de talie mijlocie (de exemplu, rasa tarpan din stepele dintre Volga şi Nipru). Astfel, la zăbala propriu-zisă, câteodată armată şi cu rondele, se adăugau câte două bare mobile, ce cuprindeau obrăzarii calului (*psalia*, în lb. gr.), încât strunirea devenea mai eficientă. Alte hamuri-accesorii, atât pentru a reduce împotrivirea sau avântul calului, cât şi pentru înfrumuseţarea sa, erau petrecute pe frunte, între urechi şi pe gât. De acestea erau prinse rozete, fulere şi nasturi, uneori din metal preţios. La caii foarte puternici, zăbala cu psalii era dublată şi de o bară paralelă, care apăsa forţat sub mandibulă când călăreţul impunea schimbări bruşte de direcţie sau opriri neaşteptate. Caii înhămaţi la care de lupte, în afară de forţa lor, trebuiau să fie foarte bine dresaţi. În Egipt, Asiria, regatul medo-persan şi mai târziu în Grecia, existau şcoli speciale de dresură pentru caii de luptă înhămaţi la care şi pentru caii de cavalerie. Xenophon în sec. 4 î.Hr. a scris un adevărat tratat în acest domeniu. Carele de luptă cu parapet înalt în faţă şi deschideri la spate se mişcau pe două roţi cu spiţe mari de lemn, ferecate cu bucşe şi obade de metal. Acestea erau acţionate de o traversă fixă, mai târziu mobilă, sub podeaua carului şi care prindea totodată oiştea. De aceasta erau ataşaţi cei doi cai (mai ales în epoca romană şi bizantină, chiar şi patru cai — biga şi cvadriga). Legarea lor la oişte era variată, dar în general era asigurată printr-un fel de jug cât şi prin inele prinse transversal de hamurile laterale ale cailor. Cât priveşte hăţurile lungi, acestea erau petrecute lateral şi central prin verigi (uneori fixate şi de parapetul carului), încât înlesneau frângerea ori schimbarea de direcţie, acţionând asupra zăbalelor şi opritorilor de sub mandibule. Carele de luptă, frecvente în tot Orientul antic, şi în lumea greco-romană, au fost folosite şi în Europa, de-a lungul întregii epoci a fierului. Ca şi în Orient şi în Europa se cunosc care cu patru şi chiar şase roţi, dar în afară de rolul lor votiv

www.mnir.ro

este de presupus că erau utilizate la transport. Comparativ cu folosirea cailor la tracțiune și la care de luptă, utilizarea lor la călărie (vânătoare, curse de antrenament, luptă etc.) a fost în antic. și până în epoca modernă mai mare și răspândită în tot spațiul euroasiatic. Cu vremea, lupta pe cal a ajuns o specialitate, cavaleria devenind o armă de temut, datorită posibilității sale de deplasare rapidă pe spații întinse. Călăreții constituiau o pătură socială privilegiată (*hyparchoi*, la gr.: *equites*, la romani), având drepturi și avantaje atât în timp de pace cât și de război. În timp echipamentul lor se diferențiază, prin folosirea de pe cal a sulițelor, lăncilor și arcurilor. În ultimele veacuri ale milen. I î.Hr., au apărut pintenii de metal atașați la călcâie, dar călăreții au continuat să încalece fără șa. Acest accesoriu, obligatoriu în epoca modernă, a apărut târziu, ca și scările, în sec. 5–7 d.Hr. și se pare că au fost introduse de huni și avari (V.Z.; R.H.). Pe terit. țării noastre cele mai vechi piese de h. se întâlnesc în epoca bronzului; sunt psalii din corn de cerb cu unul sau mai ales două (uneori și mai multe) orificii pentru prinderea hățurilor și a mușticului. Prezența psaliilor implică obligatoriu existența unui muștiuc. Acesta era, în timpurile mai vechi, confecționat din material perisabil (lemn, piele, funie de cânepă); în consecință, din epoca bronzului propriu-zisă se cunosc numai psalii. Un tip aparte de psalii de os sunt cele de formă discoidală, prevăzute pe verso cu mai mulți colți care apăsau pe botul calului, obligându-l astfel la executarea manevrelor. Mai multe asemenea exemplare au fost descoperite în aria culturilor Monteoru, Vatina, Otomani, dar se cunosc și din aria miceniană sau din stepele ponto-caspice. Spre sfârșitul milen. 2 î.Hr. apar primele zăbale (psalii cu muștiuc) din bronz — de exemplu psaliile din depozitele de la Rus și Lozna (jud. Sălaj). De la începutul milen. I î.Hr. datează zăbalele (psalii cu muștiuc turnate împreună) de la Belin (jud. Covasna). Începând cu sec. 9–8 î.Hr., h. cunoaște o dezvoltare din ce în ce mai mare, oglindită atât de varietatea tipurilor de zăbale de bronz, mai târziu de fier, cât și în numeroasele tipuri de butoni, șaibe, atârnători din bronz, unele cu funcție exclusiv ornamentală, altele destinate petrecerii curelelor hățurilor și a hamului. Tipurile de piese de h. cunosc în toată această epocă o răspândire foarte largă, unele fiind atestate din Europa Centrală până în Siberia vestică sau în Tibet. Este de la sine înțeles că în spatele acestei vaste arii de difuziune se ascund contacte între populații de războinici călări, unele aflate desigur și în migrație deși este actualmente imposibil de făcut un discernământ de ordin istoric care să explice aceste mișcări de popoare. Atribuirea unora dintre aceste piese de h. cimmerienilor a dus mai demult la formularea unor teorii migraționiste de mare amploare care s-au dovedit a fi în mare măsură ireale. Cert este că prezența pieselor de h. nu este caracteristică în primul rând popoarelor de călăreți din stepe, ci este mai degrabă reflectarea unei diferențieri sociale în sânul luptătorilor din stadiul final al democrației militare. Nu este deci de mirare că întâlnim piese de h. mai complicate cu un apanaj mai luxos la popoare sedentare, aflate într-un stadiu de dezvoltare mai înaintat, sau în inventarul mormintelor unor căpetenii. De regulă, populațiile la care utilizarea calului în luptă era generalizată, erau în măsură să-l stăpânească și fără zăbale; acestea din urmă aveau deci, în asemenea cazuri, o funcție mai mult reprezentativă, de prestigiu. În țara noastră, zăbalele din perioada târzie a Hallstattului erau confecționate aproape exclusiv din fier. Multe și variate sunt cele aflate în mormintele de incinerație din aria Subcarpaților meridionali (grupul Ferigile), unde apar în cca o treime din numărul total al mormintelor de luptători (A.V.). Datorită contactului cu gr. din coloniile vest-pontice, cu regatul macedonean al lui Filip II și Alexandru cel Mare, ca și datorită legăturilor strânse cu tracii sud-dunăreni, începând din sec. 4 î.Hr. au pătruns piese de h. venite din S. Apar astfel psalii de tip gr. și muștiucuri cu rondele și tuburi mobile (→ Agighiol, Mihăilești, Zimnicea) deși tipul de zăbală scitic continuă să persiste. Din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. s-au introdus în V țării zăbalele de tip La Tène în urma instalării unui grup celtic în aceste părți ale Daciei preromane. Ele constau din două muștiucuri articulate între ele, având la extremități două verigi mari, pentru petrecut frâul. Majoritatea sunt din fier, dar unele exemplare, fie aflate în morminte cu care de luptă (Toarcla, Curtuiușeni, poate Fântânele), fie descoperite în morminte de călăreți (Dăbâca, Aiud, Dipșa, Galații Bistriței), sunt acoperite cu o pojghiță de bronz, tehnică de lucru rar întâlnită în V și centrul Europei. Acest tip de zăbală persistă până către jumătatea sec. 2 î.Hr., fiind înlocuit după dispariția celților din V Daciei de un nou fel de zăbală, de caracter elenistico-tracic. Sunt zăbale mari, formate dintr-un singur muștiuc, îngroșat cu role dințate și dublate de o bară masivă, fiind fixate lateral de două psalii mari asemănătoare literei „J". De bucla lor inferioară se prindeau inelele mari, modelate, de care se fixau frâul și căpăstrul. Acestea erau folosite de daco-geți și de scordiscii refugiați în Oltenia, în a doua jumătate a sec. 2 î.Hr. și începutul celui următor (Telești, Corlate). Se întâlnesc și în Muntenia, dar și în Transilvania meridională (Sighișoara). Odată cu apropierea romanilor de Dunăre, apar și zăbalele folosite de aceștia. Oarecum de aceeași schemă ca și zăbalele elenistico-tracice, tipul roman are în plus verigile de frâu și hamurl în formă de „Omega" iar muștiucurile devin mai încărcate cu rotițe dințate. Le aflăm în Oltenia și Transilvania. Contemporane cu tipul respectiv în tot spațiul daco-getic este și un tip de zăbală ale cărui psalii constau din bare drepte, având extremitățile aplatizate în evantai, iar pe mijloc câte două urechiușe pentru fixarea zăbalei propriu-zise și a frâului. Uneori, la extremitățile celor două bare-

www.mnir.ro

muștiuc ale zăbalei sunt atașate două discuri dințate, ce apăsau lateral pe colțurile gurii calului. Frecvența mare a acestor zăbale din sec. I î.Hr. – I d.Hr. în terit. geto-dacic permite să le considerăm ca specifice în această parte a Europei. În sec. I d.Hr. apar în Dacia și primii pinteni de fier, uneori placați cu foițe de argint (Răcătău, Ocnița, Sighișoara, Piatra Craivii, cetățile din Munții Orăștiei etc.). Tot din această vreme datează și un car funerar (?) cu șase roți, aflat în mormântul tumular al unei căpetenii dacice din apropierea așezării dacice de la Cugir (jud. Alba). În a doua jumătate a sec. 3 d.Hr., probabil datorită influențelor exercitate de cultura Przeworsk, atribuită vandalilor, apar în N–V României (Mediașu Aurit) și în Muntenia (Târgșor), pinteni de fier depuși în morminte. Pentru sec. 4, documentele arheologice care atestă folosirea calului sunt rare, ceea ce arată numai dispariția obiceiului de a depune asemenea piese în morminte și nu nefolosirea calului în epocă. În perioada migrației hunice (sfârșitul sec. 4 – prima jumătate a sec. 5) calul capătă o importanță excepțională. Dacă înmormântările de cai sau părți ale cailor (de obicei capul și picioarele) nu sunt sigur atestate pe terit. României (eventual la Conceşti), în schimb depunerea pieselor de h. în morminte este foarte frecventă. Atât la Conceşti cât și la Apahida (mormântul nr. 2), dar și în alte părți, au fost depuse piese de h. îmbrăcate cu foiță de aur împodobite cu cabosoane sau cu plăcuțe de aur de diferite forme. La Apahida s-a aflat un tip de zăbală incrustată cu argint, într-o tehnică frecventă mai ales în V Europei. Din prima jumătate a sec. 5 se cunosc și piese de h. din argint aurit, ornamentate prin ștampilare sau poansonare, în manlera de lucru a atelierelor romane târzii (→ Coșovenii de Jos, tezaurul nr. 1). Aria lor de răspândire pune în evidență o producție a atelierelor imperiale destinată terit. „barbare". În aceeași vreme, apare în România (Conceşti) și apoi la Dunărea mijlocie și în alte părți ale Europei un accesoriu nou: șaua de lemn, placată cu foiță de aur, cu un ornament solziform, executat în tehnica *au repoussé*. În mormântul nr. 2 de la Apahida a fost identificat și un alt tip de șa, tot din lemn, împodobit cu plăcuțe de aur în formă de vultur sau rozete, ornamentate în stil policrom. Acest h. de excepție, dovadă a poziției sociale deosebite a posesorului său, a fost folosit numai în situații deosebite; nu este exclus însă ca el să fi avut o destinație mai ales funerară, legată de tendința aristocrației epocii de a se manifesta fastuos și în viața de apoi. O nouă perioadă în care calul a jucat un rol important se constată la sfârșitul sec. 6 și în sec. 7–8, ca urmare a migrației avare la Dunărea de Mijloc. Influențele exercitate de avari în aceste zone se resimt și în Transilvania, mai ales în zona depozitelor de sare de pe cursul mijlociu al Mureșului (Teiuș, Lopadea Nouă, Aiud) sau în V României, în Banat (Sâmpetru German, Socodor, Felnac), unde au fost descoperite morminte de călăreți, în care au fost depuse atât piese de h. (plăci ornamentale executate prin turnare sau presare, apoi zăbale și scărițe de șa din fier, inovație introdusă de avari în Europa), cât și părți din scheletul calului. Uneori s-au constatat și înmormântări de cai întregi. O nouă perioadă în care calul cu h. său s-a remarcat în mod deosebit în spectrul arheologic al epocii, s-a petrecut la sfârșitul sec. 9, odată cu imigrarea triburilor maghiare în Câmpia Tisei (V.Z.; R.H.).

H.G. Hüttel, *Bronzezeitliche Treusen in Mittel- und Osteuropa (PBF*, XVI, 2), München, 1981; A. Oancea, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 59 și urm.; M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 161 și urm.; A. Vulpe, *Ferigile*, 66 și urm.; id., în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 56 și urm.; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV–XIII*, București, 1958.

V.Z.; A.V. și R.H.

harpii (gr. Ἅρπιοι), trib carpic, care a locuit în sec. 2–3 d.Hr. la N de gurile Dunării (în Bugeac). Ptolemeu vorbește în *Geografia* sa (III, 10, 7) și de un oraș *Harpis* (Ἅρπις πόλις). Prezența unei populații geto-dace în această regiune este atestată și arheologic de așezarea de la Mologa II, localit. situată pe malul limanului Nistrului (cca 15 km N–V de orașul Tyras), precum și de ceramica (carpică) descoperită într-o serie de morminte sarmatice și în centrele romane de la Tyras și Orlovka (Cartal).

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, 159–160; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1, Oxford, 1976, 149; id., *Quaderni Catanesi*, 4, 7, 1982, 33.

G.B.

Harpocrate (*Har-pe-khrot*; „Horus copilul"), nume sub care s-a răspândit zeul egiptean Horus, copilul postum al lui Osiris și al Isidei. H. era reprezentat uneori în barca solară în calitate de zeu al soarelui dar în general apare cu trăsăturile unui copil care își duce la gură degetul arătător de la mâna dreaptă și are pe frunte o floare de lotus sau cornul lunii. În Dacia chipul său poate fi întâlnit pe monumente (*StCl*, 15, 1973, 159–161), singur sau împreună cu Isis și Serapis, pe statuete și produse ale glipticii. De asemenea este atestat cognomenul *Arphocras* (*CIL*, III, 6254), derivat de la theonimul H.

S.S.

haruspices (lat. pl.) (gr. ἱεροσκόπος), ghicitori care pretindeau că pot prezice viitorul prin cercetarea măruntaielor victimelor sacrificate și explicarea fenomenelor mai puțin obișnuite ale naturii (fulgere, tunete, meteoriți, cutremure de pământ), cumulând autoritatea unui *extipex* cu cea de *augur*. În Dacia, la Apulum, este cunoscut, din trei epigrafe, un personaj cu o astfel de funcție: C. Iulius Valens, *haruspex coloniae Apuli et antistes huiusque loci (CIL*, III, 1114, 1115, 1116).

S.S.

www.mnir.ro

Haţeg, oraş în jud. Hunedoara în zona căruia au fost descoperite (1901 şi 1903) un torques de bronz cu închizătorul mascat de două role decorative (decorate cu volute incizate) (aflat în colecţiile Muz. de antichităţi din Budapesta) şi un coif de bronz (de tipul italic Montefortino) cu obrăzarele din fier, decorate în relief cu cercuri concentrice (aflat la Naturhistorische Museum din Viena). Ambele piese sunt caracteristice La Tène-ului rimpuriu celtic (sec. 4 î.Hr.) (V.Z.). În împrejurimile H. s-ar fi descoperit într-un vas, înainte de 1914, un mare tezaur monetar format din stateri de tip Lysimach şi aurei de tip Coson. Momentul final s-ar plasa pe la cca 40–30 î.Hr. Un al doilea tezaur s-ar fi aflat prin 1908 în condiţii necunoscute, tot prin împrejurimi, din care au fost examinaţi trei denari romani republicani şi şapte imperiali de la Augustus până la Domiţian. Nu este exclus ca cele două tezaure să provină de fapt din cetăţile dacice aflate în apropiere (G.P.B.).

I. Nestor, în *Dacia*, 7–8, 1937–1939, 168; V. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 189; *IGCH*, 671; I. Winkler, în *SCN*, 3, 1960, 442–443; M. Chiţescu, *RRCD*, 187, nr. 92.

V.Z. şi G.P.B.

Hăbăşeşti, sat în com. Struuga (jud. Iaşi). Pe promontoriul înalt de la N–NE de sat, numit Holm, se află o aşezare din perioada eneolitică, datând din faza *A3* a culturii Cucuteni, săpată în chip exhaustiv în anii 1949–1950. Au fost dezvelite resturile a 44 de locuinţe şi a unui număr mai mic de anexe ale acestora, precum şi 85 de gropi menajere (mai mult sau mai puţin în formă de pungă cu gura circulară), de diferite adâncimi, cea mai mare (groapa nr. 80) având aproape 6 m adâncime. La poalele Holmului se află bogate izvoare de apă, iar limba de pământ ce îl leagă de restul Podişului Moldovenesc a fost secţionată de două şanţuri – unul adânc, dintr-o râpă în cealaltă, având rolul de şanţ de apărare, iar celălalt întrerupt la ambele capete. Examenul pământului de umplutură al acestor şanţuri a dus la presupunerea că el ar putea proveni de la un val de pământ ridicat între ele, dar nu se poate afirma cu certitudine existenţa acestui val. Majoritatea locuinţelor de pe Holm erau aliniate de-a lungul a două cercuri vecine, fiecare din aceste cercuri având o locuinţă mai mare — fie aparţinând şefului gintei patriarhale respective, fie servind ca loc de reuniune a membrilor ginţii. Forma locuinţelor era dreptunghiulară, despre marea lor majoritate fiind sigur că aveau pe solul interior o platformă de bârne groase, dispuse perpendicular pe pereţii scurţi şi acoperite cu un strat gros de lut. Pereţii erau construiţi din stâlpi verticali înfipţi din loc în loc — „furcile casei" —, dar nu s-au găsit la nici o locuinţă gropile în care ei ar fi fost fixaţi, aşa încât ar fi putut fi înfipţi în „tălpi" de lemn, a căror existenţă a fost constatată în aşezarea de la Cucuteni şi în aceea de la Traian-„Dealul Fân-

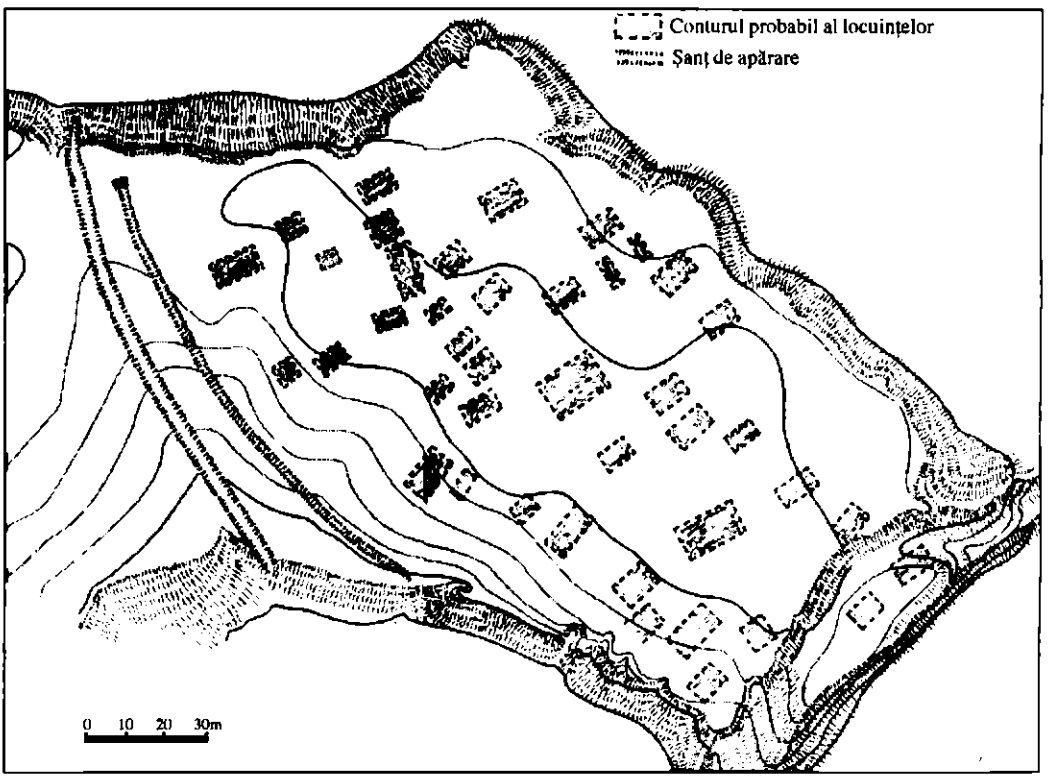

Fig. 106. Hăbăşeşti. Planul staţiunii Cucuteni *A* cu cele două şanţuri de apărare.

www.mnir.ro

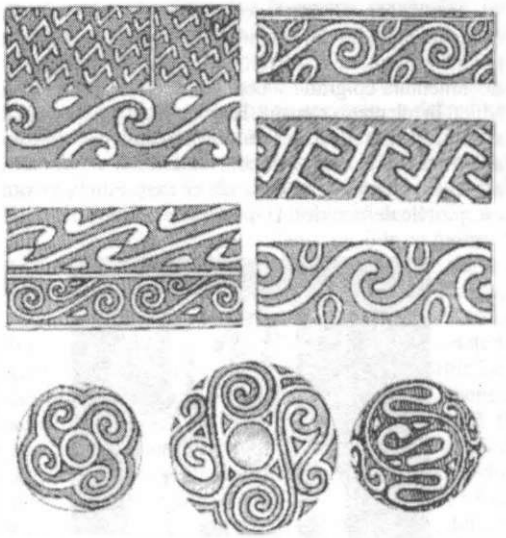

Fig. 107. Hăbăşeşti. Desfăşurări de motive pictate în trei culori pe vase ale culturii Cucuteni *A3*.

tânilor". Între aceste „furci" era ţesută o reţea de nuiele, totul fiind apoi acoperit cu un strat destul de gros de lut, transformat în „chirpici" ars în urma incendiului puternic care a distrus aşezarea. Acoperişul, sigur în două ape, era despărţit de interior prin tavanul locuinţei, construit şi el de multe ori aproape ca platforma de pe sol — lemne groase acoperite cu lut. Cel puţin locuinţele mai mari erau împărţite în două sau mai multe încăperi şi aveau în interior una sau chiar mai multe vetre de lut, alte vetre fiind construite în spaţiul dintre locuinţe, pentru a fi folosite în timpul verii. Plăcile de cuptoare aflate printre locuinţe indică şi existenţa unor cuptoare, dar nu pentru olărie, căci arderea ceramicii nu se putea face în interiorul aşezării. Toate materialele cucuteniene se încadrează în faza *A3* a culturii Cucuteni — ceramica şi toate categoriile de unelte şi arme de silex, de piatră şlefuită, de lut, de os şi corn şi de aramă. Cca 70 de piese mici de silex sunt însă mai vechi, patina lor dovedind că datează din paleolitic, ele fiind aduse la H. odată cu materia primă din care au fost confecţionate piesele eneolitice. Dintre piesele de aramă amintim un mic depozit de obiecte de podoabă: un disc concav-convex, fragmente dintr-un alt disc, două brăţări plurispiralice, câteva perle discoidale, perforate, la care se adaugă 9 perle de calcar de aceleaşi forme şi dimensiuni, precum şi 22 de canini de cerb perforaţi, înverziţi din cauza contactului plurimilenar cu piesele de aramă. Ceramica aşezării, atât aceea cu decor adâncit-incizat, în gropiţe şi canelat, cât şi aceea pictată în trei culori, este specifică fazei cucuteniene amintite. Dintre statuete, în afara acelora de forme obişnuite şi de unele mai primitiv modelate, amintim exemplarele de tipul *en violon*, unele decorate cu incizii şi gropiţe, şi având analogii cu statuetele de acest tip din fazele Troia *II–V*, deşi astăzi nu se mai poate vorbi de o filiaţie Troia-Cucuteni, ţinând seama de datele C_{14} obţinute pentru faza Cucuteni *A*. Examenul unor seminţe calcinate de grâu descoperite într-o locuinţă de la H. pe baza metodei C_{14} a indicat data de 3390±80 î.Hr. Din perioada de tranziţie spre epoca bronzului datează piese ceramice aparţinând culturii Horodiştea, iar câteva descoperiri din perioada dacică şi altele, foarte puţine, din primele sec. ale erei creştine, completează descoperirile de la H.

VI. Dumitrescu şi colab., *Hăbăşeşti*, 1949; *SCIV*, 1, 1950, 1, 33–40; *SCIV*, 2, 1951, 1, 77–94; VI. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmboviţa, N. Gostar, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954; VI. Dumitrescu, *Hăbăşeşti. Satul neolitic de pe Holm*, Bucureşti, 1967.

VI. D.

Hălmeag, com. în jud. Braşov, cu descoperiri din mai multe epoci. Pe Valea Felmerului, sub „Gorgan", se află o aşezare neolitică tip Petreşti şi o alta dacică. În apropiere s-a găsit întâmplător ceramică romană. În sat s-au descoperit două săgeţi scitice şi, în puncte neprecizate, un umbo roman de bronz, ornamentat cu argint, de la scutul unui soldat din *leg. XV Apollinaris*, şi o fibulă cu extremităţile în forma bulbilor de ceapă.

C. Gooss, *Chronik*, 25, 80; *CIL*, III, 1640, 2; I. Marţian, *Rep.*, 318; V. Pârvan, *Getica*, 357; M. Roska, *Rep.*, 103, nr. 4; D. Tudor, *OTS*, 282; *TIR*, L 34, 45; I. Pop, G. Bako, în *Cumidava*, 1, 1967, 107.

I.G.

Hăneşti, com. în jud. Botoşani, pe terit. căreia, în punctul „La moviliţă", s-a descoperit o necropolă birituală (49 morminte) aparţinând culturii Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.), în care s-au găsit numeroase vase de lut şi diferite alte obiecte (fibule, catarame, piepteni, mărgele etc.). O altă necropolă de acelaşi tip, din care provin vase de lut, fibule de bronz şi un pieptene de os, a fost descoperită în zona sediului Consiliului Comunal. Pe terit. satului au mai fost semnalate şi alte vestigii arheologice din paleolitic, neolitic (cultura Cucuteni), epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt şi sec. 4 d.Hr.

A. Crîşmaru, în *SCIV*, 21, 1970, 2, 282–283; F. Aprotosoaie, în *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, 161–167; *RAJB*, 1, 139–141.

I.I.

Hărman, com. în jud. Braşov, unde pe platoul dealului Lempeş s-a identificat o aşezare Schneckenberg *B*, mai intens locuită în regiunea de N–E. Tot aici se află o cetate de pământ, ovală, din sec. 12–13, fortificată cu val şi şanţ de apărare circular, dublat de un al doilea şanţ în locurile mai uşor accesibile. S-a găsit ceramică puţină, lucrată la roată, caracterizată de forme tronconice înalte şi de oale cu marginea înaltă-guler; un fragment de lampă şi o săgeată de fier. Decorul ceramicii constă în caneluri distanţate sau continui, linii în val, impresiuni de pieptene. La poalele dealului Lempeş s-au făcut cercetări în trei locuri, notate H. *1–3*. La „Groapa Banului" (H. *1*) s-au găsit resturi de locuire neolitice

www.mnir.ro

aparținând culturilor Criș, ceramicii lineare și Ariușd; din epoca bronzului (culturile Schneckenberg, Wietenberg, Noua; ultimei culturi îi aparține un ac cu capul înfășurat – *Rollenkopfnadel*); din Hallstattul timpuriu (de tip Reci-Mediaș) și o locuire dacică din sec. 2 î.Hr. — 1 d.Hr. (cu ceramică caracteristică și o brățară torsionată de argint); o așezare din sec. 4, locuire sporadică din sec. 6–7 (cu ceramică lucrată la roata rapidă și cu mâna) și o așezare din sec. 8–9, din care s-au cercetat două cuptoare și cinci semibordeie (două cu pietrar, unul cu vatră ovală, iar două fără instalații de foc). Ceramica este lucrată la roata înceată, decorată cu striuri continui și în benzi, val în benzi înguste peste striuri, impresiuni de pieptene. În punctul „Câmp" (**H.***2*) se află o locuire hallstattiană, o alta din sec. 4 (o locuință și gropi) și din sec. 8–9, din care s-au cercetat trei semibordeie cu pietrar. La „Grădinărie" (**H.***3*) există o locuire Wietenberg. Locuirea din sec. 4 a fost identificată în cele trei puncte, descoperindu-se în total mai multe gropi și 5 semibordeie fără instalație de foc. Gropile se găsesc în aria așezării și au dimensiuni variate. Acestea conțin fragmente ceramice, oase de animale, cenușă, cărbune, bucăți de chirpici și de lipitură de vatră, unelte și obiecte fragmentare. Gropile au avut probabil o semnificație rituală. Din locuințe a rezultat ceramică caracteristică sec. 4, lucrată la roata rapidă (din oale, căni, străchini, vase de provizii și dintr-un vas cu smalț verde-gălbui) și cu mâna (din oale, cățui, tipsii), greutăți de plasă, râșniță, seceră, fusaiole, cuțitașe de fier, pieptene de os (cu un rând de dinți). Așezarea se atribuie populației locale daco–romane.

A.D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, în *Materiale*, 10, 1973; M. Marcu, în *Cumidava*, 6, 1973.

E.Z.

Hârsova, sat în com. Delești (jud. Vaslui), pe terit. căruia, într-o așezare daco-romană a fost descoperit (1949), depus în vas de lut, un tezaur de 242 denari romani imperiali de la Vitellius la Septimius Severus (cel mai recent din anii 193–196 d.Hr.), din care s-au recuperat 222. În zonă au fost semnalate și urme de locuire geto-dacică.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 267, nr. 120.

E.N.

Hârșova v. **Carsium**

Hârșovo (Razgrad, Bulgaria). Pe terit. acestei localit. s-a descoperit, în condiții rămase necunoscute, un tezaur de monede getice de tip → Vârteju-București, caracteristice părților centrale ale Munteniei. Prezența lor la **H.** arată că piesele de acest tip au ajuns să circule și la S de Dunăre.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 30, 1967, 190.

C.P.

Hecate (gr. Ἑκάτη), veche divinitate chthoniană, originară probabil din S Asiei Mici (Caria). Ignorată în poemele homerice, menționată abia de Hesiod și documentată epigrafic începând cu epoca arhaică, la Milet. În rel. greco-romană, **H.** e cunoscută în special ca zeiță a femeilor, iar în general, ca protectoare în sfere de activitate foarte variate (război, călărie, → concursuri, adunări și tribunale, creșterea vitelor etc.). Fiind asociată cu spiritele defuncților, **H.** proteja de asemenea porțile

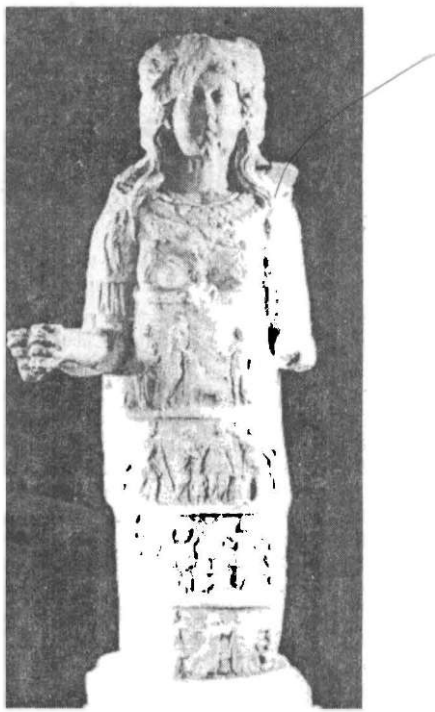

Fig. 108. Hecate.

și drumurile, la ale căror răscruci i se ridicau statui care o reprezentau în formă triplă sau cvadruplă, purtând făclii și fiind însoțită de câini. A fost asociată și cu noaptea și cu magia și era confundată uneori cu → Artemis și cu Selene. Cultul public al **H.** este documentat la Tomis în epoca romană printr-o emisiune monetară, iar diferite reliefuri votive și statuete — care figurează de obicei pe **H.** *triformis*, au fost descoperite nu numai la Tomis, dar și în Dacia. Pe lângă acestea sunt de remarcat o statuie de cult din marmură provenind de la Apulum ori Salinae, tiparul pentru statuete descoperit la Sucidava și altarul votiv de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pus pentru redobândirea sănătății.

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 3296; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 13, 1891, 33, nr. 76; S. Ferri, *L'arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, 351–356; V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, 59–78; D. Tudor, *Sucidava*, București, 1965, 54; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 94–104; *IDR*, III/2, nr. 220; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 105, 133.

A.Ș.

www.mnir.ro

hegemon (gr. ἡγεμών), în general, conducător, iar în special, comandant de armată, conducător al unei asociații, împărat (la Roma), guvernator de provincie. La Histria inscripțiile documentează în sec. 3–2 î.Hr. un colegiu de **h.** care se ocupa de gravarea → decretelor publice pe stele de piatră și de expunerea acestora; caracterul militar al magistraturii rămâne totuși probabil, deoarece în alte cetăți sunt atestați magistrați militari care se ocupau și de publicarea decretelor. La Tomis, spre sfârșitul epocii elenistice, într-un moment în care cetatea, slăbită de foamete, era foarte vulnerabilă, Adunarea poporului a decretat alegerea dintre toți cetățenii a doi **h.** — comandanți militari, pe o durată mai lungă de un an, cu misiunea de a înrola 40 de cetățeni care să străjuiască ziua și noaptea orașul și porțile lui; cei doi **h.** aveau puterea de a constrânge și amenda soldații nedisciplinați, fără ca ei înșiși să poată fi amendați sau judecați și aveau datoria de a face sacrificii anuale Cybelei și Dioscurilor, cu ajutor financiar din partea statului. Deoarece situația acestor doi **h.** a fost excepțională ca împrejurări, mod de alegere, durată, misiune și drepturi, nu se poate preciza dacă la Tomis **h.** au reprezentat nu numai o magistratură extraordinară, ci și una ordinară.

I. Stoian, *Tomitana*, 79–90; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 73–75; *ISM*, I, nr. 6, 8, 10, 11, 19, 21, 30.

A.Ș.

Hegesagoras *fiul lui Monimos* (sec. 2 î.Hr.), → navarh din Histria. Investit cu puteri depline (*autocrator*) al escadrei histriene trimise de cetate în ajutorul Apolloniei Pontice și titular al unui → decret onorific emis de aceasta, a cărui copie pe marmură a fost descoperită la Histria. Din text reiese că, în condițiile în care → Mesambria a atacat prin surprindere Apollonia și a ocupat fortăreața → Anchialos și templul lui → Apollon Ietros, histrienii au trimis ajutor naval apolloniaților, în virtutea tratatului lor de alianță. Escadra de corăbii „lungi" (de război) comandată de **H.** a păzit, alături de alți aliați, orașul, terit. agrar și porturile apolloniaților, a contribuit la recucerirea și dezafectarea fortăreței Anchialos și la capturarea unei corăbii inamice. Victorioasă, Apollonia a decretat lăudarea cetății Histria și reînnoirea cinstirilor pe care i le acordase anterior, cât și încununarea lui **H.** cu cunună de aur la sărbătoarea → Dionysiilor, așezarea în templul lui Apollon Ietros a unei statui de bronz care să-l înfățișeze pe **H.** înarmat pe prora unei corăbii, gravarea decretului onorific pe soclul acestei statui și proclamarea acelorași cinstiri și la Histria. Inscripția documentează rivalitatea dintre Apollonia și Mesambria pentru poziția strategică de la Anchialos, care domina golful Burgas și salinele învecinate și pune în evidență tradiția bunelor relații dintre Apollonia și Histria, numită de text „prieten, rudă și aliat" (v. *Callicrates*).

ISM, I, nr. 64.

A.Ș.

Hekataios (**Hecateu**) *din Milet* (cca 530–470 î.Hr.), istoric și geograf gr. A făcut lungi călătorii, adunând numeroase informații pentru scrierile sale, astăzi pierdute. Acestea au fost în parte utilizate de → Herodot la redactarea *Istoriilor* sale. Câteva informații, transmise prin intermediul unor autori târzii, privesc ist. veche a României: menționarea triburilor getice ale crobizilor și ale trizilor și semnalarea cetății Orgame, din apropierea gurilor Dunării.

FGrHist, I, 28; *IIR*, I, 8–9.

P.A.

Heleșteni, com. în jud. Iași, unde în punctul „În țigănime" a fost descoperit întâmplător un depozit de obiecte de bronz, constituit din 10 seceri, un celt, o aplică, un buton și un fragment de bară, în greut. de 2,180 kg. Piesele au analogii cu cele din seria Uriu-Domănești din Transilvania și Ulmi-Liteni-Ilișeni din Moldova și se încadrează în etapa a doua a culturii Noua (sec. 13 î.Hr.).

I. Mitrea, în *MemAntiq*, 3, 1971, 183–192; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*.

A.F.

Helibakia v. **Ilivakia**

Helios (în mitol. gr.), divinitate de tradiție foarte veche și aparținând generației preolimpice, personificare a Soarelui (lat. → *Sol*), fiul titanului Hyperion și al titanidei Theia. Uneori identificat cu → Apollon, era adorat cu deosebire în insula Rhodos, unde se afla de altfel și celebra statuie colosală a zeului — una dintre cele șapte minuni ale lumii antc. („Colosul din Rhodos"). În Grecia clasică cultul era socotit străin, dar în epoca elenistică, sub influență orientală, a căpătat o răspândire mai mare. Din aceeași vreme datează, potrivit manierei specifice de reprezentare figurată, sculptura în marmură a capului radiat de la o statuie uriașă a lui **H.**, dublu față de mărimea umană, replică foarte expresivă din sec. 3 î.Hr. a celor contemporane, descoperită în cursul primelor săpături de la Histria (dispărut de acolo prin 1918; azi în Muz. din Varna). S-a presupus că zeul era adorat la Histria într-un templu încă neidentificat; explicația unei atari prezențe în viața spirituală a orașului nu stă numaidecât în relațiile cunoscute ale acestuia cu Rhodosul, ci mai curând în difuziunea din epocă a cultului solar în urma impactului cu Orientul, cu atât mai mult explicabilă pentru o cetate milesiană, unde nu lipsesc nici alte prezențe contemporane de aceeași origine.

V. Pârvan, *Începuturile*, 187, fig. 89; G. Bordenache, în *Dacia*, *N.S.*, 5, 1961, 195–197; *DIVR*, 322–323; *LA*, 227.

A.B.

Helis, așezare geto-dacică din sec. 4–3 î.Hr., probabil întărită, capitala uniunii de triburi condusă de → Dromichaites. Numele ei s-a păstrat la istoricul

www.mnir.ro

Diodor, de la care aflăm că regele get, luând prizonier pe Lysimach în luptele duse în terit. nord-danubiene, l-a dus pe acesta în cetatea **H.**, unde i-a oferit un mare ospăţ. Până în prezent nu s-a putut localiza cu certitudine. Încercările de a fixa **H.** la Crăsanii de Jos sau în preajma Bucureştilor nu depăşesc cadrul unor simple ipoteze. Dacă regatul lui Dromichaites poate fi localizat în părţile de S ale Moldovei şi ale Basarabiei, atunci **H.** va trebui căutat în această zonă şi nu în Muntenia cum s-a crezut multă vreme. În acest caz, marea aşezare de la → Poiana, pe Siret, ar putea fi luată în consideraţie.

Diodor, XXI, 12, 1–3; V. Pârvan, *Getica*, 61–65.

C.P.

Helvius Pertinax, P. (126–193 d.Hr.), general roman. Fiu al unui sclav (Helvius Succesus), a îmbrăţişat cariera militară, distingându-se în timpul războiului partic al lui Marcus Aurelius. La recomandarea lui T. Claudius Pompeianus a primit funcţii militare succesive în Britannia, Moesia Superior, Germania, sau administrative în Italia şi Dacia, fiind foarte apreciat de împărat. În Dacia, a primit între 170–171 postul de procurator ducenar, aşa cum ne informează biograful său (*inde ad ducenum sestertiorum stipendium translatus in Daciam)* sau o inscripţie: *[pr]oc(urator) [A]ug(usti) a[d ducen(a) III Dac(iarum...] idem [Moes(iae) Sup(erioris)]*. Suspectat de Marcus Aurelius, a fost înlăturat din post, dar faptele de arme vitejeşti înfăptuite în calitate de *praepositus vexillationum* în Italia de N i-au deschis calea intrării în Senat. În noua calitate a îndeplinit mai multe funcţii importante, între care şi pe aceea de guvernator (*leg. Aug. pr. pr.*) în Moesia Superior (176), Dacia şi Moesia Inferior, iar mai târziu al Syriei (180). Între 176–177 a îndeplinit în Dacia funcţia de *consularis III Daciarum*, când este amintit la Apulum, pe un altar pus lui Hercules Augustus de un oarecare Reginus, făcut preot de **H.P.** (*sacerdos institutus ab Helvio Pertinace consularis*). În Moesia Inferior a deţinut funcţia între 177–179, fiind menţionat ca atare o singură dată în inscripţia pietrei de hotărnicie dintre civitas Ausdecensium şi daci, descoperită la Cetatea (jud. Constanţa). La moartea lui Commodus, în timp ce îndeplinea funcţia de *praefectus Urbis*, a fost proclamat împărat de către Senat. După numai 87 de zile de domnie a fost asasinat de garda pretoriană.

Dion Cass., 71, 22, 1; 19, 2; 73, 3, 1–2; Herodian, 2, 9, 9; *SHA Pertinax*, 1, 1–2; 4–6; 2, 1; 2–4; 2, 10–11; 15, 6; *CIL*, III, 7751 = *ILS*, 7139; *CIL*, III, 14, 437, 2; A. Stein, *Moesien*, 49–50; G.G. Mateescu, în *BCMI*, 8, 1916, 38–42; D. Tudor, în *AUB*, 1956, 50–57; *PIR*, IV^2, 63, nr. 73; H.G. Pflaum, *Carrières*, 451–454, nr. 179; Fitz, *Statthalter*, 41–42; G. Alföldy, *Situla*, 14/15, 1974; D. Tudor, în *Pontica*, 7, 1979, 39–47.

M.Z.

henoteism (< gr. ἕνας, „unu" şi θεός, „zeu"), termen utilizat de către Vasile Pârvan pentru a desemna structura presupusă de el a rel. geto–dacice, constând dintr-un politeism tinzând către monoteism, prin preferinţa acordată unei singure divinităţi, → Zalmoxis.

V. Pârvan, *Getica*, 156–157.

P.A.

Heraclea Pontică (gr. Ἡράκλεια Ποντική) (astăzi Ereğli, Turcia), cetate întemeiată către 560 î.Hr. de Megara ajutată de beoţieni pe ţărmul de S al Pontului Euxin. A întemeiat la rândul ei cetăţile → Chersones şi → Callatis. A cunoscut apogeul dezvoltării economice în sec. 4 î.Hr., a fost supusă temporar de Lysimach, cucerită în 70 î.Hr. de romani şi integrată în provincia → Bythinia. Ca metropolă a Callatidei, a transmis acesteia dialectul dorian, particularităţi ale instituţiilor civile, religioase, ale calendarului şi cultelor. În sec. 4 î.Hr. a dominat comerţul din Pontul Euxin, după cum dovedesc bogatele sale emisiuni monetare de argint şi intensa difuzare a amforelor ştampilate pe care le producea. Acestea au pătruns în sec. 4 şi 3 î.Hr. nu numai în oraşele gr. pontice, în primul rând la Callatis, ci şi adânc în terit. geto-dacic, până în Moldova şi Oltenia, dar mai ales în jumătatea de S a Dobrogei şi în aşezările getice din zona bălţilor Dunării. În epoca romană sunt documentaţi cetăţeni din **H.P.** la Histria, Tomis şi Callatis. Persistenţa relaţiilor deosebit de intense cu colonia ei este atestată de descoperirea la Sibioara (jud. Constanţa) a copiei unui decret onorific dat la **H.P.** pentru un guvernator al Moesiei Inferioare şi de prezenţa la Callatis a unei mari asociaţii (gr. σύνοδος) formată din cca 40 de heracleoţi — probabil negustori şi → armatori, la sfârşitul sec. 2 şi începutul sec. 3 d.Hr.

K. Hanell; *CIL*, III, nr. 14 445; *IGR*, I, nr. 622; G. Bordenache, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 499, nr. 8; A. Rădulescu, în *SCIV*, 14, 1963, 1, 84–89; *ISM*, I, nr. 310; *Histria III*, 171–196; C. Preda, *Callatis*, 68–72; V. Sîrbu, în *Pontica*, 16, 1983, 43–68.

A.Ş.

Heraclea Thracica (azi Erakli, Turcia), nume sub care este cunoscut oraşul gr. Perinth în epoca romană târzie. La **H.T.** a funcţionat un atelier monetar imperial care a emis monede de aur, argint, bronz argintat (billon) şi apoi bronz. Atelierul pare a fi fost deschis doar câţiva ani înainte de reforma monetară a lui Diocleţian (294 d.Hr.). După reformă, emite regulat, cu excepţia anilor 375–378, până cândva în vremea domniei lui Leon (457–474), moment în care activitatea pare să fi încetat. Monedele din **H.T.** de bronz argintat şi bronz au fost descoperite frecvent în Dobrogea, în capetele de pod nord-dunărene ale Imp. şi în fosta Dacie romană, ba chiar şi în afara ei în vechiul terit. geto–dac. În Dobrogea, monedele

www.mnir.ro

acestea sunt pe primul loc, înaintea produselor celorlalte ateliere imperiale până la deschiderea celui de la Constantinopol (326) și sunt bine reprezentate și după aceea.

G.P.B.

Heracleides Lembos *fiul lui Serapion* (sec. 2 î.Hr.), filosof și scriitor originar din Callatis. Și-a desfășurat activitatea în → Egipt, la Oxyrrhynchos și la Alexandria, având funcții de răspundere în adm. regatului lagid (i se atribuie încheierea tratatului din 170 î.Hr. dintre Ptolemaios IV Philometor și Antiochos IV, regele Syriei). A scris lucrări variate, între care 'Ιστορίαι, operă amplă redactată în cel puțin 37 de cărți, și o lucrare cu peste 40 de secțiuni despre constituțiile gr., cuprinzând fragmente din celebra serie de constituții datorată lui Aristotel. Opera cea mai apreciată a lui H.L. a fost o culegere de biografii ale filosofilor gr., care a dezvoltat lucrarea anterioară a concetățeanului său → Satyros și pe aceea a lui Sotion și care a constituit una dintre sursele directe folosite în mod cert de Diogenes Laertios în cunoscuta sa lucrare *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. Fără a fi manifestat un spirit deosebit de profund sau de original și înclinând mai mult spre compilații erudite, H.L. a creat o operă reprezentativă pentru cultura epocii elenistice.

Festus, 269: Athen., III, 98; VIII, 333; XII, 566, 578; Diog. Laert., V, 93, 94; VIII, 7, 44, 58; Daebritz, în *RE*, VIII, 488–491.

A.Ș.

Heraclius, împărat bizantin (610–641 d.Hr.), cu care începe ist. propriu-zis bizantină, ist. Imp. gr. medieval. Reformele militară și administrativă, cu inițierea organizării themelor, efectuate de H., formează temelia statului bizantin de mai târziu. Trupele de mercenari de mai înainte au fost înlocuite cu o armată regulată, alcătuită din populația locală, căreia i se atribuiau „loturi militare", cu titlu ereditar. Această măsură nu se aplica numai regiunilor de frontieră, ca altădată, ci la tot terit., întregul Imp. fiind pus în situația de apărare împotriva dușmanului dinafară și dinăuntru. Un astfel de sistem avea ca rezultate creșterea combativității trupelor, reducerea cheltuielilor necesitate de mercenari și formarea unei clase de mici proprietari din rândurile soldaților (stratioți), care primeau loturi de pământ. O importanță tot mai mare a dobândit cavaleria de arcași înarmați. Pe plan extern, în locul pericolului persan apare cel arab. În domeniul cultural, sub H. a avut loc grecizarea definitivă și creșterea rolului bisericii în toată viața publică a Imp. Lb. gr. a devenit lb. oficială în stat. Un sigiliu de plumb cu efigia împăratului H. descoperit la Tomis și mai multe monede de la același împărat aflate pe terit. Dobrogei și în stânga Dunării de Jos, atestă prezența autorității bizantine în această regiune în prima jumătate a sec. 7.

Fig. 109. Heraclius.

G. Ostrogorsky, *Histoire*, 121–142; *DID II*, 440; I. Barnea, în *RÉSEE*, 7, 1969, 1, 28; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 375–415.

I.B.

Herakles (gr. Ἡρακλῆς)(lat. **Hercules**) **(Hercule)**, fiul lui Zeus și al Alcmenei, a fost unul dintre eroii predilecți ai antic. greco-romane, iar figura sa a cunoscut numeroase și variate reprezentări (unele inspirate din prototipuri celebre) — din epoca arhaică gr., până în cea romană târzie. Simbol al forței bărbătești, apare ca un personaj robust, cel mai adesea cu barbă și părul retezat scurt, nud, purtând de obicei atributele caracteristice — măciuca și blana de leu. Legenda sa este deosebit de captivantă: după o serie de isprăvi făptuite încă din copilărie (precum uciderea șerpilor furișați în leagănul său), H., urmărit de ura Herei, este obligat să îndeplinească „cele douăsprezece munci" *(Dodekathlos)*, săvârșind apoi și alte fapte supranaturale. Provocându-și singur moartea pe rug, pe muntele Oeta, a fost înălțat la cer de părintele său și așezat printre olimpieni. Diversele episoade ale mitului, amplificate și complicate de mitografii antc., au făcut din H. tipul eroului model, simbol al cârmuitorului desăvârșit (motiv pentru care unii suverani elenistici și împărați romani s-au identificat cu el), preocupat de starea supușilor și pentru care săvârșește numeroase fapte cu propria-i primejdie. De asemenea, filosofii antc. au încercat a da și o explicație simbolică diferitelor episoade ale acestui mit, îndeosebi în condițiile de transformări spirituale și de frământări ale conștiinței prin care trecea lumea greco-romană în primele sec. ale erei creștine. Inițial legat de Ellada, acest cult a cunoscut o răspândire largă în tot bazinul mediteranean; pe terit. Italiei este adorat încă de etrusci *(Hercle)*, apoi de romani, posibil primit de la gr. din S peninsulei — deși nu este exclusă și o influență puno-cartagineză (zeul Melkart, cu atribuții asemănătoare, era adorat la Tyr). Pe terit. țării noastre, cultul lui H. este atestat mai întâi la Callatis, cetate dorianâ — unde chipul lui figurează pe monede, iar inscripțiile dovedesc existența unui sanctuar și a unei asociații de *Herakleiastai*; altă asemenea asociație exista la Histria (*ISM*, 1, 57) (ca simbol al forței fizice

www.mnir.ro

Fig. 110. Heraklès luptând cu leul din Nemeea (Histria).

armonioase, patron al gimnaziului și sportului). Analiza materialului epigrafic și figurativ din epoca romană descoperit pe terit. României (de exemplu, numai de pe cuprinsul provinciei Dacia se cunosc aproape 100 de atestări, iar în Dobrogea ele sunt și mai numeroase) lasă să se întrevadă variate aspecte ale cultului lui H. Ca pretutindeni în Imp., el apare ca o divinitate complexă: zeu militar, simbol al forței fizice și apărător față de primejdii în luptă; protector al bogățiilor pământului (pentru aceasta vorbesc asocierea cu Silvanus ori Terra Mater, adorarea ca protector al carierelor — *Hercules Saxanus* etc.); divinitate protectoare a apelor vindecătoare (de aici asocierea cu *Fontes calidae*, la Băile Herculane, precum și epitetul de *Salutifer*); zeu adorat cu predilecție de unele categorii sociale (îndeosebi de cei umiliți, sclavi — care vedeau în el pe cel ridicat de la condiția de sclav la cea de zeu); divinitate legată de cultul morților (pentru toate categoriile sociale, el simboliza pe eroul care a biruit moartea). Interesante pentru modul cum concepeau cei vechi această divinitate sunt și epitetele cu care este adorat în inscripții: dacă *Augustus* este sec și oficial, cele de *conservator*, *sanctus*, *invictus*, *salutifer* sunt cât se poate de sugestive. Interesante sunt iarăși asocierile lui H. în arta plastică și inscripții, reflectând întrucâtva tendința spre sincretism religios. De asemenea, ca și în cazul altor divinități deosebit de populare, frecvența reprezentărilor lui H. în Dacia a pus problema identificării sale cu o veche divinitate dacică — idee ce se poate admite fie și numai pentru adorarea sa ca zeu al izvoarelor tămăduitoare (la Băile Herculane sau Germisara).

R. Peter, în *Lex. Myth.*, 1, 2 (1886—1890), col. 2253—2298, 2901—3023; F. Durbach, în *DA*, III, 1 (1900), p. 78—128; Boehm, în *RE*, VIII, 1, 1912, col. 550—609; J. Bayet, *Les origines de l'Hercule romain*, Paris 1926; H Sichtermann, în *EAA*, 378—390; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960; D.M. Pippidi, în *DIVR*, 323—324; M. Bărbulescu, în *ActaMN*, 14, 1977, 172—194 și 15, 1978, 219—232.

C.C.P.

Herăstrău v. București

Herăști, sat în com. Hotarele (jud. Giurgiu), în apropierea căreia a fost descoperit un mormânt de înhumație. Au fost recuperate 4 vase de lut, printre care și un castron cu trei mânere, toate lucrate la roată din pastă cenușie. Ele aparțin culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Mormântul, descoperit în condiții neprecizate, aparține probabil unui grup de morminte sau chiar unei necropole.

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 86-87.

B.M.

Herculane, oscilația climatică ~, precizată prin studiul palinologic al sedimentului din Peștera Hoților de la Băile Herculane. Sunt cunoscute **o.c.H.** *I* și *II*. Prima, identificată apoi în alte sedimente din zonele montane sau în regiunile din V României, pare a face parte din complexul interstadial → Ohaba, în timp ce în regiunile loessice din E țării apare separată de acest complex de încălzire, lăsând impresia unei etape independente de ameliorare a climei în cadrul ultimului stadiu glaciar al pleistocenului superior. Clima în timpul o.c.H. *I* era mai răcoroasă și umedă decât în zilele noastre. Vegetația în regiunile joase din N–E României, de exemplu, era de silvostepă, cu apariții restrânse de copaci cu frunza căzătoare, cum ar fi stejarul, teiul, alunul și existența în peisaj a unor arbori ca pinul, molidul, salcia și mesteacănul. În stațiunea eponimă pădurea era bine închegată, fiind formată din elemente ale stejărișului mixt (stejar, ulm, tei), fag, alun, pin etc. **O.c.H.** *I* a fost urmată de un climat stepic rece și uscat care a făcut ca vegetația să fie formată mai mult din ierboase, din care în unele regiuni nu lipsea *Ephedra*. Această etapă rece a fost succedată de o nouă încălzire a climei în cadrul **o.c.H.** *II*, când pe Valea Cernei teiul cunoscuse o largă răspândire. În timpul o.c.H. *II*, clima era temperată răcoroasă și umedă, determinând în N–E Moldovei existența unor pâlcuri răzlețe de pădure formată din stejărișe amestecate, iar în V țării un peisaj de silvostepă cu mult arin, tei, stejar și fag. În depozitul sedimentat din timpul o.c.H. *II* din Peștera Hoților a fost identificată următoarea asociație faunistică: *Arvicola terrestris* (indicator al unui mediu umed), *Microtus gr. arvalis–agrestis* (indicator al menținerii încă a unor zone deschise), *Microtus nivalis* (indicator al unei încălziri nu prea ample în timpul acestei etape). Ambele sunt specifice desfășurării paleoliticului superior pe terit. României. Geocronologic, o.c.H. *I* este contemporană cu oscilația climatică Tursac din

www.mnir.ro

Franța (datată la 21 182 î.Hr.) sau cu oscilația climatică Photolivos din Grecia, iar o.c.H. *II* cu oscilația Laugerie din Franța sau cu prima parte a oscilației climatice Philippi din Grecia.

E. Terzea, în *Travaux de l'Institut de Spéologie „Émile Racovitza"*, 10, Cluj, 1971, 279–300; M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, 351–357; id. *Mediul geografic*, 90–100, 238–239.

M.C.

Herculane-Cheile Turzii, complex cultural, mai bine reprezentat în „Peștera Hoților" de la → Băile Herculane și în mai multe peșteri din → Cheile Aiudului, care reprezintă o etapă finală a unui lung și complicat proces de unificare a culturilor eneolitice de pe un vast terit. est-central și sud-est european, manifestat prin creșterea proporției elementelor comune într-o regiune care, anterior, adăpostea culturi

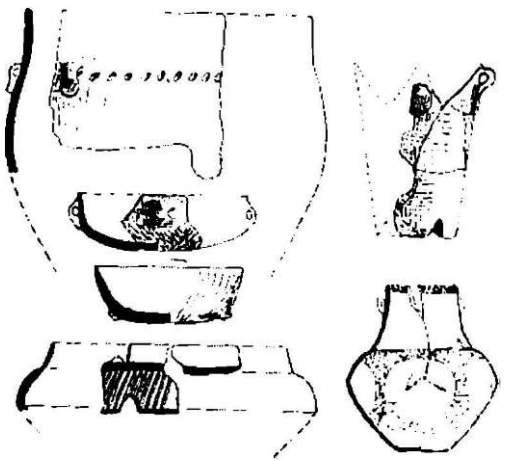

Fig. 111. Ceramică aparținând complexului Herculane-Cheile Turzii descoperită în „Peștera Hoților" de la Băile Herculane.

bine individualizate, precum: Tiszapolgăr-Românești, apoi Bodrogkeresztúr, Petrești, Ariușd, Sălcuța, Bubanj-Hum, Krivodol. Unificarea culturală, caracteristică eneoliticului târziu, a fost favorizată și accelerată de dislocările de triburi care s-au produs odată cu apariția culturii → Cernavodă *I* la Dunărea de Jos și infiltrarea unor grupuri nord-pontice până în Macedonia și Câmpia Tisei. Concomitent, pe culoarele Vardar—Morava și Struma-Iskăr au pătruns influențe și s-au difuzat elemente care au uniformizat, din ce în ce mai profund, ținuturi întinse. La acest proces de uniformizare culturală, documentat prin descoperiri făcute în fosta Iugoslavie, E Ungariei, Slovacia răsăriteană și cunoscut pe terit. României prin complexe de tip Sălcuța *IV* — H.-C.T., a contribuit și curentul cultural vestic, atestat prin ceramica ornamentată în tehnica împunsăturilor succesive. Descoperiri caracteristice pentru complexul H.-C.T. provin din Oltenia, Banat, Crișana, Transilvania. În Moldova, astfel de elemente au influențat mediul cucutenian de la → Traian (com. Zănești, jud. Neamț). Sunt cunoscute atât așezări cât și morminte izolate de înhumație. În comparație cu perioada imediat anterioară stabilitatea pare să se fi accentuat, locuiri succesive de durată constatându-se în „Peștera Hoților" de la Băile Herculane. În evoluția complexului s-au putut distinge trei faze, cea mai veche fiind Sălcuța *IV* iar cea mai nouă Herculane-eneolitic III. O bogată activitate de prelucrare a metalelor este documentată prin numeroase sule de aramă, pumnale, ace, undițe, brățări. Deși dovezile directe lipsesc, este mai mult ca sigur că locuitorii așezărilor de tip Sălcuța *IV* — H.-C.T. foloseau piesele masive de aramă, respectiv topoarele cu brațe duble și tăișurile dispuse cruciș. Într-un mormânt din Serbia (Vejska) s-au descoperit și podoabe de aur. Analiza ceramicii arată cum sub mantia uniformității se ascund elementele eneolitice locale, foste Sălcuța, Petrești, Ariușd, Gornești, Bodrogkeresztúr, astfel încât complexul H.-C.T. reprezintă o continuare viguroasă a eneoliticului local care a reușit, din punct de vedere cultural cel puțin, să asimileze elementele intruse. Chiar pictura, element atât de caracteristic pentru culturile eneolitice mai vechi, a continuat să fie folosită în forme noi, după arderea vaselor și cu preferință pentru culorile: albă, roșie, brună, neagră. Motivistica ornamentală s-a simplificat și ea, existând tendința de a se diminua rolul spiralei în favoarea altor motive geometrice, cum ar fi triunghiul, rombul sau meandrul. Complexul cultural H.-C.T. a contribuit la formarea culturilor perioadei de → tranziție spre epoca bronzului, respectiv a culturilor → Cernavodă *III* și → Coțofeni.

P. Roman, în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1971, 31—169; id., în *Banatica*, 2, 1973, 57, 77; id., în *SCIVA*, 32, 1981, 1, 26–27.

P.R.

Herennius Etruscus (Quintus Herennius Etruscus Messius Decius), fiul mai mare al împăratului → Decius. Proclamat Caesar în 250 d.Hr. și apoi Augustus în 251, a participat la luptele cu coaliția gotică de sub conducerea lui Kniva din Moesia Inferior și Thracia din 250–251. A murit în lupta de la Nicopolis ad Istrum (iun. sau iul. 251), care a precedat dezastrul roman de la → Abrittus.

G.P.B.

Herennius Faustus, M., legat al *leg. XIII Gemina* la Apulum la cca 200 d.Hr., cunoscut astfel din două inscripții de la Apulum, închinate lui Saturnus Superus și Minerva Supera. Ulterior (puțin înainte de 205) a devenit consul suffect.

I. Berciu, în *Apulum*, 3, 1949, 200–208.

M.Z.

Herennius Gemellinus, personaj de origine ecvestră, cunoscut ca exercitând funcții numai în Dacia. Pe un altar de la Sarmizegetusa apare ca

www.mnir.ro

tribunus, foarte probabil al *leg. XIII Gemina*, împreună cu soția sa Aelia Saturnina. Ulterior, între 198–211 d.Hr., a îndeplinit funcția de *proc(urator) Aug(ustorum)* în Dacia Apulensis cu rang de *vir egregius*, fiind și locțiitor al consularului celor trei Dacii (*agens vice praesidis*), cum rezultă dintr-o inscripție cu loc necunoscut de descoperire din Dacia și de pe un alt altar de la Sarmizegetusa.

CIL, III, 1625; 7901; *AÉp*, 1912, 51; *ILS*, 9515; A. Stein, *Dazien*, 61–63; *PIR*, IV^2, 75, nr. 109; I^2, 48, nr. 311; H.G. Pflaum, *Carrières*, 688, nr. 254.

M.Z.

Hermaia v. Hermes; sărbători

hermă (< gr. ἑρμῆς), pilastru rectangular încoronat cu un cap masculin cu barbă și cu două apendice laterale asemănătoare cu cioturi de brațe. Pe pilastru este indicat organul masculin (uneori în erecțiune). H. erau ridicate de-a lungul străzilor sau la răscruci și reprezentau, de cele mai multe ori, pe zeul Hermes. Cu timpul, h. a rămas o reprezentare abreviată a acestei divinități sau a unei persoane umane. În epoca romană h. ajunge să se confunde cu bustul-portret.

P.A.

Hermes ('Ερμῆς), divinitate gr. de origine foarte veche. Nu există încă un consens între învățați în ceea ce privește originea (indigenă sau străină) și etimologia numelui zeului. Cert este că în epoca timpurie reprezentările plastice ithyphallice îl indică pe H. ca un zeu al puterilor generatoare bărbătești, multe dintre elementele de cult având la bază anumite litofanii ce trimit la aceeași sferă. De asemenea, nici explicațiile încercate de istorici ai rel. și filologi pentru transformarea ulterioară a lui H. în mitol. gr. într-un zeu protector al călătorilor, dar și într-un muzician primitiv-pastoral (i se atribuie, între altele, inventarea lirei), protector al turmelor, dar și al negustorilor, în același timp călăuzitor al sufletelor către moarte (caracterul psihopomp), nu s-au dovedit până în prezent a fi pe deplin satisfăcătoare. Ca protector al negustorilor zeul apare în cetățile gr. slăvit adesea ca H. *Agoraios* (< → *agora*, piața, cadrul prin excelență al operațiunilor comerciale), în această ipostază el fiind cel mai apropiat de corespondentul său din pateonul roman, → Mercurius. De la Histria, din epoca elenistică (sec. 2 î.Hr.) provin două dedicații către H. Agoraios (*ISM*, I, 175 și 176), iar de la Callatis o importantă inscripție oraculară (sec. 2 î.Hr.) fragmentară, în care a fost restituit cu un mare grad de probabilitate numele aceleiași divinități, alături de Themis Agoraia și Aphrodite Agoraia. Cu mult mai importantă este însă o dedicație a asociației tinerilor de la Histria (*ISM*, I, 159) din sec. 2 î.Hr., care face aluzie la „sărbătorile lui H." (*Hermaia*). Rezultă din acest document că H., de data aceasta ca protector al educației, era un adevărat patron al gimnaziului histrian, iar sărbătorile anuale ce i se consacrau, asupra cărora decretul furnizează foarte interesante amănunte, constituiau un eveniment de referință în viața asociației tinerilor discipoli și a gimnaziarhilor lor. Nu se cunosc pe terit. țării noastre reprezentări plastice ale lui H. din epoca gr., în schimb sunt relativ sugestive reprezentările din epoca romană (statuetele de bronz de la Drobeta și Gherla, redând un H. nud, cu atribute specifice, bastonul, pe care sunt încolăciți doi șerpi, și caduceul; tableta de cult cu reprezentări în relief a zeului din tezaurul de sculpturi de la → Tomis etc.). V. și *Mercurius*.

Fig. 112. Hermes. Monedă de bronz tomitană (Septimius Severus).

U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Der Glaube der Hellenen*, Berlin, 1931, I, 159–168; Em. Popescu, în *SCIV*, 7, 1956, 3–4, 343–365 (cf. L. Robert, în *StCl*, 10, 1968, 77–85); D.M. Pippidi, în *SCIVA*, 33, 1982, 1, 38–39, nr. 8; id., în *StCl*, 21, 1983, 103–106.

A.A.

herminette (erminette) (fr.; „teslă") (în arheol.), gen de toporașe de piatră șlefuită, plate sau sensibil plate, unele dintre ele putând fi chiar ușor bombate. Mânerul se prindea ca și la restul topoarelor de piatră neperforate, dar el era întotdeauna perpendicular pe planul de lovire. Inițial au fost înglobate în această categorie piesele de mici dimensiuni, apoi termenul s-a extins și asupra unor piese mari, precum și a altor forme de unelte (topoare-calapod etc.).

J. Déchelette, *Manuel d'archéologie*, I, Paris, 1928, 513–515.

S.M.-B.

Hermione, oraș în Argolida (azi Kastri), de unde era originar tatăl Epiphaniei, soția armatorului tomitan Hermogenes, originar din → Ancyra, din tribul Oinopes (sec. 3 d.Hr.).

I. Stoian, *Tomitana*, 65–66; Bolte, în *RE*, VIII, 1913, col. 835–841.

A.S.

Hermogenes (sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 4 d.Hr.), comandantul *(praepositus)* unui detașament (probabil *vexillatio*) de grăniceri (*praepositus limitis* sau *ripae)* al *leg. VII Claudia*, menționat de ștampile pe cărămizi descoperite pe terit. com. → Svinița (jud. Mehedinți), punctul „Rejiște", unde se află ruinele unei fortificații romane târzii.

www.mnir.ro

N. Gudea, în *ActaMN*, 7, 1970, 555–559; *IGLR*, nr. 423, *a, b*.

I.B.

Hermogenes *Cyzicianul* (sec. 2–3 d.Hr.), reprezentant al aristocrației tomitane, deținător al funcțiilor de arhonte și agoranom. Cognomenul lui **H.** pare a indica originea din → Cyzic, a sa sau a familiei sale. Inscripția sa funerară a fost găsită la → Palas.

I. Stoian, *Tomitana*, 163–164.

A.S.

Heródotos (Herodot) *din Halicarnas* (cca 484–425 î.Hr.), istoric gr., „părintele istoriei", născut la Halicarnas în Caria (pe coasta de S–V a Anatoliei) dintr-o familie greco-cariană, care s-a refugiat în 488/487 î.Hr. în insula Samos. **H.** a întreprins numeroase călătorii în Egipt, Orientul Apropiat (până la Babilon), în Grecia și Macedonia, în unele orașe de pe coasta Mării Negre (Sinope, Apollonia și în special Olbia), locuind un timp la Athena (unde cârmuia atunci Pericle) și stabilit până la sfârșitul vieții la Thurioi, în S–E Italiei. Scopul acestor călătorii a fost probabil întocmirea unei descrieri amănunțite, geografico-etnografice, a lumii cunoscute în acea vreme grecilor, după modelul unor scrieri similare ale unor predecesori (mai ales Hekataios din Milet). Interesul lui **H.** și exactitatea informațiilor sale îl situează printre izvoarele fundamentale ale etnografiei populațiilor antc. Opera sa *Historíai* (gr. 'Ιστορίαι = „cercetări", „anchete") a fost întocmită, în forma în care s-a păstrat, în partea a doua a vieții sale, după ce **H.** (poate în timpul șederii la Athena) se decisese să reformuleze informațiile sale in cadrul unei vaste ist. a războaielor greco-persane, unde acestea urmau să formeze cadrul etno-geografic. Este unul dintre primii scriitori antc. care furnizează informații despre trecutul țării noastre, în special despre geți și → agatirși. Deși nu a călcat nicăieri pe acest pământ (în drum spre Bosfor, a văzut probabil de la distanță gurile Dunării și coasta dobrogeană, dar textul său nu păstrează amintirea acestora), a consemnat informații pe care le-a culeș el singur și care prin aceasta dobândesc valoare sporită de autenticitate. Pasajul în care se discută figura lui Zamolxis (IV, 94–96) și credința în imortalitate a geților: „Ei (adică geții) cred că nu mor și că acela care dispare din lumea noastră se duce la divinitatea (*dáimon*) Samolxis", precum și faimosul text: „Geții... sunt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci", au la bază date obținute de **H.** însuși „de la grecii care locuiesc în Hellespont (= Dardanele) și în Pont (Marea Neagră, probabil Olbia)". Altele însă au fost preluate de la scriitori mai vechi, ca — de pildă — descrierea sistemului fluvial al Sciției și a bazinului Dunării, cu afluenții ei din stânga și din dreapta (IV, 47–50), unde se află înșirarea principalelor râuri care traversează țara noastră, începând cu Prutul (*Porata/Pyretos*) până la Mureș (*Maris?*), precum și localizarea agatirșilor în Transilvania. Unele informații, deși preluate din scrieri mai vechi, au fost „aduse la zi" de **H.** și controlate prin anchete efectuate de el însuși, ca — de exemplu – pasajul referitor la populațiile vecine cu sciții (IV, 102–117), unde figurează și descrierea neamului agatirșilor.

F. Jacoby, în *RE*, Suppl. II (1913), 205 și urm.; M. Pohlenz, *Herodot. Der erste Historiker des Abendlandes*, Leipzig–Berlin, 1937; Ph.–E. Legrand, *Hérodote. Texte et traduction*, Paris, 1932–1958; A. Piatkowski, F. Vanț-Ștef, *Herodot, Istorii*, București, 1961–1964; *IIR*, I, 19, 25–71.

P.A.

Heros (gr. 'Ηρως) (în rel. gr.), termen cu valoare multiplă, indicând un personaj semi-divin rezultat din unirea unui zeu cu o muritoare, sau un geniu local protector al unei comunități etc. Cu timpul, sub influența unor preocupări civice noi și a unor idei venite din Orientul Apropiat (Persia), acest rang este acordat după moarte și unor persoane față de care cetatea avea mari datorii de recunoștință, pentru ca, din sec. 4 î.Hr. *heroizarea*, ridicarea la rangul de **H.**, să devină o practică funerară a diverselor familii, care acordau morților lor onoruri altădată rezervate doar semizeilor. În rel. tracă, termenul de **H.** apare indicat pe unele reliefuri reprezentând Cavalerul trac, și este considerat, fie ca o divinitate cu funcții multiple, în special funerare, fie ca una locală, existând la numeroase triburi traco-getice, reprezentată iconografic sub aceeași înfățișare.

I. Venedikov, în *The Thracian Legends*, Sofia, 1976; M. Alexandrescu Vianu, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 355–364.

P.A.

Hertioana de Jos, sat în com. Traian (jud. Bacău), pe terit. căruia a fost descoperit (1974), depus în vas de lut carpic, un tezaur de 76 monede romane imperiale de argint, emisiuni de la Otho la Marcus Aurelius, între care o piesă „barbară".

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 290, nr. 286.

E.N.

heruli (gr. 'Ελουροι; lat. *Eruli*), populație de origină nordică (Peninsula Scandinavică); după unele izvoare ar fi locuit în antic. și în Peninsula Iutlanda. La finele sec. 2 d.Hr. și începutul sec. 3 d.Hr., **h.** au ajuns sub hegemonia goților. Sunt menționați în anul 267 pe coasta Mării de Azov, unde și-au organizat o flotă puternică cu ajutorul căreia, împreună cu boranii și alte populații din nordul pontic, au întreprins expediții de pradă împotriva orașelor de pe țărmul de E al Mării Negre și de pe coasta Asiei Mici. Au participat cu flota alături de goți la atacurile întreprinse asupra cetăților maritime din Dobrogea. În sec. 4 sunt încă menționați în regiunile Mării de Azov. În fața presiunii hunilor s-au retras treptat spre centrul și V Europei. În aria de răsărit a culturii Cerneahov nu a fost identificată încă

www.mnir.ro

componenta herulică. Apar în izvoare până în sec. 6 (Procop., *De bello gothico*).

H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

Hexapolis (gr. Ἑξάπολις; „confederația de șase orașe"), denumire dată în sec. 2 d.Hr. → Comunității pontice, între domnia lui Traian sau aceea a lui Hadrian și domnia lui Septimius Severus. Cele șase orașe membre ale H. erau Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos și Mesambria. Tomis a fost capitala (*metropolis*) H., cel puțin cu începere de la Antoninus Pius. În timpul lui Septimius Severus — probabil în anul 202 —, anumite schimbări administrative au determinat trecerea Mesambriei din provincia Moesia Inferior în provincia Thracia și, în consecință, transformarea H. în → Pentapolis. Pentru scopurile politico-administrative și religioase, conducerea și manifestările H. v. *Comunitatea pontică* și *pontarh*.

G. Mihailov, în *Epigraphica*, 41, 1979, 1–2, 7–42.

A.Ș.

Hida, com. în jud. Sălaj, pe terit. căreia a fost descoperit în 1903, într-un vas de lut, un depozit constituit din obiecte de bronz (unelte și arme) și fier (cuțit cu mâner de bronz), datând din Hallstatt *B2* (sec. 9 î.Hr.) (seria Fizeșu Gherlii-Sângeorgiu de Pădure).

G. Szabó, în *Közl.*, 3, 1943, 123–126; M. Roska, în *Rep.*, 105, nr. 34; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 142, 143; id., *Die Sicheln*, 149.

M.P.D.

hidratarea obsidianului, metodă recentă de datare a artefactelor din → obsidian. Din momentul creării unei suprafețe proaspete de obsidian prin prelucrarea uneltelor, începe procesul de absorbție a apei din mediul înconjurător care duce la apariția unui strat de hidratare a cărui adâncime se poate măsura la microscop. Adâncimea de penetrație a hidratării pe un artefact furnizează de fapt posibilitatea măsurării timpului scurs de la fabricarea acestuia. Rata de hidratare este în mod direct influențată de condițiile mediului, ceea ce face ca ea să fie diferită de la o regiune la alta și chiar de-a lungul timpului, având în vedere variațiile climei în pleistocen și chiar în holocen. Din această cauză, înainte ca h.o. să devină o metodă de datare aplicabilă, este nevoie să se determine rata de hidratare pentru regiunea respectivă. Aceasta se poate realiza cu ajutorul → radiocarbonului, datându-se straturile în care se găsesc piese de obsidian și observându-se cu cât crește adâncimea de hidratare de la un strat la altul. În felul acesta se poate calcula numărul de ani care corespund la o grosime de 1μ a hidratării obsidianului din regiunea respectivă. Tot cu ajutorul h.o. s-a putut stabili reutilizarea unor unelte din obsidian de către purtătorii unor culturi mai recente decât cele în timpul cărora fuseseră confecționate, observându-se adâncimi diferite ale procesului de hidratare la unele piese care ar fi trebuit să aibă aceeași vârstă de fabricație conform contextului arheologic în care fuseseră descoperite.Procesul de hidratare este restrictiv, nefiind caracteristic, în afară de obsidian, altor roci, ca silexul, silicolitul, cuarțitul etc., abundent folosite în preistorie.

I. Friedman, R.L. Smith, D. Clark, *Obsidian Dating*, în D. Brothwell, E. Higges, *Science in Archaeology*, Thames and Hudson, 1971, 62–75.

M.C.

Hierasus v. Tiarantos

Hierocles (prima jumătate a sec. 6 d.Hr.), scriitor de lb. gr., de la care s-a păstrat lucrarea *Synekdemos* (Συνέκδημος) („Ghid de călătorie"), un indice istorico-geografic al provinciilor și orașelor din Imp. Roman de Răsărit, printre care și 15 orașe din Scythia Minor. Opera a fost folosită mai târziu de Ștefan de Bizanț și de → Constantin Porfirogenetul, care l-a supranumit pe H. „gramaticul".

Colonna, *Storici*, 62; Em. Popescu, în *Dacia*, *N.S.*, 12, 1969, 403–405; *IIR*, II, 350–353.

I.B.

Hieron Stoma v. Peuce

Hilib, sat în com. Ojdula (jud. Covasna), unde a fost descoperit (1979) într-o cană de lut un tezaur monetar. S-au recuperat 76 drahmne din Dyrrhachium și trei imitații ale acestora, 21 tetradrahme din Thasos și un denar roman republican emis în 89 î.Hr. Îngroparea tezaurului de la H. s-a produs către sfârșitul primului sfert al sec. I î.Hr.

Z. Székely, în *CN*, 3, 1980, 3–10.

G.P.B.

himnozi (< gr. ὑμνῳδοί, „cântăreți de imnuri"), membrii asociațiilor de cântăreți care asigurau asistența corală la sărbătorile religioase din cetățile gr. organizate în cinstea unor divinități ca → Dionysos, Apollon, Artemis etc. Corurile de h. activează și în epoca romană, atribuțiilor lor adăugându-li-se și imnurile de slavă închinate împăratului și casei imperiale. Asociațiile de h. aveau statute și fonduri proprii, iar despre modul lor de organizare (sediu: *hymnōdeion*; diferiți slujbași, în frunte cu *eukosmos hiereus*, „preotul", și *grammateus*, „secretarul" etc.) dau informații, cu precădere, unele documente epigrafice din Asia Mică. Nu lipsesc nici știrile referitoare la activitatea h. la → Histria (toate din epoca romană): *ISM*, I, 57 (a doua jumătate a sec. 2 d.Ht.), 100 (sec. 3 d.Hr.), 167 (a doua jumătate a sec. 2 d.Hr.), 208 și 221 (sec. 2 d.Hr.). În unele dintre aceste

www.mnir.ro

inscripții sunt menționați h. *presbyteroi* (nr. 100, 167), „cântăreți vârstnici", spre a fi deosebiți de h. *neōteroi*, „cântăreți tineri" amintiți, între altele, de o epigrafă de la → Dionysopolis (*IGB*, I^2, 17).

E. Ziebarth, în *RE*, 9, col. 2520–2522; L. Ziehen, în *RE*, Supplbd. 7, col. 279–282; L. Robert, în *Rev. de Philol., de Litt. et. d'Hist. anciennes*, 18, 1944, 39, nr. 7, și 23, 1959, 215, nr. 8–10; D.M. Pippidi *Contribuții*^{2}, 451–463.

A.A.

Hinog v. Axiopolis

Hinova, com. în jud. Mehedinți, unde cercetările dintr-o fortificație romană târzie situată între Dunăre și → Brazda lui Novac au dus la descoperirea unei necropole (41 morminte) de incinerație din perioada hallstattiană timpurie. În același strat, în zona turnului de S—V al fortificației, săpăturile au scos la lumină în 1980 un vas plin cu podoabe de aur și alte două piese depuse lângă vas. Înalt de 17 cm, vasul este de formă bitronconică de culoare neuniformă, neagră și portocalie. Are partea superioară a corpului și mijlocul bombat decorate cu caneluri orizontale și oblice paralele. Tezaurul este alcătuit din numeroase și variate podoabe. Se remarcă: o diademă din foaie de aur ornamentată cu motive ce reprezintă simboluri solare, un manșon deschis din placă de aur (580 g), 13 brățări de diverse tipuri, din bare masive, din bandă (foaie) și din sârmă, 45 piese de colier de forma cerceilor, 47 piese de colier în formă de clopoței, 16 saltaleone, 248 mărgele de formă bipiramidală, perle de forma fusaiolelor, inele de sârmă precum și fragmente de brățări, sârme și gheme constituind material pentru prelucrare. Obiectele de aur totalizează 4 680 g. În tezaur se mai afla și o brățară de bronz cu capetele suprapuse. Obiectele au analogii în perioada târzie a epocii bronzului și în perioada hallstattiană timpurie. Vasul este specific Hallstattului timpuriu. Cea mai probabilă datare a îngropării tezaurului este sec. 11 î.Hr. (S.M.). Tot la **H.** a fost descoperit (în 1923) un tezaur monetar alcătuit din 62 monede de argint, toate tetradrahme, din care 52 sunt emisiuni geto-dacice de tip „Larissa", 8 tetradrahme de la Alexandru cel Mare, originale și imitații, și 2 tetradrahme de la Seleucos I. Tezaurul datează din a doua jumătate a sec. 3 î.Hr., emisiunile locale de tip „Larissa" fiind specifice părților de S–V ale Daciei și găsindu-se adesea în asociere cu monede de tip „janiform" (C.P.) Dintr-o așezare romană civilă aflată lângă sat provin monede de la Traian și Antoninus Pius. Între Dunăre și → Brazda lui Novac de N a fost cercetată (1976–1980) fortificația romană târzie (*quadriburgium*), deja menționată (investigată la suprafață la sfârșitul sec. trecut), cu ziduri groase de 1,40 m construite din piatră cu câte un rând de cărămidă la 0,30–0,40 m, având dimensiunile de 36,60 x 25,40 m, cu trei turnuri pe latura de N, la centru și la

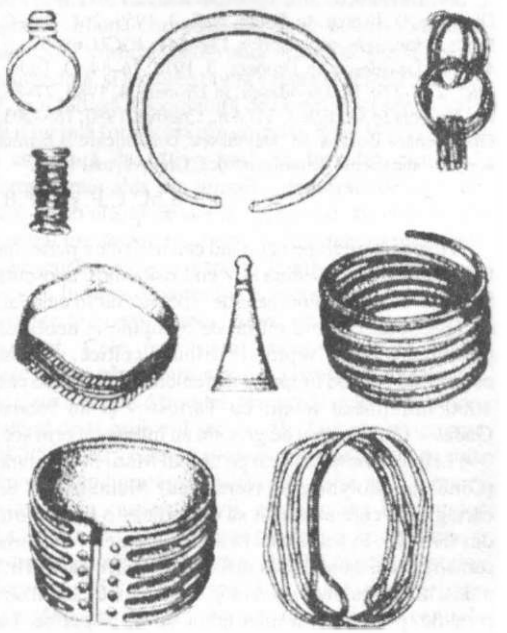

Fig. 113. Hinova. Piese din tezaurul din sec. 11 î.Hr.

colțuri, mult ieșite în afară față de linia de front. Apărarea era completată de trei șanțuri aflate la 4 m, 11,50 m, respectiv 23 m de incintă. În interior, lângă laturi, se aflau barăcile, al căror acoperiș echivala cu drumul de rond, destinate locuințelor ostașilor → *limitanei* și familiilor acestora, iar în centru se afla o clădire mare, probabil locuința comandantului, eventual o curte deschisă. Trupele aflate aici, așa cum arată ștampilele pe țigle, aparțineau *leg. V Macedonica* și celor din → Drobeta și → Diana (azi Kladovo, Serbia). S-au descoperit peste 300 monede, din care s-au cercetat până în prezent 170. Pe baza lor și a analogiilor de sistem constructiv se poate admite că fortificația de la **H.** a fost construită în perioada → tetrarhiei (post 294 d.Hr.), ca apoi lovită, cândva după 306, să-și reia rolul sub → Constantin cel Mare, în cadrul efortului de recucerire parțială a fostei Dacii, curând după 330, eventual în 332, când se încheie un important *foedus* cu goții. Monedele cele mai numeroase sunt din perioada 364–378, urmate de cele din 351–361, când însă coeficientul de pătrundere (monede/an) este mai ridicat (2,27 față de 2,21). După 395 (poate mai exact 392), monedele lipsesc în răstimpul de până la 402, situație care oglindește un moment dificil în viața garnizoanei de la **H.**, depășit însă, pentru că ele reapar în anii 402–408. N-ar fi exclus ca **H.** să fi fost distrusă definitiv de atacul hunilor conduși de Uldis (409), care pare să fi lăsat urme și la → Sucidava. Dintre descoperirile ceramice atrage atenția un vas de factură locală cu inscripția lat. CONCORDIA de interpretare încă dificilă. La **H.** pare să fi funcționat un atelier de turnat plumbul (G.P.B.).

www.mnir.ro

M. Davidescu, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 7–21; S. Dimitriu, O. Iliescu, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 261–280; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 132–141; *IGCH*, 68–69, nr. 452; M. Davidescu, în *Drobeta*, 3, 1978, 76–84; D. Tudor, *OR*[4], 277–279; M. Davidescu, în *Drobeta*, 4, 1980, 77–86; id., *Drobeta în secolele I–VII e.n.*, Craiova, 1980, 186–203; Gh. Poenaru Bordea, M. Davidescu, comunicare la primul simpozion național de numismatică, Craiova, mai 1984.

S.M.; C.P. și G.P.B.

Hispania, regiune ocupând cea mai mare parte din Peninsula Iberică, vecină la V cu Lusitania. Cunoscută în izvoarele gr. sub numele de Ἰβηρία iar în cele lat. de *Hispania*. Locuită inițial de o populație neolitică peste care s-au suprapus triburi celtice, a fost colonizată încă de timpuriu de fenicieni (care pe la cca 1000 întrețineau relații cu Tartessos și au fundat Gades — Cadiz), apoi de gr. care au întemeiat prin sec. 7–6 î.Hr. o serie de colonii pe țărmul Mării Mediterane (Oinussa, Molybdana, Heracleea, Mainaké) și de cartaginezi care au reușit să controleze o bună parte din terit. **H.**, având acces la zonele miniere. Victoria romană în cel de-al doilea război punic (218–201 î.Hr.) a deschis calea unei masive și sistematice colonizări romane, precum și a unei adm. de tip superior. La sfârșitul sec. 3 î.Hr. existau două provincii: **H.** *Citerior* al cărei terit. urma lungul coastei, cu principale centre la Tarraco și Carthago Nova și **H.** *Ulterior*, cuprinzând coasta sudică și valea Guadalquivirului. În timpul lui Iulius Caesar, **H.** *Ulterior* era extinsă până la gurile râului Durius (Duero). Ca dictator, Caesar a inițiat o sistematică politică colonială și municipală, acordând drept lat. unor comunități indigene și colonizând ținuturile cu coloniști italici, înregistrându-se o amplă și rapidă dezvoltare a producției și comerțului. Mulți autohtoni hispani au pătruns în armata romană, comunitățile adoptând rapid ib., rel., modul de viață roman; conștiința politică a fost modelată după modelul roman. Augustus a întreprins acțiuni militare împotriva triburilor hispanice din N–V provinciei, asturii și cantabrii. În urma unor sângeroase lupte, întreaga peninsulă a fost pacificată. În primii ani ai sec. 1 d.Hr. întregul terit. al **H.** a fost reorganizat militar-administrativ; *Baetica* (valea Guadalquivirului și coasta sudică) a devenit provincie senatorială, fără trupe; *Tarraconensis*, cuprinzând restul terit., a devenit provincie imperială sub comanda unui *propraetor* care comanda trei legiuni. Au fost întemeiate colonii de soldați veterani (Colonia Emerita Augusta, azi Merida) și a fost acordat drept de *municipium* unui număr însemnat de orașe cu drept de autoconducere. Comunitățile neprivilegiate erau administrate de guvernatori, fiind supuse doar la plata tributului. De politica lui Augustus în **H.** a beneficiat atât populația locală, cât și guvernământul imperial, ceea ce a avut ca urmare o profundă și totală romanizare, o dezvoltare fără precedent a vieții social-economice, politice. Foarte mulți hispani au ajuns în cele mai înalte structuri politice și administrative ale Imp. și chiar pe tronul imperial (Traian, Hadrian). Sub Claudius numărul legiunilor staționate s-a redus la două, iar sub Vespasian la una singură. Sub acesta s-au continuat într-un adevărat program măsurile luate de Augustus; cca 350 de comunități au primit dreptul lat. Până la jumătatea sec. 3 **H.** a etalat o deosebită prosperitate pe toate planurile vieții materiale și spirituale fiind una dintre cele mai dezvoltate provincii ale Imp. Cultura în **H.** în această perioadă s-a dovedit a fi de un rafinament deosebit și foarte productivă în personalități marcante. Astfel, scriitori și gânditori ca: Seneca cel Tânăr, Lucan, Martial, Quintilian, Columella, Pomponius Mela proveneau din **H.**, cum tot de aici proveneau și mari personalități politice. Începând cu a doua jumătate a sec. 3 **H.** a devenit țintă atacurilor alamane, maure și franco-saxone. După o perioadă de redresare, în sec. 4, **H.** a căzut definitiv sub loviturile vandalilor, suevilor și vizigoților care au întemeiat, succesiv, regate în Peninsula Iberică. Relațiile **H.** cu Dacia, destul de puțin cunoscute încă, s-au manifestat în principal în prezența unor trupe auxiliare de origine hispanică (9 unități, *alae/cohortes*) în provincia carpatină, și în activitatea unor militari sau guvernatori originari din **H.** Unele culte provenite din **H.** indică prezența în Dacia, eventual, a unor coloniști sau militari originari din provinciile hispanice.

E. Albertini, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, Paris, 1923; C.H.V. Sutherland, *The Romans in Spain*, Londra, 1939; R. Thouvenot, *Essai sur la province romaine de Bétique*, Paris, 1940; W. Schmitthenner, în *Historia*, 11, 1962, 1, 29–87; A. Tovar, J. Baroja, *Estudios sobre la España Antigua*, Madrid, 1971; R. Hervas, *Hispania y el ejercito romano. Contribucion a la historia social de la España Antigua*, Salamanca, 1974; J.M. Blasquez, *Economia de la Hispania romana*, Madrid, 1978.

M.Z.

histamenon v. nomisma

Historia Augusta (lat.), colecție de 30 biografii imperiale (de la Hadrian până la Numerianus, 117–284 d.Hr.) și, în același timp, cel mai de seamă „fals" al lit. ante.: atât cei șase „autori" (Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio, Flavius Vopiscus), cât și data compunerii (284–337 d.Hr.) sunt fictive. În fapt, se pare că este vorba de un singur autor – neidentificat, unul dintre cei șase, dat fiind unitatea stilului, imprecis plasat în timp, la cumpăna dintre sec. 4 și 5 (după 392, poate nu mult după această dată). La aceste concluzii s-a ajuns în urma unor minuțioase exegeze istorice și filologice; observate parțial încă de la sfârșitul sec. 19 (H. Dessau). Anacronismele au fost rând pe rând depistate și explicate mai ales în cadrul colocviilor anuale inițiate la Bonn începând din 1963 de J. Straub și (până la moartea sa) de A. Alföldi, dedicate studierii și precizării valorii sale ca izvor istoric. Opera are un caracter propagandistic, exprimând punctul de vedere al clasei senatoriale tradiționalist-conservatoare, opuse

www.mnir.ro

atât tendinţelor autocratice ale împăratului–*dominus*, cât şi noii aristocraţii birocratice şi militarilor barbarizaţi. Pe de altă parte, opera este un „pamflet" anticreştin. De aici necesitatea anonimatului autorului şi a „transferării" unor realităţi contemporane lui în epoci trecute, precum şi caracterul tendenţios, nu lipsit de exagerări, mai ales atunci când este vorba de personalitatea şi faptele unor împăraţi (împărţiţi schematic şi arbitrar în „buni" şi „răi", în funcţie de relaţiile acestora cu Senatul). De aceea, datele din această sursă – în ciuda tuturor defectelor, foarte importantă, pentru informaţia oferită privind o epocă destul de vitregită de alte izvoare, trebuie preluate extrem de critic. Este şi cazul pasajelor deosebit de importante pentru ist. României şi comentate amplu în lit. noastră de specialitate (*Max. et Balb.*, 16, 3 despre distrugerea Histriei în sec. 3 d.Hr. şi *Aurel.*, 39, 7 despre „părăsirea" Daciei, acesta din urmă preluat aproape cuvânt cu cuvânt de Eutr., 9, 15, 1).

Ediţii: *Scriptores Historiae Augustae*, ed. E. Hohl, Teubner, Leipzig, 1927 (reprint 1965); *Istoria Augustă*, trad. D. Popescu, C. Drăgulescu, Bucureşti, 1971. Referinţe: *Antiquitas*, 4. Reihe (*Historia Augusta–Colloquium*), 1963; J. Straub, *Studien zur H.A.*, Berna, 1952; R. Syme, *Ammianus and the H.A.*, Oxford, 1968; Vl. Iliescu, în *StCl*, 17, 1977, 167–177. Pasaje referitoare la ist. României: Vl. Iliescu, în *SCIV*, 22, 1971, 3, 425–442; id., *Romanitas–Christianitas*, Berlin–New York, 1982, 335–348; E. Doruţiu–Boilă, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene"*, Bucureşti–Amsterdam, 1975, 635–642; ead., în *Dacia, N.S.*, 29, 1985.

A.A.

Histria (gr. Ἱστρίη; Ἴστρος; Ἱστροπόλις; lat. *Histrianorum civitas*), colonie gr. pe ţărmul dobrogean al Mării Negre (astăzi pe malul lacului Sinoc), întemeiată către 657/656 î.Hr., de coloniști din Milet (Eusebiu–Hieronymos, p. 95 b, ed. Helm), cea mai veche de pe coasta vestică a Mării Negre şi una dintre primele din întregul bazin al acestei mări. După ce a fost identificată, în 1868, de către arheologul francez Ernest Desjardins, cetatea a fost amplu cercetată de Vasile Pârvan (1914–1927) şi de Scarlat şi Marcelle Lambrino (1928–1943), iar după 1949 de o echipă condusă de Emil Condurachi (1949–1970) şi de D.M. Pippidi (1971–1981); cercetările continuă. Situată la S de Delta Dunării (→ *Istros* era şi numele gr. al Dunării), cetatea îşi datora existenţa fluviului, iar pescuitul era una dintre resursele ei principale. Delta a reprezentat poarta de intrare către interiorul continental, locuit de geţi, histrienii, ca şi alţi coloniști gr. instalaţi la gura marilor fluvii din N Mării Negre, urcând pe Dunăre şi pe afluenţii ei pentru a găsi parteneri în comerţul lor (harta răspândirii mărfurilor gr. şi a monedei histriene indică zona lor de interes: Dobrogea, N Dunării, Moldova Centrală, bazinul Nistrului şi chiar al Bugului). Primii coloniști s-au aşezat pe câmpia litorală (astăzi în bună parte inundată şi ocupată de lacurile Istria şi Sinoe), constituind o aşezare urbană compusă din două unităţi distincte: „acropola", ridicată acolo unde stânca de şist verde era la suprafaţă, şi locuirea civilă situată la cca 800 m către V, mai întinsă, înconjurată de la mijlocul sec. 6 î.Hr. de o incintă fortificată din chirpici. Spre V şi N–V, pe o suprafaţă de câţiva km², se întindea cimitirul, compus mai ales din tumuli şi traversat de drumuri care legau oraşul de satele vecine. Ist. H. în perioada imediat următoare momentului întemeierii nu ne este cunoscută decât prin săpăturile arheologice, care au scos la lumină o parte din monumentele religioase, grupate în cadrul Zonei Sacre, situată în apropierea malului. Cele mai vechi monumente de piatră descoperite până acum sunt două temple, unul închinat lui Zeus, celălalt Afroditei, precum şi mai multe altare, datând de la mijlocul sec. 6 î.Hr. Din aceeaşi vreme (560/550 î.Hr.) datează şi cea mai veche statuie de cult, reprezentând un tânăr (*kúros*), în stilul artei Greciei asiatice. În cartierul civil, stratificarea locuinţelor datând din sec. 6 î.Hr. atinge pe alocuri 3 m grosime şi indică intensitatea de viaţă a oraşului în această vreme timpurie. H. a atins rapid o mare prosperitate, ajungând în această vreme unul dintre centrele comerciale gr. cele mai importante din Marea Neagră. Studiul ceramicii de import a arătat varietatea şi bogăţia importurilor ajunse la H., provenind mai ales din centre ale Greciei asiatice (Milet, Samos, Chios, Clazomene, Lesbos) sau de la Corinth şi Athena. H. se dezvoltă acum şi ca centru de producţie. Monumentele arhitectonice sacre sunt realizate la faţa locului, probabil sub conducerea unor meşteri itineranţi, veniţi din oraşele asiatice, dar cu anumite caracteristici proprii. Către mijlocul sec. 6 începe producţia în serie a ceramicii, mai ales de trebuinţă zilnică, după modele inspirate fie de la Milet, fie din Lesbos, realizându-se atât vase arse la roşu cât şi la cenuşiu (reducător). Acestea din urmă au pătruns adânc în lumea geto-tracică, devenind la rândul lor modele pentru unele forme ceramice ale populaţiilor locale. La H. se

Fig. 114. Vas-sirenă (Histria, perioada arhaică).

www.mnir.ro

produceau şi diverse alte categorii de obiecte: bijuterii şi mărgele de sticlă turnată, teracote, ţigle, olane şi decoraţii arhitectonice, dar şi piese de aparat din metal preţios, comandate de artistocraţia locală, după programe iconografice specifice. Curând după instalare, H. şi-a dobândit un terit. agricol. Întinderea acestuia, în primele veacuri de existenţă, este cunoscută doar prin cercetările arheologice efectuate în câteva aşezări şi cimitire (Corbu de Jos, Vadu, Tariverde, Nuntaşi, Sinoe, Capul Dolojman, Vişina, Enisala, Sarinasuf), care au arătat că fâşia de coastă de la N de lacul Taşaul până către braţul Sf. Gheorghe, pe o adâncime de 10–15 km, se afla încă din a doua jumătate a sec. 6 î.Hr. sub influenţă, dacă nu chiar sub autoritate, histriană. Nu există informaţii în istoriografia ante. privind modul în care s-a produs contactul noilor veniţi cu geţii dobrogeni. Cercetările arheologice au arătat că nici la H., nici în aşezările sau cimitirele citate mai sus nu există dovezi ale prezenţei

Fig. 115. Monede de argint emise de Histria în sec. 4 î.Hr.

populaţiei getice anterioare venirii gr., civilizaţia hallstattiană getică, de caracter continental, nefiind interesată în utilizarea litoralului şi a traficului marin. Este posibil însă ca satele întemeiate în terit. histrian agricol să fi atras populaţia vecină, în legătură cu exploatarea pământului utilizat de histrieni. În locuinţele sec. 6, atât din cartierul civil de la Histria, cât şi în unele aşezări agricole (Tariverde, Sarinasuf) au fost descoperite vase lucrate cu mâna de tradiţie hallstattiană locală. În cuprinsul necropolei H. au fost descoperite câteva morminte princiare getice din a doua jumătate a sec. 6 î.Hr. (mormânt cu ardere pe loc, înconjurat de sacrificii umane şi de cai şi ofrande gr.), indicând strânsele relaţii dintre histrieni şi artistocraţia getică. Asemenea relaţii paşnice între colonişti şi populaţia locală caracterizează şi alte ctitorii mileziene din Mare Neagră (v. *colonizarea greacă*) şi se explică prin experienţa politică pe care noii veniţi o aduseseră din metropola lor. Ist. politică a H. pentru sec. următoare este mai bine cunoscută prin câteva informaţii din lit. antc., dar mai ales prin descoperirile epigrafice, foarte bogate, care se îndesesc din sec. 4 î.Hr. Dezvoltarea înfloritoare a oraşului a fost prima dată întreruptă de tulburările petrecute prin expediţia scitică a regelui perşilor, → Darius I, către 514 î.Hr., când atât aşezarea civilă şi zidul ei de apărare, cât şi templele acropolei, au fost arse şi pustiite. Reconstruirea oraşului s-a produs imediat, iar sec. 5 î.Hr. a continuat să fie o vreme de prosperitate a oraşului, când a început să bată primele sale monede de argint şi de bronz. Această prosperitate a fost şi efectul organizării, în forme superioare, a puterii politice getice, cu care cetatea întreţinea raporturi ample şi fecunde. În prima jumătate a sec. 4 î.Hr., formaţiunea politică din N–E Dobrogei se distinge prin opulenţa păturii conducătoare, ale cărei morminte princiare se află în necropola de la → Agighiol, şi prin densitatea demografică a cimitirului de la → Enisala. Relaţiile cu forţele politice ale acestei vremi, Macedonia lui Filip al II-lea în conflict cu regele scit Ateas, regatul Thraciei de sub conducerea lui Lysimach, a cărui opresiune a provocat răscoala oraşelor vest-pontice sub conducerea Callatidei (313 î.Hr.) şi a dus şi la pustiirea H., deveneau din ce în ce mai dificile. Din nou refăcut, oraşul începe să-şi piardă puterea economică şi politică, asistând la viguroasa ascensiune a Callatidei. H. este silită să caute protecţia unor regi geţi din zona Dunării de Jos (Zalmodegikos şi Rhemaxos) şi să plătească subsidii din ce în ce mai mari (unul dintre acestea pare să fi fost marele tezaur de stateri de aur de la Mărăşeşti), pentru a-şi păstra controlul asupra terit. ei agricol. Nici relaţiile cu oraşele gr. vest-pontice nu au fost întotdeauna paşnice. Către 262 î.Hr. H. a încheiat un tratat de alianţă cu oraşul Callatis, pentru a apăra portul Tomis (de mică importanţă la acea dată) de încercările Bizanţului de a-l cuceri. Ea acordă sprijin militar Apolloniei, către mijlocul sec. 2 î.Hr., atacată de vecina acesteia, Mesambria. Situaţia politică a regiunii se complică în prima jumătate a sec. 1 î.Hr., prin politica pontică a regelui → Mithridates VI Eupator, în război cu romanii, şi prin amestecul acestora în viaţa politică a Thraciei şi chiar a Dobrogei (campania lui → Terentius Varro Lucullus, revolta cetăţilor vest-pontice împotriva guvernatorului roman al Macedoniei din anii 62/61 î.Hr., → C. Antonius Hybrida). Intervenţia regelui → Burebista şi ocuparea oraşelor vest-pontice, uneori prin forţă (ca în cazul H.), a dus la intrarea întregii regiuni de la Mesambria la Olbia sub autoritatea marelui rege get. Odată cu extinderea stăpânirii romane asupra litoralului dobrogean, în timpul lui Augustus, a reînceput pentru H. o perioadă de refacere, care deşi nu a atins strălucirea din trecut, a permis o nouă organizare urbanistică, însoţită de o activitate constructivă susţinută, chiar dacă nu de mare anvergură. H. a obţinut de la autoritatea imperială, împreună cu recunoaşterea limitelor „teritoriului stăpânit de strămoşi" (→ Laberius Maximus), statutul de cetate liberă şi scutită de dări (*civitas libera et immunis*) sau

www.mnir.ro

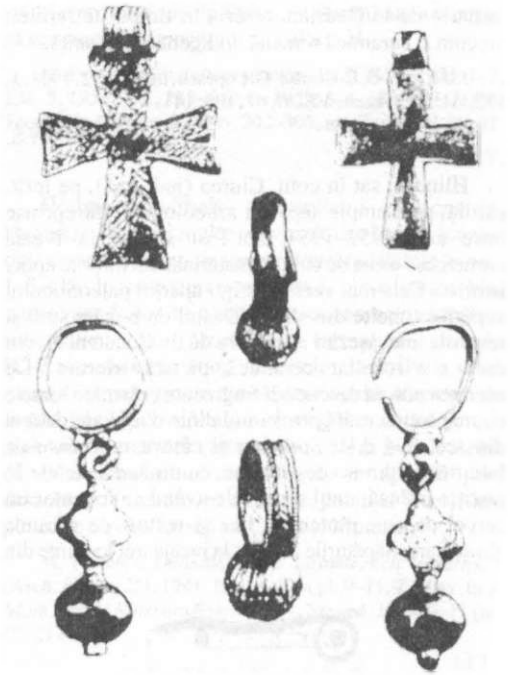

Fig. 116. Histria. Tezaur de obiecte din aur (perioada romano-bizantină).

cel de cetate aliată (*civitas foederata*). Perioadei de liniște și propășire îi urmează la jumătatea sec. 3 d.Hr. dezastrul provocat de atacul goților (Hist. Aug., *Vita Maximini et Balbini*, XVI, 3). La sfârșitul acestui sec., cu piesele de arhitectură ale orașului distrus se ridică un puternic zid de apărare, orașul reducându-și substanțial suprafața. După o ultimă perioadă de construcție, în vremea împăraților Anastasius și Iustinian, H. a decăzut definitiv și este părăsită de locuitorii ei către începutul domniei împăratului Heraclius, ca urmare a atacurilor repetate ale slavilor și avarilor. De-a lungul celei mai mari părți a lungii sale ist. (chiar și sub stăpânirea romană), H. și-a păstrat instituțiile politice creat în cursul sec. 5 î.Hr., în urma instaurării regimului democratic. Puterea supremă se găsea în mâinile Adunării poporului, din care făceau parte toți cetățenii cu drepturi depline (excluzând femeile, străinii domiciliați în cetate și sclavii). Acest organism emitea decrete, din care s-au păstrat un număr considerabil. Cultele inițiale, majoritatea aduse de coloniști (divinitatea principală era → Appollon Tămăduitorul), au fost îmbogățite cu timpul, adăugându-se altele noi, ca de pildă → Marele Zeu, adorat în mai multe cetăți vest-pontice, divinitate rezultată dintr-un sincretism cu zeul getic Derzelas, căreia i s-a construit un templu de marmură în sec. 3 î.Hr., în Zona Sacră a cetății. În timpul stăpânirii romane, apar, ca și în alte locuri ale Imp. Roman, divinități italice (în primul rând Triada capitolină: Iupiter, Iuno, Minerva) și orientale (egiptene, microasiatice, iraniene). Viața artistică, înfloritoare în primele sec. după întemeiere, purta amprenta asiatică, specifică grupului de coloniști, dar cedează din sec. 5 î.Hr. în fața influențelor venite de la Athena. Odată cu ocupația romană și a prezenței unui important număr de trupe pe limesul dobrogean, pătrund elemente de artă provincială romană, originare din Italia de N sau de pe Rin. Datorită eforturilor mai multor generații de cercetători români, H. este astăzi una dintre cetățile gr. din Marea Neagră cele mai bine cunoscute (P.A.). H. a emis primele sale monede pe la mijlocul sec. 5 î.Hr., fiind și cele dintâi monede emise pe actualul terit. al României. Acestea sunt piese de argint, didrahme, cu forme neregulate, cântărind între 8,35 și 7 g; au pe av. două capete de tineri alăturate, dintre care unul inversat, iar pe rv. emblema orașului, un vultur pe un delfin, având deasupra înscris numele orașului sub formă prescurtată IΣTP sau IΣTPI. Reprezentarea de pe rv. este înscrisă într-un pătrat adâncit — *quadratum incusum*. Până către sfârșitul sec. 4 î.Hr. H. emite același tip de monede din argint cu deosebirea că noile creații au un stil mai puțin rigid, acel pătrat adâncit a dispărut, greut. scade până aproape de 5 g și pe lângă legendă, care este acum IΣTPIH, apar în câmpul liber de pe monedă mai multe sigle și monograme, indicând ateliere și nume de magistrați monetari. Paralel cu didrahmele se emit și monede mici, divizionare, de argint, cu aceleași reprezentări, cântărind cca 1 g. Cele două capete de pe av. au fost interpretate ca reprezentând: cele două brațe ale Dunării, după tradiția antc. scrisă; capetele Dioscurilor; capete de zei fluviali sau simboluri ale vânturilor favorabile comerțului etc. H. a emis și numeroase tipuri monetare de bronz. Cele dintâi emisiuni de bronz datând de la mijlocul sec. 5 și până după prima jumătate a sec. 4 î.Hr. sunt monede mici turnate, cu greut. de la 1 până la peste 3 g. Au pe av. o roată cu patru spițe, iar pe rv. legenda IΣT. Celelalte monede de bronz, bătute în sec. 4–1 î.Hr., au aproape toate pe rv. emblema orașului — vulturul pe delfin — și inscripția IΣTPIH, iar pe av. capetele zeităților: Apollon, zeul fluvial Istros, Dionysos, Helios, Demetra și Hermes. Activitatea monetară a H. autonome încetează complet pe la mijlocul sec. 1 î.Hr., odată cu evenimentele legate, pe de o parte de pătrunderea romanilor în Scythia Minor, iar pe de alta de ocuparea și distrugerea orașului de către geții lui Burebista. Cetatea își recapătă dreptul de a bate monedă pe la începutul sec. 2 d.Hr., în vremea împăratului roman Antoninus Pius. Noile monede, toate emisiuni de bronz, numite monede coloniale, prezintă caractere deosebite. Pe lângă modulul lor mărit, pe av. apare, cu puține excepții, efigia și titulatura împăraților romani, în vremea cărora are loc baterea, iar pe rv. o gamă variată de zeități gr., mai rar emblema orașului, și inscripția ICTPIHNΩN. Atelierele din această perioadă încetează să mai funcționeze și, odată cu ele, întreaga activitate monetară a H., puțin înainte de mijlocul sec. 3 d.Hr., ultimele monede emise fiind din vremea împăratului roman Gordian III (238–244). Faptul este pus pe seama decăderii economice și politice a orașului, ca urmare a

www.mnir.ro

incursiunilor şi atacurilor populaţiilor în migraţie, a celor efectuate de goţi în special. După această dată, la H. vor circula numai monedele romane şi ceva mai târziu cele bizantine. Din rândul emisiunilor H., cele care au avut o circulaţie relativ intensă sunt didrahmele de argint şi în parte monedele de bronz turnate, de tipul cu roata, şi cele cu capul lui Apollon. Didrahme histriene, în special în tezaure, s-au descoperit în regiunea vest şi nord-pontică, din împrejurimile oraşului Odessos (Bulgaria) şi până în zona Olbiei (în apropiere de Odessa), pe valea Dunării, până la râul Argeş şi pe cursurile apelor Siret, Prut, Nistru, până dincolo de partea centrală a Moldovei. Pe baza descoperirilor monetare de acest fel s-a putut stabili că în sec. 5–4 î.Hr. H. a întreţinut legături de schimb intense cu oraşele şi populaţiile de pe coasta de V şi de N a Mării Negre, în special cu geţii de la Dunăre de Jos (C.P.).

V. Pârvan, *Histria IV*; id., *Histria VII*; *Histria I–VI*; D.M. Pippidi, în *DID I*; id., *Contribuţii*^{2}; *ISM*, I; B. Pick, I, 1; B. Mitrea, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 111–122.

P.A. şi C.P.

Histrianorum rex (lat.), rege get (sec. 4 î.Hr.) din părţile de N ale Dobrogei, desigur din vecinătatea → Istrului, menţionat sub această denumire de Trogus–Iustinus (IX, 2, 1), de la care aflăm că a opus rezistenţă pătrunderii sciţilor conduşi de → Ateas la S de Dunăre. Înainte ca → Filip II al Macedoniei să vină în Dobrogea (339 î.Hr.), în sprijinul lui Ateas, care-i solicitase ajutor, „regele histrienilor" moare din motive şi în împrejurări trecute complet sub tăcere de sursele antc. Prin această denumire cu caracter general s-ar putea înţelege fie un rege al locuitorilor Histriei, fie un rege al geţilor de pe malurile Istrului. Prima dintre ipoteze nu poate fi acceptată, ţinând seama de felul de organizare internă a Histriei, ea şi de absenţa numelui oraşului, binecunoscut la această dată în toată zona vest şi nord-pontică. Cea de a doua ipoteză, după care H.r. ar fi un rege al geţilor istrieni, rămâne singura de acceptat. Încercarea mai recentă de a socoti că H.r. este rege al triballilor nu se poate accepta nici ca ipoteză. Evenimentele, structura etnică a Dobrogei la această dată, zona în care trebuie să fi avut loc ciocnirea cu Ateas, reprezintă argumente care acordă credit celor care văd în H.r. un dinast get din vecinătatea Istrului.

V. Pârvan, *Getica*, 52; R. Vulpe, *HAD*, 73; P. Nicorescu, în *Dacia*, 2, 1925, 22–28; Vl. Iliescu, în *Hellenische Poleis*, 2, Berlin, 1974, 604–681; id., în *Pontica*, 2, 1969, 189–197.

C.P.

Hi....., vicus, sat din terit. Capidavei, localizat la Dorobanţu (com. Nicolae Bălcescu, jud. Constanţa), pe baza inscripţiei dedieatorii ridicată de M. Cocceius Hilus (= Helius) în calitate de *magister* al acestui vicus (sec. 2 d.Hr.). Din aceeaşi localit. mai provin un miliariu de la Hadrian, rescris în timpul tetrarhiei, precum şi ceramică romană, indigenă şi o râşniţă.

ISM, V, 5–6; E. Comşa, D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1951, 1, 172; Al. Suceveanu, *VEDR*, 67, 104, 141.

A.S.

Hlincea, sat în com. Ciurea (jud. Iaşi), pe terit. căruia, prin ample săpături arheologice, întreprinse între anii 1952–1954, au fost scoase la iveală numeroase urme de cultură materială din diferite epoci istorice. Cele mai vechi vestigii aparţin paleoliticului superior (unelte din silex). Destul de bogate sunt şi resturile unei aşezări eneolitice de tip Cucuteni *A*, din care s-a recoltat ceramică pictată tricrom. De asemenea, s-au descoperit fragmente ceramice lucrate cu mâna şi la roată provenind dintr-o aşezare datând din sec. 3–4 d.Hr., precum şi câteva morminte de înhumaţie, din aceeaşi vreme, conţinând schelete în poziţie întinsă, unul dintre ele având ca inventar un cercel de aur, pinten de fier şi resturi de ofrande alimentare. Săpăturile au scos la iveală trei locuinţe din

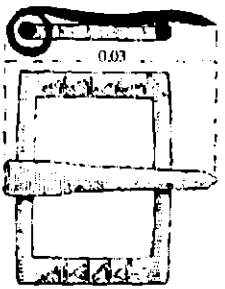

Fig. 117. Hlincea. Cataramă din bronz cu ac de fier (sec. 8—10 d.Hr.).

sec. 7–8, adâncite în sol, prevăzute cu vetre construite din lut şi piatră, având ca inventar: ceramică lucrată cu mâna (borcane, castroane şi tipsii) şi la roata înceată, ornamentată cu alveole pe buză şi cu striuri orizontale sau vălurite pe corpul vaselor. S-au găsit şi câteva unelte, obiecte vestimentare şi de podoabă din fier, bronz, sticlă, os, lut şi piatră. A fost dezvelită şi o locuinţă adâncită în sol, prevăzută cu un cuptor din lut şi piatră, datând din sec. 9–10, din inventarul căreia provin resturi ceramice lucrate la roată din pastă nisipoasă, fragmente de vase din pastă de caolin, precum şi câteva obiecte din fier, plumb, bronz, sticlă, os, lut şi piatră. Vestigiile aşezărilor din sec. 7–8 şi din sec. 9–10, prin inventarul lor, vădesc un evident caracter romanic. Alături de acestea sunt şi unele elemente culturale de factură slavă. Descoperirile similare atestate în restul terit. de la E de Munţii Carpaţi au fost denumite de tip H. deosebindu-se, în evoluţia lor, trei etape: timpurie (sec. 7–8), mijlocie (sec. 8–9) şi târzie (sec. 9–10). Întrucât, prin conţinutul şi evoluţia sa, acest aspect cultural se integrează în procesul şi în aria de formare şi dezvoltare a civilizaţiei

www.mnir.ro

vechi românești, de tip Dridu, în ultimii ani a început să se renunțe la conceptul de cultură H.

M. Petrescu-Dîmbovița și colab., în *SCIV*, 4, 1953, 1–2, 234; 5, 1954, 1–2, 233–240; 6, 1955, 3–4, 685–693; D.Gh. Teodor, în *Carpica*, 2, 1969, 302–305; id., *Teritoriul*, 86–91.

D.G.T.

Hódmezővásárhely (comitatul Csongrád, Ungaria). Din mai multe puncte situate în raza localit. sunt semnalate vase de tip geto-dacic, databile în sec. 1–2 d.Hr. În trei cazuri este vorba de piese izolate. Mai multe vase de acest tip au fost descoperite prin săpături sistematice în necropola sarmatică de la H.–Kakasszék, în timp ce altele, inclusiv o cană lucrată la roată, provin din săpături vechi, efectuate de amatori la H.–Szölöhalom. Întregul material pare a aparține orizontului cultural daco-sarmatic, deosebit de bine reprezentat arheologic, în special prin descoperiri funerare, pe cursul mijlociu al Tisei, între punctele de confluență cu Crișul și Mureșul.

M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, 1 (*Arch. Hung.*, 25), 1941, 13–14, 50 și pl. 9–11; Z. Visy, în *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve*, 1, Szeged, 1970, 9–11 (nr. 19–21 și 30).

M.B.

Holboca, com. în jud. Iași, în apropierea căreia, pe un bot de deal parțial afectat de lucrările gării C.F.R., săpături arheologice sistematice (1951) au dezvelit o necropolă formată din 18 morminte de înhumație cu scheletele așezate în poziție chircită (cubitală), adesea acoperite cu ocru roșu. Inventarele funerare, deși puțin numeroase și variate (cești, mici borcane, câteva amulete de os), ca și obiceiul presărării morților cu ocru, indică o populație de păstori purtătoare a culturii „mormintelor cu ocru" pătrunsă dinspre răsărit, la sfârșitul neoliticului — începutul epocii bronzului, în zonele de stepe și de podiș din E și S–E României. Alte câteva morminte, ale căror gropi funerare au fost adâncite în pământul de umplutură a movilei, aparțineau culturii Noua. Erau schelete chircite, cu inventar sărac (două vase și un ac de bronz). În restul platoului dealului de la H., s-au aflat, în afară de alte două morminte ale culturii Noua, și un mormânt de incinerație în urnă geto–dacică, din sec. 4–3 î.Hr., precum și resturile unei așezări (gropi menajere și părți dintr-o locuință), cu mult material ceramic caracteristic sec. 4 d.Hr. (cultura Sântana-Cerneahov).

I. Nestor și colab., în *SCIV*, 3, 1952, 94–111.

V.Z.

Holihrady v. **Gáva**

holocen (< gr. ὅλος, „tot" și καινός, „nou", „recent"), a doua epocă a cuaternarului sau probabil un interglaciar în cadrul cuaternarului, care continuă și astăzi. Denumit și *epoca recentă*, *aluvium* sau, impropriu, *postglaciar*. Cercetările recente au demonstrat că h. nu este, așa cum se credea, o etapă caldă, lipsită de oscilații climatice suficient de profunde pentru a influența evoluția diferitelor culturi preistorice și a vieții purtătorilor culturilor respective. Cercetări interdisciplinare au cuprins, pe lângă metodele tradiționale (paleofaună, palinologie, paleopedologie, studiul formelor periglaciare), date obținute prin studiul extensiunii și contracției ghețarilor din regiunile polare sau zonele montane cu ghețari actuali, măsurarea variațiilor de-a lungul timpului a C_{14} din atmosferă (v. *radiocarbon*), a concentrării O^{18} din calota de gheață a Groenlandei, a oxigenului izotopic (O^{18} și O^{16}) din carotele extrase din sedimentele mărilor și oceanelor planetei (v. *oxigen izotopic*) etc. Sinteza rezultatelor a dovedit că în h. clima a fost marcată de mai multe intervale de răcire despărțite de etape de optim climatic. Ultima perioadă de răcire a fost numită chiar „mica vârstă a gheții", desfășurată în linii generale între 1430–1850. Înaintea acesteia au existat alte două intervale de expansiune a ghețarilor petrecute în urmă cu 5800–4900 de ani (culminând în urmă cu 5300 de ani) și 3300–2400 de ani (culminând în urmă cu 2800 de ani, ultimul interval incluzând deci și epoca fierului). Dintre efectele majore ale variațiilor climatului h. trebuie să remarcăm ridicarea rapidă a nivelului eustatic al mării cauzată de încălzirea dintre 5000 și 3000 î.Hr., când debitul râurilor a crescut enorm în regiunile muntoase cu ghețari producând inundații catastrofale, mutarea vechilor așezări înșirate până atunci de-a lungul râurilor. Încălzirea din jurul anului 2000 î.Hr. a determinat topirea unui volum de gheață din zonele montane estimat la cifra de 10^{15} mc, ceea ce a determinat ridicarea nivelului oceanului planetar cu cca 3 m. Pe lângă alte efecte, acum s-a produs schimbarea nivelului de bază a numeroase râuri care se varsă în diferite mări conectate la sistemul oceanului planetar. Râurile și-au intensificat acțiunea de depunere, producând inundații continui în cursul inferior și, în același timp, au exercitat o puternică eroziune în cursul superior. Variațiile de temperatură de la o etapă la alta ajungând uneori la 2–3°C în medie anuală, au avut efecte dintre cele mai profunde asupra economiei și culturii materiale din etapele respective. Repartiția sistemelor anticiclonale și a depresiunilor atmosferice era alta, deci regimul vânturilor era și el diferențiat în anumite etape. Astfel, în jurul anului 4000 î.Hr., centura de cea mai înaltă presiune era centrată până în N paralelei de 40–45° latitudine nordică, ceea ce a determinat, implicit, un regim de ploi extrem de ridicat în timpul verii și precipitații abundente iarna în zona mediteraneeană. În etapa rece din epoca fierului pădurile de pe terit. fostei U.R.S.S. și-au deplasat limita mult spre S și probabil că în țara noastră fenomenul a cunoscut același curs, pădurile montane coborându-și simțitor limita. Tot acum vița de vie și măslinul au fost se pate eliminate din N Italiei. În schimb, în timpul optimului climatic dintre

www.mnir.ro

1000–1200 d.Hr., podgoriile se extind în Europa de V și centrală cu 3–5° spre N și 100–200 m pe alt. Având în vedere că în h. s-au precizat mai multe etape de răcire și înaintare a gheţarilor, chiar o „mică vârstă a gheții", nu-și mai are sensul denumirea de *postglaciar* cu care se încearcă uneori a desemna ultimii 10 000 de ani. De asemenea, nici noțiunea de „optim climatic postglaciar", introdusă de multă vreme pentru a defini în general etapa caldă din urmă cu 7000–5000 de ani, nu mai este indicată, atât timp cât s-au precizat, conform ultimelor cercetări, cel puțin două *optime climatice* în h. Pentru h. se mai folosește încă o împărțire stabilită cu mulți ani în urmă pe baza fosilelor care indică regresiunile și transgresiunile apelor din regiunile baltice și scandinave, ca și pe baza datelor oferite de observațiile asupra resturilor de turbă și tufuri calcaroase, precum și a rezultatelor arheologice, conform căreia s-au succedat următoarele perioade climatice: *preboreal*, rece și uscat, între 8300–6800 î.Hr.; *boreal*, cald și uscat, între 6800–5500 î.Hr.; *atlantic*, cald și umed, între 5500–2500 î.Hr.; *subboreal*, cald și uscat, între 2500–800 î.Hr.; *subatlantic*, umed și rece, începând de la anul 800 î.Hr. până în prezent. În România au fost identificate o serie de faze de vegetație prin analizele sporo-polinice din sedimentele de turbă din regiunile montane specifice h.: faza de trecere pin-molid, faza molidului cu alun și stejăriș amestecat, faza molidului cu carpen și faza fagului. Pentru aceste faze încă nu există suficiente repere C_{14} de fixate a vârstei lor. Depozitele h. din țara noastră sunt reprezentate prin aluviunile recente ale cursurilor de apă, solurile actuale, sedimentele de turbă din zonele muntoase etc.

E. Pop, în *Buletinul Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic*, Cluj, 22, 1942, 101–177; M. Cârciumaru, în *Suceava*, 9, 1982, 469–477.

M.C.

Homești, sat în com. Grebănn (jud. Buzău), pe terit. căruia, în punctul „Poiana lui Homo", a fost descoperit un tezaur de monede romane. Din cele 46 piese recuperate, 31 sunt republicane și 15 imperiale. 30 din cele 31 monede republicane au fost emise în vremea lui Marcus Antonius (32–31 î.Hr.). Monedele imperiale sunt din perioada Vitellius–Lucius Verus.

V. Drîmboceanu, în *SCN*, 6, 1975, 219–222.

G.B.

Homonoia (gr. 'Ομονοία; „concordia"), concept religios apărut în epoca elenistică, când marca alianța dintre diferite cetăți. S-a perpetuat în epoca romană pentru a omologa, și pe plan religios, noua antantă greco-romană. Un templu al H. (ναός 'Ομονοίας) este cunoscut la Callatis, unde se presupune că s-ar fi expus copia callatiană a *foedus*-ului acesteia cu Roma (*in fano Concordiae*). Această ipoteză nu mai obligă la limitarea cronologică pe care o impunea teza mai veche potrivit căreia același *foedus*, fiind expus în templul Concordiei din Roma, nu putea fi încheiat decât după campania lui → M. Terentius Varro Lucullus, ci oricând în cursul sec. I î.Hr.

Zwicker, în *RE*, VII, 1913, col. 2265–2269; Sc. Lambrino, în *CRAI*, 1933, 278–288; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, *N.S.*, 2, 1958, 207–225; D.M. Pippidi, în *StCl*, 15, 1973, 57–67; Al. Suceveanu, în *Quaderni Catanesi*, 2, 1980, 4, 471–478.

A.S.

Homoriciu, sat în com. Izvoarele (jud. Prahova), în apropierea căruia pe piscul „Cetățuia" sau „Cetățeaua" (alt. 716 m), reprezentând cel mai înalt punct al crestei ce separă văile Teleajenului și Drajnei, au fost identificate prin cercetări de suprafață urme de locuire și materiale din epoca bronzului (cultura Monteoru) și din cea de-a doua epocă a fierului (cultura geto-dacă). Platoul „Cetățuii" este înconjurat de terase, probabil artificiale, și este fortificat cu valuri de pământ și piatră. În lipsa unor săpături sistematice nu se poate preciza dispunerea, structura și datarea acestor amenajări defensive, dar este de presupus că atât în epoca bronzului, cât și în cea geto-dacă, „Cetățuia" a folosit ca fortificație și loc de refugiu pentru populația din împrejurimi. În materialul descoperit, cultura Monteoru este reprezentată exclusiv prin fragmente ceramice cu decor incizat. Ceramica geto-dacă, caracteristică perioadei „clasice", este lucrată atât la mână, cât și la roată, din pastă cenușie. Aceleiași epoci îi aparțin fragmente de amfore, un calapod pentru modelatul ceramicii și o monedă de bronz a regelui Antioch III al Syriei (223–187 î.Hr.) (M.B.). În punctul „Hotarul cu Malul Vânăt", pe terasa înaltă, vestică, a râului Teleajen, la „Cariera de humă", au fost descoperiți (1967) înhumați, întinși cu capul la N–V, depuși în ciste din lespezi de piatră, cu capac-lespede. Un mormânt conținea un pumnal din bronz cu lama triunghiulară (cu nervură mediană lată), posibil înmânușat în vechime ca lama de halebardă (judecând după poziția lui în mormânt, orientat cu vârful spre craniul defunctului) și o cană de lut castaniu, cu gât cilindric înalt, corp scund bitronconic, pe carena căruia cădea toarta în bandă, sprijinită pe o mănușă-mosor, simetrică alteia aplicată diametral opus (în față). Apropierea cănii de formele → Monteoru *Ic4* și de cele aflate în complexul de la → Bădurească *4*, cu analogii la → Năeni (jud. Buzău), ridică problema adoptării ceramicii locale de către unele grupuri intruse în zonă, în epoca bronzului timpuriu (V.T.).

Gh. Petrescu-Sava, I. Nestor, în *RPAN*, 2–4, 1940, 71–74, 76–86; V. Teodorescu, în *Prahova. Tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, Ploiești, 1974, 13.

M.B. și V.T.

Homorodu de Sus, sat în com. Homoroade (jud. Satu Mare), pe terit. căruia a fost descoperită și cercetată prin sondaje cea mai nordică așezare de pe

www.mnir.ro

terit. ţării noastre aparţinând culturii Criş-Starčevo. S-au recoltat fragmente de borcane cu corpul bombat şi cu decor din adâncituri făcute cu unghia, specifice acestei culturi.

E.C.

Hopletes (< gr. *Ὁπλῆτες; „luptătorii"), trib gentilic ionian, atestat la Athena, Milet, Cyzic şi Odessos. Dată fiind originea milesiană a coloniilor Histria şi Tomis, tribul H. a fost desigur instituit şi aici în momentul întemeierii acestor cetăţi. A persistat după instaurarea regimului democratic — probabil, cu funcţii politice şi administrative noi, corespunzătoare celor ale triburilor teritoriale, fiind documentat la Tomis în epoca romană printr-o arhitravă dedicată de un conducător al tribului şi printr-o inscripţie funerară.

M.P. Nilsson, *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951, 145–149; I. Stoian, *Tomitana*, 62–65.

A.Ş.

Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus) (n. 8 dec. 65 î.Hr. — m. 27 nov. 8 î.Hr.), poet lat., unul dintre clasicii lit. din epoca lui Augustus. Fiu al unui libert, şi-a desăvârşit educaţia la Roma şi la Athena. După o efemeră aventură militară (în oastea lui → M. Iunius Brutus) în 42, o viaţă relativ lipsită de griji materiale — asigurată de protecţia venită din partea lui Mecena (după 38) şi de veniturile unei mici proprietăţi, la care face adesea referiri în opera sa — îi permite lui H. să se dedice poeziei. Opera sa, foarte variată, cu tonalităţi lirice şi satirice, solemne şi didactice, conţine *Epode (Iambi)*, 17 poeme compuse între 41 şi 30; *Satire (Sermones)*; „Convorbiri"), cartea I, cu 10 poezii (35 î.Hr.) şi cartea a II-a, cu 7 poezii (30 î.Hr.); *Ode (Carmina)*; „Cântece"), cărţile I–III (31–23 î.Hr.) şi cartea a IV-a (19–13 î.Hr.); *Epistulae*, cartea I (26–20/19 î.Hr.) şi a II-a (19–13 î.Hr.), cuprinzând, între altele, celebra *Ars poetica* (Epistola către Pisoni); *Carmen saeculare*, compus în anul 17 î.Hr. Opera lui H. conţine o seamă de accente critice la adresa societăţii contemporane, astfel că în acest context îşi fac loc şi aluziile la evoluţia raporturilor dintre statul roman şi daci (*Sat.*, 2, 6, 51–53; *Carm.*, 1, 35, 9; 2, 16, 5; 3, 6, 13–16; 3, 8, 18 etc.), preţioase ca izvor pentru reconstituirea situaţiei de la Dunărea de Jos în anii 31–29 î.Hr. De o atenţie aparte se învredniceşte un pasaj din *Ode (Carm.*, 3, 24, 9–24), în care sunt descrise succint câteva obiceiuri ale geţilor, în frunte cu „rotaţia" loturilor agrare, o piesă decisivă la problema → agriculturii şi a → obştilor la geto-daci.

Horatius, *Opera omnia*, ed. M. Nichita, vol. 1–2, Bucureşti, 1980 (cu ample referiri bibliografice). Fragmentele referitoare la ist. veche a României: în *FHDR*, 1, 208–213.

A.A.

Horga, sat în com. Epureni (jud. Vaslui), pe terit. căruia au fost descoperite numeroase resturi aparţinând unor aşezări neolitice de tip Stoiceni-Aldeni şi Cucuteni *A* şi urme din epoca bronzului (Noua) (unelte din bronz şi os, ceramică). Numeroase sunt şi resturile arheologice aparţinând sfârşitului primei epoci a fierului. Alte urme ceramice datează din sec. 3–2 î.Hr.,

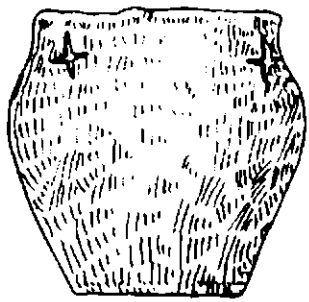

Fig. 118. Horga. Vas modelat cu mâna şi ornamentat cu patru cruci incizate, descoperit în aşezarea din sec. 6—7 d.Hr.

evidenţiindu-se, alături de ceramica dacică, resturi de amfore gr. Au mai fost identificate vestigii din sec. 2–3 şi 4–5 d.Hr., din această ultimă perioadă remarcându-se o serie de vase întregi lucrate din pastă zgrunţuroasă. O importanţă aparte prezintă vestigiile aşezării din sec. 6–7, în care au fost descoperite vase fragmentare sau întregi (unul ornamentat cu simboluri creştine) lucrate cu mâna sau la roată, o fibulă digitată cu 7 butoni şi două monede de bronz bizantine, emisiuni de la Iustinian şi Iustin II. S-au mai găsit câteva resturi ceramice din sec. 10–11 şi o monedă bizantină de bronz de la Constantin X Ducas.

G. Coman, în *MemAntiq*, 3, 1971, 482–486; id., *Străvechi, continuitate*, 131–135.

D.G.T.

Horgeşti, com. în jud. Bacău, unde s-a descoperit întâmplător (1968), depus într-un vas de bronz, un tezaur compus din 58 de monede bizantine de bronz, împreună cu fragmente dintr-un lanţ de bronz (colier?) şi 13 bucăţi mici din tablă de aramă; 28 exemplare sunt emisiuni de la Iustin II (565–578), 4 de la Tiberiu II Constantin (578–582), 25 de la Mauriciu Tiberiu (582–602) şi unul de la Focas (602–610).

V. Căpitanu, în *Carpica*, 4, 1971, 253–260; C. Buzdugan, în *Carpica*, 6, 1973–1974, 47–52.

D.G.T.

Horia, com. în jud. Tulcea, unde a fost descoperită o *villa rustica* romană din terit. oraşului Troesmis al cărei proprietar era în sec. 2 d.Hr. Annaeus Pulcher, centurion din *leg. V Macedonica*, dedicant al unei plăci votive din marmură pentru Asclepios şi Hygeia. Prezenţa unui cuptor pentru ceramică şi a altor descoperiri arată şi caracterul meşteşugăresc al villei. În apropiere, pe Valea Taiţei, se afla şi o aşezare rurală

www.mnir.ro

(*vicus*) din sec. 2–4, în cuprinsul căreia funcționa o baie publică, iar la cca 2 km spre N–E, o mică fortificație romană, *statio* pe drumul dintre Troesmis și Noviodunum, unde era cantonată o vexilație a legiunii amintite, ale cărei țigle ștampilate s-au găsit în necropola plană de înhumație a așezării. Aceeași zonă se afla, potrivit descoperirilor tegulare, și în grija unor militari din → *Classis Flavia Moesica*.

TIR, L 35, 46; Al. Suceveanu, *VEDR*, 64, 100, 138; *ISM*, V, 255–256; V.H. Baumann, *Ferma*, 107–123.

A.B.

Horodiștea, sat în com. Păltiniș (jud. Botoșani), pe terit. căruia, pe un pinten al dealului Mălăiște, a fost descoperită o importantă așezare (eponimă), din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului (cca 2500–2000 î.Hr.), aparținând complexului cultural H.-Folteşti-Erbiceni. Au fost scoase la suprafață două locuințe, dintre care una cu podeaua din dale de piatră de calcar, cu pereții din pari, împletiți cu nuiele și lipiți cu lut amestecat cu pleavă. În cuprinsul locuințelor și în gropile din jur s-a găsit un bogat și variat inventar format din unelte de piatră, silex, os și lut ars (în cadrul cărora se remarcă topoarele de silex de culoare cenușie) și ceramică. Unele dintre vase sunt de culoare cărămizie de tradiție cucuteniană, cu motive pictate în rețea, altele din pastă fină de culoare cenușie, ornamentate cu motive incizate sau imprimate cu șnurul răsucit. O altă categorie este formată din vasele de uz casnic confecționate din pastă mai grosieră cu calcar pisat în pasta de culoare neagră-cenușie. În plastica antropomorfă se remarcă aceleași tradiții cucuteniene. Cercetările de la H. au stabilit două faze de locuire: una mai veche (H. *I*) pe botul terasei, delimitată cu șanț de apărare în partea accesibilă, cu ceramică pictată cu benzi negre și roșii de tradiție Cucuteni *B2* și alta mai nouă (H.*II*), în centrul terasei, în spatele șanțului de apărare, cu ceramică pictată monocrom, cu benzi în rețea, tipică complexului H.-Erbiceni-Folteşti. Aceste observații, coroborate cu acelea de la Erbiceni („Dealul Sărăturilor") au adus contribuții importante în legătură cu originea și evoluția complexului H.-Erbiceni-Folteşti. În același punct au fost descoperite și câteva bordeie din perioada prefeudală (sec. 8–10) (M.D.). În punctul „Rediu" a fost descoperit întâmplător un fragment de brățară de bronz cu ove (*Hohlbuckelring*), piesă importată din mediul celtic central-european și databilă în sec. 3–2 î.Hr. Pe terit. fostului sat Crăiniceni a apărut, de asemenea întâmplător, singurul mormânt de înhumație care, pe baza unei căni negre, cu buza fațetată și toartă în X, poate fi atribuit culturii → Poieneşti-Lukaşevka (sec. 2–1 î.Hr.) (inedit) (M.B.).

H. Dumitrescu, în *Dacia*, 9–10, 1945, 127–163; M. Dinu, *La civilisation Horodiștea-Folteşti à la lumière des nouvelles recherches*, Symposium über die Badener-Kultur, Nitra–Male Vozokany, dec. 1969; N. Zaharia, E. Zaharia, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, 139 și urm. și fig. 2/8.

M.D. și M.B.

Horom, cetate feudală (sec. 10–11), aparținând voievodului român Glad. Situată, potrivit informațiilor date de *Anonymus*, lângă actuala com. Palanca Nouă (Novi Palank, Serbia) pe malul stâng al Dunării.

R.P.

horothesia lui Laberius Maximus, intitularea unui interesant text epigrafic de la Histria, păstrat în două exemplare databile în a doua jumătate a sec. 2 d.Hr. Textul transcrie: *a*) un decret în lb. lat. dat la 25 oct. 100 d.Hr. de către Manlius Laberius Maximus, guvernator al Moesiei Inferioare (între anii 100–102), prin care au fost stabilite granițele pentru → *territorium* în care se recunoșteau Histriei imunități fiscale: de la brațul Peuce (Sf. Gheorghe), lacul Halmyris (Razelm) și limita cu terit. agrar al cetății → Argamum, până la cursurile „râurilor" → Picusculus, → Gabranus, → Sanpaeus, → Turgiculus și → Calabaeus (hidronime a căror localizare actuală este ipotetică); *b*) într-o succesiune diferită de cea cronologică reală, o serie de scrisori în lb. gr. adresate Histriei de către guvernatorii Moesiei Ti. Flavius Sabinus (50–56/57), C. Pomponius Pius (67–68), Ti. Plautius Silvanus Aelianus (cca 56–cca 67) și C. Terentius Tullius Geminus (47–54), din care reiese că după ce → Ripa Thraciae („Țărmul Thraciei", regiunea de la E de Dimum — azi Belene, Bulgaria), cuprinzând terit. Dobrogei, a fost anexată provinciei Moesia în 46 d.Hr., guvernatorii din timpul împăraților Claudius și Nero au dat histrienilor unele privilegii vamale, acordându-le „după datină îngăduința de a pescui în gura Peuce și de a aduce lemn de facle, pentru nevoile fiecăruia, fără plata vreunei taxe", „cu toate că rețeaua vamală a malului Dunării se întinde până la mare" (v. *portorium*); *c*) textul lat. care certifică autenticitatea „hotărniciei" lui Laberius Maximus și menționează transmiterea acestuia unui „concesionar al veniturilor vămii țărmului Thraciei, care cerea să i se plătească vama lacului Halmyris și a gurii Peuce" și căruia i se precizează limitele zonei în care „avea dreptul să perceapă vamă". Conflictele Histriei cu autoritățile vamale romane s-au repetat probabil nu doar în sec. 1, ci și după 25 oct. 100, ceea ce explică demersul cetății de a copia pe piatră în repetate rânduri, spre cunoștință publică, atât decretul guvernatorului M. Laberius Maximus, cât și scrisorile oficiale ale guvernatorilor precedenți referitoare la aceleași privilegii. Cu toate că nu se cunosc *termini* pentru *territorium* histrian, apare justificată presupunerea existenței unei → *limitatio* amănunțite a acestuia, de corelat „hotărniciei" din anul 100.

www.mnir.ro

ISM, I, nr. 67 și 68, cu lit. ant.; A. Ștefan, în *StCl*, 13, 1971, 40–45 și pl. III, nr. 11; Al. Suceveanu, *VEDR*, 42–43.

A.Ș.

horreum (lat.), construcție destinată depozitării alimentelor în general ca și celor trebuincioase militarilor: pâinea, vinul, uleiul, oțetul, carnea, legumele, furajele, lemnele, echipamentul, care erau livrate gratuit (*annona militaris, cibaria militum*). Acestea erau adunate în depozite mari pentru subsistența armatei. Unele **h.** erau în castre, altele în *mansiones*. Grija pentru aceste aprovizionări revenea unui corp special, *frumentarii*. **H.** din castre se aflau sub autoritatea prefectului legiunii (*prefectus legionis*), care supraveghea acțiunea de *frumentationes* a soldaților. Hrana se livra cu oarecare formalități, *actarius*, contabilul corpului, eliberând bonuri (*pittacia*) vizate de un *subscribendarius*. Edificiul avea formă dreptunghiulară cu acoperiș în două ape și spații de aerisire la partea superioară a pereților. Specificul acestor edificii îl constituie suita de contraforți de la exterior, plasați la distanțe egale pe toate laturile pentru a da rezistență la presiunea interioară venită de la materialele depozitate. Astfel de construcții cu spații mari se întâlnesc la majoritatea castrelor din țara noastră, plasate de obicei câte două de o parte și de alta a clădirii de comandament — Drobeta, Buciumi, Jidava, Slăveni, Răcari, Cășei, Praetorium II. Excepție de la regula aplicării contraforților la exteriorul zidurilor fac *horrea* de la Jidava, la care aceștia nu sunt dispuși pe toate laturile și de la Racovița, unde lipsesc complet.

C.V.

Hostilianus (Caius Valens Hostilianus Messius Quintus), fiul mai mic al împăratului → Decius. Proclamat Caesar în 250 d.Hr., titlu cu care participă la campania împotriva coaliției gotice a lui Kniva în 250–251. Supraviețuind dezastrului de la → Abrittus, **H.** a fost asociat la domnie de → Trebonianus Gallus și a primit titlul de Augustus (iul.–aug. 251), dar a murit de ciumă în nov. (?) 251. S-a propus identificarea cu **H.** a capului unei statui imperiale descoperită la → Valu lui Traian (jud. Constanța).

G.P.B.

Hotărani 1. Sat în com. Vânjuleț (jud. Mehedinți), unde în 1914 a fost descoperit un tezaur monetar din care s-au recuperat trei tetradrahme din Thasos și 25 denari romani republicani din perioada 207–74 î.Hr. (E.N.). În mod întâmplător, din nămolul „Bălții Mari", a fost scos la suprafață un fragment de mâner de la un cazan de cupru, ornamentat cu protuberanțe în formă de ciuperci, piesă care aparține primei jumătăți a sec. 5 și este atribuită hunilor (R.H.). 2. V. *Fărcașele*.

B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1971, 4, 480–585, 588–590; M. Chițescu, *RRCD*, 188–189, nr. 95; I. Nestor, C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 21, 1937, 179, pl. 39/1.

E.N. și R.H.

Hotăroaia, sat în com. Roșiile (jud. Vâlcea), de unde provine un tezaur monetar descoperit în 1969. S-au recuperat nouă denari romani republicani din perioada 113–71 î.Hr.

B. Mitrea, în *BSNR*, 77–79, 1973–1975, 319–320; M. Chițescu, *RRCD*, 189, nr. 96.

E.N.

Hunedoara, munic. în jud. Hunedoara, în zona căruia s-au descoperit câteva tezaure monetare. Primul dintre acestea s-a găsit în 1904 și se compune din 1117 monede, dintre care 1093 sunt denari romani republicani, 19 drahme din Dyrrhachium și 5 drahme din Apollonia. Al doilea tezaur s-a descoperit în 1910 (în județ) și cuprinde un număr de 164 denari romani republicani și imperiali, cele mai recente monede datând din vremea lui Nerva. Al treilea tezaur a fost găsit prin 1911 și este alcătuit din 41 denari romani republicani și o tetradrahmă din Macedonia Prima. Nu este clar dacă un denar de la Vespasian găsit în același loc aparține tezaurului. Al patrulea tezaur provine din împrejurimile orașului și se compune din 42 denari romani republicani și 35 drahme din Apollonia și Dyrrhachium (C.P.). Dintr-o descoperire întâmplătoare de pe terir. fostului comitat, provine o pereche de cercei de aur cu cub poliedric ajurat, databili în cursul sec. 5 (R.H.).

I. Winkler, în *SCN*, 2, 1958, 403–404 și 3, 1960, 443–444; M. Chițescu, *RRCD*, 189–196; G. Laszlo, în *Közl.*, 1, 1941, 127, pl. 1/8–9.

C.P. și R.H.

huni (gr. Χοῦνοι, Οὖννοι), uniune de triburi nomade de origine răsăriteană, mongolo-tiurcică; ipotetic identificați cu populația hiung-nu din izvoarele chineze din sec. 3–2 î.Hr. Din stepele Asiei centrale, în sec. 2 d.Hr., grupuri de **h.** au trecut la V de Ural. Alte grupuri de **h.**, după ce i-au înfrânt pe alani la lacul Aral, au ajuns la cca 355 între Don și Nistru, unde au distrus, în 375, regatul ostrogoților, declanșând așa-numita migrație a popoarelor (Amm. Marcell., XXX, 3, 1). Începând cu ultimele decenii ale sec. 4, **h.** s-au deplasat înspre Dunărea inferioară. Pe la 400 **h.**, în fruntea cărora se afla Uldis, au controlat regiunea din stânga Dunării, centrul de greutate al puterii lor fiind la N gurilor Dunării. În anul 395 o aripă a **h.** a întreprins o pustiitoare expediție în Asia Mică, ajungând până la Antiochia. De la Dunărea inferioară, Uldis a organizat expediții de jaf în S fluviului, cea mai răsunătoare fiind cea din anul 408/409 (Sozomenos IX, 5, 1). În deceniul al treilea al sec. 5 centrul de greutate al puterii **h.** s-a aflat în Câmpia pannonică (Frigeridus în Greg. Tour., *Hist. Franc.*, II, 8; Marcellinus Comes a. 427; Priscus fr. 1; Iord., 180 etc.). După moartea lui Rua (433), sub Attila și Bleda (433–446) și mai ales sub Attila (453), **h.** au întreprins numeroase expediții de jaf în Imp. Romap de Răsărit, pacea aducând Imp. de fiecare dată sarcini

www.mnir.ro

și obligații din ce în ce mai împovărătoare, uneori mult exagerate de izvoarele vremii. Ciocnirea h. cu forțele Imp. Roman de Apus la Câmpiile Catalaunice, lângă Troyes (Franța) și apoi moartea lui Attila au marcat de fapt începutul prăbușirii confederației h., consfințită prin victoria coaliției germanice condusă de gepizi, în lupta de la Nedao (454), undeva în S Pannoniei (lord., 2–9). Ca urmare, Ernach, unul dintre fiii lui Attila, a fost colonizat undeva în N–E Dobrogei (lord., 50), iar după înfrângerea h. în al doilea război goto-hunic (463/464–466), Dengizih, un frate a lui Emach, s-a retras la Dunărea inferioară. Cei doi frați au cerut împăratului de la Constantinopol organizarea unui târg la Dunăre, cerere care a fost respinsă. În anul 469 Dengizih suferă o înfrângere decisivă din partea armatelor imperiale, capul său fiind trimis la Constantinopol (Marcellinus, *chron. ad anno 469*). Cu aceasta rolul h. la Dunărea inferioară a luat sfârșit. Eruach împreună cu alte grupuri de h. s-au retras în stepele de la N de Marea Neagră, unde au fost asimilați de populații din zonele respective. În perioada staționării lor între Ural și Nipru (sec. 2–4), h. au preluat numeroase obiceiuri și elemente de cultură materială de la populațiile cucerite (sarmați, alani etc.), ceea ce îngreunează în mod considerabil identificarea lor arheologică. În legătură cu deplasarea h. înspre V a fost pusă deformarea artificială a craniului, apoi arcul reflex, săgețile cu trei muchii, șeile de lemn placate cu foiță de argint, piese de harnașament bogat împodobite, în lipsa pintenilor—biciul (nagaica) și mai ales diademele și cazanele de cupru.

F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I–V, Berlin 1959–1962; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956; O.J. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen, Eine Analyse ihrer historischen Dimension*, Viena–Köln–Graz, 1978.

R.H.

Hunia, sat în com. Maglavit (jud. Dolj), în apropierea căruia într-unul din tumulii din perioada de tranziție spre epoca bronzului, „Movila Călinei" de pe malul terasei Dunării, au fost găsite câteva morminte de înhumație cu schelete chircite vopsite cu roșu și altele din prima epocă a fierului. Sunt similare acelora din tumulii de la → Basarabi, aparținând aceleiași enclave illirice din S–V Olteniei.

VI. Dumitrescu, în *Raport MNA 1942–1943*, 43, 86.

VI. D.

Huși, oraș în jud. Vaslui, pe terit. căruia au fost descoperite urme arheologice datând din neolitic, prima și cea de a doua epocă a fierului. Pe un mic promotoriu situat în marginea pădurii Tătărani, pe locul denumit „Lohan", se găsește o așezare neolitică și o necropolă, cu morminte de înhumație, aparținând purtătorilor culturii Noua. În locuințele neolitice cercetate cu prilejul săpăturilor s-au descoperit, pe

Fig. 119. Monede de tip Huși-Vovrieşti.

lângă numeroase unelte din piatră și os, idoli antropomorfi și zoomorfi și vase de lut pictate aparținând culturii Cucuteni *A2* și *A3*. Cele 19 morminte de înhumație, care conțineau schelete în poziție chircită, aveau ca inventar vase de lut caracteristice culturii Noua (faza *I*) (M.F.). În centrul orașului au ieșit la iveală urmele unei așezări aparținând culturii Cucuteni. Bogatul material ceramic a permis stabilirea unei secvențe cronologice distincte, contribuind la periodizarea mai nuanțată a fazei Cucuteni *A–B*. Hallstattul este reprezentat prin câteva morminte de înhumație, deranjate, cu un inventar metalic de tip scitic, printre care și două pumnale (*akinakai*) de fier. Urmele civilizației geto-dacice au fost identificate atât în centrul cât și în zona viilor orașului, mai importantă și mai bine cercetată fiind așezarea situată pe dealul „Turbata", din hotarul satului Corni, astăzi parte componentă a orașului (A.L.). La H. a mai fost descoperit (1864) un tezaur cu monede de argint dacice (sfârșitul sec. 3 și prima jumătate a sec. 2 î.Hr.) de tip Filip II, depuse într-un vas de metal. Monedele au tăieturi adânci, fiind tipice regiunilor est-carpatice; s-au mai păstrat 23 exemplare. Fiind cea mai veche descoperire, localit. a devenit eponimă pentru definirea tipului monetar respectiv (**H.-*Vovrieşti***). Multe din monede păstrează urme de legendă și simboluri, greut. oscilând între 13,40–14,90 g (C.P.).

V. Bazargiuc, în *Materiale*, Oradea, 13, 1979, 127–129; C.D. Vasiliu, în *A. Arn.*, 9–10, 1933–1934, 20–21; A. Laszlo, în *Alba Regia*, 12, 1971 (1972), 211–235; Al. Andronic, E. Neamțu, în *Materiale*, 10, 1973, 275–280; A. Nițu, V. Bazargiuc, în *AM*, 9, 1980, 19–61; S. Teodor, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 169–195; C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 62 și 11, 1914, 57; B. Mitrea, în *ED*, 10, 1945, 34; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 111–131.

M.F.; A.L. și C.P.

Hybrida v. Antonius Hybrida

hydrie (gr.), vas de capacitate mare, mai ales ceramic, cu gura strâmtă, o toartă verticală și două

www.mnir.ro

orizontale, utilizat pentru aducerea și păstrarea apei. **H.** au fost produse în orașele gr., fie ca vase pentru uzul curent, fie de lux, decorate cu picturi. Atelierele corinthice, attice și cele din Grecia asiatică au produs **h.** pictate. În perioada elenistică a fost realizată la Alexandria (Egipt) o categorie de **h.** cunoscută sub numele de *Hadra*. În orașele gr. din Dobrogea, **h.** au fost produse în special la Callatis. La Histria se producea un tip miniatural, utilizat pentru cult.

Histria IV.

P.A.

Hypatios (sec. 5–6 d.Hr.), nepotul împăratului → Anastasius, *magister militum per Thracias*. A luat măsura de a reține subsidiile anuale acordate trupelor de federați din dioceza Thraciei, ducând la izbucnirea răscoalei conduse de → Vitalian (513–518). Trimis împotriva răsculaților în fruntea unei puternice armate, **H.** a fost făcut prizonier, iar trupele imperiale au suferit o grea înfrângere la Acres castellum (Capul Caliacra, Bulgaria). Pentru a-l liniști, împăratul Anastasius l-a încărcat pe Vitalian de daruri, iar pe **H.** a izbutit să-l pună în libertate, în schimbul unui însemnat preț de răscumpărare.

E. Stein, *Histoire*, II, 178–181; *DID II*, 412–413; *PLRE*, II, 577–581.

I.B.

hypocaustum v. **thermae**

hypodiaconus (lat.), categorie a clerului inferior, destul de des întâlnită în perioada paleocreștină. Menționată de o inscripție în lb. gr. de la Tomis (sec. 6).

MPR, 48–49; *IGLR*, nr. 48.

I.B.

www.mnir.ro

I

Iablanița, sat în com. Pădina (jud. Mehedinți), pe terit. căruia, prin cercetări de suprafață a fost identificată o așezare românească din sec. 8–9 (perioada timpurie a culturii Dridu). S-au găsit fragmente ceramice din oale fără toartă cu marginea arcuită sau răsfrântă oblic și fragmente de vase cu buza îngroșată rotunjit și oblic, elemente care apar în sec. 9 și devin caracteristice în sec. următoare. Ceramica este decorată cu striuri continui, asociate cu benzi de linii în val pe umăr, cu benzi de striuri verticale și oblice, cu șiruri de impresiuni asemănătoare unor virgule. Apar mai rar canelurile și linia incizată distanțat (în spirală). Ceramica este lucrată din pastă cu nisip, la roata înceată, arsă castaniu pătat.

O. Toropu, *Romanitatea târzie.*

E.Z.

Iacobeni 1. Sat în com. Dângeni (jud. Botoșani), la V de care, pe locul denumit „Valea Grădinii", în apropierea unui tumul, a fost descoperit întâmplător un cazan de bronz de formă emisferică, cu picior în formă de pâlnie și marginea buzei ușor răsfrântă, pe care sunt aplicate patru torți ornamentale, zoomorfe, reprezentând modelarea schematică a unor gazele, și cu alte 2 torți orizontale pe corp; face parte din categoria descoperirilor scitice și se datează în sec. 6–5 î.Hr. (A.F.). **2.** Sat în com. Vlădeni (jud. Iași). Pe grindul aflat în apropiere de marginea vestică a satului s-au descoperit mai multe morminte din epoca bronzului (cultura Noua) și din sec. 4 d.Hr. (cultura Sântana de Mureș). Acestea din urmă conțin un inventar bogat, compus din vase de lut lucrate cu mâna și la roată, amforete romane, pahare de sticlă, cataramе, mărgele etc. Pe același loc s-au mai găsit vestigii arheologice din neolitic (cultura Cucuteni) și Hallstattul timpuriu. În alte puncte de pe terit. satului I. au fost semnalate resturi de locuire din neolitic (culturile Criș și Cucuteni), epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt și din sec. 4 d.Hr. (I.I.).

S. Rață, în *AM*, 6, 1969, 351–354; I. Ioniță, în *AM*, 4, 1966, 192, 220, 232; A.C. Florescu, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 74; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 248.

A.F. și I.I.

Iakimovo (N—V Bulgariei). În 1972, în apropierea satului a fost descoperit întâmplător un bogat tezaur de vase și podoabe, din argint și bronz, datând din sec. 1 î.Hr. El se compune din patru cupe conice cu fundul rotunjit, un *kantharos*, două „falere" și două brățări plurispiralice, toate din argint, la care se adaugă un vas-cupă, o strecurătoare, precum și o toartă și cele două atașe ale unei situle, toate din bronz. Așa-zisele „falere", una de bună factură gr. reprezentând bustul unui bărbat, alta în stil local, redând chipul unei divinități feminine înaripate, erau inițial sudate în interiorul cupelor conice. Pe peretele uneia dintre aceste cupe apare în relief, aurită, imaginea eroului-cavaler. Atât ca forme, cât și ca iconografie, piesele de argint de la I. au analogii apropiate în tezaurele de la → București-Herăstrău, Sâncrăieni, Lupu și Galice, încadrându-se astfel în grupa tezaurelor geto-dace din epoca lui Burebista.

At. Milčev, în *Arheologija-Sofia*, 15, 1973, 1, 1–14; I. Marazov, *Sâkrovišteto ot Jakimovo*, Sofia, 1979.

M.B.

Iallius Bassus Fabius Valerianus, M. (sec. 2 d.Hr.), senator roman din tribul Voltinia, consul suffect în 159 (?), guvernator al Pannoniei Inferior, îngrijitor al lucrărilor publice (*curator operum publicorum*), guvernator al Moesiei Inferior (în 162), participant la expediția parthică din 162, guvernator al Pannoniei Superior. În calitate de guvernator al Moesiei este menționat la Troesmis, într-o dedicație către Marcus Aurelius și Lucius Verus.

J. Fitz, *Statthalter*, 48; R. Syme, 220, nr. 12; *ISM*, V, 159.

A.S.

Ialomița v. **Ilivakia**

Ianus, vechi zeu roman, stăpân al porților și păzitor al tuturor intrărilor și ieșirilor, de unde și înfățișarea sa

www.mnir.ro

cu două fețe. Era considerat și zeu al începuturilor, iar prin extensiune tatăl oamenilor, zeilor și universului. Sunt cunoscute numeroase legende cu I. personaj real, rege „în epoca de aur" sau divinitate. Cât timp statul roman se afla în război, porțile sanctuarului lui I. de la Roma erau deschise. În prima lună a anului, Ianuarius, la *calendae*, oamenii schimbau cadouri și urări, iar de 9 ianuarie era sacrificat un berbec în onoarea lui I. Este reprezentat pe unele monede geto-dacice din Oltenia, emise în sec. 3–2 î.Hr. La Alburnus Maior au fost descoperite două altare cu dedicații către I. cu epitetul *geminus* (*CIL*, III, 7824; celălalt, inedit).

S.S.

Iasidius Domitianus (sec. 3 d.Hr.), personaj de rang senatorial, cunoscut dintr-o inscripție fragmentară de la Roma și mai multe inscripții din Dacia. Prima misiune în această provincie a fost cea de *leg(atus) leg(ionis) XIII Gem(inae)* în perioada dintre domniile lui Caracalla și Elagabal. A revenit în Dacia ca legat consular, fiind, în ultimii ani ai lui Severus Alexander, amintit ca *dedicante* în patru inscripții onorifice, toate descoperite în castre și puse de trupe auxiliare (Ilișua–2, Mehadia, Râșnov), *ex quaestura sua*. La Ilișua, *ala Tungrorum Frontoniana Alexandriana* este gratificată cu privilegii. La Mehadia, *coh. III Delmatarum Alexandriana mill. eq. C.R.p.f.* face închinarea către puterea și maiestatea Iuliei Mamaea. Pe monumentele de la Mehadia și Cumidava, mimele lui I.D. este martelat, semn că a suferit *damnatio memoriae* împreună cu împăratul.

CIL, III, 797, 798 = *ILS*, 2494, VI, 1428 = 31 651; *AÉp*, 1912, 2; *AISC*, 4, 1941–1943, 235 și urm.; A. Stein, *Dazien*, 97.

M.Z.

Iași, munic. în jud. Iași. Terit. orașului a fost locuit permanent, din vremuri străvechi, încât formarea târgului medieval este rezultatul unei neîntrerupte continuități de viață și de cultură materială în această zonă. Cele mai vechi vestigii aparțin paleoliticului superior, fiind descoperite în cartierul Ciurchi, Podgoria Copou și Șesul Nicolinei. Neoliticul timpuriu, reprezentat prin resturi ceramice de tip Criș și linear, a fost semnalat în cartierele Păcureț și Ceairul lui Peretz, iar neoliticul dezvoltat (cultura Cucuteni *A* și *B*) a fost identificat în preajma Palatului Culturii, precum și în cartierele Nicolina, Ciurchi, Hala Centrală și Frumoasa. O interesantă așezare de tip Cucuteni *A* a fost descoperită întâmplător în albia majoră a râului Bahlui, în zona dintre Podu-Roș și Podu-Trancu, dezvelindu-se parțial mai multe platforme de locuințe, din care s-au recoltat numeroase resturi ceramice și un brăzdar din corn de cerb, perforat. Perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului (faza Horodiștea-Folteşti) îi aparțin resturi ceramice găsite în cartierul Ciurchi. Destul de multe resturi de ceramică și de unelte, provenite din așezări

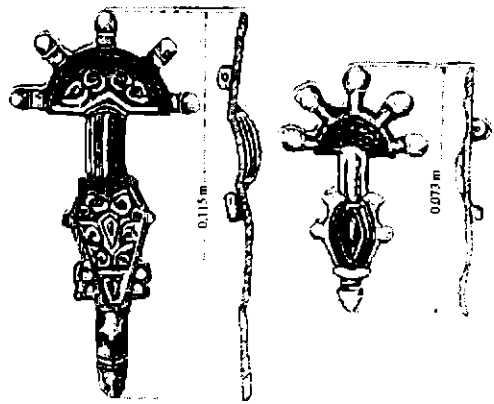

Fig. 120. Fibule digitate din bronz descoperite la Iași (sec. 6 d.Hr.).

datând de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua), au fost descoperite în cartierele Păcureț, Ciurchi și Ceairul lui Peretz, precum și în preajma monumentului „Crucea lui Ferentz", din cartierul Nicolina, unde a fost semnalată o necropolă din vremea culturii Noua. Primei epoci a fierului îi corespund câteva vestigii ceramice aflate în cartierele Păcureț și Nicolina. Numeroase fragmente ceramice dacice și bastarnice din sec. 3–2 î.Hr. au fost identificate în zona Palatului Culturii și în cartierul Ciurchi. Destul de numeroase sunt urmele de cultură materială din epoca de formare a poporului român. Dintre acestea, resturi de locuire dacice din sec. 3 d.Hr. au fost identificate prin săpături arheologice pe locul fostei Curți Domnești din zona Palatului Culturii, precum și în cartierul Ciurchi. Urme ale culturii materiale de tip Sântana de Mureș (sec. 4) au fost descoperite lângă Palatul Culturii, în cartierele Nicolina, Abator și Ciurchi. În zona Combinatului de utilaj greu, într-o așezare cu trei niveluri de locuire din sec. 4–6 au fost dezvelite 32 de locuințe (17 adâncite și 15 de suprafață), 4 vetre din piatră și lut, 2 cuptoare din piatră, 23 de gropi cu resturi menajere și 5 ateliere de olărie. Între locuințele de suprafață se remarcă acelea de dimensiuni mici sau foarte mari (77–110 m^2), compartimentate în câte două încăperi printr-un perete median. Patru locuințe adâncite, aparținând ultimului nivel, sunt prevăzute cu cuptoare din piatră. Inventarul așezării cuprinde o mare cantitate de ceramică (vase lucrate cu mâna din pastă grosieră și la roată din pastă fină sau zgrunțuroasă cenușie, ceramică romană), precum și numeroase obiecte din argint, bronz, fier, sticlă, lut, os și piatră. Se remarcă diferite unelte și obiecte de uz casnic, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă și de podoabă, pahare de sticlă, arme și două monede romane de argint (de la Hadrianus și Antoninus Pius). Prima etapă se caracterizează prin locuințe adâncite și de suprafață orientate frecvent spre E și prin cuptoare de olărie cu două camere suprapuse, de dimensiuni mai mari. Ceramica are analogii în complexele târzii ale culturii Sântana de Mureș. În cea de a doua etapă locuințele (adâncite și de suprafață)

www.mnir.ro

sunt orientate cu precădere spre S, iar cuptoarele de olărie cu două camere suprapuse sunt de dimensiuni mai mici. Repertoriul formelor și ornamentelor ceramice este mai bogat; apar forme noi de vase lucrate cu mâna, între care și tipsiile. Importurile de ceramică romană sunt înlocuite cu imitații locale. Cea de a treia etapă se caracterizează numai prin locuințe adâncite, prevăzute cu cuptoare din piatră, având orientarea spre S. Cuptorul de olărie aparținând acestui nivel, de tipul cu o singură cameră, este adosat unei locuințe. Ceramica este lucrată în majoritate cu mâna, dintr-o pastă prost frământată. O impoitantă așezare din a doua jumătate a sec. 4 și începutul celui următor a fost cercetată în cartierul Abator, în zona Fabricii de cărămizi, din care s-au dezvelit 2 locuințe și 2 cuptoare din piatră. Din aceeași vreme au fost descoperite bogate resturi și în cartierul Ciurchi. Importante sunt și vestigiile datând din sec. 6, scoase la iveală în preajma monumentului „Crucea lui Ferentz". Cu ocazia sondajului întreprins aici, prilejuit de descoperirea întâmplătoare a unei fibule digitate din bronz aurit, au fost dezvelite 2 locuințe conținând interesante resturi ceramice lucrate cu mâna, câteva unelte din fier și os, precum și o a doua fibulă digitată. Aceleiași vremi îi aparțin și o serie de fragmente ceramice descoperite în zona Palatului Culturii. În preajma Liceului Național a fost găsit întâmplător și un mic vas de plumb, bizantin (*ampulia*), datând din a doua jumătate a primului milen. al erei creștine. De asemenea, ceramică aparținând sec. 9–11 s-a descoperit în preajma Palatului Culturii, în zona Halei Centrale și în cartierul Frumoasa.

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 201–206; D.Gh. Teodor, în *Cercist*, 2, 1981, 119–128; I. Ioniță, în *AM*, 7, 1972, 267–306; id., în *Palast und Hütte*, Mainz, 1982, 567–586; C. Martiniuc, V. Chirica, A. Nițu, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, 185–193; *RAJI*, I, 184–205.

D.G.T. și I.I.

Iaz, sat în com. Obreja (jud. Caraș-Severin), unde în punctul „Dâmb", situat pe marginea terasei a doua a Timișului, în zona confluenței cu Bistra, s-au descoperit mai multe obiective arheologice importante: a) așezare aparținând neoliticului timpuriu (cultura Starčevo-Criș); b) o foarte caracteristică așezare a culturii Coțofeni din faza *I* de evoluție; c) importantă așezare a grupului cultural Balta Sărată; d) complexe hallstattiene; e) morminte romane (cimitirul municipiului Tibiscum) și f) drumul imperial roman dintre Lederata și Tibiscum.

R. Petrovsky, în *Banatica*, 4, 1977, 437–438; R. Petrovsky, Șt. Cadariu, în *Banatica*, 5, 1979, 39–41; R. Petrovsky, M. Gumă, în *SCICaransebeș*, 1979, 58–61.

P.R.

iazygi (iazigi) (gr. Ἰαζυγες; lat. *Iazygi*), semințe din marea familie a sarmaților. Se crede că au rezultat din amestecul sauromaților cu iasamații și sirmații, în zona dintre Volga și Don, apoi, începând cu sec. 3 î.Hr. au pătruns și la V de Don, înlocuind în stepele nord-pontice autoritatea sciților. La mijlocul sec. 1 î.Hr. au pătruns la V de Nistru, în Moldova și Dobrogea, iar în sec. 1 d.Hr. au trecut prin N Daciei în câmpia dintre Dunăre și Tisa, unde au dat peste daci. Informația lui Plin. B. (IV. 80), conform căreia la venirea lor aici i. i-au împins pe daci până la râul Pathissus (Tisa), trebuie înțeleasă în sensul că i. și-au întins dominația (politică și militară) până la râul Tisa, întrucât descoperirile arheologice arată că parte din daci au rămas pe loc și au continuat să trăiască alături de i. Anul venirii lor în Câmpia Ungară (Alföld) nu-i cunoscut, dar știm că în vremea lui Claudius, cca 50 d.Hr., i. erau aici și se aflau în slujba regelui sueb Vannius (Tacitus, *Ann.*, XII, 29), vasal al romanilor. Instalați inițial în câmpia dintre Dunăre și Tisa, în vecinătatea suebilor și quazilor, i. au început să se extindă treptat și la E de Tisa, în special după înfrângerea dacilor de către romani în vremea lui Traian. Pe terit. fostei provincii Dacia (în Banat) au pătruns numai după retragerea stăpânirii romane de aici. Lipsesc vestigiile i. în Transilvania, Muntenia, Oltenia și partea de S–E a Banatului, așa încât aserțiunea lui Iord. (*Get.*, XII, 74), conform căreia i. ar fi fost separați de roxolani de râul Olt, nu are o acoperire din punct de vedere științific, indiferent dacă ea se referă la sec. 2 sau la sec. 4 d.Hr. În stepele nord-pontice, cultura materială a i. nu poate fi separată de a celorlalte ramuri sarmatice, în schimb ea este bine cunoscută în Câmpia Ungară. Și izvoarele literare se referă cu precădere tot la i. instalați între provinciile romane Pannonia și Dacia. Apar în izvoarele scrise la: Ovidius, *Trist.*, II, 191; *Epist. ex Ponto*, I, 2, 79; I bis, 137; Strab., VII, 2, 4 (C 294); VII, 3, 17 (C 306); Plin. B., IV, 80; Arrian, *Anab.*, I, 3, 2; Ptol., *Geogr.*, III, 5, 1; III, 5, 7; III, 8, 1; VIII, 6, 2; Appian, *Mithrid.*, 69, 293; Dion Cass., passim; Iord., *Get.*, XII, 74; Tacitus, *Hist.*, III, 5, 1; *Ann.*, XII, 29, 1; Amm. Marcell., XXII, 8, 31. Unele izvoare (Ptol., *Geogr.*, III, 5, 1; III, 5, 7; III, 8, 1; Anonim, *Expunere a geografiei pe scurt*, 11) vorbesc de i. metanaști (cei care își schimbă așezările), fapt legat de modul lor de viață; pendulau cu turmele din loc în loc, după pășune. Veniți în Alföld, parte dintre i. s-au sedentarizat, dar niciodată n-au renunțat la incursiunile de pradă, făcute în special în Imp., deși au fost în repetate rânduri aliați ai romanilor, în special în perioada instalării lor aici, în timpul războaielor dacice din vremea lui Traian; în primul război dacic, i. ocupă o fâșie din terit. Daciei (probabil din V Banatului), pe care Decebal în 103 sau 104 o va recuceri (Dion Cass., LXVIII, 10, 3), iar după cel de al doilea război dacic Traian nu o mai dă i., fapt ce-i nemulțumește. Dion Cass. (LXXI, 13, 1) menționează că romanii știau că sunt de rea credință; de la același istoric (id., LXXI, 13, 1; LXXI, 18, 1) cunoaștem că au participat la războaiele marcomanice din vremea lui Marcus Aurelius, ca dușmani ai romanilor. La sfârșitul sec. 2

www.mnir.ro

au pătruns în Câmpia Ungară şi sarmaţii roxolani, care-i vor supune pe i. şi vor constitui de-acum înainte elementul dominant, provocând multe tulburări la graniţa Imp. şi, ca urmare a acestor conflicte, unor împăraţi li s-a atribuit titlul onorific de *Sarmaticus Maximus*. V. şi *sarmaţi*.

N. Vulič, în *RE*, 9, 1916, 1189–1191; M. Párducz, în *Arch. Hung.*, 25, 1941; 28, 1944; 30, 1950; id., în *Actes-Beograd*, 1, 1971, 267–273; J. Harmatta, în *Acta Ant. Arch.*, 13, 1970, 41–48; Gh. Bichir, în *Actes-Beograd*, 1, 1971, 276–278, 282–283; id., în *SCIVA*, 27, 1976, 2, 203–214; id., în *SCIVA*, 44, 1993, 2, 135–169.

G.B.

Ibida v. **Slava Rusă**

Icland, sat în com. Ernei (jud. Mureş), unde a fost descoperit un tezaur monetar compus din tetradrahme din Thasos (recuperate 2) şi denari romani republicani (34). Denarii încep cu o emisiune din 146 î.Hr. şi se încheie în 56 î.Hr., între ei aflându-se şi un denar hibrid realizat probabil în Dacia cu ştanţe copiate. S-ar putea ca tezaurul de la I. să fi fost ascuns în momentul plecării armatei lui Burebista în campania care a dus la căderea Olbiei şi la izgonirea bastarnilor din centrul Moldovei. Există evident şi alte posibilităţi legate de evenimente locale sau de existenţa individuală a posesorilor monedelor.

Gh. Poenaru Bordea, M. Cojocărescu, în *SCN*, 8, 1984, 53–75.

G.P.B.

Iclod 1. Com. în jud. Cluj, unde s-a cercetat zona numită „Pământul Vlădicii" situată între I. şi satul Livada pe de o parte şi între şoseaua naţională şi râul Someş, pe de altă parte. Terenul cercetat a fost împărţit în trei mari porţiuni, notate *A*, *B* şi *C*. În zona *A* au fost săpate resturile unui eimitir neolitic distrus în mare parte de apele Someşului, descoperindu-se şi sporadice urme ale unui strat neolitic ca şi ale unei locuiri din sec. 4–6. În zona *B* este semnalat un al doilea cimitir neolitic precum şi centrul aşezării neolitice cu cel mai vechi nivel de locuire (I). În zona *C* s-au descoperit bordeie, gropi şi podine de locuinţe neolitice, un cimitir prefeudal din sec. 6 şi o locuire

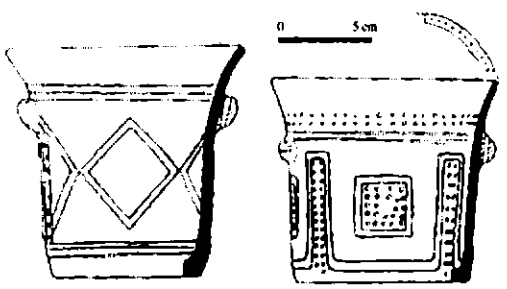

Fig. 121. Iclod. Ceramică incizată din cimitirul *B*.

temporară din sec. 8–10. Pe baza stratigrafiei orizontale şi verticale s-au stabilit cel puţin două grupuri de înmormântări, unele mai timpurii cu scheletele orientate E–V şi altele mai târzii, orientate N–S (acestea mai puţin numeroase). Cât priveşte locuirea neolitică, ea pare să fi avut la rândul ei trei niveluri. Cimitirele şi locuirea neolitică au fost atribuite unui grup numit de autorul săpăturilor „grupul I.". 2. Grup cultural reprezentând o etapă târzie a unui complex cultural dezvoltat în neoliticul evoluat şi târziu din N şi centrul Transilvaniei, definit pe baza descoperirilor de la I.

Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, 14, 1977, 23–28; id., în *Materiale*, 15, Braşov, 1983, 50–61.

S.M.-B.

Icuşeni, sat în com. Vorona (jud. Botoşani), pe terit. căruia a fost descoperită o întinsă aşezare tardenoasiană. Studiul tehnico-tipologic al materialului litic, în cea mai mare parte microlitic, demonstrează că această staţiune aparţine complexului tardenoasian N–V pontic (de tip Erbiceni-Ripiceni-Frumuşica-Grebeniki).

Al. Păunescu, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, 239–251.

A.P.

Iernut, com. în jud. Mureş, pe terit. căreia, pe locul „Fundu Bedeelor", s-a descoperit un mormânt de incineraţie din sec. 8–7 î.Hr., făcând probabil parte dintr-o necropolă. În curtea locuitorului Vlassa s-au descoperit, la un loc, opt vase ceramice, majoritatea decorate în maniera caracteristică culturii Basarabi. Ornamentul de pe două căni redă forma stilizată a unor păsări acvatice, simbol ce însoţeşte frecvent motivistica cultului solar (v. carul de la Bujoru). Nu este sigur dacă aceste descoperiri aparţineau unui mormânt de incineraţie.

N. Vlassa, în *Materiale*, 9, 1970, 167, fig. 4/10; A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986.

A.V.

Ieşelniţa, com. în jud Mehedinţi, unde pe terasa inferioară stângă a Dunării, în urma lucrărilor complexului hidroenergetic şi de navigaţie Porţile de Fier I (astăzi locul este acoperit de apele lacului de acumulare), a fost descoperită o necropolă tumulară hallstattiană. S-au săpat cca 20 de tumuli dar se cunosc rezultatele privind pe primii patru. Structura movilelor este apropiată tipului → Ferigile: manta de bolovani de piatră acoperind morminte de incineraţie cu oasele calcinate răspândite pe sol sau depuse într-o urnă. Ceramica din tumulul 1 prezintă decorul specific culturii → Basarabi (sec. 8 — începutul sec. 7 î.Hr.). Cea din tumulii 2–4 este foarte apropiată celei din grupul Ferigile. În aceştia din urmă, în morminte s-au aflat, pe lângă ceramică, arme de fier (vârfuri de lance, cuţite de luptă, topoare cu „aripioare" mari) şi podoabe de bronz (verigi, brăţări, fibule) care se datează în a

www.mnir.ro

doua jumătate a sec. 7 şi în sec. 6 î.Hr. Din zona tumulului 1 (nu din mormânt) provine o psalie de fier cu terminaţia în forma unui cap de cal (analogii în grupul Ferigile, la → Curtea de Argeş). În tumulul 3 s-a descoperit fragmentul unui vas lucrat cu roata, în formă de bol cenuşiu, databil în prima jumătate a sec. 6 î.Hr. (A.V.). În cadrul lucrărilor arheologice a fost descoperit (1967), în punctul „Sacoviştea Mare", un mormânt de înhumaţie al unui luptător-călăreţ, datat după inventarul funerar la sfârşitul sec. 2 î.Hr. În afară de o brăţară de argint, restul pieselor sunt de fier şi constau dintr-o suliţă cu vârful lung, un cuţit curb de tip sica, partea conică, proeminentă, a unui scut circular La Tène *D* şi o zăbală de tip traco-elenistic. Mormântul aparţine probabil unui trago-get din dreapta Dunării care, împreună cu mulţi alţii, a fost obligat să se retragă pe pământul dacilor din S Olteniei, sub presiunea legiunilor romane. Acestea, în anul 109 î.Hr., au repurtat o importantă victorie împotriva coaliţiei traco-daco-scordiscilor, ce pătrunseseră în repetate rânduri peste Munţii Balcani, până la graniţele Macedoniei romane (provincie a Rep. din 168 î.Hr.) (V.Z.).

M. Nica, în *Historica*, 3, 1974, 9 şi urm.; A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 87; id., în *Danubius*, 8–9, 1979, 105; E. Moscalu, în *Oltenia*, 3, 1981, 17.

A.V. şi V.Z.

Ighiu, com. în jud. Alba, pe terit. căreia sunt cunoscute descoperiri din epoci diferite, dar mai ales romane: o aşezare din epoca bronzului de tip Wietenberg, spre „Ţelna", şi alta la E de sat, peste care se suprapune una hallstattiană; o carieră romană de calcar, la „Baie", şi lângă ea o aşezare de epocă romană (cu substrucţii de clădiri, cărămizi, ţigle, două inscripţii, piese arhitectonice şi sculpturale, monede, ceramică) şi o *villa rustica*. Pe dealul „Butuci" a fost cercetată o necropolă tumulară de incineraţie (cu ardere pe loc şi casete) din sec. 2, iar pe vârful dealului „Măgulici" un castru roman de pământ (50 x 41 m), fără şanţ pe laturile de V şi N; la 64 m V de el se află un val de pământ. Într-un loc neprecizat s-a descoperit un tezaur de peste 200 monede romane (imperiale?).

CIL, III, 1235; M.J. Ackner, în *JCC*, 1856, 21; C. Daicoviciu, *Trans.*, 121; M. Macrea, D. Berciu, în *SCIV*, 6, 1955, 615; M. Macrea, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 214–215; M. Macrea, D. Protase, în *Materiale*, 5, 1959, 442–449; *IstRom*, 391–392; D. Protase, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 186–188; D. Popescu, în *RevMuz*, 1, 1964, 2, 191; în *SCIV*, 15, 1964, 556; 19, 1968, 680; *RepCluj, s.v.*

I.G.

Igriţa 1. Peşteră (sat Peştere, com. Aştileu, jud. Bihor). Situată pe malul stâng al Crişului Repede, la 328 m alt., această peşteră constituie de fapt un sistem de culoare cu ramificaţii care totalizează o lung. de cca 717 m. Atraşi de bogăţia resturilor faunistice pleistocene unii paleontologi efectuează începând de pe la jumătatea sec. trecut o serie de sondaje. În 1913, M. Roska şi, în 1924, acelaşi arheolog împreună cu Henri Breuil execută mai multe sondaje identificând patru niveluri de locuire paleolitică cu unelte îndeosebi de cuarţit şi os. După M. Roska aceste piese aparţin tipologic musterianului şi aurignacianului, probabil inferior. S-au descoperit, de asemenea, bogate resturi osoase fosile atribuite în special ursului de peşteră (A.P.). În galeriile peşterii s-au găsit fragmente de vase → Coţofeni precum şi din perioada timpurie a epocii bronzului, unele cu ornamente imprimate cu şnurul. Cercetarea întregii peşteri a dat la iveală material bogat şi variat din perioada bronzului târziu. Pe „podeaua" galeriilor şi în nişe ale acestora s-au găsit grămezi de cenuşă (pe suprafeţe până la 0,50 m²), cu fragmente de vase, obiecte de bronz (unelte, arme, podoabe, piese de harnaşament, mărgele de chihlimbar etc.). Ceramica şi celelalte obiecte au fost arse în afara peşterii, uneori până la vitrificare. În grămezile de cenuşă depuse în peşteră nu s-au găsit în nici un caz resturi de oase

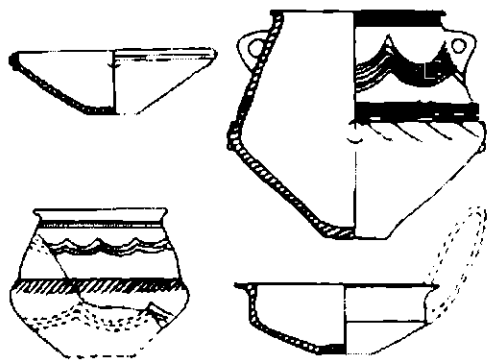

Fig. 122. Vase aparţinând grupului cultural Igriţa.

omeneşti. Fragmentele ceramice provin din vase bitronconice, ceşti, căni şi străchini, fiecare dintre acestea prezentând mai multe variante. Vasele bitronconice sau cu mijlocul bombat au adesea pe umeri sau pe mijloc proeminenţe conice, uneori încadrate de caneluri semicirculare. Pe unele vase apar caneluri înguste, paralele, în ghirlande precum şi caneluri largi pe mijloc. În mai multe cazuri suprafaţa exterioară a acestor vase este de culoare neagră, uneori cu luciu metalic, iar cea interioară cărămizie sau maronie. Dintre străchini, caracteristice sunt cele cu marginea arcuită spre interiorul decorat cu linii paralele, în ghirlande. Acelaşi ornament apare şi în interiorul ceştilor scunde, cu toartă supraînălţată. Unele vase păstrează la suprafaţă urme de grafit. Altele conţin grafit chiar în structura lor. Obiectele de bronz sunt numeroase, de tipuri variate: fragmente de celturi şi de seceri, ace cu capul bitronconic sau discoidal, cuţit-brici, inele de buclă, brăţară, brâu lat cu ornamente *au repoussé*, lunule, tutuli, aplici, butoni. La acestea se adaugă perle de chihlimbar şi colţi de

www.mnir.ro

animale perforați. 2. Grup cultural din perioada târzie a epocii bronzului din Bihor, definit recent pe baza descoperirilor din peștera I., la care s-au adăugat celc din peșterile Mișidului, Ungurului, Izbândiș (com. Șuncuiuș), toate din defileul Crișului Repede. Ceramica din peșterile menționate atestă tradiții din faza Otomani *III* și numeroase analogii în olăria culturilor Piliny, Berkesz, Suciu de Sus, precum și din „cultura câmpurilor de urne" de la Dunărea mijlocie. Toate culturile menționate s-au format pe baza sau sub influența „culturii mormintelor tumulare", originară din Europa centrală, care în perioada anterioară a înaintat spre E până la Tisa. Ceramica grupului I. păstrează clare elemente (în tehnica, formele și ornamentele vaselor) specifice „culturii mormintelor tumulare". Totodată în grupul I. apar în proporție redusă vase cu trăsături proprii culturii Susani, care atestă apariția primului orizont cultural-cronologic hallstattian din Banat. Obiectele de bronz descoperite în peșterile grupului I. sunt comune și grupurilor culturale din perioada bronzului târziu din Transdanubia și până la Munții Apuseni, fapt ce atestă schimburi culturale active în perioada corespunzătoare seriei depozitelor de bronzuri Uriu-Domănești (Br. *D*, sec. 12 î.Hr.). Această perioadă precede imediat primul orizont hallstattian timpuriu ilustrat de cultura Gáva (Lăpuș *II*) care atestă în sec. 11 î.Hr. unificarea etno-culturală pe un spațiu mai larg, ce depășește bazinul Tisei superioare. Descoperirile de tip I. din peșterile din Bihor au fost considerate morminte. Avându-se în vedere faptul că în toate depunerile lipsesc resturile de oase omenești, au fost apreciate mai recent drept depuneri votive respectiv manifestarea unui ritual încă insuficient cunoscut și dificil de interpretat (S.M.).

M. Roska, în *Dacia*, 1, 1924, 308–311; id., în *Dacia*, 2, 1925, 416; H. Breuil, în *BSȘC*, 2, 1925, 208–212; I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, 129; N. Chidioșan, I. Emödi, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 161; *Crisia*, 12, 1982, 61; *Crisia*, 13, 1983, 17.

A.P. și S.M.

Ijevsk (Iževsk) (Republica Autonomă Udmurtia, Rusia). În primăvara anului 1957 s-a descoperit pe terit. orașului, într-un mormânt, o monedă emisă la Tomis în vremea lui Severus Alexander, perforată. Probabil că moneda a ajuns pe cale comercială într-o cetate gr. de pe litoralul nordic al Mării Negre și de aici, tot prin schimb sau prin jaf, în zona Munților Ural, unde constituie o descoperire unică, fiind în cele din urmă, după ce a fost transformată în obiect de podoabă, depusă într-un inventar funerar.

K.V. Golenko, în *SCN*, 3, 1960, 39–42; Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 138–144.

G.P.B.

Ilieni, com. în jud. Covasna, de unde provine un tezaur de 200–230 monede romane republicane, descoperit în 1877, în pădurea „Dealul Mare", în valea pârâului Egreș. Se cunosc 110 denari și o imitație din perioada 206/200–46 î.Hr.

B. Mitrea, în *SCN*, 5, 1971, 81–90; M. Chițescu, *RRCD*, 197–198, nr. 102.

E.N.

iliri v. **illiri**

Ilișeni, sat în com. Santa Mare (jud. Botoșani), pe terit. căruia, pe un loc de sub dealul Holm, a fost descoperit (1960) un depozit din obiecte de bronz din Hallstatt *A1* (sec. 12–11 î.Hr.), conținând tnelte și arme.

Gr. Foit, în *AM*, 2–3, 1964, 461–474; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 119–120.

M.P.D.

Ilișua, sat în com. Uriu (jud. Bistrița-Năsăud), de pe terit. căruia provin 50 de celturi. Tot aici au fost descoperite și importante vestigii de epocă romană. Castrul se află pe „platoul Măgura" situat la S–E de sat, în punctul „Orășel". Are formă pătrată, cu latura de 182 m, suprafața de 3,3 ha și zidul de incintă gros de 1,26–1,58 m. Poarta de S, cercetată, are deschiderea de 8 m și este flancată de două turnuri. Berma castrului era pavată pe mari porțiuni cu monumente funerare mai vechi. În interior, în partea de S–V, a fost găsită o construcție mai mare care ar putea fi *principia*. Cert este că încăperile de la extremitatea sudică serveau drept baie. În jumătatea de E s-au găsit urme de barăci de lemn. Garnizoana permanentă a format-o *ala Tungrorum Frontoniana*. În exterior s-au găsit mai multe clădiri (între ele și un templu) și două băi (cea mai mare construită în vremea lui Alexander Severus). Alte clădiri s-au descoperit între pârâul Ilișua și platou și pe malul drept al pârâului. În acest din urmă loc era și cimitirul (se amintesc un sarcofag, morminte deranjate, inscripții funerare). Între descoperirile de la I. se semnalează peste 50 inscripții, cărămizi ștampilate, reliefuri, piese arhitectonice, altare votive, lei funerari, statuete, ceramică, arme, obiecte de metal etc. Este probabilă exploatarea sării la S–E de castru și sigură existența a două tronsoane ale drumului roman la S de castru.

C. Gooss, *Chronik*, 229; I. Torma, *Nemzeti Társalkodo*, 1831, 105–134, nr. 14–18; *Erd.M.*, 1, 1861, 28–30; 3, 1864–65, 10–65; *CIL*, III, 786–820, 1633, 7626–7629, 8079, 8076; V. Christescu, *Viața*, 50, 68–70; id., *Istoria*, 44, 69; W. Wagner, *Dislokation*, 77–79; 110, 212; D. Protase, în *Materiale*, 4, 1957, 319–323; M. Macrea, *Viața*, 313, 314, 358; D. Tudor, *OTS*, 263–266; *RepCluj, s.v.*

I.G.

Ilivakia (Helibakia), râu în Câmpia Munteniei, menționat de Theoph. Simm. (VII, 5) și de Theophanes Confessor (*Chronographia*, a. 6089), cu prilejul expediției întreprinse în 596–597, la N de Dunăre, de către armata bizantină, în urmărirea sclavinilor. Identificat de lingviști cu râul Ialomița.

DID II, 436; *IIR*, II, 543 și 609.

I.B.

www.mnir.ro

illiri (iliri) (gr. Ἰλλύριοι; lat. *Illyri*), grup de popoare indo-europene, vorbind lb. înrudite și având obiceiuri, probabil și credințe, asemănătoare. I. erau răspândiți din Epir până în Peninsula Istria, spre E până în bazinele Dravei și Moravei, deci aproximativ terit. Albaniei și al fostei Iugoslavii. Zona cuprinsă între vărsarea Dravei în Dunăre până la Porțile de Fier și, apoi, S–V Olteniei și N–V Bulgariei, parțial și Macedonia, poate fi considerata ca zonă de interferență între traci și i. și a fost, desigur alternativ, sub stăpânirea ambelor popoare. Lb. illirice nu sunt cunoscute decât prin autroponime și teponime, care se caracterizează printr-o mare abundență de vocale și prin sonoritate. În privința atribuirii lor grupurilor *satem* sau *kentum* ale familiei de lb. indo-europene nu este unanimitate de păreri, deși cele mai mult argumente pledează pentru a doua ipoteză. Popoarele illirice s-au format în cursul epocii bronzului, probabil încă de la începuturile milen. 3 î.Hr. S-a discutat mult asupra gradului de apropiere de lb. tracice, precumpănind părerea că lb. illirice sunt pronunțat deosebite de cele trace. Se cunosc aproape 100 de denumiri de triburi illirice. Unele dintre ele ca iapozii, autariații etc. s-au remarcat în ist. Referitor la ultimii, o legendă reprodusă de Appian spune că ei au migrat spre răsărit, așezându-se în terit. tracic. Triburile illirice au suferit de pe urma invaziei celtice din prima jumătate a sec. 3 î.Hr., iar începând cu sfârșitul acestui veac au purtat lupte cu romanii, intensificate în sec. 1 î.Hr. și rezultând cu înglobarea Illiriei în Imp. Roman. Cultura materială a i. este relativ bine cunoscută și se remarcă printr-o înflorire și originalitate deosebită în special în prima epocă a fierului. Caracteristice sunt necropolele de înhumație, mai ales tumulare. Mormintele sunt familiale sau gentilice: într-un tumul se află de obicei mai multe mormînte, iar în unele zone numărul acestora se ridică la câteva zeci sau chiar sute într-o singură movilă de dimensiuni foarte mari. Inventarul funerar constă din arme de fier și multe podoabe de bronz. Bogatele zăcăminte cuprifere, exploatate încă din neolitic, explică marea varietate de tipuri de podoabe care, în special în prima epocă a fierului, au fost create aici și difuzate în zonele învecinate (numeroase tipuri de fibule, brățări, atârnători etc. din spațiul carpato-dunărean sunt, în această vreme, de origine vest- și sud-vest-balcanică). Așezările au fost mai puțin cercetate. Multe erau întărite, cele din Dalmația cu ziduri de piatră. Identificarea arheologică a triburilor illirice este destul de dificil de făcut. Numai unele sunt cunoscute. Astfel, unele necropole din Bosnia (Glasinac) și din apusul Serbiei (Novi Pazar) ar putea să fi aparținut autariaților, care la un moment dat au constituit o puternică forță politică sub forma unei uniuni tribale. Cercetările arheologice sprijină ipoteza potrivit căreia a existat o expansiune a triburilor illirice spre răsărit în sec. 8–7 î.Hr., observabilă mai ales în V Bulgariei și S–V Olteniei, paralel cu o expansiune a culturii Basarabi (de esență nord-tracică) spre apus, în Vojvodina. Descoperiri ca cele din zona Vraca (Bulgaria de N–V) și Balta Verde (jud. Mehedinți) vădesc în sec. 8–7 î.Hr. rituri și ritualuri funerare obișnuite în lumea illirică (înhumația în poziție întinsă). Revenirea treptată în această zonă la ritul incinerației în veacurile următoare a fost interpretată ca dovedind contopirea elementelor illirice în masa tracică. Se știe că triballii, cărora li se pot atribui o parte din descoperirile respective, au fost considerați în izvoarele antc. când traci, când i., fapt ce corespunde ipotezelor arheologice și ar putea reflecta o situație mai generală. După cucerirea Daciei de romani s-au făcut colonizări de populații illirice în Dacia. Sunt întâlniți i. fie în unitățile militare (*ala Illyricorum, coh. III Delmatarum*), fie în grupuri etnice (*Pirustae, Baridustae*) mai ales ca mineri în zona Munților Apuseni, unde sunt atestați în număr mare în tăblițele cerate și în inscripțiile locale, cu nume tipic illiric (Andes, Andarus, Bato, Dasius, Epicadus, Plares, Scenobarbus). Arheologic le pot fi atribuite necropolele de la Cașolț, Zlatna etc.

S. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford, 1926, 287; A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, I,II, Sarajevo, 1956 și 1957; *Simpozium o Ilirina u audičko doba*, Sarajevo, 1966 (1967); I I. Rusu, *Illirii;* F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*, Amsterdam, 1978; D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, 2, 1956, 483; A. Vulpe, în *SCIV*, 13, 1962, 3–4, 307; V1. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.* 12, 1968, 230; I.I. Russu, în *AISC*, 4, 1943, 198.

A.V.

imbrex (lat. < *imber*; „ploaie"), olan ce se așeza peste laturile întoarse în sus a două țigle, protejând de ploaie spațiul dintre ele. Sistemul, general în epoca clasică, a continuat și a fost reluat și în perioadele următoare.

A.B.

immunitas (lat.; gr. ἀτέλεια, ἀνεισφορία, ἀλειτουργησία), scutire de impozite sau de obligativitatea îndeplinirii serviciilor publice (*munera*; λειτουργίαι). În afară de i. referitoare la persoane (i. *personae)*, ceea ce implică scutirea de sarcini care îl obligă pe individ corporal sau spiritual; i. *patrimonii*, scutirea de dări în bunuri; i. *omnium rerum* (reunindule pe primele două), dr. roman mai prevede posibilitate de a acorda i. unor comunități întregi. Foarte frecvent atestată în epoca republicană (de i. beneficiază atât coloniile romane din Italia, cât și coloniile lat.), i. poate fi acordată în timpul Principatului acelor colonii romane din provincii și acelei categorii de *civitates peregrinae (civitates liberae et immunes)* care beneficiază de → *ius Italicum*. În Dacia se aflau probabil în această situație coloniile Dierna, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Napoca, Apulum, Potaissa. I. presupunea pentru *civitates liberae et immunes* (Ulp., *Dig.*, 50, 15, 1, 8) autonomie internă, neamestecul autorităților provinciale și al unităților militare, scutirea de plata tributului (→ *tributum soli* și *tributum capitis*).

N. Gostar, în *AIIAIași*, 6, 1969, 127–139.

A.A.

www.mnir.ro

imperator (lat.; gr. αὐτοκράτωρ). Termenul desemna inițial pe magistrații romani investiți cu *imperium* și mai ales pe cei cu autoritate militară — *imperium militiae* (v. *magistrați*, 2). Începând din sec. 2 î.Hr., i. a devenit titlul onorific cu care era aclamat de armată un general victorios; titlul exprima calitățile militare personale ale generalului și era adăugat de acesta după numele său, până la expirarea magistraturii sau până la celebrarea triumfului. În perioada târzie a Rep., personalități ca Sulla, Pompei și Caesar și-au subliniat autoritatea militară excepțională prin adoptarea titlului i. menționând uneori și numărul salutațiilor imperiale pe care le obținuseră. În 38 î.Hr. generalul Agrippa a refuzat în favoarea lui Octavian triumful câștigat ca legat al acestuia, generând astfel obiceiul statornicit definitiv după 22 d.Hr. ca principele să beneficieze de aclamațiile imperiale și de triumfurile dobândite de generalii săi. Tot în anul 38 î.Hr. Octavian și-a înlocuit prenumele Caius prin I., care era menționat în consecință înainte de cognomenul Caesar folosit ca nume gentilic; după acest nume, Octavian a menținut i. și ca titlu onorific, cu precizarea numărului aclamațiilor. Cu excepții în cazul lui Caligula și Claudius și cu inconsecvențe în cazul lui Tiberius și Nero, I. *Caesar* a figurat în titulatura oficială a tuturor împăraților romani și adesea în aceea a asociaților la domnie ai acestora până în sec. 3 d.Hr. când au apărut unele excepții, pentru ca începând din perioada lui Constantin cel Mare formula I. *Caesar* să fie treptat înlocuită prin *dominus noster* și să dispară definitiv după Iustinian. De altă parte, remiterea imperiului proconsular unui nou principe sub forma aclamării sale ca i. de către Senat marca începutul unei noi domnii (*dies imperii*), iar aclamarea de către o armată a unui general ca i. a ajuns să echivaleze cu desemnarea acestuia ca pretendent la tron; la început, numărul aclamațiilor imperiale menționat în titulatura oficială se schimba doar cu prilejul unei noi victorii militare obținute de principe sau de generalii săi, dar începând din a doua jumătate a sec. 3 acest număr se schimba anual. Independent de titulatura oficială, conducătorul Imp. Roman era desemnat curent ca i., „împărat", iar acest obicei a supraviețuit și în evul mediu.

D. Mc Fayden, *The History of the Title Imperator under the Roman Empire*, 1920; M. Grant, *From Imperium to Auctoritas*, 1946; R. Syme, în *Historia*, 7, 1958, 172 și urm.

A.Ș.

impluvium (lat.) (în arhit. romană), termen specific desemnând bazinul jos și puțin adânc, de obicei de formă rectangulară, situat în mijlocul → atriului casei. Era destinat strângerii apei de ploaie căzute prin *compluvium* și era prevăzut cu o scurgere într-o → cisternă (aflată la subsol), precum și în afară, spre rețeaua de canalizare stradală. Unele i. aveau în centru statui, havuzuri etc., rolul funcțional fiind îmbinat cu frumosul.

A.B.

impostă (< lat. *in*, „pe", și *positus*, „pus"), element de arhit. dispus între → capitel și → arhitravă sau, mai ales, nașterea unor → arce, sub care avea rolul de a prelua, pe o suprafață mai mare și un volum mai rezistent, apăsarea acelora pe capitel, făcând în același timp mai elegantă și mai echilibrată trecerea de la capitel la arcul de zidărie. Necesitățile constructive au dus la răspândirea i. cu deosebire în epoca romană târzie, când se întâlnește cel mai des la → basilicile paleocreștine, în special la colonadele navelor. De obicei în formă de trunchi de piramidă cu baza mare în sus, i. putea fi și o piesă aparte, însă cel mai frecvent făcea corp comun cu capitelul, numit în acel caz capitel-i. sau pur și simplu i., cu atât mai mult cu cât există, din sec. 5–6, tendința de aplatizare, schematizare (decorativă și formală) și chiar eliminare

Fig. 123. Impostă de la Tropaeum Traiani (sec. 6 d.Hr.).

a capitelului propriu-zis. Era deseori decorată în relief cu frunze de → acant și cruci (sau alte motive vegetale și simboluri creștine, ultimele ca reflex al vieții spirituale a epocii și mai ales prin folosirea cu predilecție a i. la basilicile paleocreștine din sec. 5–6). Numeroase i. și capiteluri-i. sunt cunoscute din descoperirile de la Tomis, Callatis, Histria, Tropaeum Traiani etc., unde aparțineau în marea lor majoritate unor asemenea edificii.

A.B.

impozitele. *În cetățile-state gr.* se percepea un i. direct regulat, dar nu de la cetățeni, ci numai de la străinii domiciliați (v. *clase și categorii sociale*); acest *metoícion* (gr.) avea o valoare anuală mică (la Athena, 12 drahme pentru un bărbat, 6 drahme pentru o femeie). În schimb, cetățenii bogați aveau permanent obligația — și onoarea — de a contribui din averea lor la anumite cheltuieli publice anuale (gr. *leiturgíai*), dintre care cele mai costisitoare erau aceea pentru echiparea și întreținerea unei corăbii (la Athena, *trierarchía*) și aceea pentru alcătuirea și instruirea corului necesar unor → concursuri și reprezentații dramatice (*choregía*). Începând din sec. 5 î.Hr. statul a recurs uneori la instituirea unui i. extraordinar de război de 2–3% pe avere (*eisphorá*), care era solicitat atât cetățenilor, cât și metecilor. I. indirecte erau mai numeroase, fiind percepute pentru vânzări și cumpărări de obiecte și de sclavi, pentru transportul

www.mnir.ro

mărfurilor în port și în cetate, pentru pescuit și păşunat ş.a. Încasarea i. era concesionată prin licitaţie unor arendaşi particulari (cetăţeni şi mai ales ranteci), care puteau da în judecată pe contribuabilii necinstiţi sau recalcitranţi, dar care la rândul lor erau pedepsiţi cu închisoarea sau cu pierderea temporară ori permanentă a drepturilor civile (gr. *atimía*) în cazul în care nu se achitau corect faţă de stat. La Histria, la Tomis şi la Callatis impunerea obişnuită a cetăţenilor şi a străinilor este documentată doar indirect, prin privilegiul acordat în mod regulat → proxenilor de a plăti aceleaşi i. ca şi cetăţenii statului care îi onora. De asemenea, la Histria sunt menţionate *leiturgíai* şi *choregíai* în epoca romană când ambii termeni aveau sens general (A.Ş.). Pe baza documentelor locale nu se poate întocmi un tablou coerent al i. percepute *în epoca romană*, astfel încât în cele ce urmează se va prezenta un tablou general valabil pentru tot Imp., la care se pot aduce unele mărturii locale, în general destul de puţin semnificative. Existau trei mari categorii de i. şi anume: directe, indirecte şi extraordinare. Lăsând de o parte situaţia specială a Romei sau a Italiei (supusă iniţial i. funciar, absolvită apoi după generalizarea cetăţeniei romane dar obligată din nou la plata lui în perioada Dominatului), principalul i. direct perceput în provincii era cel funciar (*tributum soli* sau *stipendium*). Această situaţie se explică prin faptul că în solul provincial nu putea exista proprietatea absolută (*dominium ex iure Quiritium*), proprietarul real fiind fie Senatul, în perioada republicană şi apoi în provinciile senatoriale, fie împăratul. O indicaţie despre plata *tributum*-ului se găseşte într-o tăbliţă cerată de la Albumus Maior (*IDR*, I, p. 226, nr. 39) dar e vorba de i. pentru o casă. Nici cea mai favorizată categorie de oraşe provinciale (→ *coloniae civium Romanorum*) nu era scutită de i. funciar câtă vreme există menţiunea unor *coloniae liberae et immunes* adică acelea care posedau → *ius Italicum*. În Dacia, după cum menţionează Ulpian (*Digeste*, L, 15, 1, 9), numai coloniile Sarmizegetusa, Apulum, Napoca şi Potaissa posedau acest drept, singurul care asigura reala *immunitas*. Pământurile → municipiilor erau mai aproape de condiţia peregrină (*agri privati ex iure peregrino*), ceea ce le făcea de asemenea să fie supuse i. funciar. → *Civitates peregrinae*, condiţie în care se vor fi aflat cetăţile gr. din Dobrogea precum şi alte oraşe care alcătuiau împreună cu *canabae*-le adiacente castrelor aşa-numitele duble-comunităţi, vor fi fost de asemenea, indiferent de titulatura lor (*foederatae, liberae et immunes* sau *stipendiariae*), supuse i. funciar cu excepţia acelora care posedau *ius Italicum*. În perioada republicană i. funciar era deosebit de la provincie la provincie purtând diferite denumiri (*decuma, stipendium, tributum*). Odată cu alcătuirea censului imperial (despre care se ştie că s-a efectuat şi în Dacia în vremea lui Traian), i. funciar s-a regularizat, devenind o sumă fixă, fiind denumit *stipendium* în provinciile senatoriale şi *tributum soli* în cele imperiale (Gaius, *Instituta*., II, 21), chiar dacă distincţia a fost contestată. Ca şi în perioada republicană, din terit. oraşelor supuse (*civitates stipendiariae*) ca şi din pământurile regale confiscate în timpul cuceririi, statul roman putea da în arendă (*locatio*) loturi de pământ (v. *agri vectigales*) pentru care se percepea un alt tip de i. (*vectigal*) în funcţie de cantitatea de produse obţinute. Colonii de pe latifundiile imperiale sau senatoriale erau de asemenea supuşi unor dări asemănătoare, respectivele latifundii (*fundi excepti*) ca şi cele încredinţate veteranilor (*agri viritim adsignati*) fiind scutite de i. funciar. Tot ca o impunere directă era socotită şi *vicesima hereditatium* (taxa de 5% pe moşteniri), dar care a crescut din vremea lui Caracalla la 10%, ceea ce l-a determinat pe Dion Cass. (LXXVIII, 9, 5) să susţină, nu fără dreptate, că acordarea cetăţeniei romane prin celebra → *Constitutio Antoniniana* a avut în speciai motive financiare, acest i. fiind perceput numai de la cetăţenii romani. Aşadar, dintre numeroşii *heredes* întâlniţi în inscripţiile funerare din Dacia sau Dobrogea, numai cetăţenii romani vor fi plătit *vicesima hereditatium*. Poate în legătură cu acest impozit să fi fost şi un *vicesimarius* atestat la Romula iar mai târziu la Doştat (jud. Alba) ca *vicesimae l(ibertus) (CIL*, III, 13798; *ILS*, 4241). Sistemul taxei funciare inaugurat în vremea lui Diocleţian era, în aparenţă, mult mai simplu. Însemna în fapt o reformare (prin extindere şi generalizare) a i. în natură perceput în terit. militare şi apoi în tot Imp., → *annona militaris*. În acest scop întreg terit. Imp. Roman a fost divizat în *iuga* (porţiuni de pământ ce puteau fi lucrate de un om), i. fiind calculat prin raportarea acestora la capacitatea sa de lucru (*caput*), de unde şi denumirea lui de *iugatio-capitatio*. Deşi s-a încercat ca economia monetară să fie stimulată prin *Edictum Diocletianii de pretiis* (v. *pretium*) acest i. a fost perceput în realitate mai mult în natură. I. *indirecte* grevau în special asupra activităţilor comerciale. Sunt cunoscute i. asupra eliberărilor de sclavi (*vicesima manumissionum* sau *libertatis*), vânzărilor de sclavi (*quinta et vicesima venalium mancipiorum*), operaţiune frecvent menţionată în tăbliţele de la Alburnus Maior, asupra vămilor (v. *portorium*), a căror organizare din Dobrogea şi Dacia este relativ bine cunoscută, precum şi asupra vânzărilor şi cumpărărilor (*centesima rerum venalium*). Acestor i. li se adaugă în sec. 3 d.Hr. aşa-numitul *aurum negotiatorum* care greva pe toţi negustorii, înlocuit în sec. 4 prin *auri lustrali collatio* perceput de la aceiaşi negustori din cinci în cinci ani. Din rândul i. *extraordinare* trebuie amintite monopolurile asupra sării, metalelor şi minelor în general. Exploatarea lor, aşa cum o demonstrează celebra reglementare minieră de la Vinasca (Hispania), a fost organizată după modelul domeniilor imperiale, iar în ceea ce priveşte conducerea acestor exploatări ea a fost încredinţată din sec. 2 d.Hr. unor *conductores* şi apoi unor *procuratores* (în Dacia sunt cunoscuţi mai mulţi *procuratores aurariarum* precum şi *conductores (pascui et) salinarum*). Ulterior au devenit monopol de stat toate mărfurile destinate armatei. Tot ca i. *extraordinar* pot fi socotite şi rechiziţionările (*exactiones*; v. *exactio pecuniae* necesară construcţiei incintei callatiene) sau

www.mnir.ro

confiscările din rândul cărora rămân legendare cantităţile de aur (165 500 kg) şi argint (331 000 kg) capturate de Traian în Dacia. Tot confiscate de către stat erau şi bunurile abandonate (*bona vacantia* sau *caduca*) sau cele ale condamnaţilor (*bona damnatorum*), în care se mai adaugă testamentele întocmite cu forţa în favoarea împăratului. Menţionând doar *aurum coronarium*, i. datorat împăratului (în perioada Dominatului se mai adaugă *aurum oblaticium* datorat împăratului de către senatori, care mai datorau în plus şi *follis senatorius*) sau *annona militaris* despre care s-a vorbit mai sus, ar mai fi de adăugat aşa-numita *capitatio (humana, terrena* sau *animalium*) pentru a cărei percepere în Dacia, Traian ar fi supus-o censului (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 23, 5), mărturie care mai rămâne de discutat. După exemplul i. percepute de statul roman oraşele percepeau şi ele i. directe (*tributa leviora* pentru bunurile adsignate, *vectigalia* pentru cele arendate), indirecte, provenind în special din vămile municipale şi desigur extraordinare (→ *summae honorariae*, → *munera*). O dovadă suplimentară a existenţei unei casierii orăşeneşti, deosebită de cea romană, s-ar putea regăsi în pedepsele stipulate pentru violarea mormintelor (câteva de acest fel sunt cunoscute la Tomis), o sumă urmând a fi plătită cetăţii şi alta fiscului imperial. Greutatea achitării acestor i. a agravat cu vremea contradicţiile sociale definitivând împărţirea societăţii în *honestiores* şi *humiliores*, în perioada Dominatului fiind cunoscuţi latifundiari care luau sub protecţia lor oameni şi regiuni întregi (A.S.).

A. Andreades, *A History of Greek Public Finance*, I, Cambridge–Mass., 1933; *ISM*, I, nr. 57; F. Grelle, *Stipendium vel tributum. L'imposizione fondiaria nelle dottrine giuridiche del II–o III-o secole*, Napoli, 1963; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 775–831; E. Stein, *Histoire*, I, 43–46, 73–76, 114–117; M. Macrea, *Viaţa*, 158–161; Al. Suceveanu, *VEDR*, 147–163.

A.Ş. şi A.S.

incizie (în arheol.), tehnică de decorare; ornament realizat în această tehnică. Încă din epipaleolitic, cu ajutorul uneltelor de silex s-au scrijelit pe os şi corn diverse motive geometrice (ne referim exclusiv la obiectele descoperite pe terit. României). În neolitic aceste mici şănţuiri făcute pe unele piesele de os sunt destul de rare. În schimb, statuetele de os ale culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa sunt decorate din nou cu şănţuleţe şi gropiţe realizate în această tehnică. Folosirea ei se continuă şi în epocile următoare. Decorul incizat realizat cu ajutorul unui vârf de os, silex, lemn etc. se foloseşte intens de-a lungul întregii preistorii la împodobirea ceramicii. În pasta încă moale a vasului se execută adânciturі (mai mult sau mai puţin fine), cu ajutorul cărora se trasează motive geometrico-spiralice sau simple linii. Adeseori i. sunt incrustate cu pastă albă care scoate în evidenţă şi înviorează motivele. Nu rare sunt cazurile când ele apar combinate (pe acelaşi vas) şi cu alte tehnici decorative (caneluri, pictură, excizie etc.).

S.M.-B.

incola (lat.; „rezident"), cetăţean care-şi stabileşte domiciliul într-o comunitate din care nu făcea parte prin *origo* (*Digesta*, L, 16, 239, 2). Textul citat mai precizează că i. puteau rezida atât în mediul urban cât şi în cel rural fără însă a-şi pierde dreptul de cetăţenie în oraşul natal. Situaţia acestor i. nu trebuie confundată cu numeroasele cazuri de dublă cetăţenie, putând fi asimilată mai curând cu prima accepţie a termenului de *consistentes*.

V. Laffi, *Adtributio e contributio, Problemi del sistema politico-amministrativo dello stato romano*, Pisa, 1966, 76–80.

A.S.

incrustaţie (în arheol.), mod de ornamentare; decor realizat în această tehnică. Folosit la unele categorii de vase de lut ars din epoca neolitică, a bronzului şi din prima epocă a fierului. Metodele de realizare au fost deosebite, chiar în aceeaşi epocă. Principalele culturi neolitice în cadrul cărora s-a folosit pe scară largă i. au fost Boian şi Vădastra din Muntenia şi Oltenia şi Precucuteni din Moldova. De obicei, după modelarea vasului, toată suprafaţa lui se acoperea cu un strat subţire de lut fin. Pe acesta se trasau motivele decorative, specifice pentru fiecare fază, apoi erau excizate benzile mai înguste sau mai late, ori suprafeţele necesare, toate alternând cu motive cruţate. Benzile şi suprafeţele excizate erau incrustate cu materie albă. În alte culturi neolitice (de exemplu Hamangia), erau incrustate cu alb şirurile de adânciturі mici făcute cu un fel de pieptene. În mod asemănător, în unele culturi din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului, decorul vaselor era realizat din linii incizate, din şiruri de adânciturі sau prin imprimare şi incrustat cu materie albă (E.C.). La obiectele din metal nepreţios, de obicei din fier, i. se realiza prin ciocănirea de fire de metal preţios în suportul cu adânciturі scobite. Tehnica este sesizabilă în a doua jumătate a sec. 5 d.Hr. la unele din zăbalele din cel de al doilea mormânt princiar de la Apahida şi apoi la sfârşitul sec. 6 şi în sec. 7 la unele piese de centură din necropola de la Noşlac şi la Unirea-Vereşmort, unde pare a reflecta influenţe culturale din mediul merovingian (R.H.).

E.C. şi R.H.

incusă (< lat. *incusus*; „incrustat", „gravat"), monedă a cărei reprezentare de pe av. apare în relief, iar cea de pe rv. în negativ (adâncită). În multe cazuri, rv. nu este decât o reproducere în negativ a av., identică sau cu uşoare diferenţe de detaliu. Alteori negativul rv. nu are nici o legătură cu tipul av. Asemenea monede sunt specifice oraşelor gr. din S Italiei şi din Sicilia, în perioada 550–480 î.Hr. (Tarent,

www.mnir.ro

Metapont, Sybaris, Crotona, Region etc.), destul de rar întâlnindu-se și pe coasta Asiei Mici (Phocaea și Mitylene). Uneori monedele i. se datorează unei erori de batere. Din neatenția meșterului monetar, pe una dintre ștanțe, mai frecvent pe cea de jos, rămânea lipită o piesă deja bătută, care, la a doua operație, imprima în negativ reprezentarea sa uneia din fețele noului flan monetar. Monede i. din greșeli de batere se întâlnesc de obicei în monetăria romană republicană, parțial și în cea imperială, asemenea piese, destul de rar de altfel, fiind prezente și în rândul descoperirilor ruonetare din Dacia. Pentru perioadele mai noi, monedele i. apar cu totul izolat.

E. Babelon, *Traité*, 630–634; B. Head, *Historia numorum*, Oxford, 1911, 61–98; G.K. Jenkins, *Münzen der Griechen*, München, 1972, 159–218.

C.P.

Independența, com. în jud. Călărași, în vatra căreia a fost descoperit un mormânt de înhumație, iar ulterior, prin săpături sistematice (1958, 1959, 1961), au fost dezvelite încă 35 morminte: 27 de înhumație, 8 de incinerație. Înhuruații, în număr de 21, erau orientați N–S. Inventarul mormintelor constă din: vase de lut modelate la roată din pastă fină cenușie, mai rar zgrunțuroasă (castron, strachină, urcior, cană), amforete romane de import, fusaiole bitronconice și aplatizate, un cuțit de fier, catarame cu sau fără placă de fier sau bronz, fibule cu piciorul înfășurat pe dedesubt, mărgele de cornalină frumos fațetate, un pahar de sticlă de formă tronconică, un tub de os pentru ace și o cochilie de gasteropodă. Șase morminte au scheletele orientate V–E, sunt fără inventar și aparțin probabil unei populații creștine. Mormintele de incinerație sunt în urne sparte și acoperite cu fragmente ceramice sau în groapă simplă. Necropola de la I. face parte din aria culturii → Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.).

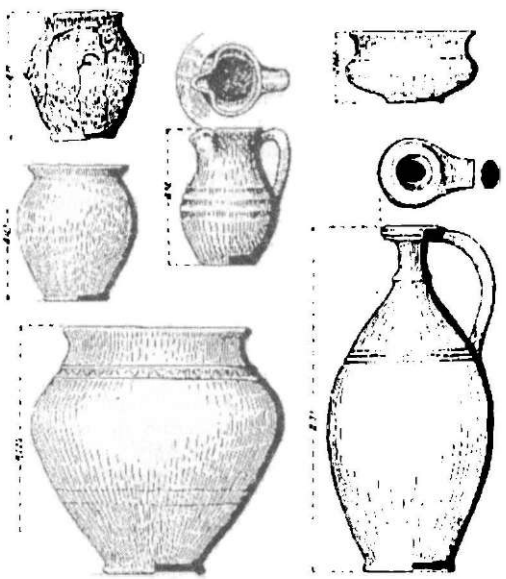

Fig. 124. Independența. Ceramică din necropola din sec. 4 d.Hr.

B. Mitrea, N. Anghelescu, în *Materiale*, 7, 1961, 495–501 și 8, 1962, 609–614; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 43–57; I. Ioniță, *Das Graberfeld von Independența (Valachei)*, Bonn, 1971.

B.M.

indictio (lat.; „perioada de recensământ"). Față de Principat, când ciclul censual era de cinci ani — *lustrum*, în timpul Dominatului, din 295 d.Hr., el capătă denumirea de i. fiind efectuat tot din 5 în 5 ani. Începând din 312 d.Hr. i. a fost fixat de Constantin cel Mare, o dată la 15 ani (v. *cens* și *cadastru*).

R. Rémondon, *Crise*, 292.

A.S.

indo-europeni, populații care vorbeau lb. înrudite, răspândite pe un teritoriu vast între India și Oceanul Atlantic. Înrudirea lingvistică a fost explicată în mai multe feluri: prin derivarea dintr-o străveche lb., popor și patrie; prin existența primordială a unei rețele de dialecte înrudite între care nu existau limite nete; prin contactele și influențele reciproce care au apropiat atât de mult un grup de idiomuri diferite încât acestea au ajuns să semene până la înrudire. Oricum ar sta lucrurile (dezbaterea continuă de două sec.), se poate afirma că diferențierile erau marcante în momentul migrării diverselor grupări tribale spre zonele în care ele au format noi popoare. Problema patriei străvechi a i.-e. a fost și este mult discutată. Pe rând sau simultan, cu argumente mai mult sau mai puțin durabile, lingviști, arheologi, etnografi și antropologi au pus în prim plan mai multe ținuturi a două continente (Asia și Europa): între Indus și Amu-Daria, în regiunea Bactriana, în Pamir, Asia Centrală, Armenia și Turkestan, ținuturile caspo-caucaziene, Asia Mică, câmpia germană și S Scandinaviei, regiunea baltică, Europa Centrală, zona pontică și dunăreană, stepa rusă. Unul dintre aceste ținuturi, primordial, a fost punctul de pornire pentru triburile i.-e. crescătoare de animale, folosind calul domestic și carul, având o puternică organizare patriarhală, spre diferite ținuturi ale Europei și Asiei. În noile „patrii" s-au constituit, treptat, în unități etno-culturale, dintre care unele au fost consemnate și în izvoarele ante. În explicarea difuziunii fenomenului indo-european s-a pierdut în genere din vedere că mișcarea acestora antrena, în avangardă, și alte grupări etnice ne-indo-europene. Apoi, indo-europenizarea unui ținut dat putea să fie îndelungată și chiar întreruptă fie de reveniri ale populațiilor ne-indo-europene, fie de asimilarea de către băștinași a unora dintre comunitățile de i.-e. imigrate. Cunoașterea evoluției comunităților băștinașe sud-est-europene, pe parcursul mai multor milen.,

www.mnir.ro

și a formelor lor de exprimare culturală — păstrate și investigate arheologic — a permis, prin comparație, separarea și individualizarea vestigiilor străine de acest mediu. S-au precizat momentele apariției lor, originea celor care le-au creat, modul în care cultura lor mai înaintată s-a „aclimatizat" în mediul mult mai evoluat al Europei sud-estice. A fost posibilă, astfel, întocmirea unei schițe a evenimentelor care s-au succedat în a doua jumătate a milen. 4 și în întreg milen. 3 î.Hr. Mai întâi, în milen. 4 î.Hr., în S–E României și N–E Bulgariei au pătruns, din regiunile de la N de Marea Neagră, triburi cu un grad mare de stabilitate, care-și durau așezări fortificate artificial (cu șanțuri și val) sau apărate natural, creșteau animale domestice (bovine, ovicaprine, porcine, mai rar cabaline), pescuiau intens, vânau și cultivau pământul. Își îngropau morții în cimitire plane (la Brăiliță), în poziție întinsă, cu puțin inventar funerar, adorau divinități feminine, își făceau vase din lut amestecat cu scoici pisate și le ornamentau cu impresiuni de sfoară înfășurată sau răsucită. Erau și aceste triburi, creatoare ale culturii Cernavodă *I*, tot indo–europene sau ele fuseseră doar antrenate în mișcare? Unor membri marcanți, ai acelorași comunități sau etnici asociați cu ele, li se datorează prezența unor elemente caracteristice lumii indo-europene; morminte sub tumuli, sceptre de piatră stilizate sau imitând un cap de cal. Alte grupuri de origine răsăriteană (din ținutul Niprului inferior) ating Transilvania centrală și zona Tisei mijlocii dar sunt asimilate de mediul local. La răsărit de Carpați, în schimb, au loc pătrunderi de la N spre S. Iată deci imaginea arheologică, concretă, a unor mișcări etno-culturale ce pot fi puse în legătura cu începutul marilor deplasări indo-europene. Ea indică un fenomen mult mai complex iar ceea ce urmează cuprinde deopotrivă atât conviețuirea îndelungată a unor comunități indo-europene în vecinătatea celor locale (sud-est europene) cât și o întrepătrundere încheiată, în această primă etapă, prin asimilarea, cel puțin culturală, a elementelor străine. La sfârșitul primului sfert al milen. 3 î.Hr., îndelungata acumulare de elemente etno-culturale în regiunile nord-pontice duce din nou la ruperea echilibrului și noi grupuri umane (de caracter usatovian) pătrund în S–E Românlei, concomitent cu altele ce veneau dinspre N–NV (purtătoare ale culturii amforelor sferice) care ajung pe terit. dintre Carpați și Prut. Acest nou șoc duce la oprirea evoluției culturii Cucuteni-Tripolie și la dispersarea elementelor Cernavodă *I* spre centrul Peninsulei Balcanice. Din îmbinarea acestora din urmă cu mediul local rezultă o sinteză cu o arie imensă de difuziune (de la Marea Neagră până departe în Slovacia, din Serbia până în S Poloniei) cunoscută sub numele de Cernavoda *III*-Boleráz. Cultural, factorul local se dovedește a fi superior. Deci procesul de indo-europenizare cuprinde, biologic și cultural, două elemente: imigrat și local. Următoarea etapă, pe la jumătatea milen. 3, se caracterizează prin pătrunderea și răspândirea unui număr însemnat de comunități care-și înmormântau pe cei decedați sub tumuli, presărând cadavrele cu ocru roșu. Ei contribuie la acumularea fenomenului de mixtare a populațiilor locale cu grupurile imigrate, multe deja autohtonizate. Din nou, mai ales în jumătatea de V a Peninsulei Balcanice, fondul local, cultural și biologic, rămâne preponderent. Simultan, în zona de contact și întrepătrundere între cele două tipuri de comunități se naște o nouă unitate etno-culturală cu caracteristici ale epocii bronzului și în limitele căreia procesul de indo-europenizare se va fi încheiat prin apariția proto-tracilor, în cazul părților centrale ale României și Bulgariei de astăzi. Din acest nucleu central, fenomenul se difuzează — cultural și biologie — spre V, antrenat fiind în mișcare de un nou mare val de pătrunderi din stepele nord-pontice, petrecut în ultimul sfert al milen. 3. O ramură a mișcării ia acum și calea Ucrainei Subcarpatice și pătrunde la noi prin N–V țării, pe Someș și Criș. Cu milen. 3 se încheie în regiunile noastre procesul de indo-europenizare, milen. 2 aparținând deja lumii trace, illire și gr. Din cele relatate rezultă care sunt zonele de origine a elementelor pătrunse în S–E Europei, elemente ce pot fi socotite, cel puțin în bună măsură, indo-europene. Tot atât de clară apare diversitatea acestora (cronologică, culturală, chiar economică și socială), ceea ce ar putea explica și diversitatea unității trace ca și mai multele straturi cronologice ale populațiilor cu graiuri gr. Cel mai clar apare însă faptul că procesul de indo-europenizare se desfășoară între două grupe de factori deosebiți de activi: una de ordin lingvistic, social, economic, cealaltă de ordin cultural și biologic.

P. Bosch-Gimpera, *Les Indo-Européens*, 1961; Vl. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropene*, 1966; M. Gimbutas, *The Indo-Europeans*, 1963; A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*, 1948; Th. Simenschi, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, 1981; L. Vlad, D. Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, 1987.

P.R.

inel. Pentru faza veche a *culturii geto-dacice* (sec. 6–3 î.Hr.) există mai puține informații, parțial din cauza numărului încă redus de complexe publicate dar și datorită unei difuzări limitate a modei purtării i. Destul de răspândite, mai ales în sec. 4–3 î.Hr., sunt i. de bronz, mai rar fier, cu verigă subțire și placă ovală, multe decorate prin ștanțare cu cervidee, păsări, insecte, linii neregulat dispuse, imitând probabil i. cu gemme (Zimnicea, Enisala, Constanța-Sud, Coțofenii din Dos). Uneori apar mai multe i. în același mormânt de incinerație (Zimnicea – până la 9). În Thracia se cunosc și i. de aur masive, decorate cu scene mitologice sau rituale (Brezovo, Rozovec, Glojene, friza principală a mormântului „regal" de la Kazanlăk), făcând parte din podoabele regale și ale

www.mnir.ro

Fig. 125. Inele de bronz din faza veche a culturii geto-dacice descoperite la Zimnicea.

şefilor de triburi. Astfel de i., nedecorate, se lucrau şi din bronz, pentru persoane de condiţie mai modestă (Zimnicea). Existau şi i. cu verigă simplă, nedecorată (Bugeac). În faza de maximă dezvoltare a culturii geto-dacice (mijlocul sec. 2 î.Hr. – 1 d.Hr.) i. sunt mai variate şi apar frecvent în aşezări, morminte şi tezaure

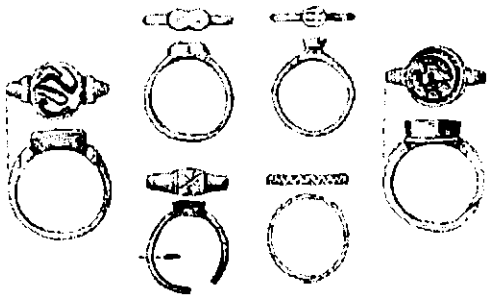

Fig. 126. Inele din necropola romano-bizantină de la Callatis.

de argint. Se cunosc mai multe tipuri: din sârmă, având capetele petrecute şi înfăşurate pe verigă în partea superioară. Erau lucrate de obicei din argint, dar se cunosc şi i. din aur (Pecica) sau bronz. În acelaşi fel erau lucrate şi unele → brăţări contemporane (sec. I î.Hr.), dar folosirea i. de acest tip continuă şi după cucerirea romană. Nu erau purtate doar ca i. digitale, ci şi ca verigi de legătură pentru alte podoabe (centuri, coliere) sau ca suporturi pentru pandative (în formă de cui, profilate, în formă de secure etc.). Se cunosc peste 300 exemplare de acest tip, în aproape toate regiunile ţării; spiralice, din sârmă sau foaie subţire (2–7 spire), unele servind probabil şi ca i. de buclă, lucrate din bronz (Bâzdâna, Crăsanii de Jos, Poiana) sau argint (Bălăneşti, Cerbăl, Popeşti, Şeica Mică, Tilişca, Remetea, Sărăcsău), unele terminate cu capete sau protome de şarpe stilizate, asemenea brăţărilor de acelaşi tip (Popeşti, Sprâncenata); simple, din sârmă sau tablă, cu capetele apropiate sau petrecute, uneori terminate cu capete de şarpe, din argint sau bronz (Bălăneşti, Crăsanii de Jos, Vedea şi Poiana, jud. Gorj); cu placă ovală şi capetele petrecute (Poiana, Ocniţa); cu piatră (sticlă, pietre semipreţioase) prinsă într-un chaton (Ocniţa, Popeşti); din sticlă, cu proeminenţe, de tip celtic (Popeşti); cu gemme sau camee, de tip greco-roman (Poiana), din aur sau argint (N.C.). *Epoca greco-romană.* Relativ frecvente pe terit. ţării noastre în epoca elenistică, i. prezintă, de obicei, o formă „sigilară", având veriga îngroşată (caston) pentru a permite, în cele mai multe cazuri, aplicarea unei → geme. Erau executate din aur, argint sau bronz. Asemenea piese s-au găsit la Tomis, Histria şi Callatis. Din epoca romană cele mai multe i., prezentând o mare varietate de tipuri, provin de la Tomis, în mai mică măsură de la Callatis, dar şi din Dacia, de la Poiana, Romula, Drăgăşani, Balş etc. Foarte multe din aceste piese se află strânse în colecţia Maria şi dr. G. Severeanu (A.A.).

A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 50, fig. 51; M. Irimia, în *Thraco–Dacica*, 6, 1985, 75–85; I. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakijsko izkustvo*, Sofia, 1973; D.P. Dimitrov, M. Čičikova, A. Balkanska, L. Ognenova-Marinova, *Sevtopolis I. Bit i kultura*, Sofia, 1984, 178–179; V. Dupoi, *Podoabele şi vasele de argint daco-getice (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, rez. tezei de doctorat, 1981; I. Andrieşescu, în *ARMSI*, III, 1924, 3, fig. 272–273; R. şi Ec. Vulpe, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, 253–351; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 307–324, fig. 12, 14; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 127–169; I.H. Crişan, în *Ziridava*, Arad, 1978; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1, Bucureşti, 1981; N. Lupu, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 197–207; C.M. Tătulea, în *Thraco-Dacica*, 7, 1984, 92–110; C. Preda, *Sprîncenata*, pl. LI–LII; J. Boardman, *Greek gems and finger rings*, Londra, 1970; R.A. Higgins, *Greek and Roman jewellery*, Londra, 1961; M. Bucovală; *Necropole*, 49, 71, 74, 111, 113; C. Preda, *Callatis*, 53–55; M. Gramatopol, în *RRHA*, 4, 1967, 142–150; id., în *Dacia antiqua*, Bucureşti, 1982, 216–219.

N.C. şi A.A.

inel de buclă, obiect de podoabă, de formă variată, caracteristic epocii bronzului. S-au găsit în mormintele de femei, în tezaure şi în depozite, foarte rar în aşezări. Sunt interpretate ca inele de păr sau cercei (de unde şi numirea lor de: *Hängespirale. Ohrring* şi *Lockenring; ear-rings* şi *lock-rings; anneaux de cheveux*). Se purtau probabil în păr, în spatele urechii, deoarece s-au găsit *in situ*, în număr de 1–5, pe apofiza mastoidă. Dimensiunile şi forma unor i. de b. care imită bucla de păr, ca spiralele de aur de la Spenghi (Braşov) sau Lapythos (Grecia), permit interpretarea acestor piese ca inele de purtat în păr, posibil chiar ritual-funerare. S-ar putea ca unele să fi fost purtate şi ca cercei, dar, după procedeul popoarelor primitive, lucrate de ureche, fără posibilitatea de a mai putea fi scoase. Se purtau chiar mai multe inele prinse unul de altul, după cum ne indică clar o figurină de os gumelniţeană cu inele rotunde din sârmă de cupru, găsită la Glina (Bucureşti). Au apărut în a doua jumătate a milen. 3 î.Hr., mai întâi în Mesopotamia, apoi la Troia şi în Grecia, fiind făcute din sârmă sau foaie de metal (cupru, bronz, aur, argint). În Europa au apărut în culturile neolitice târzii (Tisa, Sălcuţa, Gumelniţa, Hârşova) devenind mai frecvente în aria mormintelor cu ocru şi a culturii cu ceramică decorată cu impresiuni de „şnur". După formă se împart în trei tipuri principale. *Tipul A* cuprinde inelele rotunde cu capetele apropiate sau petrecute, având ca principale variante inelul cu îngroşare mediană şi cu braţele în formă de bărcuţe (forma sudică, prezentă şi în

www.mnir.ro

necropola de la Zimnicea). *Tipul B* cuprinde inele ovale care au trei principale variante: cu braţele petrecute, apropiate în formă de inimă şi cu braţ întors. Tipul oval este cel mai răspândit, care se menţine până la sfârşitul epocii bronzului. S-au dezvoltat nenumărate variante caracteristice unor arii culturale, cum sunt cele din Mesopotamia, Grecia micenian㠚i regiunile carpato-dunărene, unde sunt prezente în culturile Otomani (spiralele cu braţele în formă de bărcuţe), Verbicioara, Bjelo Brdo (forma simplă şi cu un braţ întors) şi Monteoru, în aria căreia toate cele trei tipuri de **i. de b.** au avut cea mai mare şi frumoasă dezvoltare. Cele de aur sunt bogat şi variat gravate. *Tipului C* îi aparţin **i. de b.** cu unul sau amândouă braţele transformate în frunză. Forma mai timpurie a acestui **i. de b.** era rotundă cu frunza lungă,

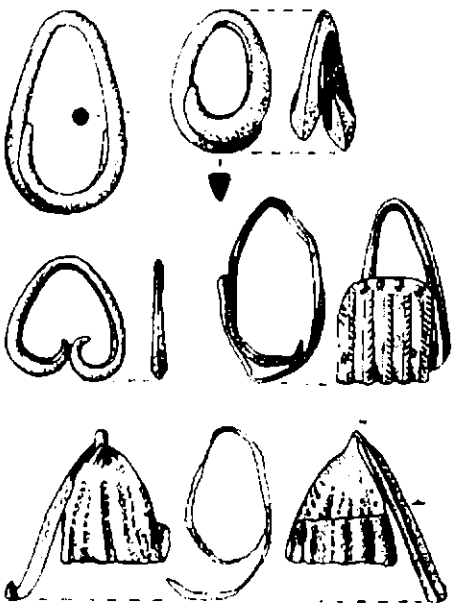

Fig. 127. Inele de buclă.

îngustă (salcie) şi nervură mediană; forma mai nouă este ovală cu frunza lată şi umeri articulaţi. Sunt decorate cu „perle" *au repoussé* sau gravate. Forma cea mai târzie (sfârşitul epocii bronzului mijlociu şi în perioada târzie a epocii bronzului) are de obicei unul sau ambele braţe întoarse; are câte 4 frunze ovale, înguste şi arcuite în bărcuţe. Prezintă variante foarte evoluate, uncle având braţele terminate în discuri spiralice (Moravia, Ungaria, Cuban). În perioada târzie a epocii bronzului devin rare, în mormintele culturii Noua (Balinteşti, Truşeşti, Moreşti) şi în depozite (Bălteni, Şărmăşag). De *tipul C* se leagă şi **i. de b.** cu frunza „ţesută" din fir de bronz sau de aur, numit *Noppenring*. Acesta apare în etapa timpurie a epocii bronzului (Perediwanie) şi se dezvoltă în etapa mijlocie. Având o răspândire mai restrânsă decât celelalte, caracterizează regiunile centrale şi est-centrale din Europa (de exemplu, cultura Aunjetitz). În România există câteva exemplare (la Sărata Monteoru, Beba Veche, Cacova Ierii, jud. Cluj). Tipologia **i. de b.** este raportată cronologiei lor relative şi absolute, parcurgând cinci principale faze de dezvoltare. *Prima fază* corespunde epocii târzii neolitice şi perioadei de trecere, căreia îi sunt caracteristice **i. de b.** mici, rotunde, de fir de cupru sau argint. *A doua fază* corespunde epocii bronzului timpuriu, când apare forma ovală, aceea cu frunză şi Noppenringul. *A treia* şi *a patra fază* aparţin etapei mijlocii a epocii bronzului. Cele trei tipuri de **i. de b.** au avut în această perioadă cea mai largă răspândire, dezvoltând numeroase variante caracteristice unor arii culturale. Cea de *a cincea fază* aparţine etapei târzii a epocii bronzului. Cele trei tipuri sunt prezente în continuare, caracteristică fiind forma cu piciorul întors, în forma literei **D. I. de b.** nu depăşesc epoca bronzului, fiind un bun element de cronologie relativă şi absolută iar forma lor reprezentativă diferitelor arii culturale.

E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7–8, 1937–1940; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 19, 1974.

E.Z.

inel de tâmplă, piesă de podoabă de formă rotundă cu unul din capete întors şi terminat cu o spirală mică rotundă sau ca un S culcat. Au fost lucrate din sârmă de bronz sau argint şi sunt caracteristice sec. 11–13.

E.Z.

infanteria, categorie specifică de unităţi militare care luptau pedestru. Totalitatea acestor unităţi sau subunităţi într-o armată forma **i.** La *geto-daci* **i.** avea ponderea cea mai însemnată fapt dovedit de evenimentele din 335 î.Hr., când ei angajează 10 000 de infanterişti şi 4 000 de călăreţi (raport 2,5:1), precum şi de scenele de pe Columna lui Traian şi de pe Trofeul de la Adamclisi. Un infanterist dac era înarmat cu scut, lance sau suliţă, un cuţit de luptă (*sica*) sau sabie mare încovoiată (*falx*), o cămaşă de zale, coif şi probabil cnemide. În armata dacică existau şi arcaşi infanterişti (Columna) alături de arcaşi călări (Tuc., II, 96, 1). În *armata romană* **i.** (*peditatum*) era de asemenea preponderentă, fapt relevat de existenţa marilor unităţi de bază, *legiones*, care erau alcătuite din infanterişti (*pedites*) şi doar un mic număr de călăreţi (*equites*). În cadrul trupelor auxiliare numărul unităţilor de **i.** (*cohortes*) era de asemenea superior unităţilor de cavalerie (*alae*). Un infanterist era înarmat cu *galea* (coif), *lorica* (platoşă de diverse tipuri), *scutum* (scut), *pilum* (suliţă), *gladius* (sabie scurtă), *pugio* (pumnal), iar în picioare purta sandale (*caligae*). În armata romană târzie unităţile de **i.** devin mai puţin numeroase în detrimentul celor de cavalerie dar se menţin totuşi preponderente, fiind concentrate în *legiones* şi unităţile numite *milites*.

M.Z.

www.mnir.ro

infern (< lat. *infernus*; „de jos", „din lumea de dincolo") (în mitol. greco-romană), celălalt tărâm închipuit ca fiind subteran. În reprezentările gr., i. era „casa lui Hades" (*Aidos domos*), *Tartaros* (înțelesul primitiv al cuvântului fiind cel de „închisoare"). Cei morți erau preluați de la → Hermes psihopompul și călăuziți în i. de Charon, care îi trecea peste apa Styxului, iar poarta era păzită cu strășnicie de câinele Cerber, pentru ca nimeni să nu poată ieși. Aceleași reprezentări sunt, în linii generale, caracteristice și mitol. romane, în care Hades găsește un corespondent în Pluton. Se adaugă rolul important jucat de *Dii Manes*, spirite, umbre ale defuncților, cărora le sunt dedicate monumentele funerare din epoca romană: *D(is) M(anibus)*, „zeilor Mani". Lespezile de mormânt gr. și lat. din cetățile din Dobrogea, precum și inscripțiile funerare din Dacia, fac adesea aluzie la patimile ce le vor fi îndurat defuncții în i.

A.A.

Ingenuus (sec. 3 d.Hr.), general și om politic roman, guvernator al Pannoniei în vremea lui Valerian și → Gallienus, apărător victorios al hotarelor europene atacate de barbari, în calitate de comandant al trupelor din Illyricum. Armatele concentrate în Moesia Inferior pentru a face față presiunii sarmatice, nemulțumite de guvernarea lui Gallienus, l-au proclamat împărat în anul 258 d.Hr., dar uzurparea a fost în scurt timp suprimată prin înfrângerea suferită în înfruntarea cu forțele împăratului legitim la Mursa, în Pannonia Inferior, în urma căreia I. s-a sinucis. O represiune sângeroasă s-a abătut asupra soldaților și populației din Moesia care l-au susținut.

SHA, Triginta Tyranni, 8; *DID II*, 256.

E.N.

Inlăceni, sat în com. Atid (jud. Harghita), în hotarul căruia s-a descoperit o sabie de bronz de tip miceniaan, iar pe platoul „Firtuș" așezări din epoca bronzului, din Hallstatt și un tezaur de monede bizantine. La E de sat, pe „Cetate", se află castrul roman, cu două faze de construcție: de pământ, cu două șanțuri, și de piatră (145 x 145 m, cu zid gros de 1,60 m, berma lată de 1,50–2 m și șanț adânc de 1,50 m). Porțile erau flancate de bastioane patrulatere (4 x 5 m), iar colțurile rotunjite și prevăzute cu contraforți interiori care susțineau platforme de luptă. Pretoriul (de 16,4 x 28,7 m) consta dintr-o curte și patru încăperi. Sub Hadrian în castru a staționat *coh. VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata*, apoi *coh. IIII Hispanorum*. S-au găsit și cărămizi cu ștampila *coh. P(rima) Alp(inorum)* și *leg. XIII Gemina*. În colțul de N–V al castrului, lângă zid, s-au găsit trei morminte de incinerație din sec. 3 d.Hr. La „Palota" se afla baia castrului (15,20 x 21,75 m: patru încăperi și un bazin cu absidă), în „Grădina cetății" așezarea, cu substrucții de ziduri, inscripții, ceramică etc., iar pe „Culmea lui Istok" s-a descoperit o *villa rustica*.

CIL, III, 945–947, 948=7718, 949, 6257; *TIR*, L 35, 47; M.J. Ackner, în *JCC*, 1856, 19; F. Müller, în *MCC*, 3, 1858, 259–261; 4, 1859, 164; M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1951, 304–306; *OCD*, 339–342; *IDR*, I, 30, 114, 148–149.

I.G.

Inotești, sat în com. Colceag (jud. Prahova), în apropierea căruia, într-o vie, a fost descoperit (1914) un tezaur monetar dacic (începutul sec. I î.Hr.). Inițial cuprindea 64 monede de argint din faza târzie a monetăriei geto-dacice, dintre care s-au mai păstrat doar 33 piese cu greut. de 5–7 g în colecția Maria și dr. G. Severeanu. Localit. a devenit eponimă pentru acest tip monetar getic caracteristic părților centrale și de N–V ale Munteniei.

G. Severeanu, în *BSNR*, 21, 1926, 57–58, 7–10; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 264.

C.P.

in situ (lat.) (în arheol.), termen folosit pentru a indica poziția originară a obiectelor, a resturilor de locuințe și scheletelor descoperite în timpul săpăturilor. Vestigiile sunt degajate cu grijă de pământ pentru a stabili modul în care au ajuns în poziția respectivă, dacă este vorba de o poziție intenționată sau fortuită, ceea ce permite în unele cazuri determinarea funcționalității anumitor obiecte și reconstituirea situației dinaintea distrugerii. În cazul mormintelor, poziția i.s. permite stabilirea ritualului funerar, a orientării scheletului, a semnificației poziției pe care o au diferitele obiecte care compun inventarul funerar, fiecare dintre aceste elemente având o pondere în stabilirea etnicului culturii cărora aparțin și a fazei din care datează.

E.M.

insula (lat.), unitate constructivă specifică urbanismului roman, mărginită de patru căi de circulație și cuprinzând una sau mai multe clădiri dependente între ele, uneori cu etaje. Pe terit. României i. sunt mai bine identificate în orașele romane târzii ca Histria și Tropaeum Traiani, unde una dintre i. cuprinde o casă cu etaj și scară interioară, o alta ateliere, curți interioare, depozit de cereale și prăvălii etc.

Histria I; Tropaeum I.

A.B.

Insula Banului 1. Insulă (numită și Ostrovul Golu), situată pe Dunăre, lângă Gura Văii (jud. Mehedinți), la 1 km în aval de sistemul hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier I. Are lung. de peste 1 km, lăț. maximă de 350 m, fiind orientată NV–SE. Cu prilejul săpăturilor de salvare, executate în 1966–1967, pe I.B. au fost identificate resturi de așezări din epipaleolitic, neolitic (cultura Criș, faza finală), epoca fierului (Hallstatt) și din perioada prefeudală (sec. 6–7). La

www.mnir.ro

extremitatea de N–V a **I.B.**, neafectată de lucrările sistemului hidroenergetic, se află vestigiile unei cetăţi romano-bizantine şi ale unui castel feudal. Acolo s-au efectuat doar sondaje de informare în 1966. Vestigiile antc. şi medievale suprapun umplutura unui şanţ mai vechi care izola extremitatea dinspre malul drept (Serbia) al acelei părţi de insulă. Atribuirea şanţului unei anumite epoci este dificilă deoarece n-a fost cercetat prin săpături, dar în ineinta cetăţii antc. au ieşit la iveală şi resturi hallstattiene. În partea centrală şi sud–estică a **I.B.** au apărut şi morminte din cimitirul romano-bizantin. Depunerile hallstattiene s-au păstrat în jumătatea nord-vestică a ostrovului (în sectorul A şi în mai mică măsură în sectorul B). Un strat hallstattian continuu nu s-a constatat însă nici în sectorul A, unde executate prin imprimare. Asemenea ornamente se asociază pe unele vase cu ornamente incizate şi canelate. Există şi vase exclusiv canelate, acestea fiind mai numeroase în sectorul B. Importante pentru cronologia aşezării hallstattiene de pe **I.B.** sunt: un fragment de tipar de gresie pentru turnat ace ornamentale, cu capul relativ conic, o brăţară de bronz cu ornamente incizate (ambele din sectorul A) şi un tipar de fier „cu aripioare" găsit într-o groapă (sectorul B), împreună cu câteva fragmente de vas cu vagi caneluri. În ansamblu, descoperirile hallstattiene de pe **I.B.** se încadrează în perioada hallstattiană timpurie (S.M. şi P.R.). 2. Cultură din perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului (perioada Hallstatt timpuriu), denumită după aşezarea eponimă din **I.B.**

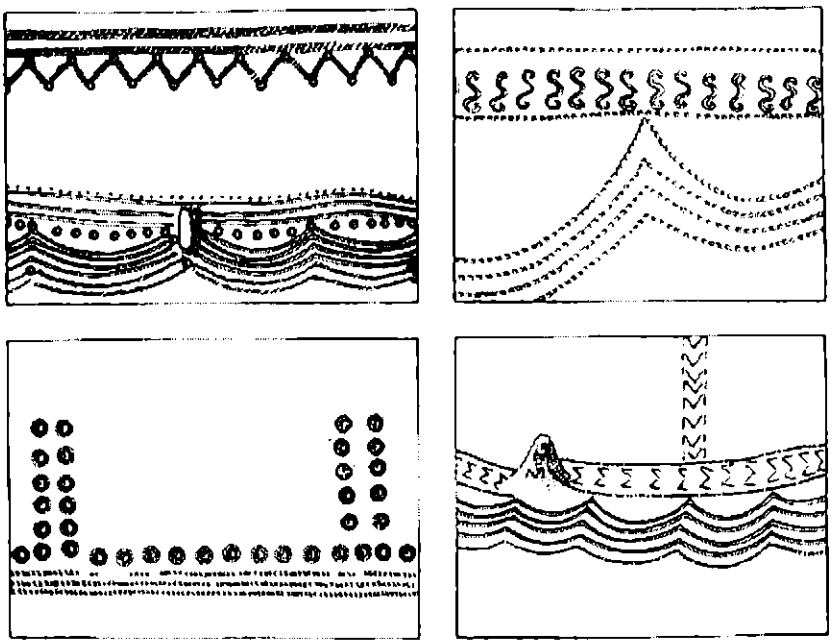

Fig. 128. Ornamente de pe vase ale culturii Insula Banului.

se află resturile aşezării neolitice Criş şi în care locuinţele-semibordeie erau distanţate. În jurul acestora s-a format un strat de cultură gros de maximum 0,20 m. Locuinţele, mai mult sau mai puţin adâncite, erau de formă relativ patrulateră sau circulară. În sectorul A predomină locuinţele patrulatere iar în sectorul B cele circulare. În complexele cercetate s-a găsit o mare cantitate de ceramică, oase de animale şi câteva obiecte de bronz şi fier. Ceramica este exclusiv fragmentară şi în mare măsură corodată. Predomină ceramica de factură bună sau chiar fină. Unele fragmente de vase păstrează luciul metalic de culoare neagră, cenuşie sau castanie. Formele vaselor sunt specifice perioadei hallstattiene timpurii. Originalitatea ceramicii hallstattiene de pe **I.B.** constă în abundenţa şi varietatea ornamentelor Cultura **I.B.** a fost definită prin formele şi ornamentele ceramicii. Formele de vase caracteristice sunt: vasul bitronconic sau cu mijlocul bombat având pe umeri câte patru proeminenţe relativ conice, strachina cu marginea arcuită spre interior, cana şi ceaşca, la care se adaugă oala cu brâu alveolar de factură mediocră sau chiar grosolană. Mai rare, dar specifice perioadei, sunt vasul dublu („solniţă") şi vasul-cuptor. Cultura **I.B.** îşi manifestă cel mai clar individualitatea prin ornamentarea vaselor cu motive imprimate, incizate şi canelate. Din numeroasele motive decorative se remarcă liniile(-benzi) zimţate, şiruri de S-uri, şiruri de cercuri mici concentrice sau având în interior cruciuliţe, benzi în zigzag, şiruri de linii în val paralele, şiruri de semne asemănătoare literelor W şi M. Ornamentele canelate intră în combinaţie cu cele

www.mnir.ro

imprimate sau incizate. Studiul bogatului material ceramic la care se adaugă şi câteva obiecte de metal (brăţară de bronz, tipar de fier „cu aripioare") precum şi tiparul de turnat ace ornamentale din bronz, plasează descoperirile hallstattiene de pe **I.B.**, conform stadiului actual al cercetărilor, în sec. 11–9 î.Hr. Aria de răspândire a culturii **I.B.** cuprinde ţinuturile dunărene din S–V României, N–E Serbiei şi N–V Bulgariei. Cultura **I.B.** a evoluat în intervalul de timp dintre sfârşitul culturii Žuto Brdo-Gârla Mare din epoca bronzului şi începutul culturii → Basarabi din perioada hallstattiană mijlocie. Cultura **I.B.** este înrudită cu culturile Pšeničevo, → Babadag şi Cozia din spaţiul cuprins între valea Mariţei şi Nistrul mijlociu, toate laolaltă constituind complexul hallstattian timpuriu tracic, caracterizat prin forme de vase hallstattiene cu ornamente imprimate. Cultura **I.B.** a participat direct sau indirect la formarea culturilor menţionate. Deşi în cultura **I.B.** sunt evidente moşteniri din cultura Žuto Brdo-Gârla Mare, legătura directă dintre eele două culturi respectiv un aspect de tranziţie n-a fost încă identificat. Oricum cultura Gârla Mare, ca atare, n-a putut evolua şi în cursul sec. 11 î.Hr., când în întreg spaţiul înconjurător apăruseră culturi hallstattiene (S.M.).

P. Roman, V. Boroneanţ, în *Drobeta*, 1, 1974, 117–128; S. Morintz, P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, 3, 393 şi urm.; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, I, 151 şi urm.

P.R. şi S.M.

Insula Şerpilor v. **Leuke**

interpres (lat.), termen cu etimologie încă discutată, desemnând în sens mai larg un mijlocitor, intermediar, negociator, iar în sens strict un traducător dintr-o lb. în alta. Serviciile administrative şi politice romane îi foloseau în primul rând în cadrul relaţiilor diplomatice ale Imp. cu vecinii. De obicei se găseau integraţi în corpul de *apparitores* de pe lângă guvernatorul provinciei, fiind, prin urmare, întâlniţi îndeosebi în provincii şi mai ales în provinciile de frontieră. Este probabil că **i.** erau aleşi chiar dintre localnicii recrutaţi în trupele din provincii şi care, în mod firesc, cunoşteau lb. populaţiilor cu care se trata. Este posibil că în statul major al guvernatorului să fi existat atâţia **i.** câte populaţii locuiau în preajma provinciei respective. Un **i.** este cunoscut de pe o inscripţie de la Brigetio (Pannonia): M. Ulpius Celerinus care este *salariarius* al *leg. I Adiutrix p.f.* şi în acelaşi timp **i.** *Dacorum*. Celerinus trebuie să fi fost recrutat în acest caz dintre dacii care locuiau în preajma Pannoniei Superior, la N de Dunăre. Prezenţa unui corp de traducători în statele majore ale guvernatorilor este atestată şi de *Notitia Dignitatum*, unde sunt menţionaţi ca funcţionând în sec. 4–5 *interpretes diversarum gentium*. La această dată, la N de Dunăre se găseau, pe lângă autohtonii daco-romani, daci liberi, goţi, taifali, sarmaţi, ceea ce ar putea însemna existenţa tot atâtor categorii de **i.** recrutaţi din rândul acestor populaţii. În sec. 5–6 corpul de traducători pare să se fi mărit cu **i.** de lb. hunică, gepidică, avară etc.

A.E.R. Boak, *Two Studies in Later Roman and Byzantine Administration*, New York, 1924, 104.

M.Z.

Inuri, sat în com. Vinţu de Jos (jud. Alba), de unde provine un tezaur monetar descoperit în 1954, în vas de lut. Cuprinde 37 denari romani republicani din perioada 147–77 î.Hr.

O. Floca, *Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, 11–38; M. Chiţescu, *RRCD*, 198–199, nr. 103.

E.N.

Ioan, episcop de Tomis (cca 445–448 d.Hr.). A scris în lb. lat. împotriva ereziilor nestoriană şi monofizită şi a tradus în lb. lat. din scrierile în lb. gr. ale lui Theodor de Mopsuestia, Theodoret de Cyr şi Eutherios de Tyana. Numele lui se păstrează probabil într-o monogramă de pe o impostă de capitel din Tomis.

R. Netzhammer, 47–50; *MPR*, 16, 196.

I.B.

Ioannes Cassianus (cca 360–435 d.Hr.), călugăr din Scythia Minor. Născut probabil într-un sat de pe valea Casimcei (jud. Constanţa) (*Vicus Cassii* sau *Cassiani?*). A călătorit în Palestina, Egipt, Constantinopol şi Roma, unde a cunoscut mari personalităţi ale timpului, ca Sf. Ioannes Chrisostomos (Ioan Gură de Aur), papii Inocenţiu I şi Leon I, după care s-a stabilit în S Galliei, la Marsilia, unde a întemeiat câte o mănăstire pentru bărbaţi şi pentru femei (cca 415 d.Hr.) şi a contribuit la răspândirea învăţăturii dascălilor bisericii gr. şi a monahismului în Occident. Dintre scrierile sale cea mai întinsă şi cea mai importantă este *XXIV Collationes Patrum* („24 de Convorbiri ale Părinţilor"), care se distinge printr-o profundă analiză psihologică, bazată pe realitatea faptelor şi printr-o lb. ce reprezintă trecerea de la lat. clasică la cea medievală. O altă lucrare, *De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis* („Despre aşezămintele mănăstirilor de obşte şi despre tămăduirile celor opt păcate principale"), în 12 cărţi, a avut mare rol în organizarea şi orientarea monahismului occidental. O a treia scriere, mai mică, împotriva ereticului Nestorie, a apărut la rugămintea prietenului său, viitorul papă Leon I.

H.I. Marrou, în *Orientalia Christiana Periodica*, 13, 1947, 3–4, 588–596; id., în *Provence Historique*, 16, 1966, fasc. 65, 297–308; Coman, *Scriitori*, 217–267.

I.B.

www.mnir.ro

Ioannes din Antiochia (prima jumătate a sec. 7 d.Hr.), scriitor bizantin, originar din Antiochia. A scris o cronică a ist. romane (în lb. gr.) în 18 cărți, folosind scrieri anterioare aparținând lui → Dion. Cass., Eutropius, Herodian, Priscus etc., și ajungând până la moartea împăratului → Phokas (610). S-au păstrat doar fragmente, dintre care unele semnificative și pentru ist. veche a României ca, de pildă, mișcarea din 253 a guvernalorului Moesiilor, Aemilianus, răscoala lui Vitalianus din 514, învrăjbirea cutrigurilor și utigurilor de către împăratul Iustinian după invazia pustiitoare a lui Zabergan din 559 etc.

Colonna, *Storici*, I, 64–65; *FHDR*, II, 354–357.

A.B.

Ioannes Lydos (cca 490–565 d.Hr.), om politic și scriitor bizantin, originar din Filadelfia (Lydia, Asia Mică). De tânăr a venit la Constantinopol, unde a avut profesor de filosofie pe retorul Agapios, elevul lui Proclus. În ultimii ani ai lui Anastasius (491–518) a fost angajat în armata imperială, iar sub Iustinian a fost numit profesor la Constantinopol. De la I.L. s-au păstrat, întregi sau fragmentare, trei lucrări cu caracter erudit, în lb. gr.: 1) *De magistratibus populi Romani* („Despre magistraturile statului roman") (ist. Romei de la Enea la Iustinian); 2) *Libri de mensibus* („Despre luni") (știri despre calendarul roman și despre sărbători); 3) *Liber de ostentis et calendaria Graeca omnia iterum* („Despre semne") (tunete, fulgere, meteori, comete, cutremure, relatări privind știința augurală și rel. romanilor sau etruscilor). În scrierile sale, I.L. a folosit lucrări mai vechi, azi pierdute, salvând unele știri importante. Printre acestea se numără opera pierdută a lui Criton, medicul lui Traian, din care provin știrile (exagerate) despre cantitatea aurului, argintului și a celorlalte bunuri cucerite de Traian în Dacia.

Colonna, *Storici*, 66–67; *IIR*, II, 490–495; N.Ș. Tanașoca, în *DIVR*, *s.v.*; PLRE, II, 612–615.

I.B.

Ioannes Malalas, scriitor bizantin (491–578 d.Hr.), retor și avocat, probabil același cu patriarhul Ioannes Scholasticus de Constantinopol din anul 565. Autor al lucrării, în 17 cărți, *Chronographia* (în lb. gr.), din care s-au pierdut începutul și sfârșitul și care trata ist. lumii de la creație până la sfârșitul domniei lui Iustinian, într-un limbaj simplu, accesibil. Mai târziu a adăugat o a 18-a carte în spirit ortodox, spre deosebire de rest unde predomina cel monofizit. Se reține valoarea documentară a părții contemporane autorului, din care, pentru zona Dunării de Jos, sunt de notat evenimentele din timpul răscoalei lui Vitalian, eforturile de consolidare a stăpânirii bizantine (le la începutul domniei lui Iustinian, prin Baduarius și mai târziu, precum și atacurile avaro-slave din timpul aceluiași împărat.

Altaner, *Patrologie*[4], 153; *FHDR*, II, 500–505.

A.B.

Ioannes Maleses (sec. 11 d.Hr.), strateg, probabil al themei Paristrion, cunoscut datorită unui sigiliu de plumb descoperit pe malul dobrogean al Dunării, în punctul Dervent (jud. Constanța) (în fața cetății bizantine de pe insula Păcuiu lui Soare). Legenda sigiliului îl arată pe I.M. ca „patriciu și strateg".

I. Barnea, în *DID III*, 130 și 322; W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, Viena, 1978, 243–244.

I.B.

Ioannes Maxentius (sec. 6 d.Hr.), cel mai de seamă dintre conducătorii călugărilor din Scythia Minor („călugării sciți"). A lăsat opt „cărticele" (*libelli*) în lb. lat. socotite greșit traduceri ale unor scrieri gr. dispărute, în care apără credința ortodoxă împotriva ereziilor nestoriană și pelagiană și critică aspru pe papa Hormisdas pentru atitudinea sa față de delegația la Roma a călugărilor sciți.

Altaner, *Patrologie*[4], 432; I. Coman, în *De la Dunăre la Mare*[2], Galați, 1979, 72–75.

I.B.

Ioannes Tzimiskes (925–976), strălucit general bizantin, devenit împărat (969–976) după moartea lui Nikefor II Fokas. A continuat războiul cu kievienii conduși de cneazul Sviatoslav și a supus N-E Bulgariei, Dobrogea și regiunile din stânga Dunării, după victoria din 971 de la Dorostolon (Silistra). Terit. cucerite au fost reorganizate în theme bizantine care au suferit diferite transformări chiar în timpul vieții lui. În timpul războiului cu kievienii a instalat garnizoane în fortificațiile din stânga Dunării, iar la terminarea luptelor, paralel cu încheierea unui tratat de alianță cu pecenegii, a refăcut vechile castre romane târzii de pe malul fluviului. Tot atunci s-a construit, pentru flota bizantină, baza navală din insula dunăreană Păcuiu lui Soare. Pe vremea lui s-au emis la Dorostolon monede de argint.

Fr. Dölger, în *BZ*, 32, 1932, 275; M. Canoud, *Mélanges H. Grégoire*, 2, 1950, 99; P. Diaconu, *Les Pétchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, 22–38.

P.D.

Ioannes Zonaras (prima jumătate a sec. 12 d.Hr.), istoric bizantin. Înalt funcționar la curtea de la Constantinopol; mare drongar al gărzii imperiale și prim secretar al cancelariei imperiale. Mai târziu s-a retras în viața monahală, într-o mănăstire de pe insula Sf. Glykeria (azi Niandro, în Marea de Marmara), unde a trăit probabil până în jurul anului 1130. După retragerea la mănăstire, a scris o cronică universală, intitulată *Epitome historion* („Rezumat de istorii"), care cuprinde ist. omenirii de la facerea lumii până în anul 1118, anul morții împăratului Alexios I Comnenul. Opera este valoroasă pentru seriozitatea și bogăția documentării, claritatea judecății, vioiciunea

www.mnir.ro

povestirii, limpezimea și cursivitatea stilului. Pentru alcătuirea ei autorul a folosit numeroase izvoare antc. și bizantine, unele pierdute. Primele 12 cărți cuprind ist. lumii de la creație până la Constantin cel Mare și următoarele șase ist. Bizanțului până la vremea autorului. Printre autorii folosiți în prima parte se află și → Dion Cass., din a cărui operă prima parte (primele 21 de cărți) este cunoscută datorită lui I.Z. Pentru a doua parte a lucrării sale a folosit operele lui Malalas, Procopius, Theophanes Confessor, Nichifor Patriarhul, Georgios Kedrenos, Ioan Skylitzes, Mihail Attaliates și ale altora. Numeroase informații din opera lui I.Z. privesc ist. poporului și a terit. patriei noastre.

Colonna, *Storici*, 139–140; *IIR*, III, 191–229.

I.B.

Ion Corvin, com. în jud. Constanța, unde a fost descoperită o așezare rurală (fost Cuzgun) din terit. orașului Tropaeum Traiani, de pe raza căreia s-a găsit o inscripție în lb. gr. menționând o femeie din Bithynia, precum și un miliariu încă inedit (în satul Caraiman). Într-o epocă ulterioară așezarea pare a fi fost fortificată (A.S.). Tot aici (în fosta localit. Cuzgun) a fost găsit (1905) un tezaur cu stateri de electron din Cyzic și monede de argint din Histria, alături de care ar mai fi fost prezente și emisiuni din Apollonia Pontică, Mesembria și Callatis. Îngroparea tezaurului s-a produs cel mai devreme în timpul domniei lui Alexandru cel Mare sau cu ocazia acțiunilor lui Lysimach de înăbușire a răscoalei cetăților vest-pontice (G.P.B.).

G. Murnu, în *BCMI*, 6, 1913, 23, 110, nr. 22; *TIR*, L 35, 30, 47; *IGCH*, 734; C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 20, 63, nr. 23; id., în *BȘtA*, 2, 1950, 55.

A.S. și G.P.B.

Ionășeni, sat în com. Trușești (jud. Botoșani), pe terit. căruia au fost descoperite vestigii arheologice din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, din a doua epocă a fierului, din sec. 3 d.Hr. (cultura dacilor liberi), o întinsă așezare aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. 4) și urme din sec. 10–11 (cultura Dridu).

M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 177–180; I. Ioniță, în *AM*, 4, 1966, 193–207.

I.I.

Ionești 1. Sat în com. Petrești (jud. Dâmbovița), în apropierea căruia în punctul „Balastiera Ionești" s-a găsit un cazan turnat din cupru, descoperit întâmplător la 6 m adâncime, în zona de divagație a Argeșului. Recipientul, de formă cilindrică, cu fundul rotunjit, sprijinit pe un picior scurt și evazat, are corpul decorat cu nervuri, iar mânerele și buza ornamentată cu

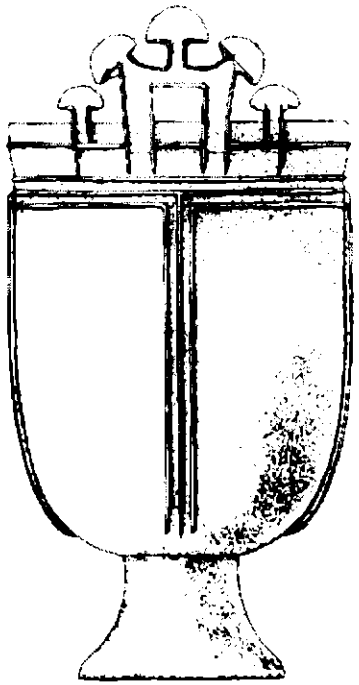

Fig. 129. Ionești, jud. Dâmbovița. Cazan hunic.

protuberanțe în formă de ciuperci. Cazanul este o piesă caracteristică hunilor nomazi din prima jumătate a sec. 5. 2. V. *Pons Aluti*.

R.H.

Ionești Govorei v. Pons Aluti

ionic v. ordine arhitectonice

Iordanes (mijlocul sec. 6 d.Hr.), istoric roman de origine goto-alană, născut în Moesia (sau probabil Scythia). A intrat în viața bisericească, ajungând episcop de Crotone (S Italiei). A scris o ist. universală cunoscută sub numele *Romana*, pentru care a folosit surse literare anterioare, în general ajunse până la noi, și o ist. a goților, intitulată *Getica*, unde s-a inspirat în parte (rezumând și completând) dintr-o operă a lui Cassiodorus, astăzi pierdută. Spre deosebire de predecesorul său care-i glorifica pe goți, I. are o atitudine în direcția reconcilierii între aceștia și Imp., adică în spiritul și sprijinul politicii lui Iustinian. Opera lui I. este foarte importantă pentru valoarea documentației istorice (în special *Getica*) a regiunilor balcano-dunărene, atât cu informații despre goți (pe care-i confunda cu geții, aceștia din urmă fiind în realitate deja romanizați în acea vreme), despre slavi și mai ales despre populațiile romanizate din S–E Europei. S-a remarcat totodată însemnătatea operelor lui I. pentru lb. lat. târzie în trecerea ei spre lb. romanice. În lucrarea *Romana*, I. observă cu dreptate antecedentele abandonării Daciei de către → Aurelian

www.mnir.ro

și, mai departe, precizează, ca un cunoscător al regiunilor și evenimentelor, că împăratul a retras de acolo armata și nu întreaga populație, text de altminteri foarte cunoscut și mult comentat în lit. de specialitate: *...Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit...* (§ 217). În aceeași cronică se menționează luarea de către romani a orașelor din V Mării Negre prin campania lui → M. Lucullus din 72 î.Hr., unele date despre regii traci și, mai târziu, despre invaziile gotice și carpice din a doua jumătate a sec. 3 d.Hr., apariția → hunilor la granițele Imp. și conflictele grave cu aceștia, răscoala lui → Vitalian și, în sfârșit, unele evenimente din timpul lui Iustinian, petrecute tot la Dunărea de Jos (§ 221–388). Trecând peste confuzia geți—goți notată mai sus, *Getica* cumulează informații de excepțională valoare documentară, începând chiar cu datele culese din alte opere dar concentrate în descrieri exacte din punct de vedere geografic, etnografic și istoric. Astfel Dacia apare ca „apărată de munți ca de o coroană" la care se adaugă informațiile privind rel. și filosofia geților, înnărite prin citate din → Dion Cass. și → Vergilius. Referitor la situația geopolitică a unor neamuri contemporane autorului situate dincolo de limesul dunărean, dar tocmai atunci venite în contact direct cu Imp., ca → anții și → sclavinii, scria că „drept orașe au păduri și mlaștini". Încercând o ist. a geților, I. reia câteva din evenimentele cardinale de la Dunărea de Jos începând cu expediția lui Darius, apoi aceea a lui Xerxes, continuând cu Filip II, tatăl lui Alexandru cel Mare și până la contactele romanilor cu → Burebista, la a cărui curte, rolul acordat de rege lui → Deceneu este cu deosebire și pe larg comentat de autor. Nu lipsesc nici unele detalii privind conflictele ulterioare dintre geto-daci și romani — de menționat eșecul trupelor lui → Cornelius Fuscus din vremea lui Domițian — după care mai importante rămân mențiunile despre conflictele dintre romani și goți la Dunărea de Jos prezentate în evoluția lor de la jumătatea sec. 3 d.Hr. până la invaziile hunice inclusiv. Aceste părți ale textului sunt pline de precizări importante, unele reprezentând surse de informație unice prin exactitate, alteori însă rămânând obiectul unor dispute încă netranșate în lipsa unor alte documente care să le confirme ori infirme. Astfel, lupta între goți și → gepizi (probabil în 249) n-a putut fi încă localizată, toponimele acolo menționate de I. nefiind încă identificate; în schimb, evenimentele dramatice încheiate cu moartea lui → Decius sunt descrise ca de un participant direct. Pentru un moment ulterior, dar cu referiri interesante la propria-i epocă, o scurtă descriere a V Daciei (§ 113) este deosebit de importantă pentru hidronimie. Episoade narate mai departe în detaliu de I., prin care, împreună cu alte scrieri (în special → Amm. Marcell., → Themistios și → Zosimos) se reconstituie azi ist. etapelor pătrunderii goților în Imp. de la Valens la Theodosius I, cuprind observații surprinzătoare ca adâncime pentru implicațiile economice, sociale, politice și spirituale ale acelor evenimente. Astfel, se remarcă rolul dublu — ca apărători ai limesului și agricultori, acordat în Moesia goților mai întâi de Valens și apoi consfințit sub Theodosius I, dar și dificultățile create prin răspândirea arianismului și între noii veniți, în prima etapă menționată (§ 131–133). După I., o situație mai favorabilă Imp. și implicit provinciilor de la Dunărea de Jos s-ar fi creat în cea de a doua etapă, adică sub Theodosius I, în special din punct de vedere militar, prin mai clara definire a rolului federaților (§ 145), eveniment petrecut în momentul cu puțin premergător apariției hunilor pe scena ist. Imp. Aici autorul îl invocă pe → Priscus, principala sursă contemporană în materie, pe care-l și citează cu descrierea curții lui → Attila (§ 178–179). Urmează una dintre cele mai apreciate evocări a înfrângerii definitive a hunilor de la Nedao (anul 454 d. Hr.), cu premisele și efectele celebrei bătălii din timpul împăratului → Marcian și cu importanța, în cadrul coaliției victorioase, a gepizilor, care, potrivit autorului, s-au bucurat de subsidii din partea Imp. din acel moment și până în timpul vieții lui (§ 260–264). Importantă este și localizarea destul de exactă a celorlalte neamuri barbare dispersate în S Dunării din momentul restabilirii situației în Imp. În acest cadru, din nou, precizările onomastice, de toponimie și hidronimie devin repere extrem de prețioase interpretărilor istoriografiei moderne. De remarcat de altfel că I. se numără printre foarte rarii autori antc. care numesc → Scythia Minor astfel, întrucât la marea majoritate a celorlalte surse, fie ele și cu caracter oficial, provincia apare numită doar fără adjectiv. În concluzie, după cum cu dreptate s-a mai scris, opera lui I. este indispensabilă pentru informațiile istorice, geografice și etnografice privind terit. României, în special în sec. 4–6, dar și cu unele precizări foarte importante pentru sec. 1–3.

Iordanes, *Romana et Getica* (rec. Th. Mommsen, Berlin, 1882/1961); *IstRom*, LXI; *DID II*, passim; *FHDR*, II, 406–431; *DIVR*, 346; *LA*, 264; *ECR*, 390.

A.B.

Iovianus (Flavius Iovianus) (n. 331 d.Hr., Singidunum — m. 17 febr. 364 d.Hr., Dadastana), împărat roman (363–364 d.Hr.). *Protector domesticus* sub → Constantius și → Iulianus (361); *primicerius domesticorum* (363). Proclamat Augustus (27 iun. 363), a doua zi după moartea, în luptele contra perșilor, a lui Iulianus Apostata. A încheiat o pace rușinoasă cu perșii (363), care va rămâne în vigoare 30 de ani. A abrogat toate dispozițiile lui Iulianus contra creștinilor, repunând în vigoare legile lui Constantin cel Mare și ale fiilor săi în favoarea bisericii, dar puțin mai târziu a proclamat toleranță față de cultele păgâne și de toate confesiunile creștine (Amm. Marcel., XXV, 5, 4; 8, 10–16).

O. Seeck, în *RE*, 9, 1916, 2006–2011; E. Stein, *Histoire*, I, 170–172; *PLRE*, I, *s.v.*

I.B.

www.mnir.ro

Iozăşel v. **Gurahonţ**

Ipoteşti-Cândeşti, cultură dezvoltată de populaţia locală daco-romană (romanică) în sec. 5–7 şi identificată în toate regiunile carpato-danubiene. Cercetări mai importante s-au făcut în zona oraşului Bucureşti (în punctele Dămăroaia, Ciurel, Militari, Măicăneşti, Străulești, Băneasa), în N–E Munteniei (→ Cândeşti, Budurească, Târgşoru Vechi), V Munteniei (→ Ipoteşti, Dulceanca, Sfinţeşti etc.), Oltenia (→ Craiova, Gropşani), în Transilvania (la → Brateiu) şi în Moldova (la → Costişa, Botoşana, Dodeşti, Davideni etc.). Aşezările culturii I.-C. sunt fortificate şi se întindeau pe terasele joase, mijlocii, mai rar pe cele înalte, ale râurilor sau în cazuri rare în luncă. Locuinţele sunt în general bordeie sau case cu podeaua adâncită, prevăzute cu instalaţii de încălzire (cuptoare săpate în bloc de lut sau construite dintr-un bloc de lut, cuptoare plasate în exteriorul perimetrului locuinţei, cuptoare construite din pietre), pereţi din pari şi nuiele acoperite cu lipitură de lut amestecat cu pleavă, acoperiş de stuf sau şindrilă, întinzându-se de regulă pe suprafeţe mici. Mai rar se întâlnesc şi locuinţe de suprafaţă. Analiza materialului arheologic aparţinând acestei culturi atestă existenţa unei populaţii care practica agricultura şi creşterea vitelor, în principal, îndeletnicindu-se însă şi cu practicarea unor meşteşuguri, printre care se numără olăritul, metalurgia fierului şi a bronzului. Analiza ceramicii culturii I.-C. pune în evidenţă legăturile strânse de ordin tipologic cu descoperirile similare din toate regiunile carpato-danubiene şi pontice, constituind astfel un puternic indiciu asupra originii ei locale de tradiţie daco-romană. Alături de ceramica lucrată cu mâna se întâlneşte o mare cantitate de vase lucrate la roată, care păstrează, ca forme şi tehnică, caracterele ceramicii romano-bizantine. Un important loc în cadrul culturii îl ocupă importurile bizantine (amfore, monede, piese de podoabă, constând din fibule, piese de centură şi cercei, la care se adaugă şi o serie de tipare de piatră şi de os pentru turnat bijuterii şi cruci). Recepţionarea acestui import sud-dunărean a provocat crearea pe scară largă a replicilor indigene, după cum o demonstrează în mod concludent centrul meşteşugăresc de la Budureasca. O problemă deosebită o ridică o anumită varietate a ceramicii lucrate cu mâna, prezentă într-un procentaj relativ redus. Este vorba de anumite forme ceramice lucrate dintr-o pastă de calitate inferioară atribuite slavilor. Această specie ceramică ilustrează pe cale arheologică fenomenul imigraţiei slavilor la Dunărea de jos după primul sfert al sec. 6 şi oferă un indiciu asupra procesului de convieţuire a acestora cu populaţia locală daco-romană (romanică), proces ale cărui ecouri se regăsesc şi în izvoarele scrise ale vremii. Elementul cultural slav identificat în cadrul culturii locale de tip I.-C. apare ca un adaos. Cultura I.-C. este documentată pe întreg terit. României, aşezările ei, care suprapun în cele mai multe cazuri pe cele ale dacilor liberi, manifestând o predilecţie pentru aceleaşi forme de relief, fenomen ce se reflectă şi printr-o identitate a formelor de economie. Perioada de maximă înflorire a culturii se plasează pe parcursul sec. 6, perioadă în care Imp. Bizantin se mumifestă cu o deosebită vigoare la graniţa sa dunăreană. În sec. 7 are loc un proces de transformare culturală, cristalizat în cele din urmă în apariţia primelor forme ale culturii vechi româneşti din sec. 8–9, documentate în descoperirile de la → Izvoru, Frăteşti, Obârşia, Sultana etc.

L. Bârzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în sec. IV–V (Cimitirul nr. 1 de la Brateiu)*, Bucureşti, 1973; S. Dolinescu-Ferche, în *Dacia*, N.S., 28, 1984, 117–187; D.Gh. Teodor, *Teritoriul*.

R.H.

Isaccea v. **Noviodunum**

Isagoras *fiul lui Iatrocles* (sec. 1 d.Hr.), titularul unui → decret onorific acordat de Sfatul şi Adunarea poporului din Callatis. Menţionarea activităţii publice filantropice a lui I. şi a cinstirilor cu care a fost răsplătit oferă informaţii referitoare la o „mare foamete" din care callatienii au fost salvaţi de I., cât şi asupra unor instituţii ale oraşului (magistratura de → euposiarh, → Adunarea poporului consacrată alegerii magistraţilor), asupra activităţii constructive şi asupra unor componente ale vieţii religioase locale (adunări, ospeţe publice rituale, sărbători ale → cultului imperial, → *Caesarea*). Momente de lipsă acută a cerealelor în oraşele pontice şi măsurile luate în aceste situaţii sunt atestate în zona vest-pontică de mai multe ori în decursul epocii elenistice.

I.I. Russu, în *Dacia*, *N.S.*, 1, 1957, 179–190.

A.Ş.

Isis (în mitol. egipteană), sora şi soţia lui Osiris, iniţial zeiţa grâului apoi a întregii vegetaţii. A asimilat treptat atributele şi imaginile multor divinităţi devenind întruchiparea devotamentului conjugal şi matern, principiu feminin indispensabil perpetuării speciei, divinitate a binelui şi victoriei, tămăduitoare — alături de Serapis, protectoarea navigaţiei etc. Se numără printre divinităţile al căror cult implica atât ceremonii publice cât şi misterii. Atributele obişnuite ale zeiţei erau: *sistrum* în dreapta, *situla* în stânga şi pe frunte lotusul, emblema resurecţiei. A cunoscut în spaţiul Scythiei Minor o prezenţă timpurie, încă de la sfârşitul epocii elenistice, continuată apoi în epoca romană, marcată prin inscripţii, monumente (inclusiv în vestitul tezaur de la Tomis), ilustrarea pe monede etc. În Dacia romană cultul zeiţei I. este ilustrat prin cele 15 inscripţii, monumente, gliptică, statuete de bronz şi ceramică în care apare singură sau împreună cu Serapis şi Harpocrate. Din epigrafe rezultă că I. a primit epitetele *patrona* şi *myrionima* — „cea cu zece

www.mnir.ro

Fig. 130. Isis (marmură, Tomis, sec. 3 d.Hr.).

mii de nume" (*CIL*, III, 882 și *SCIV*, 13, 1, 1962, 147); că au existat temple ale I. la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*CIL*, III, 7907 = *IDR*, III/2, 19) și Micia (*CIL*, III, 1341); că adepții zeiței erau organizați în *collegia* (*CIL*, III, 882), cel de la Potaissa fiind condus de un *pater* și *quaestor;* că dedicanții aveau profesii și poziții sociale diferite (sclavi, liberți, funcționari, militari și înalte personalități din provincie).

D.M. Pippidi, *Studii*, 60—82; S. Sanie, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene"*, București—Amsterdam, 1975, 529—536.

S.S.

Islaz, com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia, în punctul „Racovița" și pe insula Verdea, au fost descoperite un castru de piatră și altul de pământ. Constituiau capătul de S al limesului Alutanus. Așezare rurală și tezaur de denari republicani romani.

D. Tudor, *OR*[3], 28 și 291.

D.T.

isodom (<gr. ἰσόδομος), calificativ pentru sistemul de zidărie din antic. greco-romană prin care, după → Vitruvius, toate asizele blocurilor trebuiau să fie de grosimi egale, așa cum se poate observa în special la unele construcții elenistice de la Histria. Aspectul exterior rezultat era acela al unei dispuneri regulate perfecte a blocurilor, dar era apreciat și efectul pozitiv pentru rezistența deosebită, întrucât, scria arhitectul antc., „pietrele sunt compacte și solide și nu pot absorbi elementul umed din compoziția mortarului, asigurându-i astfel soliditatea...; în al doilea rând, pentru că pietrele asizelor fiind zidite pe lat și nivelate nu permit mortarului să cadă; totodată, legate între ele în sens transversal pe toată grosimea zidului, pietrele rămân unite până la adânci bătrâneți".

Vitruvius, *De archit.*, II, 8, 13—16; *DIVR*, 348—349.

A.B.

isopolitie (<gr. ἰσοπολιτεία; „egalitate în drepturi civile"), acordarea drepturilor cetățenești proprii de către un stat unui cetățean sau întregului corp cetățenesc al altui stat. Acordarea acestui privilegiu cu titlu individual sau în mod unilateral cetățenilor altui stat este documentată în sec. 5 și 4 î.Hr., iar din a doua jumătate a sec. 3 î.Hr. au apărut tratate de i. prin care statele respective acordau reciproc tuturor cetățenilor celuilalt stat (sau numai acelora care doreau) drepturi civile egale cu cele ale propriilor cetățeni. Statele legate prin tratate de i. nu se contopeau, ci își păstrau autonomia și suveranitatea, dar uneori i. era corelată cu realizarea unei alianțe militare. I. a fost acordată frecvent de milesieni și de etolieni. O inscripție fragmentară de la Histria de la sfârșitul sec. 4 î.Hr. reprezintă copia unui decret milesian, care se presupune că făcea parte din seria tratatelor de i. încheiate de Milet la sfârșitul sec. 4 și în sec. 3 î.Hr. cu o serie de cetăți ca Olbia, Cyzic, Chios, Phygela, Seleucia-Tralles și Mylasa. Întrucât se știe că în condițiile răscoalei începute în 313 î.Hr. de Callatis, Histria și cetățile vecine până la Odessos erau aliate cu tracii și cu sciții împotriva lui → Lysimach, iar adversarul acestuia, Antigonos Monophtalmos, era aliat cu regele trac Seuthes și cu cetatea Callatis căreia, probabil în virtutea unui tratat, i-a trimis în ajutor o flotă și o armată terestră, este posibil ca tratatul de i. dintre Histria și Milet — care era de partea lui Antigonos — să fi avut un substrat politico-militar, fiind încheiat înainte de răscoală cu scopul de a întări coaliția pontică formată de Antigonos împotriva lui Lysimach.

G. Busolt, H. Swoboda, II[3], 1510—1513, *ISM*, I, nr. 62; A. Ștefan, în *Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Études Classiques*, I, Budapesta, 1983, 329—331.

A.Ș.

Isperich v. Asparuch

Istria, com. în jud. Constanța, aflată pe vechiul terit. al cetății gr. Histria, unde încă de la jumătatea sec. trecut s-au scos la suprafață vestigii aparținând mai multor epoci istorice. A fost dezvelită o necropolă tumulară (cca 100 tumuli) de mari proporții (epoca gr. și romană). În aria com. I. au mai fost cercetate sistematic două mari necropole plane. În prima, de epocă greco-elenistică (identificată în punctul „la Bent", în apropierea primăriei comunale), cercetările

www.mnir.ro

din 1960—1961 și 1977—1979 au dus la dezvelirea a 104 morminte de înhumație, cu schelete întinse pe spate, ori depuse în amfore (copii), sau schelete așezate în poziție „chircită". Scheletele erau dominant orientate ENE-ESE (craniile) —VSV-VNV (picioarele). Inventarele funerare constau din puține piese de podoabă (inele, ace de păr, mărgele, nasturi, fibule de tip traco-getic și La Tène, monede de bronz, emise de orașul gr. învecinat) și destul de multă ceramică (vase gr. cu lac negru și decor floral; ceramică cenușie și roșie, amfore de Milet și Lesbos; ceramică cenușie la roată dar și cu mâna, de caracter indigen, getic). Cele mai vechi înmormântări sunt din sec. 6 î.Hr., iar cele mai recente datează din sec. 1 î.Hr. Mormintele cu schelete chircite apar din sec. 4 î.Hr. și se mențin până în sec. 1 î.Hr. Varietatea ritului de înmormântare, inventarul metalic și ceramica funerară, indică un amestec de populații, între care se pot deslușì elemente etnice gr., getice și scitice. Cea de a doua necropolă plană, birituală, a fost descoperită la extremitatea estică a com. I., la locul numit „Capul Viilor". Între anii 1955–1961 au fost cercetate 274 de morminte, dintre care 209 de incinerație în urnă, în casete de cărămidă, în groapă nearsă, precum și 65 morminte de înhumație. Inventarul funerar este comun incinerațiilor și înhumațiilor, încât întreaga necropolă constituie un complex funerar unitar. Obiectele aflate în morminte făceau parte din portul celor morți (nasturi, cercei, clopoței, catarame de cingătoare, cuțitașe, amnare și chiar monede antc. perforate, folosite ca podoabe), ori erau așezate ca ofrandă funerară la extremitățile corpului (ceramica și ofrande alimentare — bovine, ovine, arareori păsări). Ceramica, foarte numeroasă, fie folosită ca vase-urnă, fie ca vase depuse în spațiul de înmormântare, este de două tipuri: vase-borcan, lucrate la roată înceată, uneori cu ștampilă aplicată pe fund și cu decor incizat pe pereți, dispus pe registre orizontal-paralele (linii în val, hașuri, rețea de bastonașe etc.); vase-urcior, oale cu două toarte, borcane cu guler îngroșat, lucrate la roată, și uneori dintr-o pastă fină, nisipoasă, arse la cenușiu, castaniu ori gălbui. Decorul este redat prin rețele și hașuri lustruite și uneori pe urcioare sunt aplicate pastile. După piesele de metal și ceramică, necropola datează din sec. 8—9 d.Hr. La S și S—V de cimitir s-a identificat, pe o arie de câteva ha, așezarea populației înmormântate în necropolă. Câteva locuințe-bordei aveau pereții căptușiți cu zid de piatră și stâlpi încastrați de lemn. Olăria descoperită în așezare este în mare parte contemporană cu aceea din necropolă și ceva mai târzie, atingând sec. 10, când Dobrogea a revenit din nou în stăpânire bizantină, în timpul împăratului Ioannes Tzimiskes.

Histria I; V. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 6, 1963, 355—412.

V.Z.

Istros (gr.) (dac. *Donaris*; lat. *Danubius*), nume dat în izvoarele gr. și lat. timpurii Dunării și în special cursului inferior al acesteia. Imaginea lumii antc. asupra Dunării, de la izvoare și până la vărsarea în Marea Neagră, îmbracă forme variate de la un scriitor la altul și de la o epocă la alta, fiind adesea deformată și incompletă, până în momentul extinderii puterii romane spre E, când marele fluviu al Europei a fost bine cunoscut și fidel înfățișat. Prima mențiune despre I. datează din sec. 8 î.Hr. și aparține lui Hesiod (*Teogonia*, 337—9, unde notează că I. curge frumos). Mențiuni cu totul generale se întâlnesc și la scriitorii din sec. 6—5 î.Hr., Eschil (cca 525—456 î.Hr.) (Fr. 73), Pindar (518—438 î.Hr.) (*Olimpicele*, III, 11—17) și Sofocle (497—405 î.Hr.) (*Edip Rege*, 1227—9). Din seria informațiilor mai vechi, datele cele mai complete în ordine cronologică le datorăm lui Herodot (484—425 î.Hr.). Acesta menționează că „I. izvorăște din ținutul celților... și curge tăind Europa prin mijlocul ei. I. sfârșește prin a se vărsa în mare în Pontul Euxin" (II, 33). Tot de la el aflăm că „I., care este cel mai mare dintre fluviile pe care le cunoaștem, curge mereu cu același debit, vara și iarna; el ajunge fluviul cel mai mare deoarece primește apele mai multor altor râuri", printre care sunt menționate Porata—Pyretus, Tiarantos, Araros, Naparis, Ordessos și Maris (IV, 48). Herodot oferă și amănunte privind cauzele menținerii aceluiași debit de apă: topirea zăpezilor și abundența ploilor de vară (IV, 50). Tot Herodot, povestind despre expediția lui Darius împotriva sciților informează că acesta a construit un pod peste I. (IV, 118) și că aproape de fluviu locuiesc geții „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci" (IV, 93). Tucidide preciza și el că I. se varsă în Pontul Euxin (*Istorii*, II, 97, 1). După cunoștințele lui Aristotel (384—322 î.Hr.), I., unde veneau eocorii să-și nască puii (*Istoria Animalelor*, VIII, 12, 30), izvorăște din Pădurea Hercinică, se desparte în două și o parte se varsă în Pont, iar cealaltă în Marea Adriatică (*Povestiri minunate*, 105, 112). Ideea celor două brațe ale I., care își are originea în unele legende mai vechi legate de peregrinările argonauților o regăsim, într-o variantă mai dezvoltată, și la Apollonios din Rhodos (295—215 î.Hr.) (*Argonauticele*, IV), care urmează în acest sens pe Timonax (*Despre porturi*). Potrivit acestei tradiții, I., pe care ar fi călătorit argonauții până la Marea Tireniană și care vine din Munții Ripei, își desparte apele în două, o parte vărsându-se în Marea Adriatică, iar cealaltă în Pontul Euxin. Acest din urmă braț este separat la rândul lui de insula Peuce în alte două brațe mai mici, numite „Cel frumos" și Narex (Ares). Aceeași informație cu privire la cele două guri ale I., ce înconjoară insula triunghiulară Peuce, se întâlnește și la Eratostene (sec. 3 î.Hr.) (*Geografia*, III). După Polyb. (200—118 î.Hr.), I., care vine din Europa, se varsă în Pont prin mai multe guri; din mâlul adus de brațele sale s-a format în Pont (și se menține și acum) un banc de nisip de aproape o mie de stadii lung.

www.mnir.ro

(*Istorii*, IV, 41, 1). Pseudo-Scymnos (250—180 î.Hr.) preia tradiția celor două brațe ale I., adăugând că acestea se varsă prin 5 guri și au înmijloc multe insule, printre care și Peuce, pe care cresc mulți pini (*Descrierea pământului*). Pe vremea lui Salustius (87—35 î.Hr.) se știa că I. este al doilea fluviu ca mărime, după Nil, din tot întinsul lumii romane (*Istorii*, III, 80). Eroarea privind cele două brațe ale I. dintre care unul se varsă în Marea Adriatică este corectată de Diodor din Sicilia (sec. I î.Hr.) și mai ales de Pliniu cel Bătrân (23—79 d.Hr., în *Istoria Naturală*), care oferă și explicațiile de rigoare. În plus, acesta spune că I. izvorăște din brațul Munților Abnoua, în Germania, și curge printre nenumăratele populații sub numele de Dunăre (*Danubius*); din locul unde intră în Illiria se numește I.; el primește 60 de râuri și se varsă în Pont prin 6 brațe enorme. Precizări în același sens datorăm geografului Strab. (63 î.Hr. — 19 d.Hr.), care relatează că I. „nu se varsă în cele două mări, ci numai în Pont, și se desparte în brațe numai către vărsarea sa". Potrivit datelor furnizate de același geograf, I., ale cărui izvoare se află în părțile de apus ale Germaniei, separă Europa de răsărit în două părți (pe stânga aflându-se toate meleagurile geților) și se varsă în Pont aproape de gura râului Tyras. Ovidiu (43 î.Hr. — 17 d.Hr.), exilat la Tomis, consemnează în *Tristele* sale că I. are 7 brațe, aceeași idee întâlnindu-se și la Seneca (4—65 d.Hr.). Iord. precizează mai târziu (sec. 6) că I. izvorăște din câmpiile alamanilor (*Getica*, 75) și primește de la izvorul său și până la gura care se varsă în Pont 60 de râuri pe o întindere de 1 200 mile; are adâncimea apei, în albia unde este mai adâncă, numai de 200 picioare; întrece în mărime toate celelalte ape, în afară de Nil. Anticii știau că I. îngheață în timpul iernii, rezistând la trecerea cailor și a oamenilor; pentru a lua apă se folosesc securi și săpăligi, ca să taie blocuri de gheață și duc astfel apa, fără vas, ca pe un bolovan (Ovidiu, *Tristele*; Herodian, *Istoria împăraților*, VII, 7). Din fauna I. erau cunoscuți coracinii, barbunii, morunii, crapii negri, bibanii, scrumbiile, peștii-spadă etc. (Plin. B.; Cl. Aelianus, *Despre animale*, XIV, 23). I. a avut un important rol în viața economică și politică a lumii antc. De o parte și de alta au trăit și s-au dezvoltat geto-dacii, moesii, illirii, celții și germanii. Regiunile de pe cursul inferior al I. au fost dominate de geto-daci, apoi de romani, daco-romani și de români. Aici → Darius I a trecut I. împotriva sciților în 514—513 î.Hr., construind pentru aceasta un pod de vase. În anul 335 î.Hr., Alexandru cel Mare, urmând politica tatălui său, a traversat I. la geții din stânga fluviului. Expediția lui Zopyrion din 329 î.Hr. s-a încheiat în mod dezastruos, datorită revărsării apelor I. Tot în stânga fluviului, armata diadohului Lysimach suferă două înfrângeri rușinoase din partea geților conduși de regele → Dromichaites. Influența politică și economică a Macedoniei din vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare se întindea până în zona I. Regele geto-dacilor Burebista stăpânea, așa cum reiese din decretul emis de orașul gr. Dionysopolis, pe ambele laturi ale I. iar mai târziu dacii, conduși de regele lor → Cotiso, coborau din munți „ca să pustiască ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile". Potrivit aceleiași tradiții antc., luptătorii geto-daci ar fi avut obiceiul să bea apă din I. înainte de a porni la război, „ca pe un vin sacru" și jurau că nu se vor înapoia decât după uciderea dușmanului (*Comentarii lui Servius; Georg.*, II, 497; Vergiliu). Colonia gr. → Histria, întemeiată pe coasta de V a Mării Negre, la S de gurile I., și-a luat numele după marele fluviu, dezvoltarea sa economică fiind în strânsă legătură cu bogăția în pește a Deltei Dunării și cu traficul comercial, pe apele fluviului, cu lumea geto-dacilor. După opinia unor specialiști, cele două capete umane de pe av. monedelor de argint emise de Histria în sec. 5—4 î.Hr. ar putea să reprezinte o personificare a I. cu cele două mari brațe ale sale. Sigură pare a fi însă personificarea I. pe unele monede de bronz ale aceluiași oraș, pe care este redat capul unui zeu fluvial. Ca urmare a legăturilor comerciale înlesnite de apele I. au pătruns în terit. nord-dunărene numeroase monede și mărfuri gr. și macedonene. Ceramica gr. comună și de lux, obiecte de metal și de podoabă, unele datând încă din sec. 6—5 î.Hr., au pătruns adânc pe calea apelor în terit. Daciei, împreună cu alte elemente culturale ale lumii gr., care au influențat civilizația geto-dacică. Romanii în expansiunea lor spre E și N—E își stabilesc în vremea lui Augustus principala graniță la I. În anii 29—27 î.Hr., proconsulul Macedoniei → M. Licinius Crassus a înfrânt rezistența regilor geți din Dobrogea ajungând până la I., unde se afla cetatea Genucla, reședința regelui Zyraxes. În sec. I d.Hr., geto-dacii au traversat în repetate rânduri I. împotriva pozițiilor romane din S. Ca urmare, în vremea lui Domițian, armata romană condusă mai întâi de Cornelius Fuscus, apoi de Tettius Iulianus, a întreprins două mari campanii la N de I. împotriva geto-dacilor. Lângă I., Traian și-a organizat asaltul final asupra Daciei. În răstimpul dintre cele două mari războaie daco-romane, a pus să se construiască peste Dunăre, sub conducerea renumitului arhitect → Apollodor din Damasc, podul de la Drobeta, una dintre cele mai mari și mai îndrăznețe construcții ale antic. Dion Cass. (68, 14, 1), care descrie cu unele detalii podul, menționează că → Hadrian, de teama „barbarilor", a dat ordin să fie dinrusă partea superioară a acestuia. De-a lungul fluviului până la mare, romanii au construit un impunător *limes*, distrus definitiv în 602 ca urmare a trecerii în masă a slavilor în Peninsula Balcanică. Tot din necesități strategice în vremea lui Vespasian a luat ființă flota militară romană, *Classis Flavia Moesica*. După cucerirea Daciei și includerea regiunii Dunării de Jos în limitele Imp., pe lângă linia de → castre de pe malul drept al fluviului, au fost ridicate importante centre militare și orașe pe malul stâng, cum sunt cele de la → Dierna, Drobeta, Sucidava, Turris, Dafne,

www.mnir.ro

Barboși-Galați etc. Peste I. au trecut deseori în incursiunile lor în provinciile romane de la S → costobocii, carpii, goții, hunii, gepizii, avarii, slavii și bulgarii. Pe cele două maluri ale I. s-a dezvoltat romanitatea orientală din care făceau parte și dacoromanii, strămoșii românilor. În epoca romană, după cucerirea Daciei, I. apare personificat sub forma unei figuri bărbătești nude, cu barbă și adesea cu cunună de trestie, șezând sau ieșind din apă, de regulă însoțit de o proră de corabie. Asemenea reprezentări se întâlnesc pe Columna lui Traian și pe cea a lui Marcus Aurelius, pe inscripția de pe stâncă din zona Cazanelor, pe monede romane imperiale din vremea împăraților Traian și Constantin cel Mare și pe monede emise de Histria în timpul lui Elagabal și Gordian—Tranquillina. Elemente de bază ale civilizației vechi românești își au originea în romanitatea dunăreană. La I. a revenit stăpânirea bizantină (971) în vremea lui Ioannes Tzimikes, în timpul căruia se dezvoltă o nouă viață urbană și un comerț prosper. Astfel în insula Păcuiu lui Soare s-a ridicat în sec. 10 o mare cetate bizantină, iar spre vărsarea Dunării au fost înființate noi orașe printre care și Vicina. De I. se leagă întreaga ist. a poporului român, până în zilele noastre.

FHDR, I—II; *IstRom; DID I—III*; V. Pârvan, *Getica*; Fl. Preda, *Geto-dacii în izvoarele antice*, 1978; Em. Condurachi, în *SCIV*, 20, 1969, 4, 533—540; I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, 1983, 215; C. Petolescu, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 196—199.

C.P.

Istros din Callatis, literat din epoca elenistică, autorul unui tratat *Despre tragedie* (Περὶ τραγωδίας), elogiat în sec. 5 d.Hr. de Stephanus Byzantius. Nu s-a păstrat nici un fragment din operă, care pare a fi făcut parte din seria numeroaselor lucrări inspirate eruditilor elenistici de *Poetica* lui Aristotel.

F. Jacoby, în *RE*, IV, col. 2270; D.M. Pippidi, *Formarea ideilor literare în antichitate*, București, 1972, 129—140.

A.Ș.

Işalnița, com. în jud. Dolj, unde pe o dună de nisip din dreapta șoselei Craiova — Filiași au fost descoperite întâmplător și au fost recuperate, în 1964, resturile unor morminte de incinerație cu urne cu capac și vase de ofrandă. Unele sunt specifice sfârșitului epocii bronzului, altele proprii perioadei hallstattiene timpurii. Din prima categorie se remarcă cupe, cești și castroane, toate relativ pătrate (văzute de sus). Cupele sunt ornamentate cu benzi de linii în zigzag și triunghiuri executate prin incizii. Una dintre cești este ornamentată cu caneluri fine. A doua categorie cuprinde o urnă cu corpul tronconic, alta cu corpul bombat și o strachină cu profil și caneluri specifice hallstattiene. Posibilitatea asocierii vaselor din cele două categorii menționate este confirmată de descoperirile de la → Bistreț (jud. Dolj). Asemenea descoperiri ilustrează aspectul final al epocii bronzului din Oltenia (aspect hibrid Verbicioara-Gârla Mare) în care sunt prezente și vase specifice celui mai vechi orizont hallstaftian din Banat.

Gh. Popilian, în *Comunicări, Seria arheologică*, VI, Craiova, 1968; S. Morintz, *Contribuții*, 62, fig. 37; I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 7 și urm.

S.M.

Italicus (cca 300 d.Hr.), comandantul *(praepositus)* unui detașament de arcași călări al *leg. VII Claudia (praepositus limitis* sau *ripae)*, al cărui nume se află în ștampile pe cărămizi descoperite la Gornea, com. Sicheviță (jud. Caraș-Severin).

N. Gudea, în *Actes Congrès Mamaia*, 176; *IGLR*, nr. 424; *IDR*, III/1, nr. 32.

I.B.

Itineraria Romana, denumire generică a unor documente antc. din epoca romană cu caracter de ghiduri sau de însemnări de călătorie. Pentru ist. veche a României prezintă o deosebită importanță pergamentul ce acoperea scutul de la → Dura-Europos și *Itinerarium Antonini*. Primul este un scut de lemn din prima jumătate a sec. 3 d.Hr., descoperit la Dura-Europos pe Eufrat de savantul belgian Franz Cumont în anii 1922—1923. Scutul era acoperit cu un pergament (păstrat parțial) ce cuprindea o listă de etape de marș de-a lungul țărmului Pontului Euxin, de la Mesembria (Bulgaria) până la Artabdera, în Crimeea. *Itinerarium Antonini Augusti* („Itinerarul împăratului Antoninus") este o lucrare întocmită pe baza unui model din timpul împăratului Caracalla (212—218 d.Hr.). Acesta este cel mai probabil personajul amintit în titlu sub numele Antoninus. În favoarea lui pledează că se acordă o deosebită atenție drumului care, pornind de la Roma, înainta de-a lungul Dunării până în Asia Mică, iar de acolo până în Egipt, urmând să fie folosit de împărat pentru o expediție în Orient. Redactarea definitivă sub care a ajuns până la noi s-a făcut în timpul împăratului Dioclețian (284—305 d.Hr.). *Itinerarium Antonini* menționează cetățile romane de pe malul drept al Dunării, începând cu Transmarisca (Tutrakan, Bulgaria) și până la vărsarea fluviului în Marea Neagră, iar de pe țărmul de V al mării, pe cele dintre Histria și Odessos (Varna, Bulgaria), cu indicația în mii de pași (*m.p.*) a distanței de la una la alta.

Itineraria Romana, I; *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. O. Cuntz, Leipzig, 1929, 32—33; *IIR*, I, 724—727 și 746—749.

I.B.

Iucundius Marcus v. **portorium**

Iugani, sat în com. Bogheși (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în partea de N—V, au fost descoperite urme de locuire din neolitic (unelte de silex, ceramică),

www.mnir.ro

și din sec. 4 (așezare și necropolă de tip Sântana de Mureș) la S—E de sat, pe malul pârâului Pereschiv. Din necropolă au fost cercetate 15 morminte de înhumație, având un inventar bogat, constând din ceramică, unelte și podoabe. Așezarea se află la cea 1 km de necropolă.

V. Bobi, în *Vrancea*, 4, 1981, 105.

G.B.

iugatio v. capitatio

Iulia Avita Mammaea (? — 235 d.Hr.), fiica → Iuliei Maesa și mama împăratului → Severus Alexander, sub a cărui domnie a participat la guvernarea Imp. Roman. A fost proclamată Augusta în 222. Se cunosc numeroase efigii monetare și sculpturi în tot Imp. Chipul ei apare și pe monedele emise la Histria, la Tomis (împreună cu efigia lui Severus Alexander sau independent) și la Callatis. La Histria și la Tomis, la Romula, Mehadia (? Praetorium) și la Ulpia Traiana a fost onorată prin inscripții fie singură, fie alături de Severus Alexander, purtând adesea titlurile de „Mamă a castrelor", „Mamă a castrelor și a Senatului".

B. Pick, 1, 1, nr. 336, 337, 520; B. Pick, K. Regling, 1, 2, nr. 3294—3298; *Histria III*, nr. 737—742; *ISM*, I, nr. 141; I. Stoian, *Tomitana*, 109; *IDR*, II, nr. 364; *IDR*, III/1, nr. 76; *IDR*, III/2, nr. 262.

A.Ș.

Iulia Domna (? — 217 d.Hr.), împărăteasă romană. Soția lui → Septimius Severus și mama lui → Caracalla și → Geta, sora → Iuliei Maesa. Siriană de origine, energică și cultivată, a participat intens la activitatea politică, filosofică, juridică, literară și religioasă din Imp. Roman, favorizând pătrunderea

Fig. 131. Iulia Domna.

influențelor orientale. A susținut pe Geta împotriva lui Caracalla, a fost proclamată Augusta în 193 și divinizată sub Elagabal. Efigia sa apare independentă sau alături de aceea a lui Septimius Severus și de a lui Caracalla pe monede emise la Histria, Tomis și Callatis. A fost onorată fie singură, fie în cadrul familiei imperiale, prin inscripții puse în timpul lui Septimius Severus și Caracalla la Histria și la Tomis, la Arrubium, la Axiopolis, lângă Noviodunum, cât și la Băile Herculane (? Ad Mediam), la Ulpia Traiana, Micia, Porolissum și la Apulum, purtând uneori titlurile de „Mamă a castrelor", „Mamă a castrelor și a Senatului și a patriei". S-au descoperit portrete fragmentare de bronz la Drobeta și la Porolissum, cel de la Drobeta fiind aurit.

B. Pick, I, 1, nr. 312—314, 499—503; B. Pick, K. Regling, 1, 2, nr. 2791—2823; *Histria III*, nr. 692—699; *ISM*, I, nr. 82, 86, 87, 89; I. Stoian, *Tomitana*, 109, 115, 118, 125; *CIL*, III, nr. 7485; *ISM*, V, nr. 249, 252; *IDR*, III/1, nr. 58; *IDR*, III/2, nr. 227; *IDR*, III/3, nr. 47, 55; M. Macrea, *Viața*, 85, 185; C. Pop, în *ActaMN*, 15, 1978, 141—147, nr. 7 și 12.

A.Ș.

Iulia Maesa (166—226 d.Hr.), sora împărătesei → Iulia Domna, mama Iuliei Soemias și a → Iuliei Mammaea, bunica împăraților → Elagabal și →

Fig. 132. Iulia Maesa.

Severus Alexander, la ale căror proclamări și guvernări a contribuit energic. A fost proclamată Augusta în 218 și divinizată după moarte. Efigia sa apare și pe monedele emise de Tomis în timpul lui Elagabal, iar la Histria a fost onorată printr-un altar, cât și prin dedicația făcută în 218 de o asociație dionysiacă pentru Elagabal și I.M., „mamă a castrelor".

B. Pick, K. Regling, 1, 2, nr. 3118—3119; *ISM*, I, nr. 93, 99.

A.Ș.

Iulianus, *magister militum per Thracias* (a doua jumătate a sec. 5 d.Hr.). A pierit într-o luptă împotriva bulgarilor care au pătruns la S de Dunăre, pe terit. Thraciei (493) (Marceli. com. *ad a.* 493, 2).

E. Stein, *Histoire*, II, 89; *DID II*, 410; PLRE, II, 639, 15.

I.B.

Iulianus Apostata (Flavius Claudius Iulianus) (n. mai-iun. 331 d.Hr., Constantinopol — m. 26 iun. 363 d.Hr., Mesopotamia), împărat roman (361—363), nepotul și ultimul membru al dinastiei întemeiate de Constantin cel Mare. Supranumit „Apostatul", pentru că, după ce fusese adept al creștinismului, a devenit un entuziast discipol al neoplatonismului, luptând

www.mnir.ro

Fig. 133. Iulianus Apostata.

împotriva rel. creştine şi căutând să reînvie vechile forme ale cultului păgân şi să reorganizeze rel. greco-romană. Proclamat Caesar (355), apoi Augustus (361). Ajuns împărat, a dat primele edicte de toleranţă faţă de păgânism, iar în 363 un edict împotriva creştinilor. Înfrânt şi rănit mortal în lupta cu perşii, s-a sfârşit la vârsta de numai 32 de ani (iun. 363), fiind înmormântat la Tarsos, în Cilicia. În timpul scurtei sale domnii, I.A. a întreprins o acţiune hotărâtă pentru consolidarea vieţii economice a oraşelor, ultimele citadele ale sclavagismului greco-roman. În cetăţile *(castra et castella)* de la Dunăre au fost efectuate importante lucrări de reconstruire a fortificaţiilor, ca unele care erau cele mai expuse atacurilor barbare. O mărturie epigrafică despre aceasta este inscripţia în lb. lat. dedicată împăratului descoperită pe terit. oraşului Noviodunum, la Niculiţel (jud. Tulcea). Din tipul lui I.A. se cunoaşte ultimul martir creştin pe pământul Dobrogei, → Aemilianus din Durostorum (362).

J. Bidez, *Las vie de l'empereur Julien*, Paris, 1930; E. Stein, *Histoire*, I, 159–170; *DID II*, 392, 393.

I.B.

Iuliopolis v. Bithynia

Iulius Apolinaris, M. v. portorium

Iulius Bassus, C. (sec. 2 d.Hr.), general de rang praetorian, legat al provinciei Dacia Superior şi comandant al *leg. XIII Gemina*. Menţionat pe un altar la Apulum închinat în 135 Triadei capitoline (IOM, Iunona Regina şi Minerva) de către veteranii legiunii lăsaţi la vatră, în timpul comandei sale. În 139 este consul suffect la Roma.

CIL, III, 1078 = *ILS*, 2301; A. Stein, *Dazien*, 22.

M.Z.

Iulius Caesar, Caius (n. 100 — m. 15 mart. 44 î.Hr.), om politic, general şi scriitor roman. Provenit dintr-o veche familie patriciană şi-a început cariera la 13 ani. S-a distins în luptele cu Mithridates VI Eupator, regele Pontului, care îşi extinsese puterea şi asupra coloniilor gr. de pe ţărmul de N şi V al Mării Negre. În anul 70 î.Hr. este ales *tribunus militum* pentru ca apoi să urmeze celelalte demnităţi publice. În 61 a fost trimis ca propretor în Hispania, iar în 60 a încheiat primul triumvirat cu Crassus şi Pompeius. După ce şi-a exercitat consulatul în 59, a fost trimis proconsul în Gallia Cisalpină. În această calitate în 58 şi 51 a cucerit întreaga Gallie de dincolo de Munţii Alpi, a trecut Rinul în Germania şi a debarcat în Britannia. După înfrângerea lui Vercingetorix, cucerirea şi pacificarea Galliei, a scris „Însemnări despre războiul cu gallii" (*Commentarii de bello Gallico)* unde, descriind pădurea Hercinică, vorbeşte şi de hotarele dacilor (VI, 25, 2). El este primul dintre autorii antc. care îi menţionează în mod sigur pe daci, arătând şi limitele de locuire nord-vestice ale acestora. Ajungând în conflict cu Pompeius şi cu partida optimaţilor, în 49 I.C. a declanşat războiul civil. În bătălia de la Pharsalos (48) l-a biruit pe Pompeius şi apoi pe partizanii acestuia la Thapus (în Africa; în 46) şi la Munda (în Hispania; în 45), devenind singurul conducător al statului roman. Încă în anul 49, după bătălia de la Ilerda, Senatul îl proclamase dictator, magistratură reînnoită în anul următor, iar în 46 pe

Fig. 134. Caius Iulius Caesar.

zece ani, pentru ca în 44 să-i fie acordată pe viaţă. I.C. a instaurat la Roma un regim de esenţă monarhică. Strălucit general şi abil diplomat, a intuit marea forţă şi pericolul reprezentat pentru romani de constituirea statului geto-dac sub conducerea regelui → Burebista, care-i oferise ajutor lui Pompeius. Era forţa anti-romană cea mai importantă din E Europei, după înfrângerea lui Mithridates VI Eupator. Ca urmare pregăteşte o mare armată alcătuită din 16 legiuni şi 10 000 de călăreţi pe care o concentră în Macedonia. Aceasta urma ca după înfrângerea lui Burebista să se îndrepte asupra statului part, un alt inamic al romanilor. Planul lui I.C. este expus de Appian (*Războaiele civile*, II, 110), care consemnează că „intenţiona să-i atace mai întâi pe geţii vecini, un neam oţelit în lupte". Despre acelaşi război vorbeşte Strab. (VII, 3, 5), iar Plutarch (*Caesar*, 58) relatează că intenţiona ca după supunerea parţilor să înconjoare Pontul şi prin Caucaz să intre în Scythia, să străbată Germania şi pe la celţi să se întoarcă în Italia. De la Suetonius (*Aug.*, VIII, 4) aflăm doar că, „după ce a luat în stăpânire Hispaniile, se gândea să facă o expediţie împotriva dacilor şi apoi a parţilor". Velleius

www.mnir.ro

Paterculus (*Hist. Rom.*, II, 59, 4) vorbeşte despre intenţia sa de a-l lua ca tovarăş de arme pe Octavian (viitorul împărat Augustus) în războiul pe care urma să-l pornească mai întâi împotriva geţilor şi apoi a parţilor. I.C. îşi justifică războiul pe care urma să-l ducă în Dacia prin dorinţa de a „ţine în frâu pe daci, care se răspândiseră în Thracia şi în Pont" (Suet., *Caesar*, XLIV, 6). Marea încleştare n-a avut loc deoarece la 15 mart. 44 I.C. cădea asasinat în Senat şi Burebista pierea şi el probabil în acelaşi fel, în acelaşi timp sau la scurtă vreme după aceea.

Klotz, în *RE*, X, 1, 1917, 186—275; E. Meyer, *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompejus*, Stuttgart—Berlin, 1922; M. Gelzer, *Caesar der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden, 1960; J. Carcopino, *Jules César*, Paris, 1965; I.H. Crişan, *Burebista*^{2}, 261—273; N.I. Barbu, E. Tomescu, în *ECR*, 398—399.

I.H.C.

Iulius Capito, T. v. portorium

Iulius Capitolinus v. Historia Augusta

Iulius Crassus (sec. 2 d.Hr.), guvernator al Moesiei Inferior în timpul lui Antoninus Pius. Atestat de o inscripţie descoperită la Razgrad (*CIL*, III, 13 727). Legaţia sa poate fi plasată fie pe la 140—142, fie în 146—148, după Tib. Claudius Saturninus.

PIR^2, I, 278; A. Stein, *Moesien*, 76; J. Fitz, *Statthalter*, 14; R. Syme, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 335; B. Thomasson, *Laterculi*, 19—20.

A.A.

Iulius Epaphroditus, C. v. portorium

Iulius Faustinianus, L., senator roman, consul suffect la o dată incertă, guvernator al Moesiei Inferior între 210/11 — 212/13 d.Hr. când apare pe monedele de la Marcianopolis, ca şi pe mai multe inscripţii din Nicopolis ad Istrum, Troesmis (unde i se dedică o inscripţie de către *ordo municipii Troesmensium*) şi Axiopolis (dedicaţie către Iulia Domna de către *nautae universi Danuvii*).

PIR, IV^2, 3, 211, nr. 304 (L. Petersen); J. Fitz, *Statthalter*, 50; *IGB*, II, 624, 625, 626; *ISM*, V, 150; *CIL*, III, 7485.

A.S.

Iulius Festus, Tiberius, general roman, guvernator al Moesiei Inferior în primii ani ai domniei lui Severus Alexander (222—226 d.Hr.), atestat de unele monede de la Marcianopolis.

PIR^2, I, 308; A. Stein, *Moesien*, 96; B. Thomasson, *Laterculi*, 28.

A.A.

Iulius Flaccinus, Tib. (sec. 2 d.Hr.), guvernator al Daciei Superior, probabil în timpul lui Antoninus Pius. Cunoscut din trei inscripţii găsite la Apulum (închinată zeităţii egiptene Sarapis), Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Peşteana (jud. Hunedoara). În inscripţia de la Ulpia Traiana guvernatorul coordonează trecerea dintr-o unitate ce nu poate fi precizată în *leg. XIII Gemina (translati in legionem XIII Gemina)*, a unor militari care pun monumentul *pro salute Iulii Flaccini*.

CIL, III, 1461, 776; *AÉp*, 1934, 11; A. Stein, *Dazien*, 27; I.I. Russu, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, 438—441.

M.Z.

Iulius Gaetulicus, senator roman, consul la o dată incertă, guvernator al Moesiei Inferior între 222—224 d.Hr., când este menţionat pe monedele de la Marcianopolis ca şi într-o inscripţie agonistică de la Histria de la începutul sec. 3, în care numele lui I.G. apare incomplet.

PIR, IV^2, 3, 218, nr. 332 (L. Petersen); J. Fitz, *Statthalter*, 51; *ISM*, I, 100.

A.S.

Iulius Gallus Marcianus Vindex, C., personaj de rang senatorial (*clarissimus vir*), guvernator (*legatus Augustorum pro praetore*) al celor trei Dacii în 198—199 d.Hr., în timpul domniilor comune ale lui Septimius Severus şi Caracalla. A închinat două altare lui Hercules şi lui Mars, la Băile Herculane şi la Voislova (jud. Caraş-Severin). Se presupune că acest guvernator ar fi identic cu un omonim, legat al Numidiei între 202—205.

CIL, VIII, 274; *IDR*, III/1, nr. 57 şi 271; A. Stein, *Dazien*, 60; *PIR*^{2}, IV/1, 13, nr. 67.

M.Z.

Iulius Ianuarius v. portorium

Iulius Iulianus (sec. 4 d.Hr.), om politic şi general roman, bunic al împăratului → Iulianus Apostata; *vir eminentissimus, praefectus praetorio*, menţionat de inscripţia de fundare din 316 a cetăţii Tropaeum Traiani. Prefect al Egiptului (314), prefect al pretoriului Orientului (315—324) sub Constantin I şi Licinius. În funcţia numită de inscripţia citată s-a aflat între 18 oct. 315 şi 26 iul. 317 şi reprezenta Orientul.

CIL, III, 13734 (= Dessau 8938); *PLRE*, I, s.v.; *DID II*, 384; *IGLR*, nr. 170.

A.B.

Iulius Maior, S., senator roman, legat al *leg. III Augusta* (cu sediul la Lambaesis) în vremea lui Hadrian, consul suffect la o dată anterioară anului 134 d.Hr. (126 sau 129), când a devenit guvernator al Moesiei Inferior. În această calitate este menţionat de o importantă inscripţie de la Troesmis, conţinând numele militarilor înrolaţi în anii 108—109 şi lăsaţi la vatră în 134, ca şi într-o diplomă militară din acelaşi an. Ulterior a fost guvernator al Syriei şi apoi al Africii.

PIR, IV^2, 3, 231, nr. 397 (L. Petersen); J. Fitz, *Statthalter*, 46; *ISM*, V, 137; *CIL*, XVI, 78.

A.S.

www.mnir.ro

Iulius Marinus, [L. ?], guvernator la Moesiei Inferior, atestat de o diplomă militară descoperită la Salsovia (Mahmudia), din ian. 97 d.Hr. (*CIL*, XVI, 41 = *ISM*, V, nr. 291). Este posibil să fi fost tatăl lui L. Iulius Marinus Caecilius Simplex, legat pretorian al provinciilor Pontus şi Bithynia *proconsulatu patris sui* (*CIL*, IX, 4965 = ILS 1026). În acest caz, I. M. s-ar fi aflat în calitate de proconsul în Pontus şi Bithynia în 90, după care va fi devenit legat al Moesiei Inferior (97).

PIR^2, I, 401; A. Stein, *Moesien*, 59; R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, 28; J. Fitz, *Statthalter*, 44; *ISM*, V, 300; B. Thomasson, *Laterculi*, 13.

A.A.

Iulius Paternus, C. v. **portorium**

Iulius Perseus, T. v. **portorium**

Iulius Pollienius Auspex, Ti., personaj de rang senatorial, a cărui carieră este cunoscută dintr-o inscripţie de la Xanthos (Lycia). A îndeplinit mai multe funcţii administrative, fiind proconsul al Africii şi *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* în Moesia Inferior. Legaţia în această provincie este menţionată pe monedele lui Septimius Severus din Nicopolis ad Istrum şi Marcianopolis şi a fost îndeplinită între 194—196 d.Hr. Un omonim, de fapt fiul său, este menţionat de aceeaşi inscripţie ca guvernând Britanniile, Moesiile, Daciile şi Hispaniile. Fără a putea fi precis datate, legaţiile acestuia în cele două provincii carpato-dunărene (Dacia şi Maesia Inferior) pot fi plasate în timpul domniei lui Severus Alexander, cea din Moesia Inferior probabil între 220—225.

ILS, 8841; A. Stein, *Moesien*, 82—84, 93—94; *RE*, 42, 1952, col. 1408-1409; J. Fitz, *Statthalter*, 27—28.

M.Z.

Iulius Pollio, C., histrian cu drept de cetăţenie romană, personalitate a vieţii publice din Histria. Răsplătit de Sfat şi de Adunarea poporului printr-un altar onorific pentru asigurarea sacerdoţiului cultului imperial şi cunoscut ulterior ca eponim al oraşului.

ISM, I, nr. 78; 204.

A.Ş.

Iulius Pomponius Piso, A., general roman (*vir militaris*) de rang senatorial. A devenit, în condiţii de maximă gravitate pe frontul dunărean, în timpul războaielor marcomanice (la cca 170 d.Hr.), *legatus legionis XIII Geminae item Flaviae (IIII Flaviae)*. Cu această comandă a luptat sub ordinele lui M. Claudius Fronto în timpul contraofensivei pentru respingerea iazigilor şi vandalilor germanici şi pentru restabilirea situaţiei în Dacia şi Moesia Superior. După această comandă i s-a acordat în 174—175 comanda *leg. I Italica* şi *leg. IIII Flavia* împreună cu toate trupele auxiliare şi cu *ius gladii*, deci drept de justiţie supremă, ceea ce indică din nou situaţia excepţională pe frontul Dunării mijlocii (*praef. legg. I Ital. et. IIII Fl. cum omnibus copiis auxiliarum dato iure gladio*). După o legaţie în *leg. III Augusta* din Numidia şi-a încheiat cariera cu funcţia de *consul designatus* (178 sau 179).

CIL, VIII, 2582 = *ILS*, 1111; 2744 = 18272; 2745; A. Stein, *Dazien*, 93; *PIR*^{2}, I, IV, 3, 477; J. Marcillet-Joubert, în *Arheološki Vestnik*, 28, 1977, 346—359; I. Piso, în *ActaMN*, 17, 1979, 69—76.

M.Z.

Iulius Possessor, Sextus, personaj de rang ecvestru, originar din Mauretania Caesariensis. Prima funcţie militară, *militia equestris* cu care şi-a început cariera după 168/169 d.Hr. a îndeplinit-o în Dacia Malvensis ca: *praef(ectus) coh(ortis) III Gallor(um), praepositus numeri syror(um) sagittarior(um), item alae primae Hispanor(um)*. În acelaşi timp cu comanda asupra celor trei unităţi din provincie, a îndeplinit şi funcţia de *curator* (controlor al finanţelor) *civitatis Romulensium Malvensium*. Istoricii şi epigrafiştii au considerat că această curatelă a fost îndeplinită fie în oraşul Romula, de pe Olt, în Dacia Malvensis, fie în *colonia Iulia Romula Hispalis* (unde a primit o inscripţie onorifică), fie în *m(unicipum) Arvensium*. Conform demonstraţiilor convingătoare ale lui D. Tudor, H.G. Pflaum şi H. Hesselhauf, I. P. a îndeplinit funcţia de controlor al finanţelor în oraşul Romula Malva din Dacia Malvensis, MARVENSIUM trebuind să fie citit MALVENSIUM. După comanda militară şi curatela concomitentă în Dacia Malvensis, a îndeplinit o funcţie asemănătoare în Cappadocia: *tribunus militum legionis XII Fulminatae*, staţionată la Melitene şi în acelaşi timp *curator coloniae Arcensium* (colonia Arca) din aceeaşi provincie. După tribunat intră în serviciul adm. ca *adiutor*, devenind apoi *procurator Augusti ad ripam Baetis*, *procurator Ostis ad annonam* şi *procurator Augusti Alexandriae ad Mercurium*. Cariera sa s-a desfăşurat foarte probabil pe parcursul domniei lui Marcus Aurelius, începând cu 169/170 (?) până în jurul lui 180.

CIL, II, 1188 = *ILS*, 1403; D. Tudor, în *Omagiu lui C. Giurescu*, Bucureşti, 1944, 523—531; *PIR*, II, 207, nr. 324; IV^2, 252, nr. 480; H.G. Pflaum, *Carrières*, 504—507, nr. 185; H. Nesselhauf, în *Madrider Mitteilungen*, 5, 1964, 180-184; C.C. Petolescu, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, 42—56.

M.Z.

Iulius Proculus, C., personaj din adm. oraşului Callatis, numit *quinquennalis perpetuus* (deci funcţie pe viaţă), într-o inscripţie din acest oraş dedicată lui Traian de colectivitatea cetăţenilor romani aşezată aici, *cives Romani consistentibus Callatis*. Inscripţia poate fi datată înainte de 116 d.Hr. Doi omonimi, Iulii Proculi, apar pe altarul veteranilor de la Troesmis: unul, *ex immunis*, celălalt simplu *miles*.

A. Rădulescu, în *StCl*, 4, 1962, 275-279; cf. *ISM*, V, nr. 137.

M.Z.

www.mnir.ro

Iulius Quadratus, Caius (sec. 2 d.Hr.), personaj cunoscut din inscripția de pe un cip funerar descoperit refolosit la poarta principală a cetății de la → Slava Rusă, astăzi la MINAC. În inscripție este numit → *princeps loci* și *quinquennalis territorii Capidavensis*, prima calitate însemnând un conducător local romanizat sau descendent direct al unui asemenea conducător, oricum recunoscut de autoritatea romană și căruia i se acordase cetățenia romană. Cel de al doilea titlu îl arată ca deținător al unei funcții administrative importante în terit. Capidavei. Pe baza acestei inscripții s-a presupus și că așezarea contemporană de la Slava Rusă aparținea aceluiași terit. cu capitala la Capidava. Totodată, cumularea funcției administrative romane de către **C.I.Q.** în calitatea sa de *princeps loci* arată importanța unor forme de organizare locală anterioară de tip neroman, preluate și chiar încurajate în epoca romană. Pe fețele laterale ale inscripției se păstrează parțial reliefuri reprezentând în dreapta pe zeul Silvanus cu un *pedum*, un vas de libații și pantera, iar dedesubt un personaj împingând un plug tras de boi și în stânga imaginea probabilă a zeului Attis.

V. Pârvan, *Ulmetum*, I, 588—589; Em. Popescu, în *StCl*, 9, 1967, 187—200; *DIVR*, 350; Al. Suceveanu, *VEDR*, 67—68; *ISM*, V, 101—104.

A.B.

Iulius Quadratus Bassus, personaj de rang senatorial *(vir militaris)*, unul dintre cei mai buni generali ai lui Traian. Cariera sa este cunoscută din două inscripții găsite la Pergam și Heliopolis, care-i expun *cursus honorum* complet. A fost tribun în *leg. III Gallica* și *XIII Gemina* și tribun și ulterior *leg(atus) leg(ionis) XI Claudiae* (?) înainte de războaiele dacice. În timpul primului război dacic este *praepositus* al *leg. IIII Scythica* și probabil al *leg. XII Fulminata*. După o legație în Iudeea în perioada interbelică (103—104 d.Hr.), a devenit *adlectus inter comites Augusti expeditione Dacica II* (105—106). În inscripția de la Pergam este menționat ca „comandant în războiul dacic și care a dus la bun sfârșit războiul de aici împreună cu împăratul Traian...". A participat drept *praepositus* al *leg. III Gallica* și *XIII Gemina* la războiul partic al lui Traian (114—117). Spre sfârșitul domniei lui Traian a fost numit în funcția de *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Dacia. În inscripția de la Pergam se spune mai departe: „pe când era încă în campania din Dacia (στρατευόμενος ἐν Δακίᾳ) și guverna provincia moare, iar trupul său fu dus în Asia". Moartea sa în provincia Dacia s-a produs pe câmpul de luptă în timpul atacurilor iazigilor și ale dacilor liberi declanșate odată cu dispariția lui Traian în aug. 117.

CIL, III, 1078 = *ILS*, 2301; 14 387 = *AÉp*, 1934, 176; *AÉp*, 1933, 268; A. Stein, *Dazien*, 11—13; Groag, în *RE*, *Suppl.*, 7, 1940, 311—312, nr. 425 a; *PIR*^{2}, IV/3, 260—261, 508.

M.Z.

Iulius Sabinus, personaj de rang senatorial (consular), atestat de curând, prin diploma militară din 14 oct. 109 d.Hr. descoperită la Ranovač (Moesia Superior), prin care se acordă cetățenia romană călăreților și pedestrașilor din 3 *alae* și 16 *cohortes* îndreptățiți prin efectuarea anilor de serviciu legal: *et sunt in Dacia sub D(ecimo) Terentio Scauriano quinis et vicenis pluribusqve stipendiis emeritis dimissis honesta missione a Iulio Sabino* („și staționează aceste trupe în Dacia sub D. Terentius Scaurianus, fiind deja acești călăreți și pedestrași lăsați la vatră cu cinste, după 25 de ani de servicin militar sau chiar mai mult, de către Iulius Sabinus") (*AÉp*, 1990, 860). **I. S.** a înlocuit probabil pe generalul Longinus, comandantul trupelor romane de ocupație din Dacia, după capturarea acestuia (în anul 105) de către regele Decebalus (v. Dion Cass., LXVIII, 12, 1—5). După cucerirea Daciei (106), el a fost primul guvernator al acestei provincii, până în anii 108/109, când a fost înlocuit de D. Terentius Scaurianus. **I.S.** a fost identificat ipotetic cu anonimul general participant la războiul cu dacii, menționat într-o inscripție acefală de la Roma (*CIL*, VI, 1444); după altă opinie, el ar fi identic cu un personaj dintr-o altă inscripție fragmentară de la Poetovio (Pannonia Superior; *CIL*, III, 4048) și cu destinatarul unor scrisori ale lui Plin. T. (4, 10; 6, 18; 9, 2 și 18).

J. Garbschi, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 54, 1989, 2, 137—151; C.C. Petolescu, în *Dacia, N.S.*, 34, 1990, 267—268; K. Wachtel, în *Klio*, 72, 1990, 2, 473—477; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993, 10—13.

C.C.P.

Iulius Septimius Castinus, C., personaj de rang senatorial; consul suffect la sfârșitul anului 212 d.Hr. Cunoscut din mai multe inscripții din Pannonia Inferior (Aquincum) și din Dacia (Porolissum, Apulum, Bumbești). Cariera sa începe ca tribun în *leg. I Adiutrix* și în *leg. V Macedonica*, preluând apoi legația în *leg. I Minervia* din Germania Superior, comanda *(dux)* detașamentelor celor patru legiuni din Germania împotriva răsculaților și rebelilor *(adversos defectores et rebelles)* și a unor legiuni în Pannonia Inferior. În 214—217 a devenit *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) III Daciarum*, timp în care i se fac dedicații la Apulum și Porolissum. El însuși dedică lui Caracalla (215—217) un altar în castrul de la Bumbești. Dion Cass. arată că împăratul Macrinus l-a rechemat din Dacia pe motivul că ar avea nevoie de serviciile sale, în realitate ca o măsură de prevedere față de un fost partizan al lui Caracalla.

CIL, III, 7638; Dion Cass., 78, 13, 2; *AÉp*, 1959, 327; A. Stein, *Dazien*, 65; *PIR*^{2}, II, 213—214, nr. 368; Dobó, *Verwaltung*, 80—82, nr. 57.

M.Z.

Iulius Severus (Sex. Minicius Faustinus Cn. Iulius Severus Sextus), personaj de rang senatorial *(vir clarissimus)*, originar probabil din Dalmația. A devenit

www.mnir.ro

tribun în *leg. [XI ?]II Gemina*, poate înainte de cucerirea Daciei, *quaestor* în Macedonia, legat al *leg. XIII Gemina* și *leg(atus) pr(o) pr(aetore) imp(eratoris) Traiani Hadriani Aug(usti) provinciae Daciae*. Este guvernator de rang pretorian al Daciei Superior, între 119/120 — 126 d.Hr., unde este menționat de trei diplome militare din 29 iun. 120 și 12 febr. 126. A fost foarte probabil și organizatorul Daciei Porolissensis între 121—123, provincie alcătuită din terit. nordice ale Daciei Superior. În 127 a devenit consul. După magistratura din Dacia Superior este numit la comanda Moesiei Inferior, în jurul anului 130. Ulterior a primit legațiile în Britannia, Iudeea și Syria pentru ca, din inițiativa împăratului, Senatul să-i decreteze *ornamenta triumphalia*, pentru fapte deosebite în timpul războiului iudaic (132—135) *(ob res in Iudea prospere gestas)*.

IDR, I, Dipl. Dac. V, VI, VIII; *CIL*, III, 2830 = *ILS*, 1056; C. Daicoviciu, în *AISC*, 2, 1933—1935, 71—77; A. Stein, *Moesien*, 66—67; id., *Dazien*, 19—20; *Epigr. St.*, 1968, 116—119.

M.Z.

Iulius Statilius Severus, L., senator roman, consul suffect în 155 d.Hr., guvernator al Moesiei Inferior (între 158/8 — 160), când este atestat pe doi stâlpi miliari de la Seimeni și vicus Quintionis, într-o inscripție de la Troesmis, ridicată de L. Licinius Clemens, *quinquennalis canabensium* și *decurio Troesmensium*, în plângerea țăranilor din Chora Dagei și probabil într-o listă a contribuabililor la amenjarea unui *mithraeum* la Histria.

PIR, IV^2, 3, 277, nr. 570; 279, nr. 575; 282, nr. 588 (L. Petersen); J. Fitz, *Statthalter*, 17—18 și 47; *ISM*, V, 1, 158; *ISM*, I, 137, 317, 388.

A.S.

Iulius Vehilius Gratus Iulianus, I. (sec. 2 d.Hr.), general roman de origine ecvestră. Cariera sa este cunoscută de pe o inscripție onorifică de la Roma, din relatările lui Dion Cassius *(Vita Commodi)* și alte câteva monumente epigrafice; după *quarta militia*, desfășurată între anii 156—162 la comanda unor unități din Syria, Pannonia Superior, Palmyra, Noricum, a luptat în războaiele marcomanice ca *praepositus vexillationibus tempore belli Germanici et Sarmatici*, apoi a primit misiunea de a rezista cu trupe invaziei costobocilor în Macedonia și Achaia din 170 *(praepositus vexillationis per Achaiam et Macedoniam... adversus Castabocas)* iar în Hispanii de a curăța provinciile de mauri. În 173 a fost numit *proc(urator) Aug(usti) et praef(ectus) classis Po[ntic]a[e...]*. Ulterior acestor funcții, tot în timpul războaielor marcomanice, a primit, în calitate de *procurator Augusti*, din nou o comandă asupra unor vexilații, după care funcțiile militare alternează cu cele administrative. Astfel, după o procuratelă în provincia *Lusitania et Vettonia*, preia din nou ca *procurator Augusti* comanda unor detașamente în războaiele marcomanice *(procurator Augusti et praefectus vexillationum tempori belli Germanici II)*, apoi succesiv prefecturile flotelor imperiale de la Ravenna și Misenum pentru ca după prefectura annonei *a rationibus* să atingă, în timpul domniei lui Commodus, funcția supremă pentru un ofițer de rang ecvestru, aceea de *praefectus praetorio*.

CIL, VI, 31 856 = *ILS*, 1327; *PIR*, IV^2, 224, nr. 364; 286, nr. 615; H.G. Pflaum, *Carrières*, 456—464, nr. 180.

M.Z.

Iulius Vitales, centurion roman care, potrivit unui sistem curent încă din primul sec. al Imp., a procedat în anul 229 d.Hr., din ordinul guvernatorului Moesiei Inferioare, Mantennius Sabinus, la delimitarea unui întins terit. atribuit probabil Capidavei, după cum indică un stâlp de hotare descoperit la Capidava și doi stâlpi similari descoperiți la Ulmetum.

ISM, V, nr. 8, 57, 58, cu lit. anterioară.

A.Ș.

Iunius Faustinus Placidus Postumianus, Caius, consul (204 d.Hr.), guvernator al Moesiei Inferior (205—208), apoi al Hispaniei și al Britanniei Superior. Cunoscut dintr-o inscripție africană (*CIL*, VIII, 597).

PIR^2, I, 751; A. Stein, *Moesien*, 87—88; G. Alföldy, *Fasti Hispanienses*, Wiesbaden, 1969, 49—53; B. Thomasson, *Laterculi*, 24; E. Doruțiu-Boilă, în *StCl*, 22, 1984, 115—116.

A.A.

Iunius Pastor L. Caesennius Sospes, A., personaj de rang senatorial, consul suffect în 163 d.Hr. A fost legat de Dacia numai prin funcția pe care a deținut-o în *leg. XIII Gemina* de la Apulum, aceea de *tribunus militum legionis XIII Gem(inae)*. În rest, numeroase funcții administrative și militare sunt cunoscute din inscripții de la Ephesos și Roma.

CIL, III, 6076 = 12 253; VI, 1435 = *ILS*, 1095; Groag, în *RE*, 19, 1917, col. 1074-1075.

M.Z.

Iunius Rufinus Proculianus, L., *tribunus laticlavius* al *leg. XIII Gemina* în Dacia, cunoscut dintr-o epigrafă închinată lui Serapis și Isis la Apulum (*CIL*, III, 7770).

M.Z.

Iunius Soranus, guvernator *(dux)* al provinciei Scythia Minor în anii 373—374 d.Hr., originar din Cappadocia, despre a cărui existență în această calitate și confesiunea lui creștină informează două documente. Primul, actele martirului → Sava „gotul", una dintre victimele persecuției lui → Athanaric din 372 (12 apr.), înnecat în râul Buzău și ale cărui rămășițe au fost trimise în țara de origină, Cappadocia, prin grija lui **I.S.** *(Acta Sanctorum*, apr. II, 7—8). Al

www.mnir.ro

doilea, o scrisoare a Sf. Vasile cel Mare (329—379), pe atunci episcop în Caesarea Cappadociei, către același **I.S.**, care conține, împreună cu elogiul activității destinatarului ca bun creștin și totodată comandant militar al provinciei, rugămintea de a-i trimite în țară *moaștele* martirilor de acolo. Nu se știe dacă **I.S.** va fi reușit să recupereze și să trimită și alte relicve, așa cum îi solicita corespondentul său.

P. G., XXXII, col. 612—613; *FHDR*, II, 89 și 715; *DID II*, 398; *DIVR*, 350.

A.B.

ius commercii (lat.; „dreptul de negoț"), unul dintre privilegiile fundamentale pe care le implica cetățenia romană (v. *civitas Romana*), alături de *i. conubii* (dr. de a contracta căsătorii legale) și *i. suffragii* (dr. „electoral"). De la **i.c.**, cu alte cuvinte de la dr. de a dobândi și de a înstrăina bunuri materiale *(emendi vendendique invicem ius)*, erau excluși → peregrinii; pentru a rezolva din punct de vedere formal situațiile ivite prin dezvoltarea crescândă a comerțului, dr. roman a prevăzut pentru relațiile din această sferă de activitate recurgerea la → *i. gentium*.

I.I. Russu, în *Apulum*, 7, 1968, 391—399.

A.A.

ius gentium (lat., „dreptul ginților"), dr. „natural" *(ius naturale)* general valabil în viziunea juriștilor romani pentru toate popoarele, spre deosebire de foarte precis circumscrisul dr. al unei → *civitas (i. civile)*. Singura definiție păstrată în acest sens în monumentele juridice se datorează lui Gaius *(Inst.*, 1, 1): *quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium*. Datorită elasticității sale, precum și necesității crescânde resimțite de cetățenii romani de a coopera cu peregrinii (lipsiți de *i. commercii)* în materie comercială, după 242 î.Hr. normele lui i.g., mai libere de constrângerile impuse de *i. civile*, au fost sistematic aplicate de *praetor peregrinus* în relațiile dintre cetățeni și peregrini. Aceasta a jucat un rol important în apariția procesului formular și a contractelor neformale de datorii. Un exemplu caracteristic de aplicare a lui i.g. în Dacia romană îl constituie contractele încheiate de peregrini în zona auriferă de la Alburnus Maior, transmise prin tăblițele cerate. După toate probabilitățile, acordarea masivă a cetățeniei prin *Constitutio Antoniniana* s-a realizat prin menținerea lui i.g. pentru foștii peregrini deveniți *cives*.

G. Lombardi, *Sul concetto di „ius gentium"*, 1947; M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, 1, München, 1971, 202—205.

A.A.

ius Italicum (lat.; „dreptul italic"), sumă de privilegii care desemnează poziția deosebită, superioară a unei comunități romane. Termenul apare în izvoare abia în epoca imperială (Plin. B., 3, 35; 139 etc.), dar cea mai timpurie sursă juridică este tocmai Gaius. Referindu-se inițial la Italia, i.I. a fost extins în perioada Principatului în provincii; dacă până în vremea Severilor i.I. nu se putea acorda decât anumitor colonii și comunități peregrine *(civitates liberae et immunes)*, după → *Constitutio Antoniniana* acest dr. a ajuns să fie acordat pe scară largă oricărui tip de comunitate. Primind printr-o ficțiune statutul de „sol roman", pământul comunității care beneficia de i.I. devenea → *dominium ex iure Quiritium* (proprietate deplină alienabilă), fiind scutit de → *tributum soli* și → *tributum capitis*, bucurându-se, deci, de *immunitas*. După unele păreri, comunitățile beneficiind de i.I. nu ar fi intrat sub jurisdicția guvernatorului provinciei, ceea ce nu este însă împărtășit în mod unanim de către învățați. După mărturia izolată a lui Ulpian (*Dig.*, 50, 15, 1, 8), în Dacia ar fi beneficiat de i.I. Diema, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Napoca, Apulum, Potaissa.

A. N. Sherwin-White, *The Roman citizenship*^{2}, Oxford, 1973, 316—322; N. Gostar, în *AIIAlași*, 6, 1969, 127—139.

A.A.

Iustin, numele a doi împărați bizantini. 1. **I.I** (450—527), împărat în 518—527. Trac romanizat din Bederiana, în Dardania (lângă Skopje, Macedonia). Deși pornit de jos și fără cultură, a făcut o carieră militară strălucită. În timpul luptelor navale care au dus la distrugerea flotei lui → Vitalian (515), era comandantul gărzii imperiale *(comes excubitorum)*. Ales împărat după moartea lui → Anastasius I, a căutat să consolideze puterea statului bizantin, mai ales la Dunăre. Îndeosebi în a doua parte a domniei sale, rolul principal în conducerea treburilor statului l-a avut nepotul său → Iustinian, viitorul împărat. În timpul lui, → anții așezați în S Moldovei și în N—E Munteniei au pătruns la S de Dunăre, dar au fost înfrânți de Germanus, comandantul armatelor din Thracia *(magister militum per Thracias)*, alt nepot al lui I.I. O serie de lucrări de restaurare la frontiera Dunării de Jos, atribuite de → Procopius exclusiv lui Iustinian, au fost probabil efectuate în timpul său. 2. **I.II** (? — 578), împărat în 565—578, nepotul lui Iustinian I. Hotărât să reducă cheltuielile statului și să apere frontierele cu

Fig. 135. Iustin I.

www.mnir.ro

Fig. 136. Iustin II și Sofia.

Fig. 137. Iustinian I.

propriile forțe armate, a suprimat subsidiile anuale *(annona)* plătite de Iustinian I → kutrigurilor, utigurilor și avarilor. Ca răspuns avarii au trecut „Dunărea scitică" și au atacat terit. Imp. Roman. După ce i-au înfrânt pe → gepizi (567), avarii și-au întețit atacurile asupra Imp., pustiind îndeosebi provinciile dunărene. Pe terit. Dobrogei și în stânga Dunării Inferioare, numărul monedelor din timpul lui I.II depășește pe cele ale lui Iustinian I, datorită probabil unei tendințe inflaționiste, perioadei de relativă liniște și suprimării subvențiilor acordate mai înainte barbarilor.

A.A. Vasiliev, *Justin the First; An introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge-Massachusets, 1950; *DID II*, 414—415; *PLRE*, II, 648—651; Ch. Diehl, G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, Paris, 1936, 126; *DID II*, 431; Gh. Poenaru Bordea, în *BMI*, 3, 1971, 52, 54—55; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 375—415.

I.B.

Iustinian, numele a doi împărați bizantini. **1. I.I** (482—565), împărat în 527—565. Trac romanizat, nepot de soră al împăratului Iustin I. Provenea de la Tauresium, lângă Bederiana, în Dacia Mediterranea, dintr-o familie de țărani traco-illiri de lb. lat. Întreaga sa domnie a fost dominată de ideea restaurării Imp. Roman universal și creștin. În urma unor expediții lungi și grele, a reușit să restabilească Imp., pentru scurt timp, aproape în limitele de altădată ale statului roman, dar acest mare efort, împreună cu alte lucrări costisitoare, îndeosebi construcții, a dus la ruinarea lui militară, economică și financiară. De numele lui I.I se leagă capodopera arhit. bizantine, catedrala Sf. Sofia din Constantinopol, și condificarea de legi cunoscută sub numele de *Corpus iuris civilis*. Împotriva atacurilor tot mai dese ale populațiilor în migrație de la N de Dunăre au fost executate mari lucrări de refacere a fortărețelor mai vechi și au fost înălțate altele noi de ambele părți ale fluviului, I.I fiind ultimul împărat roman sub care au mai fost reconstruite „capete de pod" pe terit. de la N de Dunăre al țării noastre. Pe lista transmisă de Procop. *(De aed.*, IV, 7, 11) a acestor fortărețe se află: a) la S de Dunăre: Durostorum, Sucidava, Quesor, Palmatis, Adina, Sf. Chirii, Ulmetum, Ibida, Aegistus (Aegyssus), Halmyris, Grapso, Nono (probabil Novovicus), Troesmis, Naioduno (Noviodunum), Residina, Constantiana, Callatis, Bassidina, Beledina, Altina, Maurovalle, Valentiniana, Zaldapa, Axiopa (Axiopolis), Carso (Carsium), Gratiana, Preidis, Argamo (Ergamia, Argamum), Paulimandra, Tzasclis (probabil Ad Salices), Pulchra Theodora (recent identificată ipotetic cu Histria), Tomis, Creas, Noveiustiniana; b) la N de Dunăre: Litterata, Recidiva, Zernes (probabil Dierna), Drobeta (Theodora), Sucidava (Celeiu-Corabia), Turris, Daphne. Dintre acestea mai mult de jumătate n-au fost identificate pe teren. Săpăturile arheologice de până acum au confirmat parte din informațiile lui Procopios și, în plus, au adus la lumină ruinele altor cetăți refăcute de I.I, care nu figurează pe lista amintită; Tropaeum Traiani, Histria, Dinogetia, Capidava etc. Pe o arhitravă cu inscripție în lb. gr. de la Callatis figura numele lui I.I. Alte inscripții în lb. gr. și lat. de la Tomis, Ulmetum, Dinogetia și din alte orașe aparțin aceleași perioade. La Tomis s-au descoperit cinci sigilii de plumb cu efigia lui I.I, iar la Durostorum unul aparținând aceluiași împărat. Numeroase monede și obiecte mărunte din timpul lui I.I s-au descoperit pe terit. Dobrogei și în stânga Dunării, până în regiunile de N ale României. **2. I.II** (669—711), împărat în 685—695 și 705—711, fiul și succesorul lui Constantin IV, ultimul reprezentant al dinastiei instituite de → Heraclius (610—711), prima dinastie bizantină în adevăratul înțeles al cuvântului. Pentru a consolida poziția Imp. Bizantin în Balcani, a atacat „Sclaviniile și Bulgariile" constituite în Thracia și Macedonia (688—689), obligându-le să recunoască suveranitatea bizantină, iar pe o parte din slavii învinși i-a transplantat în Asia Mică. În timpul lui I.II a fost compusă → „Legea agrară" și a fost suprimat vechiul impozit → *capitatio-iugatio*, instituit de → Dioclețian. Măsurile radicale și îndeosebi politica antiaristocratică și financiară a lui I.II au dus la detronarea și exilarea lui în Chersones, după ce i s-a tăiat nasul, de unde și porecla *Rhinotmet* („nas tăiat"), mutilare prin care se urmărea îndepărtarea sa pentru totdeauna de la tronul imperial. Refugiindu-se mai întâi la hanul chazarilor (în S Rusiei de azi), I.II s-a căsătorit cu sora acestuia, după botezarea ei sub numele de Theodora, iar apoi și-a continuat refugiul

www.mnir.ro

la gurile Dunării, de unde a intrat în tratative cu Tervel, hanul bulgarilor, cu ajutorul căruia a obținut pentru a doua oară tronul bizantin. Ajuns din nou împărat, s-a răzbunat cumplit pe adversarii săi, iar pe Tervel l-a răsplătit cu titlul de Caesar („țar"), pe care-l vor moșteni toți suveranii bulgari.

Diehl, *Justinien;* E. Stein, *Histoire*, II, 275 și urm.; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin, 1960; J.W. Barker, *Justinian and the Later-Roman Empire*, Londra, 1966; *DID II*, 416—431; D. Tudor, *OR*[4], 456—466; *PLRE*, II, 645—648; G. Ostrogorsky, 108—122; *DID III*, 10—12.

I.B.

Iustiniana Prima, arhiepiscopie înființată de → Iustinian I (*Novella* XI, din 14 april. 535), a cărei jurisdicție cuprindea provinciile Illyricului de N, întinzându-se și la N de Dunăre, cel puțin asupra unei părți a Banatului și din Oltenia de astăzi unde se aflau cetățile Litterata (Banatska Palanka, în Serbia), și Recidiva, probabil → Arcidava (Vărădia, în Banat) sau → Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt), menționate de *Novella* XI. După informația lui Procop. (*De aed.*, IV, 1), importantul centru civil și religios I.P. a fost înălțat în apropiere de fortăreața *(castellum)* Bederiana, unde se găsea satul Tauresium, locul de.naștere al lui Iustinian. Săpăturile arheologice din ultimele decenii au dus la localizarea cu cea mai mare probabilitate a I.P. la Caričin Grad, în apropiere de Niš (Serbia) pe terit. fostei provincii Dacia Mediterranea. Aici au fost descoperite ruinele unui important centru urban din timpul lui Iustinian I, cu zid de incintă, acropole, catedrală cu baptisteriu, palat episcopal, therme, apeduct, străzi cu portice, piețe și nouă bazilici creștine. Orașul a fost incendiat de avari în 614—615.

V. Pârvan, *Contribuții*, 183—190, 200; Vl. Kondič, Vl. Popović, *Caričin Grad*, Belgrad, 1977, 367—383; D. Tudor, *OR*[4], 466.

I.B.

Iustinus, M. Iunianus (sec. 2 d.Hr.), scriitor lat. cunosout în special prin rezumatul făcut operei istorice a lui Trogus Pompeius *(Istoria lui Filip)*, unde se păstrează informații importante cu privire la ist. Dobrogei antc. Se remarcă episodul conflictual dintre regele scit Ateas, dinastul local → „Histrianorum rex" și Filip II, regele Macedoniei, precum și date referitoare la expediția lui Zopyrion împotriva sciților din N Mării Negre.

C.P.

Iuvenal (Decimus Iunius Iuvenalis) (60/70—130/140 d.Hr.), retor și mare poet satiric lat. În 16 satire atacă cu ironie violentă abuzul de putere, luxul, superficialitatea morală și intelectuală și alte vicii ale societății romane, pe care poetul le proiectează mai ales în epoca lui Domițian, deși a scris în timpul domniilor lui Traian și Hadrian. În mod incidental, în versurile lui apar ecouri despre „zăpezile getice" și despre epitetul onorific → *Dacicus* purtat de Traian, iar înfrângerea și uciderea în Dacia, în 89 d.Hr., a lui → Cornelius Fuscus — deși deplânsă și glorificată de contemporanul și prietenul său Marțial (VI, 76, 1—6) — este ironizată de I. și explicată prin pregătirea superficială a acestei campanii împotriva lui Decebal de către generalul preocupat mai mult de vila și ospețele sale excesiv de luxoase.

IIR, I, 504—505; Juvenal, *Satire*, București, 1966.

A.Ș.

Ivănești, com. în jud. Vaslui, pe terit. căreia, în marginea de N a cartierului Gologofta (reper, „via lui V. Vână") a fost descoperită o așezare hallstattiană târzie și o necropolă de incinerație carpică (sec. 3 d.Hr.), din care au fost recuperate cinci morminte cu urne și capace. Una dintre urne a avut torți zoomorfe (redând ursuleți). Două urne au avut inventar; una conținea o fibulă și o brățară de bronz, o piesă de podoabă din fire de bronz și fier torsionate și mărgele de calcedonie și din pastă de sticlă. În altă urnă s-a găsit o lamă de cuțit de fier.

Al. Andronic și colab., în *Materiale*, 8, 1962, 800—801.

G.B.

Izimșa, sat în com. Obârșia de Câmp (jud. Mehedinți), în N căruia în punctul „La Cazan", în stânga râului Drincea, a fost descoperită o așezare rurală romană, probabil o *villa rustica*. Aici s-au aflat numeroase urme de ziduri, olane, țiglă și bucăți de mozaic pentru paviment. S-au descoperit și numeroase monede dintre care multe sunt emisiuni din sec. 4 d.Hr. În apropiere, în curtea unui locuitor, s-a găsit și un cuptor de ars ceramică.

D. Tudor, *OR*[4], 220; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, 167—169.

G.P.

Izvoare 1. Sat în com. Dumbrava Roșie (jud. Neamț). Stațiunea neolitică se află în unghiul de N—V al confluenței văilor Bistriței și Cracăului, la 1 km E de satul I. și la 8 km E de Piatra Neamț pe șoseaua vicinală ce leagă orașul de localit. Dochia și Mărgineni, în punctul unde din această șosea se desface calea comunală ce duce spre satul Doina. Se prezintă ca o ridicătură nesemnificativă situată între două pârâiașe și nu are nici un fel de urmă de sistem de apărare artificială. Așezarea ocupă centrul promontoriului și a suferit diverse distrugeri și deranjamente posterioare. Pentru prima dată a fost atestat aici un strat precucutenian (denumit I. *I*), divizat în: I. *II*, conținând deramică excizată (atribuită culturii Boian-Giulești) și I. *I2*, cu ceramică decorată cu incizii (nivel atribuit de autorul săpăturilor culturii Precucuteni). Sunt în fapt prezente la I. ultimele două faze (*II* și *III*) ale culturii → Precucuteni. Stratul următor, I. *II* a fost

www.mnir.ro

la rândul lui divizat în: I. *III a* — „Protocucuteni bicrom" (dar și cu puține elemente tricrome); I. *III b* — „Protocucuteni mixt"; I. *II2* — Cucuteni *A*, pur bicrom. Ar putea exista, eventual, la I. o evoluție liniară Cucuteni *A1*, *A2* și *A3*. Așezarea neolitică a fost deranjată de două necropole de înhumație; prima aparține sec. 4, cea de a doua epocii medievale (S.M.-B.). 2. Sat în com. Bahna (jud. Neamț), pe terit. căruia, în afară de resturi ceramice neolitice, de tip Cucuteni și din epoca La Tène, prin ample săpături arheologice au fost identificate urmele unor întinse așezări suprapuse din sec. 6—7 și 8—9 d.Hr. Din așezarea din sec. 6—7 au fost scoase la iveală 6 locuințe, parțial adâncite în pământ, mai multe vetre în aer liber și câteva gropi menajere. În locuințe au fost descoperite diferite unelte și ceramică de factură autohtonă lucrată la roată și cu mâna. S-au descoperit și fragmente ceramice de proveniență romano-bizantină, precum și de factură slavă arhaică. Din așezarea din sec. 8—9 s-au dezvelit 21 de locuințe, parțial adâncite în pământ, mai multe vetre în aer liber și câteva gropi menajere. Din complexele de locuire provine un bogat și variat material arheologic, compus din unelte, obiecte de podoabă și ceramică locală, lucrată cu roata sau cu mâna și ceramică bizantină. Din obiectele de podoabă se remarcă un cercel semilunar, cu pandativ stelat, și un inel ornamentat cu simbol creștin. Analiza stratigrafică, a tipului de locuință și cuptor, ca și a materialelor arheologice recoltate, atestă o evidentă continuitate de viață autohtonă, pe aceeași vatră de sat, în epoca de definitivare a formării poporului român (D.G.T.).

R. Vulpe, în *ESA*, 11, 1937; id., *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957; I. Mitrea, în *Carpica*, 6, 1973—1974, 55—76 și 10, 1978, 205—252.

S.M.-B și D.G.T.

Izvoarele 1. Com. în jud. Giurgiu, unde pe panta de V a Văii Coșcova, pe locul numit „Fântânele", a fost cercetată o așezare neolitică ad cărei strat de cultură măsoară cca 1,50 m. Stratul de la bază, cu două niveluri, aparține fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Stratul superior are o grosime de numai 0,20 m și conține materiale de tip Gumelnița. În cuprinsul așezării, sub nivelul inferior al fazei de tranziție s-a descoperit un mormânt de înhumație. Groapa era de formă ovală, neregulată. Scheletul, aparținând unui adult, era chircit moderat, pe partea stângă, orientat cu craniul spre N—E. Brațele fuseseră îndoite din coate, cu palmele așezate lângă obraz. Mormântul nu a avut inventar. În stratul corespunzător culturii Gumelnița s-au găsit câteva aglomerări de arsură, de formă rotundă sau ovală, sub care s-a găsit un vas mare „cu etaj" (E.C.). 2. (Fost Pârjoaia), sat în com. Lipnița (jud. Constanța), unde în locul numit „Kale Gherghe", situat pe malul drept al Dunării, la 3 km aval de sat, se păstrează ruinele unei cetăți de piatră, construite, probabil, la începutul sec. 4 d.Hr. Datele arheologice conferă așezării un caracter urban. Probabil că ruinele aparțin unuia dintre cele două orașe prin care, potrivit spuselor lui Themistios, se făcea negoț, după anul 369 între lumea romană și cea gotică de la N de fluviu. În incintă s-au putut delimita zidurile, demantelate astăzi, ale unei bazilici creștine. Pe plaja de la poalele cetății au apărut numeroase vestigii din diferite epoci: ceramică și o monedă dacică, obiecte din epoca romană și romano-bizantină (ceramică, unelte, podoabe din aur, argint, bronz). Dintre monede se remarcă emisiunile din bronz și plumb din sec. 4—5. Numărul monedelor din sec. 5 descoperite până acum este extrem de mare (cca 5000), situație legată probabil de negoțul dintre romani și hunii aflați în partea stângă a Dunării. Alături de monede, pe plaja cetății s-au găsit cca 150 plumburi comerciale folosite la sigilarea baloturilor de marfă. Pe fața unuia dintre sigilii se citește numele unor localit. ca: Laodiceea, Ypaipa, Smirna, Efes, orașe din care veneau diferite mărfuri. La I. s-a găsit și un tezaur cu 17 obiecte de veselă din argint (cupe, linguri, strecurătoare, casetă pentru mirodenii) din sec. 5—6. Ultimele urme de viețuire datează de la începutul sec. 7. După toate probabilitățile, așezarea de aici s-a numit Sucidava, denumire geto-dacică preluată de romani (P.D.). 3. Sat în com. Gruia (jud. Mehedinți), în hotarul căruia a fost depistat un castru roman de piatră. Vizitat de August Treboniu Laurian (1845), cercetat superficial la sfârșitul sec. trecut de Gr. Tocilescu și Pamfil Polonic. Are formă pătrată, cu latura de 100 m. În preajmă se află importantul *vicus* roman de la → Balta Verde (G.P.B.). 4. Com. în jud. Tulcea, unde a fost descoperită o așezare romană cu caracter rural din terit. orașului Noviodunum, documentată între altele printr-un relief dedicat zeiței Epona (A.B.).

E. Comșa, în *Materiale*, 9, 1970, 87—90; P. Diaconu, în *BOR*, 81, 1963, 5—6, 546—550; id., în *SCIVA*, 25, 1974, 2, 289—294; V. Culică, în *Pontica*, 5, 1972, 367—400; 8, 1975, 215—262 și 9, 1976, 115—133; id., în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 409—418; D. Tudor, *OR*[4], 279—281; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VI e.n.*, Craiova, 1980, 92; O. Tafrali, în *A. Arh.*, 9—10, 1933—1934, 14—16; Al. Suceveanu, *VEDR*, 61 și 135.

E.C.; P.D.; G.P.B. și A.B.

Izvoru, sat în com. Gogoșari (jud. Giurgiu), pe terit. căruia au fost descoperite: *A)*. Necropolă plană de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). În cursul săpăturilor (1954; 1962—1964) au fost dezvelite 31 morminte de înhumație și unul de incinerație în urmă. Scheletele sunt orientate N—S și au ca inventar fibule de bronz, de regulă câte două (obicei nordic), cu piciorul înfășurat pe dedesubt sau cu semidisc și piciorul pentagonal, catarame de bronz, piepteni de os cu mânerul semicircular sau oval, tub de os, mărgele de cornalină, frumos fațetate, perle de sticlă, tubulare, discoidale, de mărimi și culori diferite; vase de lut modelate la roată din pastă fină cenușie (castron,

www.mnir.ro

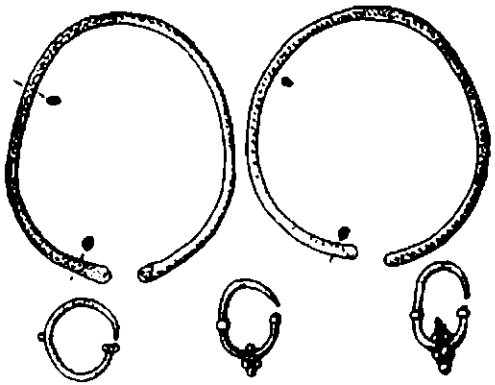

Fig. 138. Izvoru. Brățări și cercei din necropola din sec. 8 d.Hr.

strachină, căni; vase piriforme), precum și vase de lut modelate la roată din pastă zgrunțuroasă sau lucrate cu mâna. *B).* Necropolă birituală din sec. 8, plasată în teren la cca 100 m distanță de aceea din sec. 4. A fost săpată în întregime între anii 1963—1974, fiind dezvelite 344 morminte de înhumație (77,48%) și 100 de incinerație (22,52%), la care se mai adaugă câteva morminte distruse. În cadrul cimitirului, înhumații par a fi avut tendința de a fi fost dispuși în șiruri paralele. Groapa mormintelor este de obicei de formă trapezoidală, cu capetele ușor rotunjite. În unele cazuri se adaugă o anexă semicirculară, la picioare, pentru ofrandele de ovicaprine. În cinci cazuri au fost întâlnite morminte cu nișe, iar în alte 30 urme de scânduri de stejar. Orientarea generală a scheletelor este V—E (319, adică 93% din morminte); 25 schelete (7%) sunt orientate N—S, E—V și S—N. Scheletele erau așezate pe spate, cu mâinile și picioarele întinse. Au fost întâlnite și 6 schelete în poziție chircită, precum și unul îngropat cu fața în jos. Inventarul aflat în mormintele de înhumație este variat și bogat. În cadrul lui, un loc aparte îl ocupă ceramica. Vasele de lut descoperite în mormintele ambelor rituri pot fi clasificate în mai multe grupe. Cea modelată cu mâna este din pastă cu nisip ca degresant, având forme ovoidale sau piriforme, uneori cu fragmente de ornament în val. Urmează cea modelată la roată în pastă folosind nisipul ca degresant. Ca forme predomină vasul-borcan, cu umărul înalt sau cu umerii căzuți, ornamentat cu incizii și val executat cu pieptenele. O altă categorie o formează ceramica arsă neoxidant, aceea cenușie, modelată în pastă aleasă, de formă ovoidală sau sferoidală, împodobită cu decor executat prin lustruire. În cadrul mormintelor erau dispuse ofrande: cereale (mei), bucăți de carne (uneori animale întregi) de ovicaprine, vite cornute, porc, cal, pasăre, ouă; oase de pasăre s-au găsit în 66 morminte. Dintre unelte apar secera, toporul, cuțitul — cel mai frecvent (119 morminte), iar ca obiecte de podoabă: cercei de aur, argint și bronz, inele de bronz cu chatonul în formă de scut, brățări cu capetele libere, mărgele de sticlă de forme, mărimi și culori diferite, fusaiole de lut de formă bitronconică, clopoței din tablă de bronz, amnare de fier, silexuri, monede romane imperiale de bronz etc. Grupul de incinerați ocupă sectorul de N—V al necropolei. Mai târziu se constată un anumit amestec între cele două rituri. Se pot distinge 5 categorii de morminte de incinerație: în groapă simplă, resturile cinerare fiind grupate pachet fără nici un inventar (74 morminte); în groapă simplă, cu fragmente ceramice (21 morminte); în urnă, 3 morminte; în groapă și cu urna alături, un mormânt, și incinerați pe loc în groapă, un mormânt. Cultura materială de tip I. se datează în plin sec. 8, cu timide începuturi în sec. 7 și poate cu unele prelungiri în sec. 9. Temeiurile sunt constituite de aplicele turnate de tip avaric, limba de curea, inelele în formă de scut, secerile, cerceii, brățările. Prezența monedelor romane imperiale de bronz în unele morminte, servind drept obol al lui Charon, indică o străveche tradiție romană. Structura socială se reflectă în inventarul mormintelor mai mult sau mai puțin bogat. Cimitire de tip I. se mai cunosc în valea Dunării inferioare, la → Sultana (jud. Călărași), Frătești (jud. Giurgiu) și Obârșia Nouă (jud. Dolj). Cei înmormântați aici aparțin populației vechi românești, sedentară, numeroasă, pașnică, cu o cultură materială specifică conținând elemente tradiționale daco-romane și creștine, în parte și păgâne, care pot fi urmărite în rit și ritual, răspândită pe întreg terit. României.

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 67—69; B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 3, 443—461; O. Necrasov, D. Botezatu, C. Teodorescu, în *Studii și Cercetări de Antropologie*, 4, 1967, 1, 3—24; B. Mitrea, C. Preda, M. Chițescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, în *Materiale*, 9, 1970, 329—335; S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 419—430; B. Mitrea, în *Materiale*, 10, 1973, 209—217; id., în *Ilfov. File de istorie*, 1, 1978, 105—110.

B.M.

Izvoru Alb, com. înglobată în orașul Bicaz (jud. Neamț), pe terit. căreia, în 1979, s-au descoperit două așezări paleolitice, în punctele „Baicu" și „Piciorul Gol", completând astfel harta descoperirilor paleolitice de pe cursul superior al Bistriței (azi lacul de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz). Pe terasa „Baicu" s-a găsit o așezare cu 5 niveluri de locuire paleolitică: aurignacian mijlociu, două niveluri aparținând primei perioade de desfășurare a → gravetianului oriental în Moldova și alte două, gravetian evoluat și epigravetian, perioadei de sfârșit a acestei culturi.

Fl. Mogoșanu, M. Matei, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, 413—421 și 34, 1983, 3, 243—248.

Fl. M.

Izvoru Bârzii, com. în jud. Mehedinți, unde a fost găsită o necropolă tumulară hallstattiană din care provin fragmente ceramice de tip Basarabi și o diademă din foiță de aur decorată cu cercuri concentrice realizate prin presare *(au repoussé)* cu

www.mnir.ro

analogii în morminte din aria sud-tracică sau din Macedonia. Din structura tumulilor făceau parte, după cât se pare, şi straturi de bolovani de râu. Nu se cunoaşte ritul de înmormântare.

A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 120, fig. 2/5.

A.V.

Izvoru Berheciului, com. în jud. Bacău, în partea de S—E a căreia, la cca 500 m V de şosea, se găseşte o staţiune în cuprinsul căreia au fost semnalate bogate resturi de locuire aparţinând epocii bronzului (culturile Monteoru şi Noua) şi geto-dacice din sec. 4—3 î.Hr. În apropierea dealului „Gălăneţ", unde se găsesc aşezările menţionate, în punctul „Dealul Morii", situat la 400 m E de satul Cimbala, a fost descoperit un mormânt de înhumaţie hallstatian, având ca inventar o diademă din sârmă torsionată, opt aplice discoidale, cinci în formă de elice, o aplică de tip *saltaleoni*, patru ace fragmentare, toate din bronz, precum şi nouă perle din sticlă şi cochilii de melci folosite ca mărgele. Mormântul datează de la sfârşitul sec. 6 şi începutul sec. 5 î.Hr.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 252; V. Căpitanu, în *Carpica*, 1, 1969, 69—72.

A.F.

Izvoru Dulce, sat în com. Merei (jud. Buzău), pe terit. căruia s-au descoperit un depozit de bronzuri (seceri de tip răsăritean, cu două găuri la mâner, de tip

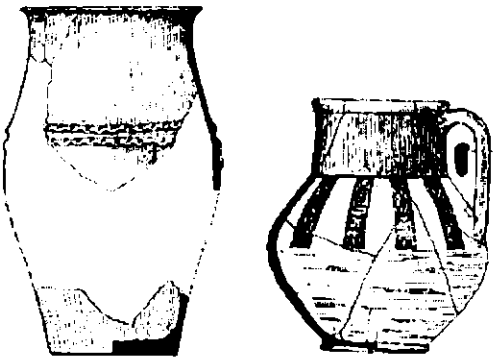

Fig. 139. Izvoru Dulce. Ceramică modelată cu mâna şi la roată găsită într-un cuptor de olar din aşezarea daco-romană.

Noua şi Coslogeni-Sabatinovka) din epoca bronzului târziu, o aşezare dacică (sec. 2—3 d.Hr.), suprapusă de alta daco-romană, care se dezvoltă în sec. 4 (Sântana de Mureş) şi în sec. 4—5 (Cireşanu), în perimetrul căreia sunt bine atestate meşteşugurile specializate: olăritul (cuptor de olar) şi prelucrarea metalelor (un tipar de piatră de turnat cruciuliţe de tip lat., cu detalii pseudoperlate).

V. Drâmbocianu, în *SCIVA*, 26, 1975, 3, 395—399; M. Constantinescu, în *SCIVA*, 29, 1978, 1, 123—138; S. Morintz, *Contribuţii*, 17; V. Teodorescu, în *RRH*, 5, 1980, 2, 80; id, în *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaţilor*, 1, Buzău, 1983, 81.

V.T.

www.mnir.ro

Î

Îmbrăcămintea. Marea majoritate a cercetătorilor consideră decorul incizat, excizat sau pictat al statuetelor antropomorfe neolitice și eneolitice ca indicând tatuajul populațiilor respective. Există însă în cultura → Vădastra statuete ale căror motive decorative reproduc adevărate fote, iar în culturile → Gumelnița și Sălcuța exemplare reprezentate cu o rochie largă *(cloche)*, care amintește într-o oarecare măsură statuetele minoice, fără a se putea face o legătură de înrudire între ele. Pe numeroase statuete sunt redate piese de podoabă sau de prins părul. Uneori este indicată și încălțămintea vremii (S.M.-B.). Documentarea arheologică de care dispunem astăzi pentru **î.** *din epoca bronzului* nu permite, deocamdată, decât unele supoziții. Judecând după numărul mare al fusuiolelor și al greutăților de lut pentru războiul de țesut, este de presupus că în fiecare casă, familie, se produceau stofe din fibre vegetale sau din lână. Descoperirile funerare au oferit o serie de observații privind portul în aceeași vreme. **Î.** bărbaților era se pare, mai simplă. Peste umeri și pe piept se purta o mantie care era prinsă cu un singur ac de bronz. Dedesubt, probabil, se puneau cămăși sau tunici scurte. **Î.** femeilor era ceva mai complicată. Mantia sau veșmântul care acoperea umerii și pieptul la femei era prinsă cu două ace din bronz, acestea având lung. uneori considerabile (cca 40 cm) și prinse cu vârful în sus. Restul corpului se pare că era acoperit cu o rochie sau fustă lungă până aproape de gleznă, adesea împodobită cu aplici sau butoni din bronz. Încălțămintea era confecționată din piei de animale, reprezentări de asemenea „cizmulițe" fiind cunoscute în ariile culturilor → Monteoru sau Otomani. Observații interesante asupra **î.** s-au putut face asupra binecunoscutelor statuete aparținând culturii → Gârla Mare, sau a celor din culturile Vučedol ori Otomani. Statuetele de tip Gârla Mare (cele mai cunoscute fiind cele din necropola de la → Cârna) au apărut în special în complexele funerare ale culturii. Unele dintre acestea cum ar fi cele de la Kličevac sau Dupljaja (Serbia), după unele opinii recente, reprezintă divinități masculine, în vreme ce restul reprezintă divinități feminine. Toate statuetele sunt înfățișate cu o „rochie-clopot" care a și dat denumirea idolilor respectivi. O serie de cercetători au reușit să deosebească pe aceste statuete o bluză brodată asemănătoare cu iile țărănești din România, apoi o fustă cu cusături pe față și pe spate, cu tivul brodat. Mijlocul era încins cu o → centură. Trebuie avută însă în vedere și posibilitatea ca statuetele respective să înfățișeze o **î.** de ceremonie, potrivit funcției lor rituale, și nu una obișnuită de toate zilele, cel puțin pentru exemplarele de la Dupljaja și Kličevac. În afara **î.** pe aceste statuete sunt reprezentate și podoabe din metal (coliere, pandantive, brățări etc., dintre care unele au o clară semnificație de ordin ritual). În N Europei (Danemarca), pe baza unor descoperiri din turbării unde materialele au fost conservate, s-au încercat reconstituiri ale **î.** feminine. Aceasta consta dintr-o piesă împletită, ca un fel de pulover, care acoperea pieptul și brațele și o fustă scurtă până la jumătatea coapselor, din fire de lână toarse. Peste acestea se adăugau eventual o mantie prinsă cu ace și diverse podoabe din metal. Spre sfârșitul epocii bronzului își fac apariția → fibulele care înlocuiesc acele în vestimentație. Portul fibulelor, dincolo de funcționalitatea lor strictă în **î.** începe să capete tot mai mult un rol de distincție socială. Pentru **î.** *din epoca fierului* există o serie de reprezentări iconografice pe situlele de bronz sau alte piese (spre exemplu la Vače, Serbia) unde sunt înfățișate personaje cu **î.** diferită, foarte probabil în legătură cu postura lor socială. Personajele respective sunt învești mântate în mantii lungi, până la jumătatea gambei, fără mâneci, iar pe cap poartă bonete cu vârf ascuțit sau un soi de berete largi. Pe o placă de centură provenită tot de la Vače luptătorii călare sau pedeștri sunt îmbrăcați în tunici scurte până la jumătatea coapsei, pe cap având coifuri (I.C.). **Î.** *geto-dacilor* poate fi reconstituită pe baza reprezentărilor artistice și a textelor literare. Singurul autor antc. care se referă la vestimentația geților este Ovidiu (*Trist.*, III, 10, 19—20; V, 10, 32; V, 7, 49), care,

www.mnir.ro

povestind despre asprimea iernilor de la Tomis, aminteşte hainele groase pe care le poartă bărbaţii (cojoace, pantaloni, glugă şi căciulă din piei de oaie). Pe baza reprezentărilor de pe → Columna lui Traian, a monumentului de la → Adamclisi şi a altor reprezentări figurative s-a putut stabili că bărbaţii purtau obişnuit o cămaşă din pânză groasă despicată în părţi şi scoasă peste cioareci sau ţtari. Existau şi cămăşi din pânză mai subţire cu creţuri la mâneci şi la poale. Ţtarii erau lucraţi din pânză, iar cioarecii din lână. În talie erau încinşi cu o curea de piele sau cu un brâu de lână. Ca încălţăminte, se foloseau de călţuni din pâslă sau opinci de piele, stabilindu-se chiar un tip de opincă specifică. Pe Columnă, unii dintre daci poartă o mantie scurtă, fără mâneci, prinsă cu fibulă, iar pe monumentul de la Adamclisi poate fi văzută o acoperitoare de umeri triunghiulară şi o haină cu creţuri în lungul ei şi la mâneci. Pe Columnă numeroşi daci sunt reprezentaţi purtând glugă prinsă după gât cu şnur şi terminată cu franjuri. Gluga este reprezentată şi pe monumentul de la Adamclisi, unde unii dintre daci poartă şi un suman fără guler, nu prea lung şi îmblănit. Pe timp de iarnă se purtau cojoace şi căciuli. Nobilii purtau pe cap un fel de beretă din pâslă cu vârf ascuţit *(pileus)*, fruntaşii dispunând de un fastuos costum de ceremonii cu coifuri de aur sau de argint aurit, enemide, zale etc. Este foarte probabil că această î. de ceremonii a fost inspirată sau influenţată de cea gr. Pe unele reprezentări (→ Coţofeneşti, Surcea, Galicea) se pot vedea bărbaţi ce poartă pe umeri mantale lungi în genul unor pelerine. Cu privire la î. feminină nu există nici o ştire literară antc. Ea poate fi reconstituită numai pe baza celor două monumente romane (Columna lui Traian şi monumentul de la Adamclisi) şi a reprezentărilor artistice proprii care s-au înmulţit considerabil în ultima vreme. Pe Columnă sunt reprezentate într-o haină lungă peste care unele poartă o manta bogat drapată şi stilizată în stil clasic având aspectul unui lung *chiton*. Pe dap au „basmale" înodate la spate sub conci iar în picioare, în cazul că nu sunt desculţe, au călţuni sau opinci ca şi bărbaţii. Pe monumentul de la Adamclisi femeile sunt îmbrăcate fie cu o cămaşă lungă, fie cu o haină bogată în pliuri. Toate sunt desculţe, unele poartă basmale iar altele au capul descoperit. Cămaşa se înscrie printre cele mai importante piese ale portului feminin. Pe monumentul de la Adamclisi ele poartă şi cămăşi cu mânecă scurtă, cu numeroase creţuri la gât, prinse simplu cu şnur ori acoperite cu un guleraş îngust. Asemenea cămăşi, însă cu mânecă lungă, pot fi văzute şi pe Columna lui Traian. Etnografii au încercat să reconstituie chiar şi felul în care erau lucrate aceste cămăşi considerate a fi specific geto-dacice. Descoperirile din ultima vreme arată că gulerul cămăşii este împodobit, foarte probabil, cu motive cusute ce ornamentau uneori întreaga mânecă şi pieptul. Pe lângă cămaşa încreţită la gât apare un alt tip, eu decolteu larg, la care pliurile sunt adunate sub o bentiţă împodobită cu cusături. Bentiţa urmează deschiderea cămăşii care este plasată în faţă, la mijloc. Aceste piese erau lucrate dintr-o pânză subţire, dovadă fiind marele număr de pliuri. În ceea ce priveşte hainele lungi cu creţuri pe care le poartă unele dintre femeile reprezentate pe reliefurile Columnei ori de pe monumentul de la Adamclisi, ele se întâlnesc şi în toreutica geto-dacică. Haina este încreţită la gât şi are mâneeile răsfrânte ceva mai jos de cot. Pe monumentul de la Adamclisi câteva femei poartă o fustă în care etnografii au văzut o fotă. Portul fotei de către femeile geto-dace este dovedit de alte reprezentări. Astfel, un personaj feminin (pe o plăcuţă de argint găsită la Letniţa) poartă o ie lucrată din pânză şi o fotă de lână la care artistul i-a redat firele longitudinale ondulate, deosebindu-se astfel de ţesătura cămăşii. Personajul fiind redat în mişcare şi din profil, poate fi văzut şi locul unde este petrecută fota şi permite astfel mişcarea. Se poate vedea de asemenea că sub fotă se purta o cămaşă de pânză cu ornamente la poale. Pe falerele de argint de la Lupu (jud. Alba) femeile poartă o fustă largă peste care, în faţă, au o catrinţă. Pe unul dintre bolurile cu motive în relief de la → Popeşti (jud. Argeş) se pare că tinerele reprezentate în poziţie de dans poartă de la brâu în jos o piesă care sugerează franjurile opregului de astăzi. Pe vremea rea, foarte probabil că şi femeile purtau glugă iar în timpul iernii, cojoace din piei de oaie. La î. feminină se mai adaugă podoabele, multe dintre ele comune cu ale bărbaţilor. Î. geto-dacilor a fost asemănată costumului popular românesc de către numeroşi specialişti români sau străini (I.H.C.). *În Grecia antc.* î. era foarte simplă, astfel încât aceeaşi bucată de pânză sau stofă putea fi folosită ca î., aşternut sau giulgiu, iar î. femeilor era foarte asemănătoare cu aceea a bărbaţilor. Componentele principale ale î. erau → *chiton*, un fel de cămaşă de lung. diferite care se purta direct pe piele, şi *himation*, o mantie care se purta peste *chiton* şi care consta dintr-o ţesătură rectangulară din in sau din lână care acoperea corpul în faţă de la glezne până la umărul stâng, de unde era petrecută peste spate, apoi adusă în faţă şi aruncată peste umărul stâng. Uneori, *himation* acoperea numai spatele şi umerii, căzând peste braţe, alteori era ridicat astfel încât să acopere şi capul. În epoca arhaică femeile purtau direct pe piele un fel de rochie lungă, amplă, plisată, fără cusături (→ *peplos*), pe care au înlocuit-o pe la mijlocul sec. 6 î.Hr. cu *chiton* dorian, iar pe la 450 î.Hr., cu *chiton* ionian, purtând acum *peplos* peste *chiton*. Bărbaţii purtau în epoca arhaică *chiton* lung, iar după mijlocul sec. 5 î.Hr., *chiton* scurt până la genunchi. Călăreţii, vânătorii şi → efebii purtau hlamidă (<gr. χλαμύς), o mantie mai scurtă, făcută dintr-o bucată de stofă rectangulară, cu un adaos rotunjit la unul din capetele scurte şi care se prindea pe piept sau pe umăr cu o fibulă, acoperind ambele braţe sau numai unul. Sclavii şi oamenii săraci (meşteşugari, ţărani) purtau numai ἐξωμίς, o tunică scurtă care lăsa descoperit braţul drept şi, parţial,

www.mnir.ro

pieptul. Î. bărbaților era de obicei albă, aceea a femeilor era viu colorată, iar î. meșteșugarilor era de culori închise. Pălăria (πέτασος), care se purta mai mult la vânătoare și în călătorie, iar cu regularitate numai de efebi, era din piele, stofă sau pai, cu calota plată sau ascuțită și variabilă ca adâncime, cu boruri foarte largi, ce se puteau ridica în diferite moduri. Exista și o bonetă rotundă (πῖλος) din pâslă, fără boruri sau cu boruri foarte mici, asemănătoare ou boneta frigiană și pe care o purtau mai ales meșteșugarii. Grecii umblau desculți în interiorul clădirilor, iar afară purtau diferite feluri de încălțăminte, fie de tipul sandalei, formată dintr-o talpă de piele legată de picior cu curele (πέδιλον; σάνδαλον elegantă și purtată numai de femei, κρηπίς) fie de tipul cizmei, acoperind laba piciorului și o parte a gambei (ca ἐμβάς, cizmuliță închisă în față cu șireturi și cu marginea superioară răsfrântă). Î. *romanilor* era în mare parte de origine gr. sau etruscă. Principalele piese erau cămașa (*tunica*) și mantia caracteristică rezervată exclusiv cetățenilor romani (*toga*). La început, ambele se purtau direct pe piele, însă ulterior bărbații au purtat toga numai peste una sau mai multe tunici, acestea din urmă diversificându-se foarte mult. Femeile purtau în casă o cămașă lungă fără mâneci (*tunica interior*), peste care puneau încă una, mai lungă, cu sau fără mâneci și legată sub sâni (*stola*), iar în afara casei adăugau *palla*, o mantie de lână albă sau colorată, asemănătoare cu toga, dar care se drapa după gustul individual și o parte extremitate posterioară se putea ridica peste cap, ca un voal. În timpul Rep. cetățenii romani erau obligați să poarte toga în orice împrejurare publică, iar în perioada Imp. aveau această obligație numai la curte, în adunările judiciare, la circ și la teatru, în celelalte împrejurări toga fiind înlocuită de *lacerna* (mantie colorată, prinsă pe umăr cu o fibulă, având adesea glugă — *cucullus* — și fiind uneori foarte elegantă) cât și de *paenula* (manta din in, lână sau piele, cu glugă, fără mâneci, deschisă numai la gât și care se purta pe vreme rea și în călătorie). *Trabea* era un fel de togă de ceremonie. Aceea de culoare albă și decorată cu benzi orizontale purpurii a fost purtată de regii Romei, de consuli la anumite solemnități, cât și de ordinul ecvestru. *Trabea* galbenă cu benzi orizontale purpurii era purtată numai de auguri, iar cea în întregime purpurie a fost rezervată la început zeilor, apoi a fost purtată de Caesar și de împărați. Romanii au vopsit de timpuriu lâna, ca extrase din scoici și plante, în purpuriu, galben-șofran, violet-indigo. Utilizarea inului, a bumbacului și a mătăsii s-a introdus progresiv, pe măsura extinderii relațiilor comerciale. La țară, în călătorii și la Saturnalii, romanii purtau *pileus*, o pălărie de postav semisferică sau conică, cu boruri foarte mici sau fără boruri, pe care o împrumutaseră de la gr. *Pileus* conic, asemănător bonetei frigiene, era dăruit sclavilor eliberați, ca simbol al libertății. În rest, romanii își acopereau capul cu marginea mantiei sau cu gluga. Încălțămintea lor era mai variată decât a gr. cuprinzând ca tipuri principale *solea* (sanda simplă, cu talpă de piele sau de lemn, purtată în casă și în exterior), *calceus* (pantof de piele legat pe glezne cu curele, care se purta obligatoriu odată cu toga și avea anumite modele și culori, potrivit rangului purtătorului; femeile purtau *calceolus*, pantofior cu talpa subțire, ornamentat și colorat), *caliga* (talpă întărită cu cuie, legată de picior printr-o rețea de curele, purtată de țărani, iar în perioada imperială specifică pentru soldați și subofițeri, până la centurioni inclusiv), *pero* (un fel de cizmă cu talpa groasă, purtată de obicei la țară). Diferite componente ale î. gr. și romanilor se pot identifica pe reliefurile și statuile descoperite în orașele vest-pontice, în Moesia Inferior și în Dacia romană (A.Ș.). *După retragerea aureliană*, evoluția costumului populației daco-romane, romanice și apoi veche românească, este cunoscută în linii generale, pe baza rezultatelor cercetărilor etnografice și lingvistice. Odată cu procesul de formare a poporului român, s-a structurat stilul specific al costumului acestuia, prin îmbinarea tradițiilor preromane, deosebit de puternice, cu elemente romane. Nu se cunosc influențe asupra stilului costumului popular românesc care să poată fi atribuite neamurilor migratoare, cu excepția vechilor slavi, cu care împrumuturile au fost reciproce și consolidate inoptat ca urmare a vecinătății cu noile popoare slave. Conservatorismul costumului autohton a fost firesc determinat de adaptarea sa la condițiile geo-climatice și economice locale. Pe de altă parte, contactele permanente cu spațiul sud-dunărean aparținând aceleiași mari arii stilistice „traco-illire" a costumului, care a supraviețuit așezării slavilor și bulgarilor, ca și adânca influență în domeniul vestimentației exercitată de Imp. în afara granițelor sale, au accentuat tendința conservatoare a costumului daco-roman și vechi românesc. Fenomenul nu este singular deoarece, în epocile vechi, apartenența etnică era subliniată prin vestimentație, inovațiile în acest domeniu, mai mult decât în altele, fiind de regulă respinse. De asemenea, în cadrul formațiunilor statale ale epocii, marcarea apartenenței sociale și etnice prin costum era de obicei reglementată. Totuși, costumul popoarelor a evoluat, la aceasta contribuind, pe lângă intensificarea contactelor dintre etnii, apariția unor transformări funcționale necesare (a căror cauză nu poate fi întotdeauna explicată) și schimbări în situația materiilor prime și în tehnicile de realizare. Stilul costumului unei etnii se răsfrângea asupra împrumuturilor care erau astfel reinterpretate, asimilate. Elementele de diversitate din cadrul puternicei unități structurale a portului românesc își află explicația într-o îndelungată evoluție într-un cadru geografic stabil sau, altfel spus, constituie o dovadă clară a continuității daco-romane în spațiul românesc actual. Făcând abstracție de trăsăturile naționale ale costumului, aria balcanică se caracterizează prin supraviețuirea unor elemente considerate în mod unanim de specialiști de

www.mnir.ro

origine autohtonă, provenind din stratul „traco-illiric." Acestea sunt: cămaşa lungă, piesa de la brâu în jos care acoperă poalele confecţionată din două bucăţi de ţesătură prinse în talie (la femei), brâul lat care încinge mijlocul (la bărbaţi), haina largă de deasupra realizată din blănuri sau ţesută cu miţe. Fiecare popor a perpetuat aceste piese în forme proprii. În privinţa românilor, este de remarcat în primul rând faptul că, pe întreg terit., cei mai uzitaţi termeni pentru noţiunea generală de î. sunt de origine lat. (î., port, veşminte, brace). Printre piesele pentru protejarea corpului, cămaşa este continuatoarea celor mai vechi forme. Termenul este însă de origine lat. Atestat în Occident în sec. 4 d.Hr. (probabil împrumutat de la galli), el desemna un obiect de port al soldaţilor, prin intermediul cărora s-a şi răspândit în Orient (înainte de scindarea Imp. Roman în sec. 5 d.Hr.), chiar şi la popoare din afara graniţelor romane. Adoptarea lui de către populaţia daco-romană, care l-a aplicat unor piese de port autohtone, indică marele prestigiu de care se bucura uniforma militară romană. Din lb. română termenul a fost împrumutat şi în unele lb. slave. Pentru cămaşa femeiască s-a transmis şi denumirea „ie" (<lat. [*vestis*] *linea*), formele cele mai apropiate de etimon înregistrându-se în E Banatului şi S—V Transilvaniei, deci într-o zonă centrală a vechiului spaţiu provincial roman. De la daci s-a menţinut tipul de cămaşă despicată în părţi (figurată pe monumentul triumfal de la Adamclisi şi pe columna traiană), specific astăzi numai dacoromânilor. A fost continuat şi tipul preistoric de cămaşă femeiască, considerat drept „illiro-trac", numit „cămaşa cu brezărău" (cu pânza încreţită iarăşi cu o aţă). Reprezentată pe monumentul de la Adamclisi, „cămaşa cu brezărău" este încă răspândită pe o arie ce se întinde de-a lungul arcului carpatic din zona Argeşului până în N Moldovei. Pentru partea de la brâu în jos a tipului de cămaşă confecţionată din două bucăţi prinse în talie, tip ulterior celui arhaic, a fost adoptat termenul de origine veche slavă „poale", datorită faptului că la slavi piesele de acest fel predominau. În privinţa „pantalonilor", creţii transversali observaţi pe obiectele de port din această categorie ale geto-dacilor figuraţi pe monumentele citate au permis identificarea acestora cu tipul propriu astăzi numai dacoromânilor. De mare vechime este obiectul „cioareci", ca şi termenul, a cărui etimologie este încă controversată. Principalele forme ale costumului femeiesc „de la brâu în jos" au continuat tradiţiile preromane. Se remarcă astfel piesa „illiro-tracă" cu franjuri perpendiculare prinsă în talie — opregul (răspândit azi în Banat), formă particulară a piesei cu două tăblii (*tablier de dos* şi *tablier de devant*), pentru care cuvântul „zadie" (de probabilă origine veche slavă) reprezintă cel mai vechi strat terminologic. Piesa este astăzi caracteristică portului din Oltenia, Transilvania, Bihor şi Maramureş. Cunoscută numai în costumul dacoromân este piesa care se înfăşoară, răspândită încă în Moldova, zona Argeş-Muscel şi S—E Transilvaniei. Pentru ea se folosesc termeni diferiţi, unii vechi, de origine lat. („pregituare") sau necunoscută („cătrinţă"), alţii noi, împrumutaţi („fotă" etc.). Pentru formele de costum „de deasupra" din blană, s-a păstrat în S—E Europei denumirea de origine lat. „guna" (azi dispărută din lb. română), adoptată şi de popoarele slave, iar pentru hainele din ţesătură cu miţe de tradiţie preistorică, dar cunoscute şi de romani, termenul „sarică", de aceeaşi origine şi pătruns şi în slava veche, dovadă a continuării producerii tipului de ţesătură de către o populaţie sedentară. Tipul dacoromân de acoperământ pentru cap ilustrează aceeaşi vechime şi continuitate. Termenul general răspândit (pentru tipul bărbătesc) este „căciulă", care aparţine celui mai vechi strat autohton. La fel de vechi, însă mai pregnant original, se dovedeşte a fi modul de acoperire a capului la femei, fără analogii la alte popoare. El constă în aranjarea în modalităţi multiple a unei benzi lungi de ţesătură. Conservatorismul care a menţinut piesa şi felurile de prindere pare a fi legat de profunda semnificaţie pe care acestea au avut-o în ritualul de trecere al fetei în rândul femeilor măritate, moment esenţial (de aspect precreştin) în tipicul de desfăşurare a nunţii tradiţionale în spaţiul românesc. Denumirile generice, sugerând de obicei „legarea" sau „învelirea", sunt ele însele destul de vechi, de origine lat. („legătoare", „legătură", „păioară") sau veche slavă („vălitoare", „învelitoare", „cârpă"). În privinţa pieselor accesorii, denumirile aparţin fie vechiului strat lexical autohton (spre exemplu „brâu"), fie celui lat., cu derivate apărute pe terenul lb. române („cingătoare", „brăcinar", „baieră", „bată", „frânghie", „curea", „şerpar"). Pentru încălţăminte se cuvine subliniată originea lat. a termenului şi a derivatelor sale în dacoromână, ca şi faptul că tipul „opincă", provenind sigur din epoca preromană, s-a menţinut în aria costumului balcanic (cu îngurzire şi mod de croială specifice la români). Studiul evoluţiei portului popoarelor este încă la începuturi dar, indiferent de datele noi ce vor fi puse în lumină, este cert că printre elementele distinctive ale poporului român, încă de la începuturile sale, se afla şi costumul (E.N.).

Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, Bucureşti, 1961; G. Schumacher-Matthäus, *Studien zu bronzezeitliche Schmucktrachten im Karpatenbecken, Marburger Studien*, 6, Mainz, 1985; V. Pârvan, *Getica*, 168 şi urm.; R. Vuia, *Ethnographische Beweise für das Alter- und Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürger*, Bucureşti, 1943; C. Daicoviciu, în *IstRom*, 268; Fl.B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi*^{2}, Bucureşti, 1961, 577 şi urm.; id., în *SCIVA*, 6, 1959, 1, 32—36; M. Sâmpetru, *Tropaeum II*; I. Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973, 358—359; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, 304—321; E. Pavel, *Portul popular moldovenesc*, Iaşi, 1976; Z. Mihail, *Terminologia portului popular românesc*, Bucureşti, 1978.

S.M.-B; I.C.; I.H.C.; A.Ş. şi E.N.

www.mnir.ro

întemeietori *de cetăți* (gr. κτίστοι), divinități, eroi legendari sau personalități istorice cărora cetățile gr. le atribuiau întemeierea lor, sub a căror protecție se considerau și cărora le instituiau un cult — cel mai adesea un cult eroic practicat la mormântul lor real sau imaginar, situat în interiorul cetății. Cultul **î.** *de c.* a fost atât de răspândit încât se presupune că a existat în toate cetățile-state gr. Au avut un rol foarte important în perioada → colonizării gr., deoarece fiecare *polis* care trimitea un grup de coloniști numea oficial un conducător al acestora (numit și *oicistes*), care purta focul sacru din vatra cetății-mamă în noua colonie, avea autoritate deplină până la încheegarea acesteia și era considerat **î.** ei. Când o colonie dorea la rândul ei să creeze o altă colonie, ea solicita un **î.** din propria ci cetate-mamă. La Callatis, Herakles a fost considerat **î.** al cetății. Templul său este documentat, cele mai vechi emisiuni monetare callatiene au pe av. efigia eroului, cu blana leului din Nemea și pe rv. arcul și măciuca, iar monede din epoca imperială au pe av. capul lui cu barbă, alături de legenda *ctistes* („întemeietorul"). La Tomis a fost considerat ca **î.** eroul Tomos. Efigia acestuia apare pe av. mai multor emisiuni monetare din sec. 2 d.Hr. și din prima parte a sec. 3, cu legende care-i redau numele însoțit de determinativul *heros* („eroul") sau, mai frecvent, *ctistes*. O modificare importantă în constituția sau în situația unei cetăți era uneori simbolizată prin schimbarea **î.** Se cunosc asemenea exemple încă din epoca clasică, dar un grup important de **î.** din această categorie s-a conturat în cetățile gr. în perioada expansiunii romane, când evergeții locali care obțineau prin demersuri personale privilegii importante pentru patriile lor erau onorați ca noi **î.** ai acestora, uneori împreună cu personalitățile politice romane cărora li se datora favoarea respectivă. Astfel, Pergamul și Mytilene, foste aliate ale lui → Mithridates VI, își pierduseră libertatea, dar în 62 î.Hr. Pompei „a eliberat orașul Mytilene din cauza lui Theophanes" din Mytilene și, în consecință, Pompei a fost onorat ca **î.**, iar Theophanes ca „al doilea **î.** al patriei". Pergamul, care și-a redobândit privilegiile datorită prieteniei dintre Iulius Caesar și Mithridates din Pergam, l-a considerat pe acesta din urmă ca pe un „nou **î.** al patriei, după Pergamos (= Pergamul mitic) și Philetairos" (= fondatorul dinastiei Attalizilor). Izvoare literare și epigrafice documentează această categorie de **î.** într-o serie de cetăți gr. din Asia Mică, din insulele egeene, probabil și la Callatis. Se presupune că aceasta din urmă (aflată într-o situație politică defavorabilă față de Roma deoarece fusese aliata lui Mithridates VI, se revoltase împotriva romanilor în 61 î.Hr., fusese sub dominația lui Burebista când acesta își oferise alianța lui Pompei împotriva lui Caesar și se aflase în aria de influență a lui Marcus Antonius înainte de înfrângerea acestuia de către Octavian) a acordat între 31—27 î.Hr. lui Ariston (I), tatăl lui → Ariston (II) titlul de „**î.** pentru a doua oară a cetății" din recunoștință pentru contribuția acestuia la obținerea unui statut privilegiat, de cetate federată, în locul celui posibil de cetate tributară. Aceleiași categorii de **î.** i-a fost corelată și „a doua întemeiere a Histriei", documentată către aceeași vreme. Altă categorie de **î.** aparține epocii romane imperiale, când titlul de *ctistes*, cu sensul de „restaurator", „ziditor", a fost acordat unor personalități sau împărați romani (adesea lui Hadrian), pentru construirea unor monumente sau a unor ample complexe urbane.

W. Leschhorn, *Gründer der Stadt*, Stuttgart, 1984; L. Robert, în *CRAI*, 1969, 42—64.

A.Ş.

www.mnir.ro

J

Jánosszállás (comitatul Csongrád, Ungaria). Din săpături ocazionale au fost recuperate mai multe vase de factură geto-dacă (oale cu brâu alveolat sau neted, căţui) care, judecând după formă, datează din sec. I—2 d.Hr. Ele vor fi provenit în parte din mormintele de înhumaţie descoperite aici, cu inventar tipic sarmatic (numeroase mărgele, clopoţei, fibule, cochilie de kauri etc.) şi în parte din aşezarea imediat învecinată. Specialiştii, inclusiv cei din Ungaria, consideră descoperirile de la J. printre cele mai ilustrative documente ale contactelor şi influenţelor reciproce dintre geto-daci şi sarmaţii iazigi. Aceste contacte au început încă din perioada regatului geto-dac şi au continuat şi după transformarea Daciei în provincie romană, când unele grupuri de populaţie autohtonă au fost nevoite să se deplaseze spre V în Câmpia Tisei.

M. Párducz, în *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve*, Szeged, 1956, 15—30.

M.B.

Jariştea, com. în jud. Vrancea, pe terit. căreia au fost descoperite resturile unei aşezări din care provin fragmente ceramice lucrate cu roata şi două unelte din fier, o secure cu lama lată şi un cosor cu dinte, pentru vie, toate caracteristice sec. 10—11.

A. Paragină, în *Vrancea*, 1, 1978, 81—84.

D.G.T.

jefuire de morminte. În epoca postromană fenomenul j. de m. a fost clar observat în aria culturii Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.). Pe lângă necropole în care toate mormintele (Tocileni, jud. Botoşani) sau o mare parte din morminte sunt jefuite (Poieneşti, Mihălăşeni, Valea Seacă), există şi necropole în care jefuirea nu este sau este foarte slab atestată (Barcea, jud. Galaţi; Târgşor, jud. Prahova). În stadiul actual al cercetării fenomenul pare a fi mai intens în Moldova şi mai puţin intens în Transilvania sau în Muntenia. Alături de mormintele complet jefuite, există şi morminte în care numai o parte a inventarului a fost jefuit, la fel de intens atât la bărbaţi cât şi la femei. Uneori groapa a fost din nou umplută, alteori lăsată deschisă (Poieneşti). În sec. 5 fenomenul este sesizabil numai în Moldova (Botoşani-„Dealul Cărămidăriei"). El creşte cu intensitate în sec. 6, când în Transilvania atinge aproximativ 25% din totalul mormintelor perioadei, pentru a ajunge la cota maximă în sec. 7, când cca 79% din totalul mormintelor sunt jefuite. Pentru perioada sec. 8—9, datele nu sunt încă concludente. Dacă în sec. 6—7 ţelul jefuirii mormintelor de bărbaţi era spada şi centura, lancea fiind se pare tabu (spre exemplu numărul ridicat de lănci aflate în necropola practic total jefuită de la Band), pentru sec. 4 există probabil altă motivaţie, ritualul funerar caracteristic culturii Sântana de Mureş interzicând depunerea armelor în morminte. Ţelul jefuirii mormintelor de femei a fost, în toate perioadele, obţinera podoabelor de metal, cu observaţia că mărgelele sau amuletele, chiar şi din metal preţios, par de asemenea a fi fost tabu. În aceeaşi situaţie par a se afla, cel puţin în spaţiul merovingian, piesele paleocreştine sau cu însemne paleocreştine. De altfel, creşterea intensităţii j. de m. pare a sta în legătură cu răspândirea creştinismului, ideologia creştină anihilând sau reducând în mod considerabil caracterul sacru al obiceiurilor păgâne.

H. Roth, *Archäologische Beobachtungen zum Grabfrevel im Merowingerreich, Abhandlunge der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge*, 113, 1978, 53—84.

R.H.

Jegălia, com. în jud. Călăraşi, în apropierea căreia, între braţul Borcea şi şoseaua Călăraşi—Feteşti a fost descoperit, în mod întâmplător (în 1967), un tezaur monetar depus într-un vas de lut şi alcătuit din 457 monede de argint. Dintre acestea 427 sunt denari romani republicani, 24 imitaţii, 5 piese incuse şi o tetradrahmă din Thasos. Denarii romani se eşalonează de-a lungul perioadei 175—37 î.Hr., fiind emisiuni ale atelierelor din Roma, Italia, Spania şi probabil din Africa. Din cercetările făcute pe teren rezultă că în apropierea locului de descoperire a tezaurului se afla o aşezare geto-dacică.

www.mnir.ro

M. Chițescu, N. Anghelescu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 303—316.

C.P.

Jeledinți, sat în com. Mărtinești (jud. Hunedoara), de unde provine un tezaur de denari romani (cea 58 exemplare), din care s-au recuperat 7 emisiuni republicane și 6 imperiale de la Vespasian la Septimius Severus.

M. Chițescu, *RRCD*, 208, nr. 107.

E.N.

Jercălăi, localit. componentă a orașului Urlați (jud. Prahova), pe terit. căreia, „La Mănăstire", se află o așezare străromânească (tip Ipotești-Cândești), importantă prin descoperirea în perimetrul său a unei monede bizantine de bronz (*follis*) emisă la Cyzic în timpul domniei lui Focas (602—610 d.Hr.).

V.T.

Jiblea v. Jiblea Veche

Jiblea Veche, localit. înglobată în orașul Călimănești (jud. Vâlcea), unde pe malul stâng al Oltului a fost descoperit (1954) un tezaur monetar de argint. Monedele, în număr de 317 exemplare, sunt emisiuni de tip Filip II, aparținând mai multor categorii. Printre acestea se numără cele cu cap uman sub cal, cu sigla K și cu efigia lui Herakles. Unele dintre aceste grupe

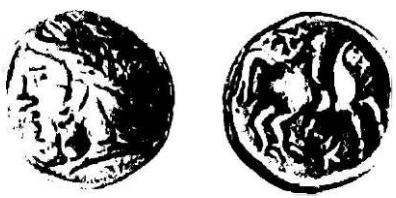

Fig. 140. Monedă geto-dacică de tip Jiblea.

sunt similare cu descoperiri din Transilvania. Cele mai multe monede (peste 270) aparțin unui tip monetar geto-dac numit *Jiblea*, după această descoperire, cuprinzând trei grupe principale (între sfârșitul sec. 3 și mijlocul sec. 2 î.Hr.) care se leagă stilistic între ele și se succed în serii și variante. Emisiunile se caracterizează prin prezența unei adâncituri în jurul ochiului efigiei umane de pe av. și a unei proeminențe între picioarele din față ale calului. Unele piese au tăieturi pe rv. Toate sunt piese mari din seria tetradrahmelor, cu greut. cuprinse între 12 și 15 g. Se mai cunosc doar în câteva descoperiri de pe valea Oltului, în Banat (Șilindia) și din Transilvania (Tulghieș).

C. Preda, în *SCN*, 4, 1968, 47—68; id., *Monedele geto-dacilor*, 1973, 149—176.

C.P.

Jidava (Sidova) (astăzi Apa Sărată, înglobată în orașul Câmpulung, jud. Argeș), localit. pe terit. căreia se află un castru amplasat între Apa Sărată și Schitul Golești, pentru a controla drumul prin pasul Bran. De formă dreptunghiulară, acesta are dimensiunile 132,35 x 98,65 m, cu zidul de incintă gros de 1,80—1,90 m, păstrat în unele locuri până la o înălț. de 2 m. Berma este lată de 2—3 m, iar *fossa* de 7—13 m și adâncă de 3 m. *Agger*-ul lat la bază de 6 m are drumul de rond de 2 m. Incinta este prevăzută cu turnuri rectangulare interioare pe laturi și semicirculare la colțuri. Pe laturile lungi sunt dispuse câte trei turnuri patrulatere, două între colțurile de N și porțile *principales* și câte unul între acestea și colțurile de S. *Porta decumana* se află la N, cu deschiderea de 3,30 m și două turnuri cu ziduri groase de 1 m, intrare de 1 m și camere interioare de 2,35 m x 2,55 m. *Porta praetoria* se află la S, iar porțile principale sunt plasate la 59 m de colțurile sudice, toate flancate de câte două turnuri pătrate. Drumurile interioare sunt alcătuite din pietriș, *via praetoria* având lăț. de 6 m. *Praetorium*, lung de 34,70 m și lat de 30,40 m, era prevăzut cu *hypocaustum*. La V de el s-a descoperit *horreum*, lung de 24,70 m și lat de 13,75 m. Între aceste edificii sunt dispuse două clădiri cu laturile de N absidate și prevăzute cu instalații de *hypocaustum*. Alte clădiri se află la S de *praetorium*, iar la N și la S barăci, construite din bârne de lemn așezate pe pari groși bătuți în pământ. Dacă pentru începuturile construirii castrului se fac doar presupuneri, neexistând alte elemente de datare decât cele numismatice din epoca lui Septimius Severus, sfârșitul existenței sale se plasează la mijlocul sec. 3, ultimele monede descoperite fiind de la împăratul Gordian III.

Em. Popescu, E. Popescu, în *Materiale*, 9, 1970; id., în *SCPiești*, 1, 1968; D. Tudor, *OR*[4], 281—184.

C.V. și G.P.B.

Jieț, localit. componentă a orașului Petrila, munic. Petroșani (jud. Hunedoara), în apropierea căreia pe terit. cătunului Popi, la locul numit „Grohote", s-a descoperit (1962) într-un vas de lut, un tezaur de denari și antoninieni de la Septimius Severus la Filip Arabul și bucățele de aur informe. Îngroparea tezaurului, petrecută probabil în 247 d.Hr. se poate explica în contextul războiului dus de Filip Arabul contra carpilor pătrunși în Dacia.

Gh. Lazin, în *SCN*, 5, 1971, 335—344.

G.P.B.

Jigodin 1. (astăzi cartier al orașului Miercurea Ciuc, jud. Harghita), localit. pe terit. căreia și în împrejurimi s-au descoperit mai multe obiective arheologice. Așezare de la începutul epocii bronzului, eponimă pentru cultura J., aflată la „Locul stejarilor", înălțime cu o excepțională perspectivă asupra întregii depresiuni a Ciucului de Jos. Resturi ale altor locuiri din epoca bronzului (culturile Noua și Wietenberg) s-au descoperit pe locul numit „Gátvége", iar în centrul cartierului J. a apărut un mormânt de înhumație într-o cutie din lespezi de piatră în care erau depuse cinci vase tipice pentru cultura Noua. La J. există și un

www.mnir.ro

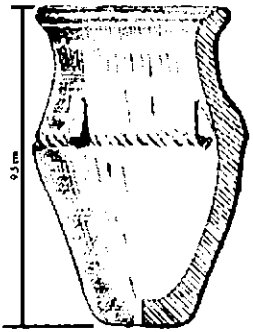

Fig. 141. Vas din cetatea dacică de la Jigodin — „Câmpul Morii".

complex de fortificații dacice format din cetățile aflate: a) deasupra băilor J., pe „Câmpul Morii" (sec. I d.Hr.); b) pe înălțimea „Cetățuia", situată pe dreapta Oltului, la cca 1 km N de cetatea de pe „Câmpul Morii"; c) în munte, la V de Olt, controlând accesul spre pasul Vlăhița. Și „Locul stejarilor", unde s-a aflat așezarea preistorică, pare a fi fost fortificat în aceeași perioadă. Primele două cetăți sunt apărate spre pantele accesibile prin parapeți ușor oblici construiți din pietre stivuite și cu suprastructură, foarte probabil din trunchiuri de copac. Despre a treia cetate se spune că are ziduri din blocuri de piatră fasonate. **2.** Cultură din perioada timpurie a epocii bronzului, cu descoperiri tipice în Depresiunile Ciucului; Homoroadelor, Trei Scaune și Onești. Așezările, situate pe înălțimi care domină vizual împrejurimile, sunt în parte apărate natural și sunt formate din locuințe de suprafață grupate, cu suprastructura din lemn. Ocupația locuitorilor, ca urmare a condițiilor naturale, a fost orientată cu precădere spre creșterea animalelor și meșteșugurile casnice (tors, țesut, prelucrarea pieilor, realizarea uneltelor din roci locale, relativ rudimentare dar practice, olărit etc.) dar și spre aceea a prelucrării metalelor, în așezările acestei culturi găsindu-se cele mai concludente resturi referitoare la metalurgie, îndeosebi tipare pentru turnarea pieselor de metal. După o descoperire făcută la → Brăduț (jud. Covasna), ritul de înmormântare pare să fie incinerarea și îngroparea resturilor arse sub movile de piatră. Arheologic, cultura **J.** este individualizată mai ales prin ceramica de bună calitate, neagră, roșie, portocalie, ornamentată bogat, cu motiv geometrice îndeosebi, realizate prin impresiuni de sfoară răsucită și dungi în relief. Cultura **J.** este una dintre manifestările regionale care, alături de alte grupe cum sunt → Schneckenberg, Glina, Năeni etc. formează cercul central-românesc al culturilor din perioada timpurie a epocii bronzului. Cronologic, descoperirile care stau la îndemână indică o contemporaneitate cu faza *B* (târzie) a culturii Schneckenberg și faza Govora-Runcuri a culturii Glina, plasându-se deci spre sfârșitul milen. 3 î.Hr. Originea acestei culturi, inițial pusă în legătură cu manifestările șnurceramice central-europene este încă neclară. În S—E Transilvaniei, cultura **J.** urmează culturii Coțofeni care aici n-a evoluat decât în faza sa de început *(I)*. O derivație Coțofeni—**J.** nu este posibilă, cele două manifestări culturale fiind prea deosebite. În cultura **J.** sunt evidente însă mai multe componente și influențe îmbinate armonios într-o sinteză: un aport al triburilor cu ceramică ornamentată cu șnurul, un aport al elementelor sudice și clare influențe Coțofeni *III*. Cu toate aceste ramificații începând din Ucraina subcarpatică, sau chiar de mai departe, până la Munții Rhodope, sinteza care a primit numele de **J.** nu se putea forma decât în depresiunile de la V sau E ale Carpaților răsăriteni. Cunoașterea treptelor care evidențiază integrarea acestei culturi în formele de manifestare specifice bronzului „clasic" depinde de viitoare cercetări (P.R.). **3.** Tezaur monetar descoperit (1938) la **J.**-*Băi*, în vas de lut, din care s-au recuperat 15 tetradrahme din Thasos, una din Maroneea și una de Macedonia Prima. Îngropat probabil către 75 î.Hr. (G.P.B.).

Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 4, 1932—1933, 237—252; M. Macrea și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 307—308; P. Roman, J. Pál, H. Csába, în *SCIV*, 24, 1973, 4, 559—574; I. Ferenczi, în *Acta Harghitensia*, 1, 1980, 23—37; Z. Székely, în *Székely Nemzeti Múzeum Kiadámyai*, 5, 1946, 33—38 și 51; *IGCH*, 516.

P.R. și G.P.B.

Jijila, com. în jud. Tulcea, în aria și împrejurimile căreia au fost identificate: a) urmele unor așezări neolitice și din prima și a doua epocă a fierului, mai ales pe plaja bălții **J.** și spre Valea Grecilor: b) o așezare rurală romană din terit. cetății Arrubium, documentată între altele prin ceramică și statuete din bronz ale zeiței Venus; c) fortificație romană din piatră, cu turnuri de colț (26 x 27 m), numită de localnici „Ghermea", situată la marginea de N a satului, unde s-au găsit monede de la Constantin cel Mare și Constantius II, Un val de apărare din pământ se termină în imediata ei apropiere, despărțind platforma dealului de regiunea învecinată. Urmele unei alte fortificații romane din piatră se află aproape de valea Nucilor.

E. Comșa, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4, 748 și 751; *TIR*, L 35, 48; Al. Suceveanu, *VEDR*, 61.

A.B.

Josani, sat în com. Căbești (jud. Bihor), pe terit. căruia s-a descoperit un depozit din obiecte de bronz, constituit din unelte și bucăți din bronz brut, din Hallstatt *B1* (sec. 10 î.Hr.) (seria Moigrad-Tăuteu).

J. Hampel în *AÉ*, 14, 1984, 195—198; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 131; id., *Die Sicheln*, 142.

M.P.D.

Jucu de Sus, com. în jud. Cluj, în apropierea căreia în punctul „Pietriș" a fost dezvelit (1912) un mormânt de incinerație. Din inventar au fost recuperate două brățări de bronz (de picior) cu câte patru semiove mari,

www.mnir.ro

un lanț din sârmă răsucită de fier, pentru fixarea la brâu a spadei, o strachină și mai multe vase fragmentare, toate lucrate la roată. Ca și mormintele din cimitirul învecinat de la Apahida, descoperirea de la **J. de S.** datează din prima jumătate a sec. 2 î.Hr. și făcea parte dintr-o mică necropolă, distrusă de cariera de piatră din sat.

E. Orosz, în *AÉ*, 1912, 171—172; I. Nestor, în *Dacia*, 7—8, 1939—1940, 181—182; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 198—202.

V.Z.

Jugureanu, sat în com. Ulmu (jud. Brăila), pe terit. căruia, în stânga drumului J.—Rușețu, se află mai mulți tumuli de mari dimensiuni, ce conțin probabil morminte cu ocru, de tipul celor de la Smeieni. La V de sat, pe terasa Călmățuiului s-au descoperit morminte sarmatice (sec. 2—3 d.Hr.) care au avut ca inventar vase de lut.

Gh. Bichir, în *Pontica*, 5, 1972, 141—147; id., în *Dacia, N. S.*, 21, 1977, 172—175.

G.B.

Jupa v. **Tibiscum**

Jupalnic, localit. înglobată în orașul Orșova (jud. Mehedinți), pe terit. căreia a fost descoperit în 1899, într-un vas de lut, un depozit de obiecte din bronz, constituit din unelte și arme din Hallstatt *A2* (sec. 11 î.Hr.) (seria Turia- J.).

S. Mihalik, în *MKÉ*, 2, 1908, 12—14; B. Milleker, *Délm.*, 3, 197—199; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 123; id., *Die Sicheln*, 138.

M.P.D.

jupan, termen folosit de protobulgari și de slavii sudici, de la care a fost preluat de români, care inițial desemna pe șeful de clan ales de războinici dintre bătrâni — formă de conducere caracteristică democrației militare. Mai târziu, în perioada trecerii la orânduirea feudală, j. devin proprietarii moșiilor mari și vârfuri ale nobilimii prestatale. Cele mai vechi mențiuni de j. se întâlnesc într-o inscripție protobulgară (în lb. gr.) de la Pliska (Bulgaria) din 822 și pe unul din vasele de aur din tezaurul de la → Sânnicolau Mare (jud. Timiș) (sec. 9—10; incizat cu caractere gr. și ortografiat *zoapan).* Același termen este înregistrat la cca 950 de Const. Porph. (cap. 29/67, 32/120 și 34/8) pentru croații din Dalmația și pentru sârbi. Pe momente epigrafice în lb. slavă veche (bisericească) termenul se întâlnește pentru prima dată în inscripția menționând pe j. *Dimitrie*, descoperită la Mircea Vodă (jud. Constanța) (943) și într-o inscripție incizată pe unul din stâlpii din bisericuța B4, din cariera de cretă de la → Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanța; **j.** *Gheorghe;* a doua jumătate a sec. 10), în ambele cazuri indicând căpetenii feudale locale, conducătorii unor organisme politice de pe terit. Dobrogei. După întemeierea statelor feudale românești, titlul de j. a fost purtat de marii boieri și dregători.

N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós* (AH, 29), Budapesta, 1934, 204—205; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II[2], 131—132; V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, 287—288 (nr. 60); C.C.B., în *Studii*, 4, 1951, 3, 133—134; *DID III*, 69, 146, 212 și 216; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, București, 1983, 185—186, 188.

I.B.

Jurilovca, com în jud. Tulcea, în apropierea căreia există urme ale unei așezări rurale romane din terit. fortificației de la Argamum, unde au fost descoperite reliefuri din piatră din aceași epocă (*TIR*, L 35, 48).

A.B.

www.mnir.ro

K

Kalon Stoma (gr.; „Gura Frumoasă"), nume antc. atestat mai întâi în sec. 3 î.Hr. la Apollonios din Rhodos (*Argonautica*, IV, 306, 313), corespunzând astăzi probabil unuia dintre canalele Sulinei din → Delta Dunării. Potrivit altor autori antc. mai târzii (Amm. Marc., *Hist. Rom.*, 22, 8, 45) era a treia gură a fluviului de la S spre N (*TIR*, L 35, p. 48).

A.B.

Kamasi(o)s, martir creştin menţionat de *Martyrologium Hieronymianum* la 4 iun. al cărui nume figurează în inscripţia în lb. gr. pictată pe peretele de S, în interior, al → *martyrion*-ului de la → Niculiţel (jud. Tulcea). V. şi *Attalos*.

V. Baumann, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 189–202; *MPR*, 91–93 (nr. 63); *IGLR*, nr. 267.

I.B.

Kamenovo 1. Localit. în Bulgaria (raionul Kubrat), pe terit. căreia a fost descoperit în 1940 un tezaur format din 52 tetradrahme getice de tip Filip III Arideul, cu reprezentarea de pe rv. aproape complet ştearsă. 2. Localit. în Bulgaria (raionul Razgrad), de unde provine un tezaur alcătuit din 54 tetradrahme getice de acelaşi tip, descoperit în 1961 şi intrat în colecţiile Muz. din Ruse.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 14, 1940–1942, 283; *ibid.*, 26, 1963, 263.

C.P.

Kanites, rege scit din Dobrogea cunoscut mai ales prin monedele de bronz pe care le-a emis. Numărul mare al acestora şi varietatea tipurilor îl desemnează pe **K.** ca fiind cel mai important dintre regii sciţi din zona dobrogeană cândva în sec. 2 î.Hr., susţinându-se o datare în prima jumătate a sec., dar s-a propus şi a doua jumătate, ca şi prima parte a sec. 1 î.Hr. Legenda este ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΝΙΤΟΥ, aflată întotdeauna pe rv., scrisă mai rar întreg şi de regulă prescurtat. Pe numeroase monede apar contramărci. Tipurile sunt: Zeus / vultur pe fulgere; Zeus / tolbă şi măciucă; Zeus / vultur; Zeus / cornul abundenţei; Apollon / trepied; Apollon / spic de grâu şi ciorchine; Demetra cu văl / spic de grâu şi făclie aprinsă; Demetra şi Kore / spic de

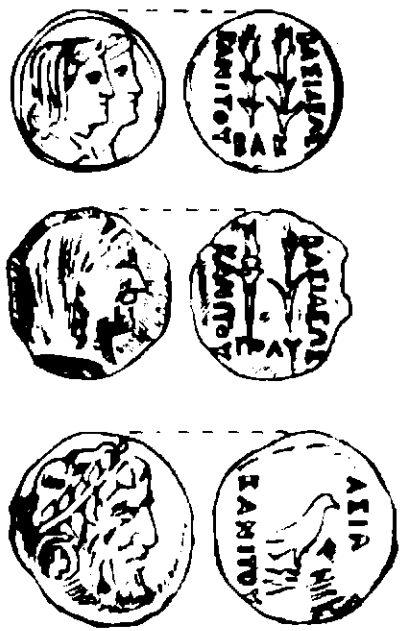

Fig. 142. Kanites. Monede de bronz (sec. 2 î.Hr.).

grâu şi spade; Demetra şi Kore / două spice de grâu; Hermes / caduceu; Hermes / spic de grâu şi caduceu; Herakles / măciucă; Herakles / măciucă şi tolbă; Herakles / spic de grâu şi măciucă; Herakles / măciucă, tolbă şi arc; Herakles / arc şi măciucă; Dioscurii / protomele cailor Dioscurilor. Pe monede, de mai multe valori nominale, se află sigle constând din litere sau monograme, aparţinând magistraţilor monetari. Monede emise de **K.** s-au descoperit în numeroase localit. din S Dobrogei şi N–E Bulgariei — la Callatis, Dionysopolis, Durostorum, Cavarna, Şabla, Pecineaga şi împrejurimi —, precum şi pe insula

www.mnir.ro

Şerpilor (Leuke) şi la Olbia. Relaţiile lui **K.** cu oraşele pontice sunt confirmate de un decret din Odessos pus în onoarea lui Hermeios, fiul lui Asclepiodoros din Antiochia care a sprijinit cererile drepte ale odessitanilor ce se aflau pe lângă regele scit.

V. Canarache, în *SCIV*, 1, 1950, 1, 223—244; M. Mircev, *Izvestija-Varna*, 12, 1961, 132; P.O. Karlşkovski, în *SA*, 1962, 4, 55—58; R. Ocheşeanu, în *Pontica*, 5, 1972, 485—486; Y. Youroukova, în *Thracia*, 4, 1977, 105—121.

G.P.B.

kantharos (gr.), vas de băut, cu două toarte, produs în special de atelierele attice în sec. 4—3 î.Hr. şi de cele aflate sub influenţa acestora, în varianta cu picior profilat, toarte inelare (plasate în special vertical,

Fig. 143. Kantharos din necropola II de la Murighiol, jud. Tulcea (sfârşitul sec. 4 î.Hr.).

uneori cu câte o paletă) şi buza evazată, acoperite cu firnis şi uneori decorate floral. **K.** era produs în mare cantitate şi de către atelierele oraşelor gr. din Dobrogea (mai ales la Histria). Pe reprezentările figurate greco-romane **k.** este adesea asociat cu zeul Dionysos.

Histria IV.

P.A.

Kaolinovo (Bulgaria), localit. aflată la cca 60 km E de Šumen unde în 1965 s-a descoperit un tezaur de 28 monede de argint emise la Histria. Îngroparea tezaurului s-a putut produce în contextul acţiunii lui Lysimach pe litoral şi în Thracia în anii de după 315 î.Hr.

IGCH, 812; T. Gerasimov, în *SCN*, 5, 1971, 19.

G.P.B.

Katakalon Kekaumenos (sec. 11 d.Hr.), guvernator al themei → Paristrion, bun comandant de oaste şi abil diplomat. Originar dintr-o familie din Coloneia Asiei Mici, a fost mai întâi protospătar şi conducător al themei Armeniacilor. Împăratul Constantin IX Monomahul (1042—1055) i-a acordat titlul de *vestis* şi funcţia de „comandant al oraşelor şi teritoriilor de la Dunăre" (1042—1043). După ce a fost trimis în Orient împotriva armenilor şi turcilor selgiucizi, a revenit la Dunărea de Jos, contra pecenegilor trecuţi la S de Dunăre, unde a fost grav rănit. Scăpând cu viaţă a ajuns duce de Antiohia (1056) după care i s-a propus chiar să fie ales împărat. A refuzat, desemnându-l în locul lui pe Isaac I Comnenul (1057—1059) care, în schimb, l-a numit comandantul gărzii palatului (*curopalates*). Este atestat ultima oară sub Alexios I Comnenul (1081—1118) când, fiind amestecat într-un complot, a fost pedepsit cu scoaterea ochilor.

N. Bănescu, *Duchés*, 74—78; I. Barnea, în *DID III*, 127—129.

I.B.

katepan (gr.) (în sec. 9—11), comandant militar bizantin, la început supus → strategului. În sec. 9 era comandant al unor detaşamente maritime. Începând cu a doua jumătate a sec. 10 **k.** a dobândit o importanţă mai mare, urmând îndată după → *dux*. În sec. 11, titlul de **k.** a devenit identic cu cel de *dux*, fiind folosit alternativ pentru aceeaşi funcţie şi câteodată pentru aceeaşi persoană. La sfârşitul sec. 11 titlul de **k.** a dispărut, continuând să mai apară izolat la Trapezunt. Dintre guvernatorii themei Paristrion trei au purtat titlul de **k.**: Simeon Vestis (cca 1020—1025), Nestor vestarhul (1072—1074) şi Demetrios Katakalon (sfârşitul sec. 11).

N. Bănescu, *Duchés*, 70—74, 90—93, 95—97 şi 171; H. Glykatzi-Ahrweiler, în *BCH*, 84, 1960, 1, 64—67; Guilland, *Institutions*, 1, 38, 393; Oikonomidès, *Listes*, 342, 344, 354; *DID III*, 94, 136, 154 şi 424.

I.B.

Kedrenos (Georgios Kedrenos) (sec. 11—12), cronicar bizantin. Despre viaţa sa nu se ştie aproape nimic. A fost probabil călugăr. Opera sa numită Σύνοψις ἱστοριῶν cuprinde evenimentele de la facerea lumii până în anul 1057 d.Hr. Este în fapt o operă de compilaţie a diferitelor scrieri, după cum însuşi autorul mărturiseşte. Pentru perioada 811—1057, **K.** foloseşte cuvânt cu cuvânt opera lui → Ioannes Skylitzes. Cronica sa interesează istoriografia română tocmai pentru informaţiile privind această epocă. Ea cuprinde şi singura menţiune literară privitoare la construirea de către împăratul Constantin cel Mare a unui pod peste Dunăre, ale cărui ruine se păstrează în zona Celeiu—Ghighen.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, 1, 273—275.

P.D.

keiagizi (<gr. κειάγεισοι), populaţie geto-dacă menţionată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3), în vecinătatea sudică a → potulatensilor. Din calculele făcute de V. Pârvan, aceştia ar fi ocupat părţile de S ale Olteniei şi cele din V Munteniei. Mai exact, ei ar fi putut locui în bazinul Oltului Inferior şi în acest caz ar urma să li se atribuie aşezările de la → Sprâncenata, Milcov şi Pleaşov.

V. Pârvan, *Getica*, 249, 254; C. Preda, în *Mag. Ist.*, 10, 1976, 9, 114.

C.P.

www.mnir.ro

Keiris, numele unei peșteri din părțile de mijloc ale Dobrogei (neidentificată încă) unde, după relatările lui Dion Cass. (LI, 26) s-a refugiat populația getică a regelui → Dapyx, cu turmele și cu tot ce avea mai de preț, după ce guvernatorul roman → M. Licinius Crassus reușise, în 29—28 î.Hr., să înfrângă rezistența regelui get și să cucerească cetatea acestuia. Peștera este descrisă ca fiind încăpătoare și puternică aici găsindu-și adăpost, după opinia grecilor, titanii înfrânți de zei. Același izvor povestește că generalul roman a zidit toate intrările peșterii, reușind să înfrângă prin foamete populația getică refugiată acolo. Încercarea lui V. Pârvan de a identifica K. cu una dintre peșterile de la Gura Dobrogei nu corespunde realității de pe teren.

V. Pârvan, *Getica*, 89; R. Vulpe, *HAD*, 103; D.M. Pippidi, în *DID I*, 1965, 292.

C.P.

kithara v. **muzica**

Kizakli (Turcia), localit. situată în apropiere de antc. Amaseia din regatul Pontului în apropierea căreia a fost descoperit (1939) un tezaur monetar format din 802 tetradrahme și drahme și 13 stateri, printre care și un stater de aur de tip Alexandru cel Mare postum emis la → Callatis. Dată finală a tezaurului se plasează la cca 235 î.Hr.

IGCH, 1369; H. Seyrig, în *RN*[6], 5, 1963, 26 și 49.

G.P.B.

Koinon Pontou v. **Comunitatea pontică, Pentapolis și Hexapolis**

kolabrismos v. **muzica**

Kolokolin (regiunea Ivano-Frankovsk, Ucraina), localit. de unde provine un mormânt de înhumație în tumul, cu un bogat inventar funerar, atribuit grupei → Lipița a culturii geto-dace. Din mormântul distrus în 1935 s-au recuperat între altele: patru fibule de bronz, piese de centură, fragmente de vase de bronz romane și patru bare de argint terminate în „coarne" torsionate, provenind de la un obiect de cult. Cele două fibule puternic profilate, o fibulă cu „ochi" și o fibulă de tip *Langton Down* asigură datarea mormântului „princiar" de la K. în primele decenii ale sec. I d.Hr. Dintr-un tumul învecinat provine un vas de tip Lipița, lucrat la roată.

M. Smiszko, în *Wiadomosci Archeologiczne*, 13, 1935, 155—161.

M.B.

Komarov v. **Costișa**

Kostandenec, localit. din N Bulgariei, în apropiere de Ruse, de unde provine un mare tezaur cu tetradrahme getice de tip Filip III Arideul, descoperit în 1956. S-au mai păstrat doar puține piese în Muz. din Ruse.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 22, 1959, 538.

C.P.

Kostolac. Cultură din perioada de → tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, caracterizată pentru prima dată de arheologii iugoslavi care i-au și dat numele. Apărută în urma unui proces de regionalizare a fenomenului cultural → Baden, cultura K. se deosebește îndeosebi printr-un nou stil ornamental în ceramică (realizat prin impresiuni umplute cu o pastă albă), stil care vădește legături cu așezările contemporane din Câmpia Dramei (Macedonia orientală) aparținând perioadei timpurii a bronzului macedonean. Având o evoluție îndelungată, cultura K. apare mai întâi la periferia sudică a arealului culturii Baden, respectiv pe valea Moravei, Savei inferioare și părții terminale a Dunării mijlocii, după care s-a răspândit treptat, intrând fie în contacte strânse cu purtătorii culturii → Coțofeni în urma cărora au apărut variante regionale în Banat, fie acoperind o bună parte a ariei Baden. Pe terit. României influențele culturii K. sunt foarte puternice asupra așezărilor Coțofeni din lungul Dunării din zona Porților de Fier, puternice asupra aceluiași tip de așezări situate în lungul râurilor care se varsă în Dunăre și evidente în alte așezări Coțofeni din N—V Olteniei, Banat, Crișana și chiar Transilvania centrală. Așezările cu cele mai numeroase elemente K. s-au descoperit pe insula de la → Moldova Veche, la Dubova—„Cuina Turcului", Jupalnic, Ostrovu Corbului, Bocșa—„Colțan", Băile Herculane—„Peștera Hoților", Românești—„Peștera", Oradea—Salca, Boarta... Cultura K. evoluează în paralel cu fazele *II—III* ale culturii Coțofeni, la început cu perioada târzie a culturii Baden, iar la sfârșit cu etapele incipiente, mijlocii și parțial târzii ale culturii → Vučedol, ocupând deci cea mai mare parte a celei de a doua jumătăți a mil. en. 3 î.Hr. Așezările sunt de durată și se află pe înălțimi, în peșteri sau locuri apărate natural de pe malurile Dunării și afluenților săi. Încep să reapară preocupări metalurgice, dar cea mai definitorie categorie de obiecte rămâne ceramica incrustată cu alb. După descoperiri din terit. fostei Iugoslavii, cultura K. cunoaște atât morminte de înhumație cât și de incinerație. Asupra originii locale a culturii K., pe fond Baden, se pronunță tot mai mulți specialiști. Purtătorii culturii K. sunt dislocați în parte, dar o bună parte a lor vor fi integrați fenomenului cultural Vučedol.

Vl. Milojčić, în *PZ*, 34/35 (1949/1950), 1953, 151—158; A. Benac, în *Glasnik Sarajevo, N.S.*, 17, 1962, 21 și urm.; V. Boroneanț, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 345 și urm.; V. Pariková, în *Slovenska Archeologia*, 16, 1968, 2, 353 și urm.; P. Roman, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 419—429; id., în *PZ*, 55, 1980, 2, 220—227.

P.R.

www.mnir.ro

Krivodol v. **Sălcuța**

Krounoi v. **Dionysopolis**

ktístai (gr. κτίσται; „întemeietori", „ziditori"), după Poseidonios (citat de Strab., VII, 3, 3), sectă religioasă care practica abstinența sexuală și se bucura de o deosebită considerație la traci. A fost apropiată de autorul ante. de *theosebéis* (gr. θεοσεβεῖς; „cei cucernici", cei „care cinstesc divinitatea") și de *kapnobátai* (gr. καπνοβάται; „care umblă prin fum"), ultimul dintre termeni fiind pus în legătură cu practicile extatice prin fum de cânepă (hașiș), de caracter șamanic, cunoscute la sciți. Evoluția acestei secte este încă neclară, dar este probabil că existau comunități tracice de credincioși care practicau vegetarianismul și castitatea, cu unele elemente de credință de tip șamanic.

E. Lozovan, în *History of Religion*, 7, 1968, 217–228; M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, 56, 74 și urm.

P.A.

kutriguri (gr. Κουτρίγουροι), populație tiurcă înrudită cu → hunii și → bulgarii. La începutul sec. 6 d.Hr. locuiau la V de Don; la E de același râu până la Caucaz se aflau frații lor, *utigurii*. În prima jumătate a sec. 6, **k.** au întreprins repetate atacuri asupra frontierei de la Dunărea de Jos, obligând Imp. bizantin să le plătească însemnate sume de bani. În 551 utigurii, atâțați de Iustinian, i-au atacat și măcelărit pe **k.** după care două mii de familii dintre aceștia au primit azil pe terit. Imp. Bizantin, în Thracia. În 559, **k.**, sub conducerea lui → Zabergan, au întreprins un mare atac pustiitor asupra Imp. Bizantin, răscumpărat scump de Iustinian, care din nou a atâțat pe utiguri împotriva **k.** Măcinați de luptele dintre ei, **k.** și utigurii au ajuns sub stăpânirea → avarilor. La începutul sec. 7, **k.** făceau parte din marele Imp. Bulgar de la N de Marea de Azov, parte dintre ei atașându-se probabil triburilor bulgare care au înaintat spre gurile Dunării.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 66–67 și II, 171–172; E. Stein, *Histoire*, II, 61, 105, 532–533, 535–540.

I.B.

kylix (gr.), cupă de băut, cu două toarte aplicate orizontal și bazinul scund, produsă în Grecia din sec. 10 î.Hr. (protogeometric). **K.** au dobândit în a doua

Fig. 144. Kylix descoperit la Histria, în Zona Sacră (a doua jumătate a sec. 6 î.Hr.).

jumătate a sec. 6 o eleganță desăvârșită a formei și a decorului, fiind produse la Athena în cantități mari, de numeroși olari și pictori (cunoscuți sub numele de „Micii maeștri"). **K.** a rămas popular până la sfârșitul sec. 4, când este înlocuit de → *kantharos*.

J.D. Beazley, *Attic Black-figure Vase Painters*^{2}, Oxford, 1957.

P.A.

www.mnir.ro

L

Laberius Maximus, M., senator, consul suffect sub Domiţian (89 d.Hr.), guvernator al Moesiei Inferior (între 100—102), în care calitate decretează → *horothesia* Histriei şi participă la primul război al lui Traian cu geto-dacii capturând-o pe sora lui → Decebal. În 103 exercită al doilea consulat, împreună cu Traian, dar bănuit de uneltiri împotriva împăratului a fost exilat pe o insulă. Hadrian i-a ridicat pedeapsa.

PIR, V^2, 1, 2, nr. 9 (L. Petersen); A. Stein, *Legaten*, 61; R. Syme, 134, 216, 223—224; *ISM*, I, 67, 68.

A.S.

labirint, ca reprezentare incizată este prezent de patru ori pe pereţii bisericuţelor E3 şi B4 din cariera de cretă de la → Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanţa)

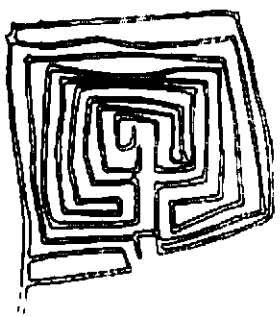

Fig. 145. Labirint incizat pe peretele de V al bisericuţei B4 de la Basarabi, jud. Constanţa.

(sec. 10 d.Hr.), în apropierea unor morminte. Simboliza probabil învierea.

I. Barnea, în *SCIV*, 24, 1963, 1, 189—195; *DID III*, 203.

I.B.

lacrimariu v. **unguentarium**

lai (lat.), populaţie tracică din Peninsula Balcanică atestată de numeroase inscripţii în Dobrogea în epoca imperială. Identitatea şi originea l. a prilejuit mai multe controverse în istoriografie. Identificaţi la un moment dat în mod greşit cu *laoi* (ţărani dependenţi din epoca elenistică), l. s-au dovedit a fi, la o analiză riguroasă a izvoarelor, nu un grup social, ci un element etnic tracic. Prima menţiune în izvoare se datorează lui Tuc. (2, 97, 2), care vorbeşte de nişte Λαιαῖοι aşezaţi pe cursul superior al Strumei, în vecinătatea → bessilor. Din motive care ne scapă şi la o dată neprecizată de surse, Λαιαῖοι (nume transcris în epigrafele lat. sub forma prescurtată *Lai* sau *Lae*) au fost, ca şi bessii, strămutaţi în Dobrogea, unde sunt atestaţi, până în momentul de faţă, în trei aşezări. Dintre acestea, una este în preajma Tomisului (→ Vicus Turris Muca...), unde printre locuitori apar *Lae consistentes* (*ISM*, II, 141), celelalte, → Laikos pyrgos („turnul L.") şi → Vicus Secundini, în terit. agrar al Histriei, ambele neidentificate în teren. Dacă pentru Laikos pyrgos numele vorbeşte de la sine, iar paralela cu alt „turn" (în sens de fortificaţie teritorială, turn de strajă sau fermă întărită etc.), Turris Muca..., unde sunt atestaţi l., este cât se poate de grăitoare, problematica devine şi mai interesantă în cazul seriei de inscripţii din sec. 3 d.Hr., care îi menţionează pe *cives Romani et* L. *consistentes* din Vicus Secundini (*ISM*, I, 343—347, 349). Asistăm aici la convieţuirea romanilor cu l. într-un → *conventus*. Întrucât patru dintre aceste inscripţii (*ISM*, I, 345, 346, 347, 349) datează respectiv din 220, 237, 238, 246, deci după promulgarea Constituţiei Antoniniene, s-a socotit în mod neîntemeiat că l. ar fi fost excluşi de la acordarea cetăţenici (→ *civitas Romana*) şi ar fi întrunit condiţia unor → *dediticii*. Formula *cives Romani et* L.*consistentes* nu indică însă altceva decât juxtapoziţia etnică, la fel cum în Africa berberii, cărora li s-a acordat cetăţenia prin *Tabula Banasitana* rămân *Zegrenses* (numele lor etnic), bucurându-se, alături de drepturile rezultate din noua lor calitate, şi de înlesnirile decurgând din păstrarea autonomiilor favorizate de → *ius gentium*. Se poate deci admite că l. au cunoscut, în linii generale, acelaşi destin cu bessii, cu care se înrudeau; colonizaţi în Dobrogea, în terit. oraşelor gr., ei au convieţuit în parte în *conventus* cu romanii, la rândul lor tot element colonizator.

www.mnir.ro

S. Casson, în *JRS*, 17, 1927, 97—101; R. Vulpe, *Studia thracologica*, București, 1976, 277—288; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I*, Köln, 1976, 44—46.

A.A.

Laikos pyrgos, unitate administrativă (neidentificată încă) din terit. histrian, constituită în preajma unei fortificații de tip *turris—pyrgos*, menționată cu ocazia unei plângeri adresate guvernatorului → M. Antonius Hiberus în anii 138/139 d.Hr., similară aceleia din → Chora Dagei. În măsura în care o recentă interpretare, potrivit căreia L.p. ar însemna „ferma lui Laikos", a fost cu temei respinsă pentru motivul că un astfel de antroponim nici nu exista, socotim că mai vechea interpretare de „turn al Lailor" trebuie repusă în drepturi cu sensul ei preponderent strategic, așa cum o vor fi avut numeroasele construcții similare din → vicus Turris Muca..., → Stratonis (turris), ca și cele de la Deultum sau Byzie, toate construite pe litoral *ob tutelam provinciae*, așa cum ne informează o inscripție din vremea lui Antoninus Pius. Pe lângă aceste fortificații se vor fi constituit cu timpul comunități agrare, în care relațiile de colonat nu sunt excluse.

ISM, I, 378; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 10, 1977, 107; id., în *RRH*, 20, 1981, 4, 611—613.

A.S.

lampă v. **lucerna**

lanciarii (lat.) (în armata romană), militari purtători de suliță (lat. *lancea*). Detașamente de l. existau din sec. 2 d.Hr. în cadrul legiunilor și trupelor auxiliare. Unități aparte, specializate, de l. au fost create abia la începutul epocii Dominatului și făceau parte din categoria de trupe mobile *(comitatenses)*. Ca unități de cavalerie care între timp primeau o instruire specială în *schola equitum*, aceste unități au fost alăturate în timpul lui Constantin cel Mare trupelor mobile de elită („palatine"), așa cum de altfel sunt menționate pentru partea orientală a Imp. de *Not. Dign* (VI, 47), când, la același nivel cronologic, exista și o legiune comitatensă de l. în *Illyricum* (IX, 38). Momentul notat de izvor era, cel mai târziu, cel de la începutul domniei lui Valens când, datorită nevoilor militare crescute pentru o asemenea specializare, unitățile de l. deveniseră mai numeroase și se aflau divizate, conform aceleiași surse și altor informații, în *seniores* și *iuniores*. Cu aceleași calificative se regăsesc până în sec. 6 inclusiv, nu numai în Illyricum, dar și în Thraoia. În timpul domniei lui Iustinian, Procopius (*Despre războ.*, VII, 38, 4—5) menționează o unitate de l. condusă de un oarecare Asbadus, cantonată de mai multă vreme în cetatea Tzurulum din Thracia (azi Çorlu, Turcia europeană). Tot prin acea vreme, repararea unei porțiuni din zidul de incintă al orașului Ulmetum — printre puținele din regiune considerate *polis* de sursele contemporane — a revenit unei unități de l. *iuniores*, specializată în astfel de lucrări și adusă probabil din S diocezei Thracia. Acești oșteni și-au lăsat numele trupei lor pe o piatră din zid împreună cu chrismonul (*IGLR*, nr. 22 = *MPR*, nr. 75), arătând prin aceasta atât fapta lor cât și că erau creștini de lb. lat. Documentul epigrafic confirmă și completează astfel informația lui Procop. (*De aed.*, IV, 7, 17—18) privind repararea cetății sub Iustinian, după ce suferise distrugeri din pricina sclavinilor. Cu privire la ierarhia militară în epoca romană târzie, este de amintit numele lui Valerius Thiumpus care, prin sec. 4 d.Hr., din soldat în *leg. XI Claudia* a fost ales, probabil pentru merite deosebite ce însoțeau și calitățile fizice, l. în trupele comitatense, și în cele din urmă a ajuns prefect al *leg. II Herculia* de la → Troesmis (*IGLR*, nr. 236). Este unul dintre l. astfel atestați ca fiind „aleși" în *sacer comitatus* potrivit reformelor lui Dioclețian. De notat pentru lb. lat. a vremii și regiunii că toate sursele lat. citate — literare și epigrafice — folosesc forma fonetică târzie a cuvântului l. și nu cea clasică, cu *e* de la *lancea*.

DID II, 424; D. Hoffmann, *Bewegungsheer*, I, 12, 218—222, 427; Aricescu, *Armata*, 112, 121, 124.

A.B.

lapidarius (lat., „pietrar"), termen desemnându-l în mare pe meșterul specialist în prelucrarea pietrei — de la simplul lucrător de carieră însărcinat cu finisarea blocurilor de piatră până la artistul sculptor. Câteva exemple provin din Dacia: *IDR*, III/3, 6 (pietrar la Călan), 141 (pietrar la Micia), *CIL*, III, 1601 (pietrar într-o localit. necunoscută), 1413 (sculptor la Ulpia Traiana Sarmizegetusa), *ActaMN*, 1, 1964, 182 (pietrar la Cristești). Se adaugă menționea unui *collegium lapicidarium* (*CIL*, III, 1365) la Micia.

V. Wollmann, în *Sargetia*, 10, 1973, 105—130; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 36—61.

A.A.

lapidicinae v. **cariere**

Lapoș, com. în jud. Prahova, în perimetrul căreia, la locul numit „Poiana Roman", s-au descoperit bogate depozite de silex, care au fost exploatate pentru confecționarea armelor și uneltelor de piatră cioplită. Exploatarea a început la sfârșitul paleoliticului superior și a continuat, cu o oarecare întrerupere, până în neolitic. Activitatea cea mai intensă s-a desfășurat în epipaleoliticul superior final, când atelierele pentru prelucrarea silexului au acoperit o suprafață de cca 2 ha. Această mare așezare-atelier constituie una dintre puținele dovezi descoperite în S României (Oltenia și Muntenia) care atestă prezența unor colectivități umane în paleoliticul superior și în epipaleolitic. De menționat că la L. se fac simțite trei influențe culturale; cea mai puternică a fost exercitată de aurignacianul târziu local, care imprimă tehnologiei și tipologiei prelucrării silexului de la L. caracterele sale specifice.

www.mnir.ro

Sporadic se fac simțite și unele influențe ale gravetianului oriental, iar mai târziu, în mezolitic, este prezent și tardenoasianul nord-vest-pontic.

Fl. Mogoșanu, M. Bitiri, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 215—226; Fl. Mogoșanu, în SCIV, 15, 1964, 3, 337—350.

Fl. M.

Lares (lat.) **(Lari)** (în rel. romană), spiritele bune ale strămoșilor, care exercitau o influență protectoare asupra fiecărui om, a casei, a familiei și a bunurilor sale; se credea că ei vegheau asupra oricărui loc frecventat de oameni. Spre deosebire de *penates*, nu erau considerați divinități, ci genii tutelare, al căror altar era căminul *(focus)* din atrium. Monumentele antc. îi reprezintă adesea ca pe niște tineri având pe cap o ghirlandă din foi de laur, purtând tunică scurtă și ridicând rhytonul. Cel mai cunoscut era *Lar familiaris;* el simboliza genul bun al capului familiei (*pater familias*), apropiindu-se de *genius familiaris*, cu care de multe ori se identifica; lui i se aduceau sacrificii la fiecare eveniment important din viața familiei. Statuia lui călătorea împreună cu familia; primul sacrificiu adus de stăpân într-o casă nouă după mutare era închinat lui. Astfel, chiar noțiunea de loc natal și de cămin devine comună cu numele *Lar;* întoarcerea acasă era considerată revenirea la acești zei (v. *CIL*, III, 7505 = *ILS*, 2311 = *ISM*, V, 160, Troesmis; *revers(us) ad Lares suos).* Pierderea statuii reprezenta o mare nenorocire pentru întrega familie — ceea ce ar explica raritatea descoperirilar, în Dacia ca și în alte părți. L. *compitales* aveau în grijă posesiunile unei familii (ogoare, pășuni, drumuri, ape etc.); la sărbătorile acestora, *compitalia (feriae compitaliciae)*, celebrate la începutul lunii ian., sclavii se bucurau de anumite libertăți (din acest motiv, L. *compitales* încep a fi considerați spirite ajutătoare ale acestora). L. erau de asemenea protectori ai drumurilor (L. *viales: CIL*, III, 1422 = *IDR*, III/2, 206, Ulpia Traiana Sarmizegetusa; la Apulum sunt asociați cu L. *militares: SCIV*, 5, 1954, p. 603-606); unii erau protectori ai cetății (L. *praestites*) sau ai împăratului (L. *Augusti*), alții apărători ai celor ce călătoreau pe mare (L. *permarini*) etc. În arta statutară romană, se cunosc două tipuri de L.: unul îi înfățișează în plină mișcare, în pas de dans (L. *tudentes*), ținând în mâini rhytonul și patera (tipul I); celălalt în atitudine liniștită, majestuoasă, având ca obiecte caracteristice cornul abundenței și patera (tipul II). Discuțiile privind identificarea reprezentărilor de L. sunt numeroase; după părerea lui Wissowa, tipul I reprezintă pe L. *compitales*, iar tipul II pe *Lar familiaris*. De pe terit. Daciei se cunosc până acum 7 reprezentări (figurine de bronz), aparținând (cu o excepție) tipului L. *tudentes*, descoperite la: Sucidava, Orlea (jud. Olt), Romula, Micia, Brădeni (jud. Sibiu) și dintr-o localit. necunoscută (probabil din Transilvania). Statueta de la Sucidava prezintă interes deosebit din punct de vedere cronologic: ea a fost descoperită în stratul de incendiu hunic, reprezentând astfel o mărturie a persistenței păgânismului antc. pe terit. Daciei.

J.-A. Hild, în *DA*, III, 1904, 937—949; G. Wissowa, în *Roscher's Lexicon*, II, 2, 1894—1897, s.v.; id., *Religion und Kultus der Römer*[2], München, 1912, col. 166—174; Bochm, în *RE*, XII, 1925, col. 806—833; M. Floriani Scuarciopino, în *EAA*, IV, 1961, 479—485. Pentru Dacia: C. Pop, în *SCSibiu*, 14, 1969, 299—307; id., în *Apulum*, 12, 1974, 599—607; L. Marinescu, în *Potaissa*, 3, 1982, 113—116.

C.C.P.

Larga-Jijia 1. Sat în com. Movileni (jud. Iași), la E de care, pe grindul „La Grădină", au fost descoperite urme apațținând culturii ceramicii lineare (cu „capete de note muzicale"), resturi de așezare din faza *II* a culturii Precucuteni, urme din prima epocă a fierului și din sec. 4 d.Hr. În cuprinsul așezării Precucuteni *II* s-au găsit resturi de locuințe de suprafață din care s-au recoltat: oase de animale domestice (bovine, porci) și animale vânate (mistreț, cerb și căprioară), unelte de silex și de piatră șlefuită, ceramică tipică acestei faze culturale și fragmente de figurine antropomorfe și zoomorfe (redând porci, căprioare și păsări). Pe același grind s-au descoperit și câteva cioburi de tip Cucuteni *B*, un „cenușar" din prima epocă a fierului, urme ceramice și două morminte din sec. 4 d.Hr. În cursul săpăturilor s-au cercetat și trei morminte „cu ocru" din doi tumuli din apropiere. **2.** Denumire dată de specialiști pentru a doua fază din evoluția culturii Precucuteni.

Al. Alexandrescu, în *SCIV*, 3, 1952, 47—56; ed., în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 21—37.

E.C.

Largiana, toponim lat. (*Tab. Peut.*, VIII, 3; Geogr. Rav., IV, 7) desemnând o așezare romană situată între Optatiana și Certiae pe drumul de la Napoca la Porolissum. Localizată ipotetic la Românași (jud. Sălaj) unde se află și ruinele unui castru. Aici a staționat *coh. I Hispanorum quingenaria (TIR*, L 34, 73).

E.N.

Largu, com. în jud. Buzău, pe terit. căreia s-au descoperit, în diverse puncte de pe terasa dreaptă a râului Călmățui, importante vestigii arheologice. În punctul „Cornul Malului", la cca 1 500 m E de com. și 600 m V de satul Scărlătești se află două dune de nisip în care s-au găsit morminte sarmatice (sec. 2—3 d.Hr.), care au avut ca inventar: ceramică (sarmatică și dacică), obiecte de podoabă și toaletă (cercei de bronz, mărgele de forme și mărimi diferite din coral, sticlă, cornalină, chihlimbar, os, bronz, oglinzi cu tamga), accesorii pentru veșminte (o fibulă de bronz și o cataramă), elopoței de bronz, cuțite de fier, două pumnale de fier cu inel la mâner întregi și fragmente dintr-un al treilea exemplar, fusaiole de lut etc. Pumnalele au avut teaca din lemn și au fost găsite în partea dreaptă a scheletelor, de-a lungai femurelor, cu

www.mnir.ro

garda în dreptul bazinului, fapt ce arată că erau purtate la brâu. La unele morminte mărgelele se aflau la picioarele morților (mai jos de genunchi) sau în dreptul bazinului (de o parte și de alta a oaselor iliace — mormântul 7). Un schelet a avut craniul deformat artificial. Tot în acest punct au fost descoperite unelte și aschii microlitice de silex din mezolitic (de tip tardenoasian). La cca 500 m N de mormintele sarmatice, pe terasa secundară a Călmățuiului, s-a descoperit o așezare de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Pe „Popina" situată în lunca Călmățuiului, la cca 200 m N—E de com., au fost găsite urme de locuire ale purtătorilor culturilor neolitice Boian și Gumelnița, cele mai multe vestigii aparținând acestei ultime culturi. În stratul de cultură Gumelnița s-au descoperit, în afară de ceramică, unelte din piatră (topoare și cuțite de silex), os (împungătoare) și lut (greutăți pentru războiul de țesut de tip vertical), o râșniță și fragmente de figurine antropomorfe din lut. Alimentele erau păstrate în gropi de provizii, iar locuințele au fost construite din chirpici. La „Pogoanele satului", în partea de N—V a com. s-au descoperit vestigii arheologice (o râșniță și fragmente ceramice) aparținând geților din La Tène și sec. 3—4 d.Hr., iar la „Ochiul Bolbocelului", situat pe un bot de terasă la N—NV de com., pe malul Călmățuiului, vestigii din sec. 3—4 d.Hr.

I.T. Dragomir, în *Materiale*, 3, 1957, 300—311; 5, 1959, 475—482; 6, 1959, 497—506; Gh. Bichir, în *Pontica*, 5, 1972, 137—176; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 167—192.

G.B.

La Tène 1. Stațiune „lacustră" din sec. 3—1 î.Hr., situată la capătul de N al lacului Neuchâtel (Neuenburger See), pe cursul astăzi colmatat al râului Thièle (Zihl), în Elveția. Semnalată în 1858, cercetată cu ocazia regularizării apelor din cantonul Jura (1868—1881) și în special prin săpăturile din anii 1907—1917, stațiunea a dat la iveală numeroase elemente și structuri constructive din lemn, peste 2500 obiecte din metal, lut ars și lemn (în principal arme și podoabe, dar și unelte și ustensile, monede, ceramică), precum și schelete sau oase izolate umane și de animale. Considerată multă vreme drept o așezare palafită, cu funcția de mare centru artizanal și comercial, stațiunea este astăzi interpretată ca loc de cult, de depunere a ofrandelor și de sacrificii. În această ipoteză, resturile de lemn provin în principal de la două poduri (numite, după descoperitorii lor, *Pont Vouga* și *Pont Desor*), care făceau accesul în „zona sacră" și de pe care ofrandele (obiecte) și victimele sacrificate (oameni, animale) erau aruncate în apă. Se consideră că sfârșitul stațiunii se leagă de migrarea helvetiilor în anul 58 î.Hr. 2. Cultură arheologică atribuită triburilor celtice continentale (v. *celți*), astfel denumită după celebrele descoperiri de la L.T. (pentru desemnarea acestei culturi se folosește și grafia Latène, de ex. în lit. de specialitate germană și română, sau forma adjectivală *kultura latenska*, *latenskaja kul'tura* etc. în lb. slave). Prin extindere, conceptul de *cultură* L.T. a fost folosit și în cazul altor populații protoistorice europene, fie pentru că acestea manifestă elemente de influență celtică (de exemplu culturile germanice, care ar fi fost supuse unui proces de „latenizare"), fie pentru că ele au avut o geneză și o evoluție similară celei celtice, pornind de la fondul autohton hallstattian și asimilând unele forme de civilizație superioară, mediteraneeană (de exemplu cultura tracilor și a geto-dacilor). Pentru a evita orice confuzie de concepte, actualmente se consideră neindicată folosirea determinativului L.T. în asociere cu denumirile culturilor neceltice. 3. *Epoca* L.T. (respectiv *Latène*), nume dat celei de-a doua epoci a fierului (sec. 5—1 î.Hr.) de către arheologul suedez Hans Hildebrand (1872) și aplicat în principal la spațiul de răspândire a culturii celtice L.T. Pe baza studiului tipologic al categoriilor de obiecte cele mai sensibile cronologic (în special fibulele), al asocierilor de tipuri în complexe arheologice închise (statistica combinatorie) și al cartării lor în cadrul necropolelor (stratigrafia orizontală), epoca L.T. a fost subîmpărțită în trei sau patru perioade principale. Prima împărțire în trei perioade a fost propusă în 1885 de către O. Tischler: L.T. *timpuriu*, L.T. *mijlociu* și L.T. *târziu*. În sistemul cronologic detaliat expus de J. Déchelette în 1914, acestor perioade le corespund L.T. *I* (500—300 î.Hr.), L.T. *II* (300—100 î.Hr.) și L.T. *III* (100 î.Hr. — începutul erei creștine). Sistemul cronologic formulat în 1902 de P. Reinecke cuprinde patru perioade: L.T. *A* (500—400 î.Hr.), L.T. *B* (400—300 î.Hr.), L.T. *C* (300—100 î.Hr.) și L.T. *D* (100 î.Hr. — începutul erei creștine). Schema lui P. Reinecke a cunoscut cea mai largă aplicare în ultimele decenii când, prin contribuțiile lui R. Pittioni, K. Bittel, W. Krämer, R. Christlein, F.R. Hodson, M. Čižmář, J. Meduna, H. Polenz, W. Stöckli, A. Miron, a fost perfecționată în sensul împărțirii ultimelor trei perioade în câte două faze: *B1—B2*, *C1—C2* și *D1—D2*. Au fost totodată câștigate noi repere de datare absolută prin determinarea dendrocronologică a vârstei unor obiecte de lemn descoperite în contexte arheologice sigure. Astfel, pentru L.T. *C1* sunt luate în considerare determinările făcute pe scutul de la L.T. (229 î.Hr.) și pe resturile de lemn din mormântul de la Wederath (208 î.Hr.), iar pentru L.T. *D1* pe probele de lemn din sanctuarul de la Fellbach-Schmiden (123 î.Hr.) și de la poarta de E a oppidumului de la Manching (105 î.Hr.). Pe considerente istorice, sfârșitul fazei L.T. *D1* este, în general, plasat la mijlocul sec. 1 î.Hr. (cucerirea Galliei de către Caesar), iar sfârșitul fazei L.T. *D2* în anul 15 î.Hr. (cucerirea romană în S Bavariei, între Alpi și Dunăre). Publicații recente propun, în consecință, o datare fazelor mai recente ale epocii L.T. după cum urmează:

		după H. Polenz	după A. Miron
L.T.	*C1*	250/235—185/170 î.Hr.	250—190 î.Hr.
	C2	185/170—120/105 î.Hr.	190—130 î.Hr.
	D1	120/105—55/40 î.Hr.	130—60 î.Hr.
	D2	—	60—20 î.Hr.

www.mnir.ro

Deosebite de această schemă sunt încercările mai vechi (J. Filip 1956, H. Todorović 1968) sau mai noi (W. Krämer 1985) de periodizare pe baza unor largi criterii culturale, care au avantajul mai marii relevanțe istorice, dar și dezavantajul unei mai reduse fineți cronologice. Conceptul de epocă L.T. și sistemul cronologic respectiv au fost aplicate, prin extindere, și asupra unor spații și culturi neceltice, ceea ce, până la un anumit punct, a ajutat la încadrarea și ordonarea antichităților germanice, illire, tracice, geto-dace etc. și la conturarea unui tablou general-european al evoluției culturale în a doua jumătate a mil. I î.Hr. Progresul cercetărilor a făcut însă ca astăzi cronologia acestor antichități să poată fi stabilită pe baze interne și, în consecință, culturile respective să dispună de sisteme cronologice proprii, adecvate realităților istorice și culturale regionale. Ca urmare, conceptul de epocă L.T. a fost înlocuit pentru spațiul germanic cu acela de *jüngere vorrömische Eisenzeit* („epoca preromană recentă a fierului") și pentru cel geto-dac cu „a doua epocă a fierului" sau „epoca geto-dacă". Sistemul cronologic L.T. rămâne totuși în continuare un sistem de referință generală, prin mijlocirea căruia, pe baza răspândirii obiectelor de modă L.T. în afara ariei celtice, se poate face sincronizarea tuturor culturilor protoistorice europene din afara cercului de civilizație clasică, greco-romană.

P. Vouga, *La Tène. Monographie de la station*, Leipzig, 1923; A. Furger-Gunti, *Die Helvetier. Kulturgeschichte eines Kelten-volkes*, Zürich, 1984, 58—66; H. Hildebrand, în *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique*, 2, Stockholm, 1874, 599; O. Tischler, în *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 16, 1885, 157—161; P. Reinecke, în *Festschrift zum Feier des 50 jährigen Bestehens des Römisch-Germanischen Central-Museums*, Mainz, 1902, 53—108 (retipărit în P. Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze- und Eisenzeit*, Bonn, 1965, 88—144); J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, 2, partea a III-a, *Second âge du fer ou époque de la Tène*, Paris, 1914, în special 928—935; R. Pittioni, *La Tène in Nieder-Österreich*, Viena, 1930; K. Bittel, *Die Kelten in Württemberg*, Berlin—Leipzig, 1934; W. Krämer, în *Germania*, 30, 1952, 330—337; 37, 1959, 140—149 și 40, 1962, 2, 304—317; id., *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*, în colecția *Die Ausgrabungen in Manching*, 9, Wiesbaden, 1985, 16—45; J. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praga, 1956, 58—223 și 249—333; F.R. Hodson, în *Bulletin of the Institute of Archaeology London*, 4, 1964, 123—141; R. Christlein, în *Bayer. Vorgeschichtsblätter*, 29, 1964, 1—2, 241—249 și 47, 1982, 275—292; H. Polenz, *Mittel- und spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Landkreis Offenbach am Main*, Offenbach a.M., 1971, 31—43; id., în *Bayer. Vorgeschichtsblätter*, 47, 1982, 101—128; J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Belgrad, 1968, 111—131; Vl. Zirra, în *Dacia N.S.*, 15, 1971, 171—238; M. Čižmář, în *Památky Archeologické*, 66, 1975, 2, 413—437; B. Benadik, în *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donaugebiet*, Bratislava, 1977, 15—31; M. Guštin, în *Jahrb. RGZM*, 31, 1984, 305—363; A. Miron, în *Trierer Zeitschrift*, 49, 1986, 126—159.

M.B.

lateres (lat.; „cărămizi"). Folosirea cărămizilor arse în construcții a fost răspândită în Europa antc. de romani, odată cu expansiunea lor la sfârșitul Rep. și în epoca Principatului, după ce preluaseră această practică de la etrusci și din contactul cu Orientul. Pe terit. României sunt frecvent întâlnite în epocile romană, romano-bizantină și bizantină iar atelierele cunoscute au în bună parte caracter militar, multe dintre cărămizile romane purtând ștampile, imprimate înainte de uscare și coacere, ale unităților care le produceau pentru zone unde ele erau cantonate. Pe lângă acestea, existau și numeroase ateliere private dintre care unele își imprimau și ele produsele. Multe dintre cărămizile romane aveau imprimate în pasta crudă niște dungi drepte sau vălurite trase cu degetele, spre a putea prinde mai bine mortarul; altele poartă diverse inscripții zgâriate înainte sau după coacere. De obicei, forma rectangulară a cărămizilor se înscrie într-o serie de dimensiuni standard (*bipedales* = 2 x 2 picioare romane, *pedales*, *bessales* = 8 x 8 degete, sau combinații ori multipli ai acestor dimensiuni), grosimea variind și ea de obicei între 2 și 4 degete; alte forme sau dimensiuni erau date de necesități constructive speciale: pavimente, bolți, → *thermae* și mai ales *pilae*-le hypocaustului acestora etc. Mai toate centrele urbane romane din Dacia și Moesia Inferior, apoi Scythia, au avut ateliere de produs cărămizi, → cuptoare speciale fiind identificate între altele și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Micia, Drobeta, Romula, Tomis, Callatis, Dinogetia, Argamum, Altinum etc. În zone lipsite de piatră, toate construcțiile foloseau cărămida, ca în cazul așezării de la Romula, iar în epoca romană târzie, acolo unde existau numai șisturi, zidurile de incintă erau regularizate, ca la Dinogetia, cu rânduri orizontale de cărămizi.

Vitruvius, II, 3 și 8; D. Tudor, *Arh. rom.*; G. Popilian, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976; A.V. Rădulescu, *Monumente*, 6—23.

A.B.

latifundia (lat. pl.; „domenii întinse", „latifundii"), termen apărut relativ târziu în scrierile lat. (sec. I d.Hr.), provenind din *lati fundi* (Varr., *De re rust.*, 1, 13, 3; Sic. Flacc., p. 157 și 161 L; cf. Cic., *De leg. agr.*, 2, 70; *ager latissime continuatus*), desemnând, în sens general, marea proprietate funciară compactă, iar în sens restrâns numai terenurile din S Italiei, lăsate în paragină datorită absenteismului proprietarilor sau transformate în pășuni (Plin. B., 18, 35; Sen., *Ep.*, 88, 10; 89, 20). Extensiunea acestui tip de mare proprietate în sec. I d.Hr. este mult exagerată de Plin. B (*loc. cit.*): *latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias* (cu referire specială la Africa, unde sunt, într-adevăr, documentate domenii întinse de tip *saltus*). În

www.mnir.ro

majoritatea provinciilor însă — inclusiv în Dacia și Moesia Inferior — proprietatea funciară dominantă era cea mică și mijlocie. V. și *agricultura*.

K.D. White, în *BICS*, 14, 1967, 62—79.

A.A.

latini v. **ius Latii**

Latinius Pandusa, guvernator al Moesiei, menționat în anii 18—19 d.Hr. de Tacitus (*Ann.*, 2, 66, 1), subordonat lui C. Poppaeus Sabinus, care deținea comanda generală asupra Maeedoniei, Moesiei și Achaiei.

PIR^2, L 125; A. Stein, *Moesien*, 19; B. Thomasson, *Laterculi*, 2.

A.A.

Iatrones (lat. pl.; „soldați mercenari", „tâlhari", „pirați"), termen desemnând în sensul de bază „soldați mercenari", iar apoi, în textele juriștilor romani și în cele epigrafice, categorii variate de „tâlhari", de la uzurpatori ai tronului și soldați rebeli până la sclavi fugari, răsculați și hoți de drumul mare. Câteva inscripții funerare din Dacia romană menționează doi magistrați municipali — dintre care unul de la Drobeta — și o fată care au fost „uciși de l." Deoarece în ultimele două cazuri textele precizează că victimele au fost răzbunate de familiile respective, s-a dedus că acești l. nu puteau reprezenta mase de invadatori (cum s-a interpretat uneori), nici de răsculați, ci tâlhari proveniți probabil din sclavi fugiți sau din oameni liberi săraci care, izolați sau grupați în cete, jefuiau și omorau pe bogați, surprinzându-i de obicei în conacele lor (*villae rusticae*), sau în timpul călătoriilor — de exemplu pe drumul împădurit dintre Drobeta, Dierna și Tibiscum.

D. Tudor, *OR*^{4}, 1978, 150—151.

A.Ș.

Lazu, sat aparținând orașului Techirghiol (jud. Constanța), unde se află urmele unei așezări romane de tip rural (sec. 2—3 d.Hr.), o *villa*, care durează până în sec. 7. În etapa timpurie fuseseră împroprietăriți doi veterani din *leg. XI Claudia* și respectiv *coh. I Thracum*. Bogăția materialelor descoperite — cărămizi, țigle, fragmente sculpturale, piese de arhitectură, inscripții — arată atât importanța așezării situate pe drumul Tomis—Callatis, în terit. orașului Tomis, cât și evoluția îndelungată a așezării, printre puținele de acest fel care au supraviețuit, având în vedere monedele de la Phocas, până la începutul sec. 7. Nu întâmplător, tot aici a fost descoperită și cea mai târzie inscripție în lb. lat. de pe terit. Dobrogei, aflată pe o cruce din piatră având caracter votiv, închinată Sf. Gheorghe. Monumentul este și el de datat la începutul sec. 7, tipologic dar și potrivit caracterelor epigrafice, comparabile cu ale sigiliilor din plumb contemporane.

I. Barnea, în *DID II*, 443, 461, 463, 520; *TIR*, L 35, 48; *IGLR*, nr. 52; Al. Suceveanu, *VEDR*, 51, 90 și 126; Al. Barnea, în *SCIVA*, 37, 1986, 2, 134—140.

A.B.

Lazuri, com. în jud. Satu Mare, în apropierea căreia, în punctul „Lubi-tog", au fost cercetate două gropi în care ceramica dacică „clasică" este asociată cu ceramică celtică pictată cu benzi albe. În același context au fost descoperite: o săgeată de fier, un fragment de oglindă și o monedă celtică de tip Simmering, care asigură datarea întregului material către mijlocul sec. 1 î.Hr. În punctul „Rătul lui Bela", pe lângă o locuință cu ceramică dacică și celtică (sec. 3—2 î.Hr.), au fost descoperite 10 cuptoare de ars oale și mai multe locuințe aparținând unei întinse așezări a dacilor liberi. Ceramica din sec. 3—4 d.Hr. este lucrată în cea mai mare parte la roată, atât din pastă fină, cât și din pastă zgrunțuroasă, și își găsește analogii în așezările învecinate de la Culciu Mare, Mediești Aurit și Satu Mare.

Gh. Lazin, în *SCSatu Mare*, 5—6, 1981—1982, 74—77.

M.B.

Lăceni, sat în com. Orbeasca (jud. Teleorman), unde pe terasa înaltă de pe partea stângă a râului Teleorman, în locul numit „Gârleni", a fost cercetat un mormânt tumular geto-dac din sec. 1 î.Hr. Înmormântarea a fost practicată pe solul antc., pe locul rugului funerar de formă rectangulară (4 x 3,85 m). Printre oasele calcinate ale unui individ adult, probabil bărbat, s-au aflat resturile unei fibule de bronz topite, un fragment de lamă de fier cu marginile îngroșate, un vârf de săgeată cu trei aripi și tije de fixare, iar în apropiere umbo-ul de fier, conic, al unui scut. Ca ofrande, în mormânt s-au depus o fructieră și o cană, lucrate la roată, sparte și arse pe rug, și fragmente dintr-o strachină neagră lustruită, lucrată de mână.

Em. Moscalu, în *Dacia*, *N.S.*, 21, 1977, 329—340.

M.B.

Lădăuți, sat în com. Barcani (jud. Covasna), în apropierea căruia, într-o înșeuare larg deschisă dintre două înălțimi ale Dealului Costanda (zis și Borșoșu), la cca 800 m alt., a fost descoperit un mare atelier de prelucrare a uneltelor mărunte care tipologic aparține tardenoasianului. Materia primă (silexul) din care au fost prelucrate piesele, în marea lor majoritate resturi de prelucrare, se află pe loc.

Al. Păunescu, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 324—327; id., în *SCIVA*, 26, 1975, 3, 318—319.

A.P.

Lăpuș, com. în jud. Maramureș, unde în locurile „Podul hotarului", „Podanc" și „Podancul Mare", pe terasa stângă, înaltă, a râului Lăpuș, a fost descoperită o necropolă tumulară de la sfârșitul epocii bronzului și

www.mnir.ro

începutul primei vârste a fierului, constând din mai multe grupuri de tumuli, unii de dimensiuni mari. S-au excavat complet 23 movile de dimensiuni diferite și din grupări diferite, dintr-un total de cca 50. Se disting trei tipuri de construcții funerare: *a)* cu rugul amenajat la baza tumulului; *b)* cu ruguri și resturi de ardere; *c)* cu depuneri de resturi de ardere. Ritualul de înmormântare este variat și deosebit de complicat. O parte din practici s-au desfășurat în afara necropolei, în movilă depunându-se doar o parte a resturilor ceremoniei funerare. În tumulii de tip *a* și *b* s-au aflat frecvent oase umane calcinate, în timp ce la cei de tip *c* acestea lipseau, fiind prezente numai într-un singur caz. Inventarul movilelor este de asemenea foarte variat. Se constată frecvent, mai ales în tumulii de tip *c*, o mare cantitate de resturi arse provenind de la pereții de locuință, bârne, oase arse de animale, bucăți de vetre, împreună cu fragmente ceramice, a căror cantitate, în câțiva tumuli, este impresionantă (s-au identificat cioburi de la mii de vase). În tumulii de tip *a* și *b*, inventarul ceramic este mai modest. Ceramica este mai ales fragmentară, dar în multe cazuri s-au putut reconstitui forme de vase. Caracteristice sunt: vasele pântecoase, înalte, cu gât cilindric și marginea puternic răsfrântă, strachini evazate, castroane, vase cu picior, cești, căni, vase din pastă grosolană ornate cu măturica (foarte multe exemplare, de dimensiuni diferite). Ceramica de la **L.** se individualizează prin decor, distingându-se două grupuri de ornamente ce corespund la două faze cronologic distincte. În faza mai veche predomină decorul constituit din motive excizate-incizate, multe imitând în mod vizibil tehnica de ornamentare a lemnului. Se remarcă motivele bogate spiralice (spirale înlănțuite, vârtejuri) și animaliere (incizii și protome). Decorul acestei faze prezintă evidente asemănări cu cel al culturii → Suciu și a fost considerat ca derivând din acesta. Vasele din faza a doua au luciu negru la exterior și sunt împodobite aproape exclusiv cu caneluri. În tumulul 9 s-a aflat un vas mare pântecos, decorat în maniera ambelor faze: canelurile sunt umplute cu motive excizate-incizate; piesa ilustrează trecerea decorului de la un stil la celălalt în cadrul evoluției necropolei. În 14 din cei 23 de tumuli cercetați au fost descoperite obiecte de bronz sau forme pentru turnat bronzuri. Tipurile pieselor din faza veche (topoare de luptă cu disc și spin, pumnale, tipare pentru tumat celturi, aplici, seceri, obiecte de podoabă) confirmă cele deduse din analiza ceramicii și precizează datarea primei faze în sec. 13 î.Hr. Tot din morminte ale primei faze provin și podoabe din aur (perle și brățări) și un topor de tip celt din fier, cel mai vechi obiect din fier atestat până acum în România. Bronzurile descoperite în tumulii celei de a doua faze indică datarea acesteia în sec. 12 î.Hr. probabil și o bună parte din sec. 11. În privința obiceiurilor funerare, primei faze îi corespund construcții funerare de tip a, în timp ce cele de tip *b* și *c* sunt caracteristice fazei a doua.

Relativ la încadrarea culturală a necropolei de la **L.** s-a remarcat că faza veche prezintă multe elemente ce o pot lega de evoluția culturii Suciu, prezentă și ea în zonă. Unii consideră prima fază a necropolei de la **L.** ca reprezentând pur și simplu ultima etapă a culturii Suciu. În ceramica fazei a doua se remarcă vasele de tip → Gáva, ceea ce a făcut pe unii cercetători să o atribuie acestei culturi. Săpăturile de la **L.** au pus însă în evidență tocmai relația strânsă între cele două faze care aparțin aceleiași comunități omenești. Multe dintre formele fazei a doua pot fi urmărite în prima fază, deosebirea dintre cele două etape reflectându-se mai ales în adoptarea unei noi mode de ornamentare a ceramicii. Astfel, vasele pântecoase așa-zise de tip Gáva își au prototipurile în faza întâi a necropolei, fapt care ar arăta că apariția acestui tip cu largă răspândire la începutul epocii fierului, mai ales în Transilvania și Câmpia Tisei, se explică tocmai prin fondul local de tradiție Suciu din epoca bronzului. În stadiul actual al cercetării, descoperirile de la **L.** sunt privite ca alcătuind un grup cultural, numit grupul **L.**, și care nu este un fenomen independent, ci reprezintă etapa finală a unei îndelungate evoluții, în cursul căreia nu au avut

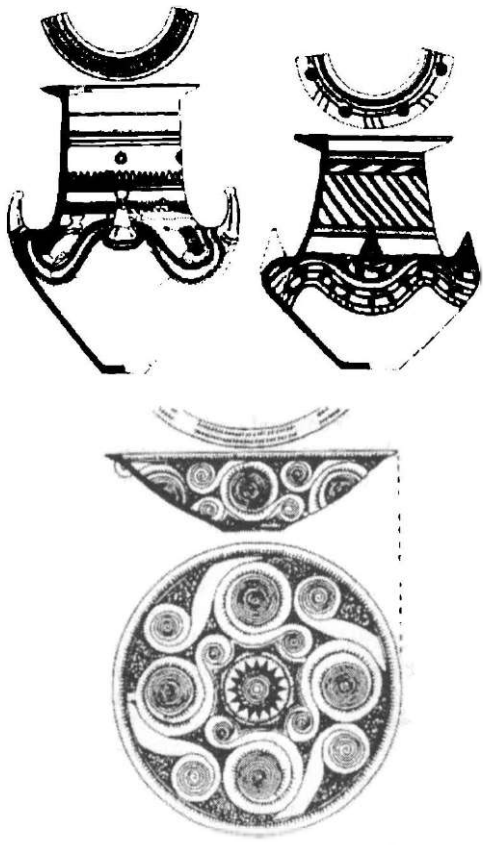

Fig. 146. Ceramică din necropola de la Lăpuș, jud. Maramureș.

www.mnir.ro

loc restructurări etnice. Manifestările pe alocuri spectaculoase ale acestei evoluții demonstrează că populația zonei respective devenise puternică din punct de vedere politic și economic. Ea stăpânea importantele zăcăminte de cupru și aur din N României, având astfel la dispoziție bogate resurse care să-i asigure o poziție dominantă față de alte triburi. Se consideră că numeroasele depozite de bronzuri și de obiecte de aur descoperite în întreaga arie a Țării Lăpușului, Chioarului, Codrului și Maramureșului, zone în care sunt atestate descoperiri de tip Suciu și L., reflectă activitatea metalurgică intensă a acestei populații. În acest sens credem că nu este o întâmplare faptul că sfârșitul necropolei de la L. coincide cu declinul activității centrului metalurgic din N României care se manifestă începând cu sec. 11 î.Hr.

C. Kacsó, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 45; id., *Necropola tumulară de la Lăpuș* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1981; A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 69.

A.V.

Lărgășeni, sat în com. Corbița (jud. Vrancea), în marginea căruia, la cca 1 km spre V, se află o așezare de la sfârșitul epocii bronzului, aparținând culturii Noua. La suprafața terenului (2 ha) au fost identificate urmele a trei cenușare de unde provin fragmente ceramice și câteva unelte din os.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 265.

M.F.

Lărguța, localit. din S Basarabiei, la N—E de orașul Cantemir, de unde provin fragmentele a două colane din aur masiv, cu capetele deschise, terminate în protome de lei, și un vas de aur (fială), conținând 21 stateri de aur de la Filip II, Alexandru cel Mare și Filip III Arideul. Au apărut întâmplător în 1956 și, respectiv, 1963, pe „Dealul Șoimului". Se presupune că cele două descoperiri fac parte dintr-un singur tezaur, îngropat curând după data de emitere a celei mai recente monede (323—317 î.Hr.), probabil înainte de sfârșitul sec. 4 î.Hr. Sondajul practicat aici a permis identificarea urmelor unei așezări getice, cu ceramică autohtonă și fragmente de amfore gr. din sec. 4—3 î.Hr. Tezaurul de la L. trebuie pus în legătură cu alte fastuoase descoperiri getice de aur, din aceeași vreme, cunoscute în spațiul de la răsărit de Munții Carpați (tezaurul de la → Băiceni, diadema de la → Bunești).

I.T. Niculiță, *Severnye frakijcy v VI—I vv. do n.e.*, Chișinău, 1987, 125—128 și fig. 41/4; *IGCH*, 800.

M.B.

Lăuni, localit. componentă a munic. Alexandria (jud. Teleorman), pe terit. căreia a fost descoperită întâmplător (probabil dintr-un mormânt) o fibulă digitată din a doua jumătate a sec. 6 d.Hr. sau prima jumătate a sec. 7, turnată din bronz, cu placă semicirculară cu cinci butoni, ornamentată cu decor liniar. Placa piciorului, din care se dezvoltă două capete de pasăre, se termină într-un buton cu mască umană rudimentară.

I. Spiru, în *RevMuz.*, 7, 1970, 6, 531.

R.H.

Lechința (Lechința de Mureș), sat în com. Iernut (jud. Mureș), pe terit. căruia au fost descoperite importante urme arheologice din mai multe epoci. În punctul „Săliște", situat pe malul drept al Mureșului, a fost descoperită și cercetată parțial o așezare cu mai multe niveluri de locuire. Cele mai vechi vestigii datează din faza finală a epocii bronzului, cu o eventuală prelungire și în prima epocă a fierului. Din cuprinsul stratului de depuneri materiale au fost scoase la iveală numeroase fragmente și vase aparținând mai multor categorii ceramice, ornamentate cu linii incizate, proeminențe, caneluri și crestături. Cea de a doua etapă de locuire datează din epoca geto-dacică și este reprezentată în special prin fragmente ceramice de la vase lucrate cu mâna și la roată, tipice ultimelor două sec. dinainte de cucerirea romană. A treia fază de locuire aparține epocii romane. Din stratul respectiv de cultură provin doar fragmente ceramice de la vase romane și de la vase de tradiție locală, dovadă a continuității elementului etnic dacic după cucerirea romană. În aceeași zonă au fost aflate și câteva morminte de incinerație și resturi de locuire daco-romane din sec. 2—4, unele dintre ele aparținând culturii Sântana de Mureș, la care se adaugă și câteva morminte de înhumație din sec. 6 d.Hr., probabil avare, în care s-au găsit vârfuri de săgeți cu trei tăișuri sau cu două cârlige, o sabie, toate din fier, și un cercel poliedric. Tot în punctul „Săliște" a fost precizată o fază de locuire din sec. 9—10, cu ceramică decorată cu linii incizate, simple sau în val. În punctul „Podeiu", situat tot pe malul drept al Mureșului, la 500 m spre S—E de „Săliște", pe un promontoriu, a fost descoperită o altă stațiune arheologică. Cele mai vechi urme de locuire datează din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și aparțin culturii Coțofeni. Din epoca bronzului s-au descoperit materiale caracteristice culturii Wietenberg. La sfârșitul epocii bronzului locuirea este abandonată, pentru a reveni pe „Podeiu" în epoca romană (sec. 2—3 d.Hr.). De această perioadă se leagă un depozit de unelte de fier, constând din 5 fiare de plug, 2 seceri, scoabe, lamă de cuțit, vătrai, lamă de pumnal, la care se adaugă două râșnițe de piatră.

D. Popescu, în *Dacia*, 2, 1925, 304—344; id., în *SCIV*, 3, 1952, 320—327; I.H. Crișan, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 285—299; D. Protase, *Problema continuității*, 117, fig. 37.

C.P.

Lechința de Mureș v. **Lechința**

lecticarius (lat.), purtător de lectică. V. și *asociații*.

www.mnir.ro

Lederata (Litterata) (Banatska Palanka, Serbia), fortăreață pe malul stâng al Dunării, în Moesia Superior, refăcată de Iustinian (Procop., *De aed.*, IV, 6, 3) și cuprinsă în jurisdicția diocezei și arhiepiscopiei Iustiniana Prima.

V. Pârvan, *Contribuții*, 181, 185, 187, 188, 199—200; D. Tudor, *OR*[4], 432, 456, 466; *IIR*, II, 379, 465 și 748.

I.B.

Ledosus v. **Lezoux**

legatus (lat.), termen desemnând o persoană delegată în scopuri administrative (să guverneze o provincie, un oraș, o regiune) sau diplomatice (ambasadori), inițial de către Senat apoi în numele împăratului (**1.** *Augusti pro praetore*). Practica se generalizase în ultimul sec. al Rep. și a devenit exclusivă în timpul Imp. în scopul conducerii provinciilor. Sub Rep., după încorporarea unei provincii în statul roman, o comisie de 10 *legati* o organizau și-i întocmeau statutul (*lex provinciae*), de comun acord cu consulul care dusese operațiile pe terit. ei. Comisia (*decemviri*) întemeia noi colonii și ratifica tratate. Senatul trimitea și **1.**, pe lângă guvernatorii de provincii, ca ajutoare în problemele militare și judiciare. În epoca Principatului a apărut distincția între provinciile imperiale (de la frontieră), ținând direct de împărat și guvernate indirect de acesta prin **1.** *Aug. pr. pr.*, și provinciile senatoriale (în interior), guvernate de Senat cu **1.** proveniți din rândurile lui. Provinciile imperiale puteau fi: de rang consular, cu două sau mai multe legiuni, în care caz **1.** era *consularis*, din clasa senatorială; de rang praetorian, cu o legiune, guvernator numit tot **1.** *Aug. pr. pr.*, dar aparținând clasei ecvestre; procuratoriană, fără legiuni, numai cu trupe auxiliare, în care caz legatul purta numele de *procurator* și aparținea de asemenea clasei cavalerilor. Existau de asemenea **1.** *iuridici*, judecători pe care împăratul personal îi trimitea în provincii ca ajutoare sau înlocuitori ai **1.**, sau **1.** *ad census* (câte unul de provincie), cu sarcini financiare. Existau și **1.** (delegați) ai orașului în adunările provinciale, precum și ai provinciei sau orașelor, trimiși la împărat. Între 106—118 d.Hr., Dacia, provincie de rang consular (cu 3 apoi cu 2 legiuni), a fost condusă de un **1.** *Aug. pr. pr.* din clasa senatorială. După reformele din 118—121/122 Dacia Superior, devenită de rang pretorian (cu o legiune) a avut la conducere un **1.** *Aug. pr. pr.* din clasa senatorială comandant și al legiunii, celelalte două provincii fiind guvernate de *procuratores*. După 168/169 Dacia, redevenită provincie de rang consular, a fost încredințată unui **1.** *Aug. pr. pr.* din ordinul senatorial, numit oficial **1.** *Aug. pr. pr. III Daciarum*, sau *consularis III Daciarum*. Procuratorii Daciei Porolissensis și Daciei Malvensis erau în continuare subordonați consularului Daciei. Provincia Moesia Inferior, menținută timp de trei sec. la rangul de provincie consulară, cu trei, apoi cu două legiuni, a fost guvernată de un **1.** *Aug. pr. pr.* din clasa senatorială.

J. Marquardt, *Manuel des antiquités romaines*, VII, Paris, 1891, 417—455; M. Macrea, în *Acta MN*, 3, 1966, 121—150.

M.Z.

legea agrară (gr. νόμος γεωργικός), operă legislativă alcătuită dintr-o serie de articole întocmite cel mai probabil către sfârșitul sec. 7 — începutul sec. 8 d.Hr., la Bizanț, prin care se apăra proprietatea țărănească mobilă și imobilă și se fixau pedepse pentru infracțiuni comise la sate. **L.a.** dovedește existența în sec. 7—8 pe terit. Imp. Bizantin, a unei pături largi de țărani liberi, cu drept de proprietate și moștenire asupra pământului pe care-l cultivau. Locuitorii satelor trăiau uniți în obște sătească, având ca proprietate individuală întreagă și ereditară terenul pe care-l arau, livezile și grădinile de zarzavat, iar ca bun comun pășunile, pădurile și, în general, pământul necultivat. Obștea sătească era socotită de autoritatea de stat ca o unitate administrativă și fiscală, ca unitate impozabilă, toți membrii comunității fiind solidar răspunzători de plata impozitelor. Acest regim de responsabilitate solidară pentru plata impozitelor se întâlnește pentru prima dată în **l.a.**, document unic și mult controversat al lit. juridice bizantine, care a avut o înrâurire hotărâtoare și asupra vechiului drept român.

G. Ostrogorsky, 75—77, 113—115; P. Lemerle, în *Revue Historique*, 82, t. 219, 1958, 32—74; Karayannopoulos, în *BZ*, 51, 1958, 357—373; V.A. Georgesco, în *Byzantina*, 1, 1969, 81—134; G. Cront, în *Actes XIVe Congrès ét. byz.*, II, 543—553.

I.B.

legio (lat.; „legiune") (în armata romană), mare unitate de infanterie, formată din cetățeni romani, sub comanda unui ofițer superior de rang senatorial. Mișcările **1.** de pe un front pe altul sau în interiorul aceleiași provincii, în funcție de situația politico-militară, necesități de construcții sau pază și supraveghere au fost extrem de frecvente fiind în practica obișnuită a comandamentului central și a celor provinciale. Pentru participarea la războaiele cu dacii s-a realizat probabil cea mai mare concentrare de **1.** și vexilații cunoscută în ist. armatei romane. Sunt atestate ca participante următoarele **1.**: *I Italica, I Minervia, IV Flavia Felix, V Macedonica, VII Claudia, XI Claudia, XIII Gemina*; importante vexilații au furnizat **1.**: *III Gallica, IV Scythica, XII Fulminata* și probabil *I Adiutrix, VII Gemina Felix, X Gemina, XIV Gemina Martia Victrix, XV Appolinaris*. După sfârșitul războaielor dacice, în zona provinciei au fost dislocate trei unități: **1.** *XIII Gemina*, cu sediul la Apulum, **1.** *IIII Flavia Felix* cu sediul la Berzobis (Berzovia) și **1.** *I Adiutrix*, de la care provin trei inscripții la Apulum, probabil cu sediul în preajma fostei capitale a regilor daci, Sarmizegetusa (Grădiștea de Munte), unde a fost identificată emblema **1.** (doi capricorni față în față, la mijloc un disc cu spic). În 114 d.Hr., **1.** *I Adiutrix* a fost retrasă din Dacia și mutată pe

www.mnir.ro

frontul oriental, în vederea declanşării războiului cu parţii, de unde n-a mai revenit în Dacia, ci a fost dislocată la Brigetio (în Pannonia Superior). După 118, 1. *IIII Flavia Felix* a fost retrasă şi ea din Dacia, luând poziţie în vechiul său castru de la Singidunum. Unitatea cu staţionare neîntreruptă în Dacia (106—275) a fost 1. *XIII Gemina*, de la Apulum, sediul ei stabil. Aceasta a lăsat numeroase monumente epigrafice şi un abundent material tegular ştampilat, practic pe întreg cuprinsul provinciei. Cele mai multe inscripţii şi ţigle sau cărămizi ştampilate s-au descoperit la Apulum unde aproape toate gradele şi categoriile de militari au dedicat monumente epigrafice. Între 106—118, când a fost reorganizată provincia Dncia, 1. *XIII Gemina* a avut la comandă im *legatus legionis* de sine stătător, de obicei de rang senatorial; după 118, până la cca 168/169, guvernatorul Daciei Superior, apărută în urma reformelor, îndeplinea concomitent şi funcţia de *legatus* 1.; după 168/169 la comanda ei revine un *legatus* 1. separat, situaţie eare se va menţine până în vremea lui Gallienus când la nivelul întregului Imp. legaţii de rang senatorial au fost înlocuiţi cu *praefecti* de rang ecvestru, începând cu această dată fiind atestaţi şi în Dacia astfel de comandanţi. Până în prezent, în inscripţiile din Dacia sau alte provincii, pentru 1. *XIII Gemina* între 106—275 se cunosc un număr de 30 de legaţi (şi doi anonimi) şi 5 *praefecti legionis*. Ofiţeri superiori ai acestei 1. (*tribuni laticlavi/augusticlavi*) sunt atestaţi până în prezent în număr de 20 şi încă 5 anonimi. Au fost documentaţi, de asemenea, un mare număr de *centuriones* precum şi un mare număr de grade inferioare — soldaţi şi veterani ai aceleiaşi 1., ultimii răspândiţi pe întreg terit. provinciei şi prin aceasta cu un important rol în romanizarea zonelor respective. În 127 şi 136 sunt lăsate la vatră contigente masive de veterani înrolaţi în 107 şi respectiv 115. Din 1. *XIII Gemina* au fost dislocate numeroase detaşamente în diferite colţuri ale provinciei. Mai importante au fost cele de la minele de aur din Munţii Apuseni — Ampelum, Abrud şi alte mici localit., Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe valea Mureşului (Micia şi alte localit.), Tihău, Porolissum, Hoghiz, Boiţa (?). L.*XIII Gemina* a participat la toate marile evenimente militare şi politice din Dacia sau privind această provincie, cum ar fi: respingerea atacurilor dacilor liberi de la mijlocul sec. 2, războaiele marcomanice care au afectat puternic Dacia, evenimentele de la sfârşitul sec. 2 prilejuite de proclamarea ca împărat a lui Septimius Severus în tabăra căruia s-a găsit sau la efortul general de respingere a puternicelor invazii din sec. 3. În anul 274, când Aurelian a luat măsura evacuării Daciei, 1.*XIII Gemina* a fost dislocată la Ratiaria, pe Dunăre, păstrând subunităţi în capetele de pod de la N de fluviu. Materialul epigrafic al 1. *XIII Gemina* de la sfârşitul sec. 3 şi începutul sec. 4 a fost descoperit, pe lângă Ratiaria, la: Ad Aquas, Cladova, Drobeta, Dierna, Desa, Sucidava. *Notitia Dignitatum* indică următoarele garnizoane ale 1. *XIII Gemina:* Ratiaria (unde se găsea şi comandamentul), Aegeta, Burgo-Novo, Transdrobeta, Zernis (Dierna). A doua 1. prezentă permanent în Dacia, începând cu 168/169 până la părăsirea provinciei, a fost 1. *V Macedonica*, adusă din Moesia Inferior (de la Troesmis, unde revenise după ce participase la războiul cu parţii din 161—165), la Potaissa în Dacia Perolissensis. Întreaga provincie era sub paza şi controlul 1. *V Macedonica*. Legatul său, de rang senatorial, îndeplinea probabil şi funcţia de viceguvernator al Daciei Porolissensis. Se cunosc numele a 3 *legati* şi 2 *praefecti legionis*, precum şi a mai multor *tribuni laticlavi/augusticlavi*. Ca şi în cazul celeilalte 1. şi pentru 1. *V Macedonica* se cunoaşte un număr destul de mare de centurioni şi alte diferite grade inferioare. Alături de 1. *XIII Gemina*, unitatea cantonată la Potaissa a participat la toate importantele evenimente politico-militare care au implicat provincia Dacia, rolul său de principală unitate tactică din N Daciei devenind evident îndeosebi în sec. 3. După părăsirea Daciei, 1. *V Macedonica* a fost dislocată la Oescus, vechiul ei lagăr din sec. 1, având subunităţi în garnizoanele de la Varinia şi Sucidava (la N de Dunăre). Alături de cele 2 1. de bază în Dacia au mai fost prezente, în misiuni de luptă sau construcţie, în sec. 2—3, şi vexilaţii din 1.: *I Italica, III Gallica, II Italica, VII Claudia, VII Gemina, X Gemina, XI Claudia* şi *XXII Primigenia*, ultima dislocând detaşamente în Dacia Malvensis în timpul războiului lui Filip Arabul cu carpii (245—247) pentru construcţia unui nou zid de incintă la Romula. Începând cu sec. 2, provincializarea 1. s-a accentuat şi fenomenul s-a făcut puternic simţit şi în Dacia, provincie cu o bună sltuaţie demografică. Pe baza statisticii oferite de inscripţii se poate constata că începând cu Hadrian, căruia i s-a atribuit în mod tradiţional recrutarca teritorială, în 1. din Dacia (1. *XIII Gemina*, apoi 1. *V Macedonica*) au pătruns tot mai mult localnici (daci romanizaţi sau provinciali). Din totalul de 27 de soldaţi a căror origine este cert stabilită, 16 sunt originari din Dacia şi 11 din alte provincii puternic romanizate şi îndeosebi din cele imediat învecinate provinciei carpatine. În acelaşi timp se constată că în sec. 2 centurionii 1. din Dacia sunt originari fie din Italia, fie din coloniile romane, mai demult întemeiate în provincii; în sec. 3, în urma reformei lui Septimius Severus, aceştia încep să se ridice din rândurile gradaţilor din cadrul unei 1.

B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1966; G. Webster, *The Roman Imperial Army*, Londra, 1969; V. Christescu, *Istoria*; M. Macrea, *Viaţa*; A. Aricescu, *Armata*; *D. Tudor, OR*[4].

M.Z.

leiturgiai v. **munus**

www.mnir.ro

lekythos (gr.), vas mic, cu gura strâmtă, utilizat pentru păstrarea uleiului parfumat sau a anumitor soiuri de condimente. A apărut în sec. 10 î.Hr. (protogeometric) și a fost produs în număr mare în sec. 6—4 î.Hr. la Corinth și Atena, uneori decorat cu figuri negre sau roșii. Însoțește adesea inventarul funerar, fiind înlocuit, începând cu sfârșitul sec. 4, cu unguentarium.

R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960, 232 și urm.

P.A.

Leliceni, sat în com. Sâncrăieni (jud. Harghita), în apropierea căruia, la cca 3 km E de orașul Miercurea Ciuc, pe un munte alungit sub forma cifrei 8 și cu două vârfuri numite „Muntele cu piatră" (spre E) și „Locul oprit" (spre V), se află două stațiuni arheologice. Pe „Muntele cu piatră", purtătorii culturii Coțofeni au lăsat urme ale unor colibe cu puține resturi arheologice. Ceva mai târziu, la începutul epocii bronzului, locul a servit drept așezare (cea mai importantă descoperită pânbă în prezent) pentru purtătorii culturii (grupului cultural) Jigodin. Așezarea, de lungă durată, a avut trei niveluri de locuire în cadrul cărora s-au putut contura locuințe cu vetre de foc și un bogat material arheologic constând din ceramică frumos împodobită cu impresiuni de șnur, unelte din piatră (cuțite curbe din gresie, topoare din granit sau tuf vulcanic, diferite piese din rocă locală sau silex) sau arme (vârfuri de săgeți) și resturi ale unei bogate activități metalurgice, constând din multe și variate tipare din lut pentru turnarea pieselor de metal. Pe același loc au apărut și resturi răzlețe ale purtătorilor culturii Wietenberg din perioada mijlocie a epocii bronzului. Amenajări complexe a suferit întreaga suprafață a „Muntelui cu piatră" în sec. 1 î.Hr., când partea cea mai înaltă și accesibilă a ei a fost înconjurată cu o fortificație având în substrucție un perete realizat din aglomerări de pietre, peste care se va fi realizat și o suprastructură din trunchiuri de brad. Era o cetate de refugiu și apărare care domina și ocrotea accesul lateral, prin Misentea, dintre depresiunea Ciucului de Jos și cea a Ciucului de Mijloc. Pe „Locul oprit" este o altă așezare, care pare a fi fost și ea fortificată în același mod cu cea de mai sus. În acest punct este foarte numeros materialul arheologic care ne indică o importantă așezare a purtătorilor culturii Coțofeni (faza I). Câteva fragmente ceramice hallstattiene timpurii precum și un fragment ceramic pe care s-a zgâriat, după ardere, litera R, amintind fragmente similare din așezarea dacică de la Ocnița (jud. Vâlcea), ar putea să servească la viitoarea datare a fortificației.

P. Roman, J. Pál, H. Csába, în *SCIV*, 24, 1973, 4, 559—574.

P.R.

lentiarion (gr.), încăpere specială dintr-un ansamblu thermal. Pe faleza portului Constanța, între „Edificiul roman cu mozaic" și principala intrare în portul modern, au fost dezvelite (1962—1966) resturile unei construcții masive, cu ziduri din rânduri de blochete de piatră, alternând cu straturi de cărămizi. O cameră mare, centrală, cu ziduri duble, în care s-au prevăzut orificii pentru circulația aerului cald, era limitată spre N cu un alt zid prevăzut cu trei intrări. Pe arhitrava ancadramentului, o inscripție în lb. gr. cuprinde cuvântul το λεντιάριον, care desemnează o încăpere în care se păstrau rufe (lenjerie pentru băi). Asociindu-se această determinare cu anumite particularități ale clădirii, s-a constatat că întregul ansamblu descoperit făcea parte din complexul unor *thermae* tomitane din sec. 3—4 d.Hr., contemporane mozaicului.

A. Rădulescu, în *Pontica*, 1, 1968, 327—329.

A.R.

Leon, numele unor împărați romani și bizantini. 1. **L. I** (457—474 d.Hr.). Originar din tribul trac al bessilor, a ajuns pe tronul Imp. Roman de Răsărit cu ajutorul generalului de origine germanică Aspar (7 febr. 457), pe a cărui autoritate a căutat apoi să o reducă, creind o nouă gardă imperială (*excubitores*), alcătuită îndeosebi din isaurieni (460). În timpul său, ostrogoții, cărora **L. I** a refuzat să le mai plătească tributul anual ca federați, an părăsit Pannonia (472). 2. **L. II** (18 ian.—toamna 474), fiul isaurianului Zenon și al Ariadnei, fiica lui **L. I**, a urmat la tron bunicului, având coîmpărat pe tatăl său, care a ocupat tronul după moartea micului său fiu, în toamna aceluiași an. 3. **L. III** (717—741), supranumit Isaurul, sirian de origine, colonizat în Thracia, împreună cu părinții, sub Iustinian II, căruia-i datorează începutul ascensiunii sale. Ca împărat s-a dovedit destoinic general și bun om politic, respingând atacurile arabilor asupra Constantinopolului (717—718) și din Asia Mică și efectuând o nouă reformă a → themelor. A dat primul edict contra icoanelor (726). A emis un nou cod de legi, *Ecloga* (726), bazat pe legislația lui Iustinian, pe care a adaptat-o la realitățile timpului. Politica iconoclastă a lui **L. III** a dus la accentuarea dezbinării între Orientul gr. și Occidentul lat., sudul grecizat al Italiei și prefectura Illyricului fiind separate de Roma și trecute sub jurisdicția patriarhiei de Constantinopol. 4. **L. IV** (775—780), supranumit Chazarul, după mama sa, o prințesă chazară, prima soție a lui Constantin V Copronymos (741—775), a încetat lupta iconoclastă, sub influența soției sale, atheniana Irina, dar în cele din urmă a revenit la politica tatălui său, pedepsind pe înalții funcționari, partizani ai cultului icoanelor (780). 5. **L. V** Armeanul (813—820), bun general, a reluat politica militară și iconoclastă a lui **L. III** și Constantin V. În timpul său, Krum, țarul Bulgariei, după un atac nereușit asupra Constantinopolului, a asediat Adrianopolul și a ridicat din acest oraș și din împrejurimile lui un mare număr de locuitori, pe care i-a deportat în „Bulgaria de dincolo

www.mnir.ro

de Dunăre" (iul.—aug. 813). După înfrângerea (toamna 813) și moartea neașteptată a lui Krum (13 apr. 814), **L. V** a încheiat cu fiul și succesorul acestuia, Omurtag, o pace pe 30 de ani (14 apr. 814), după care a reluat lupta iconoclastă, încheiată odată cu asasinarea sa în altarul Sf. Sofia din Constantinopol (25 dec. 820). **6. L. VI** (886—912), împărat cultivat, scriitor fecund și retor entuziast supranumit **Înțeleptul** sau **Filosoful**. Cea mai mare culegere de legi a Imp. Bizantin, *Basilicalele* (τὰ Βασιλικά), împărțită în 60 de cărți, constituie opera principală a domniei lui **L. VI.** Inspirându-se din legislația lui Iustinian și a succesorilor săi, *Basilicalele* prezintă sistematic, într-o singură lucrare, în lb. gr., întreaga legislație. Lor li se adaugă 113 edicte ale lui **L. VI**, alcătuind o colecție de *Novelle*. **L. VI** este și autorul lucrării de strategie intitulată *Taktika*. În domeniul politicii externe activitatea sa n-a fost la înălțimea celei culturale.

E. Stein, *Histoire*, I, 354—362; G. Ostrogorsky, *Histoire*, 90—91, 183—194, 204—206, 230—233 și 268—287; *IstRom*, 759; *PLRE*, II, 663—665.

I.B.

Leon Diaconul (mijlocul și a doua jumătate a sec. 10), cronicar bizantin, originar din Kaloe (Asia Mică). A scris o Ἱστορία în 10 cărți, narând evenimentele de la moartea lui Constantin VII Porphyrogenetul (959) și până la moartea lui Ioannes Tzimiskes (976). Martor ocular al unor evenimente relatate, el oferă date prețioase asupra războiului dintre kievieni și bizantini, în special pentru ultima fază a acestuia, desfășurată la Silistra (Dorostolon) (971). În pofida faptului că l-a însoțit pe împăratul Ioannes Tzimiskes în campania lui împotriva trupelor lui Sviatoslav, unele dintre informațiile sale se dovedesc a nu fi dintre cele mai exacte. Astfel, L.D. susține că imediat după victoria bizantinilor (971) de la Dorostolon, Ioannes Tzimiskes ar fi schimbat numele orașului Dorostolon în Theodoropolis. În realitate, împăratul bizantin a dat atunci numele de Theodoropolis orașului Eschaita din Paphlagonia (Asia Mică). Interesantă rămâne informația privind expresia κομέντον prin care este denumită adunarea kievenilor în cadrul căreia se luau anumite hotărâri.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 398—400; N.A. Oikonomidis, în *RÉSEE*, 3, 1965, 62, nr. 21.

P.D.

Leon, drongarul v. **drongar**

Leon Nikerites (sec. 11—12), eunuc, general mult prețuit de împăratul Alexios I Comnenul (1081—1118). Mai întâi strateg și *anagrapheus* al Peloponesului, a primit în 1087 sarcina de a conduce din regiunea de N—E a Bulgariei de astăzi la Constantinopol o ambasadă de 150 soli pecenegi, care pe drum au fugit la ai lor. Curând după nimicirea pecenegilor la Lebunion (29 apr. 1091), **L.N.** este menționat ca „duce al Paradunavului" (Ana Comnena, *Alexiada*, VIII, 9, 7), iar mai târziu ca *protonobilissimus*, mare duce și *anagrapheus* al insulei Cipru. Ultima dată apare într-un război împotriva turcilor selgiucizi (1117).

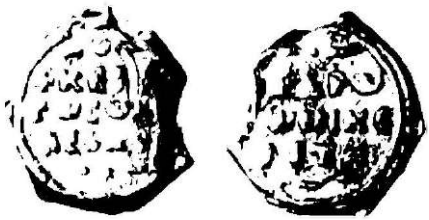

Fig. 147. Sigiliu al lui Leon Nikerites, descoperit în apropiere de Noviodunum.

N. Bănescu, *Duchés*, 93—95; V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médailler Vatican*, Città del Vaticano, 1962, nr. 110; *DID III*, 148, 153—154; W. Seibt, *Die byzantinische Bleisiegel in Österreich*, I, Viena, 1978, nr. 99; I. Barnea, în *Studies in Byzantine Sigillography*, Dumbarton Oaks, 1987, 82—83, nr. 6.

I.B.

Leon Sarakinopoulos (sec. 10), primul strateg al themei → Paristrion (Paradounavon). Cunoscut datorită a 30 de sigilii de plumb descoperite la Preslav (Bulgaria), în 1967 și 1978—1980. După titlurile onorifice și funcțiile militare și administrative ale posesorului lor, cele 30 de sigilii purtând numele lui **L.S.** au fost împărțite în cinci grupe. Dintre acestea, o grupă de două sigilii poartă următoarea legendă în lb. gr.: „**L.S.** protospătar imperial și strateg de Dorostolon", iar altă grupă de 17 sigilii, următoarea legendă în aceeași lb.: „L.S. protospătar imperial și strateg de Ioanopol și Dorostolon". Sigiliile datează din anii 971—986, când Preslavul, a doua capitală a statului bulgar (după Pliska), se afla în stăpânire bizantină, sub denumirea de Ioannoupolis, după numele cuceritorului său Ioannes Tzimiskes.

T. Totev, în *Arheologija-Sofia*, 10, 1968, 4, 49—51; Iv. Iordanov, *ibid.*, 1982, 1, 12—23; *DID III*, 75.

I.B.

Lesbos, importantă insulă din bazinul Mării Egee (a treia ca mărime după Eubeea și Creta), având ca principal centru orașul Mytilene. În epoca arhaică L. a desfășurat o oarecare activitate de colonizare și un înfloritor comerț. Mărturiile arheologice ale legăturilor comerciale dintre L. și cetățile gr. din Dobrogea sunt reprezentate mai ales de amforele cenușii produse în insulă. Metoda arderii în atmosferă reducătoare, având drept rezultat o ceramică cenușie, pare să fi fost preluată de olarii histrieni de la meșterii din L.

www.mnir.ro

B.G. Clinkenbeard, în *Hesperia*, 51, 1982, 248—267; P. Dupont, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 19—43.

A.A.

Lespezi, sat în com. Gârleni (jud. Bacău), în lutăria căruia a fost descoperită o așezare gravetiană cu șase niveluri de locuire, cea mai sudică dintre așezările paleolitice cunoscute pe malul drept al Bistriței. S-au descoperit numeroase obiecte de piatră cioplită, resturi faunistice (ren, cal, bovine) și vetre de foc. Analiza coarnelor de ren a dus la concluzia că cele șase niveluri de locuire de la L. reprezintă stațiuni cu exploatare animală sezonieră de primăvară și toamnă, fapt ce explică și perioada restrânsă de timp în care s-au acumulat (cuprinsă, potrivit cronologiei absolute, C_{14}, între cca 16.000 și 15.000 î.Hr.).

M. Bitiri, în *SCIV*, 14, 1963, 1, 135—138; ead., V. Căpitanu, în *Carpica*, 4, 1972, 36—37.

M.B.C.

Letnica (Bulgaria, jud. Loveč), tezaur getic compus din 23 piese pentru decorația harnașamentului, din argint aurit, produse de un atelier toreutic local. Majoritatea sunt decorate cu scene antropomorfe, reprezentând un călăreț (războinic-vânător), însoțit de diverse atribute și având semnificație funerară, divină și dinastică. Celelalte sunt decorate cu teme iconografice gr. sau cu motive ale stilului animalier „scitic".

I. Venedikov, T. Gerassimov, *Trakijskoto izkustvo*, Sofia, 1973; R. Pittioni, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil.-hist. kl., 321 B, Viena, 1977; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 59 și urm.

P.A.

Leț, sat în com. Boroșneu Mare (jud. Covasna), în apropierea căruia a fost descoperit un important complex arheologic, cu 3 așezări suprapuse. Cea mai veche aparține culturii Criș-Starčevo, urmat de un strat Boian (faza Giulești) și de un altul bogat în materiale de tip Ariușd. În cadrul săpăturilor de la L. a fost stabilit pentru prima dată raportul stratigrafic dintre culturile Criș-Starčevo și Boian, cu precizarea vechimii mai mari a primei dintre ele. Au mai fost descoperite și două morminte. Unul datează din timpul culturii Criș și aparține unui copil ciopârțit, acoperit în parte cu cioburi. Al doilea este mai vechi decât stratul Ariușd și conține tot un schelet de copil în poziție chircită. Pe același loc s-au găsit câteva fragmente ceramice de tip Cucuteni *B* și *C*, Monteoru și din prima epocă a fierului, precum și un fragment de vas roman.

I. Nestor, în *Materiale*, 3, 1957, 59—63; Z. Székely, în *Materiale*, 1, 1951, 6—20; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 5—51 și 9, 1967, 5—38.

E.C.

Lețcani, com. în jud. Iași, pe terit. căreia s-au descoperit importante vestigii arheologice de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.), din care au fost cercetate parțial o așezare și două necropole aflate în vatra satului. Din așezare s-au dezvelit patru locuințe, al căror inventar cuprinde în principal ceramică. Din necropola corespunzătoare așezării s-au cercetat 49 morminte, din care 17 de incinerație și 32 de înhumație. Cu excepția unui mormânt în urnă, toate celelalte morminte aveau oasele calcinate puse direct

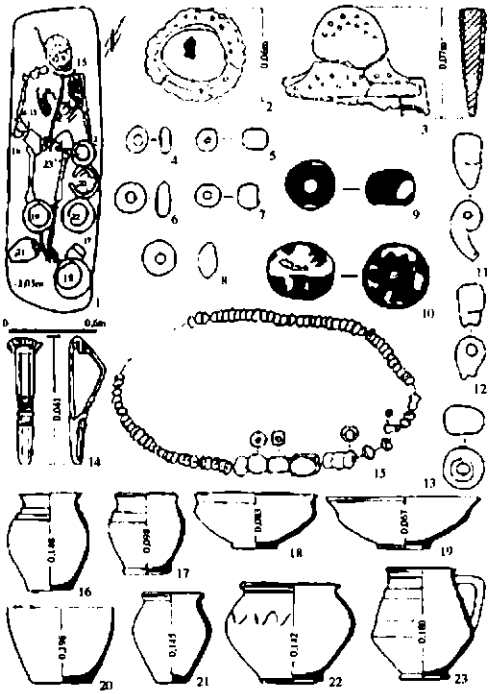

Fig. 148. Lețcani. Mormântul nr. 5 de înhumație. Plan (1) și inventar: verigă (2) și pieptene de os (3), șirag de mărgele din sticlă (4—13), fibulă (14), șirag de mărgele din sticlă, cornalină și lut (15), ceramică (16—23).

în groapă, acoperite uneori cu vase întregi sau fragmente de vase. Morminte de înhumație erau orientate în principal pe direcția N (capul). Inventarul mormintelor este de o mare bogăție și cuprinde vase de lut, un pahar de sticlă, fibule, catarame, piepteni, cuțite, fusaiole, pandative, verigi, ace, mărgele, vârfuri de lance, oase de la ofrande de carne etc. Dintre aceste obiecte se remarcă o fusaiolă de lut pe care a fost incizată o inscripție runică. La cca 500 m spre V se află o a doua necropolă birituală de tip Sântana de Mureș, din care s-au cercetat 11 morminte. Pe terit. aceluiași sat au mai fost semnalate numeroase așezări cu resturi de locuire din paleolitic, neolitic (culturile Criș, a ceramicii lineare și Cucuteni), epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt, sec. 3 și 4 d.Hr., precum și câteva morminte sarmatice (sec. 3 d.Hr.).

C. Bloșiu, în *AM*, 6, 1969, 137—148 și 8, 1975, 203—285; id., în *MemAntiq*, 1, 1969, 167—180; id., în *Cercist*, S.N., 4, 1973, 93—125; S. Haimovici, în *AM*, 8, 1975, 287—291; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 206—208; *RAJI*, I, 214—218.

I.I.

www.mnir.ro

Leu, com în jud. Dolj, în apropierea căreia, pe o terasă relativ joasă, în punctul „La Tei", a fost descoperită o așezare de tip Vinča-Dudești. Stratul de cultură are 25—50 cm grosime și este suprapus de stratul vegetal cuprinzând rare cioburi Coțofeni. În stratul neolitic au fost delimitate trei niveluri. S-au descoperit mai multe gropi de bordei și câteva locuințe de suprafață. Una dintre gropile de bordei (din nivelul I) avea forma ovală (3,80 x 1,80 m), 1 m adâncime și era prevăzută cu câteva nișe, trepte la intrare și o vatră (1 x 0,60 m) cu gardină (înaltă de 0,12 m și lată de 0,10 m). Vatra se afla pe un soclu cruțat (de 30 cm înălț.). O locuință de suprafață (nr. 1 din nivelul II) avea forma rectangulară (4 x 5 m), cu vatră deschisă (1 x 0,80 m). În colțul ei de N se aflau 6 râșnițe. Uneltele de silex, majoritatea microlite, au fost lucrate din silex „oltenesc", mai rar din cel „balcanic". Printre acestea

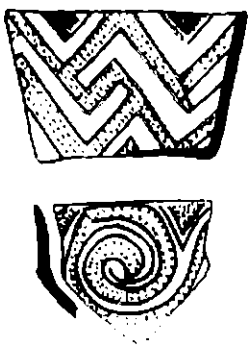

Fig. 149. Ceramică neolitică descoperită la Leu — „La Tei".

se află vârfuri de tip *Fiera*, lame, împungătoare, trapeze, vârfuri de săgeată triunghiulare, răzuitoare. Uneltele de piatră șlefuită (tesle și dăltițe) sunt rare. S-au găsit și spatule similare celor de la Cârcea. Ceramica era arsă în cuptoare amenajate în marginea așezării. Vasele au fost modelate din pastă amestecată cu pleavă și cu calcar pisat mărunt. Vasele de uz comun erau în formă de borcane, străchini, castroane, ornamentate cu adâncituri (rare sau mai dese) făcute cu unghia. Din pastă fină au fost confecționate: străchini, vase cu picior, vase hemisferice, castroane tronconice. Sunt ornamentate de obicei cu benzi de linii incizate în formă de meandre, în unghi, spirale, arcuri. Benzile sunt cu suprafață hașurată cu linii în rețea sau sunt acoperite cu puncte. Astfel de benzi alternează cu altele netede, similare ca formă. O ultimă categorie este aceea a vaselor ornamentate cu caneluri fine dispuse orizontal sau oblic. La **L.** s-au mai găsit un fragment de vas antropomorf (nivelul II), o figurină feminină fragmentară, precum și o reprezentare zoomorfă fragmentară. Din punct de vedere cronologic și cultural, nivelurile complexului de tip Vinča-Dudești de la **L.** corespund: nivelul I = Dudești *III*; nivelul II = Dudești *IV*; nivelul III = Vădastra *I* (E.C.). În punctele „Albota", „Balta Lungă", „Leu Mic", „Modruz" și în centrul satului, au fost descoperite cinci așezări daco-romane din sec. 2—3 d.Hr., aflate pe drumul roman dintre Pelendava și Romula. La „Albota", un mic sondaj arheologic a scos la iveală ceramică de factură romană și dacică, aflată în același complex. La „Leu Mic" (300 m V de sat) s-au salvat dintr-o necropolă daco-romană de tip Locusteni trei morminte de incinerație cu ceramică romană și de factură dacică. În punctul „Balta Lungă" a fost descoperit (în 1967) un tezaur alcătuit din 24 monede de argint geto-dacice de tip Adâncata. Monedele se aflau depuse într-un vas de lut (G.P.).

M. Nica, T. Niță, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 31—64; G. Popilian, T. Niță, în *Oltenia*, 4, 1982, 87—96, iid., în *RevMuz*, 6, 1969, 3, 267.

E.C. și G.P.

Leuke (<gr. λευκός; „alb"), denumirea dată de gr. în antic. Insulei Șerpilor, singura insulă din Marea Neagră, o stâncă albă, situată la 44 km de gurile Dunării. Loc de escală a navigatorilor gr., în special a celor din Milet, **L.** era cunoscută mai ales ca insulă a lui Ahile, căruia corăbierii din Milet i-ar fi ridicat aici un templu. Informațiile furnizate de Arrian (*Peripl. Ponti Eux.*, 20, 1—23, 1) cu privire la templul și cultul lui Ahile de pe **L.** sunt de caracter legendar, dar cuprind și unele date veridice privind prezența aici a numeroase păsări de mare. Cercetările întreprinse la începutul sec. trecut de către specialiști ruși au dus la descoperirea unor urme de construcții și fragmente arhitectonice antc., câteva inscripții, ceramică, monede gr. etc. Din rândul documentelor epigrafice se remarcă un decret (sec. 4 î.Hr.) din Olbia dat în cinstea unui necunoscut, pentru meritul de a fi alungat piratii stabiliți pe insulă. Printre monedele descoperite se află și o emisiune histriană de tipul „cu roata".

E. Egger, în *BCH*, 9, 1885, 275 și urm.; *IOSPE*, I², 286; R. Vulpe, *HAD*, 63—64.

C.P.

Leurda, localit. inclusă în orașul Motru (jud. Gorj), la extremitatea de N a căreia, la 400 m spre E de calea ferată Strehaia—Însurăței, cu ocazia unor săpături efectuate în vederea unor exploatări miniere, a fost descoperit (în 1964) un tezaur de monede romane imperiale de argint. Au fost recuperate 26 de exemplare din perioada 194/195 — 249/251 d.Hr. (de la Septimius Severus la Traian Decius), majoritatea denari (17), celelalte antoninieni (9). Ascunderea tezaurului a fost pusă în legătură cu atacurile goților și carpilor din anii 248—251.

G. Popilian, în *Drobeta*, 1, 1974, 147—157.

E.N.

levallois, tehnică de cioplire a pietrei apărută în paleoliticul inferior, în perioada corespunzătoare interglaciarului Mindel-Riss (cca 350000—300000 ani). Denumită astfel după stațiunea Levallois-Perret (Franța). Constă din prepararea îngrijită a suprafeței

www.mnir.ro

nucleului, astfel încât să se obțină aşchii în formă predeterminată: ovale, rotunde, rectangulare, triunghiulare (vârfuri tipice l.). Talonul piesei este adesea fațetat dar uneori și neted. Această tehnică a reprezentat un pas înainte în prelucrarea pietrei, fiind inventată de *Homo erectus*.

F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen*, I, Bordeaux, 1961, 13—16.

A.P.

lex v. drept

Lezoux (antc. *Ledosus*), cel mai important centru din Gallia Centrală de manufacturare a vaselor *terra sigillata*. Activitatea atelierelor ceramice de aici a început în prima jumătate a sec. 1 d.Hr. După o scurtă

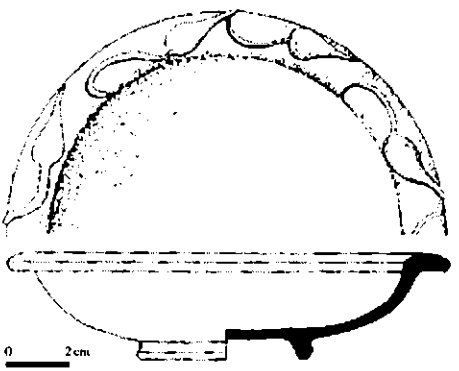

Fig. 150. Vas produs la Lezoux, decorat în tehnica barbotinei, descoperit la Acidava (Enoșești, jud. Olt).

decadență la sfârșitul sec. 1, producția cunoaște în sec. 2 cea mai mare înflorire. La începutul sec. 4 atelierele își încetează activitatea. Cea mai mare parte a produselor *terra sigillata* importate în Dacia (peste 50%) provin de la L. și din celelalte centre din Gallia Centrală. Meșterii olari *Cinnamus* și *Paternus* sunt cei mai cunoscuți.

J. Stanfield, G. Simpson, *Central Gaulish Potters*, Londra, 1958.

G.P.

Liber Pater, veche divinitate italică a fertilității și în special a vinului. Caracteristicile sale inițiale au fost estompate în urma identificării cu → Bacchus, de la care a împrumutat mitologia, atribuțiile și iconografia. Sub influența gr., L.P. împreună cu partenera sa *Libera* (identificată cu Persephone) au fost asociați cu → Ceres (identificată cu Demetra) în cadrul unei triade adorate din 493 î.Hr. într-un templu de la poalele Aventinului. Sărbătoarea sa, *Liberalia* (17 mart.) era caracterizată prin veselie, cântece și folosirea măștilor și pare a fi avut un caracter precumpănitor rustic. Ea a devenit și data preferată la care băieții îmbrăcau pentru prima oară *toga virilis*. Cultul lui L.P. a avut o mare popularitate, care s-a amplificat în primele sec. ale Principatului. În Dacia s-a descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa un templu al lui L.P. cu portic și cu mai multe încăperi, construit la începutul sec. 2 d.Hr. și refăcut după anul 170. S-au identificat din punct de vedere iconografic două grupuri principale de reliefuri, pe care L.P. apare fie împreună cu Libera, pantera și membri ai cortegiului bacchic (Satyri și Sileni, Pan), fie împreună cu Ampelos, șarpele și cortegiul bacchic. Rar reprezentat în gliptică, dar frecvent prin statuete, L.P. și simbolurile sale constituiau de asemenea motive curente în ornamentarea monumentelor funerare. Răspândite în orașe, sate, centre militare, balneare și aurifere, cele peste 50 de inscripții dedicate lui L.P. și Libera și cele peste 170 de reprezentări figurate corelate acestui cult evidențiază pe L.P. ca una dintre divinitățile cel mai frecvent adorate în Dacia. Pentru explicarea popularității excepționale a acestui cult s-au invocat particularitățile economice ale Daciei și s-a formulat ipoteza că L.P. și Libera au fost asimilate unor divinități dacice preexistente cuceririi romane.

A. Bodor, în *Dacia*, *N.S.*, 7, 1963, 211—239; C. Pop, în *Apulum*, 10, 1972, 173—182; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Sarmizegetusa*, Oxford, 1979, 15—16; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 83—85, 112—115, 132, 144, 206.

A.Ș.

Libera v. Liber Pater

liberți (<lat. *liberti*; gr. ἀπελεύθεροι) (la romani), sclavi eliberați prin procedee formale sau neformale (→ *manumissio*). Eliberările de sclavi devin frecvente în epoca imperială și se generalizează după domnia lui Constantin cel Mare. Sclavul, odată eliberat, devine cetățean roman, însă drepturile sale publice sunt într-o oarecare măsură îngrădite. Fostul său stăpân îi devine patron (*patronus*), față de care l. are o sumă de obligații; în caz contrar riscă (mai ales începând din sec. 4) să redevină sclav (*revocari in servitutem*). Dintre activitățile cele mai frecvente ale l. se cuvin menționate următoarele: serviciul în adm. (birouri vamale, mine, poștă etc.) unde l. sunt folosiți laolaltă cu unii sclavi publici, negoțul, munca didactică (profesori) etc. În Dacia romană l. sunt relativ frecvent menționați de inscripții, dovadă a rolului lor important în viața publică: *IDR*, II, 35, 40, 47 (Drobeta); III/2, 120, 121, 123 etc. (Ulpia Traiana Sarmizegetusa). Sunt menționați de asemenea l. ai împăratului (*Augusti libertus, -i*); *IDR*, III/2, 198, 290, 390, 394, 396 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa) etc.; în unele cazuri aceștia sunt l. *tabularii* (*IDR*, III/2, 262, 277) din adm. În inscripțiile funerare apare adesea formula *libertus et heres* (l. și moștenitor), ceea ce indică frecvența procedeului ca l. să fie desemnat, singur sau alături de rudele de sânge ale defunctului, moștenitorul fostului său stăpân. De asemenea, nu este lipsită de interes prezența l. în *collegia* de *Augustales* (cf. *IDR*, III/2, 366).

www.mnir.ro

A.M. Duff, *Freedman in the Early Roman Empire*[2], Londra, 1959; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

A.A.

Libida v. **Slava Rusă**

libra (lat.), unitate principală, la romani, pentru stabilirea valorii și greut., folosită mult înainte de apariția monedelor. A rămas în vigoare până la introducerea → asului ca unitate ponderală. Se apreciază că la început 1. (*oscă*) avea o greut. de 272,9 g, pentru ca la începutul monetăriei romane de argint aceasta să crească la 327,45 g (l. *nouă romană*). În sec. 4 d.Hr., după moartea lui Constantin I, 1. de aur sau de argint a devenit măsura preferată de calcul. În epoca medievală l. se mai numea și *pfund*.

F. Hultsch, *Metrologie*, 144; K. Regling, în *Wörterbuch*, 353.

C.P.

librarii (lat.) 1. Copiști (Tit. Liv., 38, 55, 8; Cic., *Att.*, 12, 40, 1) sau negustori de cărți (Sen., *De benef.*, 7, 6, 1; Aul. Gell., 5, 4, 1) în epoca romană, spre deosebire de „scriitori" (*scriptores*). 2. Învățători, secretari (numiți și *scribae*) sau alți funcționari inferiori în societatea romană. 3. Contabili în armata romană (Veg., 2, 7). Sunt menționați în Dacia la Romula (*IDR*, II, 341), Slăveni (*IDR*, II, 532), Arutela (*IDR*, II, 582), Tibiscum (*IDR*, III/1, 172), Ulpia Traiana (*IDR*, III/2, 17), Ampelum (*IDR*, III/3, 344) etc.

A.A.

liburna (lat.), ambarcațiune maritimă ușoară folosită de romani, al cărei nume (și model) își are originea în N coastei Dalmației unde inițial asemenea vase erau obișnuite la illiri, în special la piratii din insule. Începând din sec. 1 î.Hr., l. erau, datorită mobilității lor, printre cele mai bune vase romane de luptă. Ele au decis soarta bătăliei navale de la Actium (31 î.Hr.) în favoarea lui Octavianus. Aveau formă prelungă, cu pupa și prova ascuțită și două rânduri de rame. Flota romană de la Dunărea de Jos — *classis Flavia Moesica*, era și ea dotată cu l. Echipajul unei asemenea nave, pe nume *Armata*, punea la Noviodunum (Isaccea), prin comandantul ei, Q.I. Heliodorus, un altar închinat divinităților Dominus și Domina (începutul sec. 3 d.Hr.). Faptul că o navă maritimă făcea parte din flota dunăreană arată și pe această cale că în sarcina numitei flote intrau și misiuni de apărare a litoralului, prin unități ca aceea de pe l. V. și *armata*.

A. Aricescu, *Armata*, 72; *LA*, 322; *ISM*, V, nr. 273.

A.B.

Lichitișeni, sat în com. Vultureni (jud. Bacău), în apropierea căruia, pe terasa inferioară a pârâului Berheci, pe locul numit „Pe tablă" sau „Iezătură", au fost identificate bogate resturi de locuire neolitică, din epoca bronzului (culturile Folteștí *II*, Monteoru și Noua), hallstattiene, din sec. 3 d.Hr. și preleudale. Așezarea neolitică, concentrată în sectorul de S—E și de N al terasei, conținea resturi masive provenind de la platforma și pereții locuințelor caracteristice fazelor Cucuteni *A*, *AB* și *B*. În inventarul acestor locuințe, anexe și gropi cu resturi menajere, au fost descoperite numeroase vase întregi și întregibile, unelte din piatră și os, idoli antropomorfi și zoomorfi, precum și obiecte de uz casnic. În sectorul de V al terasei au fost identificate și câteva complexe de locuire, mici anexe și gropi cu resturi menajere, în inventarul cărora au fost semnalate, pe lângă câteva unelte, și fragmente ceramice specifice bronzului timpuriu din Moldova, aparținând culturii Folteștí *II*. Pe același loc, au mai fost observate și urme sporadice ale așezării aparținând culturii Monteoru, fazele *Ic3—Ic2*. Deosebit de bogată este așezarea aparținând culturii Noua de la sfârșitul epocii bronzului, pe locul respectiv fiind identificate 5 mari cenușare-zolniki, din care 2 au fost cercetate integral, determinându-se stratigrafic trei niveluri de locuire corespunzătoare etapelor Noua *I—II*. Locuințele, prevăzute cu podini masive din lut crud și cu pereți a căror lipitură fusese aplicată pe un schelet de nuiele dispuse în rețea, conțineau un bogat inventar de unelte și obiecte din bronz (ace cu protuberanțe sau cu capul inelar etc.) și din os (omoplați crestați, cuțite, seceri-*tupik*, împungătoare, răzuitoare, dălți etc., precum și numeroase piese în curs de prelucrare). În etapa Noua *I* se mai folosesc unele forme de vase și motive decorative de tradiție Monteoru și Costișa, alături de care au fost semnalate și fragmente de factură Wietenberg. În etapa Noua *II*, ceramica conține în exclusivitate formele caracteristice culturii Noua (cești și torți cu butoni cu creastă, vase-sac etc.). Așezarea Noua *II* a fost succedată nemijlocit de aceea corespunzătoare Hallstattului timpuriu (*A2*), ale cărei urme sunt dispersate pe întreaga suprafață a terasei inferioare a Berheciului, fiind cercetate câteva mici locuințe de suprafață și gropi cu resturi menajere, în inventarul cărora au fost aflate fragmente ceramice lucrate din pastă fină neagră, cu puternic lueiu pe ambele fețe decorate cu caneluri oblice. Așezarea din sec. 3 d.Hr. se concentra în sectorul de N—E al terasei, unde se găseau locuințe de suprafață și gropi cu resturi menajere. Au fost identificate urme de locuire prefeudale din sec. 10, din care se remarcă ceramica: borcane fragmentare decorate pe corp cu linii în val sau simple, dispuse în benzi orizontale sau verticale. În imediata apropiere spre N de grupul de așezări menționate mai sus, au fost identificate morminte de înhumație care fac parte din necropola corespunzătoare așezării din epoca bronzului timpuriu (Folteștí *II*) și din sec. 3.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 258—260; iid., în *Carpica*, 1, 1968, 35—68.

A.F. și M.F.

www.mnir.ro

Licinius (Valerius Licinianus Licinius) (cca 250—325 d.Hr.), împărat roman (308—324), împreună cu Constantinus I, originar din Dacia Aureliană de la S de Dunăre. Tovarăș de arme cu Galerius, a luptat sub comanda acestuia împotriva perșilor (298). Proclamat Augustus de Galerius (11 nov. 308). A dat împreună cu Constantinus I → „edictul de la Milano" (313), prin care se acorda libertate de cult creștinismului. În același an s-a căsătorit cu Constantia, sora lui Constantinus I. După 316 a intrat în conflict cu acesta, fiind înfrânt la Adrianopol și Chrysopolis (324). Retras ca simplu cetățean la Thessalonike, a încercat să reia războiul contra lui Constantinus I, motiv pentru care a fost executat (325). În timpul domniei pașnice alături de Constantinus I a fost reziditâ „din temelii" cetatea Tropaeum Traiani (313—316). În inscripția de fundație așezată deasupra porții de E a cetății (316) se află menționat în mod protocolar și numele lui Constantinus I, lângă cel al lui L. După înfrângerea și condamnarea memoriei lui L. (324), numele său a fost șters definitiv (martelat) din această inscripție. Inscripția din 322, descoperită la → Salsovia, care menționează numele lui L. și pe al fiului său, Caesarul Valerius Licinianus Licinius, constituie un document rar privind caracterul oficial pe care L. îl acorda cultului soarelui, tocmai pentru a lovi rel. creștină favorizată de Constantinus I, rivalul său. Unii dintre martirii creștini din Scythia Minor și-au găsit moartea în timpul persecuției lui L. din anii 319—320.

E. Stein, *Histoire*, I, 86, 88—105; H. Feld, *Der Kaiser Licinius*, Saarbrücken, 1960; *PLRE*, I, s.v.; V. Pârvan, *Tropaeum*, 105—166; id., *Salsovia*, 27—28; D.M. Pippidi, *Studii*, 299—302; Barnea—Iliescu, *Constantin cel Mare*, 30—32, 37—44, 96—98, 104.

I.B.

Licinius Crassus, M. v. **Crassus**

Licinius Lucullus, M. (116 — post 56 î.Hr.), general și om politic roman, fratele mai mic al celebrului L. Licinius Lucullus, conducătorul operațiunilor împotriva lui → Mithridates VI Eupator. Adoptat de un M. Terentius Varro (neidentificat între numeroșii omonimi), numele său oficial a fost M. Terentius Varro Lucullus (sau pe scurt Lucullus Varro, pentru a fi deosebit de fratele său). General al lui Sulla în Italia de N (82), în timpul războiului civil, edil curul (79), *praetor peregrinus* (76), consul (73), **M.L.L.** este numit apoi proconsul în Macedonia (72—71). În această calitate a executat campanii în Peninsula Balcanică și la Dunărea de Jos care, deși slab documentate de izvoare, și acestea numai din cele târzii, par să constituie o parte integrantă din planul mai amplu de anihilare a alianței pontice antiromane urzite de Mithridates VI, cu atât mai mult cu cât acțiunea lui **M.L.L.** este contemporană cu operațiunile din Asia Mică și Armenia conduse de fratele său. După nimicirea → bessilor și a altor neamuri sud-tracice, **M.L.L.** și-a îndreptat atenția asupra cetăților de pe coasta de V a Mării Negre, distrugând → Apollonia unde se afla o garnizoană a trupelor fidele lui Mithridates VI și cucerind toate celelalte cetăți din zonă. Tratatul (*foedus*) dintre Roma și Callatis (70), încheiat după aceste evenimente, este deocamdată singura dovadă a modului în care romanii au înțeles să-și apropie cetățile gr. de pe coastă, ca „aliate", fără îndoială, în perspectiva unei implantări ulterioare mai temeinice. Asemenea planuri vor fi fost însă zădărnicite peste zece ani (62—61), când „aliații", sprijiniți de scito-bastarni și geți, se vor răscula împotriva regimului apăsător impus de noul proconsul al Macedoniei, → C. Antonius Hybrida, înlăturând tutela romană. Cât despre **M.L.L.**, după proconsulat și sărbătorirea triumfului (71), își continuă activitatea politică în calitate de *decemvir* al Senatului în Asia (67) și ca *pontifex* (57). A fost un fidel partizan al lui Cicero, de care l-a legat o adâncă prietenie, împărtășită, de altfel, de marele orator, care îl caracterizează astfel: *vir summa auctoritate et religione et fide* (Cic., *Arch.*, 8).

Fr. Münzer, în *RE*, 13, col. 414 și urm.; D.M. Pippidi, în *DID I*, 276—277.

A.A.

Licinius Sura, L. (cca 55 — post 110 d.Hr.), om politic și general roman, originar din Hispania Citerior (Mart., 1, 49). După o carieră începută sub Vespasian și Domițian, timp în care s-a distins deopotrivă ca strălucit orator și avocat (Mart., 1, 49, 40; 6, 64, 9; Plin. T., *Epist.*, 4, 30, 11; 7, 27, 15 și urm.), ca militar la Rin (cca 93—95) și ca *legatus Augusti pro praetore* în Belgia (*CIL*, VI, 1444), insistă pe lângă Nerva pentru adopțiunea lui Traian, ceea ce îi atrage în timpul domniei acestuia din urmă cele mai înalte onoruri. *Comes Augusti* și șef de stat major al lui Traian în timpul primului război dacic (reprezentat adesea în preajma împăratului pe reliefurile Columnei), a încercat să trateze cu → Decebal (Dion Cass., 68, 9, 2 și urm.) și a obținut pentru meritele sale *dona militaria*. La al doilea război dacic a participat ca *legatus Augusti pro praetore*, obținând din nou *dona militaria*, apoi *ornamenta triumphalia* și o statuie (*CIL*, VI, 1444). Consul în mai multe rânduri, și-a încheiat cariera ca omul cel mai de încredere și prieten intim al lui Traian (Dion Cass., 68, 15, 4—6), favorizând ascensiunea lui → Hadrian și inițiind o serie de construcții publice la Roma.

A.A.

lictores (lat.) (în adm. romană), slujbași publici (recrutați de obicei dintre liberți), atașați persoanei principalilor magistrați romani, pe care îi precedau de fiecare dată când ieșeau și ale căror ordine le duceau la îndeplinire (sub Imp., și unii principi au păstrat obiceiul de a fi însoțiți de l.). Prezența lor era simbolul înaltului comandament (*imperium*) și al justiției superioare. Veșmântul purtat de l. era determinat de

www.mnir.ro

cel al magistratului pe care îl însoțeau: la Roma, toga; în afara capitalei, costumul militar de culoare roșie (*sagum* sau *paludamentum*) (purtat însă și la Roma în timpul triumfului). Pe umărul stâng purtau fasciile (*fasces laureati*, când magistratul era aclamat *imperator* și onorat cu triumful), iar în dreapta o nuia (*virga*) cu care îndepărtau persoanele ce blocau drumul public și loveau în porțile cetății sau ale persoanei pe care magistratul le vizita. În afara Romei introduceau în fascii câte o secure (*securis*), semn al dreptului de justiție capitală. La eliberarea unui sclav, l. atingeau cu varga (*vindicta*) capul celui ce urma a fi eliberat. L. sunt reprezentați pe diferite monumente (*Ara Pacis*, arcul lui Titus, arcul de la Beneventum, Columna lui Traian, Columna lui Marcus Aurelius), monede (între altele, pe cele de tip → Coson), etc. Numărul de l. a variat după magistrați și după epocă; de exemplu dictatorul era însoțit de 24 l., consulul de 12, pretorul de 6, vestala de unul; guvernatorii provinciilor imperiale (precum ai Daciei sau ai Moesiei Inferioare) erau însoțiți de cinci l. și din acest motiv erau denumiți *quinquefascales*. Și magistrații municipali aveau câte doi l. cu fascii — mai mici și fără secure; astfel, pe un altar votiv de la Apulum dedicat de un *IIIIvir primus annualis mun(icipii) Sep(timii) Apul(ensis) et patr(onus) coll(egii) fab(rum)* sunt reprezentați doi bărbați purtând fascii (*CIL*, III, 1083).

Ch. Lecrivain, în *DA*, III, 1904, 1239—1242; Kübler, în *RE*, XIII, 1927, col. 507—518; R.A. Longo, în *EAA*, IV, 1961, 662—663.

C.C.P.

Licuriciu, sat în com. Călinești (jud. Teleorman), în apropierea căruia a fost descoperit un tezaur monetar de argint. Este compus din 63 denari romani republicani care se eșalonează pe perioada 172—151 și 55 î.Hr.

B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 162—163.

C.P.

Limanu, com. în jud. Constanța, pe terit. căreia se află mai multe obiective arheologice. O așezare deschisă și o necropolă plană de înhumație, aparținând culturii Hamangia, sunt situate pe malul de S al lacului Mangalia și au fost în cea mai mare parte distruse de lucrări de interes obștesc. Nu este exclusă existența mai multor niveluri de locuire, deoarece unele materiale se pot încadra într-o fază veche, iar altele spre sfârșitul culturii amintite. Pe de altă parte, ceramica din necropolă are și incontestabile elemente ce se datoresc unor influențe ale culturii Precucuteni (S.M.-B.). Importante sunt și vestigiile de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua), din prima epocă a fierului (Hallstatt), perioada romano-bizantină și feudalismul timpuriu (sec. 11). Se distinge așezarea hallstattiană prin inventarul său: unelte, podoabe — brățări și coliere confecționate din *spondylus gaedropus* și *dentalium*, arme și ceramică de factură fină — pahare bitronconice, cilindrice și globulare (A.R.). Pe terit. com. L. se găsește peștera cu același nume. Cunoscută și sub numele de Peștera Caracicola sau Peștera „de la baltă". Peștera are o intrare cu înălț. de 1,50 m și o lăț. de 3,50 m, iar din lung. ei au fost cartați până în prezent 3200 m de galerii. În interiorul peșterii au fost efectuate amenajări prin separarea unor încăperi pentru locuit, a unor culoare de acces și chiar a unui sistem de ventilație, care să servească ca adăpost populațiilor locale în fața invaziilor migratorilor. Pe pereții unor galerii se mai păstrează o serie de desene efectuate cu culoare neagră. Reprezentările parietale din peștera L. constau din siluete umane și animale, păsări, simboluri solare, motive cruciforme, scriere cu caractere slavone etc. Se presupune că picturile au fost realizate cu fumul de la flacăra opaițului cu feștilă, ceea ce ar presupune că ele nu sunt mai vechi decât apariția acestui sistem de iluminat în regiune (sec. 6 î.Hr.) (M.C.).

V. Volschi, M. Irimia, în *Pontica*, 1, 1967, 58—85; D. Galbenu, în *Materiale*, 9, 1970, 77—86; S. Marinescu-Bîlcu, în *Pontica*, 5, 1972, 29—38; V. Boroneanț, R. Ciuceanu, în *RMMMIA*, 46, 1977, 2, 49—57.

S.M.-B.; A.R. și M.C.

limes (lat.; „drum", „drum despărțitor") (la romani), noțiune al cărei conținut a evoluat pe parcursul sec. începând de la cel de limită despărțitoare a unui teren și până la cel de frontieră fortificată în fața unui terit. încă necucerit, în scopul instituirii unui obstacol. Pe acest hotar, elementele militare special deplasate, fortificațiile și trupele de graniță, aveau misiunea de a supraveghea, apăra, respinge mișcările și eventualele incursiuni ale inamicului. L. putea fi și un hotar natural constituit de un lanț muntos sau de un curs de apă (*ripa; flumen*), dar de cele mai multe ori acesta era artificial constituit. Componenta fundamentală a unui l. o constituia întotdeauna drumul care urma linia hotarului. Al doilea element îl constituiau trupele (legiuni, trupe auxiliare). Celelalte elemente componente erau fortificațiile în care erau cantonate trupele: *castra, castella, burgi, turris*. Un l. complet comporta un val de pământ, uneori întărit cu palisadă sau zid de piatră, șanț de apărare, completat cu fortificații dispuse în spatele liniei de graniță la distanțe variabile între 5—10—20 km și turnuri de supraveghere care foloseau mijloace de semnalizare (foc și fum). Construirea unui l. artificial după toate normele strategice presupunea: evacuarea populației pe o adâncime de 5—10 km spre inamic; defrișarea terenului pe aceeași distanță; amplasarea de obstacole cu pari ascuțiți la vârf (*cippi*) și spini de metal (*murex*) în afara șanțului; săparea unui șanț adânc (*fossa*) cu *vallum*, separate de *berma*, și întărirea valului cu piatră sau chirpici; drumul de rond, pavat, dispus pe culmea valului. Se ridicau apoi turnurile de supraveghere și de semnalizare (*specula*); se construiau *castra, castella, burgi* pentru trupe în

www.mnir.ro

spatele valului. Comunicarea între fortificații se asigura printr-un drum strategic (*via militaris*), paralel cu valul; se amplasau, eventual, posturi de observație înaintate în *barbaricum*. Pe terit. României au fost documentate arheologic ambele tipuri. L. *Alutanus* este de tipul l. natural, la care valul și șanțul au fost înlocuite de cursul Oltului. Este prevăzut cu o linie de fortificații din cărămidă sau din piatră, corespunzând zonelor de șes sau de munte, punctul de plecare fiind la confluența Oltului cu Dunărea, în locul „Cetatea Verdea", la S—V de com. Islaz (jud. Teleorman), într-un ostrov al Dunării, distrus de fluviu. Principalele puncte fortificate: castrul de la Slăveni, construit în epoca războaielor de cucerire a Daciei, cu val de pământ, refăcut din temelii în anul 205 d.Hr., garnizoană pentru *ala I Hispanorum pia Fidelis*, în sec. 2—3, și a unor detașamente din *leg. XIII Gemina* la începutul sec. 2, din *coh. I Flavia Commagenorum* și din *numerus Surorum Sagittariorum;* Romula, cu un complex de fortificații constând din două castre situate la marginea de E a orașului, datând din epoca Traian—Hadrian, o fortificație centrală, inițial cu val de pământ ridicat în vremea lui Traian și refăcută cu zid de cărămidă sub Septimius Severus, și zidul de apărare al orașului ridicat de Filip Arabul în anul 248 cu prilejul ansamblului de măsuri de restaurări după invaziile carpice din 245—247. Garnizoana de bază a cohortei *I Flavia Commagenorum*, la care se adaugă *numerus Surorum Sagittariorum*. În timpul campaniilor cu carpii au fost aduse detașamente din *leg. VII Claudia Philippiana* și din *leg. XXII Primigenia pia fidelis;* Acidava (Enoșești, jud. Olt), castru construit imediat după cucerire în cadrul măsurilor de fortificare a granitei pe Olt. Adăpostea detașamente din *coh. I Flavia Commagenorum;* Rusidava, castru menționat de Tab. Peut., nelocalizat în teren; Pons Aluti (Ionești, jud. Vâlcea), sediul cohortei *III Gallorum* din 129 până între anii 177—180, când a fost mutată în castrul de la Hoghiz; Buridava (Stolniceni, com. Râureni, jud. Vâlcea), castru de asemenea nelocalizat, sediul *coh. I Augusta Nervia pacensis Brittonum milliaria;* Castra Traiana (Sânbotin, com. Dăești, jud. Vâlcea), punctul cel mai îndepărtat al înaintării romane în vremea lui Traian. Castrul de pământ a fost reconstruit în piatră, probabil în vremea lui Hadrian; Arutela (Călimănești, jud. Vâlcea), castru construit în anul 138 de către *Suri Sagittarii*, înlocuiți de un detașament din *coh. I Hispanorum veterana quingenaria equitata*. Aici se află și un turn de observație; Văratica (Brezoi, jud. Vâlcea), turn de observație din sec. 2—3; Praetorium, cu două castre. Praetorium I (Copăceni, jud. Vâlcea), construit în anul 138, garnizoană pentru *numerus burgariorum et veredariorum;* distrus la mijlocul sec. 3, va fi suplinit de Praetorium II (Racovița, jud. Vâlcea), construit imediat după aceea și care, probabil, era sediul aceleiași unități; Pons Vetus, turn la trecerea drumului pe malul drept al Oltului. Pe versantul de E al muntelui Cozia fost construită o linie suplimentară de întărire a l., care corespunde segmentului dintre Arutela și Praetorium, cu fortificații la: Rădăcinești (jud. Vâlcea), castru construit în 138, având detașamente de *Suri sagittarii* trimise de la Arutela; Pripoare (jud. Vâlcea), turn intermediar și înaintat (între Rădăcinești și Titești) de observație; Titești (jud. Vâlcea), castru contemporan cu cel de la Rădăcinești, cu aceeași misiune. Pe l. *Alutanus* au fost create trei segmente de apărare; a) *Zona de șes*, având în centrul segmentului complexul de fortificații de la Romula, cu apărare în adâncime, sprijinit la flancuri pe castrul de la Slăveni, puternic pivot militar la S, și Acidava la N; *b) Zona deluroasă*, cu centrul de la Buridava având în sprijin castrele de la Rusidava și Pons Aluti la S, și Castra Traiana la N; *c) Zona muntoasă*, în valea carpatină a Oltului, care apăra intrarea în defileu cu fortificațiile de la poalele masivului: Arutela, Văratica, Praetorium și Pons Vetus și linia suplimentară de pe versantul de E al muntelui Cozia, cu castrele de la Rădăcinești și Titești. Organizarea l. *Alutanus* a fost începută de Traian odată cu realizarea lucrărilor strategiee pe malul Oltului, constituind prima etapă până la Castra Traiana. Consolidarea l. a avut loc în vremea lui Hadrian, organizatorul lui în zona de munte, de la Castra Traiana spre defileul Oltului. Castrele de aici aveau misiunea de a asigura atât circulația spre Dacia Superior, cât și de a răspunde nevoilor strategice, pentru a respinge atacurile venite din zona deluroasă ce se întinde spre E, dincolo de munte. L. a fost întărit în epoca lui Septimius Severus prin refacerea castrului de la Slăveni și construirea fortificației centrale de la Romula. După atacurile carpice din anii 245—247, ultimele măsuri de refacere ale l. în zonele afectate sunt luate de Filip Arabul prin refacerea castrului de la Slăveni și prin înconjurarea cu incintă de apărare a orașului Romula în 248. L. *Transalutanus* este un l. propriu-zis (artificial), cu val de pământ bătut și ars, castre și șanț care se întind pe o lung. de 235 km, construit la o distanță variabilă de 10—50 km E față de Olt. Valul l. nu este continuu. De la râul Argeș este înlocuit de cursul Râului Doamnei și al Râului Târgulni. Pornea în N de la Rucăr (Scărișoara) și se oprea în S la Flămânda (pe Dunăre). Compoziția valului era de pământ cu miez ars. Înalt de 3 m și lat de 10—12 m, avea șanț în față, spre E. În spate, l. se sprijinea pe linia de castre și turnuri legate de șoseaua strategică: Poiana (jud. Teleorman), Putineiu (jud. Teleorman), Băneasa (jud. Teleorman), cu două castre, Roșiori de Vede (jud. Teleorman), Gresia (jud. Teleorman), Crâmpoaia (jud. Teleorman), Urluieni (jud. Argeș), cu două castre, Izbășești (jud. Argeș), Săpata de Jos (jud. Argeș), cu două castre, Albota (jud. Argeș), Purcăreni (jud. Argeș), Jidava (Pescăreasa — Câmpulung Muscel). Nu se cunosc trupele care au staționat în aceste fortificații, dar este posibil ca unitățile de pe l. *Alutanus* să fi fost trimise în sprijin la nevoie. L. *Transalutanus* a fost construit probabil de Septimius Severus pentru a crea un spațiu

www.mnir.ro

de siguranță liniei Oltului. După anul 245, în urma puternicelor atacuri carpice, l. *Transalutanus* a fost abandonat și granița a revenit pe Olt (C.V.). L. *Scythicus*, frontieră romană fortificată din Scythia Minor, ce urma linia Dunării. Construcția sa a început în sec. 1, după ce acest terit. a fost inclus în Imp. Roman, în timpul lui Claudiu (46) sau sub Vespasian, când Rubrius Gallus, guvernatorul Moesiei, a instalat trupe auxiliare în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră și a reorganizat flota Dunării (*Classis Flavia Moesica*) (69—70). L. *Scythicus* a atins dezvoltarea sa cea mai înaltă sub Traian. Astfel, în 106, *leg. XI Claudia* a fost transferată din Pannonia la Durostorum, unde a rămas până la încetarea stăpânirii romane la Dunărea de Jos. În 107 *leg. V Macedonica* fost adusă de la Oescus la Troesmis, unde a fost cantonată timp de 60 de ani, până în 167, când a fost transferată în Dacia, la Potaissa. Un adevărat lanț de fortărețe a fost construit pe malul drept al Dunării dobrogene, iar în anumite puncte și pe cel stâng. Această situație a durat până către mijlocul sec. 3, când atacurile goților și carpilor au zdruncinat tot sistemul defensiv al Dunării de Jos. Reorganizat începând cu ultimele decenii ale sec. 3, sub Dioclețian, care a refăcut o serie întreagă de fortărețe situate de-a lungul Dunării de Jos, iar pentru o cât mai bună apărare a provinciei nou create → Scythia Minor a înființat *leg. I Iovia (Scythica)* cu sediul la Noviodunum și *leg. II Herculia* cantonată la Troesmis. L. *Scythicus* a căpătat o importanță strategică și mai mare după întemeierea Constantinopolului, noua Romă, fiind cât mai bine consolidat sub Constantin cel Mare și urmașii săi și refăcut sub Anastasius și Iustinian, dăinuind până în jurul anului 600, când s-a prăbușit, în urma atacurilor repetate ale avarilor și slavilor (I.B.).

CIL, L 35, 49; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 115 și urm.; 183—184; id., *Monumentele*, 80—82, 228; V. Christescu, în *Istros*, 1, 1934, 75—80; D. Tudor, *OR*[3], 260; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 4, 1971, 105—123; I. Barnea, Gh. Ștefan, în *Actes Congrès Mamaia*, 15—25; A. Aricescu, *Armata*.

C.V. și I.B.

Limes Alutanus v. limes

Limes Scythicus v. limes

Limes Transalutanus v. limes

limiganții (lat. *limigantes*), menționați de izvoarele literare (Amm. Marcell., *Res gestae*, XVII, 12, 18—19; XVII, 13, 1—5; 22—23; XIX, 11, 1—16; Hieronymus, la Eusebius, *Chronicon*, II, 192) cu prilejul frământărilor din cadrul lumii sarmatice din Banat (anii 332—359 d.Hr.), ca „sclavi" ai → argaraganților; reprezentau populația supusă, alcătuită din sarmați-iazigi care locuiau în V Banatului la venirea → roxolanilor (argaraganților). Înarmați de stăpânii lor (argaraganți) pentru a putea face față atacului goților (332), după înfrângerea acestora din urmă de către romani (Anonymus Valesii, VI, 31), l. (334) au întors armele împotriva argaraganților pe care au reușit să-i alunge din Banat. O parte a argaraganților s-au refugiat la victuali (Amm. Marcell., XVII, 12, 18—19), iar cei mai mulți dintre ei (după Anonymus Valesii, VI, 32—300000) au trecut în Imp. Roman și au fost colonizați în Thracia, Scythia Minor, Macedonia și Italia. S-ar părea că unii dintre ei au ajuns chiar pe Rin, în regiunea Moselei (Ausonius, *Mosella*, V, 7—9). Amm. Marcell. (XVII, 12, 19) spune că l. i-au învins pe argaraganți, fiindu-le egali în cruzime, dar întrecându-i ca număr (*vicerunt dominos ferocia pares et numero proeminentes*). După răscoală (334), l. au rămas liniștiți în zonă până în 358, când s-au aliat temporar cu argaraganții și quazii și au atacat Imp. Roman. Înfrânți de către romani, argaraganții (foștii stăpâni) au trădat pe l. și s-au supus romanilor pentru a putea recăpăta Banatul. Rămași singuri, l. au fost înfrânți și expatriați (izvoarele nu specifică unde). În 359, dezrădăcinați din locurile lor de baștină, l. au apărut din nou la frontierele Imp. Roman și au făcut incursiuni de pradă. În cele din urmă au ajuns la tratative cu romanii, l. cerând permisiunea de a se stabili în Imp. (probabil în terit. de unde plecaseră). Dar în timpul tratativelor care se duceau la Aquincum (pe terit. actual al Budapestei) în prezența împăratului Constantius, lucrurile au luat o întorsătură tragică. După Amm. Marcell. (XIX, 11, 1—16), un l. și-a aruncat încălțămintea către împărat și la strigătul lui de *Marha*, *Marha* („moarte", în lb. sarmaților), l. s-au repezit asupra împăratului și a suitei sale, Constantius reușind cu greu să scape din învălmășeală și în lupta care a urmat (după același izvor) l. au fost exterminați.

C. Patsch, *Banater Sarmaten*, Viena, 1925; A. Alföldi, în *AÉ*, 2, 1941, 57—58; E. Chirilă, în *SCIV*, 2, 1951, 2, 183—188; Gh. Bichir, în *Relations*, 65—66; id., în *Rev. ist.*, 38, 1985, 12, 1173—1174.

G.B.

limitanei (milites ripenses sau **riparienses)** (lat.) (în armata romană imperială târzie), unități cu garnizoane stabile pe frontiera (*limes*) Imp. Roman. Instituția l. a apărut în sec. 3 d. Hr., când s-au întețit atacurile barbarilor asupra frontierelor Imp., fiind reorganizată și consolidată sub Dioclețian și urmașii săi. Comanda supremă a l. unei provincii o avea comandantul militar al provinciei respective (*dux limitis provinciae*). L. erau un fel de milițieni-țărani, localnici sau aduși din altă parte, mulți dintre ei barbari trecuți în slujba Imp., stabiliți împreună cu familiile lor în zona de frontieră unde, în schimbul serviciului de pază a graniței, primeau loturi de pământ pe care le cultivau, trăind din venitul lor. Aceste loturi erau scutite de impozite, putând fi moștenite de urmași sau chiar cedate altor străini, împreună cu obligația de a păzi în continuare frontiera. Pentru importanța pe care o prezentau, mai ales după întemeierea noii capitale a Imp. Roman de

www.mnir.ro

Răsărit, Constantinopolul, limesului Dunării de Jos și îndeosebi celui al Dobrogei (*limes scythicus*) și l.-lor care-l păzeau li s-a acordat o deosebită atenție în sec. 4—6.

R. Grosse, *Militärgeschichte*, 64—70, 181, 272—320; *DID II*, 371, 382, 419—420, 454.

I.B.

limitatio v. **centuriatio**

Lipia, sat în com. Gruiu (Sectorul Agricol Ilfov), pe terit. căruia, în punctele „Maidan" și „Dealul Morii" au fost descoperite vestigii arheologice din diverse epoci istorice. Pe „Dealul Morii" se află o așezare din prima epocă a fierului (sec. 6—5 î.Hr.) cu două niveluri de locuire, în care s-au identificat locuințe de suprafață cu vetre de foc. Aceasta este suprapusă de o altă așezare, de tip Militari-Chilia (sec. 3 d.Hr.). În punctul „Maidan" a fost identificată o așezare de tip Cernavodă *I*, o necropolă de incinerație, ce a aparținut așezării din sec. 3 de pe „Dealul Morii", ambele complexe fiind suprapuse de o așezare veche românească (de tip Dridu) din sec. 9—11 și un cimitir medieval din sec. 14—15. În mormintele de incinerație de tip Militari-Chilia s-au găsit, în afară de ceramică, o fibulă de bronz și o monedă romană de bronz emisă în vremea lui Gordian III (241—242) la Viminacium, iar în așezarea din sec. 9—11 locuințe semiadâncite cu vetre de foc. Între „Dealul Morii" și „Maidan" se află o așezare de tip Ipotești-Cândești (sec. 6—7).

V. Enăchiuc Mihai, în *Ilfov, File de istorie*, București, 1978, 69—72.

G.B.

Lipița 1. (Verhnija Lipiča, fost Lipiča Gorna) (reg. Ivano-Frankovsk, Ucraina), localit. eponimă, pe terit. căreia s-au descoperit o necropolă și o așezare ce pot fi datate între sfârșitul sec. 1 î.Hr. și începutul sec. 3 d.Hr. Necropola, cercetată în 1889—1890, constă din 60 de morminte de incinerație, majoritatea cu urne (din care M. Smiszko a mai putut identifica și publica, în 1932, 37 de morminte), 7 morminte de înhumație și 3 mari „ruguri". Așezarea a fost cercetată parțial în 1962—1964, identificându-se 8 locuințe, 15 gropi de provizii, 5 vetre de foc și 2 cuptoare. Inventarul cel mai bogat al așezării și necropolei îl constituie ceramica, lucrată cu mâna și la roată. Ea reproduce în general forme specifice lumii dacice: ceașca dacică, vasul-borcan cu brâu alveolat sau crestat, fructiera, cănița cu toartă etc. În necropolă, 46% din ceramică este lucrată cu mâna, iar 54% la roată. În așezare, procentul este invers. În ambele complexe s-au mai descoperit: fibule, catarame, cuțite, amnare și pinteni de fier, piese din os, cute din gresie, fusaiole, greutăți de lut pentru războiul de țesut etc. În așezare s-au găsit și doi denari romani din a doua jumătate a sec. 2 d.Hr., între care unul de la Faustina Iunior. **2.** Cultură aparținând dacilor liberi din N Daciei (mijlocul sec. 1 î.Hr. — începutul sec. 3 d.Hr.) denumită după stațiunea de la Lipiča Gorna (azi Verhnija Lipiča, Ucraina). Aria de răspândire a culturii L. cuprinde N—V Ucrainei (respectiv N Bucovinei și zona adiacentă până la Lvov, deci cursul superior al râurilor Nistru, Prut, Siret, regiunea Zakarpatia și Maramureșul istoric) și S—E Slovaciei. În sprijinul tezei că cultura L., creată de → costoboci, a existat și la E și la V de Carpații Păduroși, vin și informațiile scrise (Ptol., III, 5, 9). Studiind topografia așezărilor constatăm că purtătorii culturii L. n-au avut preferință pentru o anumită formă de relief, ci s-au instalat oriunde au găsit condiții prielnice de trai și în primul rând o sursă de apă; așa se explică faptul că toate așezările se află pe terasele râurilor (joase sau înalte) sau în apropierea unor izvoare. Până în prezent n-a fost cercetată integral nici o așezare; cele mai cunoscute sunt cele de la Verhnija Lipiča, Remezevčiah și Maidan-Gologirski (regiunea Lvov), Malaja Kopanja (regiunea Zakarpatia) și Zemplin (S—E Slovaciei). Ultimele două așezări au fost fortificate. În cadrul așezărilor s-au identificat locuințe de suprafață, bordeie, gropi de provizii, vetre de foc etc. În funcție de coordonatele de longitudine și latitudine date de Ptol. (II, 11, 13), dava de la Malaja Kopanja poate fi identificată cu Setidava (long. 44°-lat. 53°3'), iar Susudava, situată mai spre V, după datele furnizate de amintitul geograf (38°30'—53°50'), poate fi localizată la Zemplin. Astfel, părerea mai veche potrivit căreia aceste *davae* ar trebui localizate în N—E Daciei nu mai poate fi susținută. Necropolele, situate în apropierea așezărilor, sunt plane (Verhnija Lipiča) sau tumulare (Zemplin — cercetați 15 tumuli;

Fig. 151. Ceramică de tip Lipița.

www.mnir.ro

Iza II — cercetați 7 din cei 14 tumuli identificați). Se practica aproape exclusiv ritul funerar al incinerației. Se cunosc morminte cu urne sau fără urne, resturile de la incinerație fiind depuse direct în groapă. Inventarul mormintelor indică starea socială a celui decedat. Morminte de incinerație plane s-au mai descoperit fortuit la Grinev, Kuvenkie, Malechov, Bolotnoe și Zvinigorod. În ultimele două localit. s-au identificat și morminte de înhumație, care pot fi puse pe seama sarmaților. Se cunosc și două înmormântări secundare, în tumuli mai vechi (aparținând epocii de început a bronzului), la Kolokolin (regiunea Ivano-Frankovsk) și Cijikov (regiunea Lvov). Este vorba de morminte de înhumație care au avut un inventar bogat, din rândul căruia amintim vasele de bronz. Complexele și materialele descoperite în așezări și necropole arată că avem de a face cu o populație sedentară, a cărei ocupație principală era agricultura și păstoritul, alături de care se practicau și unele meșteșuguri ca olăritul, prelucrarea lemnului și metalurgia fierului. Cuptoare de redus minereul de fier s-au identificat la Remezevčiah, Malaja Kopanja și Zemplin. La Dolineni (Dolinean, la S—V de Hotin) s-a dezvelit un mic sanctuar circular, cu coloane din lemn, de tipul celor cunoscute în incinta sacră de la Grădiștea de Munte (Sarmizegetusa), Pecica (jud. Arad), Brad (jud. Bacău), Butuceni pe Răut (la S—E de Orhei) etc. O altă construcție de caracter religios, rectangulară cu absidă, a fost identificată la Malaja Kopanja („locuința nr. 7"). Ea își găsește analogii în mediul geto-dacic la Popești (jud. Giurgiu), București—Tei, Cetățeni (jud. Argeș), Piatra Roșie (în Munții Orăștiei), etc. Caracterul dacic al culturii L. este indicat de ceramică, ritul și ritualul funerar, ca și de întregul ansamblu al culturii materiale și spirituale. Ceramica lucrată cu mâna și la roată reprezintă inventarul cel mai bogat al așezărilor și necropolelor. Cu mici excepții, ea reproduce în general forme specifice lumii geto-dace din sec. I î.Hr. — 3 d.Hr. (vasul borcan cu brâu alveolat sau crestat, ceașca dacică, fructiera, cana și cănița etc.). Ceramica din faza mai veche (sec. I î.Hr.) își găsește bune analogii în așezările de tip Popești—Poiana—Răcătău, iar cele din faza mai târzie (sec. 2 și începutul sec. 3 d.Hr.) în cadrul culturii carpice. În aria culturii L. s-au identificat și morminte sarmatice, întrucât pe aici au trecut când s-au instalat la Dunărea Mijlocie (în Alföld) iazigii, roxolanii și alanii. Este vorba de morminte puține și izolate; cele mai multe (14) au fost descoperite la Ostrivec (regiunea Ivano-Frankovsk). În ceea ce privește materialele de tip Przeworsk, prezente în faza târzie în unele necropole (Zemplin, Zvinigorod-Goeva Gora etc.), ele arată că în aceste necropole s-au înmormântat alături de costoboci și unii dintre purtătorii culturii amintite. În unele așezări situate la limita de E a culturii L. s-au găsit fragmente ceramice de tip Zarubinec. În schimb, nu se verifică prin nimic părerea că în cadrul culturii L. au trăit și unii slavi timpurii (tiverți). Faptul că în unele zone costobocii au conviețuit cu unii migratori — vandali (asdingi, lacringi), sarmați și grupuri remanente de bastarni, nu schimbă cu nimic caracterul general dacic al culturii L., ai cărei principali creatori au fost costobocii. Influența romană se face simțită în aria culturii L. prin ceramică (amfore, *terra sigillata*), accesorii pentru veșminte (fibule, catarame), obiecte de uz casnic (chei), vase de bronz (Kolokolin, Cijikov), unelte agricole (brăzdarul de fier cu manșon din așezarea de la Maidan-Gologirski) și monede. Prezența produselor romane în aria culturii L. poate fi pusă pe seama schimburilor culturale firești, eât și pe cea a raporturilor clientelare dintre regatul costoboc și Imp. Roman. Datele arheologice permit datarea culturii L. între mijlocul sec. I î.Hr. (în vremea lui Burebista) și primele decenii ale sec. 3 d.Hr., unele complexe (așezări și necropole) începând chiar la sfârșitul sec. 2 d.Hr. când, în noile condiții istorice, apare în aria de S a culturii L. cultura → tumulilor carpatici, ai cărei purtători au fost *dacii mari*, menționați de *Orac. Sibyll.*, XII, 180.

M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epohi cesarstwa rzymskiego w Malopolske Wschodniej*, Lwow, 1932; id., în *Przyczynki do Poznania*, Lwow, 1934, 30—32; M.I. Smiško, în *Arheologija*, Kiev, 2, 1948, 98—129; V.M. Čigilik, *Naselennija verhn'ogo Podnistrov'ja perših stolit' nasoj eri*, Kiev, 1975; V.G. Kotigaroško, în *Slovenska Archeologia*, 37, 1989, 1, 21—54; V. Budinsk-Krička, M. Lamiova Schmiedová, în *Slovenska Archeologia*, 38, 1990, 2, 245—315; Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 59—68; id., în *Studii privind mileniul I* (sub tipar).

G.B.

Lipovu, com. în jud. Dolj, de unde provine un tezaur de denari romani republicani din care se cunosc șapte emisiuni din perioada 116/115 — 42/40 î.Hr.

M. Chițescu, *RRCD*, 209, nr. 110.

E.N.

Lișcoteanca, sat în com. Bordei Verde (jud. Brăila), pe terit. căruia, de-a lungul văii Călmățuiului, au fost descoperite trei așezări neolitice de tip tell. *A)* Așezarea de pe „Movila Olarului" situată la 3,5 km V de sat a fost săpată în întregime. A fost delimitat un strat arheologic conținând materiale specifice culturii Gumelnița: unelte de silex, piatră, aramă, figurine și podoabe. În asociere cu ceramica Gumelnița *A2* s-au găsit fragmente de vase din faza Cucuteni *A3* (E.C.). Tot aici s-au descoperit și 22 morminte de înhumație, dintre care 10 au fost atribuite epocii bronzului, celelalte aparținând unor migratori sarmați și pecenegi; 7 morminte din epoca bronzului aveau scheletele întinse iar 3 în poziție chircită; 6 erau orientate E—V, celelalte cu orientări diverse. Toate aparțineau unor adulți. Numai 4 morminte aveau inventar, respectiv unul cu 3 vase și 3 morminte cu câte un vas. Acestea sunt din lut de culoare gălbuie-cărămizie sau cenușie, cu pete închise. Ca forme apar: castronul tronconic sau bitronconic, semisferic și cănița cu o toartă. Numai

www.mnir.ro

cele două castroane din mormintele nr. 1 și 4 sunt ornamentate cu linii orizontale și în val și respectiv cu ghirlande, ornamente realizate prin imprimare cu șnurul răsucit. Asemenea vase sunt de origine răsăriteană. Exemplare de același tip s-au descoperit în morminte din curganele stepelor nord-caucaziene. Răspândirea lor este atestată și în N—E Bulgariei, la Ezerovo. Mormintele de la L. au fost datate în prima jumătate a epocii bronzului (S.M.). *B)* Tellul „Moș Filon" aflat tot la V de sat, are depuneri de peste 2 m grosime aparținând culturilor Boian (faza Giulești) și Gumelnița. În stratul Boian s-au delimitat numai bordeie conținând numeroase materiale: ceramică, unelte etc. În cel gumelnițean s-au dezvelit resturi de locuințe de suprafață mari, cu multă ceramică, inclusiv cu fragmente de tip Cucuteni *A3*. În cadrul complexului sunt și morminte târzii (6 sarmatice și unul de origine pecenegă). *C)* Tellul „Movila din Baltă", cercetat și el în întregime, are două straturi de cultură: unul aparține fazei Giulești a culturii Boian, iar celălalt culturii Gumelnița, faza *A2* (sunt și cioburi Cucateni *A3*). S-au descoperit și o serie de morminte: trei din epoca bronzului, unul scitic și trei sarmatice (E.C.).

N. Harțuche, în *Danubius*, 8—9, 1979; id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 67—85; P. Roman, în *SCIVA*, 1, 1986, 37, 46.

E.C. și S.M.

Lit(t)erata v. **Lederata**

Liubcova, sat în com. Berzasca (jud. Caraș-Severin), la V de care, pe terasa mijlocie a Dunării, la locul numit „Orniță", se află vestigiile unei așezări din epoca neolitică. Prin săpăturile efectuate, la baza depunerilor s-a delimitat, pe o suprafață restrânsă, un strat subțire cu urme de locuire din timpul culturii Starčevo-Criș. Stratul de cultură principal, cu o grosime de 1,80 m, conține patru niveluri de locuire aparținând culturii Vinča (fazele Ornița și Ornița-Vest). S-au descoperit: unelte de silex, piatră șlefuită, os și corn, o verigă de aramă din sârmă subțire, fragmente de brățări, una din rocă de culoare cenușie și alta din valvă de *Spondylus*. Ceramica are decor format din benzi cu suprafața „punctată" și caneluri. Figurinele antropomorfe, destul de numeroase, sunt ornamentate cu incizii și caneluri.

E. Comșa, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 11—44.

E.C.

Livezile (fost Tolvădia), sat în com. Banloc (jud. Timiș), pe terit. căruia au fost descoperite la sfârșitul sec. trecut mai multe vase atribuite inițial culturii Vatina. Ulterior, materiale respective au fost încadrate corect culturii Cruceni—Belegiș. Materialul inedit se află în cea mai mare parte în Muz. din Vârșeț (Vršac, Serbia), câteva vase existând și în colecția Muz. din Timișoara.

M. Garašanin, în *BerRGK*, 39, 1958; S. Morintz, *Contribuții*.

I.C.

Livia (57 î.Hr. — 29 d.Hr.), soția lui Tiberius Claudius Nero (între 43—38 î.Hr.) și mama împăratului Tiberius; din 38 î.Hr. soția lui Octavian, viitorul Augustus. Prin testamentul acestuia a fost adoptată în ginta Iulia și proclamată Augusta (Iulia Augusta), iar în 41 d.Hr. a fost divinizată (v. *divus*). Potrivit tradiției literare, era deosebit de frumoasă și de inteligentă, calculată și ambițioasă. E reprezentată pe monede, camee și statui contemporane și postume.

A.Ș.

Livius Drusus, M. (sec. 2 î.Hr.), om politic și general roman; tribun al poporului (122), consul în 112, iar mai apoi proconsul al Macedoniei (111—110), când a respins un atac al tracilor (odrisi) oprindu-i să mai treacă Dunărea.

Tit. Liv., *Per.*, LXIII; Florus, *Epit.*, I, 39, 5; Eut., IV, 24; Sextus Rufius Festus, *Breviarium*, IX; Amm. Marcell., XXVII, 4; T. R.S. Broughton, 544.

A.S.

Livius Grapus, primul procurator al Daciei Porolissensis (122-123 d.Hr.), cunoscut din diploma din 10 aug. 123 de la Gherla. În timpul guvernării sale, în urma luptelor cu sarmații iazigi, la care participă și trupe din Dacia Porolissensis, au fost eliberate contingente din două *alae (II Pannoniorum, I Brittonum)* și o *coh. I Britannica miliaria*, staționate în Pannonia Inferior.

IDR, I, Dipl. D, VII A; I.I. Russu, *DacPanInf*, 62—63.

M.Z.

Livius Larensis, P. (sec. 2 d.Hr.), cavaler roman. A deținut mai întâi o serie de funcții sacerdotale, apoi a devenit *procurator* al Moesiei (Inferior?) după cum ne informează Athenaios (*Deipnosophistai*, IX, 398, e) și în sfârșit *procurator patrimonii* sub Commodus (H.A., *Comm.*, 20, L).

PIR, V², 72, nr. 297 (L. Petersen); H.G. Pflaum, *Carrières*, I, 531, nr. 194.

A.S.

locatio-conductio (lat., „închiriere") (în dr. roman), contract întemeiat pe consens (*bona fides*). Cel care pune la dispoziție pentru închiriere este *locator*, cel care închiriază → *conductor*. Între aceste două părți s-au încheiat încă din cele mai vechi timpuri contracte consensuale, deși primele mențiuni în izvoare apar abia în sec. 3 î.Hr. Juriștii clasici au văzut în l.-c. un drept natural asemănător cu *emptio-venditio* („cumpărare-vânzare"). Existau trei tipuri de l.-c. (nedespărțite însă terminologic până la Iustinian): *locatio rei* (închirierea de lucruri), *locatio operis* (închirierea de servicii) și *locatio operarum* (închirierea de forță de muncă). Din Dacia provin câteva din cele mai importante documente referitoare la acest ultim tip de locațiune (tăblițele cerate *IDR*, I, 40, 41, 42). Pe de altă parte, un tip foarte frecvent de *loctio rei*

www.mnir.ro

este arendarea de → *agri vectigales* (practicată, de obicei, pe 5 ani, existând însă și *locatio in perpetuum* transmisibilă urmașilor; cf. Gai., *Inst.*, 3, 145). Arendarea de parcele funciare a permis dezvoltarea colonatului (neatestat deocamdată în regiunile noastre).

A.A.

Locer Praestinianus, personaj de rang ecvestru (*vir perfectissimus*; διασημότατος), patron al metropolei Tomis, onorat de sfatul și adunarea acesteia. După o altă ipoteză (nefîmpărtășită), **L.P.** ar fi fost guvernator al provinciei Moesia Inferior (oricum provincie de rang consular) către sfârșitul sec. 3 d.Hr. **L.P.** ar putea însă să fi fost gnvernatnr al noii provincii Scythia Minor cu titlul de *praeses* (de rang ecvestru).

A. Stein, *Moesien*, 108; I. Stoian, *Tomitana*, 110, nr. 16.

A.S.

locuință. Ca adăpost conștient construit de om în vederea locuirii, a apărut odată cu începutul procesului de sedentarizare, fapt determinat de procesul de obținere a hranei. Economia prădalnică a stadiului de culegător și vânător obliga comunitățile omenești la deplasări continui, mai ales în perioadele interglaciale, în interstadii. În cursul acestor mișcări petrecute pe spații foarte mari și în timp îndelungat, s-au produs și modificări în componența grupelor umane. Potrivit unor observații actuale asupra primitivilor, migrațiile se petreceau în spații limitate ca loc și timp, fiind determinate de ciclul natural al vegetației, pe care o căutau, și de migrația animalelor de vânat. După observațiile arheologice, începând din perioada glaciară Mindel nu s-a mai practicat un nomadism absolut. Mișcările erau comandate de posibilitatea de obținere a hranei și a silexului, pentru care se revenea periodic în aceleași locuri (descoperirile de la Terra Amata). În S Franței s-au studiat peste 300 de stațiuni cu așezări principale în preajma cărora erau așezări secundare și halte de vânătoare. Fiecare comunitate își avea un amurne terit. de mișcare, acest lucru manifestându-se în aspectul material dezvoltat, încă din glaciația Riss. Mai întâi au fost folosite **l.** în aer liber, iar după descoperirea focului, care a ajutat la îndepărtarea animalelor, peșterile și adăposturile sub stânci. Cele mai vechi **l.** artificiale au fost descoperite la Terra Amata (Mindel II); ocupau spații mari și aveau multe vetre (pentru fiecare familie restrânsă), cu pavaj din pietre de râu. În anumite regiuni (pe Nistrul Superior) s-au folosit pentru construcția **l.** și oase de mamut. În mezolitic populația a crescut mult, resturi ale activității omenești acoperind tot spațiul locuibil de atunci. Pendulările an fost mai limitate, deoarece procesul de recoltare a necesitat o rămânere în același loc de mai multă durată. Așezările sunt de proporții reduse, cele mari fiind foarte rare, iar numărul **l.** atinge cifra de 38 (Federseemoor-Württenberg) și este posibil ca aceasta să fi rezultat din reveniri succesive. Observații asupra proceselor naturale și acumularea pe durată a unor cunoștințe și experiențe au dus la schimbarea raporturilor dintre om și natură, schimbări care s-au cristalizat în noua formă de economie care a caracterizat epoca neolitică. Specificul acestei economii obliga comunitățile umane să rămână pe un anume terit., măcar pe durata timpului dintre semănat și recoltat. Mișcările comunităților în căutare de alte terenuri au fost cauzate de sărăcirea solului respectiv. Dar chiar și în acest caz, s-a revenit uneori de mai multe ori, colibele fiind refăcute de 7 ori în satele de la Köln-Lindenthal și Bylany (E.Z.). La *începutul epocii neolitice*, pe măsura trecerii la viața sedentară, purtătorii diferitelor culturi de pe terit. României au început să-și construiască **l.** de tipul bordeielor, cu gropi de formă rotundă sau ovală, unele cu treaptă, prevăzute cu o vatră, aflată în mijloc sau către o margine. Deasupra solului era acoperișul de trestie, conic sau prelung, în două ape. În paralel, în anumite zone a început să se răspândească tipul de **l.** de suprafață, de formă rectangulară, construită din pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat cu paie. **L.**-bordei au predominat până către sfârșitul neoliticului mijlociu. În S — E țării, încă de la sfârșitul fazei Giulești a culturii Boian, datorită unor modificări importante în domeniul activităților economice, în special în privința cultivării plantelor, prin trecerea de la cultivarea primitivă cu săpăliga la agricultura incipientă cu un plug primitiv (aratru) cu tracțiune animală, s-au produs modificări și în ceea ce privește tipurile de așezare și de **l.** Au început să predomine **l.** de suprafață, de formă rectangulară, construite în sistem paiantă, cu acoperișul în două ape, mai rar cu acoperiș piramidal. Se cunosc **l.** cu podină simplă de pământ bătătorit și altele cu podea-platformă alcătuită din trunchiuri dispuse perpendicular pe axul lung acoperite cu un strat gros de lipitură de lut amestecat cu paie, strat care se îndesa bine și în intervalele dintre lemne și deasupra căruia se întindea un alt strat mai subțire de lut fin. Majoritatea **l.** aveau o singură încăpere. Încălzirea se făcea cu foc făcut pe vatră deschisă (eventual cu gardină) sau în cuptor în formă de căsuță, pe un soclu masiv rectangular. În unele **l.** râșnițele erau fixate în podeaua de lut. Lângă unul dintre pereți, în diferite zone, s-au dezvelit resturi de lavițe de lut. Ferestrele erau de formă rotundă, fiind probabil astupate în perioadele reci cu câte o bășică de porc. Intrarea se făcea, de obicei, pe mijlocul sau la marginea peretelui de S. În Muntenia, în unele cazuri în dreptul intrării erau amenajate un fel de pridvoare. În diferite așezări se constată tendința de a orienta **l.** în funcție de vânturile reci dominante. În așezările din perioada de început a culturii Gumelnița de la Petru Rareș, Radovanu și Căscioarele, au fost descoperite **l.** obișnuite (cu cuptor, laviță) cu pereții pictați. Mai întâi se vopsea întreg peretele sau numai o parte a lui cu culoare roșie sângerie, pe care erau apoi pictate cu alb motivele decorative alcătuite din linii subțiri sau mai groase, în spirală sau în grupuri de linii paralele. Către

www.mnir.ro

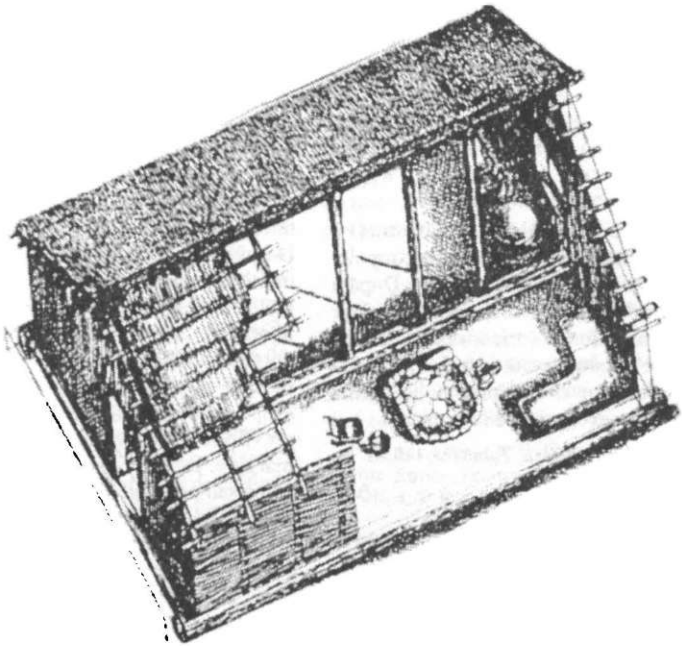

Fig. 152. Locuință fără platformă de la Târpești, jud. Neamț (cultura Cucuteni). Reconstituire.

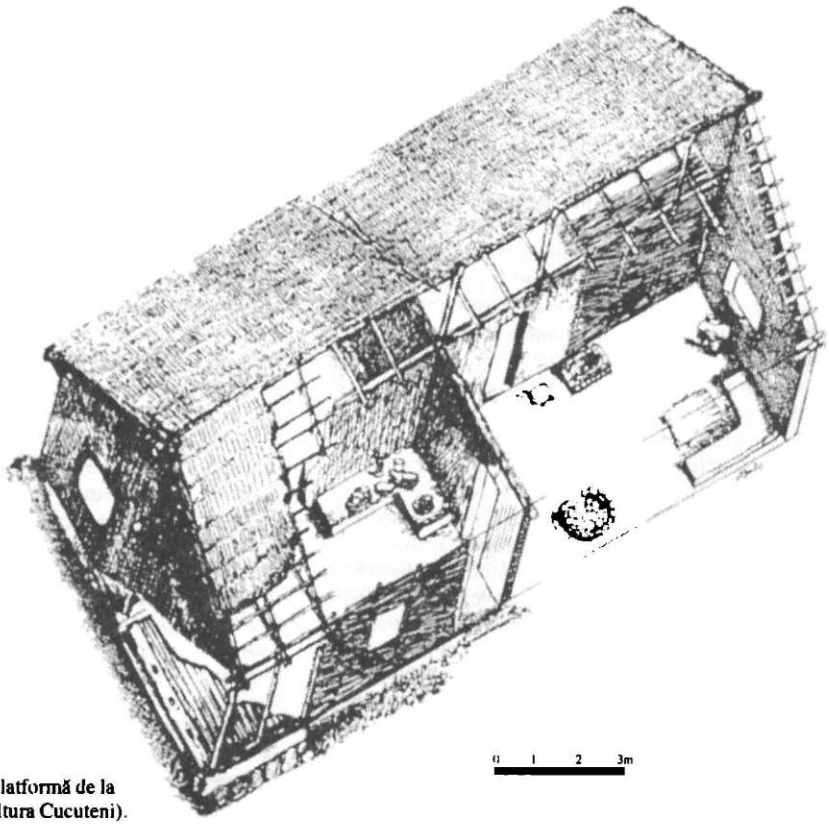

Fig. 153. Locuință cu platformă de la Târpești, jud. Neamț (cultura Cucuteni). Reconstituire.

www.mnir.ro

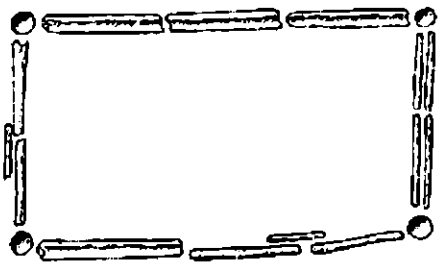

Fig. 154. Cadru de bârne de la baza unei locuințe de suprafață din faza Monteoru *Ic3* de la Tercheşti-Chitita, jud. Vrancea.

sfârşitul epocii neolitice, pe o mare parte din întinsul țării sunt documentate l. de suprafață rectangulare, cu podea-platformă. Despre unele amănunte referitoare la l. neolitice aflăm datorită unei serii de l. miniaturale din lut ars care respectă proporția dintre dimensiunile fiecărei părți componente, forma și înclinarea acoperișului, descoperite în așezările aparținând culturilor Gumelnița și Sălcuța. Înclinarea pantelor acoperișului acestor miniaturi constituie un indiciu important că regimul de precipitații din acea vreme din zona de câmpie din S țării era asemănător cu cel actual. Foarte multe l. din toate culturile au fost distruse datorită unor incendii puternice, sub dărâmăturile pereților lor găsindu-se adesea întreg inventarul de vase și de unelte (E.C.). Odată cu *epoca bronzului* s-a schimbat și caracterul așezărilor și al l. Acumularea de bunuri, de bogății, a dus la diferențieri sociale, la constituirea unei aristocrații întemeiată mai ales pe activitatea războinică. Diferite procese, dar mai ales dezvoltarea metalurgiei, în care intră și prelucrarea aurului, au dus la o foarte mare intensificare a schimburilor de materie primă (lingouri) și obiecte finite (ambră, arme, podoabe, mărgele de faianță, piese de ceramică). În cuprinsul unor asemenea structuri social-economice cu organizare războinică au apărut așezări întărite natural, pe înălțimi, care se fortificau prin adaosul unui șanț și val de apărare, înconjurate de o largă locuire dincolo de punctul întărit. Acolo va fi fost desigur sediul căpeteniei și aristocrației militare. Asemenea așezări există în aria Monteoru (→ Sărata Monteoru), Wietenberg (→ Porumbenii Mici), dar mai ales Otomani. L. mari, de gintă, au dispărut, fiind înlocuite cu altele mai mici, necesare familiei restrânse. În regiunile Mării Mediterane s-a dezvoltat o civilizație urbană propriu-zisă cu orașe-cetăți în care erau palate-reședințe regale. În regiunile noastre se foloseau l. de suprafață (foarte rar bordeiul) cu podele de lipituri de lut, marcate de pietre sau cu șoclu de piatră, pereții fiind de lemn, lipiți cu pământ. În culturile cu caracter predominant pastoral (Noua, Coslogeni) de la sfârșitul epocii bronzului, se foloseau colibe din lemn, crengi, stuf și lut, de la care au rămas depuneri de cenușă numite → cenușare (*zolniki*) (E.Z.). Ca și în perioadele precedente, în cursul *primei epoci a fierului*, l. erau de două tipuri: îngropate și de suprafață. Prin l. îngropată se înțelege bordeiul, constituit dintr-o groapă, de obicei rectangulară dar uneori și ovală sau circulară, deasupra căreia se ridica o structură din lemn sprijinită pe pari, aceștia din urmă plasați, de regulă, la colțurile gropii. Peste structura din lemn se așeza acoperișul propriu-zis, constituit din crăci, frunze, stuf, uneori chiar glii de pământ. Pereții laterali erau căptușiți cu lemne despicate (loazbe), iar podeaua era uneori amenajată prin așternerea unui strat de lut bătătorit. Accesul se făcea printr-un gârlici plasat pe una din laturile bordeiului. Adâncimea până la care se săpa groapa bordeiului varia, aceasta fiind de obicei de 1,00—1,50 m. În jargonul arheologic se folosește și denumirea de semibordei, prin care sunt desemnate l. îngropate la adâncimi mai mici. În așezările hallstattiene cercetate pe terit. României s-au descoperit bordeie la Aiud, Babadag, Cernatu, Cozia, Insula Banului, Mediaș, Porumbeni Mari, Rasova, Reci, Teleac. Al doilea tip de l., cele de suprafață, erau ridicate chiar pe nivelul de călcare al așezării, pereții fiind constituiți din pari înfipți în pământ, între care se împleteau nuiele, deasupra ridicându-se o șarpantă, tot din lemn. Pereții din pari și nuiele împletite erau apoi pomostiți cu pământ amestecat cu paie tocate sau cu pleavă, uneori chiar cu bălegar (chirpici). Acoperișul era din crengi cu frunze sau din stuf. În plan, asemenea l. ocupau suprafețe rectangulare, care uneori pot fi delimitate în cursul săpăturilor arheologice prin identificarea locurilor (gropile) de plantare a parilor. Și aceste l. aveau în interior podele din lut bătătorit. Unele l. de suprafață, cu planul oval sau circular, aveau parii adunați la partea superioară, în acest caz fiind vorba de colibe. L. de suprafață au fost descoperite pe terit. României în așezările hallstattiene de la Ciceu-Corabia, Corlăteni, Grănicești, Lozna, Mediaș, Teleac. Pentru încălzire și gătit, în interiorul l. se construiau vetre, fie făţuite și așezate pe paturi de cioburi, fie simple. Asemenea vetre s-au găsit la Cernatu, Cozia, Reci, Teleac. În stațiunile de la Grănicești și Teleac s-au găsit chiar și cuptoare boltite. Dimensiunile, în general reduse, ale l. din așezările primei epoci a fierului (3—4 x 2,5—3 m) arată că erau folosite de câte o familie, nu foarte numeroasă (I.C.). În timpul celei de *a doua epoci a fierului*, tipul comun de l. la geto-daci era acela cu o singură încăpere, de regulă rectangulară, având pereții construiți din împletitură de nuiele lipită pe ambele fețe cu lut. Parii, ale căror urme se păstrează uneori la colțurile l., asigurau ancorarea la teren, legătura între pereți și susținerea acoperișului din paie sau stuf. Se întâlnesc concomitent atât l. de suprafață, cât și l. mai mult sau mai puțin adâncite în solul ante. (bordeie sau semibordeie). Preferința pentru un tip sau altul va fi depins într-o anumită măsură de condițiile locale de sol și climă. Astfel se explică de ce în zonele submontane și montane (de exemplu în Munții Orăștiei) lipsesc l. adâncite. Totodată, faptul că într-o serie de așezări (Cățelu Nou, Bragadiru, Cucorăni, Băiceni) l. adâncite apar în nivelul inferior, iar cele de suprafață doar în

www.mnir.ro

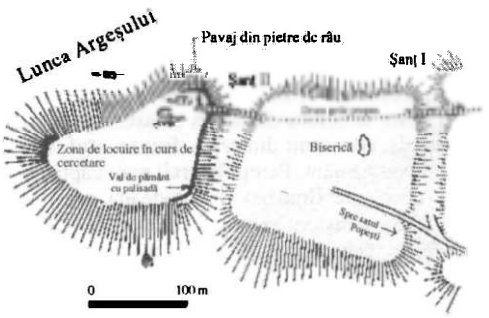

Fig. 155. Dava de la Popești, jud. Giurgiu. Plan general.

nivelul superior, pare să indice o evoluție naturală, deși nu generalizată, de la bordeiul primitiv la casa construită deasupra solului, oferind mai mult confort.

În același sens poate fi interpretat și faptul că în marile așezări de tip *dava* de la Popești, Brad, Arpașu de Sus, Pecica, bordeiele apar, de asemenea, mai ales în nivelurile inferioare și, de obicei, în afara „acropolelor". Există însă și așezări în care este atestat un singur tip de l., fie cea de suprafață (Vlădicească), fie cea adâncită (Chirnogi). În chip excepțional, în unele *dava*e (Popești, Brad) s-au descoperit construcții care, prin mărimea, forma și inventarul deosebit, pot fi considerate ca „palate"—reședințe ale basileilor locali. „Palatul" de la Popești, construit în tehnica tradițională din lut și lemn și acoperit, cel puțin în parte, cu țigle de tip elenistic, avea un plan complex, cuprinzând camere de locuit și de provizii, bucătărie, coridoare și terase. Reședințe princiare sau regale de un tip deosebit sunt turnurile-l. din cetățile de la Costești, Blidaru, Tilișca și Căpâlna, construite în

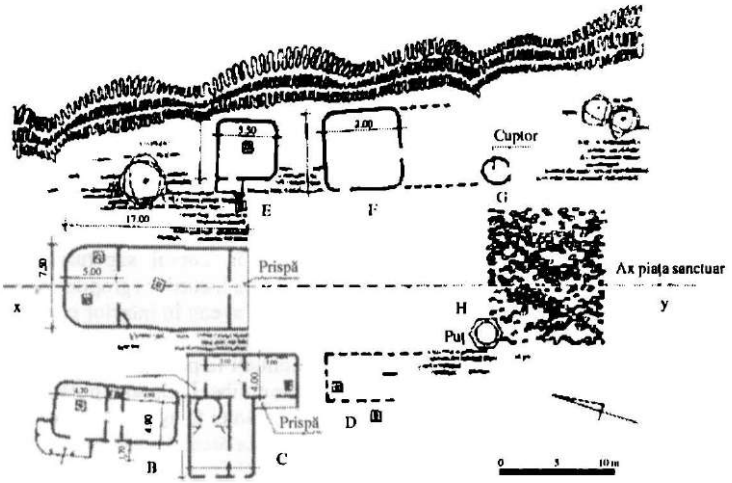

Fig. 156. Dava de la Popești, jud. Giurgiu, Plan cu zona sacră și palatul de pe acropolă.

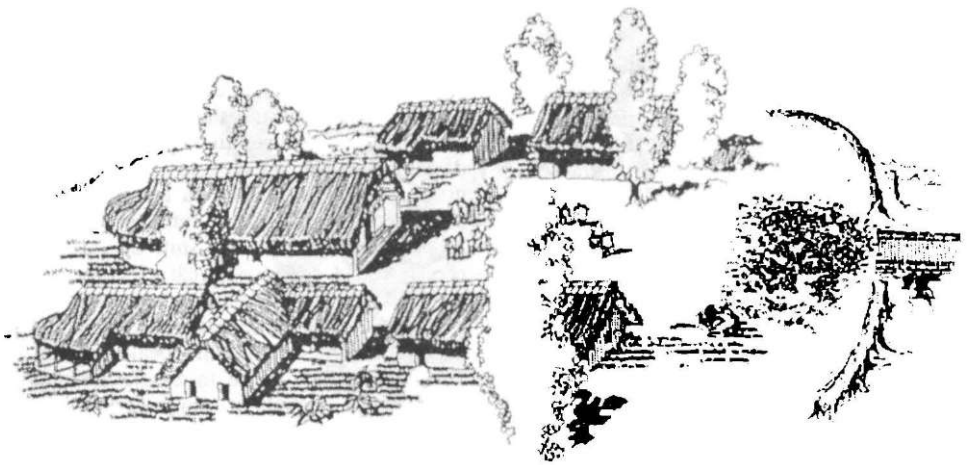

Fig. 157. Dava de la Popești, jud. Giurgiu. Reconstituire a zonei sacre și a palatului de pe acropolă.

www.mnir.ro

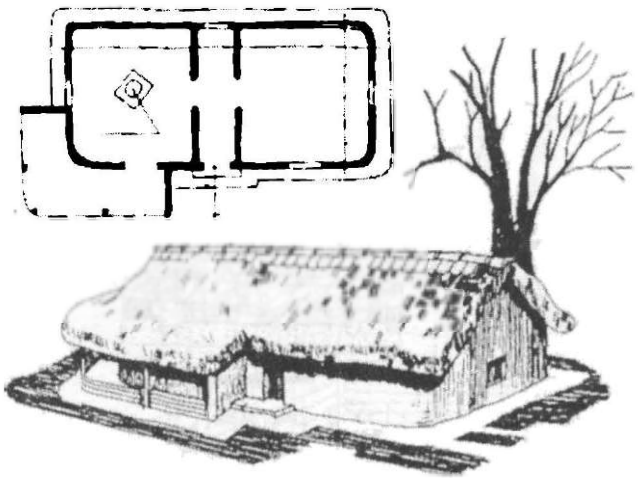

Fig. 158. Locuință de suprafață din *dava* de la Popești, jud. Giurgiu (sec. 1 î.Hr.). Plan și reconstituire.

tehnică elenistică. Zidul gros de până la 3 m, cu paramente din blocuri de piatră și emplecton, era continuat la nivelul etajului superior, care constituia l. propriu-zisă, printr-o zidărie de cărămizi uscate la soare (chirpici). Prin funcția lor dublă, de l. și de fortificație, aceste turnuri pot fi comparate cu donjoanele medievale. În zona Munților Orăștiei au fost descoperite și alte l., de aspect mai puțin monumental, dar care pot fi totuși atribuite vârfurilor aristocrației geto-dacice. Casele de pe platoul exterior al cetății de la Piatra Roșie aveau un plan complex, cu patru-cinci încăperi, și erau construite din bârne, pe temelii de piatră. În aceeași zonă (la Grădiștea de Munte, Fețele Albe, Meleia, Rudele) sunt cunoscute și numeroase construcții rotunde, înscriind în planul lor structuri circulare sau rectangulare (unele cu absidă). Ele au fost considerate drept l. sezoniere ale unor păstori sau mineri, dar planul lor, care reproduce cu anumite variații planul marelui sanctuar circular de pe Dealul Grădiștii, pledează mai curând pentru o destinație cultică. Același lucru se poate spune și despre clădirile cu absidă de la Piatra Roșie (M.B.). În *epoca greco-romană* și *romană târzie*, l. tipică era casa (gr. οἶκος; lat. *domus*) de zid de piatră și/sau cărămizi (→ *lateres*) legate cu mortar. Cuprindea, pe un plan rectangular, următoarea împărțire: *vestibulum*, cu sau fără *tabernae* (prăvălii) de o parte și de alta sau chiar în față, → *atrium* cu un *lararium* într-un colț, în extrema opusă intrării, sau pe una din laturi, sub → portic, iar împrejurul atriului, camerele diverse, specializate, de număr și dimensiuni diferite în funcție de amploarea planului casei, dintre acestea nelipsind → *cella*. Pantele acoperișului protejat de → *tegulae* și → *imbrices* din lut ars erau îndreptate spre atrium care, la rându-i, era prevăzut pe laturi (2,3 sau 4) cu portic.

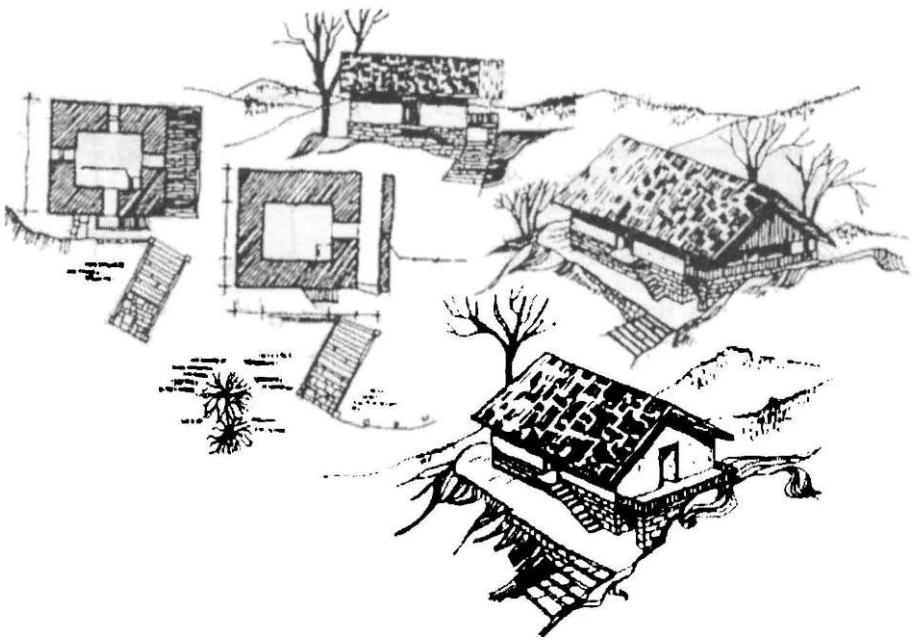

Fig. 159. Locuință-turn din cetatea dacică de la Costești, jud. Hunedoara. Plan și variante de reconstituire.

www.mnir.ro

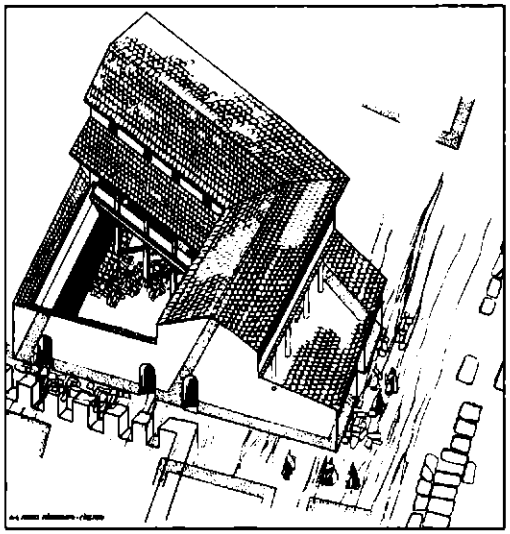

Fig. 160. Edificiul *D3* de epocă romano-bizantină de la Tropaeum Traiani (Adamclisi, jud. Constanța). Reconstituire.

Încălzirea se făcea cu ajutorul unor instalații de tipul celor de la → *thermae*. L. greco-romane cunoscute la noi, din Dobrogea și Dacia, nu aveau amploarea și fastul celor din centrul Imp. Roman, dar principiile de alcătuire și apoi schimbările suferite de-a lungul timpului rămân paralele. Evoluția centrelor urbane din Dobrogea în epoca Dominatului către o aglomerare excesivă, mai ales în sec. 5—6 d.Hr., a dus la o degradare a calității locuirii și la deformarea schemei clasice la l., care, pentru a câștiga spațiu, ocupă din lărgimea străzilor și, în unele cazuri, sunt etajate. Cele mai vechi l. gr. (sec. 6 î.Hr.) au fost descoperite la Histria și în zona extramurană a acesteia și erau construite pe plan rectangular, din piatră și pământ. Tot acolo au fost identificate l. elenistice; la fel, în *chora* acestui oraș, la Tariverde, în terit. orașului Callatis și la Argamum. L. romane de tipul descris mai sus (uneori cu etaj) sunt cunoscute pentru epoca romană timpurie mai ales în unele orașe din Dacia ca Apulum, Porolissum etc., mai bine conservate fiind cele situate în afara acestora și integrate unor → *villae suburbanae* și *rusticae*, de felul celor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Cinciș, Hobița, Ciumăfaia, Mănerău etc. iar în Dobrogea la Niculițel, Horia, Telița, și în așezarea rurală de la Fântânele. L. romane fiind durate și pentru câteva generații, puteau fi închiriate, vândute sau cumpărate, integral sau

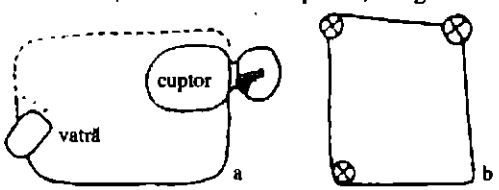

Fig. 161. Bordeie daco-romane (*a* cu vatră și cuptor; *b* cu trei gropi de par) din așezarea I de la Brateiu, jud. Sibiu (sec. 4—5 d.Hr.). Planuri.

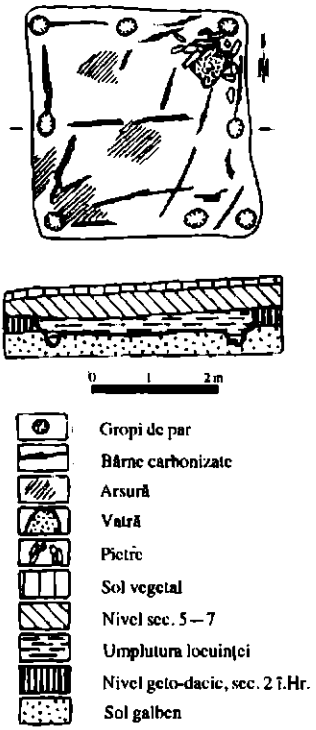

Fig. 162. Locuința nr. 31 (semibordei) de la Botoșana, jud. Suceava (sec. 5—începutul sec. 6). Plan și profil.

parțial. De la → Roșia Montană se cunoaște un act de vânzare-cumpărare scris pe o tăbliță cerată (*IDR*, I,

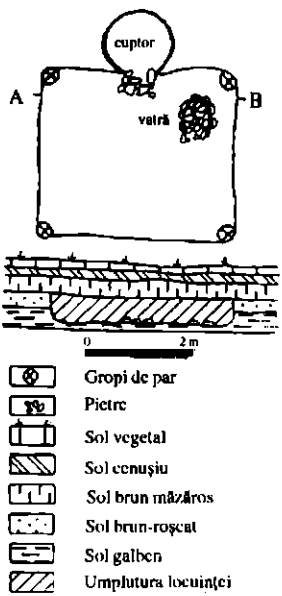

Fig. 163. Bordei din sec. 6—7 de la Davideni, jud. Neamț (cultura Ipotești-Cândești). Plan și profil.

www.mnir.ro

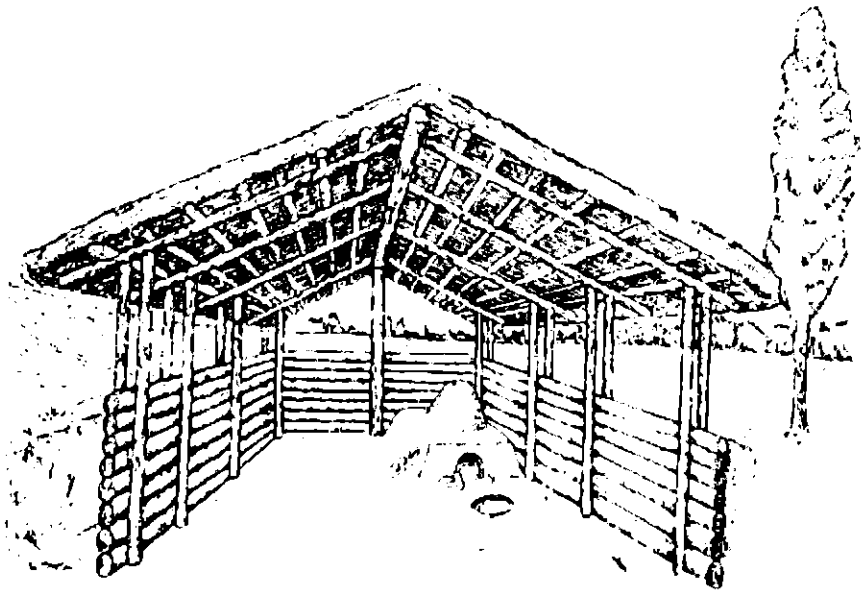

Fig. 164. Locuință-atelier din sec. 8—9 de la Dodești, jud. Vaslui. Reconstituire.

39), datată la 6 mai 159 d.Hr., prin care se specifică tranzacția pentru o jumătate de casă („cea din dreapta") la prețul de 300 denari. L. romane târzii (sec. 4—6 d.Hr.) reiau planul tipic, uneori la dimensiuni monumentale, ca la Histria, unde ansamblul din zona „domus" era prevăzut și cu un fel de capelă, și la Adamclisi la V de basilica B, alteori la dimensiuni modeste, de la Dinogetia, unde s-a păstrat, în partea din atrium opusă intrării, baza altarului pentru zeii → Lari. Spre deosebire de acestea, l. obișnuite contemporane erau în majoritatea lor construite din piatră legată cu pământ, cu grosimea zidurilor de cca 0,60—0,75 m și partea lor superioară completată cu cărămizi de chirpici nears. Pavimentul interior, altădată din piatră, cărămidă sau mozaic, era înlocuit cu o simplă podea de lut (A.B.). În milen. care a urmat retragerii romane din Dacia, dominat de numeroasele migrații, s-au produs schimbări privind așezările și l. Viața s-a ruralizat, criza urbană caracterizând întreaga Europă, chiar și terit. Imp. În regiunile noastre orașele-cetăți s-au menținut pe linia Dunării și în Dobrogea, în restul Daciei dezvoltându-se cătunele și satele, păstrându-și o bună stare economică până în sec. 6. Datorită unor intense activități agricole, păstorești și meșteșugărești, multe au avut funcția unor târguri permanente sau sezoniere, schimbând produse cu Imp. Satele erau deschise, nefortificate, ocupând intens câmpia, tera-

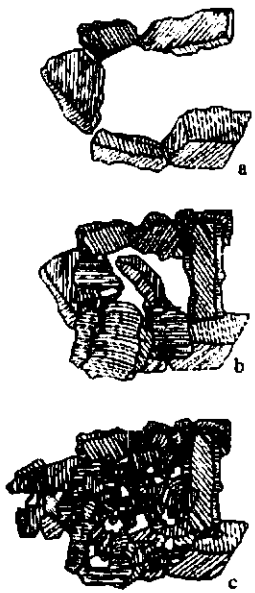

Fig. 165. Pietrar din bordeiul XVI/1959 de la Dridu, jud. Ialomița (sec. 10—11 d.Hr.): *a* — desfăcut (baza); *b* — parțial desfăcut; *c* — întreg (cu bolta de bolovani).

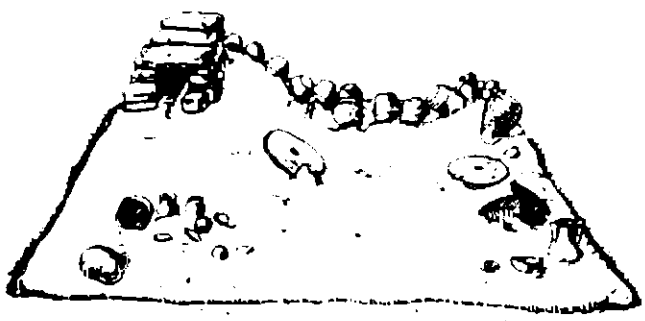

Fig. 166. Podeaua bordeiului nr. 80 din așezarea feudală timpurie de la Dinogetia, cu inventarul *in situ*.

www.mnir.ro

sele apelor și regiunile de dealuri. L. caracteristică acestei perioade a fost semibordeiul, ca cea mai bună rezolvare a problemelor de ordin climatic și de apărare față de primejdia incursiunilor continue ale migratorilor. În sec. 5—7 se întâlnesc cătune ascunse între dealuri, aecesul făcându-se prin văi înguste, ca o strungă, ușor de supravegheat și de apărat la nevoie (opt cătune grupate la Budureasca, jud. Prahova). L. de suprafață sau casa n-a dispărut din nici o etapă, însă apare foarte rar. Face excepție așezarea de la Dulceanca I cu 14 l. de suprafață. Semibordeiele aveau groapa rectangulară cu latura variind între 3 și 4 m, foarte rar între 4 și 5 m; aveau o singură încăpere pe marginea căreia se amenaja o treaptă, cu stâlpi la colțuri și pe mijloc pentru sprijinirea acoperișului în două ape. Intrarea se făcea printr-un gârlici în trepte. Trei descoperiri fac excepție de la această situație generală. Astfel, la Budureasca (jud. Prahova) s-a găsit o l. cu două încăperi alăturate, una la nivelul solului, cealaltă îngropată. Cea de a doua l. se compunea din două încăpari suprapuse, cea de jos fiind semibordei. În așezarea de la Udești (jud. Suceava) s-a descoperit o l. de dimensiuni foarte mari (11 x 4,50 m) cu două încăperi aproximativ egale, despărțite de stâlpi puternici din lemn; grosimea mare a stâlpilor de susținere ai uneia din încăperi, ca și faptul că era adâncită 20—25 cm, ar indica existența unei încăperi suprapuse cu accesul pe o scară interioară de lemn. L. este din a doua jumătate a sec. 7, marcând, ca și cele două l. de la Budureasca, existența unor elemente de conducere, diferențiate social-economic. În perioada sec. 8—11 s-a folosit același tip de l. cu aceleași dimensiuni, cele mari, cu latura de peste 5 m, fiind foarte rare. În perioada imediat prestatală, a sec. 12—13, s-a folosit tot l. îngropată, dar cu forme variate: pătrate, dreptunghiulare, trapezoidale, ovale. Bordeiele au o singură încăpere, cele mai multe cu latura între 3,50 și 4,50 m. Face excepție o mare l. din așezarea nr. 2 de la Bratei care ocupă un spațiu de peste 8 m lungime, despărțit în două încăperi de un prag rezervat. În sec. 4—5 există unele l. fără instalație de foc; cele mai multe însă au vatră simplă sau îngropată, pavată cu pietre și cu gardină de pietre; în perioada de sfârșit a sec. 5—6 s-a folosit și pietrarul de formă joasă. Începând din sec. 6 și până la sfârșitul sec. 11 s-a folosit pietrarul înalt, un fel de sobă pentru încălzit și pregătit hrana, construit ca un cub din bolovani de râu, cu latura de 0,70—1,00 m. În aceeași perioadă s-a folosit și cuptorul de gospodărie, cuptorit fie într-un bloc de pământ rezervat la săparea gropii bordeiului, fie din peretele aceleiași gropi. Cele mai multe însă s-au găsit în afara bordeielor. Bordeiele din sec. 12—13 aveau în mod obișnuit două-trei cuptoare sau cotloane. Același tip de l. se întâlnește și în cetățile romano-bizantine din regiunile Dunării și ale Mării Negre, fiind instalate și amenajate între zidurile mai vechi ale cetăților romane. Populația autohtonă a păstrat până în sec. 8—10 moștenirea culturii și civilizației romane în formele modeste ale vieții rurale;

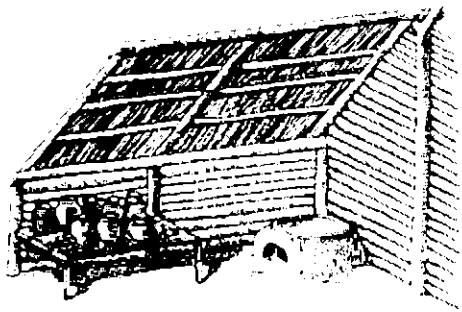

Fig. 167. Interiorul unui bordei din așezarea feudală timpurie de la Dinogetia (sec. 10—12). Reconstituire.

începând de la sfârșitul sec. 10, odată cu reurbanizarea regiunilor de la Dunărea de Jos, se remarcă o foarte mare dezvoltare a așezărilor, cristalizându-se treptat cultura și civilizația medievală românească (E.Z.).

E. Comșa, în *AO*, 4, 1985, 24—34; id., în *Anuarul Muzeului Județean Prahova*, 1988, 13—32; D. Antonescu, în *Arhitectura*, 5, 1977, 65—69; id., în *RMMMIA*, 1, 1979, 102—106; id., *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor — civilă și militară (sec. II î.e.n.—I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983; M. Babeș, în *Palast und Hütte, Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum*, Mainz, 1982, 461—472; D. Tudor, *Arh. rom.*; id., *OTS*; S. Dimitriu, în *Histria II*; V.H. Baumann, *Ferma; Histria I*; Al. Suceveanu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4; *Tropaeum I*; I. Nestor, E. Zaharia, în *Materiale*, 10, 1973, p. 194—196; Al. Rădulescu, în *Magist*, 11, 1977, 11; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și IV e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974; D. Gh. Teodor, *Teritoriul; Capidava*.

E.Z.; E.C.; I.C.; M.B. și A.B.

Locusteni, sat în com. Daneți (jud. Dolj), pe terit. căruia se află vestigii din mai multe epoci istorice. Cea mai veche locuire aparține neoliticului (cultura Starčevo-Criș). Urmează cele din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (strat Cernavoda *III* suprapus de unul aparținând orizontului Celeiu și de un nivel din prima fază a culturii Coțofeni), din epoca bronzului (cultura Verbicioara), prima și a doua epocă a fierului. Mai bine cunoscute sunt șase așezări daco-romane depistate în hotarul satului L. *Așezarea nr. 1* se află în punctul „Predești" situat la 2 km spre S de sat, pe malul stâng al unui pârâu. Împreună cu necropola se întinde pe o lung. de 1 km și o lăț. de 200 m. Cea mai mare parte a locuințelor au fost de suprafață. Foarte puține au fost locuințe îngropate, de tipul bordeielor, care erau lipsite de vetre. Acestea se găseau în afara lor. Gropile menajere aveau formă cilindrică sau de căldare. S-au descoperit și două cuptoare de ars ceramică, de formă rotundă, de tipul cu perete median. Necropola așezării nr. 1, cercetată în întregime, este birituală. Incinerația avea loc în afara cimitirului. Din cele 290 de morminte săpate, 215 (74,14%) au fost de incinerație, iar 75 (25,86%) de înhumație. Se îngropau numai copiii. În cadrul ritului

www.mnir.ro

de incinerație se disting două tipuri de morminte: morminte de incinerație în urnă care reprezintă 77,67% și morminte de incinerație cu oasele depuse într-o groapă, 22,33%. Drept urne au fost folosite vase de uz comun. Patru morminte au avut câte două urne, iar unul chiar trei. Toate urnele au fost acoperite fie cu un capac special, fie cu fragmente ceramice. Unele urne erau de factură romană, iar altele de pură factură dacică. Cele două categorii de vase au fost asociate, nu numai în cadrul necropolei, dar și în același mormânt. Inventarul mormintelor de incinerație este destul de restrâns. În urne erau depuse, în unele cazuri, pe oase, unul sau două vase mici. Printre oase s-au aflat fibule, mărgele, obiecte de podoabă din argint filigranat. Mormintele în groapă simplă aveau un inventar mai sărac; mai mult de jumătate au fost chiar lipsite de inventar. De obicei inventarul consta dintr-o căniță așezată lângă grămada de oase. Mormintele de înhumație nu aveau predilecție pentru o anumită orientare. Morții se așezau întinși pe spate cu mâinile pe lângă corp. Puține morminte din această categorie aveau inventar. Ținând seama de elementele oferite de monedele, ceramica, fibulele descoperite, necropola și așezarea nr. 1 de la L. se datează în sec. 2 d.Hr. și primele decenii ale sec. 3. *Așezarea nr. 2* se află în punctul „La Gropan", la cca 5 km spre S—E de așezarea nr. 1. A fost cercetată exhaustiv. S-au descoperit locuințe, gropi menajere și un cuptor de ars ceramică similare cu cele din așezarea nr. 1. Majoritatea locuințelor erau construite la suprafață. S-a descoperit un singur bordei, Vatra era așezată de obicei în unul dintre colțurile locuinței. Ceramica descoperită în așezarea nr. 2, în majoritatea ei, este de culoare gri, cu forme care continuă, în general, pe cele din sec. anterioare. Tipul cel mai frecvent este chiupul cu buza orizontală trasă mult spre interior și decorat cu linii în val. S-au descoperit și fragmente de vase cu glazură verde-oliv, venite din cetățile de pe malul Dunării (în special de la Sucidava). În afară de ceramică s-au găsit numeroase unelte agricole: brăzdare de plug, seceri, etc. Continuă să existe și ceramica dacică lucrată cu mâna. Cățuile sunt însă în majoritate fără toartă, iar la bază sunt decorate cu alveole. Ceramica, fibulele și alte obiecte descoperite, permit datarea așezării nr. 2 de la L. în sec. 4 d. Hr. *Așezarea nr. 3* (sec. 4 d.Hr.) aflată în punctul „Gânsacu", la 2 km spre N de așezarea nr. 2, a fost distrusă de lucrările agricole. *Așezările nr. 4 și 5* (sec. 4 d.Hr.) sînt amplasate una în punctul „Sărtălui-La Izvoare", iar cealaltă la capătul de V al satului L., în stânga șoselei ce merge spre Murta. *Așezarea nr. 6* (sec. 2—3 d.Hr.) est situată în punctul „Fântâna Chirței", la cca 4 km spre E de așezarea nr. 1 și nu a fost cercetată prin săpături.

G. Popilian, *Locusteni.*

G.P.

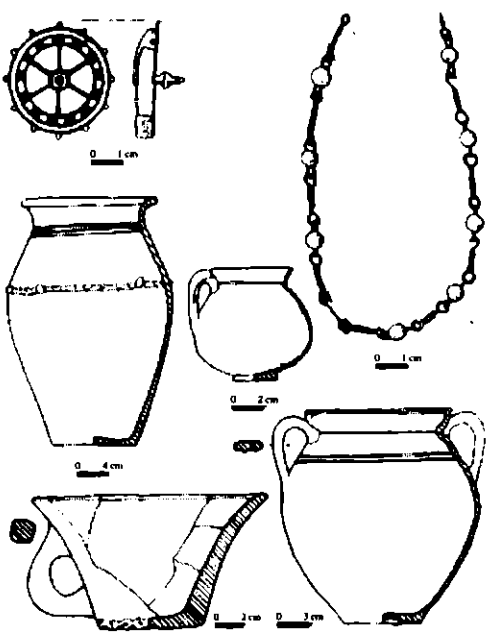

Fig. 168. Fibulă, colier și ceramică din necropola daco-romană de la Locusteni — „Predești".

loess (<germ. *löse*; „legătură slabă", „moale"), rocă detritică continentală constituită din particule fine cu dimensiuni între 0,05—0,005 mm, cu aspect prăfos în stare uscată, structură afânată și lipsită de stratificație, de culoare variabilă, de la galben la cenușiu-roșie. Există un l. tipic sau primar nestratificat și cu fosile de moluște continentale; l. secundar sau remaniat cu urme de stratificare și fosile de apă dulce; l. degradat sau levigat, transformat prin procesele de solificare; depozitele loessoide cu o carbonatare avansată și urme de stratificare. L. din România se caracterizează prin macroporozitate, structură columnară, procent ridicat de prafuri și redus de nisipuri și argilă, carbonați între 15—20% dispuși atât uniform cât și în concrețiuni. L. și depozitele loessoide ocupă peste 40 000 km^2, desfășurându-se pe interfluviile și podurile de terasă din regiunile pericarpatice și foarte restrâns în Subcarpați, Podișul Transilvaniei sau depresiunile intramontane. L. predomină în S—E țării, în Bărăgan și în Dobrogea, iar depozitele loessoide în Câmpia Olteniei, Podișul Moldovei și Câmpia de V. Grosimea medie este de 8—15 m, iar cea maximă depășește uneori 60 m. Originea l. din S—E României și părțile înalte ale Câmpiei de V pare a fi eoliană, în timp ce depozitele loessoide ar avea o origine mixtă deluvio-coluvială asociată cu procese fluviatile, eoliene etc. Vârsta l. este considerată în cea mai mare parte Pleistocenul superior, cu excepția Dobrogei de S, unde cuprinde și Pleistocenul mediu. Depozitele de l. conțin mai multe benzi de soluri fosile de diferite vârste, în Dobrogea în număr de 7, în Moldova în mod obișnuit 1—2, iar în S se pare că ajung până la 12, în

www.mnir.ro

Câmpia de V 2—3 etc. Depozitul de l. care acoperă terasa de 13 m a Prutului în care este cantonată staţiunea paleolitică de la → Ripiceni-Izvor a fost datat în Pleistocenul superior. În depozitele de l. din ţara noastră mai există staţiuni paleolitice la → Mitoc şi Cotu Miculinţi (jud. Botoşani), Mamaia-Sat (jud. Constanţa), Giurgiu - Malu Roşu (jud. Giurgiu), Vădastra (jud. Olt) etc.

Gr. Posea, N. Popescu, M. Ielenicz, *Relieful României*, Bucureşti, 1974, 223—230; A. Conea, *Formaţiuni cuaternare în Dobrogea*, Bucureşti, 1970.

M.C.

Lomec (Bulgaria), localit. de unde provine un tezaur monetar alcătuit din cca 100 drahme getice de tip Alexandru-Filip III. Nu se cunosc alte detalii.

K. Pink, *Münzprägung*, 117.

C.P.

Londinium (azi London, în Marea Britanie), oraş antc., devenit *municipium* în prima jumătate a sec. 2 d.Hr. şi apoi capitală a Britanniei Superioare din epoca Severilor. După uzurparea lui Carausius, care profitând de ruisiunea ce i se încredinţase de a apăra coastele Galliei şi Britanniei contra piraţilor saxoni, s-a proclamat împărat în 286, la L. se deschide un atelier monetar. Acesta va produce şi după asasinarea lui Carausius de către succesorul şi fostul său ministru de finanţe Allectus (293—296), până ce uzurparea a fost lichidată. Emisiunile împăraţilor uzurpatori nu s-au găsit până acum pe terit. ţării noastre. La sfârşitul anului 296 — începutul lui 297, sub Diocleţian, se deschide la L. un atelier monetar imperial. Monedele sale de bronz din vremea lui Constantin cel Mare sunt semnalate foarte rar în Dobrogea, la Histria (din 310—312 şi 316—317), iar la N de Dunăre la Huşi, jud. Vaslui (din 321—324).

Histria III, 179, nr. 1339; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, 469; Gh. Poenaru Bordea, în *Histria VI*, 153, nr. 72.

G.P.B.

Longinus, general roman, probabil comandantul armatei de ocupaţie lăsată de Traian în Dacia după primul război. A fost capturat de Decebal în 105 d.Hr. (Dion Cass., LXVIII, 12). Este probabil acel *vir consularis* la care face aluzie Fronto (*De bello Parthico*, ed. C.R. Haines, II, 214). În schimbul eliberării lui L. regele Daciei pretindea lui Traian „să-i cedeze ţara până la Istru şi să-i plătească banii care i-a cheltuit cu războiul". Împăratul a fost scos din această dilemă de însuşi L., care s-a otrăvit. A fost identificat ipotetic cu Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius L., consul în 90, guvernator al Moesiei Superioare între 93—95, apoi al Pannoniei prin 96—98. L-a însoţit probabil pe Traian în calitate de *comes* în războiul cu dacii.

R. Syme, 185; N. Gostar, în *AIIAIaşi*, 13, 1976, 53—69.

C.C.P.

Lopadea Nouă, com. în jud. Alba, de pe terit. căreia (punctul „Şanţuri") se cunosc mai multe morminte din ultima părte a sec. 7 d. Hr., al căror inventar (vârfuri de lance romboidale în secţiune, scăriţe de şa, topor de fier etc.) se leagă de grupul avar din zona depozitelor de sare de pe cursul mijlociu al Mureşului.

K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, 101.

R.H.

Lozna 1. Com. în jud. Sălaj, pe terit. căreia, pe locul „Sub Deluţ", s-a descoperit în 1910, într-un vas de lut, un depozit de obiecte din bronz constituit din unelte, arme şi piese de harnaşament de la sfârşitul epocii bronzului (sec. 13—12 î.Hr.) (seria Uriu-Domăneşti) (M.P.D.). 2. Sat în com. Dersca (jud. Botoşani), pe terit. căruia, pe locul denumit „Dealul Morii" s-a cercetat o aşezare din prima epocă a fierului, dezvelindu-se 6 locuinţe de suprafaţă şi 2 gropi, din care s-au recoltat numeroase resturi ceramice, unelte din fier, bronz, lut, os şi piatră, pe baza cărora complexele au putut fi încadrate în grupul Corlăteni de la începutul Hallstattului timpuriu. În punctul „Hlibicioc" s-au dezvelit 17 locuinţe, puţin adâncite, făcând parte dintr-o aşezare din epoca La Tène. În complexele de locuire şi în stratul de cultură s-au descoperit: ceramică geto-dacică, bastarnică, celtică şi gr., fibule din fier şi bronz, obiecte şi unelte din fier, bronz şi lut ars, precum şi fragmente din vetre ornamentate. Prin caracteristicile sale aşezarea aparţine culturii de tip Poieneşti-Lukaşevka şi datează din sec. 3—2 î.Hr. Descoperiri importante s-au făcut şi în zăcămintele de turbă formate pe valea pârâului Bahna, între „Dealul Pietriş" şi „Dealul Morii", unde în timpul exploatării turbei au apărut vestigii din mai multe epoci istorice. Dintre acestea, un deosebit interes prezintă descoperirea unei aşezări neolitice de tip Cucuteni *B*, din care s-au dezvelit câteva platforme de locuinţe, recoltându-se o mare şi variată cantitate de ceramică pictată, unelte, idoli etc. Probabil că aşezarea neolitică, aflată acum la cca 1—1,5 m adâncime în turbă, să se fi aflat iniţial pe malul stâng al mlaştinii de unde a alunecat lent, fiind înghiţită treptat de turbă, când aceasta s-a extins datorită unor condiţii climatice deosebite. Tot în zăcământul de turbă, la 1,85 m adâncime, în anul 1975 s-a descoperit un depozit de unelte din fier format din 56 de piese diferite (seceri, coase, cosoare, nicovale, ciocane, topoare, menghine, împungătoare, pile, vătraie, cuţite de luptă, vârf de lance, zăbale, diferite garnituri etc.), datate în sec. 2 î.Hr., prin analogie cu piese similare aflate în complexe dacice şi celtice din România sau Europa est-centrală. Importantele descoperiri din turbăria de la L. au determinat iniţierea (din 1976) unor ample săpături arheologice, dezvelindu-se câteva mari construcţii din lemn, de tipul unor poduri flotante. Aceste poduri traversau mlaştina în diagonală, cu o deviaţie în aval de 10°, având lung. între 185 şi 200 m şi o grosime de

www.mnir.ro

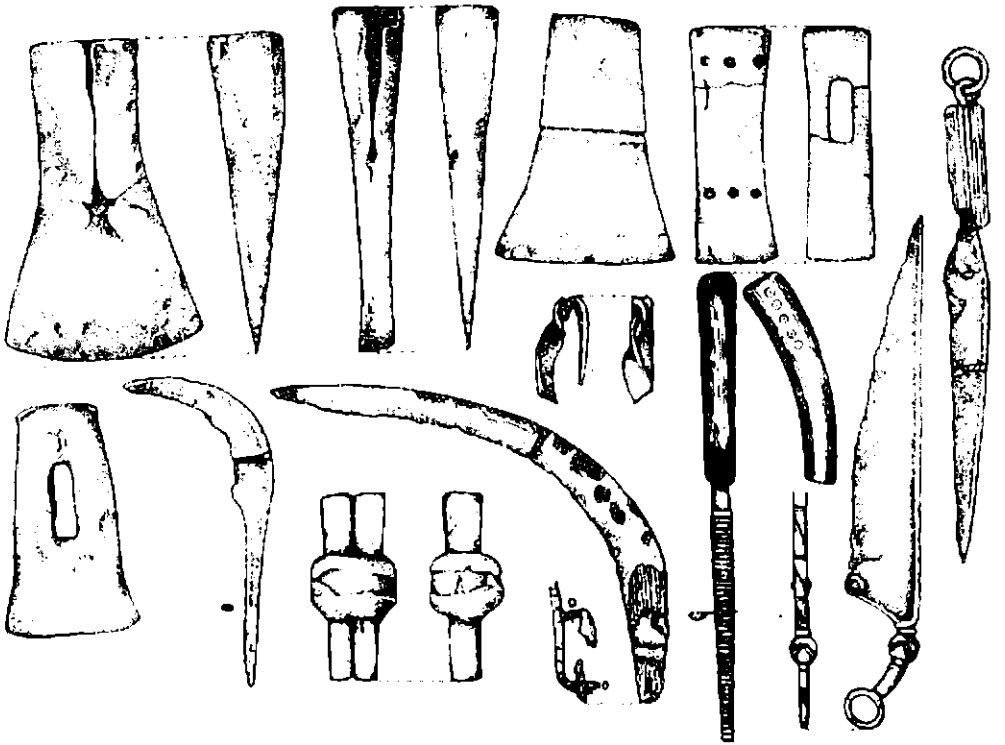

Fig. 169. Piese din depozitul de unelte din fier de la Lozna, jud. Botoşani (sec. 2 î.Hr.).

50—60 cm. Ele au fost construite din bârne groase de fag şi stejar, în majoritate cioplite, aşezate în straturi alternând cu fascine şi pietriş, formând poduri cu lăţ. de cca 3,50—4 m. În funcţie de elasticitatea turbei, bârnele au fost fixate cu mai multe tipuri de ţăruşi. Pe baza obiectelor şi a ceramicii descoperite pe platformele de lemn, podurile de lemn datează din sec. 3—4 d.Hr. Ele au servit, se pare, nu numai la traversarea mlaştinii, ci şi pentru exploatarea turbei şi a fierului, aflat aici în cantităţi mari. Cu timpul, podurile fiind abandonate, au fost înghiţite treptat de turbă. La cca 500 m S—E de mlaştină s-a cercetat şi o aşezare contemporană cu podurile (sec. 3—4). La cca 1,5 Km S—E de turbărie, în punctul „La Ocoale", aflat între satele L. şi Străteni, au fost efectuate săpături arheologice într-o aşezare din sec. 7—8. Au fost dezvelite 26 de locuinţe parţial adâncite, prevăzute cu cuptoare din piatră sau lut. Dintre acestea, 6 au fost folosite ca ateliere pentru prelucrarea minereului de baltă, exploatat din turbăria din apropiere, sau pentru prelucrarea osului. De asemenea, au fost descoperite mai multe cuptoare meşteşugăreşti. Din aceste complexe au fost recoltate numeroase vase întregi şi fragmentare, diferite unelte şi obiecte din fier, os, lut, piatră şi sticlă, obiecte de import bizantine ete. În partea de N—V a aşezării de aici s-au găsit şi câteva morminte de incineraţie în gropi simple, cu foarte puţin inventar, datând din sec. 6—7 (S.T. şi D.G.T.).

M. Roska, în *Dacia*, 1927—1932, 355—358; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 63; id., *Die Sicheln*, 103—104; S. Teodor, P. Şadurschi, *Inv. Arch. R.*, 11, 1978; iid., *Din trecutul judeţului Botoşani*, 1, 1978, 121—140; S. Teodor, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 133—150; S. Teodor, P. Şadurschi, în *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, 225—235; iid., în *Hierasus*, 1983, 13-44; S. Teodor, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 1—2, 114—120; D. Gh. Teodor, I. Mitrea, în *AM*, 4, 1966, 279—290; D. Gh. Teodor, în *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, 455—461.

M.P.D.; S.T. şi D.G.T.

Luca, oraş în Italia (azi Lucca), menţionat încă din seç. 3 î.Hr. *Municipium* în 90 î.Hr., celebru în urma încheierii convenţiei între membrii primului triumvirat (Caesar, Pompeius şi Crassus). Din L. provine tribunul *leg. XI Claudia*, M. Stabius Colonus, din tribul Fabia, care ridică la Tropaeum Traiani între 156—158 d.Hr., o dedicaţie pentru Antoninus Pius şi Marcus Aurelius.

W. Kroll, în *RE*, XIII, 1927, col. 1535—1541; *CIL*, III, 14 214.

A.S.

Lucanus v. **Annaeus Lucanus, Marcus**

lucerna (lat.; gr. λυχνος; „opaiţ" sau „lampă"), obiect tipic de iluminat, confecţionat de obicei din ceramică şi uneori din metal, preluat de romani de la gr. împreună cu tehnica lui de fabricare şi folosit apoi pretutindeni unde a pătruns civilizaţia romană şi chiar

www.mnir.ro

dincolo de granițele ei. Se compunea dintr-un mic rezervor (*infundibilum*) pentru uleiul vegetal, mai rar minaral, ce servea drept combustibil (în care uneori se punea și sare) și a cărui parte superioară, deseori decorată, numită disc (*discus*) prelua, în plan, forma rezervorului de obicei rotundă sau ovală. Discul era prevăzut în general cu două orificii (la l. simple), unul central, pentru umplere, iar celălalt (*linamentum*), într-o extremitate numită cioc (*rostrum*), unde se introducea fitilul pentru ardere confecționat din fibre vegetale. Existau și l. cu două sau mai multe ciocuri. În panea opusă ciocului se afla toarta (*ansa*) de formă inelară sau lamelară, uneori terminată cu reprezentări figurate; datorită sistemului de fabricare (v. mai jos), opaițele gr. nu aveau toartă sau, mai târziu, erau cu toartă aplicată. Fundul l., rotund sau oval, mai înalt la unele dintre cele gr. și de obicei scund (inelar) sau plat la cele romane, putea cuprinde, în special în epoca romană, ștampila cu numele în relief sau incizat al proprietarului atelierului, semnături de olari, diverse mărci de fabrică sau monograme. L. de format mai mare erau prevăzute cu orificii sau urechiușe de prindere a unor lănțișoare de metal (bronz) pentru a fi atârnate de tavan. Din mai multe l. se alcătuiau lustre pentru încăperile mari, sau erau fabricate candelabre grupând la un loc mai multe l. Se foloseau frecvent și suporturi înalte din bronz pentru candelabre; în ansamblu, toate aceste sisteme de iluminat foloseau același principiu al l., care era multiplicată sau redimensionată după nevoi și posibilități. Până prin sec. 1 î.Hr., opaițele ceramice erau fabricate la roată. De aici au rezultat și unele caracteristici formale ale opaițelor gr.: ornamentație simplă, ciocul aplicat și la fel toarta când aceasta exista, orificiul de umplere destul de larg și dispus de obicei în centrul discului. Înainte de ceacere se aplica un firnis colorat care avea, pe lângă rolul decorativ, și pe acela foarte important de a asigura impermeabilitatea. De la sfârșitul epocii elenistice și apoi în toată epoca romană, până târziu, în sec. 6—7 d.Hr., l. erau confecționate în serie cu ajutorul tiparelor. Se foloseau două valve, una pentru partea superioară împreună cu decorul corespunzător și cealaltă pentru cea inferioară, cuprinzând de multe ori și ștampila producătorului. Tiparele erau reproduse la rândul lor în serie după un model — tot o l. din lut ars, dar plină și mai dură, spre a putea fi întrebuințată repetat. Piesele obținute în lutul moale din valve erau îmbinate, ultimele operații înainte de arderea în cuptor fiind practicarea și cizelarea orificiilor, lipirea torților atunci când acestea nu erau prevăzute în tipar și aplicarea firnisului sau angobei. Această tehnică a dus la crearea unor adevărate opere de artă, ansamblul reprezentărilor sau inscripțiilor cuprinse constituindu-se totodată într-o oglindă extrem de expresivă a epocii în care l. au fost produse. La noi sunt cunoscute, în special din orașele antc. de la Marea Neagră unde circulau cu precădere, numeroase l. databile între sec. 5—1 î.Hr., tradiția elenistică păstrându-se până în sec. 1 d.Hr. Varietatea formală destul de mare a acestor l., de la cele lucrate la roată având rezervorul „deschis" și acoperite cu firnis negru, brun sau roșu (sec. 4—3 î.Hr.), până la primele serii de l. lucrate cu tipare (sfârșitul sec. 3 î.Hr. — sec. 1 d.Hr.), a dus la înregistrarea — prin descoperirile de până acum — a nouă tipuri de opaițe pentru toată perioada amintită. Dintre acestea, unele erau importate din centrele gr. specializate, numeroase altele făceau însă obiectul producției locale. Epoca romană a însemnat pentru l. o producție remarcabilă, atât cantitativ cât și calitativ, fapt reflectat și de foarte numeroasele l. descoperite pe terit. României (în prezent de ordinul miilor). În întregul Imp. existau o sumă de ateliere mari specializate în producția l., situate în Italia, Gallia, Africa de N, Pannonia etc., precum și în Grecia, Asia Mică, Syria etc.; atelierele din aria orientală le continuau de fapt pe cele elenistice, lucru observat și în păstrarea tradițională a unor forme și elemente de decor caracteristice până în sec. 1—2 d.Hr. Ulterior, acestea au continuat să evolueze cu forme și decorații specifice, câștigând definitiv piața Imp. în și dincolo de el în sec. 4—6. Fenomenul este de remarcat și în aria carpato-dunăreană, unde, în epoca Principatului, importurile și odată cu ele influența asupra populației locale sunt în ansamblu occidentale, cu excepția așezărilor de la Marea Neagră până către interiorul Dobrogei, unde însă se întâlnesc și produse occidentale care pe limesul dunărean predominau până spre Deltă. Din cursul sec. 4, aceste deosebiri se estompează și dispar, astfel că, de la Drobeta până la litoralul pontic și chiar în mediul cerneahovian apar cam aceleași tipuri de l. De remarcat că în sec. 5—6 avea o mare răspândire tipul „nord-african", împreună cu numeroasele sale variante, de formă alungită și plată, cu un fel de canal legând ciocul de centrul discului. Evoluția acestuia începuse din sec. 4 și a circulat ulterior în toată aria de dominație și influență a Imp. de Răsărit, purtând deseori însemne creștine și uneori chiar reproduceri de monede pe marginea discului. Pentru aria Dunării de Jos au fost stabilite, având-se în vedere criteriile formale, de decor ș.a. care le individualizează, 56 tipuri de l. care au circulat între sec. 1—6, încadrabile la rândul lor în cca 20 grupe tipologice. Dintre acestea, în Dobrogea, S Moldovei și Câmpia Munteniei, sunt atestate mărcile de fabricație a 25 producători diferiți din sec. 1—2, importuri sau imitații locale provinciale. Pentru sec. 2—5, în aceeași regiune au fost identificate, prin originale ori imitații, și piese provenind de la Athena ale unor producători vestiți ca Eutyches, Elpidephoros, Karpeines, Leonteus, Preimes, Soteros ș.a., precum și de la Efes, Milet, Alexandria etc. Nu lipsesc nici produse ale unor centre apusene (mai ales nord-italice) sau mai apropiate provinciale, reluări locale ale acestora ori produse hibride ale unor ateliere din Moesia și mai târziu și Scythia. De notat, printre altele, numele lui Marcus Tomitanul, Titianos și, mai ales pe limesul

www.mnir.ro

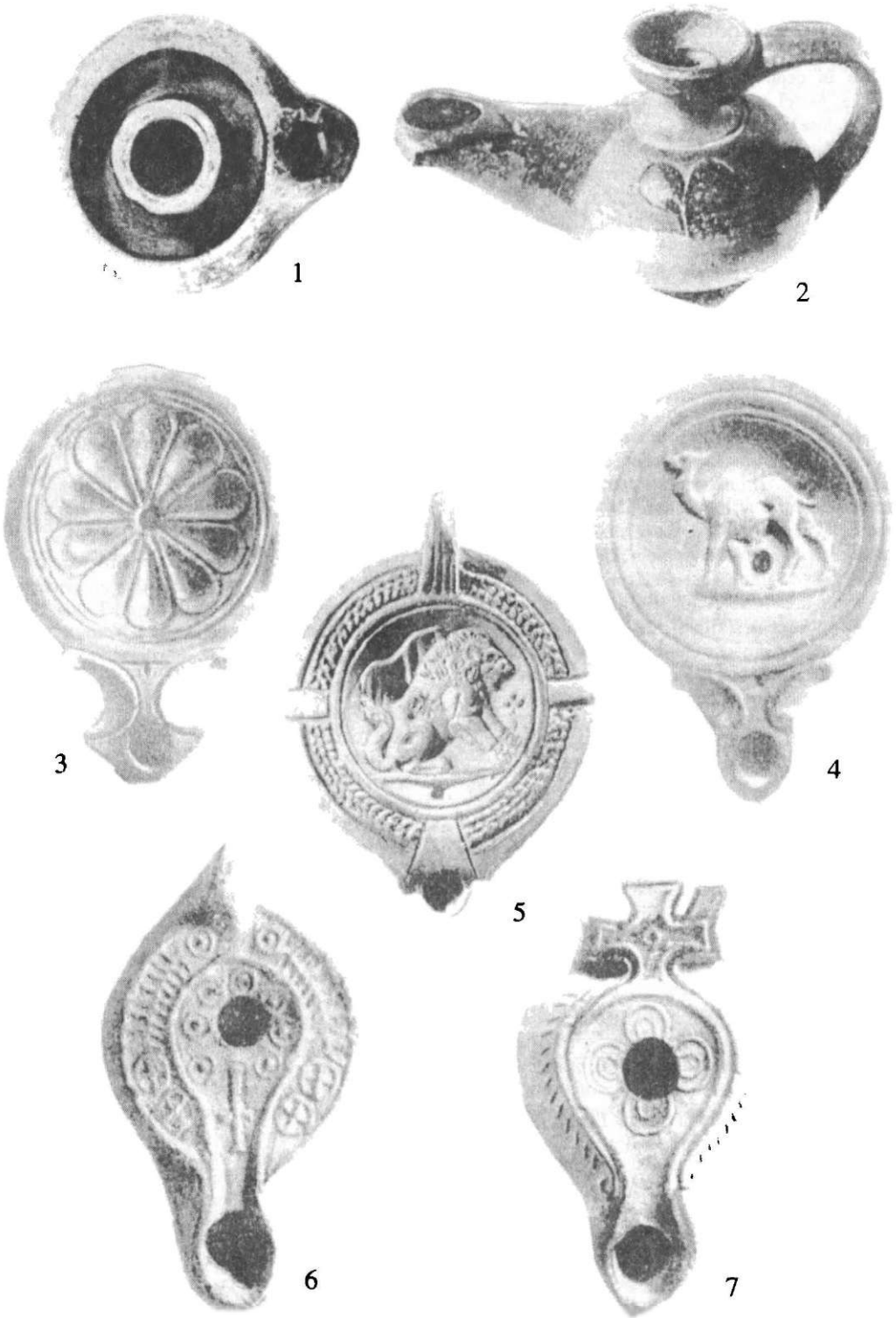

Fig. 170. Opaițe greco-elenistice (1—2), romane (3—5) și bizantine (6—7) descoperite la Constanța.

www.mnir.ro

Romanesis, Fortis, Octavius, Atimetus, Flavius, Armenius, Vettius, Proclius. Din cele 2000 de opaiţe reluate în studiu la Dunărea de Jos, majoritatea erau lucrate în centre romane sau greco-romane din regiune. Astfel, unele l. cu ştampila producătorului erau produse la Ostrov (jud. Constanţa), în canabae-le *leg. XI Claudia* de la Durostorum, după originale din N Italiei. Aici s-au aflat probabil atelierele lui Armenius şi Flavius. La Constanţa producea atelierul lui Eucternon, iar la Barboşi probabil al lui Atimetus. Alte ateliere se găseau la Mangalia, Histria, Troesmis, Beroe, Adamclisi, Dinogetia, Ulmetum, Sacidava, Enisala etc. De remarcat circulaţia tiparelor de l. la distanţe destul de mari până în epoca romană târzie, ca în cazul celor de la Sucidava (Celeiu) aduse din S provinciei Scythia, de la Cranea/Geranea (azi Kranevo, Bulgaria). În provincia Dacia se aduceau ori imitau l. din Italia de N; printre atelierele ale căror produse au fost identificate în provincie se numără cele ale lui Agilis, Atimetus, Cassius, Felix, Fortis, Ianuarius, Sextus, Strobilius; din Pannonia se întâlnesc, tot în Dacia, Flavius, Iulius, Ursulus, Victor. Local, se produceau mai puţine l. decât cele aduse ori imitate, într-o serie de centre ca Apulum, Drobeta, Romula, Ulpia Traiana Sarmizegetusa etc., printre producătorii locali numărându-se Actor, Aquin., Armenius, Ianuarius (la Apulum şi Ulpia), Rusticus, Titus ş.a., cele mai răspândite şi care au circulat şi în afara Daciei fiind ale lui Armenius. L. din metal sunt relativ puţin numeroase; cele mai multe erau din bronz, mai rar din fier, şi se întâlnesc în toată perioada sec. 1—6. Trebuie semnalat că începând din sec. 3—4 l. devin şi purtătoare ale unor însemne creştine, mai întâi discret, uneori numai pe fund, apoi tot mai frecvent, caracterul creştin limpede exprimat devenind majoritar în sec. 5—6, în special prin reprezentările imprimate pe disc şi uneori prin forma de cruce a torţii etc. Aspectul este deosebit de important dacă ţinem cont de răspândirea şi gradul de utilizare mare ale l. în lumea romană târzie şi dincolo de graniţele ei.

RE, XIII, 1927 (Hug.), col. 1566—1613; N. Gostar, în *AM*, 1, 1961, 149—209; C. Iconomu, *Opaiţe*; id., *Un capitol al producţiei şi al schimbului de mărfuri în zona Dunării de Jos — lucernele (sec. I—VII e.n.)*, teză de doctorat, Bucureşti, 1986; Gh. Popilian, în *ECR*, 548—549.

A.B.

Lucilla (Annia Aurelia Galeria Lucilla), fiica lui Marcus Aurelius, căsătorită cu → Lucius Verus în 164 d.Hr., când a primit şi titlul Augusta, iar după moartea acestuia (169) cu Tiberius Claudius Pompeianus, guvernator al Pannoniei Inferioare. A conspirat împotriva fratelui său Commodus (cca 182), a fost exilată împreună cu → Crispina şi executată. Monede cu efigia L. au fost emise şi la Tomis.

B. Pick, K. Regling, 1, 2, nr. 2678—2682.

A.Ş.

Luciu, sat în com. Mihail Kogălniceanu (jud. Ialomiţa), pe terit. căruia a fost descoperită întâmplător o frumoasă lampă de bronz bizantină cu ciocul mult

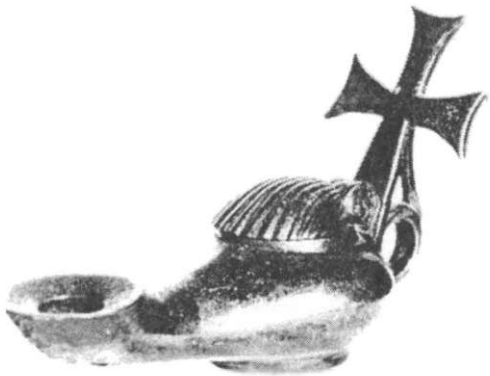

Fig. 171. Luciu. Lampă de bronz bizantină.

alungit, capac în formă de cochilie şi cruce cu capetele braţelor lăţite sprijinită pe toarta inelară. Piesa a fost adusă poate chiar de la Constantinopol (sec. 6 d.Hr.).

V. Pârvan, în *ARMSI*, 36, 1913, 68, pl. IX, 2; *DID II*, 496; *ACR*, I, 260—261.

I.B.

Lucius Domitius Abenobarbus v. Nero

Lucius Verus (Lucius Ceionius Commodus Verus) (Lucius Aelius Aurelius Commodus Verus, ca urmare a adoptării de către → Antoninus Pius), împărat roman (161—169 d.Hr.), fiul lui L. Ceionius Commodus (adoptat de Hadrian sub numele de Aelius Caesar). Consul în 154, dar numai după moartea lui Antoninus Pius, în 161, a fost asociat la domnie cu titlul Augustus de către → Marcus Aurelius, cu a cărui fiică, Annia Lucilla, s-a căsătorit. A comandat armatele romane în războiul cu parţii (161—166), la lupte participând şi trupe de la Dunăre. A fost însoţit în campanie şi de guvernatorul Moesiei Inferior, M. Iallius Bassus. În acest cadru, fortificaţiile din Moesia Inferior au fost consolidate, drumul litoral şi cel însoţind cursul Dunării au fost reparate (în 162—163), iar în oraşe au fost înălţate importante edificii publice. Activităţi asemănătoare cunoaşte şi provincia Dacia, mai cu seamă după declanşarea războiului „marcomanic" în 166 şi după atacarea hotarelor Imp. de către dacii liberi şi costoboci în 167. Pentru a se restabili situaţia au fost aduse trupe din Moesia Inferior în Pannonia şi în Dacia (*leg. I Macedonica*, dislocată de la Troesmis, va rămâne după 167 la Potaissa). Se cunosc pentru L.V. mai mult altare votive în Dacia şi Dobrogea şi o statuie ridicată în municipiul Drobeta. La Odessos au fost emise monede de bronz cu efigia sa. Aflat în drum spre Roma, a murit de apoplexie în 169, la Altinum, în N Mării Adriatice.

DID II; D. Tudor, *OTS*, 277, 293; G. Ferenczi, I. Ferenczi, în *Sargetia*, 7, 1970, 59—78; B. Pick, K. Regling, 1, 2, 558, nr. 3349.

E.N.

www.mnir.ro

Lucullus (Lucius Licinius L.) (cca 117—56 î.Hr.), general și om politic roman. Consul în 74, s-a remarcat ca excepțional strateg în special între 73—67 în al treilea război al romanilor împotriva lui → Mithridates VI Eupator. În timp ce fratele său → Marcus Terentius Varro Lucullus ocupa orașele gr. vest-pontice de la Apollonia la Histria, care erau aliate cu Mithridates, L. l-a atacat pe acesta în Asia, l-a izgonit din terit. pe care le invadase în provincia Asia și în Bithynia, l-a asediat la Cyzic unde i-a distrus armata (73), a cucerit întregul regat al Pontului și a atacat regatul Armeniei în care se refugiase Mithridates și unde a avut victorii importante (69—68), dar a fost nevoit de insuficiența trupelor să se retragă înainte de victoria decisivă. În anul următor a fost rechemat la Roma în urma unor intrigi politice, războiul fiind continuat în locul său și câștigat de Pompei după doi ani.

Th. Reinach, *Mithridate Eupator*, Paris, 1890; D.M. Pippidi, în *DID I*, 276.

A.Ș.

Ludeștii de Jos, sat în com. Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara), pe terit. căruia, conform inventarului Muz. de Ist. Națională a Transilvaniei (Cluj-Napoca), s-a descoperit, după mijlocul sec. 19, o ștanță monetară, copie fidelă a reversului unui denar roman republican. Este vorba de tipul de denar cu numele magistratului C. Marius C.f. Capito, emis în anul 79 î.Hr. (Sydenham, 119). Ștanța respectivă constituie, alături de tiparele similare de la → Tilișca și → Sarmizegetusa Regia, o dovadă certă că geto-dacii au emis în sec. 1 î.Hr. monede proprii de tipul denarilor romani republicani.

M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933—1935, 162; c.f. și C. Finaly, în *Erd. M.*, 3, 1866, 97; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 345—352.

C.P.

Lugdunum (azi Lyon, Franța), colonie romană întemeiată în 43 î.Hr. de L. Munatius Plancus, inițial numită *Copia Felix Munatia*, nume care apare și pe primele ei emisiuni monetare. Curând s-a preferat vechiul nume celtic *Lugudunum*, cum apare pe emisiunile pentru Marcus Antonius, sau L., care s-a impus apoi. Emisiunile devin foarte abundente sub Augustus și activitatea atelierului continuă până sub Caligula (41 d.Hr). Denari emiși la L. în vremea lui Augustus s-au descoperit în tezaurele din Moesia Inferior și din Dacia preromană, ca de exemplu în cele de la Viile, com. Ion Corvin (jud. Constanța) și Breaza, com. Lisa (jud. Brașov). Atelierul din L. mai funcționează apoi în vremea lui Clodius Albinus, aflat în conflict cu Septimius Severus și este cel mai important atelier al uzurpatorului Postumus și al succesorilor săi (259—274). Asemenea monede nu au fost semnalate până acum pe terit. țării noastre. Atelierul este redeschis la sfârșitul anului 274 și continuă să emită, cu o întrerupere între 316—318 până în 413. Emisiuni din 274—285 sunt reprezentate în Dobrogea, de exemplu la Tomis, iar cele din sec. 4 sunt prezente, pe lângă Dobrogea, în capetele de pod ale Imp. de la Sucidava și Dierna, precum și în fosta Dacie. Apariția lor este însă sporadică și se poate considera că atelierul din L. este în zona geografică a țării noastre o prezență aleatorie, fără o importanță economică reală.

Le monnayage de l'atelier de Lyon, serie publicată la Wetteren, cu următoarele vol.: J.-B. Giard, *Des origines au règne de Caligula (43 avant J.-C. — 41 après J.-C.)*, 1983; P. Bastien, *De la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274 — mi-285)*, 1976; id., *Dioclétien et ses corégents avant la réforme monétaire (285—294)*, 1972; id., *De la réforme monétaire de Dioclétien à la fermeture temporaire de l'atelier en 316 (294—316)*, 1980; id., *De la réouverture de l'atelier en 318 à la mort de Constantin (318—337)*, 1982; id., *De la mort de Constantin à la mort de Julien (337—363)*, 1985; id., *Du règne de Jovien à la mort de Jovin (363—413)*, 1987.

G.P.B.

Luica, com. în jud. Călărași, în marginea de S—SE a câmpiei, la cca 500 m de gara Curcani, nu departe de o așezare geto-dacică, s-a descoperit (1962) un tezaur monetar format din 10 tetradrahme din Thasos, din care unele ar putea fi, eventual, de imitație. Emisiunile par să nu fie mai timpurii decât primele decenii ale sec. 1 î.Hr., îngroparea fiind de plasat probabil la cca 75 î.Hr.

M. Chițescu, în *SCN*, 4, 1968, 448—450.

G.P.B.

Lujerdiu, sat în com. Cornești (jud. Cluj), unde, în punctul „La spini" (2 km N—NE de localit.) a fost descoperit (1956) și recuperat integral un tezaur de monede romane imperiale de argint. Tezaurul era depus într-o amforetă din pastă fină, deteriorată din antic. (fără torți). Vasul conținea 278 denari de la Traian până la Septimius Severus (un exemplar din 194 d.Hr.), marea majoritate emisiuni din timpul lui Marcus Aurelius și Commodus.

E. Chirilă, în *SCN*, 3, 1960, 405—431.

E.N.

Lukovit, localit. în Bulgaria de N, la S—V de Plevna, unde a fost descoperit un tezaur princiar de argint în parte aurit, compus din vase de băut și din podoabe de harnașament din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. (trei căni, nouă fiale și boluri de tip „achemenid" și numeroase aplici). Ornamentația pieselor, realizată cu motive antropomorfe (protome feminine), zoomorfe și vegetale, într-o îmbinare rafinată, se datorează mai multor ateliere toreutice tracice, care lucrau în ținuturile de N—V ale Bulgariei actuale, locuite de triballi.

Ausstellung Goldschätze der Thraker, Viena, 1975; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 45 și urm.

P.A.

www.mnir.ro

Lumina, sat în com. Ovidiu (jud. Constanța), pe terit. căruia, pe malul de V al lacului Siutghiol, în punctul „Peninsula", a fost descoperită o așezare musteriană cu două straturi de cultură.

Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, M. Cârciumaru, în *Pontica*, 5, 1972, 11—26.

Fl.M.

Lunca 1. Sat în com. Jorăști (jud. Galați), pe terit. căruia a fost descoperită o întinsă necropolă birituală aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Inventarul mormintelor este foarte bogat și cuprinde vase de lut, pahare de sticlă, fibule de argint și de bronz, între care unele cu piciorul înfășurat, iar altele cu placă și semidisc, catarame de bronz și fier, cuțite, ace de cusut, piepteni din trei rânduri de plăcuțe și pandantive prismatice de os, scoici marine, pandantive de fier în formă de căldărușă, fusaiole, diferite tipuri de mărgele de sticlă colorată, carneol și chihlimbar, tuburi de os pentru ace etc. În apropierea necropolei au fost semnalate resturile rugului pentru incinerație, precum și așezarea corespunzătoare necropolei, din care provine un cosor folosit în pomicultură și viticultură (I.I.). **2.** Localit. componentă a orașului Ocnele Mari (jud. Vâlcea), unde s-a descoperit (înainte de 1971) un tezaur monetar, poate într-o așezare geto-dacică din apropierea Eluridavei. Au putut fi recuperați 10 denari romani republicani care se eșalonează între 132 și 74 î.Hr., o imitație barbarizată și un denar hibrid realizat cu ștanțe copiate fidel (G.P.B.).

I.T. Dragomir, în *SesCȘMIst*, decembrie 1964, 2, 1971, 55—80; I. Ioniță, în *Carpica*, 4, 1971, 205; Gh. Poenaru Bordea, Șt. Chițu, în *SCN*, 7, 1980, 149—153.

I.I. și G.P.B.

Luncani, sat în com. Boșorod (jud. Hunedoara), pe terit. căruia se semnalează urme de locuire dacică (pământ ars, ceramică, material de construcție din fier). Tot de aici provine un depozit de unelte dacice (2 clești, o rangă, 3 securi, o bardă de tip celt, o teslă). În spatele școlii de la „Târsa Luncanilor" se află un castru roman pentru trupe aflate în marș (100 x 240 m), cu valuri de pământ groase de cca 8 m și înalte astăzi de 1—2 m.

C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, 48—52; *TIR*, L 34, 75; Gh. Lazin, în *Sargetia*, 7, 1970, 21—26.

I.G.

Luncavița, com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia au fost descoperite vestigii aparținând mai multor epoci istorice. La cca 4 km S de sat, în punctul „Cetățuia", se află resturile unei așezări neolitice, în formă de tell, aparținând culturii Gumelnița. Pe botul dealului „Milanu" (cca 1 km N de sat) se întind temeliile unei fortărețe romane târzii (sec. 4—6 d.Hr.) cu o suprafață de cca 225 x 75 m, distruse în cea mai mare parte de localnici, pentru refolosirea materialelor de construcție. În același loc și în sat au apărut ceramică, tuburi de apeduct și monede romane (sec. 1—6 d.Hr.), iar la cca 8 km S de sat, resturi de ziduri și monede romane (sec. 2—4 d.Hr.).

E. Comșa, în *SCIV*, 3, 1952, 413—416; *TIR*, L 35, 49.

I.B.

Lungulețu, com. în jud. Dâmbovița, pe terit. căreia s-a descoperit în 1958 un tezaur monetar alcătuit din 27 denari romani imperiali, emisiuni de la Traian, Hadrian, Sabina, Antoninus Pius, Faustina I, Marcus Aurelius, Faustina II și Commodus. Multe dintre monede prezintă urme de tocire, consecință a unei îndelungi circulații și au greut. relativ scăzute, cele mai multe cântărind între 2,17 și 2,95 g. Cea mai recentă monedă din tezaur datează din anul 186 dată după care a avut loc ascunderea lui în împrejurări încă dificil de stabilit.

C. Preda, în *SCN*, 3, 1960, 187—191.

C.P.

Lupa Capitolină, statuie de bronz, capodoperă a artei etrusce (sec. 5—4 î.Hr.). A fost dedicată de romani lui Iupiter cu ocazia alungării regilor și așezată în Capitolium. Cei doi gemeni sunt însă adaosuri târzii, operă a sculptorului renascentist Guglielmo della Porta. Cea mai veche reprezentare a lupoaicei cu gemenii pare să fi fost *Tabula Ogulnia* (anul 296 î.Hr.), acum pierdută. Din epoca Rep. și a Imp. se cunosc numeroase reprezentări ale lupoaicei (sculpturi diverse, monede, gemme etc.). Ea apare pe numeroase monumente funerare din provinciile europene ale Imp. (sec. 1—3 d.Hr.); ele simbolizează atașamentul față de Roma și faptul că defuncții fuseseră cetățeni romani. Pe terit. țării noastre se cunosc șapte monumente funerare cu reprezentarea lupoaicei cu gemenii (șase din Dacia și una din Scythia Minor), o gemă (Romula) și o cnemidă (Giulești, jud. Vâlcea).

E. Pedersen, în *Klio*, 8, 1908, 3—4, 440—456 și 9, 1909, 1, 29—47; J. Carcopino, *La louve de Capitole*, Paris, 1925; pentru provincii: A. Sz. Burger, în *Folia Arch.*, 13, 1961, 52—61; C.C. Petolescu, în *ActaMN*, 7, 1971, 173—185.

C.C.P.

Lupicinus, general (*comes rei militaris*) în Thracia, sub Valens (cca 377 d.Hr.). Împreună cu Maximus (*dux*) au supus pe goții admiși în Imp. Roman în 376 și chinuiți de foame unei exploatări nemiloase cu vânzarea de alimente. Din cauza tratamentului neomenos la care erau supuși, vizigoții conduși de Frithigern și Alaviv s-au răsculat, terit. Thraciei a fost devastat, iar armatele lui L. nimicite, el însuși abia scăpând cu viață (Amm. Marcell., XXXI, 5, 5—9).

DID II, 399—400; *PLRE*, I, s.v.

I.B.

www.mnir.ro

Lupşanu, com. în jud. Călăraşi, în apropierea căreia la cca 2 km S—V de „Movila Petrii" şi la S de „Valea Căpitanului", pe o suprafaţă de cca 3 ha, au fost observate 14 sălaşe („cenuşare") de aspectul unor movile de culoare cenuşie, cu înălţ. între 40 şi 80 cm şi diam. între 30 şi 40 m. Pe suprafaţa lor s-au găsit fragmente ceramice de tip Coslogeni. În 1970 s-au efectuat sondaje în trei sălaşe. În primele două s-a găsit exclusiv ceramică proprie fazei timpurii a culturii Coslogeni. În cel de al treilea sălaş situat la 200 m de sălaşul al doilea s-au găsit 4 omoplaţi de animal, crestaţi, piesă frecventă în cultura Noua. Tot în acest sălaş ca şi în vecinătatea sa s-au descoperit trei fragmente de vase cu ornamente specifice fazelor târzii (*IV* şi *V*) ale culturii Tei.

S. Morintz, *Contribuţii*, 136—143.

S.M.

Lupu, sat în com. Cergău (jud. Alba), pe terit. căruia (în 1978), cu ocazia săpării unei gropi de mormânt în noul cimitir, la 1,80 m adâncime, sub o piatră, s-a descoperit un vas de bronz ce conţinea un important tezaur dacic de argint format din: două fibule mari cu nodozităţi, bine păstrate, un vas în formă de bol şi şapte falere de dimensiuni inegale. Pe falere există o bogată iconografie realizată foarte stângaci în tehnica *au repoussé*. Pe trei falere este reprezentată câte o figură feminină cu părul împletit în cozi, cu faţa bucălată. Pe una dintre falere, personajul feminin este încadrat de două animale culcate, în care se pot recunoaşte cervidee. Pe o altă faleră animalul din stânga este înlocuit cu un şarpe. Pe cea de a treia faleră (de dimensiuni mai mici) şarpele este situat în dreapta, iar în stânga personajul feminin ţine un vas cu două torţi. Pe două falere de dimensiuni inegale este înfăţişat un călăreţ înarmat cu un scut oval reprezentat foarte disproporţionat, în aşa fel încât acoperă aproape în întregime corpul calului. Pe două falere de dimensiuni mai mici este reprezentată o pasăre în cate poate fi recunoscut un vultur ce ţine în gheare un şarpe. Unul dintre vulturi are cioc proeminent. Păsările au cozi lungi şi stufoase desfăcute în formă de evantai. Tezaurul de la L. se datează cel mai probabil în prima jumătate a sec. I î.Hr. Este neîndoielnic faptul că cele şapte falere sunt produse într-un atelier local de către un meşter dac. Ele aduc contribuţii substanţiale la descifrarea religiei geto-dacilor.

A. Janitsek, în *ActaMN*, 17, 1980, 649—651.

I.H.C.

Lupus, martir creştin sărbătorit în oraşul Novae (Sviştov, Bulgaria) către sfârşitul sec. 6 d.Hr. Sărbătorirea lui este menţionată cu prilejul expediţiei lui Petrus, noul strateg al Thraciei, împotriva sclavinilor de la N de Dunăre, care nu încetau să atace terit. Imp. Bizantin (596—597) (Theoph. Simocatta, *Hist.*, VIII, 1—5; Theophanes, *Chronographia*, A.M. 6089).

N. Iorga, *Histoire*, II, 1937, 314; *DID II*, 436.

I.B.

Iusitani, locuitori din V Peninsulei Iberice, incluzând cca 30 de neamuri. Extrem de refractari prezenţei romanilor până în cea de a doua jumătate a sec. 2 î.Hr., I. au devenit ulterior aliaţi ai acestora şi s-au romanizat. Din rândurile lor, începând cu Augustus, s-au recrutat trupe auxiliare. O *coh. I Lusitanorum Cyrenaica*, evident cu efective mereu reîmprospătate în provincie, este cunoscute la Cius, în Moesia Inferior, fiind apoi mutată la Nigriniana. Un ofiţer din *leg. XI Claudia* este originar din *Aquae Querquernae* (Lusitania).

M.Z.

Lusius Quietus (sec. I—2 d.Hr.), maur de origine, prefect al alei *Maurorum*. A căzut în dizgraţie în vremea lui Domiţian, a revenit în timpul războaielor dacice ale lui Traian, urmare a cărora, pentru merite excepţionale, a fost cooptat în Senat ca pretor. A luat parte la campania parthică a lui Traian (114—117), consul suffect în 117 (?), a reprimat revolta iudeilor, fiind numit apoi guvernator al Iudeei. Desemnat ca succesor al lui Traian, L.Q. a fost implicat de către Hadrian în aşa-numitul proces al consularilor din 118 şi executat.

PIR, V^2, 113, nr. 439 (L. Petersen); A. Iordănescu, *Lusius Quietus*, Bucureşti, 1941.

A.S.

Lykostomion (Lykostomo; Lykostoma) (gr.; „Gura Lupului"), fortăreaţă bizantină menţionată de *Lexikon*-ul patriarhului Fotie al Constantinopolului (a doua jumătate a sec. 9 d.Hr.) ca fiind centrul comandamentului flotei bizantine din Pontul Stâng, localizată cu probabilitate pe malul drept al braţului Chilia, la Periprava (jud. Tulcea). Numele L. a fost tradus mai târziu în lb. slavă cu *Vâlkov*, situat în faţa satului Periprava, pe malul stâng al braţului Chilia. V. şi *Toma, protospătar*.

P.Ş. Năsturel, în *RÉSEE*, 4, 1966, 3—4, 649—651; O. Iliescu, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, 206—213; id., în *RÉSEE*, 16, 1978, 2, 231—238.

I.B.

Lysimachos (361/360 — 281 î.Hr.), general macedonean, apoi rege al Thraciei (305—281) şi al Macedoniei (286—281). Participant la expediţiile lui → Alexandru cel Mare, s-a remarcat în dese rânduri prin faptele sale de arme, fiind răsplătit în 324 la Susa chiar cu o coroană de aur (Arr., *An.*, 5, 13, 1; 5, 24, 5; 7, 5, 5; *Ind.*, 18, 3). După moartea lui Alexandru, a primit provincia (satrapia) Thracia, în fruntea căreia a avut de făcut faţă mai întâi războiului cu Seuthes III, regele → odrysilor, apoi unor lupte interne între succesorii lui Alexandru (diadohi), în care L., dornic să-şi consolideze o autoritate personală ce nu admitea nici o putere centrală superioară, avea să se implice până la sfârşitul vieţii. L. a luat astfel parte succesiv la coaliţiile diadohilor împotriva lui Perdiccas (322) şi

www.mnir.ro

Polyperchon (319), pentru ca în 315 să se alieze cu Cassandros, Ptolemaios și Seleucos împotriva lui Antigonos Monophtalmos; în urma păcii din 313 i s-a recunoscut stăpânirea asupra Thraciei. În aceeași perioadă, în 313, foarte probabil prin intriga urzită de stăpânul Asiei Mici, Antigonos, prin intermediul Miletului, devotat intereselor acestuia, cetățile gr. din Dobrogea, aduse de câtăva vreme sub ascultare macedoneană, se răscoală în frunte cu Callatis împotriva regimului înrobitor și a fiscalității excesive impuse de L. Orașul Callatis este asediat și cucerit (Diod., 19, 73, 1—10), iar răscoala înfrântă; cu toate acestea, prin pacea din 311, L. este nevoit să recunoască autonomia cetăților gr. O nouă revoltă, tot cu Callatis în frunte, îi prilejuiește lui L. o nouă intervenție, în urma căreia cetatea dorianâ este din nou asediată (310/9 și anii următori; Diod., 20, 25, 1) și cucerită; alte amănunte asupra evenimentelor nu se cunosc. Tot pe seama intenției de a-și întări autoritatea în terit. controlate se poate pune căsătoria lui L. cu o principesă odrysă și fondarea „capitalei" Lysimacheia în Hellespont în 309 (Paus., 1, 10, 4 și urm.; Diod., 20, 29, 1). Autoproclamat rege al Thraciei în 305, L. ia parte la al patrulea război între diadohi, purtat alături de Cassandros, Ptolemaios și Seleucos împotriva aceluiași Antigonos (302). Moartea acestuia din urmă în lupta de la Ipsos îi aduce lui L. stăpânirea asupra unei întinse părți din Asia Mică, până la Munții Taurus. O nouă alianță îi reunește pe L., Ptolemaios (căruia, printr-o nouă căsătorie, L. îi devine ginere) și Cassandros, de data aceasta împotriva lui Seleucos (300), pentru ca în 289 Seleucos, Ptolemaios și Pyrrhos să fie de partea sa și contra lui Demetrios. Această din urmă alianță îi atrage posesiunea unei părți a Macedoniei, cealaltă revenind lui Pyrrhos (287), pentru ca ulterior (286) să-l izgonească pe fostul său aliat și să devină singur stăpânitor al Macedoniei. Paralel cu aceste complicate jocuri politice și neîntrerupte războaie, L. s-a arătat preocupat și de consolidarea stăpânirii sale la Dunărea de Jos. Expedițiile la N de Dunăre (300 și 292) împotriva regelui get → Dromichaites (Diod., 21, 11—12) nu au avut drept țel, așa cum s-a pretins uneori, extinderea stăpânirii în stânga fluviului, ci, mai degrabă, anihilarea încercărilor geților de a menține „protectoratul" asupra cetăților gr. din Dobrogea, statornic ostile lui L. Înfrânt în ambele expediții (în prima cade prizonier fiul său, Agathocles, iar în cea de a doua însuși L.), regele macedonean este nevoit a se răscumpăra, iar Dunărea este recunoscută ca hotar între cele două stăpâniri. Nici ultimii ani ai vieții lui L. n-au fost lipsiți de războaie, ba chiar și de intrigi la curte puse la cale de Arsinoe, soția sa și fiica lui Ptolemaios, cărora le cade victimă însuși Agathocles, trimis de tatăl său la moarte (283). Moartea lui L. (281) pune capăt unei vieți lungi, dar zbuciumate, în timpul căreia orgoliile și năzuințele au fost doar în parte susținute de calitățile politice și militare ale monarhului. Acțiunile lui L. la Dunărea de Jos se reflectă și în prezența în această zonă a monedelor emise de el (după 306 sau 301). Monedele bătute din aur și argint sunt de tip Alexandru, cu numele lui L. și monograma sa (cap de leu) și servesc în bună măsură unor scopuri propagandistice. Există de asemenea emisiuni monetare postume, unele tipuri de stateri și tetradrahme menținându-se peste sec. până în epoca lui Mithridates VI Eupator (sec. I î.Hr.). Printre monetăriile de stateri de aur tip L. se află și Histria, Tomis și Callatis. Monede din aceste emisiuni s-au descoperit pe terit. țării noastre la Vedea (jud. Giurgiu), Bătășani (jud. Vâlcea) etc.

W. Hünerwadel, *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien*, Zürich, 1900; F. Geyer, în *RE*, 14, 1, 1—31; G. Saita, în *Kokalos*, 1, 1955, 62—154; G. Mihailov, în *Athenaeum*, 39, 1961, 33—44; D.M. Pippidi, în *DID I*, 215—218; *id.*, Parerga, 151—163; M. Thompson, în *Essays in Greek Coinage presented to S. Robinson*, Oxford, 1968, 163—182; R.A. Hadley, în *Journal of Hellenic Studies*, 94, 1974, 50—65.

A.A.

www.mnir.ro

editura
enciclopedică

www.mnir.ro